BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ARCHITECTURA

62E JAARGANG 1941

TECHNISCHE HOGESCHOOL
BIBLIOTHEEK
DELFT

N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ V.H. MOUTON & CO., 'S-GRAVENHAGE

159 B 1e

INHOUD

VAN DEN 62EN JAARGANG 1941

(met uitzondering van boekwerken en tijdschriften)

ZAKENREGISTER.

Blz.

A.

Aan de Leden 217, 233, 265
Aanbesteders. Moeilijkheden van —, door Mr. W. A. M. Cremers . . . 341
Aanbesteding. Wijze en soort van —, door J. C. Smissaert 408
A. et A. 199, 200, 208
Idem. Op het Forum, door G. Westerhout 221
Afbeeldingen van oude bouwkunst en oude architectuurteekeningen . . 384, 393, 401
Algemeen Gemachtigde. De — voor den Wederopbouw. Circulaire inzake voorziening cultureele en sociale belangen der kunstenaars 16
Idem. Regeling van het architectenhonorarium voor den Wederopbouw 137
Idem. Gewestelijke Architectencommissies van den Wederopbouw . . 271
Algemeene regelen voor de uitoefening van het architectenberoep 165
Annahofje. St. — te Leiden, door Ir. H. A. van Oerle b.i. 105
Archiefgebouw v.d. R.V.S. a.d. Westerstraat te Rotterdam, door Ir. E. H. en H. M. Kraayvanger 97
Architect. De — en de Omzetbelasting, resp. Loonbelasting, door Mr. E. H. P. Rosenboom 21
Idem. De — in Overheidsdienst of in eenig ander dienstverband werkzaam, door Jan de Waard B.N.A. . 272
Idem, door G. J. Rutgers 296
Idem, door J. de Haan 296
Idem. De geschiedenis van den —, door F. Peutz 156
Idem. De opleiding tot —. Rede van W. Retera Wzn. (zie ook blz. 36) . . 359
Idem. Taak en werkwijze van den —, door Ir. L. H. Huydts, c.i. 55
Architectencommissies. Gewestelijke — van den Wederopbouw 271
Architectenhonorarium. Regeling van het — voor den Wederopbouw . . 137
Architectenopleiding. Enkele losse opmerkingen over de — in Amerika, door H. W. Herwig (zie ook blz. 359) 36
Architectenraad. Installatie van den —. Installatierede van Prof. Ir. H. T. Zwiers 25
Idem. Beantwoording Installatierede, door Dr. J. P. Fockema Andreæ . . 28
Idem. Samenstelling van den — . . . 32
Architectenstatuut in Frankrijk . . 16
Architectenregister. Inwerkingtreding van het — 198
Idem. Reglement van het — 29
Architectuur en Stadsbeplanting, door P. J. v. Bommel 287

Blz.

B.

Baksteen. Nederland bouwt in —. Tentoonstelling Mus. Boymans, door W. Retera Wzn. 318
Baksteenbouw. Over ontwikkeling en eigen aard van den — in Nederland, door Dr. F. Vermeulen 257
Beeldhouwkunst. Het werk van den wedstrijd in Monumentale en Versierende —, door J. P. Mieras . . . 33
Idem. Beschouwingen in verband met Tentoonst. Beeldhouwkunst 1940, door J. Bronner 49
Idem. Naschrift door J. P. Mieras . . 49
Idem. Nederlandsche —, door A. M. Hammacher 83
Belangstelling voor oude Monumenten, door Dr. Ir. G. A. C. Blok . . 361
Beschikking inzake Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten . . 217
Beschouwing, door C. B. Posthumus Meyjes 32
Beton. Gewapend — voorschriften (G. B.V. 1940), door Ir. E. Maas Geesteranus 109
Bie Leuveling Tjeenk b.i., Ir. J. de Herdenking —, door Ir. G. J. Braat . 173
Idem, door W. Graadt van Roggen . 174
Idem, door Mr. J. F. van Royen . . 177
Idem, door L. Bok 182
Idem, door Ir. A. J. v. d. Steur . . . 182
Blindraam. Over het z.g. —, door H. Tummers 120
Boekwerk. Een belangrijk — van J. Verheul Dzn., door J. P. M. . . . 116
Idem. Aanvulling 128
Bonnefantenkazerne. Verbouwingsplannen — te Maastricht, door Jos. E. P. Mure 100
Bouwkundig Opzichter. Examen 50 j. geleden ingesteld, Ir. H. v. Vreeswijk 114
Bouwkundig Opzichter 1941. Uitslag examen voor diploma — 171
Bouwkunst. Beschouwingen over Hedendaagsche Nederlandsche —, door Dr. F. Vermeulen 321
Idem op pennningen en zegels, door W. Retera 417
Idem. Oud-Friesche —, door G. J. Veenstra 354, 371
Idem en Bouwvak (V), door B. T. Boeyinga 22
Idem. Traditie en —, door Herman Knijtijzer 122
Bouwplan 26 woningen te Naarden (uitbreidingsplan Zuid), door Ph. J. Hamers 338
Bouwsteenen voor de vakorde . . . 57
Bruggema †, Johannes, door H. B. Bulder 201

C.

Circulaire inzake voorziening in de cultureele en sociale belangen der kunstenaars 16

Blz.

Commissie Bouwconstructies. 2e Mededeeling 50
Idem. 3e Mededeeling 61
Idem. 4e Mededeeling 119
Idem. 5e Mededeeling 138
Idem. 6e Mededeeling 159
Idem. 7e Mededeeling 212
Idem. 8e Mededeeling 240
Contactcommissie voor natuur- en landschapsbescherming, Ir. W. G. v. d. Kloot 229
Cultureele belangen. Circulaire inzake voorziening in de — en sociale (belangen) der kunstenaars, van den Alg. Gem. voor den Wederopbouw . 16
Cuypers, Ir. Jos. Th. J., 80 jaar, door J. P. Mieras 193

D.

Dag. Bestuur. Bouwsteenen voor de Vakorde 57
Idem. De Omzetbelasting en de architecten 145
Drinkwatervoorziening. Richtlijnen voor de toekomstige — in Nederland, door J. P. Mieras 56

E.

Eeredienst en kerkbouw, door B. T. Boeyinga 143
Idem. Rectificatie 156
Elmpt, A. Th. van, 75 jaren, door Johs. Prummel 235
Examen Bouwkundig Opzichter. Uitslag — 171

F.

Flatgebouw te 's-Gravenhage. Arch. H. J. de Haan 273
Forum. Op het — 1941, van het bestuur van A. et A., door G. Westerhout . . 221

G.

Geertehof. De — te Utrecht, Ir. A. v. d. Steur 140
Geertekerk. De — te Utrecht, door Dr. G. C. Labouchère 1
Idem. De — te Utrecht behouden, door Dr. F. Vermeulen 278
Gewapend beton. De Nieuwe — voorschriften, door Ir. E. Maas Geesteranus 109
Idem. Ledenpalen van —, door Ir. H. G. J. Schelling 136
Idem. Constructie van — vloeren zonder toepassing van houten bekisting, door Ir. H. G. J. Schelling 244
Goor, C. N. Van, 1861—1941, door J. P. Mieras 97

H.

Handweefkunst in onze woning, door J. F. Semey 406

Blz.

Huis Oude Schans 39. Het — te Amsterdam gerestaureerd, door Ir. Jan Gratama b.i., arch. B.N.A. 236

I.

Industrie en kunst, door H. Buys . . 291
Ideeënprijsvraag. Zie prijsvraag.

J.

Jaarbeurs te Utrecht Maart 1941, door Ir. H. G. J. Schelling 73
Idem. Stand Zwitserland, door Ir. H. G. J. Schelling 88, 104
Jeugdhuis a/d Akkerlaan te Nijmegen. Architecten B. J. Meerman en J. v. d. Pijll 305
Jurrema †, Frans 369

K.

Kantoor- en Magazijngebouw te Amersfoort, door A. A. M. Grimmon, architect 299
Keppler †, Ir. Arie, door B. T. Boeyinga 121
Kerk. R.K. — te Drempt, door H. C. M. v. Beers, arch. 316
Idem. St. Dominicus — te Leeuwarden, door H. C. M. v. Beers, arch. . . . 313
Idem. Over een — en een Gewelf, door W. van Os 280
Kerken. Drie — in drie landen, door W. Retera Wzn. 411
Idem. Twee — te Maastricht, door Ir. F. P. J. Peutz 9
Kerkje en Pastorie te Zwijndrecht, door Arch. H. P. J. de Vries . . . 362
Kerkplattegronden. Merkwaardige —, door J. P. Mieras 126
Koorbanken van Oirschot, door H. Buys (zie ook blz. 272) 387
Kozijnconstructie. Toelichting bij een gewijzigde —, door C. B. Posthumus Meyjes, arch. 46
Idem. Nieuwe — van C. B. Posthumus Meyjes, door W. J. Klok 82
Idem. De nieuwe — (Raam), door C. B. Posthumus Meyjes 83
Kropholler, A. J., Arch., 60 jaar . . . 249
Lekkage bij een zakgoot, door Ir. H. Kuipers, Foeke, Arch., 70 jaar . . . 297

L.

Landhuis te Amersfoort, door arch. Th. Haakma Wagenaar 6
Idem te Bennebroek, door arch. A. N. Schippers 409
Idem te Bennekom, door arch. A. H. v. d. Waal 429
Idem te Ede, door arch. Rokus de Jong 353
Idem „Kempenheem" te Eindhoven van arch. Jan Rebel, door W. Retera Wzn. 241
Idem te Groesbeek, Sophiaweg, grens Nijmegen, Arch. J. P. Cornelissen . 281

Blz.

Idem „Sparren-Enk" te Hattem, Arch. B. Boezeman 289
Idem te München van Arch. Lois Knidbergen, door W. Retera Wzn. . . . 390
Idem „Noorderheide" te Vierhouten van Arch. F. A. Eschauzier, door Ir. H. G. J. Schelling 184
Landhuizen. Eenige — van Arch. P. A. Ebeling 394
Landhuis „de Boschhoeve" te Wolfheze 394
Idem a.d. Fr. v. d. Puttelaan te Zeist 396
Idem a.d. Prof. Lorentzlaan te Zeist 396
Ledenpalen van Gewapend-beton, door Ir. H. G. J. Schelling 136
Leergang. Eerste — 1941 van A. et A. 199
Lekkage bij een zakgoot, door Ir. H. G. J. Schelling 8
Ligeti †, Paul 294
Idem, door H. Buys 319
Lezer. Een — schrijft ons 304
Lezers. Wat onze — ons mededeelen. 256, 264, 272, 285
Linde †, C. v. d., door J. H. v. d. Veen 57
Lippits †, M. J. E., door J. P. Mieras . 41
Loofboomen. Gebruik van — bij gebouwen, door P. J. v. Bommel . . 386
Loonbelasting. De architect en de Omzetbelasting, resp. —, door Mr. E. H. P. Rosenboom 21
Lyceum. Het Rynlands — te Wassenaar, door Arch. J. P. Kloos . . . 17

M.

Materiaalbesparing bij ligger op 3 steunpunten, door P. J. Vermaas . 5
Idem, door E. A. v. Genderen Stort . . 86
Idem, door P. J. Vermaas 86
Idem, door Ir. J. G. Snip 94
Mededeeling van de Redactie . . . 193
Idem. Arch. Arthur Staal 248
Mededeelingen. Officieele — 200, 207, 215
(Overige Off. Med. opgenomen op ongenummerde pagina's).
Mensch. Van — tot mensch, door Ir. A. v. d. Steur 32, 113, 139
Idem, door B. v. d. Lecq 139
Idem, door Rietveld 140
Monument Anthony Fokker, door Arch. Ir. G. Friedhoff 129
Monumenten. VIII. De Nieuwe Kerk te Den Haag. De bescherming van onze —, door J. P. Mieras 134
Idem. Belangstelling voor oude —, door Dr. Ir. G. A. C. Blok 361
Idem. Restauratie van oude — 8
Monumentencommissie. Verslag — Prov. Zuid-Holland over 1939 en 1940, door J. P. Mieras 128
M.T.S. Verslag 1940 — voor Bouwkunde te Amsterdam 135

N.

Nationale Plan. Rijksdienst voor het — 171

Blz.

Natuurpark. Het — te Tinaarlo, door J. H. Emck, arch. 218
Natuursteen. Bewerking van — in ons land 39
Idem. Laat — in Nederland bewerken, door G. W. Harmsen 39
Nederlandsch Architectengilde. Rede van Dr. Ir. G. A. C. Blok voor het — 340
Idem. Beeldhouwkunst, door A. M. Hammacher 83
Nederlandsche Cultuurpolitiek, door H. Buys 431
Neo-Barok, door H. Buys 369
Normaalbladen. Nieuwe — . 40, 56, 367

O.

Ongebakken steen. Het toepassen van — 375
Ongewenschte toestanden, door J. P. Cornelisse 304
Ontwikkeling. De economische — van het bouwbedrijf in Nederland, Ir. J. J. v. d. Wal 130
Opbouwplan. Het — van Rotterdam, door Ir. W. G. Witteveen 365
Opdrachten. De rechtvaardige verdeeling van —, door Ir. J. W. C. Boks, c.i. 214
Omzetbelasting 207
Idem, door H. A. Diderich 103
Idem, de Redactie 112
Idem. De — en de architecten, Dag. Bestuur 145
Idem. De architect en de — resp. Loonbelasting, door Mr. E. H. P. Rosenboom 21
Idem. Enkele opmerkingen over — met betrekking tot architecten en aannemers van bouwwerken, door D. W. Sonneveldt, Insp. der Acc. te Amsterdam 157
Idem. Eenige belangrijke bepalingen v.h. besluit op de — voor degenen, die bij den bouw van onr. goed. betrokken zijn, door N. Ypenburg, bel. cons. 80
Opleiding tot architect. De —, door W. Retera 359
Overeynder †, Arch. W. F., door J. P. L. Hendriks 81

P.

Parochiehuis aan de van Slichtenhorststraat te Nijmegen, door architecten B. J. Meerman en J. v. d. Pijll 266
Prinses-Beatrix-School te Amsterdam Noord, Architecten G. H. Kleinhout en Ir. A. J. v. d. Steur, door Ir. A. J. v. d. Steur 204
Prijsvraag voor een „Boerderij in het Boschplan". Studieprijsvraag 17e lustrum A. et A. 40, 56, 96, 104, 199, 324, 334, 342, 346

Blz.

Idem. Philips tweede Studie— voor lichtarchitectuur 1941 . . . 144, 384
Idem. Studie— Vereen. Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam . . . 207
Idem. „Woningen 1940" Rotterdam . 8, 41, 52, 96
Idem. Vloertegels, van Gebr. Prins Bouwstoffenhandel 232, 368
Idem. Uitbreidingsplan Bosch en Iommer te Amsterdam 170
Idem. Ideeën— Wederopbouw Rotterdam 335, 376
Prijsvragen. Studie— van den B.T.A. 144
Pro Arte Christiana. Terrena reliquit, door H. Buys 330
Publicatie stichting instituut voor Betonproducten 168

R.

Raadhuis. Ontwerpen voor een — te Ede 146, 161
Idem. Het nieuwe — te Huizen N.H., architecten J. M. Groeneveld en E. C. Falkenburg 251
Raam en Huis, door W. Retera Wzn. 284
Raam. Over het zgn. blind—, door H. Tummers 120
Idem, door G. van der Burg 120
Raamconstructie. Schuif— met ruiten van gehard glas, door Ir. H. G. J. Schelling 93
Ramen. Constructie naar binnen draaiende —, door W. J. Klok . . 92
Rede van Dr. Ir. G. A. C. Blok op 4 October 1941 te Utrecht gehouden 340
Idem van Dr. Ing. W. A. Herweijer op 22 Nov. 1941 te Utrecht gehouden 398
Register Bouwdirectie. Schema inrichting — 58
Reglement v.h. Architectenregister . 29
Reisschetsen, door W. Retera . . . 377
Rijksdienst voor het Nationale Plan . 171

S.

Samenwerking van ingenieur en architect, door O.N.R.I. 88
Idem, door Ir. L. H. Huydts, lid O.N.R.I. 115
Schouwburg. Verbouwing van de — „Kunstmin" te Dordrecht door arch. Ir. S. v. Ravesteyn 65
Idem. Beschouwingen over „Kunstmin" door Frits Lensvelt 71
Sloten en Sleutels door de eeuwen heen, door Ir. H. G. J. Schelling . . 99
Sociale belangen. Circulaire inzake voorziening in cultureele en — der kunstenaars, door den Alg. Gem. voor den Wederopbouw 16
Stadhuis te Middelburg. Ontwerp herbouw —, door Ir. A. v. d. Steur . . 246
Spijkerongevallen, door v. Vr. . . . 87
Stadsbeplanting. Architectuur en —, P. J. van Bommel 287, 386
Stadsbeplanting en haar karakter, door P. J. v. Bommel 339

Blz.

Stads- en dorpsverfraaiïng 255
Station Utrecht C.S. De verbouwing van het —, door Arch. Ir. S. v. Ravesteyn 14
Supervisie Rotterdam 172

T.

Taak en werkwijze van den architect, door Ir. L. H. Huydts 55
Technisch Gilde. Herdenking 1-jarig bestaan —. Rede Dr. Ing. W. A. Herweijer 398
Technische Unie. Opzegging lidmaatschap — 248
Teekeningen. Bij twee — van J. H. Prins, door W. Retera Wzn. . . . 375
Tentoonstelling Beeldhouwkunst, door J. P. Mieras en J. Bronner 33, 49
Idem Eeuwig levende teeekens, door W. Retera Wzn. 414
Idem Eeredienst en Kerkbouw, door H. A. J. Baanders 224
Idem, door B. T. Boeyinga 143
Idem, door Daan Jansen 209
Idem „In Holland staat een huis", W. Retera Wzn. 269
Idem Bond voor Kunst en Industrie . 404
Idem Nederland bouwt in baksteen, W. Retera Wzn. 318
Idem Werkstoffen 294
Idem Prijsvraag „Woningen 1940" . 8
Toestanden. Ongewenschte —, door J. P. Cornelissen 304
Traditie en Bouwkunst, door Herman Knijtijzer 122
Tuinderswoning te Loosduinen, door Dr. Ir. G. Blok, arch. 283

V.

Verbouwing constructiewerkplaatsen van Ir. A. Escher te 's-Gravenhage, door architecten Ir. Jan W. E. Buys b.i. en Joan B. Lursen 89
Verordening betreffende den Nederlandschen Kultuurraad 425
Idem betreffende de Nederlandsche Kultuurkamer 426
Verslag. Kort — bezichtiging Stoomzuivelfabriek en nieuwe Raadhuis te Haaksbergen, door H. B. v. B. . . 215
Idem. 42e Jaar— v.d. Vereen. tot veredeling van het ambacht 135
Idem. Monumentencommissie Zuid-Holland over 1939—'40 128
Vervanging. Het vraagstuk van de — van houtconstructies door beton . 38, 76, 90, 168
Villa v. Hogenhoucklaan 54 te 's-Gravenhage, door Arch. W. Verschoor 166
Vloer- en dakconstructies uit elementen van beton, systeem v.d. Land, door Ir. H. G. J. Schelling 155
Volkswoning. Een nieuwe plattegrond voor een — van Rietveld 226

Blz.

Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht te Amsterdam 38

W.

Wandschildering. Enkele gezichtspunten over de —, door Peter Alma . . 201
Wat was, is en komen moet, door A. J. Kropholler 277, 285, 295, 311, 317, 329, 344, 345
Wedstrijd. Het werk van den — in monumentale en versierende Beeldhouwkunst, door J. P. Mieras . . . 33
Werkstoff. Lebendiger —, G. Balkenhol 288
Westerkerk te Amsterdam, Ferd. B. Jantzen F.G.zn. 195
Woning a.d. 3e Plas te Nieuw Loosdrecht, Arch. Ph. J. Hamers . . . 337
Idem. Zin van de —, door W. Retera Wzn. 402
Woningblokken te Kopenhagen . . . 309
Woonhuis a.h. Zuider Amstelkanaal te Amsterdam-Zuid, Th. J. Lammers 225
Woonmogelijkheden in het nieuwe Rotterdam (studie van v. Tyen, Brinkman, v. d. Broek en Maaskant) 307

Z.

Zin van de woning, W. Retera Wzn. . 402

AUTEURSREGISTER.

A.

Alma, Peter. Enkele gezichtspunten over de wandschildering 201

B.

Baanders, H. A. J. Tentoonstelling Eeredienst en Kerkbouw 224
Balkenhol, G. Lebendiger Werkstoff . 288
Beers, H. C. M. v. R.K. Kerk te Drempt 316
Idem. St. Dominicuskerk te Leeuwarden 313
Blok, Dr. Ir. G. A. C. Belangstelling voor oude monumenten 361
Idem. Rede voor het „Nederlandsch Architecten Gilde" 340
Idem. Voordracht: Stads en Dorpsverfraaiïng 255
Idem. Tuinderswoning te Loosduinen 283
Boezeman, B. Landhuis Sparren-Enk te Hattem 289
Boeyinga, B. T. Bouwkunst en Bouwvak V 22
Idem. Eeredienst en Kerkbouw . 143, 156
Idem. Ir. Arie Keppler † 121
Bok, L. Herdenking Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk 173
Boks b.i., Ir. J. W. C. Rechtvaardige verdeeling van opdrachten . . . 214
Bommel, P. J. v. Architectuur en Stadsbeplanting 287
Idem. Stadsbeplanting en haar karakter 339

Blz.

Idem. Gebruik van loofboomen bij gebouwen 386
Braat, Ir. G. J. Herdenking Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk 173
Bronner, J. Beschouwingen in verband met Tent. Beeldhouwkunst 1940 . 49
Bulder, H. B. Nagedachtenis Johannes Bruggeman 201
Burg, G. v. d. Regendoorslag bij naar binnen draaiende ramen 120
Buys, Ir. Jan W. E. en B. Lursen. Verbouwing constructiewerkplaatsen v. Ir. A. Escher te 's-Gravenhage . . 89
Buys, H. Industrie en Kunst 291
Idem. Tentoonstelling Bond v. Kunst en Industrie 404
Idem. Koorbanken van Oirschot . . 387
Idem. Neo-Barok 369
Idem. Paul Ligeti † 319
Idem. Pro Arte Christiana. Terrena reliquit 330
Idem. Nederlandsche Cultuurpolitiek. 431

C.

Cornelissen, J. P. Landhuis Sophiaweg te Groesbeek, grens Nijmegen . . 281
Idem. Ongewenschte toestanden . . 304
Cremers, Mr. W. A. M. Moeilijkheden van aanbesteders 341

D.

Diderich, H. A. Omzetbelasting . . . 103

E.

Ebeling, P. A. Eenige landhuizen . . 394
Emck, J. H. Het natuurpark te Tinaarlo 218

F.

Falkenburg, E. C. en J. M. Groeneveld. Het nieuwe Raadhuis te Huizen N.H. 251
Friedhoff, Ir. G. Monument Anthony Fokker 129

G.

Genderen Stort, E. A. v. Materiaalbesparing bij ligger op 3 steunpunten. 86
Graadt v. Roggen, W. Herdenking Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk . . . 174
Gratama b.i., Ir. J. Huis Oude Schans 39 te A'dam gerestaureerd . . . 236
Grimmon, A. A. M. Kantoor- en Magazijngebouw te Amersfoort 299
Groeneveld, J. M. en E. C. Falkenburg. Het nieuwe Raadhuis te Huizen N.H. 251

H.

Haan, H. J. de. Flatgebouw te 's-Gravenhage 273
Haan, J. de. Architect in Overheidsdienst 296
Hamers, Ph. J. Bouwplan 26 woningen te Naarden (uitbr. Zuid) 338

Blz.

Idem. Woning a.d. 3e Plas te Nieuw Loosdrecht 337
Hammacher, A. M. Nederlandsche Beeldhouwkunst 83
Harmsen, G. W. Laat natuursteen in Nederland bewerken 39
Helvoort. Rector v. De economische ontwikkeling van het bouwbedrijf in Nederland, door Ir. J. J. v. d. Wal 130
Hendriks, J. P. L., W. F. Overeijnder †, architect 81
Herwig, H. W. Losse opmerkingen betreffende architectenopleiding in Amerika 36
Huydts, Ir. L. H. Samenwerking van Ingenieur en Architect 115
Idem. Taak en werkwijze van den architect 55

J.

Jong, Rokus de. Landhuis te Ede . . 353
Jansen, Daan. Tentoonstelling Instituut Religieuze en Kerkelijke kunst 209
Jantzen F.Gzn., Ferd. B. De Westerkerk te Amsterdam 195

K.

Klok, W. J. Nieuwe kozijnconstructie van Posthumus Meyjes 82
Idem. Constr. naar binnen draaiende ramen 92
Kloos, J. P. „Het Rijnlands Lyceum" te Wassenaar 17
Kloot, Ir. W. G. v. d. Contactcommissie natuur- en landschapsbescherming 229
Knijtijzer, Herman. Traditie en Bouwkunst 122
Kraayvanger, Ir. E. H. en H. M. Archiefgebouw R.V.S. Rotterdam . 97
Kropholler, A. J. Wat was, is en komen moet 277, 285, 295, 311, 317, 329, 344, 345

L.

Labouchère, Dr. G. C. De Geertekerk te Utrecht 1
Lammers, Th. J. Woonhuis a.h. Zuider Amstelkanaal te A'dam Zuid . . . 225
Lecq, B. van der. Van mensch tot mensch 139
Lensvelt, Frits. Beschouwingen over „Kunstmin" 71
Lursen, J. B. en Ir. J. W. E. Buys b.i. Verbouwing constructiewerkplaatsen Ir. A. Escher te 's-Gravenhage 89

M.

Maas Geesteranus, Ir. E. De nieuwe Gew. Beton Voorschriften (1940) . 109
Meerman, B. J. en J. v.d. Pijll. Parochiehuis a.d. Slichtenhorststraat te Nijmegen 266
Idem. Jeugdhuis aan de Akkerlaan te Nijmegen 305

Blz.

Mieras, J. P. Het werk van den wedstrijd in monumentale en versierende Beeldhouwkunst 33
Idem. M. J. L. Lippits † 41
Idem. Naschrift Tentoonstelling Beeldhouwkunst 49
Idem. Een belangrijk boekwerk van J. Verheul Dzn. 116
Idem. Richtlijnen voor de toekomstige drinkwatervoorziening in Nederland 56
Idem. C. N. v. Goor, arch., 1861 — 1 April — 1941 97
Idem. Merkwaardige kerkplattegronden 126
Idem. De bescherming van onze monumenten 134
Idem. Verslag Monumentencommissie Prov. Z.-H. 1939—1940 128
Idem. Ir. Jos. Th. J. Cuypers 80 jaar . 193
Idem. De Nederlandsche Monumenten voor Geschiedenis en Kunst . . . 230

O.

Oerle, Ir. H. A. v. St. Annahofje te Leiden 105
Os, W. van. Over een kerk en een gewelf 280
Overeynder †, W. F., door J. P. L. Hendriks 81

P.

Peutz, Ir. F. P. J. De geschiedenis van den architect 156
Idem. Twee kerken te Maastricht . . 9
Posthumus Meyjes, C. B. Beschouwing 32
Idem. Toelichting bij een gewijzigde kozijnconstructie 46
Idem. De nieuwe Raamkozijnconstructie 83
Pijll, J. v. d. en B. J. Meerman. Jeugdhuis aan de Akkerlaan te Nijmegen 305
Idem. Parochiehuis a.d. van Slichtenhorststraat te Nijmegen 266

R.

Ravesteyn, Ir. S. van. Verbouwing Schouwburg „Kunstmin" te Dordrecht 65
Idem. Verbouwing Stat. Utrecht C.S. 14
Retera Wzn., W. Bij twee teekeningen van J. H. Prins 375
Idem. Landhuis „Kempenheem" te Eindhoven, Arch. Jan Rebel . . . 241
Idem. Landhuis bij München, Arch. Lois Knidbergen 390
Idem. Drie kerken in drie landen . . 411
Idem. Raam en Huis 284
Idem. Reisschetsen 377
Idem. De Tentoonst. Eeuwig levende Teekens 414
Idem. De Tentoonst. In Holland staat een huis 269
Idem. De Tentoonst. Nederland bouwt in Baksteen 318

Blz.

Idem. Zin van de woning 402
Idem. Woonmogelijkheden i.h. nieuwe R'dam (studie van v. Tyen, Brinkman, v. d. Broek en Maaskant) . . 307
Idem. Bouwkunst op penningen en zegels 417
Rietveld. Van mensch tot mensch . . 140
Idem. Een nieuwe plattegrond voor een volkswoning 226
Rosenboom, Mr. E. P. H. De architect en de Omzetbelasting resp. Loonbelasting 21
Royen, Mr. J. F. v. Herdenking Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk 177
Rutgers, G. J. Meeningen omtrent den architect in Overheidsdienst . . . 296

S.

Schelling, Ir. H. G. J. Constructie van gewapend-betonvloeren zonder toepassing van houten bekisting . . 244
Idem. Jaarbeurs te Utrecht Maart '41 73
Idem. Jaarbeurs, Stand Zwitserland . 88
104
Idem. Landhuis Noorderheide te Vierhouten, Arch. F. A. Eschauzier . . 184
Idem. Ledenpalen van gew. beton . . 136
Idem. Lekkage bij een zakgoot . . . 8
Idem. Schuifraamconstructie met ruiten van gehard glas 93
Idem. Sloten en Sleutels door de eeuwen heen 99
Idem. Vloer en Dakconstructie uit elementen van beton, systeem v. d. Land 155
Schippers, A. N. Landhuis te Bennebroek 409
Semey, J. F. Handweefkunst in onze woning 406
Smissaert, J. C. Wijze en soort van aanbesteding 408
Snip, Ir. J. G. Materiaalbesparing bij een ligger op 3 steunpunten . . . 94
Sonneveldt, D. W. Omzetbelasting met betrekking tot architect en aannemers van bouwwerken 157
Steur, Ir. A. v. d. De Geertehof te Utrecht 140
Steur, Ir. A. J. v. d. Herdenkink Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk 182
Idem. Van mensch tot mensch . 32, 113
140

T.

Tummers, H. Over het zgn. Blindraam 120

V.

Veen, J. H. v. d., C. van der Linde †. . 57
Veenstra, G. J. Oud-Friesche Bouwkunst I en II 354, 371
Vermaas, P. J. Materiaalbesparing bij een ligger op 3 steunpunten . . 5, 86
Vermeulen, Dr. Frans. Over ontwikkeling en eigen aard van den baksteenbouw in Nederland 257

Blz.

Idem. Beschouwingen over Hedendaagsche Nederl. Bouwkunst . . . 321
Idem. De Geertekerk te Utrecht behouden 278
Verschoor, W. Villa te 's-Gravenhage 166
Vreeswijk, Ir. H. v. Examens Bouwkundig Opzichter B.N.A. 50 jaar geleden ingesteld 114
Idem. Spijkerongevallen 87
Vries, Arch. H. P. J. de. Kerkje en pastorie te Zwijndrecht 362

W.

Waard, Jan de. De Architect in Overheidsdienst of eenig ander dienstverband werkzaam 272
Wagenaar, Arch. Th. Haakma. Landhuis te Amersfoort 6
Wal, J. J. van der. De economische ontwikkeling van het bouwbedrijf in Nederland 130
Westerhout, G. Op het Forum . . . 224
Witteveen, Ir. W. G. Het opbouwplan van Rotterdam 365

BOEKBESPREKINGEN.

Ahrend's Zakagenda 112
Büstraan, P. Samenstelling en berekening van staalconstructies, door H. G. J. S. 214
Campen, Mr. Ph. C. M. van. De Rijksregeling voor de vergoeding van oorlogsschade 356
Coppens, Martien en P. Concordius van Goirle O.F.M. cap. De koorbanken van Oirschot, door R. 272
Eras, V. Sloten en Sleutels door de eeuwen heen, door H. G. J. S. . . 99
Goey, A. W. de. Het stalen raam, met afzonderlijk hoofdstuk over bronzen ramen, door R. 392
Haakma Wagenaar, Th. De bouwgeschiedenis v. d. Buurkerk te Utrecht, door Dr. F. Vermeulen 288
Knuttel, Ir. G. Beknopte ontwikkelingsgeschiedenis der Bouwkunst, door B. 280
Kuile, Dr. E. H. ter. Nederlandsche Monumenten, Geschiedenis en Kunst en Kunstreisboek. Deel I. Noord- en Zuid-Holland, door J. P. M. . . . 118
Ludolph, Ir. G. L. en Ir. A. P. Potma. Coördinatieleer voor het middelbaar technisch onderwijs en voor zelfstudie, door J. P. M. 264
Idem. Statica en Sterkteleer voor Bouwkundigen. Deel A. Statica . . 312
Ozinga, Dr. M. D. De Nederlandsche Monumenten voor Geschiedenis en Kunst, Deel VI Provincie Groningen, 1e stuk, door J. P. Mieras 230
Richtlijnen voor de toekomstige drinkwatervoorziening in Nederland . . 56

Blz.

Scharroo, P. W., Kolonel der Genie. Beton, handleiding voor den betonvakarbeider, door H. G. J. S. . . . 207
Veen, IJ. v. d. „Timmeren", Handleiding voor Bouwconstructies, door J. Zietsma 87
Verheul Dzn., J. Merkwaardige oude inrijhekken, Poort en Hoofdingangen uit de XVIIe, XVIIIe en XIXe eeuw in en om Rotterdam, 2e deel, door J. P. M. 116
Vooren, A. A. v. Het ontwerpen en controleeren van gewapend betonconstructies 232
Vrind, Ir. W. de, Ir. G. van Dijk en J. A. Visser. Kennis van Bouwstoffen IV, Natuursteen, door R. 368
Wal, Ir. J. J. van der. De economische ontwikkeling van het bouwbedrijf in Nederland, door Rector v. Helvoort 130
Idem, door F. Peutz 156
Wils, Jan, Prof. Dr. K. L. Gaulhofer en Dr. K. H. van Schagen. De Gymnastiekzaal en de oefenplaats voor scholen, door H. G. J. S. 214

AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.

Blz.

De Geertekerk te Utrecht, door Dr. G. C. Labouchère . . . . 2 e.v.
Materiaalbesparing bij ligger op drie steunpunten, door P. J. Vermaas 5
Landhuis te Amersfoort, Arch. Th. Haakma Wagenaar . . . . 6 e.v.
Lekkage bij een zakgoot, door Ir. H. G. J. Schelling 8
Twee kerken te Maastricht, Arch. Ir. F. P. J. Peutz . . . . . 9 e.v.
De verbouwing v. Station Utrecht C.S., Arch. Ir. S. van Ravesteyn 14 e.v.
„Het Rijnlandsche Lyceum" te Wassenaar, Arch. J. P. Kloos . 17 e.v.
Dr. J. P. Fockema Andreæ, Voorzitter van den Architectenraad 25
Het werk van den wedstrijd in de monumentale en versierende beeldhouwkunst, door J. P. M. 33
Prijsvraag woningen 1940 Rotterdam . . . . 44 e.v., 53 e.v., 95
Een gewijzigde kozijnconstructie, door C. B. Posthumus Meyjes . 47
Constr. binnendeurkozijn, door Commissie Bouwconstructies . 50 e.v.
Vervolg toelichting door de ontwerpers bij de bekroonde plannen van de prijsvraag woningen 1940 Rotterdam . . . . . 53 e.v.
Draairaamkozijnen en buitendeurkozijnen, door Commissie Bouwconstructies . . . . . 62 e.v.
De verbouwing van den Schouwburg „Kunstmin" te Dordrecht, Arch. Ir. S. van Ravesteyn . . 66 e.v.
De Riwa holle baksteenvloer, door Ir. H. G. J. Schelling 74

Blz.

Het vraagstuk van de vervanging van houtconstructies door beton, publicatie van de Stichting Inst. v. Betonproducten 76 e.v., 91 e.v.
Gebouw „Petrolea" te 's-Gravenhage, Architectenbur. De Roos en Overeynder 82
Nederlandsche Beeldhouwkunst, door A. M. Hammacher . . . 84 e.v.
Verbouwing van de constructiewerkplaatsen van Ir. A. Escher te 's-Gravenhage, door Arch. Ir. Jan W. E. Buijs b.i. en Joan B. Lursen . . . . . 89 e.v.
Constructie voor naar-binnen-draaiende ramen, door W. J. Klok 92
Schuifraamconstructie met toepassing van ruiten van gehard glas, door Ir. H. G. J. Schelling . 93
Materiaalbesparing bij een ligger op drie steunpunten, door Ir. J. G. Snip 94
Archiefgebouw v. d. R'damsche Verzekeringssocieteiten R.V.S. te Rotterdam, Arch. Ir. E. H. en H. M. Kraayvanger . . . . . 98 e.v.
Sloten en Sleutels door de eeuwen heen, door H. G. J. S. 99
Beschouwing over de voormalige Kerk en Klooster d. Sepulchrienen zijnde de gewezen Bonnefantenkazerne te Maastricht, naar aanleiding van de plannen voor de omvorming der Bonnefantenkazerne tot Middelbare Kunstnijverheidsschool, Arch. Ir. M. P. J. H. Klijnen en Jos. E. P. Huzé . . . . . 100 e.v.
Jaarbeurs '41. Stand Zwitserland 104
St. Annahofje te Leiden. Restauratie en saneering, Arch. Ir. H. A. van Oerle b.i. . . . . 105 e.v.
Gevelfragment van het vroegere Koopmanshuis a. d. Boompjes No. 16 te Rotterdam 116
Onderpui van het vroegere Koopmanshuis a. d. Wijnhaven N.Z. No. 67 te Rotterdam 117
De Preekstoel in de Ned. Herv. Kerk te Sexbierum 118
Interieur van de Magdalenakerk te Goes 118
Naar buiten draaibaar stolpraam met klepbaar bovenlicht. Mededeeling van Commissie Bouwconstructies 119
Blindraamconstructie, Arch. H. Tummers 120
Merkwaardige Kerkplattegronden, door J. P. M. 127
Portaal v. d. St. Michel d'Aiguilhe te Puy 128
Monument Anth. Fokker, Arch. Ir. G. Friedhoff . . . . . 129 e.v.

Blz.

De bescherming van onze monumenten, de Nieuwe Kerk te Den Haag, door J. P. M. . . . 134
Ledenpalen van gewapend beton, door H. G. J. S. 136
Schuifraamkozijn met schuivend onder- en bovenraam, in combinatie met schokbeton randwerk, mededeeling van de Commissie Bouwconstructies . . 139
De Geertehof te Utrecht, Arch. Ir. A. van der Steur . . . . . 141 e.v.
Ontwerpen voor een raadhuis te Ede . . . . . 146 e.v.
Vloer- en dakconstructie uit elementen van beton volgens het systeem van der Land, door H. G. J. S. 155
Kozijn met naar buiten draaibare stolpramen in spouwmuur . . 159
Constructieblad en profielblad voor naar buiten draaibare ramen en deuren met vast- of klepbaar bovenlicht 159
Kozijn met naar binnen draaibare stolpramen in steensmuur met klamp 160
Constructieblad en profielblad voor naar binnen draaibare ramen en deuren met vast- of klepbaar bovenlicht 160
Villa aan de v. Hogenhoucklaan 54 te 's-Gravenhage, Arch. W. Verschoor . . . . . 166 e.v.
Trappen, publicatie van de Stichting Instituut voor Betonproducten . . . . . 168 e.v.
Villa te Hilversum, Arch. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk 174
Villa „Pasadena" te Zeist, Arch. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk . 175
3e Uitbreiding Jaarbeursgebouwen 1932, Arch. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk 176
Pakhuis Blaauwhoedenveem te Amsterdam, Arch. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk 177
Kantoorgebouw Kon. Fabr. F. W. Braat te Delft, 1932, Arch. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk . . . 179 e.v.
Landhuis Noorderheide te Vierhouten, Arch. F. A. Eschauzier . 184 e.v.
Gedeelte aanzicht met doorsneden v. h. naar beneden schuivende bronzen deurkozijn met 2 draaivleugels in de woonkamer . . 192
De Westerkerk te A'dam, door Ferd. B. Jantzen F.Gzn. 194 e.v., 203
Ter nagedachtenis aan Johannus Bruggema, in leven architect te Veendam, door H. B. Bulder . 201
Opmetingsteekening v. d. Westertoren te Amsterdam, door Arch. Ferd. B. Jantzen F.Gzn. . . . 203
De „Prinses Beatrix-School" te Amsterdam-Noord, Arch. G. H. Kleinhout en Ir. A. J. v. d. Steur 204 e.v.

Blz.

Kerk aan den Kloppersingel te Haarlem, Arch. B. T. Boeyinga 210
Gereformeerde Kerk te 's-Gravenhage, Arch. B. v. Heyningen . 210
Maarten Lutherkapel te A'dam, Arch. Ferd. B. Jantzen . . . 211
Schets voor een Protestantsche kerk met pastorie, Arch. G. Feenstra 211
Ned. Hervormde Kerk te Ginneken, Arch. Ir. A. J. v. d. Steur . 211
Schuifraamkozijn met onder- en boven schuifbaar raam en drie profielen, mededeeling van de Commissie Bouwconstructies . 213
Het Natuurpark te Tienaarloo, Arch. J. H. Emck . . . . . 218 e.v.
Woonhuis aan het Zuider Amstelkanaal in Amsterdam-Z., Arch. Th. J. Lammers . . . . . 225 e.v.
Een nieuwe plattegrond voor een volkswoning, door G. Rietveld . 227
Kerktoren te Schildwolde . . . 231
Kerk te Tenboer 231
R.K. Ziekenhuis te Groningen, Arch. Th. van Elmpt 235
Woningen aan het Deliplein te Groningen, 1918, Arch. A. Th. van Elmpt 236
Het huis Oude Schans 39 te A'dam gerestaureerd, Arch. Ir. J. Gratama . . . . . 237 e.v.
Erkerkozijn met n. buiten draaibare ramen en n. buiten klepbare bovenramen, mededeeling v. d. Comm. Bouwconstructies. 240
Landhuis „Kempenheem" te Eindhoven, Arch. Jan Rebel . . . 241 e.v.
Constructie v. gew.-betonvloeren zonder toepassing van houten bekisting, door Ir. H. G. J. Schelling 245
Ontwerp voor den herbouw v. h. Stadhuis te Middelburg, Arch. Ir. A. van der Steur . . . . 246 e.v.
Architect A. J. Kropholler 60 jaar 249
Raadhuis te Leidschendam, Arch. A. J. Kropholler 250
Het nieuwe Raadhuis te Huizen (N.H.), Arch. J. M. Groeneveld en E. C. Falkenburg . . . . 251 e.v.
De Waterpoort te Woudrichem, door Joh. van Lexmond . . . 257
Ingang van een huis a. d. Boothstraat te Utrecht, ± 1800 . . 258
Willemskerk te 's-Gravenhage, z.g. Gothische zaal 1845, Arch. G. Brouwer Sr. 258
Kerk van St. Petrus Banden te Rijzenburg 1810, Arch. Adrianus Tollus 259
St. Willibrorduskerk buiten de veste te Amsterdam 1864, Arch. Dr. P. J. H. Cuypers 259
Woonhuis aan de Koningslaan te Amsterdam 1905, Arch. K. P. C. de Bazel 260

	Blz.
Hal voor het Kröller Museum (niet uitgevoerd), Arch. Dr. H. P. Berlage	260
Hal in het bankgebouw voor R. Mees en Zonen, R'dam, Arch. A. J. Kropholler	261
Project voor een Damhotel te A'dam (niet uitgevoerd), Arch. W. Kromhout Czn.	261
Maria Boodschapkerk te Goirle 1940, Arch. C. H. de Bever	262
Kapel Stichting O.L. Vrouw ter Eem te Amersfoort, Arch. B. J. Koldewey	262
Kerk in het Abdissenbosch bij Waubach, Arch. Ir. F. P. J. Peutz	263
Kerk te Haalderen bij Bemmel, Arch. H. W. Valk	263
Kerk te Dieteren bij Susteren, Arch. A. J. W. Boosten	263
Parochiehuis a.d. v. Slichtenhorststraat te Nijmegen, Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll	266 e.v.
De tentoonst. „In Holland staat een huis" in het Gemeentemuseum te Amsterdam, door R.	269 e.v.
Flatgebouw te 's-Gravenhage, Arch. H. J. de Haan	273 e.v.
De Geertekerk te Utrecht behouden, door Dr. Fr. Vermeulen	278 e.v.
Over een kerk en een gewelf, door W. v. Os	280
Landhuis aan den Sophiaweg te Groesbeek, grens Nijmegen, Arch. J. P. Cornelissen	281 e.v.
Tuinderswoning te Loosduinen, Arch. Dr. Ir. G. Blok	283 e.v.
Architectuur en Stadsbeplanting, door P. J. van Bommel	286 e.v.
Landhuis „Sparren-enk" te Hattem, Arch. B. Boezeman	289 e.v.
Een schoorsteenloos krachtwerk van Emil Fahrenkamp	292
Ontwerp voor een groot krachtwerk van Emil Fahrenkamp	293
„Forderturmanlage" van Fritz Schupp	294
Wat was, is en komen moet, door A. J. Kropholler	295
Architect Foeke Kuipers 70 jaar	297
Landhuis „de Lutte" te Gorssel, Arch. Foeke Kuipers	297
Gebouw Industria te Amsterdam, Arch. Foeke Kuipers	298
A.M.V.J. Gebouw te Amsterdam, Arch. Foeke Kuipers	298
Zweminrichting in het A.M.V.J. Gebouw, Arch. Foeke Kuipers	298
Kantoor- en Magazijngebouw te Amersfoort, Arch. A. A. M. Grimmon	299 e.v.

	Blz.
Jeugdhuis aan de Akkerlaan te Nijmegen, Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll	305 e.v.
Woonmogelijkheden i. h. Nieuwe Rotterdam, door R.	307 e.v.
Woningblokken te Kopenhagen	309 e.v.
Wat was, is en komen moet, door A. J. Kropholler. Dakvoorbeeld bij Raadhuisbouw en Kerkbouw	311
Kokerei bei nacht, ets van Hermann Kätelhöns	312
St. Dominicuskerk te Leeuwarden, Arch. H. C. M. van Beers	313 e.v.
R.K. Kerk te Drempt, Arch. H. C. M. van Beers	316 e.v.
Wat was, is en komen moet, door A. J. Kropholler	318
„Nederland bouwt in baksteen" in Museum Boymans, Architectuurteekeningen door R.	318 e.v.
Schema van de Kunstontwikkeling van onze cultuur, door H. Buys	319 e.v.
Illustraties bij beschouwingen over hedendaagsche Nederl. Bouwkunst, door Dr. Fr. Vermeulen	321 e.v.
Studieprijsvraag Boerderij met theeschenkerij in het Amsterdamsche bosch, uitgeschreven door Genootschap „Architectura et Amicitia"	325 e.v.
Wat was, is en komen moet, door A. J. Kropholler	329
Pro Arte Christiana, Terrena reliquit, door H. Buys.	330 e.v.
Studieprijsvraag Boerderij met theeschenkerij (vervolg)	333 e.v.
Woning aan de Boomhoeksche Dijk in de derde Plas te Nieuw Loosdrecht, Arch. Ph. J. Hamers	337
Bouwplan voor 26 woningen te Naarden (uitbr.plan Zuid), Arch. Ph. J. Hamers	338
Studieprijsvraag Boerderij met theeschenkerij (vervolg)	343
Wat was, is en komen moet, door A. J. Kropholler	345
Studieprijsvraag Boerderij met theeschenkerij (vervolg)	350 e.v.
Landhuis te Ede, Arch. Rokus de Jong	353
Oud-Friesche Bouwkunst, door G. J. Veenstra	355 e.v.
Kerkje en Pastorie te Zwijndrecht, Arch. H. P. J. de Vries	362 e.v.
Neo barok, door H. Buys. Schouwburgzaal „Kunstmin" te Dordrecht	370
Oud-Friesche Bouwkunst, door G. J. Veenstra	371 e.v.

	Blz.
„De Vruchtenkoopvrouw" en „de Slager", twee teekeningen van J. H. Prins (1757—1806) in Museum Boymans te R'dam	375
Poortje, schets in olieverf, door J. Bosboom	377
Reisschetsen, door W. Retera Wzn. e.a.	377
Ontwerpteekening v. Pieter Post voor de Waag te Leiden	384
Slot Honsholredijk (1644), ontwerpteekening van Pieter Post	385
Gebruik van loofboomen bij gebouwen, door P. J. van Bommel	387
Koorbanken van Oirschot, door H. B.	388 e.v.
Een Landhuis bij München, Arch. Lois Knidbergen	390 e.v.
„Het stalen raam", door R.	392
Huis Vreedenburch in de Beemster, naar ontwerp van Philips Vingboons	393
Eenige landhuizen van Arch. P. A. Ebeling	394 e.v.
Beschrijving van het landhuis aan de Fr. van de Puttelaan en de Prof. Lorentzlaan te Zeist	396 e.v.
„Nederland bouwt in baksteen", in Museum Boymans, architectuurteekeningen	398
St. Bavokerk te Haarlem, gezicht van de Kerstkapel in de Brouwerskapel, naar teekening van Pieter Saenredam	401
Bureau en woonhuis, A. Grimmon	402 e.v.
Meubelen ontworpen door J. F. Semey	404
Aardewerk van de potterij „de Rijn"	405
Haard en werk van de eerste Rotterdamsche Stoomfabriek van Kunstsmeedwerk L. Ringlever	406
De handweefkunst in onze woning, door J. Semey	407
Landhuis te Bennebroek, Arch. A. N. Schippers	409 e.v.
Drie kerken in drie landen, door R.	411 e.v.
De Tentoonst. „Eeuwig levende teekens", Gemeentemuseum te Den Haag	414 e.v.
Bouwkunst op penningen en zegels	417 e.v.
Landhuis te Bennekom, Arch. A. H. v. d. Waal	429 e.v.
Intérieurs van Arch. B. Pfau	430
Haus des Deutschtums te Stuttgart, Prof. P. Schmitthenner	432

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 1 — 4 JANUARI 1941

DE GEERTEKERK TE UTRECHT

ZELDZAAM VOORBEELD VAN EEN GROOTERE KERSPELKERK DER 13DE EEUW IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN

DOOR DR. G. C. LABOUCHERE

Doordat van zeer verschillende zijden ernstige bezwaren geuit zijn tegen het plan om de Geertekerk te Utrecht te sloopen, is dat bouwwerk sedert kort voorwerp van veler belangstelling geworden. Schrijver dezes heeft in een reeks opstellen in het Utrechtsch Dagblad [1]) eenerzijds het een en ander medegedeeld over de omstandigheden waaronder het plan tot slooping ontstaan is en over den toestand waarin het bouwwerk verkeert, anderzijds doen uitkomen welke plaats genoemde kerk in de geschiedenis der stad en in die van de bouwkunst inneemt. In genoemde reeks opstellen, naar welke voor verdere bijzonderheden verwezen wordt, is onder meer het volgende vastgesteld.
Ten eerste: het kerspel van St. Geerte is in de tweede helft der 12de eeuw gesticht in een toen nog niet ommuurd gedeelte der stad, welks toekomstige bloei verzekerd scheen. Nadat echter dat stadsdeel nog vóór 1254 tezamen met andere stadsdeelen door den nieuwen muur omsloten was geworden wijzigde zich het verkeer daarbinnen op zulk een wijze, dat het kerspel op den duur veel minder gunstig kwam te liggen. De oorspronkelijke Geertekerk was zelfs buiten den muur komen te liggen; zoo is zij tusschen 1256 en 1259 afgebroken en binnen den stadsmuur op de tegenwoordige plaats herbouwd. De omvang dien de kerk na dien herbouw heeft gehad is in hoofdzaak behouden gebleven; de kerk is veel minder uitgebreid dan de in den loop der volgende eeuwen tot grooteren bloei gekomen drie andere Utrechtsche kerspelkerken.
Ten tweede: uit de afmetingen van de baksteenen aan toren, dwarspand en koor mag men afleiden, dat met den bouw dier onderdeelen naar alle waarschijnlijkheid ook tusschen de jaren 1256 en 1259 begonnen is, dus wel volgens hetzelfde plan waarnaar de tufsteenen middenbeuk van het schip, dat aanvankelijk geen zijbeuken had, is uitgevoerd.
Ten derde: de hoofdvormen van den toren zijn die welke men van de 12de eeuw af geregeld vindt aan kerktorens van het bisdom Utrecht. De vormentaal is hier ontwikkeld bij gebruik van tufsteen, en vrijwel ongewijzigd overgenomen toen men, waarschijnlijk van het midden der 13de eeuw af, in baksteen is gaan bouwen. Bij den toren der Geertekerk ziet men een opmerkelijke wijziging in die vormentaal, doordat voor de vlakke spaarnissen spitse inplaats van ronde bogen gebruikt zijn. Dit oudste voorbeeld van zulke spitse bogen aan een baksteenen toren, dat eenigszins nauwkeurig gedagteekend kan worden, heeft wellicht zijn ontstaan te danken aan de omstandigheid dat van 1254 af te Utrecht de herbouw van den Dom in den spitsbogigen Franschen kathedraalstijl, hier over Keulen ingevoerd, ondernomen is. Intusschen is naast deze „gotiek" de zuiver „romaansche" vormentaal met ronde bogen nog gedurende heel de 14de eeuw in dit land gebruikt, als aan den kerktoren van Buren, die wel niet vóór 1395 gebouwd is. Meer zuiver „gotisch" van indeeling zijn aan de Geertekerk het dwarspand en het koor. De uiterst sobere vormentaal is er echter, evenals aan oudere, nog „romaansche" dorpskerken, overeenkomstig den Noord-Nederlandschen volksaard. Zij vormt een tegenstelling tot de verfijnde uitheemsche vormentaal die men aan de oudste deelen der Domkerk kan aflezen. Eerst later worden in den meer landelijken bouwstijl gaandeweg meer vormen van den Franschen kathedraalstijl omgezet.
Dat vereenvoudiging van vormentaal ook voor de geheele oorspronkelijke indeeling der Geertekerk kenmerkend is moge uit het hierna volgende blijken. Echter dient nog eerst het een en ander gezegd te worden over de afbeeldingen welke bij dit opstel gevoegd zijn, over de gedaante welke de kerk vóór 1860 had, over den aard der in 1860 ondernomen verbouwing, over de wijze waarop de gevolgen daarvan weer ongedaan zouden moeten worden gemaakt en over de bouwgeschiedenis van de kerk tot op genoemd jaar.

Afbeelding 1 geeft den plattegrond der kerk, zooals die door W. A. E. van der Pluym in 1912 opgemeten is. Deze plattegrond is ook afgebeeld bij het opstel van dezen, waarin voor het eerst de bouwgeschiedenis der Geertekerk uiteengezet is [2]).
Afbeelding 2 geeft een aan hetzelfde opstel ontleenden plattegrond der kerk, zooals die zich volgens Van der Pluym moet hebben vertoond in de 16de eeuw, vóór de inrichting van het gebouw voor den hervormden eeredienst.
Afbeelding 3 geeft, naar een teekening van C. van Hardenbergh van omstreeks 1790, een gezicht in het dwarspand der kerk, naar het Noorden. In hoofdzaak heeft de kerk dan nog de gedaante, welke op afbeelding 2 weergegeven is. De preekstoel, het doophek en de heerenbanken langs de dwarspandwanden, alle hier aangebracht nadat het kerkgebouw voor den hervormden eeredienst was ingericht, hebben hun plaats, die blijkbaar de oorspronkelijke was, ook na de verbouwing van 1860 behouden. Daarentegen zijn de op deze afbeelding ook zichtbare rouwborden aan pijlers en wanden naar alle waarschijnlijkheid reeds tegen het einde der 18de eeuw verwijderd.
Afbeelding 4 geeft, wederom naar een teekening van C. van Hardenbergh van omstreeks 1790, een gezicht in den Zuidelijken zijbeuk van het schip der kerk, naar het Westen. Ook hier ziet men, als op afbeelding 3, een aantal rouwborden.
Afbeelding 5 geeft, naar een teekening van W. C. van Dijk, het

[1]) Utrechtsch Dagblad, Donderdag 28 November 1940, Avondblad; Vrijdag 29 November, Avondblad; Zaterdag 30 November, Ochtendblad en Avondblad; Maandag 2 December, Ochtendblad; Zaterdag 14 December, Avondblad.

[2]) Willem van der Pluym, De Geertekerk te Utrecht. Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, 1914, blz. 53—64.

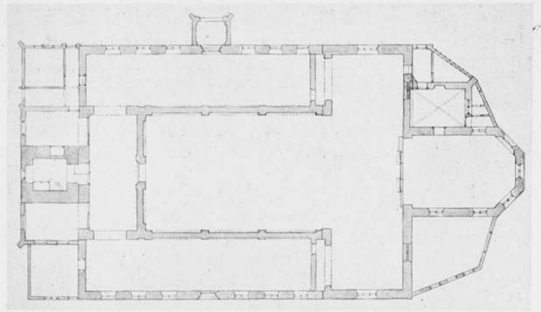

AFB. 1. OPMETING VAN DE GEERTEKERK DOOR W. A. E. v. D. PLUYM IN 1912.

AFB. 3. NOORDELIJK DWARSPAND VAN DE GEERTEKERK.

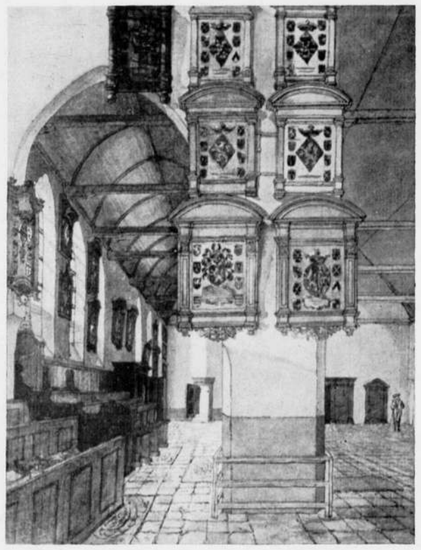

AFB. 4. ZUIDELIJKE ZIJBEUK VAN HET SCHIP VAN DE GEERTEKERK.

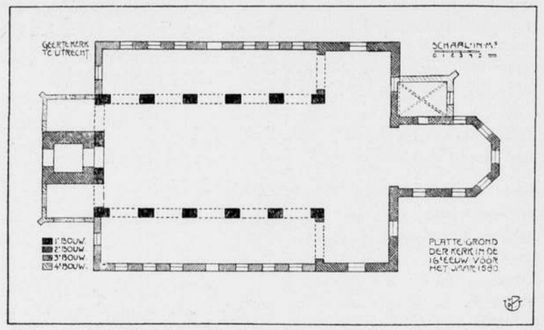

AFB. 2. PLATTEGROND VAN DE GEERTEKERK VOOR 1580, VOLGENS W. A. E. v. D. PLUYM.

inwendige der kerk weer (gezien naar het Westen), ten tijde dat daar in 1855 vluchtelingen uit Veenendaal, welk dorp door watersnood geteisterd was, gehuisvest waren. Die huisvesting heeft de verbouwing van 1860 noodig gemaakt; vóór laatstgenoemd jaar bevond zich de kerk in hoofdzaak nog steeds in den toestand welke op afbeelding 2 is weergegeven.
Afbeelding 6 geeft het stelsel van vierkanten aan, dat, naar Van der Pluym opgemerkt heeft, tot grondslag diende voor den plattegrond van het dwarspand en van het koor, dan ook in zekeren zin van het schip der kerk. Een en ander komt hierna ter sprake.
Afbeelding 7, gemaakt naar een fotografie van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, vertoont de kerk, gezien uit het Noordoosten. De tegenwoordige toestand komt daarmede nog overeen, behalve dat aan allerlei onderdeelen het inmiddels voortgegane verval merkbaar is geworden.

In den toestand, weergegeven op afbeeldingen 2, 3, 4 en 5, bestond de kerk, van West naar Oost gerekend, uit de volgende onderdeelen.
1°. Een toren van baksteen, met aan weerszijden daarvan rechthoekige baksteenen kapellen.
2°. Een hallevormig schip van drie, wat de flankmuren betreft even hooge beuken, waarvan de tufsteenen middenbeuk even breed is als de tegen de Westzijde daarvan gebouwde toren mèt de zijkapellen. De (zeer breede) middenbeuk is van tufsteen; de zijbeuken, die elk door vijf rondbogige openingen in de middenbeuksmuren in verbinding staan met den middenbeuk, zijn van baksteen.
3°. Een eenbeukig dwarspand van baksteen.
4°. Een eenbeukig koor van baksteen, ten Noorden waarvan zich een kleine baksteenen sacristie bevindt.
Alleen die sacristie heeft een steenen kruisribgewelf; alle overige deelen hebben nooit iets anders dan een houten bekapping, al dan niet met een houten tongewelf, gehad.

Bij de verbouwing van 1860, waardoor het inwendige, afgezien nog van den tegenwoordigen toestand van verval, een onooglijk aanzien heeft gekregen, zijn de flankmuren van den middenbeuk van het schip over vier vijfden van hun lengte gesloopt. Daarvan is aan weerszijden van den middenbeuk slechts blijven staan het Westelijke vijfde gedeelte ter breedte van één travée der zijbeuksopeningen, benevens het uiterste Oostelijke gedeelte, in den vorm van de pijlers op de hoeken tusschen middenbeuk en dwarspand. De gesloopte muren zijn door nieuwe vervangen, die geen zijbeuksopeningen, doch slechts aan de zijde van den middenbeuk blinde versiering hebben. Tusschen de Westelijke uiteinden der nieuwe stukken muur is een dergelijk van Noord naar Zuid gebouwd; voorts zijn afsluitende muren gebouwd in de Oostelijke uiteinden der zijbeuken en in de Oostelijk daarvan staande flankmuren van

het dwarspand de spitse bogen der openingen, waardoor vóór dien zijbeuken en dwarspand met elkander in verbinding stonden, rondbogig ondermetseld. Door den bouw van een (nu weer verwijderd) orgel boven het hek tusschen dwarspand en koor werd de afscheiding van vier vijfden van den middenbeuk van het schip tezamen met het dwarspand tot een preekkerk voltooid; het afgescheiden gedeelte kreeg ook een nieuw houten gewelf.

Door wegbreking der in 1860 gebouwde muren en herstelling van de flankmuren van den middenbeuk in hun uit afbeeldingen goed bekende gedaante — de juiste vorm der zijbeuksopeningen vindt men nog aan de bewaard gebleven Westelijke uiteinden dier muren — zou de kerkruimte in haar ouden vorm en luister te herstellen zijn en weer dat opleveren wat het zoo schilderachtige uitwendige der kerk, dat men op afbeelding 7 ziet, nog steeds is blijven beloven. Na de verwaarloozing, waarvan de kerk nu al vele jaren te lijden heeft gehad, zal het bij de herstelling ook noodig zijn de daken te vernieuwen en onder de goten het ingewaterde muurwerk soms tot een diepte van anderhalven meter te sloopen en opnieuw op te trekken. De houten tongewelven der zijbeuken, die in 1860 door vlakke zolderingen aan het oog zijn onttrokken, zal men vermoedelijk niet behoeven te vernieuwen.
Alles bijeengenomen zal een herstelling, als hier voorgesteld, volkomen verantwoord zijn. Daarentegen zou slooping van een kerk als deze, waar nog het overgroote gedeelte van het oude metselwerk in stand is gebleven, alleszins onverantwoordelijk zijn.

De bouwgeschiedenis van het geheel, zooals dat tot 1860 heeft bestaan, is, in het kort gezegd, de volgende.
Van den bouwtijd van 1256—1259 dagteekenen, zooals hiervóór reeds opgemerkt is, de tufsteenen middenbeuk van het schip, dat aanvankelijk geen zijbeuken had, voorts de toren, het dwarspand en het koor, die alle van baksteen zijn.
In de tweede helft der 15de eeuw heeft de kerk haar eenige uitbreiding gekregen, doordat aan den Westelijken gevel van het schip, ter weerszijden van den toren, kapellen aangebouwd zijn, voorts aan de flanken van dat schip zijbeuken en aan de Noordzijde van het koor een sacristie. Na den bouw der zijbeuken zijn in de flankmuren van het oorspronkelijke schip, in welke ongetwijfeld vensters waren aangebracht, rondbogige zijbeuksopeningen gebroken; zulke openingen zijn toen ook ingebroken in den Westelijken muur van het schip, om de ruimte der kapellen met die van het schip in verbinding te stellen. Ook zijn toen aan de Oostelijke uiteinden der zijbeuken spitsbogige openingen in de Westelijke flankmuren van het dwarspand gebroken. Het is opmerkelijk dat de bouwmeester der 15e eeuw in tufsteenen muren rondbogige, in baksteenen muren daarentegen spitsbogige openingen gebroken heeft. Was dit een teeken van nog steeds voortlevend besef, dat er naast een „gotische" ook een „romaansche" stijl bestond?
De juiste tijd waarin deze toevoegingen en veranderingen hebben plaats gehad is niet uit schriftelijke bronnen bekend; vergelijking met de bouwgeschiedenis der andere Utrechtsche kerspelkerken, in het bijzonder met die der St.-Nicolaaskerk, doet echter op grond van stijlovereenkomst zien, dat een en ander in de tweede helft der 15de eeuw moet zijn geschied. Ontwerper van dit werk is wellicht dezelfde meester geweest die onder meer de St.-Nicolaaskerk verbouwde: Jacob van der Borch, die van 1444 af tot zijn dood in 1475 toe, Dombouwmeester was en een der belangrijkste Nederlandsche beeldhouwers van zijn tijd moet zijn geweest [3]).
In 1566 is de kerk door den beeldenstorm geteisterd, in 1580 voor den hervormden eeredienst ingericht.
In de 17de eeuw zijn er blijkbaar deelen der bekapping vernieuwd — een trekbalk in het Oostelijke uiteinde van den middenbeuk van het schip draagt het jaartal 1621, zooals ook op afbeelding 5 te zien is —, dan ook eenige deuren nieuw aangebracht (onder meer in de koorsluiting en in de toen dichtgemetselde openingen tusschen het schip en de kapellen aan weerszijden van den toren). Uit het begin dier eeuw dagteekenen preekstoel en doophek, beide op afbeelding 3 zichtbaar; eerstgenoemde is thans opgeborgen, laatstgenoemd geplaatst in de moderne Oranjekerk aan den Amsterdamschen Straatweg. Tot het einde der 18de eeuw is de schilderachtigheid van het inwendige niet weinig verhoogd geweest door een groot aantal rouwborden, welke aan wanden en pijlers bevestigd waren, zooals afbeeldingen 3 en 4 doen zien. Koperen lichtkronen hebben, blijkens afbeelding 5, tot 1860 in de kerk gehangen.

Op het eerste gezicht lijkt het onwaarschijnlijk dat de toren, het dwarspand en het koor, die alle van baksteen zijn, naar hetzelfde bouwplan opgetrokken zouden zijn geweest als het aanvankelijk eenbeukige, van tufsteen opgetrokken schip. De verklaring van het verschil in steensoort kan gezocht worden in de mogelijkheid, dat bij den bouw van het schip de tufsteen der oude kerk opnieuw is gebruikt. Uit het feit dat die tufsteen alleen aan het schip gebruikt is kan worden afgeleid dat de oorspronkelijke Geertekerk kleiner was dan de tusschen 1256 en 1259 gebouwde. Dat de toren tegen den Westelijken muur van het schip gebouwd is en niet in verband daarmede, behoeft ook niet te wijzen op een latere, in het oorspronkelijke plan niet voorziene toevoeging. Immers kan het niet in verband gebouwd zijn verklaard worden als maatregel waardoor belet wordt dat de minste zetting in de grondslagen van den toren aan het metselwerk van het schip wordt medegedeeld. Door graving in de viering zal nog als proef op de som vastgesteld kunnen worden, of het eenbeukige schip ooit een Oostelijken muur, al of niet met daaraan aangebouwd koor, heeft gehad. Tot nog toe is van zoo iets, naar verwacht kon worden, nooit eenig spoor gevonden. Ten slotte zijn er ook geen stijlkenmerken, die op een verschil in bouwplan bij schip en toren wijzen. De flankmuren van het eenbeukige schip vertoonden aan de daklijst bogenfriezen, die tot 1860 in de zijbeuken der kerk zichtbaar zijn gebleven; ook de toren vertoont een bogenfries onder langs de daklijst. De dwarspandgevels anderzijds hebben (in 1860 dichtgemetselde) ronde openingen boven de groote spitsbogige vensters; zij zijn op afbeelding 3 nog van de kerkruimte uit zichtbaar. Een dergelijke ronde opening nu had ook de Westelijke gevel van het tufsteenen schip aan iedere zijde van den toren; die twee openingen zijn niet later ingebroken, maar oorspronkelijk, wel daarentegen dichtgemetseld in de 15de eeuw, toen de kapellen aan weerszijden van den toren gebouwd werden. De plaatsing van die ronde openingen duidt er op dat bij den bouw van den Westelijken gevel reeds rekening gehouden was met het aanbouwen van een toren; anderzijds duidt het voorkomen van zulke openingen aan schip èn dwarspand op een overeenkomst in stijl tusschen die beide bouwdeelen.
Van der Pluym heeft niettemin verondersteld dat het eenbeukige schip een ouder bouwwerk was, dat hier mogelijk reeds vóór de verplaatsing dier kerk gestaan heeft, vervolgens door toevoeging van toren, dwarspand en koor tot kerk is verbouwd. Echter is voor de bestemming van zulk een groote tufsteenen

[3]) Voor de ouderdomsbepaling naar den stijl levert de sacristie een eigenaardige moeilijkheid op. Uitwendig heeft deze een overhoeks gestelde steunbeer, hetgeen in alle overige gevallen, waar op grond van andere gegevens de ouderdom te bepalen is, kenmerkend blijkt te zijn voor werk van op zijn vroegst omstreeks 1450. Men zou dus ook hier kunnen denken aan werk van Jacob van der Borch of zijn school; echter vertoonen de gebeeldhouwde koppen, waarop in de sacristie de gewelfribben rusten, een stijl die op zijn laatst in het begin der 15de eeuw te stellen is. Mogelijk is de sacristie in dien tijd gebouwd en de steunbeer (wat overigens niet te bespeuren is) een latere toevoeging; mogelijk ook zijn de koppen afkomstig van een ouder werk en dagteekent de sacristie inderdaad van de tweede helft der 15de eeuw.

AFB. 5. VEENENDAALSCHE VLUCHTELINGEN IN HET SCHIP DER GEERTEKERK.

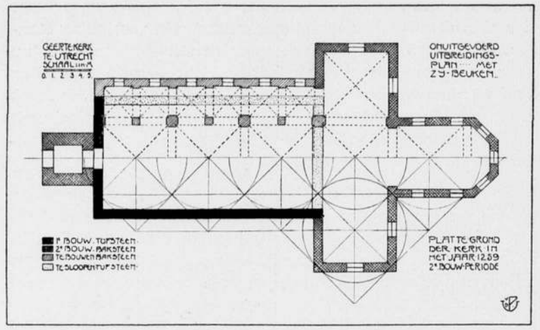

AFB. 6. ONUITGEVOERD UITBREIDINGSPLAN VAN DE GEERTEKERK VOLGENS W. A. E. v. D. PLUYM.

hal die omstreeks 1200 zoo ver buiten het middelpunt der stad gelegen zou zijn geweest, geen aannemelijke verklaring te vinden. Van der Pluym achtte het het waarschijnlijkst dat dwarspand en koor er tegen aan gebouwd zijn met de bedoeling dat de breede eenbeukige hal later vervangen zou worden door een driebeukig schip, welks middenbeuk even breed zou wezen als het koor.

Van dwarspand en koor is het opmerkelijk dat zij, hoewel niet bedoeld voor overwelving in steen, in hun plattegrond toch een stelsel van vierkanten tot grondslag hebben, hetwelk zou doen verwachten dat men hier vierkante kruisribgewelven boven viering, dwarspandarmen en koorarm had willen aanbrengen. Nu is het opmerkelijk dat het oorspronkelijk eenbeukige schip, in aansluiting waaraan dwarspand en koor gebouwd zijn, een lengte heeft overeenkomende met drie vierkanten van het stelsel dat aan laatstgenoemde bouwdeelen af te lezen is. Van der Pluym, die deze bijzonderheid opgemerkt heeft, bouwde daarop zijn veronderstelling omtrent de bedoeling, dat de hal later door een driebeukig schip vervangen zou worden. Hoe hij zich die bedoeling indacht blijkt uit afbeelding 6.

Nu is de inwendige breedte van het eenbeukige schip de helft van de inwendige lengte, in Westelijke richting gemeten uit de lijn van den Westelijken buitenwand van het dwarspand. Deze verhouding van lengte tot breedte is voor de ruimtewerking van een eenbeukig schip zeer gunstig; zooals hierna nog opgemerkt zal worden vindt men haar ook bij andere kerken met eenbeukig schip terug. Daarnaast bestaat er echter ook, naar op bovenvermelde wijze door Van der Pluym aangetoond is,

AFB. 7. DE GEERTEKERK VAN BUITEN.

aan de de kerk in haar tusschen 1256 en 1259 gegeven gedaante een goede maatverhouding tusschen de lengte van het schip en den plattegrond van dwarspand en koor. Had men echter hier voor een eenbeukig schip de breedte van het koor gekozen, dan zou de ruimte van zulk een schip, bij een verhouding van lengte tot breedte als van 3 tot 1, te langgerekt en onoverzichtelijk zijn geworden. Men vindt dan ook bij kerken met eenbeukig schip althans op Nederlandsch en aangrenzend gebied nooit die verhouding aan laatstgenoemd onderdeel, ook daar niet, waar, als aan de in 1247 gewijde A-kerk te Groningen, het schip in zijn oorspronkelijken vorm de breedte had van het koor [4]). De plattegrond der A-kerk is bepaald door de indeeling der geheele kerkruimte in vierkante gewelfvakken; het schip is twee gewelfvakken lang, heeft dus een verhouding van lengte tot breedte als van 2 tot 1, evenals dat der Geertekerk.

Utrecht was in de 13e eeuw verreweg de grootste stad der Noordelijke Nederlanden. Men kan zelfs aannemen dat toen reeds elk van zijn vier kerspelen tot de volkrijkste van dit land behoorden, zoodat de desbetreffende kerkgebouwen wellicht de grootste van hun soort waren, die hier in die eeuw zijn gebouwd. Bij zulk een kerspelkerk, welke in verhouding tot de uitgebreidheid van den dienst in het koor een groot aantal bezoekers moest kunnen bevatten, was het redelijk dat men den omvang van dat deel der kerk, waar de bezoekers zich voor het bijwonen van den dienst ophielden, ten opzichte van dien van dwarspand en koor grooter maakte dan bij een kapittelkerk. Bij het aanhouden van een vaste maatverhouding tusschen lengte en breedte van de verschillende onderdeelen der kerk liet men tot dat doel aan het schip de zijbeuken vervallen terwille van een grootere ruimte, vanwaar men onbelemmerd uit kon zien op het koor.

Zoo kan men den plattegrond der Geertekerk te Utrecht, aldaar de eenige kerspelkerk van de 13de eeuw, waarvan de gedaante nu nog te bepalen is, beschouwen als kenmerkend voor het soort. Het eenbeukige schip heeft de kerk met de gewone, dat wil voor dien tijd nog zeggen landelijke kerspelkerken gemeen; te Groningen moet de oorspronkelijke gedaante der A-kerk zelfs in niets van die der toen in de Ommelanden gebouwde kerspelkerken afgeweken hebben. Maar dan is ook bij de Geertekerk de eenvoud der bouwvormen en het afzien van overwelving in steen iets kenmerkends voor landelijke bouwkunst. Deze kerk heeft in alles den aard van een kerk voor het volk, de gemeente; het is een bouwwerk uit den tijd dat de derde stand in opkomst was. Opmerkelijk is daartegenover de vorm der St.-Nicolaaskerk, die te Utrecht als kerspelkerk gebouwd

[4]) De plattegrond dezer kerk is onder meer afgebeeld in het Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond van 1917, op blz. 55.

is in de 12de eeuw, toen de derde stand feitelijk nog geen cultureel begrip vertegenwoordigde. Uit de onderzoekingen van Haslinghuis is gebleken, dat die kerk oorspronkelijk nog geheel het aanzien van een kleine kapittelkerk had; zelfs de galerijen boven de zijbeuken ontbraken niet [5]).

Later in de 13de eeuw dringt bij den bouw der kerspelkerken meer de Fransche kathedraalstijl van den Dom door, zooals blijkt aan de waarschijnlijk na den brand van 1279 in dien stijl herbouwde Buurkerk [6]). Maar ook hier bleef het nieuwe, dat voor het eerst aan de Geertekerk te bespeuren viel: het schip is in verhouding tot dwarspand en koor ruimer dan bij de oudere Utrechtsche kapittelkerken. In tegenstelling met de kerspelkerken werden deze in latere eeuwen uitsluitend aan de koorzijde uitgebreid, zooals de St.-Mariakerk in de 15de en de St.-Janskerk in de 16e eeuw.

[5]) E. J. Haslinghuis, Bouwgeschiedenis der St. Nicolaaskerk te Utrecht. Oudheidkundig Jaarboek, 1923, blz. 6—22.

[6]) Zie voor den veronderstelden plattegrond van het bouwplan der 13de eeuw Th. Haakma Wagenaar, De bouwgeschiedenis van de Buurkerk te Utrecht (Utrecht-Rotterdam, 1936), op blz. 121. Schrijver dezes kan zich niet vereenigen met de opvatting van Haakma Wagenaar, dat omstreeks 1280 al zoo veel van dat bouwplan zou zijn uitgevoerd. Genoemde schrijver gaat op blz. 119—122 van de veronderstelling uit, dat dat bouwplan reeds na den brand van 1253 tot uitvoering kwam. De op blz. 121 weergegeven plattegrond kan men opvatten als een verrijking van dien der 13de-eeuwsche Geertekerk, onder invloed van den Franschen kathedraalstijl.

MATERIAALBESPARING BIJ LIGGER OP DRIE STEUNPUNTEN.

Nu de uiterste zuinigheid met bouwstaal geboden is heeft het nut aandacht te schenken aan een voor de hand liggende besparing die bij de veel voorkomende liggers op drie steunpunten mogelijk is.

Van een ligger, die gelijkmatig belast moet worden met q kg per m′ en die opgelegd wordt op drie evenhoog gelegen steunpunten, op onderlinge afstand van L m, wordt de zwaarte bepaald door het negatieve moment boven het middensteunpunt.

Als men echter dit steunpunt ten opzichte van de beide eindsteunpunten wat lager maakt, dan wordt dit negatieve moment kleiner en het positieve moment grooter, en dan kan worden volstaan met een lichter profiel, zonder dat de materiaalspanning verhoogd wordt. De grens wordt bereikt als de beide momenten gelijk zijn.

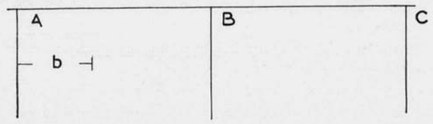

Op een afstand b uit A is de verticaalkracht = 0

Dit is dus de plaats waar het positieve moment het grootst is.

Hier is $\frac{3\,a\,E\,I}{L^3}+\frac{3}{8}\,q\,L = b\,q.$

$b = \frac{3\,a\,E\,I}{q\,L^3}+\frac{3}{8}\,L$

Als het middensteunpunt a m lager gemaakt wordt dan wordt de reactie op de eindsteunpunten $= \frac{3\,a\,E\,I}{L^3} + \frac{3}{8}\,q\,L.$

Uit de gelijkstelling van de momenten volgt als voorloopig a E I = r genomen wordt:

$$\left(\frac{3\,r}{L^3}+\frac{3}{8}\,q\,L\right)\left(\frac{3\,r}{q\,L^3}+\frac{3}{8}\,L\right) - \frac{1}{2}\,q\left(\frac{3\,r}{q\,L^3}+\frac{3}{8}\,L\right)^2 = -\left\{\left(\frac{3\,r}{L^3}+\frac{3}{8}\,q\,L\right)L - \frac{1}{2}\,q\,L^2\right\} \text{ of}$$

$$\frac{9\,r^2}{q\,L^6}+\frac{18\,r}{8\,L^2}+\frac{9}{64}\,q\,L^2-\frac{9}{2}\,\frac{r^2}{q\,L^6}-\frac{9}{8}\,\frac{r}{L^2}-\frac{9}{128}\,q\,L^2 = -\frac{3\,r}{L^2}-\frac{3}{8}\,q\,L^2+\frac{1}{2}\,q\,L^2 \text{ of}$$

$$\frac{9}{2\,q\,L^6}\,r^2+\frac{33}{8\,L^2}\,r-\frac{7}{128}\,q\,L^2 = 0 \text{ of}$$

$$r^2+\frac{11}{12}\,q\,L^4\,r-\frac{7}{576}\,q^2\,L^8 = 0 \text{ waaruit:}$$

$$r = -\frac{11}{24}\,q\,L^4+\frac{2^3\,1/2}{24}\,q\,L^4 = \frac{2^3\,1/2-11}{24}\,q\,L^4$$

$r = \frac{0{,}0131\,q\,L^4}{}$ De andere wortel is van geen belang.

$$a = \frac{0{,}0131\,q\,L^4}{E\,I}$$

Het negatieve moment is nu:

$\left(\frac{3\,.\,0{,}0131\,q\,L^4\,E\,I}{E\,I\,,\,L^3}+\frac{3}{8}\,q\,L\right)L - 0{,}5\,q\,L^2 = -0.0857$ q L^2 en het positive moment is

0.4143 q L . 0,4143 L — 0,5 q $(0.4142^2\,L^2) = 0{,}0858\,q\,L^2$

Toegepast op een recent geval, waarbij L = 6 m en q = 2000 kg is, blijkt het verschil.

Op de gewone wijze is M = 1/8 · 2000 · 36 = 9000 kgm.

W = 9000 : 12 = 750 dus bijv. DIE 26 (834).

Met verlaagd middensteunpunt:

M = 0,0858 · 2000 · 36 = 6178 kgm.

W = 6178 : 12 = 515 dus bijv. DIE 22 (524).

Het verschil is dus wel de moeite waard.

Gewichtsbesparing per balk 12 · 17 = 204 kg.

$$a = \frac{0{,}0131\,.\,2000\,.\,1296}{2100000\,.\,0{,}5532} = 0{,}0292 \text{ m.}$$

Het beschikbare W is echter iets grooter dan het vereischte, als voor a 0,028 genomen wordt, dan is

$$M = \left(\frac{3\,.\,0{,}028\,.\,2100000\,.\,0{,}\,5532}{216}+\frac{3}{8}\,.\,2000\,.\,6\right)6 - 36000 = 6289 \text{ kgm..}$$

W = 6289 : 12 = 524, dus DIE 22 voldoet.

Om een DIE 22 bij L = 12 0,028 m te laten doorbuigen is een last P in het midden noodig.

$$P = \frac{2{,}8\,.\,48\,.\,2100000\,.\,5532}{1200^3} = 900 \text{ kgm.}$$

Als de balk met vier bouten op de kolom wordt bevestigd moet elke bout slechts 225 kg aantrekken.

Wil men om een of andere reden de waarde van a kleiner nemen, dan kan toch ten minste één nummer uitgespaard worden.

Bij toepasing van een DIE 24 behoeft het middensteunpunt maar 1 cm lager gemaakt te worden.

P. J. VERMAAS.

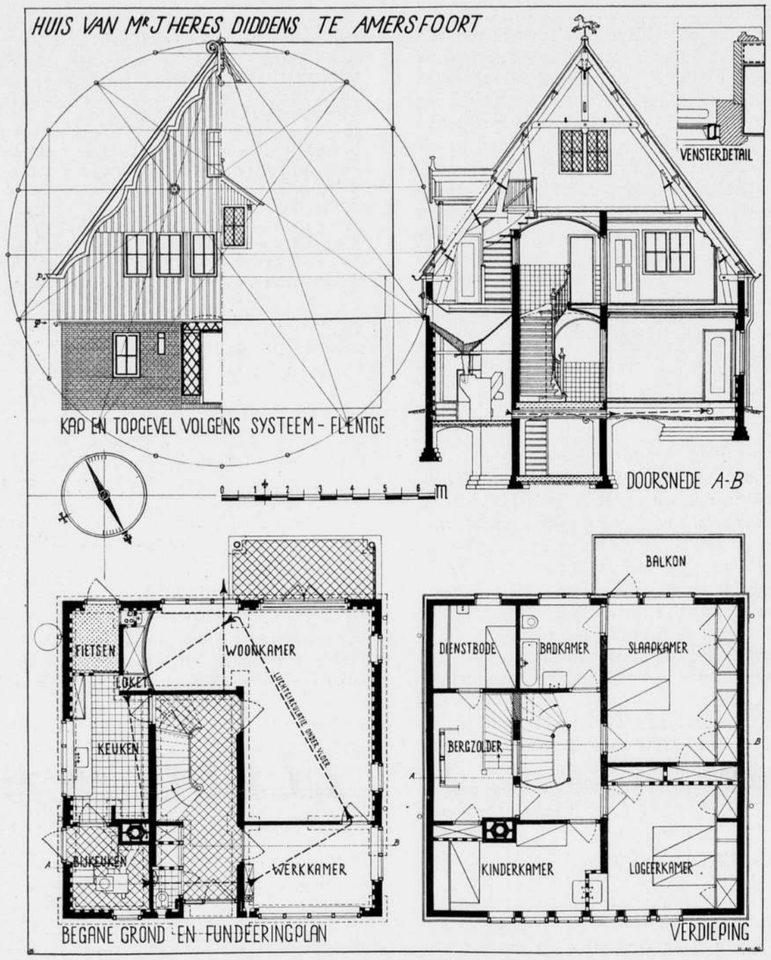

LANDHUIS TE AMERSFOORT.

ARCHITECT TH. HAAKMA WAGENAAR.

Het huis voor Mr. J. Heres Diddens aan de Nasaulaan te Amersfoort werd gebouwd van eind Maart 1939 tot September van dat jaar.

De buitenmuren zijn, voor zoover schoon werk, opgetrokken van bronskleurige gevelklinker. De binnenmuren zijn van kalkzandsteen. Op den beganen grond zijn de buitenmuren inwendig bekleed met een laag bimscementplaten ter dikte van 6 cm. De houten gevelbekleeding aan de buitenzijde is van Amerikaansch grenen delen, 3 × geolied vóór de oplevering en 1 × na de oplevering, waarbij een lichte kleurstof aan de olie werd toegevoegd. De vorm der topgevels is genomen naar XVde-eeuwsche Utrechtsche grachtenhuizen. De kaphelling en vormgeving werden geconstrueerd volgens het systeem Flentge, getoetst aan middeleeuwsche maatvoering en meetkunst. Tijdens den bouw werd toestemming verkregen de hoogte van het huis met 23 cm te vermeerderen, waardoor de afstand P Q, grooter werd dan in bijgaand schema is geconstrueerd.

De ronde gaten in den topgevel, evenals de top-versiering ontleend aan voorbeelden van het platteland, zijn de ventilatie-openingen van de ruimte tusschen houtbeschot en muur. De centrale verwarming geschiedt door middel van een in het verlaagde gedeelte van de bijkeuken geplaatsten nootjesketel. Deze werd niet in den grooten kelder geprojecteerd, aangezien bij den aanvang van den bouw nog niet vaststond dat deze kelder zou worden uitgevoerd. In het verwarmingssysteem is een warmwater-installatie opgenomen. De ventilatie onder de houten vloeren van den beganen grond geschiedt door middel van één der schoorsteenkanalen, welke door een eterniet buis van 18 cm diam., onder den keukenvloer gelegen, met de ruimte onder de vloeren in verbinding staat. De openingen tusschen de ruimten onder de houten vloeren zijn zóó geplaatst, dat de luchtstroom elke ruimte overhoeks doorsnijdt. De aanvoer van de lucht geschiedt door middel van een dubbelwandige eterniet buis (inwendig 18 cm diam.), welke, door den kelder geleid met de verwarmingsruimte in verbinding staat. Zoodoende is een goede circulatie verkregen met min of meer verwarmde lucht. Een en ander in bijgaande teekeningen aangegeven met stippellijn en pijlen. De kelderventilatie geschiedt hiervan natuurlijk geheel

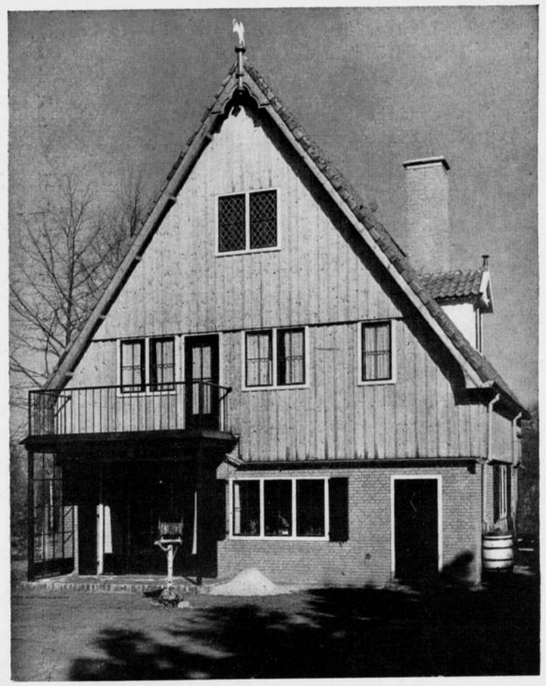

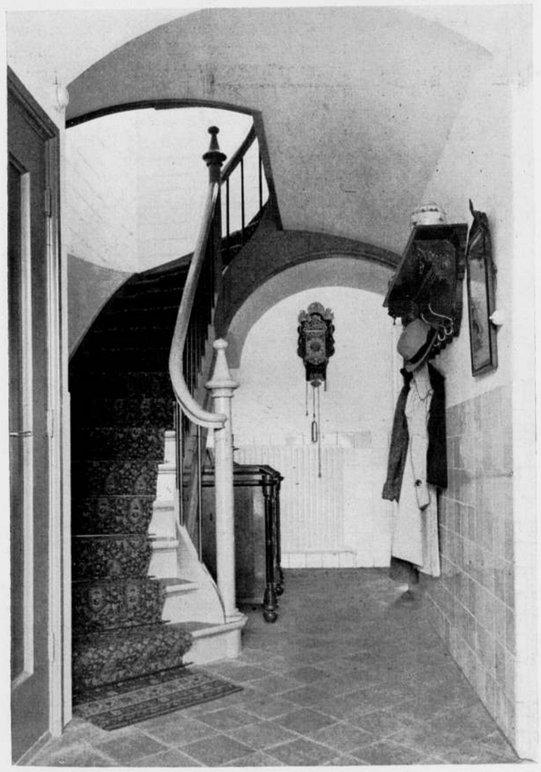

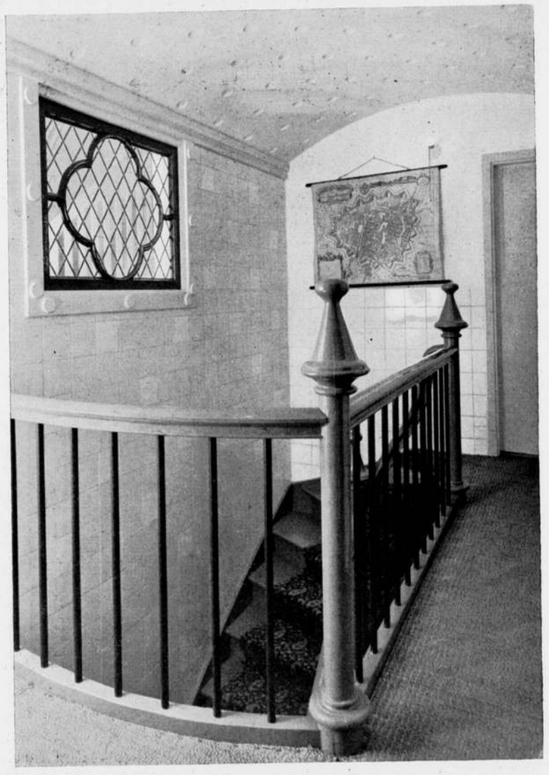

LANDHUIS TE AMERSFOORT.

ARCHITECT TH. HAAKMA WAGENAAR.

afgescheiden door een venster in een koekoek onder de voordeur en een afsluitbare eterniet buis onder de woonkamer, aangegeven met een streep stippellijn.
De vensters zijn ontworpen als stalen ramen in houten kozijnen, welke buiten het gevelvlak zijn geplaatst, ter vermijding van vochtopnemende kantelaven. Inwendig is voor de vensterbanken van groote geglazuurde tegels gebruik gemaakt.

De kaphelling is inwendig op de slaapkamers aan het gezicht onttrokken door een dubbelgebogen betimmering van smalle rondgeschaafde latten.
De bouwsom bedroeg, ongeacht de verwarming en warmwaterinstallatie, ruim elf en een half duizend gulden.

Th. H. W.

LEKKAGE BIJ EEN ZAKGOOT

Bij perronoverkappingen, die in het algemeen ver buiten hunne steunpunten overkragen, zijn zakgoten niet te vermijden. Men streeft er naar, die zakgoten boven de steunpunten-rij aan te brengen, waardoor de afvoerpijpen van het hemelwater zonder bochten rechtstandig naar beneden langs de kolommen kunnen worden geleid.
De daarbij toegepaste dakhellingen zullen flauw zijn, en oploopen naar de zijde van het spoor. Een helling van 1 op 25 is daarbij gebruikelijk.
De afwerking van het dakoverstek aan de spoorzijde geschiedt door middel van een halfronde grenenhouten neuslijst ter zwaarte van 3,5 bij 7,5 cm., die de afwerklaag vasthoudt. Deze laag bestaat uit een strook teervrij weefsel.
De grenenhouten neuslijst wordt eerst, voorloopig, met hechtspijkers op een eindregel bevestigd, en pas bij het aanbrengen van de dakbedekking op definitieve wijze vastgespijkerd. (fig. 1)
De constructie wordt nu zoodanig uitgevoerd, dat eerst de onderste laag teervrij dakvilt op het isoleerpapier wordt gelegd. Daarna wordt een strook weefsel op de eindregel gespijkerd. De neuslijst wordt nu vastgehecht, en de weefsellaag om de halfronde lat heengelegd. Niet alleen wordt deze lijst met teervrij weefsel overtrokken, maar ter breedte van ongeveer 15 cm langs het dakoverstek wordt zij nog als afwerklaag gebezigd. Uiteraard worden hiervoor korte stukken, niet grooter dan 1.00 meter, gebruikt. Zij worden eenige centimeters over elkaar heen gewerkt. De ontwikkelde lengte der stukken weefsel bedraagt ongeveer 35 cm. Over deze weefsellaag wordt de tweede teervrije viltbedekking vastgeplakt.

Bij de zakgoot ziet de gebruikelijke constructie er anders uit. Het spreekt vanzelf dat men daar met een los op den houten gootbodem liggende zinken goot heeft te doen, die aan de bovenzijde door een bepaalde afwerkconstructie wordt vastgehouden.
Het is gebruikelijk, die constructie in zink uit te voeren. Dit geschiedt op de volgende wijze. Eerst wordt weer de onderste teervrije viltbedekking vastgespijkerd. Daar over heen komt een met klangen vastgehouden zinkstrook, die ter breedte van ongeveer 10 cm. plat op het dak langs den gootrand komt te liggen. De omgeslagen zinkrand hangt in de goot af.
Over deze zinkstrook wordt nu de tweede viltlaag van de dakbedekking definitief vastgeplakt. (fig. 2)
Hier gaat zich nu een moeilijkheid voordoen. De beide materialen, metaal en papier, zullen tengevolge van temperatuurwisselingen uitzetten en inkrimpen, en dit op verschillende wijze doen. Als gevolg hiervan zullen scheuren in de bedekking kunnen optreden.
Men vraagt zich bij de uitvoering af, of het aanbeveling verdient, de werking van het zink te beperken door de stukken, waaruit dit zink bestaat onderling niet door soldeernaden te verbinden. Indien men de geheele strook aaneensoldeerde, zou de uitzetting een zeer belangrijke rol gaan spelen. Bij 40 graden temperatuursverhooging immers bedraagt de uitzetting van een zinkstrook van 10 meter reeds meer dan een centimeter.
In de praktijk is gebleken, dat de uitvoering, waarbij het soldeeren der strooken werd nagelaten, tot scheuren van het bedekkingsmateriaal heeft geleid, waardoor lekkage optrad. Daarbij waren de strooken 2.25 m lang.
Geconstateerd werd, dat een uitvoering, waarbij alle strooken (die daar 1.00 m lang waren genomen) aaneengesoldeerd waren, geen teleurstelling heeft gegeven. Er schijnt voldoende zijdelingsche uitwijking mogelijk te zijn om de uitzetting van het zink te vereffenen.

Intusschen wil het mij, bij nader inzien, voorkomen, dat de toepassing van zink ter afwerking van den ondersten dakrand feitelijk niet aanbevelenswaardig is. Een meer homogene constructie kan worden gevonden in de toepassing van een neuslijst, die, evenals het overstek, met teervrij weefsel kan worden overtrokken (fig. 3). Ik ben overtuigd, dat deze constructie boven de gebruikelijke is te verkiezen.

H. G. J. SCHELLING

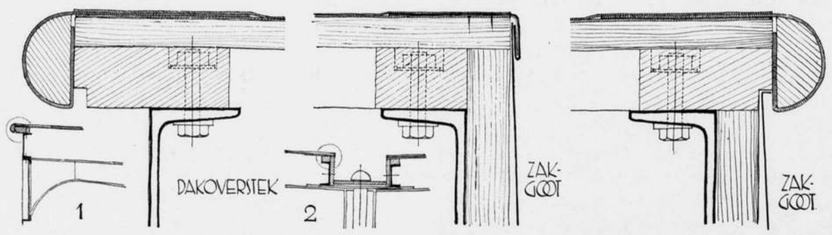

TENTOONSTELLING PRIJSVRAAG WONINGEN 1940.

De ontwerpen op deze prijsvraag ingezonden, zijn te bezichtigen in een zaal van het G.E.B.-gebouw, Rochussenstraat 200 te Rotterdam, op Zaterdag 4 en Maandag 6 Januari van 10—12 en van 2—4 uur.

RESTAURATIE VAN OUDE MONUMENTEN.

Wij hebben van verschillende kanten instemming vernomen met dat prachtige voornemen een studiekring in te stellen voor het restaureeren van oude teekeningen. Het is ook inderdaad een heel interessant onderwerp en bovendien ook iets geheel nieuws. Het is alleen jammer, dat dit illustere denkbeeld slechts fantasie is, ontsproten aan een — laten we zeggen — mystieke bron. De studiekring bepaalt zich tot het restaureeren van oude monumenten, zooals uit de mededeeling in ons vorig nummer ook wel blijkt. Het onderwerp is misschien wel wat gewoner, maar blijft toch belangwekkend genoeg.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 2

11 JANUARI 1941

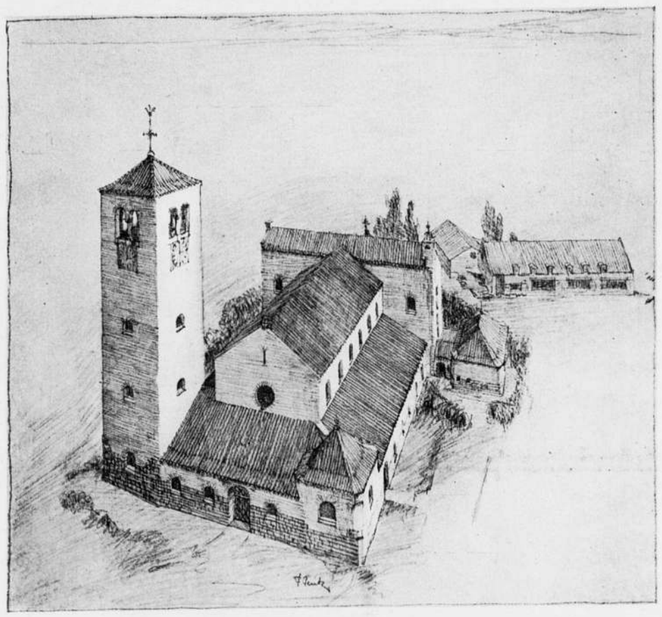

KERK VAN ONZE LIEVE VROUWE VAN LOURDES

TWEE KERKEN TE MAASTRICHT.

ARCHITECT IR. F. P. J. PEUTZ.

De Kerk van Onze Lieve Vrouw van Lourdes in het Witte Vrouwenveld te Maastricht is het eerste kerkgebouw van permanenten aard voor een volkomen nieuwe parochie.
De Kerk van St. Pieter op St. Pieter bij Maastricht vervangt een ouder gebouw in de oudste parochie van ons land.
De Kerk van Onze Lieve Vrouw van Lourdes werd mij opgedragen door een kerkbestuur, dat de kerk te Berg en Terblijt mooi vond. Het eerste ontwerp herinnert dan ook sterk aan Berg en Terblijt, alhoewel ik een hallenkerk en basilikaal gebouw opzette. Om verschillende redenen heb ik het eerste ontwerp moeten laten varen en is het hier geïllustreerde tot stand gekomen.
De kerk is gebouwd voor 1100 zitplaatsen voor volwassenen en 500 zitplaatsen voor kinderen.
De muren zijn van mergel en Cunradersteen.
De Toren, de narthex en de Mariakapel zijn nog niet uitgevoerd.
Het schip van de kerk met de pastorie zijn in de jaren 1936-1937 gebouwd. De onvoltooide toestand is reden, dat wij hier geen foto van het exterieur opnemen, maar volstaan met een vogelvlucht perspectief en de projecties der gevels.
De Kerk van St. Pieter moet herinneren aan het eerste kerkgebouw in de Nederlanden, de basiliek van St. Maternus, die eventjes meer naar het Oosten gesitueerd was. Zeer waarschijnlijk zal de basiliek van St. Maternus er wel niet uitgezien hebben zooals de nu gebouwde kerk. Maar door op het type terug te gaan, heeft de pastoor van St. Pieter den feitelijken opvolger van St. Maternus, den eersten geloofsverkondiger in ons land, willen eeren. Waarom de parochie al zeer lang geleden den naam St. Pieter in plaats van St. Maternus kreeg, behoeft op deze plaats niet beredeneerd te worden, zoomin als we de geschiedenis schrijven van al de kerken van St. Pieter, die voor de verdediging van de ves-

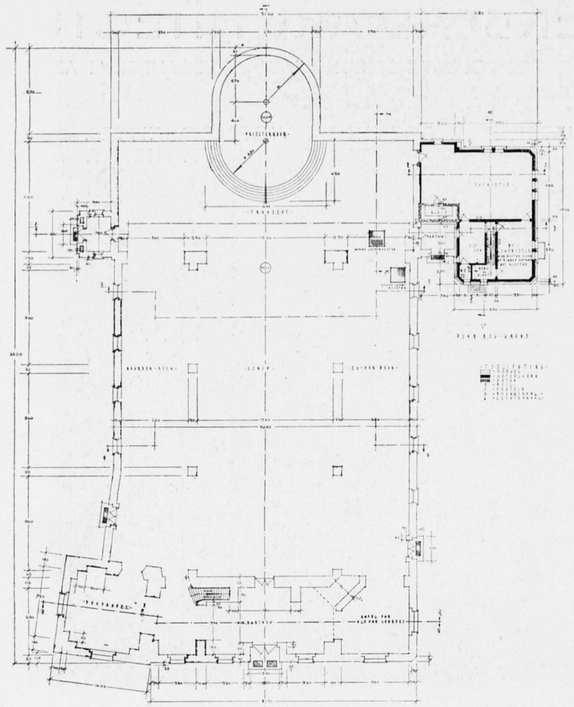

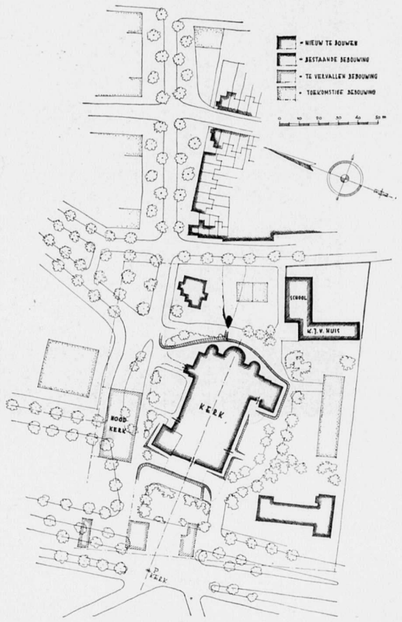

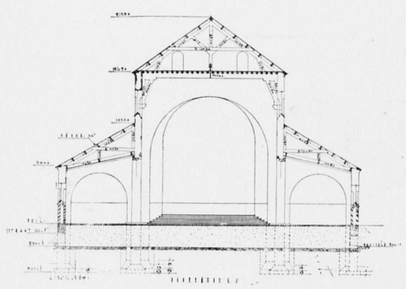

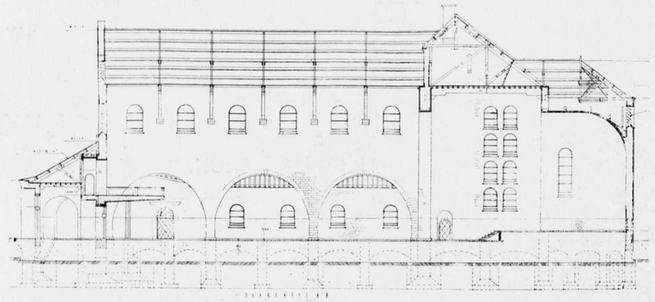

SITUATIE EN PLATTEGROND MET DOORSNEDE (SCHAAL 1 À 500) VAN DE KERK VAN ONZE LIEVE VROUWE VAN LOURDES TE MAASTRICHT.
ARCH. IR. F. P. J. PEUTZ.

ting Maastricht gesloopt werden en weer werden opgebouwd.
De kerk is gebouwd voor 800 zitplaatsen voor volwassenen en 300 zitplaatsen voor kinderen.
De muren zijn van mergel en Cunradersteen, de kolommen van Beiersch graniet (binnen met kapiteelen en basementen van Kylltaler zandsteen) en hardsteen (buiten).
De kerk met de pastorie kwam, uitgezonderd de toren, die nog gebouwd moet worden, in 1939 tot stand.

Bij de uitvoering zal de toren niet zooals de plattegrond te zien geeft, naast de kerk, maar meer naar voren geschoven worden geplaatst, zooals op de vogelvlucht situatie op pag. 12 is geteekend.
In de eerste oorlogsdagen is de voorgevel door een bom heel licht beschadigd.
In de uitvoering van de St. Pieter nam collega W. Sprenger uit Maastricht als mede-directielid deel.
Heerlen, December 1940. F. PEUTZ.

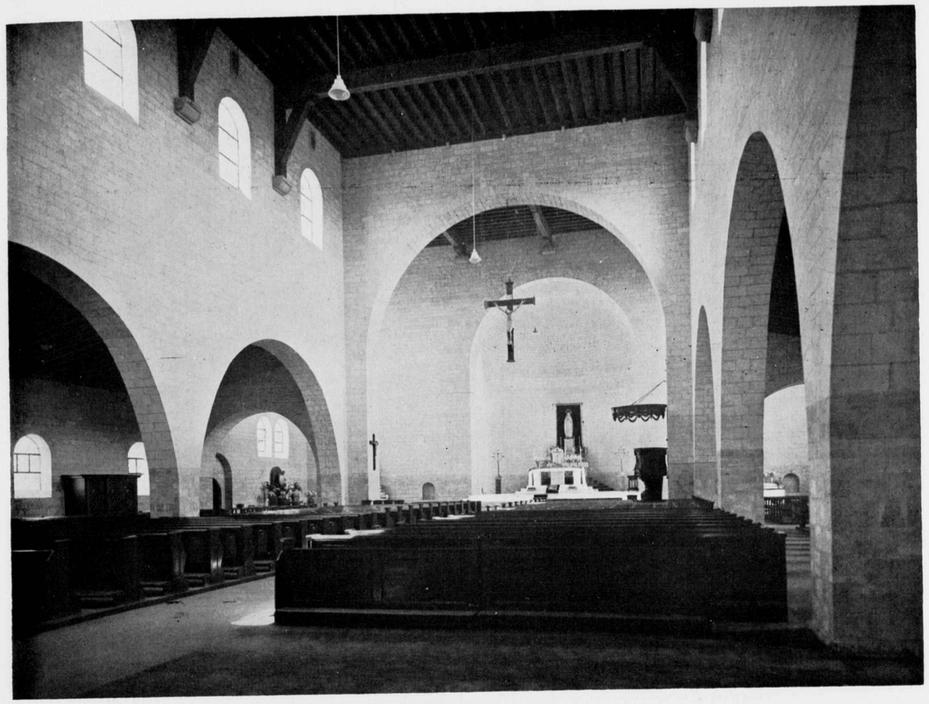

SCHIP.

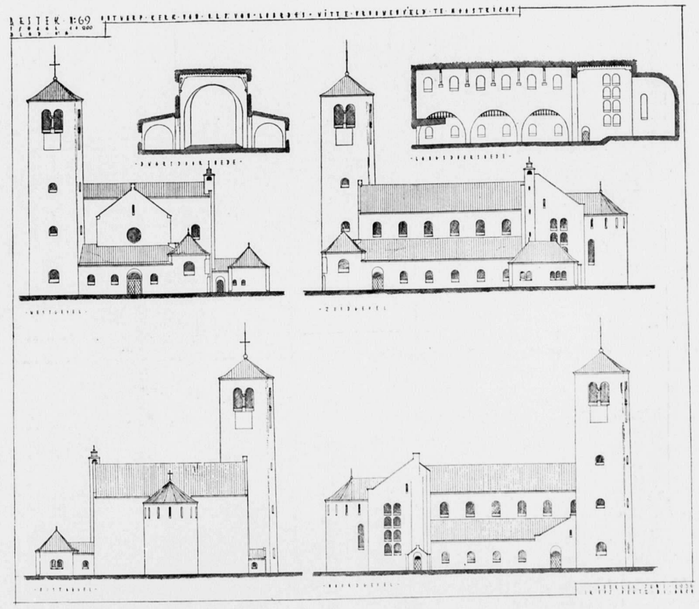

GEVELAANZICHT OP SCHAAL 1 À 1000
KERK VAN O. L. V. VAN LOURDES IN HET WITTE VROUWENVELD TE MAASTRICHT
ARCHITECT IR. F. P. J. PEUTZ.

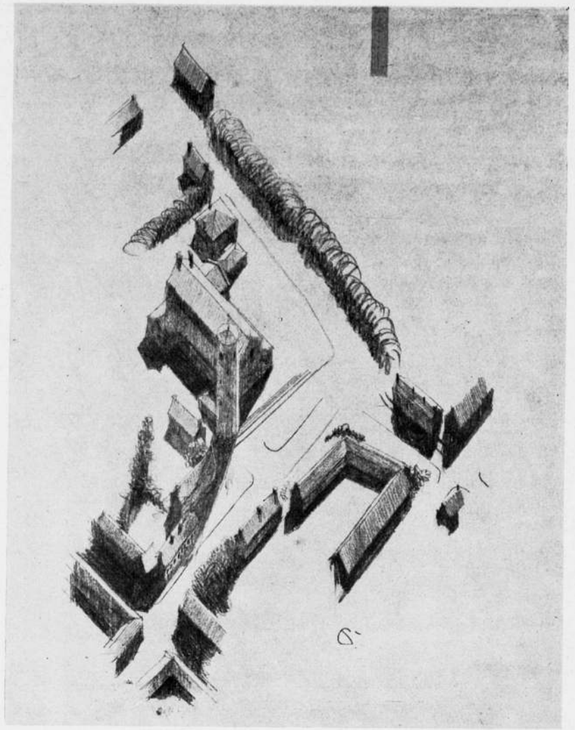

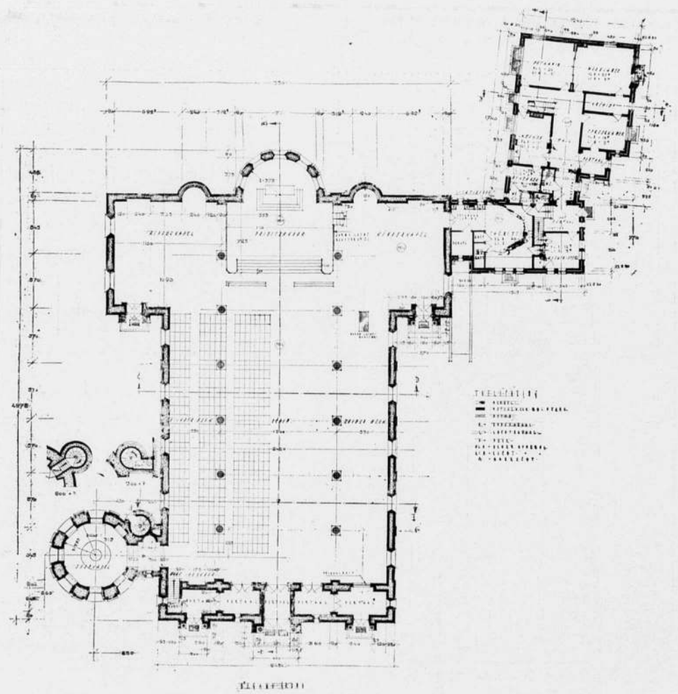

KERK VAN ST. PIETER TE MAASTRICHT. VOGELVLUCHT EN PLATTEGROND SCHAAL 1 À 500.
ARCH. IR. F. P. J. PEUTZ, UITGEVOERD IN SAMENWERKING MET ARCH. W. SPRENGER.

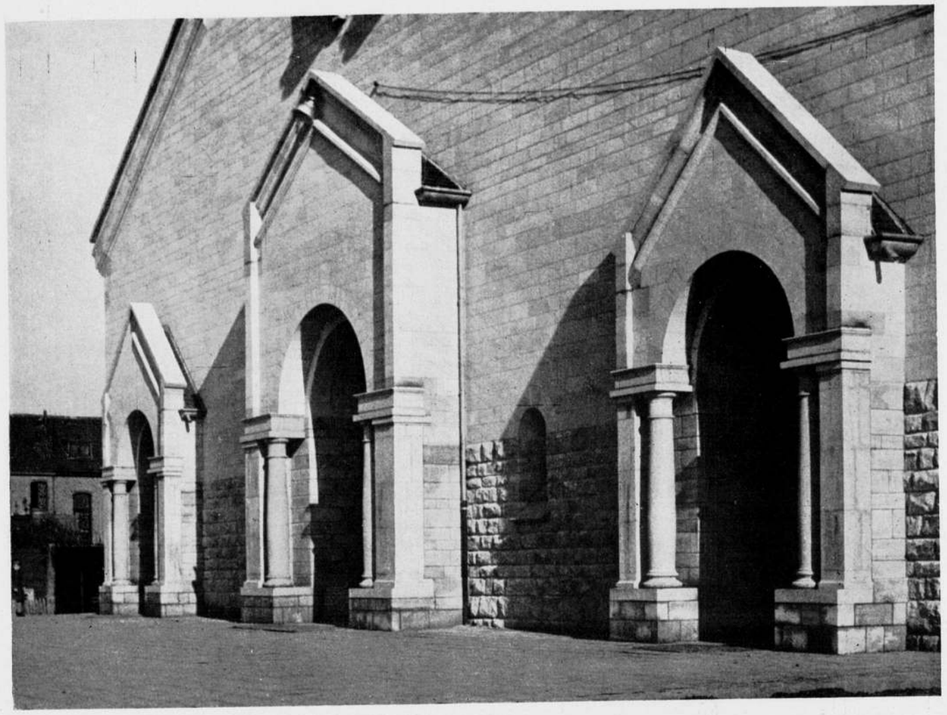

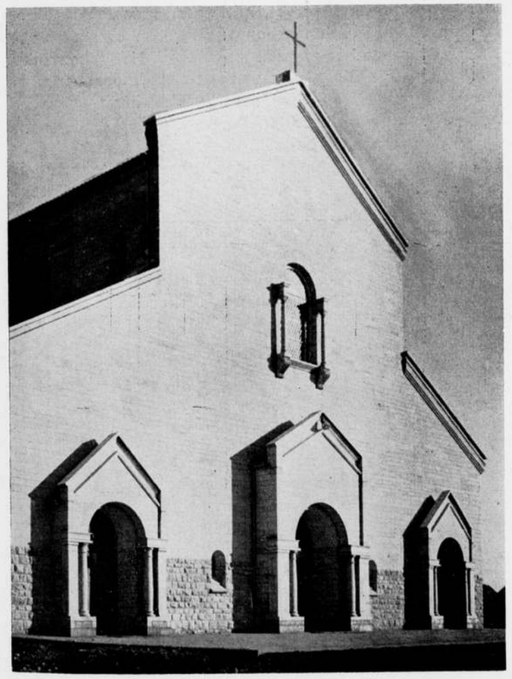

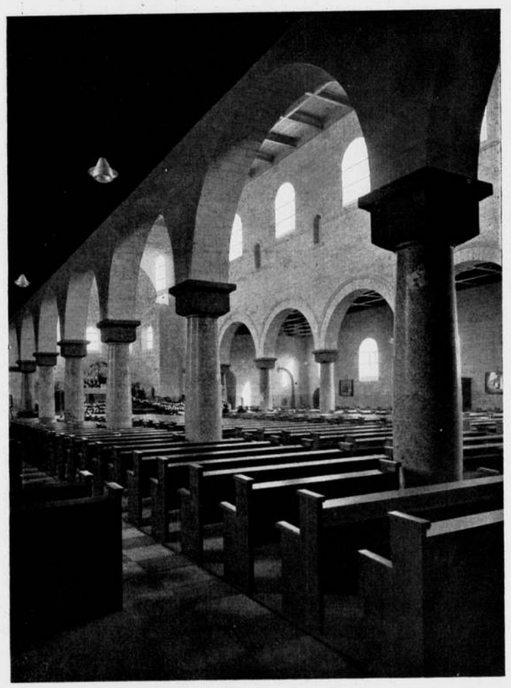

KERK VAN ST. PIETER TE MAASTRICHT.
ARCHITECT IR. F. P. J. PEUTZ, UITVOERING IN SAMENWERKING MET W. SPRENGER.

DE VERBOUWING VAN STATION UTRECHT C. S.
ARCHITECT IR. S. VAN RAVESTEYN.

Het oude, nu geheel door nieuwbouw vervangen station Utrecht C.S. was, niettegenstaande talrijke verbouwingen in den loop der jaren volvoerd, voor het gebruik weinig doelmatig; men herinnere zich b.v. de gescheiden plaatskaartenkantoren met loketten en afzonderlijke uitgang van de 1e en 2e klasse eenerzijds, de 3e klasse anderzijds. Bovendien was het zeer uitgewoond, daar door de langdurig gekoesterde spoorwegplannen voor Utrecht, die zijn lot onzeker maakten, het onderhoud zeer was beperkt.

Toen dan ook in 1935 de spoorwegplannen Utrecht in hun uiteindelijken vorm tot uitvoering kwamen, waarbij o.a. was bepaald, dat het z.g. Buurtstation zou verdwijnen, en zijn sporen tot het Centraalstation zouden worden doorgetrokken, waardoor hierin accommodatie moest worden gemaakt, waarvoor het Rijk een bijdrage verleende, werd door de N.S. besloten om deze gelegenheid aan te grijpen om den geheelen beganen grond te herzien en te verbouwen; de bovenverdieping, welke uit de bureaux van drie hoofdambtenaren van de lijn bestond, zou ongewijzigd blijven.

Een plan — zie afb. 1 — werd gemaakt, waarbij in medewerking met de Gemeente de parkeergelegenheid op het Stationsplein allereerst werd herzien — in hoofdzaak daarin bestaande, dat aan den zuidkant van het Stationsplein, terzijde van het station, spoorweggebouwen werden gesloopt en hier een ruim parkeerterrein werd gevormd, waardoor de bestaande parkeergelegenheid vóór het station kon vervallen, hetgeen mogelijk maakte, dat de rooilijn van het stationsgebouw naar voren werd gebracht en dus ruimte hieraan kon worden toegevoegd. Het gebouw der rijwielstalling, aan de Noordzijde van het plein, moest ter wille van het verkeer verdwijnen; de nieuwe rijwielstalling werd onder het stationsgebouw gesitueerd.

Uitgangspunten van het verbouwingsplan waren: samenvoeging der tot dusver gescheiden plaatskaartenkantoren en uitgangen, en het brengen van de reizigers door het gebouw, langs den kortsten

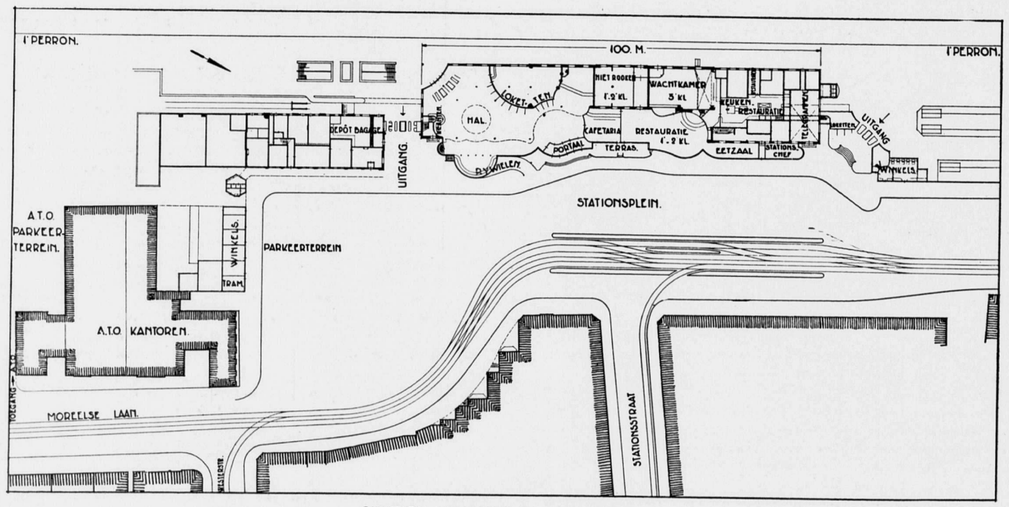

STATION UTRECHT. PLATTEGROND.

weg, op dat punt, hetwelk het grootste deel hunner als doel heeft, nl. de tunneltrap, die naar de overige perrons voert. Daar deze trap terzijde van het gebouw ligt, bracht dit mede, dat de hal en de toegang van deze naar het 1e perron, geheel in het zuidelijke uiteinde van het gebouw werd ontworpen; de wachtkamers kwamen daardoor noodwendig meer afzijdig te liggen.

Als hoofduitgang werd de bestaande zuidelijke uitgang bestemd, door verbouwing verbeterd, terwijl aan de noordzijde een uitgang werd ontworpen, ten gerieve van de aldaar eindigende kopperrons; nabij deze werden eenige winkeltjes gesitueerd. De vrije hoogte onder de verdieping was betrekkelijk gering, voor groote hal en wachtkamer nl. circa 4 m; daarom werd het gedeelte, dat naar voren werd gebracht en zich vóór den bovengevel bevond, een grootere verdiepinghoogte gegeven, nl. circa 5 m, hetgeen de borstwering der ramen der verdieping toeliet, waardoor het genoemde euvel werd verzacht.

De verbouwing van den beganegrond werd in het najaar 1936 besteed; zij werd, ten behoeve van de uitoefening van den dienst, in gedeelten uitgevoerd en in gebruik gesteld; de wachtkamers het eerst, de hal als één der laatste stadia; eind November 1938 was zij voltooid.

Daar de harmonie tusschen dezen nieuwen onderbouw, welks gevel veel glas vertoonde, en het ongewijzigde bovendeel te wenschen overliet, werd in den zomer van 1938 tot een bescheiden aanpassing van dit bovendeel besloten en in uitvoering genomen.

In den avond van 17 December 1938, tijdens een zeer strenge vorst, brak een felle brand uit in het noordelijk deel van de bovenverdieping, die deze in enkele uren tijds nagenoeg geheel vernielde, en zware, doch geen onherstelbare schade, voornamelijk door water, aan den zoojuist voltooiden beganegrond toebracht.

Aanstonds werden plannen gemaakt voor een nieuwe verdieping, waarbij vrijheid bestond — hoewel geen onbeperkte, wegens het verplicht rekening houden met de aanwezigheid en sterkte van de kolommen en muren van den beganegrond, die immers gesteld waren naar vorm en last der oude verdieping — om de nieuwe verdieping tot een geheel te vormen met den onderbouw.

Onmiddellijk na den brand werd begonnen met herstel van den beganegrond, waarbij nog enkele ruimten, destijds in den ouden staat gelaten, konden worden gemoderniseerd en in Maart 1939 werd een aanvang gemaakt met de nieuwe verdieping, die op 20 September 1939, den datum van het 100-jarig bestaan van de Spoorwegen in Nederland, uitwendig voltooid en glasdicht was en in Maart 1940, na afwerking van het inwendige, werd in gebruik genomen.

Als onmisbare silhouetteering van de langgerekte, lage, want ongeveer slechts 10 m hooge bouwmassa, en van den aanvang af

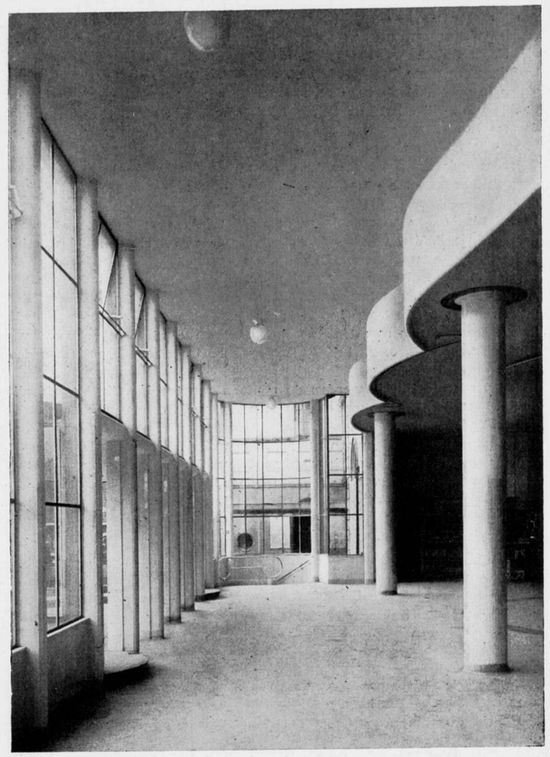

INTERIEUR VAN DE HAL VAN HET STATION TE UTRECHT.
ARCHITECT IR. S. VAN RAVESTEYN.

reeds in het ontwerp opgenomen, zijn op den gevel geplaatst een drietal beelden van den Beeldhouwer M. Andriessen, waarvan het middelste een Phoenix verbeeldt, die hier toepasselijk kan worden geacht. Blijft nog te wijzen op het geschenk van den Personeelraad, ter gelegenheid van het jubileum geschonken en in October 1940 geplaatst: het beeld door Charles Eijck gemaakt en in het centrum van de hal gesteld.

Ir. S. VAN RAVESTEYN.

DR. IR. J. A. RINGERS THANS OOK ALGEMEEN GEMACHTIGDE VOOR DE BOUWNIJVERHEID.

Het Verordeningenblad van 7 Jan. 1941 bevat een besluit betreffende de bouwnijverheid, waarbij aan dr. ir. J. A. Ringers de algeheele leiding van de geheele bouwnijverheid is opgedragen. Dr. Ringers zal voortaan behalve zijn titel Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw, ook den titel voeren van Algemeen Gemachtigde voor de Bouwnijverheid.

Het A.N.P. voegt hieraan toe:

Tot nu toe waren de bevoegdheden van den algemeen gemachtigde op het gebied van de bouwnijverheid — buiten het terrein van den eigenlijken wederopbouw — vrijwel uitsluitend van negatieven aard. Hij had een vetorecht, waardoor hij de uitvoering van bepaalde werken kon verbieden om daardoor de in ons land aanwezige materialen zoo efficient en economisch mogelijk te doen gebruiken en het wederopbouwwerk den voorrang te geven. Zoo heeft dr. Ringers de uitvoering van verschillende materiaalintensieve bouwwerken, waaraan geen onmiddellijke behoefte bestond, geremd, om op deze wijze de materialen zooveel mogelijk vrij te krijgen voor den wederopbouw en andere werken, waarvan de uitvoering als dringend beschouwd moest worden.

Ook kon de algemeen gemachtigde bepaalde constructieveranderingen voorschrijven in verband met een meer economisch materiaalverbruik.

De wederopbouw is een onderdeel van de bouwnijverheid en naar mate de organisatie van den wederopbouw vorderde, zag men, hoe allerlei regelingen noodzakelijk waren, welke van ingrijpend belang waren voor de geheele bouwnijverheid. Men kan nu eenmaal geen onderdeel regelen van een groot terrein, waarover men verder geen macht heeft. En zoo leidde de organisatie van den wederopbouw in haar natuurlijken en logischen ontwikkelingsgang tot een steeds nauwer contact, tot een verdere reguleering en tot verdere bemoeiingen van den algemeen gemachtigde met de geheele bouwnijverheid.

Positief werk.

Behalve het complex van negatieve bevoegdheden moet de Algemeen Gemachtigde positieve bevoegdheden hebben op het gebied der bouwnijverheid en deze vindt men in het hierboven genoemde besluit bouwnijverheid.

Deze nieuwe verordening geeft den Algemeen Gemachtigde de bevoegdheid om in overleg met de daarvoor in aanmerking komende organen van de bouwnijverheid, zoodanige maatregelen te treffen, als hij voor de regeling van de geheele bouwnijverheid noodig acht.

Deze maatrelelen — aldus gaat artikel 2 voort — kunnen ook op de vervaardiging en verwerking van en den handel in bouwmaterialen betrekking hebben.

Voorts is bepaald, dat de Algemeen Gemachtigde aan alle natuurlijke en rechtspersonen aanwijzingen kan geven, in hoeverre werken op het gebied

van wederopbouw, waterbouw, burgerlijken bouw en utiliteitsbouw moeten worden uitgevoerd. Hij kan deze maatregelen ook treffen ten aanzien van alle Nederlandsche overheidsorganen en aan deze zijn aanwijzingen geven.
De Algemeen Gemachtigde zal deze maatregelen treffen en zijn aanwijzingen geven in overeenstemming met de secretarissen-generaal van Financiën en van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, alsmede in overeenstemming met de secretarissen-generaal van de overige Departementen, voor zoover deze hierbij betrokken zijn.
Ook alle opdrachten tot het uitvoeren van bouwwerken — in het algemeen gezegd: alle gunningen van bouwwerken — behoeven de goedkeuring van den algemeen gemachtigde.
Indien plaatselijke verordeningen aan de aanwijzingen van den algemeen gemachtigde in den weg zouden staan, is de secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken bevoegd, op voorstel van en in overleg met den algemeen gemachtigde, deze verordeningen te wijzigen.
Artikel 6 bepaalt, dat indien te verwachten is, dat een aanwijzing tot het uitvoeren van een bouwwerk nadeel zal opleveren, de algemeen gemachtigde, in overeenstemming met den secretaris-generaal van het Departement van Financiën, bepaalt, of en in hoeverre en door wien het financieele nadeel wordt vergoed.
In de verdere artikelen worden de straffen opgesomd, welke gesteld zijn op het in strijd handelen met maatregelen of aanwijzingen van den algemeen gemachtigde.
Tot nu toe had de algemeen gemachtigde wel de bevoegdheid om de uitvoering van niet-noodzakelijke werken te verbieden en om bepaalde constructie-veranderingen voor te schrijven, doch hij beschikte niet over machtsmiddelen om belanghebbenden te dwingen zijn maatregelen en voorschriften na te leven. Hierin is voorzien door een serie strafbepalingen op te nemen in het besluit bouwnijverheid.

Regeling bouwbedrijvigheid.

Het vraagstuk van de regeling der bouwbedrijvigheid wil men ook nog in breeder verband bezien. Indien het peil der Nederlandsche bouwactiviteit in de jaren 1937, 1938 en 1939 op gemiddeld 100 wordt gesteld, dan blijkt, dat op dit oogenblik, ten gevolgde van den oorlog en de daaruit voortvloeiende toestanden, deze activiteit tot circa 69 à 70 is ingezonken.
Dit is erg, doch nog erger wordt het, indien men in aanmerking neemt, dat er in de drie achter ons liggende jaren reeds een aanzienlijk percentage werklooze bouwvakarbeiders was.
Het moet dus het streven zijn om de bouwnijverheid niet slechts op te voeren tot het peil van de drie genoemde jaren, doch daar ver boven uit, om op die wijze de in ons land bestaande werkloosheid in de bouwvakken, welke chronisch dreigde te worden, op te heffen en de arbeidskracht van iedereen validen arbeider voor onze nationale gemeenschap te behouden.
Te meer is dit van belang, omdat de bouwnijverheid conjunctureel gezien, in een sleutelpositie is. Een opleving in de bouwnijverheid plant zich voort over een groot terrein van onze volkshuishouding, terwijl een beperking in de bouwnijverheid onmiddellijk tot uiting komt in een sterke stijging van de werkloosheid onder de arbeiders in de meest verschillende takken van industrie. De bouwnijverheid is dan ook steeds als een der barometers van het economische leven beschouwd.
Nu mag worden verwacht, dat, zoodra de moeilijkheden in verband met den aanvoer van eenige essentieele bouwmaterialen overwonnen zijn, de bedrijvigheid in de bouwnijverheid zeer belangrijk zal stijgen. Het wederopbouwwerk zal echter uit den aard der zaak een afloopende bedrijvigheid te zien geven en met zekerheid kan worden vastgesteld, dat op de opleving in verband met den wederopbouw een inzinking zal volgen, indien niet zorg gedragen wordt, dat
a.) Gedurende de opleving zelve de ontwikkeling van ongewenschte toestanden wordt onderdrukt en een abnormale stijging van prijzen en winstmarges wordt voorkomen;
b.) Tegen het gereedkomen van het directe wederopbouwwerk zooveel nieuwe plannen ter uitvoering gereed liggen, dat daarin de uit het afloopende wederopbouwwerk vrijkomende arbeidskrachten onmiddellijk kunnen worden opgenomen.
Terwijl de bedrijvigheid van den wederopbouw zal afnemen, zal de normale bouwactiviteit moeten toenemen, wil men in de toekomst een gezonden toestand verkrijgen.
Wanneer men in dit verband eens denkt aan den toestand na den wereldoorlog 1914—1918, zal onmiddellijk duidelijk worden, wat hier wordt bedoeld. Toen zag men ook een opleving in de bouwvakken, welke echter vrij spoedig gevolgd werd door een groote en aanhoudende inzinking.

Regeeren is vooruitzien!

De stelling: „Regeeren is vooruitzien," is nog steeds van kracht en daarom moet men de groote en bijzondere bevoegdheden, welke de algemeen gemachtigde voor de bouwnijverheid krachtens deze verordening krijgt, zien tegen een achtergrond van de toekomstige bouwnijverheid. Zijn bevoegdheden betreffen de bevordering van een doeltreffende organisatie, het doen ontwerpen van bouwplannen en de reguleering van het tempo van uitvoering daarvan.
Voorts zal hij de fabricage van de bouwmaterialen kunnen regelen; de vervaardiging van baksteen, kalkzandsteen, dakpannen, schelpkalk, enz., zal zich moeten aanpassen aan het gedachte bouwtempo en de exportmogelijkheden.
Het spreekt van zelf, dat de taak van den algemeen gemachtigde voor de bouwnijverheid in de eerste plaats van co-ordineerenden aard zal zijn. Het is niet de bedoeling het werk van de thans bij de uitvoering van bouwwerken betrokken organen, als de verschillende rijksbureaux, de Rijks- en Provinciale Waterstaat, spoorwegen, gemeentelijke technische diensten, particuliere opdrachtgevers en bouwondernemers, ook maar in één enkel opzicht over te nemen.
De bedoeling is slechts de mogelijkheid te scheppen om deze organen op een zoodanige wijze te beïnvloeden, dat daaruit een harmonische samenwerking ontstaat en een doelmatige wijze van werken, waarbij een stabiele bedrijvigheid in de bouwvakken zooveel mogelijk wordt verzekerd.
Dit zal slechts succes kunnen hebben, indien deze aangelegenheid geregeld wordt door één centraal orgaan, dat het geheele veld der bouwbedrijvigheid overziet en controleert.
De bouwnijverheid is een der sleutels van het economische leven en alle schommelingen der conjunctuur komen in haar tot uiting. Hoeveel pogingen zijn er in de achter ons liggende jaren niet in het werk gesteld om deze conjunctuurschommelingen op te vangen.
Indien de stabilisatie in de bouwnijverheid tot op een zekere hoogte zal mogen gelukken, als een gevolgg van den wederopbouw, dan zou dit zoowel in economisch als in sociaal opzicht een groote winst beteekenen.

CIRCULAIRE INZAKE VOORZIENING IN DE CULTUREELE EN SOCIALE BELANGEN DER KUNSTENAARS.

Het Bestuur van de „N.O.K." heeft bij monde van zijn voorzitter Mr J. F. van Royen de vraag gesteld, of ik niet zou kunnen bevorderen, dat bij het wederopbouwwerk ook gedacht wordt aan de belangen van de kunstenaars. Bij het overwegen, wat ik in deze voor de kunstenaars zou kunnen doen, heb ik mij gerealiseerd, dat vele eigenaren, die door oorlogsgeweld schade hebben geleden, bij den herbouw de uiterste soberheid zullen moeten betrachten en geen geld zullen kunnen afzonderen voor decoratieve e.a. kunst. Toch geloof ik, dat er zich ook vele gevallen zullen voordoen, waarbij de financiën geen beletsel behoeven te zijn in het wederopbouwwerk kunstenaars te betrekken. Ook wanneer geen ruime middelen voor den herbouw ter beschikking staan, zal menigmaal, zij het dan op bescheiden schaal, een taak voor kunstenaars zijn weggelegd. Om een voorbeeld te noemen zal in het geval een blok woningen moet worden gebouwd de bouwsom per woning geen verhooging van beteekenis ondergaan, indien de medewerking van kunstenaars wordt ingeroepen voor de verzorging van gelijke onderdeelen, zooals smeedwerk, voor het aangeven van kleuren bij het schilderwerk e.d. Het spreekt vanzelf, dat bij de stichting van groote gebouwen, in het bijzonder voor de inwendige verzorging, een veel omvangrijker en belangrijker taak voor kunstenaars kan bestaan. Het is van groot belang, dat aan dezen kant van het herbouwwerk wordt gedacht; niet alleen voor de vele kunstenaars, die in zorgvolle omstandigheden leven als gevolg van den oorlog, doch ook voor het cultureele leven in het algemeen. Niet vergeten moet worden, dat in de komende jaren voor honderden millioenen bouwwerken zullen worden gesticht, welke verschillende generaties zullen moeten dienen. Daarom te meer zal gestreefd moeten worden naar een tot in details doorgevoerde goede verzorging van den bouw.
Deze overwegingen hebben mij ertoe gebracht, mijn medewerking aan het streven van de „N.O.K." toe te zeggen. Eén van de middelen om deze medewerking te geven zie ik in dit schrijven, gericht tot de bij den herbouw betrokken architecten, voor zoover deze mij bekend zijn. Immers de architect kan o.m. door de aandacht van den bouwheer op het bovenbeschreven belang te vestigen, bijdragen tot het bereiken van het doel, dat ook de „N.O.K." zich voor oogen stelt: het scheppen van kunstwerken en het dienen van de cultureele en sociale belangen van de kunstenaars.
Ook enkele organisaties, commissies enz. zend ik dit schrijven, ten einde een zoo ruim mogelijke bekendheid daaraan te geven.
Naar Mr Van Royen mij mededeelde, is de „N.O.K." (Secretaris Ir Hein von Essen, Joan Maetsuyckerstraat 19, 's-Gravenhage) gaarne bereid haar bemiddeling te verleenen bij de inschakeling van kunstenaars bij het herbouwwerk.

De Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw,
Dr Ir J. A. Ringers.

ARCHITECTENSTATUUT IN FRANKRIJK.

Uit Vichy wordt gemeld, dat de Fransche regeering na een advocaten- en artsenregeling thans ook een architectenstatuut heeft afgekondigd.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 3

18 JANUARI 1941

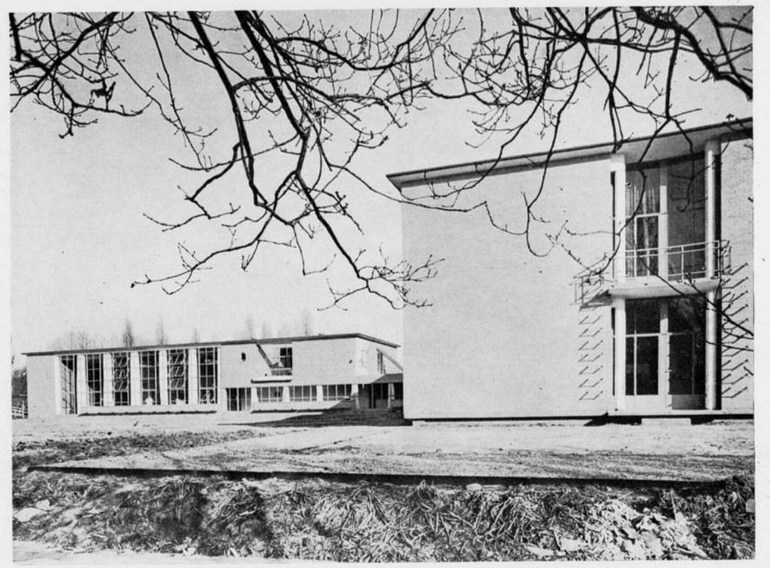

„HET RIJNLANDS LYCEUM" TE WASSENAAR. ARCHITECT J. P. KLOOS. ZUIDWESTGEVELS.

„HET RIJNLANDS LYCEUM" TE WASSENAAR.

ARCHITECT J. P. KLOOS.

Toen in 1937 de opdracht voor een voorlopig ontwerp werd gegeven, was het bouwterrein nog niet gekozen. Evenmin stond het bouwprogramma vast, omdat niet bekend was in welk tempo het lyceum, dat in September 1936 met de eerste klassen was begonnen, zich zou ontwikkelen. Op grond van ramingen van inschrijvingsgetallen is uitgezien naar een terrein, groot genoeg voor een „maximum-school", om dan bij het ontwerp van meet af aan rekening te houden met een uitvoering in gedeelten.
Het terrein, dat tenslotte werd gekocht, bood, in vergelijking met de vóór dien onderzochte terreinen, zeker niet een gunstige situatie. Het is een smal en diep terrein, onder 45° op het Zuiden. Aanvankelijk was gedacht aan een open-luchtschool, waarbij dus steeds van ieder lokaal aan de „lij-zijde" buitenramen en -deuren geopend kunnen worden, maar dit bleek te kostbaar te zijn.
Het te ontwerpen gebouw moest gebruikt kunnen worden als „dalton"-lyceum, d.w.z. dat de leerlingen in een deel van de schooltijd aan hun taken werken. Het klasseverband is dan min of meer opgeheven, de school is één grote werkplaats geworden. In hal en gangen kunnen, voor zover de doorloopruimte dit toelaat, tafels en stoelen gezet worden. De kamers van Rector en Conrector moeten centraal liggen.
Het is de bedoeling de lokalen in de toekomst niet te gebruiken als klasse-lokalen, maar als vak-lokalen, dus een apart lokaal voor ieder vak, met uitzondering van enige combinaties als bijv. aardrijkskunde en geschiedenis. Voorlopig is dat nog niet mogelijk; hiervoor wordt meer ruimte geëist, omdat het met het rooster nooit zo te regelen is, dat alle ruimten steeds gebruikt worden.
Het nu gebouwde gedeelte omvat ongeveer $^2/_3$ deel van het gehele plan. De verwachting was, dat de voltooiïng met wat ruimer geldmiddelen tot stand zou kunnen komen, omdat bij de bouw van het eerste gedeelte ook de bouwgrond moest worden bekostigd.
De opgave was daarom in het allereerst uit te voeren gedeelte voor een minimum bouwsom een maximum aantal betrekkelijk

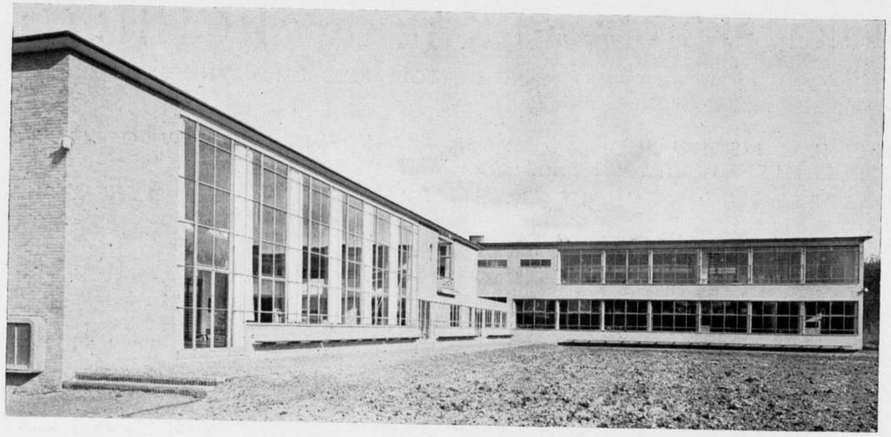

WESTGEVELS.

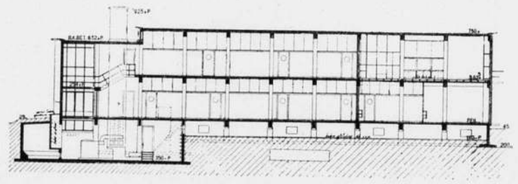

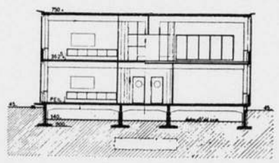

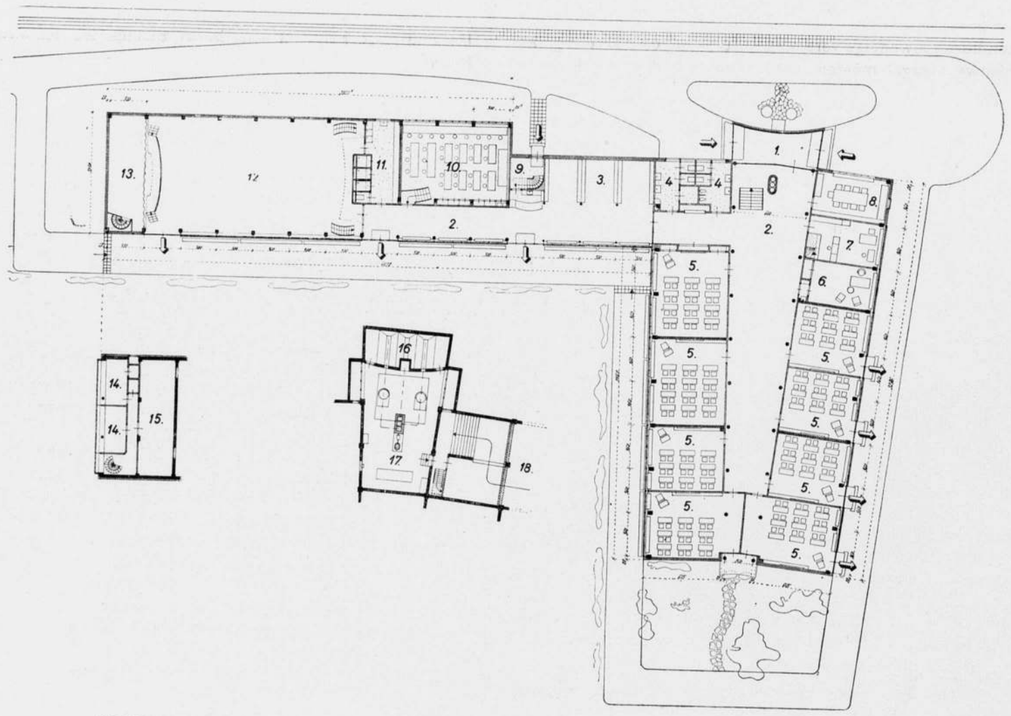

„HET RIJNLANDS LYCEUM" TE WASSENAAR. PLAN BEGANE GROND EN DOORSNEDEN SCHAAL 1 À 400.
ARCHITECT J. P. KLOOS.

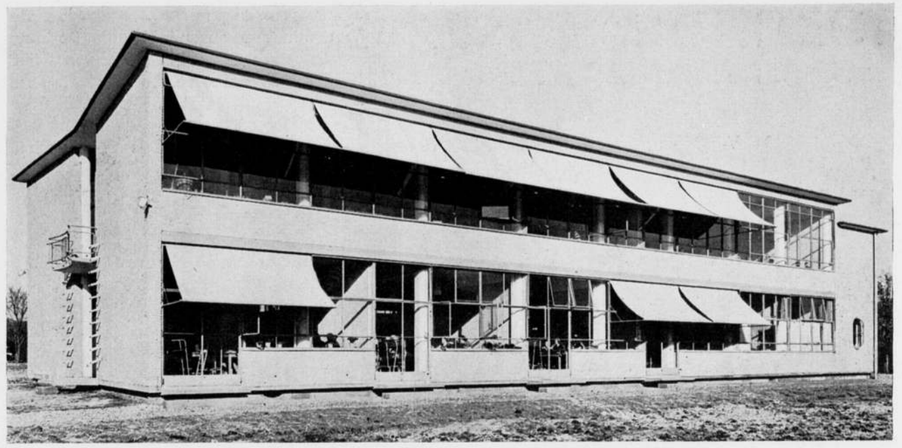

ZUID-OOSTGEVEL. RAMEN OPEN BIJ VRIEZEND WEER.

kleine lokalen te maken, zij het ook gedeeltelijk als tijdelijke indeling. In dit eerste gedeelte zijn de lokalen daarom ter weerszijden van een korte gang gelegd. Ook is nu nog afgezien van de in Holland zo noodzakelijke fietsenkelder; deze hoopt men later onder de vleugel aan de Oostzijde te maken. De fietsers komen dan aan het Oosteinde van deze kelder binnen, om nabij de hoofdtrap, dus waar ook het „voetgangers-verkeer" begint, boven te komen (waar nu voorlopig een kleine leraren-kamer is). Op het ogenblik worden de fietsen in een tijdelijke berging op het terrein geplaatst.
Verschillende inwendige verdelingen zullen bij de uitvoering van de nieuwe vleugel moeten worden veranderd; niet alleen in de omgeving van de aansluiting op die vleugel, maar o.m. aan het eind van de gang begane grond, waar dan een afzonderlijke zaal voor biologie en een tekenzaal wordt gemaakt. Vanuit deze beide zalen komt men in een tuingedeelte, dat speciaal voor het biologie-onderwijs kan worden ingericht. Ook bestaat aan deze Zuidzijde een mooie gelegenheid tot het aanbouwen van een plantenkas. Mogelijkerwijs worden de tekentalenten door deze ligging van de tekenzaal extra geïnspireerd!
Het is de bedoeling in de toekomst een afzonderlijke ruimte voor den amanuensis en een cabinet natuurkunde te maken.
De zaal voor handenarbeid wordt tijdelijk als tekenzaal gebruikt.

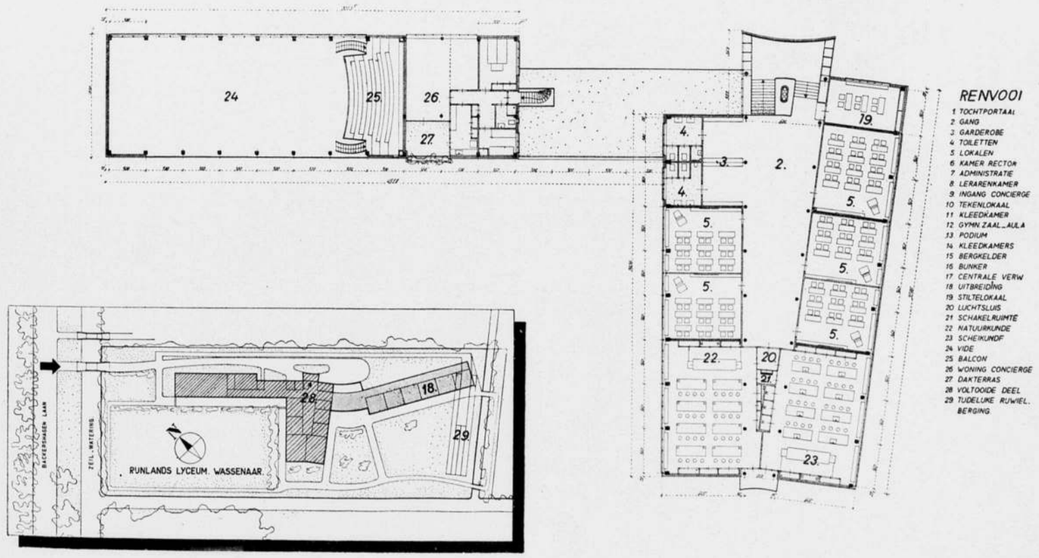

„HET RIJNLANDS LYCEUM" TE WASSENAAR. PLAN VERDIEPING SCHAAL 1 À 400 EN SITUATIE 1 À 2000.
ARCHITECT J. P. KLOOS.

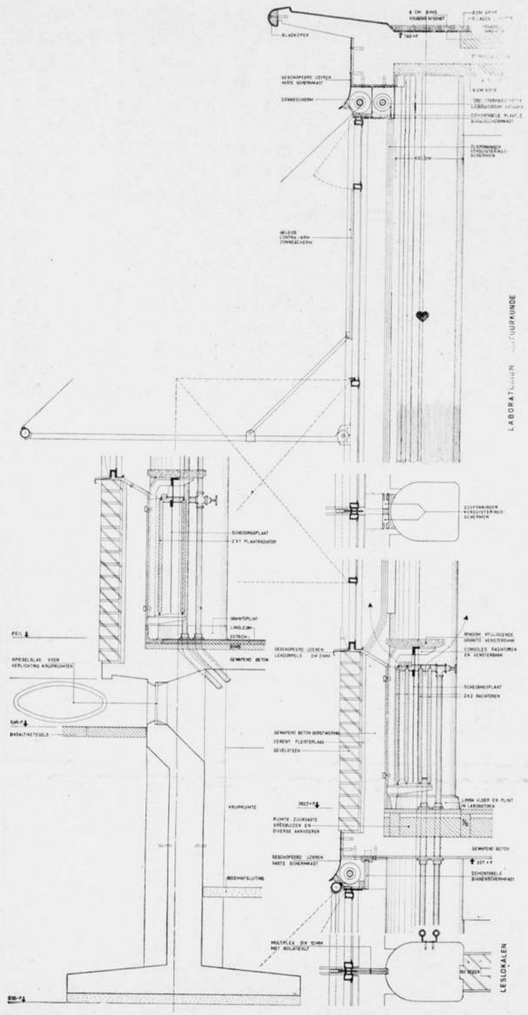

CONSTRUCTIEVE DETAILS VAN DE GEVELS VAN HET HOOFDGEBOUW
SCHAAL 1 A 25

Bij de inrichting van de gymnastiekzaal is zo veel mogelijk rekening gehouden met het gebruik als aula. De touwen worden, in verband met het gezicht op het toneel vanaf het balcon, in de langsrichting van de zaal opgetrokken. De ringen blijven normaal hangen, zodat alle onderdelen tijdens het turnen onder contrôle staan, wat i.v.m. mogelijke slijtage van belang is. De oefeningen, die vroeger op paarden en bokken werden verricht, worden hier o.m. gedaan op, aan Zweedse bomen bevestigde, Gerfus-zadels. Hierdoor kon de bergplaats voor toestellen vervallen, want Zweedse bomen, rekstokken en bruggen worden, gemakkelijk uitneembaar, in vloerhulzen of langs wanden geplaatst.
De ramen zijn tot 3 m boven de vloer met 10 mm dik spiegelglas bezet i.v.m. diverse balspelen. Een groot aantal ramen kan geopend worden. In tegenstelling met de ramen van de leslokalen, waar zonneschermen zijn aangebracht, bestaat de enige zonwering in de gymnastiekzaal uit gordijnen. Het is de bedoeling bij mooi, en vooral bij zeer warm weer, buiten te turnen.
Als aula biedt de zaal beneden 300 zitplaatsen; op het balcon vinden 100 leerlingen een plaats op vaste banken.
Het gebouw is gefundeerd op staal, waarbij i.v.m. ter plaatse gevonden ongelijkslachtigheid, gekoppelde kolomfunderingen zijn toegepast. Het betonskelet is ter plaatse van het lage tussengedeelte door een houten platbalklaag onderbroken. De gevels van geel-grijze klinkers, zonder spouw, 2 × 11 cm, waartussen cementpleisterlaag met Ceresit-toevoeging. De vloeren in gymnastiekzaal, tekenzaal en natuur- en scheikundelokalen Limba. Alle overige lokalen linoleum. In de gangen „Asbesta" (magnesit). Dektreden van de hoofdtrap schokbeton.
De stalen buiten-puien zijn grijs-groen geschilderd. De wanden in de lokalen licht grijs, in de middengang licht geel en in de dalton-gang wit gespoten.
Bouwkosten, met inbegrip van alle installaties, ƒ 15,65 per m³. Idem, zonder centrale verwarming en electrische installaties, ƒ 12,45 per m³.
De verwarming is een warmwater-radiatoren-installatie met circulatie-versnelling. Bij de bouw is ermede rekening gehouden te zijnertijd een kunstmatige ventilatie aan te brengen in de gymnastiekzaal-aula. De verwarmingsketels worden automatisch met kolen gestookt („Eko-stoker") en met thermostaten geregeld.
Als adviseurs zijn opgetreden de Heren J. E. van Dullink voor gewapend beton, J. A. Verhoeven voor de verwarmingsinstallatie, G. Sax voor de electrische installaties en het Chemisch en Verftechnisch Laboratorium voor het schilderwerk.

J. P. KLOOS.

LESLOKAAL

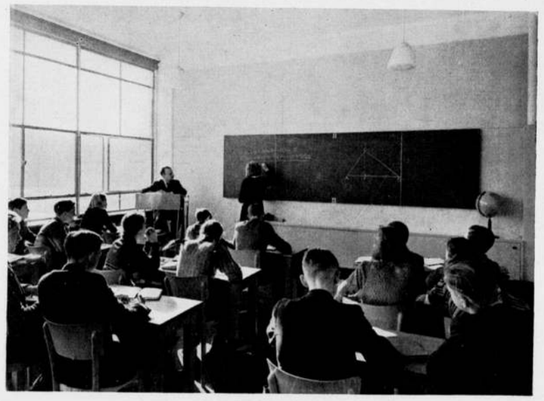

LESLOKAAL

„HET RIJNLANDS LYCEUM" TE WASSENAAR. ARCHITECT J. P. KLOOS

MIDDENGANG HOOFDGEBOUW.

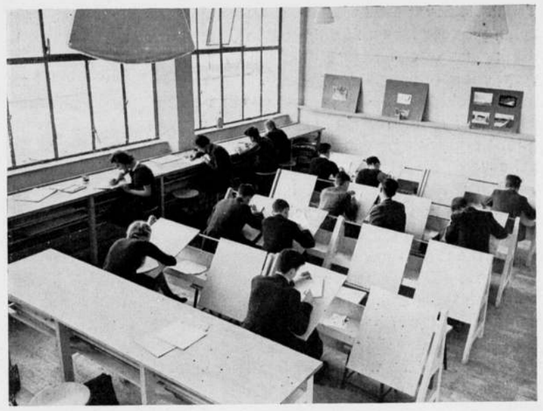

HANDENARBEID LOKAAL (TIJDELIJK TEEKENLOKAAL).

„HET RIJNLANDS LYCEUM" TE WASSENAAR. ARCHITECT J. P. KLOOS.

DE ARCHITECT EN DE OMZETBELASTING RESP. LOONBELASTING.

Tot de verrassingen, welke het afgeloopen jaar ons bracht, behooren een tweetal besluiten van den Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën, resp. van 17 December 1940, „Besluit op de Omzetbelasting 1940", en van 5 December 1940, „Besluit op de Loonbelasting 1940".
Daar beide besluiten ook het arbeidsterrein van den architect bestrijken, kan een korte bespreking in het Bouwkundig Weekblad Architectura van nut zijn ter algemeene oriënteering van den lezer.
Afdoend antwoord op alle vragen, die kunnen rijzen, zal deze bespreking niet geven, eenerzijds omdat de bepalingen vermoedelijk aanleiding zullen geven tot tal van controversen, die door de praktijk en nadere voorschriften tot oplossing zullen moeten worden gebracht, anderzijds omdat op beide besluiten reeds een aantal commentaren van meer terzake kundigen is aangekondigd, die de materie ongetwijfeld in ruimere mate dan het mij mogelijk is zullen belichten.
Het Besluit op de omzetbelasting bepaalt in art. 1, dat onder den naam omzetbelasting met ingang van 1 Januari 1941 een belasting wordt geheven, waaraan o.m. onderworpen zijn: de diensten welke hier te lande door ondernemers binnen het kader van hun onderneming worden verricht.
Art. 2 geeft als definitie van „diensten" alle prestaties, welke tegen vergoeding worden verricht, terwijl art. 3 onder „ondernemer" verstaat ieder, die hier te lande een bedrijf of beroep zelfstandig uitoefent.
Ongetwijfeld behoort dus de zelfstandig werkende architect tot de personen, die tot betaling van omzetbelasting gehouden zijn, zulks krachtens art. 7 van het besluit, hetwelk bepaalt, dat de omzetbelasting verschuldigd is door den ondernemer die den dienst heeft verricht, terwijl art. 25 hem verbiedt de omzetbelasting geheel of ten deele afzonderlijk in rekening te brengen aan dengene, aan wien de diensten worden bewezen. Deze bepaling geldt niet in gevallen waarin de vergoeding aan de hand van wettelijke tarieven wordt vastgesteld, hetgeen echter bij den architect niet het geval is.
Praktisch komt deze regeling er dus op neer, dat de cijfers van de Honorariumtabel met 2½ % worden verlaagd, immers de belasting wordt volgens art. 4 berekend over de vergoeding, waaronder art. 5 verstaat: het totale bedrag dat degene aan wien de dienst wordt bewezen terzake van den dienst voldoet.
Op de vergoeding kunnen worden in mindering gebracht de voor den opdrachtgever aan belasting gedane uitschotten. Van andere uitschotten wordt niet gerept, zoodat strikt genomen de architect dus ook omzetbelasting zou hebben te betalen over bijv. bestedingskosten, die hij op zijne declaratie vermeldt. Mocht dit werkelijk de bedoeling zijn, dan zou het dus aanbeveling verdienen, dat deze en dergelijke kosten voortaan rechtstreeks door den opdrachtgever worden betaald aan den leverancier der blauwdrukken, der bestekken enz.
Ook over de volgens de tabel bepaalde vergoeding voor de werkteekeningen, in wezen niet anders dan eene vergoeding voor ten behoeve van den opdrachtgever gedane uitgaven, zal volgens voormelde interpretatie de architect omzetbelasting moeten voldoen. Zou dit inderdaad het geval blijken, dan zal het noodig zijn de percentages der werkteekeningen in dit licht te herzien.
De vraag kan voorts rijzen, of de architect ook omzetbelasting te betalen heeft over het salaris van den opzichter. Dit wordt weliswaar door den opdrachtgever rechtstreeks aan den opzichter betaald in de meeste gevallen en komt dan ook niet voor op de declaratie van den architect, doch gaat men er van uit dat de belasting voldaan moet worden over de geheele vergoeding die terzake van de bewezen diensten betaald moet worden, dan zou het er niet toe doen of die vergoeding direct of indirect wordt betaald, doch is alleen het totale bedrag dat de opdrachtgever in verband met de diensten van den architect betaalt, beslissend.
Afgewacht zal moeten worden, hoe de fiscale opvatting ten aanzien van deze punten wordt, om naar aanleiding daarvan nader te overwegen op welke wijze onbillijke gevolgen voor den architect zullen kunnen worden ondervangen.
Teneinde den fiscus in staat te stellen de opgaven van den architect te controleeren, zal deze volgens art. 26 van dag tot dag aanteekening moeten houden van de verrichte diensten en van de te dier zake ontvangen bedragen, welke aanteekeningen duidelijk en overzichtelijk zullen moeten zijn, vijf jaar bewaard moeten worden en ter inzage moeten worden verstrekt aan den inspecteur of een door dezen aangewezen ambtenaar.
Binnen 14 dagen na afloop van een kalenderkwartaal, of ander door den Secretaris-Generaal van het Dep. van Financiën vast te stellen tijdvak, moet de architect bij den inspecteur op een daartoe bestemd formulier aangifte doen van de bedragen waarover hij omzetbelasting verschuldigd is, bij welke aangifte gevoegd wordt een bewijs van betaling van de belasting.
Het besluit bevat een aantal strafbepalingen, waarvan de straffen varieeren tusschen twee jaar gevangenisstraf en tienduizend gulden boete.

Tenslotte bevat het besluit in art. 37 nog eene bepaling, die van belang is voor loopende opdrachten. Dit art. toch bepaalt, dat hij die ingevolge een vóór 1 Januari 1941 gesloten overeenkomst verplicht is een dienst te verrichten, bevoegd is, hetgeen van hem met betrekking tot dien dienst wegens omzetbelasting meer is gevorderd dan vóór de inwerkingtreding van het besluit had kunnen geschieden, terug te vorderen van dengeen te wiens behoeve de dienst moet worden verricht. Daar architecten vóór 1 Januari 1941 niet tot betaling van omzetbelasting gehouden waren, kunnen zij dus krachtens dit art. de terzake van op 1 Januari 1941 loopende opdrachten betaalde omzetbelasting van den opdrachtgever terugvorderen.

Verruimt, gelijk uit bovenstaand kort overzicht blijkt, het besluit op de omzetbelasting in niet geringe mate het arbeidsveld van den architect, zulks is eveneens het geval met de loonbelasting. De eigenlijke debiteur blijft in het algemeen voor deze belasting de werknemer, de werkgever is alleen belast met de inning, de doorbetaling en de administratie.

De belasting wordt berekend over het genoten loon, waaronder het besluit alles verstaat wat terzake van de dienstbetrekking wordt genoten, verplicht of onverplicht. Bij het geldloon worden bepaalde bedragen geteld wegens vergoedingen in natura als kost, inwoning, enz., doch voor de architectenpraktijk zijn deze van geen belang.

De werknemers worden verdeeld in drie groepen, waarvan de zwaarst belaste groep omvat de ongehuwden beneden 65 jaar en zonder kinderen, de tweede groep de gehuwden zonder kinderen en de ongehuwden zonder kinderen doch boven 65 jaar, terwijl de derde groep omvat de gehuwden of ongehuwden met kinderen, waarvoor belastingaftrek is toegestaan.

Uitvoerige tabellen zijn bij het besluit gevoegd, aangevende wat, in verband met het inkomen uit loon, van elken werknemer moet worden ingehouden.

De werkgever heeft nu terzake van deze loonbelasting eenige administratieve werkzaamheden te verrichten.

In de eerste plaats legt hij vóór den aanvang van het kalenderjaar voor elken werknemer een „loonbelastingkaart" aan, die de inspecteur hem ambtshalve of op zijn verzoek verstrekt.

Teneinde die kaart op de juiste wijze te kunnen invullen, vraagt de werkgever in de maand December aan den werknemer de noodige gegevens waartoe hij hem een formulier in tweevoud ter hand stelt, dat hij wederom van den inspecteur ontvangt.

Binnen twee dagen vult de werknemer beide formulieren in naar den toestand per 1 December, waarna de werkgever aan de hand van deze gegevens de loonbelastingkaart invult en vervolgens de twee exemplaren van het formulier aan den inspecteur zendt.

De loonbelastingkaart houdt de werkgever gedurende het jaar bij, eindigt echter de dienstbetrekking in den loop van een jaar, dan moet de kaart aan den werknemer worden ter hand gesteld, nadat daarop eene aanteekening is gesteld betreffende het in dat jaar genoten loon en de ingehouden belasting.

Behalve de loonbelastingkaart moet de werkgever voor iederen werknemer een „loonstaat" bijhouden en minstens drie jaar bewaren. Wanneer de inspecteur het verlangt, moeten de loonstaten na afloop van het kalenderjaar hem ter inzage worden verstrekt.

De werkgever houdt nu volgens de in de voormelde tabellen aangegeven schaal wekelijks of maandelijks de loonbelasting van het loon af, en draagt de ingehouden bedragen uiterlijk op den tienden dag der volgende maand af aan den ontvanger der directe belastingen, hetgeen per giro kan geschieden.

Binnen vijf dagen na het verstrijken van den voor de overmaking vastgestelden uitersten datum doet de werkgever op een formulier aan den inspecteur aangifte van de betaalde loonen en ingehouden loonbelasting, „aangifte voor de loonbelasting", waaraan gehecht wordt het in de vorige alinea vermelde betalingsbewijs. Deze aangifte moet ook dan worden gedaan, indien geen loonbelasting behoeft te worden ingehouden, in dat geval onder de mededeeling dat geen loonbelasting in te houden was.

In de maand Januari moeten de loonbelastingkaarten over het vorige jaar bij den inspecteur worden ingeleverd, voor zoover zij althans niet tusschentijds aan den werknemer zijn medegegeven.

Houdt de werkgever te weinig loon in of draagt hij te weinig af, dan krijgt hij eene navordering op zijn eigen naam, tenzij de werknemer hem onjuiste gegevens had verstrekt. Ook overigens wordt de werkgever in het rechte spoor gehouden door een aantal strafbepalingen, waarvan de straffen wederom varieeren tusschen twee jaar gevangenisstraf en tienduizend gulden boete.

Een enkel woord moge nog worden gewijd aan den opzichter. Hij is in dienst bij den architect, die dus, als werkgever, ook voor hem de diverse formaliteiten in acht zal moeten nemen. Het salaris wordt echter meestal rechtstreeks betaald door den bouwheer, zoodat praktisch de architect niet tot inhouding in staat is. Voortaan zal de zaak dus zoo geregeld dienen te worden, dat de bouwheer de loonbelasting inhoudt, deze ter hand stelt aan den architect, die dan voor de verdere expeditie zorg draagt.

Het bovenstaande moest noodzakelijkerwijze slechts een overzicht in zeer verkorten vorm zijn van de nieuwe wijze van belastingheffing, wie zich volledig op de hoogte wil stellen, leze alle 43 artikelen van het besluit plus de daarbij behoorende tabellen.

Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

BOUWKUNST EN BOUWVAK

DOOR B. T. BOEYINGA.

V. DE VORMING DER ARCHITECTEN OVER HET GEHEELE LAND.

In de vorige artikelen werd er reeds op gewezen, dat voor het weer één worden van bouwkunst en bouwvak allereerst noodig is, het vormen van een corps van vakbekwame architecten o v e r h e t g e h e e l e l a n d. Hiervoor is meer noodig dan een enkele school, waar onze bouwkundige ingenieurs worden opgeleid. De beteekenis van onze bouwkundige afdeeling aan de Technische Hoogeschool te Delft zal in het bouwvak een heel andere kunnen zijn dan die van uitsluitend „opleiding" van ingenieurs. Die beteekenis kan van hoogere strekking worden, vooral als deze afdeeling zich zou kunnen ontwikkelen tot een zelfstandige hoogere school voor de Bouwkunst. Hierop zal nog nader worden teruggekomen, ook in verband met de altijd nog bestaande mogelijkheid, dat de Bouwkunst ook aan onze Rijksacademie voor Beeldende Kunsten een plaats krijgt. Dit laatste is door allerlei omstandigheden (niet alleen die van 1940) geheel op den achtergrond geraakt en in nevelen van onzekerheid gehuld.

In dit artikel zal worden getracht, de mogelijkheid onder de oogen te zien van het organiseeren eener doeltreffende architectenopleiding over het geheele land.

Als we spreken over een opleiding over het geheele land, dan volgt reeds min of meer uit de ruime plaatsbepaling, dat hierbij in de allereerste plaats gedacht wordt aan de scholing van diegenen, die de meer eenvoudige bouwwerken onder hun leiding krijgen. Hieraan is ook het meest behoefte. Dit meer eenvoudige werk is, als we het zoo mogen noemen, de basis van onze nationale architectuur. Want Nederland moge al een vooraanstaande plaats innemen in de ontwikkeling van de architectuur en zelfs eenige beroemdheid t.d.a. hebben, deze roem heeft allerminst betrekking op het bouwen in het algemeen en de verschijning onzer architectuur over het geheele land. Deze roem kan slechts betrekking hebben op het werk van enkele onzer vooraanstaande architecten. Hoewel dit zeer belangrijk is, toch is het voor de

ontwikkeling van onze Nederlandsche architectuur van weinig waarde. Door het land reizend en gaande door dorpen en steden, ontdekken we slechts af en toe iets van de nieuwere architectuur, waar het oog met welgevallen op kan rusten. Maar de massa van het gebouwde der laatste tientallen van jaren geeft slechts groote ergernis. Om de verbetering daarvan, van die massa van meer eenvoudige bouwwerken, moet het gaan bij onze opleidingsvoorstellen voor architecten. Want deze massa geeft aan het land, naast de schoone natuur, zijn aanschijn en wijst het peil aan waarop onze cultuur in het algemeen en de bouwkunst in het bijzonder staat. Daarom mag hetgeen voor verbetering hiervan wordt gedaan, genoemd worden de basis van de ontwikkeling onzer architectuur.

Er zal daarom niet gezocht moeten worden naar een opleiding, waarin de meest uitgebreide kennis van het vak en de diepste problemen der architectuur worden behandeld, waarin aansluiting zou zijn bij de hoogere architectenopleiding, maar een opleiding waarin een zeer groot aantal der bouwenden doordrongen wordt van de eenvoudige en zuivere inzichten, die onze landelijke bouwwerken in de allereerste plaats moeten beheerschen. Het kweeken van inzicht in en liefde voor onze eenvoudige bouwkunst moet het doel zijn, waarbij verdreven wordt de apenliefde die bij dat eenvoudige bouwen te veel wordt aangetroffen en de onverschilligheid die door gemis aan inzicht ontstaat.

Het voorbijgegane deel dezer eeuw heeft ons doen zien, dat het goede werk der vooraanstaande bouwmeesters niet dien invloed heeft gehad op de lagere regionen in het vak, dien men zou mogen veronderstellen, dat er van uit zou kunnen gaan. Men is in de lagere vakkringen te ver afgeraakt van de goede vaktradities, het goede vakmanschap en het zuivere bouwkunstbegrip, om daar bereikbaar te zijn voor den invloed die van de betere bouwwerken uit zou kunnen gaan. Als die invloed er nog is, dan is hij geheel averechts. Onbegrepen toepassing van het geziene leidde dan zelfs wel tot de ergste wanproducten.

De top van de pyramide der bouwkunstbeoefening is te ver afgeraakt van zijn grondvlak. De warmtestralen dringen niet door tot het onderste gedeelte van het lichaam. Men ziet daar slechts wat flikkeringen om den top. Velen van hen, die met eere een plaats in de nabijheid van dien top verkregen, zullen dus met hun fakkel af moeten dalen naar dat grondvlak om daar hun licht en warmte te brengen, opdat het geheele lichaam weer verwarmd worde.

Bij het opbouwen van een organisatie voor deze opleiding van architecten over het geheele land, zouden we kunnen putten uit de ervaringen, die opgedaan werden bij den Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht, in de ruim 30 jaren van zijn bestaan.

Uit die ervaringen weten we allereerst, dat velen van hen, die zich willen toeleggen op het architectenvak, en die, voorzoover dat in den verworden toestand op het vakgebied mogelijk is, een behoorlijke bouwtechnische kennis en teekenvaardigheid verwierven, groote behoefte hebben aan verdere architectonische scholing onder goede leiding. Ook weten we dat velen, die reeds een architectenpraktijk verwierven, als hun de gelegenheid geboden werd om onder goede leiding hun kennis en inzicht te verrijken, deze gaarne zouden aangrijpen. Daarnaast is ook gebleken, dat vrijwel zonder uitzondering de bekwame en ook de meest bekwame architecten, zich beschikbaar stellen om aan dezulken leiding te geven bij hun studie. Zij doen dit zelfs met toenemende belangstelling en toewijding.

Deze door ervaring verkregen inzichten zouden dus kunnen leiden tot de conclusie, dat het om te beginnen slechts noodig is, deze beide categorieën in cursusverband bij elkaar te brengen. Hoewel dat zeer eenvoudig kan lijken, is het dat toch geenszins. Niet dat het organiseeren van zooiets, op zich zelf een moeilijkheid zou zijn. Het is in het geheel geen moeilijke taak, om over het geheele land cursussen te organiseeren, waar allen die de begeerte hebben om verder in het architectenvak te worden opgeleid en daarvoor ook in aanmerking kunnen worden gebracht, onder leiding van meer ervaren vakgenooten architectuurstudies te maken, en daar verder van enkele vakgenooten, die meer in het bijzonder inzicht hebben in het wezen onzer architectuur en hierover belangrijke dingen kunnen meedeelen, onderricht genieten.

Dit alles zou echter, zonder meer, tot desillusie leiden. De ervaringen hebben op dit gebied ook veel geleerd. Zoo is wel gebleken, dat het vrij willekeurig bij elkaar brengen dezer categorieën van leerlingen en docenten, allerminst tot het gewenschte resultaat leidt. Het zaad dat niet behoedzaam in den vooraf voorbereiden grond wordt gezaaid, komt niet tot vrucht. Zoo ook hier. De idealen van Kromhout en de zijnen op dit gebied, in de eerste tijden van het bestaan van den Cursus Vg. H. B. O. werden waarschijnlijk daarom niet vervuld, omdat er te weinig samenhang was tusschen de gegeven leerstof, en voornamelijk dat de behandeling daarvan niet voldoende in onderling verband geschiedde. Het resultaat is dan slechts, zooals ook bij onze Volks-Universiteiten en meer dergelijke ontwikkelingsinstituten, bloote vermeerdering van kennis, zonder vorming der leerlingen voor een bepaald doel. Het verkrijgen van dat onderling verband, niet alleen in de theoretische opzet maar ook in de praktijk van het onderwijs, is de groote moeilijkheid De goede samenhang van de leerstof, die in een te maken leerplan gemakkelijk is aan te geven, moet ook bij de uitvoering van dat leerplan behouden blijven. Dat is bij de stand van zaken op het gebied der architectuur niet zoo gemakkelijk te bereiken. De tegenstellingen zijn zoo groot. Onder hen, die we tot de bekwame architecten van ons land mogen rekenen, bestaan nog zulke groote verschillen in opvattingen over architectuur. Men gaat niet eensgezind een weg, waarlangs we tot goede ontwikkeling van onze landelijke bouwkunst zouden kunnen komen. Er is zoo'n verschil in gerichtheid.

Er is daarom wel een bijzondere voorbereiding noodig voor het stichten van die landelijke cursussen. Want niets zou meer verwarring kunnen geven, dan het willekeurig hier en daar laten optreden van docenten en het laten teekenen onder leiding van diverse vakgenooten. Zonder een goeden onderlingen band, zonder een tot in alle details goed voorbereid werkplan voor alle cursussen en een weloverwogen keuze van alle docenten, zonder breedvoerig overleg over den geheelen opzet en de inrichting van het onderwijs met allen die er bij betrokken worden, zou alles mislukken. De verwarring zou dan slechts grooter worden, dan deze nu reeds is. Als de opzet bij het stichten dezer cursussen niet geheel goed zou zijn, dan zou voor langen tijd de mogelijkheid van vorming van een groot corps van vakbekwame architecten over het geheele land weer verdwijnen. De opzet is daarom alles overheerschend.

In zekeren zin mogen we ons er over verheugen, dat tot heden nog niets werd ondernomen op dit gebied. De architectenopleiding op breeder basis is nog maagdelijk terrein. We zitten bij dit onderwerp nog niet vast aan ingeroeste denkbeelden of wettelijke regelingen. We kunnen alles nog richten, zooals we nu meenen dat dit geschieden moet en geschieden kan.

Dat wordt veel moeilijker als we toekomen aan de lagere en middelbare vakopleiding die, voorzoover deze het bouwvak betreft, toch als behoorende tot het gebied der bouwkunst (de cultuur van het bouwen zouden we misschien moeten zeggen om beter algemeen begrepen te worden) onder leiding van het vak moet worden gesteld. Daarbij zijn zeker grooter moeilijkheden te overwinnen. We zullen daar echter ook aan toe m o e t e n komen. Want slechts daardoor zal de eenheid van bouwvak en bouwkunst weer ten volle tot haar recht kunnen komen. En daardoor zal ook de architectenopleiding, de opleiding van hen die de leiding hebben bij het bouwen, weer or-

ganisch aan kunnen sluiten bij het vak en gemakkelijker worden dan zooals wij deze nu als taak voor ons moeten zien.
Na deze voorbereidende gedachten mogen er nu nog eenige volgen over het tot stand brengen van deze architectenopleiding.
Deze opleiding kan alleen goed worden, als zij in de belangstelling staat van het geheele bouwkundige deel van Nederland. Er mag m.i. pas mee worden begonnen, nadat door allerlei middelen een algemeene bekendheid met de plannen is ontstaan en deze geheel gerijpt zijn, opdat allen een rijp inzicht in het doel daarvan kunnen verkrijgen. De plannen zouden daarom ook zoo moeten worden samengesteld, dat er algemeene ingenomenheid voor ontstaat. Want we dienen goed te begrijpen, dat het doel met een dergelijke opleiding alleen kan worden verkregen, als deze opleidingsgedachte weerklank vindt bij alle belanghebbenden in het vak en er zelfs waardeering voor wordt gevonden ver daar buiten. Van den aanvang af moet deze opleiding burgerrecht verkrijgen.
Er is een waarneembare groote, algemeene belangstelling voor de bouwkunst. Deze is mede het gevolg van al die vele werkzaamheden en maatregelen, waarmede verbreiding van het betere inzicht werd beoogd en die de zorg voor het betere bouwen tot doel hadden. Hierbij wordt in het bijzonder gedacht aan het werk van vele schoonheidscommissies en in het bijzonder aan dat van de oorspronkelijke initiatiefnemers tot dit werk, aan het werk van onze provinciale adviescommissies, waarvoor ook veel pioniersarbeid moest worden verricht, aan de werkzaamheid van vereenigingen als Heemschut en vele andere, die hier niet alle bij name kunnen worden genoemd, aan boeken en vele artikelen in tijdschriften en kranten, die speciaal gewijd waren aan de goede zorg voor onze nieuwe bouwwerken, waarbij in het bijzonder in herinnering mag worden gebracht het boek van Herman van der Kloot-Meyburg over „Bouwkunst in de stad en op het land", dat zeer grooten invloed heeft gehad en het nog altijd zou kunnen hebben, en, last not least, de pas begonnen werkzaamheid van de stichting voor documentatie van landelijke bouwkunst. In de latere geschiedenisbeschrijving zullen deze alle mede worden aangemerkt als voorloopers der nieuwe bouwkunst in ons land.
Op dit alles aansluitend en als het ware daaruit gegroeid, zouden we nu het oogenblik gekomen kunnen achten voor een groote daad der architecten, een daad die meer dan al die voorheen genomen maatregelen rechtstreeks op het doel is gericht, nl. allen die een daadwerkelijk aandeel hebben bij de totstandbrenging van nieuwe bouwwerken, in één groot opleidingsverband samen brengen. Dit zou tevens de kroon zijn op het werk van Kromhout en de zijnen, die ook verdere idealen hebben gehad van de opleiding voor architecten in het vak en door het vak.
Ook in hoogeren zin zou een volkomen ontwikkeld systeem van architectenopleiding in en door het vak, vruchten kunnen geven. Bij meer algemeene ontwikkeling en verbreiding van zuiverder inzicht bij alle vakgenooten zouden, naar wij mogen aannemen, langs meer natuurlijken weg, de meer belangrijke werken langzaam aan ook in handen komen van de verder ontwikkelden en meer bekwamen. Zooals dit ook in vroeger tijden het geval is geweest. Want waar het in onzen tijd niet meer vanzelf spreekt om bij het bouwen (wel op andere gebieden) de meer bekwamen ook het meer belangrijke werk te laten verrichten, daar is dit slechts een gevolg van het gebrek aan inzicht. En we mogen logischer wijze verwachten, dat bij het weer verkrijgen van beter inzicht, algemeen en over de heele linie in het vak, ook deze natuurlijke wijze van opdrachtverleening weer tot haar recht zal komen. De hoogere opleiding zou daardoor natuurlijke rechten verkrijgen, vooral als die hoogere opleiding ook aan het vak verbonden werd, zooals die van de oudheid af (we zagen het reeds bij Vitruvius in het vorige artikel, pag. 232, 233 en 234 vorige jaargang) daaraan verbonden was en er van nature aan verbonden behoort te zijn. Dit echter slechts tusschen haakjes. Er zal nog nader op terug gekomen worden.

In de architectenwereld heeft zich een samenbinding van a l l e n voltrokken. Dit is de gelukkige omstandigheid voor het werk dat hier wordt voorgesteld. In het 2e artikel van deze serie (vorige jaargang blz. 248 en 249) werd daarop ook reeds gewezen. De toen in het vooruitzicht gestelde wettelijke regelen voor het architectenvak werden echter nog steeds niet verwezenlijkt. We missen daardoor de mogelijkheid om deze opleidingsgedachte aan die wettelijke regelen te verbinden of in verband daarmee te verwezenlijken. Er is echter nog geruime tijd noodig voor voorbereidingen, in welken tijd, juist mede door op dit en ander gebied actief werkzaam te zijn voor den bloei van bouwvak en bouwkunst, de komst van die wettelijke regelen kan worden bevorderd.
De overwegingen die leidinggevend moeten zijn bij de plannen tot oprichting van een landelijke architectenopleiding kunnen verder nog als volgt worden samengevat:
De oogen moeten weer geopend worden voor de eenvoudige schoonheid van onze landelijke architectuur. Men moet in alle vakkringen weer leeren zien, hoe met de eenvoudigste, maar ambachtelijk zuivere middelen, een nieuwe architectuur kan ontstaan, die weer levend is en die ook in niet vakkringen weer zal kunnen worden begrepen en gewaardeerd. De liefde voor het vak moet weer worden aangekweekt en de onverschilligheid bij het bouwen moet verdwijnen. Die onverschilligheid die zich voornamelijk manifesteert in de geestelijke armoede van de vele door speculatiezucht ontstane bouwwerken. Het bewustzijn dat het beter kan, ook met eenvoudige middelen, moet tot alle vakkringen doordringen, waardoor men zich niet meer door een bepaalde mate van onverschilligheid, de vreugde onthoudt van iets goeds tot stand te brengen. Publiek en bouwenden moeten langs dien weg leeren inzien, dat de eisch van schoonheid niet identiek is met artistieke willekeur en het „de gustibus non est disputandum" geen afweer mag zijn om eigen, niet goed gefundeerde meening vast te houden. Men moet ook door onderling verband in het vak, de eischen die het publiek wel stelt, en die dikwijls vernietigend zijn voor het verkrijgen van goede bouwvormen, aan die eischen leiding geven en het overdrevene terugbrengen tot de juiste maat en vorm. Bovenal moet het begrip gekweekt worden, dat het platteland niet mag zijn de plaats, waar door iedereen in elke nieuwe „stijl" richting wordt geëxperimenteerd. Dit moet men als een zeer eenvoudige waarheid weer leeren kennen en begrijpen en de vakman moet dus terug gebracht worden van de idee, dat hij om mee te tellen, aanstonds moet meedoen, en een afspiegeling moet geven van het werk van enkele avantgardisten. Dat experimenteeren mag het domein zijn van enkelen, die zich daartoe geroepen gevoelen en die ook ver genoeg ontwikkeld zijn en voldoende vakbekwaamheid bezitten, om de verantwoording voor hun werk te dragen. Maar het onrijpe werk en het werk van een enkel individualistisch talent, mag geen voorbeeld zijn voor hen, die slechts als volgelingen iets vermogen tot stand te brengen.
Met al de hier gegeven gedachten voor oogen, mag het ons niet moeilijk vallen om desnoods zwaar en moeilijk werk te verrichten, indien dit gericht is op dit schoone doel. En we mogen aannemen, dat de architecten, door hun verkregen eenheid op maatschappelijk terrein, in staat zullen zijn dit hooge doel, dat wel als het voornaamste voor hen kan gelden, zoo spoedig mogelijk te bereiken. Van nu af aan zou men reeds met de verwezenlijking daarvan een aanvang kunnen nemen. De tijdsomstandigheden behoeven ons van de voorbereidingen hiervoor niet terug te houden.
Daarvoor zal veel arbeid door velen moeten worden verricht, van allerlei aard. Het is niet de bedoeling in deze artikelen vooruit te loopen op hetgeen als werkprogramma zou kunnen ontstaan, door het bijeenbrengen van de daartoe meest bevoegden onder ons. Indien noodig, dan kan hierop in deze artikelenreeks nog nader worden terug gekomen. (Wordt vervolgd).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 4
25 JANUARI 1941

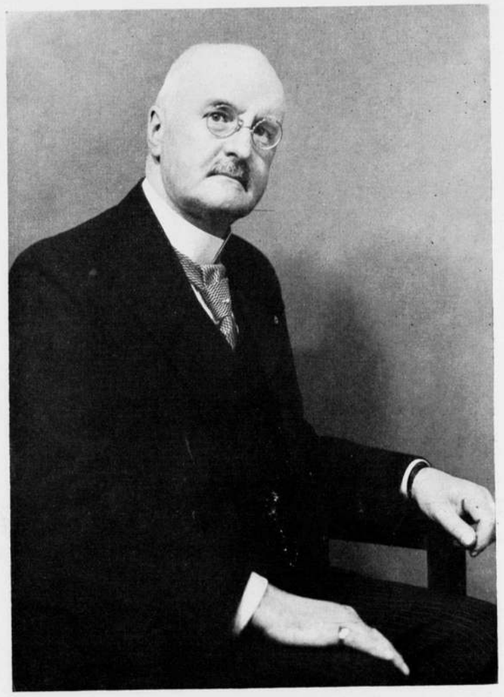

DR. J. P. FOCKEMA ANDREÆ
VOORZITTER VAN DEN ARCHITECTENRAAD

INSTALLATIE VAN DEN ARCHITECTENRAAD

De Architectenraad, ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten, is op 17 Januari j.l. geïnstalleerd, waarbij de Voorzitter van den Bond, Prof. Ir. H. T. Zwiers, een redevoering hield, welke door den Voorzitter van den Architectenraad, Dr. J. P. Fockema Andreæ, werd beantwoord.
Wij nemen hieronder den tekst van de beide redevoeringen op, terwijl wij daaraan toevoegen het Reglement op het Architectenregister, bedoeld in Art. 5 van de Statuten.

INSTALLATIEREDE VAN PROF. IR. H. T. ZWIERS

Mijnheer de vertegenwoordiger van den Algemeen Gemachtigde voor de Bouwnijverheid, mijnheer de Voorzitter en mijne Heeren vice-voorzitter, leden van den Architectenraad, mijnheer de secretaris-penningmeester van dien Raad en mijne Heeren leden van het Dagelijksch Bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten,

Wanneer ik U hier welkom heet in deze ruimte, die ons gastvrij door onze vrienden-organisatie van ingenieurs als zetel van den Architectenraad ter beschikking is gesteld, dan doe ik dat met gemengde gevoelens.
Die gemengde gevoelens betreffen niet U, mijne heeren medebestuurders, die, waarlijk niet alleen gesteund door het g e t a l van onze ver over de 1000 leden, den moed hebt gehad mèt mij door te gaan op den weg, dien wij aangewezen en noodig achtten, en dien wij zien als een eerste dringend noodzakelijke stap tot saneering van het bouwvak als geheel en van ons mooie en verantwoordelijke vak in het bizonder.

Zij betreffen evenmin U, mijnheer de Voorzitter van den Architectenraad, wiens groote belangstelling voor de Nederlandsche bouwcultuur wij allen kennen, dien wij tot onze vreugde bereid mochten vinden deze in onze oogen belangrijke taak op U te nemen, noch U heeren vice-voorzitter, leden en secretaris-penningmeester van den Raad, die U beschikbaar hebt gesteld voor een moeilijk en gewetensvol werk.
Zij betreffen ook niet U, mijnheer de vertegenwoordiger van den Algemeen Gemachtigde, van wien wij weten dat gij ook aan de architecten in het bouwen hun taak toekent. Wij stellen Uwe aanwezigheid hier wel op bizonder hoogen prijs.
Wanneer mij hier andere dan trotsche en vreugdevolle gevoelens bezielen, dan is dat, omdat datgene waarvoor wij heden zijn samengekomen, het installeeren van een Architectenraad en daarmede het in werking stellen van een Architectenregister, eerst nu en alleen langs den weg van een zelfstandige onderneming van de thans tot een grooten Bond vereenigde landelijke architecten-organisaties, kon geschieden.
Gij weet hoe wij jaren en jaren lang bij tal van departementale instanties hebben betoogd dat voor allerlei ambten en beroepen normen van vakbekwaamheid en normen van vakuitoefening waren gesteld voor de toelating tot of de uitoefening van dat beroep. Gij weet allen hoe op velerlei gebied dergelijke normen door middel van vestigingswetten werden uitgebreid tot tal van andere beroepen in handel en nijverheid en hoe daarnaast het bouwvak „vrij" bleef, vogelvrij zou ik haast zeggen.
„Vrij" voor een ieder, onverschillig of hij zijn vak verstaat of niet, en, aan den anderen kant, door zich steeds opstapelende papieren voorschriften, beklemmend voor hen, die wèl hun vak beheerschen.
Wij hebben bouwverordeningen zien groeien van eenvoudige bepalingen tot starre ontwerp- en constructie-voorschriften — òmdat de vrijheid van den onbevoegden en onverantwoordelijken man toch èrgens een beschermend tegenwicht moest vinden. En wij hebben die ervaren als een voor een gezonde ontwikkeling van het bouwen steeds bezwaarlijker beklemming van een papieren dictatuur.
Wij hebben anderzijds met de beste bedoelingen welstands- en schoonheidscommissies in het leven zien roepen, met de bedoeling de steeds verdergaande ontluistering van stad en land te keeren.
En wij hebben gezien hoe nòch de technische, nòch de zoogenaamde aesthetische c o n t r o l e iets anders hebben kunnen bereiken dan een bouwtechniek en een bouwkunst, die zich bewegen op de grens van de toelaatbare technische en aesthetische minima.
Vrijwel overal in den lande zijn de diensten van bouwtoezicht en van het welstandstoezicht uitgegroeid tot instituten van Eerste Hulp aan Onbevoegden. Zelden of nooit hebben deze instellingen geleid en ook kunnen leiden tot een beter bouwen en een gezondere bouwkunst.
En dat is ook volkomen begrijpelijk.
Men kan, met welk verfijnd of goed-uitgerust c o n t r ô l e - a p p a r a a t ook, geen actief-scheppenden arbeid te voorschijn brengen. De sleutel tot de gezondmaking van welken tak van arbeid ook ligt nooit in de perfectie van een controleerende instantie, maar kàn alleen gevonden worden in de gezondmaking van de actieve, de handelende, de voortbrengende instanties zelf.
Wij zijn overtuigd, dat mèt een geleidelijke gezondmaking van den voortbrengenden arbeid zèlf een groot deel van het kostbare en steeds kostbaarder contrôle-apparaat ook geleidelijk moet kunnen vervallen.
Het stemt niet verheugend te weten dat van overheidswege voor vele arbeidsgebieden bindende regelen voor de bekwaamheid en de geschiktheid tot bepaalde ambten en beroepen gesteld zijn, zonder dat daarbij ooit tot uiting kwam het begrip dat voor het onroerende bouwproduct, dat niet is een verdwijnend en kortdurend consumptiegoed en dat vrijwel steeds gebouwd wordt voor een vrij langen levensduur en dat gebonden blijft aan één en dezelfde plaats, waar het steeds en te allen tijde in de openbaarheid staat, méér dan voor vele andere producten van menschelijke voortbrenging een dergelijke regeling noodig zou moeten zijn.
En dat waarlijk niet alleen in het belang van een bepaalden stand of een bepaalde vakgroep.
Wanneer er één arbeid is, die vakbekwaamheid en vakverantdelijkheid vereischt, dan is dat zeker wel de arbeid van het bouwen, een arbeid welks voortbrengselen de mentaliteit van een volk en van een generatie in steen vastleggen en aan het nageslacht overdragen, een arbeid welks voortbrengselen voor jaren en jaren, dikwijls voor generaties bepalend zijn voor het karakter van ons landschap en van onze dorpen en steden en die daarmee tezamen vormen een belangrijk deel van het cultureele volksvermogen, en ten slotte een arbeid welks voortbrengselen ten nauwste verband houden met de sociale structuur, met de zeden en levensgewoonten van een geheel volk en die daarmee tezamen vormen een belangrijk deel van het zedelijk volksvermogen en tenslotte een arbeid welks voortbrengselen tezamen vormen een groot deel van het materieele volksvermogen.
Gij weet dat het verre van mij is onder dien voortbrengenden a r b e i d alleen den arbeid der architecten te verstaan. Integendeel. De arbeid van het bouwen strekt zich uit van de initiatiefnemers, de opdrachtgevers, tot en met de handwerkers, die het bouwproduct tot stand helpen brengen. In dezen arbeid hebben deel bij de v o o r b e r e i d i n g vele anderen, de stedebouwkundigen, de surveyors, de technisch wetenschappelijke onderzoekers en de vak-ontwerpers de architecten, de ingenieurs en de waterbouwkundigen. En bij den eigenlijken uitvoeringsarbeid zijn mèt de bouwdirecties, de eigenlijke bouw-leiders dus, betrokken de ondernemende arbeid en de uitvoerende arbeid, zoowel die welke op de bouwplaats in d i r e c t verband met het werk worden verricht, als die welke elders, in de fabrieken en werkplaatsen en bij den aan- en afvoer van bouwstoffen betrokken zijn.
Het is misschien niet o n z e taak, leiding te geven bij de saneering van dien arbeid, waarin wij zelf n i e t als leidinggevend zijn betrokken, dus bij de verschillende vormen van voorbereidenden arbeid tot den bouw.
Maar het is zeker wel onze taak die leiding te geven, dáár waar wij van nature die leiding hebben of behooren te hebben.
Wanneer wij met die taak thans een begin maken door voor de eigen groep normen vast te leggen en geldend te verklaren, dan zijn wij ons er van bewust, dat wij juist hiervoor, voor het e i g e n gebied, een anderen weg juister en beter hadden gevonden.
Immers wij moeten nu z e l f vastleggen aan welke eischen onze eigen vakgroep uit een algemeen cultureel, een algemeen technisch en een algemeen sociaal oogpunt dient te voldoen.
Daarin schuilt een gevaar, waarvan wij ons ten volle bewust zijn. Maar dat bewustzijn kan ons niet weerhouden te doen wat wij noodig achten en wij willen die verantwoording nemen, omdat wij de pretentie hebben te durven beweren, dat de vakvereenigingen van architecten, ook in de slechtste tijden, hebben behoord tot die weinige organisaties, die zich behalve de behartiging van de materieele belangen van de leden n i e t volstrekt afzijdig hebben gehouden van de behartiging van de belangen van het v a k als zoodanig.
Het is ook op die gronden geweest, dat, toen ergens op het Departement het eerste licht scheen te gloren van een mogelijkheid tot een wetsontwerp hetwelk althans het recht tot het voeren van den architecten-t i t e l zou regelen één Uwer medeleden, rector van Helvoort en ondergeteekende elkaar hebben gevonden en besloten hebben alles in het werk te zullen stellen

om de destijds bestaande groote architecten-organisaties tezamen te brengen tot één hechte vak-organisatie, welke, op het oogenblik waarop een Minister van O. K. W. ons zou verblijden met de totstandkoming van een architecten-t i t e l-wet, tot dezen Minister zou kunnen zeggen: „Excellentie, wij danken U, maar een t i t e l-bescherming kan nooit alleen den grondslag vormen van een werkelijke vak-saneering en daarom bieden w ij U hier aan één vereenigde groote architectenorganisatie, welke haar leden o o k ten aanzien van de wijze van v a k - u i t o e f e n i n g en met betrekking tot de v a k - v e r a n t w o o r d e l i j k h e i d aan strenge regelen van tucht en discipline bindt en welke gij, Excellentie, slechts bindend behoeft te verklaren om een verderen stap te zetten in de richting van de gezondmaking van het architectenvak.
Daarom, mijne heeren, hebben wij de verantwoording aangedurfd. En daarom meenen wij. dat het de e e r s t e taak moet zijn van U als Architectenraad n i e t om de inschrijvingen open te stellen, n i e t om te schiften, toe te laten en te weigeren de inschrijving in het Architectenregister, maar vóór alles om in werking te doen treden artikel 14 van het Reglement Architecten-Register, dat mede tot Uw taak stelt het vaststellen c.q. goedkeuren van a l g e m e e n e r e g e l e n n o p e n s d e w i j z e, w a a r o p d e i n g e s c h r e v e n e n i n h e t R e g i s t e r h u n t a a k u i t o e f e n e n.
Wij noodigen U uit als zoodanig vast te stellen ten minste datgene wat in den Eerecode van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten reeds als zoodanig is vastgesteld.

Maar er is nog een andere reden waarom wij deze zaak ter hand hebben durven nemen. En dat is, omdat wij de instelling van dezen Raad niet zien als een bekroning van onzen arbeid, niet als een e i n d e van iets, maar als een b e g i n. Het begin van een veel verder strekkende saneering van de geheele schep-pende en uitvoerende instantie in het bouwen.
Wij zien — in onze gedachten — dezen Raad, die tot taak heeft de a r c h i t e c t e n te toetsen op vakbekwaamheid en vakuitoefening, als een onderdeel van een Raad voor de geheele vakgroep bouw-leiding. En wij zien het door U aan te leggen Architecten-Register als een onderdeel van een Register voor die bouwleiding, waarin als afzonderlijke vakgroepen zouden voorkomen: 1e. de als directie optredende overheidsinstanties, 2e. de architecten, 3e. de raadgevende bouw-ingenieurs, 4e. de bouwkundigen, 5e. de waterbouwkundigen en 6e. de beton- en ijzerconstructeurs.
En wij zien aan deze vakgroepen toegevoegd de vakgroepen van bouw- en waterbouwkundige opzichters, teekenaars en opzichter-teekenaars.
Wij zien vervolgens soortgelijke, de vakbekwaamheid en vakuitoefening toetsende en regelende instanties op het gebied van de bouw-onderneming en den bouw-arbeid.
Gij zult mij toestaan hier op dit punt niet in details te treden, maar het bij deze algemeene aanduiding te laten. Het moge U echter duidelijk zijn, dat het gebied, dat door U bestreken wordt, slechts een deel is van het groote geheel, dat, in het belang van ons volk, van de volkscultuur, de volkszeden en het volksvermogen èn in het belang van het vak, naar onze overtuiging ter hand genomen moet worden.
Hoe wij dit denken te verwezenlijken? Er zijn daartoe v e l e wegen. Zij liggen tusschen een onderlinge overeenkomst van de verschillende vakgroepen eenerzijds en een decreteering van staatswege anderzijds. In het eene uiterste ligt de verkeerde mogelijkheid besloten van een onderlinge belangen-overeenkomst, waarin de persoonlijke belangen zouden kunnen praevaleeren boven het algemeen belang, in het andere ligt de verkeerde mogelijkheid besloten van een opgelegde regeling, die al het persoonlijke zou kunnen te niet doen.
Wij vertrouwen dat het evenwicht tusschen voorlichting en beslissing in een gezond maatschappelijk bestel bereikbaar moet zijn, maar wij zijn ten volle overtuigd, dat het hier gestelde doel vèr-strekkend en nog vèr is.
Wij weten echter, dat het d o e l dat men zich stelt, nooit vèrstrekkend genoeg kan zijn en dat men niet moet gaan bouwen zonder plan, zonder visie op dat waaraan gebouwd gaat worden.
Maar wij weten, als architecten, óók, dat het bouwen zelf een reëel werk is, gebonden aan de werkelijkheid en de mogelijkheid van het oogenblik. Wij weten, dat men bouwt steen voor steen. Zoo zij, wat wij vandaag in werking stellen, een b e g i n, het leggen van een e e r s t e n steen.

Mijne heeren, ik sprak van de gebondenheid aan de werkelijkheid en aan de mogelijkheid van het oogenblik.
Die werkelijkheid en die mogelijkheid beteekenen — evenzeer als bij het daadwerkelijke bouwen — steeds b e p e r k i n g en g e b o n d e n h e i d.
Wanneer wij — op dit oogenblik — óók de reeds gevestigde vakgenooten willen onderwerpen aan een toetsing op vakbekwaamheid dan dienen wij daarbij de volgende zaken vóórop te stellen:

1°. dat wij daarmee verder gaan dan bij verschillende andere z.g. vestigingseischen, welke alleen betrekking hebben op n i e u w e vestigingen.
2°. dat het belangrijker is, allen die het vak beoefenen te binden aan een goede wijze van vakuitoefening, dan betrekkelijke tekortkomingen, die overwonnen kunnen worden, te doen gelden als een motief voor afwijzing.
3°. dat de sociale rechtvaardigheid tegenover hen, die in andere maatschappelijke verhoudingen vaak noodgedwongen het architectenberoep hebben moeten opnemen, dwingt tot een zeer milde beoordeeling van hen, die thans reeds gedurende geruimen tijd als zoodanig werkzaam zijn.

Deze drie overwegingen hebben destijds geleid tot het vaststellen van algemeene normen èn van redelijke overgangsbepalingen in het ontwerp-wet, welke door ons volledig als billijk erkend en geheel overgenomen zijn. De toepassing van deze overgangsbepalingen beveel ik met klem in Uwe aandacht en Uwe clementie aan.
In het bizonder geldt dit wel voor hen, die zijn bedoeld in artikel 20, dat zijn allereerst zij, die gedurende ten minste 5 jaar, onmiddellijk voorafgaande aan het verzoek tot inschrijving, het beroep van architect hebben uitgeoefend. Voor deze categorie wordt alleen verlangd dat zij het beroep gedurende die 5 jaren hebben uitgeoefend in een omvang en op een wijze, die voldoende vakkennis waarborgen.
Aangezien wij, naar ik meen, voldoende aesthetische correctieven hebben en in een verder organisch opgebouwd vakleven zeker meer dan voorheen de mogelijkheid kan bestaan van een innig verband tusschen capaciteit en werkgebied, en aangezien wij — naar ik straks nader hoop toe te lichten — op dit punt óók nog andere voornemens hebben, zou ik speciaal voor deze categorie vooral het vak-technische element doorslaggevend willen doen zijn.
De volgende categorie van hen die onder de overgangsbepalingen vallen wordt gevormd door hen, die, gedurende ten minste 10 jaar, onmiddellijk aan hun verzoek tot inschrijving voorafgaande, in openbaren of particulieren dienst verantwoordelijken bouwkundigen arbeid hebben verricht of die in openbaren dienst zelfstandig belast zijn geweest met het ontwerpen van belangrijke bouwwerken.
Van hen wordt gevergd dat zij blijk hebben gegeven van het bezit van voldoende aesthetische ontwikkeling en technische bekwaamheid. Aan deze categorie kan het afleggen van een aanvullend examen worden opgelegd.
Men zou zich kunnen afvragen of deze bepalingen, ook met inachtneming van een groote mate van sociale rechtvaardigheid

niet een te groote concessie vormen aan de beperkingen en mogelijkheden van het oogenblik.
Ik geloof van niet.
Wanneer wij deze beperkingen en mogelijkheden toetsen, niet alleen met betrekking tot de persoonlijke geschiktheid, maar óók met inachtneming van de maatschappelijke behoefte, dan zal blijken dat de minste opleving van de bouwbedrijvigheid ons — bij al te straffe toepassing van de op den duur zeker noodige strenge normen — zou stellen voor een zoodanig tekort aan architecten, dat toch op die al te straffe toepassing terug gekomen zou moeten worden. Aan wat op dit punt elders is geschied, kunnen wij ons ook in dit opzicht spiegelen.
Daar komt bij dat de gestelde overgangsbepalingen alleen maar geldig zijn voor het eerste jaar na het inwerking treden van het Architecten-Register.
Voor allen die niet onder de overgangsbepalingen vallen en voor allen die na dat eene jaar ingeschreven zullen worden gelden de opgestelde bekwaamheidsnormen in haar vollen omvang!
Zoo zien wij dus als eerste taak van Uwen Raad het vaststellen van algemeene regelen voor de beroepsuitoefening, als volgende taak het inwerking doen treden van het architecten-register.
Uw derde taak zal bestaan in het instellen en regelen van een af te nemen architecten-examen. Wij stellen ons voor dat dit examen voor de eerste maal zal worden afgenomen in den zomer van 1942 en dat over de regeling van dit examen tusschen Uwen Raad en ons Bestuur nog nader zal worden gesproken.
Ik kan U echter thans reeds de verzekering geven dat de hoogleeraren van de Afdeeling Bouwkunde van de Technische Hoogeschool zeker bereid gevonden zullen worden hun plicht tegenover de Nederlandsche cultuur en tegenover het architectenvak zóó te verstaan, dat zij bereid zullen zijn dát deel van den daartoe noodigen arbeid op zich te nemen, dat van hen gevraagd mag worden.
Over Uw laatste taak, het uitoefenen van toezicht en het handhaven van de discipline, zou ik vandaag kort willen zijn. Er zal gelegenheid te over zijn daarover met ons bestuur nader tot een algemeene regeling te komen, waarbij eventueel bestaande instanties als de Raden van Orde van onzen Bond kunnen worden ingeschakeld.
Ook op de wijze waarop de aanvragen en inschrijvingen en het onderzoek geregeld zullen kunnen worden, wil ik bij dit openingswoord niet nader ingaan. Wij hebben daarvoor suggesties, die wij ten deele in gedrukte ontwerp-formulieren hebben uitgewerkt en die wij straks in een vriendschappelijke bespreking nader kunnen toelichten.
Ik zou dan ook dit openingswoord kunnen beëindigen, ware het niet, dat er voor ons als Bestuur aan het instellen van dit architectenregister nog een verantwoording vast zit, die nog niet ter sprake is gekomen.

Wie tot een stap als dezen overgaat, stelt grenzen.
Maar die grenzen mogen niet worden onoverkomelijke barrières. Wij willen geen sluiting, die een uit-sluiting zou worden.
En daarom hebben wij besloten tot datgene wat wij zien als de noodzakelijke aanvulling van het instituut van het architectenregister, speciaal in den overgangstijd, n.l. de instelling van driejarige opleidingscursussen om aan erkenden en niet-erkenden de gelegenheid te geven zich verder te bekwamen, veel te leeren en — zoo noodig — véél àf te leeren!
Wij stellen ons voor deze cursussen te doen houden in verschillende centra des lands en gedurende 30 Zaterdagen per jaar. De ochtenden zouden dan worden besteed aan voordrachten, de middagen aan oefeningen en correctie van thuis verricht werk. Op deze cursussen zal niet gestreefd worden naar het maken van groote ontwerpen of fantasieplannen. Zij zullen geleid worden door een geest van gezonde en solide Nederlandsche tradities en door een streven voor een gewoon huis ook gewoon natuurlijk te durven bouwen. Een duidelijk beeld van wat deze cursussen zullen moeten bestrijken hebben wij ons al gevormd. Aan de orde zal komen als vak: vorm en ontwerp, vorm en technisch-ambachtelijke samenstelling, schetsen, opmeten en in teekening brengen, Nederlandsche en regionale bouwkunstgeschiedenis, stad, dorp en tuin, volkshuisvesting en aanverwante technieken en kunsten. Mijn collega Granpré Molière heeft zich bereid verklaard als adviseur op te treden, terwijl aan eenige andere Delftsche collega's eveneens een leidende positie is toegedacht.
Wij willen deze cursussen voor éénmaal voor 3 jaren instellen, in het vertrouwen, dat binnen dat tijdsbestek de opleiding van den architect nader met het desbetreffende Departement tot een goede regeling kan worden gevoerd.
Mijnheer de vertegenwoordiger van den Algemeen Gemachtigde, ook in dit verband stellen wij de tegenwoordigheid van een overheidsinstantie hier op hoogen prijs en het zijn in dit opzicht niet de gemengde gevoelens waarvan ik in den aanvang sprak, waarmee wij Uwe officieele aanwezigheid in dit milieu begroeten.
Gij weet dat wij vele wenschen hebben, met betrekking tot het verband tusschen Raad en register eenerzijds en de overheid anderzijds, met betrekking tot de verdere uitbreiding van het architectenregister, tot de opleiding van de architecten en zelfs met betrekking tot de inschakeling van de architecten in het vele werk dat in Nederland te doen is en te doen zal zijn.
Maar bij wat wij wenschen zult gij bij ons steeds op den voorgrond zien staan het belang van ons volk als geheel en van ons vak als geheel, de beide gemeenschappen waarin de levende en werkende mensch verbonden is.
En hiermede mijne heeren installeer ik den Architectenraad en wensch dezen Raad onder Gods zegen een vruchtbaren arbeid tot heil van dit land en van zijn eigen Nederlandsche bouwcultuur. Ik heb gezegd.

BEANTWOORDING VAN DE DOOR DEN VOORZITTER VAN DEN BOND UITGESPROKEN INSTALLATIEREDE DOOR DEN VOORZITTER VAN DEN ARCHITECTENRAAD DR. J. P. FOCKEMA ANDREAE, OP VRIJDAG 17 JANUARI 1941

Mijnheer de Voorzitter, mijne Heeren,
Gaarne wil ik beginnen met U, mede namens mijne medeleden en den Secretaris-Penningmeester, zeer te bedanken voor de hoffelijke wijze waarop U ons hebt begroet en daarna ingeleid in onze nieuwe functie, die wij zeker allen met lust en goeden moed aanvaarden, in de hoop, dat wij hier nuttig werk zullen kunnen doen in het algemeen belang. Want inderdaad gaat het belang van de zaak, welke thans door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten is

aangevat en waarvoor niet tevergeefs een beroep op onze medewerking is gedaan, ver uit boven dat van den architectenstand alleen; zij raakt immers niet minder dan den uiterlijken welstand van steden en dorpen, de eigen Nederlandsche bouwcultuur, zooals U het heeft uitgedrukt, en de huisvesting van ons volk. Het is waarlijk niet te verwonderen, dat men in breede kringen reeds lang heeft uitgezien naar eenige ordening met betrekking tot de uitoefening van het beroep van wien men — of ook: van wie zich — architect noemt. Het beroep van architect, van ouds bij de besten eener natie in hooge eere, is er een, waarbij de gemeenschap ten nauwste betrokken is. De architect „timmert" — als ik mij deze aanknooping mag veroorlooven aan de letterlijke vertaling van het Grieksche woord, d.i. „besturend timmerman" — aan den weg, het uitwendig wel en wee van een gemeente hangt in niet geringe mate van zijn werk af, en in dit opzicht moet hij zich gevoelen als lid van een groot architectengezin, dat met vereende krachten een gemeente opbouwt. Bovendien ordent, zoo drukte Prof. Roland Holst zich eens uit („Componeeren" (1932), in den bundel „In en buiten het tij" 1940, 149) „de bouwmeester, die ruimten ordent, tegelijk het leven, door de toekomstige behuizing van dit leven te ordenen". Er zijn dus redenen te over om zich te verheugen over maatregelen, die er op berekend zijn het architectengezin, waaraan zulk een gewichtige gemeenschapstaak is toevertrouwd, tegen onwaardige bestanddeelen te vrijwaren.
Gij, heeren bestuursleden, die ons voor onze nieuwe taak hebt gesteld, en Gij, mijn medeleden in den Architectenraad, moet het allen zoo gevoelen. Laat mij, die zelf niet de eer heb tot het gilde der architecten te behooren, aan zoodanige gevoelens uitdrukking pogen te geven. De burgerij en de overheid beide zullen er ten zeerste mee gebaat zijn, als de leiding bij het bouwen in het algemeen in handen is van mannen, die daarvoor ten volle toegerust zijn en zich aan hun arbeid zullen geven met die bezieling, welke elk scheppend werk vraagt. De lange donkere 19de eeuwsche nacht, waarin het bouwvak als zoo menige andere kunstbeoefening kwijnde, mede onder den invloed van wansmaak of onverschilligheid bij de menigte, ligt achter ons. Toen het ging dagen zijn velen de oogen geopend voor de dagelijks terugkeerende weldaad van te wonen in een goed, door een echten architect gebouwd huis. En de overheid beseft gelukkig steeds meer en meer, dat zij in dien architect een grooten steun kan vinden bij haar streven om de schoonheid der nederzettingen te verhoogen.
Of, wanneer aan de straks door onzen Raad gebreveteerde architecten alom in den lande de hun toekomende plaats zal zijn verzekerd, uitvoerige bouwvoorschriften, schoonheidscommissies, welstandsbepalingen, monumentenverordeningen, contrôlemaatregelen en wat dies meer zij goeddeels overbodig zullen worden staat nog te bezien, maar wèl zal alles ongetwijfeld veel gemakkelijker en beter loopen als de overheid het bouwen in handen weet van wat men misschien het best veredelde vakkundigen zou kunnen noemen. Ook zullen eerst dan de met bijzondere zorg samengestelde uitbreidingsplannen tot hun volle recht kunnen komen, omdat immers — wij zeggen het den grootmeester-architect Berlage (Amerikaansche Reisherinneringen, 1912, 8) na — „de architectuur zooveel tot het effect van een stad afdoet".
Hoeveel schoonheid zal er bij een gelukkige wisselwerking tusschen opdrachtgever, architect en overheid voor stad en gewest gewonnen worden! En hoe schoon zal Nederland kunnen zijn als een nationaal plan, waarvan menig onzer droomt, wat het bouwkundig gedeelte aangaat door architecten ten uitvoer wordt gelegd.

Zoover is het echter nog niet. Het toekomstbeeld dat U, Mijnheer de Voorzitter, ons voor oogen heeft getooverd, ligt dichter bij. Wij hebben Uwe boeiende schets, Uwe voor ons bij uitstek belangwekkende uiteenzettingen met groote waardeering gevolgd, en hopen van harte, dat alles zich betrekkelijk spoedig zóó zal ontwikkelen als U zich dat voorstelt. In het bijzonder is er zeker ook reden zich te verblijden over Uwe mededeeling ten opzichte van de in te stellen driejarige opleidingscursussen.
Intusschen willen wij heden onze aandacht voornamelijk concentreeren op het eerste bedrijf van het toekomstbeeld — het bedrijf — waaraan de Architectenraad geroepen is mede te werken.
Dat bedrijf bestaat, zie ik het wel, uit vier tafereelen, rakende resp. de regelen voor de beroepsuitoefening, het architectenregister, het architectenexamen en de discipline. Wij zullen ons bij het bepalen van hun onderlinge volgorde en met betrekking tot den geest waarin zal worden gewerkt, uiteraard gaarne richten naar de door U in Uwe rede gegeven aanwijzingen en verheugen ons in den door U namens Uw bestuur geboden steun, dien wij zeker in verschillende opzichten zullen behoeven.
Het zal ons streven zijn, onze taak zóó te vervullen, dat Gij er geen spijt van zult hebben ons Uw vertrouwen te hebben geschonken, en daarnaast zal het er voor ons op aan komen, het vertrouwen te winnen van de belanghebbenden, over wier aanspraken en daden wij zullen hebben te richten.
Wat vandaag in werking wordt gesteld is, zoo heeft U gezegd, een begin, dat kan worden vergeleken met het leggen van een eersten steen. Ik zal er mij wel voor wachten van Uw beeldspraak af te wijken, want wie thans een groot gebouw wil gaan stichten doet veiliger met eerste en volgende steenen te werken dan b.v. met balken van hout of gewapend beton. Wat ons dan weer tot de gedachte brengt, dat, hoe moeilijker de voorwaarden voor het bouwen zijn, des te sterker zich de behoefte aan bekwame leiders doet gevoelen. Maar ook nog om andere redenen is het oogenblik waarop tot de instelling van een Architectenregister met wat daarmede samenhangt wordt overgaan zoo gelukkig. De tijd is er rijp voor, en de tijd dringt, want er moet in Nederland veel opnieuw worden opgebouwd wat verloren ging; men staat voor de oplossing van grootsche problemen, zooals ons slechts zelden worden voorgelegd, en die van de stedebouwers — wat de architecten toch allen min of meer moeten zijn — de grootste inspanning mogen vragen. De Nederlanders zouden hun aard en hun verleden verloochenen, als zij niet van den nood een deugd vermochten te maken; de handen ineenslaande zullen de architecten onder hen in benarden tijd voor de toekomst weten te bouwen, passend en eenvoudig, stevig en schoon.
Deze enkele woorden, waartoe Uw zinrijke rede de stof bood, mogen, Mijnheer de Voorzitter, voldoende verklaren, waarom de leden van den Architectenraad de hun toevertrouwde taak met opgewektheid aanvatten en waarom het mij een voorrecht is om, een kring van bij uitstek deskundigen op dit gebied voorzittend, te mogen medewerken aan dezen opbouwenden arbeid van uitnemend algemeen belang.

REGLEMENT VAN HET ARCHITECTENREGISTER, BEDOELD IN ART. 5 VAN DE STATUTEN.

Par. 1. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Artikel 1.

Dit Reglement verstaat onder de Vereeniging: de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten en onder het bestuur: het Hoofdbestuur van de Vereeniging.

Par. 2. VAN DEN ARCHITECTENRAAD.

Artikel 2.

1. Er is een Architectenraad. Hij heeft zijn zetel te 's-Gravenhage.
2. De Architectenraad bestaat uit een voorzitter en ten minste vier andere leden. Zij worden voor een tijdvak van vijf jaren benoemd en zijn onmid-

dellijk weder benoembaar. De meerderheid van de leden moet in het Architectenregister zijn ingeschreven. De benoeming der leden geschiedt door het bestuur. Het bestuur kan te allen tijde aan een lid van den Architectenraad ontslag verleenen.
3. De Architectenraad wordt bijgestaan door een door den Raad te bezoldigen secretaris-penningmeester, die de hoedanigheid van meester in de rechten moet bezitten en die door het bestuur wordt benoemd. Het bestuur kan te allen tijde het ontslag van den secretaris-penningmeester gelasten.
4. De Architectenraad verkrijgt zijn geldmiddelen uit de betalingen, bedoeld in de artikelen 3, 5 en 8, uit subsidiën van organisaties en uit anderen hoofde. Hij is bevoegd, onder goedkeuring van het bestuur zoo noodig jaarlijksche bijdragen te heffen van de ingeschrevenen in het Architectenregister.
5. De Architectenraad neemt zijn beslissingen met meerderheid van stemmen. Jaarlijks brengt hij aan het bestuur verslag uit van zijn werkzaamheden. Verder worden de werkwijze van den Raad, het aftreden van zijn leden en het beheer zijner geldmiddelen geregeld in een door het bestuur vast te stellen reglement.

Par. 3. VAN HET ARCHITECTENREGISTER.

Artikel 3.

1. De Architectenraad houdt het architectenregister, waarin kunnen worden ingeschreven zij, die voldoen aan de bij of krachtens dit Reglement gestelde eischen en die zich onderwerpen aan de bij of krachtens dit Reglement gestelde regelen van toezicht en tucht.
2. De inrichting van het architectenregister wordt vastgesteld door het bestuur, den architectenraad gehoord.
3. Het register is openbaar. Ieder kan zich uittreksels daaruit doen verstrekken tegen een door den Architectenraad onder goedkeuring van het bestuur vast te stellen tarief.
4. Een dubbel van het register berust onder het bestuur.

Artikel 4.

Alleen hij, die in het architectenregister is ingeschreven, wordt door de Vereeniging erkend als bevoegd den titel van architect of bouwmeester te voeren en dezen titel of een afkorting daarvan bij zijn naam te vermelden.

Artikel 5.

1. In het architectenregister kunnen op hun verzoek worden ingeschreven Nederlandsche onderdanen, die hetzij
a. aan de Technische Hoogeschool te Delft het diploma van bouwkundig ingenieur hebben verworven;
b. aan de Technische Hoogeschool te Delft of aan die te Bandoeng het diploma van civiel ingenieur hebben verworven en tevens blijk hebben gegeven van het bezit van voldoende aesthetische ontwikkeling;
c. als beroepsofficier bij het wapen der genie bij de Nederlandsche landmacht of het Nederlandsch-Indische leger benoemd zijn tot tweede luitenant, de bekwaamheden hebben verworven om daadwerkelijk als zoodanig bij dit wapen te worden ingedeeld en tevens blijk hebben gegeven van het bezit van voldoende aesthetische ontwikkeling;
d. met gunstig gevolg een vanwege den Architectenraad te houden architectenexamen hebben afgelegd;
e. in het bezit zijn van een door het bestuur, den Architectenraad gehoord, aan te wijzen buitenlandsch diploma, dat ten minste een gelijke ontwikkeling en vakbekwaamheid waarborgt als het diploma van het onder d bedoeld architectenexamen.
2. Onder goedkeuring van het bestuur stelt de Architectenraad ten aanzien van elk der in het eerste lid genoemde groepen van personen den duur vast van de practische ervaring op bouwkundig gebied, welke voor de inschrijving ten minste wordt vereischt.
3. Wanneer naar het oordeel van den Architectenraad het bezit van voldoende aesthetische ontwikkeling, als bedoeld onder b en c van het eerste lid, niet afdoende is gebleken, kan hij eischen, dat de aanvrager met goed gevolg een aanvullend examen aflegt.
4. Ten aanzien van het architectenexamen en het aanvullend examen, bedoeld in het eerste lid onder d en in het derde lid, stelt de Architectenraad onder goedkeuring van het bestuur de noodige regelen vast, waaronder bepalingen omtrent het verleenen van vrijstellingen voor onderdeelen van het architectenexamen en omtrent het examengeld.

Artikel 6.

Hij, die niet Nederlandsch onderdaan is, doch overigens voldoet aan de eischen voor inschrijving in het architectenregister, kan op zijn verzoek daarin worden ingeschreven, indien in het land, waartoe hij behoort, Nederlandsche onderdanen den titel, overeenkomende met dien van architect, mogen voeren en het beroep van architect mogen uitoefenen op denzelfden voet als zij, die de nationaliteit van dat land bezitten.

Artikel 7.

Op voordracht van den Architectenraad kan het bestuur in bijzondere gevallen goedkeuren, dat personen, die niet voldoen aan de eischen, gesteld in de artikelen 5 en 6, met hun instemming in het architectenregister worden ingeschreven.

Artikel 8.

1. Hij, die in het architectenregister wenscht te worden ingeschreven, dient hiertoe een schriftelijk verzoek in bij den Architectenraad op een door dien Raad onder goedkeuring van het bestuur vast te stellen formulier, met overmaking van een door den Raad onder goedkeuring van het bestuur vast te stellen bedrag.
2. De Architectenraad geeft ten spoedigste kennis van het ingekomen verzoek aan de ingeschrevenen in het register. Ieder ingeschrevene heeft gedurende 20 dagen na den dag, waarop deze kennisgeving is verzonden, recht om bezwaren tegen de inschrijving bij den Raad in te dienen.
3. Binnen drie maanden na de ontvangst van het verzoek, welke termijn in bijzondere gevallen door den Architectenraad met drie maanden kan worden verlengd, neemt die Raad hierop een met redenen omkleede beslissing na verhoor van hen, die hij dienstig acht te hooren, doch, indien bezwaren tegen de inschrijving zijn ingediend, niet dan na verhoor, althans oproeping bij aangeteekenden brief, van den verzoeker en van hem, die de bezwaren indiende.
4. De Architectenraad weigert de inschrijving alleen, indien de verzoeker niet aan de in artikel 5 en 6 gestelde vereischten voldoet, dan wel indien de verzoeker zich heeft schuldig gemaakt aan handelingen of gedragingen van zoodanigen aard, dat hij niet waardig geacht kan worden het architectenberoep uit te oefenen.
5. Van een beslissing tot weigering van inschrijving zendt de Architectenraad binnen acht dagen een afschrift aan het bestuur en, bij aangeteekenden brief, aan den verzoeker.

Artikel 9.

1. Hij, wiens verzoek om inschrijving is afgewezen, heeft gedurende dertig dagen na de verzending van den aangeteekenden brief, bedoeld in het vijfde lid van artikel 8, recht van beroep op het bestuur.
2. Het beroep wordt ingesteld bij een met redenen omkleed bezwaarschrift. Van hem, die beroep instelt, wordt ten behoeve van den Raad een recht geheven van f 10.—. Hij, die naar het oordeel van het bestuur als onvermogend dient te worden aangemerkt, is van het betalen van dit recht vrijgesteld. Hij, die het verschuldigd recht niet voldoet, is in het beroep niet ontvankelijk. Het betaalde recht wordt terugbetaald, indien de beslissing van den Architectenraad wordt vernietigd.
3. Het bestuur geeft van een voorziening in beroep aanstonds kennis aan den Architectenraad.
4. Het bestuur hoort over het beroep hen, die het dienstig acht te hooren, en bekrachtigt of vernietigt de beslissing van den Architectenraad. In het laatste geval neemt de Architectenraad een nieuwe beslissing met inachtneming van de beslissing in beroep van het bestuur.
5. Het bestuur geeft van zijn beslissing kennis aan den Architectenraad benevens, bij aangeteekenden brief, aan hem, die het beroep instelde.

Artikel 10.

De Architectenraad schrijft hem, te wiens aanzien tot inschrijving is besloten, onverwijld in het architectenregister in. Hij geeft daarvan aanstonds schriftelijk kennis aan het bestuur en aan den verzoeker en doet er van mededeeling in een door het bestuur aan te wijzen orgaan.

Artikel 11.

Ten aanzien van hem, wiens verzoek om inschrijving is afgewezen, kan de Architectenraad een nieuw verzoek om inschrijving eerst in behandeling nemen na verloop van een jaar, nadat de inschrijving door dien Raad of, indien gebruik is gemaakt van het recht van beroep, door het bestuur is geweigerd.

Artikel 12.

1. De Architectenraad haalt een inschrijving in het Architectenregister onverwijld door:
a. in geval van overlijden van den ingeschrevene;
b. wanneer de ingeschrevene bij den Architectenraad een schriftelijk verzoek tot doorhaling zijner inschrijving heeft ingediend;
c. wanneer een besluit tot doorhaling, als bedoeld in het tweede lid van artikel 14, onherroepelijk is geworden;
d. wanneer een besluit tot oplegging van de straf van doorhaling ingevolge het derde of vierde lid van artikel 15 onherroepelijk is geworden.
2. Aan een verzoek om doorhaling, als bedoeld in het eerste lid onder b, voldoet de Architectenraad niet, wanneer naar zijn oordeel omstandigheden aanwezig zijn, welke kunnen leiden tot doorhaling ingevolge het in dat lid onder d bepaalde. De Raad geeft hiervan bij aangeteekenden brief aanstonds kennis aan den belanghebbende. Wanneer niet binnen drie maanden, nadat het verzoek om doorhaling gedaan is, hetzij de ingeschrevene ingevolge het eerste lid van artikel 16 is verhoord, althans opgeroepen, hetzij tegen hem een strafvervolging is ingesteld, haalt de Architectenraad de inschrijving overeenkomstig het verzoek alsnog onverwijld door. Zoo de ingeschrevene wel verhoord, althans opgeroepen is, dan wel zoo tegen hem een strafvervolging is ingesteld, geeft de Raad, zoodra vaststaat, dat het een of ander niet leidt tot doorhaling als bedoeld in het eerste lid onder d, eveneens onverwijld gevolg aan het verzoek.
3. In het architectenregister wordt aangeteekend, op welken grond de doorhaling is geschied.
4. Van een doorhaling en den grond, waarop deze is geschied, geeft de Architectenraad aanstonds schriftelijk kennis aan het bestuur, benevens in de gevallen, bedoeld onder b, c en d van het eerste lid, bij aangeteekenden brief aan den belanghebbende.
Tevens doet hij er van mededeeling in een door het bestuur aan te wijzen orgaan.

Artikel 13.

1. Wanneer de inschrijving in het Architectenregister is doorgehaald ingevolge het bepaalde onder d van het eerste lid van artikel 12, kan de Architectenraad een verzoek tot wederinschrijving eerst in behandeling nemen, wanneer vijf jaren sedert de doorhaling zijn verloopen, behoudens het bepaalde in het volgende lid.
2. Wanneer de Architectenraad de straf van doorhaling van de inschrijving voor een bepaalden tijdsduur heeft opgelegd, wordt de belanghebbende na afloop daarvan op enkele aanvrage weer in het architectenregister ingeschreven, tenzij zijn gedragingen gedurende den termijn van doorhaling hiervoor een beletsel vormen. In dat geval is de Architectenraad bevoegd dien termijn hetzij voor een bepaalden, hetzij voor onbepaalden tijd te verlengen. Van een besluit in dezen zin geeft de Architectenraad onverwijld kennis aan het bestuur en, bij aangeteekenden brief, aan den belanghebbende. Gedurende dertig dagen na de verzending daarvan heeft deze beroep op het bestuur, waarop artikel 9 overeenkomstige toepassing vindt.

Par. 4. VAN DE BEROEPSUITOEFENING, HET TOEZICHT EN DE TUCHT.

Artikel 14.

1. Algemeene regelen nopens de wijze, waarop de ingeschrevenen in het architectenregister hun beroep uitoefenen, hebben voor hen geen kracht dan nadat zij door den Architectenraad zijn vastgesteld of goedgekeurd. De Raad geeft aan het bestuur kennis van algemeene regelen, welke hij heeft vastgesteld of goedgekeurd.
2. Wanneer de ingeschrevene in het architectenregister in omstandigheden komt te verkeeren, welke volgens de op hem toepasselijke algemeene regelen, als bedoeld in het eerste lid, niet vereenigbaar zijn met de uitoefening van het beroep van architect, besluit de Architectenraad tot doorhaling van de inschrijving. Dit besluit is met redenen omkleed.

Artikel 15.

1. De Architectenraad houdt volgens door het bestuur te stellen regelen toezicht op de wijze, waarop de ingeschrevenen in het register hun beroep uitoefenen.
2. De Architectenraad is bevoegd een ingeschrevene in het register een waarschuwing te geven en hem de straf van berisping op te leggen.
3. De Architectenraad legt een architect de straf op van doorhaling der inschrijving in het architectenregister, wanneer de ingeschrevene zich onwaardig heeft getoond het beroep van architect uit te oefenen.
4. De Architectenraad kan een architect de straf opleggen van doorhaling der inschrijving in het architectenregister, al of niet voor een bij de beslissing te bepalen tijdsduur, indien de ingeschrevene bij de uitoefening van het beroep van architect niet de vereischte zorgvuldigheid heeft in acht genomen of op ernstige wijze te kort is geschoten in de vervulling van zijn taak.
5. Besluiten tot maatregelen, als bedoeld in de drie voorafgaande leden, zijn met redenen omkleed.

Artikel 16.

1. De Architectenraad neemt geen besluit, als bedoeld in het tweede lid van artikel 14 of in het tweede, derde of vierde lid van artikel 15, dan na verhoor, althans oproeping bij aangeteekenden brief, van den belanghebbende. Van het besluit zendt hij binnen acht dagen een afschrift aan het bestuur, benevens, bij aangeteekenden brief, aan den belanghebbende.
2. Indien een maatregel, als bedoeld in het tweede lid van artikel 14 of in het derde of vierde lid van artikel 15, is getroffen, heeft de belanghebbende gedurende dertig dagen na de verzending van den aangeteekenden brief, bedoeld in den tweeden zin van het vorige lid, beroep op het bestuur. Op dit beroep vindt artikel 9 overeenkomstige toepassing.

Par. 5. STRAFBEPALING.

Artikel 17.

Met een geldboete van ten hoogste drieduizend gulden wordt gestraft het lid of de bouwkundige van de Vereeniging die:
a. zonder daartoe op grond van dit Reglement aanspraak te hebben den titel van architect of bouwmeester voert of dezen titel of een afkorting daarvan bij zijn naam vermeldt;
b. door het verstrekken van onjuiste gegevens den Architectenraad beweegt hem in het architectenregister in te schrijven.

Par. 6. OVERGANGS- EN SLOTBEPALINGEN.

Artikel 18.

Met afwijking van het tweede lid van artikel 2 worden de leden van den Architectenraad voor de eerste maal benoemd voor een tijdvak van één jaar. Zij kunnen vóór den afloop daarvan door het bestuur worden ontslagen en zijn onmiddellijk herbenoembaar.
De meerderheid der leden wordt gekozen uit personen, die op grond van de in dit Reglement gestelde normen geacht kunnen worden aanspraak te hebben op den titel van architect of bouwmeester. Zij worden, zoodra dit mogelijk is, in het architectenregister ingeschreven.

Artikel 19.

De Architectenraad schrijft hem, die aantoont vóór de inwerkingtreding van artikel 4 aan de Technische Hoogeschool te Delft het diploma van bouwkundig ingenieur of architect te hebben verworven, op enkele aanvrage in het architectenregister in. Hieraan zijn geen kosten verbonden. De laatste zin van artikel 10 vindt overeenkomstige toepassing.

Artikel 20.

1. Gedurende een jaar na de inwerkingtreding van artikel 3 schrijft de Architectenraad in het architectenregister in Nederlandsche onderdanen, die daartoe het verzoek tot hem richten en daarbij aantoonen, dat zij hetzij
a. gedurende ten minste vijf jaar, onmiddellijk voorafgaande aan het tijdstip waarop het verzoek wordt ingediend, het beroep van architect hebben uitgeoefend in een omvang en op een wijze, welke voldoende vakkennis waarborgen;
b. gedurende ten minste tien jaar, onmiddellijk voorafgaande aan het tijdstip waarop het verzoek wordt ingediend, in dienst van een openbaar lichaam of van een architect verantwoordelijken bouwkundigen arbeid hebben verricht en blijk gegeven hebben van het bezit van voldoende aesthetische ontwikkeling en technische bekwaamheid;
c. in dienst van een openbaar lichaam krachtens daartoe strekkende aanstelling zelfstandig belast zijn met het ontwerpen van belangrijke bouwwerken en blijk hebben gegeven van het bezit van voldoende aesthetische ontwikkeling en technische bekwaamheid.
2. Wanneer naar het oordeel van den Architectenraad het bezit van voldoende aesthetische ontwikkeling en technische bekwaamheid, als bedoeld in het eerste lid onder b en c, niet afdoende is gebleken, kan hij eischen, dat de aanvrager met goed gevolg een aanvullend examen aflegt. Op dit examen vindt het bepaalde in het vierde lid van artikel 5 overeenkomstige toepassing.
3. De artikelen 8 en 9 vinden overeenkomstige toepassing.

Artikel 21.

Voor verzoeken tot inschrijving in het architectenregister, welke worden gedaan binnen zes maanden na de inwerkingtreding van artikel 3, eindigt de in het derde lid van artikel 8 bedoelde termijn één jaar na het tijdstip van die inwerkingtreding.

Artikel 22.

Voor zooveel noodig wordt de uitvoering van dit Reglement geregeld door het bestuur.

Artikel 23.

Dit Reglement kan worden aangehaald als Reglement op het architectenregister.

Artikel 24.

De artikelen van dit Reglement treden in werking op door het bestuur te bepalen tijdstippen, welke voor de verschillende artikelen of leden van artikelen verschillend kunnen worden gesteld.

Artikel 25.

De artikelen of leden van de artikelen van dit Reglement treden buiten werking, zoodra een wettige regeling voor het voeren van den titel van architect of bouwmeester in werking treedt.

Artikel 26.

Het bestuur kan de hem in dit Reglement opgedragen taak overdragen aan het Hoofd van het Departement, belast met de zorg voor Kunsten en Wetenschappen, of aan een door dit Hoofd aan te wijzen instantie.

VAN MENSCH TOT MENSCH.

Wij, architecten, kunnen van de leeken, ook op ons vakgebied vaak zeer veel leeren.
En dat is geen wonder, want ons vak is zoo bij uitstek algemeen *menschelijk, dat wij onszelf en de architectuur een zeer slechten* dienst bewijzen, wanneer wij met een hooghartig gebaar elk leekenoordeel afwijzen.
Zoo trof mij vandaag zeer in het bijzonder de uitspraak van een hoogstaand man, die groote belangstelling voor ons vak heeft, doch die persoonlijk in geheel andere richting werkzaam is.
Hij zeide: Het werk van den architect behoort te zijn „Passend, Eenvoudig, Stevig en Schoon".
Kan het kernachtiger gezegd worden in 4 woorden „Passend, Eenvoudig, Stevig en Schoon"?
Passend zij ons werk, passend in het landschap, passend in het stadsbeeld, passend ook voor het gebruik, dat de opdrachtgever ervan zal moeten maken.
Eenvoudig zij het — eenvoudig, omdat in den eenvoud de waarheid steeds het dichtst benaderd wordt. Eenvoud, wars van opschik — wars van modegrillen — afkeerig van opzettelijkheden, blijft de eenige ware basis voor ons werk. Ook in het rijkste interieur zij eenvoud van opzet en waarachtigheid de ondergrond, dan wordt versiering geen opschik, rijkdom geen protsigheid.
Stevig — sterk tegen invloeden van weer en wind — beschutting biedend tegen invloeden van buiten, maar ook hecht en sterk in muren en gebinten en kappen, omdat wij wenschen een degelijk gebouw en een niet minder degelijk huis.
Schoon — het blijft een moeilijk begrip met vele subjectieve kanten — maar één ding is zeker, nl. dat de schoonheid in ons werk moet zijn, schoonheid voor vandaag, maar ook voor morgen en tot in lengte van dagen. Met ééndagsvliegen, waarbij men juicht bij de opening om over twee jaar hetzelfde geval te verguizen, zijn noch architectuur, noch architecten gediend.
Heb ik teveel gezegd, dat met vier woorden: Passend, Eenvoudig, Stevig en Schoon, ons vakgebied was getypeerd?
Collega's hebt eerbied voor zoo'n leekenoordeel.

Ir. A. v. d. S.

Rotterdam, 17 Januari 1941.

SAMENSTELLING VAN DEN ARCHITECTENRAAD.

De Architectenraad is samengesteld als volgt:

Dr. J. P. Fockema Andreæ te Bilthoven, Voorzitter.
H. van der Kloot Meijburg te Scheveningen, Vice-Voorzitter.
Ir. J. C. van Buytenen te Eindhoven.
Rector H. van Helvoort te Den Bosch.
H. M. Kraayvanger te Rotterdam.
Ir. J. A. van der Laan te Leiden.
Prof. N. Lansdorp te 's-Gravenhage.
H. A. Pothoven te Amersfoort.
Ir. A. van der Steur te Rotterdam.
Prof. Ir. J. G. Wattjes te Rijswijk.

Tot Secretaris van den Architectenraad is benoemd de Heer Mr. A. J. Fokker te Scheveningen.
De zetel van den Architectenraad is gevestigd te 's-Gravenhage, in het gebouw van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Prinsessegracht 23.
Correspondentie voor den Architectenraad te richten aan het Secretariaat van den Architectenraad en n i e t aan het Bureau van den Bond.

BESCHOUWING.

De huidige omstandigheden dwingen ons om verschillende oude en beproefde constructies nader onder de loupe te nemen ten aanzien van materiaalverbruik, doelmatigheid enz. Dit zal niet altijd gemakkelijk zijn, want het bouwvak is van nature sterk gehecht aan eenmaal ingeburgerde constructies, ook, indien die op zichzelf nog wel voor verbetering vatbaar zouden zijn. Nu echter het „to be or not to be" van het vak als geheel op het spel staat, zijn wij gedwongen ons rekenschap te geven van diverse constructies, en van fundeering tot aan de nok toe onze aloude en geliefde samenstellingswijzen aan een meedoogenloos en objectief-critisch oordeel te onderwerpen. Hierbij zal materiaalbesparing in de eerste plaats maatgevend zijn, doch moet daarnaast zeker bewust gestreefd worden naar een opvoering van het constructieve peil, zoodat wij niet vervallen in de fouten van vroeger, waaromtrent de uitdrukking „oorlogsbouw" aan duidelijkheid voldoende zegt. Het is zeker van belang, om deze zaak grondig aan te pakken en gecentraliseerd, opdat men zoo noodig met proeven op ruime schaal, kapitaal-vernietiging, als gevolg van onrijpe constructie-toepassingen, zal kunnen vermijden.
Zulks is van te meer belang, omdat de vroegere onbeperkte overvloed van materialen zeker voor een reeks van jaren voorbij zal zijn. De bouwmeester, die tot voorheen het genot smaakte iedere technisch uitvoerbare constructie te kunnen zien verwezenlijken en wat dat betreft in zijn uitingen, voorzoover zijn individueele vormgeving dit wenschelijk maakte, in onbeperkte vrijheid leefde, ziet zich plotseling op de meest rigoreuze wijze geremd. Hij zal terug moeten keeren tot de fundamenteel eenvoudigste constructie-wijzen, welke zeker voor een groot gedeelte door den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw imperatief zullen worden gesteld als voorwaarde voor het tot uitvoering komen van zijn plannen.
In de architectuur zal dit dus beteekenen, dat wij terug moeten keeren tot de fundamenteele eisch van bouwkunst, dit is proportie. Een tentoonspreiding van materiaal-rijkdom, hoe sober ook bewerkt, zal tot in lengte van jaren tot het verleden behooren.
De vraag, of nieuwe constructies al of niet „duurder" zijn dan de gebruikelijke, acht ik, in aanschaffingsgeld uitgedrukt, niet in de eerste plaats van belang; naar mijn gevoelen zal aan die constructie de voorkeur moeten worden gegeven, die, wat onderhoudskosten en afschrijving aangaat, het voordeeligst zal blijken te zijn. Het goede bouwen, met weerbestendige constructies, die tot in lengte van jaren zich goed zullen houden, zal vóór alles, in ieder detail, dat onder oogen zal worden gezien, ons doel moeten zijn.
Alleen, indien de nieuwe constructie-wijzen, welke deze tijd ons oplegt, in kwalitatief opzicht een scherpe critiek kunnen doorstaan, zullen deze levensvatbaarheid kunnen hebben. Iedere constructie, die daaraan niet ten volle voldoet, heeft de kiem van eigen ondergang in zich en dat is, wat vóór alles vermeden moet worden, wil het bouwvak als geheel zich ook thans kunnen blijven ontplooien, inplaats van ten onder gaan.

C. B. POSTHUMUS MEYJES.

Amsterdam, Januari 1941.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

1 FEBRUARI 1941

NR 5

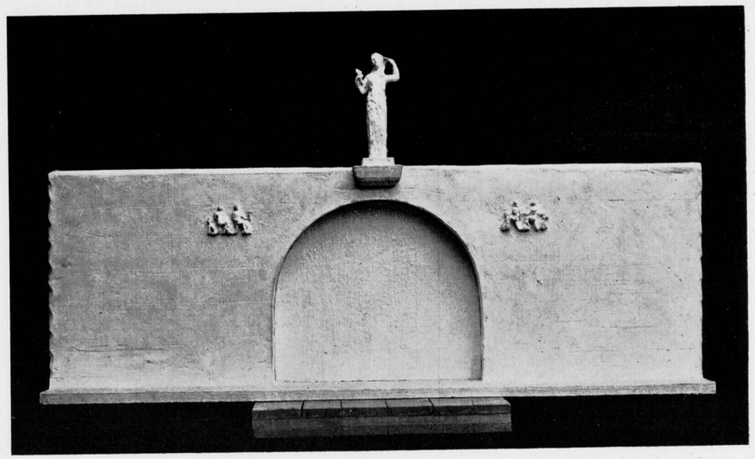

HET WERK VAN DEN WEDSTRIJD IN DE MONUMENTALE EN VERSIERENDE BEELDHOUWKUNST.

De Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam heeft, zooals bekend is, in haar onderwijs op het gebied van de schilderkunst en beeldhouwkunst een scheiding gemaakt tusschen vrije en gebonden kunst en deze scheiding ook in haar wedstrijden tot uiting gebracht.
Men kan er over discussieeren of deze scheiding noodig is, wenschelijk is, reden van bestaan heeft. Sommigen meenen van wel, anderen meenen van niet. Maar, gegeven het feit, dat de scheiding er is, zal men in de opgaven voor den wedstrijd het beginsel, dat de scheiding karakteriseert, toch wel scherp dienen te stellen.
Dit beginsel ligt dan in het architectonisch gegeven, dat bij de monumentale en versierende schilder- en beeldhouwkunst het te maken kunstwerk als een zuurdeesem moet doordringen. Daardoor is de beoefening van de gebonden kunst bijna nog meer een geestelijke werkzaamheid in de richting van de architectuur dan in die van de schilder- en beeldhouwkunst, d.w.z. niet van architectuurbeoefening, maar van het doorschouwen van architectuur, van een in zich opnemen en het verwerken van alles wat het architectonische gegeven behoeft en zijnerzijds kan geven aan het versierende element.
Laten we, dit zoo stellende, wel beseffen, dat de beoefening van de monumentale schilder- en beeldhouwkunst wel iets anders is dan het bij gelegenheid eens aanvaarden van een of ander opdrachtje voor de versiering van een of ander bouwwerk, dat thans ook de vrije kunstenaars bij toerbeurt deelachtig kunnen worden.
Inderdaad heeft Roland Holst aan de beoefening der monumentale en versierende schilder- en beeldhouwkunst dan ook ethische voorwaarden verbonden, die, ten deele vreemd aan de spontane natuur van een kunstenaarsziel, den beoefenaars een discipline en asceze oplegt, waaraan men zich zonder hooge achting voor en vast geloof in de idealen van deze kunstuiting moeilijk onderwerpt.
In de praktijk des levens zal menige kunstenaar, die zich uitsluitend aan deze kunstbeoefening wil wijden (en in dit uitsluitende zit de hoofdvoorwaarde), alle verlokkingen, welke de wereld hem biedt en alle verzoekingen, waar zijn eigen natuur hem in leiden kan, moeten weerstaan. En over verzuchtingen praten we maar niet.
De beoefenaars van de monumentale en versierende beeldhouwkunst vragen een architectonisch gegeven, d.w.z. niet een fragment van een gebouw (als kluif) maar een architecturale gestalte, „architectuur" in de gedaante van den concreten vorm van een bouwmotief, dat om versiering vraagt.
Gegevens van dezen aard worden den leerlingen van de Rijksacademie karig toebedeeld. De aanstaande beoefenaars van de monumentale en versierende kunsten groeien op, weliswaar onder de uitstekende leiding van hun Hoogleeraren Beeldhouwer en Schilder, maar, aangezien de architectuur buiten de Academie staat, ver van de architectuur, en d i e is het, die hun kunstbeoefening rechtvaardigt en in welker sfeer zij straks zullen moeten werken.

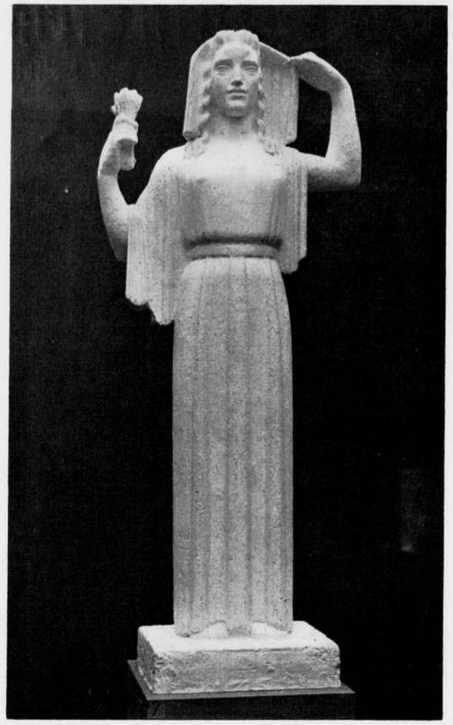

J. LIMPERS. FECIT GOUDEN MEDAILLE

P. H. D'HONT. FECIT ZILVEREN MEDAILLE

WEDSTRIJD IN DE MONUMENTALE EN VERSIERENDE BEELDHOUWKUNST 1940.

Voor hen, die aan een wedstrijd deelnemen, is daarom uitvoerige instructie over de architectonische gesteldheid van het te versieren object, zoowel door toelichtende detailteekeningen als door beschrijving, een eerste vereischte.
Men zal nu van het architectonisch gegeven, dat de deelnemers aan dezen laatsten wedstrijd in de monumentale en versierende beeldhouwkunst werd voorgelegd, kwalijk kunnen zeggen, dat het den deelnemers veel bijbrengt. Een moot muur met een poort zegt toch al heel weinig omtrent de architectuur.
De deelnemers kregen hier eenvoudig een ding te versieren, zonder eenige aanwijzing van de architectonische geaardheid. Een scheidingsmuur is architectonisch reeds een grensgeval. Het zijn unieke gevallen, waarin men aan een muur, ver van het gebouw, de architectonische gesteldheid van het gebouw en van

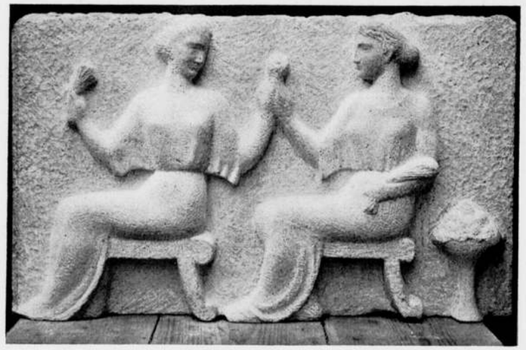

GEVELRELIEF J. LIMPERS. FECIT

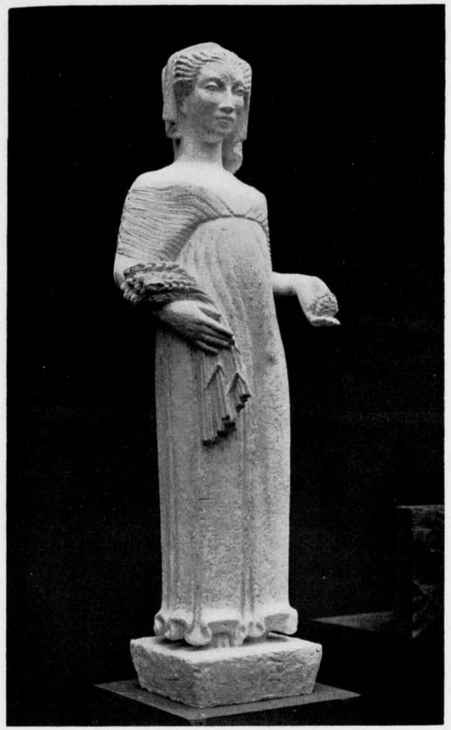

MEJ. C. E. VAN ROOD. FECIT

W. JAARSVELD. FECIT

WEDSTRIJD IN DE MONUMENTALE EN VERSIERENDE BEELDHOUWKUNST 1940.

het geheel kan waarnemen. Maar de opgaaf werd hier tot een supra-grensgeval gemaakt, door te bepalen, dat het beeld nog bovendien op den muur moest worden geplaatst. Op deze wijze komt de opgaaf vrijwel neer op een opgaaf voor vrije beeldhouwkunst. De nadrukkelijke uitvoerigheid, waarmede het onderwerp van het beeld toegelicht was, onderstreepte bovendien het sculpturale als in dit geval de dominant boven het bouwkunstige.
Maar het karakteristieke van de monumentale kunst is juist dat zij er niet is om haarszelfs wil, maar om der wille van het bereiken van een synthese als hoogere geestelijke uiting.
Men heeft als onderwerp de Grieksche godin Kore (Persephone) gekozen, personificatie van de groeikracht van de aarde. Maar ik vraag mij af, staan we niet te ver van de Grieksche godenwereld af om de beteekenis van een dergelijke figuur te kunnen

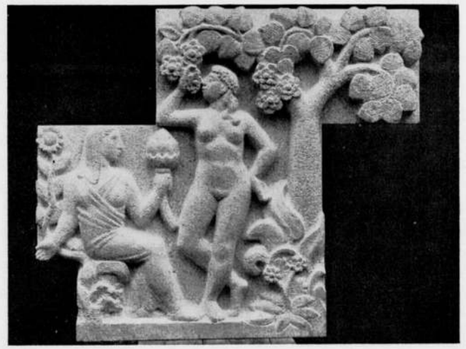

GEVELRELIEF P. H. D'HONT. FECIT

verstaan? De Grieken namen toch ook geen Egyptische goden voor de versiering van hun muren. Wordt het voor de kunstenaars niet een zich inleven in een aangeleerde wereld, als ze voor een dergelijke opgaaf staan? Welke geestelijke betrekking hebben wij met deze Grieksche schoone. De groeikracht van de aarde bevorderen we met kunstmest en we laten de godinnen er buiten.

Een Franciscus-figuur (opgaaf bij de monumentale schilderkunst) is nog van dezen tijd, maar Kore zal een naamplaatje onder haar sokkel noodig hebben.

Ik moet bekennen, dat de deelnemer, die een soort van barokbeeldje op den muur plaatste — kennelijk zonder gepaste eerbied voor het schoone van het poortgewrocht — lang geen slechte houding aannam. Maar zijn noodlot was, dat het hier — tenslotte — toch een wedstrijd gold op het gebied van de gebonden beeldhouwkunst.

Ook het beeld van den Heer P. H. d'Hont, die de zilveren medaille verwierf, heeft niets dat verwantschap toont met een architectonische opvatting. Dit hebben de figuren van Mej. Rood en den Heer J. Limpers, aan wien de gouden medaille werd toegewezen, wel. Ze zijn eenigermate „gestyleerd", maar hierin ligt toch eigenlijk niet de kern van het probleem.

Deze beelden zijn als sculptuur alle uitnemend werk, de jeugd van de vervaardigers en de m.i. toch wel zeer moeilijke opgaaf in aanmerking genomen. Ze doen hun leermeester, Prof. Bronner, zeker alle eer aan. Ze geven echter geen uitsluitsel omtrent de bijzondere bekwaamheden van deze jonge kunstenaars op het bijzondere terrein van de gebonden kunst.

Tot de opgaven behoorde, behalve een figuur in den vóórwedstrijd, een in graniet gehakt motief in den wand naast de poort. We geven hier de werkstukken weer van de bekroonden, die opvallend goed werk wisten te leveren en daarmede bewezen, dat ze ook in het métier reeds een bedrevenheid hebben, die op zichzelf veel goeds kan doen verwachten.

J. P. M.

ENKELE LOSSE OPMERKINGEN OVER DE ARCHITECTENOPLEIDING IN AMERIKA.

Wat de beeldende kunst aangaat, is het onvermijdelijk, dat de architectuur thans de leiding behoudt en dat de zusterkunsten zich naar haar richten. Aan de architectuur is onafwijsbaar de toekomst; de groote maatschappelijke, ideëele, moreele en utilitair-economische problemen zullen voor zoover zij plastisch-aesthetisch tot uitdrukking komen, in de eerste plaats door de architectuur moeten worden opgelost, door haar, met haar en nimmer zonder haar.

Een volle geladenheid van vertrouwen in de toekomst klinkt er uit alle werken van den kunstenaar Roland Holst; een zelfde geladenheid klinkt er uit de boven aangehaalde woorden van Prof. R. N. Roland Holst, uitgesproken op een voordracht in de Sorbonne te Parijs in 1923. En al huivert een zeker scepticisme, dat over den mensch van vandaag waast, voor zooveel goed geloof in de toekomst, deze woorden mogen gezegd, herhaald en gehoord worden. Gaat niet elk onderwijs van een vertrouwen in de toekomst uit, wil het zichzelf zijn, wil het zijn waarde hebben, wil het voor de jongeren zijn, die morgen het wereldheft in de handen moeten klemmen?

Hier wordt gezegd wat architectuur heeft te zijn, hier is te hooren welke problemen de architect heeft te beheerschen, hier is bepaald in welke gebieden de a.s. architect heeft door te dringen; hier zijn de terreinen waar de jonge architectuur-student zich heeft in te werken. Hij heeft zich zoowel maatschappelijk als ideëel, zoowel moreel als technisch en economisch te verdiepen en te bezinnen. Hij dient vóór alles „volledig mensch" te worden, veelzijdig ontwikkeld te zijn, eer hij een wáár en waardig architect kàn zijn.

Zoo ook luidt de uitkomst van de commissie in 1931 in haar rapport over „Het vraagstuk van de opleiding van den architect", hiertoe komt ook architect B. F. Boeyinga in zijn laatst verschenen artikel over „Bouwkunst en Bouwvak". De architect is dàn pas, die hij te zijn heeft, wanneer zijn bouwmeester-mensch-zijn tot een menschelijk-mogelijke volmaaktheid volgroeid is.

Een theoretische volgroeidheid zonder genoegzame practische kennis en ervaring leidt niet tot het gewenschte resultaat, een practische vorming zonder theoretische scholing evenmin.

Architect Boeyinga noemt het in zijn artikelen-cyclus dan ook zeer terecht een leemte, een tekort van het Hooger Bouwkunst Onderwijs in Nederland, dat de practische vorming van den architect niet op één of andere wijze aan de architectenopleiding is verbonden en in 't onderwijsprogramma is opgenomen. In Amerika is dat anders, al wordt ook dáár naar het oordeel van vele professoren van „Architectural Schools" nog te weinig aandacht besteed aan die practische scholing.

In den zomer van 1939 werden een twaalftal Delftsche studenten (abusievelijk noemt arch. Boeyinga het Delftsche studiereisgezelschap, o.l.v. Ir. F. M. Roeterink, een twaalftal Delftsche architecten) door Ir. P. F. S. Otten, President van de N.V. Philips Fabrieken, in de gelegenheid gesteld een studiereis naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika te maken. Deze gelukkige studenten waren de leden van de Centrale Commissie voor Studiebelangen te Delft, bestaande uit een dagelijksch bestuur van 3 leden en de presidenten van de 8 faculteitsstudievereenigingen. Mij viel het groote voorrecht te beurt, de bouwkundige student van dit gezelschap te zijn.

Was de hoofdopzet van deze studiereis de bestudeering van de samenwerking tusschen de bedrijven eenerzijds en de technische opleiding anderzijds, voor het bouwkundige lid werd het uiteraard alleen de bestudeering van de architectenopleiding, het bouwkundige bedrijf als zoodanig is er immers niet.

Het lag oorspronkelijk in de bedoeling, een uitvoerig rapport over onze bevindingen in Amerika te publiceeren; door de mobilisatie van eenige reisgenooten eerst vertraagd, is er nu door het oorlogsgebeuren van Mei '40 zooveel uitstel van dit verschijnen te voorzien, dat ik mij gerechtigd voel, mijn bouwkundige bevindingen, die ik in een geïmproviseerde voordracht op den leergang „Ingenieur-Studie-Praktijk" in het voorjaar van 1940 in Delft op den bouwkundigen dag reeds mededeelde, nu ook hier te publiceeren, wijl zij, naar het mij voorkomt, zoo voortreffelijk illustreeren de naar voren gebrachte ideeën in de artikelenreeks „Bouwkunst en Bouwvak".

Waar architectuur de taal is, die een bepaalde cultuurperiode en een bepaalde cultuur spreekt, daar kan nog veler tong zich in leelijke dialecten „verslikken", wanneer de kunstenaar niet de taal van zijn eigen, vaderlandsche en eigentijdsche cultuur diep in zich weet en draagt en wanneer hij niet architecturaal vertolkt het beste wat zijn cultuur bezit. De taal is dan nog een stamelen en het architecturaal geschapene is nog armoedig. De architect moet, ik zeide het reeds, „volledig", universitair ontwikkeld mensch zijn. Daarom is het zoo goed wanneer een architectuur-opleiding deel uitmaakt van een Universiteit, dus niet van een Technische Hoogeschool, zooals dat, op een enkele uitzondering na, als de Massachussets Institute of Technology, M.I.T. te Boston, het geval is in Amerika.

Alle „Architectural Schools", die ik bezocht, zijn oorspronkelijk een onderdeel geweest van de „Schools of Arts"; ongeveer 20 jaar geleden zijn zij echter alle tot zelfstandige scholen uitgegroeid. Alle faculteiten — deze Schools — zijn zeer zelfstandig, hebben een eigen bestuur, eigen hoogleeraren en eigen administratie (de Dean) en vaak eigen „Colleges" en „Dormitories" voor de jongerejaars; de Universiteit is de overkoepelende „Alma Mater", waarin alle „Schools" vereenigd zijn. Het studentenleven (in mindere mate dat van de jongerejaars, de College-boys) blijft universitair en omdat de omgevende studentenkring, waarin men in zijn studentenjaren is opgenomen, even vormend werkt als de studie zelf, is het feit, dat de „Architectural School" deel uitmaakt van de Universiteit, uiterst belangrijk. Het interacademiaal contact van menigen Delftschen bouwkundigen student laat wel zeer veel te wenschen over, hetgeen zeer te betreuren is.

De groote zelfstandigheid van de verschillende faculteiten die schools weinig of niets met elkaar te maken hebben, heeft groote voordeelen. Alle hulpvakken worden zoodanig gedoceerd, dat de leerling direct er de gerichtheid op het vak van ziet, de hulpvakken zijn hier waarlijk h u l p - v a k k e n voor de speciale studie en worden niet zoodanig gedoceerd, dat de student met die kennis nog evengoed technoloog als architect kan worden. Vooral voor de architectonische scholing zag men dit in Amerika zeer duidelijk in, waar aan de M.I.T. voor alle ingenieursrichtingen één wiskunde-vooropleiding geldt, daar is voor de bouwkundige afdeeling daarvan afgeweken.

Nadat de Amerikaansche jeugd gedurende 8 jaren de „Common School" (het lagere onderwijs bij ons) bezocht heeft, gaan velen op hun veertiende, vijftiende jaar naar de „High School", een cursus van 4 jaar, die het midden houdt tusschen onze H.B.S. en M.U.L.O. school. Wanneer deze „High School" doorloopen is, gaan zij, die naar een Universiteit wenschen te gaan, naar een „College" (niet voor elke Universiteit bestaat er een „Colleges-Universitaire-vooropleiding"). In deze „Colleges" voor mannelijke en vrouwelijke studenten is men 2 tot 4 jaar, men woont er in de vorengenoemde „Dormitories" en het studentenleven is zeer aan banden gelegd. (Een streven naar minder gebonden studie was overal aanwezig.) Naast verschillende cursussen voor algemeene ontwikkeling als de Engelsche taal en letterkunde, beschavingsgeschiedenis enz., wordt door sommige „Architectural Schools" het volgen van bepaalde cursussen (als wiskunde, mechanica, natuurkunde, handteekenen en architectuurgeschiedenis) vereischt voor toelating tot die Universiteitsafdeeling (Yale, Harvard, Columbia). Daardoor kunnen de „Architectural Schools" reeds onmiddellijk zich tot de specifiek bouwkundige studiën bepalen. Hier in de Colleges is het verder dat de sportbeoefening een voor onze begrippen zoo buitengewoon belangrijke plaats inneemt.

Wanneer de architectuur-student dan toegelaten wordt tot de eigenlijke architectenopleiding, dan duurt het slechts 4 jaar voor de candidaat het diploma van „Bachelor of Architecture" heeft behaald.

De architectentitel is in de Vereenigde Staten van Amerika beschermd, een ieder die den titel van architect wenscht te voeren, dient een „State-Examen" af te leggen, waartoe de candidaat slechts wordt toegelaten na behaling van zijn „Bachelor's Degree", terwijl twee of drie jaar bureau-praktijk mede eisch van toelating is. Voor hen, die niet in de gelegenheid zijn een Universitaire studie te bekostigen of om andere redenen daartoe niet in staat zijn, is er een zeer soepele regeling met avondcursussen en „summer courses" aan de Universiteit.

Vele studenten studeeren na de behaling van het „Bachelor's Degree" tegenwoordig door ter behaling van hun promotietitel „Master of Arts in Architecture"; tot deze voortgezette studie wordt men niet altijd toegelaten, dit is ter beoordeeling van het college van hoogleeraren. Zeer vaak beteekent dit verder studeeren een zich gaan specialiseeren. Aan vele „Architectural Schools" wordt de specialisatie-differentiatie echter reeds van het eerste of tweede jaar af doorgevoerd. Deze ver-doorgevoerde specialisatie in Architectuur, Interieurkunst, Landschapskunst en Stedebouwkunde wordt door vele professoren echter niet zeer gewaardeerd. In verschillende Universiteiten werd het samenwerken van die specialisaties zeer in de hand gewerkt door het uitschrijven van opgaven die gezamenlijk en in overleg met elkaar moesten worden opgelost.

Zoo zag ik bijvoorbeeld in de Columbia University in New York afstudeer-opgaven, waar naast de architect de stedebouwkundige en de landschapsarchitect werden geëxamineerd. Het afstudeeren is daar toch zeer meldenswaardig.

Wanneer een candidaat van plan is te gaan afstudeeren, zoekt hij een fictieven principaal, die samen met den architectuurstudent een programma van eischen opstelt, dat ter goedkeuring aan het college van professoren wordt overhandigd. Wordt dit programma goedgekeurd, dan begint de candidaat, in nauw contact met zijn fictieven principaal, aan de uitwerking, met of zonder assistentie van een stedebouwkundige, een landschapsarchitect enz. Wanneer dan de algemeene opzet klaar gekomen is, wordt door de hoogleeraren een speciaal detail, bijvoorbeeld de kliniek van een ziekenhuizen-complex, ter verdere uitwerking aangewezen. De student heeft daarbij bestek en globale begrooting te maken en in een mondeling verhoor heeft hij ten slotte zijn ontwerp te verdedigen, waarbij de principaal als bij ons de paranymph bij een theologen-examen, aanzit.

Het „State-Examen" onderzoekt in het bijzonder het technisch kunnen van de candidaten, een noodzakelijkheid die mede voortvloeit uit het feit, dat de organisatie van de Bouwpolitie in Amerika veel minder uitgebreid is dan in Nederland. Het aesthetische kunnen wordt dus vertrouwend overgelaten aan de „Schools". Het „noodzakelijk kwaad van „Bouwpolitie" ", zooals Ir. W. Valderpoort dat in zijn beschouwingen over de „Taak en Werkwijze van den Architect" noemt, wordt in Amerika dus grootendeels opgevangen door deze zware eischen van het „State-Examen".

Opdat de ouderwordende architecten op aangename en gemakkelijke wijze op de hoogte blijven van het aesthetisch- en technisch gebeuren in de bouwkunst-wereld, wordt er een nauw contact onderhouden tusschen de „School" en de afgestudeerden. Naast vele „Summer Courses" voor afgestudeerden, worden er jaarlijksche réunie's met leergangen georganiseerd, die dus èn van onderwijs-belang zijn èn ook de vriendschapsbanden hecht houden. Mede hiervan een gevolg is de voortreffelijke werking van de architecten-plaatsingsbureaux, waar de werkzoekende jong-afgestudeerden bekend zijn voor de naar nieuwe krachten uitziende werkgevers, en waar ook de naar practisch werk uitziende studenten zijn ingeschreven.

In Ithaca was ook voor de bouwkundige studenten in voorbereiding het zgn. „coöperatieve systeem", dat voor verschillende andere faculteiten als die voor werktuigkundig- en electrotechnisch ingenieur zoo voortreffelijk werkte. Dit „coöperatieve systeem" komt er ongeveer op neer dat er afwisselend een half jaar in de praktijk gewerkt wordt en dan weer een half jaar schoolbezoek. En dan volontairen de studenten niet, maar zij worden als betaalde arbeidskrachten te werk gesteld, hun verdienste is vaak zelfs zoodanig, dat de studenten in dit systeem hun eigen studie kunnen bekostigen. Dat er steeds werkgevers gevonden worden, die de jonge studenten te werk willen stellen, is al weer een gevolg van het goede hart dat de afgestudeerden actief hun oude „Alma Mater" blijven toedragen.

Aan het einde gekomen van de enkele losse opmerkingen wil ik nog even in het kort resumeeren wat de Amerikaansche architectenopleiding mijns inziens ons in Nederland ter overweging geeft.

Het architectenonderwijs wordt aan een Universiteit gegeven en niet aan een Hoogeschool. Alle architectenopleiding moet universitair zijn, eventueel een soepele mogelijkheid van „Summer

Courses" en avondcursussen. Het coöperatieve systeem, dat alleen geconcretiseerd kan worden wanneer het contact tusschen afgestudeerden en hun opleidingsinstituut zeer hecht blijft; een contact dat van groote waarde zoowel voor den afgestudeerde, als voor de school, zoowel voor den student op die school moet zijn; dat van een groote waarde moet zijn uiteindelijk voor de Architectuur; de Architectuur, die moet zijn de plastisch aesthetische uitdrukking van de groote maatschappelijke, ideëele, moreele en uitilitair-economische problemen van onze eigen cultuur en onzen eigen tijd.

H. W. HERWIG.

Arnhem, Januari 1941.

HET VRAAGSTUK VAN DE VERVANGING VAN HOUT DOOR BETON.

Alhoewel het gewapend beton de laatste jaren reeds vele houtconstructies heeft vervangen of verdrongen, vooral in den utiliteitsbouw, staan wij thans voor het feit, dat door geringen voorraad aan hout hier te lande, voor vele eenvoudige constructies in den woningbouw het hout vervangen moet worden door een ander materiaal.

Dit probleem is niet eenvoudig en wanneer men hier dieper op in gaat, dan zien wij pas welk een belangrijke rol het hout in onze constructies vervult en hoe gemakkelijk het is in het gebruik. Maar meer nog zien wij, welke goede eigenschappen dit materiaal heeft voor vele gevallen. Het kan zoowel op trek als op druk belast worden, het is gemakkelijk te bewerken, isoleerend, kortom het werd daarom voor vele doeleinden toegepast. Er is evenwel één eigenschap die het hout voor vele constructies ongeschikt maakt en dat is de brandbaarheid. Dit heeft tot gevolg, dat het bijv. voor vloer- en dakconstructies eigenlijk een gevaarlijk materiaal is. Het is dus logisch, dat in dezen tijd hiervoor het gebruik van gewapend beton weer sterk gepropageerd wordt.

De behoefte aan constructies in gewapend beton ter vervanging van hout is de aanleiding geweest, dat door een aantal fabrikanten van betonwaren een stichting is gevormd, waar dit vraagstuk in den ruimsten zin zal worden bestudeerd. Deze organisatie draagt den naam van: Stichting Instituut voor Betonproducten, en is gevestigd te Amsterdam, Prins Hendrikkade 20-21, terwijl als adviseur optreedt de Heer C. A. Abspoel, Architect, wiens bureau gevestigd is te 's-Gravenhage, Anna Paulownaplein 7 (tel. 390974), waar inlichtingen omtrent bovengenoemd vraagstuk zijn te bekomen.

Doel van dit instituut is, om te komen tot doelmatige en aesthetisch verzorgde constructies en voorts aan belanghebbenden adviezen te verstrekken over hetgeen door de bij het instituut aangesloten fabrikanten op dit gebied kan worden geleverd.

Vooropgesteld wordt hierbij, dat de nu te ontwerpen constructies zoodanig moeten zijn, dat ze ook later, zelfs wanneer er geen houtschaarschte meer zal zijn, om haar betere eigenschappen toepassing zullen blijven vinden.

Een zeer belangrijke voorwaarde hiervoor is evenwel, dat de overheid hier regelend optreedt en er inplaats van de plaatselijke bouwvoorschriften een verordening komt voor het geheele land, waarbij de eischen waaraan bovengenoemde constructies moeten voldoen, duidelijk worden vastgelegd, terwijl rekening moet worden gehouden met het verschil in kwaliteit van op de bouwplaats gemaakte constructies met die welke in de fabriek zijn vervaardigd.

Het lijkt ons evenzeer van groot belang, dat bij het ontwerpen eener nieuwe bouwverordening voor het geheele land, het toelaten van houten vloerconstructies als scheiding tusschen twee woonlagen, eens ernstig onder de loupe wordt genomen. Het is algemeen bekend, dat ons land op dit gebied een uitzondering maakt en de diverse plaatselijke verordeningen vrijwel aan deze constructies geen eischen stellen, behoudens die voor de sterkteberekening.

Een verbod van het gebruik van houten vloeren als scheiding tusschen twee woonlagen, zal een eerste stap naar verbetering moeten zijn en het tijdstip hiervoor is thans alleszins gunstig. Zoolang dit niet geschiedt, zal het toepassen van een doelmatige vloerconstructie uitgesloten zijn en het belangrijke werk, dat door de diverse betonfabrieken thans wordt verricht, van weinig blijvende waarde zijn.

Het instituut zal in een reeks van publicaties in de vakpers, met betrekking tot het onderwerp „de vervanging van houtconstructies in den woningbouw door gewapend beton" nader voor iedere constructie afzonderlijk inlichtingen verschaffen.

VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNST ONDERRICHT (V. & H. B. O.) AMSTERDAM.

In het bestuur van de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht te Amsterdam is aan het begin van dit jaar eenige wijziging ontstaan. De secretaris, de Heer Boeyinga, moest aftreden en was niet herbenoembaar. In zijn plaats is nu de Heer Dick Greiner benoemd. De heer Greiner was in het bestuur de afgevaardigde van de Club van Gediplomeerden, waarvoor de Club benoemde den Heer Joh. Sargentini.

Het bestuur is nu als volgt samengesteld:

Eere-voorzitter: Ir. Jos. Th. J. Cuypers.
Voorzitter: Ir. A. J. van der Steur.
Secretaris: Dick Greiner.
Penningmeester: K. van der Wilk.
Afgevaardigde Bond Ned. Architecten: Ir. J. van der Linden.
Afgevaardigde Gen. Architectura et Amicitia: A. Eibink.
Afgevaardigde Club van Gediplomeerden: Joh. Sargentini.

Ingevolge den reeds eenigen tijd geleden door den toenmaligen Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen gestelden eisch, dat voor den Cursus een Directeur zou worden aangesteld, heeft het bestuur nu den Heer Boeyinga als zoodanig benoemd. Deze benoeming behoeft nog de goedkeuring van het Hoofd van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming. Met toestemming van dit Departement zijn de lokalen in de Muiderpoort, gelegen boven de reeds door de Poorters (vereeniging van studeerenden aan den cursus) in gebruik genomene, van de Gemeente Amsterdam in huur verkregen. Een groot gedeelte van het werk van den Cursus zal nu spoedig naar dat historisch gebouw kunnen worden overgebracht. Het ligt in de bedoeling, hier ook het Secretariaat van de Vereeniging en de cursus-administratie te vestigen.

BEWERKING VAN NATUURSTEEN IN ONS LAND.

Eenigen tijd geleden kreeg het Dagelijksch Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten het verzoek van de Commissie van Samenwerking uit de Bedrijfsraden voor het Bouwbedrijf en het Steen-, Kunststeen- en Houtgranietbedrijf, zulks ter bestrijding van de werkloosheid, mede te willen werken tot het bevorderen, dat, meer dan tot dusver, steenhouwwerk in eigen land werd vervaardigd. Men constateerde, dat in het algemeen steensoorten worden voorgeschreven, welke in ons land moeilijk kunnen worden verwerkt, terwijl deze soorten gemakkelijk zouden kunnen worden vervangen door andere, welke in ons land wel bewerkbaar zijn. Men ondervond bovendien, dat slechts weinige architecten bij het opstellen der bestekken overwegen, of door het opnemen eener bepaling, dat de aan te wenden natuursteen in Nederland moet zijn bewerkt, de werkgelegenheid in eigen land zou kunnen worden bevorderd.

Zijn de bestekken en de teekeningen gereed, dan zijn doorgaans de werkgevers in het steenhouwersbedrijf niet meer in staat wijzigingen ten gunste van een bewerking van de natuursteen in het eigen land te kunnen aanbrengen, terwijl doorgaans ook de pogingen van de Rijkscommissie voor de Werkverruiming, zoo deze wordt ingeschakeld, tot mislukking gedoemd zijn, omdat de opdracht in het buitenland toch reeds is geplaatst.

Het Dagelijksch Bestuur heeft zich naar aanleiding hiervan tot den Heer G. W. Harmsen te Amsterdam gewend met het verzoek eens te willen aangeven welke soorten natuursteen het meest geschikt zijn, binnen de finantieele mogelijkheden in ons land te worden bewerkt.

De Heer Harmsen schreef nu onderstaand stuk, waarin hij een pleidooi houdt voor het Nederlandsche steenhouwersvak en dat wij dáárom reeds gaarne plaatsen.

LAAT NATUURSTEEN IN NEDERLAND BEWERKEN.

In het artikel van den heer Berghoef over de maatregelen ter besparing op bouwmaterialen en de gevolgen voor de architectonische vormgeving, wordt Natuursteen als beschikbaar bouwmateriaal niet genoemd. Neemt dit materiaal een zoo kleine plaats in de gedachten van den architect in, dat hij het vergeet, of roept het onaangename associaties op zooals: te duur, niet op tijd en dergelijke? Ik weet het niet, maar betreur het in ieder geval dat over natuursteen niet gerept werd.

Mag ik trachten door dit artikeltje deze mooie grondstof nog eens onder Uw aandacht te brengen?

Laat mij U dan eerst iets mogen vertellen over de beoefenaren van het steenhouwersvak. Er zijn enkele grootere bedrijven in ons land, doch verreweg de meeste patroons zijn kleine handwerkslieden, die slechts met enkele arbeiders werken. Hiervan beschikken er velen over machines voor op maat zagen op polijsten. Volgens de laatste gegevens van de Arbeidsinspectie zijn in Nederland 258 carborundum zaag- en fraismachines, 174 polijstmachines, 25 boormachines, 10 installaties voor luchtdrukhamers, 13 draadzagen en 13 zaagramen. (Deze laatste vindt men alleen in de grootere bedrijven en dienen om de ruwe steenblokken in platen van verschillende dikten te zagen).

Aantal steenhouwers is circa 900 en verder nog een kleine vierhonderd hulparbeiders, zooals polijsters, zagers enz.

Als er over Nederlandsch fabrikaat gesproken wordt, denkt niemand aan Natuursteen. Wel neen, die wordt in ons landje van klei en zand toch niet gevonden? Inderdaad, met uitzondering van wat mergel en Kunradersteen in Limburg, wordt in Nederland geen natuursteen gedolven.

Maar als dàt de maatstaf moet zijn voor Nederlandsch fabrikaat, dan blijft er niet veel anders over dan baksteen en enkele tegelsoorten. Voor verreweg de meeste, als Nederlandsch fabrikaat gelanceerde artikelen, komen immers de grondstoffen uit het buitenland? Wist U, dat gemiddeld 75—80 % van den kostprijs van natuursteen, zuiver hollandsch arbeidsloon is? Ten minste als men ze hier klaarmaakt! En hier kom ik aan een punt, dat mij zeer ter harte gaat en ook U moet interesseeren. Waarom komt er zooveel natuursteen klaargemaakt uit het buitenland, die evengoed in Nederland bewerkt had kunnen worden? Waarom wordt Scandinavisch graniet in ruwe blokken naar Beieren vervoerd, daar bewerkt en dan weer naar het Noorden getransporteerd? Waarom levert België behalve zijn eigen steen, ook Italiaansche, Griekse, Fransche en Scandinavische marmersoorten en Fransche kalksteen bewerkt naar Holland?

Zeker, de loonen in België zijn lager dan bij ons, maar toch is het prijsverschil zeer gering en als men de groote risico's van lange levertijden en beschadigingen door het transport van het afgewerkte product meetelt, komen zeer vele werken in Holland gemaakt goedkooper uit dan klaargemaakt in het buitenland. En hoeveel prettiger zou men niet kunnen werken!

Waarom wordt er dan niet veel meer hier gemaakt? Waarom laten ook steenhouwerspatroons met kostbare installaties, renteverslindende voorraden en, last not least, een betrouwbare arbeiderskern hun werk veelal klaargemaakt van buiten komen? Omdat de concurrentie zoo onbarmhartig heerscht en de Hollandsche industrieel zich geplaatst weet tegenover een handelaar, die alles zooveel mogelijk klaargemaakt uit het buitenland betrekt.

Is de prijs hier gemaakt maar i e t s hooger, dan verliest hij het werk en dus moet hij zelf ook als handelaar optreden, ten koste van zijn eigen bedrijf, ten koste van zijn werklieden.

Rijk en enkele gemeenten hebben de laatste jaren het goede voorbeeld gegeven om òf tweeledig prijs aan te vragen, òf dwingend voor te schrijven, dat het werk in Nederland moet worden klaargemaakt.

Kom, architecten, probeert het ook eens en vraagt dan bij voorkeur Uw steenhouwwerk direct aan bij een vakpatroon, dan weet U tenminste met wien U te doen krijgt.

Wat de soort betreft kan men iedere natuursteen hier bewerken, doch niet alle werk is even geschikt om in Holland klaar te maken. Het is moeilijk in een klein bestek hiervoor regels aan te geven. In het algemeen komt de prijs voor graniet, vooral in gestockte bewerking, in Holland belangrijk hooger dan aan de groeven. Gepolijst bekleedingswerk daarentegen, in hetzelfde materiaal, kan hier heel goed worden gemaakt.

Overigens zijn vrijwel alle soorten zonder belangrijke prijsverschillen hier bewerkbaar.

De beide op ons gebied bestaande patroonsbonden (een Neutrale en een R.K. bond) hebben besloten te fusionneeren en zijn bezig een erkenningsstelsel door te voeren. De besturen doen hun uiterste best om het vak op een zoo hoog mogelijk peil te brengen. De samenwerking met de werkliedenorganisaties, die ook van hun kant doen wat in hun vermogen staat om het vak te saneeren, is uitstekend.

Geeft ons de gelegenheid te toonen, dat de Nederlandsche steenhouwerij iets presteert en recht van bestaan heeft; vele Hollandsche nijveren, die een harden strijd om het bestaan voeren, zullen U er dankbaar voor zijn.

G. W. HARMSEN.

PRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ IN HET BOSCHPLAN.

Literatuuropgave:

1875. C. H. Peters, architect. Overzicht van Boeren-Plaatsen-Bouw in Nederland.
1906. J. H. Gallée. Het Nederlandsche Boerenhuis.
1915. Prof. Ernst Kühn. Ländliche Bauten.
1919. Ir. A. M. Kuysten. De Inrichting van de Bedrijfsgebouwen voor Akkerbouw en Veeteelt in Nederland.
1919. Nederl. Heidemaatschappij. Landbouw-gebouwen.
1920. H. J. v. d. Kloot Meyburg. Onze oude Boerenhuizen.
1920. P. Fischer en G. Jobst. Ländlicher Bauwesen.
1920. Aanvang der Maandelijkse berichten van de Zuiderzeewerken, later getiteld „Drie-maandelijkse Berichten der Zuiderzee-werken".
1928. Jan Jans. Oude en moderne Boerderijenbouw in Oost-Overijsel. B.W.A. blz 9—13.
1930. J. Verheul, architect. Oude Boeren Hofsteden in Zuid-Holland.
1930. Dr. J. Frost. Die Holländische Landwirtschaft.
1937. Beatty Bros Limited. „Barn Book" no. 12 Amerikaanse uitgave.
1937. Prof. Ernst Neufert. Bau Entwurfslehre pag. 129, 130, 131, 192, 193, 194, 195, 196 en 197.
1938. Koen Limperg, architect groep „de 8" A'dam en W. van Gelderen, architect. „Opbouw" R'dam met medewerking van de Directie van de Wieringermeer-Boerderijen. Uitgave Holkema en Warendorf N.V. A'dam.
H. J. van Houten, Rijkslandbouw architect, Rector aan de Landbouw Hoogeschool te Wageningen:
1. Gierkelders en mestvaalten.
2. Stalverbetering.
3. Stalventilatie.
en ten slotte het binnen enkele dagen verschijnende werk: de Boerderij, uitgave van de Nederl. Heidemaatschappij. Uitgever Gebr. Zomer en Keunink, Uitg. Mij. Wageningen).

Namens de Jury,
J. LEUPEN, Secretaris.

NIEUWE NORMAALBLADEN.

Door de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland zijn vastgesteld de normaalbladen:

N 84 Maten over platte kanten (Nominale sleutelwijdten) (5e druk).
Zeskanten, vierkanten, achtkanten en rond met afplattingen.

N 166 Rubber slangen. Uitvoering van de keuringsproeven.
Voorschriften betreffende de beproeving van rubber slangen, waarvoor de eischen worden vermeld op de desbetreffende normaalbladen.

N 1142 Rubber persslangen voor verschillende doeleinden.
Afmetingen en keuringseischen voor rubber slangen voor zuurstof, acetyleen, koolzuur, lucht (lichte constructie) en water (lichte constructie).

N 1143 Rubber persslangen voor water. Zware constructie.
Afmetingen en keuringseischen voor rubber slangen voor water met een temperatuur van ten hoogste 35°C, voor lage druk (ten hoogste 5 kg/cm²) en hooge druk (ten hoogste 16 kg/cm²).

N 1149 Rubber slangen voor gebruik in laboratoria.
Afmetingen en keuringseischen voor koelerslangen en vacuumslangen.

N 1150 Rubber gasslangen.
Afmetingen en keuringseischen.

N 1157 Rubber stoomslangen.
Afmetingen en keuringseischen van stoomslangen, werkdruk ten hoogste 7 kg/cm².

N 355 Symbolen voor de toegepaste mechanica; beton en gewapend beton.
Symbolen voor formules en berekeningen, welke betrekking hebben op constructies van beton en gewapend beton.

N 440 Gebakken draineerbuizen. Afmetingen en keuringseischen.
Algemeene eischen. Afmetingen van draineerbuizen met en zonder kraag. Toelaatbare kromming en wanrondheid. Monsterneming. Af- en herkeuring.

N 619—N 622 Cement en kalk. Monsterneming. Chemisch onderzoek.
Wijze van monsterneming. Reagentia voor het chemisch onderzoek. Voorbehandeling van het onderzoekmonster. Beschrijving van het chemisch onderzoek. Berekening van de resultaten.

N 789 Technische grondslagen voor bouwvoorschriften (3e druk).
Veranderlijke (z.g. nuttige) belasting en sneeuwbelasting op bouwwerken.

N 1113 Koper, brons en messing. Algemeene bepalingen.

N 1115 Brons. Overzicht der soorten.

N 1116 Messing. Overzicht der soorten.

N 1117 Koper, brons en messing. Regeling chemisch onderzoek.

N 1118 Gietbrons en gietmessing. Mechanisch onderzoek I.

N 1119 Koper, kneedbrons en kneedmessing. Mechanisch onderzoek I.

N 1122 Gietbrons. Soorten en beproevingseischen.

N 1125 Kneedbrons. Idem.

N 1127 Automatenmessing. Idem.

N 1128 Plaatmessing. Idem.

N 1130 Pijpmessing. Idem.
Keuringseischen aan het materiaal te stellen, wijze van keuring, aanwijzingen voor de toepassing van het materiaal.

N 1162 Rijwielvelgen. Hoofdafmetingen.
Afmetingen van velgprofielen voor sport-, toer- en transportrijwielen.

N 1163 Rijwielvelgen. Kalibers.
Kalibers voor het controleeren van de velgprofielen volgens N 1162.

N 1164 Rijwielvelgen. Meetlinten.
Meetlinten voor de contrôle van de veldomtrekken volgens N 1162.

N 1165 Motorvelgen. Hoofdafmetingen.
Afmetingen van de velgprofielen voor motortransportdriewielers en motorrijwielen.

N 1166 Motorvelgen. Kalibers.
Kalibers voor het controleeren van de velgprofielen volgens N 1165.

N 1167 Motorvelgen. Meetlinten.
Meetlinten voor het controleeren van de velgomtrekken volgens N 1165.

N 1175 Onderdeelen voor de luchtvaart; vliegtuigbeslag voor het opvijzelen.
Afmetingen voor beslag met bolvormige kom voor het opnemen van de kop van de vijzel, voor lasten boven 1200 kg en niet meer dan 12000 kg.

N 1239, N 1240 Rubber transportbanden.
Afmetingen, keuringseischen en voorschriften betreffende de keuring.

N 1305 Metrische fijne schroefdraad voor middellijnen van 1 tot en met 100 mm.
Dit blad vervangt N 179.

Voor publicatie ter critiek werden goedgekeurd de ontwerpnormalen:

V 1018 Leidraad voor de veiligheid en de constructie van hefwerktuigen (boekvorm, 102 blz. formaat A5).
Omschrijving en algemeene bepalingen.
Veiligheidsmaatregelen.
Grondslagen voor de berekening van de staalconstructie.
Algemeene gezichtspunten voor het ontwerp en de constructie van onderdeelen, welke zijn blootgesteld aan wisselende belasting.

V 1019 Modellen voor kraanboeken (boekvorm, 16 blz. formaat A4).
Drukmodellen voor de inrichting van kraanboeken bestemd voor electrische kranen, stoomkranen, kranen met verbrandingsmotoren en handkranen.

V 905 Herleidingstabellen voor garennummers en titers (boekvorm, 12 blz. formaat A4).
Overzicht van de in de textielnijverheid gebruikte nummerstelsels, herleidingsfactoren, regels voor de herleiding en afronding en herleidingstabellen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 6

8 FEBRUARI 1941

M. J. E. LIPPITS. †

Wie den Heer Lippits ontmoette, maakte kennis met een mensch, die het typeerende van den gedegen, eerlijken, hardwerkenden architect met zich droeg. Hoeveel jaren hebben we hem met zijn nerveuzen veerkrachtigen tred door Amstel's straten zien loopen met de portefeuille onder den arm, in de richting van het Bouw- en Woningtoezicht en den Woningdienst.

Want Lippits had een groote praktijk in den woningbouw. Het meest vestigde hij de aandacht op zich door zijn woningblokken voor de Coöperatieve Woningvereeniging Samenwerking, in de Nicolaas Maesstraat. Ontegenzeglijk heeft hij voor den stand, waarvoor deze woningen bestemd waren, een nieuwe woonsfeer weten te scheppen, los van het suite-systeem, waartoe deze stand gepredestineerd scheen. En eveneens ontegenzeglijk gaf hij in dit werk blijk een eigen stijl te bezitten. Het draagt zijn persoonlijk stempel, dat na 30 jaren ons nog iets zegt en ons niet onverschillig laat, zooals veel werk van architecten, die een minder bescheiden positie innamen dan de Heer Lippits.

Hij trad nooit in het openbaar op. Hij was destijds bibliothecaris van A. et A. en in die functie gaf hij aan menigen jongere, mèt de boeken, zijn goeden vakkundigen raad mee. Hij bouwde ook het Hotel Schiller aan het Rembrandtsplein, en overal verspreid liggen nog vele huizen en winkels, die onmiskenbaar door hem zijn ontworpen.

Een tiental jaren geleden legde hij, na een werkzaam leven, de praktijk neer, om vanuit het stille Bergen het strijdtooneel van de bouwkunst rustig buiten zich te weten.

En thans ontvingen wij van bevriende families het bericht van het heengaan van dezen eenzame, die desondanks velen zich in sympathie zullen blijven herinneren.

J. P. MIERAS.

PRIJSVRAAG WONINGEN 1940 ROTTERDAM.

INLEIDING

De patroonsvereeniging „Rotterdam Bouwkring Algemeen Belang", de Katholieke Bond van Bouwpatroons en de Nederlandsche Aannemers- en Patroonsbond Afd. Rotterdam schreven een besloten prijsvraag uit, om te komen tot een woningtype, waarvan constructie en indeeling zijn aangepast aan de eischen van den Regeeringscommissaris inzake toepassing en besparing van bouwmaterialen.

Deze prijsvraag mag beschouwd worden als een voortzetting van de wil tot samenwerking tusschen de drie genoemde bonden en de architecten, waarbij meestal op initiatief van de Rotterd. Bouwkring, die de groote categorie der bouwondernemers vertegenwoordigt, blijk is gegeven dat het hun ernst is tot den bouw van een beter woningtype te geraken.

In de loop der jaren is dit loffelijk streven herhaaldelijk gebleken o.a. door opdrachten te verstrekken aan ter zake kundige architecten, aan het geven van meervoudige opdrachten en met het houden van besprekingen in organisatorisch verband.

Door het locaal karakter dezer werkzaamheden, is hiervan weinig aan de openbaarheid prijsgegeven, wat niet wegneemt dat als vrijwel zeker mag aangenomen worden dat de bereikte resultaten voor beide partijen zeer bevredigend zijn te noemen en als een unicum in den lande moge beschouwd worden.

In dit licht bezien is het niet verwonderlijk dat de gebeurtenissen in Rotterdam een directe aanleiding waren tot het uitschrijven dezer prijsvraag, ditmaal niet uitsluitend om het woningtype, doch mede en voornamelijk in verband met de materiaalmoeilijkheden.

Of deze prijsvraag een succes is geworden valt nu nog niet te beoordeelen omdat het aantal factoren dat hierop van invloed is, gezien de nieuwe omstandigheden, zoo buitengewoon groot is. Een eclatant succes te verwachten, zou roekeloos optimistisch zijn. Indien bereikt is dat er eenige nieuwe gezichtspunten geopend zijn die de mogelijkheid tot verdere studie openlaten, is er reeds alle reden tot tevredenheid.

Naast de verdiende hulde aan de initiatiefnemers, moge hier de wensch worden uitgesproken dat hun werk tot de voor hen gewenschte resultaten moge leiden.

HET PROGRAMMA

Ter beoordeeling der inzendingen mogen de voornaamste bepalingen van het programma hier niet achterwege blijven, die overigens zeer kort geformuleerd waren.

De woningen moeten in drie woonlagen kunnen worden gebouwd, n.l. begane grond, eerste en tweede verdieping. Het trappenhuis dat naar de woningen op de etages voert, moet worden ontworpen voor een dubbel pand, dus voor twee woningen op de eerste en twee woningen op de tweede verdieping.

De woningen mogen geen grootere oppervlakte hebben dan gemiddeld 62 m², gemeten h.o.h. bouwmuur en gemeten tot

buitenkant gevelmuren, trappenhuis en toegangen medegerekend, balcons buiten den gevel niet medegerekend. Elke woning moet minstens bevatten: 1 woonkamer, 2 à 3 slaapkamers, keuken, W.C. en douchecel. Tot elke woning moet tevens behooren een bergplaats met een oppervlakte van ongeveer 12 m², welke zoo mogelijk gemakkelijk van de straat af bereikbaar moet zijn. Het plan moet zoodanig zijn, dat, indien het in blokken wordt gebouwd, in een dergelijk blok evenveel woningen met 2 als met 3 slaapkamers moeten voorkomen.
Voor de constructie en materialen gelden de voorschriften van het Regeeringscommissariaat voor den Wederopbouw.
De bouwverordening Rotterdam 1939 is op de ontwerpen van toepassing. Mocht de ontwerper van eenig artikel afwijken, zoo moet hiervan duidelijk blijk worden gegeven, waarbij het hoe en waarom van het grootste belang zijn.
De bouwkosten mogen niet meer bedragen dan ƒ 9.500,— per enkel pand. Dit bedrag vertegenwoordigt de netto bouwkosten zonder grond, winst, renteverlies, honorarium enz.

DE JURY

Deze bestond uit 9 leden n.l.:

1° D. Buitendijk, Voorzitter van de Patroonsver. „Rotterdamsche Bouwkring Algemeen Belang".
2° J. A. Dessing, Voorzitter van de Kath. Bond van Bouwpatroons afd. Rotterdam.
3° J. P. v. Eesteren, Voorzitter van den Nederl. Aannemers- en Patroonsbond, afd. Rotterdam.
4° Ir. A. Aronsohn, Raadgevend ingenieur te Rotterdam.
5° Ir. E. H. Kraayvanger, Architect te Rotterdam, Voorzitter.
6° Ir. A. v. d. Steur, Architect te Rotterdam.
7° Ir. B. J. K. Cramer, Architect te Rotterdam.
8° M. Lockhorst, Architect te Rotterdam.
9° Corn. Elffers, Architect te Rotterdam, Secretaris.

DE PRIJZEN

Een eerste prijs à ƒ 500.—.
Een tweede prijs à ƒ 250.—.
Een derde prijs à ƒ 100.—.

HET JURY RAPPORT.

De wedstrijd is gehouden geheel overeenkomstig de bepalingen van het prijsvraag-programma. Op den daarvoor gestelden dag zijn 34 inzendingen ontvangen en wel onder de volgende motto's:

X. IJ. Z.	Fiat Insertio	Ab Esse ad Posse
1940	Exempli Gratia	Bouwkundig en Civiel
H. L.	Plurima vota valent	R. M.
Phoenix 1.	Honos Alit Artes	'19
Eén W. T. L.	Phoenix 2.	'40 I
Normaland	Elfriede	Hans en Grietje
Andere Vormen	H. R.	1941
6 × 7	Art. 45	Overspanning 2.60 m.
Besparing	2. 0. 1. 5.	5. 5. 5.
Nieuwe tijd	A. J. H.	Waarheen
Optimaal Minimum	Dubbelzes	F. 1. W.
Renaissance		

Nadat in de eerste dagen van December de ingekomen plannen groepsgewijze door de juryleden waren bestudeerd is de Jury op 10 December 1940 in voltallige vergadering bijeengekomen, teneinde zich omtrent de ontwerpen een oordeel te vormen. Ten aanzien van de gevoerde besprekingen en de getrokken conclusies moge het volgende worden opgemerkt.

De meeste inzenders hebben er blijk van gegeven met ernst en liefde aan de vrijwillig op zich genomen taak te hebben gewerkt. Bij verschillende ontwerpen kon worden vastgesteld, dat het teekenwerk zeer goed was, dat juiste berekeningen waren bijgevoegd en interessante beschouwingen gegeven over constructies en materialen.

Desalniettemin is de Jury eenigszins teleurgesteld door het resultaat van deze prijsvraag. Met deze prijsvraag werd in hoofdzaak bedoeld gegevens te verkrijgen omtrent nieuwe materialen en constructies, waarbij oplossingen zouden worden gegeven voor de verschillende problemen, die door de bijzondere omstandigheden zijn geschapen. De jury is van oordeel, dat de resultaten van de prijsvraag aan dit voornaamste doel niet beantwoorden. Dit geldt vooral ten aanzien van het noemen van materialen en constructies, doch dit doel werd ook niet bereikt met betrekking tot het geven van een antwoord op het isolatievraagstuk. Eveneens werd verwacht, dat omtrent woningindeeling en woninginrichting meer goede oplossingen zouden binnenkomen dan metterdaad het geval is. Er is veel naar bestaande, door anderen uitgedachte constructies en toegepaste materialen verwezen, evenwel zonder zich rekenschap te geven van het vraagstuk, dat de ander trachtte op te lossen. Slechts in een hoogst enkel geval werd door een inzender blijk gegeven van inzicht en beheersching van het onderwerp.

Tot haar spijt heeft de Jury er niet toe kunnen besluiten te adviseeren de eerste prijs toe te kennen.Zij stelt voor het beschikbare totaal-bedrag ad ƒ 850.— als volgt te verdeelen:
één premie van ƒ 400.—; één premie van ƒ 300.—; drie premies van ƒ 50.—.

Bij de eerste schifting zijn de ontwerpen uitgevallen onder de motto's:
„X. IJ. Z.", „'19" en „'40 I" en bij de tweede schifting die onder de motto's:
„H. L.", „Andere Vormen", „6 × 7", „Besparing", „Fiat Insertio", „Exempli Gratia", „Plurima Vota Valent", „H. R.", „2. 0. 1. 5.", „A. J. H.", „Dubbelzes", „Ab Esse ad Posse", „Bouwkundig en Civiel", „R. M.", „Hans en Grietje", „Overspanning 2.60 m.", „5. 5. 5.", „Waarheen", „F. I. W.", waarna nog overbleven 12 inzendingen, die als volgt naar de haar toegekende waarde werden gerangschikt: „Nieuwe Tijd", „Phoenix II", „Elfriede", „Honos Alit Artes", „Art. 45", „Phoenix I", „Eén W. T. L.", „Renaissance", „Normaland", „'40 II", „Optimaal Minimum" en „1941".

De Jury besloot voor te stellen de reeds genoemde premies toe te kennen aan de ontwerpers van de inzendingen onder de motto's:

„1941"	premie van ƒ 400.—
„Optimaal Minimum" . . .	„ „ „ 300.—
„'40 II"	„ „ „ 50.—
„Normaland"	„ „ „ 50.—
„Renaissance"	„ „ „ 50.—

Een beknopte beoordeeling van elk ontwerp moge thans volgen.

BEOORDEELING DER ONTWERPEN.

Motto X. IJ. Z.

De woningindeeling is een achteruitgang ten aanzien van de reeds bestaande woningtypen. De woonkamer is te smal, de trapportalen zijn niet goed van afmeting en de souterrain-ruimte is niet praktisch ingedeeld.
De detailleering van kozijnen is niet doordacht. De aanleg van de fundeering op 0.70 ± maaiveld is niet geheel vorstvrij. De gew. beton-constructie voor vloeren is niet aanvaardbaar, zulks in verband met de te stellen eischen betreffende de isolatie, het ijzergebruik en het houtverlies voor de bekisting.
De begrooting is te optimistisch.

Motto '19.

De woningindeeling is niet fraai. De kamers zijn niet goed van verhouding; het geheel geeft een eenigszins rommeligen indruk. Het souterrain is hokkerig en niet overzichtelijk.
De constructie van de fundeering is niet stabiel genoeg. Een berekening werd niet bijgevoegd.
De vloer-constructie met „Norma"-profielen is aanvaardbaar, doch het vraagstuk der geluids-isolatie is daarmede niet opgelost.
De begrooting is te optimistisch.
De architectuur lijkt meer op die van een kantoorcomplex dan op die van woningen.

Motto '40 I.

De z.g. rug aan rug-woningen zijn volgens de bouwverordening niet meer toelaatbaar. De ontwerper heeft nog eens in het verleden teruggegrepen, doch daarmede nog geen aanvaardbare gedachte ontwikkeld.

Motto Renaissance.

Het plan is weldoordacht. Een bezwaar is echter ook hierbij, dat de groote slaapkamer niet met het huisportaal in verbinding staat.
Ook is het plan niet te draaien, in verband met den zonnestand. De toegang tot de douchecel is niet juist, omdat hij slechts van de slaapkamer uit bereikbaar is. De plaats van de kolenkist is ook niet aanvaardbaar, hoewel moet worden gewaardeerd, dat gezocht is naar een mogelijkheid de beruchte „kolenkist op de waranda" te ontgaan.
De oppervlakte van de woonkamer is volgens de Bouwverordening te klein. Tevens wordt als een gemis aangevoeld, dat er geen balkons zijn. Het leidingsysteem is eenvoudig en beknopt. De gevelarchitectuur is geslaagd te noemen. Voor de samenvoeging van schokbeton en hout bij kozijnen en ramen is een goede oplossing gevonden.
De constructie van de vloeren is met het oog op de isolatie wel goed, echter is de kwestie van berging van leidingen niet opgelost.
De constructie van fundeering en kelder is goed.
Bij de keuze van materialen en constructies blijkt aandacht te zijn geschonken aan de eischen van het programma.
De begrooting is, hoewel het bedrag belangrijk uitgaat boven het in het programma genoemde, hier en daar zeer flatteus.

Motto Normaland.

De indeeling van de woning is slechts matig geslaagd. Dat de groote slaapkamer alleen door de woonkamer te bereiken is, is beslist een fout te noemen.
De constructie van fundeering en kelder is goed; die van de vloeren der woningen geeft een oplossing, die eenvoudig is en mogelijkheden biedt. Ook aan de isolatie tusschen twee woonlagen is aandacht geschonken.
De detailleering van kozijnen, ramen en deuren is, wat betreft vorm en constructie, niet erg geslaagd. De begrooting is hier en daar aan de lage kant.

Motto 40 II.

Dit is een goed doordacht woningplan, dat, wat de indeeling betreft, zonder meer is te aanvaarden, hoewel eenige kleine fouten zouden moeten worden weggewerkt. Er zijn o.a. geen tochtportalen in de woning aanwezig, waardoor het noodig zal zijn het trappenhuis van de straat met een deur af te sluiten. De gevelarchitectuur is harmonisch en levendig.
De detailleering van kozijnen en ramen is goed. Het vraagstuk van regendoorslag is echter, ten aanzien van de aansluiting der kozijnen, niet opgelost. De constructie van fundeering en kelder is goed; die van vloeren, daken en wanden is echter niet te accepteeren. Hierbij heeft de ontwerper de Bouwverordening volkomen genegeerd, terwijl hij tevens, bij de berekening der constructies van het skelet-systeem, de G.B.V. geheel uit het oog heeft verloren.
Afgezien van constructieve bezwaren, waarbij vooral het slappe en verbandlooze in de constructie als de grootste fout moet worden aangemerkt, acht de Jury de toepassing van het ontwerp bij den bouw van een paar duizend woningen praktisch onmogelijk.

Motto Optimaal Minimum.

Dit is een gaaf en weloverwogen plan, vooral dat van de variant, waarbij de keuken ook van de hall uit toegankelijk is. Jammer dat ook hier het bezwaar aanwezig is dat de groote slaapkamer alleen door de woonkamer toegankelijk is.
De constructie van de fundeering en van de kelder is goed, die van de vloeren der woningen acht de Jury niet juist. Afgezien van het feit, dat de toelaatbare belasting ad. 150 Kg. niet goed is, is ook de constructie op zich zelve zonder meer niet te aanvaarden. De ontwerper tracht deze constructie wel als juist te verdedigen, en geeft daarbij vergelijkende cijfers, de Jury echter is van meening, dat de kwestie der isolatie niet op de juiste manier is opgelost, doch dat een plafondconstructie, los van de vloerplaat, de voorkeur verdient. Ook het aanbrengen van electrische leidingen tegen het plafond acht zij geen gelukkige keuze en in de praktijk niet houdbaar. Tevens is zij van oordeel, dat de onderzijde der platen, zoolang hierbij geen plafondconstructie wordt toegepast, zeer zeker een afwerklaag vereischt, daar de platen, waaruit de vloeren bestaan, nooit volkomen gelijk ten opzichte van elkaar kunnen worden gelegd, waardoor een minder fraai geheel zou ontstaan, dat met witten alleen niet wordt verbeterd. Hetzelfde geldt voor de bovenzijde; ook hier zal een afwerking noodig zijn. Dat ontwerper bij het plan een verdieping-hoogte van 2.50 m heeft aangehouden, in plaats van 2.70 m, maakt een groote kostenbesparing mogelijk. De verdediging van deze afwijking van de Bouwverordening wil de Jury evenwel nogal zwak voorkomen.
Zeer zeker zullen de bouwkosten belangrijk stijgen, zoo, bij eventueele verwezenlijking van dit plan, een hoogte van 2.70 m moet worden aangehouden.
De architectuur is niet in overeenstemming met de goede kwaliteiten van de platte gronden.
De detailleering van ramen en kozijnen is goed te noemen.
Deze inzending is ongetwijfeld, wat verzorging en documentatie betreft, de beste van alle ingekomen antwoorden.

Motto 1941.

De indeeling van de woning is verdienstelijk te noemen, wat niet wegneemt, dat er enkele bezwaren zijn; de trapportalen b.v. voldoen niet aan de Bouwverordening. De deurenwand in het trappenhuis moet ook 22 cm dik zijn.
De kleine slaapkamer is alleen door de woonkamer toegankelijk.
De meubileering in de woonkamer is niet fraai; deze zou in de praktijk allerlei moeilijkheden geven. Alle genoemde bezwaren zijn echter op te lossen. De constructie van fundeering en kelder is te aanvaarden, hoewel de Jury van meening is, dat ook hierin enkele kleine schoonheidsfouten moeten worden hersteld.
De constructie van de vloeren getuigt van een goeden kijk op de eischen, welke hieraan moeten worden gesteld; de ontwerper heeft zich vooral van het vraagstuk der isolatie rekenschap gegeven en is met een eigen aannemelijke vloerconstructie voor den dag gekomen. Niet juist is echter, dat bij de berekening van de vloerconstructie 150 kg nuttige belasting is aangehouden, waardoor de constructiehoogte is beperkt, hetgeen de isolatie niet ten goede komt. De afstand tusschen vloerplaat en plafondplaat is wat te klein genomen, om daarin leidingen te kunnen bergen. De detailleering van kozijnen, ramen en deuren is goed verzorgd en, behoudens kleinigheden, wel te aanvaarden.
De begrooting is goed. De architectuur is de zwaktste noot in dit plan.

TOELICHTINGEN DOOR DE ONTWERPERS BIJ DE BEKROONDE ONTWERPEN. *)

TOELICHTING MOTTO „1941" — Arch. Ir. W. Vermeer b.i.

Bij het ontwerp is uitgegaan van het type der op het oogenblik te Rotterdam in aanbouw zijnde 1008 woningen. De ligging van het trappenhuis met de er achter gelegen extra slaapkamer komt met dit type overeen. De gang in de woning ligt in het midden van het pand, zoodat bij Noord-Zuid loopende straten het verdere gedeelte van de woning omdraaibaar is, en de woonkamers dus alle op het Westen geprojecteerd kunnen worden. Door de ligging van de kleine slaapkamer is dit echter geen vereischte. De keuken met de toilet- en doucheruimte zijn zoodanig gegroepeerd, dat de water-, gas- en afvoerleidingen tot een minimum beperkt blijven. Meteropneming is zonder hinder voor de bewoning mogelijk. In verband met de materiaalpositie van asfaltproducten is een kap toegepast, geconstrueerd uit bimsplaten op betongordingen dragend en afgedekt met pannen. De goten in schokbeton. De ruimte onder het dak is benut als bergruimte voor de tweede verdieping, waardoor de ruimte voor deze verdieping in den kelder kleiner kon worden. Hierdoor was het mogelijk, de panden slechts gedeeltelijk te onderkelderen. Bij toepassing van iets steilere kap kunnen hieronder gemakkelijk een tweetal slaapkamers worden aangebracht en kan de tweede verdieping als woning voor groote gezinnen worden verhuurd. De panden zijn gefundeerd op 5 betonpalen met verzwaarde punt, welke tot ongeveer 60 ton belast worden. De bouwmuren worden gedragen door gew. betonnen balken, breed 0,25 en hoog 2,11 meter, welke aan de uiteinden de gevelbalken dragen. Door de palen terug te plaatsen t. o. v. de gevels, wordt een zoo gunstig mogelijk momentenverloop in de hoofdbalken verkregen. De hoeveelheid wapeningstaal bedraagt 67 kg per kubieke meter beton met toepassing van st. 37. In de hoofdbalken langs het trappenhuis is een doorgang noodig, waardoor deze balken een meer gecompliceerde vorm verkrijgen. De balklaagconstructie bestaat uit getrilde of geschokte gew. beton balken, waar tusschenin sponningen bimsplafondplaten zijn aangebracht. Op de balk wordt een verduurzaamde houten deel op vilt strookjes aangebracht, waarop de dekplaten dragen. Houten delen en dekplaten worden met moerbouten in ingebetonneerde schroefhulzen bevestigd en aangeklemd. Over het geheel wordt in het werk een estrich dek- en afwerkvloer aangebracht, in de keuken, de gang en de tioletruimte een terrazzovloer. De luchtruimte tusschen de vloer- en plafondplaten neemt de electrische leidingen op. Het plan voor de woningen is op een moduul ontworpen, zoodanig dat alle separatiemuren direct op de binten rusten. Alle kozijnen zijn in schokbeton ontworpen, de bewegende en vaste ramen en de deuren in hout van zoo gering mogelijke afmetingen. De zijramen in de gevels zijn schuivend ontworpen zonder tegenwicht in verband met de geringe afmetingen. De trappen en de balcons langs de achtergevels zijn ontworpen in machinaal vervaardigde onderdeelen, welke op het werk samengevoegd en gemonteerd worden.

*) Tot onze spijt hebben wij nog niet alle teekeningen, die de ontwerpers op ons verzoek speciaal zouden vervaardigen, ontvangen. We plaatsen de ingekomen exemplaren van arch. Ir. W. Vermeer en arch. H. Sutterland.

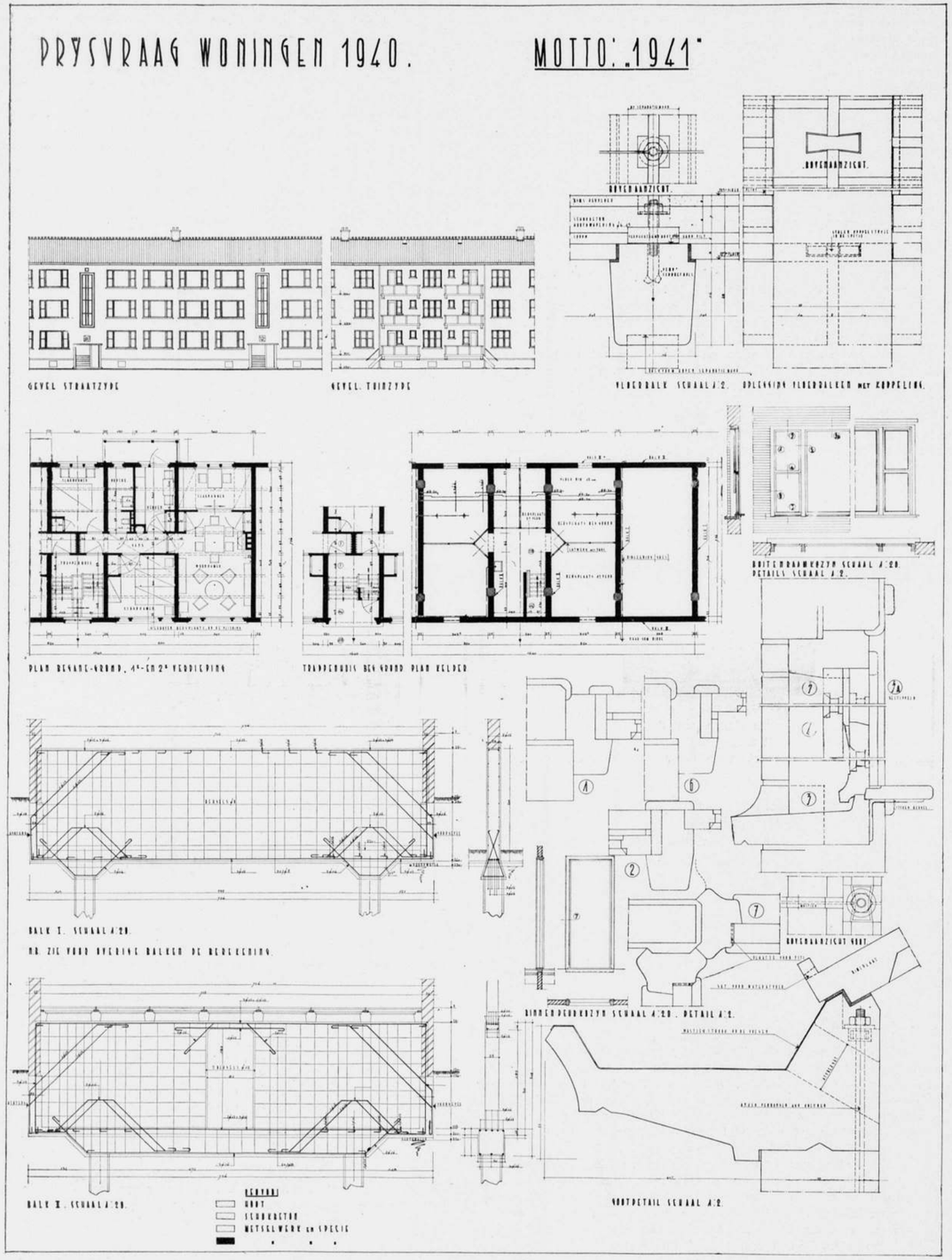

PRIJSVRAAG WONINGEN 1940 ROTTERDAM (OORSPRONKELIJKE TEEKENING 4 × VERKLEIND) ARCH. IR. W. VERMEER.

De oppervlakte van een woning bedraagt 61,9 vierkante meter.
De inhoud van een enkel pand bedraagt 765 kubieke meter.
Hiervoor is noodig met inbegrip van het hout voor de balklaagconstructie 3,5 kubieke meter hout of 0,46% van den bebouwden inhoud van het pand.
De begrooting, op de in November 1940 geldende prijzen gebaseerd, bedraagt ƒ 10206,90 per half pand.

TOELICHTING MOTTO „RENAISSANCE" — Arch. H. Sutterland.
Bij al de moeilijkheden die het bouwen thans ondervindt, is er tenminste één verbetering te constateeren, n.l. de noodzakelijkheid het gebruiken van hout en ijzer zooveel mogelijk te vermijden, waarbij vooral de beperking van hout als de voornaamste verbetering is aan te merken. Zooals tot voor kort algemeen gebouwd werd, bleef men, door de toepassing van hout, ook voor de intrigeerende bouwdeelen, altijd nog wonen in een brandgevaarlijk en aan krimpen onderhevig bouwsel en waarvan de nadeelen niet te onderschatten zijn. Niet alleen dat een huis met houten vloeren en zolderingen door brand totaal verwoest wordt, maar ook het waardevolle huisraad is daarbij een prooi der vlammen, om maar niet te spreken van de kunstvoorwerpen, die niet vervangen kunnen worden. Ook het geluidsvraagstuk is met hout nooit opgelost geworden en omdat door de gegeven omstandig-

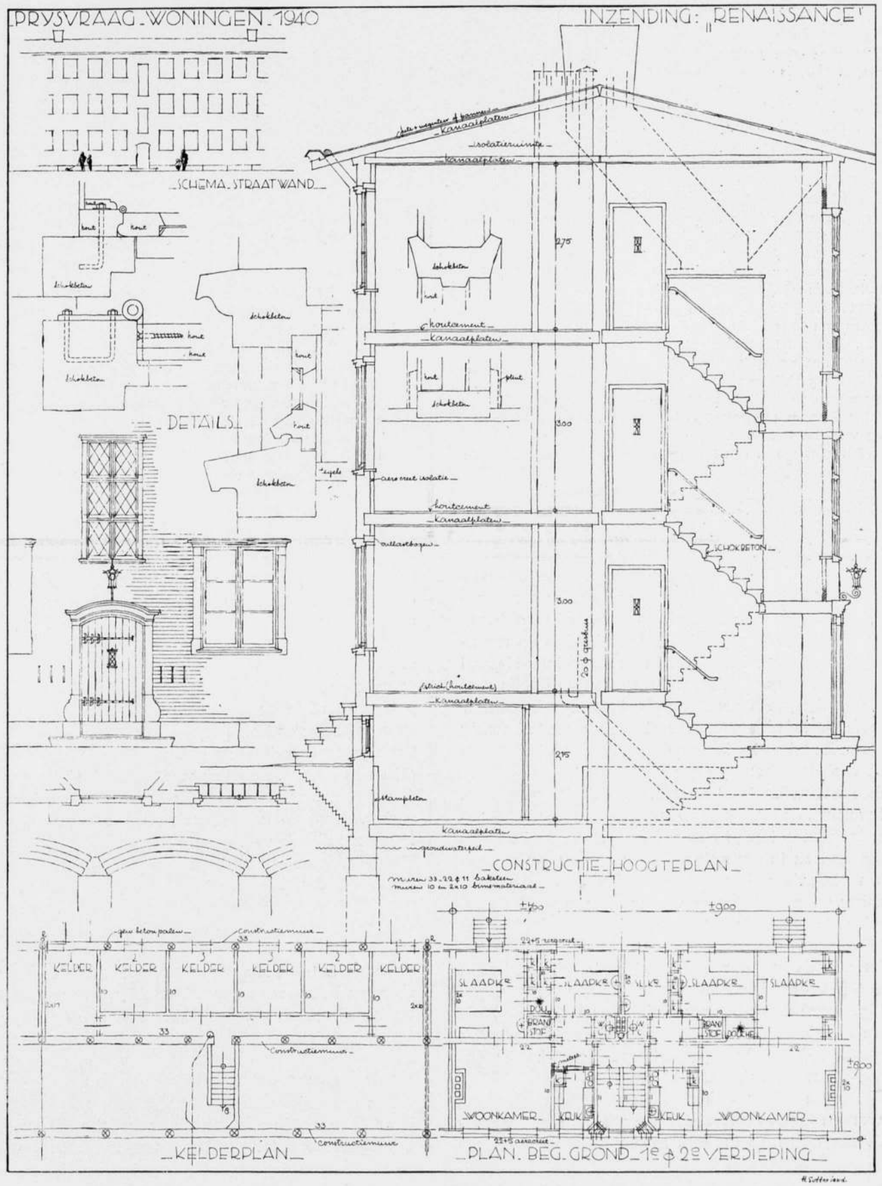

PRIJSVRAAG WONINGEN 1940 ROTTERDAM (OORSPRONKELIJKE TEEKENING 4 × VERKLEIND)
ARCH. H. SUTTERLAND.

heden alleen steenachtige materialen ter beschikking staan, waarmede het geluidsvraagstuk beter tot oplossing is te brengen, acht ontwerper van hierbijgaand plan de stap in de goede richting van de woningbouw aangegeven.

Het vraagstuk, zooals dit thans in het programma der prijsvraag wordt voorgelegd is wel een bij uitstek gunstig gegeven voor een aanpassende oplossing.

De plattegronden kunnen alle dezelfde zijn, dus doorgaande constructiemuren zijn mogelijk en door de afstand dezer muren zoodanig te kiezen dat met overspanningen wordt gewerkt die de kamerafmetingen niet in den weg staan, kan met bimsbeton-constructieplaten worden overspannen, waarmede in beginsel het vraagstuk wat constructie betreft, opgelost is.

De richting der constructiemuren kan natuurlijk zoowel in de langsrichting van het bouwblok als in dwarse richting worden geplaatst; de eerstgenoemde richting leidt tot breede minder diepe perceelen, de dwarsrichting zal de perceelen met grootere diepte leveren.

Wat de fundeeringsmethoden betreft, daarin zijn de thans beschikbare bouwmaterialen stimuleerend naar een betere bouwwijze. De houten paal moet onder water blijven, en daaruit volgt een kelderconstructie in het water met al de moeilijkheden daaraan verbonden. De gewapend betonpaal is ongevoelig voor het grondwater en laat dus toe een kelderconstructie boven het grondwater uit te voeren of het geheele kelderplan à niveau te brengen. Bij laatstgenoemd systeem is het rioolvraagstuk eveneens afdoende opgelost doordat alle grondleidingen buitenshuis kunnen gehouden worden.

Wat de rioleeringen binnenshuis betreft, daarvoor kan een eenvoudige oplossing gevonden worden door één wijde verticale hoofdleiding te construeeren, doorgetrokken tot bovensdaks en daarop alle secundaire leidingen aan te sluiten; dit geheele buizenstelsel kan van grèsmateriaal worden samengesteld, waarvan de verbindingen met zwavel en zand zijn aangegoten; grèsmateriaal van bijv. 5 cm inwendige doorsnede is allerminst een bezwaar. Een niet te vermijden horizontale leiding kan worden weggeborgen tusschen de flenzen van twee bimsbetonkanaalbalken.

Voor deuren en ramen zal hout niet geheel gemist kunnen worden; de kozijnen kunnen echter van schokbeton worden gemaakt, desnoods gepolijst voor wat de uitwendige zichtbare vlakken betreft. Voor het hang- en sluitwerk stelt men vooraf de modellen ter beschikking van de betonfirma die voor de bevestiging daarvan ankerplaatjes instort, voorzien van tapboutjes voor bevestiging van het ijzerwerk. De deurpaneelen kunnen van Picus Elive platen worden genomen of ook houtgranietplaten, die daarvoor eveneens zeer geschikt zijn.

Alle vloeren met de plinten zullen in houtgraniet kunnen worden uitgevoerd voor wat de woonruimten betreft; voor keukens, portalen en W.C.'s kunnen ook tegelafdekkingen worden gebezigd. Vensterbanken van marmer of tegels komen in dit materiaal beter tot hun recht omdat hout teveel beschadiging ondervindt.

Voor een bovenomschreven bouw zullen aileen de deur- en raamregels, de kastplanken en een keukenlegplank van hout kunnen zijn, hetgeen minder dan ½ % van de geheele woninginhoud uitmaakt en waardoor geenerlei concessie is gedaan aan de geriefelijkheid, ja zelfs nog extra voordeelen zijn geboden, omdat bijv. de vloerbedekking kan achterwege blijven door bij de kleurbepaiing van de houtgranietvloeren eenige overeenstemming met de meubileering te betrachten.

Trappenhuizen kunnen geheel worden gemetseld of van „Articon" platen en treden worden opgetrokken, hetzij eenzijdig ingekleurd of tweezijdig opgelegd, waarover in laatstgenoemd geval een doorgaande tusschenmuur op te trekken reikend van bordes tot bordes.

Omdat uit den aard der opgave geen woningen meer kunnen worden gemaakt met winkelruiten is het vraagstuk van de zonwering tegelijkertijd opgelost; de smalle kozijnen van 100 tot 120 cm breedte laten voldoende zonlicht binnen maar niet in die sterke mate, dat „luchtballons" aan de gevels moeten worden bevestigd. Ligt echter een gevel voor volle 100 % op het Zuiden (hetgeen in strijd is met goede zeden) dan kan met eenvoudige schoepenluikjes worden volstaan die 't huis sieren, gemakkelijk te bedienen zijn en zonder winterberging zijn te exploiteeren.

Ten aanzien van de overmatige hoeveelheid betonmaterialen hetzij als vloerconstructie, draagconstructie of kunststeen zal men misschien op imitatie wijzen en zelfs beleediging van de rationeele natuursteenconstructie verwijten, doch veroorloof mij daartegen aan te voeren, dat de toepassing van natuursteen zooals dit z.g. rationeel geschiedde zulk een groote hoeveelheid afval beteekent, dat dit eerder op miskenning van het natuurproduct wijst dan de korrelconstructies, waarbij niet het kleinste stukje natuursteen teloor gaat en dan nog iets: „het cement is toch eigenlijk ook natuursteen". Elk materiaal komt uit de natuur en de zuinigste aanwending is gebiedend; er komen vermoedelijk nog meer menschen na ons die ook nog een stukje natuursteen willen gebruiken.

Wat de architectuur der woningen betreft moge ik wijzen op de bekwaamheden die elk mensch bezit om zichzelf een woning te kunnen bouwen en bij deze bekwaamheden meent ontwerper de architectuur te hebben aangepast; over zulke woningen behoeven geen kranten en tijdschriften te worden volgeschreven. Men gaat ze zwijgend voorbij, doch zonder gehinderd te zijn.

TOELICHTING BIJ EEN GEWIJZIGDE KOZIJNCONSTRUCTIE.

Nu de huidige tijd ons dwingt om aloude en geliefde constructies aan een scherpe critiek ten aanzien van materiaalverbruik en doelmatigheid te onderwerpen, komt onze kozijn- en raamconstructie daarvoor zeker allereerst in aanmerking. Hoewel de aansluiting van een goed geconstrueerd houten kozijn met spouwlatten aan den te onzent zoo geliefden spouwmuur zeker voortreffelijk is te achten, vereischt de waterkeering langs den bovendorpel geheele lappen lood, terwijl het terplaatse in den vochtigen bouw pasmaken der ramen, nooit een technisch juiste werkwijze is te achten. Indien wij eerlijk zijn, moet erkend worden, dat in den gewonen „woningbouw" tochtende ramen, tochtende kozijn-omtimmeringen en tocht langs de vloeren een typisch inheemsch gebrek vormen; gevolg van uit sleur en verkeerde zuinigheid volharden in constructiewijzen, die zeker voor verbetering vatbaar zijn.

Dat de door den B.N.A. ingestelde Commissie „Bouwconstructies" terecht direct den vinger op deze wonde plek heeft gelegd en ten aanzien van de kozijnen een montage-bouw met kozijn en raam, als één geheel beschouwd, nastreeft, acht ik uitermate gelukkig, want hierbij openen zich mogelijkheden, die èn een betere aansluiting tusschen raam en kozijn mogelijk maken en tegelijkertijd een belangrijke besparing op het kozijnhout tot gevolg kunnen hebben.

Het is misschien een lichtpunt in deze duistere tijden, dat wij gedwongen worden thans met het conservatisme, aan verschillende bouwdetails eigen, te breken, m i t s hetgeen wij daarvoor in de plaats stellen, een b l i j v e n d e verbetering beteekenen zal. Vóór alles moet gewaakt worden tegen noodoplossingen en „oorlogsbouw". Deze verbetering zal echter eerst dàn, met behulp van de dwingende voorschriften van den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw, tot stand kunnen komen, indien onze Hollandsche zuinigheid, hoe prijzenswaardig ook, ons niet o p n i e u w verleidt tot het zich blind staren op eerste aanschaffingskosten en onderhouds- en afschrijvingsgelden eerst in de tweede plaats beschouwd worden. Alleen geen, of zoo goed als geen, onderhoud vereischende constructies zijn op den duur de goedkoopste.

Of en in hoeverre de te onzent gebruikelijke spouwmuur-constructie, zoowel uit thermisch oogpunt beschouwd, alsook in verband met de kozijnaansluitingen, in de toekomst gehandhaafd zal dienen te blijven, is zeker een vraag van de allereerste orde. Immers, wil men tot montagebouw van de kozijnen overgaan, dan beteekent dit het sparen van vrij groote openingen in het metselwerk, benevens het d i r e c t noodzakelijke opvangen van het bovenliggende werk. Bij spouwmuren van twee halve steenen dik zal dit, naar mijne meening, het toepassen van betonranden met zich moeten brengen, ter afdichting van de spouw en tot directe dracht van het bovenliggende werk. Bij massieve muren kan men een sponning in het metselwerk formeeren, die dan bij behoorlijk steenverband, een negge van 11 cm diepte zal opleveren, doch dan komt men zonder betonranden tot stellen van een zoo groot aantal metselprofillen tijdens het optrekken der metselwerken, dat men, naar ik vrees, in de praktijk er wel toe zal over moeten gaan om tijdelijke „stel"-kozijnen toe te passen, wil er van het sparen van strakke openingen iets terecht komen.

Bij de hierbij gereproduceerde proeve van een gewijzigde kozijnconstructie is de spouwmuur dan ook nog uitgangspunt ge-

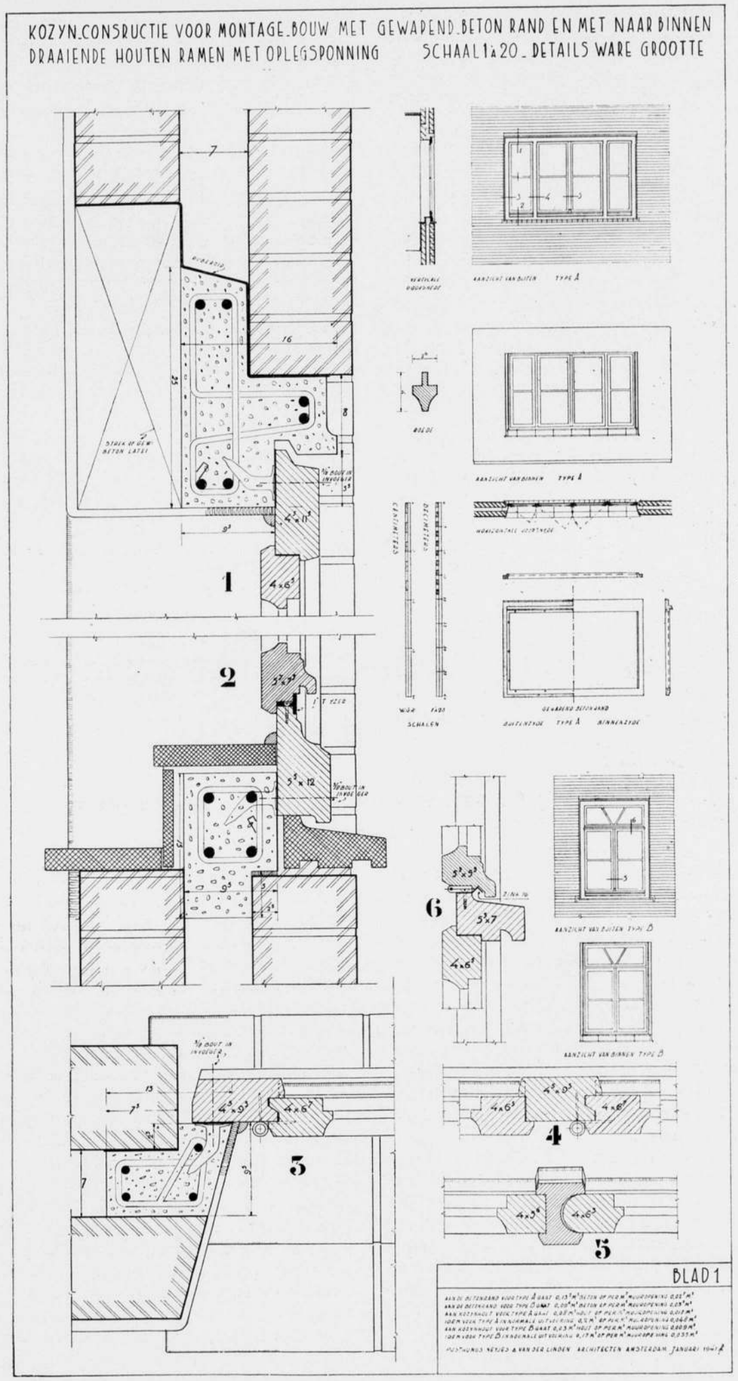

OORSPRONKELIJKE TEEKENING IS 5 × VERKLEIND. ARCH. POSTHUMUS MEYJES EN V. D. LINDEN.

weest en wel met een iets wijdere spouw dan gebruikelijk is, n.l. 7 cm. Of de spouwmuur uit twee halve steenen dan wel uit een éénsteens binnen- en een halfsteens buitenmuur wordt samengesteld, is voor de geschetste constructie onverschillig.
Deze bestaat uit drie deelen: een gewapend-betonrand, die direct ingemetseld wordt en die ook direct den bovenliggenden buitenspouwmuur draagt, benevens een plat doch breed houten kozijn met naar binnen draaiende ramen met oplegsponning (en voor type B bovendien met achterovervallend bovenraam).
Deze oplegsponning is al een oude en beproefd degelijke constructie, die bij ons door de vroegere architectengeneratie wel werd toegepast, doch die thans geheel in onbruik is geraakt. Dat deze constructie ten aanzien van tochtvrijheid belangrijk beter is dan de gewone sponningramen, werd o.a. door wijlen Prof. Itz reeds herhaaldelijk betoogd.
Door nu het houten kozijn met de ramen geheel gereed aan de fabriek te doen maken en dit, compleet sluitbaar en nauwkeurig afgehangen, eerst in een later tijdstip in den bouw te brengen, ontstaan reeds direct voordeelen van blijvenden aard, doordat in een goed geoutilleerde fabriek de serieconstructie zoowel in materiaal als in afwerking aan hooge eischen kan voldoen, waarbij het zelfs mogelijk zal zijn zoo noodig speciaal hang- en sluitwerk toe te passen, of zelfs tot lijmwerk (kunstharsen) van verbindingen over te gaan, waar men in een vochtige, pas afgestucadoorde lokaliteit, niet aan kan denken.
Vooral het opzagen van het hout in halve en kwartbreedten en het daarna om en om (watervast) aan elkaar lijmen, heeft niet te onderschatten voordeelen, welke de deuren- en de meubelindustrieën wel aangetoond hebben.
Dat een weldoordachte normalisatie hieraan direct verbonden zal moeten zijn, zal geen betoog behoeven. De huidige stand der autotechniek heeft wel bewezen hoezeer een kwalitatief zeer hoogstaand product voor een lagen prijs het gevolg kan zijn van rationeele productiemethoden. Deze zullen ook voor het bouwvak vruchten kunnen afwerpen, zij het onder nadrukkelijk voorbehoud, dat een zoodanige normalisatie nimmer zal mogen leiden tot het in te sterke mate binden van de architectonische gestalte.
De betonrand is eenvoudig van doorsnede; alleen de bovendorpel zal een draagwapening vereischen tot dracht van den buitenspouwmuur, terwijl die van stijlen en onderdorpel een minimum zal kunnen zijn, teneinde breuk tijdens het vervoer en het stellen te voorkomen. De geteekende bewapening is dan ook slechts schetsmatig bedoeld.
De bovendorpel is niet gecombineerd met de latei der binnenspouw, omdat het geheel anders onnoodig zwaar wordt en deze latei voor iedere belasting een eigen bewapening vereischt. Door de, hoog in de spouw, stekende flens van den bovendorpel, afgedekt met ruberoïd, kan voor kleine overspanningen de binnenspouw op een strek opgevangen worden, omdat de waterdichtheid reeds verzekerd is.
De onderdorpel heeft een kleine sponning tot dracht van den betonrand + belasting, als geheel beschouwd, welke sponning tevens de negge tijdens het stellen „automatisch" bepaalt.
Door den eenvoudigen vorm der betonranden, zullen deze door iederen aannemer op het bouwterrein kunnen worden vervaardigd, met gebruikmaking van dezelfde bekistingen, ook voor verschillende dagmaten. Hierdoor worden de transportkosten der vrij zware omrandingen dus vermeden. De betonvlakken, welke door het houten kozijn worden gedekt, zullen voor een goede afdichting op asphaltpapier gestort kunnen worden, dat zich aldus sterk aan de beton hecht. Bij het aanbrengen van het houten kozijn (met de ramen) moeten deze vlakken met lijvige asphaltemulsie worden bestreken, waarna de bevestiging geschiedt met $^3/_8$" schroeven, passend in de ingebetonneerde invoegertjes, welke op 60 cm. afstand zijn geplaatst.

Deze constructie laat zoowel onder als terzijde eenige stelruimte van het kozijn toe, waardoor dus de kozijnen niet langer aan kop- en laagverdeelingen gebonden zijn; deze toch worden in de maten van de betonranden verwerkt. Dit beteekent dus, dat de kozijnen en ramen reeds vroegtijdig in bestelling kunnen worden gegeven, ook als men inzake de steen-leverantie nog met monsters e. d. doende is.
Daar de aannemer de betonranden ter plaatse kan maken en hiertoe een modelteekening met maat-bordereau voldoende zal kunnen zijn, wordt ook wat dat aangaat, bij deze constructie een snelle bouw bevorderd.
Wat betreft het kostenvraagstuk, is het ondoenlijk om hiervan becijferingen op te zetten, die niet gegrond zijn op de benoodigde aantallen en afmetingen. Op de teekening is een tweetal kozijnen in binnen- en buitenaanzicht aangegeven, teneinde een indruk van het uiterlijk aanzien te geven. De betonomranding komt ten aanzien der vigeerende constructie natuurlijk extra, echter wordt het houten kozijn belangrijk lichter. Voor het kozijn type A is bij een normale constructie, zijnde dorpels en stijlen uit hout zwaar 10 x 15, middenstijlen 8 x 15 en spouwlatten 4 x 6 cm, aan hout noodig 0,2 m³, of per m² muuropening 0,048 m³ *). Voor het geschetste kozijn type A zijn deze hoeveelheden onderscheidelijk slechts 0,08 m³ en per m² 0,017 m³. Voor het kozijn type B in normale uitvoering 0,17 m³ tegenover als geschetst 0,03 m³ en per m² 0,055 m³ tegenover 0,009 m³.
De besparing aan hout is dus aanzienlijk en bedraagt gemiddeld ongeveer 80% van de normale kozijnhoutzwaarte. Het zal echter beslist noodig zijn, dat het vrij lichte kozijnhout niet alleen vooraf gestoomd en mechanisch gedroogd worde, doch evenzeer, dat het uit smalle strooken worde samengesteld; iets wat bij machinale constructie, zooals de praktijk der handelsdeuren bewezen heeft, goede resultaten kan afwerpen. Het raamhout dient evenzoo te worden vervaardigd en is overigens van normale afmetingen.
Voorts behoeft dit kozijntype geen omtimmering, daar de spouw volledig gedicht is. Het stucwerk wordt afgesloten met een kwartrond latje van minimale afmetingen.
De kozijnen zijn hier aan den buitenkant der betonranden aangebracht; niet alleen omdat de beton, behalve van den bovendorpel, daardoor aan het gezicht onttrokken wordt, maar ook omdat bij plaatsing aan de binnenzijde diepe neggen zouden ontstaan, die voor kleinere bouwwerken niet aantrekkelijk zijn. Het breede kozijnhout, dicht achter het gevelvlak geplaatst, is altijd zulk een mooie karakteristiek van onze goede Nederlandsche bouwkunst geweest. Deze plaatsing heeft tot gevolg, dat de kozijnen vanaf den buitenkant aangebracht moeten worden, dus bij de verdiepingen tijdens het afsteigeren.
Tenslotte blijft bij een plaatsing aan de buitenzijde een zoo breed mogelijke vensterbank over, die hier op twee niveau's is gedacht, teneinde diverse snuisterijen, die daarop geplaatst plegen te worden, niet steeds te behoeven weg te nemen bij het openen der ramen. Ten aanzien van eventueel noodige verduistering kunnen de overgordijnen hierbij tevens dieper onder de dagopening door hangen.
De zijkanten zijn onder 15° schuin gesteld, hetgeen ik persoonlijk altijd gaarne toepas, om een betere lichtspreiding in het vertrek te krijgen en bij naar binnen draaiende ramen deze meer dan haaks te kunnen openen.
Een overeenkomstige constructie is mogelijk bij naar buiten draaiende ramen, waaromtrent eenige detailpunten echter nog in studie zijn.
Gaarne houd ik mij voor critiek aanbevolen.
Amsterdam, 22 Januari 1941.

C. B. POSTHUMUS MEYJES,
Architect.

*) Afgezien van klossen e.d. voor bevestiging van de omtimmering.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 7
15 FEBRUARI 1941

NAAR AANLEIDING VAN DE BESCHOUWINGEN DOOR J. P. M. IN HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA VAN 1 FEBRUARI 1941, TER GELEGENHEID VAN DE GEHOUDEN TENTOONSTELLING IN DE RIJKS ACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN DER WERKSTUKKEN, VERVAARDIGD IN DEN WEDSTRIJD VOOR DE BEELDHOUWKUNST 1940.

Hadt U „de ethische factoren" maar niet beter in hun foudraal kunnen laten, want zouden wij deze nog ooit noodig hebben? Mijn plezier in de fraaie opnamen, die U gaf van het werk mijner leerlingen, zou er niet minder om geweest zijn en waarom — bij zoo weinig vreugde en teveel donkerte — de voldoening over dezen zéér geslaagden wedstrijd te willen verduisteren en te vallen over dit onnoozel stuk muur?
Een muur blijft tóch een grensgeval, dat verandert nooit meer. Trouwens deze wilde alleen maar bestand zijn tegen het ontwerpen van beeldhouwkunst daarvoor. Nu dat gelukt is behoeft deze muur ons niet langer op te houden en kan gerust weer verdwijnen.
Wel moet ik U nog tegenspreken dat „de Rijks Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, zooals bekend is, in haar onderwijs op het gebied van de Schilderkunst en Beeldhouwkunst een scheiding gemaakt heeft tusschen vrije en gebonden kunst".
Dat is maar voor de helft waar, nl. voor de schilderkunst.
Bij de afdeeling Beeldhouwen aan de Academie bleven steeds — en worden nog — de affaires voortgezet op denzelfden voet waarop deze 26 jaar geleden aanvingen, d.w.z. het onderwijs in de Beeldhouwkunst, waarvan er mij maar één bekend is, en die in wezen monumentaal is.

Tegelijk kan ik U bekennen dat ook de splitsing der „Prix-de-Rome" voor de Beeldhouwkunst mijn stem niet heeft gehad. Wat niet wegneemt dat wij, toen deze tot stand was gekomen, ons ook daar met animo en succes door geslagen hebben, niet — om in Uwe terminologie over te gaan — „om de kluif", maar wel „door de kluif"!
In dien zin dan, dat het maken van een beeld „een heele kluif" beteekent.
En de diepere eenheid der plastische kunsten?
Laten wij deze niet zoeken in het werk van leerlingen. Die zit héél ergens anders en véél dieper dan men nog wel zou meenen! Laat ons vooral hopen — en ik geloof dat wij dat allen doen — dat de donkere tijden van heden de barens-weeën beteekenen van een gelukkiger toekomst, die ons méér zal brengen dan „het besef" en „de erkenning" van de diepere eenheid der Beeldende Kunsten, nl.:

DEZE EENHEID ZELVE.

Wanneer de architecten hunnerzijds er zich op voorbereiden dan klaar te kunnen staan met echte muren, vol van zuurdeesem, tevens plastisch sterk genoeg om onze beelden te dragen, dan zal ook dit onnoozele stuk muur van dezen wedstrijd te zijner tijd zijn taak gedaan hebben.

J. BRONNER.

6 Februari 1941.

NASCHRIFT.

Waar Prof. Bronner — overigens zeer verstandig — zich in geschrift bijkans nooit heeft uitgelaten omtrent zijn gevoelens en opvattingen, stellen wij het op hoogen prijs, dat hij zich zoo spontaan heeft geuit over zijn diepste inzicht als beeldhouwer. Dit inzicht is zeer waardevol en zijn woorden zullen ons zeker bij blijven, maar de zaak waar het hier om gaat, ligt toch werkelijk iets anders.
Al is de scheiding dan tusschen vrije en gebonden kunst, waartoe in de wijziging van het reglement van de Academie in 1931 werd besloten, niet doorgevoerd in het geheele onderwijs, zij komt toch tot uiting in de wedstrijden (Prix de Rome wedstrijden).
Ik schreef nu woordelijk: „Men kan er over discussieeren of deze scheiding noodig is, wenschelijk is en reden van bestaan heeft. Maar gegeven het feit, dat de scheiding er is, enz."
Ik heb nu in mijn artikeltje niets anders willen doen dan willen beduiden, dat het feit van de splitsing consequenties inhoudt ten aanzien van de Prix de Rome opgaaf. Instede van te verduisteren heb ik willen bijlichten in de beperkte mate, welke de lichtrantsoeneering ons voorschrijft.
Maar Prof. Bronner blaast mijn schamel pitje pardoes uit. Poef. Hij roert tegelijk een ander onderwerp aan, nl. dat van de monumentaliteit, dat in verband met den term: „Monumentale en versierende schilder- en beeldhouwkunst" van veel beteekenis is en onze aandacht verdient. Maar .... dit punt gaat buiten de strekking van mijn artikeltje om.
Daar de Redactie van het B.W.A. zeer veel aandacht schenkt en nog schenken zal aan de beeldhouwkunst, zal dit onderwerp „monumentaliteit" zeker in de sfeer van haar publicaties worden betrokken.
Maar de muren en de architectuur bij de Prix de Rome wedstrijden liggen binnen de sfeer van de Academie.

J. P. M.

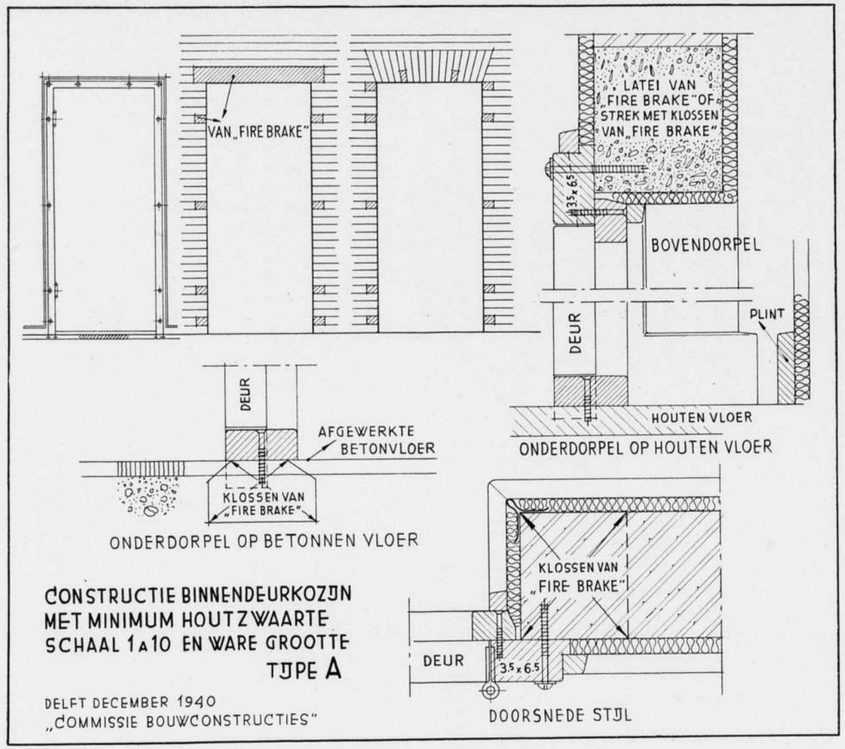

MEDEDEELING VAN DE COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES.

TWEEDE MEDEDEELING BINNENDEURKOZIJNEN.

Zooals reeds in de eerste mededeeling werd vermeld, heeft de commissie uiteraard in de allereerste plaats ernaar gestreefd, tot een kozijnconstructie te komen, die minder hout eischt dan de tot dusverre gebruikelijke, doch in de tweede plaats, door de ontwikkeling gaande in de richting van den montagebouw te volgen, getracht een constructie te ontwerpen, die ondanks minder houtverbruik wat de kwaliteit betreft geen achteruitgang brengt. De commissie heeft daarbij een dankbaar gebruik gemaakt van de omstandigheid, dat thans steenachtige spijker- en schroefbare, tevens spijker- en schroefvaste materialen verkrijgbaar zijn, waardoor gangbare, doch zeker ondoelmatige houten klossen voor het aanbrengen van betimmeringen kunnen vervallen. Hiervoor komen o.m. in aanmerking het materiaal „firebrake", een houtbetonsoort, samengesteld met gemineraliseerd houtafval, en het materiaal „Dewilith"-houtsteen, chemisch versteende klei, die in aanzien en kwaliteit zeer veel overeenkomt met gebakken klei, doch waarbij de klei, wegens het vervallen van het bakproces, zonder bezwaar met al of niet vooraf bereide houtkrullen kan worden vermengd. Wellicht zullen er nog meer geschikte materialen bestaan. Voorwaarde is echter in de allereerste plaats, dat spijkers en schroeven niet alleen zonder te groote moeite in het materiaal kunnen worden gebracht, doch dat zij daarin even onwrikbaar vast zitten als in diverse naaldhoutsoorten, dat zij door het materiaal niet aangetast worden, dat het materiaal volstrekt krimpvrij is en dat de metsel- en de pleistermortel zich daaraan even goed hechten als aan baksteen. Monsters van materialen, die naar de meening der fabrikanten aan al deze eischen voldoen, zullen zeer gaarne bij de commissie ingewacht worden. Met het door de commissie aanbevolen montagebeginsel wordt bedoeld het vooruit machinaal vervaardigen van deuren en ramen, afgehangen en sluitbaar gemaakt in de daarbij behoorende en tegelijk als één onderdeel te leveren kozijnen, welke van de fabriek te betrekken, geheel compleet zijnde onderdeelen in den bouw worden bevestigd, nadat dit onder de kap of het plat gebracht is, pannen of mastiek zijn gelegd en zoo mogelijk de stucadoorswerken gereed zijn.

Bij de voor de binnendeurkozijnen aanbevolen constructies worden deze complete eenheden met houtschroeven vastgeschroefd op ingemetselde schroefvaste steenen klossen. Bij de aanbevolen buitenkozijnconstructies worden zij bevestigd, hetzij door schroeven met houtschroeven in schroefvaste Dewilith-houtsteenen kozijnen, hetzij door middel van keilbouten in betonsteenen kozijnen. In beide gevallen zullen deze steenen kozijnen bestaan uit afzonderlijke, van klik-kussens en dammen voorziene onderdorpels, welke bij normale kozijn-constructies toch noodig zijn, uit bovendorpels van geheel rechthoekige doorsnede, die de bij normale kozijn-constructies zeer vaak noodige lateien vervangen en uit eveneens sponninglooze, in doorsnede rechthoekige stijlen, welke eventueel in de hoogte kunnen worden verdeeld in verscheidene in verband in het metselwerk grijpende blokken.

Binnendeurkozijnen.

In overleg met verschillende deurenfabrikanten is de commissie gekomen tot twee in een onderdeel even afwijkende typen.

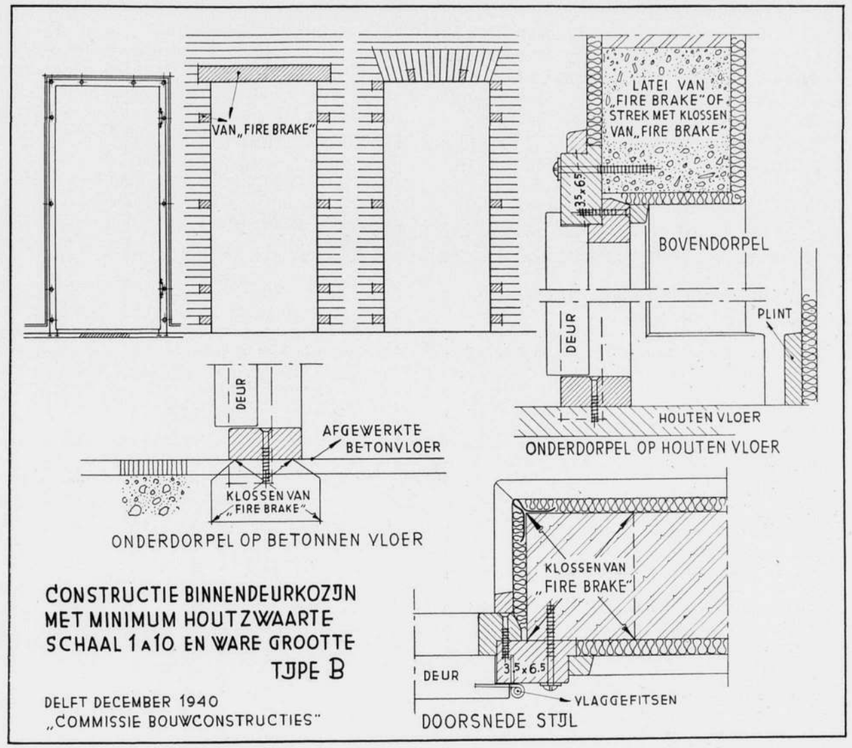

Bij beide typen bestaat het kozijn uit een rand, zwaar 35 bij 65 mm, aan den buitenkant voorzien van een kleine sponning, terwijl de deursponning geformeerd wordt door een aangelijmde en doorgeschroefde lat. Bij type I strookt de eveneens 35 mm dikke deur met eerstgenoemden rand. De aanslaglat blijft daarbij rechthoekig met een kleine afschuining aan den buitenkant, waarachter de bepleistering van de negge der deuropening gewerkt wordt. Het gelijk werken van deur en kozijnrand heeft voordeel bij transport, het onderdeel neemt bij verlading minder ruimte in en de deur heeft bij het laden geen kans van beschadiging. Daar tegenover staat het nadeel, dat reeds het minste ongelijke werken van deur en kozijnrand zich hinderlijk zal afteekenen. Dit bezwaar is bij de tweede constructie voorkomen door de deur van een oplegsponning te voorzien. De aanslaglat moet daartoe van een sponning voorzien worden, even diep als de dikte van het voor de oplegsponning overblijvende deurhout, d.w.z. ± 12 mm. De oplegsponning heeft bovendien het groote voordeel, dat door krimpen van het hout geen kier tusschen deur en kozijn zichtbaar wordt, dat, mocht het gedroogde en gestoomde hout van deur en kozijnrand door het aanbrengen in het nog niet droge metselwerk eenig vocht opnemen en daardoor zwellen, geen bijschaven van de deur noodig is, omdat direct op een kleine door de oplegsponning afgedekte speelruimte tusschen deur en rand gerekend kan worden. In de derde plaats heeft de oplegsponning het voordeel, dat een ondanks de dubbele aanslag toch nog doordringende luchtstroom in de kamer niet haaks op den wand, doch evenwijdig aan den wand uittreedt, waardoor geen hinderlijke tocht ontstaat. Om deze redenen beveelt de commissie de constructie met oplegsponning zeer sterk aan. Van de zijde van eenige deurenfabrikanten werd tegen de oplegsponning als bezwaren aangevoerd, dat de aanwezige machines voor het inhakken der gaten voor de kamerdeursloten daarbij niet te gebruiken zijn, dat de slotplaten der courante deursloten te breed zijn om te kunnen worden geborgen in de ± 23 mm die in de oplegsponning van de deur overblijft en dat voorts ook de bij de gangbare kamerdeursloten geleverde sluitplaten niet bruikbaar zijn. Bij beide constructies kan een losse stofdorpel toegepast worden van 60 bij 28 mm doorsnede, die vastgeschroefd wordt, hetzij in den houten vloer, hetzij in steenen klossen van schroefbaar materiaal, welke in den steenen vloer worden ingelaten.

De deuren met oplegsponning kunnen worden afgehangen aan fitsen met omgezette bledden, of beter aan vlagfitsen met gelijkstaande bledden, waarvan een loodrecht op het vlak van de deur in den kozijnrand wordt ingelaten, het andere evenwijdig aan het voorvlak van de deur in den deurstijl wordt ingelaten, terwijl beide op de wijze der bochtscharnieren worden doorgespijkerd of doorgeschroefd door in de ingelaten bledgedeelten aanwezige gaten.

Bij beide constructies wordt het geheel gereed aangevoerde onderdeel, deur met rand, voor het pleisteren door middel van houtschroeven geschroefd in klossen van schroefvast materiaal. Deze klossen moeten bij het optrekken der muren worden ingemetseld. Langs beide zijkanten van de te sparen deuropening moeten minstens 3 klossen, bij voorkeur 4 klossen worden ingemetseld, in ieder geval ter hoogte van de scharnieren en ter hoogte van het slot. Hierna kunnen de deuren worden uitgenomen en kan de bepleistering der wanden worden uitgevoerd. Aan de kamerzijde heeft de stucadoor aan de sponning aan den buitenkant van den kozijnrand geleiding voor de rei. De naad tusschen kozijnrand en bepleistering wordt afgedekt door een als koplat werkend latje van 16 bij 16 mm, welk latje staat op

het plint en daarmede strookt. In de negge moet de bepleistering achter de aan den buitenkant schuin afgewerkte aanslaglat gewerkt worden. Ook hier wordt de naad tusschen pleister en hout afgedekt door een lat van 16 bij 16 mm, eveneens op het in de negge om te voeren plint staande.
De te sparen deuropening kan worden overspannen door een latei van overeenkomstig materiaal als de klossen, of door een strek, waarin een drietal klossen ingemetseld worden.

Mocht men een sterkere constructie wenschen, dan kunnen de klossen in de zijkanten der deuropening vervangen worden door stijlen van hetzelfde spijker- en schroefvaste materiaal. In een doorloopende groef kunnen ingebetonneerde oogen geborgen worden, waarin tijdens het opmetselen de kozijnankers kunnen worden gestoken. De ankers zijn, doordat ze niet uitsteken bij het transport, niet aan beschadiging blootgesteld, terwijl de groef een kalksponning vormt.

PRIJSVRAAG WONINGEN 1940 ROTTERDAM.

VERVOLG TOELICHTINGEN DOOR DE ONTWERPERS BIJ DE BEKROONDE PLANNEN.

TOELICHTING MOTTO „OPTIMAAL MINIMUM" — Architecten Brinkman & van den Broek.

I. Het woningtype.

Het voorgestelde woningtype werd reeds voor 1750 woningen door coöpereerende Rotterdamsche Bouwondernemers gebouwd. Het heeft de volgende karakteristieken:

1. Een bajonettype, waardoor de helft der woningen 2 en de andere helft 3 slaapkamers heeft.
2. Een zoodanige ligging van het woningportaal in het midden der bouwdiepte, dat verwisseling van trappenhuis en daarachter gelegen kamer mogelijk is. Hierdoor kan de ligging van woonkamer en keuken òf principieel op het Westen, of aan de straatzijde (uitzicht) òf aan de tuinzijde (rust) gekozen worden.
3. Een ligging van de grootste slaapkamer en-suite met de woonkamer. Daarbij wordt bepaaldelijk gedacht aan het gebruik van klapbedden in deze slaapkamer, opdat deze ruimte ook overdag beteekenis krijgt als speel- of studeergelegenheid.

De combinatie van suite-type en omkeerbaar trappenhuis maakt het type practisch voor elke oriënteering en elke straat geschikt.

Verdere karakteristieken van het woningtype zijn:

4. Zoodanige maat van de kleinere slaapkamers, dat daarin òf 2 één-persoonsbedden naast elkaar òf 1 tweepersoonsbed kan worden geplaatst.
5. Een keuken die is gedacht als afgescheiden onderdeel van de huiskamer; de aparte toegang uit het portaal (de z.g. vrije keuken) is opgegeven terwille van een maximaal benutten der beschikbare ruimte.

Om dezelfde reden is de toegang tot het balcon niet in de keuken zelf, doch onmiddellijk daarnaast ontworpen. Het bezwaar van de kooklucht wordt opgevangen door het verplichte wasemkanaal en de afsluitbare glas-deur, die weer een gemakkelijk toezicht van de huisvrouw mogelijk maakt, dat bij de z.g. vrije keuken ontbreekt.

Wil men voor het bezit van een vrije keuken eenige nuttige woonruimte opofferen dan is zulks echter wel mogelijk volgens de bijgevoegde variant.

6. De bergplaatsen tevens wasch- en droogplaats zijn ondergebracht in den kelder van zoodanige diepte, dat de beg. grondvloer op 1,10 m boven de straat komt te liggen, hetgeen voldoende vrijheid waarborgt voor slaapkamers en eventueel voor keukens aan de straatzijde.

II. Constructie.

A. Fundeering

1. Palen

Indien geen houten palen beschikbaar zijn, geven gewapend betonpalen de eenige mogelijkheid. In verband met de bovenbelastingen geven betonpalen van 34 × 34 cm. met een draagvermogen van 40 ton de meest economische oplossingen.

2. Voor den keldervloer is volgens inzender geen ander materiaal mogelijk dan gewapend beton.

Woningbouw in den geest als het ingezonden plan vraagt kelderruimte en die is in deze maten niet meer met baksteenconstructies uit te voeren.

Aangenomen is een minimum vloerdikte van 0,15 m met het oog op de waterdichtheid. De paalkepen zijn boven den vloer geconstrueerd voor de bouwmuren, voor de overige onder den vloer.

Daar een gewapend betonnen muur onder voor- en achtergevel technische voordeelen heeft op de gemetselde gevelmuur, is een betonmuur van 0,25 m tot den beganen grondvloer gehandhaafd.

B. Vloeren en Daken.

Hiervoor werden gekozen gewapende holle bimsplaten, die eventueel zoowel aan onder- als bovenzijde onafgewerkt kunnen blijven.

De acoustische en thermische kwaliteiten hiervoor zijn als volgt, vergeleken met de in den woningbouw algemeen gebruikelijke.

1. Als isolatie tegen luchtgeluid geeft Professor Zwikker voor de vloerconstructie van 2,2 cm vloerhout op balken met plafond van tengels, riet en specie als uitkomst van door hem verrichte metingen op: 45 decibel (zie Catalogus voor de Bouwvakken: Bouw-physische hoofdstukken (blz. 209).

Opgemerkt wordt, dat volgens de Duitsche Din.normen deze isolatie onvoldoende is (geëischt wordt 60 decibel voor woningscheidende vloeren), en dat de isolatie dezer vloeren zeer moeilijk en weinig te verbeteren is. Voor de massieve bimsplaat van 10 cm zou volgens de formule van Rayleigh voor homogeen materiaal een isolatie tegen luchtgeluid mogen worden verwacht van i (db) = 10 + 20 log m = 10 + 20 log 108 = 50,7 decibel.

Prof. Zwikker heeft voor deze bimsplaten (fabrikaat „Arkel") gemeten (zie de „Ingenieur" 1937 no. 33 over de A.V.R.O.) 55 decibel, waaruit blijkt, dat bims betere resultaten geeft dan de theoretische formule mag doen verwachten.

De kanalen in de holle bimsplaten oefenen op de isolatie waarschijnlijk (er zijn geen meet-uitkomsten bekend) geen invloed uit.

Op grond hiervan mogen de volgende isolatie-cijfers tegen luchtgeluid worden verwacht:

dikte 0,07: $\frac{55}{50,7} \times (10 + 20 \log 62) = 50$ dec.

0,09: $\frac{55}{50,7} \times (10 + 20 \log 71) = 51$ „

0,10: $\frac{55}{50,7} \times (10 + 20 \log 90) = 52$ „

0,12: $\frac{55}{50,7} \times (10 + 20 \log 100) = 545$ „

2. Van de isolatie tegen contactgeluid zijn weinig metingen bekend: in elk geval is deze isolatie gering.

Aerocrete	0,07 dik	=	2,1 db
Hoogovenbims	0,07 „		2,7 „
Betocel	0,07 „		5 „
Cocosvilt	0,02 „		8 „

Het hinderlijkste verschijnsel hiervan is het loopgeluid. Het is waarschijnlijk het beste te bestrijden door mechanische middelen: dempen van het loopen in zachte laag: estrich of nog beter vezelplaat onder het linoleum, viltplaten onder de steunen van muziekinstrumenten (piano, radiokast).

Het door loopen veroorzaakte dreunen wordt beheerscht door de stijfheid van den vloer, respectievelijk de doorbuiging, die omgekeerd evenredig is met het traagheidsmoment van de constructie. Dit bedraagt per m¹ voor:

Houten balken 8/18 = $\frac{100}{65} \times \frac{}{12} \times 18^3 = 6000$ cm⁴

Bimsplaten 0,12: $\frac{1}{12} \times 100 \times 12^3 = 14400$ cm⁴

alzoo bijna 2½ maal zoo groot.

Verwacht mag dus worden, dat het door loopen veroorzaakte dreunen belangrijk minder zal zijn dan bij de gebruikelijke constructie. Opgemerkt wordt nog, dat het ophangen van een plafond aan deze platen waarschijnlijk ongunstig zou werken, daar het als membraan het loopgeluid waarschijnlijk juist sterk zou overbrengen. Deze en soortgelijke constructies moeten eenvoudig een keer gemaakt en dan beproefd worden.

3. Warmte-isolatie.

Daar geen metingen van de toegepaste constructie bekend zijn, werd deze vergeleken met die van de gebruikelijke constructies, en wel werd de berekening van deze getoetst aan daarvan bekende metingen (als opgenomen in publicatie 5 der Warmtestichting en in K. Limperg: Naar warmer woningen, blz. 66) teneinde na te gaan of de berekening voldoende betrouwbaar zou zijn.

Berekend werd:

a. Platbalklaag met 2² houten schot tusschen balken en plafondtengels.
Hiervoor is met verwaarloozing van ventilatie-verliezen berekend:
Warmtedoorgangsgetal K = 0,85 Kcal./m² h. °C.
gemeten werd K = 0,86.

b. Platbalklaag met vezelplaat tusschen dakbeschot en mastiek.
Hiervoor is met verwaarloozing van ventilatieverliezen berekend:
Warmtedoorgangsgetal K = 0,95 Kcal./m² h. °C.
gemeten werd K = 0,97.
Vervangt men hier de vezelplaat door 0.03 m Heraklith, dan berekent men het doorgangsgetal K = 0.85 Kcal./m² h. °C.

c. Platbalklaag met extra scheidingsvloertje 0,01⅝ dik tusschen de balken.
Hiervoor is met verwaarloozing van ventilatie-verliezen berekend warmtedoorgangsgetal K = 0,86 Kcal/m² h. °C.

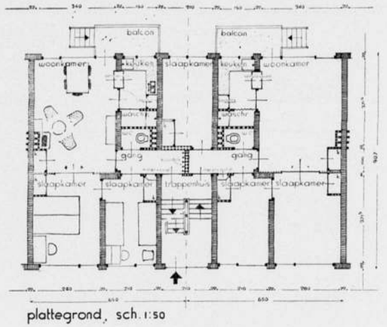

plattegrond, sch. 1:50

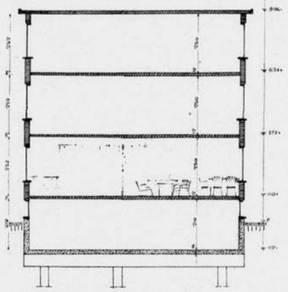
dwarsdoorsnede, sch. 1:50

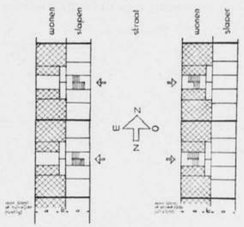

situatie sch. 1:200
„omkeerbaar" woningtype

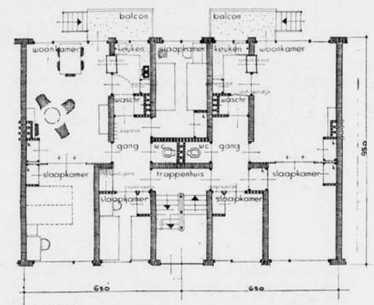

variant

gevels sch. 1:100

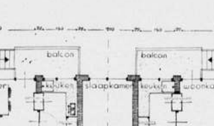
paalfundeering sch. 1:100

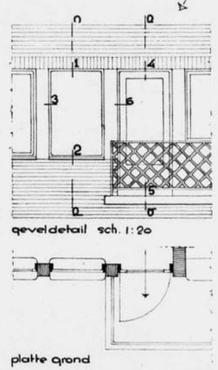

geveldetail sch. 1:20

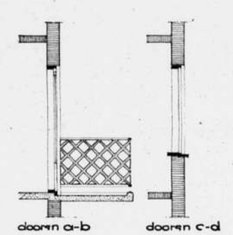
doorsn a-b

doorsn c-d

platte grond

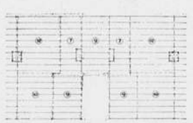
plaatverdeeling vloeren sch. 1:100

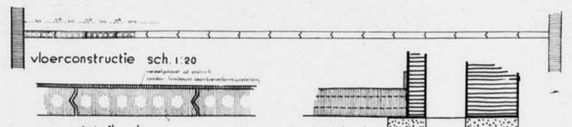
vloerconstructie sch. 1:20

detail sch. 1:5

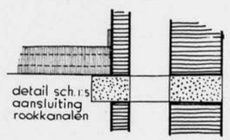
detail sch. 1:5
aansluiting
rookkanalen

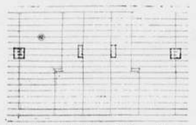
plaatverdeeling dak sch. 1:100

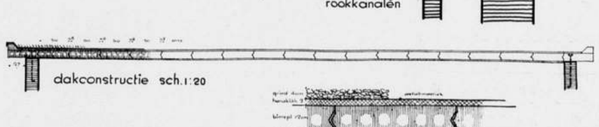
dakconstructie sch. 1:20

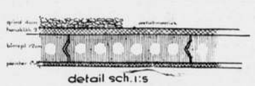
detail sch. 1:5

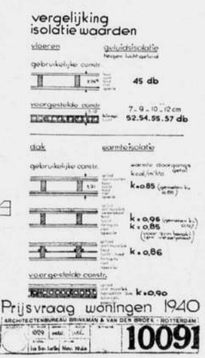

PRIJSVRAAG WONINGEN 1940 ROTTERDAM (OORSPRONKELIJKE TEEKENING 4 X VERKLEIND). ARCH. BRINKMAN EN VAN DEN BROEK.

d. Van de kanaalplaten zijn geen warmtedoorgangscijfers gemeten. Indien men echter de werking van de kanalen voor de isolatie verwaarloost, dan berekent men voor de toegepaste constructie van 0,12 m platen met een isolatie van 0,03 Heraklith een warmtedoorgangsgetal K = 0,85 Kcal/m² h. °C. en is dus de te verwachten isolatie gelijk aan gebruikelijke goede constructies.

Opgemerkt wordt hierbij:

1e. De warmtegeleidings-coëfficiënt wordt door den fabrikant op gezag van de Warmtestichting opgegeven als $\lambda = 0{,}104$ hetgeen de isolatie gunstig zou beïnvloeden. Dit getal geldt echter alleen in volkomen droge toestand. Voor de normaal vochtige toestand is zeker te rekenen op $\lambda = 0{,}25$.
2e. Daar vochtopneming van het bims aldus de isolatie nadeelig beïnvloedt, zijn de dakplaten in afwijking van de vloerplaten wel afgepleisterd, teneinde vochtopneming zooveel mogelijk te beperken.
3e. Van de isolatiewaarde tegen zonnewarmte 's zomers zijn geen metingen bekend. Verwacht mag worden dat de isolatie tegen de onaangename warmteuitstraling bij het bimsdak beter zal zijn dan die van de houten constructies.

C. Overige materialen.
1. Muren: baksteen; binnenmuren: kalkzandsteen.
2. Kozijnen: geschokt of getrild beton; trappenhuis: ijzer; draaibare deelen: hout.
3. Betimmeringen: overbodig.
4. Lateien: zooveel mogelijk beperkt door tusschenpenanten, overigens van te voren klaargemaakte gewapend-beton-lateien.
5. Trappen: gewapend beton, afdekplaten natuur- of kunststeen, boomen en stootborden terrazzo; wanden beton-emaille.
6. Balustrades voor trappen en balkons: ajour schokbeton.
7. Aanrecht, waschbak, vloeren van keuken, waschruimte en W.C.: terrazzo, wanden: tegels.
8. Kasten en deuren: hout.
   Kasten in slaapkamers zonder deuren of betimmering.

III. Begrooting.

Totale bouwinhoud normaal dubbel pand 1200 m³.
„ netto bouwkosten „ „ „ ƒ 19.636 (Nov. 1940)
„ „ „ variant „ „ „ ƒ 20.300 („ „)
Totaal houtverbruik met inbegrip van deuren en aftimmering 6.2 m³ of ½%.

TOELICHTING MOTTO „NORMALAND" — Arch. Jos. de Jonge.

In de gegeven plattegrond wordt de perceelsbreedte bepaald door de minimum breedte van woonkamer en naastgelegen slaapkamer. Door vermindering van de breedte van de slaapkamer en toepassing van muren van 0.18 m dik is de totaalbreedte met 0.50 m te verminderen.
De keuken is in dit plan aan de achterzijde, omdat de keuken met balcon aan de voorzijde bezwaren oplevert, die moeilijk te ondervangen zijn.
Het voordeel van een directe verbinding van keuken en woonkamer is hiermede vervallen, doch dit bezwaar is tot minimale proporties teruggebracht door de deuren vlak bij elkaar te houden, zoodat directe communicatie mogelijk is. Bovendien is de ligging van de keuken ten opzichte van de voordeur hierdoor bijzonder gunstig.
Het balcon is grootendeels ingebouwd, waarvoor met een gemonteerde betonplaat met halfsteensbalustrade volstaan kan worden.
Het souterrain is niet alleen als bergruimte bedoeld, doch ook als waschgelegenheid. Hiertoe is een gedeelte van de ruimte voor gemeenschappelijk gebruik bestemd en is hier op aan- en afvoer gerekend.
Hier zijn ook de aansluitingen der installaties en de meters ondergebracht, zoodat ook de bergplaatsverlichting op de eigen meter kan worden aangesloten.

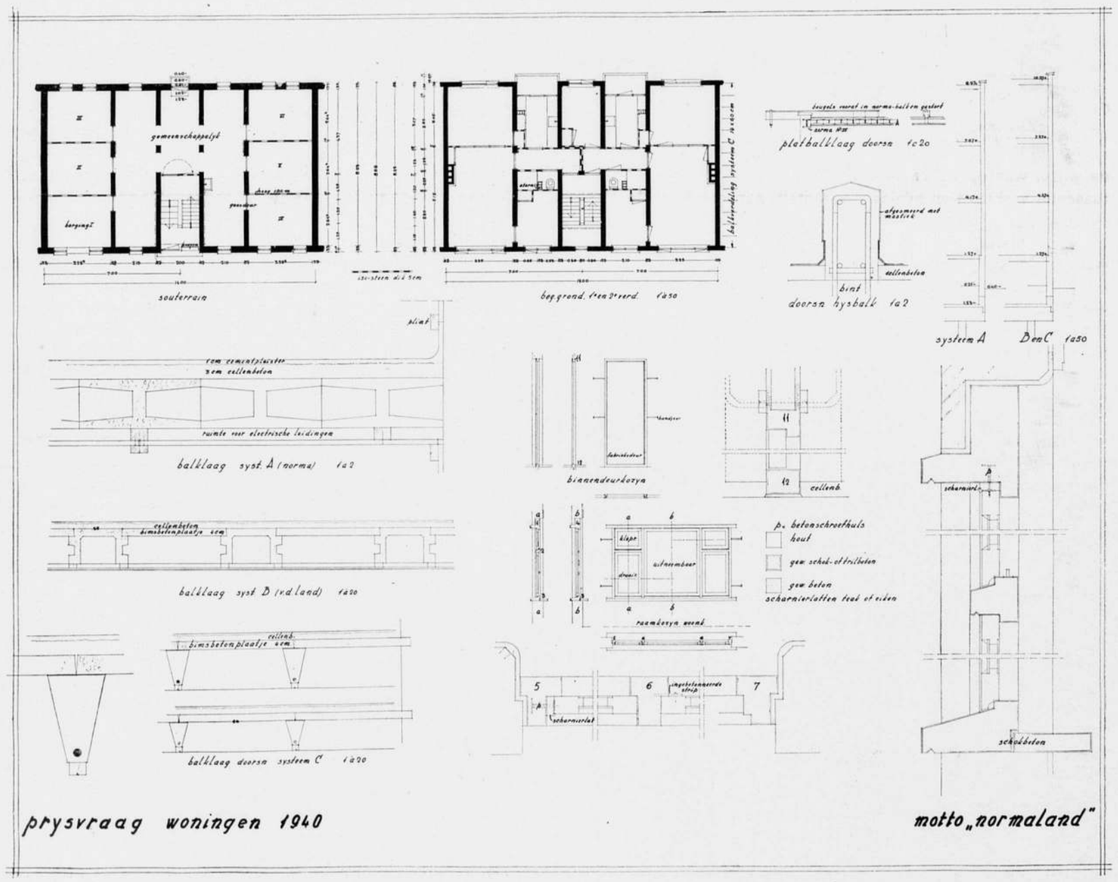

PRIJSVRAAG WONINGEN 1940 ROTTERDAM (OORSPRONKELIJKE TEEKENING 5 X VERKLEIND). ARCH. JOS. DE JONGE.

Kozijnen.
Alle kozijnen zijn bedoeld in Schok- of trilbeton, zooals die door verschillende betonfabrikanten worden gemaakt.
Gevelkozijnen hebben verzwaarde bovendorpels, zoodat deze als lateien dienst doen. Tusschenstijlen kunnen als dragende elementen behandeld worden.
Voor het bevestigen van de scharnieren en slotplaten zijn schroefhulzen ingestort, waarmee latten in de sponningen kunnen worden vastgezet.
Trappen.
De treden zijn bedoeld als massieve betontreden met slijtlaag van kunststeen, aan één zijde in de muur ingeklemd, aan de andere zijde vrijdragend. De bordessen zijn van hetzelfde materiaal, zoodat de, op de fabriek klaargemaakte, deelen geheel op het werk gemonteerd kunnen worden.
Fundeering.
Theoretisch zouden fundeeringbalken onder de draagmuren, op twee zware palen dragend, het meest economisch zijn. In dat geval zouden vleugel- of Frankipalen aangewezen zijn.
In de praktijk brengt de eerste methode ernstige bezwaren mee. Een paal die wordt stukgeslagen of sterk zijwaarts afwijkt, moet door een andere worden vervangen. Dit kan bij vleugelpalen eerst op grooteren afstand geschieden, waardoor de berekening van de binten geheel zou moeten veranderen. De Frankipaal lijkt voor deze soort bouw te kostbaar.
In dit plan is daarom gerekend op drie betonpalen onder de draagmuren, waarbij er naar gestreefd is om de palen ongeveer gelijk te belasten zonder groote verschillen in de momenten.
Vloeren.
Van de bekende systemen van vloerconstructies van op de fabriek klaargemaakte onderdeelen, als Siegwart en Norma of holle baksteenvloeren treedt de „Norma" als de meest economische op de voorgrond. Bovendien is dit balktype van Wernink Leiden met raveelingen enz. zoodanig uitgewerkt, dat het ook voor de praktijk in de massabouw wel het meest handelbaar is.
De gewapende dekvloer geeft een gunstige verdeeling van belasting, doch een minder goede isolatie.
Daarom is in dit plan de Norma-vloer toegepast met een gewapende laag van cellenbeton (Christiani & Nielsen), die met een beschermende laag van cementpleister is afgedekt om beschadiging te voorkomen. De daardoor verkregen geluidsisolatie is bijzonder gunstig.
Vloeren systeem B.
Deze nog minder bekende vloerconstructie (van de Land) biedt het voordeel van een zeer economisch materiaalgebruik, zoodat toepassing van dit systeem, na toetsing door de bevoegde autoriteiten, zeker overweging zal verdienen.
Vloeren systeem C.
Nog meer economisch is dit systeem, dat bovendien ook belangrijk eenvoudiger is bij de fabricatie in serie, zoowel wat bewapening en bekisting als isolatie betreft.
Er is op gerekend, dat bij gunstiger materiaalpositie houten dekvloeren kunnen worden aangebracht.
Daken.
Bij elk van de drie constructiemethoden is een isolatielaag van cellenbeton gewenscht, waarover een waterdichte afdekking van Rubberoid of Timmeroid wordt aangebracht.
Hijschbalk.
De hijschbalk is midden boven de woonkamervensters aangebracht bovenop de betonvloer.

TAAK EN WERKWIJZE VAN DEN ARCHITECT.

In het Bouwkundig Weekblad Architectura van 21 Dec. 1940 No. 51 komt een verslag voor van een inleiding, welke Ir. W. Valderpoort, Chef van de Bouwpolitie te Rotterdam, over bovengenoemd onderwerp gehouden heeft in den Studiekring voor de Corporatieve Orde van den B.N.A.
Ofschoon ieder rechtgeaard bouwbeoefenaar het betoog van Ir. Valderpoort grootendeels zal onderschrijven, lijkt mij toch de wijze, waarop Ir. Valderpoort zich de ideale samenwerking tusschen architect en adviseur voorstelt, aanvechtbaar. Ir. Valderpoort betoogt nl.:
„Ik denk hierbij niet aan een samenwerking zooals die tegenwoordig als meermalen plaats heeft, nl. die tusschen een architect en een adviseerenden ingenieur. Een dergelijke samenwerking is voor het doel, dat mij voor oogen staat, niet voldoende. Dit doel, een op harmonische wijze tot stand brengen van bouwwerken die voldoening geven als een gebruiksvoorwerp als ook als een object van schoonheid, kan, anders dan bij uitzondering, in den vorm van samenwerking slechts bereikt worden in één vast bureau, waarbij dus niet eens een enkele maal een advies wordt ingewonnen, doch de beide componenten a.h.w. één geheel vormen. Een dergelijke combinatie bestaat reeds hier en daar en ik heb steeds meer den indruk gekregen, dat een zoodanige oplossing een roosschot is, al wil ik hiermede niet te kennen geven, dat zij alleen tot het doel voert."
De ideale samenwerking van architect en ingenieur ziet Ir. Valderpoort dus als een compagnonschap tusschen beiden in één vast bureau. Echter de meest harmonische samenwerking kan niet verhinderen, dat de werkzaamheden van den architect bij ieder bouwwerk verre boven die van den ingenieur uitgaan. Naar mijn ervaring nl. zijn de technische werkzaamheden van den ingenieur te stellen op ongeveer 10 %, zelden 20 %, van het totaal. Wil het bureau niet topzwaar worden, dan zal de ingenieur — hetzij door aanleg, hetzij door noodzaak — naar aanvullende werkzaamheden moeten zoeken, b.v. van architectonischen of administratieven aard op het bureau of daarbuiten, in ieder geval werkzaamheden welke even zoo goed, zoo niet beter en economischer, door daartoe meer geschikte krachten zouden kunnen verricht worden. Alleen al het feit dat een ingenieur in Delft de civiele en niet de bouwkundige richting heeft gekozen, vooronderstelt zijn meer technischen aanleg en voorkeur voor het constructie-vak. Een nuttig rendement van 10 à 20 % voor die werkzaamheden, welke met zijn meest natuurlijken aanleg strooken, is — ook maatschappelijk gesproken — zeer ongunstig te noemen.
Er is echter meer! De gemiddelde architect bouwt niet zooveel werken van behoorlijke grootte of van gelijken aard, dat alleen hieruit voor den ingenieur groote ervaring (en dus groote nuttigheid) zou te putten zijn. Men zou zelfs kunnen aannemen, dat — door voorkeur van den architect voor bepaalde constructies — de ingenieur een slechts zeer eenzijdige ontwikkeling zou verkrijgen.
En hoe ziet het met het technisch personeel? Evenals tusschen architect en civiel-ingenieur is er bij middelbare technici een essentieel verschil tusschen bouwkundige teekenaars en constructeurs. Met zeldzame uitzondering is de goede constructeur geen aestheticus, en omgekeerd. Een gecombineerd bureau „architect-ingenieur" moet dus over beiden beschikken, waarbij de constructeur gemiddeld driekwartjaar zonder emplooi zou zijn, tenzij eenzelfde personeel zoowel het bouwkundige als het constructieve teekenwerk zou behandelen, waardoor echter noodzakelijk een van beide in de verdrukking zou moeten komen.
Een architect zou ook een civiel-ingenieur in dienst kunnen nemen. Zou dit slechts incidenteel kunnen gebeuren, nl. iedere keer dat de architect een belangrijke opdracht ontvangt, dan zal hij hiervoor niet gauw een ervaren kracht vinden. Voor goede samenwerking (zooals Ir. Valderpoort die bedoelt) zou trouwens een meer vaste kracht vereischt zijn, waarvoor dan echter dezelfde bezwaren gelden als hierboven genoemd.
Maar waarom zou dan het instituut van raadgevend ingenieur niet de ideale oplossing kunnen zijn? Indien een tiental architecten bij eenzelfden adviseur geregeld laat adviseeren, vervallen op de eerste plaats de finantieele bezwaren. Ieder draagt slechts ongeveer 10 % bij in de honoreering van den ingenieur, terwijl deze laatste met een nuttig rendement van 100 % constructief werk aan de maatschappij het meeste nut geeft.
Van meer belang echter is, dat de ingenieur, welke aan verscheidene architecten adviseert, ongetwijfeld levendiger zal blijven; hij wordt door de verschillende inzichten meer geprikkeld tot scherpe analyse; er ontstaat wisselwerking.
Met Ir. Valderpoort ben ik het echter volkomen eens, dat goede

en vruchtbare samenwerking niet bereikt kan worden door het eens een enkele maal advies inwinnen van den architect bij den adviseur. Integendeel, de ideale samenwerking vereischt geregeld contact en overleg. Reeds bij het voorloopig ontwerpen van een project moeten vormgeving en constructie hand aan hand gaan; dan alleen is goed resultaat te verwachten.
Uit eigen ervaring (en de architecten waarmede ik reeds jaren samenwerk zullen dit ongetwijfeld beamen) weet ik, dat op bovenstaande wijze ideëel en nuttig werk wordt verricht, wellicht zelfs beter dan door een compagnonschap „architect-ingenieur" bereikt zou kunnen worden. Want is het niet zoo, dat respect en waardeering voor elkaars werk grooter blijven en dus de samenwerking vruchtbaarder, indien niet, b.v. door al te nauw contact, de kleine menschelijke onvolkomenheden onderling gaan hinderen en domineeren?
Ten slotte nog een enkele opmerking over het verwijt, dat Ir. Valderpoort tot de architecten richt, nl. dat zij zich teveel terug zouden trekken uit het constructie-gebied. Afgezien ervan of dit terugtrekken niet inderdaad in de hand zou gewerkt worden door het propageeren van combinatie-bureaux „architect-ingenieur", kan ik toch de meening van Ir. Valderpoort niet onderschrijven. Indien de ervaring in zijn functie bij de Bouwpolitie hem tot deze conclusie deed komen, dan geloof ik, dat dit geen juiste maatstaf is. Immers, het ligt toch voor de hand dat een architect, indien hij zich constructief laat adviseeren, zich door zijn adviseur ook laat vertegenwoordigen bij Bouwtoezicht voor technische besprekingen, al zal hij daardoor den schijn wekken geen belangstelling te hebben voor de constructie. Immers deze technische besprekingen betreffen toch in den regel niet het essentieele van een constructie, doch meestal ondergeschikte details over berekeningen enz., zg. „rekenschuif" problemen. Hieruit overschilligheid van den architect voor constructie af te leiden, lijkt mij niet billijk; het is louter een kwestie van efficiënte werkverdeeling.
De mate van belangstelling van den architect voor constructie komt m.i. meer tot uiting in de besprekingen met zijn adviseur. Dat deze belangstelling bij de meeste architecten zeer groot is kan ik, althans uit eigen praktijk, den heer Valderpoort verzekeren.

Ir. L. H. HUYDTS, civ. ing.
Raadgevend Ingenieur O.N.R.I.

Den Haag, Febr. 1941.

RICHTLIJNEN VOOR DE TOEKOMSTIGE DRINKWATERVOORZIENING IN NEDERLAND.

In een afzonderlijk uitgaafje zijn opgenomen de rede, welke de heer W. F. J. M. Krul, Directeur van het Rijksinstituut voor Drinkwatervoorziening, heeft uitgesproken in de vergadering van de Vereeniging het Nederlandsch Congres voor Openbare Gezondheidsregeling te Haarlem op 25 Oct. 1940, met de daarbij gevoerde discussie.
Behalve door het onderwerp zelve, wordt in dit boekje ook onze aandacht gewekt door de opmerkingen van den heer Ir. W. G. van der Kloot, Wetenschappelijk assistent der Contactcommissie inzake Natuurbescherming, met betrekking tot de natuurbescherming gemaakt. Na de positie besproken te hebben, welke de Veluwe, de duinen en de plassengebieden zullen krijgen, wanneer voor de drinkwatervoorziening volgens de richtlijnen zal worden gezorgd, bepleit ir. v. d. Kloot de spoedigste vaststelling van een nationaal bestemmingsplan.
De brochure is bij de Contactcommissie p/a Dr. W. C. de Leeuw te Leiden, verkrijgbaar door storting van ƒ 0.10 op gironummer 210481.

J. P. M.

DE HOUTPRIJZEN.

INLANDSCH RONDHOUT NAALDHOUT.
In de Staatscourant van 7 dezer is de „Wijzigingsbeschikking Inlandsch rondhout naaldhout No. 1" afgekondigd, waarbij herziene maximum-prijzen voor palen zijn vastgesteld.
De maximum-prijzen waartegen palen van Inlandsch rondhout naaldhout ten hoogste mogen te koop worden aangeboden of verkocht bedragen thans voor geveld, gekort en naar den berijdbaren weg gesleept hout van de afmetingen als in onderstaande tabel aangegeven (omtrek gemeten excl. schors op 100 vm afstand van het afgekorte dikke einde van den stam), bij levering af berijdbaren weg.

a. 5 tot 8 m lengte:
1. omtrek 51 t/m 60 cm . . . . . ƒ 22.— per m³
2. omtrek 61 t/m 70 cm . . . . . ƒ 24.— per m³

b. 8 tot 12 m lengte:
1. omtrek 61 t/m 70 cm . . . . . ƒ 26.— per m³
2. omtrek van meer dan 70 cm . . . . . ƒ 30.— per m³

De maximum-prijzen voor paalhout van minder dan 5 m lengte zijn thans vervallen. Deze palen mogen nu krachtens art. 4 lid 1 van de „Prijzenbeschikking Inlandsch rondhout naaldhout No. 1" ten hoogste worden te koop aangeboden of verkocht tegen prijzen, welke tot de hierboven genoemde prijzen van het lange naaldhout in een op 9 Mei 1940 algemeen gebruikelijke verhouding staan.
Voor verdere bijzonderheden wordt verwezen naar de Nederlandsche Staatscourant van 7 dezer.

PRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ IN HET BOSCHPLAN.

In de litteratuuropgaaf, ten dienste van de deelnemers aan deze prijsvraag, afgedrukt op pag. 40, staat een onjuistheid. Het aangekondigde boek, verzorgd door de Nederlandsche Heidemaatschappij, wordt niet uitgegeven door de Gebr. Zomer en Keunink, maar door de N.V. de Wed. Ahrend & Zn te Amsterdam. De titel er van zal zijn: „Boerderijen in Nederland". De Gebr. Zomer en Keunink zijn de uitgevers van de brochures van den heer H. J. v. Houte, Rijkslandbouwarchitect en Lector aan de Landbouw Hoogeschool te Wageningen.

NIEUWE NORMAALBLADEN.

V 906 Aanduiding van enkele en getwijnde garens (dubbel blad).
Aanduiding van garennummers of titer, spin- en twijnrichting en twist, volgorde der aanduidingen en voorbeelden van aanduiding.

V 1278 Herleidingstabel voor de twist van garens.
Herleidingstabel voor de twist, uitgedrukt in het aantal draaiïngen per meter, tot de twist, uitgedrukt in het aantal draaiïngen per Eng. duim, en omgekeerd.
Regels voor de herleiding en afronding.

V 1282—V 1284 Rijwielschroefbouten en toebehooren.
Afmetingen, typen en materiaal.

V 1285 Rijwielschroefdraad.
Metrische en Whitworth schroefdraad en schroefdraad met speciaal profiel, in gebruik bij de rijwielindustrie.

V 1287 Armseinen voor de bediening van hefwerktuigen.
Aanduidingen voor hijschen, vieren, zwenken, enz.

V 1296 Vacuummanometers en manometers.
Schaalindeeling en hoofdafmetingen.

V 1304 Blanke kolomschroeven en bijbehoorende moeren.
Schroeven met bolkop, verzonken kop en bolverzonken kop, met vlakke zeskante en vierkante moeren, met tot de kop doorloopende Whitworth draad 1/8"—5/8".

V 1311 Dunwandige gelegeerd-looden pijpen voor waterleiding.

V 1312 Gelegeerd-looden afvoerpijpen.
(Deze bladen vervangen tijdelijk N 211).
Afmetingen en keuringseischen voor pijpen van „oud-lood", gelegeerd met antimonium, voor waterleidingpijpen voor bedrijfsdrukken 4, 5,5 en 7 kg/cm² en voor afvoerpijpen.

Al deze uitgaven zijn verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 6, 's-Gravenhage, ook door tusschenkomst van den boekhandel.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 8
22 FEBRUARI 1941

C. VAN DER LINDE. †

In den vroegen morgen van Zaterdag 8 Februari is plotseling overleden collega C. van der Linde te Aerdenhout, oud bijna 54 jaar.
Collega Van der Linde ontving zijn opleiding op verschillende bureaux, als van F. G. C. Rothuizen te Goes, E. J. Wentink (restauratie Kasteel Nyenrode) en K. P. C. de Bazel. In 1917 werd hij chef de bureau van de Bazel, en na diens dood werden eenige van zijn werken door Van der Linde afgemaakt, w.o. het zeer belangrijke kantoorgebouw van de Ned. Handel-Mij. te Amsterdam.
Daarna volgde vestiging als architect (1ste werk Geref. kerk te Vlissingen) en een jarenlange associatie met collega A. P. Smits te Aerdenhout. In deze periode valt de bouw van nieuwe kantoorgebouwen voor de Ned. Handel-Mij. te Batavia en te Medan (waarvoor Van der Linde 4 jaar in Ned. Indië verbleef) en valt ook met genoemden collega de bouw van eenige landhuizen. In 1939 bouwde Van der Linde de Geref. kerk te Bennebroek.
Op organisatorisch terrein heeft deze ernstige, rustige werker zich ook gegeven. Vóór zijn vestiging als architect was hij Voorzitter van den Chr. Opzichters en Teekenaarsbond (thans Ned. Ver. v. Chr. Technici), terwijl hij in den B.N.A. niet alleen vrij geregeld de vergaderingen bezocht, maar zich ook gaf, o.a. als lid van de Examen-Commissie en als Examinator bij de examens Bouwkundig Opzichter.
Allen, die hem hebben leeren kennen en waardeeren om zijn bescheidenheid, zijn gaaf karakter, vol rust en beheersching, zijn nuchteren ontledenden zin, zijn toewijding en trouw ook in zijn Christelijke levensovertuiging, zullen hem met liefde en dank blijven gedenken.

J. H. VAN DER VEEN.

BOUWSTEENEN VOOR DE VAK-ORDE.

In de openingsrede, door den Voorzitter gehouden op de eerste bijeenkomst van den studiekring over een corporatieve orde in het bouwvak is het begrip „cultuur" gesteld in den ruimsten zin als al datgene „wat naar menschelijken wil in zelfwerkzaamheid van onderzoek en voortbrenging geschiedt".
Er is daarbij gesteld, dat bij geen der b e w u s t e levensverrichtingen de mensch alleen maar op zich zelf handelt, zoodat in de cultuur het sociale, het gemeenschappelijke mede is voorondersteld.
Het gemeenschappelijke beperkt zich echter niet tot het heden, maar het strekt zich uit van het verleden, over òns heden náár de toekomst. En het zijn allereerst de n a t u u r l i j k e maatschappelijke vormen van gemeenschappelijk leven en handelen, gezin, volk en vak, waarin de cultuur, in l e e r z a a m h e i d en m e d e d e e l z a a m h e i d dóór de tijden heen als een geestelijk goed wordt doorgegeven en door elke generatie opnieuw getoetst en veelal verrijkt en aangevuld wordt.
Zoo zijn de voortbrengselen van cultuur n i e t het uitsluitend resultaat van een persoonlijk kunnen, van persoonlijke verworvenheden van den maker alleen, maar zij zijn voortbrengsel van een persoonlijk èn gezamenlijk kunnen, van persoonlijk en gezamenlijk verworven waarden, van een kennen en kunnen, dat in volk en vak verworven is tezamen met vele tijdgenooten èn tezamen met vele voorgangers, en tot ons gebracht als een in vak en volk overgeleverd cultuurgoed.
En wat geldt voor de cultuur als geheel, dat geldt ook voor elk d e e l van die cultuur.
Het zou echter verkeerd zijn uit die algemeene geldigheid te besluiten, dat de v e r h o u d i n g van persoonlijk en gezamenlijk kennen en kunnen, van het in eigen tijd verworvene en het overgeleverde, van het zelf doen en tezamen doen nu ook voor e l k deel van de cultuur-voortbrenging dezelfde zou zijn. Wat algemeen geldig is, geldt daarom nog niet voor alles o p d e z e l f d e w i j z e.
En het zou nog verkeerder zijn, uit een algemeene geldigheid te besluiten tot e e n z e l f d e n v o r m van sociale en maatschappelijke orde voor elken tak van cultuur-voortbrenging!
Ook daarop werd bij de opening van den studiekring gewezen: elke orde zij n a a r d e n a a r d van het te ordenen object.
Elke o r d e zij een n a t u u r l i j k e en géén k u n s t m a t i g e orde.

Zoo zal de maatschappelijke orde, het raamwerk waarbinnen het eene cultuurdeel, het eene cultuurvak wordt beoefend a n d e r s zijn dan de maatschappelijke orde in een ander cultuur-vak. En de verschillen zullen kleiner of grooter (m o e t e n) zijn, naar de mate waarin de a a r d van het eene en die van het andere cultuurvak van elkaar verschillen.

Naar de meening van het Dagelijksch Bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten, kan men — in het tegenwoordige tijdsbestel — aan de b o u w k u n s t geen slechteren dienst bewijzen, dan door dit deel van de cultuur-voortbrenging uitsluitend of in hoofdzaak te zien als een tak van kunst. Bij géén ander kunstvak is de persoonlijke kunst-praestatie zoo zeer gebonden aan

SCHEMA INRICHTING REGISTER BOUWDIRECTIE.

BEVOEGDHEID		VOLLEDIGE BOUWBEVOEGDHEID (BEIDE WERKGEBIEDEN)	VOLLEDIGE BOUWBEVOEGDHEID (ÉÉN WERKGEBIED)	VOORWAARDELIJKE BOUWBEVOEGDHEID	BEPERKTE OVERGANGSBEVOEGDHEID	GEDEELTELIJKE BOUWBEVOEGDHEID	VOORWAARDELIJKE GEDEELTELIJKE BOUWBEVOEGDHEID	GEEN BOUWBEVOEGDHEID (WEL INGESCHREVEN)	GEEN BOUWBEVOEGDHEID (WEL INGESCHREVEN)	GEEN BOUWBEVOEGDHEID (NIET INGESCHREVEN)
ALS INSTANTIE	WERKGEBIED I CIVIELE BOUWTECHNIEK, WEG- EN WATERBOUWKUNDE	Overheidsinstanties of daarmee gelijk te stellen instanties, welke beschikken over verantwoordelijke krachten in hun dienst, die persoonlijk of tezamen de volledige bouwbevoegdheid bezitten voor de beide werkgebieden.	Overheidsinstanties of daarmee gelijk te stellen instanties, welke beschikken over een verantwoordelijk bevoegd civiel-ingenieur in hun dienst.	Overheidsinstanties of daarmee gelijk te stellen instanties, welke beschikken over verantwoordelijke krachten in hun dienst, die voor één der beide of voor de beide werkgebieden de volledige bouwbevoegdheid bezitten.		Overheidsinstanties of daarmee gelijk te stellen instanties, welke beschikken over verantwoordelijke krachten in hun dienst, die voor één der beide of voor beide werkgebieden een gedeeltelijke bouwbevoegdheid bezitten.	Overheidsinstanties of daarmee gelijk te stellen instanties, welke niet beschikken over verantwoordelijke krachten in hun dienst, die voor één der beide of voor beide werkgebieden een volledige of gedeeltelijke bouwbevoegdheid bezitten.			Niet in het register Bouwdirectie ingeschreven instanties.
	WERKGEBIED II BOUWKUNDE EN ARCHITECTUUR		Overheidsinstanties of daarmee gelijk te stellen instanties, welke beschikken over een verantwoordelijk bevoegd architect in hun dienst.							
ALS PERSOON	WERKGEBIED I CIVIELE BOUWTECHNIEK, WEG- EN WATERBOUWKUNDE	Bevoegde civiel-ingenieurs, die tevens de bevoegdheid van architect bezitten. Associaties van bevoegde civiel-ingenieurs en bevoegde architecten onder gemeenschappelijke verantwoordelijkheid.	Bevoegde civiel-ingenieurs, als zoodanig particulier gevestigd, hetzij persoonlijk, hetzij in associatie, die als „civiel-ingenieursbureau" optreden.	Bevoegde civiel-ingenieurs, in dienst van bij de vakgroep Bouwdirectie ingeschreven instanties of personen. Bevoegde civiel-ingenieurs, in dienst van niet in de vakgroep Bouwdirectie ingeschreven instanties of personen.		Bevoegde waterbouwkundigen, als zoodanig particulier gevestigd, hetzij persoonlijk, hetzij in associatie, die als „waterbouwkundig bureau" optreden. Bevoegde waterbouwkundigen tevens bevoegde bouwkundigen, of associaties van bouw- en waterbouwkundigen, die als zoodanig particulier gevestigd zijn, hetzij persoonlijk, hetzij in associatie, die als „bouw- en waterbouwkundig bureau" optreden.	Bevoegde waterbouwkundigen, in dienst van in de vakgroep Bouwdirectie ingeschreven instanties of personen. Bevoegde waterbouwkundigen, in dienst van niet in de vakgroep ingeschreven instanties of personen. Bevoegde constructeurs, in dienst van ingeschrevenen in de vakgroep Bouwdirectie.	Aankomend waterbouwkundigen. Aankomend constructeurs.	Leerlingen waterbouwkundige en constructeur.	Niet in het register Bouwdirectie ingeschreven personen of associaties van personen.
	WERKGEBIED II BOUWKUNDE EN ARCHITECTUUR	Bevoegde architecten, die tevens de bevoegdheid van civiel-ingenieur bezitten.	Bevoegde architecten als zoodanig particulier gevestigd, hetzij persoonlijk, hetzij in associatie, die als „architectenbureau" optreden.	Bevoegde architecten, in dienst van in de vakgroep Bouwdirectie ingeschreven instanties of personen. Bevoegde architecten, in dienst van niet in de vakgroep Bouwdirectie ingeschreven instanties of personen.	Architecten, die bij de eerste inschrijving in het architectenregister daarin zijn opgenomen, uitsluitend op grond van de overgangsbepalingen, dus zonder dat zij geacht kunnen worden ten volle te voldoen aan de definitieve normen van vakbekwaamheid.	Bevoegde bouwkundigen, als zoodanig particulier gevestigd, hetzij persoonlijk, hetzij in associatie, die als „bouwkundig bureau" optreden.	Bevoegde constructeurs, als zoodanig particulier gevestigd, hetzij persoonlijk, hetzij in associatie, die als „constructiebureau" optreden. Bevoegde bouwkundigen, in dienst van in de vakgroep Bouwdirectie ingeschreven instanties of personen. Bevoegde bouwkundigen, in dienst van niet in de vakgroep Bouwdirectie ingeschreven instanties of personen.	Bevoegde constructeurs, in dienst van niet-ingeschrevenen in de vakgroep Bouwdirectie. Aankomend bouwkundigen.	Leerlingen bouwkundige en constructeur.	

het sociale en materieele, zoo zeer gebonden ook aan een in en door den tijd gezamenlijk opgebouwde vak-techniek, aan de samenwerking met zeer vele andere werkers.
De kunsten van het bouwen en van den stads- en dorpsaanleg zijn naar onze meening niet straffeloos van dezen zeer breeden maatschappelijken voedingsbodem te scheiden.
Met de reproduceerende kunsten heeft de bouwkunst bovendien al zeer weinig gemeen. En met de andere scheppende kunsten? Muziek en literatuur kunnen te allen tijde geschreven worden uit eigen vrijen wil van den kunstenaar. Hun voortbrengselen zijn bestemd om te worden gereproduceerd, herhaald en vermenigvuldigd. Maar de totstandkoming vàn het kunstwerk is maatschappelijk nauwelijks gebonden en de manifestatie er van kan zich aanpassen aan tijd en mogelijkheid.
Voor de beeldende kunsten, schilder- en beeldhouwkunst, is de verwantschap met de bouwkunst grooter: het kunstwerk is een één-malige concrete en aan materieele existentie gebonden realiteit. Maar nòch het bestaan van het niet aan plaats en openbaarheid gebonden kunstwerk, nòch het ontstaan ervan, dat óók uit eigen vrijen wil van den maker kan geschieden, wijzen op een zoo kennelijke maatschappelijke gebondenheid als die welke van de bouwkunst bestaat.
De bouwmeester is steeds aangewezen op anderen: bij de voorbereiding van zijn werk heeft niet hij te beoordeelen of zijn werk tot stand zal komen, maar hij kàn alleen werken wanneer anderen hem uit maatschappelijke noodzaak opdragen te bouwen. Het initiatief tot het kunstwerk ligt niet bij hem, hij bepaalt nòch den omvang, nòch den inhoud van zijn eigen werk. En wàt hij maakt is nooit een op zich zelf staand kunstwerk zonder meer, maar steeds en overal heeft hij zijn werk in te voegen in het bestaande, gegroeide en groeiende geheel van stads- en dorpsaanleg of landschap.
Ook hoe hij zijn werk zal maken, wordt niet alleen door hem zelf bepaald: hij heeft te maken met zuiver maatschappelijke problemen als de beschikbaarheid van grondstoffen en materialen, van arbeidskrachten, arbeidsmiddelen en geldmiddelen en met de beschikbaarheid van den bodem. En bij het bouwen zelf zijn het niet zijn handen die het werk zelf maken, maar het eigenlijke kunstwerk (niet de voorstelling, de teekening) wordt tot stand gebracht, weliswaar onder zijn leiding of naar zijn aanwijzing, maar dóór uitvoerende hoofd- en handarbeiders. En het zijn daarbij niet alleen degenen die op de bouwplaats zelf werkzaam zijn, maar ook vele leiders en werkers elders, in werkplaatsen en fabrieken, die tenslotte tezamen het „kunst"werk tot stand brengen.

Met al deze deelen van het maatschappelijk leven en met al deze werkers is de ware bouwmeester ten nauwste verbonden en moet hij ten nauwste verbonden blijven wil niet de bouwkunst los geraken van de werkelijkheid waarin zij haar voedingsbodem vindt.
Wij hebben genoeg gezien van een „bouwkunst" welke van die werkelijkheid is losgemaakt om, voor wat de vak-orde en de groepeering der vak-organisaties betreft het onderbrengen van architecten in een kunstenaars-gilde als een primair belang te kunnen zien en als een eerstnoodige dienstbaarheid aan het belang van de bouwkunst.
Wij ontkennen daarmee geenszins dat in een standsorganisatie van kunstenaars óók de architecten thuis behooren, al zal met zeker evenveel recht betoogd moeten worden dat zij óók thuis behooren in een standsorganisatie van technici, zoowel als in een stands-organisatie van beoefenaren der vrije beroepen.
Maar een vak-organisatie van architecten behoort thuis bij de vak-organisaties van de andere groepen van werkers in het bouwvak.
Vooralsnog achten wij de vak-organisatie belangrijker dan de standsorganisatie. En zeer zeker achten wij het fundament voorafgaande aan de bekroning!
Een gezonde orde van den voedingsbodem van alle architectenwerkzaamheid gaat voor ons, als fundament, vooraf aan de bekroning van die werkzaamheid in de kunst.
En daarom meenen wij, dat een gezonde vak-orde zich allereerst moet baseeren op een juiste onderlinge groepeering en samenwerking van alle werkers in het bouwvak.

Uitgaande van de voorafgaande overwegingen en ons stellende op den grondslag van de overtuiging dat, wie saneeren wil, dient te durven beginnen bij zich zelf, hebben wij besloten tot de instelling van het in de Statuten van onzen Bond voorziene Architecten-Register.
Bij de installatie van den Architectenraad, welke tot taak heeft dat register aan te leggen en te beheeren, is reeds aangekondigd, dat, wat de saneering in eigen kring betreft, het eerstvolgende streven gericht zou zijn op de uitbreiding van het Architecten-Register tot een algemeen register van allen, die bij de bouwindustrie als zoodanig betrokken zijn.
Een dergelijk Register Bouwdirectie zou een bijdrage kunnen zijn tot een verderen organischen opbouw, tot een waarlijk corporatieve vak-orde, die stap voor stap, steen voor steen gebouwd moet kunnen worden. En wanneer bij de installatie van den Architecten-Raad gesproken is van een eersten steen, dan zou men in de totstandkoming van een Register Bouwdirectie een tweeden bouwsteen kunnen zien.

Een suggestie voor dezen volgenden bouwsteen geven wij hierbij.
Het ontworpen schema biedt de volgende mogelijkheden:
1° Een volledige regeling van de bevoegdheid tot het voeren van bouwdirectie.
2° Een basis voor de begrenzing der verschillende vakgroepen door vakbekwaamheidsnormen en voor de te stellen toelatingseischen voor elke vakgroep.
3° Een basis voor het stellen van regelen voor de vakuitoefening voor de verschillende vakgroepen.
4° Een basis voor de organisatie der verschillende vakgroepen van de bouwdirectie binnen een corporatief bestel van het bouwvak (dus binnen een bouwschap).
5° Een basis voor de regeling van de dienstverhouding tusschen werkgevers en werknemers binnen de groep van de bouwleiding.

Verdere bestudeering van het schema zal doen zien, dat de bevoegdheid tot het voeren van bouwdirectie is onderscheiden in twee werkgebieden, dat van de civiele bouwtechniek, weg en waterbouwkunde (werkgebied I) en dat van bouwkunde en architectuur (werkgebied II).
De volledige bouwbevoegdheid (als bouwdirectie dus) voor één dezer beide werkgebieden komt dus volgens dit schema toe resp. aan den bevoegden civielingenieur en aan den bevoegden architect.
Wat den laatste betreft, geeft het Reglement Architectenregister een grondslag. Wat onder een bevoegd civiel-ingenieur moet worden verstaan zal nader in details moeten worden aangegeven. Het toevoegen van het woord „bevoegd" houdt echter reeds in, dat een theoretische opleiding alléén hier evenmin als bij de architecten voldoende geacht mag worden.
Verder zal nader omschreven moeten worden de gedeeltelijke bouwbevoegdheid, welke toegekend kan worden aan bevoegde waterbouwkundigen, bevoegde constructeurs en bevoegde bouwkundigen.
Waarmee dus tevens de toelatingseischen tot die groepen en de basis voor eventueele examens en opleidingsmogelijkheden zijn vastgelegd.
Wij stellen ons voor dat daarbij een zeker evenwicht tusschen practische en theoretische opleiding uitgangspunt moet zijn, zonder daarbij de vaak zeer verschillende wegen langs welke men tot een bepaalde bevoegdheid kan komen af te sluiten.

In het schema is verder plaats, óók voor diegenen die zich een der mogelijke bevoegdheden hebben verworven doch deze niet persoonlijk uitoefenen, doordat zij in dienstverband werkzaam zijn.
Aangenomen is, dat zij de verworven bevoegdheid behouden en ook als bevoegden organisatorisch behooren tot de vakgroep van degenen die gelijke bevoegdheid bezitten.
Door de verworven bevoegdheid bij de uitoefening van het vak te binden aan bepaalde voorwaarden (door dus de voorwaardelijke bevoegdheden voor bepaalde groepen in te voeren) kan de in dienstverband werkzame bevoegde in het hem passende organisatorische verband worden opgenomen, terwijl tòch met zijn bijzondere positie rekening wordt gehouden voor wat zijn andere wijze van vak-uitoefening betreft.
In het schema is hier rekening gehouden ook met de mogelijkheid dat een bevoegde ingeschrevene in een der vakgroepen niet in dienst van een bouwdirectie zou staan, maar in dienst van anderen. B.v. van hen die behooren tot de bouw-uitvoerders, de ondernemingen. Het spreekt vanzelf, dat — om een voorbeeld te noemen — aan den bevoegden civiel-ingenieur, die op een ingenieursbureau of bij een overheidsinstantie werkzaam is, andere regelen voor zijn vakuitoefening moeten worden opgelegd dan van een collega, die bij een aannemingsbedrijf in dienst is.
In het eene geval wordt de bouwbevoegdheid immers niet bepaald of teweeggebracht door de dienstbetrekking, in het andere geval zou zij wel eens uitsluitend op de persoonlijke bevoegdheid van den werknemer kunnen berusten.
Het spreekt vanzelf dat een schema voor een Register Bouwdirectie niet compleet is zonder ook overheidsinstanties en daarmee gelijk te stellen instanties in te deelen op grond van de in hun dienst aanwezige bevoegde krachten, terwijl aan die instanties welke niet over zoodanige krachten beschikken de voorwaarde zou behooren te worden opgelegd zich bij voorkomende gevallen wèl bevoegde krachten te assumeeren.
Zoo kan het Register Bouwdirectie eerst compleet zijn wanneer de inschrijvingen èn als persoon èn als instantie de basis voor de bouwbevoegdheid vormen. Ook zonder dit laatste kàn echter met een persoonlijk register t.g.t. een begin worden gemaakt, waartoe overleg met de vakgenooten van andere vakgroepen reeds dezerzijds is ingeleid. Het betreft daarbij niet alleen de raadgevende ingenieurs, maar ook de bouwkundige technici, opzichters en teekenaars, die, hetzij als aankomende, hetzij als bevoegde bouw- of waterbouwkundigen of constructeurs, óók wanneer zij in dienstbetrekking werkzaam blijven, in het register opgenomen gedacht zijn. Op grond van de vakgroep waartoe zij behooren kan dan de verhouding werkgever—werknemer worden geregeld.
De inschrijving óók van leerlingen is ingegeven door den wensch deze a.s. vakgenooten reeds onmiddellijk in het organisatieleven te kunnen betrekken en daarin tevens den grondslag te kunnen vinden voor een in de praktijk verbonden leerling-wezen.

Tot slot zij opgemerkt, dat het gegeven schema natuurlijk voor verbetering vatbaar zal kunnen zijn, en door ons slechts als een suggestie gegeven wordt, zij het dat aan die suggestie een jarenlange praktijkervaring niet geheel vreemd is. Verder nog, dat als pendant van het Register Bouwdirectie ons het aanleggen van een Register Bouw-onderneming of Bouw-uitvoering één der eerst noodige volgende stappen lijkt, terwijl anderzijds het verband met installatie-adviseurs en andere assistenten van de bouwdirectie nadere uitwerking behoeft.

Het Dagelijksch Bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten.

MEDEDEELING VAN DE COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES.

DERDE MEDEDEELING. DRAAIRAAMKOZIJNEN EN BUITENDEURKOZIJNEN.

Wij vermelden allereerst dat de teekeningen bij de 2e mededeeling in ons vorige nummer zijn weergegeven op 1/4 van de grootte der oorspronkelijke teekening.
Zooals reeds in de voorgaande mededeelingen werd opgemerkt, zijn de buitendeurkozijnen volgens hetzelfde montage-beginsel ontworpen als de binnendeurkozijnen. Ook hierbij is ondersteld, dat deurenfabrieken of goed ingerichte timmerfabrieken zich met de vervaardiging in voorraad van complete kozijnranden met de daarin afgehangen en sluitbaar gemaakte deuren en ramen zullen belasten, en wel in diezelfde kwaliteit van hout en van uitvoering als thans voor de machinaal vervaardigde buiten- en binnendeuren gebruikelijk is. Om een volledig vlak aansluitingsvlak te verkrijgen voor de na voltooiing van den opbouw te monteeren kozijnranden, zijn steenen omrandingen ontworpen, die in den opbouw worden gesteld. Deze steenen omrandingen worden samengesteld uit afzonderlijke dorpels en stijlen, die met specie op elkaar gesteld worden. Aan de stijlen kunnen aan de tegen het metselwerk aansluitende zijde plaatselijk uitsparingen worden gemaakt, waarin ingebetonneerde ankeroogen geborgen zitten. Door deze inrichting geven de ankeroogen geen bezwaar bij het verladen voor transport en loopen zij zelf bij het verladen en bij het transport geen gevaar. De haken der ankers kunnen in deze oogen gehaakt worden en op zoodanige hoogte worden gelegd, dat zij in een lintvoeg van het metselwerk vallen. De verbinding van stijlen en dorpels kan, zoo gewenscht, worden versterkt door stalen deuvels, waarvan het boveneinde gespleten en uitgebogen is en welke worden geschoven in stalen hulzen, die in de dorpels op correspondeerende plaatsen ingebetonneerd zijn.

Stolpraamkozijnen met naar binnen draaibare stolpramen, kalf en vallend bovenraam.
De stijlen en bovendorpel van de kozijnranden zijn 42 bij 70 mm. Ze zijn van een breede en ondiepe groef voorzien aan den buitenkant, waarmede zij tegen de steenen omrandingen sluiten. Zij worden daar klemmend tegen bevestigd door keilbouten. De moerboutjes, waarmede de kozijnranden worden vastgezet, kunnen zonder bezwaar in het gezicht blijven. Zij zijn toch in de schaduw, juist naast de daglichtbron en worden bovendien door de gebruikelijke gordijnen aan het gezicht onttrokken. De onderdorpel van 60 bij 90 mm valt met een kloostersponning over een ter weerszijden afgeschuinden klik van den betonsteenen onderdorpel. De houten onderdorpel strookt niet met de stijlen, doch ligt meer naar binnen. Daardoor vallen de stijlen met een pen in den dorpel, welke vrij blijft van den steenen onderdorpel en met een lip daarvoor. De voorkant van den randonderdorpel kan geheel verticaal blijven, waardoor het gevaar voor het opwaaien van het water van den druipkant van den raamonderregel over den kozijnonderdorpel, het euvel bij naar binnen draaibare ramen vrijwel geheel zal zijn vermeden. Het

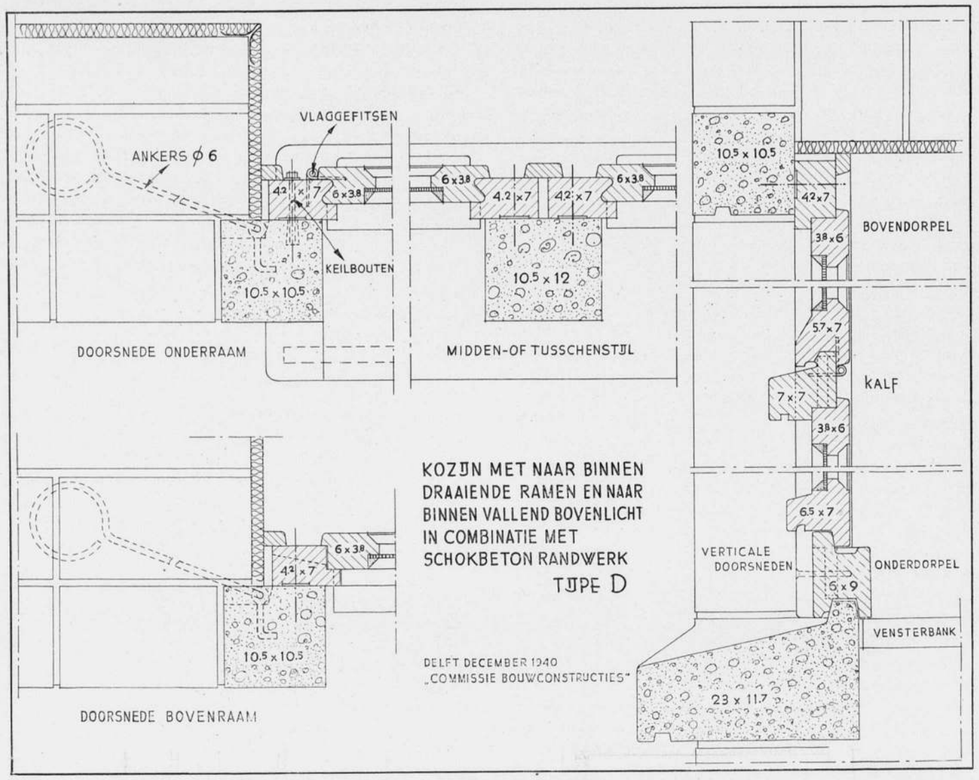

OORSPRONKELIJKE TEEKENING 5 X VERKLEIND.

kalf, zwaar 70 bij 70 mm, strookt aan den binnenkant met het randhout en is niet met een pen, doch met een schuine halfhoutslip in de randstijlen gewerkt (zie de scheeve projectie bij het buitendeurkozijn). De ramen, dik 38 mm, zijn voorzien van oplegsponningen; de hangstijlen hebben oplegstolpsponningen, die in bijzondere mate tochtvrij zijn en bij een zorgvuldige machinale uitvoering van gestoomd en gedroogd hout ook tochtdicht blijven. Om deze reden wordt het toepassen van stolpramen sterk aanbevolen. Daarbij toch kunnen aan beide buitenstijlen deze tochtdichte oplegstolpsponningen toegepast worden, terwijl door de gebruikelijke stolpnaald bij zorgvuldige uitvoering ook een uitstekende tochtdichting in het midden wordt verkregen. Door de ramen aan de fabriek reeds in de schuurverf te zetten, evenals bij de voorgaande mededeeling voor binnendeuren en deurkozijnranden werd aanbevolen, is het gevaar voor zwellen na het aanbrengen door vocht uit den nieuwen bouw vrijwel uitgesloten. Bijschaven van de ramen zal dus niet noodig zijn. Voor de aansluiting van den bovendorpel aan het kalf, voor die van zij- en bovenkant van een vallend bovenraam boven een eventueel kalf, kan de oplegsponning toegepast worden. Het sponning-profiel is zoodanig gekozen, dat dit in de stijlen verkregen wordt door van de reeds aangeschaafde stolpsponning een gedeelte van het hout weg te schaven. Moet plaatselijk een enkel draairaam toegepast worden, dan kan de sluitstijl op overeenkomstige wijze van een oplegsponning voorzien worden. De ramen in de vaste randen moeten met behoorlijke speelruimte passen in de sponningen, die achter de betonsteenen omrandingen in de muren komen. Door het metselwerk enkele centimeters achter de betonstijlen van 105 mm door te voeren, wordt een doorgaande voeg tusschen baksteenmetselwerk en steenen omranding vermeden. De sponningen in het muurwerk behouden een breedte van ± 75 mm. Indien het jaargetijde en het weer toelaat om in het nog niet glasdichte gebouw de binnenbepleisteringen uit te voeren, dan is het mogelijk de ramen met randen eerst aan te brengen nadat de stucadoorswerken voltooid zijn. Laten de weersomstandigheden dit niet toe, dan is het noodig het uitvoeren der binnenbepleisteringen en andere stucadoorswerken op het aanbrengen der ramen met randen te laten volgen. Ook in het tweede geval, dat het ongunstigst is, komen de randen, in tegensteling met de gebruikelijke kozijnconstructie, niet in aanraking met versch metselwerk, terwijl bovendien het metselwerk toch reeds een groot gedeelte van zijn overtollig vocht zal hebben verloren.

De commissie ziet dan ook in de hier aanbevolen constructie niet alleen een aanzienlijke houtbesparing, doch ook andere zeer belangrijke voordeelen: het machinaal vervaardigen van dun, daardoor slechts aan geringe krimp en geringe werking onderhevig, bovendien gestoomd en gedroogd hout, dat niet bij den opbouw aan weer, wind, regen en beschadiging bloot staat, eerst in het werk wordt gebracht, als het gebouw afgedekt en het metselwerk reeds eenigszins droog geworden is, zeer tochtvrije en tochtvrij blijvende sponningen, een snelle montage en daardoor niet onaanzienlijke bekorting van den tijd van afwerking. daar het afhangen, pas maken der ramen, het aanbrengen der sluitingen en het schilderwerk tot en met de schuurverf reeds gereed is.

De teekening geeft ook een oplossing voor een tusschenstijl voor twee- en meerlichtskozijnen. Daarbij worden betonsteenen tusschenstijlen toegepast, die toch reeds wenschelijk zijn, om de spanwijdte der te overspannen openingen in het muurwerk tot de breedte van normale ramen, 10 tot 12 kop te reduceeren. Achter deze betonsteenen tusschenstijl kunnen met kleine tusschenruimte voor speling twee normale houten kozijnrandstijlen worden aangebracht en op dezelfde wijze bevestigd als bij de enkellichtskozijnen. De ruimte tusschen beide afzonderlijke raamkozijnranden wordt afgedekt met een latje van 16 mm, in profiel strookend met de afsluitlatjes langs de buitenstijlen en bovendorpels tegen de bepleistering der binnenneggen.

De steenen omrandingen kunnen, zooals reeds in de vorige mededeeling werd opgemerkt, van verschillende materialen worden vervaardigd. Zij kunnen worden gemaakt van gewoon flink aangestampt beton, van schokbeton, van trilbeton en al of niet van een laag voorzetbeton van natuursteenslag en gemalen natuursteen zijn voorzien. Bij niet zeer lage ramen, in het algemeen bij ramen met kalven en bovenlichten zal het ook mogelijk zijn in plaats van steenen stijlen uit een stuk, verschillende, eventueel in het metselwerk intandende blokken toe te passen. Het zal in dat geval echter noodzakelijk zijn, het stellen dezer blokken zoo zorgvuldig te doen geschieden, dat de achterkanten, waartegen de doorloopende vaste raamwanden nauwsluitend moeten kunnen worden bevestigd, zuiver in één verticaal vlak komen. In de praktijk zal moeten blijken, of het noodig zal zijn, voor betere dichting van den houten vasten rand aan de steenen omlijsting in de groef van den houten rand een of ander plastisch materiaal, mastiek of iets dergelijks te leggen.

Ten slotte werd opgemerkt, dat doordat de binnenzijde van de steenen omranding door hout van 42 mm dikte bekleed is, het euvel van het zweeten van het beton aan den binnenkant niet kan optreden, terwijl dit hout ook bij het aanbrengen van gordijnonderdeelen, kikkers, enz. voordeelen biedt.

Bij de ontworpen constructie zijn de steenen omrandingen met hun voorkant in het gevelvlak gehouden. Het is uiteraard mogelijk de kozijnen met een geringe negge achter het gevelvlak te plaatsen. De dikte-afmeting moet dan iets verminderd worden, om het metselwerk zonder behakken achter de steenen kozijnen te kunnen doorvoeren. Aangezien in ieder geval een voeg tusschen de steenen omranding en het metselwerk noodzakelijk is, zal toepassing van een negge het plaatsen van profielen langs de openingen in het metselwerk vereischen.

Buitendeurkozijn.

Na het voorgaande behoeft de voorgestelde constructie van het buitendeurkozijn slechts weinig toelichting. Hier is geheel hetzelfde principe gevolgd. Uiteraard heeft de deur aan beide kanten en bij het kalf een oplegsponning. Het kalf is wederom met een schuine halfhoutslip in de stijlen gewerkt. Het voor de stijlen uitstekend gedeelte van het kalf is ook hier geheel in den stijl ingelaten en eindigt op 1 cm afstand van den dagkant van de steenen omranding. Hier is de houtverbinding, die geheel met die bij het raamkozijn met naar binnen draaibare ramen overeenkomt, met een scheeve projectie toegelicht.

Boven het kalf is een glasruit onmiddellijk in den vasten rand gezet. De glassponning in de stijlen en bovenregel is gevormd door in de sponning een lat te lijmen en te schroeven. De beide stijlen van den vasten rand staan hier op kussens van den betonsteenen onderdorpel.

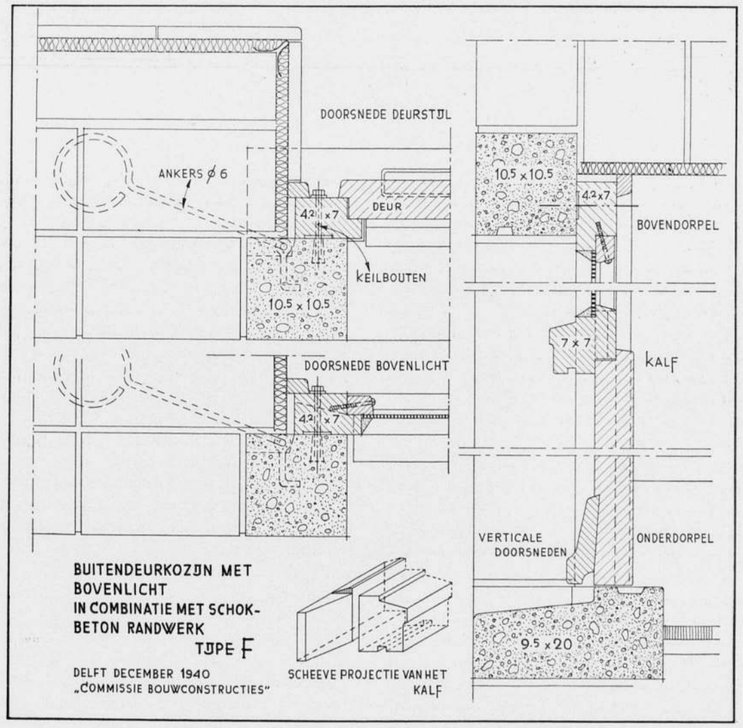

OORSPRONKELIJKE TEEKENING 5 X VERKLEIND.

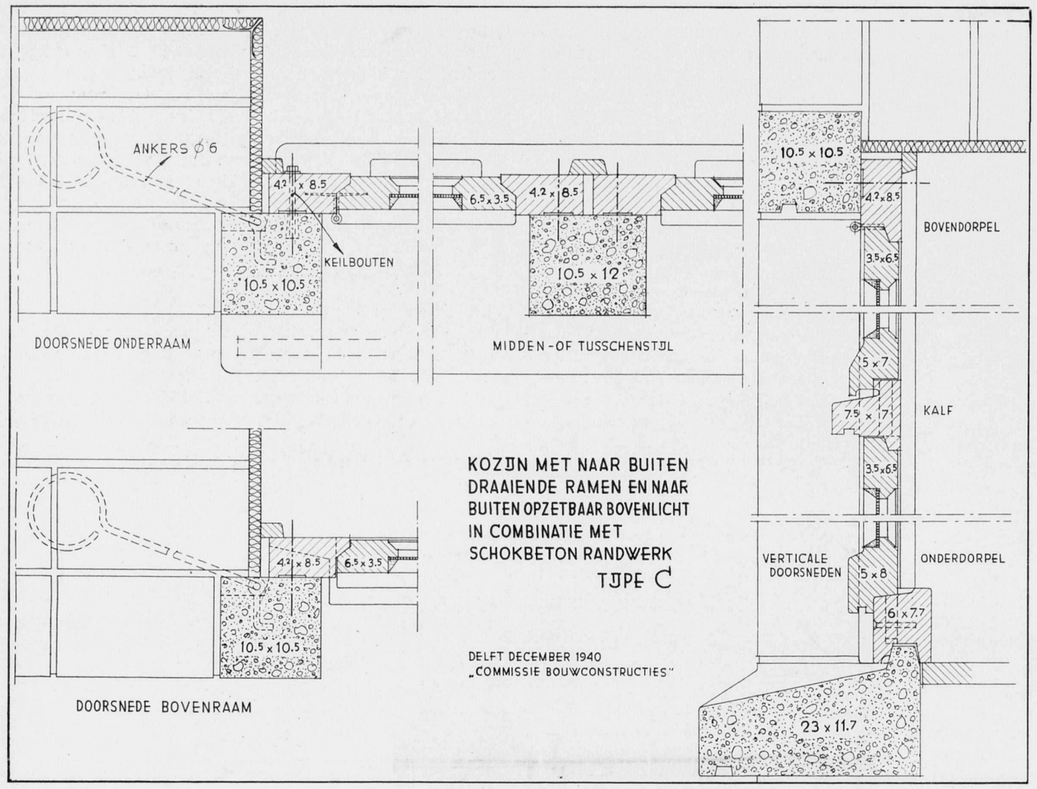

OORSPRONKELIJKE TEEKENING 5 X VERKLEIND.

Raamkozijn met naar buiten draaibare ramen. Ook hierbij is de constructie in principe gelijk. De sponning van het raam wijkt af en veroorzaakt daardoor een grootere stijlbreedte van den vasten rand en wel van 85 bij 42 mm. De aanslag van de aan den buitenkant aangebrachte sponning is flink afgeschuind, om een voldoend sterken band aan het raamhout over te houden voor de bevestiging van het scharnier, waaraan de ramen hangen. De onderdorpel van den vasten rand kon hier iets lichter worden dan bij naar binnen draaibare ramen, nl. 60 bij 77 mm. De verbinding van den onderdorpel en die van het kalf met de stijlen van den vasten rand komt overeen met die voor het kozijn met naar binnen draaibare ramen. Ook de raamonderdorpel is iets lichter en wel 50 bij 80 mm, tegenover een zwaarte van 60 bij 95 mm voor het naar binnen draaibare raam. Boven het kalf is hier overeenkomstig het gebruik een steekraam toegepast. Voor den bovendorpel kon daarbij dezelfde sponning als voor de stijlen dienen. Om zoowel buiten als binnen een kleine verkenning tusschen de ramen en de vaste randen te verkrijgen, is de dikte van het raamhout hier op 35 mm bepaald, een maat, die desgewenscht ook voor de naar binnen draaibare ramen zou kunnen worden aangehouden. De teekening geeft ook een doorsnede over een betonsteenen tusschenstijl met de beide daartegen te schroeven afzonderlijke raameenheden. Uit de figuur blijkt, dat hier de breedte van den tusschenstijl iets grooter moet zijn dan die van de buitenstijlen en wel 105 bij 120 mm. Ook de betonsteenen onderdorpel krijgt hier iets geringere afmeting dan bij het naar binnen draaibare raam.

Normalisatie.

In hoeverre de hier aanbevolen constructies aanleiding zullen kunnen geven tot normalisatie van afmetingen en vorm der ramen en deuren, zal moeten worden afgewacht. Bij den bouw van groote woningcomplexen ontstaat door het groote aantal ramen en deuren van hetzelfde type reeds vanzelf een soort van normalisatie.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

1 Maart 1941 NR 9

DE VERBOUWING VAN DEN SCHOUWBURG „KUNSTMIN" TE DORDRECHT.

ARCHITECT IR. S. v. RAVESTEYN.

De Gemeente Dordrecht beschikte in haar gebouw „Kunstmin", in 1889 voltooid door den Rotterdamschen architect J. Verheul, over één groote tooneelzaal van 20 × 31,5 m met 1200 zitplaatsen niet amphitheatersgewijze oploopend en voorzien van balcons langs korte wand en zijwanden. Deze zaal moest voor de meest uiteenloopende doeleinden worden gebruikt: tooneel, muziek, groote vergaderingen, tentoonstellingen, examens, zelfs circus; zij moest daarom telkenmale naar de eischen van het verschillend gebruik worden ontruimd en ingericht. Als foyers dienden een zaaltje op den beganen grond van 8 × 13 m en één op de verdieping van 10,5 × 26 m, dit laatste ook bestemd voor kleine uitvoeringen en daarom van een tooneeltje voorzien. Terzijde van het gebouw ligt een groote tuin met muziektent voor muziekuitvoeringen in den zomer.

De acoustiek van de groote zaal was voor muziek zeer goed, voor tooneel echter slecht en voor dezen Kunstvorm was de zaal wegens het ontbreken van een oploopenden vloer, hare overmatig groote afmetingen en ongezelligheid zeer onaantrekkelijk. Bovendien was het gebouw, dat destijds uit beperkte middelen was gebouwd — Verheul deelde mij onlangs mede, dat de kosten f 4.— per m³ bedroegen — in hooge mate uitgewoond en dus rijp voor volledige reorganisatie, waarbij men voor alles verlangde naar een intiemere Schouwburgzaal met een aantal zitplaatsen, dat beantwoordde aan het normale bezoek.

In het midden van 1938 werd mij gevraagd om een verbouwingsplan te ontwerpen; behalve een schouwburgzaal van matige afmetingen, verlangde men ook de beschikking over een groote ruimte voor massale vergaderingen en tentoonstellingen, die men aanvankelijk dacht te verkrijgen door een te maken kleine zaal te kunnen combineeren mèt de schouwburgzaal, die in dat geval geheel ontruimd zou moeten worden. Daar ik vreesde, dat deze wijze al te groote beperkingen inhield voor de vorming van een schouwburgzaal van juiste sfeer en doelmatigheid, (o.a. zou moeten worden afgezien van toepassing van een hellenden vloer), heb ik allereerst getracht om een vergaderzaal te vormen, die zelf groot genoeg zou zijn voor vergaderingen en tentoonstellingen. Dit bleek mogelijk door den bestaanden hoofdingang in het midden van den voorgevel op te offeren en langs den voorgevel een ruimte te ontwerpen, feestzaal genoemd, welker lengte 31 m, gelijk is aan de breedte van het gebouw, welks breedte 15 m bedraagt, en die, met zeer ruim podium 700 zitplaatsen, met sprekerspodium 800 plaatsen kan bevatten. Haar hoogte bedraagt die van begane grond en verdieping te samen, d.i. tot het nieuwe plafond, ongeveer 9 m; daardoor werden alle oude, aldaar gelegen ruimten op begane grond en verdieping, w.o. beide reeds genoemde foyers, die alle in zoodanigen toestand verkeerden, dat aan moderniseeren niet te denken viel, uitgeschakeld.

In de mogelijkheid om de feestzaal in royale verbinding te brengen met de wandelgang van de nieuwe schouwburgzaal en daardoor ook met deze zaal zelve, is voorzien door het ontwerpen van drie stel groote vouwdeuren, die in den regel gesloten zijn en sterk geluiddempend zijn geconstrueerd. Bij een groot congres, waaraan b.v. lezingen met lichtbeelden of film verbonden zijn, in de schouwburgzaal vertoond, kunnen de deelnemers zich na afloop door b. s. deuropeningen, naar een in de feestzaal aangerichte lunch begeven.

De nieuwe hoofdingang, zoowel toegang verleenend naar feestzaal als schouwburgzaal en de nieuwe foyer, zoowel van feestzaal als schouwburgzaal toegankelijk, werden in een nieuwen, lagen aanbouw tegen het midden van den tuinlangsgevel gesitueerd.

De schouwburgzaal werd nu ontworpen ter plaatse van de bestaande zaal, waarvan zij ongeveer $^2/_3$ der lengte beslaat, terwijl het overblijvende derde deel de korte zijde vormt van de hoefijzervormige wandelgang met vestiaires, die om de zaal heengrijpt.

Tooneel met kleedkamers werden in de verbouwing niet betrokken, alleen de verwarming van het tooneel werd verbeterd; zij waren enkele jaren tevoren gemoderniseerd, hoewel niet ontkend kan worden, dat het tooneel, wat inrichting en afmeting betreft, slechts aan matige eischen voldoet. De bouwsom stelde echter een grens en men meende terecht dat het grootste euvel aan gene zijde van het tooneel lag en allereerst moest worden verbeterd.

De gevels zijn vrijwel onveranderd gebleven, behoudens kleine wijzigingen, voornamelijk geeischt door de vorming van de feestzaal, in raam- en deuropeningen.

De verbouwing van het inwendige was echter zéér ingrijpend; slechts de zijmuren en de eindmuur van de groote zaal en het dak bleven bestaan; dit laatste werd ook gewijzigd en wel ter plaatse van een strook van de feestzaal, waar een lager liggend plat het noodig maakte de kap van de voorpartij te verbreeden. Zelfs is een heistelling in het inwendige opgericht om de palen te kunnen slaan voor de muren van de nieuwe schouwburgzaal en de steunpunten van het balcon.

De tuin werd eveneens veranderd en ook aangepast aan den erin gebouwden halfcirkelvormigen aanbouw, waarin de foyer, vanwaar men des zomers, door wegschuifbare ramen, naar de tuinconcerten zal kunnen luisteren.

Bezien wij het gebouw nader.

Men betreedt door een drietal tochtportalen, elk voorzien van 2 stel dubbele deuren, de h a l, klein van afmeting, welke een vloer heeft van travertyn. Links treft men daar aan een vijftal enkele deuren, die toegang verleenen, via plaatskaartenbureau en vestiaire, tot de f e e s t z a a l. Hier bemerkt men aan de twee boven elkaar gelegen rijen ramen, dat de verdiepingvloer is weggebroken; in den straatgevel bevinden zich 3 nooddeuren; alle

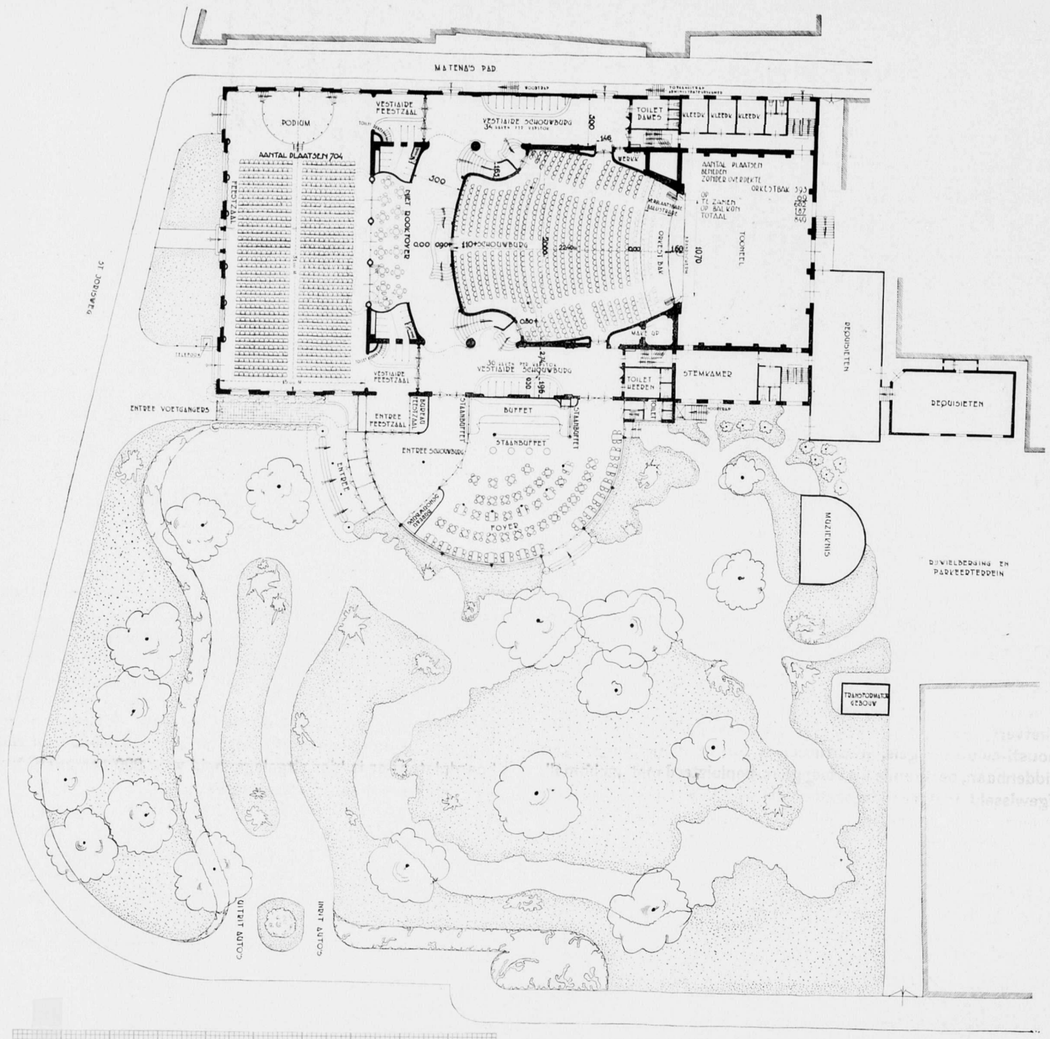

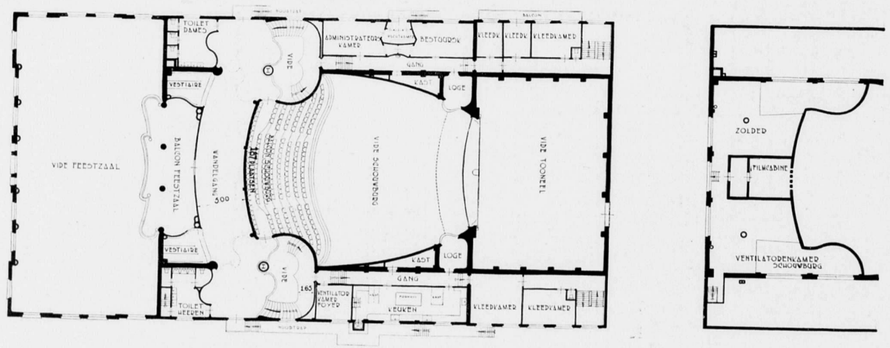

VERBOUWING SCHOUWBURG „KUNSTMIN" TE DORDRECHT. PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 : 500. ARCHITECT IR. S. v. RAVESTEYN.

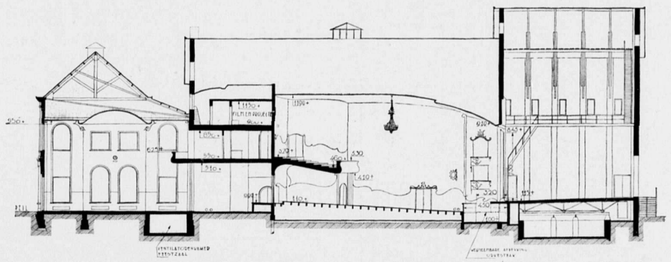

LENGTE DOORSNEDE OP SCHAAL 1 : 500

ramen zijn van dubbel glas voorzien met het oog op warmteverlies en tochtvermijding bij afwezigheid van verwarming onder de ramen, als hier het geval is. De bovenste ramen zijn bezet met spiegelglas aan de buiten- en gefigureerd glas aan de binnenzijde, de onderste ramen met tweemaal spiegelglas, waarom deze, tegen uitkijken, van gordijnen zijn voorzien. De vloer is een strookenvloer van limba. De architectuur heeft ernaar gestreefd om beide rijen ramen zooveel mogelijk tot een geheel in vertikalen zin te binden; over de volle hoogte doorloopende pilasters ter plaatse van de penanten en van onder- tot bovenraam doorloopende architraven trachten dit te bereiken. In het midden van een der langswanden is een groot balcon ter hoogte van de wandelgang van het balcon van de schouwburgzaal en, indien gewenscht vandaar bereikbaar door een deur. De wanden zijn boven handbereik bepleisterd met „acboma" acoustische pleister; de onderste 2 m is gepleisterd in sterke specie en bestreken met reliefverf. Het plafond bestaat gedeeltelijk uit twee banen acousti-celotex tegels, waartusschen een lichtelijk holgebogen middenbaan, bestaande uit steengaas, bepleisterd met „acboma", afgewisseld met een decoratie van wit pleisterwerk, die zich baseert op de verdeeling der verlichtingsarmaturen, grootendeels opaalglazen plafonniers.

Gelijk in het geheele bouwwerk, is ook hier de plastische decoratie in stuc ontstaan door nauwe samenwerking van den architect met den beeldhouwer J o Ui t e r w a a l, die in maandenlangen toegewijden handenarbeid, zonder tusschenkomst van een kleimodel of schets, r e c h t s t r e e k s het plastisch ornament in kalk en gips ter plaatse aanbracht. De architect ontwierp plaats en lijnenstel van het stucprofil, gaf aan, waar zich dit tot ornament moest verrijken en ook de mate en vagelijk de aard dier verrijking, waarna, met volkomen begrip van schaal en plastische werking en beschikkend over een schat van vormen en motieven, die van cultuurbezit en fijn kunstenaarschap getuigen, Uiterwaal met vruchtbare fantasie en snelle conceptie een bloeiend en zich feilloos voegend ornament tot stand bracht. Het hier in samenwerking bereikte, beschouwt schrijver dezes dan ook als een hoopvol teeken, dat aldus weer mogelijk blijkt op de oude en beproefde wijze het ornament, evenals eertijds de architectuur te doen verrijken.

Wendt men, bij het betreden van de hal, het oog niet naar links (feestzaaltoegang), doch naar rechts, dan bemerkt men daar het plaatskaartenbureau voor de schouwburgzaal en de toegangen van de hal naar de f o y e r, die tevens door de feestzaalbezoekers gebruikt zullen worden, als deze zich naar de foyer begeven. De vloer is een riftvloer; het plafond bestaat uit zachte boardplaten; er is hier zitgelegenheid voor 200 personen, terwijl er bovendien staanbuffetten aanwezig zijn.

Gaan wij door de hal rechtuit, dan betreden wij door 2 stel dubbele deuren de w a n d e l g a n g met twee vestiaires — aan iedere lange zijde één — die als een hoefijzer de schouwburgzaal omvat. Reeds dadelijk bemerken wij een marmeren gebogen trap, die door tusschenkomst van een bordes halverwege — dat de toegangsdeur bevat naar dienstruimten boven de vestiaire o.a. keuken foyer, — naar de balconverdieping van de schouw-

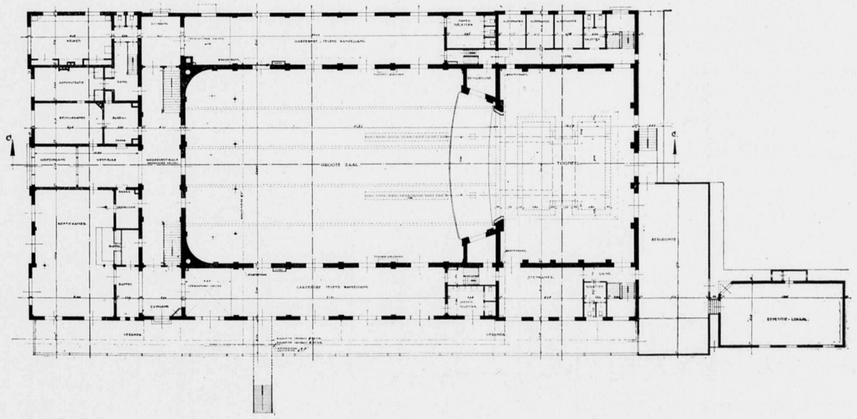

PLATTEGROND VAN DEN SCHOUWBURG „KUNSTMIN" TE DORDRECHT VÓÓR DE VERBOUWING. SCHAAL 1:500

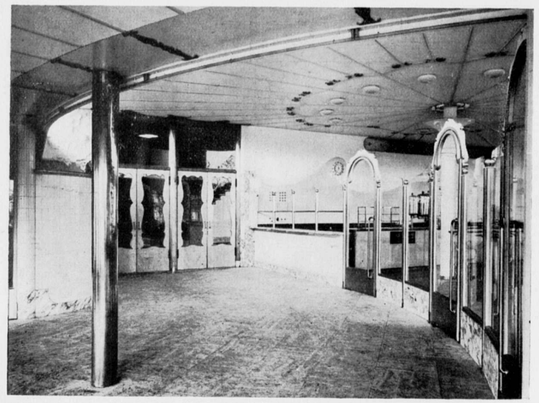

ENTREE SCHOUWBURG

FOYER MET BUFFET

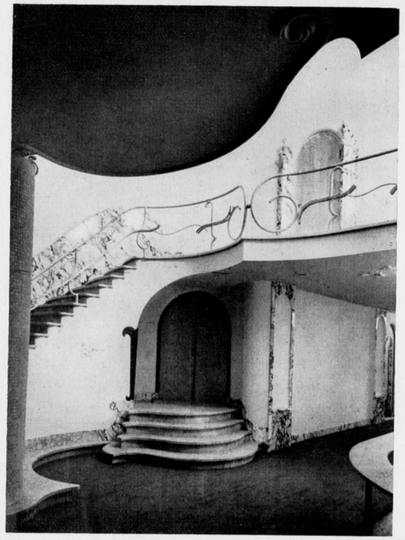

HOEK INGANG SCHOUWBURGZAAL
VERBOUWING SCHOUWBURG „KUNSTMIN" TE DORDRECHT.
ARCHITECT IR. S. v. RAVESTEYN.

burgzaal voert; symmetrisch gelegen, ligt aan de andere zijde een soortgelijk trappenhuis. De hoefijzervormige gang is ter plaatse van haar korte zijde aanzienlijk breeder; het is daar, tegenover de bouwwand van de zaal, dat stoelen en tafeltjes zijn geplaatst en aldus de niè t-r o o k f o y e r vormen, welke als achterwand de drie zeer hooge en breede vouwdeuren heeft, die de feestzaal afscheiden. De wandelgang bezit een zachtgroen moquette vloerbekleeding; de wanden zijn in het gedeelte der niet-rookfoyer bekleed met vierkante eschdoorntriplexplaten, overhoeks aangebracht. In de vestiairegedeelten zijn de wanden witgepleisterd, afgewisseld met gedeelten wit marmer, zooals plint en omrandingen van nissen en spiegels. De plafonds, niet overal van gelijke hoogte, zijn gestucadoord en versierd met stucornament. Op het einde van één der twee vestiairegedeelten bevindt zich een dubbel stel deuren, dat verbinding geeft met de foyer.

De eigenlijke s c h o u w b u r g z a a l kunnen wij door een vijftal deuren betreden; wegens haar hellende vloer, 1.10 m over een lengte van ongeveer 18 m, liggen in de wandelgang voor drie der meest naar achteren gelegen deuren, trapjes van enkele treden hoog. De vorm van den plattegrond der zaal is duidelijk beinvloed door de beide trappenhuizen naar de balconverdieping; overigens is hij ontstaan uit esthetische redenen; de eischen der acoustiek speelden hierin geen rol. Wel is dit het geval met het naar achteren oploopende plafond, dat de adviseur voor de acoustiek, prof. Zwikker te Delft, aldus voorschreef. Deze gaf de absorptiecoëfficient van wanden en plafond op de schetsteekeningen aan, waarna de architect in overleg met hem, de materialen koos, die deze coëfficienten nabij kwamen. Toegepast werden „acboma" pleister (absorptie 24 %) in plafond en onderkant balcon en „Permacoustic" tegels (absorptie 72 %), zijnde een gebakken, poreuze tegel, gefabriceerd in U.S.A., voor de wanden. De voorzijde van het balcon en een deel van wanden en plafond, n.l. dat, nabij de tooneelopening, moesten „hard" zijn en zijn daarom witgepleisterd. De genoemde drie materialen zijn boven handbereik gebracht door lambri's van mahonietriplex. Omdat de zaal zoowel voor tooneel als voor muziek moet gebruikt kunnen worden, die ieder hun eigen, verschillenden nagalm eischen, is een nagalm tusschen beide in gelegen gekozen. Het resultaat is bevredigend, voor tooneel zelfs uitstekend, voor muziek iets te droog, wellicht te wijten aan de selectiviteit der Permacoustic tegels, die de hooge tonen meer absorbeeren dan de lage en daardoor de boventonen iets teveel wegnemen.

Als reeds gezegd bestaan de wanden uit acoustische gebakken tegels, 23 × 23 cm, overhoeks gezet met een 2 c.m. breede, kraalvormige, helderwitte voeg, die de lichtbruine zandkleur der tegels, welke ongevefd zijn gelaten, fijner doet uitkomen; zonder deze breede witte voeg, die ook noodig was met het oog op het keperen in de gebogen gedeelten van de wand, zou, naar een proef toonde, het aanzien te dor zijn geworden. Op de hoekpunten der vierkanten, gevormd door zeven tegels is, ter versiering, de permacoustictegel vervangen door een evengroote helderwitte gipstegel met reliefornament; Uiterwaal ontwierp deze in 10 variaties voor in totaal 200 stuks; zij werden in vormen afgegoten en in het werk gezet.

Het plafond, in hoofdzaak van „acboma" pleister, is decoratief opgelost door een lijnenspel van stucprofiel, zich op bepaalde plaatsen, zooals lichtpunten, ventilatie- of schijnwerperopeningen, verrijkend tot een plastisch ornament. In het midden hangt een groote kristallen lichtkroon, geleverd door een fabriek in Bohemen en gekozen uit haar modellencollectie.

Vóór het tooneel, welks opening 10.70 m breed en 7.30 m hoog is en welks vloer aan de voorzijde 1.15 m boven het laagste punt van den zaalvloer ligt, ligt de orkestbak (vloer 1 m lager dan laagste punt zaalvloer). Hij is gevormd door verbreeding tot 4.50 m in zijn wijdste punt, van de oude orkestruimte en is afgescheiden van de zaal, door een verplaatsbare lambri van mahonietriplex. Wanneer de orkestbak niet in gebruik is, wordt hij met schotten, gelijk met niveau zaalvloer, afgedekt, waarop een drietal rijen fauteuils, in totaal 69 plaatsen bevattende, worden geplaatst; de lambri wordt in dat geval gesteld onder den voorrand van het tooneel.

De zaal bevat beneden 662 plaatsen, op het balcon 187 plaatsen, tesamen dus 849 plaatsen; is de orkesbak door orkest bezet, dan vermindert dit aantal tot 780 plaatsen. De vloer is van riftdelen waarop, ter plaatse van de looppaden, een moquette looper is gelegd.

De fauteuils, geleverd door de E.M.S. te Overschie, zijn samengesteld uit een draagconstructie van verchroomd ijzeren buis en gestoffeerde zitting en rugleuning, die overtrokken zijn met terrakleurig gestreept manchester; de armleggers zijn van bronskleurig bespoten hout. De fauteuils zijn 54 cm breed en staan 80 cm achter elkaar.

Het b a l c o n bevat als gezegd 187 plaatsen, verdeeld over 8 rijen; hoogteverschil per rij 16 cm, een cijfer dat iets aan den lagen kant is gebleken. In de breede gang eromheen, belegd met linoleumtegels, bevinden zich vestiaires voor de balconplaatsen en ook ruime toiletten, die zoowel voor de zaal beneden als het balcon dienen. Op enkele muurvlakken van de gang zijn kleine muurschilderingen van Agnes Canta. In herinnering gebracht wordt de mogelijkheid om zich van hier op het feestzaalbalcon te begeven.

C e n t r a l e v e r w a r m i n g. De benoodigde warmte wordt opgewekt in twee reeds aanwezige, uit de hand met cokes gestookte ketels, zij wordt getransporteerd in den vorm van lagedruk-stoom. Door goede vuurregelaars en daardoor bestuurde trekregelaar in den schoorsteen, kunnen zelfs betrekkelijk groote en plotselinge veranderingen in de belasting automatisch worden bijgeregeld, zonder dat de stoomdruk te hoog of te laag wordt.

De verwarming van schouwburg, feestzaal en foyer geschiedt door middel van warme lucht.

In de s c h o u w b u r g z a a l wordt door een afzuigventilator lucht weggezogen door onder de fauteuils, met een kapje afgedekte afzuigopeningen in den vloer en door openingen in de optreden van de balconvloer; de holle ruimten onder deze vloeren zijn door kanalen met de zuigzijde van den afzuigventilator verbonden. De perszijde van deze kan door middel van kleppen zoowel met de buitenlucht als met de zuigzijde van de inblaasventilator worden verbonden, die weer door kleppen zoowel uit de buitenlucht als uit de perszijde van de afzuigventilator kan zuigen. De aangezogen lucht passeert een stoffilter en wordt daarna door de ventilator door een luchtverwarmer gedrukt en vervolgens door het kanalenstelsel naar de inblaasopeningen in plafond en wanden van de schouwburgzaal. Met behulp van b.g. kleppen kan men dus: a alle lucht laten circuleeren, of b daaraan een grootere of kleinere hoeveelheid buitenlucht toevoegen, waarvoor een overeenkomstige hoeveelheid naar buiten wordt afgevoerd, of c alle lucht van buiten halen en weer naar buiten afvoeren, nadat zij de zaal is gepasseerd. De bediening der drie kleppen, die in alle mogelijke tusschenstanden geplaatst kunnen worden, geschiedt electrisch vanuit een in de nabijheid van de schouwburgzaal gelegen ruimte met drie knopjes, analoog aan de bediening van een radiotoestel; ook de bediening der ventilatoren geschiedt van dit punt. Zoolang de zaal niet op temperatuur is, wordt de lucht door den luchtverwarmer met diens volle capaciteit verwarmd; is de gewenschte zaaltemp. bereikt, dan wordt automatisch de stoomtoevoer naar den luchtverwarmer zoover gereduceerd, dat de lucht met een bepaalde temperatuur, die automatisch constant gehouden wordt, wordt ingeblazen en wel zoo laag gekozen, als met vermijding van tochtverschijnselen nog toelaatbaar is. De afgezogen lucht, als zij bestemd is naar buiten te worden afgevoerd (gevallen b en c), wordt eerst tusschen plafond en dak gebracht en eerst daarna naar buiten af-

VESTIAIRE SCHOUWBURG

ACHTERINGANG SCHOUWBURGZAAL

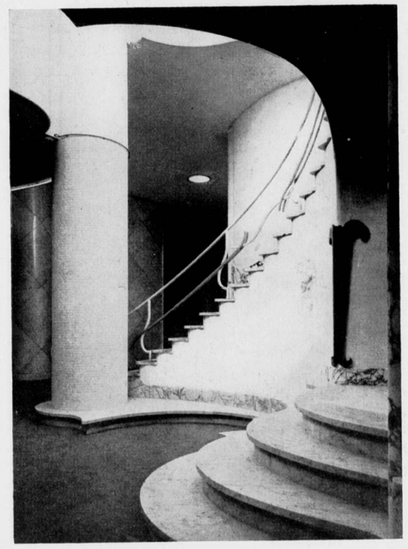

TRAPOPGANG NAAR HET BALCON
VERBOUWING SCHOUWBURG „KUNSTMIN" TE DORDRECHT
ARCHITECT IR. S. v. RAVESTEYN

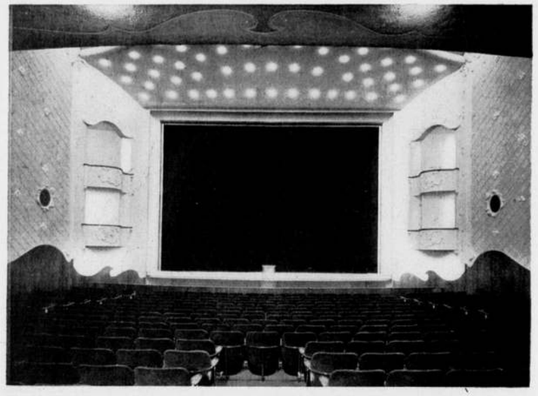

SCHOUWBURGZAAL GEZIEN NAAR HET TOONEEL

SCHOUWBURGZAAL GEZIEN VAN OPZIJ

BALCON

VERBOUWING „KUNSTMIN" ARCHITECT IR. S. v. RAVESTEYN.

gevoerd; zij verwarmt zoodoende deze ruimte en beperkt aldus het warmteverlies door het plafond.

In de Feestzaal wordt de lucht niet afgezogen; zij ontwijkt door de natuurlijke opdrift van de zaal, tenminste indien publiek aanwezig is, door een honderdtal kleine openingen in de beide gedeelten van het plafond, bezet met acousti-celotex tegels; deze openingen, over 2 rijen verdeeld, worden gevormd door de mogelijkheid om een aantal tegels met 2 assen verbonden, tezelfdertijd 10 cm uit hun plafondvlak naar beneden te doen zakken. De lucht kan aldus naar de ruimte tusschen plafond en dak stroomen en vandaar door een ventilatieklep naar buiten ontwijken. Er zijn 2 inblaasventilatoren, die de lucht, hetzij van buiten, hetzij uit de zaal zuigen, waartoe onder de ramen van de kopwanden roosters zijn aangebracht, die in verbinding staan hetzij met de buitenlucht, hetzij met de zaal. Ook hier passeert de lucht een luchtfilter, voor zij door de ventilatoren wordt aangezogen en vervolgens een luchtverwarmer. Indien de zaal vol bezet is en er gerookt wordt, worden beide ventilatoren aangezet, daar er dan veel meer lucht moet worden ingeblazen dan tijdens het op temperatuur brengen of wanneer er weinig menschen, die niet rooken, aanwezig zijn, in welke gevallen met één ventilator kan worden volstaan. De foyer is geheel behandeld als de schouwburgzaal, met dien verstande, dat de lucht wordt ingeblazen door één opening in de vlakke wand achter het buffet en wordt afgezogen door verschillende, langs de halfronde buitenwand aangebrachte, luchtafzuigopeningen.

In de vloer van de orkestbak is een pijpspiraal gelegd, waardoor het warme condenswater van een groot gedeelte der installatie passeert en deze verwarmt; de luchtverwarming der zaal zou niet in staat zijn deze vloer voldoende te verwarmen.

De verwarmingsinstallatie is ontworpen en uitgevoerd door de firma Winkelhorst te den Haag.

Nadat in den zomer van 1938 het schetsplan door B. en W. was goedgekeurd, werd dit in Nov. 1938 met 16 tegen 15 stemmen door den Gemeenteraad, na krachtige verdediging van de betrokken wethouder, Mevrouw Smit—Pieters, aangenomen waarna eind Januari 1939 de goedkeuring door Gedeputeerden volgde. Eerst toen kon met uitwerking der plannen worden begonnen. In April 1939 werd de nieuwe aanbouw (ingang en foyers) aanbesteed. 17 Mei 1939 had de laatste tooneeluitvoering in de oude zaal plaats. Toen eind Aug. 1939 het bestek voor de groote verbouwing gereed lag, verhinderde de in het buitenland uitgebroken oorlogstoestand een publieke besteding; het werk werd van toen af in gedeelten onderhands uitbesteed en grootendeels uitgevoerd door den aannemer van den nieuwen aanbouw, de fa. P. N. Brouwers te Dordrecht. Met het sloopen van het inwendige was inmiddels reeds geruimen tijd begonnen; de Gemeente verzekerde zich, met het oog op den toestand, door aankoop, van materialen, van meubelen, vloerbedekkingen, verlichtingsarmaturen enz. Aldus was het werk in December 1940 geheel voltooid, nadat in den zomer van 1940 tevoren de feestzaal met foyer reeds was in gebruik genomen. De inwijding van den schouwburg vond plaats op Zaterdagmiddag 14 Dec. 1940 met een voorstelling van Peer Gynt.

De totaalkosten, meubileering en alle installaties inbegrepen, bedroegen ƒ 260.000. De plannen werden in de aangenaamste samenwerking door den Dienst der Gemeentewerken uitgewerkt en uitgevoerd, beide, voor wat het esthetische gedeelt betreft, onder mijn leiding. Grooten dank ben ik hierbij verschuldigd aan den Directeur, Ir. H. Versteeg. Eveneens aan den Hoofdopzichter J. Argelo, die mij ook in esthetische kwesties met helder begrip en belangsteling terzijde stond; hij werd bij het toezicht op de uitvoering voortreffelijk bijgestaan door den opzichter in tijdelijken dienst, Th. Ferrari, die voor mij tevens reeds menig werk uitvoerde.

Ir. S. VAN RAVESTEYN

BESCHOUWINGEN OVER „KUNSTMIN".

In de voorafgaande toelichting bij de plattegronden en foto's der intérieurs van den schouwburg „Kunstmin" te Dordrecht is in enkele korte trekken haast terloops melding gemaakt van de doelstellingen, aan welke het vroegere gebouw naar het oordeel der opdrachtgeefster moest beantwoorden. Een ontstellend programma van eischen en verlangens van zulk een uiteenloopend karakter, dat verwezenlijking in een enkel project slechts mogelijk is, indien een ruime bouwplaats en een royal budget ten dienste staan. Bood de aangrenzende tuin voor het eerste een gelegenheid, het beschikbare minimaal bedrag der bouwkosten belette ten eenenmale een redelijke verantwoorde opzet. Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat deze tot een vrijwel volledige mislukking was gedoemd en het komt ons thans onbegrijpelijk voor, waarom de bekwame en conscientieuse architect J. Verheul, bouwmeester van den Rotterdamschen Schouwburg, zich niet alleen niet straf genoeg tegen dit programma heeft verzet, doch de uitvoering op zich heeft genomen. Zeker, men huldigde in die dagen andere normen, sterk afwijkend van die van onzen tijd, welke zich kenmerkt door vermeerderd technisch inzicht en een ver doorgevoerde specialiseering.

En toch ondanks de teleurstellingen, die het architectonische geval „Kunstmin" in den loop der jaren in toenemende mate bij de exploitatie deed gevoelen, bleef ook het in 1938 opgestelde verbouwingsplan georiënteerd op een combinatievorm van een theater-, vergader-, en tentoonstellingsapparaat, begrippen, die in wezen zoo zeer verschillen.

Het is een verdienste van Ir. S. van Ravesteyn, dat hij, met scherp onderscheid voor de uiteenloopende belangen der gevraagde ruimten en hun zakelijk verband, de opdrachtgeefster heeft weten te overtuigen van de zwakke zijden van haar programma en den weg geëffend heeft voor een opzet, gericht op een zelfstandig schouwburgcomplex en een aangrenzende gehoorzaal. Een bewust geordende scheiding in de distributie van het geheel, welke door de opening der groote vouwdeuren van de wandelgang kan worden opgeheven.

Wie bekend is met de talrijke problemen, die den bouw van een schouwburg uit hoofde van zijn uiterst gecompliceerde samenstelling beheerschen, zal met belangstelling hebben kennis genomen van de wijze, waarop de architect aan zijn opdracht tot verbouwing van het vroegere „Kunstmin" heeft voldaan. Een opgave, die, nauw gebonden als zij is aan de elementen van het bestaande gebouw, door dezen band in architectonisch en technisch opzicht aanmerkelijk wordt verzwaard. Zij beperkt toch bij een uitgesproken verschil van geestelijke visie de mogelijkheden eener eenvoudige, rhythmische en constructieve ontwikkeling, welke uiteindelijk resulteert in een min of meer geslaagd compromis, waarin zich het beschikbare bedrag der verbouwing en vernieuwing als een beslissende factor doet gelden. In dit licht gezien, treden de kwaliteiten van dit werk op den voorgrond en doen zij de schaduwzijden van het compromis met grooter welwillendheid aanvaarden. Zij onderstrepen de capaciteiten van den architect en constructeur, wien het gelukte aan de stad Dordrecht na lange jaren van theater-ontbering een schouwburg te verschaffen, die noodt tot verhoogd bezoek en meerdere aandacht voor de kunst van het tooneel.

Alvorens tot een korte bespreking over te gaan van het uitgevoerde werk, zij op een voornaam punt van het bouwprogramma gewezen en wel het vastgestelde aantal zitplaatsen van de schouwburg (± 800), dat terecht meer in overeenstemming is met het hier te lande bescheiden theaterbezoek. Het beteekent een belangrijke en gunstige factor voor het project, dat niettemin zeer hooge eischen aan de bekwaamheid van den architect blijft stellen.

In hoofdaanleg bestaat de schouwburg uit de halfcirkelvormige

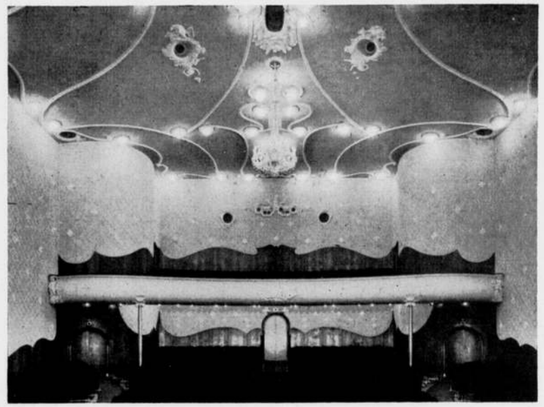

SCHOUWBURGZAAL GEZIEN VANAF HET TOONEEL

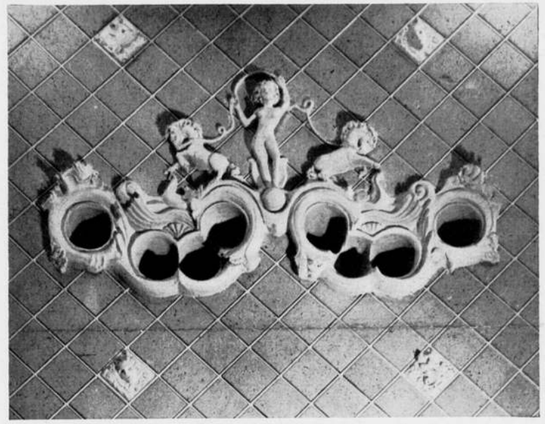

VERSIERING VAN DE CABINE-OPENINGEN (ZIE HIERBOVEN)

FEESTZAAL

VERBOUWING SCHOUWBURG „KUNSTMIN" TE DORDRECHT

ARCHITECT IR. S. v. RAVESTEYN

GIPSPLASTIEK IN DE TRAPHAL
J. UITERWAAL, BEELDHOUWER

aanbouw, de u-vormige wandelgang, de zaal en het niet verbouwde tooneel.
Drie dubbele deuren met tochtportaal vormen de entrée van schouwburg en feestzaal en geven toegang tot de hal, die met de plaatskaartenbureaux en de foyer de halfcirkelvormige ruimte deelt. Het komt mij voor, dat de halfcirkelvormige aanbouw een weinig gelukkige vondst is voor het onderbrengen van deze ruimten van verschillend karakter en dat de entrée en de hal van een schouwburg met feestzaal van formaat wel op een afzonderlijke en ruime voorbouw mochten aanspraak maken. Zij zijn als een voorhof tot een andere wereld en hebben zoowel een zakelijke als een geestelijke functie in het verband van den schouwburg. Dat de foyer in zijn architectonische vormgeving meer gericht is op zon en tuin is een gevolg van zijn dubbele bestemming, maar doet aan zijn gebondenheid met den schouwburg ernstig afbreuk.
De u-vormige wandelgang met achterwaartsche verruiming tot niet-rookenfoyer werd, wat betreft zijn afmetingen, in hoofdzaak door de bestaande bouw bepaald; de breedtemaat zal de architect gaarne grooter hebben gewenscht ten behoeve van trapaanleg en vestiaire. Ook de ruimtewerking zou er ten zeerste door zijn gebaat. De zijgangen zijn als contrastwerking laag geplafonneerd, terwijl het plafond van de niet-rookenfoyer hoog is aangezet. De plaatsing der trappenhuizen acht ik om den samenhang met de zaalvorm een bijzondere kwaliteit van het ontwerp. De aesthetiek der détailleering is mij volkomen vreemd, ik kan niet in verrukking geraken van het samengaan van het donkergeaderd witte marmer met het „dooie" pleisterwerk, van de spiegels met de gebombeerde houten lijsten, van het granivers, het gespoten en geverfde materiaal, het verchroomde en gebronsde. Maar tegen de plastiques à la minute op marmeren sokkel en „plafonniers à profils liés" kom ik in opstand.
Op werkelijk origineele wijze heeft Ir. van Ravesteyn de schouwburgzaal in samenhang met den aanleg der trappenhuizen ontwikkeld en door de tweevoudige concentrische segmentvorm met de gebogen vlakken een expressie van spatieuse ruimtelijkheid en tegelijk van intimiteit verkregen. Een beeldende werking waartoe de verhoudingen en de stijgende ringvormig gerijde zitplaatsen in niet geringe mate bijdragen, die niet hoog genoeg kan worden aangeslagen.
Jammer genoeg worden deze bijzondere eigenschappen niet verder opgevoerd noch ondersteund, eigenlijk zelfs afbreuk gedaan. Dit moet voornamelijk worden toegeschreven aan de kille, overheerschende plafonniers-verlichting — in welker midden een tsechische glaskroon verzeilde —, die het coloristisch aspect ongunstig beïnvloedt, de aandacht te nadrukkelijk op het plafond vestigt en het helderheidsaccent ten nadeele naar omhoog verplaatst. Daar treft het naar achter oploopend plafond als een weinig bevredigende begrenzing en doet zich het ontbreken van eenige horizontale geleding aan den bovenwand bij de snijding der vlakken als een gemis aan contrastwerking gevoelen.
Volkomen in strijd met het karakter der zaal is het behoud der loges d'avant-scène, een overblijfsel eener lang voorbije traditie. Misschien was dit een der voorwaarden van het bouwprogramma, waaraan moest worden gevolg gegeven. Het verhindert echter van de opgaande proceniumwanden gebruik te maken voor een sierende verlichting — als kostelijke component voor de plafondverlichting —, als een accent en een overgang tot de tooneelopening, welke bij geopend voordoek toont, dat zij door hare overmatige hoogte slechts ten deele aan haar bestemming beantwoordt.
Ook hier treft de détailleering als te weinig beheerscht, te weinig in samenhang gecomponeerd, vermijdend elke aanduiding van de constructieve opzet. Onwillekeurig denk ik terug aan de Zwitsersche Landesausstellung: dat voorbeeld van eenvoud, dat kostelijke materiaal, die verzorgde uitvoering!
Tenslotte de feestzaal, een ruimte van inderdaad indrukwekkende afmeting, die schoon zou kunnen zijn met hoog opgaande raam-penanten, massale kristalkronen en nog veel meer ....

FRITS LENSVELT.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

8 MAART 1941 NR 10

JAARBEURS TE UTRECHT.
11-20 MAART 1941.

In tegenstelling met wat andere jaren geschiedde, zal het Bouwkundig Weekblad Architectura dit jaar trachten vóór den aanvang van de Voorjaarsbeurs een en ander mede te deelen over de ter beurze verschijnende bouwmaterialen. Wij waren gewend, op den Dinsdag van de opening den rondgang op de Jaarbeurs te maken, daar bekenden en onbekenden te bezoeken, en in den avond de copy gereed te maken die een paar dagen later door de drukpers zou worden vermenigvuldigd om den lezers reeds Zaterdagmorgen te gerieven. Er bleven dan nog vier volle Jaarbeursdagen over in de daarop volgende week om — als men nog niet in Utrecht geweest was — zijn schreden alsnog naar de Bouwmaterialenbeurs te richten.
Men moet niet denken, dat zoo'n tocht als technisch verslaggever voor het B.W.A. eenvoudig was. Er is immers zoo veel en zoo velerlei, het is haast ondoenlijk alles in de beschrijving te betrekken, en zeker onmogelijk overal het werkelijk belangrijke van het minder belangrijke te scheiden. Maar men hoopte, in elk geval eenige belangstelling te wekken, en men vertrouwde dat de lezer die eenmaal op de Jaarbeurs was aangeland daar zeker nog wel allerlei ontdekken zou, dat hem niet te voren was aangezegd.
Nu probeeren wij het dit jaar eens anders, en komt de beschrijving in het blad vóór de Jaarbeurs op den 11en Maart haar deuren openstelt. Wij zullen dus eenigszins „profetisch" te werk moeten gaan, en aan de hand van door de Jaarbeurs verstrekte gegevens U moeten verhalen, wat er te zien zal zijn. Min of meer dus een „gerucht", nu al deze gegevens niet op de eigen waarneming van den schrijver berusten.
Ten gevolge van de bijzondere omstandigheden waaronder deze jaarbeurs wordt gehouden, moet naar mijne meening de belangstelling der architecten voor het tentoongestelde grooter zijn dan andere jaren. Zeker, ook de vorige bouwmaterialenbeurs had plaats nadat de Europeesche oorlog was begonnen. Maar sindsdien is de oorlog ook over Nederland gekomen, en is daardoor de geheele bouwmaterialenwereld grondig gewijzigd.
Wat beoogt de Nederlandsche Jaarbeurs in deze omstandigheden? Zij stelt zich volgens haar prospectus ten doel de volgende vragen te beantwoorden: Wat kan nog van ouds worden geleverd, en hoe lang zal dat mogelijk zijn? Wat is het nieuwe artikel, dat het oude, niet meer leverbare, vervangen moet? Waar is de producent, die het vervangingsmateriaal leveren kan? Welke zijn de kwaliteiten van het nieuwe product?
Het moet voor de architecten zeker nuttig zijn, de gelegenheid die de Voorjaarsbeurs biedt om over alles-en-nog-wat uit de bouwwereld op de hoogte gebracht te worden, niet te laten voorbij gaan. Want al zijn zeker niet àlle „vervangingsmaterialen" daar aanwezig, er zal toch heel wat zijn, wat boeit, en waarvan het kennis nemen de moeite waard zal zijn.

Onder de aangekondigde nieuwe materialen noem ik allereerst het materiaal Marticel van de N.V. Eternit v.h. Martinit (Stand 48). Het is bekend, dat de asbestcementproducten door de bijzondere omstandigheden, waardoor de aanvoer van een van de voornaamste grondstoffen, nl. de asbestvezels, stil staat, niet meer kunnen worden vervaardigd. Bovendien is nog een deel van de asbestvoorraad geblokkeerd, zoodat de fabriek heeft moeten uitzien naar een product, dat de asbestvezel zou kunnen vervangen.
Dit materiaal is gevonden. De fabriek past bij het nieuwe product een mengsel toe van asbestvezels en de andere — eveneens hoogwaardige — vezels, en heeft van af het begin van 1941 met dit product, dat zij Marticel heeft genoemd, een deel van de bekende materialen gefabriceerd.
Vooropgesteld dient te worden, dat vlakke platen en golfplaten niet van dit materiaal zullen worden gemaakt. De Marticelproducten zijn uitsluitend: buizen en hulpstukken voor rookleidingen, afvoer en ontluchting; vierkante en rechthoekige kokers met hulpstukken; halfronde goten; ventilatiekanalen; bakken.
De afmetingen komen overeen met de bekende Martinit-materialen.
De fabriek schrijft in haar toelichting „dat zij met Marticelmateriaal nog geen ervaring heeft kunnen opdoen, doch gezien het feit, dat hierin nog een betrekkelijk hoog percentage asbestvezels is verwerkt en dat verder ook de nieuw toegevoegde vezel van zeer goede kwaliteit is, dit materiaal gerust als vervanging van het tot nu toe geleverde asbest-cement voor de genoemde producten kan worden aanbevolen".
Van de 6 mm dikke Marticel-platen gaf het proefstation Koning & Bienfait de volgende proef-uitkomsten:
Buigvastheid (na drogen bij 60° C.). Breekbelasting: gemiddeld per cm breedte 2.89 kg. Buigvastheid: gemiddeld 259 kg/cm².
Wateropname. Gemiddeld 15.8 % van het gewicht droog.
Gemiddeld 28.1 % in % van het volume.
Waterdichtheid. Proefstukken, waarop glazen cylinders waren gehecht, welke gevuld werden op 1 cm hoogte met water, vertoonden na 6 dagen geen doorlating. Zij bleven aan de onderzijde volkomen droog.
Vuurbestendigheid. Plaatjes 10 × 10 cm werden na volkomen droging gedurende een half uur verhit op 700° C. Na langzame afkoeling toonden de proefstukken geen scheuren of bladders.
Volgens b.g. proefstation zijn de resultaten deels gelijk en liggen deels zeer weinig beneden die van asbest-cement.
De fabriek voegt hier nog aan toe, dat zij van Marticel een gewonen bak vervaardigde. Na voldoenden verhardingstijd bleek de bak volkomen waterdicht te zijn.
Om de brandbaarheid te kunnen nagaan, werd de volgende brandproef genomen. Een buis van Marticel-materiaal werd in schuinen stand gelegd, zoodanig, dat uit een aan de hooge zijde geplaatst reservoir met verwarmde teer, deze vloeistof regelmatig langzaam door de buis kon loopen. Deze verwarmde teer

werd in brand gestoken en gedurende een uur in de buis brandende gehouden. Nadat op deze wijze de buis gedurende dezen tijd aan een groote hitte was blootgesteld geweest, is hierop ineens een groote hoeveelheid koud water geworpen. De buis heeft deze proef volkomen doorstaan en vertoonde na afloop geen scheuren of afbladdering.
Marticel-materiaal laat zich evenals asbest-cement goed boren, zagen en spijkeren.
De aflevering kan eind Februari 1941 aanvangen. Speciale vormstukken vereischen een levertijd van 6 tot 8 weken.
Behalve Marticel maakt b.g. fabriek ter vervanging van de vlakke platen een plaat die zij „Platofer" noemt, en die uitsluitend in de maat 2.50 × 1.20 m wordt vervaardigd. De eenig leverbare dikte is 8 mm. Alle platen zijn voorzien van een gaaswapening. De plaat is waterdicht en geschikt om „in sommige gevallen" te dienen ter vervanging van de vroeger gefabriceerde asbest-cementplaat. Zij heeft ongeveer dezelfde kleur.
Volgens het reeds eerder genoemde proefstation is het materiaal van poreus karakter. De buigvastheid is voor gebruik als wandplaat ruim voldoende. Het is practisch waterdicht. Na verhitting bij 700° C. toont het materiaal geen teekenen van verbranding. Het is goed bewerkbaar.

Het is noodig, hierbij nog aan de teekenen, dat b.g. fabriek niet de eenige is, die tot het vervaardigen van asbest-cement-vervangingsmateriaal is overgegaan. Ook „Asbestona" (Stand 231 en 242) toonen vezelcementplaten. (Bellastona, Bellabord, Bellabest.)

Als tweede nieuw constructiemateriaal noem ik de Riwa holle baksteen vloeren (Stand No. 86). Fabrikant: De Ridder & Co, Wassenaar.
Deze vloeren worden samengesteld van aan de fabriek tot balken samengevoegde holle steenen. Elke balk bestaat in dwarsdoorsnede uit twee op zijn kant staande steenen, die aan elkander zijn verbonden door middel van een mortelvoeg, waarin een lichte transportwapening van 5 mm rondstaal is opgenomen. Door aangebrachte ribben wordt elke balk 25 cm breed. De balken worden door van wapening voorziene ribben van beton aan elkander verbonden. De steenen in elke balk zijn 20 cm lang en worden in halfsteensverband vermetseld.
In verband met het transport en het stellen in het werk worden balken tot een lengte van ten hoogste 3 meter samengesteld. Moeten grootere overspanningen worden overdekt, dan dient een tijdelijke onderslagbalk te worden aangebracht, waardoor de beide balken kunnen worden gekoppeld.
Het is een groot voordeel, dat de samenstelling der vloeren geschieden kan zonder gebruik van bekistinghout of andere ondersteuning.
Voor de ribben wordt een specie van 1 cement 4 grindzand aanbevolen, terwijl men het wenschelijk acht, over den geheelen vloer een betondeklaag van 1 à 2 cm dikte aan te brengen.
De onderkant der op de fabriek vervaardigde balken is reeds platvol gevoegd. Na het stellen moeten de voegen tusschen de balken nog afgewerkt worden, waarna deze onderkant kan worden gewit. Het aldus verkregen plafond is in staat water op te nemen en is dus drupvrij, hetgeen in ruimten waar vocht geproduceerd wordt, van belang kan zijn.

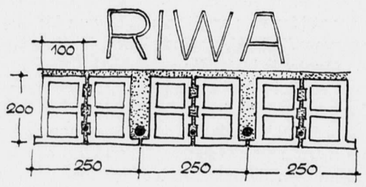

Voor toepassing van gestucadoorde plafonds kunnen de balken ongevoegd worden besteld en samengesteld worden van steenen met een ruw, gekamd, oppervlak. Daardoor wordt een goede aanhechting verzekerd.
De balken hebben normaal open einden, doch kunnen ook met gesloten eindsteenen worden geleverd.
In het algemeen schijnt een oplegging van 10 cm voldoende te zijn.
De balken worden gemaakt voor vloerdikten van 10, 12, 14, 16, 18 en 20 cm.
De fabriek gaf de volgende tabel voor de toelaatbare nuttige belastingen bij verschillende overspanningen.

Vloerhoogte cm	Eigen gew. kg/m²	Nuttige belasting in kg/m²							
		100	150	200	250	300	350	400	500
		Vrijdragende overspanningen in meters:							
10	140	3.05	2.80	2.60	2.40	2.30	2.15	2.05	1.90
12	150	3.75	3.45	3.20	3.00	2.85	2.70	2.60	2.35
14	160	4.35	4.00	3.75	3.50	3.30	3.15	3.00	2.80
16	170	4.90	4.55	4.25	4.00	3.75	3.60	3.45	3.15
18	190	5.35	4.95	4.65	4.40	4.15	4.00	3.80	3.55
20	210	5.80	5.40	5.10	4.80	4.60	4.40	4.20	3.90

In aansluiting op dit vloertype kan de holle bouwsteen van de firma Paul Teeuwen N.V. te Tegelen (Stand 41 en 45) genoemd worden, die geleverd wordt in de maat 25 × 25 cm volgens het model Jelsma. Dit model kenmerkt zich vooral door zijn groote geluidsisolatie en door de verschillende constructiemogelijkheden die er door worden geboden.
Balken in diverse lengten kunnen met weinig beton en wapeningsijzer van deze holle bouwsteen gemaakt worden. —
Onder de verschillende pan-soorten stelt b.g. firma een opnieuw verbeterde holle pan ten toon met een geperfectioneerde sluiting, en de holle muldenpan, die speciaal geschikt is om er onbeschoten daken mede te dekken, wat bij de heerschende houtschaarschte van belang is, en wellicht door den nood der tijden kan worden toegestaan.

Blijven wij bij de vervangende materialen, dan moeten daarbij zeker ook de asphaltmaterialen worden genoemd, die in Stand 87 (Dordtsche Asphaltfabriek te 's-Gravenhage) worden geëxposeerd. Zij zullen bij de schaarschte aan metalen, bij juiste toepassing en constructie, met succes deze metalen kunnen vervangen. Aansluitingen van asphaltbedekkingen tegen muren, schoorsteenen en dergelijke kunnen zonder gebruik te maken van zink of lood met behulp van goed gekozen asphaltmaterialen geschieden.
Ook goten, van hout of in beton geconstrueerd zullen met asphaltbedekking of met gietasphaltbekleeding duurzaam waterdicht kunnen worden gemaakt. Daarbij moet vooral op holle of afgeronde hoeken worden gelet en moeten in elk geval verticale opstanden worden vermeden.
Genoemde firma vertoont behalve haar asphaltproducten haar bekende speciale afpleisteringen met thermische, vochtwerende en acoustische eigenschappen. (Iboma, Voboma, Acboma.)

Ofschoon natuursteen niet door andere materialen vervangen behoeft te worden en min of meer met de onvervangbare „natuurboter" kan worden vergeleken, zijn er toch maar weinig firma's die hierop de aandacht vestigen. Transportmoeilijkheden maken levering uiteraard niet zonder bezwaar, maar wanneer men zoo veel mogelijk in ons eigen land de bewerking van den natuursteen zou laten geschieden, dan zou er met het beschikbare materiaal nog heel wat te bereiken zijn. De firma Pelt & Hooykaas (Stand 51) laat een keurige collectie natuursteensoorten zien en wijst speciaal op de Belgische hardsteen die thans nog betrekkelijk vlug te leveren is. Ook de firma Wernink (Stand 37) toont verschillende fraaie soorten natuursteen.

De vervangers van natuursteen, die sommige architecten voor „margarine" houden, maar door anderen zeer worden gewaardeerd, en die natuurlijk ook hun plaats in de bouwwereld moeten hebben, worden door verschillende firma's ten toon gesteld. Om te beginnen „de Meteoor" met haar Artistone producten (Stand 62), dan Oosthoek & Zoon met „Ostalon" (Stand 75), Schokbeton met Shockcrete (Stand 68A), Wernink met Colcretgraniet (Stand 37). Men heeft dus keuze genoeg, en het is zeker bewonderenswaardig, wat op dit gebied door de verschillende fabrikanten tot stand wordt gebracht.

Met de verven is het ook mis. Of, zoo men wil, er is schaarschte aan zekere grondstoffen, en er moet worden bespaard.
De N.V. Lak- en Verffabriek „Premier" te Loosduinen vond hierin aanleiding haar Faktor-verven opnieuw onder de aandacht te brengen. Het Faktor-bindmiddel immers is dáárom van beteekenis, omdat het langere houdbaarheid, minder verflagen, snellere droging, de mogelijkheid van nat-over-nat schilderen en grootere aanhechting in uitzicht stelt. Dit brengt oliebesparing mede, doordat met minder lagen kan worden volstaan, dunner uitgestreken kan worden en op langeren levensduur van de verven kan worden gerekend.
Voor toepassing binnenshuis moet men thans verven zonder olie toepassen. Ook hiervoor heeft Premier goede verven samengesteld, die bewezen hebben, er tegen te kunnen.
Sinds loodwit werd verboden voor werk binnenshuis heeft de fabriek een speciale Faktor-plamuur samengesteld, die het mogelijk maakt over deze laag heen direct af te verven.
Ook zuivere loodmenie mag niet meer toegepast worden. Men kan thans gerust aannemen, dat men inplaats van de aloude loodmenie-lijnolieverf, die als de beste grondverf gold voor staal, evengoed — volgens sommigen zelfs beter — gebruiken kan: half loodmenie, half ijzermenie, indien dit met het juiste bindmiddel is gemalen. Hierin voorziet het bovengenoemde Faktorbindmiddel.
Premier vestigt de aandacht der architecten tevens op een asphaltstopverf, die zoowel voor houten als voor stalen ramen geschikt is. Asphalt neemt hierin de plaats van lijnolie in. Volgens de fabriek zou het gemakkelijk verwerkbaar zijn en uitstekend voldoen. (Stand 225/27).

In aansluiting aan het bovenstaande kan nog vermeld worden, dat ook voor de Japanlakken, speciaal voor het genoemde binnenwerk, gezocht is naar olievrije of olie-arme producten. Dergelijke verven zijn met behulp van cellulose en kunstharsen te fabriceeren. Ook kunnen z.g. emulsie-verven als vervangers optreden. „De Veluwe" toont deze Celluloselakken en Emulsieverven, terwijl ook haar Velucement in haar stand 63 te zien is.

De firma Kiewiet de Jonge te Groningen toont U haar Ftalomix, een emulsieverf op lakbasis. Zij blijkt, op dezelfde wijze als lijnolieverf verwerkt, in tegenstelling met lijmverf, geheel watervast en onoplosbaar in water te zijn. (Stand 72a).

Men komt bij de verven niet gauw uitgekeken. Daar is b.v. Jacob Martens te Amsterdam (Stand 52), die uit synthetische oliën en harsen door emulgeeren een product maakt, dat bekend is als de „Wodan" en „Ramses" verf. Zij schijnt voor binnen- en voor buitenwerk sterker te zijn dan de normale olie- of lakverf. Zij is buitengewoon hard, niet verzeepbaar, toe te passen op versch werk, en reinigbaar met oplossingen van zeep, soda en loog.

De N.V. Molijn & Co te Rotterdam toont in haar stand 201/5 — ontwerp van Jaap Gidding — allerlei verven en lakken: Super Moline, Emulsite, Eparnol, Moluco, Celebrine.

G. Stel te Utrecht exposeert diverse verven in stand 233. Men vindt er Oleïne als vervangingsmiddel voor lijnolie, een bindmiddel zonder lijm of caseïne, speciaal te gebruiken voor het verdunnen van loodvrije in olie gemalen verven.

De bekende Ceta-Bever-fabrieken te Beverwijk (Stand 82, 198) toonen een vervangingsmiddel voor was onder den naam van „Cetaflux", en een Koude lijm „Velpafin", die de moeilijk te verkrijgen Caseïnelijm vervangen kan.

In verband met deze afdeeling moet nog het Bicella worden genoemd (Stand 224), dat de N.V. de Atlas te Delft fabriceert. Het bestaat uit een fijn weefsel van verzinkt draad, dat in cellulose gedrenkt is, waardoor het met een dun, doorzichtig huidje is overtrokken. Men kan het op verschillende wijze, vlak of gebogen, toepassen als lichtdoorlatend materiaal.

Beton en Cementmaterialen worden o.a. door de Meteoor (St. 62), Schokbeton en Schokindustrie (St. 68A, 64B), Aerobeton (St. 88), Betondak Arkel (St. 55), Wernink (St. 37), Oosthoek (St. 75) en Enci-Cemij (St. 84) getoond.
De verkoopassociatie Enci-Cemij N.V. komt dit jaar weer met een nieuwe uitgave in de bekende serie „Cement en Beton". Het is de brochure „Contrôle op beton tijdens den bouw" van de hand van Ing. J. A. Zwolsman. Ik twijfel er niet aan of de interessante stof zal hierin op voortreffelijke wijze worden toegelicht. Het is zeker van groot belang, dit geschrift serieus te bestudeeren als men met groote gewapend-beton opdrachten te maken krijgt.
In de genoemde stand vindt men eenige betonconstructies, ontworpen door het sedert korten tijd opgerichte „Instituut voor Betonproducten", ter vervanging van houtconstructies in den woningbouw.
Men ziet o.a. een vloer van T-balk-vormige, tegen elkaar aansluitende, onderdeelen; een gootconstructie; een buitenraamkozijn met vast en beweegbaar gedeelte; een binnendeurkozijn met houten deur; een constructie ter vervanging van houten dakbeschot, zoodanig samengesteld, dat deze constructie als bekisting wordt gebruikt voor het maken van gewapend betonnen daksporen, dragend van gording tot gording, waarbij de bekisting voorzien van tengels tevens als blijvende bebording dienst zal doen.

Bij de andere hierboven genoemde firma's kan men te kust en te keur zich verdiepen in betonnen T-balken, bimsbeton kanaalplaten, vloeren en holle steen met ribben van gewapend beton, bimsbeton-cassettenplaten, dakgoten van genormaliseerd profiel, afdekbanden, glastegelramen, I-vormige balkvloeren, betonpalen, tegels, oplangers, wegdeksteenen, bedrijfsvloeren, „hardners", rijwielblokken, etc., etc.

Ik ben nu nog verscheidene inzenders vergeten. Men moet b.v. de Avri-patenten in St. 215 gaan zien, de bitumineuze producten van Butimix (St. 207) (o.a. stopverf, asphaltverven, dichtingsmaterialen); in stand 67 zich nog eens van het „Baustahlgewebe", het electrisch puntgelaschte staaldraadnet van hoogwaardig staal, op de hoogte stellen.
Maar ik vrees, dat de uitvoerigheid van dit artikel U misschien al te veel gaat worden. Ik voorspel U uit de vier en veertig bladzijden druks die de bouwmaterialenafdeeling in de vier en veertigste Jaarbeurs-catologus inneemt, dat er voor den architect die op de hoogte wil blijven van wat in de technische

wereld omgaat, veel te bekijken is, en zijn dag in Utrecht ongetwijfeld goed besteed kan worden.
Dat de beurs geen volledig beeld geeft van wat er op de markt komt is natuurlijk jammer, maar onvermijdelijk. Ik miste er o.a. de beide uit strookarton opgebouwde hout-vervangingsmaterialen Wewex en Kratex, het eene met glanzende bovenlaag, het andere met een soort papierovertrek op de bovenkant. Zij bestaan uit aaneengelijmde dunne kartonlagen, een soort „karton-multiplex" dus, en worden in dikten tusschen 3 en 25 à 30 mm gefabriceerd. Zij lijken mij tot nu toe een van de meest aantrekkelijke producten, die de houten plank als dakmateriaal kunnen vervangen. Vooral Wewex met zijn minder aantastbare „huid" acht ik zeer goed bruikbaar zoolang wij het zonder houten beschieting moeten klaarspelen.
Het is mogelijk dat het in stand 226-28 aangekondigde Dekka Board (als triplex verlijmde stroovezelplaat) een product is van overeenkomstigen aard (Dekker's Houthandel, Zaandam).
Hoe het zij, het geëxposeerde is ruim voldoende om Uw aandacht langen tijd te boeien.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

OVER HET VRAAGSTUK VAN DE VERVANGING VAN HOUTCONSTRUCTIES DOOR BETON.

PUBLICATIE VAN DE STICHTING INSTITUUT VOOR BETONPRODUCTEN.

In een Serie publicaties zullen achtereenvolgens worden behandeld:
1. VLOERCONSTRUCTIES,
2. GOOT- EN DAKCONSTRUCTIES, GEVELAFDEKKINGEN,
3. DEUR- EN RAAMKOZIJNEN,
4. TRAPPEN.

VLOERCONSTRUCTIES.

Welke eischen moeten worden gesteld aan een vloerconstructie voor den normalen woningbouw? Dit is een vraag die wij als volgt zouden willen beantwoorden.
Vloerconstructies voor den woningbouw moeten voldoen aan de volgende eischen:
1. berekend zijn op een nuttige last van 200 kg/m².
2. zij moeten brandvrij zijn.
3. voldoende isoleeren tegen koude, warmte en geluid.
4. van zoodanige constructie zijn, dat leidingen in den vloer weggewerkt kunnen worden.

Wat de eischen onder 1 en 2 betreft, hieraan voldoen de hierna te behandelen constructies, welke door de Stichting Instituut Voor Betonproducten kunnen worden geleverd, zonder meer.
Wat punt 3 betreft moet worden opgemerkt, dat de constructies samengesteld van normale betonsoorten, wat het isolatievermogen tegen koude en warmte betreft, achter staan bij dergelijke constructies van hout. Uitgevoerd echter in bimsbeton wordt dit isolatievermogen reeds sterk verbeterd.
Wat het isolatievermogen tegen geluid betreft, zijn de gewapend betonnen constructies door het grootere gewicht reeds in het voordeel en kan het isolatievermogen door toepassing van speciale plafonds en afwerklagen zoodanig verhoogd worden, dat bijv. een isolatievermogen van ca. 55 à 60 decibel verkregen wordt, hetgeen voor den woningbouw voldoende is te noemen.
Aan punt 4 ten slotte voldoen slechts enkele constructies, die hierna behandeld zullen worden.
Wij zullen thans enkele vloerconstructies bespreken, welke door de bij de „Stichting Instituut Voor Betonproducten" aangesloten fabrieken kunnen worden geleverd; te onderscheiden in 2 groepen nl.:
a. vlakplaatvloeren;
b. vloeren samengesteld uit balkvormige elementen.

Hierbij is het van belang op te merken, dat het in verband met het toepassen van steenen vloeren gewenscht is bij het ontwerpen van plattegronden er reeds direct rekening mee te houden dat de balkdragende binnenmuren minstens 1 steen dik worden geprojecteerd. Eveneens bij schoorsteenkanaalcomplexen zal het aanbeveling verdienen de voorwand dezer complexen 1 steen dik te metselen.

A. VLAKPLAATVLOEREN.

Tot deze groep behooren in de eerste plaats de bekende plaatvloeren van bimsbeton, al of niet voorzien van luchtkanalen en voorts diverse andere systemen, soms samengesteld uit beton en baksteen, waarbij het beton het dragende element vormt en de baksteen als isoleerende vulling wordt gebruikt.
In de figuren 1 tot en met 5 geven wij een serie van deze constructies, welke voor de normale overspanningen, zooals deze in den woningbouw voorkomen en berekend tegen een nuttige last van 200 kg/m² of een andere belasting kunnen worden geleverd.

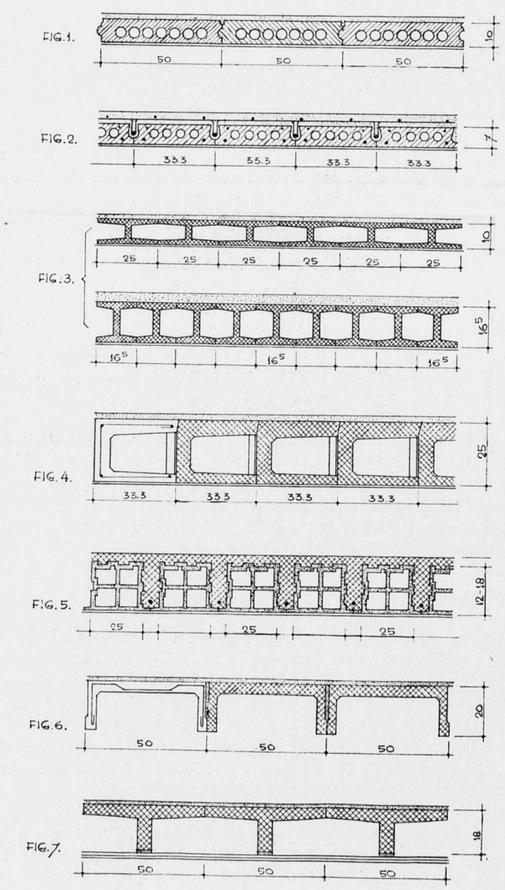

SCHAAL 1 À 20

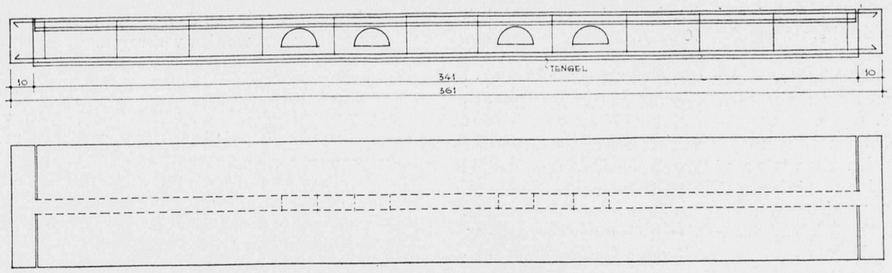

FIG. 8. SCHAAL 1 À 20

Een groot voordeel van de op de fabriek vervaardigde betonconstructies is natuurlijk, dat aan de vervaardiging de grootst mogelijke zorg kan worden besteed. De wapening zal zonder moeite op de juiste plaats worden aangebracht, terwijl door een zorgvuldige analyse der samenstellende materialen een betonspecie kan worden verkregen, die aan alle te stellen eischen voldoet.
In verband met de voor de hand liggende massa-fabricage, zal ook aan de mallen een zorg kunnen worden besteed, die men op een bouwwerk niet zal kunnen bereiken.
Door verschillende fabricage-methoden, zooals door stampen, trillen of schokken, zal bovendien een vastheid worden verkregen welke verre uitgaat boven die, welke bij op het werk uitgevoerde constructies kan worden verkregen. Dit alles heeft tot gevolg, dat voor op de fabriek vervaardigde constructies de afmetingen geringer kunnen zijn en de toe te laten spanningen in het ijzer en de beton zonder eenig bezwaar kunnen worden verhoogd.
Een ander voordeel is, dat de constructies direct in het werk kunnen worden geplaatst, meestal zonder dat hiervoor een bekisting of stempeling noodig is en noodeloos oponthoud gedurende de op het werk noodige periode voor verharding der in het werk gemaakte constructies, wordt vermeden.
Men komt hierdoor meer en meer op het terrein van den montagebouw, welke zeer zeker voor den woningbouw van groote beteekenis zal blijken te zijn.
De bimsbeton plaatvloeren (fig. 1) leenen zich uitstekend tot dat doel, aangezien de platen op 50 cm breedte worden gemaakt zoodat zij op het werk gemakkelijk te plaatsen zijn.
Dit type vloer kan worden geleverd voor overspanningen tot 3.50 m. Bij grootere overspanningen moet een tusschensteunpunt gemaakt worden.
De „Arkel" bimsbetonplaatvloeren (fig. 2) volgens Ned. Octrooi 18011 hebben dezelfde voordeelen, de platen zijn slechts 33 cm breed en moeten voorzien worden van een gewapende opstortlaag, waardoor de constructie als één geheel werkt.
Een bekisting is voor de constructie van deze vloeren niet noodig, aangezien de bimsbetonplaten die functie vervullen. Alhoewel ook voor deze vloeren de meest economische overspanning ligt tusschen 2 m tot 2.50 m kunnen zonder bezwaar overspanningen van 4 m en meer nog bereikt worden.
De „Norma" balken (fig. 3) welke in 2 verschillende profielen worden geleverd, nl. 10 en 16.5 cm hoog, hebben dit voordeel in nog grootere mate.
Door de kanalen welke door de naast elkaar geplaatste I-vormige liggers ontstaan, is het eigen gewicht der vloerconstructie gering en wordt tevens een uitstekende geluids- en warmte-isoleerende vloerconstructie verkregen. De balken worden tot één geheel vereenigd door het aanbrengen van een gewapend beton deklaag, waarvan de wapening door middel van beugels aan de balken wordt verbonden.
Voor den woningbouw komt het profiel van 10 cm hoog in aanmerking, met een maximum overspanning van 4.30 m bij een nuttige belasting van 200 kg/m².
Met de U-vormige „Waco" balken (fig. 4) wordt eveneens een vlakplaatvloer verkregen, met de noodige holle ruimte, doch deze vloer vereischt een grootere constructiehoogte dan de „Norma" balken.
De vloeren samengesteld uit een bekisting van holle baksteenen gecombineerd met beton, verlangen echter een ondersteuning in het werk tijdens de montage, zooals bijv. de „Steno" vloeren (fig. 5). Hiertegenover staat dat door de holle steenen een behoorlijke isolatie verkregen wordt. Zij zijn daardoor bij uitstek geschikt voor vloeren op den beganengrond. Voor den woningbouw zullen in het algemeen de vloeren tot een overspanning van 4.50 m in aanmerking komen, waarbij deze vloer een dikte heeft van 15 cm, tot 3.85 m overspanning een dikte van 12 cm, tot 3 m overspanning kunnen deze vloeren zonder bekisting worden gesteld.
Door de toepassing van de zacht gebakken holle baksteenen is condensatie bij deze vloeren vrijwel uitgesloten, zoodat zij o.a. in aanmerking komen voor toepassing in veestallen.

B. BALKVLOEREN.

Deze vloeren welke bij bepaalde vormen het voordeel hebben, dat in één richting door de balkvorm een holle ruimte ontstaat, waarin eventueel diverse pijpleidingen in den vloer kunnen worden weggewerkt, hebben voor bepaalde gevallen uit dit oogpunt bezien, zeker voordeelen boven de vlakplaatvloeren.
De in fig. 6 aangegeven U-vormige „Waco" balken, worden als afzonderlijke elementen ter breedte van 50 cm vervaardigd en naast elkaar geplaatst, zoodat een gesloten vloer ontstaat. In de aangegoten rib kunnen op bepaalde plaatsen gaten worden gemaakt, zoodat nu in 2 richtingen leidingen in den vloer kunnen worden weggewerkt. Dezelfde eigenschappen bezit de vloerconstructie overeenkomstig fig. 7 welke uit naast elkaar geplaatste T-balken bestaat, waarbij eveneens in het balklichaam gaten worden gespaard voor den doorvoer van leidingen, zooals in fig. 8 is aangegeven.
De bedoeling is, deze vloerconstructies in één standaardhoogte van 18 cm (3 lagen metselwerk) te vervaardigen en voor de diverse overspanningen alleen de wapening te wijzigen; dit heeft het voordeel, dat alle vloeren in het werk op dezelfde hoogte komen te liggen.
Als strijkbalk, zal een balk worden geleverd met aan één zijde een vaste flens van 10 cm breedte, zoodat de balkrib voldoende vrij van den gevel komt te liggen en bijv. centrale verwarmingsleidingen kunnen passeeren. De andere flens zal als pasmaat dienen, hierdoor ontstaat de mogelijkheid de standaardbalken op iedere plattegrond zonder bezwaar toe te passen.
De balken zijn aan de einden voorzien van hamerkoppen, zoodat ondermetseling van de schuine flenzen wordt vermeden, de balken bij het plaatsen een behoorlijk stelvlak hebben en de opleg-

reacties behoorlijk over het metselwerk worden verdeeld (afmetingen van den hamerkop 50 × 10 cm).
Bij oplegging op 1 steens muren verkrijgt men dan een ruimte tusschen de balkopleggingen van 2 cm, welke ruimte met een isoleerend materiaal kan worden opgevuld, ter voorkoming van contactgeluid.
Voor het ophangen of bevestigen van plafondconstructies kan bandijzer worden uitgestoken of tengels aan de balken bevestigd, waarop dan de plafondrachels en het riet of een metaalgaas kunnen worden vastgemaakt. Toepassing van geluidsisoleerende plafondplaten in vakverdeeling is nu ook geoorloofd, aangezien de vloerconstructie nu zelf volkomen brandvrij is en het plafond dus niet meer speciaal brandvrij behoeft te zijn.

VLOERAFWERKINGEN.

De vloerafwerking is zeker voor de eenvoudige arbeiderswoning één van de grootste problemen, niet zoozeer een technisch, dan wel een financieel probleem. Uit een technisch oogpunt is het probleem niet zoo moeilijk, aangezien met een behoorlijke estrichlaag, waaroverheen bijv. een naadlooze vloerbedekking wordt gebracht, een zeer goede afwerking wordt verkregen. De kosten per m² zijn echter voor de arbeiderswoning te hoog.
Voor vloeren gemaakt van gewone beton is een voetwarme afwerking bestaande uit een bimsbeton-opstortlaag of een chloormagnesiumvrije estrichlaag zeker gewenscht. Verschil moet hier nog worden gemaakt tusschen beganegrond en verdiepingvloeren, aangezien beganegrond vloeren zeker altijd kouder zijn. Wanneer men nu zeker wist, wat later als vloerbedekking zal worden gebruikt, bijv. een goed soort linoleum, dan zou men met een estrichlaag kunnen volstaan, of met een onderlaag van boardplaten.
In den arbeiderswoningbouw is dit nu meestal niet het geval en zijn goedkoopere vloerbedekkingen als zeil, matten, of soms in het geheel geen bedekking gebruikelijk en dan is een estrichlaag als definitieve afwerking zeker niet voldoende.
De normale estrichvloeren bieden geen weerstand tegen slijtage en beschadiging bijv. door het plaatsen en verplaatsen van meubelen. De allereenvoudigste afwerking is dan wel een cementpleisterlaag, gekleurd door middel van een cementverf of minerale kleurstof. Deze cementverf kan bijv. zoodanige eigenschappen hebben, dat de cementbepleistering hierdoor een grootere slijtvastheid verkrijgt en het z.g. stoffen wordt verminderd.
Bouwt men uit een royalere beurs, dan zijn er voldoende naadlooze vloerconstructies op de markt, waarmede een uitstekende vloerafwerking kan worden verkregen.

DAKCONSTRUCTIES, GOTEN EN GEVELAFDEKKINGEN.

Het machinaal vervaardigen van kapspanten en gordingen, glasroeden etc. in gewapend beton, gebeurde reeds op ruime schaal voor dat het vraagstuk van de vervanging van hout voor den woningbouw urgent werd en wel voornamelijk voor den utiliteitsbouw. Gewapend betonnen spanten en glasroeden bijvoorbeeld voor den bouw van broeikassen zijn reeds in groote massa's toegepast en voldoen zeer goed, doch ook voor de grootere utiliteitswerken hebben de op de fabriek vervaardigde constructies zooals spanten, gordingen, ramen, goten etc. reeds een ruime toepassing gevonden. Voor den woningbouw echter, werd het gewapend beton als machinaal vervaardigde constructie slechts spaarzaam toegepast en beperkte zich hoofdzakelijk tot de toepassing van afdekbanden en raamdorpels.
Zooals reeds in het inleidend artikel werd opgemerkt, zal de toepassing van betonconstructies voor den woningbouw in de toekomst wel beperkt blijven, tenzij de bouwvoorschriften meer zullen worden ingesteld op doelmatig bouwen en bepaalde thans nog toegelaten constructies uit het oogpunt van brandgevaar bijv. zullen worden verboden. Het behoeft geen betoog, dat aan dakconstructies zeker de eisch van brandveiligheid moet worden gesteld.
De eenvoudigste dakconstructie wordt verkregen door bepaalde muren in de plattegrond op te trekken tot ondersteuning der gordingen, zoodat de toepassing van spanten wordt vermeden. Gordingen kunnen zeer eenvoudig in beton worden uitgevoerd, men bedenke echter wel, dat bij de toepassing van bepaalde dakconstructies, waarbij het houten dakbeschot door een steenachtig materiaal wordt vervangen, de gordingen in twee loodrecht op elkaar staande richtingen op buiging worden belast, zoodat hiermede bij het construeeren in beton rekening moet worden gehouden. Bij een dakhelling van bijv. 45 graden zullen deze belastingen in beide richtingen gelijk zijn, zoodat de meest doelmatige vorm voor betongordingen de T of X vorm is, zooals in afb. 9 is aangegeven.
Voor andere dakhellingen verandert natuurlijk ook de verhouding der krachten onderling, zoodat voor ieder geval het traagheidsmoment in beide richtingen moet worden bepaald.
In verband met het verzekeren van een behoorlijke oplegging, moeten de gording dragende muren minstens 1 steen dik gemaakt worden en de gordingen van een doelmatige aangegoten

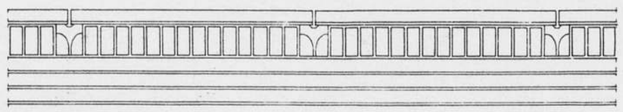

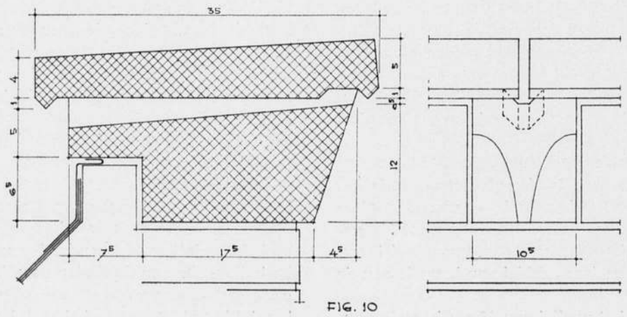

FIG. 10. DETAILS SCHAAL 1 À 5.

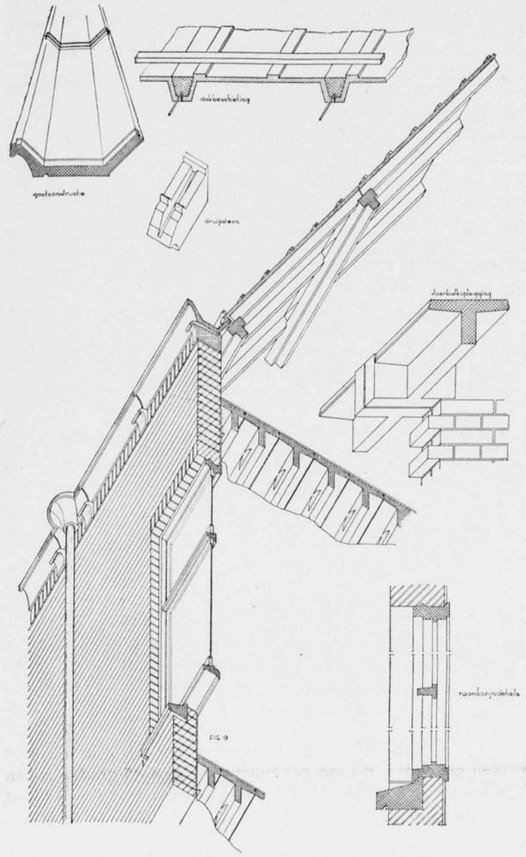

FIG. 9. SCHAAL 1 À 40. DETAILS SCHAAL 1 À 20

oplegging voorzien, zoodat een stabiele ligging voor iedere gording wordt verkregen en het aanmetselen eenvoudig is.

DAKBESCHOT.

In de plaats van houten dakbeschot, kunnen bimscassetten platen of vlakke bimsplaten met kanalen of een combinatie van beide worden toegepast. Hierdoor wordt een brandvrij en isoleerend dak verkregen. De platen kunnen worden voorzien van opgestorte tengels, zoodat de houten panlatten direct hierop kunnen worden gespijkerd en evenals bij het houten dak, vrij van het dakvlak komen te liggen zoodat water dat eventueel op de bebording komt, vrij naar den goot kan afvloeien.
Deze platen kunnen worden toegepast voor overspanningen tot max. 3,50 m vanaf 1 m toenemend met 10 cm.
Voor den woningbouw moet een overspanning van ca. 1.30—1.70 m worden aangeraden in verband met de afmetingen der gordingen. Een constructie gebaseerd op een heel ander principe is in fig. 9 weergegeven. Deze constructie benadert wat afmetingen betreft die van de houten bebording en wordt gemaakt van een volkomen brandvrij materiaal, het z.g. „Firebrake", hetwelk tevens een groot isoleerend vermogen bezit. De platen worden in een zoodanige vorm gemaakt, dat zij tevens als bekisting dienen voor het maken van een „sporendak" van gewapend beton. De platen worden van gording tot gording gesteld en door uitgestoken ankers aan de gordingen verankerd. Deze ankers worden met de bewapening van de sporen die de eigenlijke draagconstructie vormen ingebetoneerd en vormen dan één geheel hiermede.
De bekisting van „Fire-brake" wordt tevens als dakbeschot gehandhaafd. De platen zijn voorzien van opgestorte tengels zoodat alleen nog houten panlatten voor het dak benoodigd zijn, welke op de platen kunnen worden gespijkerd, aangezien deze niet alleen „spijkerbaar" doch tevens „spijkervast" zijn. De afstand h.o.h. sporen bedraagt 60 cm. De platen kunnen in diverse lengten worden geleverd, door belanghebbenden vast te stellen, zoodat zij hierdoor voor iedere willekeurige lengte der dakconstructie te gebruiken zijn. Zij voldoen aan den eisch, dat zij een puntlast van 100 Kg. moeten kunnen dragen.

GOOTCONSTRUCTIE.

Bij het ontwerpen van de in afb. 9 afgebeelde gootconstructie, is uitgegaan van het principe, dat een betonnen goot evenals een natuursteenen goot volledig ondersteund moet worden en dus o p d e n m u u r moet worden gesteld. Overstekende goten, dragende op imitatie houten klossen, zooals veelal werden gemaakt, zijn in principe niet juist. Voorts is het niet gewenscht, dat de goot als oplegging van de bebording wordt gebruikt, aangezien anders de goot om de belasting der dakconstructie te kunnen opnemen, aan den muur moet worden verankerd. Verankering van de gootconstructie is niet gewenscht aangezien ze vrij moet kunnen werken.
Bovengenoemde constructie zal in korte lengten worden geleverd, met bijbehoorende leksteenen.
Het is de bedoeling de diverse stukken met een tusschenruimte van 6 à 8 mm. op de leksteenen te stellen, de leksteenen zijn voorzien van een klik en een halfrond, waardoor de goot direct op de juiste plaats op de leksteenen kan worden gesteld.
De gooteinden zijn voorzien van sponningen op zoodanige wijze, dat hierin een strookje bitumen kan worden geplakt om de dichtheid tot stand te brengen.
Alhoewel door de fabricagemethode een zeer dichte beton wordt bereikt en dus een practische waterdichtheid zal worden verkregen, is het gewenscht de goot van binnen met bitumen te bestrijken. Wordt nu een van de naden lek, dan zal het water via de leksteenen naar buiten afvloeien en dit zal het teeken zijn, dat de goot moet worden nagezien. Op deze wijze kan men een behoorlijke gootconstructie verkrijgen zonder toepassing van zink, lood of een bekleeding van één of ander dakleer.
De constructie in korte lengten heeft een groot voordeel boven betongoten in het werk gestort, welke door het gering aantal uitzetvoegen heel vaak aan sterke uitzettingen zijn blootgesteld en hierdoor in verband met de ongelijke uitzettings-coëfficienten van metselwerk en beton in de practijk steeds los van het metselwerk komen te liggen.
De leksteenen geven bovendien een ongezochte verlevendiging aan het gootdetail.
Voor invoer van de hemelwaterafvoerbuizen kunnen speciale vormstukken worden geleverd, zooals in afb. 9 duidelijk is te zien. Een andere oplossing is mogelijk, waardoor de hemelwaterafvoeren direct in den gootbodem kunnen worden geplaatst en wel door den goot over te bouwen op enkele uitspringende lagen, zoodat hierdoor een voorsprong voor den gevel wordt verkregen van zoodanige afmeting, dat de afvoerbuis door deze uitkraging heen direct op den gootbodem kan worden aangesloten. Hieruit blijkt duidelijk, dat hier vele variaties mogelijk zijn en dat ondanks de toepassing van een standaard beton-constructie, hierdoor de ontwerper weer een persoonlijk cachet aan zijn werk kan geven.
De gootlengten kunnen worden ingesteld op de koppenver-

deeling van het metselwerk, zoodat de leksteenen in dit verband passen en dat de hoogte der leksteenen met 2 normale lagen metselwerk of een rollaag van 2 lagen, strookt.
Om het geheel te doen passen zullen bijv. voor de geveleinden eindstukken worden gemaakt, welke tevens als passtuk zullen kunnen dienen.

GEVELAFDEKKINGEN.

In verband met het feit, dat het in de praktijk gebleken is, dat gevelafdekbanden met cementvoegen tegen elkaar op het metselwerk gelegd, steeds los komen te liggen, is de constructie van de gevelafdekking aangegeven in afb. 10 op dezelfde principes als de gootconstructie gebaseerd. Bij tegen elkaar gelegde gevelafdekkingen met gesloten voegen is de ongelijke uitzetting van beton en metselwerk de oorzaak, dat dergelijke afdekkingen ten slotte los van het metselwerk komen te liggen, een euvel dat, wanneer men daar op let, overal te constateeren valt. Ook hier is de constructie ingesteld op korte lengten met open voegen waaronder leksteenen, die nu naar het platte dak afwateren. Bovengenoemde gootconstructies en gevelafdekbanden kunnen in verschillende afwerkingen worden geleverd. De alleréénvoudigste afwerking is natuurlijk glad uit den vorm, waarna zij voor zeer éénvoudige bouwwerken zonder meer kunnen worden gebruikt. Behandeling met een mineraalverf in verschillende kleuren kan dan bijv. op het werk plaats vinden.
Een fraaie maar duurdere afwerking is natuurlijk zonder meer mogelijk en wel op een wijze, zooals dat van de verschillende fabrieken die kunstbeton vervaardigen algemeen bekend is.

Publicatie van de Stichting Instituut voor Betonproducten over de vervanging van hout door gewapend beton.

ENIGE BELANGRIJKE BEPALINGEN VAN HET BESLUIT OP DE OMZETBELASTING VOOR DEGENEN, DIE BIJ DE BOUW VAN ONROERENDE GOEDEREN BETROKKEN ZIJN.

Hadden tot 1 Januari j.l. zij die diensten verleenden, zoals architecten, tekenaars, notarissen, advocaten, doktoren, expediteurs, enz. enz. niets met de omzetbelasting te maken, vanaf die datum vallen de diensten — alle prestaties verricht tegen vergoeding —, welke beroeps- of bedrijfsmatig hier te lande worden verleend onder de werking van het nieuwe Besluit, en zijn belastbaar volgens het algemene tarief van 2½ %.
De meest urgente kwesties die zich daarbij voor de lezers van dit orgaan voordoen, licht ik onderstaand toe:

I. Architecten, tekenaars, enz.

1e. Belasting moet betaald worden over de vergoedingen, die men voor de diensten ontvangt.
a. Heel vaak gebeurt het, dat voorschotten en kosten betaald worden voor de opdrachtgever, welke naderhand van hem worden terugontvangen. Wat behoort nu tot de belastbare vergoeding? Principieel behoort daartoe de gehele declaratie, echter met aftrek van de bedragen, welke in naam en voor rekening van de opdrachtgever uitgegeven worden.
Zo mogen dus niet in mindering worden gebracht porto-, telefoon-, reis- en verblijfkosten ook al worden deze aanwijsbaar voor een bepaalde opdrachtgever gemaakt. Het criterium voor de aftrek is het maken van kosten al of niet in naam en voor rekening van de principaal, zodanig dat er een rechtstreekse rechtsverhouding ontstaat tussen deze derden en de principaal.
Bij het afsluiten van overeenkomsten zal het in de praktijk zijn nut hebben om, degeen, die op één of ander terrein gespecialiseerd is en van wien de contractant-dienstverlener zich bedient, zonder dat deze den opdrachtgever bekend werd, voortaan te bewerkstelligen, dat ook die in het contract opgenomen wordt, aangezien dan het doorbetaalde honorarium van de vergoeding afgetrokken mag worden.
b. De vergoeding is dus belast zonder verdere aftrek van beroeps- of bedrijfskosten.
Alleen vermindering voor aan belasting gedane uitschotten is mogelijk.
2e. Het zal wel heel toevallig geweest zijn, indien op 31 December j.l. juist een werk afliep. Regel was, dat een werk, waarbij de architect zijn diensten verleende nog niet klaar was, zodat het honorarium, dat dit jaar ontvangen wordt, gesplitst moet worden in een gedeelte, als vergoeding voor diensten gepresteerd in 1940 — dus onbelast — en een gedeelte als vergoeding voor de prestaties verricht in 1941, welke belastbaar zijn. Dit belastingbedrag mag den opdrachtgever in rekening gebracht worden.

II. Aannemers.

Nu nog de positie van de aannemer principieel bekeken in analogie met bovenstaande behandeling.
Volgens het Besluit wordt de oplevering van een werk in onroerende staat als het verrichten van een dienst beschouwd en als zodanig belast.
1e. a. Hetgeen hierboven onder I ten 1e betoogd is, is ook van kracht voor de aannemers en zal wel van nog groter praktisch belang zijn.
Hier spelen de onder-aannemers een rol van betekenis. Zodra nu een rechtstreekse rechtsverhouding bestaat tussen onder-aannemer en principaal mogen de bedragen, welke de aannemer voor de onder-aannemers ontvangt en welke hij dus volgens het contract met de opdrachtgever hun moet doorbetalen, van de totale aanneemsom afgetrokken worden.
b. Van de aanneemsom mogen in mindering worden gebracht:
a. de bedragen welke terugontvangen worden voor retouremballage;
b. de vracht- en assurantiekosten die door de aannemer aan derden worden voldaan (dus niet de kosten van eigen vervoer en assurantie eigen risico).
2e. Ten aanzien van het tijdstip 31 December j.l. doet zich hier een eigenaardigheid met vèr-gaande consequenties voor.
Oppervlakkig bekeken ligt de conclusie voor de hand, dat alleen dat gedeelte van de aanneemsom belast is, dat betrekking heeft op de prestaties verricht vanaf 1 Januari 1941.
Deze opvatting is echter fout!
Belast is nl. de oplevering en daardoor is het moment waarop dit gebeurt beslissend voor het belasten van de gehele aanneemsom.
Geschiedde de oplevering vóór 1 Januari j.l. dan ontspringt de aanneemsom de fiscale dans, heeft ze echter plaats na 31 December dan is de gehele aanneemsom — eventueel onder aftrek van de bedragen genoemd onder ten 1e — aan belasting onderworpen, welk belastingbedrag op de opdrachtgever verhaald kan worden.

Amsterdam, Februari 1941.
N. YPENBURG,
Belastingconsulent.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

15 MAART 1941 NR 11

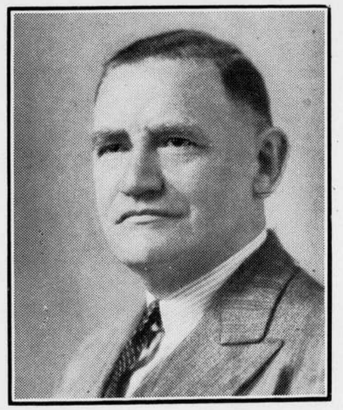

ARCHITECT W. F. OVEREYNDER.†

In Velp ontsliep dezer dagen de Rotterdamsche architect W. F. Overeynder, deelgenoot van het architectenbureau „de Roos en Overeynder". Afgezien van de laatste vier jaar, waarin de lichamelijke toestand hem rust gebood, werkte hij bijna 45 jaar samen met Herman de Roos en dit tweetal bracht een aanzienlijk aantal en veelal belangwekkende bouwwerken voort. Met zijn opleiding aan de Academie kan men zeggen dat Overeynder in de praktijk van het vak is opgegroeid en geëvolueerd. Immers, al ware de leiding destijds in handen van den lateren Prof. Evers, de tijd ontbrak tot het dieper ingaan op het zoo veelomvattende leervak der architectuur. De bereikte resultaten zijn daarom des te meer te waardeeren.
Dat Overeynder geen arrivist was, blijkt uit de ontwikkeling in zijn werk. Een halve eeuw geleden, begonnen in het tijdvak van een stijlchaos, wist hij zich direct daaruit los te maken door het scheppen van gave en architectonisch weldoordachte bouwwerken, waarbij veelal het constructieve element zooal niet domineerde, dan toch daaraan een belangrijke plaats was toegedacht. In de latere periode traden de decoratieve talenten meer op den voorgrond, culmineerend in een statig kantoorgebouw aan de Maaskade. Een forsche zandsteenen gevel met rijzig dak, geflankeerd door machtige schoorsteenen en voorname raamindeeling, als een reminiscentie der patriciërshuizen van enkele eeuwen terug.
Niet tevreden met het bereikte resultaat, werd naarstig verder gewerkt en kwam, wat we kunnen noemen de „baksteenperiode" met als belangrijkste opdracht het gebouw „Petrolea" te 's-Gravenhage, misschien wat uitbundig, doch als conceptie in het tijdsbeeld niettemin belangrijk.
Zijn de vorengenoemde werken als voorbeelden aangehaald die typisch zijn voor den ontwikkelingsgang, daartusschen ligt een stroom van opdrachten op allerlei gebied en van de meest uiteenloopende karakters. Deze op te noemen heeft weinig beteekenis, hoewel de indicatie van enkele werken, ter staving der verscheidenheid niet achterwege mag blijven. Zoo bouwde het bureau de Roos en Overeynder: Kantoorgebouwen, Scheepswerven, een ambachtsschool, een lyceum, een zeehospitium, de Doelezaal, het Sparta-stadion en de societeit „Eendracht maakt Macht". Verder vele woonhuizen en ook tuindorpen in bonte verscheidenheid.
In de meervoudige opdrachten kreeg en in de prijskampen nam Overeynder een belangrijk aandeel, veelal met succes. De meest bekende hiervan zijn wel de prijsvragen voor het Vredespaleis en voor het Rotterdamsche Raadhuis, beide in samenwerking met Alb. Otten, en de prijsvragen voor het Volkenbondsgebouw in Genève en die voor een nieuwe Beurs te Rotterdam, beide laatste in samenwerking met zijn zoon.
In het vereenigingsleven trad Overeynder nimmer op den voorgrond. Hij was echter steeds bereid zijn grondige kennis ter beschikking van het vakbelang te stellen, hetgeen blijkt uit het zitting nemen in diverse examen-commissies, terwijl hij — naar Rotterdamsch gebruik — ook enkele jaren les heeft gegeven aan de Academie.
Een rustige, zelfverzekerde figuur, die vol overtuiging een eigen weg bewandelde, is heengegaan, het voorbeeld van een „Architect" in den besten zin des woords.
Hij ruste in Vrede.

J. P. L. HENDRIKS.

GEBOUW „PETROLEA" TE 'S-GRAVENHAGE.
ARCHITECTEN-BUREAU: DE ROOS EN OVEREYNDER.
ONTWERP: W. F. OVEREYNDER. †

NIEUWE KOZIJNCONSTRUCTIES VAN DEN HEER POSTHUMUS MEYJES.

Aan het einde zijner toelichting zegt de Heer Posthumus Meyjes, dat hij zich voor critiek houdt aanbevolen. Doel is dus, door gezamenlijke bestudeering tot een goede oplossing te geraken en met dit doel voor oogen zou ik gaarne op enkele punten van deze nieuwe constructies de aandacht willen vestigen.

Door de betrekkelijk geringe afmetingen van den betonrand komt het wapenings-ijzer te dicht aan den buitenkant van het beton, gevaar voor roestvorming. Ofschoon momenteel het bezwaar van transport van belang is, zou dit bezwaar te ondervangen zijn door het gebruik van schokbeton, van goede waterdichte specie.

Wanneer het een eenigszins belangrijke partij kozijnen betreft, zal de kostprijs weinig verschil geven en een correcter afwerking in het algemeen meer gewaarborgd zijn, dan wanneer op het bouwwerk zelf deze worden vervaardigd.

Het stellen van dezen betonrand op het metselwerk zal in de practijk bezwaarlijk blijken, daar het geheele gewicht van ± 300 kg op een smal steunvlak (2.5 cm breed) op den kant van de versch-gemetselde laag onder den raamdorpelsteen komt te rusten. Door over de spouw op de laag daaronder b.v. een drietal hardgebakken vloertegels te metselen en daarop den betonrand te stellen, zou ook dit bezwaar grootendeels verholpen zijn. Deze tegels kunnen gevoeglijk blijven en ingemetseld worden.

Voorts wil ik opmerken, dat het zeer zeker wenschelijk is, dat bij het bepalen van de afmetingen dezer betonranden, rekening wordt gehouden met de kop- en lagenmaat van den gevelsteen.

Is de waterdichtheid van de ruberoïd-afdekking op den bovenregel op den langen duur betrouwbaar?

De verdiepte sponningen aan de buitenzijde van het houten kozijn, zijn m.i. te klein, nl. de moeilijkheid bij het schilderen dezer kozijnen en de kans op vorming van stofnesten. De sponningen een paar cm breeder zal ook de aesthetica niet schaden.

Het zou van belang zijn, deze kozijnen dan pas aan te brengen, wanneer werkelijk al het stucadoorwerk, het schoonmaken en voegen der gevels gereed was.

De bevestigingsbouten dienen, in verband met het gevaar voor inbraak, aan de buitenzijde te worden weggewerkt. Een goede aansluiting van vorengenoemde verdiepte sponningen op den raamdorpelsteen moet nader onder het oog worden gezien.

Ten slotte zou ik, bij deze constructie en afwerking aan de binnenzijde, nog willen wijzen op de wenschelijkheid om in de strek of gew. gewapend betonlatei vaste steunen aan te brengen voor de bevestiging van de roeden voor de overgordijnen.

Hopende hiermede het belang van de goede zaak te hebben gediend, verblijf ik,

W. J. KLOK.

DE NIEUWE RAAMKOZIJNCONSTRUCTIE.

Naar aanleiding van enkele opmerkingen over mijn nieuwe raamkozijnconstructie, gepubliceerd in het nummer van 8 Februari 1941, verheugt het mij, dat enkele collega's zoo welwillend zijn geweest hun critiek te geven. Deze critiek tast het beginsel der geschetste constructie niet aan, doch betreft meer eenige detailpunten.

Allereerst ontving ik een schrijven van collega Heineman uit Velp, waarin deze mij mededeelde, dat de opleg-constructie der ramen door hem als oud-assistent van wijlen Prof. Itz reeds sedert 1939 met onverdeeld succes wordt toegepast.

De meening van collega Klok vinden de lezers hierboven afgedrukt. Het zij mij vergund hierop punt voor punt in te gaan.

Volgens de teekening zit het wapeningsijzer bij den bovendorpel wat te dicht aan de buitenzijde. Dit kan zonder bezwaar meer naar binnen worden gebracht, zoodat 2 à 2.5 cm betondekking ontstaat. Hetzelfde geldt voor het overige wapeningsijzer. Daar de beton van stijlen en onderdorpel echter niet rechtstreeks aan de buitenlucht is blootgesteld (geen zonbestraling), lijkt mij deze dekking van 2 cm hier niet van zoo groot belang.

Natuurlijk zal een uitvoering van den betonrand in schok- of trilbeton een meer geacheveerde afwerking tengevolge hebben dan het geval kan zijn bij vervaardiging van de betonranden op het werk. Zoolang echter de zijde, waar het houten kozijn tegenaan komt, op een vlakke geschaafde bekisting wordt gestort, behoeven verder aan den betonrand, die, met uitzondering van den bovendorpel, geheel uit het gezicht komt, geen buitengewone eischen te worden gesteld. Om alle betonomrandingen van vrijwel alle werken in enkele fabrieken centraal te doen maken, lijkt mij dan ook met het oog op de enorme transportkosten en de lange levertijden, die hiervan het gevolg zijn, onder de huidige omstandigheden zeker niet raadzaam.

Wat betreft de kans op beschadiging van de laag metselwerk, waarop de betonrand rust, zal de praktijk moeten uitwijzen òf en in hoeverre dit het geval zal zijn. Juist omdat de randen zwaar zijn, kunnen ze niet getild worden, doch zullen ze aan een driepoot met takel hangende, net als een zwaar blok natuursteen of een brandkast zeer langzaam en geleidelijk op hun bedding gestreken moeten worden. Of een drietal versch gemetselde hardgebakken tegels minder aan eventueele beschadiging zullen bloot staan dan de geheele laag metselwerk, meen ik te moeten betwijfelen. Indien men echter voor beschadiging van het versche metselwerk vreest, zoude de onderzijde van den onderdorpel der betonranden zonder spouw-sponning, dus geheel vlak kunnen worden uitgevoerd en in dat geval zoude die kunnen rusten op een drietal op den kant ingemetselde klinkers. Echter vereischt de stand van de betonranden t.o.v. het gevelvlak, dus de negge-bepaling, dan wat meer zorg.

Dat de betonranden natuurlijk wel op kop- en lagenmaat moeten worden gemaakt, heb ik in de toelichting duidelijk doen uitkomen; op bladzijde 48 IIe kolom bovenaan staat toch: „deze (de kop- en laagverdeeling) worden in de maten van de betonranden verwerkt".

Dat de verdiepte sponningen aan de buitenzijde van het houten kozijn te klein zouden zijn om o v e r te schilderen, kan ik met den heer Klok niet eens zijn. Hij bedenke, dat het hier montagebouw geldt, waarbij dus aangenomen is, dat ook het schilderwerk, althans aan de buitenzijde, op het overgronden en afschilderen na, vooruit dient te geschieden. De laatste beide keeren kunnen gevoeglijk na de montage in de sponningen met een „bokkepootje" worden afgeschilderd. Maakt men de terzijde overblijvende sponning toch grooter, dan moeten de betonranden ook evenveel zwaarder worden.

Wat de koppen betreft van de invoeger-bouten, spreekt het wel vanzelf, dat deze na de montage worden afgehakt en weggeplamuurd.

Het aanbrengen van vaste steunen voor de gordijnroede-bevestiging verdient zeker aanbeveling, maar dit doen wij tegenwoordig toch bij iedere niet-omtimmerde kozijnconstructie?

Tenslotte nog een opmerking over het ruberoïd langs den bovendorpel, waar niet alleen de heer Klok doch ook de heer Laverman, bedrijfsleider van de Dordrechtsche Asphaltfabriek N.V. over gevallen is. Er had moeten staan „asfaltbitumenvilt" voldoende aan de keuringsvoorschriften voor bitumineuze bouwstoffen K.V.B.B. 1940". Maar ja, dat is het nadeel van het voordeel van een beschermden handelsnaam. Ruberoïd schrijft men gauwer. Natuurlijk heb ik hiermede geen bepaald fabrikaat willen begunstigen. Niettemin schrijft de heer Laverman terecht, dat dit materiaal geen onbeperkten levensduur bezit. Waar het echter niet direct aan het zonlicht en de buitenlucht is blootgesteld en lood en bladkoper ons niet meer in voldoende mate ter beschikking staan, meen ik, dat met een waterdichte betonmenging van den betonrand, afgedekt met „asfaltbitumenvilt", volstaan zal moeten en ook best kunnen worden. Ook achtte de heer Laverman het beter om tusschen de betonrand en het houten kozijn geen laag asphaltpapier aan te brengen, doch de afdichting alléén te vinden in een bitumineuze pasta, bij welke meening ik mij gaarne aansluit.

Intusschen zeg ik den genoemden heeren dank voor de belangstelling, welke ze in mijn ontwerp hebben getoond. Hoofdzaak is thans de overweging hoe deze constructie in de praktijk eventueel verwezenlijkt kan worden.

C. B. POSTHUMUS MEYJES.

Amsterdam, Februari 1941.

NEDERLANDSCHE BEELDHOUWKUNST

De vloed van de beeldhouwkunst is wassende in ons land. De Kring van Beeldhouwers, die in de afgeloopen maand in het Stedelijk Museum te Amsterdam een tentoonstelling van werk van leden en genoodigden heeft ingericht *), is wellicht te ver gegaan met de toelaatbare hoeveelheid beelden in verhouding tot de beschikbare ruimte, doch de Kring heeft toch menigeen onder den indruk gebracht van de vele en veelzijdige mogelijkheden der tegenwoordige jongere en oudere beeldhouwers, mannelijke en vrouwelijke. Een tentoonstelling van beeldhouwkunst is voor den beschouwer een moeilijk iets. Hij moet de ruimtevormen in zich opnemen en zich rekenschap geven van den verschillenden aard dier ruimtevormen. De maten wisselen van het buitensporig groote tot het zeer kleine, dat in de holte van een hand verdwijnt.

Op zichzelf eischt dit reeds een snel werkend aanpassings- en voorstellingsvermogen. Vooral de beeldhouwwerken met archi-

*) De tentoonstelling is verlengd tot 23 Maart 1941.

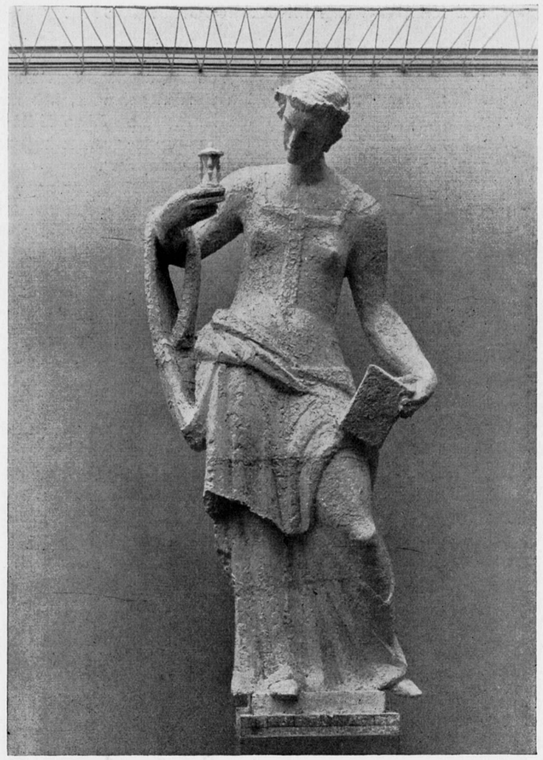

SCHETSONTWERP VOOR BRONZEN FIGUUR VOOR GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK. (GIPS.) F. J. VAN HALL. FEC.

tectonische bestemming, de ontwerpen van F. van Hall en Krop b.v. of de verbeeldingrijke vijverfiguur van Mej. Beyerman, kan men zonder de hulp van een geoefend voorstellingsvermogen, onmogelijk naar waarde schatten op een tentoonstelling als deze. Het heeft feitelijk geen zin, het is tegen de orde van het welgemaakte, de verhoudingen zoo geweld aan te doen. Het heeft slechts dezen zin, dat het publiek misschien wakker wordt en onder den indruk komt van hetgeen ons land aan krachten bezit, die groote en moeilijke opgaven aankunnen, waar vroeger geen of nauwelijks sprake van was. Met dezelfde toegeeflijkheid moet men de hoeveelheid beoordeelen. Het was min of meer een woud van beeldhouwkunst. Dat getuigt overigens voor het algemeene niveau. Een zaal van beeldhouwkunst moet er niet uitzien als een oase met tegen den wand aangedrukte beeldjes, die de altijd van leegte geeuwende tentoonstellingszalen ruimtelijk nog bloedarmoediger maken dan ze al zijn. En toch was dit veelal het recept: tegen de muren de beeldjes schikken, als waren het schilderijen. Het tegendeel moet worden bereikt: de ruimte moet stem krijgen. De volte wekt iets van een woud, boomen waar men omheen en tusschendoor kan wandelen. Zoo was het in deze zalen en dat was goed, al zijn er fouten gemaakt bij de opstelling. De volte was te veel een gedrang; de entree was ongelukkig. Een oude fout was begaan: den bezoeker bij de entree overvallen met klein en groot allerlei, waar men blijkbaar elders geen raad mee wist. Dat is verwarrend en verontrustend. Men mist de weldaad van een ruimtelijk bezonnen introductie: afstand, stilte, perspectief. Er was geen voorportaal, doch een bont allerlei, als in een winkel.

Een uitzondering was gemaakt voor het werk van Mendes da Costa. Het siert den Kring, dat op zoo'n waardige wijze, ruim en schoon opgesteld, alle eer werd bewezen aan den in 1939 overleden beeldhouwer, die in zijn zeldzaam leven den moeilijken strijd voor de geestelijke waarde der beeldhouwkunst en voor het scheppend bewustzijn heeft gestreden in een tijd, toen men alles zelf moest veroveren, omdat noch het onderwijs noch de traditie steun boden. Mendes is niet alleen de rake typeerder geweest, de fijne, geestige waarnemer van het marktleven in geboetseerde kleine beeldjes, maar hij heeft de groote opgave der beeldhouwkunst als een geestelijk probleem gezien, dat niet met het gevoel alleen, noch met de gave van het scheppen van vormen, doch mede met het denken moest worden opgelost. Met andere woorden: de complete mensch en menschelijkheid, de volle ontwikkeling van zijn vermogens, eischte hij op voor het werk. Terecht was zijn werk in het hart van de tentoonstelling opgesteld, omgeven door stille ruimte, omgeven, op een afstand, door het vele dat na hem is gekomen, anders vaak dan hij het wilde, maar als het goed werk was, toch eender van trant aan wat zuiver is, waarachtig en doorwrocht. Het belangrijke in Mendes was in het begin van de vorige eeuw de overwinning van de impressionistische opvatting. Hij erkende ten volle de beteekenis van de beheersching der natuurlijke vormen. Nooit verviel hij tot een literair symbolisme, waarin de werkelijkheid

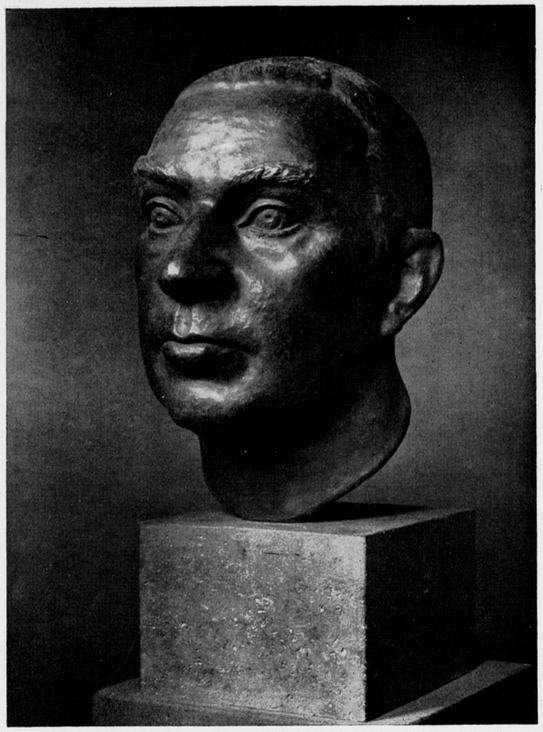

PORTRET VAN JOH. RAEDECKER. H. M. WEZELAAR, FEC.
BRONS

ontbrak. De werkelijkheid was echter voor hem nooit het eenige. Hij werd geen realist van den vorm. Na het natuurlijke kwam voor hem het natuurlijke van den geest. En daarmee heeft hij ook voor dezen tijd het vraagstuk in vollen omvang gesteld. Zijn groote werken ontbraken. Men zou den indruk kunnen krijgen, dat hij eigenlijk een beeldhouwer was van kleine plastieken en dat in die vroege, tusschen 1890 en 1900 ontstane groepen of enkele figuurtjes, zijn beste en wezenlijkste tijd was. Die indruk, een vrij veel gehoorde opinie, vond hier onwillekeurig steun. Daarom kan het geen kwaad aan Mendes te herinneren, als de schepper van de groote bronzen groep de Liefde, de symbolische figuur ter eere van president Steyn en het monument voor de Wet.

Onwillekeurig deed de tentoonstelling achteraf de vraag opkomen, is er een bepaalde richting te onderkennen in de tegenwoordige beeldhouwkunst? Die vraag kan men bezwaarlijk positief beantwoorden, want het was moeilijk in dit door-elkander van groot en klein, zwakke en sterke talenten, middelmaat en geïnspireerden, tot samenvattende indrukken te komen.

Laat men de meer bekende waarden van beeldhouwers als Altorf, Zijl, Visser, van Reyn, van den Hof, Raedecker, Krop e.d. thans buiten beschouwing, dan treffen toch bij de jongeren twee dingen. Het p o r t r e t boeit velen. Is het onze oude zin voor goede observatie van de werkelijkheid, zin voor vorm en detail, die met de generatie van Jan Veth het g e s c h i l d e r d e portret tot een bepaalde hoogte deed komen en nu het g e b e e l d h o u w d e portret zijn beste kansen biedt? Stellig was het D e s p i a u, die daarbij velen tot voorbeeld heeft gestrekt, zonder dat diens aristocratische reserve en veredelde aanschouwing ooit voor navolging vatbaar bleek. Het gebeeldhouwde portret heeft, als vroeger het geschilderde, deugdelijke beoefenaars, die niet allemaal door de qualiteit der aanschouwing, boven het plan der ietwat bekrompen, angstvallige werkelijkheidsvisie uitkomen. De kop, dien Wezelaar maakte van Raedecker, heeft eigenschappen, die het werkelijkheidsvlak verheffen. De kop heeft een te nadrukkelijke zwaarte zonder grootheid, die niet Raedecker's aard is; een mond, die voor Raedecker te netjes en te secuur is. Het zwevende en onzware van de broeiende droomerigheid in Raedecker ontbreekt er in. Toch kwam hij hem nabij en van een bepaalden kant gezien is hier veel bereikt in zuivere overgave. Er is iets zeer stils in dit werk, iets onbeweeglijks, dat doorvoeld is. Zoo trof in deze nabijheid ook de bronzen vrouwenbuste van Polet door een schoone naar binnen gekeerde aandacht, die een onopvallende vormgeving veroorzaakte van gesloten, eenvoudige kracht, groot van spanning, zonder afleidend detail. Een voorbeeld van een groot gezien portret, de voorzichtige verkenning der werkelijkheid ver te boven. Daarentegen konden zijn figuren van krijgers op geen enkele wijze overtuigen van hun plastieke belangrijkheid. S o n d a a r onderscheidt zich door een fijne, eigen dichterlijkheid, die, wie er vatbaar voor is, soms treft in een eenzaam maskertje. Ook bij hem ziet ge Despiau op den achtergrond, maar hoe anders

DRIE RELIEFS VOOR HET STADHUIS TE LEIDEN. MEVR. CORRY FRANZEN-HESLENFELD. FECIT

dan bij Wezelaar. Sondaar is zwevender, heeft die ondefinieerbare lichte betoovering van zien, die de werkelijkheid aan de grens der verbeelding brengt. Zoo mogen dan velen van de realistiek van het portret niet loskomen, toch vindt ge telkens beeldhouwers, die andere waarden kennen en trachten te realiseeren. Daar getuigde ook Bolhuis van, die kleine figuurtjes van een moeder en kind in een vitrine had staan. Zulke beeldhouwkunst is in ons land verheugend. Er bloeit een vormgeving uit op, die wij vroeger te veel ontbeerden. Welk een fijne innigheid gaat hier samen met een zuiver beeldhouwkunstigen vorm. En niet minder verheugend is het, buiten de portrettisten, opmerkelijke compositorische gaven met die van de verbeelding te zien samengaan in het werk van Corry Franzen—Heslenfeld. De reliefs voor het Stadhuis te Leiden zijn als moderne Chartrijnsche composities, zeer levend van verdeeling, op kernachtige wijze de handeling verbeeldend, met krachtige figuurtjes, die op ongedwongen wijze, juist van schaal, werden gecomponeerd. Schoolschheid ontbreekt; alle opzettelijkheid van het vaste schema, als vaste onderbouw voor de compositie, is overwonnen. Weloverwogen en doordacht moet dit tot stand zijn gekomen en het geheel maakt een indruk van gespannen spiritueele kracht en degelijk bewustzijn van de waarde der zintuiglijke harmonische schoonheid. Bij zulk werk herinnert men zich, dat toch het werk der oudere generaties, die gevochten hebben voor de idee der monumentale vormgeving, niet zonder vrucht is gebleven.

Was het louter toeval, dat het figuurtje op het affiche van Mej. Rueter zooveel treffende gelijkenis vertoonde met het vrouwenfiguurtje, dat Roland Holst eens ontwierp voor een Wendingennummer? Er was in deze tentoonstelling van ouderen en jongeren een adem van traditie, die niet het minst afbreuk deed aan de vele indrukken van levende kracht en jong talent, die het geheel toch gaf. Het was niet doenlijk slechts bij benadering volledig te zijn, wat ook overigens niet de bedoeling van deze nabeschouwing was. Zeker zou er nog meer te zeggen zijn, over de beheersching van de volledige figuur, over het gebruik van de materie, over het veelal ontbreken van in hout gesneden plastiek. Laten wij volstaan met deze enkele voorbeelden, die de verscheidenheid niet alleen illustreeren, maar ook het prachtig élan van de jongeren doen zien en den rustigen zuiveren zin voor de werkelijkheid, de dichterlijke vlucht der verbeelding en de waarde der compositie.

A. M. HAMMACHER.

MATERIAALBESPARING BIJ EEN LIGGER OP DRIE STEUNPUNTEN.

In nummer 1 van de jaargang van dit tijdschrift las ik een stukje van den Heer P. J. Vermaas over materiaalbesparing bij een ligger op drie steunpunten. Het betoog van den Heer Vermaas komt hierop neer dat men het middensteunpunt van de ligger zoveel lager kan leggen dan de andere steunpunten, dat bij een bepaalde belastingstoestand, bijvoorbeeld gelijkmatig verdeelde belasting, de positieve veldmomenten en het negatieve moment boven het middensteunpunt numeriek gelijk zijn.

Zonder twijfel is dit juist, maar ik zou willen opmerken dat men op deze wijze tenslotte dezelfde graad van veiligheid krijgt als wanneer de steunpunten op gelijke hoogte liggen omdat ook dan op het ogenblik van bezwijken van de balk de steunpuntsmomenten en het veldmoment gelijk zijn en wanneer men de daarvoor benodigde kritische belasting door een bepaalde veiligheidscoefficient deelt, dan is deze veiligheid zonder twijfel aanwezig, ook wanneer de spanning boven het middensteunpunt hoger oploopt. Ik verwijs hieromtrent naar een artikel in het tijdschrift „Staal" van Juli 1935, nummer 6: Toelaatbare spanning en veiligheidsgraad in staalconstructies, en bovendien, voor experimentele bewijsvoering, naar de artikelen van Prof. Dr. Ing. Maier Leibnitz in „Die Bautechnik", 1928, blz. 11 en 27 en in „Der Stahlbau", 1936, blz. 153. Tenslotte verwijs ik naar Hoofdstuk II van mijn boek „Theorie en practijk van den staalskeletbouw", dat weldra bij de firma Kluwer te Deventer het licht zal zien.

Na bestudering van deze litteratuur zal het den lezer duidelijk zijn dat men bij de toepassing van een stalen ligger op drie steunpunten steeds mag uitgaan van de gunstigste momentenverdeling, d.w.z. van de nummerieke gelijkheid van de veldmomenten en de overgangsmomenten, zonder dat men zich daarbij behoeft te bekommeren om de hoogteligging van de steunpunten.

Ing. E. A. VAN GENDEREN STORT.

Het doet mij genoegen dat Ir. van Genderen Stort van mijn artikeltje zegt dat het ongetwijfeld juist is.

Mijnerzijds kan ik zeggen dat hetgeen Ir. van Genderen Stort schrijft mij zeer wel bekend is, maar het heeft weinig met de zaak in kwestie te maken.

Wanneer wij nl. bij een technische Dienst van een of andere stad in ons land een dergelijke constructie indienen wordt ons niet de vraag gesteld hoe de momentenverdeeling er zou uitzien bij een eventueel bezwijken van de constructie, maar ons wordt gevraagd aannemelijk te maken dat de materiaalspanning in de constructie onder de invloed van de voorgestelde belasting een bepaald bedrag niet zal overschrijden. (Zie normaalblad 791) Voor een balk op drie steunpunten wordt dan het moment aangenomen op $\frac{1}{8}$ q L^2.

Leggen we nu de steunpunten niet evenhoog, dan kunnen wij zoo als ik schreef aannemelijk maken dat bij het toepassen van een lichter profiel de toe te laten spanning toch niet overschreden wordt en wij kunnen het lichtere profiel aanhouden.

Dit zouden wij niet kunnen aan de hand van het betoog van Ing. van Genderen Stort, hoe juist dit overigens ook op zichzelf is, omdat daarbij niet zou kunnen worden ontkend dat onder de invloed van de normale belasting, de toe te laten spanning wordt overschreden, hetgeen in strijd is met de voorschriften, die door de ambtenaren gehandhaafd moeten worden.

P. J. VERMAAS.

SPIJKERONGEVALLEN

„Op bouwwerken is de timmerman in hoofdzaak slachtoffer van het op de vloeren verspreide hout met uitstekende spijkers. Of zou gezegd mogen worden dat hij in zijn eigen spijkers trapt? Bestrijding van deze ongevallen is mogelijk door het tijdig opruimen van den „rommel" of het spijkerschoon maken van het hout."

„Dat de „rommel" op de bouwwerken, ook bij verdere afwerking van het werk, lang blijft liggen, blijkt uit het groote aantal voetverwondingen, overkomen aan de stucadoors, schilders, electriciens, loodgieters en verwarmingsmonteurs."

Hiermede slaat dr. ir. J. H. Copius Peereboom in een aan spijkerongevallen gewijd artikel in „de Veiligheid" van Februari 1941 inderdaad den spijker op den kop.

Wanneer op de bouwwerken in het algemeen beter werd opgeruimd, dan zou het aantal verwondingen, opgedaan aan uitstekende spijkers stellig heel wat geringer zijn. Dit komt b.v. tot uiting bij de bedrijven die gespecialiseerd zijn op de vervaardiging van kisten. Ook daar worden zeer veel spijkers gebruikt, doch het aantal ongevallen is minimaal te noemen (20 per jaar, waarvan 4 voetverwondingen). „In dit bedrijf bevindt zich de spijker daar, waar hij behoort, n.l. in den spijkerbak of geheel in het hout, hetgeen in andere bedrijven nog lang niet het geval is", besluit de schrijver zijn artikel.

Op bouwwerken kwamen in het jaar waarop de laatste ongevallenstatistiek van de Rijksverzekeringsbank betrekking heeft onder oorzaak No. 83 „verwondingen door uitstekende spijkers" 1242 hand- en voetverwondingen voor, waarvan 447 met infectie.

Het totale aantal spijkerongevallen bedroeg 4016, waarvan 1610 met infectie. Hierbij is het aantal hand- en voetongevallen nagenoeg gelijk. Uit het hier overgenomen staatje blijkt deze verhouding echter op bouwwerken geheel anders te zijn:

	handverw.	voetverwondingen
a. timmerwerk	160	333
b. metselwerk	116	130
c. maken / sloopen beton bekisting	110	107
d. stucadoor	4	23
e. schilder	6	23
f. electricien	7	23
g. loodgieter en verw. monteur	5	58
h. heier	5	11
i. slooper	18	15
j. diversen	25	63
	456	786

Er komen ongeveer anderhalf maal zooveel voetverwondingen voor als handverwondingen en dat kan uitsluitend een gevolg zijn van het trappen in spijkers, die uit op den grond of op de vloeren liggende houten deelen als ware „voetangels" naar boven steken.

Laten wij architecten op onze bouwwerken mede den strijd aanbinden tegen den „rommel", die — naar uit de statistiek blijkt — zooveel ongelukken veroorzaakt. Geen onzer, die zich niet eens geërgerd heeft aan die rondslingerende deelen met venijnig uitstekende spijkerpunten. Velen hebben de gewoonte iederen zoo omhoogstekenden spijker plat te trappen; maar afdoende is om alle hout geregeld spijkerschoon te laten houden en ... tenslotte moet het toch gebeuren, dus waarom dan niet direct!

v. Vr.

BOEKBESPREKING.

„TIMMEREN". Handleiding voor Bouwconstructies door IJ. v. d. Veen. Drukkerij Hoonte te Utrecht. 348 blz. 321 figuren en 6 foto's.

Opnieuw hebben de Algemeene Nederlandsche Bouwvakarbeidersbond, de R.K. Bouwvakarbeidersbond „St. Joseph" en de Nederlandsche Christelijke Bouwvakarbeidersbond een vakstudieboek het licht doen zien.

Na „Metselen" is thans „Timmeren" verschenen.

Genoemde bonden werden daarbij, naar zij mededeelen, gedreven door den wil de vakontwikkeling te dienen door een goedkoop studieboek binnen het bereik van „duizenden" te brengen.

Inderdaad is de uitgave, naar inhoud en uitvoering van het boekwerk zeer goedkoop; het gebodene is van de beste kwaliteit, geschreven door een vakman in de eigenlijke beteekenis van het woord; iemand die in het vak opgegroeid is en alles wat hij beschrijft zelf onderhanden gehad heeft. Dat blijkt uit iedere bladzijde.

De text, spreekt rustige, duidelijke taal, zuiver gericht op het doel den lezer voor wien het boek bestemd is, te doen begrijpen waarom het gaat. De onderwerpen en de figuren zijn daarop geheel ingedeeld; alles wat het timmeren omvat wordt behandeld, maar de schrijver heeft zich niet in bijzondere constructies begeven en zich bepaald tot ambachtelijke onderwerpen. Iemand die met triplex of „board" wil knoeien vindt in het boek niets van zijn gading.

Daar waar de schrijver figuren geeft die met vormgeving te maken hebben rijst eenige bedenking. Zoo b.v. fig. 135, die de ingang van een woonhuis weergeeft, waarvan de asymmetrische deur in een overigens symmetrische omlijsting uit ambachtelijke en architectonische overwegingen reeds te verwerpen is en daarom als voorbeeld niet in het boek past.

Hetzelfde kan o.a. gezegd worden van de roedeverdeelingen van raam- en deurvormen der figuren als 93 en 142.

Met deze opmerking is niet bedoeld dat de schrijver zijn lezers ook nog in de problemen van de architectonische vormen zou moeten inwijden. Het is juist de verdienste van het boek dat hij zich nergens op dat gebied begeven heeft. Gedachtewisseling met op dit gebied bevoegden zou het boek ten goede zijn gekomen.

Ten slotte kan de vraag gesteld worden of een boek als dit bij de vele deels voortreffelijke werken, die op dit gebied den laatsten tijd verschenen, zijn plaats verdient.

M.a.w.: voor welke lezers is het bestemd en hoe groot is die kring?

Er zullen niet veel vaklieden zijn die zonder ambachtsschoolopleiding in het vak bekwaam geworden zijn; die categorie zal zelfs voortdurend kleiner worden.

Toch ben ik geneigd de vraag in bevestigenden zin te beantwoorden en wel omdat ieder vakman, met of zonder ambachtsschoolopleiding, wil hij zijn vak grondig kennen en in de uitoefening ervan vreugde beleven, in de gelegenheid moet zijn zijn kennis in alle onderdeelen te onderhouden.

Specialisatie leidt vaak tot eenzijdigheid waarbij de kennis van sommige onderdeelen op den achtergrond raakt.

Een trappenmaker is geen volledig timmerman als hij zou falen een getoogd kozijn te maken.

Dat de vakbonden naast de behartiging van de stoffelijke belangen hunner leden meer en meer hun taak zien in de bevordering van kennis en arbeidsvreugde, is een verheugend verschijnsel, dat met de uitgaven van dit tweede boek wordt bevestigd.

J. Zietsma.

SAMENWERKING VAN INGENIEUR EN ARCHITECT.

In het Bouwkundig Weekblad van 15 Februari geeft Ir. L. H. Huijdts, lid der O.N.R.I., eenige opmerkingen naar aanleiding van de suggestie van Ir. Valderpoort, dat associatie van ingenieur en architect zoo gewenscht is. Deze opmerkingen geven de persoonlijke meening van Ir. Huijdts weer en worden door de andere civiele leden van de O.N.R.I. niet ten volle onderschreven.

Tegenover de uitspraak van Ir. Huijdts, dat de ingenieurswerkzaamheden bij een bouwwerk 10 %, zelden 20 %, van het totaal omvatten, zouden wij willen stellen, dat het beroep van den raadgevend civiel ingenieur en dat van den architect zoo verwant zijn, dat eene scherpe scheiding tusschen wat tot het werk van den ingenieur en wat tot dat van den architect behoort moeilijk te trekken is. Het ligt voor de hand, dat meestal de ruimteindeeling, de vorm-geving, de detailleering van bouwkundige onderdeelen meer in het bijzonder het werk zijn van den architect, al zal bij industrieele bouwwerken een andere opvatting evenzeer gerechtvaardigd kunnen worden, doch het ligt óók voor de hand, dat moeilijke fundeeringen, gewapend beton- en ijzerconstructie, meer in het bijzonder behooren tot het terrein van den ingenieur en toch weten wij allen, dat een zeer groot deel van het werk, (besprekingen omtrent wenschen van den opdrachtgever, detailleeren van onderdeelen, toezicht bij de uitvoering enz.) evenzeer architectonische als ingenieursbemoeienis meebrengt.

Wij zien daarom het bouwen uiteengaan in twee groepen, niet scherp gescheiden, maar toch verschillend, de eene, waarbij het architectonische werk primair is en waarvoor de architect zoo noodig de hulp inroept van den raadgevenden ingenieur en de andere groep, waarbij het ingenieurswerk primair is en waarbij de ingenieur zoo noodig de hulp inroept van den architect.

Dat voor de samenwerking tusschen raadgevenden ingenieur en architect een zeer goede verstandhouding noodig is, zijn wij met Ir. Valderpoort geheel eens. Het mag niet zoo zijn, dat de ingenieur het gewapend betonwerk of de fundeering te ontwerpen krijgt voor een door den architect kant en klaar ontworpen gebouw en geen invloed kan uitoefenen om de constructie het meest doelmatig te doen zijn; het mag ook niet zoo zijn, dat de ingenieur den architect vraagt voor een door hem kant en klaar ontworpen brug of gebouw den uiterlijken vorm te verzorgen, zonder den architect in den geheelen opzet te hebben geraadpleegd.

Voor een goed resultaat is noodig, dat van den aanvang af ingenieur en architect samenwerken. Doch dat voor deze samenwerking noodig is, dat ingenieur en architect één vast bureau vormen, als door Ir. Valderpoort gesteld, schijnt ons onjuist.

De ervaring van verschillende onzer leden heeft geleerd, dat ook zonder vaste associatie zeer nauwe bevredigende samenwerking mogelijk is. De vraag of associatie van ingenieur en architect gunstig is zal in de practijk worden uitgemaakt. Voorwaarde voor een goede samenwerking zal echter steeds blijven, dat beide partijen waardeering hebben voor elkanders aandeel in den gemeenschappelijken arbeid en een harmonischen opbouw beoogen.

De afdeeling Bouw- en Waterbouwkunde van
de Orde van Ned. Raadgevende Ingenieurs.
O.N.R.I.

JAARBEURS 1941.

STAND ZWITSERLAND.

In de Beatrixhal, recht vóór de verbindingsgang met het Jaarbeursgebouw, heeft Zwitserland een kleine expositieruimte gemaakt, die architectonisch wel het beste is dat deze voorjaarsbeurs te zien geeft. Het is prachtig, zooals hier met eenvoudige middelen de voortbrengselen van Zwitserland worden getoond en de belangrijkheid van het toerisme in het licht wordt gesteld. Het getuigt van een uiterst beheerscht kunstenaarschap en een fijn aanpassingsvermogen van de menschen die dit werk tot stand brachten.

In een in twee deelen gescheiden ruimte worden eerst de fabrikaten en wordt daarna de schoonheid van het land belicht. Een looper van roode rubber met zilveren sterren geeft den weg aan, waarlangs men de horloges, de aluminium-industrie, de electrische machines, tentoongesteld vindt. In de voorruimte staan, los opgesteld, twee witte zuilen, die de symbolen nauwkeurigheid en kwaliteit zinrijk verbeelden. Op die zuilen trekken, op origineele wijze geëxposeerd, het „kleinste horloge der wereld" en een afbeelding van een 12.000 paardekrachten sterke electrische locomotief de aandacht.

In het tweede gedeelte van de uitstalruimte zijn een vijftal groote fauteuils geplaatst, en kan men een indruk krijgen van den rijkdom van Zwitserland met zijn bergen en bloemen, zijn zon en sneeuw. De zeer eenvoudige wanden zijn vrij van den vloer. De bovenafsluiting werd verkregen door een opgehangen velum bestaande uit een netwerk van kruiswijs over elkander gekeepte dunne plankjes.

Alle onderdeelen werden kant en klaar uit Zwitserland verzonden. Het opbouwen geschiedde met veel zorg, en nam twee weken in beslag. Ik vermeld dit, om nog eens in het licht te stellen, dat de degelijkheid die dit werk kenmerkt ook haar uitdrukking vindt in den tijd dien men er voor over had, een uit gereed zijnde onderdeelen monteerbaar geheel, tot in de finesses af te maken.

De stand werd ontworpen door arch. Jos. Schütz; als grafisch kunstenaar trad op Hans Aeschbach, als medewerker Mej. Mensching, als constructeur Rob. Strub, allen te Zürich.

Wij hopen in een volgend nummer een foto van dit werk te kunnen publiceeren.

H. G. J. SCHELLING.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 12

22 MAART 1941

VERBOUWING VAN DE CONSTRUCTIEWERKPLAATSEN VAN IR A. ESCHER GELEGEN AAN DE 2e EN 3e VAN DER KUNSTRAAT TE 'S-GRAVENHAGE.

Het is een alledaagsch voorval, dat een Industrieel, die meestal op het zakelijke alléén is ingesteld, zich om aesthetische factoren weinig of niet bekommert.

Er zijn echter ook uitzonderingen:

Zoo vervoegde op zekeren dag de Heer Ir A. Escher zich tot ondergeteekenden met de eenigszins schroomvallig gestelde vraag:

„Vindt U het misschien beneden Uwe waardigheid om voor een voor mij noodzakelijk geworden vergrooting van mijne werkplaatsen „slechts een teekening" te vervaardigen? De uitwerking en de uitvoering van het geheel wilde ik dan in eigen hand houden, daar mijn fabriek hierop is ingesteld en ik als ijzerconstructeur mede met het oog op mijn bedrijf, gaarne aan de totstandkoming van het ijzeren skelet wensch mede te werken.

Ook heb ik de overtuiging, dat, indien ik de uitvoering in eigen hand houd, ik hierdoor een goedkooperen weg zal kunnen bewandelen."

Het antwoord klonk natuurlijk bevestigend, tegelijk een lichte verbazing onderdrukkend, omdat er blijkbaar nog velen zijn die meenen bij een bouwwerk (hetzij groot of klein), met het oog op besparing van kosten, de medewerking van een architect te kunnen ontberen.

De „cultureele factor" die hij vertegenwoordigt, is in een geordende Maatschappij een onmisbare factor en het feit, dat de medewerking van een vakkundig en aesthetisch bekwaam Architect werd uitgeschakeld, heeft zich reeds tallooze malen gewroken.

Een bezoek ter plaatse volgde, waarbij bleek, dat de toestand der gevels was, zooals de teekening weergeeft.

Na eenige besprekingen met Ir. Escher, waarbij zoo nu en dan nieuwe gezichtspunten naar voren kwamen en waarbij bleek, dat door den principaal bij de inrichting van zijn gebouw in het bijzonder groote waarde werd gehecht aan een goede sociale verzorging van zijn personeel, kwam de „ontwerpteekening" tot stand.

Hierbij werd speciale aandacht geschonken aan een ruime teekenkamer met goede lichtinval, een frissche cantine, goed verzorgde wasch- en kleedgelegenheid, zoomede een goede lichtinval in de fabriek, ruim archief, enz.

Nu het geheel gereed is gekomen bevredigt het resultaat beide partijen ten volle, terwijl de opdrachtgever ons mededeelde, dat hem is gebleken, dat de goede architectonische verzorging van zijn fabriek ook van invloed is geweest op een gunstig verloop van zijn zaken.

Ir. Escher is dan ook van plan in de toekomst niet meer door ons slechts een „teekening" te doen vervaardigen, doch onze bemoeiingen zich verder te laten uitstrekken.

Het gebouw is in tinten van licht tot donker grijs gehouden, terwijl het door pilasters onregelmatig onderverdeelde plint onder de, als balkon overkraagde, bovenbouw in donkere kleur is gehouden, waardoor de contrastwerking met den bovenbouw wordt versterkt.

De letters zijn in wit metaal uitgevoerd.

Slechts dit geval als een gelukkig voorbeeld willende memoreeren, zullen ondergeteekenden op diverse constructiedetails niet verder ingaan.

Foto en teekeningen illustreeren het geheel voldoende.

Ir. JAN W. E. BUIJS b.i.
JOAN B. LURSEN
Architecten.

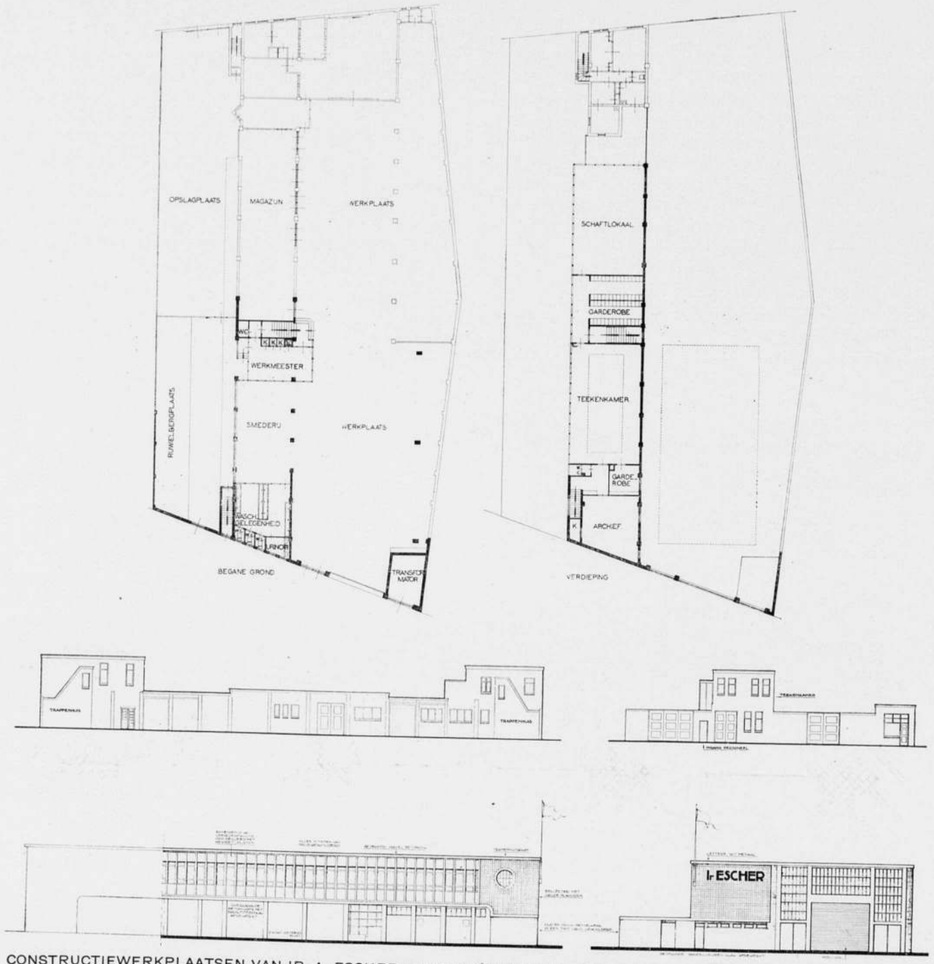

CONSTRUCTIEWERKPLAATSEN VAN IR. A. ESCHER, TE 'S-GRAVENHAGE. TEEKENING VAN DE PLATTEGRONDEN, DE GEVELS VÓÓR DE VERBOUWING EN DE TEEKENINGEN VAN DE ARCHITECTEN IR. JAN W. E. BUIJS EN JOAN B. LÜRSEN VOOR DE NIEUWE GEVELS. (SCHAAL 1 A 500)

OVER HET VRAAGSTUK VAN DE VERVANGING VAN HOUTCONSTRUCTIES DOOR BETON

PUBLICATIE VAN DE STICHTING INSTITUUT VOOR BETONPRODUCTEN

3. BUITENRAAM- EN DEURKOZIJNEN.

Kozijnen en ramen uitgevoerd in beton is een probleem, dat minder eenvoudig is als de uitvoering bijvoorbeeld van vloer- en andere constructies, deze leenen zich inderdaad beter hiertoe. Dit neemt niet weg, dat ook de laatste jaren reeds voornamelijk in de utiliteitsbouw, veel ramen in beton zijn uitgevoerd, vooral voor niet beweegbare constructies.
En hier ligt de kern van het vraagstuk, want het is wel gebleken, dat het niet gewenscht is om bij lichtkozijnen de beweegbare deelen in beton uit te voeren. Hier is een combinatie van materialen gewenscht en wel in dien zin, dat het kozijn in beton wordt uitgevoerd en de beweegbare ramen bijvoorbeeld in hout of staal. Nu is voor den architect in het algemeen de combinatie van hout en beton moeilijk aanvaardbaar en dat is begrijpelijk. De combinatie van plaatstalen binnendeurkozijnen en houten deuren is echter reeds lang aanvaard, alhoewel het hier ook materialen betreft met zéér uiteenloopende eigenschappen.
Nu is het een feit, dat het betonproduct tot voor kort voor dit doel nog onvoldoende afgewerkt was. Door de meer geperfectioneerde fabricagemethoden kan men echter heden ten dage een betonproduct afleveren, dat zoo gaaf en glad kan worden afgewerkt door het gebruik bijv. van stalen mallen, dat een geheel glad en dicht oppervlak wordt verkregen. Dit nu is zeer belangrijk, omdat hierdoor een behoorlijke vlakke en gladde aanslag voor bijv. houten ramen en deuren kan worden verkregen.
Scharnieren kunnen met tapschroeven aan de in het kozijn aanwezige stalen strippen worden vastgeschroefd en indien noodig dus ook vervangen.
Het is ook duidelijk, dat slechts enkele goed geoutilleerde en hierop ingestelde fabrieken in staat zullen zijn een behoorlijk betonnen raam- of deurkozijn te kunnen maken.

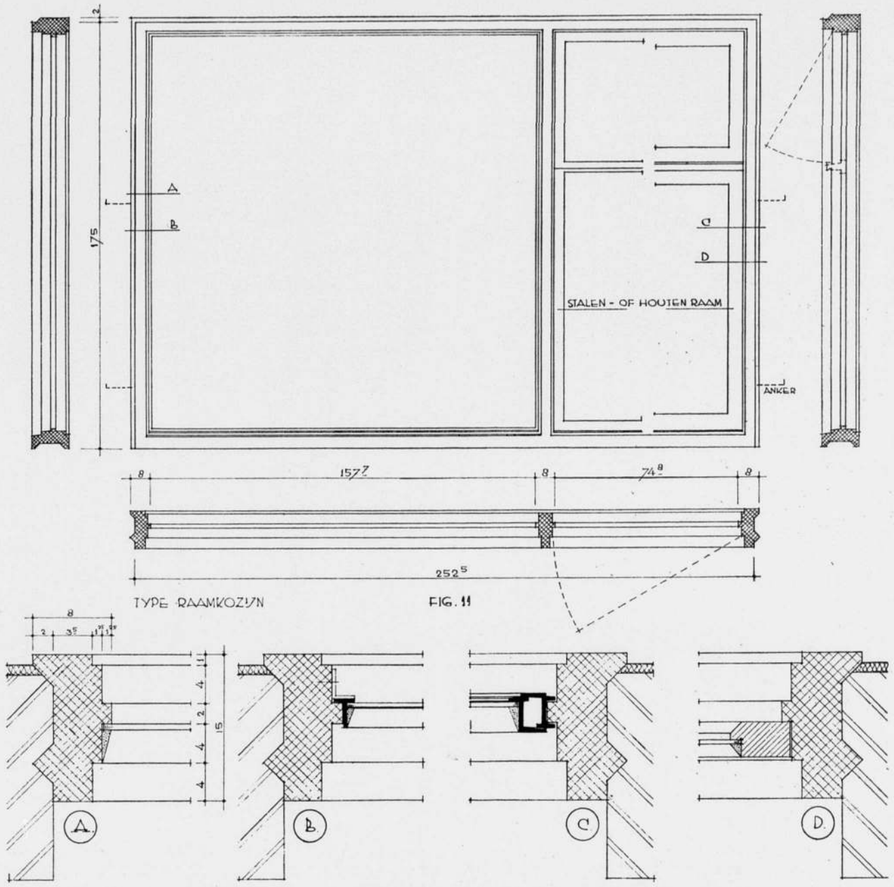

SCHAAL 1 A 20, DETAILS 1 A 5

Het in afb. 11 aangegeven kozijnprofiel is door de bij de stichting „Instituut Voor Betonproducten" aangesloten fabrieken als standaardprofiel aanvaard.
Bij het ontwerpen van dit profiel is uitgegaan van het principe, dat een betonfabriek in dit geval geen profielen met een sterk persoonlijk cachet als standaard kan gaan voeren, maar dat het „normaal" profiel wat de vormgeving betreft, door een ieder moet kunnen worden aanvaard, dus zoo eenvoudig mogelijk moet zijn. Voorts was het van belang, dat niet voor ieder apart geval, bijvoorbeeld voor naar binnen- of naar buiten draaibare ramen, weer een ander profiel noodig zou zijn.
Door de speciale geledingen van het in afb. 11 aangegeven profiel is het mogelijk met dezelfde mal zoowel een kozijn te maken voor naar binnen- als voor naar buiten draaibare ramen.
Uit de aangegeven details blijkt, dat het voorts mogelijk is voor vaste ramen het glas direct in een der sponningen te zetten of indien men voor de beweegbare ramen staal wil gebruiken, dit eveneens mogelijk is.
Indien de eisch gesteld wordt, dat normaal vaste ramen in bepaalde gevallen, bijv. bij verhuizing, verwijderd moeten kunnen worden, dan is het mogelijk een eenvoudig T-ijzeren frame te maken, dat met hoekijzers aan het kozijn wordt vastgeschroefd in voor dit speciale doel ingegoten schroefhulzen. Ook de bekende „Joanni"-raamprofielen passen in de sponningen. Met deze profielen kan een zeer goede combinatie worden verkregen.
De kozijnen worden als een vast frame gemaakt, dus niet uit stukken, het voordeel hiervan is, dat men een kozijn op het werk krijgt dat zuiver haaksch is en na het verticaal stellen, direct kan worden ingemetseld, waarbij het metselwerk met een voeg tegen het kozijn aansluit, waardoor het behoorlijk verankerd in het metselwerk komt te staan.
Een voordeel van betonkozijnen is, dat aftimmering achterwege kan blijven en aansluiting met de eventueele beklamping of zwaardere muren dan één steen op eenvoudige wijze is op te lossen door de dagkanten af te pleisteren op den buitenkant van het kozijn. De dagkanten kunnen bijvoorbeeld ook met tegels worden afgewerkt.
Wat de raamvormen zelf betreft, is een standaardtype op bepaalde modellen, die voor een ieder aanvaardbaar zijn, één van de moeilijkste problemen en waarschijnlijk niet gewenscht, aangezien het hier een architectonisch element van de eerste orde betreft en de ontwerper hierdoor te veel gebonden zou worden.
Hierbij kan worden opgemerkt, dat vooral bij groote woningblokken, door het groote aantal typen gelijke ramen, eigenlijk reeds gesproken kan worden van een normalisatie.

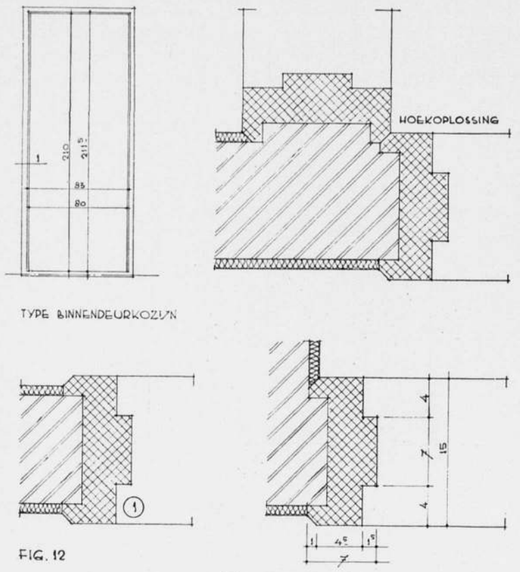

SCHAAL 1 À 40, DETAILS 1 À 5

Uitgaande echter van een niet te breed raam, zou dit als grondtype kunnen worden gebruikt en door het gebruik van losse betonnen tusschenstijlen zouden twee, drie of meer dezer eenheden kunnen worden gecombineerd tot groepen, waardoor eveneens een voldoende variatie in de gevels zou kunnen worden gebracht.

Binnendeurkozijnen.

Het in afb. 12 afgebeelde binnendeurkozijn kan worden geleverd voor diverse maten houten „standaard"-deuren. Het profiel is voorzien van twee sponningen, waardoor aan beide zijden een gelijk omloopend profiel ontstaat en de omlijsting voor alle gevallen dezelfde hoogte heeft in een kamer.
Verankering van het kozijn in den muur is niet noodig, aangezien de steen in het kozijnprofiel grijpt en hierdoor het kozijn ten slotte één geheel met het metselwerk vormt.
Het kozijnprofiel leent er zich toe, dat twee kozijnen in loodrecht op elkaar staande richtingen tegen elkaar worden gesteld, een geval dat zich in den woningbouw vaak voordoet, zooals in het detail afb. 12 is aangegeven en dat bovendien voor muren zwaarder dan ½ steen hetzelfde profiel kan worden gebruikt, waarbij de dagkanten tegen den schuinen kant van het kozijnprofiel kunnen worden afgepleisterd.
De gebruikelijke aftimmering kan bij betonnen kozijnen geheel vervallen. Kozijn en dorpel vormen één geheel zoodat men dus verder geen stellen van dorpels meer heeft en het afwerken zich beperkt tot het pasmaken en afhangen der houten deuren.
Door toepassing van speciale cementverven kunnen de kozijnen in iedere gewenschte kleur worden afgeschilderd.

Publicatie van de Stichting Instituut voor Betonproducten.

CONSTRUCTIE VOOR NAAR-BINNEN-DRAAIENDE RAMEN

Aangezien de laatste nummers van het „Bouwkundig Weekblad Architectura" in het teeken staan van kozijn-constructies, zal het zeer zeker nuttig zijn eens de aandacht te vestigen op een algemeen bekend euvel, n.l. het doordringen van water aan de onderdorpels bij naar binnen draaiende buitenramen. (Ook deuren).
Vele constructies zijn reeds bedacht om dit kwaad te voorkomen. Het is mij echter herhaaldelijk opgevallen, dat echter bijna algemeen een belangrijk punt bij de detailleering van deze raamconstructies over het hoofd wordt gezien. Zelfs bij de meeste goede studieboeken voor bouwconstructies is op dit punt niet gelet en evenmin wordt bij het technisch onderwijs hierop voldoende gewezen.
Dit punt is n.l. het teveel naar buiten plaatsen van de aanslagkaak op de kozijndorpel (zie A, B en C). Bij een draairaam (doch ook bij andere beweegbare ramen en deuren) zal er altijd eenige ruimte zijn (zie pijl I) tusschen kozijnsponning en raam. Wanneer er nu een vrij sterke wind op deze ramen staat, zal deze ruimte zich met water vullen en naar beneden sijpelen, komt daar op het bovenvlak van genoemde aanslagkaak en de wind zorgt er verder voor, dat dit water niet naar buiten doch naar binnen treedt (zie pijl II bij C).
Door de kaak meer naar binnen te plaatsen (zie D, E en F), zal dit water voor de kaak terecht komen en loopt naar buiten (zie pijl II bij F).
De onderdorpel van het raam behoeft hierbij niet zwaarder gemaakt te worden, doch moet, ten behoeve van de aanslag, de algemeen aangebrachte verzwaring, gedeeltelijk naar binnen en gedeeltelijk naar buiten worden aangebracht.
Met de plaatsing van de scharnieren moet, bij deze verzwaring aan de binnenzijde, rekening gehouden worden.
Door op dit punt bij de detailleering nauwkeurig te letten zal, bij een goede uitvoering, dit euvel grootendeels zijn bestreden.
Met dank voor de plaatsing,

W. J. KLOK.

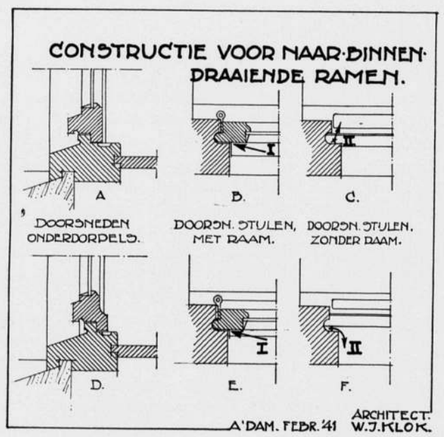

SCHUIFRAAMCONSTRUCTIE MET TOEPASSING VAN RUITEN VAN GEHARD GLAS.

Het geharde glas opent voor den architect nieuwe perspectieven. Door het harden immers ontstaat een belangrijk grootere weerstand tegen doorbuigen. Bovendien levert de kogelvalproef veel hoogere waarden op, zoodat het op deze wijze behandelde glas inderdaad „een stootje velen kan".
Vergelijkt men de cijfers van het onderzoek voor spiegelglas en voor gehard glas b.v. met elkander, dan ziet men, dat de elasticiteitsmodulus practisch niet veranderd is na het harden, maar dat de weerstand tegen doorbuigen van gemiddeld 440 kg/cm² tot gemiddeld 1800 kg/cm² is gestegen. Hetzelfde vindt plaats bij de kogelvalproef. Breuk van 6 mm dik spiegelglas b.v. heeft plaats bij een valhoogte van 50 cm, terwijl dit cijfer voor gehard glas 180 cm bedraagt.
Snelle temperatuurwisselingen worden door gehard glas beter verdragen dan door spiegelglas.
Ter verduidelijking van de verwarring, die op dit punt bestaat, moet worden medegedeeld, dat de naam Securit het gedeponeerde handelsmerk beduidt eener buitenlandsche (Belgische) fabriek, die gehard glas levert.
De Hollandsche benamingen voor dit geharde glas zijn Veiligglas of Staalglas. (Zie rapport No. 15700 van het Chemisch-Technisch laboratorium Dr. Lobry de Bruyn, van 19-12-1936, waarin beide namen voor hetzelfde rapport worden gebruikt.) Op alle ruiten van gehard glas wordt een geëtst merk aangetroffen in den vorm van een opschrift: Veiligglas, Staalglas of Securit, om ze van gewone ruiten te kunnen onderscheiden.

Het geharde glas werd gebruikt in een aardige schuifraamconstructie, die de Nederlandsche Spoorwegen in verschillende rijtuigen hebben toegepast, b.v. in de deuren der motor-dieseltreinen. Hierbij kan het raam ongeveer voor de helft geopend worden. Het bovenste, beweegbare deel dus, bestaat uit de naakte ruit, alleen aan de onderzijde van een metalen randje voorzien. Deze ruit schuift buiten vóór de vaste onderruit. De middenroede, die aan den bovenkant van het onderraam vastzit, kan, door een kleine klink te bewegen, naar binnen tuimelen. Daardoor komt een stuitrandje van de bovenruit vrij; zij valt door haar zwaarte naar beneden en komt op een paar rubberblokjes terecht. Een greep aan de bovenzijde van de ruit maakt het mogelijk de ruit weer naar boven te schuiven. In den hoogsten stand drukt het stuitrandje de middenregel naar binnen, en schuift daar over heen, waarna de regel weer terugspringt en het raam gesloten wordt.
Het glas wordt bij deze raamconstructie dus niet alleen op buiging (door het vastgrijpen van de handgreep), maar ook op schok belast, zoodat dus het bovenomschreven geharde glas hier uitstekend op zijn plaats is.
De bovenomschreven constructie heeft mij er toe gebracht, in een nieuw seinhuis te Amsterdam (Seinhuis II op het rangeeremplacement Watergraafsmeer) deze constructie voor schuiframen (waarschijnlijk voor het eerst) ook in den „burgerlijken" bouw toe te passen. Bij een dergelijk seinhuis worden ramen vereischt die niet ver boven ooghoogte behoeven te reiken, en die laag geplaatst moeten zijn. Men is daarbij zeer gesteld op een naar beneden schuivend raam, dat snel geopend kan worden, en dan de gelegenheid biedt met het bovenlichaam buiten het seinhuis te komen om personeel iets toe te kunnen roepen. Deze eischen klopten met het aanbrengen van een middenregel ongeveer midden in het raam.
Bij de uitgevoerde constructie rust de onderruit aan drie zijden in een rubber rand en wordt zij afgesloten door een aluminium profiel, dat in het stalen raamprofiel past.
De bovenruit schuift in een koperen profieltje, dat met een

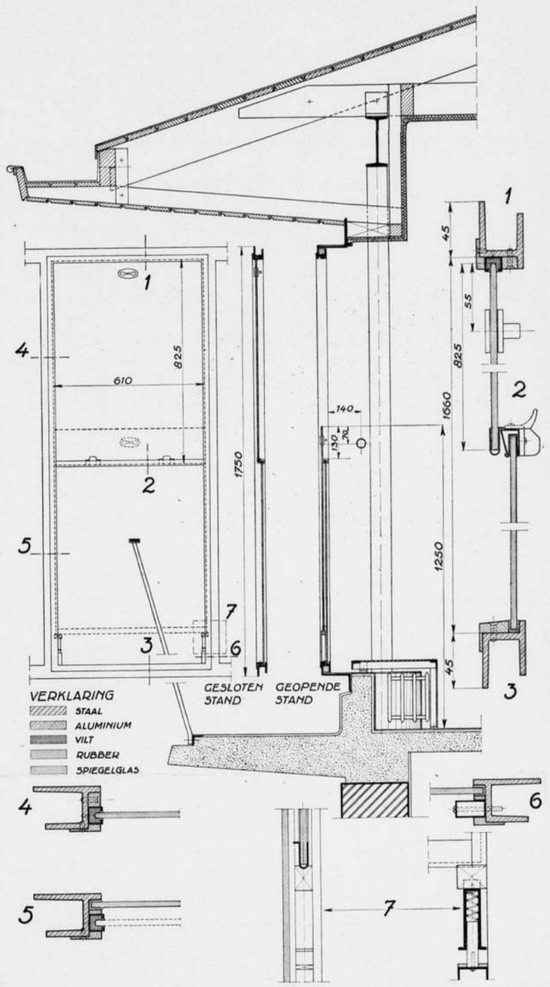

SCHAAL 1 À 20, DETAILS 1 À 4

U-vormige viltrand is gevuld. Dit profiel wordt met aluminium lijstjes op zijn plaats gehouden.
Het raam (dat een veel grooter oppervlak heeft dan in de bovengenoemde rijtuigen) en dat 59 × 82.5 cm groot is, is van twee klinken voorzien, waardoor men dus beide handen moet gebruiken om het te openen.
De stuitconstructie is ook zwaarder uitgevoerd, en heeft nog een tweetal buffertjes om den schok van de ruit op het rubberblokje te breken.
De bovenrand van het geopende bovenraam wordt in het seinhuis beveiligd door een ijzeren staaf, waartegen de man, die uit het raam leunt, steun vindt.
De drie randen van de bovenruit zijn rond geslepen.
De ruiten zijn in spiegelglas uitgevoerd.
In het geheel zijn in het seinhuis een vijftal ramen op deze wijze gemaakt. Zij beantwoorden tot nu toe aan de verwachting. Hoe zij zich in de practijk zullen houden, is — omdat het seinhuis door den oorlogstoestand nog niet in bedrijf is — nog niet te zeggen. Intusschen is het m.i. wel belangwekkend, deze nieuwe constructiewijze eens te laten zien.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

MATERIAALBESPARING BIJ EEN LIGGER OP DRIE STEUNPUNTEN.

DOOR IR. J. G. SNIP.

In No. 1 van dezen jaargang wordt een beschouwing gegeven onder bovenstaand opschrift. Het kan van belang zijn deze kwestie ook eens van een andere zijde te belichten. In het genoemde artikel werd met behulp van de elasticiteitsleer aangetoond, dat door verlaging van het middensteunpunt een zoo gunstig mogelijk momentenverloop kon worden verkregen. Het negatieve moment boven het middensteunpunt kan dan gelijk worden aan de maximale positieve momenten in de liggervelden. Tegenwoordig zal een dergelijke ligger veelal worden berekend volgens de plasticiteitsleer, waarvan Prof. Ir. N. C. Kist uit Delft een der grondleggers is. Hierbij wordt uitgegaan van het vereenvoudigde rekspanningsdiagram „1". De vervormingen worden evenredig gesteld met de spanningen zoolang deze de vloeigrens V1 niet hebben bereikt. Heerscht in een materiaalvezel de vloeispanning, dan is geen verdere spanningsverhooging noodig om een steeds grootere verlenging of verkorting te veroorzaken.

Moet een doorsnede „2" een buigend moment overbrengen, dan kan het spanningsverloop worden voorgesteld door „3". Dit verloop blijft gelden tot het over te brengen moment zoo groot is geworden, dat in de uiterste vezels de vloeispanning is bereikt. Neemt het moment nog verder toe dan verlengen en verkorten de vezels welke tot de vloeigrens zijn belast, zonder grootere krachten op te nemen. Het verloop van de spanningen kan dàn worden voorgesteld door „4". Het grootste moment, dat de doorsnede kan overbrengen zal bereikt zijn, indien alle vezels tot de vloeigrens zijn belast. De dan heerschende spanningstoestand is weergegeven in „5". Noemen we dit grootste moment het vloeimoment, dan zal duidelijk zijn, dat dit moment gelijk is aan tweemaal het statisch moment van de halve doorsnede t.o.v. de X as, vermenigvuldigd met de vloeispanning. Voor een I vormige doorsnede is dit ongeveer gelijk aan het Product van het weerstandsmoment en de vloeispanning.

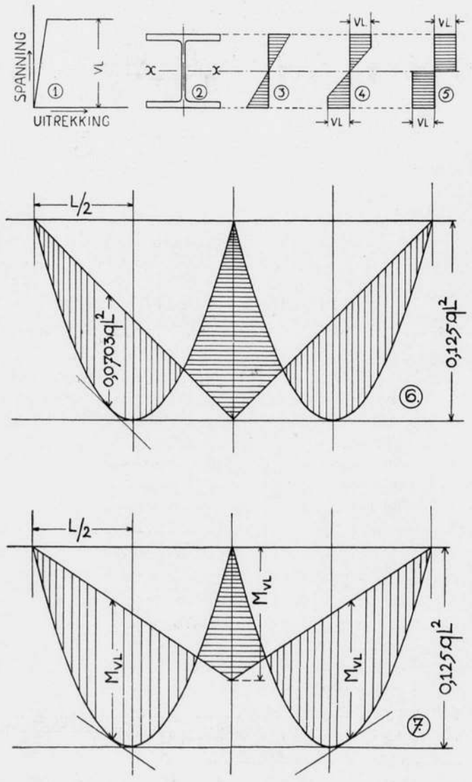

Beschouwen we nu wederom den ligger op drie steunpunten, belast met een gelijkmatig verdeelde belasting, dan zal volgens de elasticiteitsleer, het in „6" geteekende momentenvlak optreden; althans indien de steunpunten op gelijke hoogte zijn gelegen en in geen enkele doorsnede de spanningen tot de vloeigrens zijn opgeloopen. De grootste positieve veldmomenten bedragen dan 0,0703 ql², terwijl het max. negatieve moment boven het middensteunpunt 0,125 ql² bedraagt. Wordt de belasting geleidelijk vergroot, dan zal in de doorsnede boven het middensteunpunt, het eerst de vloeispanning worden bereikt. Deze doorsnede kan echter geen grooter moment overbrengen dan het eerder genoemde vloeimoment, zoodat wanneer de belasting nu nog verder toeneemt alleen de veldmomenten grooter worden. De vraag is wanneer zal de balk bezwijken? Dit zal het geval zijn als de max. veldmomenten eveneens zijn gestegen tot het vloeimoment en dus een zelfde waarde hebben bereikt als het middensteunpuntsmoment. Het dan geldende momentenvlak is weergegeven in „7". Nemen we aan dat het max. veldmoment optreedt midden in een veld, dan zou: $M_{VL} + 0{,}5\ M_{VL} = 0{,}125\ ql^2$. Dus $M_{VL} = 0{,}0835\ ql^2$. Het max. moment treedt echter op iets naast het midden van een veld; een nauwkeurige berekening geeft $M_{VL} = 0{,}0858\ ql^2$. Wordt als zekerheid genomen de verhouding van vloeigrens tot toe te laten spanning, dan kan zooals eerder opgemerkt voor een I vormige doorsnede, worden aangehouden dat het benoodigde weerstandsmoment gelijk is aan $0{,}0858\ ql^2$ gedeeld door de toe te laten spanning. Dit blijkt dezelfde uitkomst te zijn als gevonden werd met behulp van de elasticiteitsleer met toepassing van de gunstigste steunpuntsverlaging.

Volgens de plasticiteitsleer behoeft echter géén verlaging van het middensteunpunt te worden uitgevoerd, hetgeen van zeer groot belang is. In een zeer eenvoudig geval zal een steunpuntsverlaging kunnen worden uitgevoerd, doch bij meer samengestelde constructies zal dit tot te groote complicaties leiden. Bezwaren tegen het eventueel blijvend vervormen van den balk tengevolge van het vloeimoment bij het middensteunpunt zullen niet worden geopperd, wanneer bedacht wordt dat tijdens het richten of het inbouwen van een ligger veelal blijvende vervormingen móeten worden aangebracht, zonder dat dit nadeelige gevolgen heeft.

Verschillende binnen- en buitenlandsche bouwvoorschriften staan dan ook toe, dat berekeningen voor staalconstructies worden uitgevoerd volgens de plasticiteitstheorie. Dat deze beschouwingswijze ook gunstige uitkomsten geeft voor liggers op meer dan drie steunpunten en andere statisch onbepaalde gevallen zal geen nader betoog behoeven.

Ir. J. G. SNIP.

NOOT VAN DE REDACTIE:

De heer P. J. Vermaas, wien wij het bovenstaande stuk lieten lezen, deelde ons mede, dat hij geen aanleiding vindt tot een wederwoord, dat geheel gelijkluidend zou zijn aan zijn antwoord aan Ir. van Genderen Stort. Waar beide inzenders met het wiskundige gedeelte van zijn artikel accoord gaan, is er voor hem geen aanleiding om nog meer te schrijven. Zijn doel was de collega's op een punt opmerkzaam te maken, waar ze bij voorkomende gelegenheden nut van zouden kunnen hebben.

Wij achten het desbetreffende punt thans voldoende toegelicht en sluiten de discussie. Red.

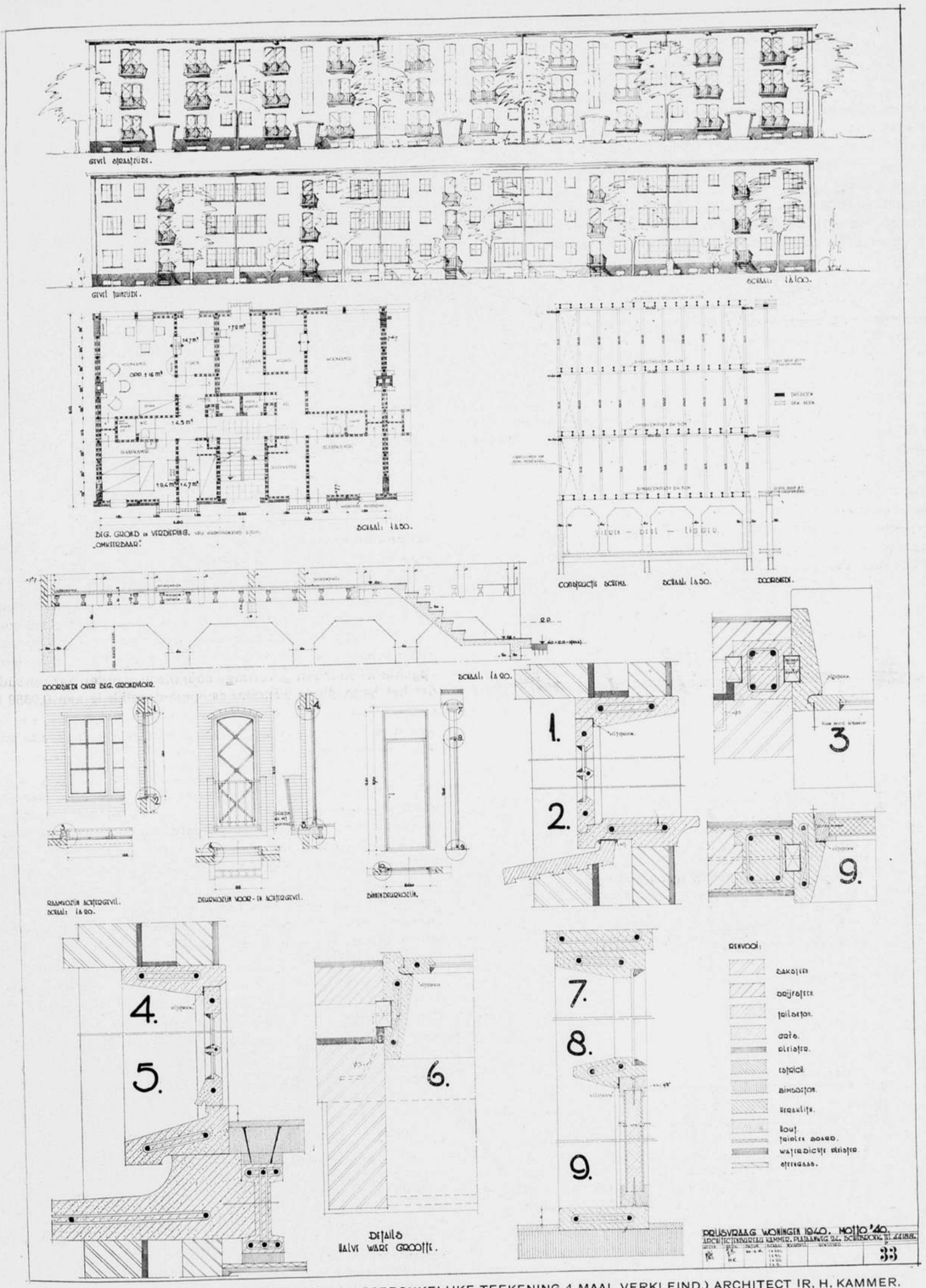

PRIJSVRAAG WONINGEN ROTTERDAM 1940. (OORSPRONKELIJKE TEEKENING 4 MAAL VERKLEIND.) ARCHITECT IR. H. KAMMER.

PRIJSVRAAG WONINGEN 1940 ROTTERDAM.

(SLOT VAN DE PUBLICATIE DER BEKROONDE ONTWERPEN).

TOELICHTING MOTTO „1940"

Bedoeld is geheel hout- en staalloos te construeren met toepassing van trilbeton, gewapend beton (steeds minder dan 3 % wapening), metselwerk van baksteen en vullingwerk van baksteen en drijfsteen.
Niet alleen de algemene richtlijnen van het Regerings-commissariaat voor den Wederopbouw zijn aangehouden, doch ook Art. 6 sub D en E van het prijsvraagprogramma luidende „D: Bij het kiezen van constructie en materialen voor kozijnen, deuren, ramen en kasten moet zoveel mogelijk aan andere materialen worden gedacht dan aan hout en ijzer". *)
„E: Bij het bepalen van alle verdere constructies moet de toepassing van hout en metalen zoveel mogelijk worden vermeden," was sterk bepalend voor de keuze van de materialen en van de constructie der onderdelen in dit plan.
In de kelder is per 6 woningen gerekend op een gemeenschappelijke fietsenberging van ± 24 fietsen, terwijl er gemeenschappelijke wasruimten zijn geprojecteerd. Hiervoor is de gevraagde bergingsopp. van 12 m² teruggebracht tot 10,4 m² (kleinste).
Alle slaapkamers hebben een naar binnendraaiende buitenglasdeur met ondiep balcon. Geen balcons zijn ontworpen bij de keukens, daar deze als berging van as- en vuilnisemmers, kolenberging en als ophangplaats van wasgoed ontsierend voor de gevels zijn. Hiertoe is, mede om de kolen niet door de gang en de keuken te behoeven te brengen, in de portalen een kolenbunker ontworpen met verhoogd stortluik en schuine vloer. Achter een deurtje is in de hall de kolenschepgelegenheid (eventueel speciale emmers). Er is een douche-W.C. ontworpen (rubber tussengordijn). In de keuken een omlopend granito met gootsteen. De z.g. glazenkast is aan keuken- en kamerzijde volledig bedienbaar (o.a. doorschuivende laden).

Constructie.

Het gehele bouwwerk is ontworpen als trilbeton montage-skeletbouw, opgebouwd op een gewapend beton onderbouw.

Onderbouw.

Wanden en vloeren, de omwanding en vloer van de kelder gewapend beton. Ter ondersteuning der wanden loodrecht op de gevels zijn vierendeelliggers ontworpen welke met de onderrand steunen op de gewapend betonpalen en welks bovenrand de begane grondvloerconstructie draagt. Keldervloer is hoog aangelegd i.v.m. grondwater, afscheiding in kelder harmonicagaas om trilbeton stijltjes.

Bovenbouw.

Wanden met constructie.

De gevels en scheidingswanden loodrecht op de gevel zijn ontworpen met als draagconstructie een raamwerk van stijltjes (10 x 10 en 11 x 11 cm met sponningen) uit trilbeton met lengte gelijk aan verdiepinghoogte, waaroverheen een trilbeton draagbalk-koppelbak voor oplegging van de later te noemen trilbeton vloerbinten. De stijltjes welke met pen en gat in de bintjes komen, staan op afstanden van 95 cm steeds precies boven elkaar (centrische druk). De gevelbalkjes komen onder de hiervoor genoemde koppelbintjes en dragen met een klezoor inspringende neus op de halfsteens baksteen buitenspouwmuur. Deze gevelbintjes dragen dus slechts een één verdieping hoge halfsteens muur.
De binnenspouwmuur is voor drijfsteen welke wordt gemetseld nadat de buiten baksteen spouwmuur aan de binnenzijde met waterdichte specielaag is voorzien.

De binnenwandvullingen tusschen de constructiestijltjes is meestal drijfsteen met plaatselijk op hoeken en in de trappenhuizen gehele baksteenvullingen ter verstijving (waarin ook doorgaande waterdichte specielaag). De stijltjes zijn weggewerkt achter steengaas stroken, vrijgehouden voor contactgeluiden. Verankering van de buiten- en binnenspouwmuur geschiedt door spouwankers en door ankers door gaatjes in de stijltjes waarbij evenals bij de kozijnen trilbetonspouwlatten (per hoogte 3 stukken van 1 m) zijn toegepast.

Vloeren met constructie.

De vloeren geconstrueerd met trilbeton I binten met aangestorte bims- of sintelbeton, isolatie- en spijkerstrook op afstanden van 47,5 cm. Over de bimsbetonstroken wordt gespijkerd een bimsbetonplaatvloer van 5 cm dikte. Aan de onderzijde wordt gespijkerd, eventueel opgehangen aan uitstekende draadjes, een steengaasplafond gebonden op betonstaven Ø 8 (afstand 50 cm h.o.h.). Op de bimsvloeren een estrichvloer dik 1,5 à 2 cm met vast estrich plint.
De dakvloer wordt gemaakt van Oosterhoutsche rietbouwplaten dik 5 cm, welke bij bintafstand van 50 cm begaanbaar zijn. Hierop een afstrijking van ½ cm pleister, grauw papier, mastiekdakbedekking en 4 cm grind. Dakranden van bimsbeton, overstekende dakklossen van trilbeton, verankerd aan de trilbeton binten en opgelegd op de halfsteens baksteen buitenspouwmuur.

Trappen.

Deze zijn geheel van gewapend beton, de wanden van baksteen vulling. Afdektreden van trilbeton met graniet slijtlaag. Balustrade 6 cm dik gewapend beton.

Kozijnen.

Alle deur- en raamkozijnen zijn van trilbeton met vaste onderdorpel. In de aanslagsponnigen een viltstrook. Hierin is evenals in alle constructie stijltjes een sponning voor de trilbetonspouwlatten aangebracht.

Deuren en ramen.

De buitendeuren zijn van gewapend trilbeton, opgevat als vakwerk constructie (diagonale glasroeden met wapening). Bij de entreedeuren is één vak gevuld met glas, de rest met eternit, bij de balcondeuren alles met glas (gewicht deur 34 kg, houten deur ± 22 kg). De ramen zijn eveneens van trilbeton. Deuren en ramen met neksponningen, scharnierbevestiging aan ingestorte zwaluwstaartvormige houtblokjes. De binnendeuren zijn geconstrueerd van heraklithplaten aan weerskanten voorzien van afgeschilderd triplexboard. Als omlijsting hier een op de zijkanten geschroefde houten sponninglat.

Montage, windverstijvingen en verankeringen.

Allereerst dienen de door baksteen verstijfde hoeken en vakken in tussenwanden en trappenhuis te worden opgesteld. De verankering der trilbeton onderdelen is gedacht met stroppen Ø 5. De vloer van bimsbeton met specielaag is gerekend stijf te zijn. Gevelverankering door strijkbintankers. Deze verankeringen worden aangebracht door in de onderdelen ingestorte gaatjes.

Riolering etc.

Voor de standleidingen W.C., hemelwaterafvoeren en ontluchtingsleidingen zijn eternitbuizen gedacht. Aansluitingen voor sanitair met loden buizen, grondleidingen van gres.

Afwerking.

Baksteengevels van geelgrijze gevelsteen in verbeterde halfsteens verband. Het basement van gebouchardeerd beton. Al het in het gezicht komende trilbeton geschilderd gebroken wit en veronèse groen. In het trappenhuis, hall en keuken 1,40 m hoog ovaliet kunsthars bespuiting.
Begroting ƒ 19.970,— per 6 woningen.

Schiebroek.
Ir. H. Kammer.

*) Op verzoek van den schrijver stonden wij hem toe deze alinea en de volgende — niet in zijn eigen oorspronkelijke toelichting voorkomend — in dit stuk in te lasschen. Red.

STUDIEPRIJSVRAAG A ET A

BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH

Het aantal ingekomen ontwerpen bedraagt 209, onder de navolgende motto's: zwaluw (1), 9 Maart, Maryke (1), Boswei '41, MCMXLI, Weiden, R.E.M.O. R.A., Land, Anno '41, 181011, „AGRARE", C.R.I., 707070, arbeid (1), 343083, Boerin, Studie, 953765, z. w. wind, „DE MEER", „WIEKEN", „PANTAREI", AMSTEL (1), SSHHLL, „WEREDI", Boreas, 841941, helena,, 734825, EHILON, Bedrijf, 021714, Erfhof, JRDKPM, Ik dien, De Oase, Patria (1), Meihof, A.E.A.8.5.J., 1x2y3z, 't Paard, 1940'41, de Melker,, 231491, U.S.P.A. N.A., „BUITEN" (1), Simpel (1), Amstel (2), HILJOH, J.A.R.O., „RUITER", „Patria" (2), Eiland (1), Amstel (3), Zwaluw (2), Stee '41, 110341, „GREIDE", 521896, Vrucht (1), koeien, voeden, C.C.3.3.4.1., „TAINJA", „HET ERF", INANEK, Janp64, OPBOUW, „de Stee", „Om 't Erf" „de poel", 28.74.56, MAJAH, 143840, 3R2122, 't Stier, 41210, Eiland (2), plan 41, Amstel (4), Osiris, Lente (1), Toppen, VEETHE, 235310, A.D. 1941, Annie 1, Repel?, DE KLOK, 14-12-40, Arbeid (2), „S.A.L.C.I.O.", Oberon, Nardus, KOPAKA, fundus, XYZ123, DE GRUP, Lente (2), „HILDE", 9-3-1941 (1), „DE HOEF", WEMEME, Kalfje, COLERE, L. 20041, 9-2-1920, Cirkel, Sphinx, Luêtem, 666666, 282930, 1a1b1c, poging, Eiland (3), Boshof, „DE WILG", idylle, 123456 (1), 123456 (2), AA.17.AB, „MEERLO", 301240, in A'dam, 931941 (2), 158910, Sikkel, Patria (3), 631941, 472565, BEJMBI, de valk, 3kleur, D10130, GEKEZE, MARYKE (2), Simpel (2), Eiland (4), „ANTONY", „FRACOS", „SCHELF", K3438K, 156364, „Bellum", 403604, ABKENS, PRESTA, Eiland (5), 't peerd, op Honk, 121131, Joanna, „arbeid" (3), 777777, L.P. 1941, L.P.G.A.E.A., 2229AC, A.B.C.X.Y.Z., 831941, „Faunus", „GEWOON", „171717", APERÇU, Simpel (3), 1435KP, 931941 (3), vrucht (2), 7P88P7, 283270, Cadans, BAJALE, Potter, Oogst, Buiten (2), Cosmos, 555555, 100834, Corrie, Arbeid (4), Boeren, „de bongerd", 6 maal 3, Farmer, Jörund, Hestia, 317314, flipje, Nuland, Draba 1, 312678, 3.7.1940, En bloc, Aviaan, Modern?, Zwaluw (3), Boethé, C.T.G.7.1.2., AetA85, Meierij, Hawaco, 4126, Buiten (3), Ideaal, Poging 1, Hoeve 1, 343536, 001941, J.O.E.K.K.O., 9-3-1941 (4).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 13
29 MAART 1941

C. N. VAN GOOR
ARCHITECT
1861 — 1 APRIL — 1941.

A.s. Dinsdag 1 April viert een zeer verdienstelijk architect zijn 80sten verjaardag.
Tien jaren geleden werden zijn verdiensten in ons blad uitvoerig geschetst.
Er zijn redenen om aan te nemen, dat de jubilaris een herhaalden afdruk van deze verdiensten niet zóó in dezelfde mate zou waardeeren, als ze hem getroffen hebben toen hij den leeftijd der sterken had bereikt. Want de wijsheid van het Delphische orakel heeft deze man van jongsaf verstaan en hoe meer en nauwkeuriger men zijn levenswerkzaamheid overziet, hoe duidelijker komt steeds uit, dat de Heer van Goor met doordringende scherpte allerlei toestanden en personen heeft gezien, omdat hij zichzelf doorzag. Hij kent zichzelf.
Hij was organisator, lang vóór dat men op het gebied van het bouwvak eenige notie had van organiseeren, maar zijn geest, die zelf steeds „in orde" was, streefde naar ordening, ten bate van wat beter was. Zijn secretariaat van de Permanente Prijsvraag Commisie is één streng doorgevoerd ordeningssysteem geweest en zijn strijd daarbij één nooit aflatend aan-kant-zetten, wat men trachtte door elkaar heen te gooien.
Tegen deze nogal veelvuldige liefhebberij is de Heer van Goor 55 jaren lang in 't geweer gekomen.
Men moet rekenen, dat de liefhebberij om minder-ordelijk te zijn, vrij sterk verbreid is en bovendien een artistiek kantje heeft. Dit kantje heeft de Heer van Goor, als architect, nooit betwist, maar wat ermede goedgepraat moest worden, met al de kracht van zijn logisch denken en optreden bestreden.
Hij had de gewoonte zich niet bepaald direct uit het veld te laten slaan. Dat ondervond lange jaren geleden een wiskunstenaar, die de cirkelkwadratuur mogelijk achtte, op grond van het feit, dat π precies gelijk aan $3\frac{1}{8}$ zou zijn. De Heer van Goor begaf zich in een mathematisch tweegevecht en deinsde er niet voor terug zijn berekening tot in 24 decimalen achter de komma uit te rekenen, aan zijn tegenstander verzoekende aan te toonen, dat de uitkomst ervan, waarin getallen voorkwamen als 1291853776,591060698032379150396025 onjuist was.
Er zullen er velen zijn, die, deze wijze van polemiek voeren geweten hebbende, niet hun pen zouden hebben opgenomen om den Heer van Goor met verhalen aan te komen, nog minder rationeel dan π.
Maar de bestreden wiskunstenaar, de gep. kapitein O.I.L. F. G. Smits, aarzelde niet zijn polemiek te sluiten met het volgende: „Aan het slot van mijn artikel gekomen, roep ik mijnen vooruitstrevenden, eerlijken en ridderlijken bestrijder, den Heer van Goor, mijnen dank toe voor zijn loyaal optreden in het openbaar met zijn ten hoogste geapprecieerd artikel, dat hij — in strijd met de gewoonte van mijn tegenstanders — voluit heeft onderteekend."
Dit testimonium zullen allen, die met den Heer van Goor — laten we maar eenvoudig zeggen — gecorrespondeerd hebben, zeker mede onderschrijven.
Wij wenschen dezen ridder zonder vrees en zonder blaam nog vele jaren toe.

J. P. MIERAS.

ARCHIEFGEBOUW VAN DE ROTTERDAMSCHE VERZEKERING-SOCIETEITEN (R.V.S.) AAN DE WESTERSTRAAT TE ROTTERDAM.

De R.V.S. welke haar hoofdkantoor bezit in de Westerstraat te Rotterdam, kocht in het voorjaar van 1937 enkele panden verderop gelegen in deze zelfde straat, ten behoeve van een te stichten archiefgebouw.
De zeer uitgebreide archieven die een Verzekerings Mij. uiteraard bezit vroegen om een overzichtelijke brandvrije en veilige berging.
Aan de Houtlaan, parallel loopend aan de Westerstraat, bezat de Mij. reeds een pand en door dit laatste eveneens te betrekken bij den voorgenomen bouw kon tevens aan andere wenschen worden tegemoet gekomen.
Door slooping van de verschillende panden werd geprojecteerd aan de Westerstraat: een archiefpand met beganen grond en 5 verdiepingen, aan de zijde van de Houtlaan een pand bevattende op den beganen grond een kantoor, de centrale verwarmingsinstallatie en voorts op de verdiepingen een boekbinderij en ruimten voor berging.
Tusschen de panden van de Westerstraat en de Houtlaan werd ontworpen een groote fietsenbergplaats, bestemd voor het personeel van het hoofdkantoor met een ingang vanaf de Houtlaan.
Alhoewel de hoofdtoegang van het archiefgebouw gelegen is aan de Westerstraat, is, om practische redenen en ter vergemakkelijking van de contrôle, bovendien een ingang geprojecteerd van-

ARCHIEFGEBOUW VAN DE ROTTERDAMSCHE VERZEKERINGSOCIETEITEN R.V.S. TE ROTTERDAM. ARCHITECTEN IR. E. H. EN H. M. KRAAYVANGER.

uit de overdekte binnenplaats. Hier is ook gelegen een eenvoudig diensttrappenhuis, dat op alle etages van zelfsluitende branddeuren is voorzien. In dit brandvrije trappenhuis is ook een electrische boekenlift aangebracht.
Het archiefgebouw is uitsluitend bestemd voor bergplaats. Het bevat geen werkruimten.
Het geheele gebouw is geconstrueerd van gewapend beton met een bekleeding van baksteen. De verdiepingen zijn laag: 2.70 m van vloer tot vloer. De nuttige vloerbelastingen zijn 750 kg per m².
In het geheele gebouw is geen hout verwerkt of eenig ander brandbaar materiaal.
De stalen ramen zijn onderverdeeld in kleine ruiten en bezet met spiegeldraadglas.
De voordeuren en hekken zijn van brons.
Om de gevaren van brand of bluschwater van buitenaf zooveel mogelijk te beperken, zijn de ramen alle gesloten gehouden. Aan den voorgevel zijn zorgvuldig verdekte ventilatieopeningen in de stalen borstweringplaten aangebracht, terwijl aan den achterkant ruime ventilatie-kanalen (voor elke verdieping een) aangesloten op rotors voor een voortdurende luchtverversching zorgen.
De fundeering voor dit gebouw was een groote moeilijkheid. De bestaande huizen in de Westerstraat waren namelijk op staal gefundeerd, zooals in enkele andere gedeelten van de stad, gelegen dicht bij de rivier wel meer voorkomt.
Voor de paalfundeering werd uiteindelijk gekozen het systeem De Waal, waarbij bovendien de palen nog zoo ver mogelijk uit de belendingen werden geplaatst, hetgeen een zware en ingewikkelde constructie van de fundeering tengevolge had.
Het gebouw aan de Houtlaan, dat belangrijk lichter was, is wederom opgetrokken op de bestaande fundeering.
De gevels zijn gemetseld in dunne machinale bruine steen.
Het lage plint aan den voorgevel is grof gestockte groene diabaas.
De omlijsting om den hoofdingang is van Toscaanschen Travertijn.
De Rotterdamsche schilder-beeldhouwer Adr. van den Plas maakte in den gevel een symbolische voorstelling van de vrede en vruchtbaarheid: duiven, vruchten en ranken.
Het gebouw werd aanbesteed in December 1937 en uitgevoerd door de N.V. Dura's Aannemings-Mij., en werd ruim een jaar later voltooid.

Ir. E. H. KRAAYVANGER, c.i.
H. M. KRAAYVANGER.

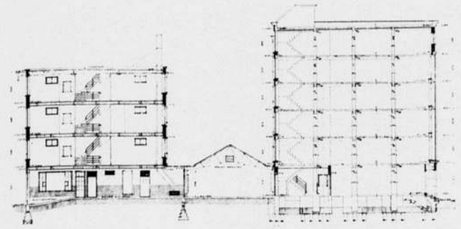

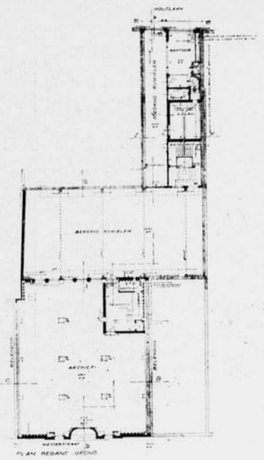

LENGTE-DOORSNEDE EN PLAN BEGANE GROND VAN HET ARCHIEFGEBOUW DER R.V.S. TE ROTTERDAM. ARCHITECTEN IR. E. H. EN H. M. KRAAYVANGER.

SLOTEN EN SLEUTELS DOOR DE EEUWEN HEEN.

Een der directeuren van de Lips-fabrieken, de Heer Vincent Eras, die zijn geheele leven met sloten en sleutels te maken heeft gehad, beschrijft in dit fraai uitgegeven boek allerlei wat hij aan kennis over dit onderwerp verzamelde. Dit geschiedt in aansluiting aan de rijkvoorziene sleutel- en slotenverzameling, die bij Lips bewaard wordt, en met verwijzing naar de schatten die ook elders op dit gebied te zien zijn.
Zoowel oude als nieuwe sloten passeeren de revue, terwijl ook de veiligheidssloten en de ingewikkelde cijfersloten onder de loupe genomen worden.
Met een zeer uitgebreid en goed gereproduceerd afbeeldingenmateriaal wordt de beschrijving verduidelijkt. Men krijgt door dit alles veel eerbied voor de wijze waarop de genoemde fabriek haar verantwoordelijke taak opvat. Zij heeft een hooge opvatting van haar werk, en brengt die met groote bescheidenheid in deze aardige reclame-uitgave tot uiting.
Het werk laat zich prettig lezen en zal menigeen een beter inzicht schenken in de beide begrippen afsluiten en veiligheid, die elkander in vele gevallen niet dekken.

H. G. J. S.

ST. GEORGE MET DEN DRAAK. GESMEED IJZEREN SLEUTEL 16-17e EEUW, ÉÉN DER MOOISTE EXEMPLAREN UIT DE LIPS-COLLECTIE.

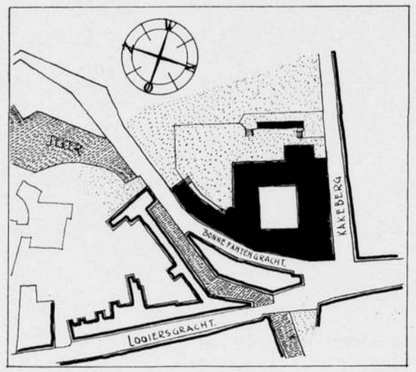

AFB. I.

BESCHOUWING OVER DE VOORMALIGE KERK EN KLOOSTER DER SEPULCHRIENEN, ZIJNDE DE GEWEZEN BONNEFANTENKAZERNE TE MAASTRICHT, NAAR AANLEIDING VAN DE PLANNEN VOOR DE OMVORMING DER BONNEFANTENKAZERNE TOT MIDDELBARE KUNSTNIJVERHEIDSSCHOOL.

Architecten: Ir. M. P. J. H. Klijnen, 's-Gravenhage. Jos. E. P. Muré, Maastricht.

Ontwerp: Ir. J. Klijnen.

Op den hoek van den Kakeberg en langs de Bonnefantengracht te Maastricht ligt een gebouwencomplex, dat zoowel uit het oogpunt van architectuur, als in geschiedkundig opzicht van belang is.

Volgens de kroniek Van Gulpen werd het Klooster der Sepulchrienen op de bouwvallen eener versterking gebouwd. In zijn tegenwoordigen staat draagt het echter nog slechts de sporen uit den tijd, dat de Zusters van het Heilig Graf (Sepulchrienen) zich in 1626 te Maastricht kwamen vestigen.

Niettemin bestaat het vermoeden, dat ter plaatse — en wel buiten de stadsomwalling van 1229 — het grafelijk kasteel gestaan zou hebben, dat onder den naam „Lenculenhof" voorkomt in oorkonden van dien tijd en waar het hooggerecht van het graafschap Vroenhoven gevestigd was. Daar, zooals gezegd, de stadsomwalling van 1229 dit kasteel „buitensloot", moest het vroeg of laat aan de verwoesting ten offer vallen.

In 1626 dus kwamen de Sepulchrienen zich in de stad vestigen. In het Luiksche werden deze Zusters „Les Bons Enfants" genoemd, een volksche benaming, welke zich ook te Maastricht moet hebben ingeburgerd, getuige de tot op den dag van heden voortlevende naam voor het desbetreffende gebouwencomplex (de „Bonnefanten").

Deze orde nu, die zich in hoofdzaak aan de opvoeding der vrouwelijke jeugd wijdde, zou de hooge bescherming genoten hebben van Isabelle, de toenmalige landvoogdes der Zuidelijke Nederlanden, die ook het grootste deel der stichtingskosten van het klooster voor haar rekening zou hebben genomen.

In 1672 werden klooster en kerk driemaal door brand geteisterd. En het duurde tot 1697 eer het klooster de gevolgen der brandschade te boven was, terwijl de Zusters eerst in 1708 toestemming kregen om tot den herbouw van de kerk over te gaan. Toen werd — het was op den 14den December — een overeenkomst gesloten met architect Gilles Doyen. En den 24sten September 1710 kon de kerk „simpliciter" gewijd worden.

Doch nog vóór de eeuw om was, was het met het klooster als klóóster en met de kerk als kérk gedaan. Onder het Fransch bewind werd het klooster opgeheven en in 1798 mét de kerk als kazerne ingericht.

Sindsdien heeft het gebouwencomplex als kazerne blijven dienst doen, totdat er aan de behuizing van militairen andere eischen gesteld werden, waarna het nog geruimen tijd als .... ja, tóch als kazerne, maar dan als wóónkazerne dienst deed.

Een treurig lot voor een gebouw, als klooster verrezen op de puinen van een kasteel, maar dat daarna een kazerne en toen een krottencomplex werd!

En zoo lag dan dit vrij omvangrijke gebouwencomplex, in het hartje van de oude stad, overgeleverd aan de willekeur van het lot en nog slechts wachtend, naar het scheen, op de verlossende bedrijvigheid van den slooper.

Zoover zou het gelukkig niet komen. Wel is de betreurenswaardige vervaltoestand, waarin het gebouwencomplex zich bevindt, nog even verlengd tengevolge van den oorlogstoestand, maar de groote moeilijkheid, waarvan de schijnbare onoplosbaarheid dit klooster van Grafzusters in het graf der vergetelheid gedoken hield, namelijk het vinden van een bestemming, welke het herstel van een dergelijk gebouwencomplex wettigt, werd op een zeer gelukkige wijze opgelost.

Met medewerking van het Departement van O.K.W. werd een plan ontworpen tot ombouw van de betreffende gebouwen tot een gebouw dat dienen kon voor de Maastrichtsche Kunstnijverheidsschool.

Hiermee zou een tweeledig doel bereikt worden: een historisch bouwwerk bleef behouden en de Middelbare Kunstnijverheidsschool verwierf zich een blijvende en haar waardige huisvesting. Thans is deze school, welke een zoo groote rol speelde en speelt bij de technische en aesthetische opleiding van den Limburgschen kunstenaar en kunstnijvere, in kelderlokalen en afgehuurde lokalen eener lagere school ondergebracht, waar zij bloeit in het verborgene!

Wat nu den voorgenomen ombouw betreft, werd, behoudens de noodzakelijke uitbreiding voor de vereischte lokaliteiten, toch in hoofdzaak de bestaande grondvorm aangehouden.

De voormalige kerk met bijbehoorende kloostergebouwen nu zijn op een nagenoeg rechthoekigen binnenhof opgetrokken en

rondom dezen binnenhof en in het aansluitende vleugelgebouw langs de Bonnefantengracht werden de lokalen ondergebracht. Zoodoende werd een aantrekkelijk geheel verkregen, waarbij aanwezige waarden behouden konden blijven, zonder aan de doelmatigheid afbreuk te doen.

De voormalige kerk valt voorloopig buiten den schoolopzet, ofschoon bij het ontwerp rekening gehouden werd met een eventueel later aan te brengen verbinding met de school zelf. De voormalige kerk zou immers zeer goed geschikt gemaakt kunnen worden tot tentoonstellingszaal, niet alleen ten behoeve van de leerlingen, maar ook voor meer algemeene tentoonstellingen. In Maastricht immers bestaat aan een goede expositiegelegenheid een zeer groote en nijpend gevoelde behoefte.

Kerk.

Aan de voormalige bestemming van het gebouw herinnert inwendig nog alleen het koor. Te halver hoogte werd een vloer aangebracht, welke de kerkruimte in tweeën splitste. De kerkramen werden dichtgemetseld en door twee rijen gewone ramen vervangen. De voorgevel van de kerk werd nog het minst geschonden. Behoudens de twee groote ramen in de smalle vakken tusschen de pilasters, welke de oorspronkelijke beeldnissen vervangen hebben, alsmede den ingang, die voor een venster plaats moest maken, kan men toch de oude vormen er nog goed in herkennen.

In het driehoekig fronton is een gebeeldhouwd reliëf te zien, de Verrijzenis van Christus voorstellend. Boven de voormalige deuromlijsting is een tijdvers aangebracht, luidende aldus:

erIt sepVLChro doMInI gLorIa (1709).

Na den ombouw zal het voormalige Sepulchrienenklooster plaats bieden aan de volgende vertrekken en lokaliteiten:

Sousterrain: leerlingen-verblijven, bergruimten en verwarmingskelders.

Beganegrond: lokalen voor pottenbakken, beeldhouwen en boetseeren, lokaal voor steenhouwen en timmeren, zaal voor gipsafgietsels, loge voor den bode, garderobe, toiletten, enz., alsmede de portierswoning.

Verdiepingen: lokalen voor architectuur en interieurkunst, typografie, glas in lood bewerking, modelteekenen en schilderen, handteekenen en schilderen, lijnteekenen, theorie, alsmede de vertrekken voor directeur, administratie en boekerij, enz.

Het is te hopen, dat de uitgewerkte plannen spoedig werkelijkheid zullen worden, niet enkel ten behoeve van de schoonheid uit het verleden, doch evenzeer ten behoeve van de schoonheid van heden en toekomst, welke immers door een doelmatig gehuisveste Middelbare Kunstnijverheidsschool in de Limburgsche hoofdstad ten zeerste wordt gebaat.

JOS. E. P. MURE.

Maastricht, Jan. 1941.

Afbeeldingen:

I. Situatie.
II. Kerk en klooster naar Joannus Brabant, teekenmeester te Maastricht (overl. 1886).
III. Als voren, gezien van de tuinzijde.
IV. Onvoltooide schets interieur kerk (J. Brabant als voren).
V. De Sepulchrienen als kazerne, naar Alexander Schaepkens, kunstschilder te Maastricht (1832).
VI. Plattegrond van den bestaanden toestand, naar opmeting Rijksbureau v. d. Monumentenzorg.
VII. Gevelaanzicht bestaande toestand, als voren.
VIII. Plattegrond na ombouw.
IX. Gevelaanzicht straatzijde na ombouw.
X. Doorsnede over binnenplaats en kerk na ombouw.

De afbeeldingen II t/m V zijn gemaakt naar origineelen berustende in het Gemeentearchief te Maastricht.

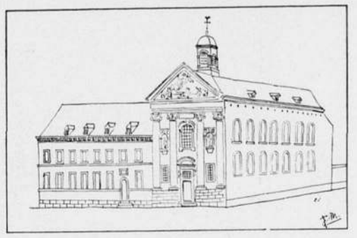

AFB. II.

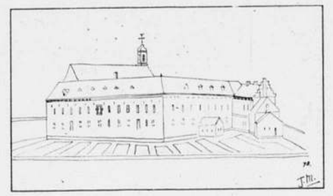

AFB. III.

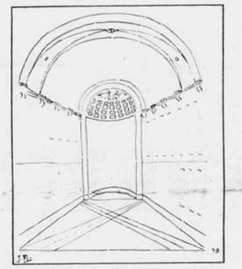

AFB. IV.

AFB. V.

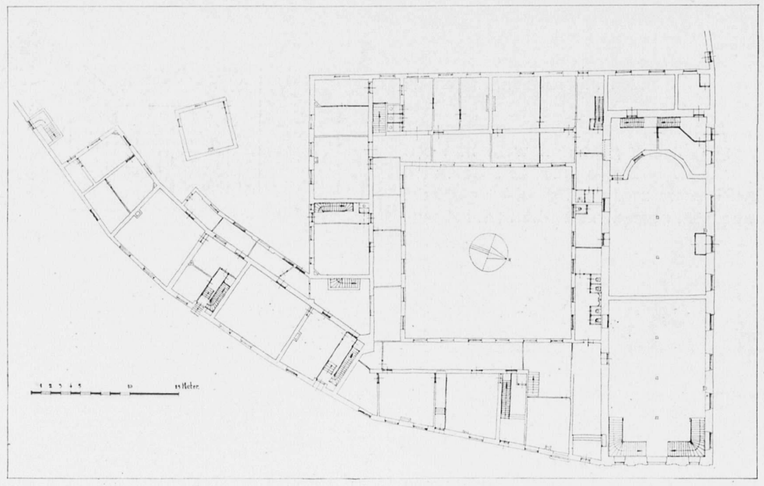

AFB. VI. SCHAAL 1 À 500.

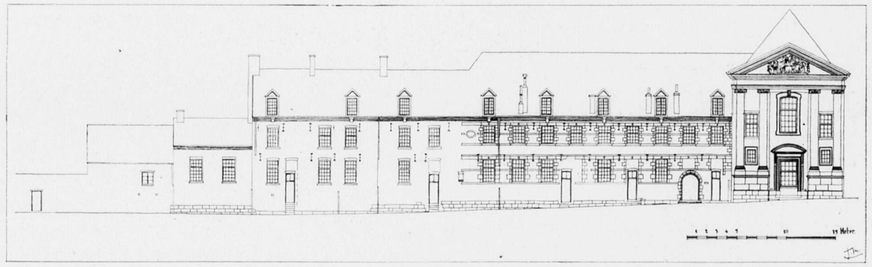

AFB. VII. SCHAAL 1 À 500.

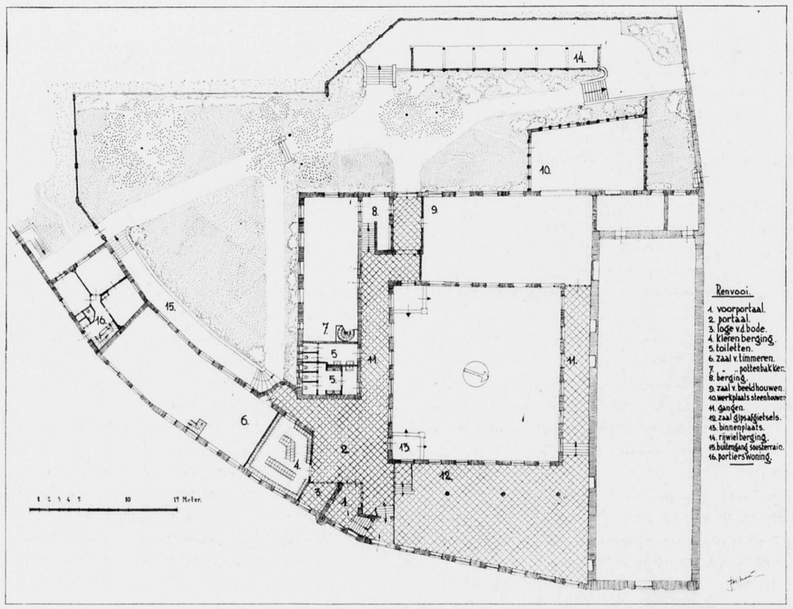

AFB. VIII. SCHAAL 1 À 500.

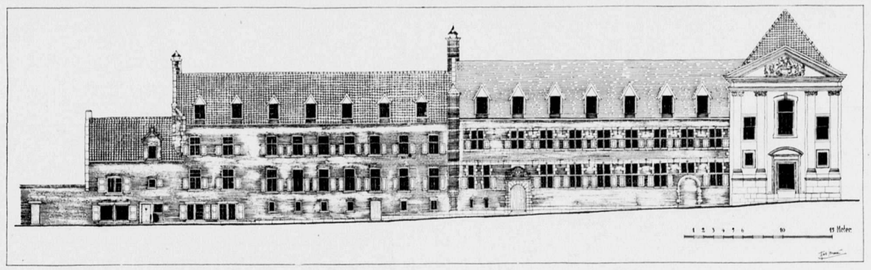

AFB. IX. SCHAAL 1 À 500.

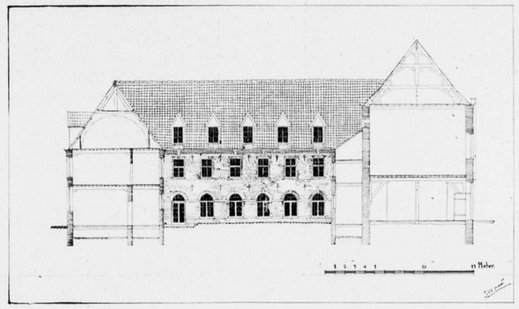

AFB. X. SCHAAL 1 À 500.

OMZETBELASTING.

Ingezonden stuk, n.a.v. het artikel over enkele bepalingen van het besluit op de omzetbbelasting van den heer **N. IJpenburg**, opgenomen op pag. 80 van het **B.W.A. No. 16.**
Met belangstelling las ik in Uw blad d.d. 8 Maart j.l., **No. 10**, de bijdrage van den **Heer N. IJpenburg** betreffende de omzetbelasting.
Ik meen echter goed te doen, U te wijzen op enkele minder juiste mededeelingen, welke daarin naar mijn meening voorkomen.
Vooreerst is het niet noodig, dat er een rechtstreeksche verhouding bestaat tusschen den onderaannemer en den principaal, om de hoofdaannemingssom met de onderaannemingssom te mogen verminderen.
De Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën heeft nl. bepaald, dat ook buiten de gevallen, bedoeld in paragraaf **13**, vierde lid, van den Leidraad — deze paragraaf betreft de rechtstreeksche verhouding — op de hoofdaannemingssom de bedragen, betaald aan onderaannemers terzake van de oplevering van een onroerend goed in mindering kunnen worden gebracht.
Voorts betwijfel ik, of wel een juiste voorstelling van zaken gegeven wordt door de mededeeling, dat van de aannemingssom in mindering worden gebracht de bedragen, welke terugontvangen worden voor retouremballage.
Art 5, lid 3, van het Besluit bepaalt nl., dat op den inkoopprijs en de aannemingssom in mindering kunnen worden gebracht de kosten van verpakking, welke wordt teruggenomen, voor zoover deze kosten aan den afnemer worden terugbetaald.
Die afnemer is in het geval van aanneming van werk de aanbesteder.
Voor zoover mij bekend zal deze figuur zich in de normale aanneming van werk niet spoedig voordoen. Ik kan mij voorstellen, dat het voorkomt b.v. in geval, dat is aangenomen het aanbrengen van een kostbare installatie, waarvan de onderdeelen in een dure emballage worden getransporteerd en waarbij bedongen is, dat bij teruggave van de emballage de aannemingssom zal worden verminderd.
In ieder geval zal de vergoeding voor retourzending aan den aanbesteder ten goede moeten komen om in mindering gebracht te kunnen worden op de aannemingssom. Iets anders is, dat ze in mindering gebracht kan worden op den inkoopprijs van den aannemer, zoodat deze voor eventueele inkoopen minder omzetbelasting betaalt.
Ten slotte is het niet juist, dat men ten aanzien van op 1 Januari loopende werken omzetbelasting verschuldigd is over de geheele aannemingssom bij oplevering van het werk.
De Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën heeft nl. bepaald, dat ten aanzien van dergelijke werken geschat moet worden, in hoeverre het werk op 1 Januari j.l. gereed was. Slechts over dat gedeelte van de aannemingssom, dat geacht kan worden de tegenprestatie te zijn voor het werk, gemaakt na 1 Januari j.l., behoeft omzetbelasting te worden voldaan.

H. A. DIDERICH.

JAARBEURS 1941. STAND ZWITSERLAND.

(Zie pag. 88 B.W.A. No. 11.)

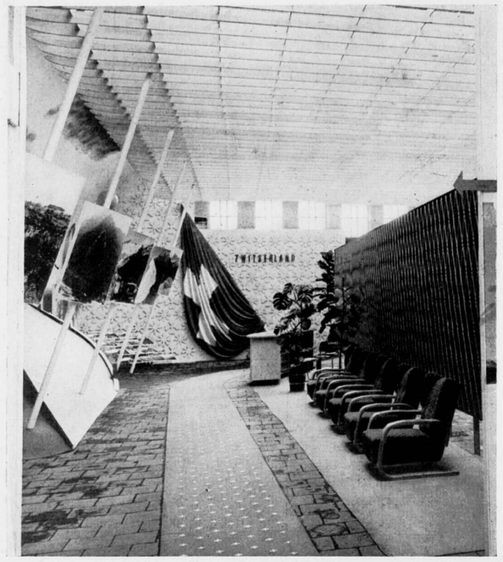

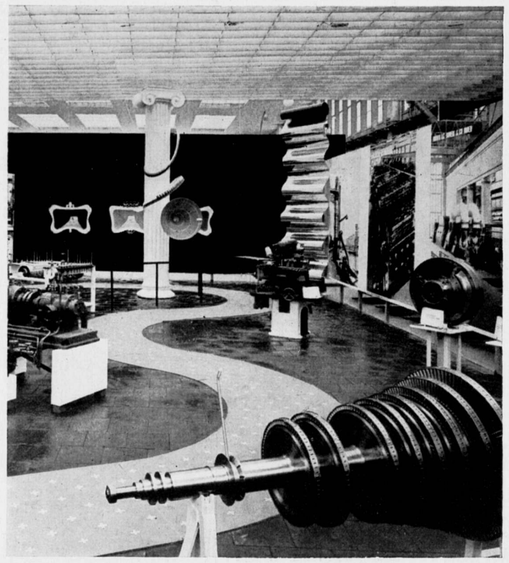

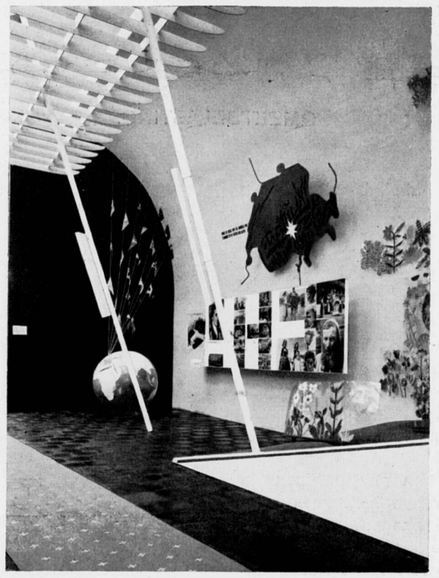

EXPOSITIERUIMTE OP DE JAARBEURS TE UTRECHT VAN ZWITSERLAND.

STUDIEPRIJSVRAAG A. ET A.
BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH.

(Zie pag. 96 B.W.A. No. 12.)

Nagekomen, doch op tijd ingezonden, een plan onder het motto „Rustig".
Het aantal ingekomen ontwerpen bedraagt thans 210.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

5 APRIL 1941 NR 14

ST. ANNAHOFJE TE LEIDEN.
Restauratie en saneering.

ARCHITECT IR. H. A. VAN OERLE B.I.

Een der aantrekkelijkheden van de steden met een middeleeuwsch verleden vormen de hofjes.
Gelegen op de binnenterreinen van groote woningblokken der binnenstad en daarom vaak toegankelijk door lange smalle pittoreske toegangspoorten, vormen zij kleine plekjes van rust en stilte te midden van het drukke stadsgewoel.
Met hun zonnige binnenplaatsen, waarvan de pomp het middelpunt vormt en waaromheen de kleine behuizingen „de cameren" eenvoudig en naief van bouwtrant, geschaard staan, zijn zij tot op onze dagen echte sieraadjes gebleven van de oude stad, welke door vreemdelingen en stadgenooten gaarne worden bezocht. Het zijn stichtingen van eeuwenoud, deels gesticht vóór de reformatie, welke door de constituties der stichters onveranderd moesten blijven en daardoor als sociale instellingen en als architectuur-monumenten ongerept aan ons zijn overgeleverd. Door verschillende omstandigheden zijn vele hofjes echter thans veelal noodlijdend geworden. De regenten, welke de stichting beheerden, hebben doorgaans de bewoners of bewoonsters zoo ruim mogelijk bedeeld en daarbij vaak uit het oog verloren, dat verruiming der geldmiddelen en een aanpassing aan steeds nieuwe wooneischen voor de instandhouding geboden was. Vele hofjes staan daarom thans voor de noodzakelijkheid van een saneering, waartoe zelfs het grondkapitaal niet toereikend is.
Ook het St. Annahofje te Leiden, dat met zijn gothische kapel en oorspronkelijk altaar een der mooiste hofjes kan worden genoemd, stond enkele jaren geleden voor deze moeilijkheden. Regenten begrepen, dat geen half werk moest worden gedaan. De woningen bezaten gas noch waterleiding. Het hof had slechts 2 ouderwetsche W.C.'s voor gezamenlijk gebruik, hetgeen voor de oude, zieke bewoonsters groote moeilijkheden meebracht. Bij gebrek aan een keuken werd er op de trap of in de bedstede gekookt.
Aangezien aankoop van grond voor het vergrooten der huisjes uitgesloten was, moest in de oorspronkelijke ruimte een indeeling worden gemaakt, waarbij, zonder de woonruimte te verkleinen, een W.C., een keuken en slaapgelegenheid kon worden gevonden. De teekening geeft aan, hoe dit door een kleine verbouwing mogelijk was. Hierbij werd in de gang een tochtdeur aangebracht, waardoor de achtergang tot keuken kon worden ingericht. De separatie tusschen kamer en gang werd ruim van glas in lood voorzien, waardoor de kleine afmetingen van de woonkamers voor het gevoel iets verruimd werden.

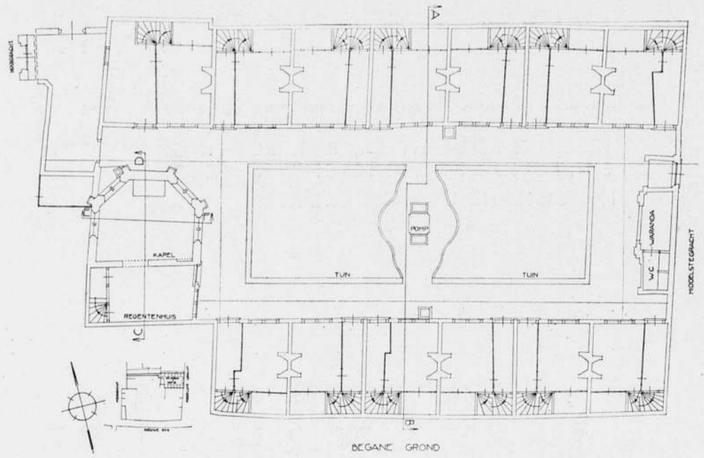

BEGANE GROND

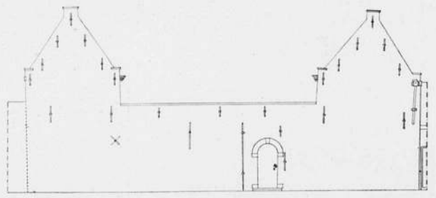

OOSTGEVEL BINNEN

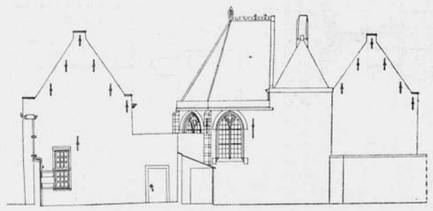

WESTGEVEL BINNEN

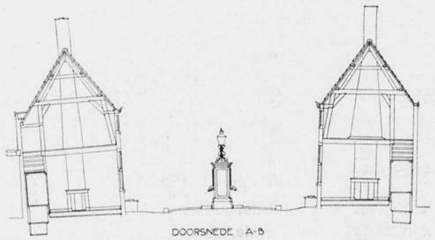

DOORSNEDE A-B

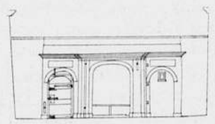

OOSTGEVEL BINNEN

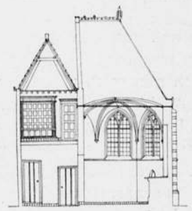

DOORSNEDE G-D

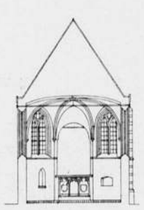

DOORSNEDE E-F

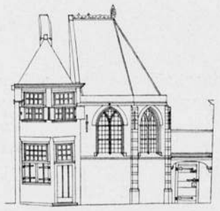

WESTGEVEL BINNEN

PLAN, GEVELS EN DOORSNEDEN VAN HET ST. ANNAHOFJE TE LEIDEN, SCHAAL 1 À 250. BESTAANDE TOESTAND

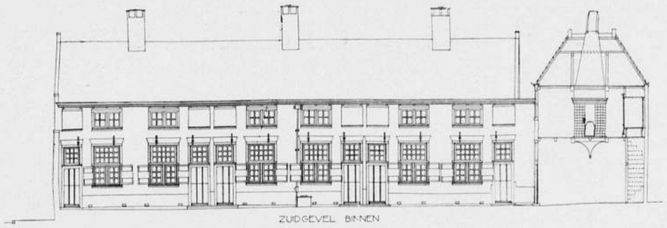

ZUIDGEVEL BINNEN

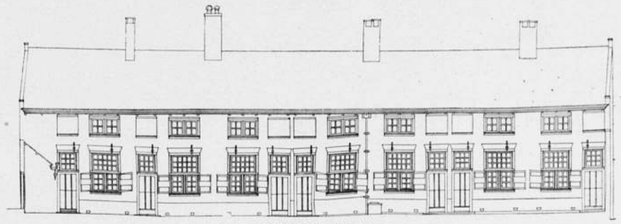

NOORDGEVEL BINNEN

SCHAAL 1 À 250

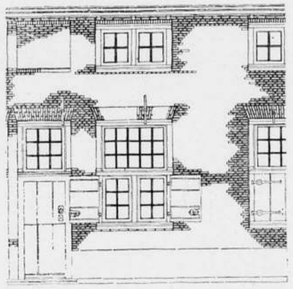

GEVELDETAIL SCHAAL 1 À 100

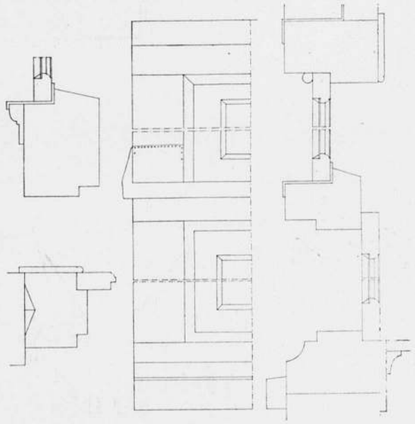

RAAMDETAIL SCHAAL 1 À 10

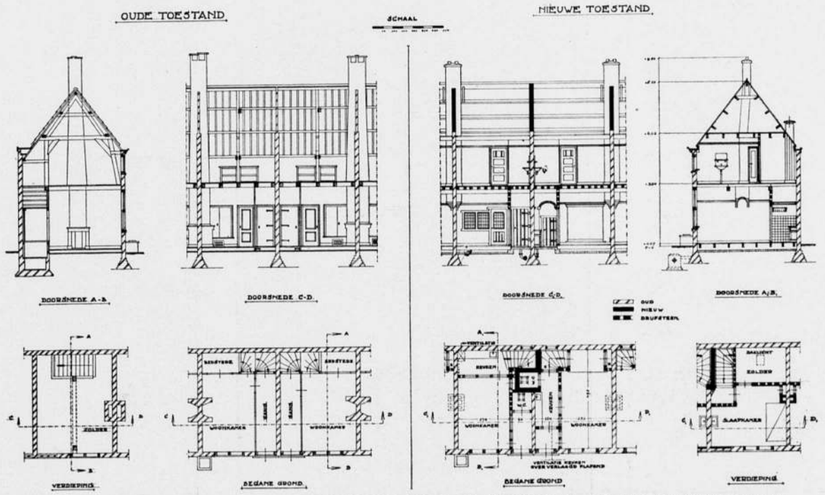

GEVELS, GEVELDETAILS, RAAMDETAILS EN OUDE EN NIEUWE INDEELING DER WONINGEN ST. ANNAHOFJE TE LEIDEN, ARCHITECT IR. H. A. VAN OERLE B.I.

ST. ANNAHOFJE TE LEIDEN. GERESTAUREERDE NOORDGEVEL
ARCHITECT IR. H. A. VAN OERLE B.I.

Op zolder werd een goede slaapkamer en bergkamer geprojecteerd waardoor de oude bedstede kon verdwijnen en benut kon worden tot verruiming van de woonkamer.
Door den bijzonder bouwvalligen toestand echter, welke tengevolge van het ontbreken van een goede fundeering was ontstaan, kon met deze eenvoudige wijziging der indeeling niet worden volstaan en moest gedeeltelijk tot herbouw worden overgegaan.
Het hofje werd voorzien van een centrale verwarmings-installatie, die in het voormalig zomerhuis werd opgesteld. Ten gerieve van de bewoonsters werd in het huis van de portierster een badkamer ingericht.
Alhoewel dit hofje ook financieel goed was beheerd, brachten de bouwkosten ad ƒ 70.000.— zulk een zwaren last voor de stichting met zich, dat zij hiermede noodzakelijk haar karakter van liefdadigheidsinstelling zou moeten verliezen.
De overheid begreep, dat zij de hulpzame hand moest bieden en maakte de uitvoering der plannen door een ruime Rijksbijdrage mogelijk.

v. O.

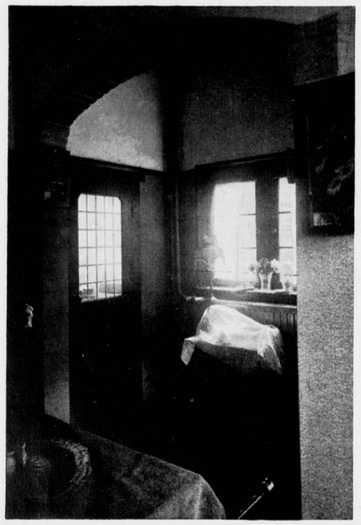

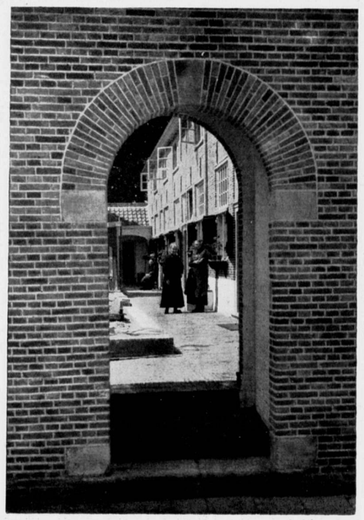

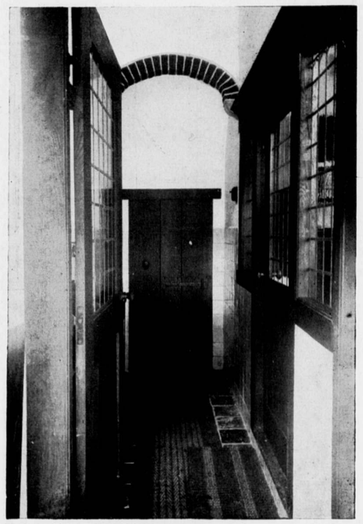

INTERIEUR EN INGANGSPOORTJE. ST. ANNAHOFJE TE LEIDEN

WOONKAMER MET KEUKENTJE

REGENTENKAMER

ST. ANNAHOFJE TE LEIDEN
ARCHITECT IR. H. A. VAN OERLE B.I.

DE NIEUWE GEWAPEND-BETONVOORSCHRIFTEN (G. B. V. 1940).

DOOR IR. E. MAAS GEESTERANUS.

In de op 19 November 1940 gehouden ledenvergadering van de Afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs werd een voorstel van de Gewapend-betoncommissie tot herziening van de bestaande Gewapend-betonvoorschriften (G.B.V. 1930) behandeld en werden de nieuwe voorschriften vastgesteld, die als „Gewapend-betonvoorschriften G.B.V. 1940" thans vanwege de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland in den vorm van een nieuw Normaalblad N 1009 zijn uitgegeven, op gelijke wijze als dit sinds 1934 met de G.B.V. 1930 geschiedde.
Overal waar tot nu toe de G.B.V. 1930 werden toegepast zullen deze nu dus vervangen worden door de nieuwe G.B.V. 1940.
Deze G.B.V. 1940 vormen niet een geheel nieuw stel voorschriften, ze zijn gegroeid uit — en ontstaan door wijziging van — de G.B.V. 1930, zooals deze na de aanvulling in 1935 met bepalingen betreffende het gebruik van bizondere staalsoorten luidden. Op soortgelijke wijze zijn indertijd de G.B.V. 1930 uit die van 1918 en deze uit die van 1912 ontstaan.
De thans aangebrachte wijzigingen zijn hier en daar vrij belangrijk en het kan daarom nuttig zijn, ten behoeve van hen, die gewend zijn om met de G.B.V. 1930 te werken en die voortaan de G.B.V. 1940 zullen toepassen, hier in het kort op de voornaamste wijzigingen de aandacht te vestigen.
Op zeer vele plaatsen werd de redactie verbeterd en verduidelijkt, zonder dat de beteekenis van het voorschrift veranderde. Voorts zijn overal de door de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland in normaalblad N 355 vastgestelde „Symbolen voor de toegepaste mechanica (beton en gewapend-beton)" toegepast, welk normaalblad achter in het boekje is afgedrukt.
Zooals bekend omvatten de G.B.V. 1930 vier afdeelingen en wel:

I. Algemeene Bepalingen,
II. Materialen,
III. Uitvoering en constructie, en
IV. Berekeningen.

In de G.B.V. 1940 is het aantal afdeelingen gegroeid tot zeven, doordat de bepalingen omtrent de „toelaatbare spanningen", die tot nu toe in de afdeeling „Berekeningen" waren opgenomen, zijn ondergebracht in een afzonderlijke afdeeling en voorts doordat een afdeeling „Bouwcontrôle" en een afdeeling „Afwijkingen" zijn toegevoegd.

In Afdeeling I zijn vrijwel slechts redactioneele wijzigingen aangebracht; van belang is alleen dat voortaan, behalve de teekeningen, ook de berekeningen steeds door den ontwerper moeten worden onderteekend.
In Afdeeling II zijn de aan zand, grind en staal te stellen eischen eenigszins gewijzigd. Voor wat de fijnheid van het zand betreft was tot nu toe alleen voorgeschreven, dat ten hoogste 5% van het gewicht op de zeef N 480-d-5,6 mocht blijven liggen; voortaan zal, indien meer dan 15% van het gewicht op de zeef N 480-d-2,8 blijft liggen, dat meerdere gerekend worden tot het grind te behooren en voorts moet het zand een hoeveelheid „fijn" (gaande dóór de zeef N 480-d-0,300) bevatten, die niet kleiner dan 3% doch niet grooter dan 30% van het gewicht mag zijn.
De zeven, welke volgens G.B.V. 1930 gebruikt moeten worden voor het keuren van het grind, behooren niet tot het stel van negen normaalzeven dat volgens de nieuwe voorschriften (zie bij „Bouwcontrôle") gebruikt wordt voor het bepalen van de fijnheidsmodulus. In de G.B.V. 1940 zijn daarom voor de keuring van grind andere zeef-nummers voorgeschreven en bovendien is een tusschenmaat ingevoegd. Thans is bepaald: dat ten hoogste 5% van het gewicht mag gaan door de zeef N 480-d-5,6; dat ten hoogste 5% mag blijven liggen op de zeef N 480-d-32 en dat al het grind moet gaan door de zeef N 480-d-46.
Oogenschijnlijk zal er in de regelmatige korrelverdeeling van het zand-grindmengsel een gebrek ontstaan aan deeltjes grooter dan 2,8 mm en kleiner dan 5,6 mm, omdat de bovenste grens van het zand op 2,8 mm en de onderste grens van het grind op 5,6 mm wordt gesteld. In het algemeen zal echter blijken dat deze leemte opgevuld wordt door het „te grof" van het zand (tot 15%) en door het „te fijn" van het grind (tot 5%).
Uit een groot aantal zeef-analyses van verschillende zand- en grindsoorten is gebleken, dat in het algemeen alle goede soorten beton-zand en -grind aan de nieuwe eischen voldoen. Mocht in het zand de vereischte hoeveelheid „fijn" ontbreken, dan kan door toevoeging van eenig duinzand een mengsel worden verkregen, dat aan de eischen voldoet. Indien van het grind een te groot percentage door de zeef N 480-d-5,6 gaat, mag dit toch als geschikt worden beschouwd, mits daarmede een zand-grindmengsel te maken is, waarvan de fijnheidsmodulus tusschen 4.80 en 5.30 ligt.

Aan het staal stelden de G.B.V. 1930 de eischen van St. 37 volgens N 702. In de practijk werd hieraan in het algemeen niet streng de hand gehouden, doch werd meestal staal van „handelskwaliteit" verwerkt. Hiertegen bestaat geen bezwaar, mits het staal aan zekere minimum-eischen voldoet; deze eischen zijn echter niet genormaliseerd, zoodat het noodig was om die afzonderlijk te vermelden: trekvastheid 35-50 kg/mm², rek tenminste 24% en buigproef. Indien „bouwcontrôle" wordt toegepast en aangetoond wordt dat het verwerkte staal aan de eischen van St. 37 voldoet, mogen hierin hoogere spanningen worden toegelaten (zie Afd. V).

In Afdeeling III „Uitvoering en constructie" zijn een aantal wijzigingen en aanvullingen aangebracht, grootendeels verband houdende met de ervaring en met de ontwikkeling der gewapendbeton techniek.

Behalve werkvloeren van beton zijn voortaan ook andere toegelaten, mits „bruikbaar".

Voor kolommen uitgevoerd in omwikkeld beton is een betondekking van 2,5 cm op het omwikkelingsdraad voorgeschreven. Ter verduidelijking werd bij de omstandigheden die grootere betondekking noodig maken: „atmosferische invloeden" vervangen door: „blootstelling aan schadelijke gassen, dampen, enz.", terwijl in een noot wordt aanbevolen om bij constructiedeelen, die aan zeer hooge temperaturen kunnen worden blootgesteld, de beugelafstand te beperken tot 15 cm.

De bepalingen omtrent het afdekken en vochtig houden van beton na het storten zijn aangevuld met het voorschrift, dat versch gestort beton zoo noodig met zeilen of anderszins moet worden beschermd tegen de nadeelige invloeden van zware regenbuien, hagel, enz.

De termijn van drie dagen, die was voorgeschreven voor de rustige eerste verharding van het beton is in verband met de kwaliteit der tegenwoordig toegepaste cementsoorten tot 2 dagen teruggebracht.

In verband met het bepaalde in de nieuwe afdeeling „Bouwcontrôle" is de omschrijving van de wijze waarop, bij ontkisting binnen drie weken na het storten, moet worden aangetoond dat het beton voldoende vastheid bezit om tot ontkisting over te gaan eenigszins gewijzigd.

Voortaan moeten aan wapeningsstaven in platen, die aan den rand daarvan eindigen, steeds haken worden aangebracht en moet in platen steeds een wapening van bepaalde minimumafmetingen aanwezig zijn aan de tegenovergestelde zijde van die waarop de belasting werkt, dus ook wanneer b.v. tengevolge van zeer ongelijke veldlengten of ongelijke belasting der velden in eenig veld een moment zou optreden van tegengesteld teeken als dat hetwelk bij vrije oplegging van de plaat in dat veld zou optreden. Een soortgelijke bepaling kwam voor balken reeds in de G.B.V. 1930 voor en is in de G.B.V. 1940, zij het op een andere plaats, ook voor balken gehandhaafd. In balken hooger dan 60 cm moeten voortaan, behalve beugels, langs de zijkanten in de lengterichting staven van tenminste ø = 8 mm op afstanden van ca. 30 cm worden aangebracht. Behalve aan de staven waarin trekspanning optreedt moeten in balken ook aan de beugels haken worden aangebracht. De G.B.V. 1930 schreven oordeelkundige verdeeling der opgebogen staven voor en verboden bovendien het opbuigen in één vlak; omdat „oordeelkundige" opbuiging zeker niet in één vlak zal plaats hebben is het laatstbedoelde verbod vervallen; tevens is voor den afstand der opbuigingen een maximum-afstand van 50 cm voorgeschreven.

De bepaling in de G.B.V. 1930 betreffende dwarswapening van een flens van een T-balk die, als plaat, een hoofdwapening evenwijdig aan die T-balk heeft, zooals bij moerbinten voorkomt, is vervangen door een algemeene bepaling in de Afd. Berekeningen omtrent het toevallig inklemmingsmoment bij aan vier zijden opgelegde, doch niet als zoodanig berekende platen.

Aan de bepalingen betreffende de wapening van kolommen is een voorschrift voor de haken aan de beugels en voor de laschlengte van hoofdwapeningsstaven toegevoegd.

Ook de haken aan beugels in balken zijn nader omschreven; bij het bepalen der maten van haken en ombuigingen aan staven met een andere dan een enkelvoudige ronde doorsnede (Istegstaal, Drillwulst-staal) geldt als staafmiddellijn die van den omhullenden cirkel. Ook bij het bepalen der voorgeschreven laschlengte is met die speciale staaf-profielen rekening gehouden, terwijl bij toepassing van „Bouwcontrôle" volgens Afd. VI de laschlengte mag worden beperkt.

Electrisch lasschen van de wapeningsstaven is toegestaan, mits de in het voorschrift opgenomen bepalingen in acht worden genomen.

De proefbelasting mag voortaan worden opgevoerd tot 1,2 maal de nuttige belasting waarop de constructie is berekend (voorheen niet hooger dan tot die nuttige belasting). Bij proefbelasting, vroeger dan 42 dagen na het storten van het te belasten constructiedeel, indien aluminiumcement of cement met hooge aanvangsvastheid is gebruikt, moet de kubusvastheid van het beton gecontroleerd worden op de wijze als voor „Bouwcontrôle" is aangegeven.

Uit het gewijzigde artikel betreffende de beproeving van voorafklaargemaakte constructiedeelen blijkt thans duidelijk, dat dit alleen bedoeld is voor deelen die voornamelijk op buiging worden belast en dat de beproeving slechts dient ter controle van de berekening en van de uitvoering en den ontwerper niet ontheft van de verplichting om ook die deelen te berekenen.

In Afdeeling IV blijven zooals vermeld thans uitsluitend de bepalingen omtrent de berekeningen opgenomen.

Voor de verdeeling van één of meer geconcentreerde lasten in de lengte- en breedte-richting van een plaat en voor ten behoeve daarvan aan te brengen wapening zijn geheel nieuwe voorschriften opgenomen, waarbij de resultaten van de door den Ingenieur van den Rijkswaterstaat Ir. H. J. Kist daaromtrent genomen proeven tot grondslag zijn genomen. Hoewel deze nieuwe voorschriften aanvankelijk ingewikkeld lijken, zal blijken dat de toepassing ervan vrij eenvoudig is. Bovendien mag, in gevallen waarbij de geconcentreerde lasten in verhouding tot de gelijkmatig verdeelde betrekkelijk gering zijn, volstaan worden met „doordachte" vervanging der geconcentreerde lasten door een gelijkmatig verdeelde belasting.

De bepaling betreffende de „stootcoëfficient" welke in de G.B.V. 1930 onder „Toe te laten spanningen" voorkwam, is in de G.B.V. 1940 ondergebracht onder de „Grondslagen voor de berekening" en tevens worden hiervoor thans zekere waarden aanbevolen.

De voor de berekening van statisch onbepaalde constructies aan te houden elasticiteits-modulus van gewapend-beton is bepaald op ten minste 210.000 kg/cm². Men mag dus in bepaalde gevallen een hoogere waarde in rekening brengen. De temperatuursdaling waarmede bij de berekening van statisch onbepaalde constructies moet worden rekening gehouden is van 15° verhoogd tot 20° en tevens is bepaald, dat de invloed van de krimp in rekening moet worden gebracht als een temperatuursdaling van 15°.

Het artikel betreffende „Momenten. Dwarskrachten. Steunpuntreacties." is eenigszins uitgebreid met de waarden die in nog enkele bizondere gevallen in rekening gebracht moeten worden. Speciaal zijn thans vermeld de toevallige inklemmingsmomenten waarop bij vrije oplegging steeds gerekend moet worden; van die, welke in de G.B.V. 1930 genoemd werden, is hier en daar afgeweken. De momenten die bij belasting door een laststelsel van ingeklemde en(of) doorgaande liggers in rekening gebracht moeten worden zijn eenigszins gewijzigd en thans duidelijk gegroepeerd naar gelang die momenten positief of negatief zijn.

Natuurlijk was het niet mogelijk alle denkbare gevallen van liggers, doorgaande over meer steunpunten in dit voorschrift op te nemen; uit de omschreven gevallen zijn voor nog andere,

afwijkende, gevallen de momenten, enz. echter wel te bepalen. Een schematisch overzicht op een uitvouwblad achter in het boekje geeft een duidelijk overzicht van de voortaan in rekening te brengen momenten en dwarskrachten.

De toepassing van de opgegeven waarden is beperkt tot liggers waarvan de veldlengten gelijk zijn, of waarvan de kleinste veldlengte niet kleiner is dan 0.8 maal de grootste. Bij grooter verschil in veldlengten mag men de gegeven waarden niet toepassen, doch moet men de juiste waarden berekenen.

De bepalingen over aan vier zijden opgelegde of gedeeltelijk ingeklemde platen zijn eenigszins gewijzigd en uitgebreid met eenige voorschriften voor de gevallen dat een plaat niet aan alle zijden op gelijke wijze is opgelegd of ingeklemd of wel doorgaat. Ook deze bepalingen zijn verduidelijkt door een schematische figuur op het uitvouwblad achter in het boekje.

Bij de bepalingen omtrent dwarskrachten is nu ook met belasting door een laststelsel rekening gehouden.

De bepalingen omtrent steunpuntreacties zijn aangevuld voor aan vier zijden verschillend opgelegde, ingeklemde of doorgaande platen.

Voor centrisch belaste kolommen in normaal gewapend-beton zijn de bepalingen in hoofdzaak ongewijzigd; slechts mag het percentage wapening, dat ten hoogste in rekening gebracht mag worden, bij toepassing van „bouwcontrôle" op 4% inplaats van 3% gesteld worden en is toegestaan, bij geringe beton-drukspanningen nog kleinere wapeningspercentages toe te passen dan de tot nu toe geldende 0,8%.

Voor kolommen uitgevoerd in omwikkeld beton wordt een nieuwe berekeningswijze aangegeven, welke gebaseerd is op het z.g. „Additionsgesetz". Bij omwikkeld beton kan nl de langswapening tot de stuikgrens worden belast zonder dat het beton bezwijkt, hetgeen bij normaal gewapend-beton niet het geval is, tenzij de beugels buitengewoon dicht bij elkaar worden geplaatst. De voorschriften voor de grootte van den spoed en voor den afstand der staven van de langswapening zijn uitgebreid en duidelijker gesteld. Ook bij deze soort kolommen mag het percentage langswapening dat ten hoogste in rekening gebracht mag worden bij toepassing van „bouwcontrôle" worden verhoogd en wel van 3% op 6% en verder moet de doorsnede van die langswapening ten minste 0.8% van het oppervlak van de kern van de kolomdoorsnede zijn (inplaats van ten minste 1% van die geheele doorsnede).

Voor excentrisch belaste kolommen zijn de bepalingen vrijwel niet gewijzigd. Alleen is voor vereenvoudiging van de berekening toegestaan om de drukspanning in het beton uit de volle doorsnede te berekenen, indien de aldus gevonden beton-trekspanning lager blijft dan ¼ gedeelte van de grootste gelijktijdig in eenig punt van dezelfde doorsnede optredende drukspanning.

Bij de bepalingen omtrent knik is de tabel met knikfactoren uitgebreid voor vierkante en rechthoekige kolommen met normale wapening en slankheidsgraden tusschen 25 en 40.

In de toelaatbare spanningen, opgenomen in de nieuwe Afdeeling V, is wijziging gebracht, doordat thans onderscheid gemaakt wordt voor gevallen waarin géén en die waarin wèl bouwcontrôle wordt toegepast.

In het eerste geval blijven de toelaatbare spanningen onveranderd, behoudens een beperking tot 30 kg/cm² voor de betondrukspanning in centrisch belaste kolommen waarop de kap onmiddellijk rust en een aanvulling met de toelaatbare spanningen in de wapening van kolommen uitgevoerd in omwikkeld beton, in verband met de nieuwe berekeningswijze daarvan. In een afzonderlijk artikel zijn de toelaatbare spanningen, indien wèl bouwcontrôle wordt uitgeoefend, opgegeven en hierin vindt men tevens de, eenigszins gewijzigde, toelaatbare spanningen bij toepassing van bizondere staalsoorten en de eischen waaraan in dit geval voldaan moet worden, omdat deze toepassing (evenals volgens de in 1935 aan de G.B.V. 1930 toegevoegde bepalingen) steeds met bouwcontrôle gepaard moet gaan. Eene vergelijking van de toelaatbare spanningen volgens de oude en de nieuwe voorschriften vindt men in de beide onderstaande tabellen:

Toelaatbare betondrukspanning in kg/cm²	G.B.V. 1930		G.B.V. 1940		
	Zonder bouwcontrole	Bij toepassing van bizondere staalsoorten en kubusvastheid na 28 dagen 200 kg/cm²	Zonder bouwcontrole	Met bouwcontrole: kubusvastheid na 28 dagen 200 kg/cm²	Met bouwcontrole: kubusvastheid na 28 dagen 250 kg/cm²
I. In centrisch gedrukte constructiedeelen	40	—	40	50	60
II. In centrisch belaste kolommen waarop de kap onmiddellijk rust		—	30	40	40
III. In constructiedeelen belast op buiging en normaalkracht		—			
IV. In constructiedeelen belast op buiging	60	70	60	70	80
V. In dakvloeren met dikte van 8 cm		—			70

Toelaatbare spanning in de wapening in kg/cm²	G.B.V. 1930	G.B.V. 1940			
	in balken, platen en in excentrisch belaste kolommen	in centrisch belaste kolommen in omwikkeld beton: toelaatbare trekspanning in de omwikkeling	in centrisch belaste kolommen in omwikkeld beton: toelaatbare drukspanning in de langswapening	in platen	in balken en in centrisch belaste kolommen
I. Zonder bouwcontrole: Staal in handelskwaliteit	1200	1000	800	1200	1200
II. Met bouwcontrole (betonkubusvastheid na 28 dagen: 200 kg/cm²)					
a. St. 37 (volgens N 702)	1200	1100	900	1400	1400
b. L.St. 52 (volgens N 1008)	1500	1500	1200	1800	1700
c. Speciaal staal s_v 36	1800	1600	1300	1800	1700
d. Speciaal staal s_v 48	2100	1700	1400	2100	1900

De toelaatbare schuine trekspanning in het beton is onveranderd gebleven voor het geval, dat géén bouwcontrôle wordt toegepast; is dit wèl het geval dan mag (bij kubusvastheid ten minste 200 kg/cm² na 28 dagen) de schuine trekspanning, op de gebruikelijke wijze berekend, niet hooger worden dan 17 kg/cm² en moet eerst waar zij meer dan 7 kg/cm² bedraagt de dwarskracht geheel door de wapening kunnen worden opgenomen.

Voor de rechthoekige balken is nabij de steunpunten een gelijksoortige verhooging van de drukspanning in het beton toegestaan als reeds in de G.B.V. 1930 het geval was.

Enkelvoudige of samengestelde staven van speciaal staal waarvan de as van de enkelvoudige of van één der samenstellende staven afwijkt van een rechte lijn mogen in kolommen niet gebruikt en in de drukzône van constructies niet in rekening gebracht worden.

Uit het bovenstaande blijkt, dat door toepassing van bouwcontrôle in vele gevallen hoogere spanningen kunnen worden toegelaten. Men dient er zich echter wel rekenschap van te geven, dat de daardoor te bereiken besparing in de bouwkosten

moet opwegen tegen de meestal niet geringe kosten verbonden aan de toepassing van de bouwcontrôle en dat dientengevolge het toepassen van de hoogere toelaatbare spanningen beperkt zal blijven tot die bepaalde gevallen, waarin daardoor bizondere mogelijkheden ontstaan. Ook bij het gebruik van bizondere staalsoorten zal de materiaalbesparing zóó groot moeten zijn, dat behalve de hoogere materiaalprijzen ook de kosten der bouwcontrôle daardoor worden goedgemaakt, ook al weer: tenzij tot dat gebruik uit constructieve overwegingen aanleiding bestaat. Overigens ware het te wenschen dat, los van de toepassing van hoogere toelaatbare spanningen, de uitvoering van bouwcontrôle een meer algemeene toepassing kon vinden, omdat daardoor het inzicht in de juiste mengverhouding, menging en verwerking van het beton zeer verruimd wordt, hetgeen de kwaliteit van het beton ten goede zal komen.

H o e de „bouwcontrôle" moet worden toegepast is in de nieuwe Afdeeling VI in een zestal artikelen omschreven; men vindt daarin in de eerste plaats bepalingen omtrent toezicht en uitvoering waaruit blijkt, dat de ontwerper zelf voortdurend toezicht op de uitvoering en op het naleven der bepalingen omtrent de bouwcontrôle moet houden. De aan zand, grind en het zandgrindmengsel te stellen eischen zijn scherper dan bij de gewone uitvoering, de grenzen voor het gedeelte „fijn" in het zand zijn nauwer en voor zand, grind, zoowel als zand-grindmengsel zijn de grenzen opgegeven waartusschen de fijnheidsmodulus, bepaald op de nader omschreven wijze, moet liggen. Voorts moet aandacht worden besteed aan een doelmatige en gelijkmatige plasticiteit, welke geregeld moet worden gecontroleerd met de „zetproef" (slumptest) of „vloeiproef" (Ausbreitversuch), welke beide nauwkeurig zijn omschreven.

Voor de contrôle op de vastheid van het verharde beton worden drie proeven onderscheiden, naar gelang moet worden beoordeeld of:

1. met de te gebruiken materialen de vereischte kubusvastheid zal kunnen worden bereikt (Geschiktheidsproef);
2. met de gekozen materialen de vereischte kubusvastheden in het werk inderdaad practisch zijn bereikt (Contrôleproef); of nagegaan:
3. welke kubusvastheid het beton van het bouwwerk op een bepaald tijdstip waarschijnlijk bezit (Verhardingsproef).

Voor al deze proeven is de wijze van verharding der proefstukken, enz. nauwkeurig voorgeschreven, terwijl een afzonderlijk artikel handelt over het maken en beproeven der proefkuben.

In de toelichting, voorafgegaan aan de G.B.V. 1930, werd vermeld, dat het niet in de bedoeling lag de toepassing van bepaalde constructiewijzen of bepaalde materialen uit te sluiten of de berekening in het raamwerk der voorschriften te dringen en dat het daarom toegestaan was in bizondere gevallen op grond van de regels der mechanica en van de uitkomsten van deugdelijke proefnemingen, alsmede van logisch aannemen, van de toe te laten spanningen af te wijken. Dit is niet steeds erkend, omdat sommigen meenden dat de „toelichting", als niet behoorende tot de voorschriften, daarvan geen ontheffing kon geven. Omdat men gaarne den deskundigen ontwerpers in bizondere gevallen of onder bizondere omstandigheden, waarin afwijking der voorschriften inderdaad gewettigd is, meer vrijheid wil laten, is een bepaling van ongeveer gelijke strekking als bovenbedoelde zinsnede uit de „Toelichting" als eenig artikel van Afdeeling VII aan het slot van de nieuwe G.B.V. opgenomen, zoodat twijfel dienaangaande voortaan is uitgesloten. Als voorwaarde is hierbij nog gesteld, dat ook zorgvuldige uitvoering gewaarborgd moet zijn.

De G. B.V. 1930 zijn gedurende 10 jaren van kracht geweest; thans zijn zij vervangen door de, zooals uit het bovenstaande blijkt, in vele opzichten gewijzigde, verbeterde en aan de voortschrijding der techniek aangepaste G.B.V. 1940; dit is een bewijs dat de gewapend-betonvoorschriften geen doode voorschriften zijn, maar de ontwikkeling der techniek volgen.

Moge er van de G.B.V. 1940 een veelvuldig en nuttig gebruik gemaakt worden en mogen er vele technisch goed geconstrueerde en goed uitgevoerde werken in gewapend-beton onder gebruikmaking van deze voorschriften tot stand komen, tot ook deze voorschriften op hun beurt weer door andere zullen worden vervangen.

AHREND'S ZAKAGENDA.

Het zal moeilijk zijn het ideaal van een zakagenda ooit te benaderen. De bestaande op technisch gebied brengen door hun gewicht altijd een bedreiging mede voor de kleedingstukken van de technici. En wat is een modern technicus zonder de gesoigneerde coupe van zijn jas? De bestaande zakagenda's hebben echter het wezenlijke voordeel dat wat er in staat — al wordt het nooit gelezen — toch leesbaar is. Dit voordeel is echter bij Ahrend's Bouwkundig Zakboek 1941 eenigszins verloren gegaan. Vele tabellen zijn zonder een vergrootglas niet te raadplegen. Maar het gewicht — zonder loupe dan — is minimaal. De Heer G. Arendsen verzorgde het redactioneele gedeelte, dat wij bewonderen moeten wegens zijn verscheidenheid.

Wij lezen onder „Eerste Hulp bij Bouwongevallen" over zenuwtoevallen en darmbloedingen, welk hoofdstuk gevolgd wordt door de Honorariumregeling van den Bond van Ned. Architecten, zoodat deze althans gelukkig niet als de directe oorzaak van lichamelijk lijden kan worden aangemerkt.

Een hoofdstuk over bliksemafleiderinstallaties leidt ons echter van veel narigheid af, en zoo komen wij in de bepaald plezierige sfeer van het vak: het keuren van hout, momenten van liggers op drie steunpunten (hoe vindt U dát?) en verder veel wetenswaardigs uit het labyrinth normaalbladen, zooals de nieuwste Gewapend Betonvoorschriften 1940 (N 1009).

Ten slotte blaadjes millimeter-papier, en dat alles gebonden in een aardig blauw bandje tezamen voor 104,3 gram.

J. P. M.

OMZETBELASTING.

Wij ontvingen van den Heer Ypenburg een brief waarin hij mededeelt, dat hij het geheel eens is met Mr. Diderich. Deze kwesties i.c. zijn echter pas ten Departemente geregeld, nadat de Heer Ypenburg zijn artikel had ingezonden. Het ware dus juister geweest, indien de inzender zijn opmerkingen in den vorm van een aanvulling had gegoten.

Wij sluiten hiermede de discussie en deelen mede dat het Dag. Bestuur van den Bond de verschillende stukken in ons blad over de omzetbelasting met betrekking tot het Bouwbedrijf aan den Inspecteur der Belastingen heeft toegezonden, met verzoek zijn meening daarover te willen kenbaar maken.

DE REDACTIE.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 15

12 APRIL 1941

VAN MENSCH TOT MENSCH.

Ik zat laatst te peinzen en liet allerlei beelden langs mij heenglijden, beelden, die mij den laatsten tijd getroffen hadden. Ik maakte als het ware een wandeling door den hof der herinnering.

En het was aanvankelijk een sombere tocht, dien ik maakte — want veel van wat ik zag was van een bijzonder laag gehalte.

Ik zag een bouwsel, dat een huis bedoelde te zijn. Dat bouwsel had vier muren met tallooze sprongen. En daar boven op was een getimmerte aangebracht, dat al die sprongen trachtte te volgen en dat bovendien nog achterover trachtte te hellen, want het moest een dak zijn — en een dak, met pannen gedekt. En het helde wel achterover, maar vooral niet teveel, zoo'n graad of 5 bijvoorbeeld. Maar zoo'n dak zou zoo hoog worden als de Eifeltoren, dus houdt het na een meter of 3 geklommen te zijn liever maar op. En dat dak moest ook nog bruikbaar gemaakt worden — dus kwamen er groote gaten in met ramen zoo groot, dat er dikke lappen gordijnen voor gehangen moesten worden om er een bruikbare ruimte achter te maken . . .

En ik ging verder en ik zag een baksteenen bouwsel, — het was versierd met groene glimmende banden van verglaasde steen — er zat een gootlijst omheen van een halve meter hoogte, 3 planken boven op elkaar, eerlijk de groeven uitgesproken en ook hier stond een dak bovenop met glimmende groene pannen, keurig netjes opgepoetst en om het „mooier" te maken was dat dak ook nog gebogen . . .

En ik ging weer verder en ik zag een derde huis, een soort gebit met een holle kies, want bij de voordeur ontbrak ineens de hoek uit het eenvoudig bouwsel en die hoek was uitgehold zeker om gemakkelijk binnen te komen maar bepaald mislukt als verfraaiing, zooals het toch zeker bedoeld was. Het had nog een soort toren ook, die later een schoorsteen bleek te zijn . . .

En — hoewel mij de moed in de schoenen zonk — ging ik nog eens verder en ik zag glas en glas en glas en — gelukkig op het Noorden een „witte" muur. En ik zag een gebogen vlak aan den bovenkant, gedekt met één of ander dakleer en ik zag de bewoners kaarsrecht op hun stoelen geprikt want ze zaten zoo heerlijk in het licht, maar ze konden niet anders meer doen dan „kijken, kijken in het licht, dat zoo heerlijk is".

En zij zaten ook te kijk — te kijk voor de geheele wereld, wat nog heerlijker is . . .

Toen kon ik niet verder gaan, — maar ik vroeg mij af: „Is het nu allemaal zoo? Is het nu allemaal zoo zonder cultureelen ondergrond, zoo hol en zoo leeg?"

Toen zag ik gelukkig ineens nog geheel andere dingen ook. Ik zag dat er toch steeds nog architecten zijn, die geen problemen zoeken waar geen problemen zijn — architecten, die het natuurlijk eenvoudige aanvaarden omdat daarin de eenvoudige waarheid verscholen ligt.

En daarbij dacht ik niet alleen aan huizen uit het grijs verleden, toen iedere dorpstimmerman nog een goed huis bouwen kon.

Ik dacht ook aan den tijd, dien de onze nog slechts zoo weinig voorafgaat, toen de voormannen van ons vak die eenvoudige waarheid ook begrepen hebben en daardoor zulk goed en gezond werk tot stand hebben gebracht dat ook nu nog voor ieder een bron van vreugde gebleven is.

En ik dacht hoe mooi het is wanneer wij ons weten te verheffen boven dien waan van vandaag, die „mode" heet en die morgen heeft afgedaan.

Want ik begreep dat met intellectueele stellingen de zucht naar het natuurlijke, het goede, het degelijke, het blijvende, niet duurzaam verdrongen kan worden.

Ik besefte dat terugkeer tot het eenvoudig aanvaarden van hetgeen eenvoudig is, zooals deze voorgangers ook deden, slechts ons kan terugbrengen op het juiste pad, het pad dat ons allen bindt.

Ik besefte dat het eenvoudige huis niets anders zijn moet dan een eenvoudige rechthoek, opgetrokken zoo hoog als het gebruik eischt en daarboven op, een eenvoudig dak met een goed gedetailleerde goot en een goed geplaatst raam.

En met het besef van de groote mogelijkheden, die in het eenvoudig aanvaarden van „het natuurlijke" gelegen zijn, doe ik een beroep op u, collega's, aanvaardt dien eenvoud, aanvaardt dit gewone, zooals een de Bazel en een Hanrath dit ook aanvaard hebben en zooals dit ook thans nog door sommigen wordt nagestreefd.

A. v. d. S.

EXAMENS BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A.
50 JAAR GELEDEN INGESTELD.

Het was in 1891 dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst het besluit nam om een examen in te stellen, waarbij aan hen die dit examen met goed gevolg zouden afleggen het diploma Bouwkundig Opzichter werd uitgereikt. Het was natuurlijk niet mogelijk reeds ditzelfde jaar het examen voor de eerste maal af te nemen. Eerst werd een programma van eischen samengesteld, waaraan de toekomstige candidaten zouden moeten voldoen. Deze verkregen daarna 2 jaar den tijd om zich voor te bereiden en zoo werd in 1893 voor de eerste maal het examen te Amsterdam afgenomen. Hieraan namen 21 candidaten deel, waarvan 9 het diploma verwierven.

Het was pionierswerk, dat daar in de negentiger jaren door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst werd verricht. Pionierswerk, met het oog op het verkrijgen van een corps opzichters, die naast practische ervaring, ook theoretisch voldoende onderlegd zijn om hun verantwoordelijke taak op in uitvoering zijnde bouwwerken naar behooren te vervullen. Want zoo veelzijdig als het bouwvak is, zoo veelzijdig moet ook de kennis van een bouwkundig opzichter zijn. Een blik op de lijst van examenvakken wijst uit, dat de candidaten een twintigtal vakken onder de knie moeten hebben om het zoo op prijs gestelde diploma te verwerven. Van Overheidswege zag men in die jaren het belang van de opleiding van vakkundige opzichters in 't geheel niet. Ja, het duurde tot 1920, toen de wet op het Nijverheidsonderwijs en het Middelbaar Technisch Onderwijs tot stand kwam, voordat het initiatief der Mij tot bev. der Bouwkunst van 1891 op behoorlijke wijze werd overgenomen. En zelfs toen deze wet er was, bleef een groote categorie jonge technici behoefte gevoelen aan de door den Architectenbond ingestelde examens, getuige het steeds wassende aantal candidaten.

Sedert 1926 is het examen in een Voorbereidend Examen en een Definitief Examen gesplitst. Het voorbereidend examen wordt weer sinds 1929 in 2 gedeelten afgenomen en deze moeten in hetzelfde jaar worden afgelegd. Het eerste gedeelte van het voorbereidend examen duurt één dag en het wordt afgenomen te Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Arnhem en Zwolle. De candidaten moeten ten minste 20 jaar oud zijn en bedreven zijn in één der bouwambachten. Zij worden dan geëxamineerd in de vakken: opstel in de Nederlandsche taal; rekenen, stelkunde en meetkunde.

Slaagt de candidaat dan wordt hij toegelaten tot het 2e gedeelte van het Voorbereidend Examen. Dit wordt te Amsterdam afgenomen en duurt 3 dagen en is geheel schriftelijk. Hierbij zijn de technische vakken aan de beurt en moet de candidaat blijken van kennis geven in de vakken: gereedschappen, kapconstructie, dakbedekking, ijzerwerk, steenconstructie, houtconstructie, bouwmaterialen, statica, beschrijvende meetkunde, fundeeringen en handteekenen. Is de candidaat ook hiervoor geslaagd, dan volgen drie jaren studie, waarin twee jaar praktijk als opzichter op bouwwerken. Eerst dan kan hij zich opgeven voor het Definitief examen dat ook te Utrecht wordt afgenomen en dat zoowel een schriftelijk als een mondeling gedeelte omvat.

Het definitief Examen omvat de vakken: Bouwconstructie; Bouwmaterialen; Sterkteleer; Bestekken; Begrootingen en administratie; Opmeten en teekenen; Meet- en waterpasinstrumenten; Gereedschappen en hulpwerktuigen; Rioleeringen, leidingen en installaties; Bouwwetgeving; Eerste hulp bij ongelukken en maatregelen ter voorkoming van beroepsziekten en ongevallen; Algemeene vakkennis. Een zooveel omvattend examen vergt natuurlijk een ernstige voorbereidende studie en het mag niet worden verheeld, dat het bij vele candidaten hier nog al eens aan hapert. Dit is dan ook de reden waarom het examen tenslotte in 3 gedeelten wordt afgenomen. Ieder gedeelte is als een zeef te beschouwen, waardoor de slecht voorbereide candidaten niet heen komen. Vroeger — toen alle vakken tegelijk werden geëxamineerd — was de taak van de examencommissie zeer zwaar doordat zooveel candidaten, — waarvan het al spoedig duidelijk was dat ze zouden moeten worden afgewezen — toch in alle vakken moesten worden geëxamineerd, waarom men in 1929 besloot het voorbereidend examen in twee gedeelten te splitsen.

Er was echter nog een tweede en wel zeer belangrijke reden, waarom men in 1925 tot reorganisatie besloot. In 1910 had de Maatschappij zich tot de Regeering gewend om een subsidie te verkrijgen voor de examens, daar deze in een algemeene behoefte voorzien en het algemeen belang er door wordt gediend. Tot dat jaar had de Maatschappij zelf de kosten van deze examens gedragen, maar deze financieele offers werden met de uitbreiding der examens steeds zwaarder. Het subsidie bedroeg eerst ƒ 5000,— per jaar, werd vervolgens verhoogd tot ƒ 7000,— en daarna tot ƒ 9000,— om in 1922 te worden verlaagd tot ƒ 7500,— en in 1923 nogmaals te worden verlaagd tot ƒ 6500,—. Als gevolg van de bezuinigingsmaatregelen van den toenmaligen Minister van Financiën Colijn, werd het subsidie in 1924 geheel ingetrokken. Men deed een beroep op de leden van den B.N.A. om door het schenken van bijdragen het examen in 1924 — waarvoor zich velen reeds hadden voorbereid — toch mogelijk te maken, wat gelukte. Echter moest men er daarna voor zorgen dat de examens zich zelf financieel zouden kunnen bedruipen. En ook hierin is men door het aanbrengen van drastische veranderingen geslaagd. Zelfs mag gezegd worden, dat het geheele examen-systeem hierdoor op veel gezondere basis is komen te rusten. De bloei der examens na 1925 is dan ook evident.

Om een denkbeeld te geven van het aantal personen, dat bij deze examens jaarlijks is betrokken, geven wij hier enkele cijfers die betrekking hebben op 1939. Aan het 1e gedeelte van het voorbereidend examen namen toen deel 195 candidaten. Aan 67 hiervan kon worden meegedeeld, dat zij werden toegelaten tot het 2e gedeelte van het voorbereidend examen. Bovendien werden 23 candidaten in de gelegenheid gesteld een „herexamen" af te leggen in de wiskundige vakken, waardoor nog 15 candidaten tot het 2e gedeelte konden worden toegelaten. Deze mogelijkheid om een nader onderzoek in te stellen naar de wiskundige kennis van de candidaten bestaat sinds 1937.

Aan het 2e gedeelte van het voorbereidend examen namen tenslotte deel 85 candidaten, te weten de hierboven genoemde 67 plus 15, waarbij nog 3 candidaten kwamen, die op grond van de desbetreffende bepaling in het programma van eischen vrijgesteld waren van het afleggen van het eerste gedeelte. Van deze 85 candidaten slaagden tenslotte slechts 34. Aan het definitief examen namen in 1939 deel 21 candidaten, waarvan er aan 13 het diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A. kon worden uitgereikt.

Voor het afnemen der examens waren in functie 85 examinatoren.

De Commissie van Onderwijs door het bestuur van den B.N.A. belast met de regeling der examens bestaat voorts nog uit 7 personen, benoemd door den Bond en uit 3 gedelegeerden benoemd resp. door het Kon. Instituut van Ingenieurs en door de vier samenwerkende bonden van technici. Bovendien heeft de Bond, overwegende dat de waarde van het diploma voor de bezitters hierdoor zou stijgen, zich in 1930 tot den Minister van O. K. en W. gewend met het verzoek een gedelegeerde bij de examens te benoemen, aan welk verzoek werd voldaan. Ook gedurende de jaren dat een Rijkssubsidie werd genoten stonden de examens onder toezicht van de Regeering.

Zeer velen — architecten, leeraren bij het Nijverheidsonderwijs en bij het Middelbaar- en Hooger technisch Onderwijs — Ambtelijke functionarissen — ingenieurs en bouwkundigen hebben aldus thans gedurende een halve eeuw telken jare vrijwel con amore hun beste krachten aan dit werk gegeven; een werk dat werd ingegeven en in stand gehouden door den wensch het peil van het bouwvak omhoog te stuwen.

De beteekenis van het examen ligt voornamelijk in de garantie die het diploma biedt, dat de bezitter een flinke dosis vakkundigheid en practijkervaring bezit. Vele Gemeenten en Overheidsdiensten verlangen dan ook van hun sollicitanten, dat zij het diploma Bouwkundig Opzichter B.N.A. bezitten.

Er zijn faciliteiten mogelijk gemaakt voor bezitters van een diploma eener M.T.S. om het diploma te verwerven. Zij kunnen vrijstelling van de theoretische vakken verkrijgen. Van dit voorrecht maakt jaarlijks steeds een aantal middelbaar technici gebruik.

Vele honderden candidaten hebben in de afgeloopen vijftig jaren naast hun dagelijkschen werkkring in de avonduren geblokt om zich voor het opzichtersexamen te bekwamen. Hun inspanning is in geen geval tevergeefsch geweest! Aan 1749 personen werd in dit tijdvak het diploma uitgereikt.

Tot de levenden, die in de eerste 10 jaren na de instelling der examens het diploma behaalden behooren o.m. de heeren: E. P. Messer, architect bij P.W. te Amsterdam, L. Drewes, te Groningen, districtscommissaris van den Bond van Nederlandsche Architecten voor het Noordelijk district, A. A. Kok, architect te Amsterdam en K. van Geyn te Amsterdam, thans lid van de Commissie, belast met het afnemen van het examen Bouwkundig Opzichter.

Wanneer wij in verband met dit jubileum nog een naam zouden mogen noemen, dan is het die van den heer B. J. Ouendag, in leven architect te Amsterdam, die in de periode 1910 tot 1920 als voorzitter van de Commissie van Onderwijs bijzonder veel voor de organisatie van de examens heeft gedaan. De Bond is hiervoor bijzonder erkentelijk en wil daar thans gaarne — zonder vele anderen, wier werk ook hoogelijk gewaardeerd wordt te kort te doen — nog eens uiting aan geven.

Ook in 1941 zullen de examens weer normaal worden afgenomen. In verband met de tijdsomstandigheden, waardoor sommige candidaten moeilijk aan den eisch van 2 jaar practijk als opzichter op bouwwerken kunnen voldoen, is deze termijn van 2 jaar thans tijdelijk teruggebracht op 1½ jaar.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen werd afgenomen op Woensdag 9 April terwijl het 2e gedeelte van het Voorbereidend Examen en het Definitief Examen zullen plaatsvinden te Utrecht op 28, 29 en 30 April a.s.

Voor het Voorbereidend Examen staan ingeschreven 184 candidaten, voor het Definitief Examen 24 candidaten.

De Bond van Nederlandsche Architecten treedt met dit examen de tweede halve eeuw met goeden moed in.

Ir. H. v. VREESWIJK.

SAMENWERKING VAN INGENIEUR EN ARCHITECT.

Het zij mij vergund, naar aanleiding van het ingezonden stuk over bovengenoemd onderwerp van de Afd. Bouw- en Waterbouwkunde der O.N.R.I. in Uw blad van 15 Maart '41, een korte repliek te geven.

Tot goed begrip der kwestie diene, dat de Afd. Bouw- en Waterbouwkunde der O.N.R.I. o.a. bestaat uit:

a. civiel-ingenieurs, welke rechtstreeks als ontwerper van een bouwwerk optreden, hetzij al of niet in samenwerking met architecten;

b. civiel-ingenieurs, welke uitsluitend als adviseur (meestal van een architect) optreden, in hoofdzaak voor het maken van sterkte-berekeningen en -constructies (fundeeringen, beton, ijzer enz.).

Het ingezonden stuk der O.N.R.I. is geredigeerd door een ingenieur van groep a (Ir. Ver Loren van Themaat), terwijl ondergeteekende tot groep b behoort; vandaar het verschil in opvatting over de mate en de wijze van medewerking door civiel-ingenieurs aan een bouwwerk.

Het ligt immers voor de hand dat een ingenieur van groep a architect of tenminste mede-architect bedoelt te zijn en dat zijn bemoeiingen zich inderdaad dan ook verder uitstrekken dan alleen tot het beoordeelen van technische aangelegenheden. Er is dus reden om de honoreeringsbasis anders te stellen dan bij een ingenieur van groep b, welke door een architect wordt aangezocht om hem uitsluitend van advies te dienen over bepaalde sterkteberekeningen en -constructies.

Dat de civiel-ingenieur van groep b zijn honorarium berekent naar de bouwsom van het gedeelte waarover hij adviseert spreekt dus niet alleen vanzelf, doch wordt ook voorgeschreven door de door de O.N.R.I. aanvaarde „Tarieven van Delftsche Ingenieurs".

Het doet verder weinig ter zake hoe groot het percentage van het te adviseeren technisch gedeelte van de bouwsom bedraagt; mijn ervaring — en ieder architect kan dit gemakkelijk aan de hand van zijn uitgevoerde bouwwerken controleeren — leert mij dat dit gedeelte inderdaad zelden de 20 % van de heele bouwsom te boven gaat.

Met de rest van het artikel der O.N.R.I. kan ik het volkomen eens zijn; immers de wenschelijkheid van innige en tijdige samenwerking tusschen architect en ingenieur en de twijfel aan de noodzaak van de door Ir. Valderpoort voorgestane combinatie van architect en ingenieur in één vast bureau werden door mij reeds in mijn eerste artikel betoogd. (Zie Bouwk. Weekblad van 15 Febr. '41.)

Ir. L. H. HUYDTS, civ. ing.
Lid O.N.R.I.

Den Haag, Maart 1941.

GEVELFRAGMENT VAN HET VROEGERE KOOPMANSHUIS AAN DE BOOMPJES N°. 16 TE ROTTERDAM.

EEN BELANGRIJK BOEKWERK.

Dat de laatste pennevrucht van den heer J. Verheul Dzn. te Rotterdam zoo'n belangrijke beteekenis heeft gekregen is, behalve aan de kwaliteiten van het boek zelf, het gevolg van een tragische coïncidentie. Want juist bij het verschijnen van het tweede deel van „Merkwaardige oude Inrijhekken alsmede Poort en Hoofdingangen uit de XVII, XVIII en XIX eeuw in en om Rotterdam" vond de ramp plaats, die vrijwel alle panden te Rotterdam over welker gevelfragmenten, onderpuien, middentravees en hoofdingangen in het boek wordt gerept, in de asch legde. Dit feit geeft aan het boek uit het oogpunt van historie een beteekenis, waarvan de schrijver zelf in de eerste plaats het bijzondere wel zal betreuren, maar wij mogen hem erkentelijk zijn, dat door zijn boekwerk, het verlorene in teekening en beschrijving zoo goed als eenigszins mogelijk werd vastgelegd.
Gelukkig bijtijds. Want in zijn inleiding wijst de schrijver er op, dat de gegevens over deze burgerlijke bouwkunst zeer schaars zijn. De huisarchieven zijn niet behoorlijk bewaard, en van de oude eigendomsbewijzen, servituten en andere bescheiden is vrij veel te loor gegaan, wat uit onkunde en gebrek aan belangstelling door niet-bevoegden als minder merkwaardig werd beschouwd. Over de stichtingsdatums tast men doorgaans in het duister, terwijl toch juist deze data voor het beeld der plaatselijke stijlontwikkeling van groot belang zijn.
De schrijver heeft dan ook met veel moeite de gegevens, zoo-

veel als mogelijk was, nagespeurd, en zijn overzicht is thans voor de meeste Rotterdamsche fragmenten het eenige, dat later nageslagen kan worden. Gelukkig is de heer Verheul een nauwkeurig onderzoeker, die bovendien over een groote kennis van zijn stad beschikt, zoodat zijn boeken een betrouwbare bron zijn.
De opzet van het boek, dat we hier bespreken, is zeer eenvoudig. De schrijver geeft een afbeelding en daarbij een zoo goed mogelijke beschrijving, ook van de schijnbaar eenvoudigste fragmenten, zooals bijv. de steenen pijlers voor een inrijhek e.d.
Zoo beschrijft de Heer Verheul de hierbij gereproduceerde onderpui van het pand Wijnhaven N.Z. No. 67 als volgt:
„De onderpui wordt door in blokverband opgebouwde muurdammen in drie vrij smalle traveeën verdeeld, waarvan de rechtertravee voor den verhoogden woonhuisingang en de linker voor den gelijkstraats gelegen pakhuisingang dient. De middentravee heeft een klein getoogd benedenvenster, daarboven ligt een iets hooger venster voor de insteekverdieping, die als kantoorruimte, het z.g. „comptoir", voor het bedrijf werd gebruikt en over den pakhuisingang heen loopt en daar een tweede venster in de linkertravee bezit.
Zij wordt door een fijn lijstwerk met plint afgesloten, waarboven de mooi gemetselde hooge voorgevel met zijn drie verdiepingen opgaat.
Zeer smaakvol en harmonieus wordt de middentravee der pui geaccentueerd door een dragende rococo-versiering, tegelijk als bekroning dienende van het getoogde ondervenster. Deze versiering, die van een decoratieve werking is, draagt een korte deklijst, waarop twee met indieping voorziene pilasters rusten, die langs de middentravee opgaan en van boven door weelderige bladconsoles in de voorspringende lijst der onderpui overgaan. Een eenvoudige paneelvulling geeft verbinding tusschen het getoogde onder- en bovenvenster.
Het pand heeft door zijn ligging aan de haven geen kelderruimte voor het bedrijf, slechts een zeer beperkte voor het woonhuis. Een kelderraam in de hardsteenen stoep verschaft daaraan licht en lucht.
De gansche opzet van dit architectonisch geheel was er indertijd op gericht om de onderpui, die door de geringe straatbreedte het meest in het oog viel, aantrekkelijker en interessanter te maken dan de bovengevel van dit welbewaarde specifiek eigen Rotterdamsche havenhuistype, dat ook inwendig nog veel schoons te genieten geeft."
Uit de omgeving van Rotterdam geeft de schrijver voorbeelden uit Dordrecht, Gouda, Maassluis, Vlaardingen, Schiedam en Delft. Vooral in Delft en Dordrecht is er nog veel gespaard gebleven.
De heer Verheul wijst op het belang van het oude voor de cultuur van het heden. Hij schrijft: „Gelukkig herleeft de eerbied voor het schoone uit vroegere jaren en daardoor wordt niet licht een mooi geval verminkt of gesloopt, zonder dat er opposite tegen ontstaat, en in verband met het advies der Rijkscommissie voor de Monumentenzorg nagegaan wordt, of onder deskundige leiding, ondanks eenige verandering, het karakter van het betreffende bouwwerk niet behouden kan blijven. De kennis, die noodig is voor de verklaring en toelichting van het cultureele beeld van vroegere eeuwen, en voor de waardeering van wat vorige geslachten aan schoons en goeds tot stand gebracht en nagelaten hebben, is onmisbaar en die kennis kan men slechts opdoen, wanneer het oude, dat in het leven ook een geestelijke beteekenis heeft, niet onherroepelijk verloren gaat!!"
Het boek bevat 50 afbeeldingen naar aquarellen van den schrijver, waarvan één in kleurenreproductie, n.l. de hoofdingang van het fraaie pand aan de Oude Delft No. 141 te Delft.

J. P. M.

ONDERPUI VAN HET VROEGERE KOOPMANSHUIS AAN DE WIJNHAVEN N.Z. N°. 67 TE ROTTERDAM.
(NAAR EEN AQUAREL VAN J. VERHEUL DZN.).

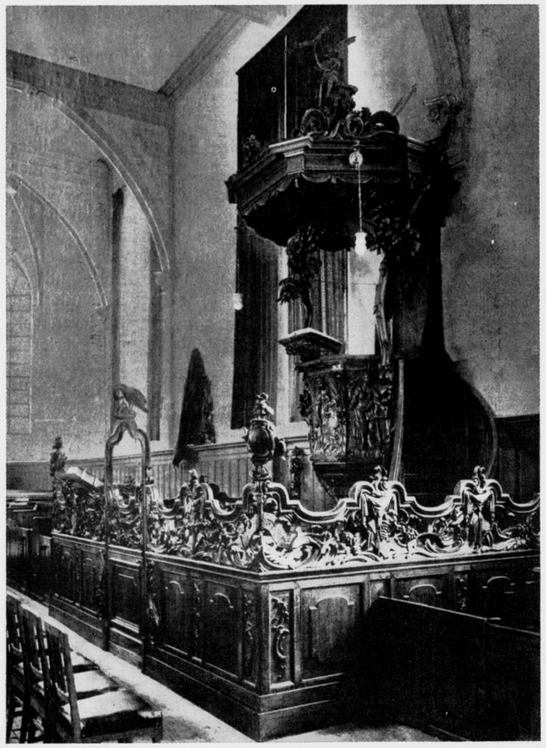

DE PREEKSTOEL IN DE NED. HERV. KERK TE SEXBIERUM.

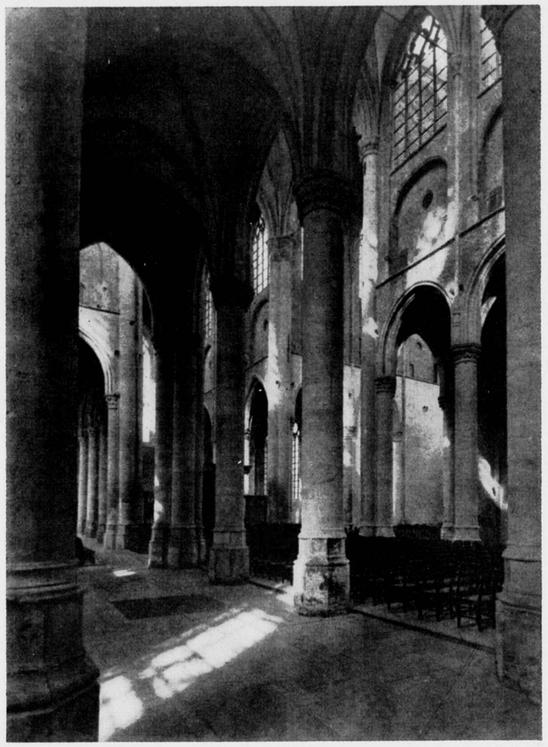

INTERIEUR VAN DE MAGDALENAKERK TE GOES.

(UIT NEDERLANDSCHE MONUMENTEN, GESCHIEDENIS EN KUNST).

BOEKBESPREKING.

NEDERLANDSCHE MONUMENTEN. Geschiedenis en Kunst en Kunstreisboek. Deel I. Noord- en Zuid-Holland, bewerkt door Dr. E. H. ter Kuile. Samengesteld door de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg en uitgegeven door P. N. v. Kampen en Zn. N.V. 1941.

Het was al sinds jaren de wensch van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg een uitgave te bezorgen van een handig boek, dat uitgebreider dan de gewone reisgidsen, een en ander vertelt over monumenten welke men op autotochten e.d. tegenkomt en waarvan men iets wil weten. Maar de middelen om een dergelijke onderneming te financieren ontbraken haar. Zoo is het dan wel een bijzonder gelukkige samenloop van omstandigheden, dat de Rijkscommissie juist nu, in een tijd die buitenlandsche reizen moeilijk maakt, de beschikking heeft over een mooie som, door een belangstellende, die ongenoemd wenscht te blijven, geschonken om haar verschillende publicaties te bevorderen en dat de bespreking in „De Gids" van een „Kunstführer der Schweiz" den uitgever Van Kampen opwekte een dergelijk boek voor Nederland uit te geven.

Zoo is men gekomen tot een tweeledige uitgave: ten eerste een platenboek, dat in ruim 250 afbeeldingen van stads- en dorpsgezichten, gebouwen en onderdeelen daarvan, een denkbeeld geeft van onze oude bouwkunst en ten tweede: een „kunstreisboek", dat het den toerist gemakkelijk maakt in elke plaats, waar hij vertoeft of voorbij komt, te vinden wat er te zien is.

Hoewel elk afzonderlijk verkrijgbaar, vullen deze twee boeken elkander aan: het platenboek levert een overvloedige illustratie bij den reisgids, die, omgekeerd, de noodige toelichting geeft bij de platen. Deze splitsing scheen raadzaam, omdat anders de gids te dik zou worden en het op deze wijze ook mogelijk werd aan de platen grooter afmeting te geven. De illustratie van het reisboek kon nu beperkt blijven tot plattegronden der voornaamste steden en belangrijke gebouwen en 24 reproducties naar foto's van enkele voor de ontwikkeling van onze architectuur bijzonder karakteristieke monumenten, zooiets als een voorloopige oriëntatie, die den lust zou mogen opwekken naar meer.

De tekst van het reisboek werd samengesteld door de wetenschappelijke ambtenaren van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg. Ieders aandeel in het werk is bij elk stuk vermeld. In overleg met hen kozen voorzitter en secretaris van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg de afbeeldingen voor het platenboek. De inleidingen zijn onderscheidenlijk beschreven, voor het reisboek door Prof. Ir. J. A. G. van der Steur, voor het platenboek door Dr. F. A. J. Vermeulen.

Het „Kunstreisboek" is ingedeeld volgens de provinciën, binnen welker gebied de gemeenten zijn gerangschikt in alfabetische orde. Het karakter van het boek brengt mede, dat de nadruk valt op de monumenten van onze bouwkunst. De tekst geeft eenige aandacht aan de ontwikkeling van de stads-plattegronden, een beknopte karakteristiek en bouwgeschiedenis van de voornaamste monumenten in iedere gemeente en besluit met een korte aanduiding van den inhoud van musea en andere verzamelingen.

Wij meenen dat deze uitgaven van de Rijkscommissie goed geslaagd zijn en wij hopen dat ze de belangstelling zullen ondervinden, welke ze verdienen.

J. P. M.

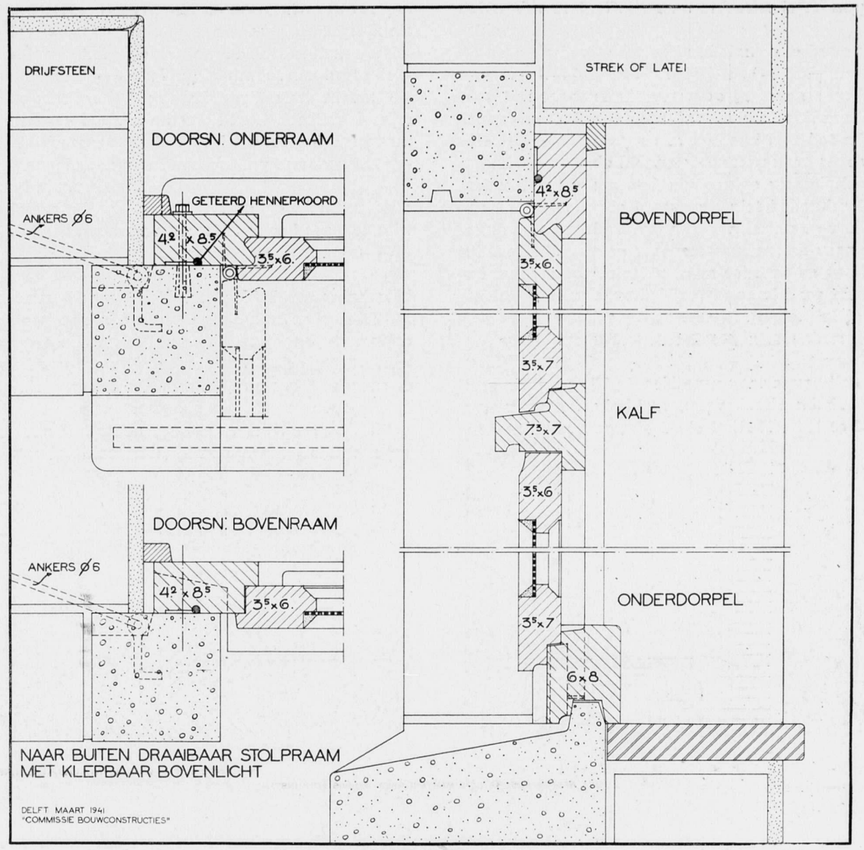

SCHAAL 1 À 4.

COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES.

4e Mededeeling.

Constructie voor naar buiten draaibare ramen.

Bij de in de derde mededeeling aanbevolen constructie voor naar buiten draaibare ramen is de sponning weinig bevredigend. De schuine aanslag, noodig om voldoend sterk hout te hebben, waaraan de draairamen afgehangen worden, geeft het bezwaar van een tamelijk gemakkelijken doorgang van op de gesloten ramen staande wind.

Bij nadere bestudeering bleek, dat de diepe beton-negge met het geringe in het gezicht komende naakt van den vasten houten rand bij deze constructie een oplegstolpsponning mogelijk maakt, zooals op de hierbij afgebeelde teekening is aangegeven. Men krijgt daarbij, althans bij de aanbevolen stolpramen, bij beide hangstijlen een even goede tochtdichte afsluiting als bij de naar binnen draaibare ramen. Om het kalf niet te zwaar te maken en toch boven de naar buiten draaibare onderramen een behoorlijk functionneerend lekhol te verkrijgen, is de bovendorpel door een uitholling versmald, welke uitholling in de hangstijlen moet worden doorgevoerd, doch stuiten kan tegen de middenstijlen, waartegen de stolpnaad aansluit.

Voor een volkomen betrouwbare afdichting van de aansluiting van het houten raamwerk tegen de betonomranding is voorts een geteerd hennepkoord in het hout ingelaten.

Houtzwaarten bij de naar binnen en naar buiten draaibare raamconstructies.

In overleg met het bestuur van de Samenwerkende Vereenigingen van Timmerfabrikanten moeten de volgende op de teekening bij de voorgaande mededeeling ingeschreven houtmaten als volgt worden gewijzigd:

Naam van het onderdeel	opgegeven zwaarte	gewijzigde zwaarte	te zagen uit:
Naar binnen draaibaar raam.			
Raamhout (stijlen en bovendorpels)	38 × 60 mm	35 × 60 mm	1½ × 5 dm
Onderdorpel van het onderraam	65 × 70 mm	70 × 70 mm	3 × 6 dm
Naar buiten draaibaar raam.			
Raamhout (stijlen en bovendorpels)	35 × 65 mm	35 × 60 mm	1½ × 5 dm
Onderdorpel van het onderraam	50 × 80 mm	46 × 70 mm	2 × 6 dm
Onderdorpel van het klepraam	50 × 70 mm	46 × 70 mm	2 × 6 dm
Kalf	70 × 75 mm	70 × 70 mm	3 × 6 dm
Kozijnhout (stijlen en bovendorpels)	42 × 85 mm	42 × 80 mm	2 × 7 dm

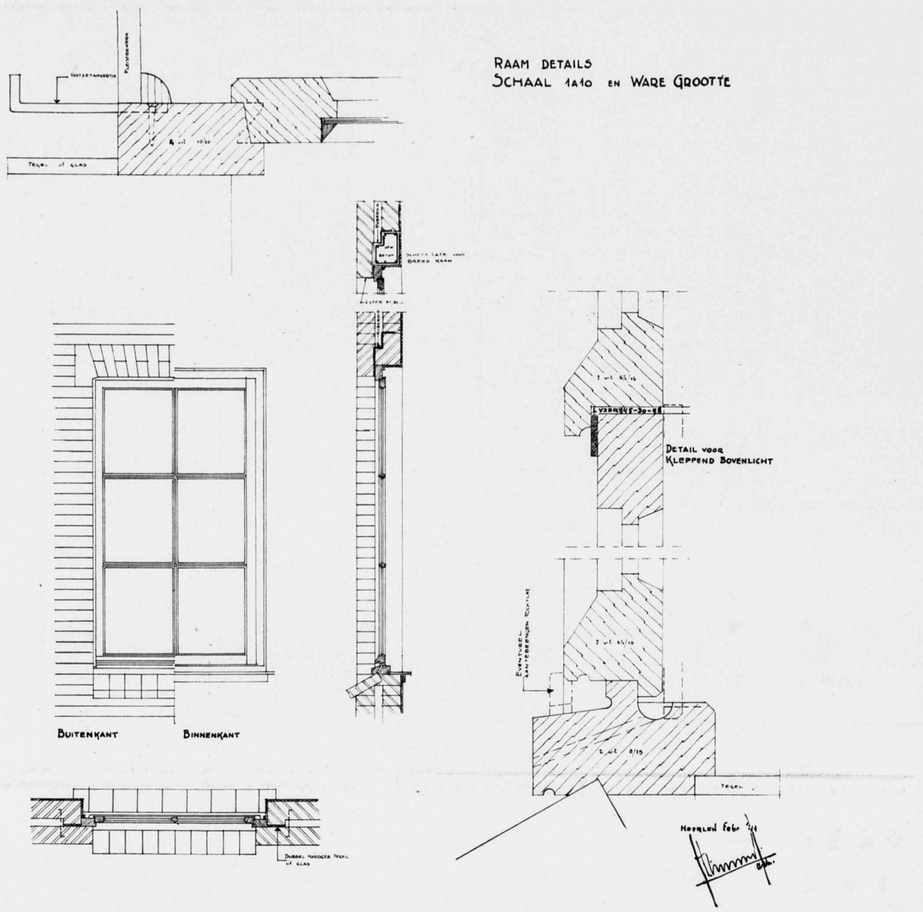

OORSPRONKELIJKE TEEKENING 3 X VERKLEIND.

OVER HET Z.G. BLINDRAAM.

De hierbij gereproduceerde teekening geeft de constructie aan van een z.g. „Blindraam" zooals deze in Limburg worden genoemd en tot voor enkele jaren geleden niet anders zijn toegepast.

Het is dus niets nieuws wat hier is geteekend, alleen is met een houtzwaarte rekening gehouden welke kan worden gezaagd uit verschillende gangbare balkzwaarten.

De dubbelhardgebakken tegels of glas werden voorheen nooit toegepast. Bij breede ramen kan een betonbalk worden aangebracht zooals op de schets is aangegeven. Hoe de metselwerken, zonder profielen, bij de neggen te lood worden gemetseld kan in Limburg geregeld worden geconstateerd.

De constructie door den Heer Posthumus Meyes gepubliceerd (zie B.W.A. van 8 Februari 1941) heeft m.i. dit bezwaar dat de betonconstructie, rond het raam, speciaal moet worden bewerkt wil zij geen water zuigen en vochtige plekken veroorzaken. Een bezwaar is m.i. ook dat er geen waterhol aan den onderdorpel is aangebracht voor het opvangen van condenswater. Ook het aanbrengen der bouten in den invoeger heeft zijn bezwaar (in de praktijk).

De „blindramen", met hun ankertjes, worden als de metselwerken klaar zijn, ingezet zooals dat met stalen ramen ook veelal plaats heeft.

Heerlen. H. TUMMERS, Architect.

REGENDOORSLAG BIJ NAAR-BINNEN-DRAAIENDE RAMEN.

De Heer G. van der Burg, Architect te Ellecom, schrijft ons:

Naar aanleiding van het artikel van den Heer W. J. Klok, betreffende regendoorslag bij de onderdorpels van naar binnen draaiende houten ramen, omschreven in B.W. d.d. 22/3 '41, deel ik U mede dat ongeveer veertien jaar geleden, mijn advies werd gevraagd op welke wijze regendoorslag bij de onderdorpel van naar binnen draaiende ramen in oude kozijnen was te voorkomen.

Het betrof hier ramen in den zuid-westgevel van een woonhuis, gelegen in het vlakke veld, de doorslag was dan ook aanzienlijk.

Het is mij toen opgevallen dat het lekwater nabij de kozijnstijl, op de band van het onderdorpelkozijn kwam en vervolgens door de wind erover naar binnen werd gedreven. Met de geringste kosten moest dit worden verholpen.

Ik heb toen de band van de onderdorpel weg laten namen en een aanslag voor het raam, van smal hoekijzer op de onderdorpel geschroefd, waardoor een ruimte van ongeveer 2 cm ontstond tusschen voorkant hoekijzer en negge verticale sponning van het kozijn. Deze eenvoudige wijziging bleek afdoende te zijn, m.i. een bewijs voor de juistheid van het artikel van den Heer Klok.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 16

19 APRIL 1941

IR. ARIE KEPPLER †

Op 3 April l.l. overleed op 64-jarigen leeftijd Ir. Arie Keppler, Oud-Directeur van den Gemeentelijken Woningdienst van Amsterdam. Zijn naam zal in velerlei opzicht verbonden blijven aan de geschiedenis van de ontwikkeling van Amsterdam. Zijn geheele leven was gewijd aan de belangen van de volkshuisvesting in zijn stad, en in zijn streven voor het dienen dier belangen omvatte hij alles, wat in den ruimsten zin tot het gebied der volkshuisvesting kan worden gerekend. Daarmede heeft hij ook het gebied der architectuur betreden en in een bepaalde periode daarop veel invloed gehad.

Als jong ingenieur werd hij in 1905, toen Ir. J. W. C. Tellegen, de latere Burgemeester van Amsterdam, nog Directeur was van Bouw- en Woningtoezicht, als volontair aan dien Dienst verbonden, om weldra als Inspecteur te worden aangesteld. Hij werkte daar uitsluitend aan de afdeeling Woningtoezicht.

Bij de instelling van den Woningdienst als zelfstandige Gemeentedienst in 1915, werd hij tot Directeur daarvan benoemd. Dit was in den tijd, toen door de Woningwet van 1901 de bouw van woningen door vereenigingen, die uitsluitend werkzaam zouden zijn in het belang der volkshuisvesting, door finantieelen steun van het Rijk mogelijk was gemaakt, en de praktijk van dezen z.g.n. „woningwetbouw" in opkomst was.

Gesteund door het Gemeentebestuur van Amsterdam, waarbij de figuur van den Wethouder F. M. Wibaut op den voorgrond trad, heeft Keppler mede langs dezen weg Amsterdam gemaakt tot de stad, waarvan op het gebied der volkshuisvesting een tijd lang een roep uitging over een groot gedeelte van de wereld. Men sprak wel van het Mekka van het Noorden.

Mede op zijn initiatief bouwde de gemeente Amsterdam zelf ook groote complexen woningen. In het bizonder zal de naam van Keppler verbonden blijven aan de door de Gemeente gestichte tuindorpen, die aan de peripherie van de stad verrezen en voornamelijk bestemd waren voor de arbeidersbevolking, welke daar haar eengezinshuisjes kreeg met eigen vóór- en achtertuin. (Oostzaan, Nieuwendam, Watergraafsmeer, Buiksloot.)

Bij al dit werk heeft Keppler er al langer hoe meer naar gestreefd, dat bekwame en vooraanstaande architecten bij den bouw der woningcomplexen werden betrokken. Niet alleen steunde hij hiervoor het initiatief van de woningbouwvereenigingen, maar hij gaf zelf ook aanwijzingen daarvoor. Hij was er dan ook trotsch op, mannen als Berlage, de Bazel, van der Pek, Gratama, Versteeg, van Eepen, de Klerk, Kramer, om slechts dezen te noemen, tot zijn medewerkers te mogen rekenen.

Door den vorigen oorlog en zijn naweeën zijn de omstandigheden voor de ontwikkeling van dezen woningwetbouw niet gunstig geweest. Daardoor wordt helaas dikwijls veel van het goede uit dien eersten tijd vergeten. Wij als architecten mogen bij het heengaan van dezen voorvechter van de goede volkswoning, dit nog wel eens in herinnering brengen.

In zijn werk stimuleerde Keppler ook de vorming van het stadsplan, met ordening der bebouwingswijze, systematische invoeging van groenstrooken, aanleg van ontspanningsruimten en sportvelden en dergelijke. Als men daarbij bedenkt, dat in den tijd, toen zijn werkzaamheid op dit gebied begon, nog niet gedacht werd aan het opzetten van een algemeen stadsplan voor de toekomst, en aan Berlage slechts opdracht werd gegeven voor het maken van een partieel uitbreidingsplan ten Zuiden van de stad, dan kunnen wij de waarde van het werk van Keppler bij de stichting van nieuwe wijken, voornamelijk in het Noorden van de stad, niet hoog genoeg aanslaan. Eerst veel later leidde dit werk tot het stichten van de afdeeling „Stadsontwikkeling" bij den Dienst der Publieke Werken. Deze afdeeling kon zijn initiatief op velerlei onderdeelen van het stadsplan voortzetten.

Ook aan het behoud van de „Schoonheid van Stad en Land" had hij zijn hart verpand. Hij behoorde reeds tot de initiatiefnemers die, na de overstroomingsramp in Noordholland in 1916, leiding gaven bij den herbouw der verwoeste woningen. Op zijn initiatief werd, na afloop der werkzaamheden van de Commissie die met steun van de Provincie deze opbouwingswerkzaamheden leidde, deze Commissie omgezet in de „Advies-Commissie voor Bouwontwerpen en Uitbreidingsplannen in Noordholland". Dit was de eerste Provinciale Schoonheidscommissie. Zijn steun aan het werk dezer Commissie was in de eerste jaren van haar bestaan van dien aard, dat zij haar voortbestaan geheel aan hem te danken had. Uit persoonlijke ervaring weet ik, dat toen de architecten dit werk geheel in den steek lieten, door zijn activiteit alleen het werk van deze Commissie kon worden voortgezet. Tot voor enkele jaren bleef hij als secretaris aan deze Commissie verbonden.

Toen in verscheidene provincies het voorbeeld van Noordholland werd gevolgd, nam Keppler weer het initiatief, om deze provinciale Commissies in één verband samen te brengen. De eerste vergaderingen werden reeds in de jaren 1924 tot 1926 op zijn mooie groote vergaderkamer in het Muntgebouw gehouden. Hieruit is ontstaan de „Federatie van Organisaties, werkzaam in het belang van de schoonheid van Stad en Land".

Het Bestuur van de vereeniging „Kunst aan het Volk", dat in het eerste kwart dezer eeuw, met steun van vele vooraanstaande kunstenaars, pioniersarbeid verrichtte voor de ontwikkeling van het kunstgevoel en den goeden smaak bij de grootere volksmassa, had hem vele jaren in zijn midden, de laatste jaren van den arbeid van dit bestuur als voorzitter.

Om niet alleen den arbeider een goede woning te geven, maar ook voor de inrichting van die woning een beter peil te bereiken, stichtte hij eerst de Advies Commissie voor Woninginrichting, die permanente exposities hield van model-huisinrichtingen en die later zelfs overging in een Coöperatie voor Woninginrichting. Keppler heeft onnoemlijk veel gedaan, om dit werk dienstig te maken aan de verheffing van het peil der volksbewoning en zich daarvoor zelfs belangrijke financieele offers getroost. De tijdsomstandigheden zijn helaas voor dit werk ook niet gunstig geweest. Aan de hooge idealen, waaraan hij zijn geheele leven rusteloos arbeidde, wilde hij alles dienstbaar maken. Hierbij stuitte hij, door verschil van meening, dikwijls op verzet, waaraan hij zich niet altijd op de juiste manier kon ontworstelen. Door alles heen bleef men in hem echter, niettegenstaande vele tekortkomingen, den man herkennen van hoogere geestelijke standing, die in zijn werk slechts voor hooge idealen leefde. B. T. BOEYINGA.

TRADITIE EN BOUWKUNST

DOOR HERMAN KNIJTIJZER.

Wij laten hier iemand aan het woord komen om zijn meening te uiten over een onderwerp waarvoor velen groote belangstelling koesteren.
Hebben wij aan den eenen kant waardeering voor verschillende definities, zooals de schrijver deze stelt en uitwerkt, aan den anderen kant kunnen wij ons met zijn conclusies minder vereenigen.
Wij bevelen intusschen het artikel ter lezing en ter critiek gaarne aan.

DE REDACTIE.

Eert het oude hoog, treedt echter ook het nieuwe met een warm hart tegemoet. — Robert Schumann.

I. Het wezen der Traditie.

Het is met het eeuwig rhythme in de bouwkunst, dat wij Traditie noemen, precies zoo gesteld als met de wisseling der jaargetijden in de natuur: Het eeuwige terugkeeren van hetzelfde, maar toch is ditzelfde steeds weer anders. Het andere is altijd een vernieuwing en in wezen toch weer hetzelfde. Dat is de geheime kracht van Traditie. Zij manifesteert zich in Natuur, Cultuur en Kunst.
In de natuur openbaart de Traditie zich iedere dag.
In de pelgrimstocht der menschheid is, ondanks vallen en opstaan, in cultureele zin een gestadige vooruitgang niet te loochenen, maar in geestelijke zin blijft de mensch bovenal mensch. Prachtig heeft J. Werumeus Buning dit wezenlijke verwerkt in zijn ballade van den Boer, waarin bezongen wordt, hoe het werk van den boer onveranderd en ongestoord doorgaat, wat er in de wereld ook gebeurt. Bij alle verandering is de ploegende boer de blijvende en eeuwige mensch; in deze ballade klinkt het telkens weer opnieuw door: maar de boer, hij ploegde voort. Zoo is de verhouding van Traditie en mensch: de wordende mensch en in diepste werkelijkheid toch de mensch.
In de kunst tenslotte is er ook van wording en vernieuwing sprake, maar desalniettemin blijft het oude het wezenlijke. Het nieuwe is dan ook nooit protest tegen het oude. Integendeel, het oude is altijd de prikkel voor het nieuwe.

„Waarom een jong geslacht naar oude droomen haakt —
Het is alleen omdat het oude 't nieuwe maakt.

Er is geen enkel hart dat zonder een verleden
De diepten heeft herkend der vroegste teederheden.

Wij zijn nomaden en reeds eeuwen lang op reis
Om te vinden het verloren paradijs.

En zijn wij oud en moe en aan het eind gekomen
Dan heeft een nieuwe jeugd de plaatsen ingenomen."

Uit de bundel gedichten „De Kustlijn" van W. Hussem.

Dit gedicht leert ons ook, dat Traditie is de binding van verleden en heden, maar bovendien van heden en toekomst. „Traditie is een levende functie, die het verleden levend maakt door het een toekomst te geven en de toekomst door haar uit het verleden te doen ontspruiten" [1]). Dat is leven u i t Traditie. Traditie is de drie-eenheid van behouden, zuiveren èn vernieuwen. Alle beschouwingen over deze drie-eenheid zouden samen te vatten zijn in het Arabische gezegde: Er is niets nieuws onder de zon. Met andere woorden, de vernieuwing is in wezen niet nieuw en wordt uitsluitend en alleen bepaald door de Tijdgeest. De Tijdgeest is de eeuwige vernieuwing der kunst in vormen, die nieuw leven krijgen door nieuwe bezieling. Tijdgeest treedt echter nooit in conflict met Tradie, maar maakt daar deel van uit. Immers de gelouterde vernieuwing is steeds het wezenlijke. Dat is het karakteristieke van en geeft de bekoring aan Traditie.
Naar het wezen van Traditie is vernieuwing nooit omkeering maar altijd zwenking en ontwikkeling. Ik geloof, dat de ontwikkelingsgang, waarbij het nieuwe bouwt op het oude, een overduidelijk bewijs is, dat vernieuwing, groei en idealisme wezenlijke elementen zijn van Traditie. Waar deze miskend worden is er niet langer een leven u i t Traditie, maar een leven i n Traditie. Dat wil zeggen een leven in het verleden, waarbij het leven vervalt tot sleur; men houdt de traditie vast terwille van haarzelf en het verleden sterft af, zonder in het heden tot nieuw leven te ontwaken. Sleur en gewoonten wijzen niet alleen op een blindheid ten aanzien van Leven en Traditie, maar zij toonen ook een ontzaglijk te kort aan begrip van het oude. Met een voorbeeld: Viollet le Duc, de bekende Fransche architect van de 19e eeuw, vooral vermaard door zijn restauraties van Gotische bouwwerken, moet zeer teleurgesteld zijn geweest, toen zijn studenten, zonder uitzondering, zuiver-overgenomen Middeleeuwsche kerken hadden ontworpen. Le Duc heeft er toen op gewezen, dat de Middeleeuwsche bouwmeesters, als zij het ijzer als bouwmateriaal gekend hadden, dit ongetwijfeld gebruikt zouden hebben. Het ging hem dus niet om den vorm, maar om het wezen. Dat is Traditie.
Leven u i t Traditie wil zeggen aanpakken, waarbij het scheppend vermogen gelijkwaardig dient te zijn aan de innerlijke moed ten aanzien van de erkenning van de toekomstverwachtig der Traditie. Leven i n traditie beteekent aanpassen; men vergeet, dat het wezen van Traditie een dergelijk compromis uitsluit.
Het aanvaarden van Traditie is voor den gewetensvollen architect niet eenvoudig: hij moet zich klaar en bondig uitspreken, karakter toonen. Dat beteekent zeker de erkenning van wording en tijdgeest, van vernieuwing en vooruitgang, — waar dat ontbreekt, ontstaat slechts de even gemakzuchtige als doodsche navolging — maar ook een dieper doordringen in het oude. „Traditie heeft om zuiver te werken een schiftend orgaan noodig; dit schiftend orgaan zal sterk en zuiver moeten zijn en het zal durven kiezen en durven veranderen" [1]).
Kiezen en veranderen mag, als men zich bezint op het wezenlijke, dat doorgegeven moet worden.
Als wij vol eerbied staan voor de prachtige oude gebouwen, dan bemerken wij, hoe het goede aan deze werken in de eerste plaats hierin bestaat, dat zij moedig het technisch kunnen en de aesthetische toewijding, kortom de geest van hun tijd, erkennen. Deze moed verder te dragen is betere Traditie dan het overnemen van uiterlijke vormen.
Aan hen, die de uiterlijke vormen angstvallig willen bewaren heeft de Duitsche bouwmeester Karl Scheffler in zijn prachtig werk der Geist der Gotik geantwoord: „Wenn der Geist der Gotik sich in den kommenden Jahrzehnten wieder eigentümlich manifestieren will, so ist es am besten das Wort „Gotik" wird als Programmwort überhaupt nicht genannt. Im stilgeschichtlichen Sinne wird das Neue um so ungotischer aussehen, je gotischer es den innersten Wesen nach ist. Soll schon ein Programm verkündet werden, so kann es nur dieses sein: Klarheit über das Vergangene gewinnen, mit eisernem Willen das eigene Lebensgefühl zu formen, in die Zukunft gehen und weder dort noch hier sich vom Wort, vom Begriff tyranisieren lassen."

[1]) G. J. Sirks in Religie en Bouwkunst II.

[1]) G. J. Sirks in Religie en Bouwkunst II.

De uiterlijke verschijning kan zich wijzigen, maar de innerlijke waarde is te zuiverder door de tijden heen gegaan. Dat is Traditie.
Is er in wezen verschil tusschen het 17e eeuwsche houtskelet en het 20e eeuwsche betonskelet?
Is er in wezen verschil tusschen de architecturale verschijning van de 17e eeuwsche pakhuizen en de moderne utiliteitsbouw?
Is er in wezen verschil tusschen het groote gevelvlak en daarnaast de raamgroepen van vele 17e eeuwsche huizen en de hedendaagsche zuivere compositie van de gesloten wand en ramen?
Is er in wezen verschil tusschen de 17e eeuwsche insteek en de, uit eenzelfde verlangen naar grootere ruimtewerking voortgekomen, tusschenverdieping van het Nieuwe Bouwen?
Is er in wezen verschil tusschen de Oude en Nieuwe Zakelijkheid?
J. P. Mieras schreef eens in het B.W.A: „Er is wel geen architectuur waarin de schoon-gevormde Zakelijkheid zoo direct tot het publiek spreekt als de militaire architectuur uit vroeger eeuwen, met de rationeele dikke muren en de smalle schietgaten. De moeilijkheid is het gemoed, dat maar even bewogen wordt door dikke muren en smalle gaten, in die ontvankelijkheid te houden, voor hetgeen uit dunnere muren en breedere gaten kan spreken".
Naar ik meen bestaat elk verschil alleen hierin, dat de Tijdgeest zijn stempel heeft gezet, openbarende de levende functie der Traditie, waarbij de vorm is het eeuwig wisselende en het wezen, het eeuwig blijvende.

II. De uiterlijke en innerlijke harmonie in het licht van de Traditie.

Het doordringen in het wezen van de Traditie werkt bevrijdend ten aanzien van gewoonten en vooroordeelen, beteekent bezinning en bezieling.
De bouwkunst is altijd gekenmerkt door een uiterlijke harmonie, als het verband tusschen materiaal, constructie en vorm, en door een innerlijke harmonie als de eenheid van inhoud en vorm. Het is interessant, de verhouding na te gaan van beide harmonieën ten opzichte van Traditie. Bij de u i t e r l i j k e h a r m o n i e is, zooals uit de volgorde reeds blijkt, de constructie de spil. C o n s t r u c t i e is een kwestie van verstand, maar zij is ook een kwestie van geest! Bij constructie is er altijd sprake van een wisselwerking tusschen verstand en geest. Hiervan is de ontwikkeling van de Gotiek een prachtig voorbeeld: Steeds geraffineerder techniek geeft aan de tot extase uitgroeiende idee van het middeleeuwsche Katholicisme de gewenschte geïmmaterialiseerde mystieke ruimte. Dat beteekent, dat constructie uitdrukking is van en gestalte geeft aan de Tijdgeest.
Een kenmerk van onze tijd is een poging tot technische vervolmaking. Velen staan daar sceptisch tegenover. De techniek echter is iets karakteristiek Westersch: „Hebben de Arabieren uit de spitsboog een volslagen gewelfstelsel weten te halen, zooals de cathedraalbouwers later in het Noorden? — Neen — Ziehier het principieele verschil in opvatting tusschen deze bewoners van de warme landen en ons Westerlingen, dat zij in alles het uitgesproken decoratieve zien en wij het constructieve." (Bauer) Hier staat een passief element tegenover een actief, wat Tagore zoo prachtig uitdrukt in: „het Oosten heeft het woud met zijn overpeinzingen, maar het Westen heeft de zee, die dwingt tot tegenweer." De drang naar technische ontwikkeling is onafscheidelijk verbonden met het analyseerende karakter van den Westerschen mensch.
Vroeger was men vol lof en bewondering over de ontwikkeling van de techniek. De grandiooze ontplooiing van de middeleeuwsche cathedraal, van het ingetogen begin van de Romaansche stijl tot de rijk gevarieerde Laat-Gotiek, zou zonder dit streven naar de nieuwste constructiemethoden ondenkbaar zijn. Maar heden staat men, als het eerlijk en streng wordt doorgevoerd, afwijzend tegenover die ontwikkeling der techniek. Dit is alleen juist voor zoover men de techniek op zichzelf beschouwt. Maar, zooals gezegd, Techniek is meer dan techniek alleen, zij is ook geest. Te lang hebben wij de geestelijke inhoud van de Techniek verwaarloosd. Wij hebben haar vormen alleen materieel en constructief verstaan, in plaats van te bedenken, dat èn de Grieksche architraafbouw èn de Gotische gewelfbouw niet alleen als constructieve vormen uit technische overwegingen zijn ontstaan, maar dat zij daarenboven medium zijn van geestelijke goederen: de horizontale lijn, eigen aan de architraafbouw, geeft uitdrukking aan de vreugde van te leven op deze aarde, en de verticale lijn van de Gotiek is de bouwkunstige vertolking van het verlangen naar het leven in hooger sferen.
Wat is de geestelijke inhoud van de hedendaagsche Techniek? Dat is haar ruimtescheppend karakter. Wij zoeken en verlangen naar de Ruimte, die het leven zinvoller en vreugdevoller maakt. De „zakelijke" ruimtelijkheid is meer dan een glazige openheid; zij is, met van Loghem, bouwkunstig het openen der deuren van gedachtenruimten. Wellicht is de tegenstand ten aanzien van de moderne Techniek gebroken door in de constructie een geestelijke waarde te herkennen.
M a t e r i a a l. Ook het moderne materiaal is geestelijk bezit van den modernen mensch en als zoodanig uitdrukkingsmiddel van onze tijd. Te vaak echter wordt het moderne materiaal zonder begrip toegepast, zoodat het volkomen uit zijn geestelijk milieu wordt gerukt.
Broder Christiansen zegt in zijn boek „Das Gesicht unserer Zeit": Wo die Natur sich einstellt auf Leichtigkeit des Geschehens, sozusagen auf elegante Leistung, wird Sie dem modernen Stil Vorbild. Der fallende Tropfen nihmt eine solche Formbiegung an, dasz er der Widerstand der Luft aufs leichteste durchfällt. Und so vollendet soll das Können sein, dasz von der Anstrengung nichts spürbar wird. Das Gesicht des Leistenden soll unbewegt bleiben: das moderne Lächeln hat unter anderm auch die Funktion alle Innenspannung zu verhüllen. Die Dame am Autosteuer darf keinen Augenblick ihre von Anstrengung unberührbare Eleganz verlieren. Das wiederspiegelt sich im Geprägel moderner Dinge. Die schnittige Eleganz der Autoformen und sein geräuschlos leichtes Gleiten sind Verhüllungssymbole eines so vollendetes Könnens, dasz die enorme Arbeit des Laufs und Anstiegs wie im Spiel zu geschehen scheint. Zoo hebben wij de vlakke glas- en tegelwanden, die de moeizaam opgetrokken gemetselde muren vervangen, als uiting van de moderne geestesgesteldheid te zien. Staan wij, wat betreft de geestelijke inhoud van het materiaal nog niet zoo vast als de oude meesters, dan toch is er zeker sprake van een verfijning. Als uiting van die verfijning is er allereerst de rijke afwisseling van materialen, maar bovendien komt naast het ongecultiveerde materiaal het gecultiveerde materiaal. Het ongecultiveerde materiaal bezit een natuurlijke aantrekkelijkheid in het gebrokene van het glas, de bewogenheid van het oppervlak, het troebele van de kleur, het geschifte van het glazuur en het verweerde van de muur, het gecultiveerde in het klare van het glas, het glimmende en het rondende van het oppervlak, het glanzende van de verf, het glinsterende van het staal, het schitterende van de kleur. (Naar J. J. P. Oud.)
De materiaalkeuze is meer dan een spelen met traditioneele bouwstoffen, of een coquetteeren met nieuwe materialen. Zij is de weerspiegeling van de geestesgesteldheid van onze tijd en in de ontwikkeling en vervolmaking van het moderne materiaal ligt zij geheel in de lijn van Traditie.
V o r m. Na hetgeen gezegd is over materiaal en constructie blijft als laatste element van de uiterlijke harmonie over de vorm en ook hierop werpt Traditie haar bevrijdend licht. Noch

het toepassen van „traditioneele" materialen en het overnemen van uiterlijke vormen, noch het passen van nieuwe materialen en constructies in het keurslijf van een oude stijl zal de kracht en de waarde van echte bouwkunst kunnen bepalen. In beide gevallen een verstarring en verwringing, een leven in traditie. Dan wordt het huis van den boer, die zijn koetjes op het droge heeft, gebouwd, zoo leelijk, dat mèn het eerbiedig een villa noemt. Zoo ontstaat ook het „landhuis", waaraan de intellectueele bewoners toch geheel andere eischen stellen dan die, welke de landbouwers aan hun boerderijen verweven; het zijn de uiterlijke vormen, die overgenomen en verminkt worden. Dat alles is blindheid voor Traditie en Cultuur.

Maar er bestaat ook een leven uit Traditie, dat aan de boerderijen waardeert de juistheid van de toegepaste materialen, de zuiverheid van het constructiesysteem, de grootheid van situatie en plan, de vreugde van het evenwicht tusschen het karakter van de opgave en haar architectonische oplossing, grondbeginselen van eenvoud en natuurlijkheid, die voor iedere bouwopgave karakteristiek behoorden te zijn. Kortom Traditie zoekt bij de beoordeeling in de bouwkunst van het verleden niet alleen naar de verschijning, maar dieper naar het wezen, naar vroegere maatschappelijke verhoudingen, naar vroegere bestemmingen en werkwijzen. Wij leeren daarbij, dat het technisch kunnen bezielend werkt ten aanzien van de vorm. Le Corbusier heeft voor de verhouding van techniek en kunst eens deze beeldspraak gebruikt: „Constructie is voor den architect, wat de grammatica is voor den dichter". Hij heeft hier, om in vaktermen te blijven, dèn spijker op den kop geslagen. Kennis van grammatica is noodig voor de bouw van een literair werk, bepaalt echter nog niet zijn kunstwaarde; zoo is er ook in de bouwkunst, het woord zelf duidt het reeds aan, een eenheid van kunde en kunst, waarbij de kunst door de kunde gedragen wordt. Sinds de Gothiek is deze eenheid steeds meer verwaarloosd. Als de moderne mensch zich eenmaal bewust wordt, dat het waarachtig menschelijke leven het samengaan van hoofd en hart kent, dan weerspiegelt zich dat in de eenheid van techniek en schoonheid. Zoo ontstaat in het teeken van de Tijdgeest de utiliteitsbouw. Bevrijd van uiterlijke overtolligheden, eigen aan de tot diep verval geraakte bouwkunst der Renaissance, bloeit naast het rhythme der Techniek weer op de melodie der vormgeving. Met zijn onbewuste schoonheid laat de utiliteitsbouw der 19e eeuw ons zien, dat er diepere maatstaven werden aangelegd, dan het verstand en de techniek misschien wel wilden [1]). Met zijn verwantschap van techniek en schoonheid, zijn eenheid van opgave en oplossing, en zijn verbondenheid van opgave en tijd vormt de utiliteitsbouw de schakel tusschen Gotiek en de nieuwe bouwkunst: dat is Traditie.

Als er heden architecten zijn, die de moed bezitten om voor een bepaalde opgave een karakteristieke oplossing te zoeken en zij de kunde, die tegelijk de bezieling is voor een bevrijde vormgeving, weer als uitgangspunt voor hun kunst aanvaarden, dan vergelijkt men hun gezonde, zuivere werken maar al te vaak met fabrieken en ziekenhuizen. Er is geen sprake van een zakelijkheid uit nood, maar wel van een noodzakelijkheid om door te dringen in het wezenlijke, om af te dalen tot het diepste van het fundament. Dit beteekent geen verlies maar rijke winst. Dan weten wij weer met Viollet le Duc: „Construction c'est une science, mais c'est aussi un art", en met Kant: „Das Schöne soll die Form der Zweckmäszigkeit in sofern haben als die Zweckmäszigkeit an dem Gegenstande ohne Vorstellung eines Zwecks wahrgenommen wird". Wij weten, dat de gestadige ontwikkeling van de techniek ligt in de lijn der Traditie, en dat de eeuwig wisselende en onberekenbare vorm weerspiegeling is van de Tijdgeest. De moderne mensch denkt in een andere schaal dan de Middeleeuwer; zijn denkwijze is van een andere gesteldheid. De moderne mensch ziet in het algemeen de groote lijn en dit wordt zijn kracht als het kleine daarbij niet vergeten wordt. In bouwkunstig begrip niet meer alles gedetailleerd, maar het groote vlak en de strakke lijn, met het verfijnde detail als tegenwicht en dwingende noodzaak. Wij weten ook, dat de nieuwe stijl slechts in zooverre internationaal is — hetgeen de Nieuwe Bouwers vaak verweten wordt — als het constructiesysteem, drager van de architectuur, internationaal is. Ook dit is al weer niet nieuw: „De Gotische bouwkunst kent een constructie-systeem, dat overal hetzelfde is, waarbij de aesthetische verschijning altijd getuigenis aflegt van een zelfde vertrouwen in haar logische schoonheid." (Berlage).

Toch blijft het eigen karakter van de nationale bouwkunst zeer goed gehandhaafd. Men heeft immers steeds gebouwd in het materiaal, dat in een bepaalde tijd het beste was, en dat verwerkt werd volgens de beste methoden van die tijd. Bovendien zorgen de plaatselijke omstandigheden van klimaat en ligging er zelf voor, dat de bouwkunst haar eigen locaal karakter behoudt. Een goed bewijs hiervan geeft de Gotische bouwkunst in ons land, waar, door het voorhanden zijn van hout en met het oog op de toch reeds zware fundeering, houten gewelven toegepast werden, zoodat nu de uitwendig hoogere deelen van steunbeeren en luchtbogen konden vervalen. Van het kenmerkende Gotische schoorstelsel bleek dus in ons land niet veel meer over.

Als men heden het internationalisme in de bouwkunst afwijst, dan laat Traditie zien, dat bij elke bouwstijl uit het verleden het constructiesysteem internationaal gericht was. Zij toont evenzeer, dat de bij uitstek internationale architectuur der Renaissance ook in ons land voedingsbodem vindt en zelfs uitgroeit tot een hoogtepunt in de Hollandsche bouwkunst, en dat op dezelfde wijze nu in Japan, bekend om zijn sterke vasthoudendheid, het Nieuwe Bouwen met een warm hart tegemoet getreden wordt. Zoo zal ook in ons land het Nieuwe Bouwen zijn weg wel vinden, ondanks dat velen meenen de uitingen van de moderne tijd in geestelijke zin de rug te kunnen toekeeren.

Traditie werpt een bevrijdend licht op al de problemen van Techniek en Schoonheid, van Rede en Kunst, van internationalisme en nationalisme in de bouwkunst, op de uiterlijke harmonie, die de komende Stijl weer zal bezitten, even rijk, verheven en schoon als eens de Griekse en de Gotische bouwkunst kende de drieeenheid van materiaal, constructie en vorm, zoowel in concrete als in abstracte zin.

Bij het vormprobleem vloeien uiterlijke en i n n e r l i j k e harmonie geleidelijk in elkaar over. Vorm immers is zoowel gebonden aan materiaal en constructie, en als zoodanig deel van de uiterlijke harmonie, als natuurlijk gevolg van de inhoud. De inhoud van een bouwwerk is de ruimte, die zich ontwikkelt op gronden van doelmatigheid, techniek, gezondheid en uit economische en andere wetenschappelijke overwegingen; de organische verdeeling der ruimte worde duidelijk en eenvoudig naar buiten vertolkt, opdat een karakteristieke vormgeving ontstaat, die in zich draagt de synthese van interieur en exterieur. Wijdeveld zegt: „De architectuur is gelijk den diamant, kristalhelder en doorzichtig — alle zijden reflecteerende de innerlijke kern, steeds beeldend het grondvlak en zijn zijdelingsche facetten — en gevend in gelijktijdige aanschouwing de innerlijke waarde van den uiterlijken vorm."

Bouwwerken, die heden ten dage uit deze geest zijn ontsproten, worden door traditierijders afgedaan met leuzen van rationeele schoonheid, zakelijkheid en wat dies meer zij. Het doordringen in het wezen van Traditie zal aan de bouwkunst niet slechts de schoone vorm opzichzelf, maar vooral de redelijkheid, de zakelijkheid, de functie, de materiaalkeuze, het karakter, kortom

[1]) Dat is niet nieuw. Wij denken aan de aquaducten der Romeinen, de gewelfbouw der Gotische, de burchten en poorten der militaire en de molens en wipbruggen der landelijke bouwkunst. In verheven eenvoud en met groote zuiverheid huwt de techniek steeds de schoonheid.

het zal in alles zoeken naar de innerlijke monumentaliteit, hetzij forsch, hetzij bescheiden, doch altijd waarachtig, verfijnd en verheven. Evenals vroeger de dorpstimmerman aan kerk, raadhuis, boerderij, of dagloonerswoning de juiste uitdrukking wist te geven, moet de moderne architect, het resultaat is tot heden bedroevend, het karakteristieke en eigene van de bouwopgave in materie vastleggen en een ruimtebegrip geven.

> Mauern mit Fenstern und Türen bilden das Haus,
> aber das Leere in ihnen erwirkt das Wesen des Hauses,
> Das Stoffliche birgt Nutzbarkeit,
> Das Unstoffliche wirkt Wesenheit. (Lao-tse).

Dan stelt de bouwmeester zich in dienst van den zin van het bouwwerk. Nu was het vroeger eenvoudiger dan thans, de juiste toon te treffen. Duidelijk weerspiegelde zich de geestelijke en maatschappelijke orde van geestlijkheid, adel en burgerstand in kerk, kasteel en woonhuis; daarom is het de groote taak van onze tijd om opnieuw te zoeken naar orde, niet alleen een economische ordening, maar vooral een cultureele en geestelijke ordening. Hierbij kan de architect mede een stuwende kracht zijn, mits hij niet verblind is door traditie, maar met zijn heele persoonlijkheid openstaat voor Traditie.

III. Traditie in betrekking tot Renaissance en Amsterdamsche School, en in betrekking tot het Nieuwe Bouwen en de Zweedsche School.

Er zijn twee tijdperken in de geschiedenis der bouwkunst, die gebroken hebben met het wezen der Traditie, en wel de Renaissance en de Amsterdamsche School.

Weliswaar heeft de Renaissance zich nog ontwikkeld tot het Barok, maar toch moest zij noodzakelijk verloopen in Klassicisme, Neo-Grecque, Neo-Renaissance, Neo-Barok en tenslotte in het Eclectisme, omdat zij het zuiverende en vernieuwende eigen aan Traditie miste en alleen het behoudende kende: De bouwmeester der Renaissance greep terug naar de zuiverheid der klassieke vormen. Als uitgangspunt is dat goed. Maar het mag nooit doel worden zonder meer. De zuiverheid der antieken kan middel zijn om eigen tijd te leeren verstaan. Daarom heeft le Corbusier in zijn boeken telkens gewezen op de zuiverheid der klassieken. Hij zag echter niet uitsluitend, zooals de Renaissancistische bouwmeester, de zuiverheid van maat en verhouding, maar ook de zuiverheid van het materiaal, de constructie, de vorm en het wezen van die bouwkunst.

Waar de Renaissance [1]) met haar behoudend karakter nog lange tijd kon drijven op de groote kracht van het verleden, is de Amsterdamsche School vlugger doodgeloopen in een zieltogende bouwkunst, niet omdat het leven in zekere zin een sneller tempo heeft genomen, maar omdat aan de Amsterdamsche School, behalve het zuiverende, ook het behoudende ontbrak en zij alleen de vernieuwing in zich droeg. Een tweede oorzaak voor de korte levensvatbaarheid der Amsterdamsche School is gelegen in het feit, dat zij een sterk persoonlijk gerichte architectuur bracht, omdat het Renaissancistische individualisme tenslotte ook doorbrak in de kunst.

De naam School is dan ook niet te zien als een aanduiding van eenheid van beginselen der bouwkunst, maar veeleer als een aanduiding van een gròep architecten met uitgesproken persoonlijke opvattingen. Naar aanleiding van deze persoonlijke kunst merkte Wijdeveld terecht op: „Leistikow is in haar dans als de Klerk in zijn architectuur, voor de vormgeving eerder een gevaar dan een steun, maar in hun individualisme groeit de verrukking der schoonheid en dan zwijgen de overwegingen en mogen wij alleen bewonderen."

Dat willen wij in alle eerbied doen. Maar, naar de strekking van deze verhandeling, willen wij toch ook, behalve onderzoeken in hoeverre er volwaan is aan de drie-eenheid van behoudenzuiveren-vernieuwen, ten aanzien van de Renaissance en de Amsterdamsche School nagaan, in hoeverre zij de haar voorgaande stijl hebben overwonnen en opgenomen tegelijk. In hoeverre er evenwicht is tusschen religie, cultuur en bouwkunst. In hoeverre er beantwoord is aan uiterlijke en innerlijke harmonie. Het is Traditie dat een stijl overwonnen en opgenomen wordt door een volgende. Dit was het geval bij de Romaansche en Gotische bouwkunst. De Renaissance greep niet terug op de Gotiek, maar op de Griekse bouwkunst, welke bovendien niet werd overwonnen, doch alleen opgenomen. Bij de Amsterdamsche School en het Realisme van Berlage is hoegenaamd geen sprake van eenig verband; Traditie werd hier volkomen verdrongen door oppositie.

Bij het élan van de eerste jaren na de vorige wereldoorlog, kan het ons niet verwonderen, dat de fantasie vrij spel kreeg in de wereld der bouwkunst, geen ruimte latende aan eenige redelijkheid ten opzichte van geloof, wereldbeschouwing en kunst. Bij de Renaissance ligt dat alles anders. De Renaissance kende zeker eenheid van Religie en Cultuur. De Kunst stond daar volkomen zelfstandig naast. Des te merkwaardiger nu is het op te merken hoe de Renaissance Traditie heeft aanvaard op het gebied van godsdienst en wereld, en dat zij Traditie verwierp voor zoover het bouwkunst betrof.

De Renaissance immers bracht wèl de wedergeboorte van de Geest, waarbij zij de waarden van het verleden nieuw leven wist in te blazen, zoodat hier ongetwijfeld van vernieuwing sprake was en wat dit betreft voldeed de Renaissance dan ook volkomen aan het wezen der Traditie. Toch bleek de renaissancistische mensch, eenmaal getreden uit de gemeenschap der Middeleeuwen, niet krachtig genoeg om dienend tegenover die gemeenschap te gaan staan. Hij werd de anarchistische individualist, en eerst heden, wij zijn er de stille getuigen van, wordt de mensch zich bewust, dat hij, ondanks, of beter juist mét zijn geestelijke vrijheid heeft te staan in de gemeenschap. De Renaissance bracht niét de wedergeboorte van de Kunst. Men richtte de oogen op het verleden. Zoo werden in bouwkunstige verstarring de zuilenorden toegepast zonder functioneele- of geestelijke inhoud, zonder begrip voor het toegepaste materiaal. Al wordt nog zoo kunstzinnig de traditie bij de kunst betrokken, nooit kan zij de ontwikkeling der bouwkunst dienen, omdat alleen Traditie de architectuur in haar wezen vermag te treffen.

Zooals gezegd met de Renaissance begon de scheiding van geest en cultuur eenerzijds en kunst anderzijds, van rede en schoonheid, van kunde en kunst. Hieraan tracht de levende kunstenaar zich heden te ontworstelen. Kunnen wij dan bij alle verdeeldheid op nagenoeg ieder gebied nog een Stijl verwachten? Voor mij verrijst het beeld van de Middeleeuwen, zooals Just Havelaar dat eens weergaf: „De Middeleeuwsche cultuur verschijnt ons als een haast onontwarbare complicatie van gevoelens, van gedachtenbouwsels, van maatschappelijke werkelijkheden, zij had haar verheven en haar duivelsche gedaante, haar hoogheid en haar beestachtigheid, haar onmetelijke wijdheid en haar beangstigende verenging, haar warme bewogenheid en haar dorre verstandelijkheid, haar geniale verheffing en haar zielig klein-kinderachtigheid, en toch blijven wij gerechtigd deze cultuur te zien vanuit het gezichtspunt harer subliemste uiting: de kathedraal." Dit beeld kan den bouwmeester een groote steun zijn, zoodat hij zich noch door de matelooze verdeeldheid onzer dagen, noch door het mode-

[1]) Bedoeld is de Europeesche Renaissance, want de Hollandsche Renaissance immers krijgt in vorm en materiaal zeker een locaal karakter en ontplooit zich op grond van de uiterlijke harmonie tot een eigen architectuur. Desalniettemin mist zij dat, wat de Gotiek aan waarde bezat n.l. de vrije ontwikkeling van plan en vormgeving. Met het doorbreken van het Klassicisme is de kans verkeken, dat datgene wat van de Gotiek behouden en doorgegeven moest worden — eerste voorwaarde voor Traditie — aan de Hollandsche Renaissance toegevoegd kon worden.

woord laat intimideeren. Hij zoekt begrijpend te staan tegenover de problemen die hij ontmoet. Waar in cultuur en geloof de eenheid ontbreekt, zoo weerspiegelt zich dat noodzakelijk in de bouwkunst. Nu komt het er voor hem op aan, dat hij bij zijn inzichten inzake geloofsrichting en levenshouding — waarbij als natuurlijk wordt verondersteld, dat hier verband tusschen gelegd is — een passende architectuur weet te scheppen. Dan is er een eerlijke eenheid tusschen de drie gebieden van cultuur, religie en kunst. Een dergelijke innerlijke verbondenheid rechtvaardigt het heden, dat er verschillende stroomingen zijn in de architectuur: dat is Kunst. Pas als er is de groote eenheid in de cultuur zelf, in de religie zelf, dan pas kan er weer sprake zijn van een eenheid in de bouwkunst: dat is Stijl.

Nu het zoover nog niet is, is het des te dringender de bouwkunst weer op te nemen in de drie-eenheid van religie, cultuur en kunst. Waar dat wordt nagelaten ontstaat verwarring, zooals deze zich op het oogenblik in alle heftigheid aan ons voordoet, dan huwt het moderne denken de behoudende kunst en het behoudende denken de moderne kunst.

De architect heeft zich eerst te bezinnen op de gebieden van religie en kunst, en na de bezinning volgt zeker wel de juiste handeling. Dan gaat goed of slecht boven mooi en leelijk uit, dan wisselen leuzen en holle phrasen voor eerbied en overtuiging. Als wij een oogenblik buiten beschouwing laten alle behoud- en gemakzuchtige architectuur, waaronder ik versta de slaafsche nietszeggende navolging van oude stijlen en de snobistische imitatie van de nieuwe, dan onderscheiden wij in de hedendaagsche bouwkunst de Zweedsche School en het Nieuwe Bouwen. Vaak worden deze beide stroomingen in de bouwkunst tegenover elkaar gesteld inplaats van naast elkaar, maar dat komt, omdat men gedachteloos voorbij gaat aan de dingen waar het eigenlijk op aan komt. Het is mogelijk daar begrijpend tegenover te gaan staan en zoo de tegenstellingen te overbruggen. Voor hen, die ernst maken met een oordeel, kan een gevoel van afkeer plaats maken voor een begrijpend staan tegenover stroomingen, die niet de eigene zijn en daarop volgt vaak een waardeering van het werk van een andere richting. Hieruit behoeft, kan en mag natuurlijk nooit verloochening van eigen beginselen voortvloeien. Hun vergaat het veeleer zoo, dat zij niet langer de toch altijd wat negatief gerichte verschillen opzoeken zonder meer, maar dat zij die verschillen herkennen als aanvulling op eigen werk. Op die verschillen nu werpt Traditie weer haar bevrijdend licht: Het Nieuwe Bouwen kent de uiterlijke harmonie, ook ten aanzien van de nieuwe materialen en de moderne constructies, en aanvaardt daarmede gedeeltelijk Traditie; zijn innerlijke harmonie echter beperkt zich tot de rationeele schoonheid met verwaarloozing vaak van het karakter. Dat nu heeft de Zweedsche School verstaan en ook zij erkent dus, ondanks het verwerpen der Traditie wat betreft de uiterlijke harmonie, toch ten deele Traditie.

Als de vrienden van het Nieuw Bouwen leerden inzien dat de aard van een opgave en het karakter van de oplossing een hechte eenheid moeten vormen, en de aanhangers van de Zweedsche School deden de ervaring op, dat het moderne materiaal en de hedendaagsche constructiemethoden meer zijn dan holle phrasen en uitdrukken de geestesgesteldheid van onze tijd, dan zouden en het Nieuwe Bouwen en de Zweedsche School Traditie ten volle erkennen en waardeeren, en dan zouden zij door hun aanvullingen in elkaar overvloeien tot een nieuwe Stijl. (Voor eventueele pessimisten zij gewezen op het oudere werk van Eschauzier!)

Als het, in het teeken van de Tijdgeest staande, Nieuwe Bouwen dan na vele omzwervingen: de nieuwe zakelijkheid, de groep '32, de afscheiding in '38, eindelijk karakter gaat toonen, dan is dat geen teeken van zwakte of verval, maar dan duidt die ontwikkelingsgang eerder op een levendige geest, waarmee die Nieuwe Bouwers bezield zijn, en welke zich niet laat vastzetten in een eenmaal aanvaard schema. Dan voltrekt zich hier een prachtig schouwspel dat de vrije ontplooiing van de geest niet is een geestelijke anarchie, maar dat die vrijheid de vooruitgang en verheffing bepaalt; zoo moet Beethoven het bedoeld hebben, toen hij schreef: „Freiheit über alles lieben".

Waar de Zweedsche School de innerlijke harmonie volkomen en de uiterlijke harmonie gedeeltelijk aanvaardt, daar zijn de gedaantewisselingen minder opvallend dan bij het Nieuwe Bouwen, en zal zij alleen de waarde van de Tijdgeest aan haar uiterlijke harmonie moeten toevoegen.

Dan zal het in de bouwkunst weer mogelijk zijn het bouwwerk op zich zelf te beoordeelen, zonder steun of prestige van de persoon des bouwmeesters. Dan is het levensgevoel van de tijd richtlijn van de kunst. (Oud).

Wat aan een komende Stijl ten grondslag moet liggen is dit: het inleven in vroegere bouwstijlen, het zuiveren van ingeslopen onjuiste elementen, het ontvouwen van onvermoede rijkdommen en het, in de lijn der Traditie liggende, overreiken van eeuwige schoonheid.

HERMAN KNIJTIJZER.

MERKWAARDIGE KERKPLATTEGRONDEN.

Wie de voortreffelijke banden doorbladert van de beschrijvingen van de architectuur van het Rijnland, welke onder leiding van Paul Clemen zijn uitgegeven, treft daarin menig kerkgebouwtje, waarvan de plattegrond afwijkingen vertoont van de door het gebruik eenmaal voorgeschreven normale distributie van ruimten. Ze geven den indruk dat de verschillende ruimten, in stede van in de logische volgorde hun plaats te hebben gekregen, als 't ware op een nonchalante manier aan elkaar zijn gebreid. Hoeveel graden van vrijheid den architect in zijn fantasie ook heeft, hij kan zich toch moeilijk stappen veroorloven tegen zekere gangbare begrippen en bouweischen in. Zelfs de kostelijke oplossing die Berlage wist te geven aan zijn „Parkwijck", waarvan de keuken in de „deftige" van Eeghenstraat aan de straatzijde moest en zou komen te liggen, heeft toch de algemeene waardeering niet kunnen winnen, alleen als gevolg van het besef, dat men normaal aan de straatzijde nu eenmaal geen keukens bouwt.

Het feit van de anomalie op zichzelf werkt storend.

Nu zijn de kerkjes waar het hier over gaat, geen voorbeelden van een bepaalde artistieke bedoeling, die tegen het conventioneele ingaat. De bouwtijd er van liep over vele jaren en dit vooral wijzigde de inzichten, ten aanzien van hetgeen voor het bouwwerkje het meest aannemelijk was te achten. De afwijkingen manifesteeren zich het duidelijkst in de plattegronden.

Een voorbeeld van een kerkje met een eenigszins abnormaal plan is dat te Kronenburg.

Het schip is 2-beukig, een kolom staat midden in de kerk, een bouwwijze welke in het Rijnland trouwens méér voorkomt. De westtoren is naar het oosten verplaatst en staat boven het koor, dat bijna vierkant is. Slechts aan de zuidzijde bevindt zich een transept.

Het behoeft geen betoog, dat het interieur met de laat-gothische rijkdom van pijlers en gewelven een verrassend effect geeft, maar de eigenaardige distributie zal toch wel invloed hebben op de schoonheidswaardeering.

De plattegrond geeft overigens den indruk, als zou het kerkje in oorspronkelijk opzet zoo gemaakt zijn.

Dit is niet het geval met het kerkje te Mechernich. Dit toont duidelijk verschillende bouwperioden. Het koor en de westtoren

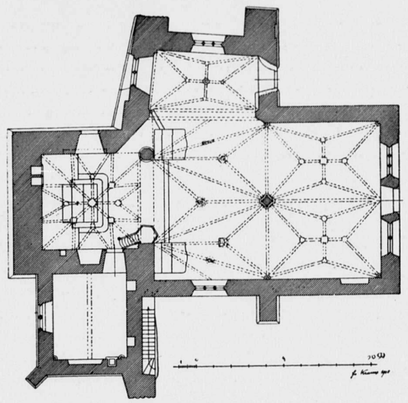

KERK TE KRONENBURG

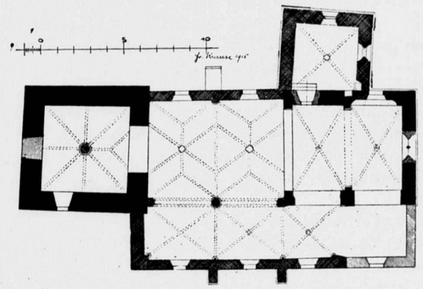

KERK TE MECHERNICH

(UIT: „DIE KUNSTDENKMÄLER DER RHEINPROVINZ: KREIS SCHLEIDEN")

dateeren uit de Romaansche periode. Tusschen beide is later, in de 16e eeuw, een laat-Gothisch schip geschoven, met slechts aan 1 zijde een zijbeuk.

De zonderlinge verhoudingen tusschen toren, schip en koor, verwekken den indruk, dat het koor min of meer in de kerk is ingebouwd, in de kerk is geschoven.

Dit in-de-kerk-schuiven-van-het-koor is in dit geval echter nog maar kinderspel, vergeleken bij de radicale wijze waarop dit experiment in het plan van de St. Michel d'Aiguilhe te Puy, in het hoogland van Auvergne is aangepakt.

De kerk, bekend als kapel, ligt op de punt van een rots van 85 m. Deze abnormale situatie geeft wel reden een of andere abnormaliteit te verwachten, maar een plattegrond waarbij het koor dwars in het schip van de kerk is ingedrukt, is zelfs hier nog een extra verrassing. Hoewel het verhaal gaat, dat de kerk in een titanen-arbeid (omstreeks 962) in ruim 20 jaren tijd is gebouwd, wijzen verschillende factoren op een veel langeren bouwtijd, waarin stijlveranderingen aan den dag konden treden.

Zoo wijzen de kapiteelen van de kolommen van het koor er op ontstaan te zijn in het Merovingische tijdvak, terwijl die op de kolommen in het schip Romaansch zijn. Verondersteld wordt dat oorspronkelijk alleen een kapel op den top van den berg was gebouwd, en dat later, toen de kapel druk door bedevaartgangers werd bezocht, het schip met de toren zijn aangebouwd.

Aangezien er toen geen plaats was om het nieuwe deel in de as van de kapel te projecteeren, is de kerk eenvoudig om het koorgedeelte heengekromd.

Het portaal is een typisch voorbeeld van de incrustatie met gekleurde baksteen, zooals deze in het hoogland van Auvergne veelvuldig voorkwam, en waarvan de kloostergang in de Dom te Puy, die in de benedenstad staat, het bekende voorbeeld is.

Voortreffelijk, in architectonische zin, is de buitenarchitectuur opgelost. Het kan niet eenvoudiger en logischer.

We zouden over dit verheven voorbeeld van bouwkunst méér kunnen vertellen, maar hier zij slechts gememoreerd het feit dat het kerkje 85 m of 250 treden hoog ligt, tot welke hoogte al het bouwmateriaal moest worden opgevoerd, om het gestelde doel te bereiken. Voor bouwtechnische moeilijkheden heeft men zich bij het bouwen blijkbaar nooit laten afschrikken.

De kerk was zeer bezocht door bedevaartsgangers. Op den langen weg naar boven waren voor hen rustplaatsen en schuilplaatsen in den rotswand uitgehouwen, een kleine accommodatie, welke in dit geval wel verantwoord was.

J. P. M.

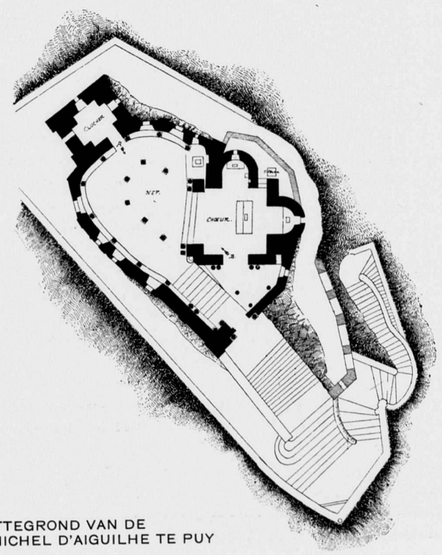

PLATTEGROND VAN DE
ST. MICHEL D'AIGUILHE TE PUY

BUITENAANZICHT VAN DE ST. MICHEL D'AIGUILHE TE PUY
(OVERGENOMEN UIT A. RAGUENET, PETITS ÉDIFICES HISTORIQUES)

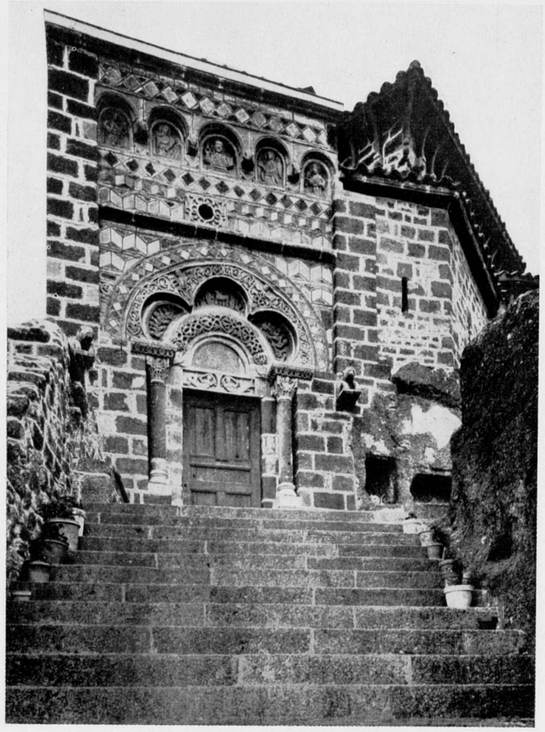

PORTAAL VAN DE ST. MICHEL D'AIGUILHE TE PUY
(UIT : JULIUS BAUM. ROMANISCHE BAUKUNST IN FRANKREICH)

VERSLAG VAN DE MONUMENTENCOMMISSIE VAN DE PROVINCIE ZUID-HOLLAND OVER 1939 EN 1940.

Helaas is dit het laatste verslag van deze Commissie. In September 1940 ontving zij de mededeeling van het College van Gedeputeerde Staten, dat zij is opgeheven.
Deze opheffing is zeer te betreuren, omdat de Commissie goed en nuttig werk deed, waarvan de aardig opgestelde en geschreven Jaarverslagen een duidelijk beeld gaven.
In dit verslag vestigt de Commissie allereerst de aandacht op eenige euvels, die in de laatste jaren meer en meer om zich heen grijpen, zooals het vervangen van goede, sobere, voordeuren, door „moderne" teakhouten fabrieksproducten, het aanbrengen van geëmailleerde reclameborden, het aanleggen van onnoodige trottoirs, het pleisteren van gevels, nog steeds een liefhebberij bij de kleine metselaarsbazen.
Verder vestigt de Commissie de aandacht er op, dat er door de verduistering een schoone gelegenheid is geschapen, gracht- en brugleuningen weer wit te doen schilderen. Overal worden deze hekken groen geschilderd, slechts Delft handhaafde terecht de schoone traditie van het wit. De spiegeling van deze witte hekken in het grachtwater is een lust voor het oog.
Verder memoreert het fraai geïllustreerde verslag de bemoeiingen van de Commissie in de verschillende plaatsen van Zuid-Holland.

J. P. M.

AANVULLING.

In het artikel over het laatste boek van den Heer J. Verheul is niet vermeld wie de uitgever er van is.
Daarom deelen wij nog mede dat het boek met steun van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, uitgegeven is door Stemerding en Co. te Rotterdam.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

26 APRIL 1941 NR 17

MONUMENT ANTHONY FOKKER. ARCHITECT IR. G. FRIEDHOFF.

Op de plaats welke Anthony Fokker op de begraafplaats Westerveld te Driehuizen heeft uitgezocht is zijn vader begraven. Het was zijn wensch ook daar ter aarde besteld te worden, terwijl zijn naaste familieleden evenzoo hier zullen worden bijgezet.
Op dit familiegraf heeft de Fokkerfabriek een monument doen plaatsen ter nagedachtenis aan haar directeur, den wereldvermaarden luchtvaartpionier en vliegtuigbouwer.
Deze opgave stelde den ontwerper voor het volgende probleem: de plaatsing van een monument voor één lid der familie, terwijl er hier meer zullen rusten. De oplossing is gezocht in de plaatsing van een aantal vloertegels waarop de namen van hen die ter plaatse rusten zijn gebeiteld. Hieromheen is een laag borstweringmuurtje geplaatst, dat aan de achterzijde is verhoogd; aan de voorzijde is het geheel open gehouden. Op den hoogeren achterwand is de naam van Anthony Fokker geplaatst met zijn geboorte- en overlijdingsdata, benevens zijn levensfuncties: Luchtvaartpionier en Vliegtuigbouwer.
Een slanke zeskantige zuil is vlak hiervoor geplaatst en draagt een meeuw die op het punt staat zich te verheffen in het luchtruim. De meeuw, de vogel die door zoo vele vliegers is bestudeerd, de vogel die hier zoo algemeen voorkomt en in al zijn bewegingen ons vertrouwd is, een vogel waarvan de beheerschte vlucht in al zijn standen zoo wonder mooi is, deze vogel is als bekronend symbool boven de laatste rustplaats van onzen „Vliegende Hollander" geplaatst. Hij stijgt omhoog, zijn blik tuurt naar onbekende verten, en wekt gedachten aan den geest van Fokker, die zoo hoog gestegen is en zoo onbekende gebieden vooruit heeft gezien en voorvoeld. Tevens wekt deze vogel gedachten-associaties op met den geest welke nu het stoffelijk lichaam ontvloden is en naar beter gewesten is voorgegaan.
Het monument is vervaardigd van Syeniet, in verschillende bewerkingen; gestokt voor vloertegels en muurtjes, gezoet voor die tegels waarop een naam gebeiteld is en gepolijst voor de zeskante zuil. Door deze verschillende bewerkingen is een kleurverschil ontstaan wat het monument verlevendigt en door de eenheid van materiaal toch een volkomen harmonisch effect oplevert.
Tusschen de vloertegels zijn eenige rotsplantjes geplaatst en een paar cotoneasters vormen een overgang van het steenen monument met de omgeving. De meeuw en het kleine voetstuk van de zuil zijn van grijsgroen gepatineerd brons.
Ontwerper van het monument is Ir. G. Friedhoff.
De meeuw is ontworpen en uitgevoerd door den beeldhouwer Theo van Reijn.

MONUMENT ANTHONY FOKKER

BEELDHOUWER THEO VAN REIJN

„DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN HET BOUWBEDRIJF IN NEDERLAND",

DOOR IR. J. J. VAN DER WAL.

Bovengenoemd boek, dat mij door de redactie van het Bouwk. Weekblad Architectura ter recensie werd gezonden, is voor architecten een zeer merkwaardig en interessant werk.
Merkwaardig allereerst om den persoon van den schrijver. Het gebeurt niet vaak, dat een aannemer met een wetenschappelijke publicatie als deze voor het voetlicht treedt, en het is daarom alleszins van belang, om het oor te luisteren te leggen. Maar zeer zeker is dit laatste noodzakelijk als iemand als Ir. J. J. van der Wal, directeur van een der grootste aannemingsmaatschappijen in Nederland, meent iets te moeten publiceeren. Beter bevoegd tot spreken zal zich van de zijde der aannemers wel niemand kunnen achten. De „andere zijde", die der architecten, rekent het zich dan ook tot plicht, deze studie zorgvuldig te overwegen, en er haar voordeel mede te doen.
Interessant is echter het boek ook om zijn inhoud, de economische ontwikkeling van het bouwbedrijf in Nederland.
Wij hebben niet te veel publicaties van dit soort; in Nederland is er, bij mijn weten, geen. En tot hunne beschaming zullen de architecten moeten erkennen, dat er over hun vak niets van dien aard bestaat. En hoe waardevol zou ook hiervan niet de publicatie van allerlei gegevens zijn. De geschiedenis van den architectenstand is waarschijnlijk nooit begonnen zelfs; de begrippen architect en bouwkundige werden vóór den allerjongsten tijd nooit scherp onderscheiden; de plaats van den architect in de maatschappij en als leider der bouwbedrijven is nooit vast komen te staan; de strijd voor de invoering van een onpartijdige arbitrage, de strijd om titel- en beroepsbescherming van den architect, zij zijn nog steeds van jaren her in vollen gang; collectieve arbeidsovereenkomsten met hun personeel hebben de architecten nooit afgesloten, dit personeel hangt nog steeds van de genade en willekeur van ieder af; nieuw opgekomen acties voor de scheiding van beroepen in de bouwbedrijven, voor gezamenlijke saneering van vele toestanden in het bouwbedrijf in samenwerking met de aannemers en de bonden van de werknemers, vragen de aandacht. Het valt dus niet te ontkennen, dat het een rijk en leerzaam werk zou zijn, de economische en sociale ontwikkeling van het architectenvak te schetsen. Want het is een misvatting, den architect alleen maar te zien als kunstenaar. Als de architect waarlijk goed en degelijk wil werken, dan mag hij zich niet tevreden stellen met het ontwerpen van een gebouw alleen, maar dan grijpt hij ook door zijn leiding bij de uitvoering diep in in alle geledingen van de maatschappij.
Het boek van Ir. J. J. van der Wal heeft de groote verdienste, bovenstaande en nog vele andere problemen aangaande het beroep van aannemer wetenschappelijk te behandelen en met bewonderenswaardige kennis van het werkelijke leven aan den lezer voor te zetten. Want Ir. v. d. Wal is er in geslaagd, ondanks den streng methodischen opzet, toch nergens het contact met het leven te verliezen. Dit zou dan ook wel bijna het ergste zijn, wat een aannemer kan overkomen! Maar nu terzake. Schr. opent zijn boek met een begrenzing en omschrijving van het onderwerp, en komt dan reeds terstond tot een onderscheiding van het aannemersbedrijf en de woningbouwonderneming, wat een heldere en gemakkelijke onderscheiding is. Een nadere onderverdeeling van het aannemersbedrijf schijnt zeer lastig te zijn, zooals men kan zien aan de groote verdeeldheid hieromtrent. Hiermede sluit dan Schr. zijn § 1. In deze eerste paragraaf echter zou men, naar mijn meening, nog wat meer hebben mogen verlangen. In het voorwoord doet schr. genoegzaam het belang van het aannemersbedrijf uitkomen, als hij constateert, dat 21% van alle in de industrie werkzame personen tot het bouwbedrijf behoort, en dat 8—10 % van het nationaal inkomen aan bouwdoeleinden wordt besteed. Maar de plaats van het aannemersbedrijf in het maatschappelijk leven blijft onbesproken. Toch lijkt het noodig, al is het ook maar schematisch, om deze aan te geven.
Ieder mensch heeft betrekkingen tot zijn medemenschen. Maar bijzondere betrekkingen heeft iemand, zoodra hij zich een beroep gekozen heeft. Dan zijn er de betrekkingen van:

1° Aannemer — Nederlandsche volksgemeenschap.
2° „ — alle bedrijfsgroepen in de bouwbedrijven, architecten, aannemers, personeel, als één geheel genomen.
3° „ — collega's.
4° „ — beroep.
5° „ — personeel in vasten dienst.
6° „ — opdrachtgever.
7° „ — bouwwerk.
8° „ — personeel, voor één bouwwerk in dienst.

Uit deze betrekkingen kan de plaats van het aannemersbedrijf gemakkelijk en alzijdig worden gedestilleerd, ook die betrekkingen, waarbij de economie een rol speelt en welke in het boek van schr. speciaal onder de loupe worden genomen.
Naar aanleiding van bovenstaande betrekkingen had ik ook gaarne, al was het nog zoo summier, een antwoord gehad op eenige algemeene vragen:
In welke verhouding staat het streven naar de economische ontwikkeling van het aannemersbedrijf tot de cultureele en sociale plichten, die het aannemersbedrijf evenals ieder heeft t.o.v. de Nederlandsche volksgemeenschap, de bouwbedrijven, de collega's, het personeel, den opdrachtgever?
Is de economie hoogste beginsel en winst maken hoogste doel?
Mag menschelijke arbeid geheel dienstbaar gemaakt worden aan het maken van winst m.a.w. mag hij louter koopwaar zijn?
Is de vrije, onbeperkte groei van een onderneming te verdedigen?
Is de vrije, onbeperkte concurrentie te verdedigen?
Hoe zou men zich de economische ontwikkeling in een corporatief geordende maatschappij denken?
Na deze eerste paragraaf deelt schr. de behandelde stof in drie deelen in: Verleden - Heden - Toekomst van het bouwbedrijf.
De geschiedenis van het bouwbedrijf wordt in 4 interessante paragrafen besproken. Al zeer vroeg komen er beroepsorganisaties tot stand van vrije ambachtslieden; in de middeleeuwsche bouwhut was alle macht in handen gelegd van den werkmeester en had in 't bijzonder de opdrachtgever, nadat deze eenmaal den werkmeester had aangesteld, niet den minsten invloed meer. In den gildetijd had het gilde een tijd lang een groote wetgevende bevoegdheid ten aanzien van de regeling der innerlijke verhoudingen; de werkzaamheid der gilden ging veel verder dan het economische alleen; de gilden hielden het ambacht hoog, de handarbeid gold niet als koopwaar, maar als een ten nutte der gemeenschap verkregen ambt; de bouwgilden leverden aanvankelijk aan den opdrachtgever alleen het verwerken der door den werkmeester gekochte materialen; later in de 17e eeuw kwamen reeds aanbestedingen van alle werkzaamheden in massa voor; de concurrentie der gilden was zooveel mogelijk uitgeschakeld, door aan ieder zijn eigen werkzaamheden toe te kennen; het verval der gilden zag een scherpe tegenstelling ontstaan tusschen meesters en gezellen, toen de meesters z.g. „bezette" gilden gingen creëeren en het den gezellen bijna onmogelijk gemaakt werd, den meestertitel te verwerven. Daarmee ontstond een standsverschil, er kwam een afzonderlijke arbeidersklasse, de tegenstelling tusschen kapitaal en arbeid werd hiermede gegrondvest. Het binnendringen van het economisch liberalisme, dat een omwenteling beteekende in de van oudsher heerschende economische inzichten, leidde tot het optreden van den aannemer, zooals wij dien kennen. Tot dan toe had het als natuurlijk gegolden, dat door de overheid leiding en ordening aan de ruilmaatschappij werd gegeven. Nu kwam daarvoor in de plaats de onbeperkte, individueele vrijheid, waarvan verwacht werd, dat zij de maatschappij automatisch zou ordenen. Het middel tot deze zelfordening der maatschappij was de vrije concurrentie, te bereiken door de „openbare aanbesteding". Het stelsel nu der openbare aanbesteding is de aanleiding geworden tot het optreden van den aannemer. Typisch is het, dat dit stelsel vrijwel direct leidde tot allerlei misstanden, die ook nu nog dagelijks voorkomen. Het liberalisme is er dus tot op onze dagen niet in geslaagd, eenige verbetering aan te brengen. Dat geeft te denken. Nu dan in onze dagen het einde van het liberaaleconomisch tijdperk schijnt te komen, zou er alles voor te zeggen zijn, als de vrije concurrentie bij het aannemen van bouwwerken werd vervangen door een meer gebonden stelsel.
In het vervolg dezer bespreking zal ik op deze gedachte terugkomen, naar aanleiding van het hoofdstuk, dat schr. over het aanbestedingsstelsel gaf. Het aanbestedingsstelsel werd mede aanleiding tot de noodzakelijkheid van toezicht op de uitvoering, en tot de noodzakelijkheid van de vaststelling van A.V.
In een interessante paragraaf behandelt schr. dan het opkomen van den woningbouw-ondernemer en het ontstaan van zuiver kapitalistische bouwondernemingen; vooral hier leidde het systeem der onbeperkte bedrijfsvrijheid tot grove misstanden. Een volgend hoofdstuk is gewijd aan het bouwbedrijf in dezen tijd. Schr. constateert, dat in de twintigste eeuw de eigenlijke overgang plaats gehad heeft van het handwerk naar de industrieele onderneming, althans voor den betonbouw, water- en wegenbouw, en het baggerbedrijf. Zeer belangwekkend is het te vernemen, dat het bouwbedrijf dezer groepen in de ontwikkeling naar grootbedrijf het gemiddelde van alle industrieele bedrijven tezamen reeds aanzienlijk heeft overschreden. Met verschillende tabellen (III,IV, V, VI) wordt dit alles verduidelijkt. Zijn in tabel V wellicht de onderaannemers en hun personeel medegeteld en komt het hooge totaal (40.505 resp. 216.961) in vergelijking met tabel III (22.811 resp. 99.253) daar vandaan?
Voor een groot deel der bouwbedrijven evenwel is, volgens schr. de ontwikkeling tot industrieel grootbedrijf uitgesloten, zoolang niet een wijziging in de techniek dezer bedrijfswerkzaamheden plaats vindt. Ik kan niet anders dan verheugd zijn, ten spijt van schrijvers enthousiasme voor het industrieele grootbedrijf, dat voor een groot deel der bouwbedrijven deze weg vooralsnog niet open ligt. Uit den omgang met vele aannemers met een klein en een middelgroot bedrijf heb ik ervaren, dat daar de verhoudingen tusschen werkgever en werknemers verre van slecht zijn. Vakbekwaamheid wordt daar nog hoog aangeslagen; de veredeling van het ambacht heeft er alle aandacht. En als vanzelf heeft dit de sympathie van den architect. Vervolgens liggen de verdiensten van den werkgever en de loonen van den werknemer hier veel dichter bij elkaar, dan in het grootbedrijf. Dit alles kweekt in het kleine en middel-groote bedrijf een gevoel van saamhoorigheid, ijver en zorg voor het werk.

Zou in het grootbedrijf, dat zoo gemakkelijk onpersoonlijk wordt, de arbeidsvreugde niet al te zeer worden verdrongen door den geest van economie, van winst om de winst?
In Deel B volgt dan de analyse van het bedrijf in zijn tegenwoordigen vorm. In onderscheidene hoofdstukken worden de grondslagen voor de productie, de loon- en arbeidsverhoudingen, de conjunctuur en het aanbestedingsstelsel behandeld.
In Deel C schetst schr. tenslotte de toekomstige ontwikkeling van het bouwbedrijf, zooals hij die zich denkt. De toekomst ziet schr. in een rationaliseering der bouwproductie, zoowel van de grondstoffen, de menschelijke arbeidskracht, als van het product zelve. Het laatste hoofdstuk van dit deel is dan gewijd aan het doelmatig beheer van de onderneming.
Deel B en C houden zich dus bezig met de vraagstukken, die oprijzen, zoodra de aannemer daadwerkelijk begint te bouwen. Uit het voorafgaande zal het den lezer duidelijk zijn, dat dus de (economische) betrekkingen van het aannemersbedrijf tot zijn personeel in vasten dienst, den opdrachtgever, het bouwwerk en het personeel in lossen dienst hier zullen onderzocht worden. Schematisch zou ik al deze betrekkingen als volgt bij elkander kunnen brengen:

ONDERNEMING	OPDRACHTGEVER	BOUWWERK
Leiding §21 en §29	Conjunctuur §14 en §15	Grond §8
Personeel §30-§32	Kapitaal §9	Materiaal §22-§24 (Machines enz. Bouwstoffen)
Kapitaal §9	Aanbesteding §16-§19	Arbeid §10-§13, §25-§28

Over wat schr. in § 29 van zijn boek zegt over het zeer sterk centraliseeren van de leiding van een bedrijf, dit moge algemeen aanvaard zijn misschien bij fabrieksarbeid. Maar het ambacht verzet zich naar mijn gedachte tegen een dergelijke centralisatie en normalisatie. Wanneer men in de levende natuur rond kijkt, is alles ook precies andersom. Elk wezen leeft en werkt daar geheel volgens zijn aard, de dieren volgens hun instinct, de mensch volgens zijn vrijen wil. En het doel van de natuur wordt op een uitstekende wijze bereikt, volgens de opperste leiding van den Schepper. Zoo lijkt mij ook de mooiste (en wellicht ook op den duur de goedkoopste) wijze van besturen en leiding geven, als ieder ondergeschikte, ongedwongen en vrij naar zijn aard werkende, toch medehelpt aan het door de leiding gestelde einddoel. De gothische bouwmeester b.v. liet zijn medewerkers aan den bouw eener kathedraal volledig vrij in hun eigen ambacht. Dit is zeer duidelijk te zien aan de beeldhouwkunst. Maar niettegenstaande dat bereikte de bouwmeester toch het d o o r h e m gestelde doel. Ja het zou zelfs onmogelijk zijn geweest, van te voren minutieus de rijke uitwerking vast te leggen. En in onzen tijd met zijn geweldige voorbereidingen aan teekenwerk, berekeningen enz. enz. is het resultaat van dat alles toch nog maar zeer armzalig. Er zal daarom ook naar mijne meening in 't geheel geen bouwkunst meer overschieten, als de rationalisatie tot in alle deelen van het bouwbedrijf werd doorgevoerd. Want dan overwoekert de zucht om steeds meer winst te behalen alle andere belangen. Zooals schr. immers terecht opmerkt in § 21, ontstond het rationalisme, omdat de ondernemer door lage productiekosten zijn winst wilde verhoogen. En ook nu nog is het niet anders. De zucht naar winst maakt in de gerationaliseerde bedrijven alles, ook den menschelijken arbeid, aan zich ondergeschikt. Dit is heidensch, en ofschoon in de kapitalistische maatschappij, die wij gekend hebben, dit beginsel algemeen aanvaard scheen, moet het veroordeeld worden. In een corporatieve maatschappij, waarin de vrije concurrentie en daarmee de ongelimiteerde winstmogelijkheid niet meer kan bestaan, zal waarschijnlijk de rationalisatie ook niet die groote rol spelen, die zij nu speelt.
Met het bovenstaande wil ik niet zeggen, dat de techniek van het bouwbedrijf niet ontvankelijk moet zijn voor verbeteringen.

Wat schr. in § 30—§ 32 opmerkt is in hooge mate belangrijk. Systematische arbeidsvoorbereiding is redelijk en daarmee menschelijk, en het is een te waardeeren bijdrage aan de ontwikkeling van de bouwtechniek, wanneer men er in slaagt, een begrooting van een bouwwerk te maken met uitschakeling van alle taxatie, volkomen objectief.
In § 9 spreekt schr. over de kapitaal-dispositie, en hij verduidelijkt de beteekenis ervan voor het aannemersbedrijf en voor het bedrijf der woningbouwondernemers. Voor het eerste is de directe beteekenis niet erg groot; voor het tweede is zij een der belangrijkste grondslagen voor de productie. Toch zijn er relatief weinig kapitaal-krachtige ondernemers in het woningbouwbedrijf werkzaam en zeer vele ondernemers met geringe middelen, mede door de gemakkelijkheid van kapitaalverschaffing door derden.
In § 14 en § 15 wordt dan gesproken over de conjunctuurgevoeligheid van de bouwbedrijven. Interessante paragrafen met zeer leerzame tabellen, die schrijvers stellingen ten duidelijkste steunen.
Aan het aanbestedingsstelsel worden dan § 16—§ 19 gewijd. Uit het hoofdstuk over de voor- en nadeelen, verbonden aan het stelsel van openbare aanbesteding vraag ik bijzonder de aandacht voor hetgeen schr. zegt: „Op het aannemersbedrijf heeft het systeem van openbare aanbesteding over het geheel een ongunstigen invloed gehad, en aan de toepassing van het systeem moeten de vele misstanden in het bedrijf worden toegeschreven." En: . . . „dat met de ontwikkeling van de aanbesteding de vakkennis en vakliefde over 't algemeen is afgenomen". Schr. haalt vervolgens de conclusies aan der enquête van 1909 onder de leden van den B.N.A. en besluit dan, dat bij beperking van de mededinging de gebreken, klevende aan het aanbestedingsstelsel grootendeels wegvallen. Dit laatste kan ik niet geheel met schr. eens zijn. Immers van de 6, in de conclusies van de B.N.A.-enquête opgesomde gebreken, kunnen b—f evengoed bij beperking van de mededinging voorkomen, als bij de openbare aanbesteding. Van het allergrootste belang is, wat schr. in § 18 zegt: „Naast de inschrijvingssom moeten dus ook factoren als deskundigheid, ervaring, soliditeit, moraal, enz. van den aanbieder in aanmerking worden genomen." Zeer waar is dit, zoodat de pogingen tot verbetering van het aanbestedingsstelsel mede uit deze overwegingen werden ondernomen.
Onder de paragraaf: „Het vraagstuk van de gunning van het werk" bespreekt schr. ook de z.g. richtprijsmethode, die vóór het uitbreken van den oorlog eenige jaren in bepaalde kringen is toegepast. De richtprijsmethode is evenwel niet enkel een quaestie van de gunning van het werk. Zij is veel meer. Vooreerst neemt de richtprijsmethode stelling tegen te hooge of te lage inschrijvingen. Zij pretendeert, met haar richtprijs een rechtvaardigen prijs vast te leggen, waarvoor de gemiddelde, deskundige aannemer het werk goed maken kan. Wat het persoonlijk initiatief daar beneden vermag, laat zij uitkomen in de mogelijkheid van een beperkte concurrentie; zelfs bestaat de gelegenheid, dat een aannemer, die meer dan 13 pCt. onder den richtprijs ligt en dit lage cijfer uit één of meer posten om bijzondere redenen aannemelijk kan maken, het werk toegewezen krijgt. Dit is dus wel een tegemoet komen aan het veelgehoorde bezwaar, dat deze methode te groote beteekenis zou hechten aan het toeval.
Naast de poging om een rechtvaardigen prijs vast te stellen, bedoelt de methode tegen te gaan het uitbuiten van onderaannemers (door ook nog voor dezen een richtprijs te bepalen) en arbeiders; het voorkomen van opzetten; het voorkomen, dat de opdrachtgevers zich zullen laten leiden door overwegingen van financieelen aard alleen. De richtprijsmethode is dus niet hoofdzakelijk economisch bedoeld, maar vooral sociaal. Dat schr. economische bezwaren ertegen in brengt, is te begrijpen; maar ik verneem in zijn boek niets van de groote sociale voordeelen, die uit de ervaring bleken. Daarom is de critiek van schr. eenzijdig. Het mag hier wel gezegd worden, dat de opdrachtgevers, die de laatste 5 jaren volgens de richtprijsmethode hun werken aanbesteedden, ongeveer een halve ton gouds méér uitgaven, dan bij het gunnen aan den laagsten inschrijver ware noodig geweest. Dat dit feit de aannemerswereld niet méér gezegd heeft, zou een aanwijzing kunnen zijn, niet, dat de methode verkeerd was, maar dat de aannemers gevangen zitten in een enghartig, louter economisch bezien van hun vak, en dat zij tot geen enkelen prijs bereid waren, afstand te doen van de vrije concurrentie. Tot geen enkelen prijs, zeg ik. Want, niettegenstaande de groote misstanden, die, ook volgens schr., grootendeels uit de vrije concurrentie ontstaan, hebben de aannemers-organisaties toch nog nooit de innerlijke kracht kunnen opbrengen, om een strijd te beginnen voor een gezonder aanbestedingsstelsel, zooals zij een glorievollen strijd streden en wonnen voor een betere rechtspositie van den aannemer. Deze machteloosheid was zelfs zoo groot, dat er ook niets gekomen is van een samenwerking van de organisaties van architecten, aannemers en onderaannemers, tot verbetering van het aanbestedingsstelsel, zooals die bepleit werd in de B.N.A.-enquête 1909. Dit alles voor oogen, besloten de opdrachtgevers, die de richtprijsmethode gingen toepassen, dan zelf een poging te wagen tot verbetering van het aanbestedingsstelsel, al voelden zij zeer goed, dat zij in hun streven de hulp van architecten en aannemers niet zouden kunnen missen. Tenslotte immers moet een werkelijk duurzame verbetering uit de vakkringen zelf komen. Daar was 5 jaren geleden nog geen kijk op. Maar nu? In den allerjongsten tijd zijn veler inzichten totaal gewijzigd. In plaats van verscheidene naast elkaar werkende architectenorganisaties, is het vorig jaar een nieuwe B.N.A. ontstaan, die plaats heeft voor alle architecten in Nederland. De aannemers kregen een federatie der verschillende bonden op hun gebied. Ik vraag me af, of het nu geen tijd zou zijn, in onderling overleg en na grondige studie, het aanbestedingsstelsel te herzien. Zou met name een studie-commissie, uit architecten- en aannemerskringen samengesteld, niet veel vruchtbaar voorbereidend werk kunnen doen? De in Frankrijk gevolgde methode van aanbesteding, die schr. voorstaat, kan mij niet bevallen. Ik ben niet overtuigd, dat hierbij niet gemakkelijk corruptie kan optreden, en er wordt niet tegemoet gekomen aan een beperking der vrije concurrentie.
In § 8 spreekt schr. over de beschikbaarstelling van den grond, vooral voor woningbouw; § 22 en § 23 behandelen de grondstoffen en de normalisatie en typisatie van den woningbouw. Hoofdzakelijk wordt bedoeld de volkswoningbouw.
Wij moeten bij den volkswoningbouw drie factoren onderscheiden: a. grond, b. woning, c. exploitatie. Daartegenover staat het gemiddelde, door den arbeider verdiende loon. Is dit loon toereikend, om alle exploitatiekosten eener woning te kunnen dragen, dan is er niets tegen, dat deze kosten ook werkelijk op het loon verhaald worden. Is het loon evenwel niet toereikend, dan wordt de zaak heel anders.
Evenals voeding en kleeding, behoort ook de woning tot de elementaire levensbehoeften. En de arbeider, die zijn werkkracht in dienst stelt van het algemeen welzijn, al is dit dan ook meestentijds indirect, heeft naar mijne meening het recht zulk loon te verdienen, dat hij zich en zijn gezin volgens zijn stand kan voeden en kleeden, dat hij volgens zijn stand kan wonen. Als nu door bepaalde omstandigheden een zoo hoog loon niet kan worden verdiend, dan verliest de arbeider daardoor geenszins zijn recht op een behoorlijke voeding, kleeding en woning. Dan moet van staatswege gezorgd worden voor deze elementaire levensbehoeften. Reeds sinds langen tijd nu is het gemiddelde arbeidersloon in Nederland ontoereikend om de huurkosten der arbeiderswoning op te brengen. En het lijkt mij volstrekt een tekortkoming ten opzichte van de Nederlandsche arbeidersbevolking dat deze toestand zoo lange jaren reeds voortduurt. Veel is over deze wanverhouding tusschen loon en woning reeds geschreven, en allerlei maatregelen om deze wanverhouding op te heffen, werden voorgesteld. Schr. pleit voor de industrialisatie van den volkswoningbouw. Wat daarvan te houden? Zooals ik reeds opmerkte, moeten bij den volkswoningbouw drie factoren worden onderscheiden: grond - woning - exploitatie. De staatshulp kan nu gevonden worden in alle drie factoren.
Wanneer de arbeider recht heeft behoorlijk overeenkomstig zijn stand te wonen, lijkt het mij niet ongerechtvaardigd, als de Staat den grond voor den arbeiderswoningbouw gratis en bouwrijp beschikbaar stelt. Immers zich zelf dien te verschaffen is de arbeider niet bij machte. Welnu dan lijkt het mij rechtvaardig, dat allereerst de staatshulp gezocht wordt in de noodige grondverschaffing. Dat zou de exploitatiekosten allicht met ± 16 % verminderen. Deze vermindering zal in de meeste gevallen niet voldoende zijn, en zullen als tweede de bouwkosten moeten worden verlaagd. Dit nu, zegt schr., zal slechts kunnen gebeuren door industrialisatie.
In § 22 over het doelmatigst gebruik der grondstoffen, doet schr. in dit verband een aanval op ons vaderlandsche materiaal bij uitstek, den baksteen en den baksteenmuur. Tegenover de bezwaren tegen den baksteen en den baksteenmuur naar voren gebracht, staan ook groote voordeelen. En hoe interessant ook de proefnemingen geweest mogen zijn in het betondorp in Watergraafsmeer, zooals schr. mededeelt, het feit alleen al, dat met het intreden van meer normale toestanden (na den oorlog) in het bouwbedrijf men weer algemeen tot de oude en beproefde methoden terugkeerde, zegt toch wel wat. Schr. geeft trouwens zelf toe, dat belangrijke finantieele voordeelen à priori al niet te verwachten zijn van nieuwe constructies, omdat een 22 cm dikke gevel- of bouwmuur het practisch bereikbare kostenminimum al vrij dicht benadert. Wat zou men dan gaan zoeken naar andere materialen, die in aesthetisch opzicht bijna altijd verre ten achter zullen staan en wellicht een on-Nederlandsch karakter zullen vertoonen? Misschien zou skeletbouw een oplossing geven.
Schr. gaat dan in § 23 over tot bespreking van de normalisatie en typisatie der woningen, normalisatie van onderdeelen en typisatie van plan en indeeling, ja van heel het huis. Hier kan ik het met schr. eens zijn. Normalisatie en typisatie zullen de bouwkosten aanzienlijk verlagen. Niet echter één woning, bruikbaar voor elk deel van het land. Maar voor elk gewest een eigen karakter. De locale eigenaardigheden kunnen best met een voldoende normalisatie en typisatie verbonden worden, terwijl men dan toch een zekere vervelende monotonie ontgaat. Hier ligt een belangrijke taak voor de architecten, in samenwerking met handelaar en aannemer.
Plan en indeeling eenmaal vastgelegd, komen er vanzelf standaard-oplossingen voor trappen, keukens, enz. Ik zie niet in, dat de architect op dit gebied een vrijheid van handelen zou mogen opeischen, die zou neerkomen op het achterwege blijven van een alleszins behoorlijke arbeiderswoning. Of heeft het verleden den architect niet voldoende geleerd, dat het stellen van overdreven aesthetische eischen uiteindelijk tot resultaat heeft, dat men den architect vergeet en links laat liggen? Het is heelemaal niet noodig, dat men het vraagstuk van den arbeiderswoningbouw meer als een economisch, dan als een artistiek probleem ziet. Maar het moeten verstandige en talentvolle architecten zijn, die er zich mee bezighouden. Zij moeten van de arbeiderswoning niet méér willen maken, dan zij in wezen is. Zij is geen middenstandswoning, ook niet in onderdeelen. Alles, wat zij meer wil schijnen dan een arbeiderswoning, is er naast.
Dan wijdt schr. nog eenige paragrafen aan arbeid en loon. § 25—§ 28 gaat over rationeele arbeidsverdeeling, het doelmatigst gebruik van de menschelijke werkkracht en de ver-

vanging van den handarbeid door machines; zeer interessante paragrafen; § 10—§ 13 behandelen het loon. Deze paragrafen zijn een zeer speciale aandacht overwaard. De verhouding van de loonen tot het algemeen prijsniveau, de verhouding van de loonen van bouwvakarbeiders tot de loonen van andere arbeiders, wordt zeer instructief door schr. behandeld.
In § 13 bewijst schr. hoe en waarom er een blijvend teveel aan arbeiders, vooral aan ongeschoolde en geoefende arbeiders, tusschen 1920—1930 ontstond. Statistieken van na 1930 publiceert schr. niet, maar veilig is aan te nemen, dat de toestand niet beter is geworden. En wat de reactie der werkloosheid op het aantal werkgevers betreft, het zou interessant zijn, na te gaan, hoeveel arbeiders van voorheen alléén om deze reden patroon zijn geworden. Het zijn er zeer velen. Dat zulks de laatste 10 jaren heeft kunnen gebeuren, wijst op een zwakke plek in de organisatie van ons bedrijfsleven. Vestigingswetten hebben getracht het euvel te keeren, maar toch is dat lang niet genoeg. Er moet van binnen uit een saneering van het aannemersbedrijf plaats hebben. De nieuwe B.N.A. stelde een register voor de bouwdirectie op, en is voornemens zijn leden dienovereenkomstig te schiften; zoo zal het ook noodig zijn, dat de aannemersbonden in gezamenlijk overleg een register van de bouwuitvoering opstellen en daarnaar hun leden schiften. Niet eerder zal het vak beter kunnen worden.
Hiermede is de bespreking van het boek van Ir. J. J. van der Wal geëindigd. Het moge ernstig worden bestudeerd en geraadpleegd.

RECTOR VAN HELVOORT.

DE BESCHERMING VAN ONZE MONUMENTEN.

XVIII. DE NIEUWE KERK TE DEN HAAG.

Wat is het, dat het vormschema van den klassieken Griekschen bouwstijl zulk een magische kracht heeft verleend, dat dit schema meer dan 20 eeuwen lang bij het bouwen is gevolgd. Zien we nog niet dagelijks langs den weg nieuwe bouwsels, waarin een bandje, een biesje, een sprongetje, slap en verfomfaaid, hun oorsprong vinden in het gespierde en edele profiel van de Grieksche monumenten? Wat is het, dat dit vormschema, ondanks den geweldigen slag dien de Gothiek op zijn bestaan toebracht, na drie- vier eeuwen weer een nieuwe geboorte beleefde en sindsdien tot op den dag van heden, de bouwkunst niet verliet?
Is het de markante plastische uitdrukking van dragen en gedragen worden, van steunpunt en last, van de oer-begrippen dus, die het bouwen bepalen en waarvoor de bouwkunstenaars na

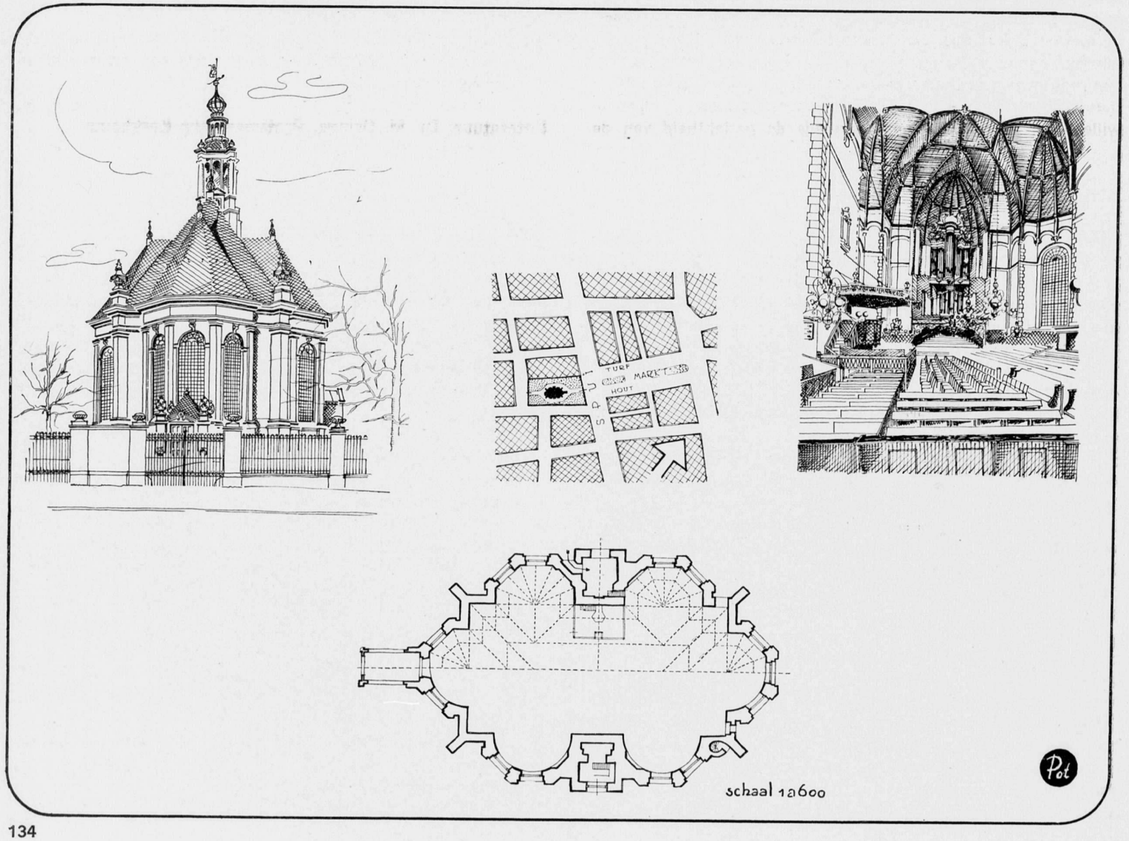

20 eeuwen nog geen edeler uitdrukking hebben gevonden. Is inderdaad in den Griekschen bouwstijl de bouwkunst „geopenbaard", zoodat een architect eens zeide: „Bouwen zonder klassiek te zijn, is geen bouwkunst". Men zou het bijkans zeggen, als men die gebouwen ziet, waarin kennelijk nieuwe ruimteproblemen de architecten bezig hielden, maar waarbij het klassieke gevelschema door hen als de gewoonste zaak ter wereld werd aanvaard.
Zij waren in den geest met wezenlijk nieuwe architectonische vraagstukken bezig, terwijl het verband van dat nieuwe met inkleeding, met de expressie — dat toch als een voor de hand liggend verband kan worden aangemerkt — hen blijkbaar niet bezig hield. Het omgekeerde geval doet zich ook voor, waarbij men ziet hoe men in verband met in wezen oude en zelfs verouderde ruimtevorming hopeloos tracht tot nieuwe vormgevingen te komen.
De Nieuwe Kerk aan het Spui te Den Haag, op 5 Mei 1656 ingewijd, ontleent haar belangrijkheid aan het feit, dat de ontwerper gezocht heeft naar een nieuwe ruimtevorm voor het Protestantsche bedehuis. Reeds Hendrick de Keyser had pogingen daartoe aangewend in zijn Westerkerk, door het aanbrengen van 2 transepten. Noorwits, de architect van de Nieuwe Kerk te Den Haag (naar althans vrij algemeen wordt aangenomen) kwam tot een grootsche ruimte, door aan den centralen rechthoek uitbouwen aan te brengen, dan wel 2 overhoeks geplaatste vierkanten elkaar gedeeltelijk te laten doordringen. Aldus is een ruimte ontstaan, die volgens Dr. Vermeulen „niet anders dan wezenlijk en volkomen Barok kan worden genoemd". Inderdaad, al verraadt de uiterlijke vormgeving nog slechts symptomatisch barokachtigheid.
Hoe ongemeen knap en origineel het vraagstuk werd opgelost, de oplossing was nog niet volkomen. Waar ligt in deze ruimte het centrale punt? Wat beteekenen de deelen der ruimte, achter den preekstoel gelegen? Volgens welk leidend beginsel stoffeert men deze ruimte met de kerkmeubelen? De plaatsing is geheel willekeurig. Vergelijkt men daarmede de gerichtheid van de kathedrale ruimte, die de plaats der verschillende objecten nauwkeurig of binnen nauwe grenzen voorschrijft, dan is de Nieuwe Kerk een willekeurige suite, waarin men naar eigen smaak de meubels kan plaatsen. De preekstoel is als de theetafel, in het arrangement op de beste plaats voor het gebruik te zetten. Maar de preekstoel vraagt architectonisch zijn plaats; dus op een dwingend bepaalde plaats in de ruimte. Eerst daarmee wordt hij waarlijk de preekstoel van het kerkgebouw.
Is de aangebouwde ingang niet het vergeten pakje dat aan den koffer hangt, zooals een architect, die overigens zelf in zijn latere werk meermalen pakjes vergat, het eens uitdrukte. Uiterst langzaam schrijdt de bouwkunstige idee voort. Thans, 300 jaren na den bouw van de Nieuwe Kerk te Den Haag, laten dezelfde problemen als die waarmede de architecten toen rondliepen, de architecten van heden niet met rust. Naast de schoonheidsbeleving, welke bouwwerken kunnen geven, openbaren zij in hun achtereenvolgend tot-stand-komen, een strijd van den menschelijken geest ter bereiking van een ideaal doel, dat nooit bereikt is en zal worden, omdat er bouwkunst is.
De Nieuwe Kerk is een baksteenbouw met natuursteenen pilasters en door monumentale vazen bekroonde hoeksteenen. Het mooie leien dak wordt bekroond door een ongemeen fraai open vierkant torentje. De situatie van de kerk aan de samenkomst van twee grachten, was vóór de demping dier grachten in 1903, veel gunstiger.
De kerkruimte is inwendig overwelfd door houten ton- en straalgewelven, voorzien van een beschieting, welke op oude doorsnedeteekeningen van de kerk niet schijnt aangegeven te zijn. De gesneden renaissance preekstoel en enkele gesneden banken dateeren uit den stichtingstijd.
Boven den preekstoel is in den muur een wit marmeren epithaaf ingemetseld van Reiner Pauw, die in 1649 den eersten steen voor de Kerk legde.

J. P. M.

Litteratuur: Dr. M. Ozinga, Protestantsche Kerkbouw.

VERSLAG 1940 M.T.S. VOOR BOUWKUNDE TE AMSTERDAM.

Verschenen is het 11de jaarverslag van de Middelbare Technische School Dongestraat. Het verslag gewaagt van sterken groei. Het aantal leerlingen steeg in tien jaar tot 264. Totaal ontvangen aan deze M.T.S. met bijbehoorende avondcursussen 586 leerlingen onderwijs. Het aantal leeraren is 43. De M.T.S. wordt bezocht door 183 Amsterdammers en door 81 leerlingen uit 43 andere gemeenten.
Er zijn 7 vrouwelijke leerlingen. Van de 272 ingeschreven candidaten bij het toelatingsexamen werden er 94 geplaatst. Aan het eindexamen namen 53 candidaten deel, 46 slaagden, nl. 24 van de afdeeling Bouwkunde en 22 van de afdeeling Weg- en Waterbouwkunde.
De M.T.S. heeft sedert haar opening 264 getuigschriften uitgereikt. De voorbereidende cursus (avondcursus) wordt door 77 leerlingen bezocht. Het aantal leerlingen van den opzichterscursus, genaamd Industrieschool (avondcursus) met een afdeeling voor Bouwkunde en een voor Werktuigenbouwkunde, bedraagt 245. Het eindexamen der Industrieschool werd afgelegd door 36 candidaten; 29 verwierven het getuigschrift, nl. 15 bouwkundigen en 14 werktuigbouwkundigen.
Kon het vorige jaar worden gewezen op het tot stand komen van een belangrijke vergrooting van de schoolruimte nl. door de geheele benedenverdieping van de V.L.O. school Nr. 43, een oppervlakte van 600 m², thans dreigt wederom tekort aan ruimte. De snelle groei van de school, M.T.S. met alle bijbehoorende cursussen, baart veel zorgen. Het verslag is geïllustreerd en bevat o.m. een portret van den in Mei 1940 overleden voorzitter, den heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk.

42e JAARVERSLAG VAN DE VEREENIGING TER VEREDELING VAN HET AMBACHT.

Verschenen is het jaarverslag over 1940 van deze bekende vereeniging. Ondanks de ongunst der tijden in het voorjaar van 1940, zijn de examens der vereeniging voor „gezel" en „meester" dank zij de aandrang van de zijde der candidaten zelf, doorgegaan, zij het in een verminderden toeloop. Verschillende wetenswaardigheden over het verbeteren van de vakopleiding door de vereeniging zijn in dit verslag te vinden.

LEDENPALEN VAN GEWAPEND BETON.

Men verstaat onder „ledenpalen" een zoodanige paalconstructie, waarbij de paal uit twee of meer geledingen bestaat. Bestaat de paal uit twee stukken, dan is daarvoor de naam Duplexpaal geschikt.

In het navolgende zal een en ander over Duplexpalen worden medegedeeld aan de hand van een omschrijving, die de N.V. Schokindustrie te Zwijndrecht samenstelde in verband met den uitslag van een proefheïïng, die in het najaar van 1940 op het terrein van vorengenoemde fabriek werd verricht.

Palen van gewapend beton hebben het nadeel, dat zij hoofdzakelijk gewapend moeten worden met het oog op belastingen die zij krijgen vóór zij in het werk hun dragende functie te verrichten krijgen. Het transport van de fabriek naar de bouwplaats, en het ophijschen van den paal in de heistelling, maken een wapening noodig, die afhankelijk is van de lengte van den paal. Heeft men met vierkante palen te doen, dan wordt aangenomen, dat de paallengte niet grooter mag zijn dan 60 maal de dikte, indien de paal op het werk wordt vervaardigd, en ten hoogste 55 maal die dikte, indien de paal op de fabriek wordt gemaakt, en daardoor meer van het transport zal hebben te lijden.

Lange palen krijgen een groote dwarsdoorsnede en worden moeilijk hanteerbaar. Het is daarom begrijpelijk, dat naar een methode gezocht is, den paal uit twee stukken te laten bestaan, die dan ieder voor zich een betrekkelijk kleine doorsnede kunnen krijgen, en waarvan het bovenstuk na het inheien van het onderstuk op dit onderstuk gezet wordt, waarna het geheel als één paal verder kan worden geheid.

Behalve het groote voordeel van lichte palen en veel minder wapening wordt nog een tweede voordeel bereikt, n.l. het veel eenvoudiger heien der palen, omdat met een lichte, en dus gemakkelijk verplaatsbare heistelling kan worden volstaan. Bovendien is een veel lichter blok voldoende, en is het zware stoomblok niet meer noodig.

Het gaat er nu om, een goede verbinding van de beide paalstukken te construeeren.

De bovenbeschreven uit twee stukken bestaande paal is dus te vergelijken met den houten paal met opzetter van gewapend beton, die reeds vele jaren in de praktijk wordt toegepast. Het samenstel wordt ook hier, na het inheien van het onderstuk van hout, verder geheid, en de verbinding der beide samenstellende deelen is daarbij in den regel voortreffelijk. De omstandigheid, dat met deze constructie de houten paal bij diepgelegen grondwater toch onder het grondwaterpeil kan worden weggeslagen, is een voordeel van de goede keuze der twee verschillende bouwmaterialen.

De toepassing van ledenpalen van gewapend beton geschiedde reeds bij het maken van een fundeering te Batavia door de N.V. Hollandsche Beton Maatschappij, die ten behoeve van dat werk een octrooi voor een ledenpaal aanvroeg in 1917.

Bij deze constructie was de onderpaal van achtkanten vorm, met conisch boveneind. Deze kop paste in een ruimte (het „huis"), onder in den bovenpaal. De tapsche afwerking van kop en huis moet als een minder gewenschte vorm worden beschouwd, die gevaar geeft voor het uit elkaar heien van het huis.

Een tweede toepassing van den ledenpaal van gewapend beton had plaats bij de spoorwegwerken aan de Oostzijde van Amsterdam bij een der door de Nederlandsche Spoorwegen gebouwden onderdoorgang. Daarvoor waren palen van 21 en 23 meter lengte noodig. De vierkante palen van 38 x 38 cm konden bij die groote lengte uiterst moeilijk geheid worden. De aannemingsmaatschappij Oberon stelde daarom aan de directie voor, palen uit twee stukken te gebruiken, zwaar 30 x 30 cm.

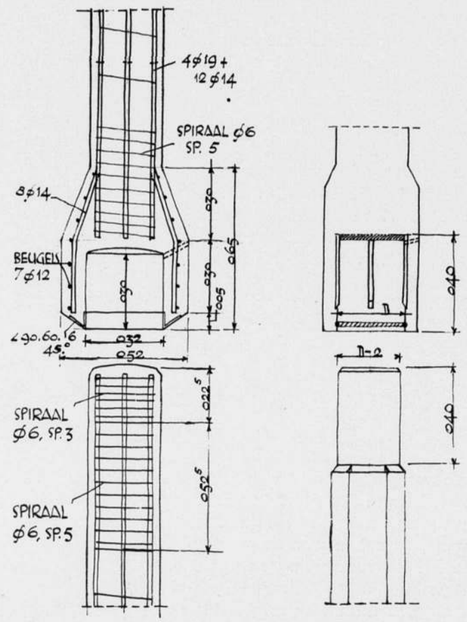

Zij hadden een onderlinge verbinding door middel van een vierkant huis van 30 cm diepte, wijd 32 x 32 cm.

Door gebruik te maken van een speciale heimachine was het mogelijk, den bovenpaal zuiver in het verlengde van den onderpaal aan te brengen.

Door heiïng van een tweetal proefpalen, die na het inheien weer werden getrokken, kon geconstateerd worden, dat de verbinding goed was gebleven, en dat tegen deze werkwijze geen bezwaar bestond. Ook werden op deze wijze schoorpalen toegepast. De palen werden door de Schokindustrie geleverd.

De Schokindustrie is daarna op den ingeslagen weg verder gegaan, en heeft getracht palen te maken, die met de gewone heistelling kunnen worden geslagen, zonder dat deze van een speciale inrichting voorzien is om door geleiding de paalstukken zuiver in elkaars verlengde te houden.

Zij is tenslotte gekomen tot een verbinding, waarbij de achtkante paal voorzien is van een iets kleineren cylindrischen kop van 40 cm lengte. Deze kop past in eeen eveneens cylindrische buis, met een diameter die 2 cm grooter is. De paalkop wordt gecentreerd door een viertal regelmatig over den omtrek van het huis verdeelde vertikaal geplaatste eiken latjes, die de rol van de speciale leidinrichting in de stelling overnemen. Bovendien wordt in den bodem van het huis een vuren plankje aangebracht om te voorkomen, dat beton direct op beton slaat.

De Schokindustrie beveelt aan, een mortellaag 1 : 3 tusschen kop en huis in aardvochtigen toestand aan te brengen, waardoor de twee paalhelften tot één geheel kunnen versteenen. Er is een ontluchtingsgat aanwezig om overtollige specie te laten ontwijken. Een touw-ring aan de onderzijde van het huis moet deze specielaag tijdelijk afsluiten.

De proefheïïng van een drietal palen verliep op bevredigende wijze. De onderpalen waren bij de proef alle 10 meter lang, de bovenpalen waren korter. De verbindingen bleken na het trekken onwrikbaar vast te zitten. Met den touwring werden nog moeilijkheden ondervonden.

H. G. J. S.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 18

3 MEI 1941

REGELING VAN HET ARCHITECTEN-HONORARIUM VOOR DEN WEDEROPBOUW.

(met uitzondering van den wederopbouw van boerderijen).

Hieronder nemen wij de Regeling van het architectenhonorarium voor den wederopbouw op, zooals deze is vastgesteld door Dr. Ir. J. A. Ringers, Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid, na overleg met het Dagelijksch Bestuur van den Bond.

Dr. Ir. Ringers stond ons toe deze regelen heden te publiceeren.

De regeling is uitsluitend bestemd voor den wederopbouw, met uitzondering van den wederopbouw van boerderijen. De op de normale honorariumtabel toegepaste verlaging van percentages wordt door het Dagelijksch Bestuur aanvaardbaar geacht, in verband met het feit, dat de regeling uitsluitend geldt voor degenen, die getroffen zijn door de oorlogsramp, en voor wie het bouwen onder de tegenwoordige omstandigheden toch reeds zeer bezwaarlijk moet worden geacht.

1. Voor zoover onderstaande bepalingen geen afwijkingen daarvan inhouden, blijven de bepalingen van de z.g. Algemeene Regelen van den B.N.A. (in het volgende aan te duiden met AR 1932), incl. aanvulling op 1 November 1938 en van de Regelen voor woningen voor de Volkshuisvesting van den B.N.A. en den Nationalen Woningraad (1931) gewijzigd in 1935, van kracht.

2. Wederopbouw van woningen met een inhoud van 275 m³ of minder, mits gebouwd in groepen van minstens vijf volgens éénzelfde bestek, wordt beschouwd als „woningwetbouw". Voor dit geval gelden de Regelen voor woningen voor de Volkshuisvesting (1931), met dien verstande, dat de korting van 10 % (wijziging 1935) vervalt.

3. Voor wederopbouw van de overige woningen en gebouwen en van de woningen met een inhoud van 275 m³ of minder, welke afzonderlijk of in groepen van minder dan vijf worden gebouwd, gelden de A R 1932 met inachtneming van de volgende punten:

   a) De in de tabel bij art. 7 voorkomende percentages van de bouwsom voor honorarium en werkteekeningen worden met 20 % verminderd in verband met de stijging der kosten voor bouwmaterialen;

   b) Voor het zuiver honorarium (dus excl. werkteekeningen) geldt daarbij een maximum van 6 %, voor de werkteekeningen een maximum van 1,20 % van de bouwsom;

   c) Waar plaatselijk een percentage van de bouwsom als architectenhonorarium gebruikelijk is, dat lager is dan uit klasse A van de B.N.A.-regels zou volgen, wordt dit plaatselijk percentage om de onder a vermelde reden met 20 % verminderd.
   Bij geschillen of onzekerheid over de vraag, wat als plaatselijk gebruik is te beschouwen, beslist de Algemeen Gemachtigde;

   d) De aanvulling van art. 7 (November 1938) wordt niet toegepast;

   e) In art. 11b worden de woorden „nieuwe materialen" vervangen door „oude materialen".

4. Van de bepalingen der genoemde regelingen zijn in het kader van de regeling voor den wederopbouw niet van toepassing:
   Regelen voor de Volkshuisvesting 1931 Art. 25;
   A R 1932 art. 9, 12, 13, 14, 21, 22.

5. In gemeenten of streken, waar door den Algemeen Gemachtigde een bouwbureau is ingesteld ten einde de uitvoering van den bouw te centraliseeren, wordt, tenzij plaatselijk door den Algemeen Gemachtigde een andere regeling wordt getroffen of goedgekeurd, aan de afzonderlijke architecten geen opdracht verleend voor dat deel van de werkzaamheden, waarbij het bouwbureau wordt ingeschakeld. De opdrachtgever wordt geacht de opdracht met betrekking tot genoemd deel der werkzaamheden aan het bouwbureau te hebben gegeven. Het bouwbureau roept dan de medewerking van den architect in zooals in art. 6 nader wordt aangeduid.
   Dit deel van het werk kan omvatten:
   a. het bestek,
   b. de begrooting,
   c. het voeren van directie, al of niet met aanbesteding,
   d. het vervaardigen van de werkteekeningen.

6. Ten aanzien van de in art. 5 sub a, b, c, d genoemde werkzaamheden regelt de leider van het bureau plaatselijk de werkverdeeling tusschen de afzonderlijke architecten en het bouwbureau, onder nadere goedkeuring van den Algemeen Gemachtigde, die eveneens in mogelijke geschillen beslist.

7. In verband met de vermindering van werkzaamheden, welke voor den architect het gevolg is van de inschakeling van het bouwbureau, wordt het architectenhonorarium verlaagd en de in art. 7 van de A R 1932 gegeven onderverdeeling van het honorarium gewijzigd.
   Hiervoor worden de bouwbureaux in twee groepen verdeeld, afhankelijk van de mate, waarin door de bemoeiingen van het bouwbureau de werkzaamheden van de afzonderlijke architecten worden verminderd. De Algemeen Gemachtigde stelt op voorstel van het hoofd van elk bouwbureau vast in welke groep het bureau wordt ingedeeld.

8. De verdeeling, zooals deze in art. 7 der A R 1932 is opgenomen, wordt voor bovengenoemde groepen als volgt:
(in procenten van het hierboven in art. 3 berekend honorarium)

	geen bouwbureau	bouwbureau groep A	bouwbureau groep B
voorloopig ontwerp	10	10	10
uitvoeringsontwerp	40	40	40
bestek	10	7½	5
begrooting	5	2½	2½
directie met of zonder aanbesteding	35	20	12½
totaal honorarium	100	80	70
werkteekeningen (vergeleken met het in art. 3 genoemde)	volledig	gehalveerd	nihil

9. In bijzondere gevallen kan, wanneer de werkverdeeling volgens art. 6 hem daartoe aanleiding geeft, de Algemeen Gemachtigde de in art. 8 genoemde bedragen wijzigen.

10. De in art. 7, 8 en 9 genoemde korting wordt niet toegepast voor gevallen als in art. 2 omschreven, onafhankelijk van de mate, waarin als gevolg van de toepassing van art. 5 en 6 het werk van de architecten vermindert.

11. Omzetbelasting wordt geacht in het volgens deze regeling bepaalde honorarium te zijn begrepen.

12. Reiskosten, onkosten en verschotten worden, tenzij anders is overeengekomen, aan den opdrachtgever in rekening gebracht volgens art. 17 a, b, c van de A R 1932, ook voor de in art. 2 genoemde gevallen.

13. Bovenstaande bepalingen gelden niet voor den wederopbouw van boerderijen. Hiervoor is een afzonderlijke regeling vastgesteld.

14. In gevallen, waarin de Algemeen Gemachtigde het noodig oordeelt de plannen van een architect aan supervisie te onderwerpen alvorens daaraan zijn goedkeuring te hechten, is hij bevoegd de kosten van deze supervisie geheel of gedeeltelijk ten laste van den architect te brengen, een en ander volgens nader te stellen regelen.

15. Korting ingevolge art. 14 vindt niet plaats, wanneer het honorarium van den architect reeds wordt verminderd op grond van de art. 7, 8 en 9 dezer regeling of wanneer art. 2 van toepassing is.

16. In bijzondere gevallen, wanneer de omstandigheden zich wijzigen, of wanneer plaatselijke toestanden dit gewenscht maken, kan de Algemeen Gemachtigde beslissen, dat wordt afgeweken van de bepalingen dezer regeling, ook al is in de bepaling zelf dit voorbehoud niet uitdrukkelijk geformuleerd.

De Algemeen Gemachtigde voor den
Wederopbouw en voor de
Bouwnijverheid,

's-Gravenhage, 25 April 1941. Dr. Ir. J. A. RINGERS.

MEDEDEELINGEN VAN DE COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES.

Vijfde Mededeeling.

Schuifraam-constructie.

Ook voor het schuifraam, dat in stedelijke woningen veel toepassing vindt, heeft de commissie gezocht naar een oplossing voor een door de fabriek geheel schuifbaar gemaakt stel ramen. Voor de gebruikelijke balanceering van schuiframen door middel van tegenwichten bleek tamelijk veel hout noodig te zijn. De Avri-patent schuifraamveeren maakten een zeer eenvoudige en weinig hout eischende constructie mogelijk. Het ligt daarbij voor de hand, om den vasten rand met de grootste afmeting in de richting van de muurdikte te plaatsen. Als dikte meende de commissie een maat van 35 mm te moeten aanhouden. De breedte-afmeting volgt uit de gezamenlijke dikte van de beide ramen en de daartusschen in te laten schuiflat. In dit randhout van 35 bij 93 mm is in het midden een eikenhouten lat van 22 bij 25 mm ingelaten. Om een sponning voor het bovenraam te vormen is aan den voorkant een eveneens eiken stuk opgelijmd en geschroefd. Aan den binnenkant kan op den rand met belegschroeven een belegstuk opgeschroefd worden.

Om dit geheel wederom klemmend tegen een in te metselen betonsteenen omranding te bevestigen, heeft de commissie de voorkeur gegeven aan een bevestiging met keilbouten boven de in het buitenland voor monteerbare raamranden gebruikelijke houvasten. Dat maakt tusschenschakeling van eenige haaks omgezette stalen strippen noodig, die met houtschroeven aan den buitenkant van den houten rand worden vastgeschroefd. Door een in den buitenkant van het voorstuk ingeschaafde rechthoekige groef met plaatselijk een diepere ronde groef voor een hennepkoord of iets dergelijks kan met deze keilbouten een zeer dichte aansluiting van den te monteeren houten rand aan de betonsteenen omranding verzekerd worden. Deze wijze van aanbrengen maakt het noodig de achtermetseling van de betonstijlen en dorpels eerst later na het stellen van het kozijn aan te brengen. Deze achtermetseling kan bestaan uit een omvoering van de drijfsteenbeklamping in de binnenneg van de muuropening. Na het afpleisteren kan daartegen een sponninglat gespijkerd worden, die over het belegstuk grijpt. De bovendorpel heeft geheel dezelfde doorsnede als de stijlen; het platstukje kan hier vast bevestigd worden. Aan den onderkant is geen houten dorpel noodig. Het onderraam kan op de gebruikelijke wijze aan den betonsteenen dorpel aansluiten. De kloostersponning voor het bovenraam kan in het kussen van den steenen dorpel doorgevoerd worden.

Deze constructie heeft in den tegenwoordigen tijd het voordeel, dat niet alleen op hout bespaard wordt, doch ook op kramerijen als koord, koordschijven en tegenwichten, hetgeen bij den massabouw een groote rol speelt.

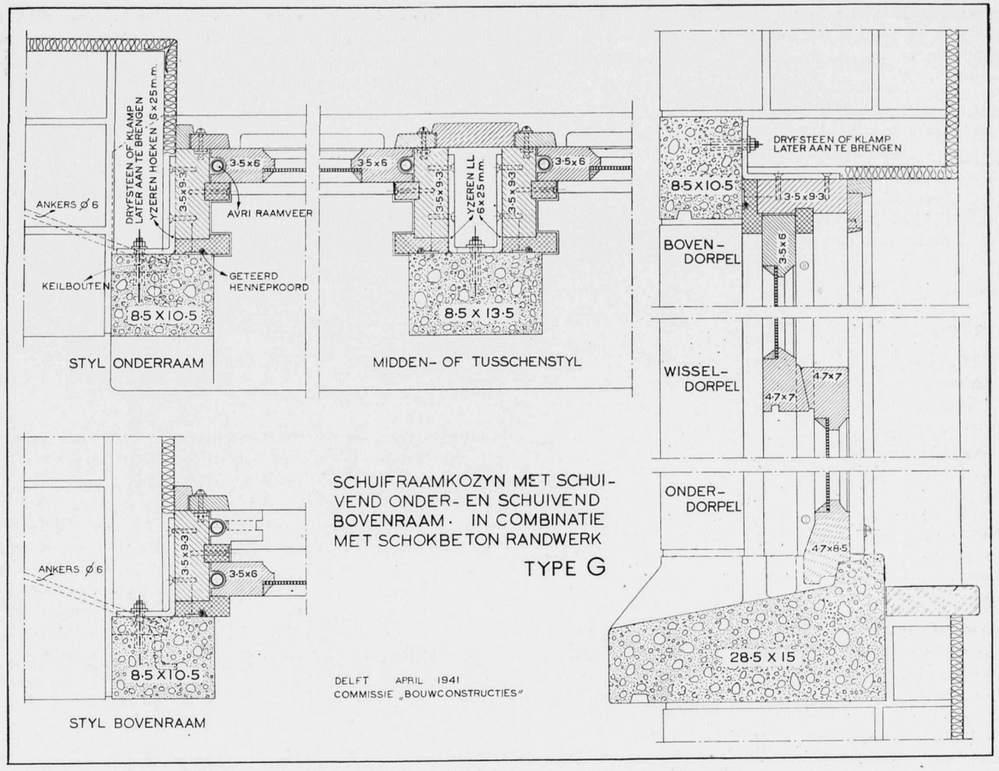

SCHAAL 1 A 5

VAN MENSCH TOT MENSCH.

Wij hebben thans het genoegen gehad den heer van der Steur te mogen volgen op zijn wandeling door den hof der herinnering. Wat een sombere tocht! zoo somber zelfs dat hem de moed in de schoenen zonk en hij zelfs niet verder kon gaan. Het was ook erg gesteld met de vier huisjes waar wij langs gevoerd werden. Een lichtpunt meen ik er echter aan te mogen ontdekken, blijkbaar dankten deze bouwsels hun ontstaan aan het brein van beunhazen van wie niet beter is te verwachten en waar schoonheidscommissies en dergelijke instellingen vrij goed tegen optreden. De tocht kan echter tot nog somberder stemmingen aanleiding geven zonder dat het noodig is door den hof der herinnering te gaan. Wij stellen ons op in het centrum van Rotterdam en nemen de moeite de belangrijke bouwwerken welke ons overgebleven zijn eens nauwkeurig gade te slaan en maken de balans op van deze toch alle in de 20ste eeuw verrezen bouwwerken. Wij zullen moeten erkennen dat het raadhuis en de bibliotheek er dan nog niet het slechtste afkomen. Nu laat ik de kwestie dak of geen dak buiten beschouwing, want een ieder weet toch dat dat niet het criterium is, beide kunnen goed zijn, het komt er slechts op aan hoe het gehanteerd wordt, men kan zelfs in de nabijheid van het raadhuis ervaren dat met een dak de architectuur niet altijd te redden is.

De conclusie na deze sombere wandeling lijkt mij wel wat te simplistisch gesteld: Een huis moet niet anders zijn dan een eenvoudige rechthoek, opgetrokken zoo hoog als het gebruik eischt (veronderstel eens van niet) en daar bovenop een eenvoudig dak met een goed gedetailleerde goot en een goed geplaatst raam (denk er aan geen gebogen lijnen). Het klinkt roerend eenvoudig. Is het zoo eenvoudig?

In dit verband komen mij de beschouwingen van Prof. Zwiers in herinnering over „architectuur en samenleving", deze getuigen van een gezonde opvatting en kunnen verhelderend werken. Laat de toon toch gezond en krachtig blijven, daar alleen kan de vakbeoefening mee gediend worden, want het gevaar is niet denkbeeldig dat er thans een nieuwe mode om den hoek komt kijken. Het parool moet blijven „wij doen ons best", geven het uiterste van ons kennen en kunnen. Het is geen geringe eisch welke Prof. Zwiers stelt „een architect mag geen fouten maken". Laat ieder er naar streven.

B. VAN DER LECQ.

Geachte heer van der Steur, in Uw stukje van mensch tot mensch laat U erg leelijke dingen aan ons oog voorbijgaan, tot U gelukkig ook ineens goede architectuur zag.
Zeer begrijpelijk (want U schrijft voor vaklieden) weidt U niet ver hierover uit; U bepaalt u tot de woorden: eenvoudig, boven de mode uit, rechthoek tot vereischte hoogte opgetrokken, een dak met goed gedetailleerde goot en een goed geplaatst raam. 't Was me inderdaad mogelijk een goed en stijlvol huis voor te stellen, tusschen prachtige boomen aan een bocht van de Vecht. Nu eenmaal op hooger peil staande, keek ik terug naar die schrikbeelden en wat zag ik nu: een beschuttend witte muur op het noorden met een ruime open haard; aan de zuidzijde openslaand glas, een voor de wind beschut terras en een tuin. De bewoners waren jong en vol levenslust.
Verder zag ik een prachtig dak van verglaasde pannen op een kerk in Weenen en eindelijk zag ik een smal grachthuis met een prachtigen trapjesgevel, waarin een bovenraam, dat hooger was dan de dakschilden toelieten, zoodat ik door de gordijntjes heen de houten kap meende te zien en ik dacht: dat is toch wel een groote fout, maar wat een artist moet zoo'n timmerman geweest zijn.

RIETVELD.

Hr. v. d. Lecq.

Het heeft mij veel genoegen gedaan, dat een tweetal collega's terugkwam op mijn laatste „van mensch tot mensch".
En toch is het blijkbaar moeilijk verder te zien dan de letter en den geest te vatten. Immers de eerste inzender spreekt al heel gauw over het groote gebouw in de groote stad en daar wilde ik het heelemaal niet over hebben. Ik spreek over het kleine huis buiten de stad. Somberder dan het begin van mijn betoog, behoeven we ons dus hier ook niet af te stemmen. Ik wensch ook zeer noodzakelijk geen bepaalde objecten te bespreken omdat in dit verband de geest, die het ontwerp bezielt, slechts van belang is en niet de plaats waar deze tot uitdrukking werd gebracht. Zoo kan ik ook nooit onderschrijven dat bouwsels die hun ontstaan aan het brein van beunhazen dankten min of meer onschadelijk worden doordat daar „schoonheidscommissies en dergelijke instellingen vrij goed tegen optreden".
Ik dacht dat we dergelijke commissies nog altijd zagen als een lapmiddel, dat slechts aanvaard kan worden omdat we tot nu toe geen betere middelen hebben. Maar van eenige tevredenheid over dit werk kunnen we toch moeilijk spreken.
Neen, geachte inzender, ik geloof dat gij den geest van hetgeen ik bedoelde niet geheel uit mijn schriftuur gehaald hebt. Immers juist ook omdat ik niet van de ééne mode in de andere wensch te vervallen, pleit ik voor „aanvaarding van den eenvoud, omdat slechts daarin de waarheid verscholen ligt".

Rietveld.

En juist omdat wij, geachte inzender, elkaar misschien heelemaal niet begrijpen, hebt U erg goed begrepen, wat ik te zeggen had. Gij hebt tusschen de regels doorgelezen en gij hebt den geest gevat van hetgeen achter veel franje verscholen lag.
Maar daarnaast — ook ik zie dien tuin en die terrassen en ik zie die bewoners, jong en vol levenslust, midden in hun stukje natuur genietend van de volheid en de blijheid van het leven, genietend van licht en van zon, van vogels en van bloemen, van zoemende bijen en van geurende bloesems, die staan te pralen tegen de hooge luchten, de hooge luchten van ons vaderland.
Maar wat ik op dat moment niet zie, is het grauwe zwerk en zijn barsche stormen, zijn regen en zijn koude. Ik zie niet de plassen met modder en smeltende sneeuw, die ons doen verlangen naar iets anders dan een witte muur op het Noorden met een haardje en koude ruggen van al het glas.
Ik weet wel, ook in die dagen is ons land van grootsche schoonheid, maar dat kunnen we ook genieten door een uitzicht op het schoonste punt, misschien nog dieper genieten omdat hier de schoonheid tot het hoogste wordt opgevoerd en niet verwatert in de overmaat van hetgeen wij kunnen opnemen.
Wanneer in die dagen het lichaam niet de eerste levenseischen stelt, doch de geest zich naar voren dringt, ziet — dan verlangen wij naar iets anders, naar het oerprincipe van elke woning, haar beschutting en afscherming van diezelfde natuur, die ons in den zomer zulk lichamelijk genot verschaffen kan.
En Nederland kent nog altijd maar een zeer beperkt aantal zomeruren.
En dan nog wat, geachte inzender, ook ik zag veel grootsche schoonheid van glazuur, van koper, van mozaïken en andere techniek. Maar daarom willen we toch nog niet het eenvoudige woonhuis zien uitgedost met het schoons, waarmee de mensch de toppen van zijn kunnen weet te versieren!
En ook zag ik aardige details van „malle gevallen" waarvan toch een wonderlijke bekoring uitging. Of de vinder daarvan „artist" was of niet, kunnen we buiten beschouwing laten. Maar wat wel belangrijk is, is de vraag, of die man zich artist voelt. En als hij dat doet, om die simpele oplossing van dat zonderlinge geval, is dat „fout". Het bewijst dat deze man mist de eenvoudige afstelling tegenover zijn beroep, die alleen leiden kan tot de werkelijke „eenvoud, waarin de waarheid verscholen ligt". Maar alles wat „verscholen" ligt moet gezocht worden en zullen we dat ooit vinden?
Hoe het zij, geachte inzender, ik voel dat er veel is, waarin wij gelijk kunnen denken — en toch, niettegenstaande we beiden zoo houden van die zon en van dat licht, blijven we daar langs elkaar heen praten, want verblind door dat licht, zien we misschien beiden niet, wat in de schaduw „verscholen" ligt.

A. v. d. S.

DE GEERTEHOF TE UTRECHT.

ARCHITECT IR. A. VAN DER STEUR.

Het vraagstuk van den Geertehof is in de eerste plaats een probleem op het gebied van Monumentenzorg — monumentenzorg in den meest uitgebreiden zin van het woord.
De architect voelt zich mede verantwoordelijk voor het Cultureele bezit, dat ons door het voorgeslacht in den vorm van Monumenten werd nagelaten en heeft zich, kennisnemende van het geheele probleem, waarvoor het College van Regenten hem gesteld heeft, dus moeten afvragen, of het voor hem verantwoord was mede te werken aan de vervanging van de Geertekerk door een Geertehof.
De vraag die hij zich stelde, heeft hij bevestigend kunnen beantwoorden.
De architect acht inderdaad deze vervanging volkomen gemotiveerd en voert daarvoor de volgende redenen aan:

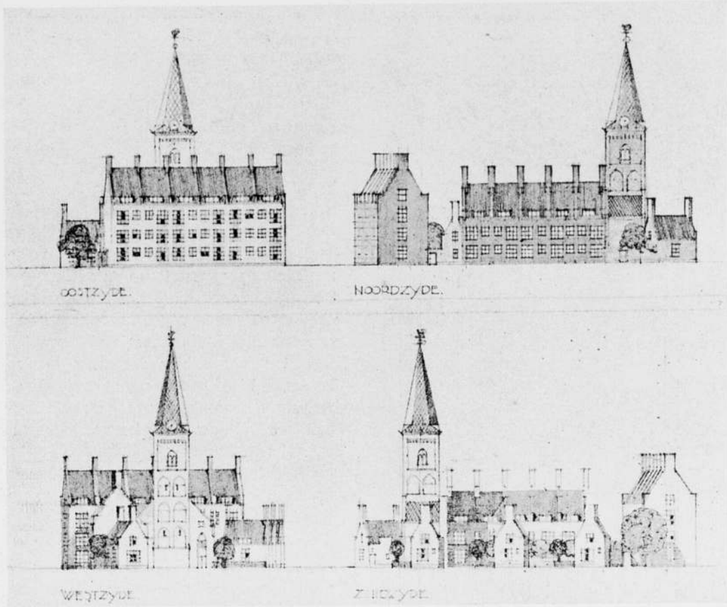

ONTWERP BEBOUWING „GEERTEHOF" TE UTRECHT. ARCHITECT IR. A. VAN DER STEUR

Het gaat hier om een kerk, die op zichzelf niet belangrijk meer is door de vele verminkingen en het slechte onderhoud, waaraan het gebouw ten gronde is gegaan. Maar wel belangrijk is het hoekje oude stad, waarvan deze kerk als het ware het symbool is en dat een zekere sfeer van vriendelijke bezonkenheid met zich draagt. Die sfeer is niet vervangbaar voorzoover zij gedragen wordt door het „oude" — door het historisch gegroeide.
Moet dat historisch gegroeide nu elke vernieuwing echter in den

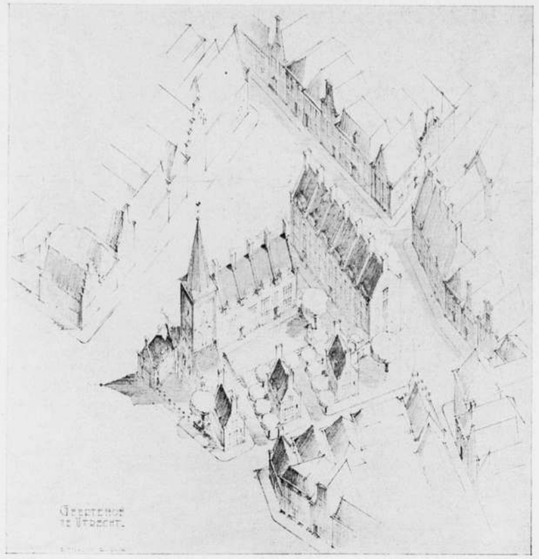

ONTWERP BEBOUWING „GEERTEHOF" TE UTRECHT
ARCHITECT IR. A. VAN DER STEUR

weg staan? Deze vraag kan met „neen" beantwoord worden, want dat historisch gegroeide sluit in zich het voorbijtrekkende leven, dat zijn stempel op alles drukt. En dat voorbijtrekkende leven beteekent dat de bron, die dit stukje leven voedt, kan groeien, kan opbloeien, maar ook kan verdrogen en daardoor kan ten onder gaan.
En voor dat geval staan we hier, want doordat het bouwwerk in de 19e eeuw door verbouwingen karakterloos is gemaakt, is de bron van zijn leven afgesneden en daarmede is het bouwwerk ten doode opgeschreven. Dit is de harde waarheid en de consequenties zijn niet uitgebleven. Zoo kwam het, dat dit bouwwerk „sterven" ging en thans slechts den uiterlijken vorm nog bewaart, zoolang tot ook deze ten onder gegaan zal zijn.
En nu kan men wel zeggen — we willen dit bouwwerk restaureeren, maar dan moet men beginnen met het „nieuw leven" in te blazen. Dit is geen kwestie van „geld", het is een kwestie van „geest". Wanneer men dus het geld voor een restauratie bijeen zou brengen, — een restauratie die meer op herbouw dan op restauratie lijken zou — en men zou vergeten, dat de „geest" het belangrijkste element voor het bouwwerk is, dan zou men Utrecht een slechten dienst bewijzen, want een volgend geslacht zou opnieuw voor een bouwval komen te staan.
Wanneer men op zoo slechte basis zou „r e s t a u r e e r e n" dan moet deze poging ongezond genoemd worden. Zij kan niet vrij te pleiten zijn van „sentimentaliteit".
Men is er van uitgegaan, dat dit laatste ongezond zou zijn en we accepteeren dus noode het niet vervangbare van den ouderdom te zien verschuiven naar het gezonde en levenskrachtige van de jeugd. Maar dan toch „rijpere jeugd", want we hebben daarbij een open oog voor de traditie en de waardige bezonkenheid van den ouderdom dien wij terzijde plaatsen.
Het vraagstuk waarvoor wij ons dan gesteld zien is in de eerste plaats van stedebouwkundigen aard.
We zien het ruimtebeeld om de kerk, dat we zooveel mogelijk willen bewaren, we zien omringende straten, die we — behoudens voor een kleine verruiming achter het tegenwoordige koor van de kerk — zoo weinig mogelijk zouden willen openbreken. We zien eenig groen in den tuin van de kerk, dat we gaarne willen volmaken met een grasveld, met hagen, met bloeiende meidoorns en eenig hooger opgroeiend geboomte.
Daarnaast zien we de architectonische waarden, waarbij we willen trachten naast het bewaren van toren en aanbouwen een bouwmassa te stichten, die de huidige massa evenaart. We wenschen de afgeslotenheid naar buiten te bewaren, hetgeen ons dringt in de richting van den hof en we zien voor ons een silhouet, dat het oude evenaart. We zien een kleurenbeeld, dat verwantschap vertoont met het beeld, waarvan zooveel bekoring uitgaat, maar daarnaast stellen we eischen van: Bewoning van een nieuw wooncentrum en wel ten aanzien van de oriëntatie t/o van de zon, de indeelingsmogelijkheid van de woning en het wegnemen van bezwaren van hofjes-bewoning voor den mensch van onzen tijd. Dit alles is als complex van problemen gesteld en er is gepoogd hiervoor een oplossing te vinden.
De toren bleef gespaard, evenals de daarbij aansluitende aanbouwen. Daaromheen groepeert zich een woonkern, die naar het Zuiden werd opengelegd, waardoor een behaaglijke sfeer in den hof zal ontstaan.
Een bebouwing met lage vrijstaande huisjes temidden van ligusterhagen en vroolijke meidoorns, waarborgt hier een lieflijke begrenzing van het complex.
De Noordzijde is afgesloten en de bebouwing is hier even hoog opgetrokken als de tegenwoordige kerk, waardoor het silhouet tegen de lucht bewaard blijft, terwijl ook in kleur aansluiting wordt gezocht, zoowel in de muren als in het dak.
De Oostzijde is besloten door een bebouwing in 3 lagen boven elkaar — immers deze woninggroep heeft de mooiste ligging t/o van de windrichtingen. De bebouwing herinnert in haar hoogte aan die van het transept van de kerk, is alleen iets meer oostelijk opgeschoven, waardoor het complex vanuit het noorden gezien aan plasticiteit nog iets winnen kan. Ook hier heeft het silhouet dus een zekere verwantschap gekregen met dat van de Geertekerk.
Aan de Westzijde bleef de voormuur en de toren behouden, doch de aansluitende vrije huisjes aan Z. en N. zijde zullen beter dan de tegenwoordige kosterswoning, schaal geven aan de resten van het oude bouwwerk, terwijl tevens de rooilijn langs den Singel iets vaster tot uitdrukking komen zal.
Het ontworpen woningtype sluit aan bij een vroeger ontwerp, doch er is ten behoeve van de rust in den opzet gestreefd naar een eenvoudiger buitenomgrenzing.
In Rotterdam is opnieuw duidelijk geworden, welke de practische waarde van een brandmuur is. Daarom zijn deze naast sprekende schoorsteenen weer geprojecteerd, daardoor meer uitdrukking gevend, dan in „blokbouw" gebruikelijk is, aan het „huis" en daarmede ondersteunend de uitspraak van het „gezin" in dezen woonkring.
Als hoofdmateriaal zal de mooie baksteen van de oude kerk weer gebruikt worden. Het bruikbare hout is reeds geïnventariseerd en verder zullen we ons moeten richten naar de regelen, welke door Dr. Ringers gesteld worden.
Een schoone daad van piëteit zou men kunnen verrichten, zoo men de pomp, welke thans naast de kerk staat, een plaats zou willen geven binnen den Geertehof, waar zij beter bewaard zal kunnen worden dan op het pleintje, temidden van vrachtauto's, die bij voortduring aanslagen op haar leven verrichten.
Wanneer men op deze wijze den Geertehof zal bouwen, dan zal een moderne woonkern gesticht worden, die alles in zich heeft, wat wij redelijkerwijze geven kunnen en waarbij wij verbeteren al hetgene, dat wij kunnen, zonder prijs te geven hetgeen steunt op wat ons van ouder tot ouder werd achtergelaten als waarden van cultuur en traditie.

A. VAN DER STEUR.

„EEREDIENST EN KERKBOUW".

TENTOONSTELLING EN CONFERENTIE.

Het Instituut voor Religieuze en Kerkelijke Kunst organiseert een tentoonstelling van teekeningen en foto's op het gebied van Kerkbouw. Deze tentoonstelling wordt gehouden in het gebouw van het Instituut, Achter St. Pieter 14, Utrecht, en het voornemen is deze te openen op den Zaterdag vóór Pinksteren, 31 Mei a.s. Aan deze tentoonstelling zal dan worden verbonden een conferentie op de beide dagen na Pinksteren, 3 en 4 Juni, welke gewijd zal zijn aan het onderwerp „Eeredienst en Kerkbouw".

Met deze tentoonstelling en deze conferentie wordt beoogd het verkrijgen van meer leidende gedachten bij den bouw der kerken. Voor den Protestantschen Eeredienst zijn die leidende gedachten nog dikwijls ver te zoeken. Veelal wordt het slechts aan den architect die een kerk bouwt geheel overgelaten, om aan de daarbij gestelde eenvoudige praktische eischen te voldoen, wat dan op meer of minder bekwame wijze geschiedt. Bepaalde eischen, voortkomend uit liturgisch besef bij de Kerkelijke gemeenschap, worden maar zeer zelden gesteld. Hieruit vloeit voort, dat Kerkbesturen die opdracht verleenen voor het bouwen van een kerk, daarbij veelal niet voldoende doordrongen zijn van hun verantwoordelijkheid en zich dikwijls op zeer onbeholpen wijze van hun taak kwijten. Men kan hun echter hiervan geen groot verwijt maken, want er is geen richtsnoer voor die taak. Bij den stand van zaken bij den tegenwoordigen kerkbouw, zijn die Kerkbesturen, die voor den bouw van hun kerk naar een bekwaam architect zoeken, daarmede dan ook volkomen verantwoord. En, in zooverre hiermee verkregen wordt, dat een kerkgebouw aan redelijke eischen van architectuur voldoet, is wel reeds veel maar toch lang niet alles bereikt. Want de aesthetische verzorging alleen is voor een kerk niet voldoende, geeft aan het gebouw nog niet het geëischte bepaalde karakter. Het is nog maar zelden voorgekomen dat zelfs een bekwaam architect, door het inleven in en doordrongen zijn van de hoogere eischen, werkelijk een kerk bouwde.

Zonder in beschouwingen te treden over de verschillende vormen van Eeredienst bij de Protestantsche Kerken, kan wel worden aangenomen dat alle kerkdiensten aan bepaalde vormen zijn gebonden, die voortvloeien uit de liturgie van den dienst. Naar mate men nu, bij een bepaalden vorm van den Eerdienst, ook zoekt naar het bereiken van een hoog peil in dien vorm, naar een volkomen toewijding ook aan dien vorm om deze in den dienst een voorname gestalte te geven, naar die mate zal ook de behoefte ontstaan om het gebouw, dat uitsluitend bestemd is voor dien Eeredienst, geheel geschikt te doen zijn voor dien bepaalden vorm van den dienst. Er zal dan kunnen zijn harmonie tusschen den vorm van den dienst en den vorm van het gebouw. En de ontwikkeling van dezen harmonischen samengang van vorm en Eeredienst en vorm van Kerkgebouw of zoo men wil, de afhankelijkheid van den vorm van het Kerkgebouw van den vorm van den Dienst, zal ook voor den Protestantschen Eeredienst kunnen leiden tot het bouwen van de echte karakteristieke kerk. Zonder aesthetische overheersching zal die kerk kunnen zijn een gebouw van de eerste orde. Met minder mag de kerk (als instituut) geen genoegen nemen.

Bij dezen ontwikkelingsgang dienen de theologen met de architecten samen te werken. Eigenlijk is het zoo dat de kerk als gemeenschap t.d.o. hare eischen dient te stellen aan den bouwmeester.
Het is een verheugend verschijnsel dat in kerkelijke kringen, vooral bij vooraanstaande theologen al langer hoe meer begrip ontstaat voor deze dingen. De liturgische eischen komen bij hen al langer hoe meer naar het eerste plan. Er ontstaat ook in toenemende mate veel literatuur op dit gebied. Daarmede ontstaat als vanzelf ook grootere interesse bij de theologen voor den kerkbouw. Velen van hen voelen zich aangetrokken tot en zoeken contact met architecten die bij den kerkbouw betrokken zijn.

De te houden conferentie is nu bedoeld om theologen, architecten en verdere belangstellenden bij elkaar te brengen in een studiekring, voor de behandeling van dit onderwerp. Daartoe zullen de volgende referaten worden gehouden:

1e. op 3 Juni 2 uur n.m. door Prof. Dr. J. N. Bakhuizen van den Brink over den Oud-Christelijken Eeredienst,

2e. op 3 Juni 's avonds door Dr. M. D. Ozinga over de historische ontwikkeling van den Protestantschen Kerkbouw, en

3e. door Arch. B. T. Boeyinga over Kerkbouw en liturgie.

De besprekingen zullen worden geleid door Prof. Dr. G. van der Leeuw.
Het zou verheugend zijn als deze conferentie zou leiden tot het stichten van een vasten studiekring.
Voor deelneming aan de conferentie kan ieder, die daarin belang stelt, zich tot 15 Mei opgeven bij den Secretaris van het Instituut, Ir. A. Plomp, v. d. Duynstraat 8, Utrecht. De kosten zijn gering. Voor hen die zulks wenschen, zal kosteloos logies in Utrecht worden gezocht.

Op de hierboven genoemde tentoonstelling zal worden getracht een beeld te geven van de wijze waarop voorheen en thans getracht werd, de liturgische gedachte bij den kerkbouw tot uitdrukking te brengen. Daartoe heeft de Commissie die deze tentoonstelling organiseert, gezocht naar zulke kerkbouwplannen, waarin een duidelijk verband tusschen den liturgischen eisch en de vorming van het kerkplan is te herkennen. Voor het historisch gedeelte heeft het lid van de Commissie Dr. M. D. Ozinga de zorg op zich genomen. Voor de kerkgebouwen van dezen tijd, heeft de Commissie een aantal architecten van wie zij weet, dat hun werk gericht was op het voldoen aan bepaalde liturgische eischen, uitgenoodigd om van deze kerken een duidelijken plattegrond op schaal 1 à 50 met zoo mogelijk op schaal 1 à 20 het liturgisch gedeelte daarvan te geven. Ter verduidelijking kunnen daar nog een enkele doorsnedeteekening en een foto worden bijgevoegd. Hoewel enkele exterieurfoto's, als aanvulling van het tentoonstellingsmateriaal, waarschijnlijk daarbij nog een plaats zal toekomen, wordt hierop bij deze tentoonstelling toch niet in de eerste plaats gedacht.
De Commissie zal het op prijs stellen om van architecten, die nog geen uitnoodiging ontvingen, doch wel op dit gebied werk hebben gemaakt, daarvan opgave te mogen ontvangen aan het adres van haar Secretaris, Architect H. A. J. Baanders, Heerengracht 495, Amsterdam.

B. T. BOEYINGA.

PHILIPS TWEEDE STUDIE-PRIJSVRAAG VOOR LICHTARCHITECTUUR. 1941.

TEN BEHOEVE VAN EEN TOONZAAL VAN EEN PROVINCIAAL ELECTRISCH BEDRIJF.

De N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken te Eindhoven schrijft, zooals zij reeds in het jaar 1939 gedaan heeft, opnieuw een studie-prijsvraag uit.

1. Deze prijsvraag heeft ten doel, allen Nederlandschen architecten de gelegenheid te geven, door het maken van een ontwerp, dat beantwoordt aan het programma dat hierbij is opgenomen, een nadere studie te maken van de mogelijkheden der moderne kunstverlichting.

2. De mededinging aan de prijsvraag staat open voor alle architecten, bouwkundigen en studenten in de bouwkunde van Nederlandsche nationaliteit.

3. Er zal beschikbaar worden gesteld: een eerste prijs groot ƒ 500.—, een tweede prijs groot ƒ 200.— en een derde prijs groot ƒ 100.—.
De jury behoudt zich het recht voor, wanneer zij bij de beoordeeling van de ingezonden ontwerpen daartoe aanleiding zou vinden, het totaal bedrag van de uitgeloofde prijzen op een andere wijze te verdeelen.

4. De jury is samengesteld uit drie leden, t.w. F. Lensvelt, architect, Prof. H. T. Zwiers, b.i. en L. C. Kalff, b.i.
De jury zal uit haar midden een voorzitter en een secretaris benoemen.

5. Voor zoover in dit programma niet anders is voorzien, zijn de algemeene Nederlandsche prijsvraagregelen 1934 geldig voor deze prijsvraag.

6. Het prijsvraag-programma wordt door de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken te Eindhoven ter beschikking gesteld. Verzoeken om toezending van het programma behooren schriftelijk te worden gericht aan het Lichtadviesbureau der N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken te Eindhoven.

7. Inlichtingen kunnen tot één maand voor den datum van inlevering der ontwerpen schriftelijk worden aangevraagd bij hetzelfde adres. De beantwoording der vragen zal zoo spoedig mogelijk geschieden in het Bouwkundig Weekblad „Architectura".

8. Van de deelnemers aan de prijsvraag worden verlangd: 2 plattegronden schaal 1 : 50.
De beide gevels, evenals de belangrijkste doorsnede, schaal 1 : 50.
1 perspectief van den voorgevel en 1 van het volgens de beoordeeling van den mededinger belangrijkste interieur. Deze perspectieven en de doorsnede moeten in zwart-wit zoo worden opgewerkt, dat het kunstlichteffect erin wordt uitgedrukt.
Details schaal 1 : 5 van alle toegepaste kunstverlichtingssystemen voor de verschillende ruimten en etalages, een korte toelichting, waarin de ontwerper zijn gedachten betreffende de ontworpen kunstverlichting uiteenzet en de bedoelde effecten omschrijft. In deze toelichting moeten tevens worden opgegeven welke materialen en kleuren hij voor de belangrijkste onderdeelen van den bouw kiest.
Waar het een studie-prijsvraag betreft, is het onnoodig rekening te houden met het beperkt of niet verkrijgbaar zijn van bepaalde bouwmaterialen.
Alle teekeningen moeten op carton van pl.m. 3 mm dikte worden opgeplakt, voorzien van gaatjes of een lus voor ophangen. De cartonmaat moet 60 x 75 cm bedragen. De teekeningen mogen niet in lijsten of achter glas worden gezet.
Teekeningen, maquettes, enz., welke worden ingezonden en in het programma niet zijn gevraagd, zullen niet voor beoordeeling in aanmerking komen.

9. De anonimiteit, die geen inzender, op welke wijze ook, mag opheffen, op straffe van buiten beoordeeling te blijven, wordt op de volgende wijze gewaarborgd: Alle stukken, waaruit de inzending bestaat, mogen alleen gemerkt zijn met een getal bestaande uit 5 cijfers. De inzender voegt bij de ontwerpen twee gesloten couverts, beide bovengenoemd getal dragend, waarbij op het eene het woord „naambrief" en op het andere het woord „correspondentie-adres" is aangebracht. De enveloppe met het woord „naambrief" bevat naam, kwaliteit en woonplaats van den ontwerper, benevens de door hem zelf onderteekende verklaring, dat het ontwerp zijn geestelijk eigendom is. De enveloppe met „correspondentie-adres" bevat een adres voor correspondentie, dat niet het adres van den ontwerper mag zijn.
Indien een ontwerper meer dan één ontwerp wil inzenden, moet dit afzonderlijk geschieden onder een ander getal. Inzendingen, die aan dezen regel niet voldoen, worden niet beoordeeld.
De inzenders verklaren door hun inzending zich onvoorwaardelijk aan de bepalingen van het programma en de uitspraak van de jury te onderwerpen. De getallen van alle inzendingen zullen zoo spoedig mogelijk na ontvangst van de inzendingen in het Bouwkundig Weekblad „Architectura" worden bekend gemaakt.

10. De ontwerpen moeten vrachtvrij worden bezorgd uiterlijk 15 October 1941 aan Lichtadviesbureau Philips, Eindhoven. Als datum van inlevering wordt beschouwd die van de verzending uit de plaats van herkomst, waarvan expeditiebewijs moet kunnen worden overgelegd.
De inzendingen worden verzekerd tegen brand of andere schade vanaf den dag van inzending tot den dag van terugzending voor een bedrag van ƒ 75.— per inzending.

11. De jury zal haar uitspraak in een binnen zes weken na de inlevering der ontwerpen uit te brengen rapport vastleggen. De eerste prijs moet worden aanvaard; voor den tweeden en derden prijs zal de toestemming tot opening der naambrieven via de correspondentie-adressen gevraagd worden.

12. De inzendingen voor de prijsvraag zullen na de einduitspraak der jury gedurende minstens zeven dagen in het openbaar worden tentoongesteld, op welke tentoonstelling de inzenders gratis toegang hebben.
Het rapport der jury zal op deze tentoonstelling ter lezing liggen. Dit rapport zal bovendien in het Bouwkundig Weekblad „Architectura" worden gepubliceerd. Binnen een halfjaar na de uitspraak van de jury zullen de ontwerpen worden teruggezonden aan het correspondentie-adres.

13. De N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken heeft het recht alle ontwerpen te publiceeren.

STUDIEPRIJSVRAGEN, UITGESCHREVEN DOOR DEN BOND VAN TECHNISCHE AMBTENAREN IN OVERHEIDS- EN IN SEMI-OVERHEIDSDIENST. (B.T.A.)

Deze Bond heeft een 4-tal studieprijsvragen uitgeschreven waaronder één op bouwkundig gebied. De deelneming aan deze prijsvragen stond open voor alle aangeslotenen bij het Nederlands Instituut van Middelbare Technici (N.I.M.T.). Bij de bouwkunststudieprijsvraag wordt een plan gevraagd voor een „Gebouw der Techniek". Het programma is verkrijgbaar bij het Secretariaat van de B.T.A. en het N.I.M.T., Balistraat 28 te 's-Gravenhage ad ƒ 0.25 per exemplaar. De inzending moet plaats vinden vóór of op 1 December 1941. De prijzen zijn: 1e prijs ƒ 100.— met verguld zilveren N.I.M.T.-medaille, 2e prijs ƒ 75.—, 3e prijs ƒ 50.—. De Jury bestaat uit de Heeren: Ir. G. Friedhoff, Ir. D. Roosenburg en G. Westerhout.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS. NR 19

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM 10 MEI 1941

DE OMZETBELASTING EN DE ARCHITECTEN.

Na de uitvaardiging van de nieuwe verordening inzake de omzetbelasting heeft het Dagelijksch Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten aan Mr. E. H. P. Rosenboom verzocht, in het Bouwkundig Weekblad Architectura een overzicht te geven van de nieuwe bepalingen, voorzoover deze voor architecten van belang zijn. Het artikel van Mr. Rosenboom heeft van de materie de leidende beginselen kort en helder uiteengezet, en het is ons Dagelijksch Bestuur bij een onderhoud met een van de Inspecteurs der Accijnzen, die met de behandeling der omzetbelasting te Amsterdam is belast, gebleken, dat deze het met de uiteenzettingen van Mr. Rosenboom geheel eens was. Niettemin zijn er aan het Dagelijksch Bestuur van verschillende zijden detailvragen gesteld, die het meende slechts na voorlichting van deskundige zijde te kunnen beantwoorden. Het heeft zich dan ook daartoe gewend tot bovengenoemde Inspectie, en aan de hand van een vragenlijst, waarin de gestelde vragen zijn verzameld, opheldering over de verschillende nog duistere punten verzocht.
Voorzoover deze vragen zich tot positieve beantwoording leenden, volgen zij hieronder, met vermelding van de door den Inspecteur gegeven antwoorden:

Vraag I. Geldt de omzetbelasting ook voor werken, die in 1940 zijn voltooid, maar waarvan het honorarium eerst in 1941 wordt betaald?
Antwoord: Neen, deze werken zijn vrij.

Vraag II. In hoeverre geldt de omzetbelasting voor werken, die gedeeltelijk in 1940, en gedeeltelijk in 1941 vallen?
Antwoord: Alleen het gedeelte van het werk, dat in 1941 wordt uitgevoerd, is belast. Zoo noodig, kan in overleg met den betrokken Inspecteur worden uitgemaakt, welk gedeelte van het onderhavige werk als belastbaar moet worden aangemerkt.

Vraag III. In hoeverre kan de omzetbelasting op den opdrachtgever worden verhaald?
Antwoord: Volgens den uitdrukkelijken tekst der verordening mag de omzetbelasting niet als zoodanig op de rekening of declaratie, die aan den opdrachtgever wordt verstrekt, voorkomen. Het is wèl geoorloofd, het bedrag der belasting zonder nadere specificatie in het totaalbedrag van honorarium of onkosten in te calculeeren, voorzoover men daarmede niet in strijd zou komen met de prijzenbeheerschingsverordening.
(Gezien het feit, dat onze honorariumtabellen geen gefixeerde tarieven zijn, maar minimumtarieven, schijnt dit gevaar niet zeer groot).

Tenslotte werd aan den Inspecteur een lijstje voorgelegd van de verschillende posten, waaruit een architectendeclaratie zoo al kan bestaan, en werd hem gevraagd, of deze posten stuk voor stuk belastbaar zijn. Dit lijstje volgt hieronder:

A. Honorarium. Belastbaar.

B. Vergoeding van kosten voor werkteekeningen, zijnde de daarvoor door den architect betaalde teekenloonen, eventueel verhoogd met een zeker percentage voor algemeene onkosten. Belastbaar.

C. Verschotten voor reis- en verblijfkosten e.d. Belastbaar.

D. Voorschot van kosten voor lichtdrukken. Belastbaar.
Hierbij werd onzerzijds de vraag gesteld, of dit kan worden ontgaan, door deze kosten direct ten laste van den opdrachtgever te brengen. Het antwoord luidde, dat dit alleen kan, wanneer het geschiedt op grond van een werkelijke en directe rechtsverhouding tusschen opdrachtgever en lichtdrukkerij, m.a.w. wanneer de opdrachtgever de lichtdrukken zelf bestelt zonder tusschenkomst van den architect. Het is niet voldoende, wanneer de architect de lichtdrukken bestelt en bij de bestelling vermeldt, dat zij voor rekening van den opdrachtgever moeten worden gebracht, aangezien het bestellen der lichtdrukken door den architect reeds een belastbare dienstpraestatie is.

E. Opzichterssalaris en premie van ongevallen- en ziektewet voor opzichters.
Op dit punt bleek de Inspecteur geen volkomen afdoend antwoord te willen geven. Er zijn gevallen, waarin het salaris direct door den opdrachtgever aan den opzichter wordt uitbetaald zonder tusschenkomst van den architect; er zijn er ook (vooral bij kleinere werken), waarbij de architect het voorschiet en later aan den opdrachtgever in rekening brengt. In beide gevallen echter is de opzichter krachtens de A.R. 1932 in dienst van den architect, niet in dien van den opdrachtgever. Het zou denkbaar zijn, dat men in het geval, waarin de opzichter direct door den opdrachtgever betaald wordt, geen omzetbelasting zou heffen, omdat er in dat geval niets in rekening wordt gebracht, terwijl dit wel zou moeten geschieden, als het door den architect wordt voorgeschoten (dit is nl. een dienstpraestatie) en aan den opdrachtgever in rekening gebracht. De Inspecteur heeft ons aangeraden, dit punt voor te leggen aan het Departement van Financiën, teneinde op dit punt een voor alle Inspecteurs bindende interpretatie te verkrijgen.
Deze door den Inspecteur aangeraden stap is inmiddels door het Dagelijksch Bestuur verricht. Te zijner tijd zal het resultaat in dit blad worden medegedeeld.

Namens het Dagelijksch Bestuur van den
Bond van Nederlandsche Architecten:
Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

ONTWERPEN VOOR EEN RAADHUIS TE EDE.

In het vorig jaar werd aan de architecten C. J. Blaauw te Haarlem, B. T. Boeyinga te Amsterdam en aan het Architectenbureau Irs. Gratama en Dinger opdracht gegeven tot het ontwerpen van een nieuw Raadhuis voor deze Gemeente.
Met toestemming en medewerking van het Gemeentebestuur zijn wij in staat gesteld de ingekomen ontwerpen te publiceeren. Wij drukken daarbij het programma van eischen af, benevens een beoordeeling der plannen door het Gemeentebestuur.
In ons volgend nummer zullen wij alsnog de toelichtingen van de architecten op hun ontwerpen opnemen.
De ontwerpen zijn in alphabetische volgorde van de namen der ontwerpers opgenomen.

DE REDACTIE.

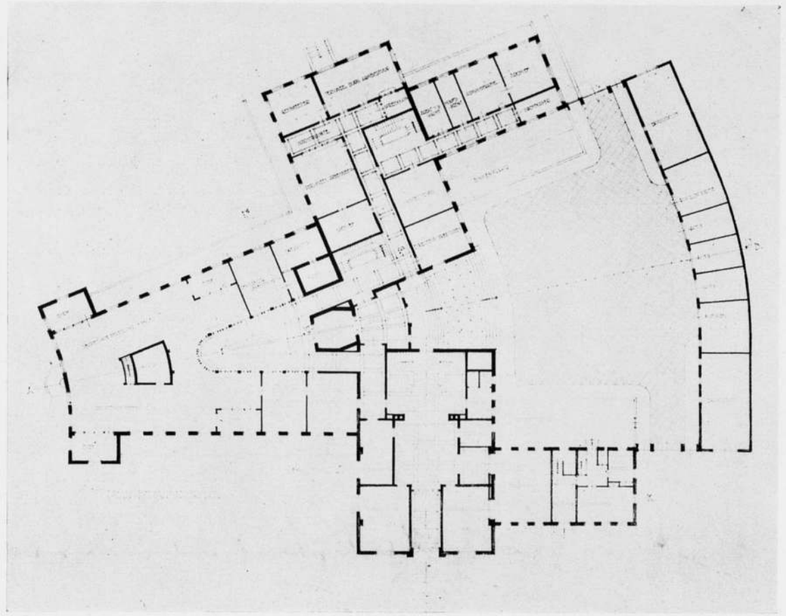

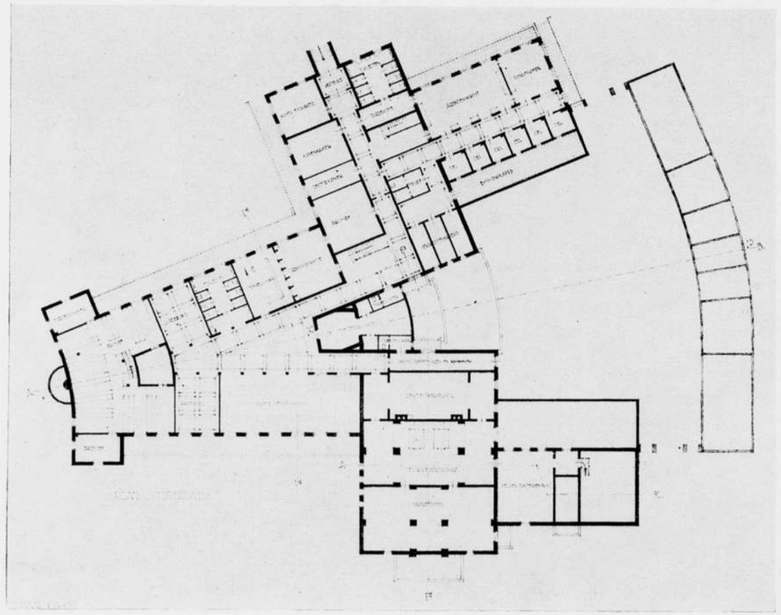

PLAN SOUSTERRAIN EN PLAN BEGANEGROND. SCHAAL 1 À 500

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE EDE ARCHITECT C. J. BLAAUW

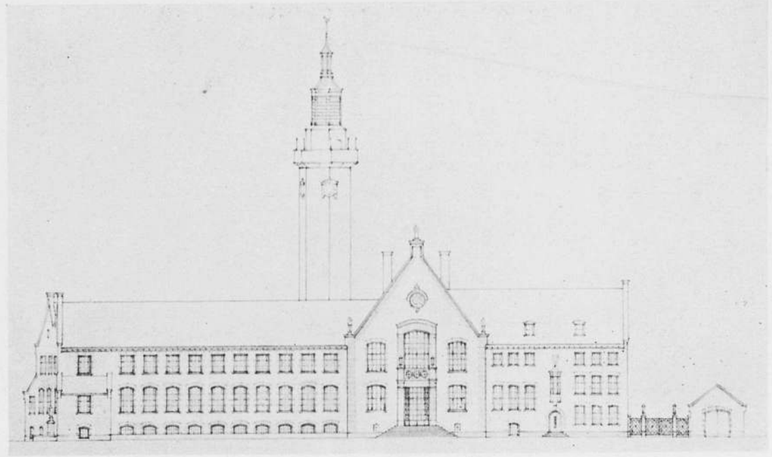

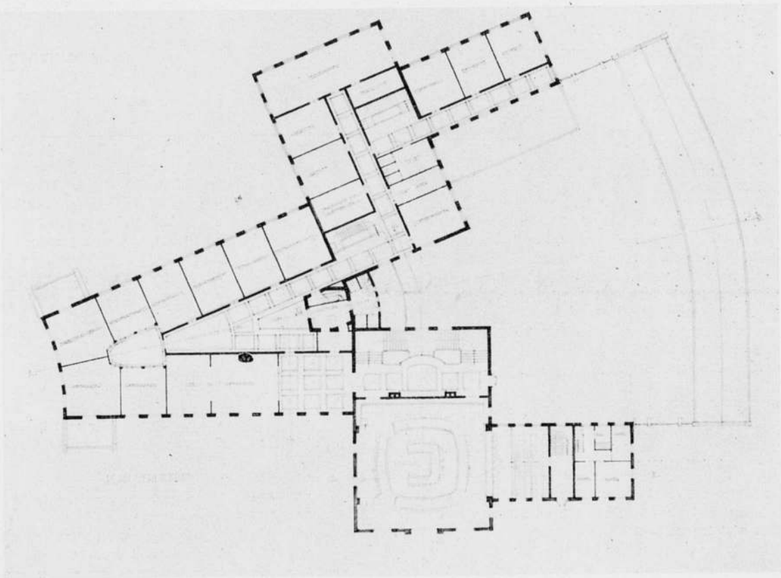

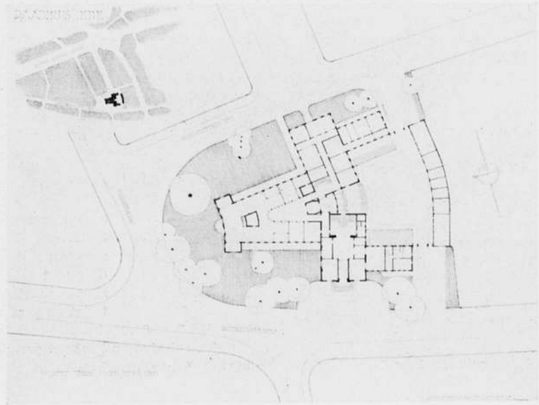

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE EDE ARCHITECT C. J. BLAAUW

VOORGEVEL, PLAN VERDIEPING. SCHAAL 1 À 500 EN DAARONDER DE SITUATIE

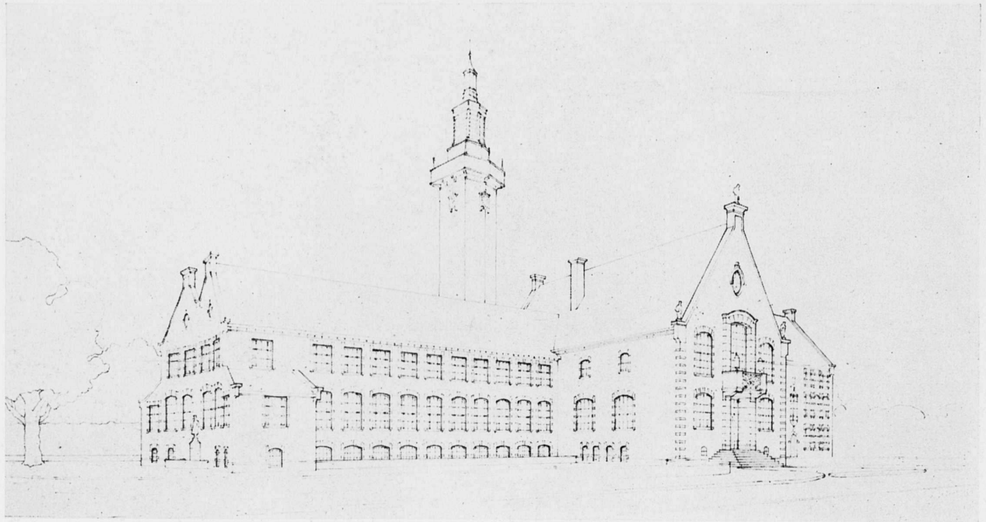

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE EDE. PERSPECTIEF. ARCHITECT C. J. BLAAUW

PROGRAMMA VAN EISCHEN.

Artikel 1.

SITUATIE.

Het gebouw zal geplaatst worden op het terrein „Stompekamp", ten Zuiden begrensd door den Amsterdamscheweg, ten Westen door de Concordialaan, ten Noorden door een geprojecteerden weg en ten Oosten door particulier terrein. Op nevenstaande situatie van het terrein is de bestaande af te breken villa aangegeven, de boombeplanting alsmede eenige hoogtepunten van het terrein welke zijn omcirkeld. Gedacht is, dat de verschillende dienstgebouwen als een geheel om een binnenplaats worden gegroepeerd, welke binnenplaats door een afsluitbaar hek aan de zijde van den geprojecteerden weg, voor auto's en rijwielen toegankelijk is.
Tot het maken van een plan behoort ook het aangeven van de indeelingen en beplanting van het buiten de rooilijnen liggende terrein en van de binnenplaats.

Artikel 2.

INDEELING.

Het gebouw moet een sousterrain, een beganegrond, een eerste verdieping benevens een kapruimte bevatten. Het maken van een plat dak, behoudens voor kleine onderdeelen, is niet toegestaan.
Het sousterrain zal met inbegrip van één vloer een hoogte verkrijgen van ± 3 m, waarvan zich ongeveer de halve hoogte beneden het aansluitende terrein zal bevinden.
Voor den beganen grond is een verdiepinghoogte gedacht van bovenkant vloer tot bovenkant vloer van ± 4 m.
Voor de eerste verdieping kan in verband met de te projecteeren Raadzaal, de voornoemde afmeting gedeeltelijk worden opgevoerd tot ± 5 m.
De hoofdgevel zal aan de zijde van den Amsterdamschenweg liggen. Het markante punt van dezen gevel zal de hoofdingang zijn, waarachter hall met trappenhuis voor de secretarie.
Nabij den Zuidoosthoek zal een toegang gemaakt worden hetzij in den Zuid- of Oostgevel, voor het publiek, dat hierdoor de loketten van de secretarie en gemeente-ontvanger kan bereiken.
Het politie-bureau wordt gedacht aan de zijde van de Concordialaan met een afzonderlijken toegang.
De ruimten voor het Burgerlijk Armbestuur, de Arbeidsbemiddeling en de Jeugdregistratie aan den geprojecteerden weg met een gemeenschappelijken ingang en het bureau gemeentewerken op den Noordoosthoek.
Voor de huisvesting van de verschillende diensten worden de volgende vertrekken noodig geacht:

Secretarie.

Ruimte	1.	30 m²	kamer Burgemeester grenzend aan ruimte 3.
„	2.	24 m²	kamer Secretaris „ „ „ 3.
„	3.	24 m²	spreekkamer grenzend aan ruimten 1 en 2.
Ruimte	4.		toilet en garderobe nabij ruimten 1 en 2.
„	5.	10 m²	kamer bode nabij ingang publiek.
„	6.	20 m²	wachtkamer publiek.
„	7.	100 m²	Afd. 1 en 3, waarin voor de chefs der afdeelingen 2 × 15 m² door glazen wand is afgescheiden; grenzend met loketten voor 3 personen aan ruimte voor publiek.
„	8.	100 m²	Afd. 2 en expeditie, waarin voor de chefs der afdeelingen 2 × 15 m² door glazen wand is afgescheiden; grenzend met loketten voor 5 personen aan ruimte voor publiek.
„	9.	24 m²	schrijfmachinekamer grenzend aan ruimte 8.
„	10.	100 m²	archief grenzend aan of nabij ruimten 7, 8 en 9.
„	11.	12 m²	kluis grenzend aan ruimte 8.
„	12		toiletten en garderobbe voor 30 ambtenaren en bergplaats.
„	13		verwarmingskelder met kolensilo.
„	14		Raadzaal (Burgemeester, Secretaris, 4 Wethouders en 27 Raadsleden).
„	15.	36 m²	publieke tribune.
„	16.	42 m²	Trouwzaal grenzend aan ruimte 19.
„	17.	24 m²	Wethouderskamer.
„	18.	24 m²	Leeskamer grenzend aan ruimte 20.
„	19.	36 m²	Vergaderzaal grenzend aan ruimte 16.
„	20.	24 m²	koffiekamer grenzend aan ruimte 18.
„	21.		toiletten en garderobe op de verdieping.
„	22.		rijwielbergplaats voor 30 rijwielen.
„	23.		ruimte hoofdingang en trappenhuis.
„	24.		ruimte ingang publiek voor secretaris.

De ruimten 10, 12, 13 en 22 eventueel in sousterrain.
De ruimten 1—9, 11, 16, 19, 23 en 24 op beganen grond.
De ruimten 14, 15, 17, 18, 20 en 21 op de verdieping.
De bodekamer, ruimte 5, zal indien mogelijk zoo geprojecteerd worden, dat daaruit toezicht is op den hoofdingang en den ingang publiek.
De trap bij den hoofdingang zal niet verder gaan dan tot de eerste verdieping.

Gemeente-Ontvanger.

Ruimte	1.	15 m²	Privékantoor Ontvanger.
„	2.	30 m²	kamer personeel met wandkasten.
„	3.	9 m²	kluis.
„	4.	12 m²	ruimte publiek door loket voor 2 personen in verbinding met ruimte 2.
„	5.		rijwielbergplaats voor 6 rijwielen.
„	6.		toilet en garderobe.

Ruimten 5 en 6 eventueel in sousterrain.
Overige ruimten op beganen grond.
Ingang gecombineerd met dien van de Secretarie.

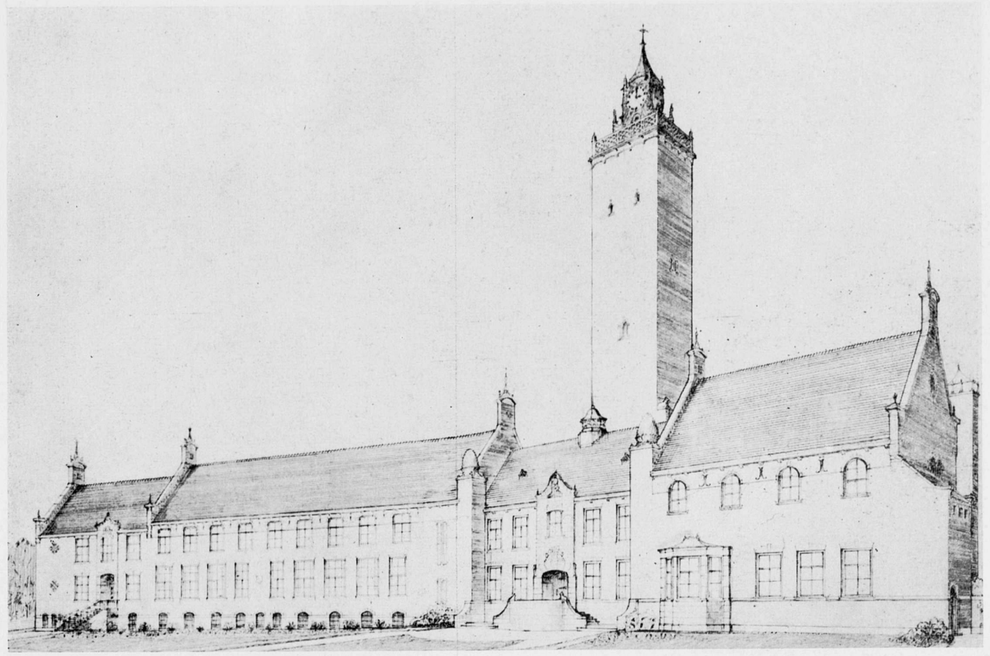

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE EDE. PERSPECTIEF. ARCHITECT B. T. BOEYINGA

Gemeentewerken.

Ruimte	1.	24 m²	kamer Directeur.
„	2.	18 m²	wachtkamer tevens schrijfmachinekamer grenzend aan ruimte 1.
„	3.	24 m²	kamer administratie.
„	4.	18 m²	kamer Technisch Hoofdambtenaar.
„	5.	24 m²	kamer Bouwtoezicht.
„	6.	24 m²	kamer Techn. Ambtenaren onderhoudswerken (gebouwen, wegen, rioleering).
„	7.	60 m²	teekenkamer.
„	8.	24 m²	archiefkamer.
„	9.	24 m²	kadasterkamer.
„	10.	24 m²	lichtdrukruimte, bergplaats instrumenten.
„	11.		toilet en garderobe.
„	12.		ruimte voor publiek.
„	13.		ruimte voor stalling auto, motor en 15 rijwielen.

De ruimten 9, 10, 11 en 13 eventueel in sousterrain.
De ruimten 3, 4, 5, 6 en 12 op beganen grond.
De ruimten 1, 2, 7 en 8 op de verdieping.
De ruimten 3, 5 en 6 moeten door een loket in verbinding staan met ruimte 12.

Politiebureau.

Ruimte	1.	24 m²	kamer Commissaris.
„	2.	24 m²	kamer Inspecteurs.
„	3.	24 m²	kamer Recherche.
„	4.	30 m²	archief nabij ruimte 6.
„	5.	18 m²	reservekamer.
„	6.	24 m²	administratie grenzend aan ruimte 15.
„	7.	50 m²	agentenwacht met kastjes.
„	8.	18 m²	Hoofdagent.
„	9.	24 m²	schrijfkamer agenten.
„	10.	12 m²	agent van de wacht grenzend aan ruimte 15.
„	11.	18 m²	wachtkamer.
„	12.	3 × 9 m²	drie verdachtenkamers grenzend aan toiletinrichting.
„	13.	6 × 5 m²	zes cellen.
„	14.	24 m²	wapenkamer.
„	15.		ruimte voor publiek.
„	16.		toilet en garderobe voor 35 personen en 1 voor Commissaris en Inspecteurs.
„	17.	20 m²	kamer fotografie.
Ruimte	18.		ruimte stalling 2 auto's en 4 motoren met zijspan en 35 rijwielen.
„	19.	2 × 4 × 10 m²	brandspuitbergplaats.
„	20.		binnenplaats (afgerasterd).
„	21.	16 m²	ruimte voor 4 hondenhokken.
„	22.	16 m²	sectielokaal.

De ruimten 7, 8, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19 en 22 in sousterrain.
De ruimten 2, 4, 6, 10, 11 en 15 eventueel op beganen grond.
De ruimten 1, 3 en 5 op verdieping.
De ruimten 6 en 10 moeten door een loket in verbinding staan met ruimte 15.
Voor de agentenwacht afzonderlijke ingang.
De hoofdingang gescheiden van andere diensten.

Burgerlijk Armbestuur.

Ruimte	1.	24 m²	kamer Rentmeester en Armverzorger.
„	2.	36 m²	kamer personeel.
„	3.	24 m²	wachtkamer publiek door loket in verbinding met ruimte 2.
„	4.	6 m²	spreekkamer tusschen ruimte 2 en 3 en met loket in verbinding met ruimte 2.
„	5.	24 m²	archief.
„	6.		rijwielbergplaats voor 6 rijwielen.
„	7.		toilet en garderobe.

De ruimten 5, 6 en 7 eventueel in sousterrain.
De ruimten 1, 2, 3 en 4 op beganen grond.
Ingang gecombineerd met dien van de Arbeidsbemiddeling en de Jeugdregistratie.

Arbeidsbemiddeling.

Ruimte	1.	24 m²	kamer Directeur.
„	2.	36 m²	kamer personeel met 3 loketten grenzend aan ruimte 3.
„	3.	24 m²	wachtkamer publiek.
„	4.	24 m²	archief.
„	5.		rijwielbergplaats voor 8 rijwielen.
„	6.		toilet en garderobe.
„	7.	36 m²	lokaal met 5 loketten voor stempelen, uitreiken kaarten enz. met afzonderlijken ingang.

De ruimten 4, 5, 6 en 7 eventueel in sousterrain.
De ruimten 1, 2 en 3 op beganen grond.
Ingang gecombineerd met dien van het Burgerlijk Armbestuur en Jeugdregistratie.

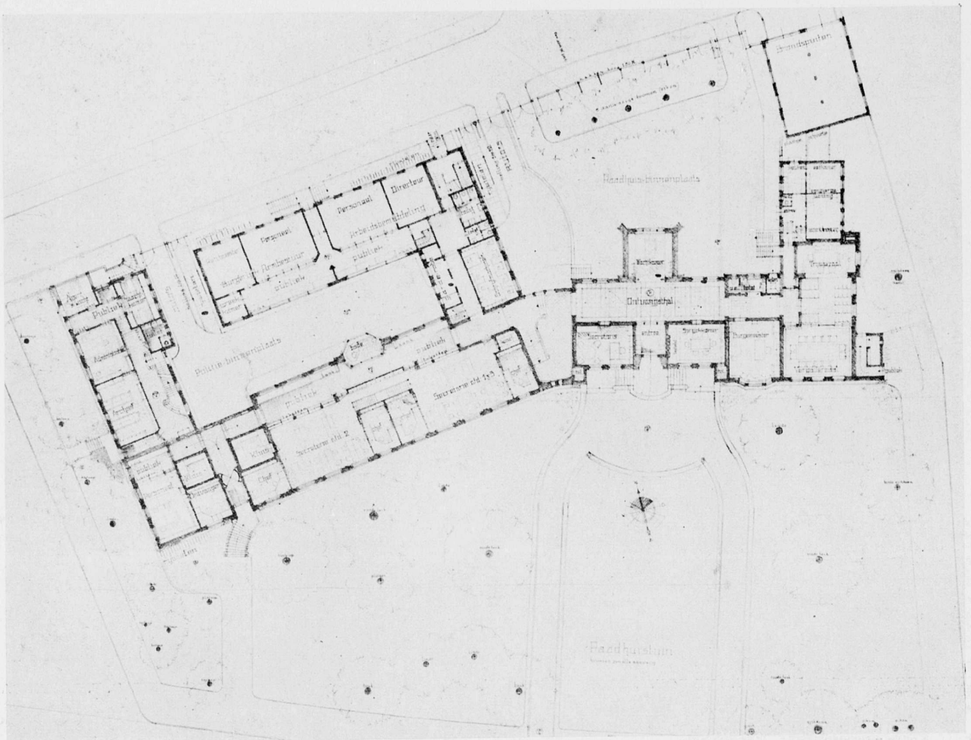

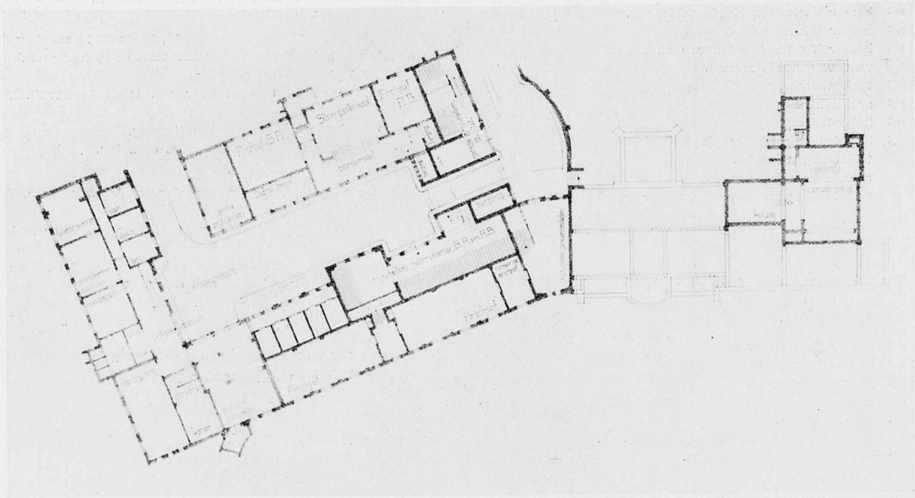

PLATTEGROND BEGANEGROND EN SOUSTERRAIN. SCHAAL 1 À 500

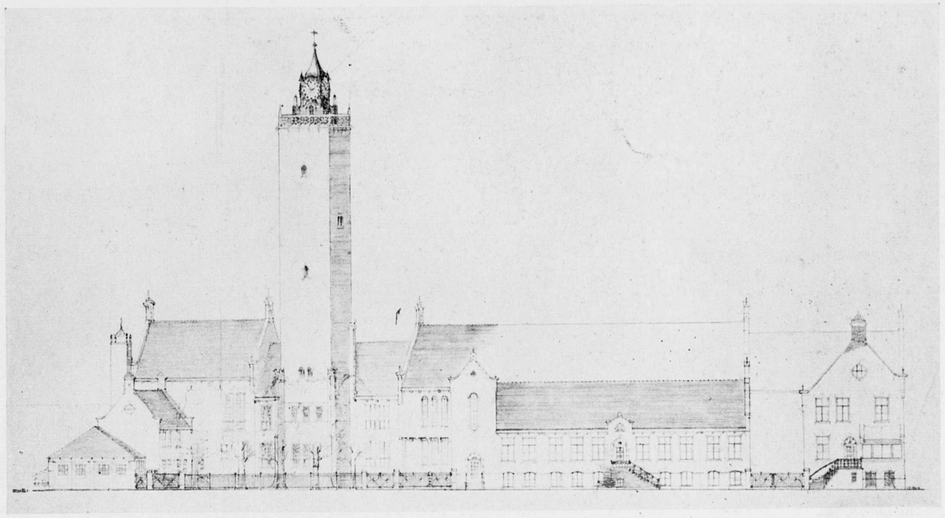

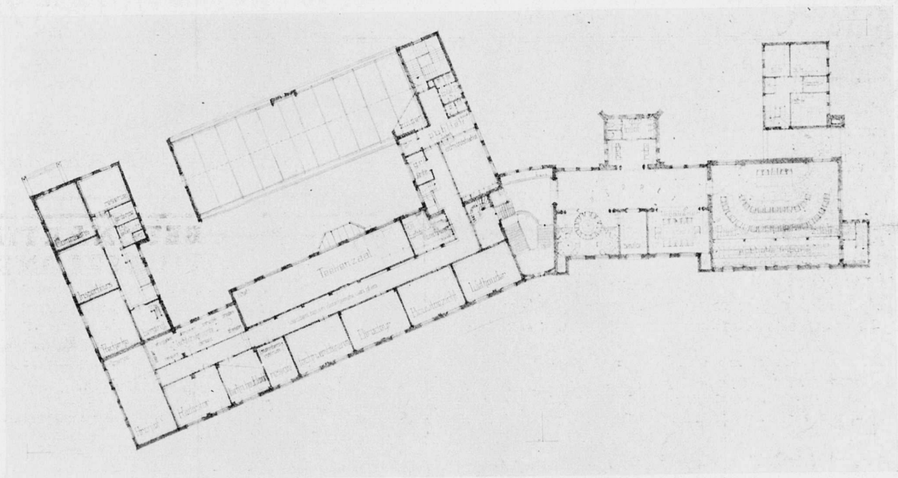

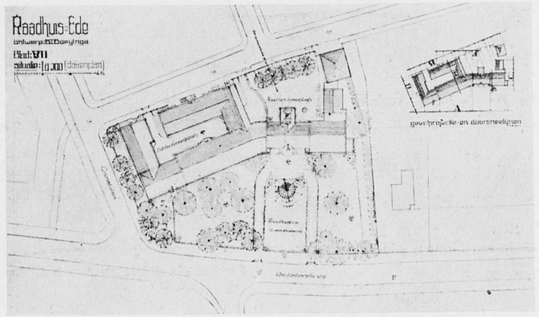

ACHTERGEVEL, HOOFDVERDIEPING. SCHAAL 1 À 500, EN DE SITUATIE.

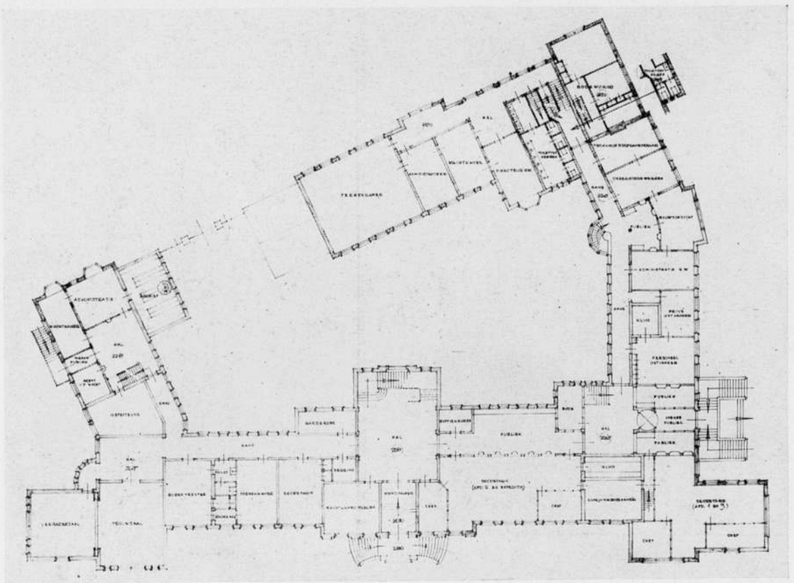

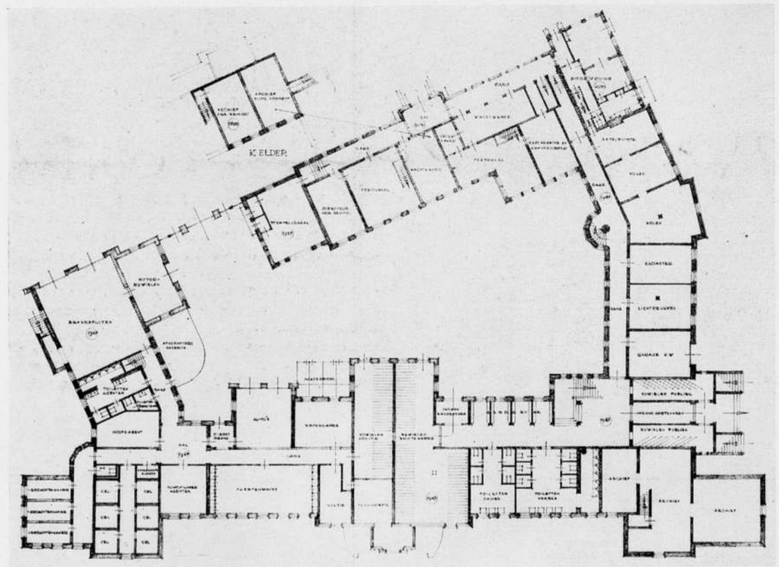

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE EDE ARCHITECTEN-BUREAU GRATAMA EN DINGER

PLAN BEGANE GROND EN ONDERGROND SCHAAL 1 À 500

Conciergewoning.
In het plan moet worden opgenomen een conciergewoning met een inhoud van ±350 m³. Deze woning moet verbonden zijn met de ruimte voor de centrale verwarming.
Trappen.
In het gebouw moeten één of meer diensttrappen worden geprojecteerd, terwijl de verschillende diensten elkaar door een binnenshuis gelegen verbinding moeten kunnen bereiken.

Artikel 3.
AFWERKING.

In verband met de beschikbare geldmiddelen, zijnde ƒ 262.000.—, berekend naar vooroorlogsche prijzen, zal de opzet van het plan sober moeten zijn, doch niettemin wordt prijs gesteld op een goede verzorging van de gevels en een goede aankleeding van het representatieve deel van de Secretarie.
De zolderverdieping moet van een vloer zijn voorzien.

De keuze van materialen wordt aan den ontwerper overgelaten, evenwel zal rekening moeten worden gehouden, dat in de vertrekken, waar voortdurend gewerkt wordt, de vloerbedekking minder koud zal zijn dan tegels of dergelijke. Ook is het gewenscht, dat in deze vertrekken het zonlicht kan toetreden.

Artikel 4.
BOUWKOSTEN.

De bouwkosten mogen een bedrag van ƒ 262.000.—, berekend naar vooroorlogsche prijzen, niet overschrijden. In dit bedrag zijn de kosten begrepen van den geheelen bouw, met inbegrip van centrale verwarming, vloerbedekking, installatie voor electrisch licht en enkele gaspunten, brandleiding, rioleering, terreinaanleg en terreinafscheiding, bestratingswerken van toegangen en binnenplaats, huistelefooninstallatie met aansluiting over 6 lijnen op het Rijkstelefoonnet en het architectenhonorarium alsmede de kosten van toezicht.

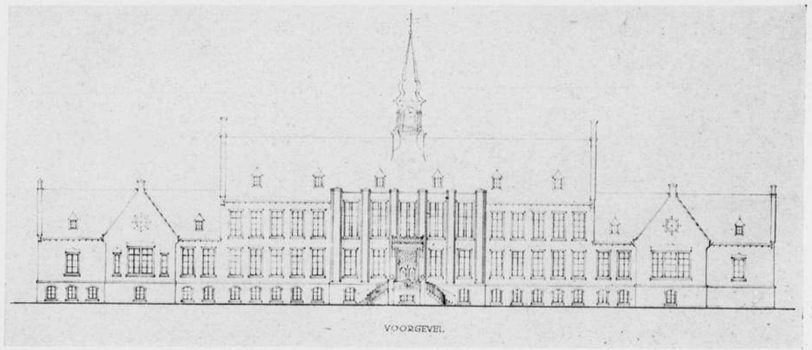

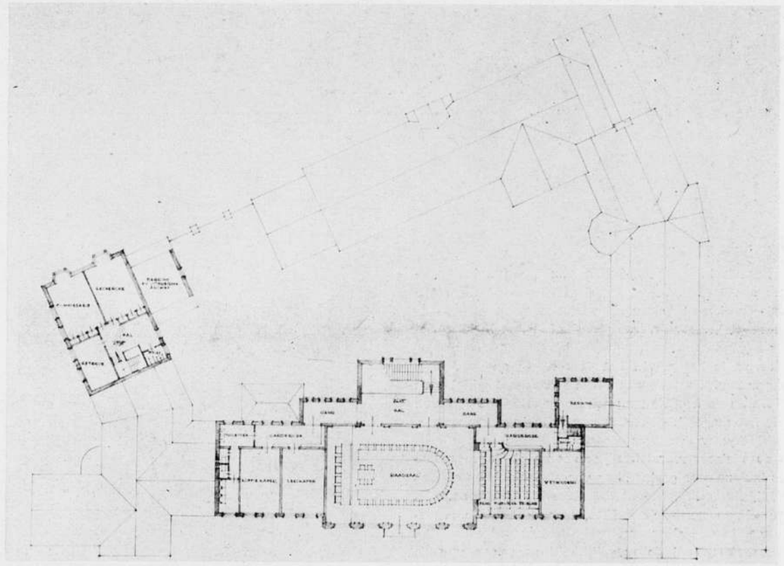

VOORGEVEL EN VERDIEPINGSPLAN. SCHAAL 1 À 500

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE EDE — ARCHITECTENBUREAU GRATAMA EN DINGER

BEOORDEELING VAN HET GEMEENTEBESTUUR.

De heeren Dinger en Gratama plaatsten de voorgevel van het gebouw op de rooilijn, dat is 15 meter van de straatgrens af. Zij ontwierpen een toegangsweg tusschen straat en hoofdingang, welke plaats biedt voor een kleine stoet. Door deze plaatsing moet helaas een groot deel van het op het terrein aanwezige opgaande houtgewas, verdwijnen.

De indeeling van het gebouw is niet overal even gelukkig. Door de aaneenrijging der ruimten ontstaat een te verspreide ligging daarvan, die niet altijd tot een logisch gebruik zal leiden. B.v. de trouwkamer wordt bereikt door een tamelijk smalle, vrij lange gang. Het representatieve gedeelte op de eerste verdieping is wat gedrongen, de situatie van koffiekamer en leeskamer en de toegang daartoe is wat hokkerig. De bureaux van Gemeentewerken zijn niet overzichtelijk genoeg en liggen te ver van den ingang voor een kantoor, waar veel publiek komt.
Het plan Blaauw overschrijdt, wat de ligging van den voorgevel betreft, de rooilijn met 6 meter. De hoofdingang is slechts 7 meter van de straat verwijderd. Een trouwstoet moet dan ook bijna geheel op de openbare weg blijven staan. Evenals bij het plan Dinger en Gratama is het geheele terrein in beslag genomen. Van de boomgroepen kan niet veel behouden blijven.
De inwendige indeeling voldoet aan hooge eischen, de hoofdingang met daarachter liggende hal en trappenhuis vormen een monumentaal geheel. De eigenaardige grondvorm, waar de ruimten aan weerszijden van een schuine as zijn geprojecteerd zou beter tot zijn recht komen, als het gebouw aan alle zijden door gelijkwaardige breede wegen was omringd.

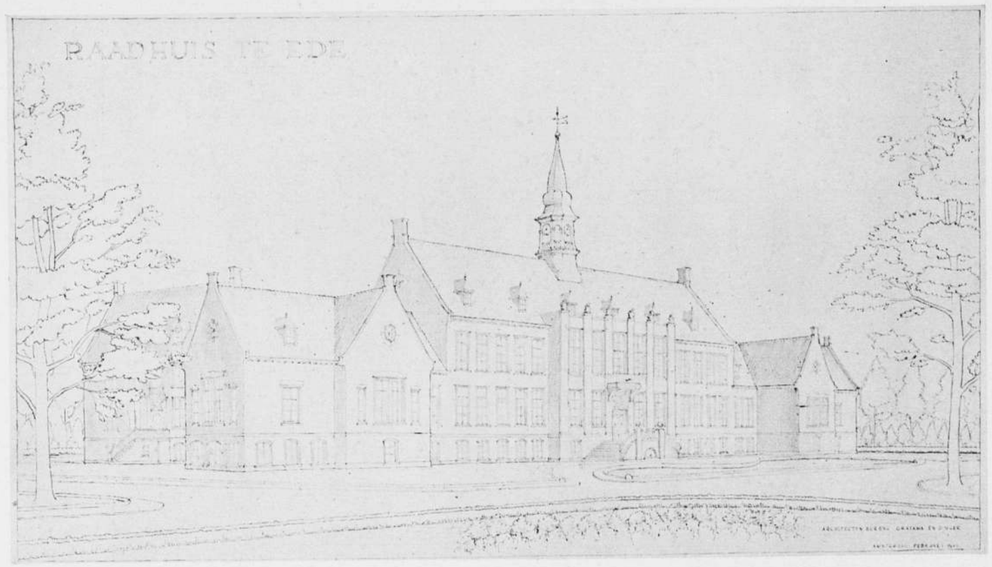

VOORGEVEL
ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE EDE

ARCHITECTENBUREAU GRATAMA EN DINGER

In het representatieve gedeelte is door de ligging van trouwzaal en vergaderzaal een combinatie van beide tot één geheel minder doelmatig opgelost, omdat een eventueele spreker niet door allen is te zien.
De afsluiting van het binnenplein door diverse garages is onzes inziens niet aan te bevelen.
In het ontwerp-Boeyinga is het gelukt het voorterrein en de daarop staande mooie boomen grootendeels te sparen. Deze architect plaatst de voorgevel achter de rooilijn en de hoofdingang zelfs ongeveer 35 meter van de weggrens. Daardoor is het mogelijk geworden een ruime oprit te maken, welke voldoende ruimte biedt voor een trouwstoet.
Wat de indeeling betreft, deze is zeer overzichtelijk en compact. Het representatieve gedeelte is onzes inziens zeer geslaagd en vormt een schoon geheel.
Ook in dit plan zullen bij uitvoering, evenals bij de beide eerstgenoemde, veranderingen in de indeeling wenschelijk blijken, maar dergelijke vraagstukken zijn zonder bezwaar in onderling overleg op te lossen.
Voor alle drie projecten hebben wij de mogelijkheid nagegaan van de wijziging, welke het gevolg is van het afvallen van het politiebureau. Voor de plannen Dinger en Gratama en Blaauw brengt dit een zekere storing van het plan mede, waardoor een vrij aanzienlijke omwerking van het plan onvermijdelijk zal zijn. In dat opzicht is het plan Boeyinga aantrekkelijker, omdat practisch de vleugel bestemd voor de politie kan verdwijnen en het daarvoor bestemde terrein zonder schade van het uiterlijk van het geheel bestemd kan worden voor latere uitbreiding.
De globale begrootingen der projecten geven de volgende eindcijfers aan voor normale omstandigheden:

Dinger en Gratama	ƒ 343.000.—
Blaauw	„ 333.000.—
Boeyinga	ƒ 280.000.—

De kubieke inhoud der gebouwen bedraagt:

Dinger en Gratama	19800 m³.
Blaauw	21400 „
Boeyinga	18.000 „

Waar bij gelijke afwijking van het inwendige het project van de minste inhoud het voordeeligste zal zijn, meenden wij toch, waar deze afwerking zoo geheel verschillend kan geschieden en door de ontwerpers elk op andere wijze is gedacht, aan de begrootingscijfers geen overwegend belang te moeten hechten ter bepaling onzer keuze.
Niettegenstaande dat zijn Burgemeester en Wethouders, evenals de Commissie van Bijstand, eenstemmig van oordeel, dat het ontwerp Boeyinga de voorkeur verdient.

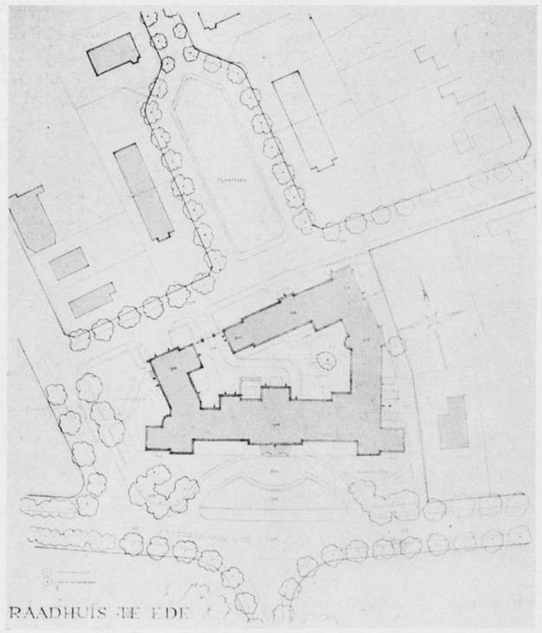

SITUATIE

VLOER- EN DAKCONSTRUCTIE UIT ELEMENTEN VAN BETON VOLGENS HET SYSTEEM VAN DER LAND.

Voor bovengenoemde betonconstructie werd door den uitvinder, adviseerend ingenieur J. van der Land, octrooi aangevraagd. Het kan van belang zijn, de lezers van het B.W.A. van deze nieuwe constructie op de hoogte te brengen.
De vloeren volgens b.g. systeem bestaan uit zoogenaamde hoofdelementen in den vorm van met de opening naar beneden gerichte U-balken van gewapend beton, aan de lange zijden van sponningen voorzien, waarin de tusschen die hoofdelementen komende secundaire elementen, in den vorm van kleine losse gewapend-betonplaatjes, worden gelegd.
Door den specialen vorm van de dragende hoofdelementen kan met een kleine doorsnede volstaan worden. Er wordt dus materiaal bespaard, terwijl tevens de transportkosten worden verminderd.
De in de fabriek gemaakte vloeronderdeelen worden kant en klaar op het werk geleverd. De dragende hoofdelementen worden eerst gesteld, op afstanden van ongeveer 1.10 m hart op hart. Daarna worden de sponningranden dier U-balken met stijve specie bestreken, terwijl ook de stuiknaden der secundaire elementen van specie worden voorzien. Dan worden de vlakke betonplaatjes, die ongeveer 80 x 100 cm groot kunnen zijn, in de specie gedrukt.
Als de vloeren gesteld zijn, kan onmiddellijk verder gemetseld worden, omdat bekisting, stempeling, vlechten en betonstorten niet voorkomen.
De uitvinder wijst er nog op, dat met deze bouwwijze de in ons land verrichte arbeid altijd grooter zal zijn dan bij toepassing van hout, dat in reeds bewerkten toestand in ons land ingevoerd wordt. Dit kan natuurlijk aan den eenen kant een voordeel zijn: echter moet worden afgewacht hoe de kosten van het totaal aan materiaal en arbeid zich verhouden.
Men kan voordeel zien in de toepassing van gewapend beton in den woningbouw voor vloeren en voor daken met het oog op zijn brandvrijheid. In den tegenwoordigen tijd wordt aan die brandvrijheid uiteraard meer aandacht gewijd. Dat het gewapend beton in den woningbouw voor die beide onderdeelen van het huis practisch niet werd toegepast hangt samen met de hoogere kosten, met het tijdroovende van deze constructiewijze, en met de kosten die aan de afwerking van de vloeren moeten worden besteed. In den tijd van houtschaarschte dien wij nu beleven komt begrijpelijkerwijze een toepassing van gewapend beton van licht gewicht eerder in aanmerking. De afwerking van de bovenlaag blijft echter voor den architect nog een moeilijk op te lossen probleem.
De uitvinder van de hier beschreven constructie is van meening, dat, ook als er weer hout in overvloed te krijgen zal zijn, de nieuwe constructie toch nog zoodanige voordeelen zal opleveren — die dan zullen moeten blijken uit de redelijke kosten, het geringe materiaalverbruik en het lage eigengewicht — dat deze vloeren ook na den oorlog met het oog op hun brandvrijheid zullen worden verkozen.
De groote voordeelen van de constructie worden voorts voor een groot deel verkregen door den bijzonderen vorm die voor het hoofdelement is uitgedacht. Dit element heeft n.l. een U-vormige dwarsdoorsnede met aan de bovenzijde oplegranden voor de vloerplaten, en aan de onderzijde verbreedingen voor het opnemen van de wapening. Een bijzonder kenmerk van de hoofdelementen ligt nog daarin, dat de doorsnede zich telkens wijzigt in verband met de optredende buig- en schuifspanningen, terwijl toch een eenvoudige bekistingsvorm werd behouden. Het horizontale bovengedeelte n.l. neemt naar het midden der overspanning sprongsgewijze in dikte toe, in overeenstemming met de toeneming van het buigend moment. Bovendien zijn de verticale deelen van het U-profiel niet overal even dik, maar neemt deze dikte sprongsgewijze naar de steunpunten toe. Het is natuurlijk ook mogelijk deze dikteverschillen inplaats van sprongsgewijs, volgens een schuine lijn te laten verloopen.
Op deze wijze schijnt een uiterst economische constructie verkregen te zijn, die niet alleen zeer weinig wapeningsijzer vereischt, maar ook zeer weinig betonmateriaal vergt.
Op de vloeren wordt een enkele centimeters dikke laag sintelbeton, bimsbeton of estrich aangebracht om den vloer voldoende „voetwarm" te maken. Men kan — indien grootere geluidsisolatie moet worden bereikt — den U-vorm voorzien van speciale binnenranden, waarop lichte asbestcementplaatjes kunnen worden gelegd, die licht isolatiemateriaal kunnen dragen.

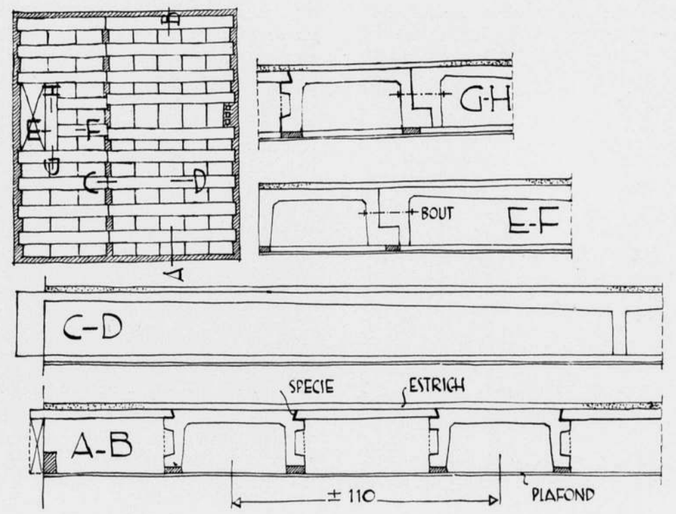

Ook tusschen de hoofdelementen kunnen deze plaatjes op de onderverbreedingen steun vinden.
Op normale wijze kan het plafond van steengaas of ander brandvrij materiaal tegen de hoofdelementen worden aangebracht tegen de daarop bevestigde tengels. — Leidingen kunnen tusschen onderkant hoofdelement en plafond worden gelegd.
De breedte-afmetingen der hoofdelementen varieeren van 30 tot 55 cm, de normale hoogte voor kleine vertrekken bedraagt 12—16 cm, voor groote vertrekken is de hoogte ongeveer 18 cm. Bij kantoren en scholen komen hoogten van 24—30 cm in aanmerking.
Bij een te Rotterdam gehouden proefbelasting der dragende hoofdelementen is gebleken, dat de doorbuiging daarvan (na 13 dagen verharding) slechts 1 : 1355ste deel van de overspanning bedroeg, een zeer goed resultaat dus.
Overigens blijkt de constructie uit de bijgevoegde schets-teekening.

H. G. J. S.

DE GESCHIEDENIS VAN DEN ARCHITECT.

De boekbespreking van Rector van Helvoort in het Bouwkundig Weekblad Architectura van den 26en April l.l. geeft mij het volgende in de pen.

Rector van Helvoort meent te moeten opmerken dat de architecten moeten erkennen „tot hun beschaming" dat over hun vak geen publicaties naar den aard van het boek van Ir. van der Wal bestaan; de geschiedenis van den architectenstand zou „waarschijnlijk" zelfs nooit begonnen zijn; de begrippen architect en bouwkundige werden vóór den allerlaatsten tijd nooit scherp onderscheiden; de plaats van den architect in de maatschappij en als leider der bouwbedrijven is nooit komen vast te staan en zoo voorts.
Ik heb met eenige verwondering den rector, die een leidende positie innam bij de organisatie en naar mijn meening op de hoogte was van onze geschiedenis en plaats in het verleden samenleven, gevolgd en hoop hem een dienst te bewijzen met enkele aanwijzingen.
Wijlen professor Diehl ving zijn colleges aan de Technische Hoogeschool indertijd aan met een rede over de plaats van den architect in de maatschappij. Ik herinner mij niet meer den titel, maar wel den inhoud van zijn inaugureele rede. De professor haalde ook een boek aan, het is getiteld: Histoire et Condition Juridique de la Profession d'Architecte, en de schrijver is: Geo Minvielle, avocat à la cour d'appel, docteur en droit, licencié ès lettres, lauréat de la faculté de droit, diplomé de l'institut pratique de droit.
Het is uitgegeven te Bordeaux bij de Imprimerie de l'université, Y. Cadoret, in 1921.
In de „Bibliothèque de la Société des Architectes diplomés par le Gouvernement", 13 Rue de Grenelle, Paris verscheen omstreeks 1913 het standaardwerk: L'Art d'Architecture et la profession d'architecte, par Albert Louvet, architecte diplômé par le Gouvernement, met een voorwoord van J. L. Pascal, Membre de l'Institut. Uitgever is: Librairie de la construction moderne, 13 Rue Bonaparte, Paris.
Het eerste deel, van 266 bladzijden, behandelt „la formation de l'architecte", het tweede, van 463 bladzijden, „l'exercise de la profession".
Ik heb een exemplaar, dat in het bezit is geweest van John W. Simpson R.I.B.A., en van diens aanteekeningen en uitknipsels met besprekingen voorzien is. Simpson zegt: An admirable book! Where is the Louvet who will write the like for England?
Een meer populair, maar ook leesbaarder geschrift is: The Architect in History by Martin S. Briggs F.R.I.B.A. Oxford, At The Clarendon Press, 1927. Het bevat 400 bladzijden en is verdeeld in de volgende hoofdstukken: I. The first architects; II. Greece; III. Rome; IV. The Middle Ages; V. The Renaissance in Italy; VI. The Renaissance in France; VII. The Renaissance in England; VIII. The Nineteenth Century in England; Epilogue.
U zult opmerken, dat Briggs „wrote entirely for England". Ik raad U aan het hoofdstuk de middeleeuwen te lezen en te vergelijken met: Handbuch der Architektur, II. Teil IV, 3, Kapitel 8, Max. Hasak, Regierungs- und Baurat a.D.: Die Baumeister des Mittelalters. (Leipzig, J. M. Gebhardts Verlag 1913) en U „staunt".
Maar de stoot tot alle schrijverijen over architecten heeft gegeven: Dr. Heinrich Brunn met zijn beroemde „Geschichte der Griechischen Künstler"; Stuttgart, Verlag von Ebner und Seubert, 1859. Die Architekten.
Hermann Daub schreef: „Die Bauenden des Altertums". (Leipzig und Wien. Deuticke 1913).
Ik mag niet verzuimen melding te maken van boekjes van Mr. Cremers en van Mr. Hemdrix, die de rechtsverhouding van architect en aannemer in ons land behandelen en moet wijzen op: De Algemeene Regelen betreffende de honoreering van den architect en de verdere rechtsverhouding tusschen opdrachtgever en architect A.R. 1932 van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond v. Nederlandsche Architecten B.N.A. en beveel vooral het met aandacht lezen van artikel 1 aan.
Ik heb maar een k l e i n e greep gedaan uit de litteratuur, die voor het grijpen staat en beperkte me bovendien tot schrijvers, die specialiseerden. Het hoeft geen betoog dat het een ontwikkeld man, waarvoor ik elken architect houd, geen moeite kost om uit de Algemeene- en Kultuurgeschiedenissen, die dieper dan onze gewone leerschoolboeken gaan, kostbare gegevens te verzamelen. En zeer zeker weet hij weg in de kunstgeschiedenis, in archeologische werken en dergelijken.
Weliswaar: „Die Unterscheidung und Erfassung der einzelner Künstlerpersönlichkeiten" — is — „letzter und schwerster Teil des Aufbaus der Kunstgeschichte". (Prof. Dr. Friedrich Koepp: „Handbuch der Archäologie"), maar: „Die Geisterwelt ist nicht verschlossen .... Dein Sinn ist zu, dein Herz ist tot!" (Goethe, Faust).
Heerlen, April 1941. F. PEUTZ.

RECTIFICATIE.

In het artikel „Eeredienst en Kerkbouw" in het vorige nummer, zijn door niet tijdige aankomst van de gecorrigeerde drukproef, eenige fouten blijven staan. O.m. is niet aangegeven dat het referaat van Arch. B. T. Boeyinga op 4 Juni des morgens zal worden gehouden. Verder moest bij de aanwijzingen voor de tentoonstelling achter de opmerking over exterieurfoto's nog worden gevoegd: „Bij deze tentoonstelling, die men als een verzameling van studiemateriaal moet beschouwen, is het van meer belang, dat de architecten een duidelijk gestelde toelichting bij hun werk geven, welke daarom ook wordt gevraagd." B.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM 17 MEI 1941 NR 20

ENKELE OPMERKINGEN OVER OMZETBELASTING MET BETREKKING TOT ARCHITECTEN EN AANNEMERS VAN BOUWWERKEN.

DOOR D. W. SONNEVELDT, INSPECTEUR VAN DE ACCIJNZEN TE AMSTERDAM.

Met ingang van 1 Januari 1941 is in werking getreden het Besluit op de Omzetbelasting 1940. Op grond van dit Besluit zijn aan omzetbelasting onderworpen de leveringen hier te lande van in het vrije verkeer zijnde goederen en het verrichten hier te lande van diensten, welke door ondernemers, binnen het kader van hun onderneming worden verricht.
Als ondernemer wordt aangemerkt ieder, die hier te lande een beroep of bedrijf zelfstandig uitoefent.
Volgens den Leidraad Omzetbelasting 1940, zijnde een door den Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën gegeven nadere toelichting op de bepalingen van het Besluit, is het de bedoeling, om al diegenen uit te sluiten, die in dienstbetrekking zijn.
De arbeider, ambtenaar, directeur eener N.V., het personeel van den aannemer en van den architect verrichten wel diensten, doch zijn geen ondernemer in den zin van het Besluit, omdat zij niet z e l f s t a n d i g een beroep uitoefenen.
Het Besluit op de Omzetbelasting 1940 kent vier groepen van ondernemers en wel:

1. de fabrikant, d.i. de ondernemer, die hier te lande goederen voortbrengt, vervaardigt, teelt, vangt, bereidt, bewerkt of verwerkt of deze handelingen door anderen doet verrichten.

2. de groothandelaar, d.i. de ondernemer, die goederen van anderen betrekt en deze goederen, zonder ze verder te bewerken of te verwerken, doorlevert aan ondernemers, die de goederen betrekken, met het doel deze, al dan niet bewerkt of verwerkt, weder door te leveren.

3. de kleinhandelaar, d.i. de ondernemer, die goederen van anderen betrekt en deze goederen, zonder ze verder te bewerken of te verwerken, doorlevert aan hen, die de goederen anders dan voor doorlevering aanschaffen.

4. De ondernemer, die noch fabrikant, noch groot- of kleinhandelaar is.

De fabrikant, groot- en kleinhandelaar zijn omzetbelasting verschuldigd, wegens de levering van goederen. De ondernemers, genoemd onder 4, worden omzetbelasting verschuldigd wegens het verrichten van diensten.
Tot deze laatste groep behooren de zelfstandig werkende architect, teekenaar, aannemer van bouwwerken e.d.
Onder diensten verstaat het Besluit: alle prestaties — andere dan leveringen van roerende en onroerende goederen — welke tegen vergoeding worden verricht, daaronder begrepen:

a. de vestiging, de overdracht en den afstand van rechten, andere dan onroerende.

b. de oplevering van een werk in onroerenden staat.

Uit deze omschrijving volgt, dat de dienst tegen vergoeding moet worden verricht. Gratis diensten zijn dus geen diensten in den zin van het Besluit. De architect, die gratis voor een vriend een ontwerp voor een villa maakt, is geen omzetbelasting verschuldigd.
Uit de omschrijving blijkt eveneens, dat een aannemer, die een bouwwerk oplevert — oplevering van een werk in onroerenden staat — een dienst verricht.
Ten aanzien van diensten wordt de belasting berekend over de vergoeding en is zij verschuldigd door den ondernemer, die den dienst heeft verricht. Het tarief der belasting is 2½ percent van de vergoeding.
Onder vergoeding verstaat het Besluit het totale bedrag — in voorkomende gevallen de totale waarde — dat degene, aan wien de dienst wordt bewezen, of een derde ter zake van den dienst voldoet.
Het is niet noodzakelijk, dat de vergoeding uit een geldbedrag bestaat. Zij kan ook bestaan uit goederen, het verrichten van andere diensten enz.
In § 13 lid 3 van den Leidraad Omzetbelasting 1940 wordt omtrent het begrip vergoeding nog het volgende vermeld:
„Niet tot de vergoeding behooren de bedragen, welke de ondernemer i n n a a m e n v o o r r e k e n i n g van dengene, aan wien de dienst wordt bewezen uitgeeft en van dezen weer teruggontvangt. Betaalt een bankier voor zijn cliënt op een aanslagbiljet in een belasting, het bedrag daarvan en ontvangt hij van zijn cliënt het bedrag van de belasting terug, dan behoort het bedrag niet tot de vergoeding, welke hij voor het verrichten van die betaling ontvangt. Evenmin behoort tot de vergoeding het bedrag, hetwelk bijv. een advocaat als schadevergoeding voor zijn cliënt van een derde ontvangt en aan dezen doorbetaalt.
De bedragen echter, welke de advocaat voor zijn cliënt ontvangt als vergoeding van door hem gemaakte porto-, telefoon-, reis- en verblijfkosten e.d. en welke kosten de advocaat o p e i g e n n a a m maakt, zoodat geen rechtsverhouding bestaat tusschen den post- en telefoondienst, den vervoerder en den hotelhouder eenerzijds en den cliënt anderzijds, behooren wel tot de vergoeding, die de advocaat ter zake van het verrichten van diensten verkrijgt."
Op de vergoeding kunnen in mindering worden gebracht voor den opdrachtgever aan belasting — invoerrecht daaronder begrepen — gedane uitschotten.
Hierover lezen we in § 13 lid 5 van den Leidraad het volgende: „Aan belasting gedane uitschotten behooren in beginsel wel tot de vergoeding, indien zij door dengene, die de belasting voldoet, o p e i g e n n a a m aan het Rijk worden afgedragen, aangezien de voorwaarde van „voldoen in naam van een ander" ontbreekt. Ingevolge de in artikel 5, vijfde lid, opgenomen bepaling, mogen

die uitschotten voor de berekening van de omzetbelasting, niettemin op de vergoeding wegens het verrichten van den dienst worden in mindering gebracht.
Dit komt dus neer op het aftrekken van een bedrag, waarvoor de eisch „voldoening in naam van een ander" niet geldt. Dit geval doet zich o.a. voor bij expediteurs, die goederen voor hun cliënten inklaren. Zij worden immers de invoerrechten op eigen naam verschuldigd."
Uit het bovenstaande moge den lezer duidelijk zijn geworden, dat de architect, de teekenaar e.d. 2½ percent omzetbelasting verschuldigd zijn, over het totale bedrag, dat hun opdrachtgever of een derde, ter zake van den dienst voldoet.
Dit komt hierop neer, dat over het honorarium voor het maken van een ontwerp of teekening, de omzetbelasting verschuldigd is. Indien op een declaratie bovendien nog andere posten voorkomen, zooals kosten voor werkteekeningen, kosten voor lichtdrukken, reis- en verblijfkosten, porti, telefoonkosten, dan behooren deze kosten eveneens tot de vergoeding en is hierover dus omzetbelasting verschuldigd. Dit zijn allemaal kosten, die door den architect op eigen naam zijn gemaakt.
Ook het salaris van den opzichter, die een architect voor een bepaald werk in dienst neemt, alsmede premiën betaald aan den Raad van Arbeid voor dezen opzichter, en welke kosten aan den opdrachtgever in rekening worden gebracht, maken deel uit van de vergoeding.
Het salaris wordt wel voor rekening van den opdrachtgever uitbetaald, maar niet in zijn naam.
Hieraan verandert zelfs niets, indien de opdrachtgever het salaris rechtstreeks aan den opzichter uitbetaalt, zooals ook wel voorkomt. Ook dan maakt het salaris deel uit van de vergoeding, aangezien de opdrachtgever — degene aan wien de dienst wordt bewezen — dit salaris ter zake van den dienst voldoet. *)
Zooals we boven reeds hebben gezien, is de aannemer van bouwwerken, wegens het opleveren van een werk in onroerenden staat, omzetbelasting verschuldigd wegens het verrichten van een dienst. Hij is de omzetbelasting verschuldigd over de vergoeding, zijnde het bedrag, waarvoor het werk is aangenomen of ook wel aannemingssom genoemd.
Eenigerlei aftrek op de aannemingssom komt niet te pas. Volgens het Besluit kunnen alleen in mindering worden gebracht voor den opdrachtgever — de aanbesteder — aan belasting gedane uitschotten. Dit zal echter in de praktijk nagenoeg niet voorkomen.
Het is dus n i e t juist, dat vracht- en assurantiekosten, die aan derden worden voldaan en bedragen, welke terugontvangen worden voor retouremballage, in mindering kunnen worden gebracht (vgl. het artikel in dit weekblad van 8 Maart 1941 no. 10 van den Heer N. Ypenburg). Een aannemer kan dus nimmer vracht- en assurantiekosten enz. in mindering van de aannemingssom brengen, indien hij een werk oplevert in onroerenden staat.
Bij resolutie d.d. 25 Februari 1941 no. 241 is goedgekeurd, dat aannemers van onroerende goederen, de gedeelten van hun vergoeding, welke zij aan onderaannemers moeten doorgeven, op de door hen ontvangen vergoeding in mindering brengen.
De aannemer dient dan uit zijn boekhouding aan te toonen, dat hij terecht bepaalde bedragen buiten de door hem ontvangen vergoeding heeft gehouden. De in mindering gebrachte bedragen mogen slechts betrekking hebben op vergoedingen betaald aan onderaannemers, wegens de oplevering van een werk in onroerenden staat. Derhalve mogen niet in mindering komen bedragen betaald wegens de levering van roerende goederen, zooals de rekening van den steenfabrikant, cementhandelaar e.d. voor geleverde steenen, cement, kalk e.d.

*) Noot van de Redactie:
Deze passage geeft de persoonlijke meening van den Inspecteur weer. Zooals in het vorige nummer reeds werd medegedeeld, heeft het Dagelijksch Bestuur zich omtrent dit punt gewend tot het Departement van Financiën.

Ook het bedrag, dat een aannemer ontvangt uit hoofde van een opzetcontract, een z.g. opzetje, is naar mijne meening aan de heffing van omzetbelasting onderworpen.
Dit bedrag moet worden beschouwd als de vergoeding voor den dienst, dien hij bewijst aan zijn collega, aan wien het werk wordt gegund.
Het Besluit is van toepassing op leveringen en diensten, die na 31 December 1940 zijn verricht. Zoo is dan ook bepaald, dat bedragen, ontvangen na 31 December 1940 ter zake van vóór 1 Januari 1941 verrichte diensten, niet aan de heffing van omzetbelasting zijn onderworpen.
Indien de architect derhalve honoraria ontvangt in 1941, die betrekking hebben op in 1940 verrichte werkzaamheden, is hij hierover geen omzetbelasting verschuldigd.
Ten aanzien van diensten, waarvan de verrichting vóór 1 Januari 1941 is aangevangen, doch na dat tijdstip nog voortduurt, zijn de bepalingen van het Besluit slechts van toepassing op het na dat tijdstip verrichte gedeelte.
Het bedrag van de vergoeding voor z.g. overloopende werken dient de architect dus te splitsen. Wordt voor een bepaalde opdracht bijv. gewerkt van 1 December—31 Januari, dan zal de helft van de vergoeding onder de heffing van omzetbelasting vallen.
Voor den aannemer van onroerende goederen is bij Resolutie d.d. 12 Maart 1941 no. 154 o.a. nog het volgende bepaald:
De heffing van omzetbelasting vindt niet plaats ten aanzien van werken, welke vóór 1 Januari 1941 geheel waren opgeleverd, ongeacht of één of meer termijnen van de aannemingssom eerst in 1941 worden voldaan. Is het werk vóór 1 Januari j.l. opgeleverd, maar moeten niettemin in 1941 nog bepaalde nadere werkzaamheden worden verricht alvorens de laatste termijn, de z.g. onderhoudstermijn, wordt uitbetaald — bijv. werkzaamheden ter verbetering van het opgeleverde werk — dan dient voor laatstbedoelde werkzaamheden omzetbelasting te worden betaald.
In gevallen, waarin een aangenomen werk op 1 Januari 1941 slechts gedeeltelijk was gereedgekomen, moet de aannemingssom worden gesplitst in een gedeelte, dat geacht wordt betrekking te hebben op vóór 1941 gedane verrichtingen en in een gedeelte, dat geacht wordt betrekking te hebben op daarna verrichte werkzaamheden. Bij het ontbreken van een beteren maatstaf kan genoegen worden genomen met een schatting aan de hand van uitbetaalde loonen en dergelijke uitgaven.
Van belang is ook nog de bepaling, waarbij het aan den ondernemer is verboden, aan dengene, aan wien de diensten worden bewezen, de omzetbelasting geheel of gedeeltelijk afzonderlijk in rekening te brengen. Naar gemeend wordt is het den architect en den aannemer wel geoorloofd, de omzetbelasting door te berekenen. De omzetbelasting moet derhalve worden ingecalculeerd en wel ten bedrag van $\frac{2\frac{1}{2}}{97\frac{1}{2}}$ van de vergoeding exclusief Omzetbelasting.
Ik moge dit met een enkel voorbeeld nader toelichten. Indien een aannemer een werk kan maken voor ƒ 78.000.— zonder dat hij met de door hem verschuldigde omzetbelasting rekening houdt, dan moet hij dit bedrag verhoogen met $\frac{2\frac{1}{2}}{97\frac{1}{2}} \times 78000$. Het bedrag, waarvoor hij moet inschrijven bedraagt dus ƒ 78.000 + $\frac{2\frac{1}{2}}{97\frac{1}{2}} \times 78000$ = ƒ 80.000. Aan den fiscus moet hij dan afdragen 2½ % van ƒ 80.000 = ƒ 2000. In dit voorbeeld ga ik er van uit, dat de aannemer geen bedragen aan ondernemers uitkeert, die mogen worden afgetrokken.
In het bovenstaande meen ik de voornaamste bepalingen van het Besluit op de Omzetbelasting 1940 behandeld te hebben, voor zoover zij voor de lezers van dit weekblad van belang zijn.

D. W. SONNEVELDT.

Amsterdam, 6 Mei 1941.

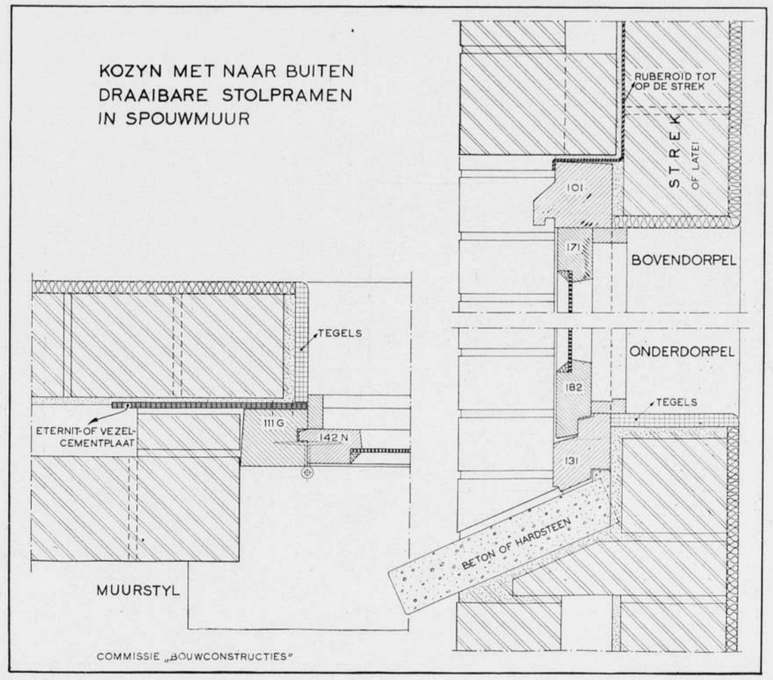

SCHAAL 1 À 5

CONSTRUCTIEBLAD VOOR NAAR BUITEN DRAAIBARE RAMEN EN DEUREN MET VAST- OF KLEPBAAR BOVENLICHT

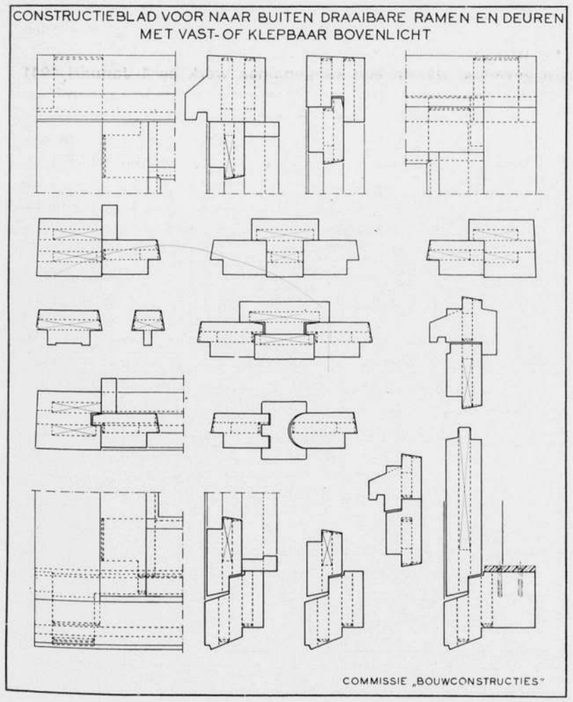

PROFIELBLAD VOOR NAAR BUITEN DRAAIENDE RAMEN EN DEUREN MET VAST- OF KLEPBAAR BOVENLICHT

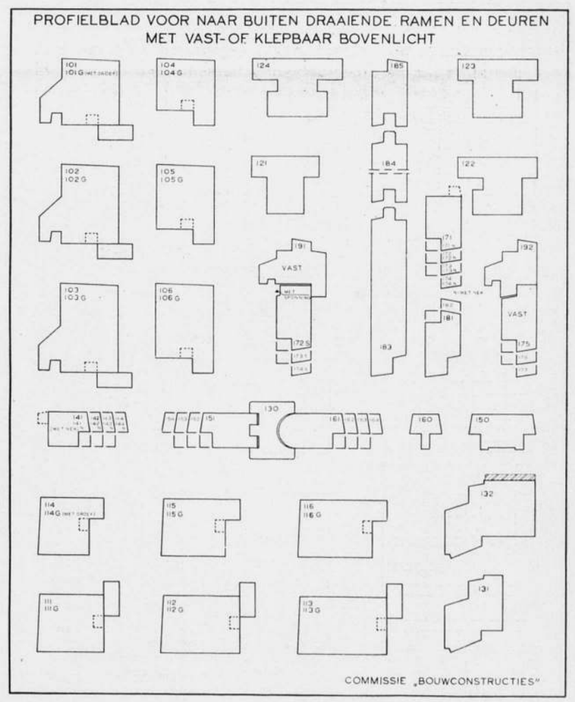

SCHAAL 1 À 5

COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES. ZESDE MEDEDEELING. ZIE PAG. 161.

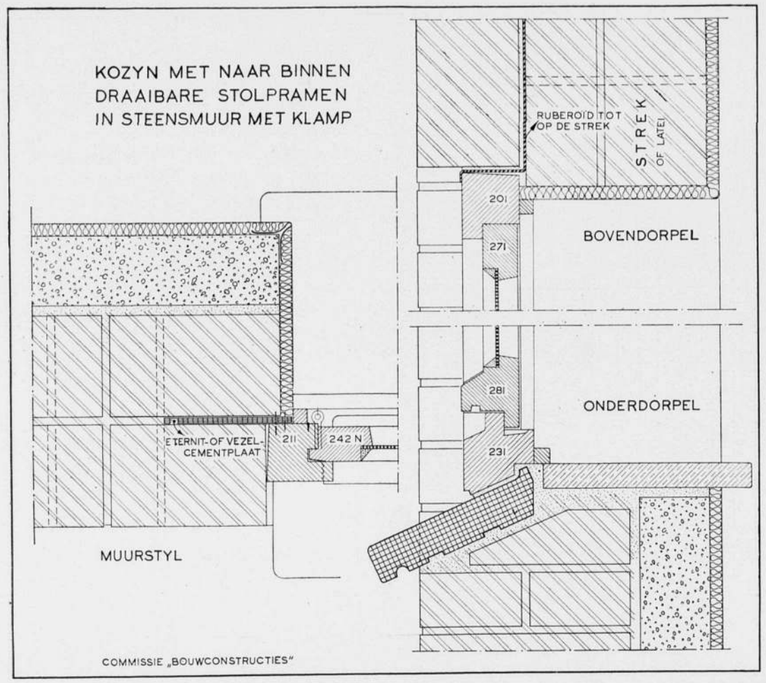

SCHAAL 1 À 5

CONSTRUCTIEBLAD VOOR NAAR BINNEN DRAAIBARE RAMEN EN DEUREN MET VAST-OF KLEPBAAR BOVENLICHT

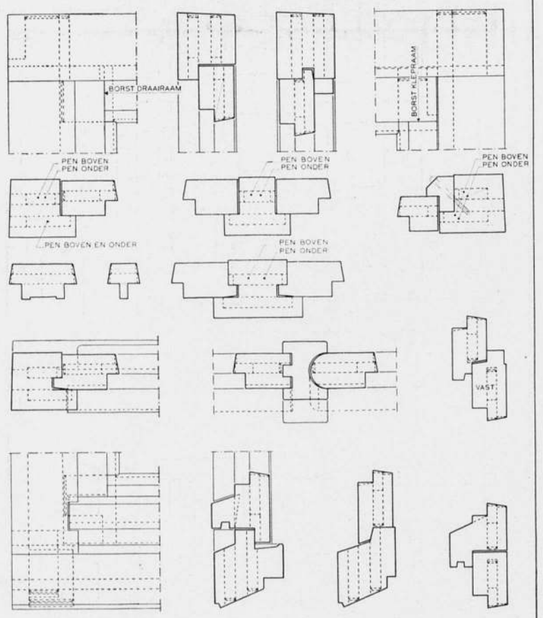

PROFIELBLAD VOOR NAAR BINNEN DRAAIBARE RAMEN EN DEUREN MET VAST-OF KLEPBAAR BOVENLICHT

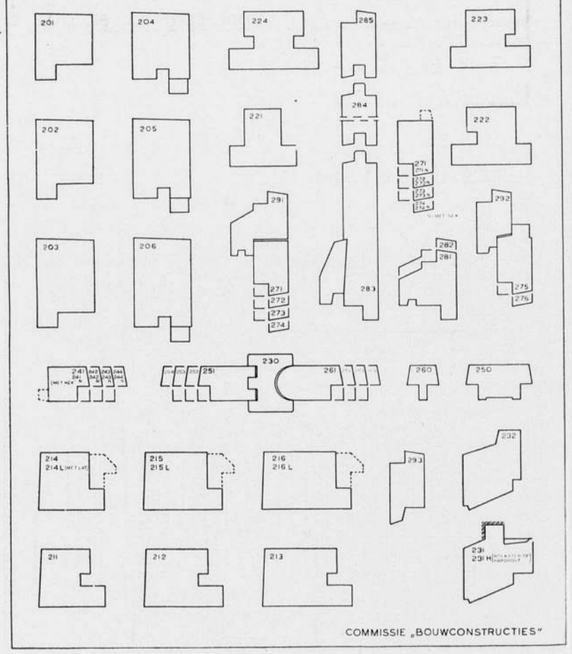

SCHAAL 1 À 5

COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES.

Zesde Mededeeling.

Lichte normale constructie voor kozijnen met draaibare ramen en glasdeuren.

Naast de constructie met monteerbare, door de fabriek kant en klaar afgeleverde kozijnen met afgehangen ramen, die voor den massawoningbouw geschikt is, meent de commissie dat voor eengezinswoonhuizen op het platte land en in kleinere steden behoefte bestaat aan een constructie, die door plaatselijke timmerlieden of timmerfabrieken kunnen worden vervaardigd, aansluitende op de in ons land gebruikelijke constructie van raamkozijnen, doch met een door de tijdsomstandigheden geboden, oordeelkundige reductie der houtzwaarten. Bij dergelijk zeer licht kozijnhout acht de commissie echter de gebruikelijke en voor zwaardere afmetingen verantwoorde steensponning niet gewenscht. Een dichte aansluiting tusschen kozijnhout en metselwerk kan worden verkregen door het kozijn met geringe negge in de buitenste halfsteendikte van den muur te plaatsen en van een achtermetseling van minstens een halve steen dikte te voorzien. Dit brengt evenwel mede, dat de kozijnen niet van ooren kunnen worden voorzien. Teneinde toch voldoend stijve hoekverbindingen te verkrijgen, zijn de te menageeren pennen als dubbele pennen ontworpen. De dikte van het kozijnhout in de richting van de muurdikte is op 58 mm bepaald. Voor de breedte zijn als uitgangspunt drie maten aangenomen, 68, 80, en 90 mm. Voorts is gestreefd naar een normalisatie der doorsnedeprofielen van het kozijnhout. De verschillende normale doorsneden zijn op twee bladen, nl. een voor het naar binnen en een voor het naar buiten draaibare raam en van profielnummers voorzien. Op twee andere bladen komen alle verbindingen voor. Daarbij is er van uitgegaan, dat bij kozijnen met onder- en bovenramen slechts òf de onderramen draaibaar, òf de bovenramen als klep- of steekramen beweegbaar zijn.

Verder zijn twee toepassingen gegeven van de op deze wijze geconstrueerde kozijnen in steensmuren met drijfsteenbeklamping en in de door de commissie ontraden, doch nog veelvuldig toegepaste spouwmuren van 2 halfsteensmuren. In beide gevallen ontstaat een diepe binnennegge van ongeveer 17 cm. Het doorslaan van vocht in deze negge is voorkomen door op den achterkant van de kozijnen opgespijkerde en over een halve steen in den muur ingemetselde strooken van eterniet of overeenkomstige voldoend waterdichte geperste vezelplaten. Aan den bovenkant is voor de afdichting en bescherming van de binnennegge een strook ruberoid of dergelijk soepel waterdicht materiaal op den bovenkant van den bovendorpel bevestigd en achter den buitensten halven steen opgevoerd tot boven de strek of het latei, die de muuropening achter het kozijn overspant. Als afdekking van den afzet voor den kozijnonderdorpel beveelt de commissie aan hetzij een natuursteenen of kunststeenen plaatdorpel, hetzij raamdorpelsteenen. In de toepassing voor het derde blad zijn ook voor de binnennegge een paar verschillende afwerkingswijzen aangegeven. In het algemeen is op toepassing van stolpramen gerekend. Behalve deze zijn er nog vele andere toepassingsmogelijkheden. Door de nummering van de profielen is het detailleeren overbodig, doordat op de verzamelteekeningen der kozijnen deze profielnummers kunnen worden vermeld.

Aanvulling op de vierde mededeeling.

Ten aanzien van de uitvoering van de montagekozijnen met naar buiten draaibare ramen, valt nog op te merken dat het aanbeveling verdient, bij de bovenhoeken de kozijnstijlen te laten doorloopen en den bovendorpel met pennen in de kozijnstijlen te verbinden, om niet te behoeven contramallen, terwijl juist bij de ramen de bovendorpels zullen moeten worden doorgevoerd en de stijlen met pennen daarin moeten worden verbonden.

ONTWERPEN RAADHUIS TE EDE.

(vervolg van de publicatie in het vorige nummer).

TOELICHTING VAN DEN HEER C. J. BLAAUW BIJ ZIJN ONTWERP.

DE SITUATIE.

De gegeven ligging van het terrein was, noch door den vorm van het grondstuk, noch door de begrenzingen monumentaal te noemen. Mede was een nadeel, dat het grondstuk aan de Oostzijde door particulier terrein wordt ingesloten.

Het was daardoor de taak van den ontwerper deze gegevens door ordening zooveel mogelijk om te vormen tot een gave mogelijkheid, waarop het Raadhuis als een natuurlijk oprijzend moment zich ontwikkelen kon.

Immers, een Raadhuis vereischt aan alle zijden een natuurlijke, geordende houding ten opzichte van het terrein en van de omliggende, begrenzende wegen.

Dit geldt vooral voor den geprojecteerden weg, die thans nog niet zichtbaar, straks een zeer belangrijk moment vormt bij de oprichting van het Raadhuis.

In het ontwerp, dat hier geboden wordt, zijn deze gegevens inderdaad geordend, nl. zóó, dat het Raadhuis aan alle zijden harmonisch wordt begrensd door de omliggende wegen.

De bedoeling is, de terreinbegrenzing geheel te accentueeren door een gemetselden scheidingsmuur en aan de Concordialaan een regelmatige ronding te geven.

De binnenhof is gekeerd naar het Oosten en de begrenzing van dezen hof door den laagbouw van de garages lost tevens de aansluiting van het Raadhuisterrein tegen de particuliere terreinen op voldoende wijze op.

Binnen den omgrenzenden lagen muur van de terreinafscheiding, is, tot tegen het gebouw, één gazon gedacht, dat niet betreden behoeft te worden en waarop de bestaande fraaie boomen, voor zoover geen licht benemend, gehandhaafd kunnen worden.

De binnenhof met den (hoofd) dienstingang is èn van den Arnhemschen weg èn van den geprojecteerden weg te bereiken en geeft gelegenheid een éénrichtingsverkeer in te voeren.

Op deze wijze is, ondanks de zeer intensieve bebouwing, aan alle zijden een goede ruimtewerking verkregen.

HET PLAN.

Het plan is regelmatig en voldoet, wat de afzonderlijke ingangen betreft, aan de gestelde eischen. Echter zijn in hoofdzaak uitgesproken in de ligging: de representatieve ingang aan den Arnhemschen weg, de hoofddienstingang en de ingang van de politie aan den geprojecteerden weg.

De hoofd-dienstingang is zoo gelegen, dat hij eigenlijk als e e n i g e ingang voor alle diensten geschikt is. De politie heeft een hoofd-sousterrain ingang (het overgroote deel van deze afdeeling ligt in het sousterrain).

Neven-ingangen zijn ontworpen voor het stempellokaal en voor de agentenwacht.

Uit de bodekamer is een volledig overzicht over het in- en uitgaande publiek mogelijk.

Dit is dan ook een kern van het plan, die als vanzelf de plaats vormt voor den toren, die de geheele compositie beheerscht.

De secretarie-afdeelingen zijn samengebracht in één regelmatig gevormde ruimte, waarin de vier chefskamers en de kluis de exponenten vormen.

Door het aanbrengen van koekoeken is de verlichting van het sousterrain zoodanig, dat dit als een normale verdieping beschouwd kan worden.

De afdeeling Gemeentewerken is geheel op de verdieping aangebracht.

Het plan spreke overigens voor zichzelf.

DE MATERIALEN.

De constructie van het gebouw is gedacht als van gemetselde muren en wel: buiten, een steen-een spouw-halve steen en binnen, steensmuren.

In de hal voor het publiek zullen wellicht eenige gew. betonkolommen moeten worden aangebracht.

De daken gedekt met donkere, matverglaasde Romaansche pannen.
De vloeren zijn van gewapend beton met een bovendeklaag van bimsbeton en een onderisolatie van gasbeton.
Voor de kantoorruimten worden deze vloeren gedekt met linoleum, de halvloeren met tegels of marmer, de representatieve vertrekken met parquet- of strookenvloeren. De Raadzaal met vast tapijt.
De binnenafwerking der muren kan in het algemeen zijn: bepleistering in schuurwerk, afgewerkt met muurverf.
De representatieve vertrekken te voorzien van betimmeringen in eiken, mahonie of andere houtsoorten.
De buitenmuren opgetrokken in handvorm baksteen, afgewisseld met natuursteen of edelbeton.
De kozijnen zijn stalen kozijnen met draairamen, gemonteerd in houten kozijnen.
In het algemeen zal de keuze der materialen beïnvloed worden door de beschikbare gelden èn door de materialenpositie en zal, wanneer tot uitvoering wordt overgegaan, dit onderwerp nog nauwkeurige bestudeering behoeven in verband met de dan beschikbare materialen.

DE BOUWKOSTEN.

Naar den kubieken inhoud zijn de bouwkosten (vóóroorlogsche prijzen) te stellen op:

sousterrain	4224 m³	à ƒ 15,—	ƒ 63.360,—
kantoorruimten	9110 m³	à ƒ 17,—	„ 154.870,—
kappen	4221 m³	à ƒ 9,—	„ 37.989,—
toren (buitendaks)	468 m³	à ƒ 25,—	„ 11.700,—
garages	868 m³	à ƒ 11,—	„ 9.548,—
represent. vertrekken	2500 m³	à ƒ 22,—	„ 55.000,—
			ƒ 332.467,—

Het totaal der oprichtingskosten zou zijn te stellen op rond ƒ 333.000,—.
Welke deze kosten thans zouden bedragen, kan eerst na nauwkeurige begrooting worden vastgesteld. Vermoedelijk zal kunnen worden gerekend op een verhooging van 50 %.

TOELICHTINGEN VAN DEN HEER B. T. BOEYINGA BIJ ZIJN ONTWERP.

SITUATIE.

Boomen. Boomen zijn het voornaamste sieraad van de stad en van het land. De Amsterdamsche grachten toonen ons, hoe zelfs de groote stad haar bizondere schoonheid ontleend aan de boomen, die zich tegen de architectuur als achtergrond afteekenen. De meest geslaagde architectuurscheppingen kunnen op zich zelf die schoonheid niet vervangen.
Het dorpsbeeld van Ede heeft, ter plaatse waar het raadhuis zal verrijzen, zijn schoonheid voornamelijk te danken aan de prachtige „houtopstand" van de „Stompekamp". Die schoonheid te behouden, was de voornaamste overweging, bij het zoeken van den vorm voor het te stichten raadhuis. En het is gelukt een vorm te vinden, die het gebouw de meest natuurlijke ligging tusschen de boomen op het terrein geeft, waarbij nagenoeg alle boomen behouden kunnen blijven. In deze hoofdvorm lieten de gevraagde ruimten zich in onderling verband goed rangschikken.
Slechts de 4 van de 40 boomen, die op de Noordelijke helft van het terrein, de esch 45 cm, de eschdoorn 20 cm, de berk 60 cm, en de Sequoya Gigantica werden geofferd. De 5 eiken op de Noordgrens van het terrein bleven niet alleen behouden, doch behooren bij het ontworpen gebouw, alsof zij daarvoor speciaal geplant zijn. Over één boom, de roode beuk 85 cm voor de Secretarie (op de situatie en plan hoofdverdieping met een x aangegeven), zou nader geoordeeld kunnen worden dat hij, hoewel noode, moet worden geveld.
Vóór het oude huis op het terrein, is een ruim doorzicht tusschen de boomen. Midden voor dit doorzicht is de hoofdpartij met hoofdtoegang van het raadhuis geprojecteerd, op 37,50 m afstand van de grens van de weg. De bijgevoegde kleine perspectiefschets geeft zuiver aan, hoe zelfs van op zij, de hoofdpartij tusschen de boomen zichtbaar blijft en fraai door de boomen wordt gemarkeerd.
Zelfs voor de toegang tot de Secrtearie is een kleine ruimte tusschen de boomen vrij. De toegangstrap kreeg hier een eenigszins bijzonderen vorm, om buiten het loover van den boom te blijven. Of deze vorm nu wel gelukkig is, zou nog nader kunnen worden bekeken.
De geprojecteerde straat die naar de Rijksweg leidt, is de eenige weg die op het terrein is gericht. Hoewel dit op zich zelf geen belangrijke straat is, is het feit dat deze vanaf de Rijksweg het gezicht naar het raadhuis vrij laat, voldoende reden om in de as van deze weg de toren te plaatsen.

Terreinhoogten. De bestaande terreinhoogten zijn vrijwel gehandhaafd. Dit is ook noodig met het oog op de boomen. Het oploopen van het terrein vanaf de Amsterdamsche weg van 10,30+ tot 19,70+ op 20 m van de grens, is doorgezet tot aan de hoofdtoegang tot 20 m +. In totaal dus ongeveer 70 cm oploopend over de lengte van 37,50 m. Aan de achterzijde van het hoofdgebouw is dan nog iets meer ophooging noodig tot ongeveer 20,35+ om weer afschot te behouden naar de achterstraat op 20+. Langs den voorgevel van het secretariegebouw loopt de grondslag weer af tot ongeveer 19,50+. Zoo ontstaat hier als vanzelf een verlaging van den grondslag om het politiebureau, waardoor de onderverdieping hier, die voor belangrijk gebruik dient, niet te veel in den grond komt te zitten.

Vloerhoogten. De vloer hoofdverdieping hoofdgebouw ligt slechts op 1,20 m boven den grondslag (achterzijde nog minder). Omdat hier geen onderverdieping wordt gemaakt is grootere hoogte overbodig. Voor de administratiegebouwen is deze hoogte echter 50 cm meer genomen, ten gunste van de hoogteligging der onderverdieping. Door het dalen van het terreinniveau bij het politiebureau, komt hier de onderverdieping, die voor belangrijk gebruik dient, slechts ongeveer 1 m lager dan het terrein. De toegangshelling naar de binnenplaats behoeft dan slechts 1 m af te gaan over een lengte van ongeveer 12 m.

VERDEELING EN RANGSCHIKKING DER RUIMTEN.

In een meer representatief gedeelte zijn bijeen gehouden, op de hoofdverdieping de kamers voor Burgemeester en Secretaris, met spreekkamer en wachtruimte, de vergader- en trouwkamer; op de bovenverdieping de ruimten voor den Raad der gemeente, n.l. raadzaal met lees- en koffiekamer en garderobe. Zoowel beneden als boven is een ruime ontvangsthal als centrum. Beneden is de wachtruimte in open verbinding gebracht met de hal, om hiermee de gewenschte ruimtewerking te verkrijgen, wat zonder bezwaar kan geschieden. Evenzoo boven, de lees- en koffiekamer, die zonder bezwaar aan de halruimte verbonden kunnen zijn, omdat hier uitsluitend raadsleden komen. Er ontstaat hier dan tevens een mooie receptieruimte, die Ede bij zijn gestadigen groei zeker zal moeten hebben.
De verlangde grootte van de publieke tribune bij de raadzaal leidde tot het aanbrengen daarvan aan de langszijde van die zaal. Er zijn hier 3 rijen zitplaatsen aangegeven. Als met minder volstaan kan worden, zou beter 1 rij weggelaten kunnen worden.
Het hoofdtrappenhuis is het verbindingselement tusschen hoofdgebouw en overige afdeelingen. Het wil mij voorkomen, dat het opgaan van een hoofdtrap uit de lengterichting der hal voornamer is, dan een opgang direct tegenover den ingang in de dwarsrichting van de hal. Vandaar dat deze situatie werd gezocht.
De Wethouderskamer werd wel is waar in de administratieve vleugel gelegd, maar deze kamer is gelegen aan een eigen kleine hal, die in open verbinding staat met het hoofdtrappenhuis. Hij is daarmee voor praktisch gebruik aan het representatieve centrum verbonden. In de hier genoemde kleine hal bevindt zich de massieve (eiken) trap, die speciaal voor den toegang naar den toren werd geprojecteerd.
De administratieve afdeelingen werden met het politiebureau om een kleine binnenplaats gerangschikt, die in hoofdzaak voor de politie is gereserveerd. Men onderscheidt hier 4 afzonderlijke deelen: a. de secretarie, b. het politiebureau, c. de afdeelingen voor Armenzorg en Arbeidsbemiddeling en d. het verbindingsstuk met garderobes en toilets. Beneden bevindt zich hierin de schrijfmachinekamer; boven de administratiekamer van G.W.
De bode is geplaatst in het centrum van deze afdeelingen, allereerst onmiddellijk bij de secretariebezoekers, maar uit zijn uitgebouwde glaskamer heeft hij een overzicht over al het gebeuren. Ook heeft hij een goed uitzicht en vlotte toegang naar de ontvangsthal in het hoofdgebouw.
De afdeeling of dienst der Gemeente Werken kreeg overigens in zijn geheel plaats boven de Secretarie. Alle vertrekken, behalve de teekenzaal en lichtdrukruimte, konden daardoor aan de Zuidkant liggen.
De politie gebruikt nog enkele ruimten in de onderverdieping, onder andere afdeelingen. Hier gaf het programma aanleiding voor. De politie heeft hier meer ruimte noodig, dan voor zijn hoogere verdiepingen; de andere afdeelingen daarentegen hebben hier minder noodig.
Bij deze verdeeling der ruimten is rekening gehouden met de mogelijkheid, dat politiebureau en arbeidsbemiddeling niet in het raadhuis worden gevestigd. De hiervoor geheel afzonderlijk geprojecteerde stukken, kunnen zonder eenige wijziging van de voorgebouwen, achterwege blijven en de wijzigingen die dan uitsluitend aan de Noordzijde noodig zijn, kunnen gemakkelijk opgelost worden. Deze zijn door mij reeds ingedacht.

Toegangen. De ingangen werden als gevraagd, afzonderlijk voor de afdeelingen geprojecteerd. Voor het politiebureau werd, behalve de toegang voor het publiek, bij den agent van de wacht en de toegang voor agenten op de binnenplaats, bij rijwielberging en garage, nog een afzonderlijke toegang geprojecteerd aan de Westzijde, voor toegang van den Commissaris en de Inspecteurs, die boven hun vertrekken hebben en eventueel voor genoodigden en hooger bezoek.

Rijwielbergingen enz. De rijwielberging voor secretarie, BA en AB ambtenaren is gelegen in de onderverdieping van de secretarie, met toegang vanaf de binnenplaats. Van hieruit leidt een hulptrap naar de gezamenlijke garderobes, die voor deze diensten centraal zijn gelegen. Ook de toilets voor deze afdeelingen zijn hier geprojecteerd.
De rijwielberging en garage voor G.W. ligt afzonderlijk bij de 2e helling. Vanuit de rijwielberging gaat hier de toegangstrap rechtstreeks naar de bovenverdieping, waar de ambtenaren de garderobe passeeren.

Voor de gemeenteraadsleden is nog een rijwielberging geprojecteerd in de onderverdieping van het hoofdtrappenhuis. De toegang van hier uit naar de hoofdtrap kan ook gebruikt worden door gemeenteraadsleden, die hun auto op de raadhuisbinnenplaats parkeeren.
Toren. Nu de gemeente Ede, met haar zeer groot grondgebied en minstens 5 afzonderlijke dorpskernen, een nieuw Raadhuis gaat bouwen, is het m.i. van veel belang, dat bij dit raadhuis een toren verrijst, die van overal in het gemeentegebied waarneembaar is en waarvan men het geheele gebied kan overzien. De geprojecteerde toren ontleent aan deze gedachte ook geheel zijn vorm. Een eenvoudige baksteenen schacht, die op zich zelf geen groote kosten veroorzaakt, voert op naar een ruime torentrans, vanwaar men, ook met gezelschappen, een overzicht van de gemeente met zijn naaste omgeving kan nemen. Op deze trans is verder slechts de klokkestoel geplaatst, waarin de verlichte klok, zoo hoog mogelijk, op moderne wijze den officieelen tijd kan aangeven in verren omtrek. Schuine vleugels van den klokkenstoel geven beschutting voor de hooge bezoekers.

CONSTRUCTIE EN MATERIAAL.

Alle muren, ook die der onderverdiepingen, zijn geheel bedoeld van metselwerk. Alle vloeren, ook de zoldervloeren, van gewapend beton. Kappen van hout geconstrueerd. Door den eenvoud der bouwmassa's zijn deze kappen zeer eenvoudige houtconstructies, zonder eenig gecompliceerd deel. Alle goten zijn op hoogte der zoldervloeren en de spantstijlen hebben dus hun directen steun op die vloeren (zie doorsnede H.) behoudens boven de raadzaal (zie doorsnede G.)
De gevels van baksteen in natuurlijk grijs tot roestbruin genuanceerd en toepassing van natuursteen voor afdekkingen, hier en daar aanzet- en sluitsteenen, gootlijsten en enkele versierende elementen.
De daken gedekt met donker gesmoorde leipannen. Met speciaal gevormde onderpannen, kilpannen (weinig killen) en nokpannen (niet met mortel maar geschroefd) is dit de meest solide dakbedekking, die het best afsluit. Voor elke bijzondere plaats zijn hiervoor passende vormstukken te maken, waardoor de bedekkingslagen geregeld geheel doorloopend kunnen worden gemaakt. Deze daken zullen mede helpen aan het gebouw het gewenschte karakter te geven.
Gevelkozijnen van grenenhout met metalen ramen. Voor dit, in een natuuromgeving geplaatst gebouw, zijn bijna alle onderramen als gewone dubbele draairamen bedoeld. Verder overal beweegbare bovenramen.
De binnenafwerkingen zijn het meest afhankelijk van de beschikbare middelen. Daarom is het beter, hiervoor nog niet aanstonds voorstellen te doen. Het kan op vele manieren. Er zal echter op gelet moeten worden, dat een raadhuis in deze omgeving geen rijke behandeling vraagt, maar een eenvoudige, sobere aankleeding met zoo mogelijk echte, waardevolle materialen. Het Hollandsche karakter moet hierbij gehandhaafd worden, zooals dit ook in het buitenwerk werd gezocht.

VERSIERENDE ELEMENTEN.

In de gevels is hier en daar plaats gereserveerd voor eenig beeldhouwwerk. Over de hiervoor te gebruiken motieven is nader overleg noodig. Het Edensche wapenbeeld zou een plaats kunnen krijgen in de middenpartij boven de hoofdingang. Overigens is het op de teekeningen schetsmatig aangegevene voor wijziging vatbaar.
Op alle verhoogde gedeelten van topgevels en dergelijke zijn metaalplastieken bedoeld in strenge, min of meer abstrekte vormen, met een of andere zinrijke vertolking. Deze metaalplastieken zijn tevens de opvangspitsen van de bliksembeveiliging, die met een geleiding door het metselwerk, verbonden worden aan het daknet onder de leipannen.

BEGROOTING VAN KOSTEN.

De hierbij gevoegde begrooting van kosten, opgemaakt naar de inhouden der bouwmassa's, geeft een eindcijfer van ƒ 270.000,—, waarbij nog de kosten van klokkestoel met klok moeten worden gevoegd.
De gestelde prijzen per m³ zijn voor zeer eenvoudig werk berekend en zouden voor een bepaalde zeer eenvoudige wijze van uitvoeren voldoende kunnen worden geacht. De vraag mag echter gesteld worden, of een bouwwerk als dit niet in een iets hoogere prijsklasse thuis behoort, m.a.w. of het niet wenschelijk zou zijn de prijzen iets hooger te stellen.
Het begrootingsbedrag is, zooals daarbij werd aangegeven, op basis van de vooroorlogsche prijzen. Op het oogenblik zou voor dit gebouw de prijs ten minste met 30 % moeten worden verhoogd. Dit is moeilijk op het moment vast te stellen. Verder zouden bij directe uitvoering de materialen gekozen moeten worden naar hetgeen daarvoor beschikbaar is.

BEREKENING DER INHOUDSRUIMTEN

bouwmassa	oppervlak M. 1	oppervlak M. 2	prijsklasse A. ruimte	hoog	inh. M. 1	inh. M. 3	prijsklasse B. ruimte	hoog	inh. M. 1	inh. M. 3	prijsklasse C. ruimte	hoog	inh. M. 1	inh. M. 3
I	7,7 × 11 = 85		kap		3	255					raadh. r.	9		765
	6,5 × 8 = 52		kelder	3,5	184									
II	4 × 8 = 32		kelder	3,5	112						„	4		128
III	21 × 95 = 200		kap	5,2	1040						„	8		1600
	6 × 4,8		kelder	3,5	100									
IV	7 × 5 = 35		kap	6,3	220						„	8		280
			kelder	3,5	125									
V	28 × 11 = 308		kap	6,3	1940		secret.		8	2460				
			kelder	3,5	1080									
VI	14,6 × 9,8 = 143		kap	5,7	815		„		7,5	1070				
			kelder	3,5	508									
VII	9 × 18 = 162		kap	5,7	925		politie		11	1780				
VIII	25 × 8,5 = 212		kap	4,8	1020		BA & AB,		8	808				
			kelder	3,5	700									
IX	15,5 × 4,8 = 75		kap	2,6	194		toil. enz.		8	600				
			kelder	3,5	260									
X	4 × 7 = 28		kelder	3,5	98		garder.		7,5	210				
XI	8 × 6,6 = 53		kap	3,7	196		woning		6	320				
	5 × 2,8 = 14		kelder	3	42									
XII	5 × 5,5 = 28		torenr.	27	756		garder.		3,8	106	„	3,8		106
XIII	10,4 – 8,4 = 88		brandsp.	5,5	480									
					11050					7354				2879
hierin zijn de kappen op volle hoogte berekend op 6605 M³ af de helft					3300									
					7750									

BEGROOTING VAN KOSTEN

naar de hierboven aangegeven indeeling in prijsklassen.
Prijzen vóór Mei 1940 inclusief betimmeringen en installaties.

Bouwmassa's in prijsklasse	A.	7750 m³ à ƒ 8.—	ƒ 62.000.—
„ „ „	B.	7354 m³ à „ 16.—	„ 117.664.—
„ „ „	C.	2879 m³ à „ 24.—	„ 69.096.—
		Samen . . .	ƒ 248.760.—
		Directiekosten . . .	„ 21.240.—
		Totaal . . .	ƒ 270.000.—

Torenspits met klok te stellen op rond ƒ 10.000.—.

TOELICHTING VAN DE HEEREN GRATAMA EN DINGER BIJ HUN ONTWERP.

KARAKTER.

In verband met de ligging van het terrein aan den rand van de eigenlijke dorpskom is bij het ontwerp gestreefd naar landelijkheid, aansluitend bij het karakter van het dorp en zijn omgeving, zonder nochtans de monumentaliteit van het gebouw, dat de zetel van het gemeentelijk bestuur is, te kort te doen. Mede ter verhooging van het landelijk karakter is de eisch in het programma ten aanzien van de overkapping van het gebouw door ontwerpers ten volle aanvaard en is de kap van eenvoudigen vorm en constructie gehouden.
De monumentaliteit betreft in het bijzonder de hoofdpartij aan den Arnhemscheweg, waarin gelegen is zetel van het bestuur der gemeente, de Raad, welk gedeelte bekroond is door een dakruiter.
Overigens is, overeenkomstig den eisch van het programma, in de architectuur soberheid betracht.

Ter versiering is het gewenscht, zonder het eenvoudig karakter van het gebouw te benadeelen, eenig beeldhouwwerk met toepasselijke voorstelling aan te brengen. Zoo is aan de achterzijde, ter weerszijden van het middenmotief, eenig z.g. bouwaardewerk gedacht, terwijl een deurbekroning aan den publieken ingang van het politiebureau geprojecteerd is. Op de binnenplaats is beeldhouwwerk gedacht in het groote trappenhuisraam. Ten slotte bieden de pilasters aan den voorgevel gelegenheid tot plaatsing van beeldhouwwerk als bekroning (zie de perspectiefteekening).
De dakruiter heeft behalve voor een klok nog plaats voor een bescheiden carillon.
Het is te hopen dat ter verrijking van het gebouw in- en uitwendig, tijdens den bouw belangstellenden daaraan zullen willen bijdragen door het aanbieden van geschenken.

SITUATIE.

Het voor het Gemeentehuis bestemde terrein is amper groot genoeg om er het gebouw, overeenkomstig de eischen van het programma, op te projecteeren. Ondanks het vervallen hieruit van de afdeeling Jeugdregistratie is

het niet mogelijk gebleken, zooals ontwerpers gaarne hadden gezien, een belangrijk gedeelte onbebouwd te laten, zoodat het gebouw rondom in een als plantsoen aangelegde omgeving zou liggen, waarbij tevens veel van het mooie, hoewel niet oude geboomte in stand zou kunnen blijven. Ontwerpers hebben ernstig overwogen door wijziging van de geprojecteerde wegen, of bijtrekking van een naastliggend gedeelte tot vergrooting van het terrein te komen, maar hebben dit achterwege gelaten daar B. en W. voor dit plan het aangegeven terrein als absoluut bindend hebben verklaard. Hierdoor moest echter het gebouw meer naar voren worden gelegd dan wij wenschten, en tevens zooveel mogelijk naar het Oosten geplaatst worden, waar de terreindiepte het grootst is. Door een teruglegging van het middengedeelte ten opzichte van de vleugels is getracht het voorterrein zoo groot mogelijk te maken. De vleugels zijn gelegd in de bestaande rooilijn. De achter- en Oostzijde zijn eveneens ongeveer in de rooilijn gelegd, die slechts hier en daar een weinig overschreden is. Echter dient opgemerkt dat deze rooilijn is vastgesteld met het oog op een bescheiden bebouwing, waarbij groen tusschen de huizen blijft. Een gebouw van groote afmetingen als het onderhavige vereischt een aanmerkelijk grooteren afstand van den weg.
Het hoofdmotief van den achtergevel is gelegd in de as van den daarop uitkomenden geprojecteerden weg. Ook hierom is hier een gebouw van twee verdiepingen geplaatst met een in hoofdlijnen symmetrischen gevel.

INDEELING EN HOOGTELIGGING.

Bij de indeeling is de gedachtegang, daaromtrent neergelegd in het programma, in groote lijnen aanvaard. Om zoowel gangen als vertrekken behoorlijk te verlichten zijn de kamers slechts eenzijdig aan de gangen gelegd, waardoor tevens in alle vertrekken waar voortdurend gewerkt wordt de zon kan toetreden. De verschillende diensten en afdeelingen zijn afzonderlijk gehouden en, voor zoover op verschillende verdiepingen gelegen, door trappen verbonden. De dienst van Arbeidsbemiddeling en het Burgerlijk Armbestuur zijn op den beganen grond geprojecteerd, die een halve verdieping lager ligt dan de hoofdverdieping. Daarboven ligt de verdiepingafdeeling van Gemeentewerken, waardoor deze laatste slechts door een halve verdieping gescheiden is van de rest van dezen dienst. De trouw- en vergaderzaal zijn door een opschuifbaren, gehoorvrijen wand van elkaar gescheiden, zoodat bij bijzondere gelegenheden deze beide zalen aaneen gebruikt kunnen worden. Voor deze gelegenheden is in de gang bij de hoofdhal een garderobe geprojecteerd.
De rijwielstalling voor alle ambtenaren is te zamen gebracht in één bergplaats voor ongeveer zeventig fietsen. Zoowel aan de binnenplaats als onder den Oostelijken toegang voor het publiek zijn ingangen voor de ambtenaren, waartusschen de garderobe en toiletten, een en ander in de nabijheid van de trap naar de hoofdverdieping. Ook zijn toiletten geprojecteerd op de verdieping van het achtergebouw, centraal gelegen naast het trappenhuis daar ter plaatse. Onder den Oostelijken toegang is tevens een beperkte rijwielbergplaats voor het publiek.
Wat de hoogteligging betreft is uitgegaan van het in de onderverdieping geprojecteerde brandspuitenhuis, dat ongeveer op straatniveau gelegen moet zijn. Voor de toegankelijkheid van de geheele onderverdieping is de binnenplaats ook op dit peil vastgesteld. Daartoe is het westelijk gedeelte van den geprojecteerden weg achter het terrein horizontaal gedacht (zie de hoogtematen op de situatie).
Aan de voorzijde is een geleidelijke terreinverhooging naar het gebouw toe geprojecteerd, op zoodanige wijze dat de verlichting van kamers in de onderverdieping, die geregeld door personen gebruikt worden, niet belemmerd wordt.

CONSTRUCTIE EN MATERIALEN.

De onderverdieping en alle vloeren behalve de zoldervloer is gedacht van gewapend beton. De vloeren met een isolatiemateriaal bekleed. Bij de politiecellen en verdachtenkamers zullen speciale voorzorgen, als spouwwanden, dubbele plafonds met extra isolatievullingen, genomen worden om geluidcontact tusschen deze ruimten onderling en met buiten te voorkomen. Beneden de ramen van het onderhuis wordt deze beton buiten bekleed met een hardsteenen plint, daarboven met metselwerk. Overigens worden de muren opgetrokken van metselwerk. De buitenmuren met spouwconstructie (halve steen buiten, halve steen binnen). Natuursteen aan de stoepen en buitentrappen, plintlijst, muurafdekkingen, onder en boven de ramen en hier en daar aan den gevel (b.v. sluitsteenen aan ronde en veelhoekige ramen). De versierende strekken boven sommige ramen zijn van metselwerk. De zoldervloeren en kappen van hout; de laatste met donkere pannen bedekt. Op dakkapellen en toren bijpassende leipannen.
Thans is niet te overzien welken invloed de huidige oorlogstoestand met zijn gebrek aan materialen zal hebben op toekomstige constructies. Terwijl onder vooroorlogsche omstandigheden wat kozijnen en ramen betreft gedacht zou worden aan houten kozijnen waarin stalen ramen geplaatst, lijkt het ontwerpers niet uitgesloten dat straks de voorkeur gegeven wordt aan stalen ramen in schok- of trilbetonnen kozijnen. Zoo ook de torenconstructie, die naar gehoopt wordt in gewapend beton uitgevoerd kan worden. Indien van hout, dan voor zoover aan de buitenlucht blootgesteld met lood bekleed.

AANKLEEDING.

De aankleeding der belangrijkste ruimten stellen ontwerpers zich voor als in onderstaande staat is aangegeven.

	vloer	onderwand	bovenwand	zoldering
Hoofdingang, hoofdhal, verdiepingshal en gang en hal naar trouwzaal	marmer	marmer	stucadoorwerk	stucadoorwerk
Overige gangen en hallen	tegels	hascorelief of muuremaille	„	„
Raadzaal	tapijt	fijnhout	stofbespanning of muurschildering op stucadoorwerk	„
Burgemeesters- en secretariskamer, vergaderzaal en trouwzaal	parket	fijnhout	stucadoorwerk	„
Kamers van commissaris, directeuren, ontvanger en rentmeester	linoleum	behang	„	„
Overige werkruimten	linoleum	hascorelief	„	„

INSTALLATIES.

In het gebouw zullen worden aangebracht een centraleverwarmingsinstallatie, een gasleiding, een electrische aanleg, een waterleiding met sanitair, telefoonaansluitingen en een ventilatie-inrichting. De normale ventilatie geschiedt door middel van vallende bovenramen en draaiende onderramen, terwijl een eenvoudige ventilatie-inrichting gedacht is voor eenige in het gebouw omsloten liggende toiletten, voor de sectiekamer, de politiecellen en de droogruimte kleeren der politie. Voorts kan in de sectiekamer een koelinstallatie van beperkte capaciteit geplaatst worden.

TERREIN EN OMGEVING.

Door de geringe afmetingen van het overblijvende gedeelte van het terrein en om een behoorlijk uitzicht op het gebouw te verkrijgen zal helaas veel van den bestaanden opstand moeten vallen. Waar mogelijk is deze echter intact gelaten en zijn nieuwe beplantingen aangebracht, terwijl in de open gedeelten gelegenheid is het geheel met bloemgewas en beplantingen op te sieren. Ook het gedeelte van de binnenplaats dat buiten het verkeer ligt zal met groen en bloemen beplant worden.
Bij de toegangen tot het gebouw is zooveel mogelijk het voetgangers- en rijverkeer door aanleg van trottoirs gescheiden gehouden.
Buiten het terrein is, zoowel als verkeersverbetering als om een beter uitzicht op het Gemeentehuis te geven, aan de uitmonding van den Telefoonweg op den Amsterdamscheweg aan de Oostzijde een groote afronding gegeven. Ook de scherpe hoek tusschen Concordialaan en Amsterdamsche weg is afgerond wat ook voor de brandweerauto's gewenscht is. Langs den Amsterdamsche weg is, alwaar zulks nog niet het geval is, een boombeplanting gedacht, behalve aan de zijde van het Gemeentehuis. Langs den Telefoonweg deze beplanting voort te zetten, althans langs de breede uitmonding.
De gevel van het gebouw voor Arbeidsbemiddeling en Burgerlijk Armbestuur vormt, zooals reeds gemeld, een speciaal architectonisch accent, dat juist in de as van den daarop uitkomenden geprojecteerden weg is geplaatst. Het is gewenscht ook bij den aanleg van dezen weg daarvan gebruik te maken en hem plaatselijk te verbreeden, zoodat een soort plantsoentje ontstaat zooals op de situatieteekening is aangegeven. Daarmede wordt dan tevens een verruiming verkregen die het te geringe open terrein om het gebouw weer eenigszins compenseert. Tevens dient daarbij, om een behoorlijk aanzien te krijgen, de gemeente speciale eischen te stellen opdat een hierbij passende open bebouwing (schematisch op de situatie aangegeven) verzekerd worde.

GLOBALE OPGAVE VAN KOSTEN.

De totale inhoud van het gebouw, gemeten van bovenkant van den ondersten vloer tot dakbeschot en buitenkant muren bedraagt 19.800 m³. Hiervan is 14.900 m³ gebruikte ruimte (gemeten tot bovenkant zoldervloer) en 4.900 m³ kapruimte.
Naar vooroorlogsche prijzen begrooten wij de kosten van den bouw zonder wand- en vloerbedekkingen, installaties, tuinaanleg, afrasteringen (wel de binnenplaats hekken), bestratingen, honorarium en onkosten architect en toezicht voor wat de gebruikte ruimten betreft op ƒ 16.— per m³ en voor de kapruimten op ƒ 6.— per m³. De bouwsom hiervan zou dus ƒ 267.800.— moeten zijn.
Hierbij komen dan nog de kosten van vloer- en wandbekleedingen, installaties, tuin- en straataanleg, honorarium en onkosten architect en toezicht ten bedrage van ƒ 76.000.—, zoodat de totale bouwkosten naar vooroorlogsche prijzen begroot zijn op ƒ 343.800.—. Voor de begrooting naar thans bestaande prijzen kan aangenomen worden dat de bouwkosten over het algemeen sinds het begin van den oorlog (September 1939) met ongeveer 50 % gestegen zijn.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 21
24 MEI 1941

ALGEMEENE REGELEN VOOR DE UITOEFENING VAN HET ARCHITECTENBEROEP.

Vastgesteld in de vergadering van den Architectenraad van 1 Maart 1941.

A. Onder uitoefenen van het architectenberoep wordt voor de toepassing van de algemeene regelen verstaan: het beoefenen van de bouwkunst (omvattende zoowel het technische als het aesthetische deel) als beroep of ambt door het, ingevolge een gegeven opdracht, vervaardigen van ontwerpen voor stedebouw en/of bouwwerken en het bij de uitvoering van de bouwwerken daarover voeren van directie, alsook het verstrekken van adviezen en het geven van leiding in aangelegenheden, dit beroep rakende.
Het beroep dient te worden uitgeoefend door architecten (of bouwmeesters), ingeschreven in het Architectenregister.

B. De architect — van wien verwacht wordt, dat hij zich steeds zal laten leiden door de beginselen van sociale en individueele rechtvaardigheid en Christelijke liefde — heeft tot plicht:

1. zich alle hem passende vakkennis te verwerven;
2. het vak te beoefenen overeenkomstig zijn verantwoordelijkheid tegenover de Nederlandsche Volksgemeenschap en cultuur;
3. te streven naar een rechtvaardige scheiding en harmonische samenwerking van de verschillende beroepen in het bouwbedrijf;
4. de bekwaamheden zijner vakgenooten naar waarde te erkennen en hun arbeid te eerbiedigen;
5. mede te werken tot een rechtvaardige verdeeling van opdrachten;
6. ten aanzien van collega's, in het bijzonder van de jongeren onder hen, de gunstige voorwaarden te scheppen, waaronder zij zich tot volwaardige architecten kunnen ontwikkelen, en hen behulpzaam te zijn bij het verkrijgen van hun passende opdrachten;
7. te handelen overeenkomstig de eer van zijn beroep, en het aanzien daarvan te handhaven en te verhoogen;
8. voor zijn arbeid geen lager honorarium en geen mindere vergoeding van onkosten te bedingen en te aanvaarden dan zijn neergelegd in de door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten vastgestelde of door andere instanties vast te stellen en alsdan door den Architectenraad goedgekeurde, voor haar leden bindende regelen;
9. zich bewust te zijn van zijn positie van vertrouwensman en lasthebber van den opdrachtgever en zich dienovereenkomstig te gedragen, met inachtneming van het algemeen welzijn;
10. een opdracht naar eer en geweten en met kennis van zaken ten uitvoer te brengen;
11. ten opzichte van de directe medewerkers bij de uitvoering van een bouwwerk, wijze en rechtvaardige leiding te geven en directie te voeren;
12. de belangen en rechten van alle partijen in evenwicht en harmonie te brengen en te zorgen voor rechtvaardige arbeidsvoorwaarden, voor zoover hij hierop invloed kan uitoefenen.

C.[1]) Den Architect is geboden:

1. zich te onthouden van pogingen, opdrachten te verkrijgen door het aanbieden van kostelooze voorbesprekingen of kostelooze voorloopige plannen;
2. zich te onthouden van pogingen, opdrachten te verkrijgen, ten opzichte waarvan hem bekend is, of althans bekend kan zijn, dat een collega over die opdracht in onderhandeling is of daarmede werd of wordt belast;
3. ingeval hij desondanks wordt uitgenoodigd, een dergelijke opdracht te aanvaarden, daartoe niet over te gaan, dan nadat hem afdoende gebleken is, dat afrekening van verrichten arbeid en billijke vergoeding van onkosten voor het desbetreffend object en/of voor vorige objecten met die(n) collega('s) heeft plaats gehad, althans volkomen is verzekerd;
4. geen salaris, provisiën of andere belooningen, in welken vorm ook, aan derden toe te kennen voor het verkrijgen van opdrachten;
5. zich te onthouden van het maken van reclame voor zichzelf, van het plaatsen van advertenties daartoe, van dienstaanbiedingen door middel van de pers, aanplakbiljetten, uithangborden, prospectussen, circulaires en dergelijke, of door middel van telefoon, ongevraagde brieven of bezoeken;
6. de integriteit van collega's onaangetast te laten en bezwaren tegen collega's uitsluitend te bevoegder plaatse kenbaar te maken, en zich ook in het algemeen te onthouden van elke onrechtmatige daad die zijn collega's in hun goeden naam of financieel kan schaden;
7. niet te vorderen van, noch te doen betalen door of via aannemers, onderaannemers, leveranciers, of anderen dan zijn opdrachtgever: aanbestedings- of inschrijvingskosten, evenmin zegelkosten, kosten voor details, lichtdrukken, drukwerken of welke andere onkosten ook;
8. geenerlei provisiën, handgiften, cadeaux, kortingen of andere voordeelen, noch voor zich zelf noch voor of door zijn personeel, van aannemers, onderaannemers, of leveranciers te aanvaarden of te doen aanvaarden, direct of indirect in betrekking tot de door hem ontworpen of onder zijn directie uitgevoerde, in uitvoering zijnde of uit te voeren werken. Zouden deze giften c.a. desondanks en buiten zijn weten toch aan hem zijn overgemaakt, dan stelt hij ze, binnen 8 dagen na ontvangst, in haar geheel ter beschikking van den opdrachtgever van het desbetreffende werk;
9. zich te onthouden van plagiaat;
10. niet te gedoogen, dat door hem ontworpen werk ten name van een ander wordt uitgevoerd, en niet eens anders werk voor het zijne uit te geven;
11. behoudens bijzonderen last van zijn opdrachtgever, geen bestellingen of betalingen te doen;
12. benoeming te weigeren als deskundige in aangelegenheden,

waarbij deze benoeming op grond van wettelijke bepalingen zou kunnen worden gewraakt;

13. zich ervan te onthouden, direct of indirect op te treden als aannemer van bouwwerken of als handelaar, het beroep van makelaar of een nevenbedrijf uit te oefenen, welk nevenbedrijf tot commercieele relaties in het bouwvak leidt of kan leiden, of beheerend vennoot of commissaris te zijn van een firma of leider van een maat- of vennootschap, welke als zoodanig optreedt;
14. zich ervan te onthouden, deel uit te maken van een firma, maat- of vennootschap, indien niet ook de andere leden dier firma, maat- of vennootschap het architectenberoep of wel het beroep van technisch adviseur overeenkomstig deze regelen uitoefenen;
15. aan den Architectenraad desverlangd inzage te verstrekken van alle boeken en bescheiden, betrekking hebbende op bij dezen Raad in onderzoek zijnde klachten;

D.[2]) Den Architect, als zoodanig en met een volle dagtaak werkzaam in overheidsdienst of in eenig ander dienstverband, is het bovendien geboden:

1. geen opdrachten, van welken aard ook, buiten zijn ambtelijken werkkring te aanvaarden dan na uitdrukkelijk verkregen toestemming van het Hoofdbestuur zijner organisatie, of, zoo hij niet bij eenige organisatie van architecten aangesloten is, van den Architectenraad;
2. de in zijn ambtelijke functie verkregen feitenkennis niet aan te wenden ten eigen bate, noch deze geheel of gedeeltelijk ter kennis te brengen van derden, die daaruit onrechtmatige voordeelen zouden kunnen trekken, welke zij zonder die kennis niet zouden hebben kunnen bereiken.

Aldus vastgesteld in de vergadering van den Architectenraad van 1 Maart 1941.

De Architectenraad:

Dr. J. P. FOCKEMA ANDREAE, Voorzitter.
Mr. A. J. FOKKER, Secretaris.

[1]) Ontleend aan de punten 1 tot en met 8 en 10 tot en met 16 van den in art. 94 van de Statuten van den Bond van Nederlandsche Architecten opgenomen Eerecode.

[2]) Ontleend aan de punten 18 en 19 van den Eerecode voormeld.

VILLA VAN HOGENHOUCKLAAN 54 TE 'S-GRAVENHAGE.
ARCHITECT W. VERSCHOOR.

De ligging van het terrein ten opzichte van de windstreken, het fraaie uitzicht in zuidelijke richting, gepaard met de wenschen van den principaal leidden tot het verschuiven van de bouwmassa naar de uiterst toelaatbare grens in noordelijke richting. Er bestond mede door den wensch om de keuken c.a. van het woongedeelte gescheiden te houden, een smal lang bouwlichaam dat de bocht van den weg volgend ongeveer in de as een knik kreeg. In deze knik werd het trappenhuis geprojecteerd, rechts daarvan de woonruimte en links ervan de keuken met bijkeuken, pantry en eetkamer. De garage werd in het geheel opgenomen.

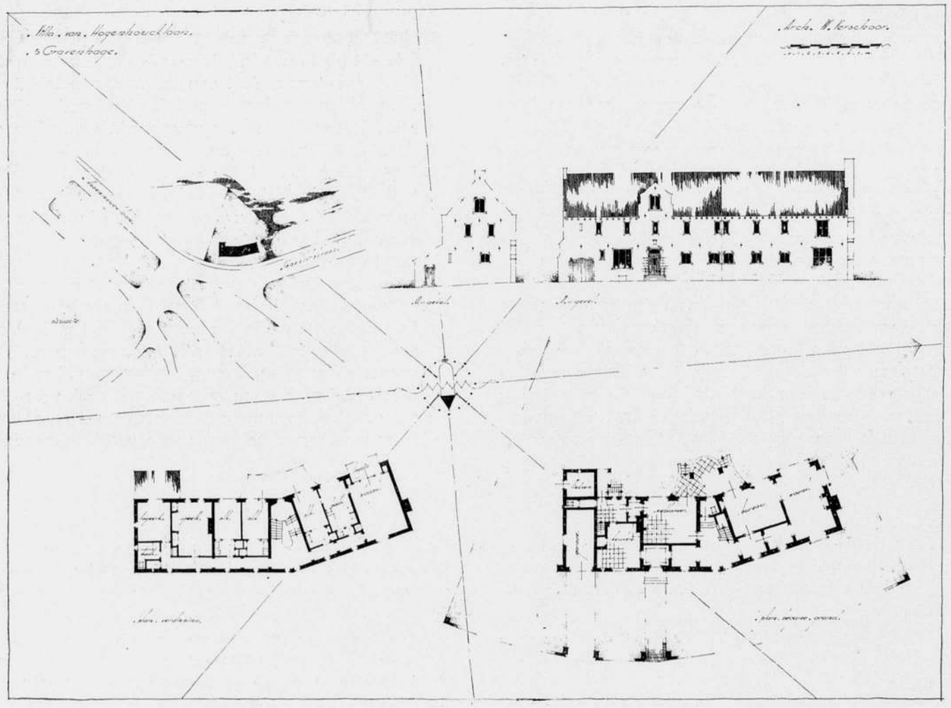

VILLA AAN DE VAN HOGENHOUCKLAAN 54 TE 'S-GRAVENHAGE. SCHAAL 1 A 500. ARCHITECT W. VERSCHOOR

VILLA AAN DE VAN HOGENHOUCKLAAN 54 TE 'S-GRAVENHAGE. ARCHITECT W. VERSCHOOR
BUITENAANZICHT, HAL EN SCHOORSTEEN IN DE EETKAMER

De ligging van de woonkamer is zoo gekozen dat deze naar drie zijden een fraai uitzicht heeft. Op de verdieping zijn ondergebracht de slaapkamers voor ouders en kinderen, een logeerkamer en twee badkamers.
Op de zolders zijn de dienstbodekamers ondergebracht.
Het gebouw werd opgetrokken in baksteen aan de binnenzijde vertind met P.c. mortel en bekleed met drijfsteen, het dak werd gedekt met roode verbeterde Hollandsche pannen. De ramen zijn van staal met een geprofileerde houten omlijsting, de dorpels en andere hulpstukken van Fransche kalksteen. De beganegrondvloer is geheel gemaakt van beton met dekvloeren van parket c.q. tegels. De trappen en de binnendeuren op den beganegrond zijn van eikenhout.
Het werk werd uitgevoerd door den aannemer A. J. Hartman te 's-Gravenhage, de centrale verwarming werd aangelegd door de N.V. Calefax te Amsterdam, de eiken trappen en deuren werden geleverd en aangebracht door den meubelfabrikant J. L. Conijn te 's-Gravenhage.

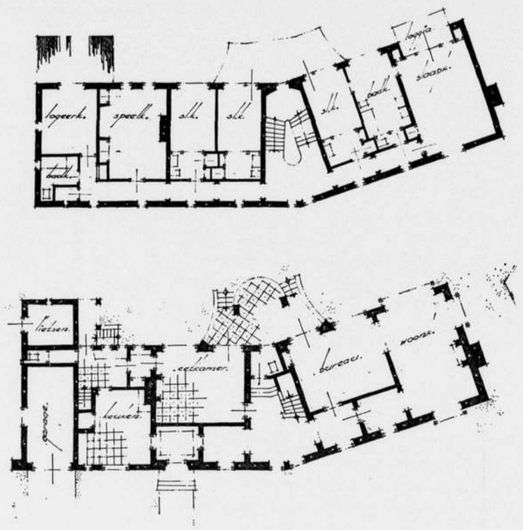

VILLA AAN DE VAN HOGENHOUCKLAAN 54 TE 'S-GRAVENHAGE. ARCHITECT W. VERSCHOOR
(TER WILLE VAN DE DUIDELIJKHEID ZIJN DE PLATTEGRONDEN HIER NOG EENS OPGENOMEN OP SCHAAL 1 À 300)

PUBLICATIE VAN DE STICHTING INSTITUUT VOOR BETONPRODUCTEN.

AFB. 13 EN 14 OP SCHAAL 1 À 20, AFB. 15, 16 EN 17 OP SCHAAL 1 À 50

T r a p p e n.

Trappen leenen zich zeer goed voor de uitvoering in machinaal vervaardigde betonconstructies, aanbeveling verdient het echter, de vorm der trap zoo eenvoudig mogelijk te houden.

De rechte steektrap leent zich bij uitstek tot een uitvoering in genormaliseerde onderdeelen, waarbij verschillende constructies mogelijk zijn.

De uitvoering in bloktreden is in principe zeer eenvoudig, zij kunnen aan beide zijden in muren worden opgelegd, of aan één zijde worden ingeklemd, waarbij de inklemming minstens 1 steen moet bedragen. Bij oplegging aan twee zijden kan deze ½ steen zijn.

Wat de bloktreden betreft, zijn door het instituut twee typen bloktreden genormaliseerd, waarbij de afmetingen der treden geheel op normaal Waalsteen metselwerk aansluiten, zie afb. 13.

De afmetingen der treden bedragen voor de hoogte 3 lagen metselwerk — 1 voeg = 18 cm, en de breedte 3 koppen — 1 voeg = 32,5 cm. Het welprofiel heeft een afmeting van 5 cm evenals de oplegging waardoor een aantrede van 22,5 cm ontstaat, een voor den woningbouw alleszins voldoende maat. De hoogte van de trede, nl. 3 lagen metselwerk, vormt dan een onderdeel van de totale hoogte der verdieping van b.k. vloer tot b.k. vloer. Wanneer men nu voor den woningbouw hiertoe de maat van 3 m als maat neemt, welke maat correspondeert met 48 lagen metselwerk, dan verkrijgt men dus een trap met 16 treden. Deze maat van 3 m ware voor den woningbouw als standaardmaat te aanvaarden.

Bloktreden welke aan twee zijden in muren dragen, worden van twee ooren voorzien, die, welke aan één zijde worden ingeklemd, worden aan die zijde van een oor voorzien.

Het loopvlak van de treden wordt 1 cm verdiept uitgevoerd, waardoor de voeg tusschen de treden niet in hetzelfde vlak komt te liggen, hetgeen voorkomt dat b.v. eventueel afloopend water in de voeg zal trekken. Het loopvlak kan van een extra slijtlaag worden voorzien. Een bezwaar van de bloktreden is, dat men ze direct in den bouw moet inmetselen, waardoor zij sterk aan beschadiging en vervuiling zijn blootgesteld, zoodat dus maatregelen moeten worden genomen om de treden behoorlijk te beschermen.

Een constructie, waarbij beschadiging wordt vermeden is weergegeven in afb. 14, 15 en 16. Hier bestaat de trap uit boomen en treden. In het geval als aangegeven in afb. 14 en 15 worden de boomen van bordes tot bordes gesteld en de bordessen als zelfdragende onderdeelen geconstrueerd, in het andere geval hebben de boomen een gebroken vorm en zijn in de muren opgelegd, zoodat ook de bordesplaten op de boomen dragen.

Beide constructies leenen zich echter in haar geheel tot uitvoering in machinaal vervaardigde onderdeelen en kunnen dus geheel gereed op het werk worden gesteld.

De boomen worden direct in den bouw gesteld, de treden eerst later wanneer het gebouw wordt afgewerkt, zoodat beschadiging tijdens den bouw geheel wordt voorkomen. Als tijdelijke voorziening kan men op de boomen, waar dit noodig is, houten dekplaten de tijdelijke functie van treden laten vervullen.

De treden worden zoodanig uitgevoerd, dat zij met het stootbord een geheel vormen hetgeen zeer gunstig is, aan de onderzijde worden zij van een keep voorzien, zoodat verschuiven op den boom niet mogelijk is. Bordessen en treden kunnen als één geheel op dezelfde wijze worden afgewerkt en van een slijtlaag voorzien.

Het maken van trappen met een kwartslag is in beton natuurlijk wat ingewikkelder, maar niettemin mogelijk. Voor iedere speciale trede moet natuurlijk weer een aparte mal worden gemaakt, bij groote aantallen van dezelfde trappen, spelen deze extra kosten niet zulk een belangrijke rol.

Indien de trappen slechts aan één zijde worden ingeklemd, het-

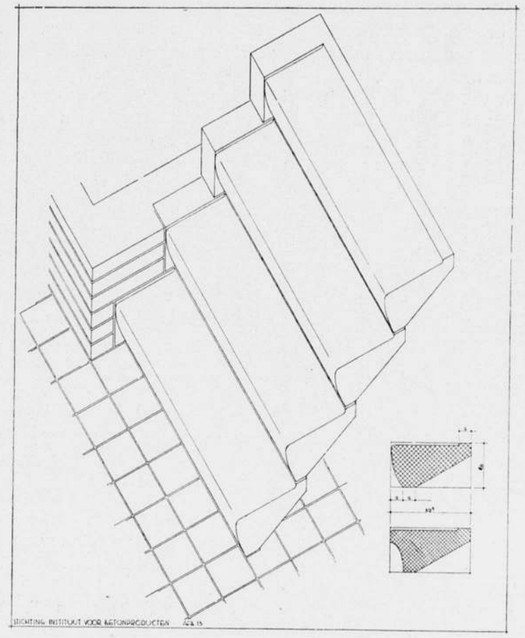

STICHTING INSTITUUT VOOR BETONPRODUCTEN AFB. 15

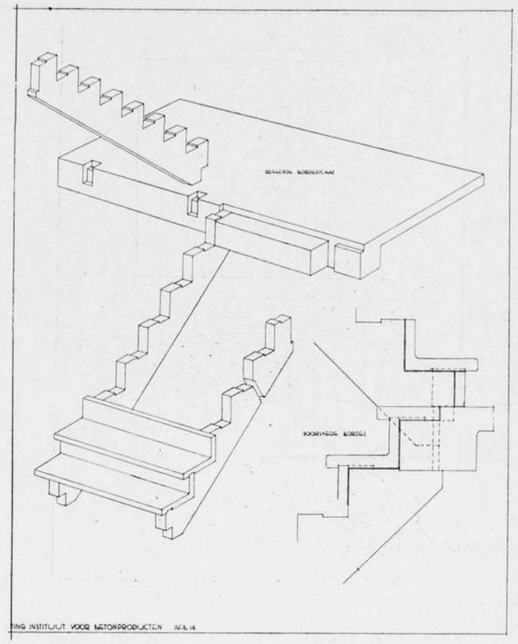

TING INSTITUUT VOOR BETONPRODUCTEN AFB. 14

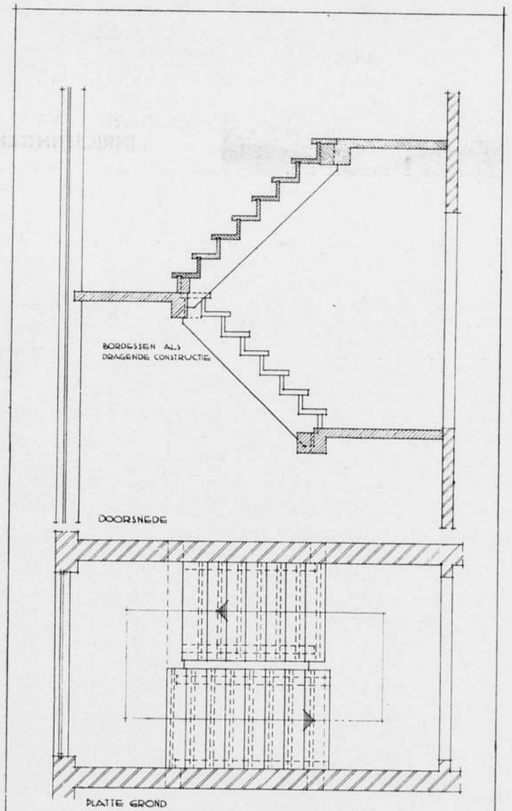

STICHTING INSTITUUT VOOR BETONPRODUCTEN AFB. 15

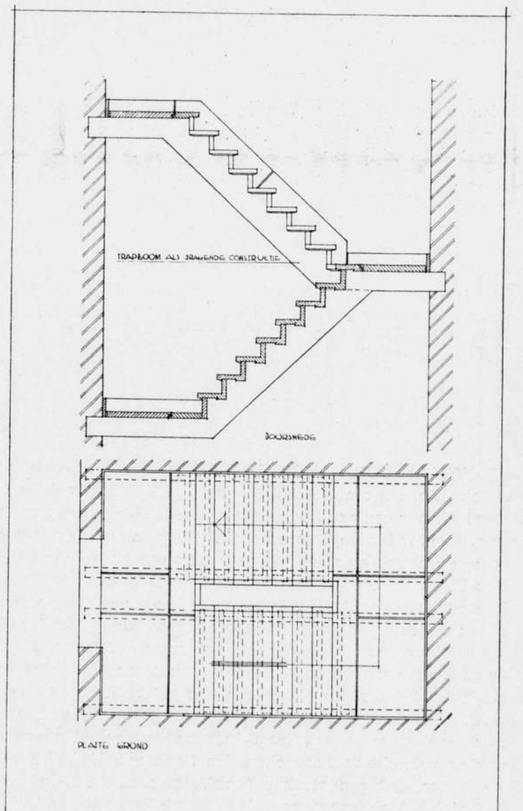

TING INSTITUUT VOOR BETONPRODUCTEN AFB. 16

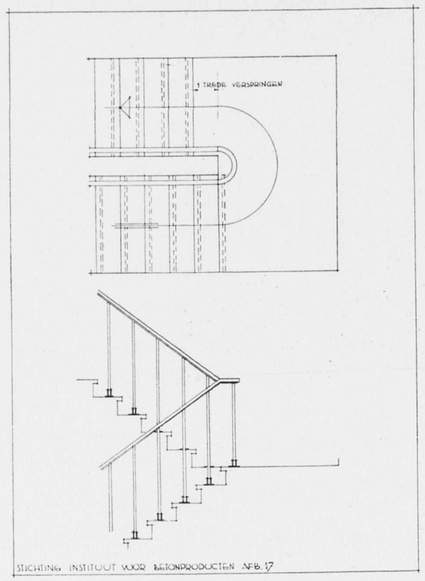

geen vaak het geval is met trappen bestaande uit twee slagen, zooals dit in gemeenschappelijke trappenhuizen in den woningbouw voorkomt, moet men rekening houden met een doelmatige bevestiging van trapbalusters.
Hiervoor moeten tijdig de noodige uitsparingen in de betontreden worden gemaakt of „invoegers" ingewerkt, om zoodoende later deze constructies doelmatig te kunnen bevestigen.
Voorts willen wij hier wijzen op het feit, dat bij trappen met bordessen de verdeeling der treden in den plattegrond zelden zoodanig is, dat een vloeiend verloop van de leuning wordt verkregen. De oorzaak hiervan is, dat op het bordes de treden in één lijn liggen en de leuning bij het omgaan ook direct 1 optrede moet stijgen.
Een beter beloop wordt verkregen, wanneer men de tweede slag van de trap eenvoudig een trede opschuift, zooals in afb. 17 is aangegeven. De leuning loopt dan op het bordes horizontaal om, de punten van stijging en daling liggen dan op dezelfde lijn.
De uitvoering van bovengenoemde constructie leent zich zeer goed voor uitvoering van trappen in gewapend beton op het werk uitgevoerd, bij de uitvoering der trappen aangegeven in de afb. 14, 15 en 16 echter is dit niet zoo eenvoudig en daarom hier niet uitgewerkt.
Alhoewel spiltrappen in den woningbouw niet toelaatbaar zijn, willen wij hier op wijzen, dat in den utiliteitsbouw spiltrappen vaak als noodtrappen worden toegepast; ook hier is de toepassing van betontreden wel zeer eenvoudig, omdat alle treden denzelfden vorm kunnen hebben.
Een zeer goede constructie wordt verkregen door de treden zoodanig te vormen, dat door stapeling op elkaar in het midden een cylindervormige kern ontstaat, waarin een wapening kan worden gesteld, waarna ten slotte deze kern na het stellen der treden met beton wordt volgegoten. Hierdoor ontstaat een betonkolom waarmede alle treden zijn verbonden, de doorsnede van deze kolom zal in verband met de hoogte nader moeten worden vastgesteld, terwijl de kolom zelf behoorlijk in de fundatie en aan het einde moet worden verankerd.
Waar trappen in de eerste plaats „brandveilig" moeten zijn, is beton hiervoor wel bij uitstek het geschikte materiaal en zal een trap hierin uitgevoerd zeker doelmatiger zijn dan de gebruikelijke houten trappen. De kosten zullen zeker niet hooger zijn wanneer men in aanmerking neemt, dat houten trappen moeten worden geschilderd en aan de onderzijde voorzien van een brandvrije afwerking.
Wat het aspect betreft, leent het betonmateriaal zich tot diverse afwerkingen en kleuren, zoodat ook dit geen bezwaar kan zijn om hier beton toe te passen.

PRIJSVRAAG VOOR DE BEBOUWING VAN EEN GEDEELTE VAN HET UITBREIDINGSPLAN BOSCH EN LOMMER TE AMSTERDAM

PRIJSVRAAG VOOR ARCHITECTEN.

De behoefte, om architecten, die door de tijdsomstandigheden geheel of voor een goed deel tot werkloosheid zijn gedoemd de gelegenheid te bieden, hun krachten te wijden aan de oplossing van een vraagstuk dat op het oogenblik van practische beteekenis is, en de wensch om te trachten, de bebouwing van de nieuwe wijken van Amsterdam op een hooger peil te brengen, hebben den kring Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten het initiatief doen nemen tot de uitschrijving van een prijsvraag voor de verwerkelijking van een der uitbreidingsplannen in onderdeelen der gemeente. Over dit denkbeeld is met het Gemeentebestuur overleg gepleegd, hetgeen heeft geleid tot samenwerking voor dit doel tusschen den Bond van Nederlandsche Architecten, het genootschap Architectura en Amicitia en de Vereeniging Architectengroep de 8. Ook is de medewerking der gemeente gevraagd, welke in beginsel is toegezegd.
De genoemde architectenvereenigingen zullen een prijsvraag uitschrijven voor de bebouwing van een gedeelte van het uitbreidingsplan Bosch en Lommer en wel het gedeelte, gelegen ten Westen van den Hoofdweg en grootendeels ten Noorden van den Bosch en Lommerweg. De inzenders moeten bij het ontwerpen van de bebouwing uitgaan van het geldende uitbreidingsplan en de vastgestelde bebouwingsvoorschriften. Over het programma voor de prijsvraag is tusschen de drie architectenvereenigingen en de gemeente overeenstemming bereikt; aan de gemeente is verzocht een bedrag van ƒ 4.500.— beschikbaar te stellen voor de prijzen voor de bekroonde inzendingen, onderscheidenlijk van ƒ 2.000.—, ƒ 1.500.— en ƒ 1.000.— en van een bedrag van ƒ 600.— voor de honoraria der niet ambtelijke juryleden.
De aan de medewerking der gemeente verbonden uitgave van ƒ 5.100.—, zal worden bestreden uit den post voor onvoorziene uitgaven der begrooting voor 1941.
De Regeeringscommissaris heeft thans besloten dit bedrag ter beschikking te stellen.

RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN.

Het 17 Mei j.l. verschenen Verordeningenblad bevat een besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Binnenlandsche Zaken, van Financiën, van Opvoeding, Wetenschap en Scheepvaart en van Landbouw en Visscherij betreffende de instelling van een Rijksdienst voor het nationale plan.
Hierin wordt bepaald, dat ten behoeve van de ruimtelijke ordening der nationale belangen, het toezicht op de ruimtelijke ordening van de streekbelangen en gemeentelijke belangen en het onderzoek, dat als basis voor deze ordening zal dienen, een Rijksdienst voor het nationale plan wordt ingesteld.
Aan het hoofd hiervan staat een president; deze ressorteert onder den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken.
Als onderdeelen van den Rijksdienst worden ingesteld: een raad van bijstand, een vaste commissie, andere commissies, welke naar behoefte worden ingesteld en een bureau.
De Rijksdienst voor het nationale plan heeft tot taak de centrale ruimtelijke ordening en coördinatie van planologische maatregelen voor het geheele gebied des rijks.
De Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken geeft voorschriften nopens de wijze van voorbereiding, vaststelling en wijziging van een nationaal plan en nopens de rechtsgevolgen daarvan ten aanzien van de planologische maatregelen in de deelen des rijks.
Het nationale plan wordt vastgesteld en, zoo noodig, gewijzigd door den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken, gehoord den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.
De Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken geeft algemeene voorschriften nopens de voorbereiding, vaststelling en wijziging van streekplannen en nopens de rechtsgevolgen daarvan ten aanzien van de gemeentelijke planologische maatregelen.
Op verzoek van en in overleg met den President van den Rijksdienst voor het nationale plan kan de Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming:
1. Eén of meer universiteiten en/of hoogescholen aanwijzen, waar een studiecentrum zal worden ingesteld ten behoeve van het onderzoek, naar welke grondslagen de ruimtelijke ordening van de nationale, streek- en gemeentelijke belangen zal dienen te geschieden.
2. De hoogleeraren aanwijzen, die met de leiding van deze studiecentra worden belast.
De President van den Rijksdienst voor het nationale plan kan voorschrijven, dat en op welke wijze bepaaldelijk aan te duiden objecten in een streekplan of in een uitbreidingsplan moeten worden opgenomen.
De openbare lichamen zijn verplicht aan den President van den Rijksdienst voor het nationale plan of aan het door hem daarmede te belasten bureau op verzoek tijdig van voorgenomen grondaankoopen en werken mededeeling te doen en alle gevraagde gegevens te verstrekken. Gelijke verplichting geldt met betrekking tot voorgenomen werken voor andere rechtspersonen en voor natuurlijke personen.
De President van den Rijksdienst kan tegen door openbare lichamen voorgenomen grondaankoopen en tegen het uitvoeren van door die lichamen of door andere rechtspersonen of door natuurlijke personen voorgenomen werken bezwaar maken, indien de grondaankoop of het voorgenomen werk in strijd zou zijn met het nationale plan, een streekplan, een uitbreidingsplan, een in voorbereiding zijnd ontwerp of een in voorbereiding zijnde wijziging daarvan.
Tegen een door den President van den Rijksdienst gemaakt bezwaar kan overeenkomstig door den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken nader vast te stellen regelen bij dezen beroep worden ingesteld. De Secretaris-Generaal beslist, den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord.
Het is verboden grond aan te koopen of een werk uit te voeren, nadat daartegen bezwaar is gemaakt en zoolang niet een daartegen ingesteld beroep gegrond is verklaard. Werken, welke in strijd hiermede zijn begonnen of tot stand gebracht, kunnen van Rijkswege op kosten van den overtreder worden gemaakt.
Dit besluit is met dagteekening in werking getreden.
Tegelijkertijd treden de artikelen 45 tot en met 50 der Woningwet buiten werking.

UITSLAG VAN HET EXAMEN TER VERKRIJGING VAN HET DIPLOMA VAN „BOUWKUNDIG OPZICHTER 1941".

Aan bovengenoemd examen hebben dit jaar 24 candidaten deelgenomen, waarvan door 20 candidaten het diploma van „Bouwkundig Opzichter 1941" werd behaald.

Deze candidaten zijn de Heeren:

no. 200 S. Adema te Drachten.
no. 201 E. A. Besteman te Heerhugowaard.
no. 202 L. C. van de Bovenkamp te De Meern.
no. 203 P. A. J. Dankers te Tilburg.
no. 204 F. D. van Dooren te Ossendrecht.
no. 205 H. W. Ellenbroek te Oosterwolde Fr.
no. 206 H. B. Geenen te Eindhoven.
no. 208 Chr. J. Huysing te Utrecht.
no. 209 A. J. Jansen te IJmuiden.
no. 210 Joh. Kolff Jr. te Hillegersberg.
no. 211 H. G. Kristen te Hengelo (O.).
no. 213 W. J. Lanenga te Enschede.
no. 215 A. P. Schrier te Schiedam.
no. 216 B. J. Slofstra te Leeuwarden.
no. 218 J. Veldkamp te Bedum.
no. 219 H. Verkerk te Katwijk aan Zee.
no. 220 L. M. van Vliet te Oosterbeek.
no. 221 B. W. Vrieselaar te Heerde.
no. 222 P. Weijling te Hoorn.
no. 223 S. M. Wijling te Leiden.

Voorbereidend Examen.
Aan het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen namen 162 candidaten deel, aan het tweede gedeelte 80 candidaten.
Aan 36 candidaten van deze laatste groep kon worden medegedeeld, dat zij, behoudens verdere bepalingen vermeld in het programma van eischen, toegelaten zijn tot het afleggen van het Definitief Examen.

Amsterdam, 15 Mei 1941.

SUPERVISIE ROTTERDAM.

De Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid heeft bij den Wederopbouw van Rotterdam een aantal architecten aangewezen als supervisors over bepaalde wijken. Deze supervisors krijgen de belangrijke taak om in het hun toegewezen gebied in nauw overleg met den ontwerper van het stadsplan een architectonische eenheid tot stand te brengen tusschen de ontwerpen der afzonderlijke architecten, zonder daarbij hun persoonlijke opvattingen te laten overheerschen.
De indeeling van de supervisiewijken en de namen der supervisors luiden als volgt:

SUPERVISORWIJK 1.

Wordt ten Noorden begrensd door de spoorbaan Rotterdam-Dordrecht tot de viaduct over de Schiekaden, vervolgens door de gebogen lijn, welke den ontworpen spoorweg Rotterdam-Nieuwerkerk volgt, welke lijn de Weenastraat nabij de Katshoek snijdt en even voorbij de Vriendenlaan eindigt;
ten Oosten door een lijn uit laatstgenoemd punt getrokken naar de Rotte tusschen Kortebrantstraat en Goudschestraat alwaar de nieuwe waterverbinding tusschen de Rotte en de Delftsche Vaart aftakt, vervolgens die nieuwe waterverbinding volgende tot de as van den Goudschen Singel;
ten Zuiden door den Goudschen Singel en achterzijde van de Zuidelijke en Westelijke bebouwing van het nieuwe Hofplein tot de as van de Diergaardelaan, vervolgens de as van deze laan volgende;
ten Westen door de achterzijde van de bebouwing van het Stationsplein.

SUPERVISORWIJK 2.

De supervisorwijk 2 omvat de bouwblokken ter weerszijden van den Coolsingel en den Schiedamschen Singel tot even voorbij de Witte de Withstraat.

SUPERVISORWIJK 3

wordt ten Noordwesten begrensd door de achterzijde van de bebouwing van de Meent;
ten Noordoosten door de viaduct;
ten Zuidoosten door de as van den (nieuwen) Visschersdijk en
ten Westen door de Korte Hoogstraat en het Roodezand, met dien verstande dat de bebouwing langs de Westzijde van de Korte Hoogstraat tot deze wijk gerekend moet worden.

SUPERVISORWIJK 4

wordt aan de Noordwest- en Noordzijde begrensd door de achterzijde van de bebouwing van de Meent en de as van den Goudschen Singel;
aan de Oostzijde door de as van den nieuwen verkeersweg tusschen den Goudschen Singel en het Beursplein;
ten Zuiden door de achterzijde van de bebouwing van het nieuwe Beursplein en
aan de Zuidwestzijde door de viaduct.

SUPERVISORWIJK 5

omvat de bebouwing ter weerszijden van de Van Hogendorpstraat met uitzondering van de perceelen op den hoek met den Coolsingel en Schiedamschen Singel; voorts de Vischmarkt, Blaak, het nieuwe Beursplein, alsmede de bebouwing ter weerszijden van de viaduct naar de rivier.

SUPERVISORWIJK 6

wordt aan de Noordzijde begrensd door de as van de Diergaardelaan;
aan de Noordoost- en Oostzijde door de achterzijde van de bebouwing van het Hofplein, de as van de Nieuwe Kerkstraat tot de Van Oldenbarneveldtstraat en door de achterzijde van de bebouwing langs den Coolsingel en Schiedamschen Singel tot de Witte de Withstraat;
aan de Zuidwest- en Westzijde omvat zij de bouwblokken langs de Oostzijde van den ontworpen singel tusschen de Witte de Withstraat en het Stationsplein. Deze singel volgt de Tuinderstr. van even ten Zuiden van de Van Oldenbarneveldtstraat tot de Kruiskade.

SUPERVISORWIJK 7

wordt ten Noorden begrensd door de Kruiskade;
aan de Oostzijde omvat zij de bebouwing langs de Westzijde van den nieuwen singel tusschen de Witte de Withstraat en de Kruiskade, alsook de bouwblokken ten Westen van den Schiedamschen Dijk;
ten Zuiden wordt zij begrensd door de Noordelijke erfscheiding van het Centraal Gebouw voor Volksgezondheid en het verlengde van deze erfscheiding tot achterzijde bebouwing Schiedamsche Singel Westzijde.
ten Westen door de achterzijde der bebouwing Schiedamsche Singel tot de Zwartepaardenstraat, door deze straat tot de Witte de Withstraat, vervolgens door de achterzijde der blokken aan de Nieuwe Singel W.Z. en omgelegde Binnenweg tot Westersingel en ten slotte deze volgend tot Kruiskade.

SUPERVISORWIJK 8

wordt aan de Noordzijde begrensd door de achterzijde van de gebouwen van de Van Hogendorpstraat, Vischmarkt en de Blaak;
aan de Oostzijde door de achterzijde van de gebouwen langs de Westzijde van de viaduct tusschen Beursplein en rivier;
aan de Zuidoostzijde door de Scheepmakershaven en
aan de Westzijde door de as van den Schiedamschen Dijk en door de N.W. en Z. zijde van het Centraal Gebouw voor Volksgezondheid.

SUPERVISORWIJK 9

omvat het verwoeste gebied ten Oosten en ten Noorden van den Boezemsingel en Oostzeedijk met uitzondering van hetgeen tot wijk 10 moet worden gerekend.

SUPERVISORWIJK 10

omvat de bouwblokken tusschen Admiraliteitskade en Oostzeedijk; voorts de bebouwing rondom het Oostplein en de bebouwing ongeveer tusschen het Oosteinde, de Vredenoordlaan en -straat en de as van den Boezemsingel.

SUPERVISORWIJK 11

omvat aan de Noordzijde de bebouwing langs beide zijden van den Goudschen Singel tusschen het punt, waar de nieuwe verkeersweg naar het Beursplein aan dezen Singel aansluit (hoek Lange Baanstraat-Goudsche Singel) en de bebouwing van het Oostplein;
aan de Noordoostzijde wordt zij begrensd door de achterzijde van de bebouwing rondom het Oostplein;
aan de Zuidoostzijde door de Nieuwehaven en
aan de Zuidwestzijde door den achterkant van de bebouwing van het nieuwe Beursplein en de as van den hiervoor genoemden verkeersweg.

SUPERVISORWIJK 12

omvat het verwoeste gebied ten Noorden van den Goudschen Singel tusschen de Willemsstraat en Boezemsingel aan de Oostzijde en de Westelijke kade van de waterverbinding Rotte—Delftsche Vaart aan de Westzijde, met dien verstande dat daaronder niet begrepen zijn de bouwblokken langs de Noordzijde van den Goudschen Singel tusschen den meer genoemden nieuwen verkeersweg naar het Beursplein en het Oostplein.

SUPERVISORWIJK 13

wordt aan de Noordwestzijde begrensd door de achterzijde van de bebouwing van het nieuwe Hofplein;
aan de Noordzijde door de as van den Goudschen Singel;
aan de Zuidoostzijde door de achterzijde van de Zuidelijke bebouwing van de Meent en
aan de Westzijde door de as van de Bulgersteinstraat.

SUPERVISOREN:

1. nog niet bekend.
2. J. J. P. Oud.
3. B. van Bilderbeek.
4. Ir. A. van der Steur.
5. F. A. Eschauzier.
6. Ir. S. van Ravesteyn.
7. Ir. G. C. Bremer.
8. H. M. Kraayvanger.
9. Ir. P. Verhagen.
10. Ir. J. A. van der Laan.
11. Ir. G. Friedhoff.
12. Ir. H. F. Mertens.
13. C. Elffers.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

31 MEI 1941 NR 22

HERDENKING
IR. J. DE BIE LEUVELING TJEENK B. I.
Overleden 18 Mei 1940.

PERSOONLIJKE HERINNERING AAN IR. J. DE BIE LEUVELING TJEENK.

Een jaar geleden overleed Jan de Bie Leuveling Tjeenk. Weer is het voorjaar in ons land gekomen. Wij zullen dat nu zonder hem moeten aanschouwen . . .
Tijdens mijn groentijd in 1905 te Delft maakte ik kennis met Jan de Bie, zooals hij toen genoemd werd en in 1908 leerde ik hem beter kennen toen wij samen in het bestuur der Societeit Phoenix zitting hadden. In die periode bleek reeds duidelijk, dat hij zich bij zoo'n verantwoordelijk werk in zijn element gevoelde.
Hij hield daarbij de teugels in zeer vaste hand, maakte een einde aan allerlei gebruiken, die niet juist schenen en leidde de geheele exploitatie van deze club in zeer goede banen en dit alles geschiedde op een wijze, die iedereen met enthousiasme aanvaardde omdat hij anderen gemakkelijk overtuigde, doch hun nooit zijn meening opdrong.
Tegelijkertijd was hij hoofdpersoon als Lorenzo de Medici in de maskerade van dat jaar en wat hij in die qualiteit, zoowel voor de voorbereiding als de uitvoering der feesten, heeft gepresteerd zal niemand, die dit medemaakte, ooit vergeten.
Die tijd ligt nu als een schoon droombeeld achter ons, het mag in deze tijden dan niet meer passen, maar mooi en heerlijk was het! en dat was voor het overgroote deel aan „Jan de Bie" te danken.
Na die feesten ging hij zich weer aan de studie wijden, bouwde reeds toen voor vrienden en zichzelf en daarbij bleek reeds hoe hij niet alleen de groote lijn zag, maar zich ook van de practische details overtuigde en overal dáár zijn licht opstak, waar hij meende den besten raad te kunnen krijgen.
Die houding heeft hij tijdens zijn verdere beroepsleven als architect steeds gehandhaafd. Steeds en steeds weer trachtte hij al onderzoekende over de toepassing en constructie der snelwisselende mogelijkheden op bouwkundig gebied een oordeel te vormen. Nooit sprong hij maar eens in een aangeprezen nieuw artikel, maar hij hield bij een zeker conservatisme wel degelijk een open oog voor het nieuwe en paste dit toe als hij overtuigd was, maar ook niet daarvóór, dat het een verbetering was.
Tjeenk bezat een ongewoon ontwikkeld gemeenschapsgevoel. Naast een zorgzaam huisvader, was hij vóór alles Vaderlander van de beste soort en tevens op en top Amsterdammer.
Deze gevoelens brachten hem er toe vele malen Regeeringsopdrachten voor tentoonstellingen in het Buitenland te aanvaarden en ondanks de daarbij voorkomende eindelooze moeilijkheden ze tot een succesvol einde te brengen. Van zijn laatste opdracht der Regeering keerde hij helaas niet in zijn zoozeer geliefd Vaderland terug.
Tjeenk had een uiterst eenvoudigen zachtzinnigen aard, hij was oprecht en zuiver en ondervond daardoor niet veel moeilijkheden in zijn leven, behoudens de normale portie tegenslagen, die iederen ijverigen werker toekomen.
Over zijn bekwaamheden als bouwmeester past het mij niet een algemeen oordeel te vormen, hoewel ik wel mag verklaren, dat Tjeenk in den loop der jaren vele belangrijke bouwwerken van zeer uiteenloopenden aard voor mij ontwierp en deed uitvoeren en het steeds een lust was hem weer iets te zien scheppen, alle vervulbare eischen te zien verwerken en de onvervulbare op duidelijke en tactvolle wijze te ontraden. Daarbij kreeg ik als leek de overtuiging dat zijn werk nog steeds groeide en dat het laatste altijd weer beter was dan het voorgaande; tevens geven al zijn werken blijk van een groote technische beheersching en een sterk ontwikkeld kleurgevoel.
Behalve als bouwheer, heb ik tegenover Tjeenk ook vaak de rol van leverancier gespeeld en ook daaraan zal ik de prettigste herinneringen bewaren. Hij wist daarbij de scheiding scherp te trekken en nooit kon ik hem kwalijk nemen als hij in een bepaald geval meende het belang van zijn bouwheer beter te dienen door een opdracht aan een mijner concurrenten te geven.
Na 35 jaren een zeer regelmatig vriendschapscontact met Tjeenk te hebben gehad, valt het zeer zwaar dit als afgebroken te moeten aanvaarden, maar daar staat een groote dankbaarheid tegenover dat contact op zulke wijze zoo lang te mogen hebben onderhouden.

Ir. G. J. BRAAT.

VILLA TE HILVERSUM GEBOUWD OMSTREEKS 1915
EERSTE WERK

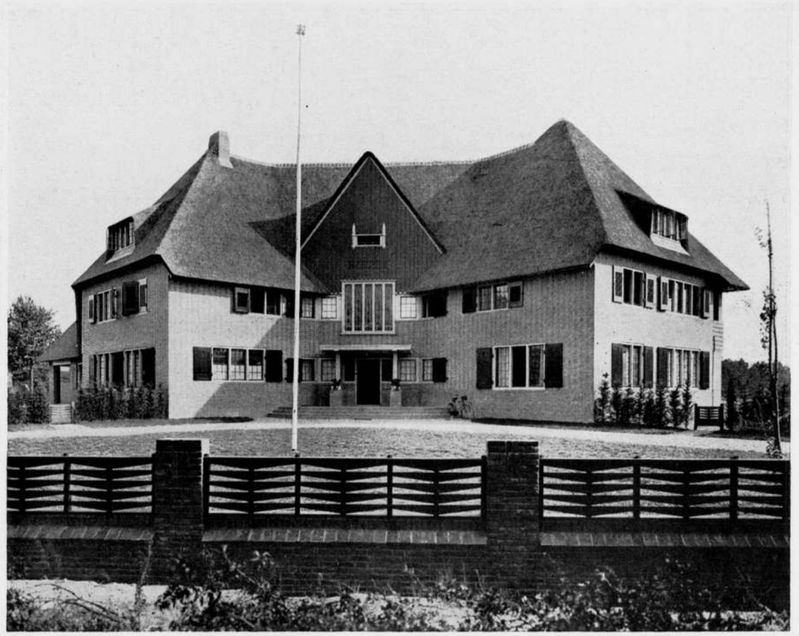

VILLA „PASADENA" TE ZEIST

IR. J. DE BIE LEUVELING TJEENK
DE BOUWMEESTER DER JAARBEURSGEBOUWEN.

De naam van Ir. J a n d e B i e L e u v e l i n g T j e e n k zal onafscheidbaar verbonden blijven aan het Nederlandsche Jaarbeursinstituut. T j e e n k — zooals hij kortweg in jaarbeurskringen genoemd werd — is niet alleen geweest de bouwmeester der drie jaarbeursgebouwen en de ontwerper van het vierde, waarvan hij de plannen volledig voorbereid heeft, maar hij was ook degene, die den grondslag gelegd heeft van de technische organisatie der eerste beurzen, in het bijzonder wat betreft de exploitatie der uitneembare houten gebouwtjes, die nog steeds tijdens de jaarbeurzen het steenen gebouwencomplex tot voorhof dienen. Tjeenk heeft den geheelen ontwikkelingsgang van het houten naar het steenen tijdperk meegemaakt en, heel zijn verder leven door, bleef aan de Nederlandsche Jaarbeurs zijn trouw hart verpand.

Meer dan twintig jaren is hij „een der onzen" geweest, meer dan twintig jaren heeft hij — en steeds van zeer nabij — lief en leed, zorg en succes met het Jaarbeursbestuur gedeeld. Hij maakte van het bestuur geen deel uit, hij stond — officieel — geheel los van de Jaarbeursorganisatie, hij was voor de buitenwereld slechts „onze architect", de bouwmeester van de Jaarbeursgebouwen. Maar hij was, al die twintig jaren achtereen, bij de Jaarbeurs een welkome gast en ten volle: kind aan huis. Dikwijls woonde hij, zonder eenige opdracht en tegen alle voorschriften in, bestuursvergaderingen en vertrouwelijke besprekingen bij, trad voor de Jaarbeursbelangen in het krijt, stond met het Jaarbeursbestuur op de bres, uit geen anderen hoofde ... dan dat h ij wist, dat wij hem noodig hadden en w ij wisten, dat, als het om groote beslissingen of moeilijke problemen ging, T j e e n k erbij behoorde. Geen der bestuursleden, die het vreemd, die het niet natuurlijk vond, dat hij dan in zulke beslissende momenten in ons midden was, niet zoozeer als de architect, dan wel als ... bestuurslid „honoris causa"; méér nog, als beproefd jaarbeurs v r i e n d en volleerd jaarbeurs k e n n e r.

Het in eigen beheer nemen van den bouw der tijdelijke houten gebouwtjes — onmiddellijk nadat de Eerste Nederlandsche Jaarbeurs in 1917 de basis gelegd had voor een p e r m a n e n t jaarbeursinstituut — bracht Tjeenk in onzen kring. Hij was, nadat de bouw van de eerste beurs aanbesteed was geweest, onze eerste „Chef van den Technischen Dienst". De voorbereiding der Tweede Nederlandsche Jaarbeurs, waarvoor hij het nieuwe „type" monsterkamer ontworpen had, deed hem grondig kennis nemen van het doel, dat het moderne jaarbeurswezen beoogde en van de eischen, waaraan de huisvesting van een dusdanig — vóór alles — z a k e n - instituut moest voldoen. Het lag voor de hand, dat toen het eerste voornemen om een permanent jaarbeursgebouw op te richten in den kring van Jaarbeursbestuur en Jaarbeursdeelnemers vasteren vorm begon aan te nemen, T j e e n k de aangewezen man was om het technische en architectonische gedeelte van deze plannen onder zijn hoede te nemen. Bij de opening der Tweede Jaarbeurs — Februari 1918 — kon, nadat de mogelijkheid en de noodzakelijkheid van een permanente huisvesting was gebleken, een voorloopige schets van het „eerste" jaarbeursgebouw worden gepubliceerd, spoedig gevolgd door het „groote" plan van een c o m p l e x jaarbeursgebouwen, dat, na amoveering van den Stadsschouwburg, het plein Vredenburg aan twee zijden zou afsluiten. Toen tot den bouw van het eerste jaarbeursgebouw besloten was, trad T j e e n k als Chef van den Technischen Dienst terug en werd hij „onze" Bouwmeester. Van dien tijd af stonden hij en de Jaarbeurs vrij en zelfstandig tegenover elkaar — T j e e n k's hooge opvattingen van zijn lidmaatschap van den B.N.A. gedoogden geen afwijkingen van welk voorschrift ook — maar de innerlijke band met de Jaarbeurs werd niet verbroken: hij bleef, ook officieel als buitenstaander, één der onzen ... Met hart en ziel gaf hij zich aan zijn werk, onvermoeid en onvervaard in vóór- en in tegenspoed.

T j e e n k heeft het als bouwmeester der jaarbeursgebouwen niet gemakkelijk gehad. Het ontwerpen van de plannen voor het eerste jaarbeursgebouw geschiedde in een tijd van ongekende hoogconjunctuur: het succes der eerste beurzen en de verwachtingen voor wat de Nederlandsche Jaarbeurs na den oorlog worden kon, rechtvaardigden voor de inrichting eener permanente huisvesting een hoogen greep. In de eerste ontwerpen heeft hij vele zijner jonge, artistieke illusies verwerkt: marmeren trappen, een koperen dak, fraaie houtbetimmeringen, glas in lood, artistiek beeldhouwwerk, samenwerking met kunstenaars ... Toen de eerste spade in den grond ging, kenterde reeds, voor het Jaarbeursinstituut althans, het economisch getij. Materiaalschaarschte, enorme prijsverhogingen, loonstijgingen en bij de industrie een inzinking van belangstelling en vertrouwen in het jaarbeursintermediair: voor den bouwmeester beteekende dit, dat hij, één voor één, zijn schoone illusies prijs geven, zijn „front" moest „terugnemen" tot àl eenvoudiger uitvoering, tot àl simpeler materialen. Hij deed het in, voor hemzelf, verbeten teleurstelling, maar tegenover zijn opdrachtgevers met een dusdanig begrip van wat de werkelijkheid eischte, dat, waar wij vréésden zijn geestkracht te schaden, hij degene was, die ons telkens weder een riem onder het hart stak. In 1921 kwam het eerste gebouw gereed. Ook ten opzichte van het „totale" plan — het complex jaarbeursgebouwen als afsluiting van twee zijden van het Vredenburgplein — moesten later, a c h t j a a r nadat het eerste gebouw in gebruik genomen was, ingrijpende wijzigingen worden aangebracht. En ook dit offer aan zijn oorspronkelijke visie bracht T j e e n k, zonder dat wij ooit bemerken konden, dat het nieuwe ontwerp, waarmede hij vol animo voor den dag kwam, door een aanvankelijke teleurstelling beïnvloed was geworden. Het blijmoedig aanvaarden van wat nu eenmaal m o e s t, wat wat nu eenmaal niet anders k ò n en het t ó c h doorzetten van wat zijn opdracht was, van wat hij als plicht op zich genomen had — dat is een der mooiste herinneringen, die ik uit dien tijd aan hem behouden heb.

Het Jaarbeursbestuur is voor T j e e n k een lastige bouwheer geweest. Dit is geen posthuum mea culpa onzerzijds, wij hebben er met hem — zijn gulle lach blijft een der sprekendste herinneringen — dikwijls hartelijk om gelachen. Wij waren in den aanvang — ergste wat een bouwmeester kan overkomen — een stel bouwheeren, die zelf niet precies wisten wat zij wilden en hoe het worden moest. De Jaarbeurs was als bemid-

DERDE UITBREIDING JAARBEURSGEBOUWEN. 1932

delingsinstituut voor nijverheid en handel voor Nederland een vreemde plant. Er bestond — als éénige jaarbeurs in Europa — de Leipziger Messe en ook voor T j e e n k was een gezamenlijke reis naar Leipzig de eerste kennismaking met het type: Jaarbeursgebouw. Maar Utrecht was Leipzig niet, en zeker mocht de Utrechtsche Jaarbeurs zich met de Leipziger Messe niet meten. Het Nederlandsche bedrijfsleven, de Nederlandsche verhoudingen op economisch gebied waren geheel anders geaard dan die, welke toenmaals den gang van zaken ter Leipziger Messe beheerschten. Bovendien voltrok zich in die jaren te onzent een algeheele kentering op industrieel gebied en in de verhoudingen tusschen den binnenlandschen handel en de inheemsche nijverheid. En ten slotte hadden wij rekening te houden met wat na den wereldoorlog op economisch gebied Nederland zou k u n n e n worden als makelaar tusschen de oorlogvoerende volken. Zoo gebeurde het, dat het Jaarbeursbestuur èn bij de voorbereiding èn bij den bouw van het eerste jaarbeursgebouw met telkens nieuwe eischen, nieuwe wenschen, nieuwe noodzakelijkheden kwam aandragen. Met onuitputtelijk geduld, maar ook met groote vindingrijkheid ging T j e e n k op al die wenschen in en meestal vond hij oplossingen, die van voortreffelijk en vooruitziend inzicht getuigden — e n n o g g e t u i g e n.

Het ligt niet op mijn weg, noch behoort het tot mijn competentie een oordeel uit te spreken, over de architectonische of over de aesthetische waarde der jaarbeursgebouwen. Als „gebruiker" kan ik echter dit getuigen — en ik weet, dat in dit getuigenis de Raad van Beheer achter mij staat — dat T j e e n k reeds in het eerste jaarbeursgebouw er in geslaagd is het in alle opzichten te doen beantwoorden aan de vele eigenaardige eischen van de praktijk. In de beide volgende gebouwen kon op de beginselen, volgens welke het eerste gebouw ontworpen en opgetrokken was, worden voortgebouwd, al komt ook de ontwikkeling, welke de bouwmeester in de tusschenliggende jaren had doorgemaakt, in het tweede en derde gebouw (resp. dateerend van 1930 en 1932) op gelukkige wijze tot uiting.

De kroon op zijn jaarbeurswerk zou het vierde gebouw geworden zijn, waarvan slechts een deel — de Beatrixhal — kon worden voltooid. Tot kort voor zijn heengaan heeft T j e e n k aan deze nieuwe opdracht zich gewijd met de hem eigen voortvarendheid en toewijding, en toch rustig en zonder eenig vertoon. Nog kort vóór hij de reis naar Rome ondernam — de reis, waarvan wij hem niet meer zouden zien terugkeeren — heeft hij voor het Jaarbeursbestuur en verdere bij den bouw belanghebbenden zijn plannen uiteengezet. Trots den velen tegenspoed en vertraging zou dan toch nog het „totale" plan, zij het dan ook in veel gewijzigden vorm, verwezenlijkt worden: een monumentaal gebouw ter afsluiting van het frontgedeelte, naar den hoofdverkeersweg door Utrecht gekeerd; een gebouw, waarin tevens de bureaux der Jaarbeurs-administratie zouden worden ondergebracht, ter vervanging van het door hem ontworpen h o u t e n administratiegebouwtje, dat — als voor zeer tijdelijk bedoeld — bijna een kwarteeuw had dienst gedaan. Helaas, het heeft niet zoo mogen zijn. Op zijn thuisreis van Rome overviel hem te Parijs het bericht, dat Nederland in den oorlog was betrokken, door vreemde troepen was bezet. Het hart van een goed Vaderlander brak. Voor allen, die aan het Nederlandsche Jaarbeursinstituut verbonden zijn, was het een troostende gedachte, dat te midden van de wreede oorlogsontreddering één hunner aan het eenzame graf in vreemden bodem onzen braven T j e e n k een laatsten groet heeft kunnen brengen, namens de Nederlandsche Jaarbeurs, die in dankbare herinnering hem zal blijven gedenken als stoer werker, als eerlijk zoeker, braaf kameraad, maar boven al als gaaf en zuiver mensch.

W. GRAADT VAN ROGGEN.

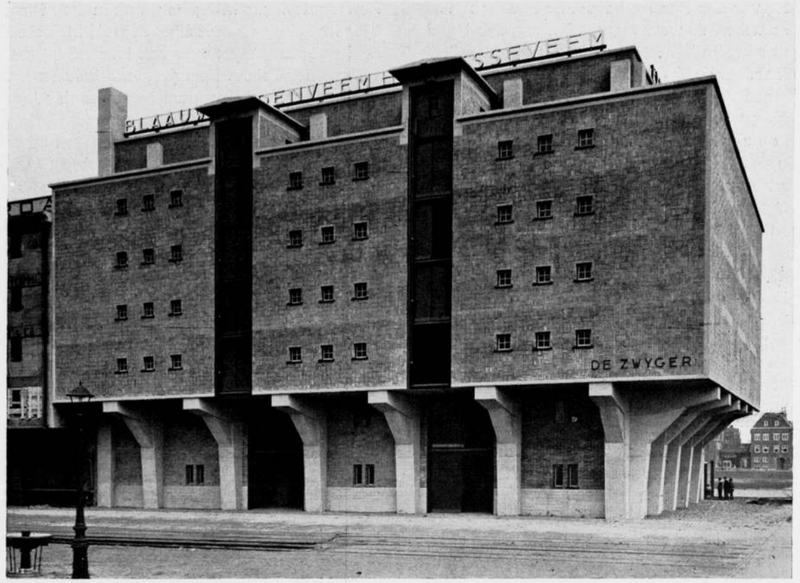

PAKHUIS BLAAUWHOEDENVEEM TE AMSTERDAM

TER HERDENKING VAN IR. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, ALS VOORZITTER VAN DEN TENTOONSTELLINGSRAAD 13 MEI 1921 — 27 MAART 1931

Er zijn persoonlijkheden, die in vele functies werkzaam, toch, wanneer men één daarvan afzonderlijk beziet, den indruk maken, alsof juist deze hun volle aandacht en werkzaamheid heeft, hun denken geheel in beslag neemt en, bij uitstek passend bij hun aard, hun levenstaak beteekent. Maar tot diezelfde gevolgtrekking leidt ook de beschouwing van elk der andere functies, die zij verzorgen. De verklaring is, dat zij met nimmer nalatende toewijding, met onuitputtelijke werkkracht en door hun veelzijdigheid iedere door hen opgenomen taak geheel-en-al vullen, zoodat, uit den intensieven en onbeperkten arbeid daaraan besteed, voor den beschouwer het beeld van een volledige persoonlijkheid verrijst. Zulk een werker was Tjeenk. Waar hem door keuze of eigen verkiezing een rol ten deel viel, voldeed hij aan de hoogste eischen niet alleen, maar gaf hij door het initiatief dat hij ontplooide en door het boetseeren van de taak, aan deze een nieuw en eigen aanzien, dat men voortaan aannam als de eenige en juiste karakteriseering van haar vollen inhoud. Hemzelf zag men als daarmede volkomen samengegroeid. Maar dit beeld vertoonde zich bij elke taak van de vele die hij bezat. Het had tengevolge, dat men zich moeilijk kon voorstellen, hoe een door hem vervulde functie aan een ander moest overgaan en men schrikte even, wanneer, soms onverwacht, zijn besluit bekend werd om een taak neer te leggen, opdat „voortaan ook eens een ander dat zou opknappen", zooals hij dan eenvoudigweg placht te zeggen. Hij nam die besluiten wel overwogen: gezonde doorstrooming van krachten, plaats maken voor jongeren eenerzijds, en het voorkomen van sleur voor zich zelf anderzijds, leidden hem er toe, meestal na het volbrengen van een afsluitenden en veel tijd gevraagd hebbenden arbeid, de taak aan anderen over te laten. Hij hield zich daardoor frisch en lenig van geest voor nieuwe en weer meer eischen stellende opgaven. Dit alles gaf aan het schokkende bericht in den voor-zomer van verleden jaar een beteekenis, welke verder ging dan de droefheid in het hart van allen die hem gekend hebben; zijn heengaan was een nationaal verlies, omdat zijn aard en zijn werkzaam leven al die eigenschappen tot rijpheid hadden gebracht, welke hem voorbereid en voorbestemd maakten voor een rol op het eerste plan in den tegenwoordigen tijd. Zijn er niet velen met mij, die bij het overdenken van hetgeen in de huidige omstandigheden ons te doen staat, meer dan eens de vraag voelen opkomen: „Wat zou Tjeenk hebben geraden, hoe zoo Tjeenk's houding zijn geweest?" Daar ik het voorrecht heb gehad, bijkans van het begin af, dat Tjeenk lid en voorzitter van den Tentoonstellingsraad was, daarin nauw met hem samen te werken, staat dit alles mij scherp en onaantastbaar voor oogen, gelijk het ook bevestigd wordt door de herinnering aan elke andere aanraking, die ik met hem had: van de eerste — eenzijdige — in de nimmer overtroffen wijze, waarop hij den hoofdpersoon van Lorenzo de' Medici in het Delftsche Lustrum van 1908 vervulde, tot de allerlaatste in 1940 ter zake van zijn reis naar Rome in opdracht van de Rijkstentoonstellingscommissie; de laatste reis, die hem noodlottig zou worden. Voor een juist begrip van Tjeenk's verdiensten voor de werkzaamheden van den Tentoonstellingsraad is het noodig een kort woord te wijden aan het doel en de werkwijze van dat instituut en aan de problemen die het tentoonstellingswezen op het gebied der kunst tot dusver in ons land opleverde.

Den 25en Mei 1920 vergaderde op initiatief van Willem Penaat een voorloopige commissie van vijf: Penaat voor de Vank, Fels voor den BNA, Blaauw voor A et A, van Reyn voor den Ned. Kring van Beeldhouwers en Gispen voor den Opbouw. Het doel was te komen tot het houden van periodieke tentoonstellingen van werk zoowel van Nederlandsche als van buitenlandsche kunstenaars op het gebied der Bouwkunst, der decoratieve Schilder- en Beeldhouwkunst en der Ambachts- en Nijverheidskunst. Bij de regeling hiervan zou worden gestreefd naar een innige samenwerking der deelnemende organisaties. De plannen verwierven de instemming der vereenigingen.

Nadat deze haar afgevaardigden hadden aangewezen, is in de eerste vergadering van den aldus tot stand gekomen Tentoonstellingsraad, den 13den Mei 1921, Tjeenk, afgevaardigde voor

den BNA, tot voorzitter van den Raad gekozen. De leiding bij het ontwikkelen van den aard en de werkzaamheden van den Raad lag dus van den beginne in zijn handen, en men kan met stelligheid vaststellen, dat daardoor de Raad van hem zijn stempel heeft ontvangen. Het reglement, dat 22 December 1922 aan de constitueerende vereenigingen werd toegezonden, vertoonde al dadelijk de principieele en zinvolle ontwikkeling der aanvankelijk wat vage formuleeringen. De Tentoonstellingsraad moet de samenwerking op het gebied van het tentoonstellingswezen bevorderen en versnippering van krachten voorkomen. De Raad zal daarvoor organiseerend optreden inzake tentoonstellingen voor bouwkunst in vereeniging met de aan deze verwante kunsten. Deze taak omvat in de eerste plaats het organiseeren van periodieke tentoonstellingen op dit gebied in ons land, maar strekt zich mede uit tot de inrichting van of deelneming aan tentoonstellingen op hetzelfde gebied in het buitenland. De tentoonstellingen zullen worden gehouden zoo mogelijk om de drie jaren afwisselend te Amsterdam en te Rotterdam. Zij zouden zijn zuivere kunstdemonstraties, weergevende de algemeene waarde van het Nederlandsche kunnen op haar gebied.

In overeenstemming hiermede ontving de Raad den naam van Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst en Verwante Kunsten.

Merkwaardig mag wel heeten, dat de Raad in zijn twintigjarig bestaan nog nimmer zulk een synthetische driejaarlijksche tentoonstelling heeft ingericht. Daarvoor waren verschillende redenen. In de eerste plaats de medewerking die van den Tentoonstellingsraad werd gevraagd voor groote internationale tentoonstellingen; deze absorbeerden het materiaal, ook den tijd en de gelegenheid voor een tentoonstelling in eigen land. Maar dan was er het altijd durende gebrek aan middelen. De eerste driejaarlijksche, die voor 1924 te Amsterdam was geprojecteerd, vertoonde op haar budget, door Tjeenk opgesteld, een bedrag aan ontvangsten en uitgaven van *f* 27.500. Het plan had geen voortgang omdat de voorbereiding voor Parijs 1925 op verzoek der Regeering moest worden ter hand genomen. Maar ook zonder Parijs zou er niets van gekomen zijn. Men vergete niet, dat de Tentoonstellingsraad geboren werd na den Wereldoorlog, en juist in den tijd, dat het prijsniveau, als gevolg van de algemeene conjunctuur, met schokken omhoog ging. Herhaalde vragen aan de Regeering om een subsidie van *f* 6000.— voor de eerste periodieke tentoonstelling werden afgewezen, omdat de Regeering besloten had geen enkelen nieuwen post uit te trekken. Tjeenk schrijft me naar aanleiding hiervan (23 September 1923): „Zou het nu niet het beste wezen, dat wij een vergadering uitschrijven, waarin beslist wordt of wij tot betere tijden moeten wachten, dan wel dat de Tentoonstellingsraad zal worden opgeheven?" Noch het een noch het ander is gebeurd. De Raad is dank zij de leiding van zijn Voorzitter gestadig voortgegaan, maar de moeilijkheden bleven. Tot deze behoorden ook het gebrek aan ruimte geschikt voor groote representatieve tentoonstellingen en vooral het gebrek aan den noodigen voorbereidingstijd, als het er op aan kwam eindelijk tot de inrichting van een tentoonstelling over te gaan. De moeilijke economische omstandigheden deden Nederland in beginsel afwijzend staan tegenover deelneming aan een internationale tentoonstelling; aandrang der vreemde mogendheid deed tenslotte tot deelneming besluiten. Het bedrag dat dan werd toegestaan, was te gering, en er verliep weer tijd voor het werd verhoogd. Wanneer de Raad daarna kon beginnen, was de tijd zoo krap geworden, dat voor oorspronkelijk gedachte plannen andere oplossingen moesten worden gevonden, en dat de prestaties van alle betrokkenen, in de eerste plaats van den Voorzitter, ter compensatie van den verloren tijd overmatig moesten worden opgevoerd.

Tjeenk was de man, geschapen om aan dit alles het hoofd te bieden. Daarvoor was noodig een onbeperkte werkkracht; die bezat hij. Een onverstoorbaar goed humeur; hij bezat het. Een voor anderen aanstekelijke toewijding; zij straalde van hem uit. Een smettelooze integriteit, ook in dien fijneren zin van te allen tijde loyaal en correct zijn tot in de kleinste zaken. Standvastigheid en gezag tegenover een ieder. Een ver vooruitziend, maar voorzichtig beleid. Besluitvaardigheid en het gemak van beweging, ook voor reizen naar het buitenland, om de gegevens voor de noodige besluiten uit de eerste hand zich te verschaffen. De gave om met menschen, landgenooten en buitenlanders, om te gaan, in elke situatie de juiste personen te vinden, die zijn plannen zouden kunnen bevorderen. Hij wierp dit alles in de schaal, zonder reserve, in het belang van het tentoonstellingswerk, met een opoffering van tijd en met een belangeloosheid die haar culminatiepunt vonden, toen hij zijn geheele werkkracht en de hulpmiddelen van zijn bureau te Amsterdam al den noodigen tijd ter beschikking stelde voor de voorbereiding van de tentoonstellingen in Parijs van 1925.

Wanneer ik thans na deze algemeene kenschetsing overga tot de concrete gebeurtenissen onder Tjeenk's voorzitterschap, dan vallen, nadat in het reglement de verhouding van den Tentoonstellingsraad tot de constitueerende vereenigingen was geregeld en het karakter der periodieke tentoonstellingen was vastgelegd, in de eerste plaats te vermelden de plannen voor de eerste dezer tentoonstellingen, met vele beslommeringen tengevolge van het reeds aangestipte gebrek aan fondsen, en daar tusschen door de eerste internationale tentoonstelling te Kopenhagen.

Het rapport dat over deze tentoonstelling werd uitgebracht is onderteekend door de dertien leden, doch men herkent daarin onmiddellijk den stijl van den Voorzitter. Het getuigt van een groot verantwoordelijkheidsgevoel; het zet precies uiteen, hoe de opdracht was, hoe de omstandigheden ongunstig waren, welke werkwijze werd gekozen, het verbloemt niets, maar houdt ook voet bij stuk, verdedigt het beleid en wijst de vereenigingen het middel om langs organischen weg op 's Raads handelingen een natuurlijken invloed te hebben. Dit is typisch Tjeenk.

Door een tekort aan tijd, aan ruimte en aan middelen had men zich tot een keuze-tentoonstelling bepaald. Deze was aangevochten. Het verslag zegt daarover: „Het spreekt vanzelf dat onze keuze, zooals iedere keuze, niet de instemming van allen kan hebben; het heeft daarom geen nut nader in te gaan op hetgeen in enkele stukjes erover werd opgemerkt; dat een onbillijkheid zou zijn begaan, achten wij echter ten eenenmale onjuist. Een keuze is uiteraard afhankelijk van de samenstelling van onzen Raad en zoo bestaat verband tusschen de tegenwoordige samenstelling en de inzending te Kopenhagen; de constitueerende vereenigingen kunnen voldoenden invloed uitoefenen bij de benoeming en eventueele wijziging van de afvaardiging. Geenszins ontkennen wij dat aan keuze bezwaren verbonden zijn, maar de ervaring bij deze inzending opgedaan, heeft onze meening versterkt, dat zoodoende het best te bereiken is ons doel, dat was om vrij van persoonlijke belangen een zoo zuiver mogelijk beeld te geven van de hedendaagsche kunst".

Na Kopenhagen: Parijs. September 1923 schrijft de heer Duparc: „Daar er geen enkele nieuwe post mag worden uitgetrokken, ligt het voor de hand, dat ook voor dit doel, al is het internationaal, geen geld kan worden aangevraagd, te meer niet, waar er zulk een belangrijk bedrag voor noodig zou zijn. Ik raad U dan ook aan om U de moeite van nog een request in te dienen, te sparen."

De kunstenaars zagen echter in, dat wij niet mochten ontbreken. Nu ontwikkelt Tjeenk al zijn vitaliteit. In de vergadering van den Raad van 4 April 1924 deelt hij zijn stappen mede. Hij is zelf naar Parijs gegaan, heeft zich in verbinding gesteld met onzen Gezant den heer Loudon, heeft besprekingen gevoerd met het Fransche Tentoonstellingscomité, ook met den heer Duparc, met de Vereeniging Nederland-Frankrijk, en hij meent te mogen verwachten dat de medewerking van de heeren, met wie overleg is gepleegd, tot een gewenscht resultaat zal leiden.

KANTOORGEBOUW KON. FABRIEK F. W. BRAAT TE DELFT

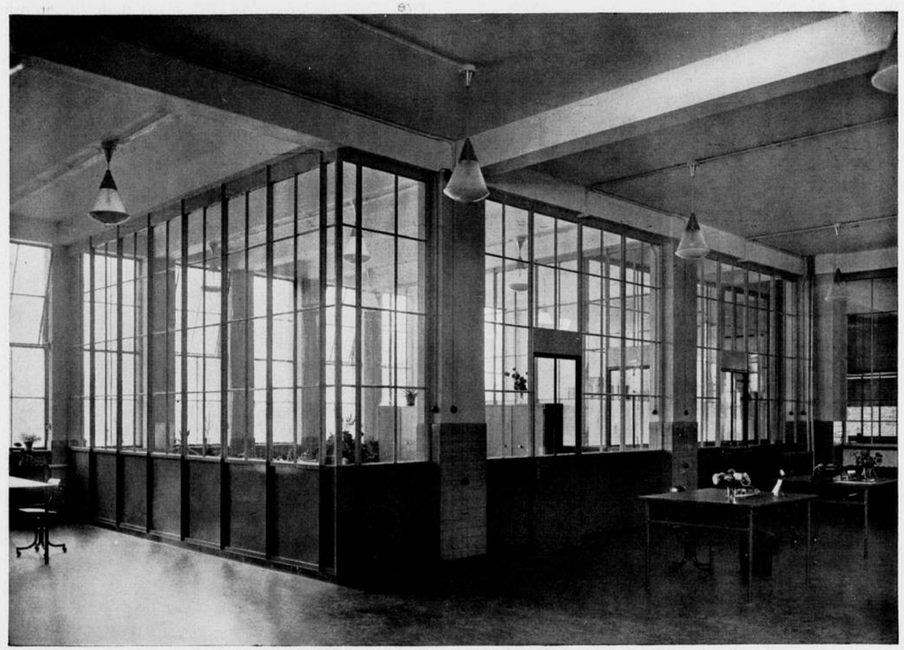

KANTOORLOKAAL KON. FABRIEK F. W. BRAAT TE DELFT 1932

Deze verwachting is op schitterende wijze bevestigd. Dit is in de eerste plaats te danken aan Tjeenk. Het is een lust in de stukken na te lezen, welk een actie door hem ontwikkeld wordt, en hoe deze blijkbaar ook op anderen haar invloed niet mist. Onder dezen worde in de eerste plaats met groote erkentelijkheid genoemd de heer E. Heldring, van wien in het verslag over de Tentoonstelling staat geschreven:

„Zonder zijn krachtig initiatief voor den financieelen grondslag en de voorbereiding in het algemeen, zijn helder inzicht en grooten steun bij alles wat de algemeene gestie betrof, zou Nederland op deze belangrijke internationale demonstratie in het kunstcentrum bij uitnemendheid — Parijs — niet vertegenwoordigd zijn geweest op de wijze, zooals nu mogelijk was". Maar ook vele anderen, zoowel hier te lande als in Parijs, worden door Tjeenk telkens op het juiste moment in het tentoonstellingswerk betrokken en tot enthousiasme opgevoerd, zoodat ten slotte het geheel der tallooze samenwerkenden het beeld vertoont van een gigantisch orkest onder de bezielende leiding van zijn dirigent.

Hij reist telkens naar Parijs om de gunstigste voorwaarden voor onze deelneming te verzekeren, hij heeft te kampen met allerlei internationale ons minder liggende denkwijzen en handelingen, hij weet niettemin in alles te slagen. Maar tegelijk heeft hij zijn front in het binnenland. De Regeering moet worden overtuigd niet alleen van het belang van deelneming, maar ook van de gegrondheid der daarvoor begroote bedragen, particulieren moeten worden bereid gevonden om mede een bepaald aandeel in de kosten op zich te nemen. Hij slaagt. De industrieelen heeft hij ervan te overtuigen om ondanks de ongunst des tijds, waardoor op een commercieel voordeel te Parijs niet valt te rekenen, toch, en vooral door de medewerking van kunstenaars in te roepen, den naam van Nederland op dezen wereldschouw hoog te houden en te toonen wat ook Nederlands industrieele product in aesthetisch opzicht beteekent. Ofschoon hij in meer dan één geval — zooals het verslag dit uitdrukt — daarin is teleur gesteld, slaagde dit pogen wat de meubelindustrie betreft, uitstekend. En tenslotte was het een zware taak het allen kunstenaars naar den zin te maken. Wel waren de verhoudingen hier, die van collega's onderling, heel wat gemakkelijker, maar ik kan getuigen, dat niettemin soms bovenmenschelijk geduld, tact en overredingskracht waren vereischt om den wagen weer in het goede spoor te krijgen. Het zichtbaar resultaat was, dat 30 Juli 1924 de wet, die het noodige geld voteerde, was aangenomen, en dat de Regeering in het volle vertrouwen op de vertegenwoordiging der kunstenaars, die de Tentoonstellingsraad onder Tjeenks leiding was geworden, aan deze de inrichting der tentoonstelling opdroeg, en de beslissing betreffende de toelating geheel in handen der kunstenaars legde. In andere landen is ons land in dit opzicht ten voorbeeld gesteld. In de vergadering van den Tentoonstellingsraad van 4 December 1925 had Tjeenk de hulde en den dank van den Raad in ontvangst te nemen, voor al het voortreffelijke werk door hem voor Parijs verricht. Een der groote constitueerende vereenigingen schonk hem uit erkentelijkheid een werk van een door hem hooggeschat kunstenaar. De Regeering vereerde hem met het Ridderschap in de Orde van den Nederlandschen Leeuw. De schoone zinspreuk dezer orde: Virtus Nobilitat was op Tjeenk ten volle van toepassing.

In diezelfde vergadering, waarin Parijs werd geliquideerd, nam Tjeenk het initiatief tot de stichting van het sedert welbekende Foto-Archief van den Tentoonstellingsraad, een instituut waaraan hij en zijn medeleden in den verderen loop van 's Raads bestaan veel zorg hebben besteed en dat tot een waardevol hulpmiddel bij de uitvoering van zijn taak is geworden.

Er volgt nu in een bonte opeenvolging een reeks van kleinere tentoonstellingen, waaraan de Raad zijn medewerking heeft gegeven, of waarvoor hij het materiaal verschafte. Zoo in 1926 tentoonstellingen in Zürich en Winterthur van foto's van architectuur en interieurs en van klein beeldhouwwerk, een tentoonstelling te Haarlem in 1927 eveneens van architectuurfoto's, waarvoor de fotocollectie aanmerkelijk werd uitgebreid. Maar dan in 1928 de zeer druk bezochte en interessante tentoonstelling van 27 Nederlandsche ontwerpen voor de Volkenbondsprijsvraag, welke op initiatief van Tjeenk in het Stedelijk Museum van 21 Januari t/m 5 Februari werd gehouden. De kosten ad ƒ 800 werden geheel door belangstellende particulieren vergoed.

Inmiddels waren er andere tentoonstellingen, waaraan de Raad zijn medewerking onthield, of waren er aanvragen tot deelneming, welke de Raad moest ontraden. Ook deze gaven den Voorzitter de noodige bemoeiïng en Tjeenk ging hier altijd met groote nauwgezetheid, voorzichtigheid en objectiviteit te werk. Het doel van den Tentoonstellingsraad werd immer voor oogen gehouden en wanneer hij niet de zekerheid had, dat dit doel door deskundige organisatie kon worden bereikt, of dat deelneming tot een volledig beeld van de Nederlandsche kunstuitingen kon leiden, werd na zorgvuldig ingewonnen inlichtingen, in zijn voorstellen aan den Raad of in diens adviezen aan de Regeering medewerking categorisch afgewezen of ontraden. Zijn nauwgezetheid ging zoo ver, dat hij zulke tentoonstellingen zelfs ver in het buitenland, nog ging bezoeken, om zich ervan te overtuigen of de aanvankelijk ongunstige verwachting door den uitslag werd bevestigd. Indien daartoe aanleiding bestond, werden maatregelen tegen herhaling in behandeling genomen en het spreekt vanzelf, dat zijn onderzoek en contrôle het noodige vertrouwen gaven om zijn voorstellen te aanvaarden. In niet geringe mate dankte de Raad aan dit beleid van zijn Voorzitter het gezag, dat hij bij officieele instanties in binnen- en buitenland in enkele jaren had verworven.

Gelijk in 1926 te Zürich werd in 1928 te Duisburg een groote collectie foto's van architectuur en interieurs, in den Museum Verein op aanvrage van diens directeur, op voortreffelijke wijze tentoongesteld en droeg, blijkens de uitvoerige verslagen in de pers, veel ertoe bij de Nederlandsche kunst in Duitschland bekend te maken. Dezelfde collectie werd later in het Baarnsch Lyceum geëxposeerd, waar zooals aan den Raad werd bericht, de leerlingen met zulk een intense belangstelling de foto's hadden bezichtigd, alsof dit zien een sluimerend instinct in hen wakker riep.

Parijs was in dien tijd rijk aan plannen. Behalve de bekende koloniale tentoonstelling in 1931, waarbij de Tentoonstellingsraad slechts zijdelings was betrokken, kwam er een aanvrage van het Centre d'Etudes om medewerking aan een architectuurtentoonstelling. Twijfel omtrent den opzet deed Tjeenk besluiten ter plaatse de situatie op te nemen. Op de door hem verkregen gegevens besloot de Raad van medewerking af te zien. Een officieele tentoonstelling werd daarna aan de orde gesteld, te houden in het Pavillon de Marsan. Steun en medewerking van den Gezant zou noodig zijn. Tjeenk begaf er zich heen en nam tevens deel aan een banquet door de Groupe des Architectes Modernes te Parijs aangericht, waardoor hij Nederland, dat anders ontbroken zou hebben, op de wijze, die het als architectuur-land verdiende, kon vertegenwoordigen.

Bestond er door gebrek aan middelen geen gelegenheid tot het houden van een „Driejaarlijksche", in 1929 was een bijzondere omstandigheid aanleiding tot het houden van een soortgelijke tentoonstelling. Tjeenks relatie met den Heer Heldring, toenmalig voorzitter van de Kamer van Koophandel te Amsterdam, deed het plan ontstaan, om ter gelegenheid van het Congres van de Internationale Kamer van Koophandel den congressisten een indruk te geven van de hedendaagsche toegepaste kunsten in ons land. De Raad vereenigde zich graag met 's Voorzitters voorstel, op deze wijze de eer van ons land als gastheer van buitenlandsche gasten mede te helpen hoog houden. Het werd

een voortreffelijke tentoonstelling. Tjeenk was weer in zijn element, een commissie van inrichting, een jury werd ingesteld; de kunstenaars-inzenders werkten van harte mee. Er waren kleine kunstnijverheidsvoorwerpen, klein beeldhouwwerk, grafische kunst en 180 foto's van architectuur, interieurs en bouwbeeldhouwwerk uit de collectie van den Raad. Er was een afbeelding kunstnijverheidsonderwijs uit een zevental plaatsen. De Raad had een belangrijk bedrag voor de onkosten-bestrijding beschikbaar gesteld. Tjeenk had van particulieren een nog grooter bedrag verkregen. Niettemin werden de onkosten niet gedekt. In de vergadering van 22 Januari 1930 doet de Voorzitter mededeeling dat aan de Vereeniging Quellinus nog een verhooging van haar bijdrage is gevraagd en dat door iemand die onbekend wenscht te blijven, een bedrag van ƒ 1000.— is geschonken, een mededeeling waarvan toen elk der aanwezigen het zijne dacht, doch dit uit eerbied voor des schenkers wensch, niet uitsprak.

Met betrekking tot de tentoonstelling in Antwerpen van 1930, welker onderwerp als geheel niet op het terrein van den Raad lag, kon deze, dank zij het gezag van zijn Voorzitter, op een nieuwe wijze ten goede medehelpen, nl. door een juiste architecten-keuze te bevorderen. Deze was aanvankelijk mis. Door correspondentie en besprekingen wist Tjeenk te bereiken dat de Regeering haar plan wijzigde en den Raad om advies vroeg. In overleg met den B.N.A. werd een voordracht van drie opgemaakt, waaruit Wijdeveld toen is gekozen.

Tentoonstellingen in Scheveningen en Budapest (architectuur) vulden de werkzaamheid van den Raad aan, die van toen af telkens opnieuw pogingen aanwendde voor een groote tentoonstelling met het onderwerp „De Moderne Woning". Onnoemelijk veel moeite heeft Tjeenk zich daarvoor gegeven: besprekingen met initiatiefnemers, die op het goede pad moesten worden gebracht, met autoriteiten, met fabrikanten. Er kon geen resultaat worden bereikt: de kosten en de moeilijkheid om de commercieele overwegingen der industrieelen in harmonie te brengen met een noodzakelijk aesthetisch verantwoorden opzet van den Raad verhinderden de plannen.

Nadat Tjeenk nog vele besprekingen te Brussel had gevoerd met het Bestuur van het Holland-Huis, dat in dit huis een expositie van Nederlandsche herkomst, met name van architectuur, wilde inrichten en daarover ook met onzen Gezant aldaar en den Handels-Attaché overleg had gepleegd, besprekingen, die na zorgvuldige overweging toch niet tot medewerking konden leiden, deelde hij in dezelfde vergadering, waarin dit afwijzend besluit werd genomen, mede, dat aan het einde van 1930 zijn aftreden aan de orde was, en dat hij niet meer herkiesbaar zou zijn. Voor het zoover was bereidde hij met Wijdeveld de tentoonstelling van Lloyd Wright voor, entameerde hij nogmaals de plannen voor een groote tentoonstelling van de moderne woninginrichting, had hij met den ondervoorzitter een nieuw reglement voor den Raad tot stand gebracht — dat eerst geruimen tijd later de goedkeuring van de constitueerende vereenigingen kon verwerven — en wist hij een goed onderkomen voor het fotoarchief in het Waaggebouw te verwerven.

27 Maart 1931 was ten slotte de dag der laatste vergadering door Tjeenk gepresideerd. De nieuwe voorzitter werd gekozen en het was diens voorrecht den scheidende de gevoelens van den Raad te vertolken. „Het is," zoo sprak hij, „hoe zonnig de hemel buiten ook staat, vandaag een nare dag. Natuurlijk, wij eerbiedigen je besluit, maar wij verliezen vandaag ons medelid, onzen Voorzitter, onzen vriend in dezen kring. Want wel merkwaardig is het, dat zelfs zij, die alleen door het werk van den Raad met je in contact staan, een diepe genegenheid voor je persoon hebben opgevat. Dit bewijst de kracht van je goede eigenschappen. Een gelukkig samenkomen van niet ongunstige maatschappelijke omstandigheden met je buitengewone persoonlijke gaven brengt een harmonische wisselwerking tot stand, waardoor je in al de taken die je op je nam een ideaal uitvoerder bent geweest. Zoo was je ook een ideaal-voorzitter van onzen Raad. Je hebt hem gevormd, geleid, bezield, omhoog gevoerd. Noch jaarverslagen, noch notulen kunnen een volledigen indruk geven van je prestaties. Alleen je medewerkers, de ooggetuigen weten wat een overleg, wat een arbeid, wat een tijd dit je gekost heeft. Je hebt dit bereikt op het ondankbaarste gebied, dat tentoonstellingsarbeid is. Zijn tijdelijkheid, zijn enorme kosten, de zekerheid nooit iedereen tevreden te kunnen stellen, eischen de meest heterogene eigenschappen van wie daar leidend wil optreden; engelengeduld naast kortafheid, blijmoedigheid naast strafheid; gestrengheid tegen te veel eischende exposanten, geschiktheid om zelf alles te kunnen opknappen naast de gave om anderen aan het werk te zetten; nauwgezetheid gepaard aan voortvarendheid, soepelheid en autoriteit tegelijk. Je hebt bewezen dit alles te bezitten. En daardoor heeft de Raad onnoemelijk veel en velerlei aan zijn Voorzitter te danken. Het is hier de plaats en de tijd om je daarvoor hartgrondig te huldigen. Door de aangename samenwerking onder je altijd opgewekte leiding, is de Raad naar buiten immer als een eenheid kunnen optreden. Zoodoende is hij een onmisbare schakel geworden in ons vereenigingsleven en heeft hij bekendheid en vertrouwen verworven bij alle organen van Stad en Land. Daaraan heb jij voor honderd procent je krachten en talent gegeven.

Het zal je ongetwijfeld spijten, dat je nog menig plan niet in vervulling hebt zien gaan. Ik noem alleen maar een echte driejaarlijksche en de tentoonstelling van de woning. Maar je hebt de voldoening den grondslag te hebben gelegd, waarop als het noodig is, en de omstandigheden gunstig, elk nieuw ondernemen met vertrouwen kan worden opgetrokken. En bovendien, wij verwachten, al zul je het zelf misschien wel met gemengde gevoelens je bekennen, dat je toch nog niet heelemaal van ons af bent, al was het alleen maar door je voorzitterschap van de grootste constitueerende vereeniging en gezwegen van de persoonlijke sympathie die je voor den Raad zult blijven gevoelen."

Hierna volgde met een persoonlijker woord de aanbieding van een geschenk ter gedachtenis aan de gevoelens, die de leden bij dit afscheid vervulden.

En inderdaad Tjeenk was nog niet heelemaal van den Raad af. Herhaaldelijk heeft hij zijn medewerking verleend, en dit met de verst strekkende gevolgen toen de Raad voor de Tentoonstelling in Parijs 1937 niemand anders als geschikt voor Commissaris-Generaal kon aanwijzen dan zijn vroegeren voorzitter. Ofschoon aanvankelijk onwillig, gaf hij later aan den aandrang gehoor, en aanvaardde de Regeeringsbenoeming. Dit was een besluit getuigende van grooten burgerzin. Hij offerde meer dan een jaar zijn eigen werk daaraan op. Het was een da capo van 1925, alleen in vergroote dimensies. Hij werd geëerd met het Commandeurschap der Oranje-Nassau-orde.

Ten slotte 1940. De Rijkscommissie voor het tentoonstellingswezen verzocht den Raad een voordracht, waaruit de commissie den architect zou kunnen kiezen, die voor de Wereldtentoonstelling te Rome ter plaatse de situatie en de mogelijkheden voor Nederland zou kunnen opnemen en de kostenberekening zou kunnen maken. En wederom wees het ingewonnen advies Tjeenk als nr. 1 van de voordracht aan. Ook deze opdracht aanvaardde hij, gelijk alles wat binnen zijn bereik lag en het algemeen belang kon dienen. Hij is naar Rome vertrokken en beëindigde er zijn opdracht. De oorlog overviel hem in zijn geliefd Parijs en liet hem alleen den weg open naar het Eeuwig Huis.

Het Vaderland, zijn gezin, zijn vrienden zagen hem niet weer. Door zijn nationale deugden, door zijn onbaatzuchtig leven, tot het einde vóór alles in dienst der gemeenschap gesteld, komt hem een plaats toe in Nederlands geestelijk Pantheon.

Mr. J. F. VAN ROYEN.

DE WERKZAAMHEDEN VAN IR. J. DE BIE LEUVELING TJEENK AAN HET PALEIS OP DEN DAM TE AMSTERDAM.

Bij Koninklijk Besluit van 29 November 1921 werd Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk opgenomen in de Commissie voor de Restauratie van het Koninklijk Paleis te Amsterdam. Sedert de instelling dezer Commissie in 1913 tot omstreeks 1924 waren belangrijke restauratiewerken tot uitvoering gekomen, doch daarna beperkten de werken zich tot de strikt noodzakelijke, tengevolge van vermindering der beschikbaar gestelde geldmiddelen.

Evenwel mede gestimuleerd door de activiteit van den heer Tjeenk mocht het der Commissie gelukken den betrokken Minister te overtuigen van de noodzakelijkheid meer gelden toe te staan, zoodat omstreeks 1930 met grooter kracht kon worden aangevangen met het restaureeren van de gevels.

Met groote toewijding heeft de Commissie en in het bijzonder de heer Tjeenk, daaraan leiding gegeven en toen tijdens de uitvoering dezer werken de juiste vorm en profileering der oorspronkelijke raamkozijnen kwam vast te staan, benevens de indeeling van de vroegere glas in loodbezetting, was het wederom het Commissielid Tjeenk die, bezield met liefde voor het meesterwerk van Jacob van Campen, het vervangen van de achttiende eeuwsche ramen door raamkozijnen in hun oorspronkelijken vorm, met zooveel warmte heeft bepleit, dat mede daardoor de Commissie het Departement van Financiën wist te bewegen ook voor deze restauratie de noodige gelden te voteeren.

Veel omvangrijker nog werden de werkzaamheden ten behoeve van het Koninklijk Paleis, toen in begin 1938 werd besloten, dat niet alleen uitwendig, doch ook inwendig restauratiewerken zouden moeten worden uitgevoerd en bovendien het Paleis moest worden voorzien van centrale verwarming en electrische verlichting. Zoo ergens dan heeft Tjeenk zich bij de uitvoering van deze werken van zijn besten kant laten zien. Alle problemen, groote en kleine, hadden zijn volle belangstelling en onvermoeid was hij werkzaam om deze zeer belangrijke werken in volledige en voortdurende samenwerking met de Commissie mede tot een goed einde te brengen. Talrijk waren zijn met elan voorgedragen gedegen voorstellen en met enthousiasme voor het werk, nam hij deel aan de beraadslagingen in de Commissie, vatbaar voor het inzicht van zijn medeleden.

In hooge mate betreurt de Commissie het verlies van Tjeenk, niet alleen omdat zij voortaan geen beroep meer kan doen op zijn grondige kennis van het grootsche bouwwerk op den Dam, maar ook omdat zij moet missen zijn stuwkracht en voortvarendheid en niet in het minst zijn prettige gave persoonlijkheid.

L. BOK.

IR. J. DE BIE LEUVELING TJEENK ALS ARCHITECT

Het is nu juist ongeveer een jaar geleden, dat onze collega Tjeenk in de zware oorlogsdagen van Mei 1940 buiten ons land den dood vond. Een jaar, hoezeer ook bewogen, en door die bewogenheid snel voorbijgegleden, is een periode, die ons althans in staat stelt, met eenige rust terug te zien en een poging te doen, hem te kenschetsen in zijn arbeid als architect. Dat de Redactie van ons weekblad mij daarvoor aanwees, is licht begrijpelijk, aangezien ik in mijn samenwerking met Tjeenk gedurende de verbouwing van het paleis Soestdijk meer dan menig ander in de gelegenheid was, zijn wijze van werken te leeren kennen en zijn mentaliteit te peilen. Toch, nu ik ervoor sta, blijkt het mij uiterst moeilijk, want Tjeenk als architect was een figuur van bijzonderen aard, die niet zoo gemakkelijk te omschrijven is. Misschien is het voor mij, die zoolang met hem samenwerkte in vakvereenigingsaangelegenheden, daarom moeilijk om zijn beeld als architect scherp te omlijnen, omdat ik in zijn werkwijze als architect zoovele trekken herkende, die mij bekend waren uit ons gezamenlijk vereenigingswerk, en voor mij zijn beeld als architect zoo dikwijls blijft samenvloeien met dat van den typischen vereenigingsleider, die Tjeenk óók was — en met hoeveel verdienste.

Er zal in dit herdenkingsnummer over dit andere aspect van Tjeenk door anderen worden geschreven. Wanneer ik mij dus beperk tot het beeld van Tjeenk als architect, dan zou ik dit willen zeggen, dat de parallel, die in zijn leven loopt tusschen zijn vereenigingswerk en zijn architectonischen arbeid, tweeledig is: in beide aspecten een rustelooze activiteit, en in beide aspecten het zoeken naar samenwerking met gelijkgezinden in een organisch en organisatorisch verband. Dit laatste is heel typisch voor Tjeenk: hij zocht graag samenwerking, maar dat was dan samenwerking met een gelijkgezinde, iemand, van wien hij het gevoel had, dat hij op hem rekenen kon en dat hij hem begrijpen zou.

En: ik heb dit evenzeer in ons vereenigingswerk als in onzen gezamenlijken architectonischen arbeid ervaren: zijn vertrouwen gaf hij, àls hij het gaf, geheel. Toen hij dan ook op een Novemberavond in 1936 bij mij kwam en mij samenwerking aanbood bij de uitvoering van de aan hem verleende groote opdracht voor de verbouwing van het paleis Soestdijk, kon ik die samenwerking met vreugde aanvaarden, èn omdat ik daarin een bewijs zag van zijn vertrouwen in mij, dat ik als een eer voelde, die hij mij aandeed, èn omdat ik wist, dat die samenwerking, juist op grond van dat vertrouwen, goed zou kunnen zijn. Mijn verwachtingen op dit punt zijn volledig in vervulling gegaan: wij hebben dit vaak moeilijke, omvangrijke en gecompliceerde werk zonder één onderlinge moeilijkheid of wrijving tot een einde kunnen brengen. Ik noemde zooeven zijn rustelooze activiteit. Dit is, wat mij van Tjeenk altijd zal bijblijven. Hij werkte altijd, was doorloopend met de problemen van zijn arbeid bezig. 's Avonds laat kon hij je nog opbellen voor eindelooze bespreking van allerlei kleine en groote punten, waarvan hij op kleine losse papiertjes in zijn portefeuille aanteekeningen maakte. En hij vergat nooit iets, zelfs de kleinste kleinigheid niet. Hij had niet de gave, die anderen bezitten, om zijn werk eens op een bepaald moment met een bewuste wilshandeling heelemaal van zich af te zetten en aan heel iets anders te denken of misschien eens heelemaal niets te doen. Dat maakte, dat er ook waren, die hem vermoeiend vonden. Maar ik heb dat „vermoeiende" van hem altijd kunnen verdragen, wellicht omdat ikzelf sterker dan hij behept was met wat de psychologen secundaire functie noemen, en de geestelijke activiteit bij mij een anderen vorm heeft. Er was doorgaans sprake van wederzijdsche aanvulling in de samenwerking van Tjeenk en mij.

Ik heb dikwijls plezier gehad in de beschouwing van onze samenwerking op Soestdijk. Tjeenk confereerde graag. Hij deed het als vereenigingsman en hij deed het als architect. Ik had vaak het gevoel, dat de conceptie bij hem sprekende ontstond. Hij begon over de dingen te praten, vóór er een lijn op papier stond; hij praatte erover door, tot ze klaar waren. Maar dat praten was voor hem een middel om het beeld van de conceptie tot klaarheid te brengen. Het merkwaardigste daarbij was, dat ik hem maar zelden zag teekenen. Dit is vooral merkwaardig voor iemand, die, als ikzelf, de dingen het liefste alleen, aan de teekenplank, tot klaarheid brengt en er pas over praat, als het beeld voor hemzelf duidelijk is. Ik heb mij over zijn werkwijze dikwijls verbaasd, te meer omdat het mij aan den anderen kant volkomen duidelijk was, dat hij toch niet, zooals sommige anderen, afhankelijk was van een bekwamen teekenaar. Het werk, dat van zijn bureau kwam, droeg zijn persoonlijken stempel, van begin tot einde.

Wellicht is deze eigenaardige trek van Tjeenk's werkwijze ook de reden, waarom hij aan den anderen kant met een collega, dien hij vertrouwde en waardeerde, op een zoodanige wijze kon samenwerken, dat hij hem vitale deelen van het werk volledig overliet en daarin nagenoeg niet ingreep, zij het ook, dat hij zorgde, van alles tot in de kleinste details op de hoogte te zijn. Wij wisten van elkaar, dat ons werk in elkaar kon sluiten; wij konden onderdeelen aan elkander overlaten; er was weinig kans, dat wij in de aansluitingen van de door elk individueel behandelde gedeelten conflicten zouden beleven — en ik meen ook te mogen zeggen, dat naarmate het werk groeide, het ook in elkaar is gegroeid en de kans op dergelijke conflicten eerder kleiner dan grooter werd. De geest, waarin onze samenwerking op Soestdijk zich ontwikkelde, was die van een gelijkwaardige kameraadschap, en dat is iets kostbaars, dat men in zijn gedachten houdt als een rijk bezit, ook als de kameraad er niet meer is.

Kostbaar was ook zijn volkomen integriteit. En dit is iets geweest, dat zóózeer fundament was van zijn persoonlijkheid, dat elkeen, die met hem in aanraking kwam, zelfs in vluchtige aanraking, het voelde. Zóózeer bleek dit aan allen, in wier kring hij verkeerde, dat toen op het hoogtepunt van zijn leven een persoon, die hem niet kende, verdachtmakingen dorst te uiten, waardoor in het openbaar Tjeenk's integriteit als architect werd aangetast, zijn collega's van den B.N.A. zich als één man om hem hebben geschaard; de aanbieding van het eerelidmaatschap van den B.N.A. was als het ware een demonstratieve bezegeling van hun vertrouwen in den persoon van Tjeenk, van wien zij, die hem kenden, wisten, wie en wat hij was: tot wat hij in staat was, en tot wat hij niet in staat was: – datgene, wat over hem werd geïnsinueerd. Ik herinner mij deze dagen, waarin het onder de leden van den B.N.A. kookte van verontwaardiging, als den dag van gisteren. Want ook degenen, die Tjeenk niet zoo mochten, omdat zij hem „vermoeiend" vonden, waren even goed als de anderen overtuigd van zijn eerlijkheid en zijn altijd zuivere beweegredenen, en tegenover een aanval van deze soort sloten zij mede het front.

In een tijd als deze, waarin meer dan ooit te voren het schouwspel is te zien van visschers in troebel water, van lieden, die hun gebrek aan karakter uitbuiten voor eigen voordeel, is het goed, zich een figuur te herinneren, die vóór alles zijn werk zag als het dienen van een ideaal. En die dit deed zonder eenige zelfverheffing, maar met een zeldzaam trouwhartigen eenvoud, die zijn persoon, voor wie hem goed kenden, een groote aantrekkelijkheid verleende, en hem voor mij onvergetelijk maakt.

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

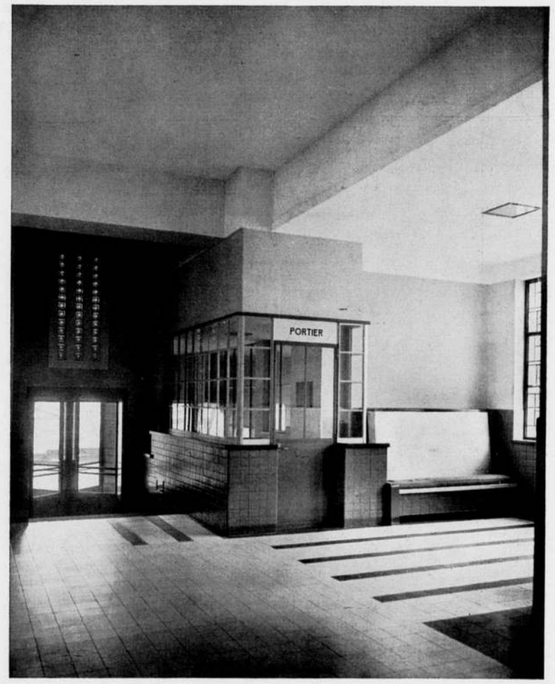

HAL KANTOORGEBOUW KON. FABR. F. W. BRAAT TE DELFT

AANZICHT VAN UIT HET ZUIDEN

LANDHUIS NOORDERHEIDE TE VIERHOUTEN.

ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER.

Méér dan bij eenige andere opdracht is de architect, die geroepen wordt een woonhuis te bouwen, raadsman van den opdrachtgever. Deze raad strekt zich uit over een zeer wijd gebied. Er is tusschen de beide partijen niet alleen contact noodig, veel meer dan dat. Er moet een juist begrip zijn van elkanders wenschen, een wederzijdsche waardeering voor elkanders opvattingen, een aanpassing van beide zijden.

Het programma van wenschen ontstaat uit de eerste voorloopige besprekingen. Het plan begint eenigen vasten vorm aan te nemen. De wenschen wijzigen zich. De bouwmeester leeft mede in de wijze waarop de gedachten van den opdrachtgever aan duidelijkheid winnen. Hij blijft op den achtergrond, als het noodig is de gedachten te laten bezinken, en hij stimuleert als zij haperen. Er is een levend contact noodig, en bij

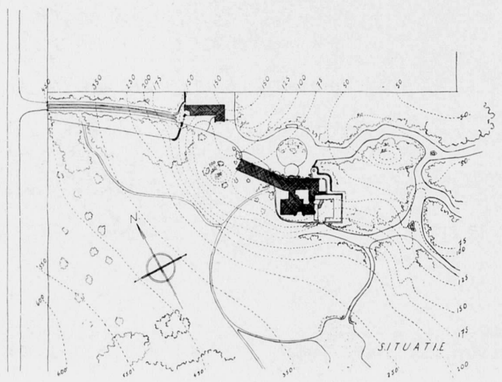

SITUATIE SCHAAL 1 À 3000

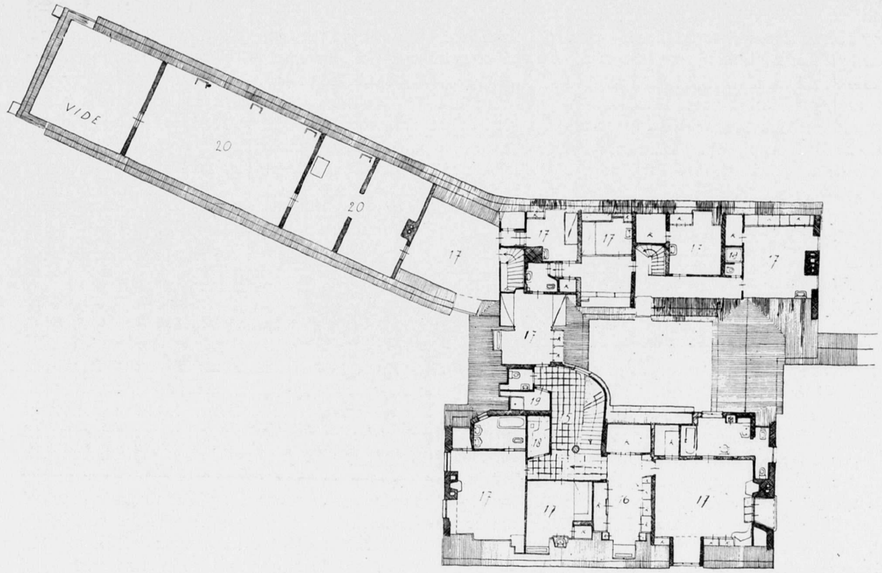
VIDE
20
20
17
17
17

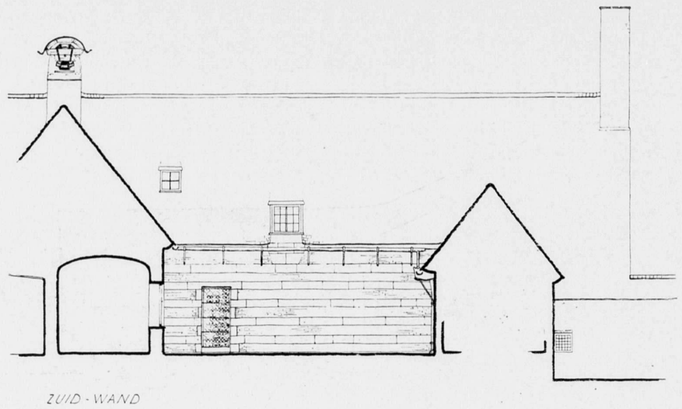

ZUID-WAND

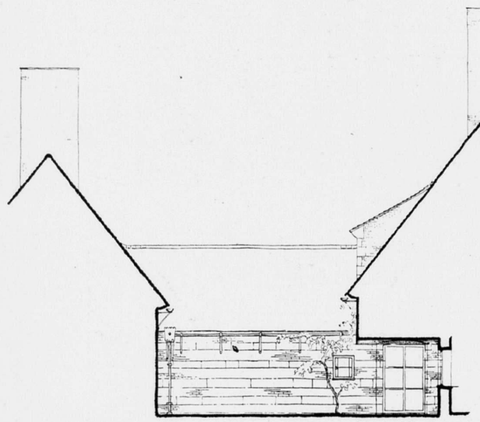

WEST-WAND

DOORSNEDE OVER DE ZUID- EN WESTWAND. SCHAAL 1 À 150

LANDHUIS NOORDERHEIDE TE VIERHOUTEN. ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER

een goede verhouding tusschen de beide hierbij in een sterke activiteit bewogen partijen, blijft ook tijdens den bouw dat overleg gaande, en blijft zelfs wijziging en verbetering van het plan denkbaar. Men moet daarbij den factor tijd zooveel als doenlijk is, zien uit te schakelen; uit de haast wordt nimmer rijp werk geboren; men moet kunnen afwachten. Alleen onder die omstandigheden is een vruchtbare bodem voor de gewenschte samenwerking aanwezig.

Het is begrijpelijk, dat de architect in zoo'n geval zijn gebouw omringt met zijn, ook op alle onderdeelen, gerichte aandacht. En dat is niet weinig. Want even gecompliceerd als het leven zich voordoet, is de organische inrichting van een groot landhuis voor den opdrachtgever die er met hart en ziel aan meewerkt. Er moet worden gewogen en gewikt, en opnieuw overwogen. Ruimten moeten worden geschapen, ruimten moeten worden gegroepeerd, zóó dat het plan een eenheid wordt, waarin elk onderdeel zijn goede plaats verkrijgt, waarin het, als in een gegroeid organisme, een levens-mogelijkheid heeft. Daar is het terrein, de wijde heide, het prachtige Veluwsche landschap met zijn fijne kleurschakeeringen, zijn als coulissen voor elkander verschietende einders. Daar zijn de overwegingen van den tuinarchitect die zijn eigen kijk heeft op de meest gunstige plaats waar het huis zal komen . . .

Maar tenslotte wordt zijn plaats bepaald op het hoogste punt van het stuk grond, niet ver van den weg van Vierhouten naar Elspeet, met het uitzicht aan drie kanten over de naar alle zijden afglooiende heide.

Er komt een kleine intieme binnenplaats. Daar om heen liggen aan twee zijden de entree en het woongedeelte, dat feitelijk maar uit drie kamers bestaat, die in elkaar over loopen, de groote ruime ontvangkamer, het kleine werkvertrek met zijn aardige kijkje op die binnenplaats, en de eetkamer, die met de dienstruimten in verbinding staat. Een afzonderlijke vleugel bevat de jachtkamer, en een ruime garage.

NOORD-WAND

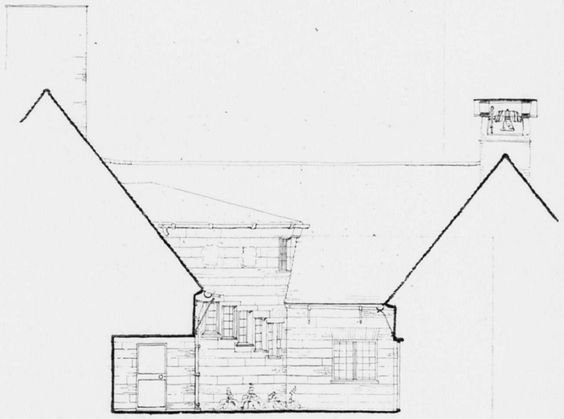

OOST-WAND

DOORSNEDE OVER DE NOORD- EN OOSTWAND. SCHAAL 1 À 150

LANDHUIS NOORDERHEIDE TE VIERHOUTEN. ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER

Het is belangrijk bij de waardeering van de architectuur den wensch van den opdrachtgever te kennen, die aan de gevels zoo veel als maar mogelijk was materialen toegepast wilde zien, die weinig of geen onderhoud vereischen. Een wensch die volkomen te begrijpen is, als men bouwt op een dergelijk punt, waar zon en wind en regen vrij spel hebben.

Zoo kwam het, dat er aan de gevels geen verfwerk te zien is. Zij zijn gemetseld van een warmkleurige handvormsteen op een plint van soliede kern-tuf. De dakbedekking bestaat uit roode leipannen; de goot, die vrij van den muur blijft, is van massief koper. Bronzen ramen en deuren zijn toegepast, terwijl de dakoverstekken van natuursteen geconstrueerd zijn. Voor de treden van de buitentrappen en voor de bekleeding van de terrassen is een fraaie gele zandsteen gekozen. Alleen aan de garagedeuren is blank eikenhout gebruikt.

De geheele uitwendige vormgeving is van een soberen ernst. Slechts hier en daar zijn wat speelscher vormen te zien: een erkerpartij die sierlijk uit den gevel komt, een bronzen hek, een klein monogram bij de beëindiging van de goot.

Een bescheiden beeldbouwwerk siert den ingang; het is van de hand van H. Richters: een vrouwenfiguurtje met een paar staande herten, met sterk relief, niet zoo buitengewoon mooi, maar toch een zeer goede introductie tot de zoo veel verfijnder behandeling van de binnenruimten.

Wij moeten toegeven, dat op een afstand de contour van het geheel en speciaal de overgang tusschen het woongedeelte en de garagevleugel wat stug aandoet; komt men echter naderbij, dan ontvangt men sterk den indruk, dat alles is aangeraakt door de hand van den kunstenaar.

Ook — of liever juist — binnen, ziet men die hand in elk onderdeel terug. De fraaie keuze der materialen: uitgelezen marmer in de gangvloeren (met subtiel marmerintarsia verfraaid), een roomkleurige zandsteen van deur- en raamomlijstingen en voor de blanke trap naar de bovenverdieping. En

AANZICHT VAN UIT HET ZUID-OOSTEN

LANDHUIS NOORDERHEIDE TE VIERHOUTEN BIJGEBOUW ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER

dan niet het minst de uiterst zorgvuldige wijze waarop het oude eikenhout is bijeengezocht en door liefdevolle hand bewerkt. Een kamerdeur, volkomen vlak, met wat sierlijk inlegwerk verlevendigd, staat in den lichten wand als een rustig uitgangspunt voor de gedachten. Het ademt alles een atmosfeer van rust, en van een zeer fijne beschaving. De goed gekozen wandbekleeding van lichte handgeweven stof in de woonruimten, de blanke gepleisterde wanden van de eetkamer, zij vormen fraaie achtergronden voor de uitgelezen schilderijen.

In de dienstvertrekken en in de slaapkamers boven, is de zorg, die de architect voor zijn werk heeft gehad en bij voortduring heeft weten vast te houden, vrijwel onbegrensd geweest. Een volmaakte keuken-, pantry-, bijkeukenbetimmering, en alle comfort, die slaapvertrek, kleedruimte, badkamer, aan bewoners en hunne gasten maar kunnen bieden.

In het bijzonder moet hierbij de vernuftige inrichting der kasten, waaraan alle zorg is besteed, die maar denkbaar is, worden geroemd.

Een groote prestatie, die niet met enkele woorden en enkele afbeeldingen recht kan worden gedaan, maar die voor den architect wel blijkt uit de meer dan vierhonderd detailteekeningen, die voor den bouw noodig waren.

Het ware naar mijn meening wel te wenschen, dat in de meubileering van de woonruimten de kunstenaarshand van dezen begaafden architect meer dan thans merkbaar is, zou gaan spreken.

H. G. J. SCHELLING.

OOSTGEVEL

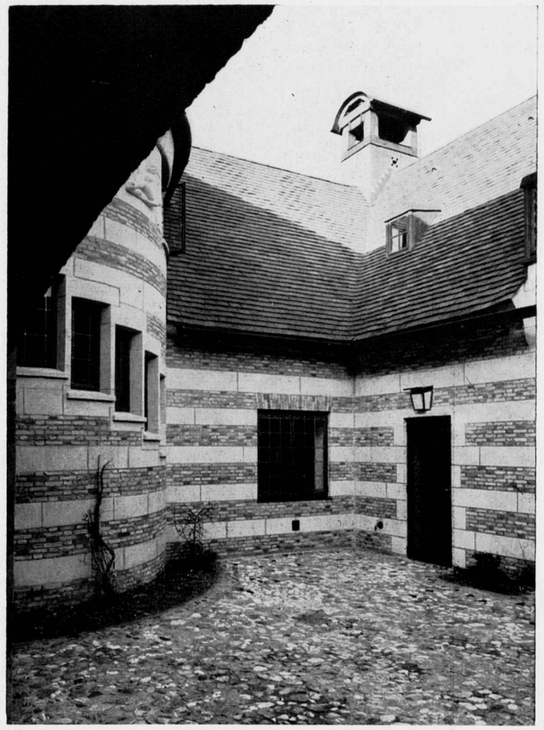

BINNENHOF

LANDHUIS NOORDERHEIDE TE VIERHOUTEN. ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER

GANG MET ENTREE

GANG MET TRAPOPGANG

LANDHUIS NOORDERHEIDE TE VIERHOUTEN

ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER

WOONKAMER

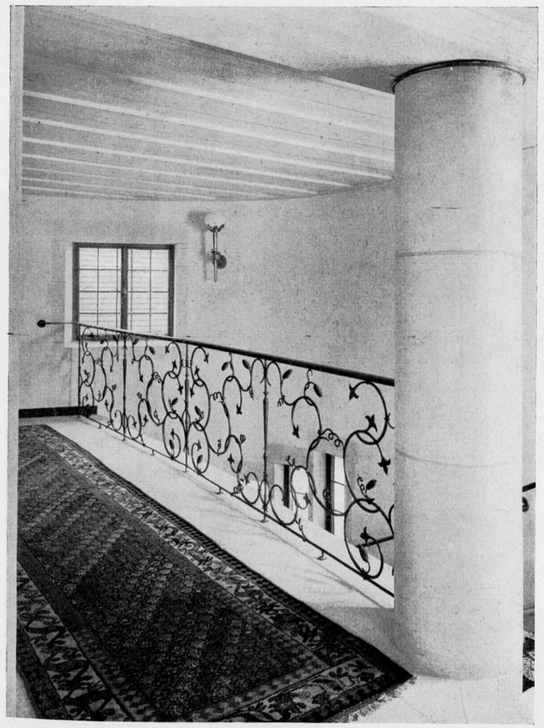

OVERLOOP VERDIEPING

LANDHUIS NOORDERHEIDE TE VIERHOUTEN.

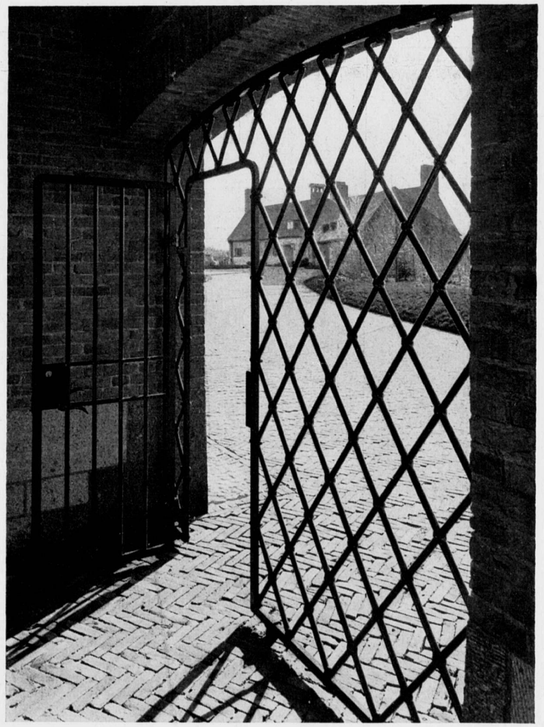

AFSLUITHEK

ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER

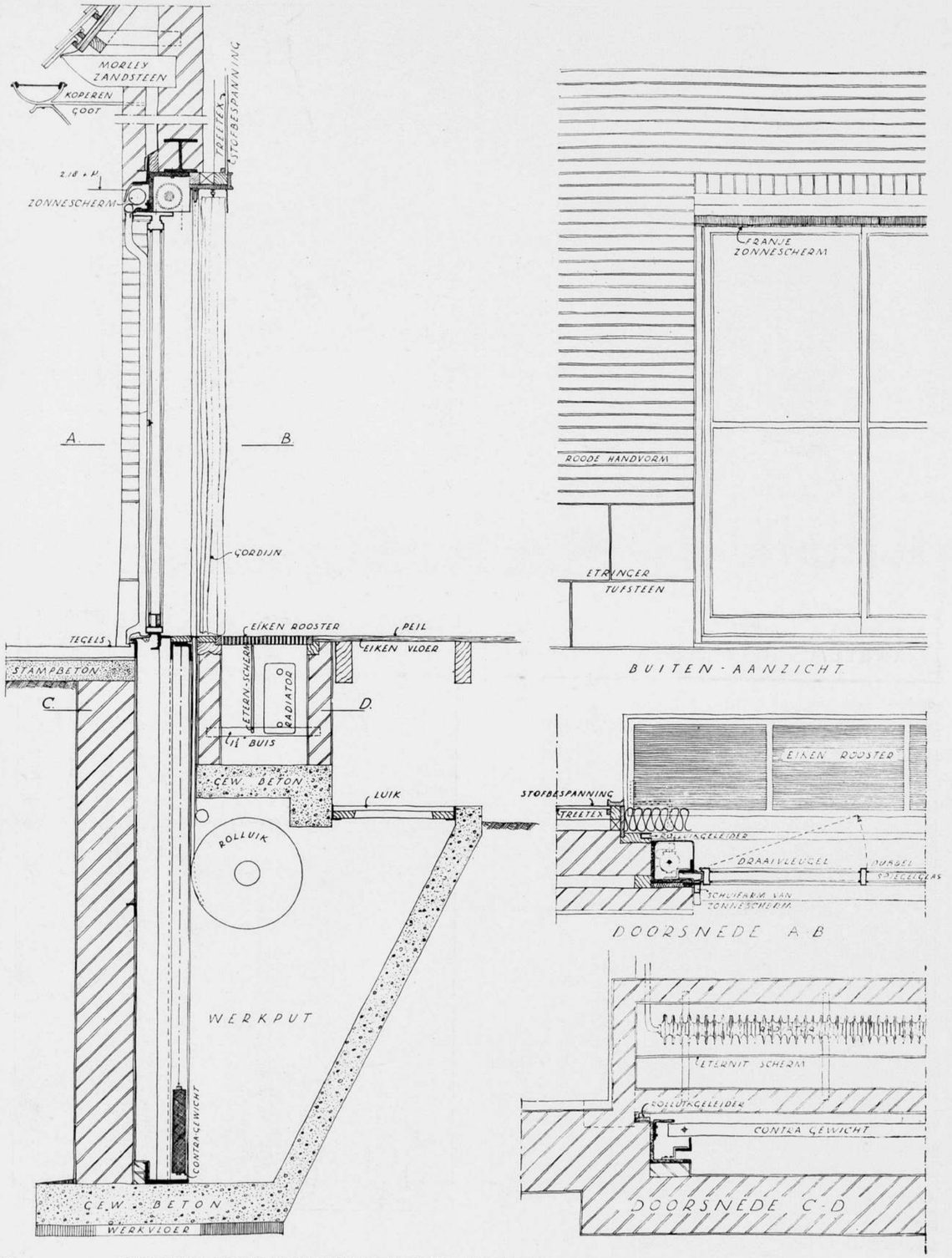

GEDEELTE AANZICHT MET DOORSNEDEN VAN HET NAAR BENEDEN SCHUIVENDE BRONZEN DEURKOZIJN MET 2 DRAAIVLEUGELS IN DE WOONKAMER. SCHAAL 1 A 50

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 23

7 JUNI 1941

MEDEDEELING VAN DE REDACTIE.

Ingevolge besluit van overheidswege moet met ingang van 1 Juni op den omvang van alle periodieke bladen tot een zeker percentage worden bezuinigd. Hierdoor verschijnt het Bouwkundig Weekblad Architectura in een zoodanigen vorm dat achter in elk nummer de officieele mededeelingen worden opgenomen, welke tot nu toe in een afzonderlijke bijlage werden gedrukt.

In het redactioneele gedeelte zal meer dan tot nu toe een kleiner lettertype worden toegepast.
Gelegenheid is verkregen enkele officieele berichten, e.a. tusschen de advertenties te plaatsen.

REDACTIE.

IR. JOS. TH. J. CUYPERS 80 JAAR.

Het is tien jaren geleden, dat drie bekwame en hooggeachte leden van den B.N.A. den leeftijd der sterken hadden bereikt en op passende wijze voor hun verdiensten werden geëerd. Deze verdiensten waren gelegen zoowel op het gebied van de bouwkunst zelf als op dat van de bevordering dier kunst. Van den Heer Ouëndag lag het accent van zijn werkzaamheid op het terrein van het bouwkunstonderwijs, van den Heer van Goor op dat van het prijsvraagwezen.
Met weemoed herdenken wij hier den Heer Ouëndag, die te kort zijn hoog gesteld streven heeft mogen voortzetten, doordat hij ons zoo spoedig ontviel. En zoo liet het leven ons van de drie geëerden van 1931, twee geëerden in 1941.
De Heer van Goor heeft nog langen tijd als commissaris van het Ondersteuningsfonds het groote vertrouwen van de architecten geschonken gekregen, en ze waren hem dit blijven schenken, als hij zelf niet tot de eindigheid van het aardsche bemoeien had besloten.

Waar viel nu het accent van de werkzaamheid van Ir. Jos. Cuypers, die thans de 8 kruisjes nadert, en deze op 10 Juni a.s. hoopt te bereiken. De vraag is even moeilijk als gemakkelijk te beantwoorden. Moeilijk omdat er geen gebied was, waar Jos. Cuypers geen belangstelling voor toonde, en waar hij door — niet steeds bekend geworden — werkzaamheid getoond heeft, inderdaad belangstelling te hebben, welke niet slechts de oppervlakte raakte. Dit alles aan te duiden, zou inmiddels een overzicht vorderen, van het werk gedaan aan de ontwikkeling van onze bouwkunst gedurende de laatste vijftig jaren.
Laten wij — U hebt gelezen: de ruimte is ons beperkt toegemeten — daarom den gemakkelijksten weg volgen en de gestelde vraag beantwoorden door het accent van zijn werkzaamheid te zien in het vervullen van zijn functie als vertegenwoordiger van den architectenstand tegenover ons Nederlandsche volk.
Man van eruditie, man van geestesbeschaving, man van waardigheid, karakteriseert hij in zijn figuur de edele eigenschappen, die, welke positie de architect ooit zal innemen, hem toch in zijn optreden zullen moeten blijven kenmerken, om een kunst, zoo verstrengeld met het maatschappelijk leven als de bouwkunst is, de edele kracht te geven, zonder welke deze kunst niet hoog gehouden kan worden.
Jubilaris! Gij hebt door Uw werkzaamheid voor de Nederlandsche bouwkunst niet slechts den naam van Uw illustren Vader hoog gehouden, maar ook diens geest van architect-zijn.
Moge U nog vele jaren daarvoor den dank weten van allen, die in den geestesadel den besten factor zien ter verrijking van de cultuur.

J. P. MIERAS.

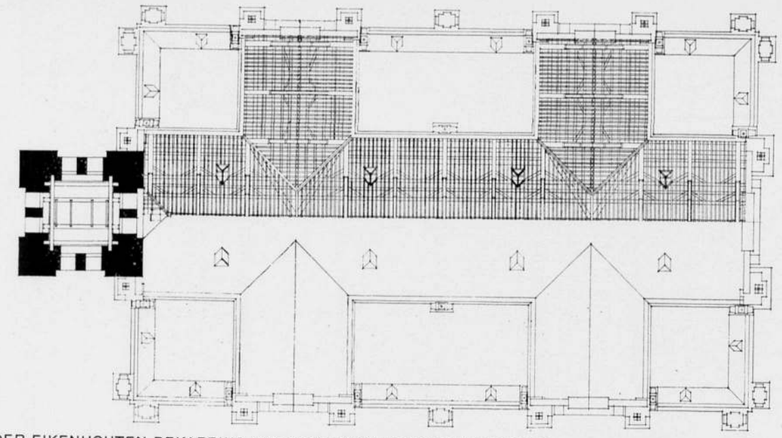

PLAN DER EIKENHOUTEN BEKAPPING VAN MIDDENSCHIP EN DWARSBEUKEN MET BOVENAANZICHT DER KAPPEN

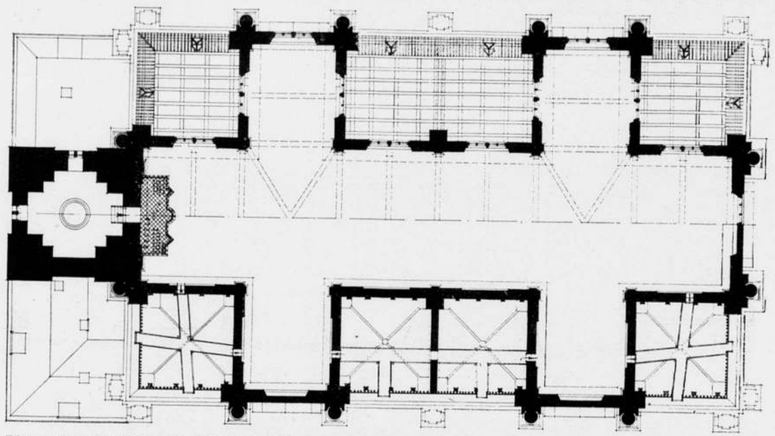

PLAN DER BEKAPPING BOVEN DE STEENEN GEWELVEN, MET STIPPELLIJNEN AANGEGEVEN DE TONGEWELVEN BOVEN MIDDENSCHIP EN DWARSBEUKEN

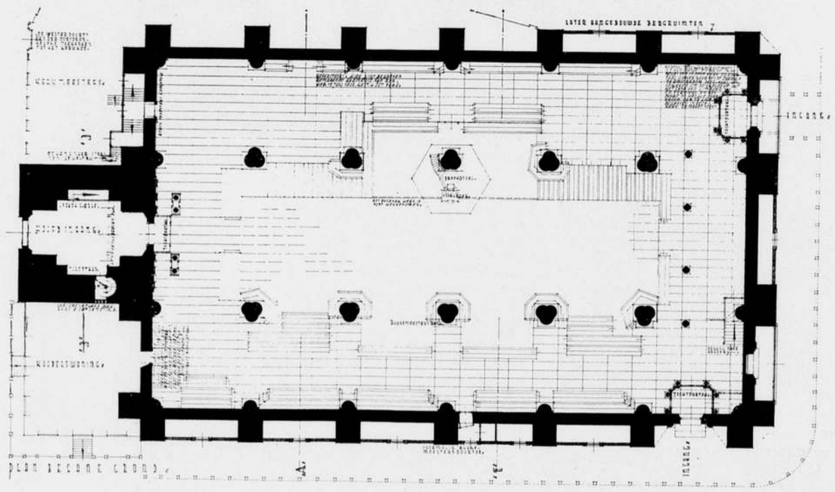

OPMETING VAN DE WESTERKERK TE AMSTERDAM. SCHAAL 1 À 400
DOOR FERD. B. JANTZEN F.GZN. ARCHITECT

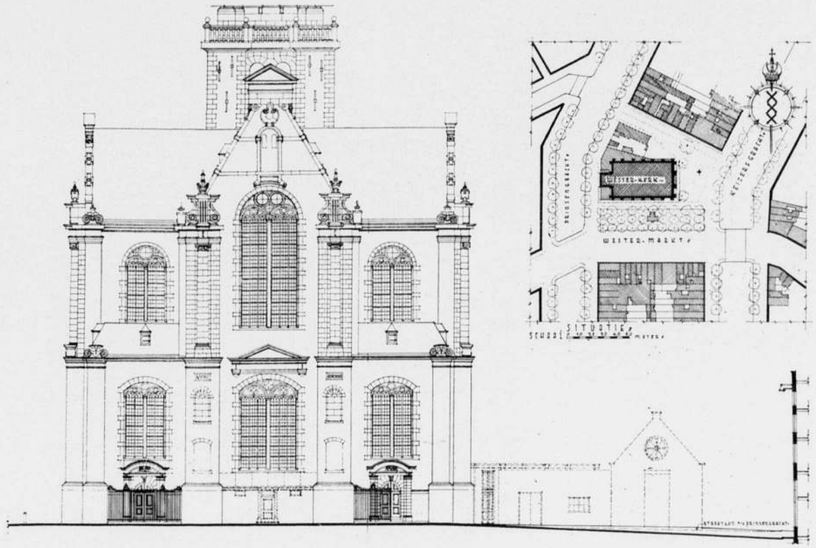

OOSTGEVEL

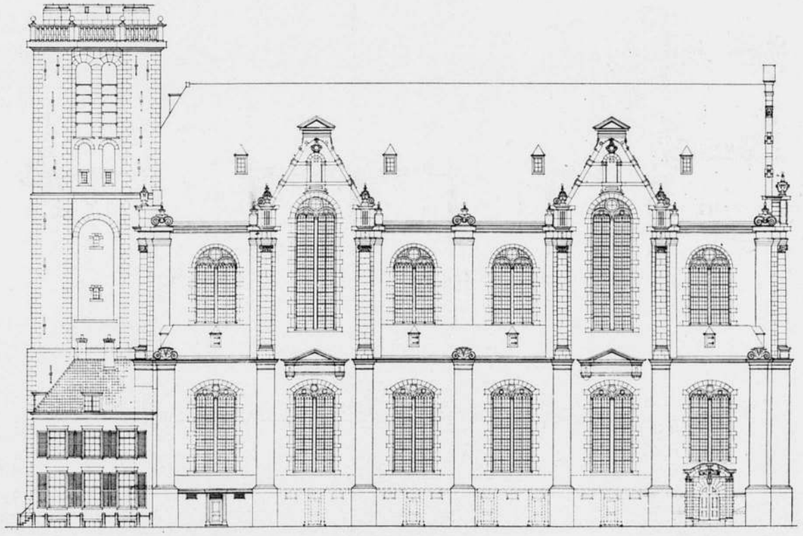

ZUIDGEVEL

OPMETING VAN DE WESTERKERK TE AMSTERDAM. SCHAAL 1 À 400
DOOR FERD. B. JANTZEN F.GZN. ARCHITECT

DE WESTERKERK TE AMSTERDAM.

Als gevolg van de getroffen maatregelen tot brandbescherming in de Westerkerk te Amsterdam, kwam bij het ontbreken van de juiste maat- en constructiegegevens de wenschelijkheid naar voren het geheele bouwwerk nauwkeurig op te meten en in teekening te brengen. Heeft de opmeting van een historisch bouwwerk altijd weer zijn groote aantrekkelijkheid, de opmeting der Westerkerk met haar monumentale en klassieke maatverhoudingen bood ruimschoots gelegenheid zich weder opnieuw in allerlei problemen der historische bouwkunst te verdiepen.
Het spreekt vanzelf dat, bij een aantal der voornaamste teekeningen, eenige korte aanteekeningen mogen volgen, om schetsmatig vast te leggen, hetgeen bij het opmeten als o.i. belangrijk naar voren kwam. Een opsomming van de historische gegevens aangaande den bouw en de geschiedenis dezer Kerk, die naar de ordonnantie der Vroedschap zou wezen „een werck van grooter importantie" dan de voorgaande werken van Hendrick de Keyser en dat Amsterdam als „Keizersstad" moest kenmerken, kan in dit verband achterwege blijven. Bij de opmeting kwamen drie elementen naar voren, die ons dichter tot het wezen van dit kunstwerk hebben gebracht, n.l. het beter begrip en het inzicht in maten en verhoudingen van dit geweldige

BOVEN: HOOGTE DOORSNEDE OVER STEENEN GEWELF EN DWARSBEUK MET AANZICHTEN EN DOORSNEDEN VAN DE STEENEN GEWELVEN MET CONSTRUCTIE DER DAARBOVEN LIGGENDE HOUTEN BEKAPPING
SCHAAL 1 A 200

BENEDEN: DWARSDOORSNEDE MET ORGELFRONT EN DWARSDOORSNEDE MET AANZICHT TEGEN DEN OOSTGEVEL EN DE TOCHTPORTALEN
SCHAAL 1 A 400

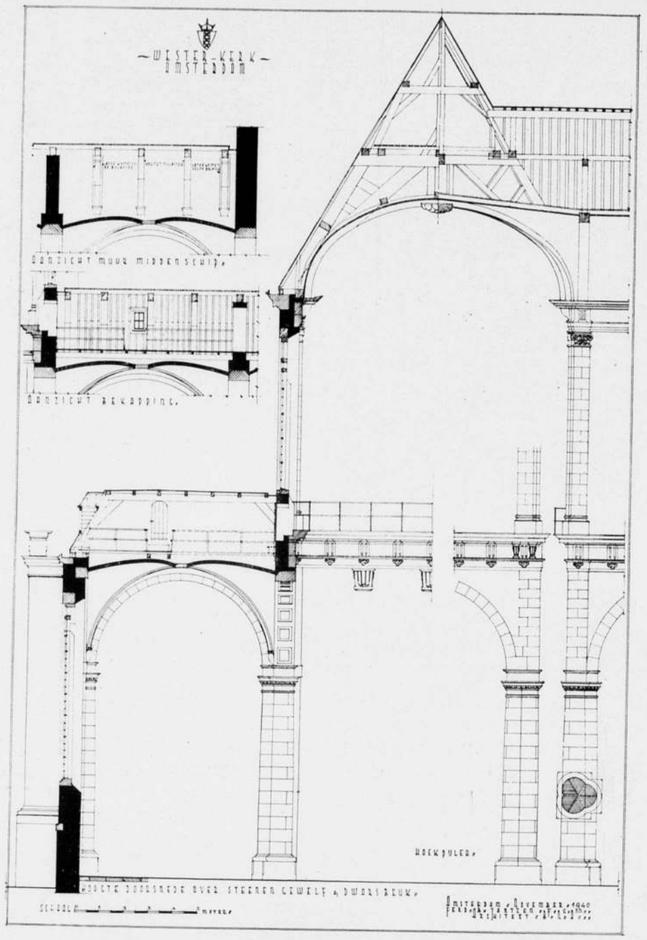

OPMETING WESTERKERK TE AMSTERDAM.
SCHAAL 1 A 200
DOOR FERD. B. JANTZEN F.GZN. ARCHITECT

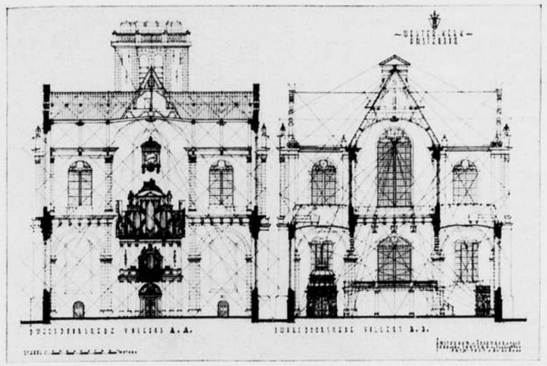

DWARSDOORSNEDEN MET INGETEEKEND COMPOSITIESYSTEEM VOLGENS DE MODULATIE, IN DOORSNEDE A.A. VOLGENS HET PRINCIPE DER CONTRAPUNT VERHOUDING, IN DOORSNEDE C.C. VOLGENS HET PRINCIPE VAN CENTRALITEIT.

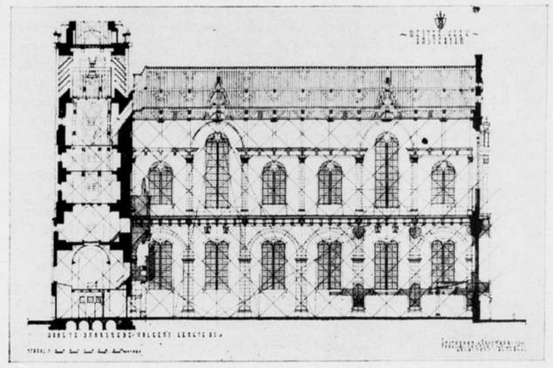

LENGTEDOORSNEDE MET MODULATIE SYSTEEM

bouwwerk, daarnaast de typeerende bouwconstructie en materiaaltoepassing uit het tijdperk der Hollandsche renaissance en tensiotte de hierdoor verkregen maatstaf van waardeering voor de wijze waarop, met de aangewende middelen en de vormgeving met motieven uit dien tijd, de oplossing van het Protestantsche kerkbouwprobleem benaderd werd.
Nadere beschouwing van het bouwwerk deed zien, dat de samenwerking tusschen Corn. Danckerts, Mr. Metselaar, Hendrick Jacobsz. Staets, Mr. Timmerman, en Hendrick de Keyser, Mr. Beeltsnyder ende Steenhouwer, tot een gelukkig resultaat geleid heeft. Onmiskenbaar moet H. de Keyser een groot overwicht op zijn medewerkers gehad hebben, toch is de harmonie der verschillende bouwonderdeelen hierdoor niet verstoord. Men ontkomt er niet aan, in vele detailoplossingen de typische geaardheid van den beeldhouwer te zien. Den strengen geometrischen vormen en mathematischen constructieopzet zijn op speelsche wijze met toegevoegde sierende elementen alle stugheid ontnomen, waardoor het geheel aan belangrijkheid gewonnen heeft. In de architectonische compositie weerspiegelt zich heel duidelijk een bloeitijdperk, dat vele groote schilders, geleerden en wiskunstenaars voortbracht; de weloverwogen wijze van samenstelling van vierkanten, rechthoeken en cirkels en de systematische verhouding van plattegrond tot opstanden is op plastische wijze tot een karakteristiek geheel verwerkt.
Zooals in de middeleeuwen meer voorkomend, is men bij den opzet der compositie uitgegaan van den plattegrond van het interieur. Volgens de lengte-as is de plattegrond inwendig opgebouwd uit kwadraten voor de zijschepen en uit rechthoeken met verhouding van 2 : 3 voor den middenbeuk. Uit de doorsnede over de dwarsbeuken blijkt, dat deze hoogtedoorsnede ook op de vierkantsverhouding berust; de inwendige hoogte is gelijk aan de totaal inwendige breedte. Mogelijk uit optische overweging, is de top van het gewelf over den middenbeuk hooger gelegd.
De afstand van hart pijler zijschip tot hart kolom middenbeuk is als maateenheid in den plattegrond en ook in de hoogtedoorsneden doorgevoerd. De hoogte tot de bovenste kroonlijst is gelijk aan 3 maal deze modulus, de top der dwarsbeukgewelven ligt op 3½ modul, de nok der bekapping op 4 modul, de hoogste noklijn volgens lengte-as der kerk op 4½ modul.
De bekapping is opgetrokken onder een helling van 60°, een systeem dat ook bij het interieur is doorgevoerd, zoodat hieruit blijkt, dat de vormverhouding van het interieur in harmonische verhouding staat tot die van het exterieur.
Van de onderverdeelingen zijn de verhoudingen afgestemd op maateenheden, in afwisselende toepassingen van 2 : 3 en 5 : 7. In de voetmaten spreken deze verhoudingen in de getallen nog duidelijker. Als gevolg van de wisseling van vierkant op rechthoek vertoonen de gewelven der dwarsbeuken een verhoogden halfcirkelvorm en die van het middenschip een daarop correspondeerenden korfboog.
In de constructie der kapgewelven vindt men de doorgevoerde maatindeeling terug in de toegepaste houtzwaarten; de kapspanten met bogen, correspondeerende op de travee-indeeling hebben een breedte van 40 cm, terwijl de daar tusschen gelegen bogen 30 cm breed zijn.
De houtconstructie der bekapping is als een zelfstandig element in den bouw ontworpen; de eindspanten zijn geheel vrij gehouden van de topgevels, de balkeinden zijn niet ingemetseld.
Wel is op verschillende plaatsen het muurwerk aan de op zich zelf staande houten kapconstructie verankerd.

Bij de topgevels is een wolfseindconstructie zichtbaar, die doet zien, dat aanvankelijk geen doorgaande topgevels waren ontworpen, zooals ook blijkt op de kaart van Amsterdam geteekend door Balthazar Florisz. uit 1625. De lasschen van nokbint en gordingen toonen aan, dat pas bij de laatste afwerking wijziging van inzicht kwam.
De opvatting, het houtwerk van constructiedeelen geheel vrij te houden van den steenen opbouw, ziet men zeer consequent doorgevoerd ook boven de lager gelegen steenen gewelven der zijbeuken en in het bijzonder in den torenopbouw, waar de uiteinden van balken en schoorconstructies op natuursteenen ingemetselde consoles rusten.
Dat de timmerlieden hun vak uitmuntend goed verstonden, blijkt uit de perfecte wijze van afwerking en maatvoering ook in de kleinste onderdeelen.
De op enkele plaatsen aangetroffen monogrammen, in het harde eikenhout van stijlen of binten gestoken, getuigen van groote vaardigheid in het houtsnijden, zoodat men zich afvraagt of mogelijk ook de betimmeringen en het oorspronkelijke meubilair door deze bekwame handwerkslieden vervaardigd werd.
Op een andere merkwaardigheid dient eveneens de aandacht gevestigd te worden n.l. op de afwijkingen van het aangenomen compositiesysteem. Bedoelde afwijkingen betreffen niet de maatvoering, die, behoudens verschillen in enkele centimeters hier en daar, mogelijk ook als gevolg van de zetting van het gebouw, over het algemeen als zeer correct genoemd kan worden. Het zijn de eigenaardige oplossingen der houten en steenen gewelven en de wijze waarop de diagonalen hiervan verloopen. Als gevolg van de wisselende breedten van de gebundelde middenpijlers en de muurzuilen t.a.v. de aangenomen aslijnen van het compositiesysteem, blijken de rondbogen geen zuiveren cirkelvorm te hebben. Ook de gewelfribben der kruisgewelven loopen niet volgens de diagonalen van het kwadraatsysteem. in de uiterste hoeken heeft dit tot een scheeve oplossing geleid, die op decoratieve wijze werd ondervangen door vaasmotieven met kapiteelvorm waarop de gewelfrib rust.
Ook in de hooger gelegen transceptgewelven met den overgangsvorm van kwadraat op rechthoekigen grondslag is geen zuivere diagonaaloplossing der gewelfribben mogelijk geweest. Bovendien ligt de top van het middenbeukgewelf hooger dan de top van het dwarsbeukgewelf zoodat hierdoor een verhoogd kruisgewelf ontstond.
Optisch vallen gemelde afwijkingen niet als storend op, ja zijn mogelijk een der medeoorzaken waardoor aan het sterk doorgevoerde vorm- en verhoudingssysteem de stugheid en starheid werd ontnomen.
Over het algemeen mag met voldoening geconstateerd worden, dat de Westerkerk vrij goed en gaaf bewaard is gebleven, zoodat het geheel behoudens eenige latere aanbouwen en verminkingen hier en daar, als gevolg van ondeskundig inzicht, een bijna compleet beeld uit het verleden geeft.
Beziet men het bouwwerk nauwkeuriger, dan blijkt dat in velerlei opzicht verbeteringen zijn aan te brengen. Gebrek aan de noodige middelen ter voorziening in de gebreken ontstaan door de inwerking van den tand des tijds en de gevolgen van de nadeelige weersinvloeden hebben op verscheidene plaatsen duidelijke sporen nagelaten. Verkeerde zuinigheid bij uitgevoerde herstellingen zal zich op den duur op ongewenschte wijze wreken.
Vooral op de hooger gelegen deelen hebben vorst en inwatering schadelijke inwerking gehad; topgevels en muurwerk van pijlers en verdere uitstekende

onderdeelen van het gebouw zijn hierdoor gescheurd. Inwendig vertoonen groote muurvlakken inwerking van vocht, waardoor ook het pleisterwerk afbladdert en loslaat.
Verder blijkt, dat men bij de vernieuwing der traceerwerken destijds de natuursteenen stijlen door houten heeft vervangen, terwijl daar tusschen in toen houten raamwerken zijn aangebracht, waarin men blank glas heeft gezet. De oorspronkelijke steenen stijlen zijn bedrieglijk in zandsteenkleur geschilderd. Van de nog aanwezige brugijzers heeft men gebruik gemaakt om daaraan de houten ramen vast te zetten. Ook deze houten ramen hebben hun tijd gehad en moeten nu bij aan den dag tredende ouderdomsgebreken vernieuwd worden.
In den toren werd tijdens de opmeting in een der ramen van de orgelkamer, een nog oorspronkelijk paneel met glas in loodbezetting uit de kerkramen terug gevonden. De afmeting van dit paneel is uitwendig gemeten 71 cm breed en 91 cm hoog met 5 ruitjes in de hoogte en de breedte. De loodstrippen zw. 13 mm terwijl de horizontale strippen aan de binnenzijde zijn versterkt met vierkante, handgesmede wapeningsstaaf 8 mm hoog en 6,5 à 7 mm breed. Het even gekleurde antieke glas doet zien hoeveel fraaier het oorspronkelijke lichteffect geweest moet zijn in vergelijk met het vlakke en blanke glas der huidige raambezetting. Door gelukkige omstandigheden werden in een der kelders van het Kerkmeesters-Comptoir de fraaie, met muziekinstrumenten beschilderde luiken van het rugpositief weer ontdekt, die na gerestaureerd te zijn, herplaatst zullen worden.
Deze restauratie bevestigde het reeds eerder uitgesproken vermoeden, dat de thans in grijsgroene kleur geschilderde eikenhouten gewelven oorspronkelijk in blank hout bedoeld zijn.
De decoratie op de gevonden orgeldeuren was in transparante kleuren uitgevoerd, terwijl de blankgelaten eiken achtergrond in later tijd wit werd geschilderd op geheel andere wijze dan de met vaardige hand opgebrachte decoratie. Ook de polychromeering der eiken gewelfrosetten en het fraai gesneden, ronde klokkeluik in den toren pleiten voor deze rationeele opvatting. Dat ook alle zandsteen van het interieur aanvankelijk onbeschilderd was toonen ons de afbladderende verflagen met sporen van rijkelijk opgebrachte menie.
Bleek het afloogen der gele verflaag van het eiken meubilair destijds reeds een groote verbetering, hoeveel te meer zal door afsteken der kalklagen en het verwijderen der verf op de natuursteen en het overige eikenhout, zoomede door opnieuw aanbrengen der glas-in-lood ramen, de oorspronkelijke sfeer van het interieur herwonnen worden. Tot herstel van deze luister dienen later aangebrachte schotwerken voor tochtafsluiting en de uitbreiding der gaanderij boven den ingang aan de Westermarkt te verdwijnen, aangezien deze toch weinig of geen dienst doen. Jammer dat het fraaie gebeeldhouwde tochtportaal, dat met het bouwen der te sloopen gaanderij zijn bovenbekroning verloor, wel moeilijk te herstellen zal zijn, aangezien dit deel geheel verdwenen is.
Wordt het interieur teruggebracht tot den oorspronkelijken toestand dan dient ook de torenhal grondig onderhanden genomen te worden. Na wegbreken der houten zoldering zal het fraai gemetselde torengewelf zichtbaar worden, waarin dan het forsch gesneden eikenhouten klokken-hijschluik herplaatst kan worden.
Bij uiterlijk herstel van het kerkgebouwcomplex dient een herziene pleinindeeling niet vergeten te worden. In de bestrating rondom het gebouw is de oude kerkhofaanleg nog goed te volgen.
Door een weloverwogen beplanting, met maskeering van het geheel uit den toon vallende kantoorgebouw aan de Keizersgrachtzijde, kan veel van de oorspronkelijk bedoelde sfeer rondom het kerkgebouw herwonnen worden.
Overbodig te zeggen, dat het buiten gebruik zijnde politieposthuisje, zoomede de ontsierende houten terreinscheidingen aan de Prinsengracht dan dienen te verdwijnen. Plein en kerkgebouw zullen hierdoor veel van hun oorspronkelijk karakter herwinnen, het hergeven van hun oude waardigheid is een erkentelijk nageslacht zeer zeker verplicht aan een zijner meest begaafde bouwmeesters uit een roemvol verleden.

FERD. B. JANTZEN F. Gzn.

N.B. Een volledige opmetingsteekening van den Westertoren zullen wij in het volgend nummer plaatsen. (Red.)

INWERKINGTREDING VAN HET ARCHITECTENREGISTER.

Het Hoofdbestuur deelt hierbij aan de leden mede:
Na de installatie van den Architectenraad op 17 Januari 1941, heeft de Raad de voorbereidende maatregelen genomen, welke noodzakelijk waren, alvorens de inschrijving in het Architectenregister kon worden opengesteld.
Deze maatregelen hebben in de eerste plaats bestaan in het vaststellen van de regelen, volgens welke de ingeschrevenen in het Register hun beroep zullen hebben uit te oefenen; deze regelen, waarin men o.a. nagenoeg alle bepalingen terugvindt van den Eerecode, opgenomen in de Statuten van den Bond, werden gepubliceerd in het „Bouwkundig Weekblad Architectura" no. 21 van 24 Mei 1941.
In de tweede plaats is het disciplinaire toezicht, dat de Raad zal uitoefenen op de ingeschrevenen, in een reglement vastgelegd, dat werd gepubliceerd in het officieele gedeelte van het „Bouwkundig Weekblad Architectura" no. 22 van 31 Mei 1941.
In de derde plaats is het administratieve systeem van het Architectenregister vastgesteld en wel op zoodanige wijze, dat degene, die zich voor inschrijving aanmeldt, aan den Raad een duidelijk en volledig beeld heeft te geven van het door hem genoten algemeen vormend onderwijs en zijn vakopleiding, van zijn praktische loopbaan vanaf het einde zijner opleiding tot aan het tijdstip van aanmelding, en van de door hem, resp. onder zijn verantwoordelijkheid, uitgevoerde werken, terwijl hij tevens moet aangeven, welke ambtelijke of andere functies door hem zijn of worden bekleed. De Raad zal, mede doordat hij het recht heeft afbeeldingen van het uitgevoerde werk, teekeningen, bestekken e.d. gegevens op te vragen, een volledig beeld krijgen van alle personen, die zich voor inschrijving aanmelden, waardoor zorgvuldige behandeling der aanvragen zooveel mogelijk gewaarborgd wordt.
Tenslotte heeft de Raad zich bezig gehouden met het ontwerpen van normen en richtlijnen van een door hem af te nemen examen, dat na het verstrijken van het jaar, waarin nog overgangsbepalingen van kracht zullen zijn, voor velen den weg zal openen om inschrijving in het Register te verkrijgen.

Nu deze voorbereidende werkzaamheden zijn voltooid, heeft de Architectenraad het Hoofdbestuur ervan in kennis gesteld, dat hij de gelegenheid tot inschrijving in het Architectenregister meent te kunnen openstellen, waarmede de feitelijke uitvoering van de aan den Raad toevertrouwde taak een aanvang zal nemen.
De inwerkingtreding van het Architectenregister, dat zoowel openstaat voor leden als voor niet-leden van den Bond, beteekent niet, dat de ingeschrevenen in het Register door hun inschrijving een monopolie-positie met betrekking tot het voeren van den Architectentitel zullen verkrijgen. Immers daartoe strekkende maatregelen zijn uitsluitend voorbehouden aan de desbetreffende overheidsinstanties. Voor de leden van den Bond echter is krachtens de artt. 5 en 113 der Statuten inschrijving in het Register vóór 1 Januari 1942 verplicht. In verband met deze verplichting heeft het Hoofdbestuur aan den Architectenraad voor zijn leden verzocht om beschikbaarstelling van de noodige formulieren, welke den leden door bemiddeling van het Bureau van den Bond zullen worden toegezonden.
Zij, die geen lid van den Bond zijn, en in het Register wenschen te worden ingeschreven, kunnen vanaf 15 Juni 1941 aanmeldingsformulieren aanvragen bij het Secretariaat van den Architectenraad, gevestigd in het gebouw van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs: Prinsessegracht 23 te 's-Gravenhage.
Het bij de inschrijving te voldoen bedrag, bedoeld in art. 8 van het Reglement, is in overleg met het Hoofdbestuur gesteld op *f* 5.—.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

LUSTRUM-STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH

De jury heeft de door het Gemeentebestuur van Amsterdam beschikbaar gestelde prijzen en premiën toegekend aan de inzendingen onder de motto's Boshof, Eiland, de Meer, 143840, 't Stier en 156364. Na opening van de naambrieven bleek het resultaat als volgt:
1e prijs: motto Boshof, ontwerper Ir C. Wegener Sleeswijk te Amsterdam,
2e prijs: motto Eiland, ontwerper Ir G. Treep te Bussum,
3e prijs: motto de Meer, ontwerpers G. Pothoven en F. Sevenhuysen te Haarlem,
premies: motto 143840, ontwerper D. Zuiderhoek jr te Delft,
motto 't Stier, ontwerpers J. Groeneveld en E. C. Falkenburg te Utrecht,
motto 156364, ontwerper P. Kuipers te Bussum.

Tengevolge van het verheugend groote aantal inzendingen — 210! — heeft de jury haar rapport nog niet gereed. Het zal over een maand gepubliceerd kunnen worden.
De tentoonstelling der ingezonden ontwerpen zal helaas pas in den nazomer kunnen worden gehouden, daar voordien in het Stedelijk Museum geen zalen voor deze omvangrijke tentoonstelling beschikbaar zijn. De termijn welke het prijsvraagprogramma bepaalt voor het terugzenden der ontwerpen zal tot ons leedwezen dus overschreden moeten worden.

Voor het Bestuur:

J. J. VAN DER LINDEN, Secretaris.

EERSTE LEERGANG 1941 ONDER AUSPICIEN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Onderwerp: De kenmerken der Nederlandsche Bouwkunst.

PROGRAMMA.

Woensdagavond 11 Juni.
Bijeenkomst, begroeting door den Voorzitter van A. et A., kennismaking.

Donderdag 12 Juni.
Inleidingen:
1. Het algemeene, het eigentijdsche en het eigenlandsche in de kunst.
   Inleider: Prof. Ir. M. J. Granpré Molière.
2. a. Wezen en beteekenis van het nationale.
   b. Het Nederlandsch eigene.
   Inleider: Dr. A. J. C. Rüter.
3. Beginselen en elementen in de Nederlandsche Architectuur.
   Inleider: Ir. W. de Bruyn.

Vrijdag 13 Juni.
4. De „verwerking" der Europeesche stijlen in Nederland.
   Inleider: Ir. J. J. N. Vegter.
5. Het Nederlandsche in de Bouwkunst.
   Inleider: Ir. W. van Tijen.
6. Scherts onder leiding van een Delftsch Bouwkundig-Studentengezelschap.

Zaterdagmorgen 14 Juni.
7. De Nederlandsche steden.
   Inleider: Wieger Bruin.
8. Samenvatting.
   J. F. Berghoef.

Zeer tot genoegen van het Bestuur is gebleken, dat de idee om door middel van leergangen en studiekringen gelegenheid te scheppen tot uitwisseling van gedachten en tot gezamenlijke studie van onderwerpen betreffende de Bouwkunst en verwante kunsten, met enthousiasme is ontvangen.
De lezing van Prof. Granpré Molière op 29 Maart j.l. had reeds groote belangstelling. Het aantal gegadigden voor dezen eersten jaargang heeft echter de verwachtingen verre overtroffen. Meer dan honderd aanmeldingen zijn binnen gekomen.
Dit heeft het Bestuur zeer verheugd maar het ook voor een moeilijke keuze gesteld.
In verband met het karakter van een leergang was namelijk in beginsel het aantal deelnemers op ± 40 gesteld, terwijl het Maarten Maartenshuis hoogstens 50 deelnemers kon herbergen. Bij nadere bespreking bleek, dat door het vrijkomen van nog een slaapzaal voor 25 personen, het aantal deelnemers zou kunnen worden opgevoerd tot 75, waarmede ook de grens voor de spreekruimte en verdere dagverblijven bereikt was.
Het Bestuur stond nu voor de keuze: een groot aantal inschrijvers teleurstellen, een herhaling geven van dezen leergang of afwijken van het oorspronkelijk gestelde maximum aantal deelnemers. Op grond van verschillende overwegingen werd voor dezen eersten leergang tot het laatst genoemde besloten.
Het spijt het Bestuur dat het daarbij toch nog een vrij groot aantal inschrijvers teleur moest stellen, doch het hoopt dat deze zich voor een volgenden leergang wederom, en dan tijdig, zullen opgeven.
Verder hoopt het Bestuur dat deze eerste leergang ook ten aanzien van het gestelde doel, volledig zal slagen.

Het Bestuur:
WIEGER BRUIN, Voorzitter.
J. J. VAN DER LINDEN, Secretaris.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENLIJST VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Nieuwe leden:

J. Haveman, Tuk 60, Post Steenwijk.	Ingedeeld bij den Kring Zwolle.
E. Kragt, Mariaplaats 16 bis te Utrecht.	Ingedeeld bij den Kring Utrecht.
G. W. Burema, Stationsstraat 13 te Appingedam.	Ingedeeld bij den Kring Groningen.
J. de Bie, Havendijk No. 88 te Gorinchem.	Ingedeeld bij den Kring Dordrecht.
A. C. Buitenhuis, Mr. van Hasseltlaan 30 te Apeldoorn.	Ingedeeld bij den Kring Deventer.
J. H. van Deutekom, Markt z 51 te Zoelmond (Gem. Beusichem).	Ingedeeld bij den Kring Nijmegen + Tiel.
W. Ph. van Harreveld, Spaarnelaan 33 te Haarlem.	Ingedeeld bij den Kring Haarlem.
Ir. J. P. J. Margry, Graaf v. Waldeckstraat 19 te Maastricht.	Ingedeeld bij den Kring Maastricht.
J. L. M. de Wolf, Park Leeuwensteyn 53 te Voorburg (Z.H.).	Ingedeeld bij den Kring 's-Gravenhage + Delft.

Adreswijzigingen:

C. J. van Herel, oud adres: Nieuwe Bosseweg 103 te Tilburg.
nieuw adres: Mozartstraat 12 te Tilburg.

Afvoeren van de ledenlijst:

J. Bruggema, Nieuwelaan 79 te Veendam. (Overleden)
H. A. W. van Duin, Hazenkampscheweg 120 te Nijmegen. (Geen lid)
Jac. C. van den Hout, Tulpstraat 78 te Goes. (Geen lid)

Aan H.H. Districtscommissarissen c.s. en Voorzitters en Secretarissen der Kringen van den Bond wordt verzocht bovenstaande aanvullingen en veranderingen in de ledenlijst te willen aanbrengen.

ARCHITECTURA ET AMICITA.

CONCEPT VERKORTE NOTULEN VAN DE JAARVERGADERING, GEHOUDEN OP 3 MEI 1941 DES NAMIDDAGS IN HET BROEREHUIS.

De Voorzitter opent de vergadering om 3 uur met een woord van welkom.
De notulen worden voorgelezen en goedgekeurd.
Vervolgens herdenkt de Voorzitter het overlijden van Ir. A. Keppler. Namens het genootschap en de architecten in het algemeen heeft de Voorzitter hem aan het graf hulde gebracht.
De Voorzitter deelt mede, dat in totaal 210 inzendingen zijn binnengekomen ingevolge de door het Genootschap uitgeschreven studieprijsvraag Boerderij met theeschenkerij.
De Voorzitter brengt verslag uit van de omvangrijke arbeid der jury, tengevolge van het groote aantal inzendingen. De jury zal op tijd uitspraak doen. Helaas zal de tentoonstelling niet eerder kunnen plaats vinden dan in September.
De voorbereidingen voor het slaan van de legpenning zijn reeds in een vergevorderd stadium.
Binnenkort zullen de heeren Irs. S. J. van Emden, A. Kraayenhagen en C. Pouderoyen voordrachten houden over de door hen ontworpen wederopbouwplannen van resp. Alblasserdam, Wageningen en Rhenen.
De lezing in het Stedelijk Museum gehouden door Prof. Granpré Molière was zeer geslaagd. De grondgedachten zijn bij de aanwezigen ingeslagen.
De 1e leergang is thans vastgesteld op 11, 12, 13 en 14 Juni.
De Voorzitter geeft hierop een overzicht van het programma van deze 1e leergang en deelt mede dat deze leergang in het Maarten-Maartenshuis te Doorn zal worden gehouden. Vermoedelijk zullen dit jaar 2 leergangen worden georganiseerd.
Tenslotte brengt de Voorzitter verslag uit van de plannen der Stichting tot Documentatie van Landelijke Bouwkunst.
Hierop volgt het verslag van de verificatiecommissie. Na hiervan kennis te hebben genomen verleent de Vergadering décharge aan den penningmeester. De Voorzitter spreekt daarbij dank uit voor het voorzichtige en het accurate beleid van den penningmeester.
Het jaarverslag van den penningmeester en van den secretaris worden onder dankzegging goedgekeurd.
Tot leden van de commissie ontwerpstudie No. 15 worden gekozen de heeren Ir. S. J. van Emden en G. Westerhout.
In de plaats van den heer P. Vorkink, die zich niet meer als bestuurslid herkiesbaar stelt, wordt de heer F. Lensvelt gekozen.
Het aftredende bestuurslid A. Eibink heeft zich herkiesbaar gesteld en wordt door de vergadering herkozen.
Voor de vacature de heer J. W. H. C. Pot wordt de heer Joh. A. Peters in het bestuur gekozen.
Een ongemeene wijziging is in het bestuur van het genootschap ontstaan tengevolge van het uittreden van den heer P. Vorkink, aldus de Voorzitter. Het genootschap is den heer Vorkink grooten dank verschuldigd. Hij heeft een lange en eervolle staat van dienst achter den rug. 5 jaar geleden is hem daarvoor reeds het eerelidmaatschap aangeboden.
Hierna dankt de Voorzitter den heer Pot voor de arbeid, die hij ten behoeve van het genootschap heeft verzet. Door zijn werkkring in den Haag was het hem onmogelijk geregeld in Amsterdam te komen, — de reden waarom hij uit het bestuur is getreden —, mogelijk kunnen wij hem hier na den oorlog weer begroeten.
Met enkele woorden dankt de Voorzitter den heer Eibink, dat hij zich weer voor bestuurslid beschikbaar heeft gesteld. De Voorzitter heet de heeren Lensvelt en Peters welkom in het bestuur.
Bij de rondvraag worden o.a. enkele punten naar voren gebracht, die het volgen van de te houden lezingen en de opkomst bij algemeene bijeenkomsten zouden kunnen bevorderen.
De Voorzitter zegt toe dat het bestuur aan de naar voren gebrachte gedachten aandacht zal geven.
Hierna sluit hij te 5 uur onder dankzegging de vergadering.

C. FELTKAMP, Secretaris.

Nieuwe leden:

Mejuffrouw Ir. E. F. van den Ban, Kampersingel 70, Haarlem, wordt door de heeren Wieger Bruin en Ir. A. J. van der Steur voorgesteld als lid, terwijl de heer J. H. L. van Dorp, Architect, Nic. Maesstraat 141, Amsterdam, wordt voorgesteld door de heeren J. A. Snellebrand en G. Waal.
(Art. 4, par. 2 der Statuten). Ieder die lid wenscht te worden, moet schriftelijk bij het bestuur worden voorgesteld door 2 leden onder overlegging van een verklaring, vast te stellen bij Huishoudelijk Reglement. Het bestuur geeft binnen 30 dagen na ontvangst van deze schriftelijke aanvrage, daarvan kennis aan de leden, die binnen 14 dagen na dagteekening van deze kennisgeving, hun eventueele bezwaren bij het bestuur kunnen uitbrengen.

BESTUUR VAN HET GENOOTSCHAP A. ET A.

Het Bestuur van het Genootschap Architectura et Amicitia heeft zich als volgt samengesteld:

Wieger Bruin	Voorzitter
A. Eibink	Vice-Voorzitter
C. Feltkamp	Penningmeester
J. J. van der Linden	Secretaris
A. Evers	Lid
Frits Lensvelt	„
Joh. A. Peters	„

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 24

14 JUNI 1941

TER NAGEDACHTENIS AAN JOHANNUS BRUGGEMA

IN LEVEN ARCHITECT TE VEENDAM.

Geboren uit eenvoudige ouders is hij reeds vroeg in de practijk gegaan en heeft zich door het nemen van privélessen verder in het bouwvak bekwaamd.
Na het behalen eener Nijverheidsacte, heeft hij zich in 1936 te Veendam gevestigd als architect en mocht zich daar in een drukke praktijk verheugen.
Door zijn beminnelijk karakter en strikte eerlijkheid genoot hij aller genegenheid.
Met hem is heengegaan een van het goede soort, iemand dien men niet dan noode mist.
Hij overleed te Veendam den 23sten Mei en bereikte den leeftijd van 36 jaar.
Dat hij ruste in Vrede.

H. B. BULDER.

ENKELE GEZICHTSPUNTEN OVER DE WANDSCHILDERING.

Het is ongetwijfeld van belang in dezen tijd van kentering meer klaarheid te brengen over het wezen van de wandschildering. Allereerst, omdat er, zoowel door de overheid als door de architecten, steeds meer aandacht wordt geschonken aan het geven van opdrachten voor wandschilderingen. En men kan verwachten, dat in de toekomst deze belangstelling nog zal toenemen, daar zij zeer zeker verband houdt met de verlangens van onzen tijd.
Er is nog een andere factor, die klaarheid over het wezen van de wandschildering van belang maakt.
Er worden nl. veel discussies en besprekingen gehouden, zoowel onder de kunstenaars als in dagbladen en in tijdschriften, over het verband van kunst en gemeenschap. Dikwijls wordt daarbij de vraag gesteld hoe de kloof tusschen kunst en volk overbrugd kan worden. Daaruit spreekt het verlangen naar een nieuwe gemeenschapskunst. En al zijn de meeningen over vorm en inhoud, over wijze van toepassing en zelfs over de beteekenis nog vaak uiteenloopend, zeker is, dat de belangstelling voor het probleem levendig is.
Daar de wandschildering sinds eeuwen her, zij het ook in steeds veranderden vorm, een gemeenschapskunst bij uitstek is, lijdt het geen twijfel, of de aandacht voor de wandschildering zal groeien in steeds wijderen kring.
Ten derde is meer klaarheid gewenscht, omdat herhaaldelijk in de praktijk blijkt, dat vele beoordeelaars niet voldoende deskundig op het gebied van de wandschildering zijn.
Dit vindt zijn oorzaak voor een deel in het feit, dat de wandschildering in Nederland geen traditie heeft. Nederland is steeds het land van de schilderijenschilders geweest. Wenschte men vroeger op de muren van een of ander gebouw, zooals het Huis ten Bosch in Den Haag, schilderingen aan te brengen — en dit waren nog geen echte wandschilderingen — dan liet men dat aan buitenlanders over.
De eerste pogingen in Nederland tot het beschilderen van wandvlakten stammen van betrekkelijk korten tijd geleden. Het waren Toorop, Roland Holst, Thorn Prikker en Derkinderen die voor het eerst droomden van een nieuwe wandschildering als gemeenschapskunst.

Hun hoog streven vond echter niet den maatschappelijken bodem om op te kunnen groeien. Hoe groot ook de waardeering voor hun werk moet zijn, hun kunst was te cerebraal, te litterair, te gestyleerd om een basis te kunnen vormen voor een nieuwe wandschilderkunst. Hun verdienste is echter geweest, dat zij in Nederland als eersten aandacht voor de wandschildering hebben gevraagd. Zij hebben in hun werk gezocht naar eenheid van schildering met de architectuur en zij hebben geweten, dat een wandschildering geen groot schilderij is, maar naar heel andere maatstaven gemeten moet worden.

Het is een vergissing, die nog al te veel gemaakt wordt, een wandschildering als een groot schilderij te beschouwen. Een schilderij heeft een heel andere bestemming en daardoor wordt reeds het verschil bepaald.

Het verplaatsbare schilderij is niet gebonden aan een bepaald interieur of gebouw, de wandschildering daarentegen is aan het gebouw gebonden, zoowel materieel als geestelijk. Ik zeg materieel en geestelijk, want de wandschildering moet niet alleen een uiterlijke eenheid vormen met de architectuur, zij dient ook geestelijk nauw verbonden te zijn aan het doel van het gebouw. Tenzij men haar uitsluitend opvat als een decoratie, een aesthetische noot van kleur en lijn, die de architectuur aanvult.

Wanneer over de wandschildering als gemeenschapskunst gesproken wordt, dan veronderstellen we daarbij niet alleen een schoone versiering van het gebouw, maar tevens een inhoud, die verband houdt met het doel van het gebouw en de gemeenschap.

Men kan wellicht de vraag stellen, of dit in dezen tijd mogelijk is, nu er nog geen algemeen bindende gedachte in onze samenleving bestaat, terwijl een gemeenschapskunst alleen denkbaar is, wanneer de maatschappelijke voorwaarden daarvoor aanwezig zijn.

Al zal nog veel bereikt en veranderd moeten worden, willen we kunnen spreken van een werkelijke gemeenschap en al zullen nog heel wat nieuwe voorwaarden moeten groeien, toch hebben wij de laatste tientallen jaren een streven naar meer sociale verhoudingen kunnen zien.

Tal van instellingen op sociaal gebied zijn wij rijker geworden, steeds grootere groepen der bevolking kregen sociale belangstelling buiten hun eigen kring, aan de ontwikkeling van het volk werd meer aandacht besteed.

Waar deze groei te constateeren valt, daar zijn ook voorwaarden aanwezig om sociale kunst te scheppen.

Welnu, de wandschildering is het meest op haar plaats in openbare gebouwen en instellingen met een sociaal doel, in verzamelplaatsen als concertgebouwen, schouwburgen, lokalen voor geneeskundige diensten, postkantoren, stations enz. En ik geloof, dat hier voor den kunstenaar in de toekomst een belangrijke taak ligt, nl. één of meer aspecten van de sociale bestemming van zoo'n gebouw in beeld te brengen. Dan staat hij voor een sociale taak. En wanneer hij zijn stof vertolkt in eenvoudige heldere taal, zonder te vervallen in een onwerkelijk litterair symbolisme, dan zal hij zonder zichzelf geweld aan te doen, zonder concessies en opportunisme, tot het publiek kunnen spreken. Want de wandschildering moet tot het publiek spreken, zij moet het verheffen en verrijken.

In het voorgaande hebben we over de sociale functie van de wandschildering gesproken. Thans zullen wij nog een anderen belangrijken factor: de verwerking van de stof, nader beschouwen.

Wanneer men de kunstuitingen van heden overziet, dan kan men opmerken, dat van eenheid van opvatting in de schilderkunst moeilijk gesproken kan worden. De kunstenaars werken individueel, los van elkander en ieder heeft zijn persoonlijke opvatting.

Daardoor bestaat er een groote differentiatie in de opvattingen, die soms levende facetten aan onze schilderkunst geeft. Het nadeel daarvan is echter, dat onze schilderkunst mank gaat aan een teveel aan individualisme. Toch zal de schilderijenkunst altijd min of meer individualistisch blijven, dat ligt nu eenmaal in haar karakter. Met de wandschildering is dat anders gesteld. Wat is nu de tradie, waarop de wandschildering voortgebouwd kan worden?

De wandschilder heeft geen voorgangers in het nabije verleden. Hij zal zich voor de moeilijke taak geplaatst zien, een nieuwen uitdrukkingsvorm te vinden.

Alhoewel hij zal kunnen leeren uit vroegere cultuurperioden zou het toch verkeerd zijn, „leentje buur" te gaan spelen bij de Egyptische, de Grieksche of de Middeleeuwsche kunst, die ieder uit geheel andere ideologieën geboren zijn. Tusschen de Middeleeuwen en onzen tijd ligt een heele geschiedenis van de schilderkunst, die men niet zoomaar kan overslaan.

Het is een merkwaardig verschijnsel in de dialectiek der geschiedenis, dat juist in het tijdperk van het individualisme in de schilderkunst, van de stijlloosheid in zekeren zin dus, toch reeds enkele elementen te vinden zijn, bruikbaar voor een nieuwen stijl.

Het impressionisme, in het bijzonder het Fransche impressionisme, draagt reeds vormen in zich, die voor den wandschilder van beteekenis zijn.

Bij aandachtige beschouwing zal men kunnen constateeren, dat de schilderijen der impressionisten vlak zijn, in tegenstelling tot de schilderkunst der Renaissance, die door haar clair-obscur diepte-werking heeft.

Men zou kunnen zeggen, dat de evolutie van de schilderkunst haar weer tot het vlak heeft teruggebracht.

De eerbiediging van het vlak nu, is een noodzakelijk element voor de wandschildering. Dat het vlak in eere gehouden dient te worden, is al een oude waarheid. Van den oertijd af, toen de holenbewoners hun eerste teekeningen op den rotswand maakten, tot het begin der Renaissance, werd het wandvlak geëerbiedigd. Het sprak vanzelf, dat een wandvlakte geen dieptewerking kon verdragen.

Wanneer men vroeger verschillende objecten en voorstellingen op een wand wilde afbeelden, dan plaatste men ze vaak boven elkaar trapsgewijs en niet in perspectivische volgorde. De ouden waren niet erg thuis in de perspectief. Met ons is dat anders gesteld en wel degelijk moeten wij van dit middel ter verrijking van ons werk profiteeren. De perspectief moet echter in de wandschildering het vlak niet doorbreken en dient in het vlak opgelost te worden.

De vlakke werking der schilderijen van de impressionisten is zeker niet door hen gewild.

Het is een gevolg van de gelijke verdeeling van het licht op het vlak, en wat een zeer belangrijke kant is, van de kleur. Die gelijke verdeeling van de kleur schept ruimtewerking.

Ruimtewerking nu, heeft ook de moderne wandschilder noodig. Ruimtewerking zal de architectuur verlevendigen en verrijken. En ook hier is het de kleur, die ruimtewerking moet geven, en die voorkomt dat het vlak den platten indruk behoudt van een onbeschilderden muur.

Geen ruimtewerking in de diepte dus, zooals bij clair-obscur, maar ruimtewerking in de breedte door de kleur. Het kleurgamma van de wandschildering moet in al zijn verscheidenheid zich geheel aansluiten bij de architectuur. De juiste waarde en draagkracht van de kleur moet afgestemd worden op de ruimte, waarin de wandschildering zich bevindt en in volkomen harmonie daarmee zijn.

Thans nog iets over den compositioneelen bouw.

De bouw, de compositie kan in de architectuur een afgesloten geheel vormen of uitloopen op het wandvlak. Dit is geheel afhankelijk van de situatie.

Wanneer de wandschildering een idee moet uitdrukken en aldus vorm en inhoud een niet te scheiden eenheid moeten zijn, zal een synthetische bouw der verschillende elementen noodzakelijk

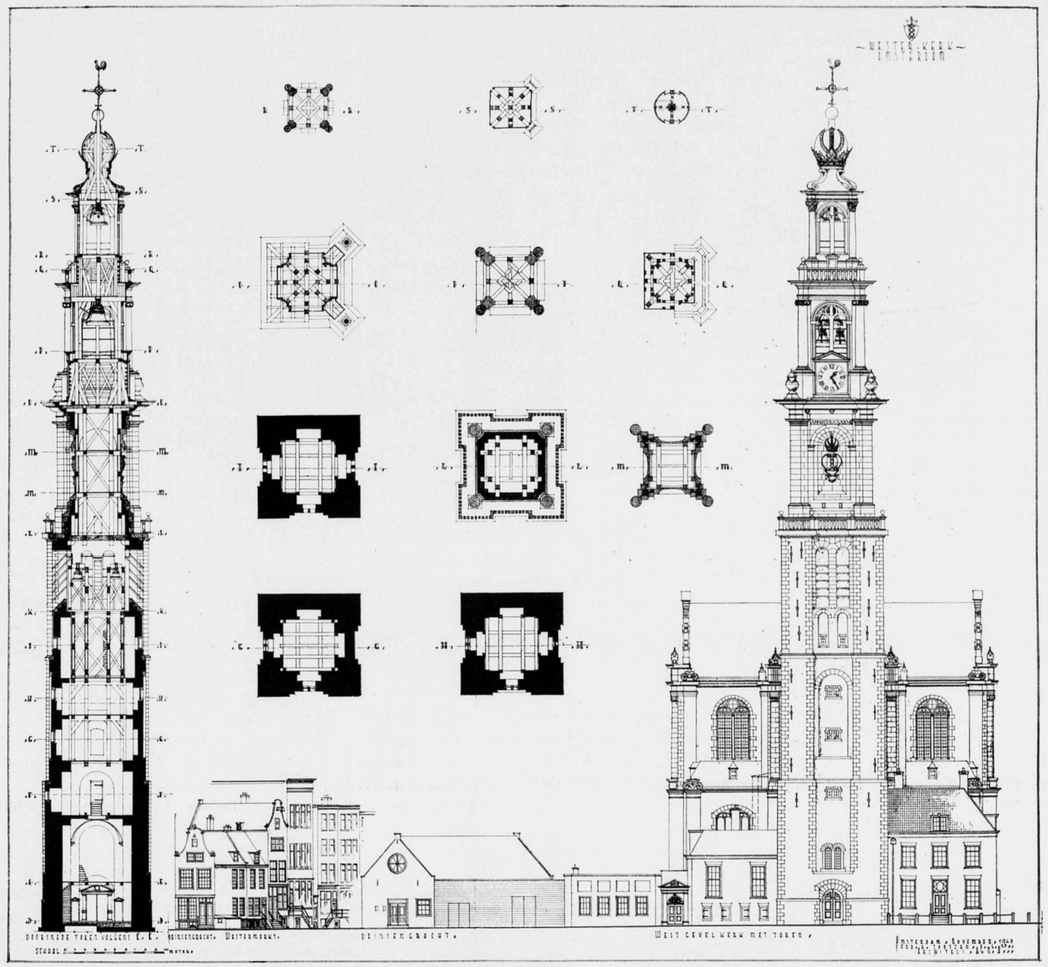

OPMETINGSTEEKENING VAN DEN WESTERTOREN TE AMSTERDAM. SCHAAL 1 À 500, DOOR FERD. B. JANTZEN F.GZN. ARCHITECT
(ZIE VOOR DE BESCHRIJVING DE PUBLICATIE OVER DE OPMETINGEN VAN DE WESTERKERK IN HET VORIGE NUMMER)

zijn, waarbij men in gedachten moet houden, dat ieder onderdeel voornamelijk zijn waarde heeft als deel van het geheel.

Vereenvoudigde uitbeelding der onderdeelen is te verkiezen boven overdaad aan detailleering of styleering.

Styleering der vormen door enkele kunstenaars toegepast, geeft aan de figuren een onnatuurlijke geforceerde uitdrukking en is iets anders dan vereenvoudigen.

Met vereenvoudigde uitbeelding bedoel ik: met weglating van overbodige details en toevalligheden, het karakter van de af te beelden voorwerpen in hun meest algemeenen vorm weer te geven.

Het is zeker noodzakelijk, dat de kunstenaar de natuur moet omwerken, transformeeren, wil hij, dat zijn schildering een organisch geheel met het muurvlak wordt, maar de toeschouwer mag hierdoor van het afgebeelde geen onnatuurlijken indruk krijgen, zooals dat bij gestyleerde vormen het geval is.

Wij willen na beschouwing dezer hoofdelementen in de vormgeving niet op verdere details ingaan, daar het niet de bedoeling is een codex vast te stellen.

De rest kan gerust overgelaten worden aan het initiatief van den kunstenaar, die vrijuit, als is het dan niet zonder methode, moet kunnen scheppen, zonder van te voren in een harnas van leerstellingen vastgedrukt te worden.

Een wandschildering is een kunstuiting en zij kan dus niet in elkaar gezet worden door logisch denken of door constructie van gedachten alleen.

Zij is een uiting van levenskracht, van gevoelens en drang naar schoonheid en zal niettegenstaande haar gebondenheid, die van haar geëischt wordt, toch mede uit spontane gevoelens geboren moeten worden.

Maar daarnaast is het goed, zich bewust te maken op welke grondslagen men moet werken, wil die uiting van scheppingsdrang groeien tot een resultaat, dat geheel aan de bedoelingen van den kunstenaar beantwoordt en de schoonheid aan de gemeenschap geeft, die de menschheid kan verrijken.

PETER ALMA.

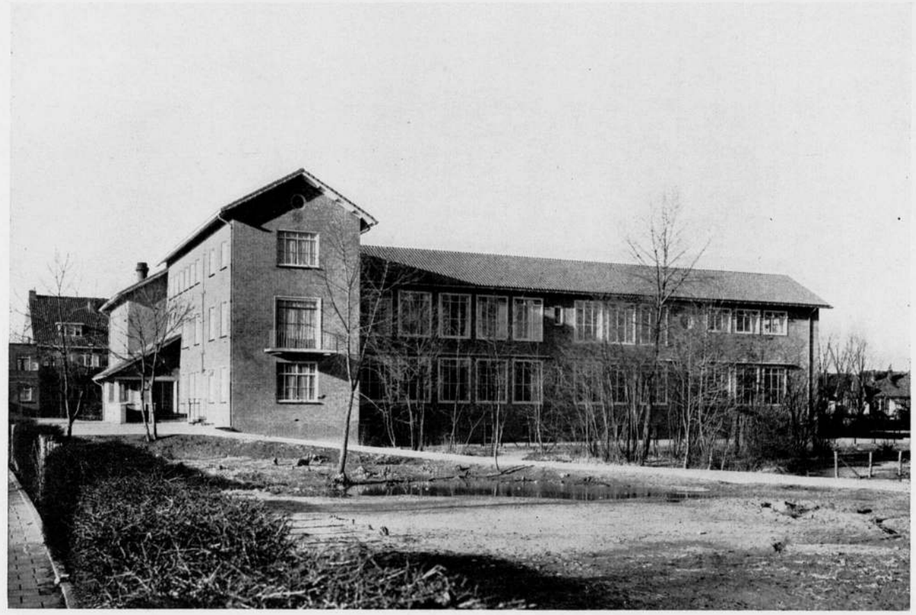

DE PRINSES BEATRIX-SCHOOL TE AMSTERDAM-N. ARCHITECTEN G. H. KLEINHOUT EN IR. A. J. VAN DER STEUR

DE „PRINSES BEATRIX-SCHOOL" TE AMSTERDAM-NOORD.

De „Prinses Beatrix-school" werd in het jaar 1939 gesticht aan de Meeuwenlaan te Amsterdam-Noord. Het terrein ligt met zijn korte zijde aan de straat; de school is in hoofdzaak dwars op de rooilijn gesitueerd en volgt in de richting van haar hoofdmassa de Oost-Westrichting van het langgerekte parkgedeelte. De beplanting van het vrijblijvende gedeelte van het schoolterrein is op zoodanige wijze in aansluiting gebracht op die van het aangrenzende park, dat er voor het oog geen scherpe scheiding aanwezig is; de terreinafscheiding is zoo licht en doorzichtig mogelijk gehouden als maar eenigszins mogelijk was; de bedoeling hierbij is geweest, dat het gebouw geheel vrij in het park zou schijnen te liggen. In verband hiermede is het terrein dan ook niet tot het niveau van de straat opgehoogd. Alleen het voorpleintje bij den hoofdingang en den ingang van het internaat is op het niveau van de straat gebracht; de rest van het terrein ligt op het polderniveau van het aangrenzende park.

De school bevat 7 lokalen voor algemeen vormend onderwijs en naaldvakken, en 5 praktijklokalen, waarvan 2 keukens, 1 huishoud-waschlokaal, 1 strijklokaal en 1 huishoudlokaal. Het terrein biedt ruimte voor uitbreiding van het gebouw met 4 lokalen, wanneer daaraan de behoefte mocht blijken.

Behalve de bovengenoemde lokalen met de daarbij behoorende bijruimten als: droogkamer, provisiekamers, linnenkamer, paskamers e.d. is in het gebouw nog ondergebracht een internaat voor Directrice, 4 leeraressen en huishoudster, alsmede een logeerkamer.

De ligging van het gebouw is zoodanig, dat de theorie- en naaldvaklokalen ongeveer op het Zuiden liggen; de wasch- en huishoudlokalen naar den Noordkant van het gebouw aan drie zijden vrijliggend uitgebouwd aan het Oostelijke uiteinde, de keukens op overeenkomstige wijze aan het Westelijke uiteinde. Hierdoor is bereikt, dat de lokalen, waar zon absoluut gewenscht is, veel zon krijgen; de praktijklokalen, waar zon gewenscht is, deze uit het Oosten ontvangen en de keukens, waar men de zon in het algemeen liever weert, deze pas laat in den middag krijgen, als de lessen in hoofdzaak zijn afgeloopen. Het schoolgebouw heeft door deze distributie den vorm gekregen van een langgerekte U; het bleek mogelijk, in het geheele gebouw ingesloten gangen te vermijden zonder het geheel te wijdloopig te maken. In verband met de brandveiligheid zijn twee trappenhuizen aangelegd; de hoofdtrap ligt onmiddellijk bij den hoofdingang.

Het internaat bevindt zich aan de zijde van de Meeuwenlaan in een naar de Zuidzijde uitgebouwden afzonderlijken vleugel met eigen ingang.

Doordat het internaat hoofdzakelijk in een afzonderlijken vleugel ligt, was het mogelijk de verdiepinghoogten van het internaat, dat uit woonvertrekken bestaat, kleiner te maken dan die van de eigenlijke schoolruimten, en de aansluiting van de daardoor ontstane verschillende vloerniveaux in het hoofdtrappenhuis tot stand te brengen. Het internaat heeft zoodoende een verdieping meer dan de school zelf, zonder dat dit geleid heeft tot overmatige hoogte van het internaatgedeelte.

Op den beganen grond is de kamer van de Directrice de schakel tusschen school en internaat; op de eerste verdieping wordt deze verbinding gevormd door de leeraressenkamer.

De eetkamer van het internaat, de zitkamer van de Directrice

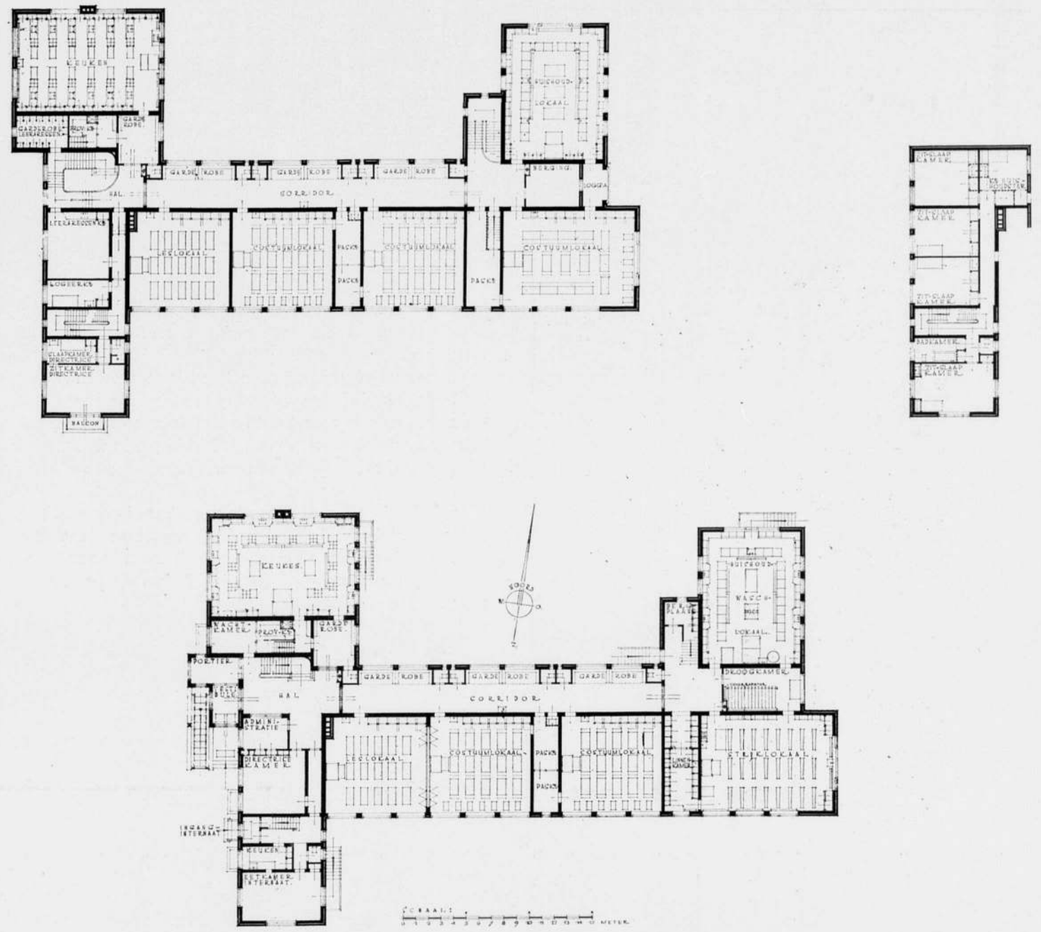

PLATTEGROND BEGANEGROND, 1E VERDIEPING EN 2E VERDIEPING. SCHAAL 1 À 400

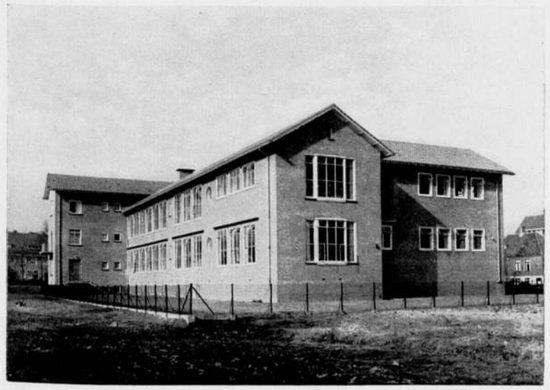

BUITENAANZICHT

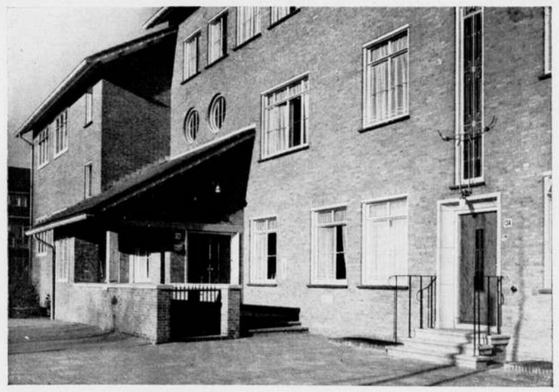

INGANG

DE PRINSES BEATRIX-SCHOOL TE AMSTERDAM-N.

ARCHITECTEN G. H. KLEINHOUT EN IR. A. J. VAN DER STEUR

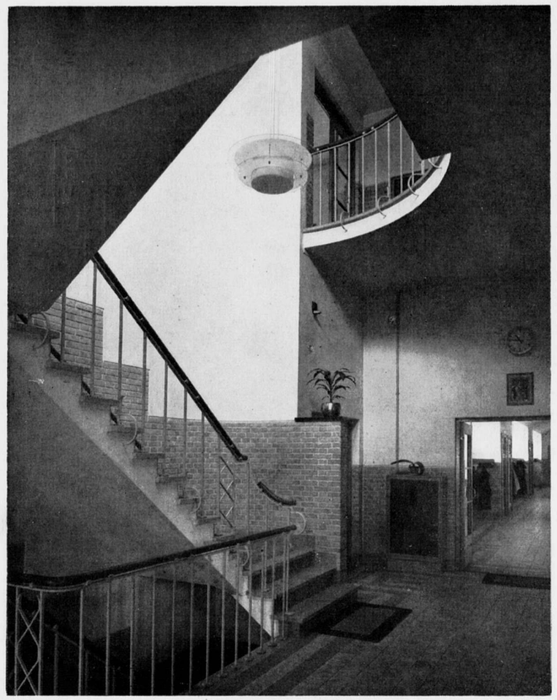

TRAPHAL BEGANE GROND
PRINSES BEATRIX-SCHOOL TE AMSTERDAM

en één der zitslaapkamers van het internaat zijn boven elkaar aan het einde van den uitgebouwden vleugel gelegen en hebben een vrij uitzicht naar drie zijden en een maximum aan zon. De overige internaatramen zien uit op het Westen, naar de Meeuwenlaan.
Onder het gebouw bevindt zich een ruime kelder, die, doordat het park, op polderpeil gelegen, lager ligt dan de straat, slechts gedeeltelijk onder het terrein ligt en zoodoende zeer goed kon worden verlicht. Een deel van dezen kelder is ingericht als overblijfruimte voor de leerlingen, die op grooten afstand wonen, een ander deel als rijwielbergplaats. Voorts is hier de ruimte voor de centrale verwarming en warmwatervoorziening met kolenbergplaats ondergebracht.

De terreingesteldheid maakte het maken van een paalfundeering noodzakelijk; de fundeeringen en kelders werden op deze paalfundeering uitgevoerd in gewapend beton. Voorts kregen de gangen en trappenhuizen, alsmede de praktijklokalen, met uitzondering van het strijklokaal, gewapend-betonvloeren, belegd met dubbel hardgebakken tegels. De overige lokalen kregen houten balklagen, waarover in de leslokalen hardhouten vloeren van Borneo-teak (Bankirai)-strooken werden aangebracht.
Alle plafonds zijn vrijdragend van de houten balklagen of bovengelegen betonvloeren uitgevoerd in steengaas met fijngeschuurde bepleistering. Dezelfde afwerking kreeg het muurwerk in lokalen en gangen, voorzoover daar geen bekleedingen van tegels als anderszins werden aangebracht. In de gangen van de school zijn lambrizeeringen van schoon metselwerk in gele steen. Met de toepassing van wandtegels is zuinig omgegaan: zij zijn alleen daar toegepast, waar dit in verband met het gebruik der ruimten noodzakelijk is, en nergens uit louter decoratieve overwegingen.
In het geheele gebouw zijn stalen ramen toegepast, in spouwmuren geplaatst met houten kozijnen. Alle ramen hebben aan de binnenzijde vensterbanken van gepolijst hardsteen.
De gevels zijn opgetrokken in een eenvoudige miskleurige Waalsteen, gevoegd met Portlandcementspecie; het dak is gedekt met roode pannen van opnieuw verbeterd Hollandsch model. De goten zijn halfronde zinken mastgoten, dragend op sparren. Bij den hoofdingang en den ingang van het internaat zijn stoepen en zerken van grijsrood Zweedsch graniet; de ingang van het internaat heeft een sobere omlijsting van Obernkirchener zandsteen.

In verband met het onderwijs, dat aan de school gegeven wordt, zijn voorts in verschillende ruimten van het gebouw materialen van bijzonderen aard toegepast, die als leermiddel bij het huishoudonderwijs kunnen dienen. Zoo b.v. marmeren vloer en wandbekleeding in de ingangsvestibule van het internaat, parketvloer in de Directricekamer, houtgranietvloer in de badkamer van het internaat, verschillende vloerbedekkingen in de kamers van het internaat, diverse typen van gordijnstoffen enz.

Van de keukens is er één: die voor het elementaire onderwijs, ingericht volgens het laboratoriumsysteem (z.g. „Deensche" keuken), de andere als z.g. „familiekeuken" voor het onderwijs in groepen aan meergevorderden. De eerstgenoemde keuken is uitgerust met in de tafelrij ingebouwde gaskomforen en voorts met 4 gas- en 2 electrische ovens. In de familiekeuken, die is ingedeeld voor 12 groepen van 2 leerlingen, werken 2 groepen met een kolenfornuis, 4 met een electrisch fornuis en de overige met een gasfornuis. Door wisseling der groepen kan elk der leerlingen haar beurt aan elk der drie soorten van fornuizen krijgen.

Het gebouw heeft, met inbegrip van de volledige installatie, stoffeering en meubileering, terreinafscheiding, aanleg van tuinpaden, architecten- en adviseurshonoraria, toezicht en bijkomende onkosten, zonder het terrein, aan stichtingskosten een bedrag gevorderd van rond *f* 185.000.—.
De adviseur voor de verwarming en warmwatervoorziening was Ir. H. J. Goudswaard te Amersfoort, de adviseur voor de electrische installatie was Ir. W. I. Hartjens te Amsterdam.

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

KEUKEN
PRINSES BEATRIX-SCHOOL TE AMSTERDAM

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" ROTTERDAM.

STUDIEPRIJSVRAGEN.

Ook dit jaar schrijft de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" weer studieprijsvragen uit.
De onderwerpen zijn:

1e. Dorpskerk, hetzij voor den Protestantschen, hetzij voor den Roomsch-Katholieken Eeredienst, met pastorie, enz.

2e. Gedeelte Stadsbebouwing, bestaande uit een hoekpand met eenige aansluitende pakhuizen.

3e. Een maandkalender voor kantoorgebruik.
4e. Reclame aan een tram- of lantaarnpaal.
De jury bestaat uit de heeren Corn. Elffers, W. P. Meijer, H. M. Kraaijvanger, ir. W. van Tijen en ir. A. van der Steur, architecten te Rotterdam. Exemplaren van het programma worden toegezonden na storting of overschrijving van een gulden (als bijdrage in de kosten van tentoonstelling en terugzending) op postrekening nr. 205073 van den secretaris van „Bouwkunst en Vriendschap", W. C. Pouderoyen, Straatweg 142 te Hillegersberg.

OMZETBELASTING.

Wij ontvingen van den heer Mr. E. H. P. Rosenboom de volgende opmerking naar aanleiding van het stuk van den heer Sonneveldt over de omzetbelasting.
„In het artikel van den heer Sonneveldt in het B.W. van 17 dezer komt een passus voor, die naar ik meen minder juist is. In de zesde alinea van de laatste kolom schrijft de heer S.: „Wordt voor een bepaalde opdracht bijv. gewerkt van 1 Dec.—31 Jan., dan zal de helft van de vergoeding onder de heffing van omzetbelasting vallen." De splitsing dient m.i. niet te geschieden naar den tijdsduur doch naar den aard der werkzaamheden. Vindt in het gestelde geval de voorbereiding, het maken van plannen, bestek enz. plaats in de periode 1—31 Dec. 1940 en de uitvoering in de periode 1 Jan.—31 Jan. 1941, dan zal volgens de Algemeene Regelen van het totaal honorarium voor het eerste deel zijn verschuldigd 65 % en voor het tweede deel 35 %. Niet 50 % valt dan onder de O.B. doch slechts deze 35 %.
Ook ten aanzien van de werkteekeningen zal niet gelden de tijdsduur, doch de hoeveelheid teekeningen, die gemaakt zijn in de eene periode, en die, gemaakt in de tweede periode."

De heer Sonneveldt teekent hierbij van zijn kant het volgende aan:
In antwoord op Uw brief d.d. 29 Mei j.l. deel ik U mede, dat voor z.g. overloopende werkzaamheden, inderdaad de vergoeding dient te worden gesplitst naar rato van de verrichte werkzaamheden. De opvatting van Mr. Rosenboom is dan ook werkelijk de juiste. Aangezien echter splitsing in verhouding der verrichte werkzaamheden in de praktijk niet altijd gemakkelijk is, zijn ook andere wijzen van verdeeling toegestaan, die de wettelijk vereischte splitsing dan trachten te benaderen. Zoo kan men een splitsing maken in verhouding tot de tijdsduur, uitbetaalde loonen, e.d.
Het hangt van den aard van het bedrijf of beroep af, welke methode gekozen dient te worden. Uit den brief van Mr. R. maak ik op, dat de architect precies de verrichte werkzaamheden kan splitsen.

BOEKBESPREKING.

BETON. Handleiding voor den betonvakarbeider, door P. W. Scharroo, Kolonel der Genie.

De uitgave van dit boek werd mogelijk gemaakt door het initiatief van een drietal samenwerkende organisaties, de Nederlandsche Christelijke Bouwarbeidersbond, de Algemeene Nederlandsche Bouwarbeidersbond en de R.K. Bouwvakarbeidersbond „St. Joseph".
Het werk werd uitgegeven ten behoeve van de betonvakarbeiders, en wordt tegen den zeer billijken prijs van *f* 1.75 verkrijgbaar gesteld.
Dit initiatief is toe te juichen. Immers voor de opleiding van den betonwerker is nog niet veel gedaan. Er zijn slechts enkele ambachtsscholen en avondcursussen, waar een begin gemaakt werd met de scholing van deze arbeiders. Dat de bouworganisaties nu zelf met een goede handleiding voor den dag komen is daarom zeer zeker een stap in de goede richting. Dat de schrijver wil, dat elke betonarbeider een betonvakarbeider zal zijn, gaat in onzen tijd van differentiatie misschien wel wat te ver. Hoe dit zij, als de betonarbeiders dit boek ter hand nemen, zullen zij zeker heel wat van het vak kunnen leeren.
Ik krijg wel sterk den indruk, dat het boek te ver gaat, verder dan het bevattingsvermogen der lezers voor wie het bedoeld is. Achtereenvolgens worden: het beginsel van de materialen beton en gewapend beton; samenstellende materialen; samenstelling van de betonspecie; eigenschappen van beton; vervaardiging van beton en bouwcontröle vrij grondig behandeld. Bovendien is in een Aanhangsel nog een aantal tabellen vereenigd, en vindt men een uitstekende serie wenken voor het maken van goed beton. Het boek sluit geheel aan bij de nieuwe Gewapend-Betonvoorschriften (G.B.V. 1940). Het is helder geschreven en laat nagenoeg geen enkel onderdeel onbesproken. Het kan daardoor zeker ook voor anderen dan betonvakarbeiders zijn nut hebben.

H. G. J. S.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BNA

NIEUWE LEDEN:

Ir. J. G. C. Franssen, Godsweerdersingel 39b te Roermond.	Ingedeeld bij den Kring Venlo + Roermond.
D. B. Gros, Emmakade Z.Z. 92 te Leeuwarden.	Ingedeeld bij den Kring Leeuwarden.
Ir. L. F. A. M. Sturm, Stationsstraat 5a te Roosendaal (N.Br.).	Ingedeeld bij den Kring Tilburg-Waalwijk-Breda.

Bij de groep Bouwkundigen zijn ingedeeld de Heeren:
P. M. van den Akker, Teugenaarsstraat 6 te Oss.
H. F. M. Maats, Mathildelaan 23 te Eindhoven.

ADRESWIJZIGINGEN:
A. C. J. van Hulten, oud adres: Grootestraat 239 te Waalwijk.
nieuw adres: Kerkstraat 36 te Waalwijk.
F. H. Gerretsen, oud adres: Carel van Bylandtlaan 4 te 's-Gravenhage.
nieuw adres: Delistraat 39 te 's-Gravenhage.

AFVOEREN VAN DE LEDENLIJST:
L. Alssema, A. 35 te Grootegast. (geen lid)

Aan H.H. Districtscommissarissen c.s. en Voorzitters en Secretarissen der Kringen van den Bond wordt verzocht bovenstaande aanvullingen en veranderingen in de ledenlijst te willen aanbrengen.

LEGESGELDEN VOOR WEDEROPBOUWWERKEN.
Het Dagelijksch Bestuur deelt mede, dat de Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw aan de betrokken Gemeentebesturen heeft bericht, dat z.i. geen legesgelden behooren te worden geheven ten aanzien van bouwvergunningen, welke betrekking hebben op den herbouw in tijdens den oorlog verwoeste gebieden.

AANWIJZING ARCHITECTEN BIJ DEN WEDEROPBOUW.
Op Zaterdag 7 Juni jl. zond het Hoofdbestuur aan den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid een brief met betrekking tot de organisatie van de aanwijzing der architecten bij den Wederopbouw. Een en ander in vervolg op het door den Bond op 10 Augustus 1940 gezonden telegram. De inhoud van den brief van 7 Juni luidde als volgt:

Hoogedelgestrenge Heer,
Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten, heeft hierbij de eer, het volgende onder Uwe aandacht te brengen:
Op 10 Augustus 1940 zonden wij U naar aanleiding van de organisatie van de aanwijzing der architecten bij den wederopbouw een omstandig telegram,

waarin bezwaren werden ontwikkeld tegen het systeem van de voor bepaalde plaatsen opgestelde architectenlijsten, waarvan wij verwachtten, dat het zou leiden tot overbelasting van de op deze lijsten voorkomende architecten, terwijl tal van anderen in de tegenwoordige omstandigheden geheel van werk verstoken blijven. Wij stelden als alternatief hiertegenover een systeem, waarbij bepaalde zeer bekwame architecten met de hoofdleiding in bepaalde omgrensde gebieden zouden worden belast, terwijl zij een zeker aantal architecten als medewerkers zouden assumeeren, waardoor niet alleen een meer rechtvaardige werkverdeeling, maar ook een werkwijze zou worden bereikt, waarbij vertraging door overbelasting van bepaalde architecten wordt voorkomen.
Het komt ons voor, dat de praktijk van den wederopbouw tot heden heeft bewezen, dat de boven aangeduide bezwaren een reëelen grond hadden, reden waarom wij de vrijheid nemen er nogmaals Uwe aandacht op te vestigen. Al mogen voor den Wederopbouw reeds verschillende opdrachten aan architecten zijn uitgegeven, dit beteekent niet, dat niet nog verschillende opdrachten moeten worden uitgegeven. Het ware naar onze meening zeker te overwegen, of voor deze nog uit te geven opdrachten niet alsnog moet worden afgeweken van de sterke beperking der in aanmerking komende architecten, en een werkwijze, als boven door ons geschetst, voor deze opdrachten moet worden ingevoerd.
Het is ons bekend, dat in België begrenzingen zijn vastgesteld van de maximum hoeveelheid werk, die voor wederopbouw- en andere regeeringsopdrachten aan één architect kan worden uitgegeven. Het is naar onze meening dringend noodig, èn in verband met een vlotte werkwijze, èn in het belang van een rechtvaardige werkverdeeling, het invoeren van een dergelijken maatregel voor ons land te overwegen. Ons Hoofdbestuur is ten allen tijde bereid, over deze belangrijke aangelegenheid met U van gedachten te wisselen en beveelt deze zaak met nadruk in Uwe bijzondere aandacht aan, en teekent, met de meeste hoogachting,

Namens het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten,
Secretaris.

Voor hen, die zich de voorgeschiedenis niet goed of niet meer herinneren, publiceeren wij hierbij het telegram van 12 Augustus 1940.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A.
stop
met 112 leden in vergadering bijeen te Amsterdam op 10 Augustus 1940
stop
gehoord de verschillende mededeelingen en berichten over de maatregelen met betrekking tot het vraagstuk van den wederopbouw, welke o.m. omvatten dat door U commissies zijn ingesteld in de verschillende landstreken om naamlijsten aan te leggen van „erkende architecten, wier bevoegdheid in verband met het te verrichten werk buiten twijfel staat"
stop
overwegende dat een en ander kennelijk is geschied met de ten zeerste te waardeeren bedoeling om te komen tot een wederopbouw van goed architectonisch gehalte, waarbij moet worden aangenomen, dat in dat gehalte van den wederopbouw de maatstaf zal zijn gelegen, waarnaar latere geslachten zullen oordeelen over de beteekenis van Nederland van nu en waaruit het Nederlandsch recht op een eigen zelfstandig cultuurleven reeds aanstonds zal moeten blijken
stop
op grond van ervaringen van oordeel zijnde, dat op de door de bovengenoemde commissies samen te stellen lijsten, naar alle waarschijnlijkheid steeds een zelfde kleine groep van namen onzer vooraanstaande architecten zal voorkomen en daarna het recht om als architect te worden werkzaam gesteld in hoofdzaak beperkt zal blijven tot hen, die op deze lijsten voorkomen
stop
overwegende dat de beteekenis van ons cultuurleven niet bepaald kan worden door het werk van enkelen, maar door het werk van velen tezamen en dat het daarnaast ongewenscht mag worden genoemd, dat slechts aan een kleine groep van erkend bekwame architecten de gelegenheid zal worden geboden deel te nemen aan het werk van den wederopbouw, waarmede ook de door U gestelde rechtvaardigingseisch, bij de medewerking aan den opbouw, niet wordt gediend
stop
daartegenover overtuigd zijnde, dat het niet in het belang van den wederopbouw kan zijn, als uitgebreide groepen van architecten aan dit werk deelnemen zonder coördineerende leiding en dat deze coördinatie door middel van Schoonheidscommissies e.d. niet mogelijk is, omdat dergelijke Commissies slechts de ergste uitwassen kunnen tegengaan, maar nimmer het werk op het gewenschte peil kunnen brengen
stop
geeft U met den meesten aandrang in overweging, dit werk zoo te leiden, dat voor de verschillende bouwkundige en stedebouwkundige werkzaamheden bij den wederopbouw, een aantal hoogst bekwame en daarvoor geschikt te achten architecten worden belast, ieder met een bepaald gedeelte van den wederopbouw, hetzij een dorp of landstreek, hetzij een stadswijk of eenig ander afgerond deel van den wederopbouw, waarbij deze architecten als leiders worden belast met de volle technische en aesthetische verantwoordelijkheid voor de onder hun leiding te verrichten werkzaamheden, daarbij eventueel voor het technische contrôle-werk naar behoefte en onder nader te stellen regelen, gebruik makend van bestaande diensten
stop
dat deze architecten-leiders ieder persoonlijk worden belast met het ontwerpen en uitvoeren van eenige belangrijke bouwobjecten binnen het hun toegewezen gebied en dat zij voorts verplicht zijn, een van te voren vast te stellen minimum aantal architecten en eventueel bouwkundigen als medewerkers te assumeeren, die onder hun leiding, als zelfstandig architect of bouwkundige werkend, ieder een bepaald en beperkt gedeelte van het werk binnen het aangewezen gebied ontwerpen en uitvoeren, waarbij al degenen die op deze wijze in een bepaald gebied hun aandeel krijgen aan den wederopbouw, geen deel daaraan mogen nemen op eenige andere plaats, tenzij daartoe naar Uwe meening bijzondere aanleiding bestaat.

BOEYINGA, Secretaris.

KRINGREISKASSEN.
In vervolg op de mededeelingen in de officieele mededeelingen van 10 Mei jl., No. 19, deelen wij hierbij mede, dat door het Hoofdbestuur een voorstel reglement is opgemaakt kringreiskassen. Dit reglement is naar de kringvoorzitters gezonden om het in de verschillende kringen te doen behandelen.

SAMENSTELLING COMMISSIE VOOR DE BESTUDEERING VAN DE NEVENBEROEPEN MET BETREKKING TOT DE UITOEFENING VAN HET ARCHITECTENBEROEP.
Het Hoofdbestuur heeft gemeend een Commissie te moeten instellen om hem te adviseeren omtrent de vraag in hoeverre bepaalde nevenberoepen van architecten vereenigbaar zijn met het lidmaatschap, zulks in verband met het bepaalde in Art. 94 sub 14 (Eerecode) van de statuten. Het heeft den heer C. J. Wierda, lid van het Dag. Bestuur, aangewezen als Voorzitter der Commissie en voorts benoemd de heeren:

G. W. E. Wilmink te Hengelo.
A. P. C. van Gool te Goirle.
W. J. Sandhövel te Amby bij Maastricht.
B. T. Boeyinga te Amsterdam.
C. Elffers te Rotterdam.

Verder zijn lid der Commissie de heeren:

Rector H. van Helvoort te Den Bosch.
H. A. Pothoven te Amersfoort.

Deze beide laatste heeren zijn, op daartoe gedaan verzoek in het Dagelijksch Bestuur van den Architectenraad, door dezen laatste aangewezen.

INWERKINGTREDING ARCHITECTENRAAD.
Als vervolg op de mededeeling omtrent de inwerkingtreding van den Architectenraad, in ons vorig nummer, deelen wij hierbij mede, dat het Dagelijksch Bestuur aan:
den Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten,
den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken,
den Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming,
en den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en de Bouwnijverheid, uitvoerige mededeelingen heeft gedaan over de inwerkingtreding van den Architectenraad.

HET DAGELIJKSCH BESTUUR.

RAAD VAN ORDE „CENTRUM".
In de vacature van een plaatsvervangend lid in bovengenoemden raad is voorzien door de benoeming van den Heer Ir. P. H. N. Briët te Hilversum.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Nieuwe leden:

Mejuffrouw Ir. E. F. van den Ban, Kampersingel 70, Haarlem, wordt door de heeren Wieger Bruin en Ir. A. J. van der Steur voorgesteld als lid, terwijl de heer J. H. L. van Dorp, Architect, Nic. Maesstraat 141, Amsterdam, wordt voorgesteld door de heeren J. A. Snellebrand en G. Waal.

(Art. 4, par. 2 der Statuten). Ieder die lid wenscht te worden, moet schriftelijk bij het bestuur worden voorgesteld door 2 leden onder overlegging van een verklaring, vast te stellen bij Huishoudelijk Reglement. Het bestuur geeft binnen 30 dagen na ontvangst van deze schriftelijke aanvrage, daarvan kennis aan de leden, die binnen 14 dagen na dagteekening van deze kennisgeving, hun eventueele bezwaren bij het bestuur kunnen uitbrengen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS. NR 25

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM 21 JUNI 1941

DE TENTOONSTELLING IN HET INSTITUUT VOOR RELIGIEUSE EN KERKELIJKE KUNST TE UTRECHT.

Evenals hun Katholieke volksgenooten zijn vele protestanten gewoon, van hun kerkgebouw als van een Godshuis te spreken. Met het gebruik van hetzelfde woord bedoelen beiden toch weer niet hetzelfde. De Roomsch-Katholiek immers zal zijn parochiekerk als woonstede Gods beschouwen wegens de voortdurende aanwezigheid van het H. Sacrament binnen haar muren, ook al zou zich daar niemand bevinden ter aanbidding. Daartegenover staat de reformatorische opvatting, volgens welke het eendrachtig samenzijn der geloovigen „in geest en in waarheid" voorwaarde is voor Christus' tegenwoordigheid in hun midden.
Voor den Roomsche is het kerkgebouw dus iets heel anders dan voor den geloovigen protestant en daarmede gepaard gaat een opvallend verschil in den uiterlijken vorm van den eeredienst en van de kerkinrichting. In luthersche landen mag dit onderscheid misschien niet zoozeer naar voren treden, omdat daar in menig opzicht de kerkelijke traditie sterker dan de leer bleek te zijn, overal, waar het reformatorisch geloof in Calvinistischen zin wordt beleden, is zulks wel het geval. Daar werd al zeer spoedig de sacramenteele handeling verdrongen door de verkondiging des Woords, de predikatie, die tot in onzen tijd het overheerschend element in de calvinistische godsdienstoefening is gebleven, waarnaast in de liturgie nog slechts een bescheiden plaats voor lofzang en gebed werd gelaten.
Al moge dan Calvijn zelf voorstander van een veelvuldiger vieren van het H. Avondmaal zijn geweest, de kerkelijke praktijk wist de avondmaalsviering op den duur tot slechts enkele malen in het kerkelijk jaar te beperken.
De centrale plaats in de kerkgebouwen der Calvinisten wordt dan ook door den kansel ingenomen en voor de avondmaalsviering worden mobiele tafels en banken gebruikt, die na afloop van den avondmaalsdienst worden geborgen. In de gewone Zondagsche godsdienstoefening herinnert dan ook niets aan de Sacramenten, Doop en Avondmaal, waarvan de beteekenis in het kerkelijk leven toch weer niet wordt verontachtzaamd. Want ook een doopvont treft men zelden aan, daar bij Doopsbediening het doopbekken op een aan den kansel bevestigden houder wordt geplaatst en na afloop van den dienst weer wordt weggenomen. Zoodoende verkreeg het kerkinterieur in de Calvinistische landen, ook bij gezindten, waar een vrijere geloofsovertuiging werd getolereerd, geheel het karakter van een „preekkerk", een gehoorzaal, waar de Gemeente uit de Schrift werd onderwezen. Een der Evangelische Gezangen spreekt niet ten onrechte van „Goddelijk Onderwijs", waardoor de H. Geest „het geloof in ons wil versterken".
Voor zoover onze Hervormden gebruik maakten van kerkgebouwen uit den vóór-reformatorischen tijd mocht zulks wellicht slechts in het kerkmeubilair en niet in de uit de Middeleeuwen dateerende kerkarchitectuur tot uiting komen, de kerkgebouwen der „Doleerenden" van na 1886, en trouwens ook al wat de Hervormden gedurende de 19e eeuw aan kerken bouwden, waren auditoria in den meest strikten zin des woords, gehoorzalen met breede galerijen, die vooral een zoo groot mogelijk aantal kerkgangers moesten kunnen bevatten.

De wereldoorlog, die voor vele jongeren in protestantschen kring aanleiding werd zich te bezinnen op veel, wat tot dusver als natuurlijk en onaantastbaar had gegolden, leidde mede tot een critischer houding van de kerkelijke jeugd ten opzichte van in traditie verstarde vormen van eeredienst. In vrijwel alle gezindten van onze zoo rijkgeschakeerde kerkelijke samenleving openbaarde zich bij de jongere generatie een sterk verlangen *) naar omzetting van den voorvaderlijken luisterdienst in een liturgische orde, waarbij de Gemeente op actieve wijze aan de godsdienstige handeling kon deelnemen. Daarbij sloot zich aan de wensch naar een permanente aanwezigheid van de symbolen der Sacramenten, Doop en Avondmaal, als richtpunt, waarheen de devotie der belijdende Gemeente zich bij lofzang en gebed kon oriënteeren.
Wat de liturgische beweging — zooals zij wordt genoemd — wil, is geen teruggrijpen naar den cultus der Middeleeuwsche Kerk. Zij wil het reformatorisch karakter van den eeredienst onder geen beding prijs geven, doch — zooals Prof. van der Leeuw het zeer gelukkig formuleert, — „zoeken naar een structuur van den eeredienst, waarin zoowel de verkondiging als de sacramenteele orde beide tot hun recht komen".

Deze inleiding kon niet achterwege blijven om te komen tot een beschouwing naar aanleiding van de kleine expositie, die in het Instituut voor Religieuse en Kerkelijke kunst te Utrecht werd gehouden in verband met een tweedaagsche conferentie van theologen en architecten over k e r k b o u w en e e r e d i e n s t. Zij mocht wegens haar bescheiden omvang geen aanspraak op volledigheid maken, maar gaf juist door haar qualitatieve beperktheid een overzichtelijk beeld van hetgeen in aansluiting met nieuwe opvattingen door Nederlandsche kerkbouwers werd overdacht en schuchter beproefd, ook wel moeizaam werd bereikt.
De liturgische beweging moge een reactie beteekenen op de al te eenzijdige suprematie van den kanseldienst, ook zij erkent de predicatie als een zeer voornaam onderdeel der kerkelijke liturgie. Alzoo blijft elk protestantsch kerkgebouw, aan welke eischen het overigens moet voldoen, toch in zekeren zin een auditorium en zal dus in ieder geval een goed bespreekbare ruimte moeten zijn. Dat vooral bij den bouw van gereformeerde kerken het kerkinterieur in de allereerste plaats als auditorium wordt opgevat, zal niemand verwonderen. De 19e eeuw bleek in dit opzicht nog vrijwel incompetent; het bleef aan de twintigste voorbehouden ons een kerkruim te brengen, dat in vorm en afwerking geheel op goede verstaanbaarheid van den evangeliedienaar is ontworpen. Architect Boeyinga is de eerste geweest, die het op den kansel geconcentreerde, waaiervormige kerkplan introduceerde, eerst in een prijsvraagontwerp, later in de Kloppersingelkerk te Haarlem.
In dit rationeel doordachte project convergeert alles, tot de nooklijnen der bekapping toe, op de plaats, vanwaar Gods Woord

*) Prof. G. van der Leeuw, Liturgiek.

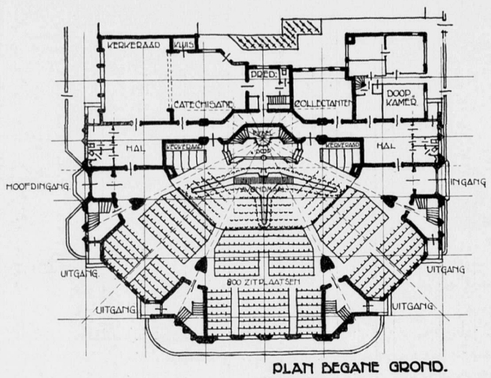

KERK AAN DEN KLOPPERSINGEL TE HAARLEM
PLATTEGROND. ARCHITECT B. T. BOEYINGA

wordt verkondigd, den kansel, die als een hooge en breed uitgebouwde katheder de binnenruimte beheerscht en door een imposante orgelbekroning nog eens te meer wordt geaccentueerd, terwijl in de buitenarchitectuur een forsche dakruiter op het ontmoetingspunt der noklijnen boven dit nog onbetreden centrum van den eeredienst oprijst.

Nauw verwant aan deze Haarlemsche kerk is die van architect Trappenburg te Hilversum, die naar hetzelfde beginsel werd opgezet, zich echter door een meer verstrakte binnenarchitectuur kenmerkt met een ongedeeld, segmentvormig kerkruim. Het

straalsgewijze opstellen der zitplaatsen van een groot gehoor ten opzichte van den spreker is volkomen rationeel; opgemerkt zou slechts kunnen worden, dat de parabolische klankkaatser ons in staat stelt den bespreekbaren afstand aanmerkelijk te vergrooten en in verband daarmede zou er reden zijn het wigvormige plan, dat reeds bij enkele buitenlandsche kerken toepassing vond, boven het waaiervormige te verkiezen.

Met dat al schijnt de waaiervorm zich nog niet in de voorliefde van onze protestantsche kerkbouwers te mogen verheugen. Ik trof deze ter expositie voorts nog slechts aan in een enkel schetsplan van architect Jan Jans, die er verder ook geen aandacht aan schenkt. De meeste inzenders verkozen den rechthoekigen zaalvorm, die van de eenbeukige basilica, al voegden ze er wel smalle, verlaagde zijgangen aan toe. Zelfs groote kerkgebouwen als die van Rotshuizen en Wind en de Gereformeerde Kerk van Van Heyningen in den Haag zijn volgens dit schema ontworpen. De vorm moge dan functioneel minder verantwoord zijn, hij is voor kleine kerken in ieder geval aanvaardbaar en vergemakkelijkt de compositie van een goede binnen- en buitenarchitectuur, al mag deze overweging m.i. voor den architect geen aanleiding zijn de keuze van een functioneel juisten plattegrond te vermijden.

De zaalplannen — zooals we ze kortheidshalve zullen noemen — zijn dan ook als zoodanig minder interessant en ontleenen hun waarde voornamelijk aan de wijze, waarop het liturgisch centrum is opgevat. Algemeen is dit in de breedte ontworpen, soms ter volle breedte van den korten wand, vaker als een nisvormige koorruimte van geringe diepte, zooals ze ook wel bij menige in onzen tijd gebouwde R.K. parochiekerk wordt aangetroffen.

Maar er blijft onderscheid. De protestantsche eeredienst is n i e t v i s u e e l; er is geen aanleiding zulk een koorruimte door krachtig invallend zijlicht opzettelijk te verhelderen. Integendeel, het reformatorisch kerkinterieur verlangt gelijkmatig licht, zoowel in verband met den gemeenschappelijken zang als met de

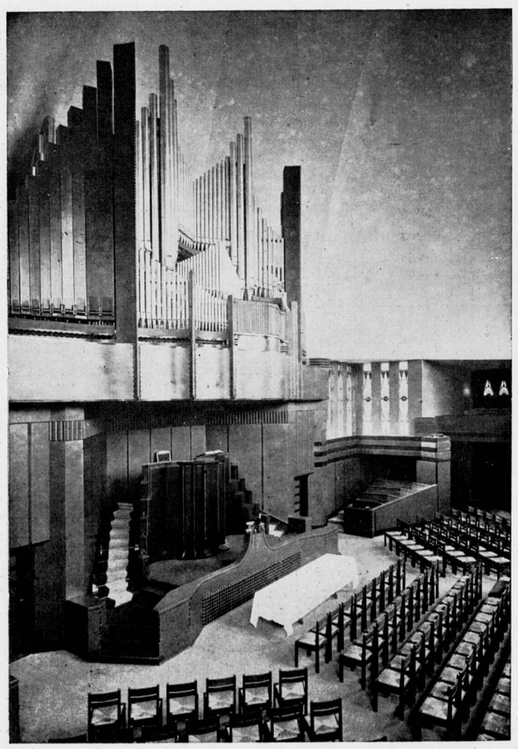

KERK AAN DEN KLOPPERSINGEL TE HAARLEM
INTERIEUR. ARCHITECT B. T. BOEYINGA

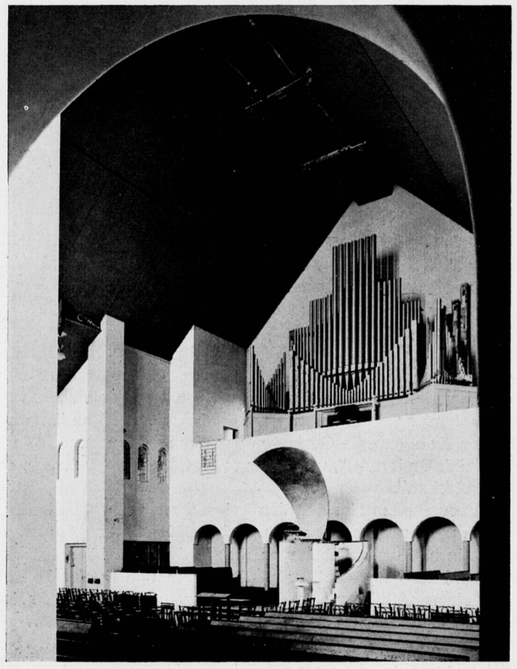

GEREFORMEERDE KERK TE 'S-GRAVENHAGE
ARCHITECT B. VAN HEYNINGEN

gewoonte het schriftgedeelte in eigen kerkboek mede te lezen.

Voor de wijze, waarop het liturgisch centrum moet worden ingericht, bestaan geen voorschriften, zelfs nog geen vaste regels. Soms is er een combinatie van verlangens, waarvoor zich vrijwel *geen bevredigende oplossing denken laat.* De opgave blijft vrij eenvoudig, zoolang tenminste de opstelling van een vaste avondmaalstafel niet wordt geëischt en de kansel zonder meer z'n centrale plaats kan behouden. Evenzoo spreekt het vanzelf, dat men in een klein kerkje, voornamelijk als gebedsruimte (oratorium) bestemd, zooals de Woudschotenkapel, een altaar met kruis in de as van kerk en koor opstelt als richtpunt van individueele en gemeenschappelijk devotie en dan den kansel als ambo ter zijde plaatst.

Neteliger wordt het probleem, zoodra kansel en avondmaalsdisch beide de centrale plaats opeischen en men toch het gevoel niet van zich afzetten kan, dat deze elkanders onmiddellijke nabijheid niet verdragen. In enkele gevallen — b.v. in de Paulus-kerk te Oegstgeest van Ferd. Jantzen — is dan de tafel des Heeren op het koor vóór den zeer breed uitgebouwden katheder geplaatst, een oplossing die herinnert aan het kansel-altaar, dat in Lutherse landen in den Baroktijd ingang vond.

Meer naar den geest der Oud-Christelijke kerk, waarop de liturgische beweging zich zoo gaarne beroept, lijkt mij de plaatsing van den predikstoel ter eener zijde en een lezenaar voor Schriftlezing en liturgisch gebed ter andere zijde van het koor. De avondmaalstafel kan dan de centrale plaats, die het altaar van oudsher in den Christelijken eeredienst heeft ingenomen, herkrijgen. Weliswaar kan een terzijdestelling van den kansel acoustische bezwaren medebrengen, die echter niet onoplosbaar behoeven te zijn.

Deze opstelling is in zeer zuiveren vorm gevolgd bij den bouw van de Maarten Lutherkerk te Amsterdam (Z.), eveneens van Ferdinand Jantzen.

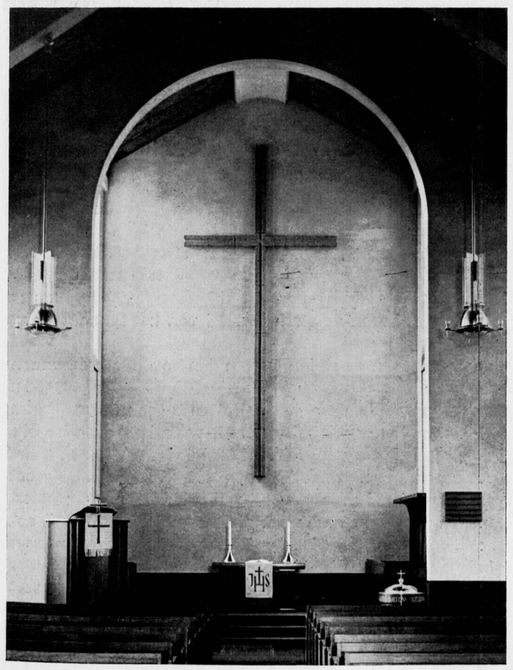

MAARTEN LUTHERKAPEL TE AMSTERDAM
LITURGISCH CENTRUM. ARCHITECT FERD. B. JANTZEN

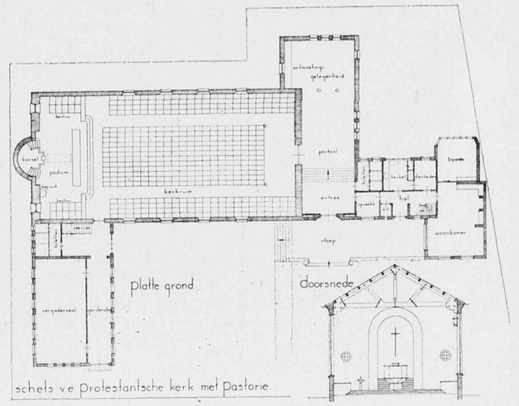

SCHETS VOOR EEN PROTESTANTSCHE KERK MET PASTORIE
PLATTEGROND. SCHAAL 1 A 500. ARCHITECT G. FEENSTRA

Zulk een liturgisch centrum is g e e n priesterkoor. In de besprekingen ter conferentie werd nog eens naar voren gebracht het zoo waardevol liturgisch element door Calvijn aan den reformatorischen eeredienst toegevoegd: het mede-aanzitten der gemeente aan de tafel des Heeren. De uiterlijke vorm moet daarmede, ook als de tafel niet gebruikt wordt, in overeenstemming zijn. Daarom wordt meer en meer, ook bij permanente opstelling, de langgerekte vorm verkozen. Toch blijft wel haast niet te vermijden, dat in groote stadskerken de tafellengte niet toereikend is en bij de bediening van het H. Avondmaal moet worden

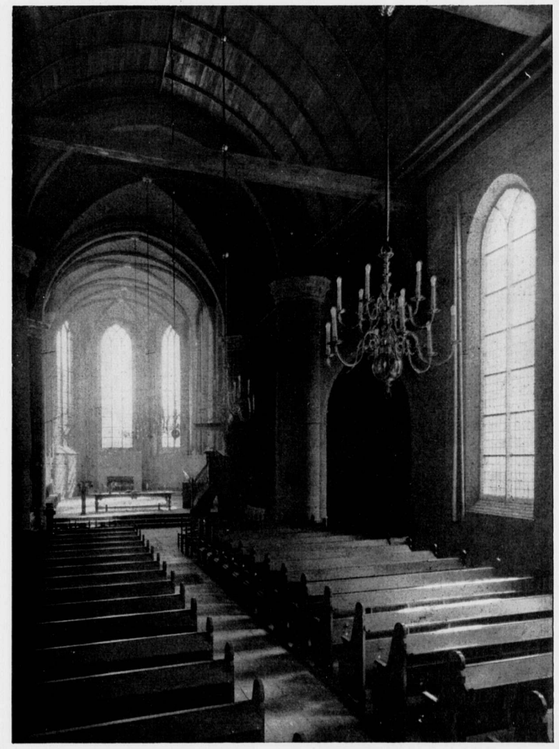

NED. HERVORMDE KERK TE GINNEKEN
SCHIP GEZIEN NAAR HET KOOR. ARCH. IR. A. J. VAN DER STEUR

verlengd, iets wat men, liturgisch beschouwd, liever zou vermijden en een ruimer koor vereischt, dan in den gewonen dienst noodig en wenschelijk is.
Deze overtollige koorruimte is reeds aanwezig in gerestaureerde dorps- en stadskerken, waarvan het koor tot liturgisch centrum is bestemd. Dit is in zeer enkele gevallen, zooals te Ginneken en te Rhoon, geschied en zal straks na restauratie van de Martinikerk te Bolsward ook daar het geval zijn. In zulke gevallen bestaat gelegenheid de tafel in de lengterichting van het koor te verlengen. Het gaat dan echter al iets lijken op het creëeren van een afzonderlijke avondmaalskapel, zooals die in enkele dorpskerkschetsen van Jan Jans, achter den kansel werd geprojecteerd, zij het ook door getoogde openingen met het kerkruim in open verbinding staande.
Nog meer geprononceerd is die gedachte in teekening gebracht in het van symboliek doortrokken ontwerp van architect Knijtijzer, waar de polygonale avondmaalskapel slechts door een smallen corridor met het kerkkoor verbonden is en door z'n centrischen aanleg aan de sanctuaria der Tempeliers herinnert.
Merkwaardig genoeg is de gedachte aan een afzonderlijke doopkapel bij niemand opgekomen, alhoewel juist de Doopsbediening zeer wel denkbaar zou zijn slechts in tegenwoordigheid van ouders en doopgetuigen en zulks zeker bij de tradities der Oud-Christelijke kerk zou aansluiten.
Het zoo even genoemde ideaal-project van Knijtijzer is een atrium rijk. In ons klimaat zou misschien een gesloten voorruimte, zooals architect Feenstra aan de remonstrantsche kerk te Arnhem zou willen toevoegen, meer aangewezen zijn. Zulke voorruimten zijn bedoeld als plaats van voorbereiding en onderlinge begroeting vóór men de kerk zelve betreedt.
Deze gedachte vindt men in breeder zin uitgewerkt in het met koepel bekroonde ontwerp van architect Baanders, waar de bovenkerk in den vorm van een Grieksch kruis gehouden, rust op een onderbouw, waarin de ontvangruimte is gelegen. Het mathematisch-symbolisch systeem, dat aan het ontwerp ten grondslag ligt, maakt het als uiting van religieuse architectuur zeer opmerkelijk, ook al sluit het niet zoozeer aan bij de binnen onze huidige Protestantsche kerk bestaande en zich ontwikkelende liturgische gebruiken.

Zoo getuigt deze kleine expositie van een ernstig zoeken naar den nieuwen bouwkunstigen vorm, die in overeenstemming is met de herlevende behoefte der jongere generatie aan een liturgisch deelhebben aan den eeredienst.
Er moge bij het geëxposeerde misschien betrekkelijk weinig zijn, dat den beschouwer onmiddellijk van z'n blijvende waarde zal overtuigen, er is veel, dat ondanks onvolkomenheid een goede belofte inhoudt en tot verdere ontwikkeling in liturgisch-reformatorischen zin kan stimuleeren.

Utrecht, Juni 1941. **DAAN JANSEN.**

ZEVENDE MEDEDEELING VAN „DE COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES".

SCHUIFRAAMKOZIJN.

Een typisch Nederlandsche constructie, welke ook in hooge mate heeft medegewerkt aan de vorming van een karakteristieke Nederlandsche woonhuis-architectuur vormt het schuifraam. De commissie heeft daarom gemeend ook aan een constructie voor het schuifraam, aangepast aan de tegenwoordige materialenpositie, volle aandacht te moeten schenken. Naast het montage-schuifraamkozijn gecombineerd met beton-steenen omrandingen heeft de commissie ook in aansluiting met de constructie voor in den opbouw te stellen lichte draairaamconstructies een constructie voor het lichte schuifraamkozijn voor den kleinen woningbouw en voor de individueele woning op het platteland en in de kleinere steden ontworpen. Houtzwaarten en aansluiting van het kozijn aan het omringende metselwerk zijn hierbij hetzelfde als bij het draairaamkozijn.
De beperking van de houtafmeting is in de eerste plaats verkregen door ook hier weder, — evenals bij de montage-kozijnen — in plaats van de veel hout en veel ijzer kostende tegenwichten Avri-patent schuifraamveeren toe te passen. Vervolgens werd het houtverbruik gereduceerd door tegen den achterkant van het eigenlijke kozijn latten te lijmen en te schroeven, die in dikte met de onderschuiframen correspondeeren. De diktemaat van het eigenlijke kozijn kon daardoor beperkt worden tot 69 mm. Men kan, in aansluiting met de genormaliseerde drie houtzwaarten voor de draairamen der zesde mededeeling de breedte der kozijnstijlen wederom nemen 60, 80 of 90 mm, terwijl voor de constructie in een spouwmuur het lichtste profiel in combinatie met een spouwlat zwaar 28 × 55 mm kan worden toegepast.
De hoekverbindingen zijn weder bedoeld met dubbele pennen en zonder ooren. Achter de eigenlijke kozijnstijlen zijn wederom tegen het doortrekken van vocht naar de binnennegge vezelcementplaten geschroefd, die ± 11 cm in het metselwerk grijpen, terwijl over den bovendorpel een strook bitumenweefsel is aangebracht welke op ½ steen afstand binnen den buitenkant van den muur tot boven de strek of latei van het binnenste muurgedeelte is opgevoerd.
De doorsnede van de stijlen en van den bovendorpel kunnen op deze wijze gereduceerd worden tot 69×60, 69×80 of 69×90 mm, met opgeschroefde en gelijmde latten zwaar 35 × 60 mm of 35 × 47 mm. Eenvoudigheidshalve is voor den bovendorpel hetzelfde profiel als voor de stijlen aangehouden, ofschoon daar een kloostersponning niet noodig is. Bij toepassing van de grootere breedten van het kozijnhout, nl. van 80 of 90 mm, verandert de steensponning van stand, waarbij de binnenste halfsteen achter den stijl doorschiet, zoodat dezelfde betimmering met nog smaller belegstukje (van 35 × 15 mm) kan worden aangehouden.
Ofschoon in het algemeen een verzwaarde onderdorpel voor het onderraam gewenscht is, zoo is het mogelijk, ook bij de gekozen dikte van het raamhout van 35 mm, een onderdorpel zonder wel te gebruiken, zooals hier in de teekening is aangegeven. De ontwerper van het gebouw zal zelf kunnen beoordeelen, in welke gevallen deze geringe bezuiniging verantwoord is.

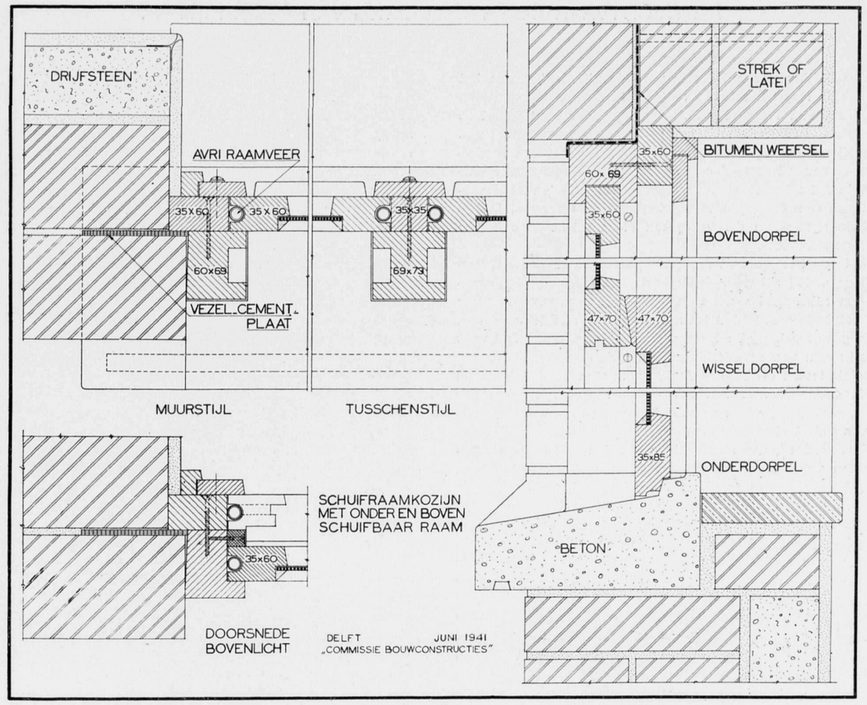

SCHAAL 1 À 5

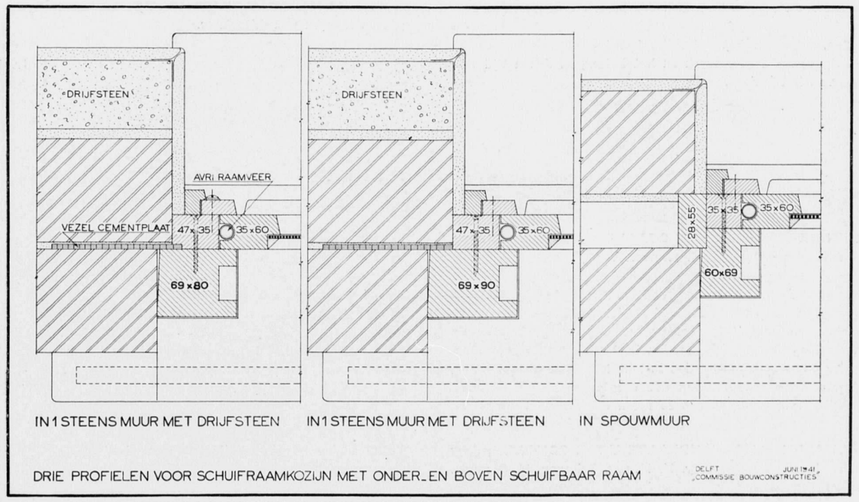

SCHAAL 1 À 5

DE RECHTVAARDIGE VERDEELING VAN OPDRACHTEN.

Bij het opstellen van de Algemeene Regelen voor de uitoefening van het Architectenberoep, welke Regelen werden vastgesteld door de vergadering van den Architectenraad van 1 Maart 1941, lezen wij onder punt 5, dat de architect verplicht is mede te werken tot een rechtvaardige verdeeling van opdrachten. We begrijpen hieruit, dat hiermede bedoeld wordt een verdeeling van opdrachten aan architecten, dus een verdeeling van komend bouwkundig werk, zoodanig dat dit werk over verscheidene architecten wordt verdeeld. De juistheid van een dergelijke verdeeling zal een ieder wel inzien. Er zijn echter enkele zijden aan dit vraagstuk die wellicht eens bezien mogen worden.

Elke architect toch is op het moment dat een opdracht hem bereikt, verheugd over dit gebeuren. Hij zal wéér een mogelijkheid zien om zijn ervaring te verrijken, om scheppend werk te verrichten, en zoodoende weer beter in staat zijn volgende opdrachten tot nog grooter perfectie te voeren, en ten bate van de gemeenschap zijn kennen en kunnen verrijken. Tevens zal hij door het verkrijgen van verscheidene opdrachten in staat zijn, zijn bureau met alle sociale lasten die daarop drukken, in stand te houden. Het verkrijgen van vele opdrachten is dan ook — vooral voor de grootere bureaux — een voorwaarde voor hun voortbestaan geworden en daarmede voor het bestaan van vele teekenaars en opzichters.

Bij een rechtvaardige verdeeling van opdrachten zal dan ook terdege rekening gehouden moeten worden met de grootte der verschillende bureaux, om te verkrijgen dat de voor een architect zooveel moeilijkheden gevende wisseling van personeel zooveel mogelijk worde voorkomen. Zoowel van den kant van den architect als van dien van het personeel gezien.

Dit als een practische zijde aan de verdeeling van opdrachten.

Er is echter nog een andere zijde aan dit vraagstuk, welke niet direkt de positie van den architect als werkgever aangaat, maar meer neigt naar zijn plaats als kunstenaar in de samenleving.

Daar, waar de architect als kunstenaar werkt — bij ontwerp, uitvoering e.d. — zal het belang van een rechtvaardige verdeeling van opdrachten eerst recht naar voren komen en in opbouwenden zin de werkzaamheid van den kunstenaar kunnen stimuleeren.

Want hoe gaat het tot nu toe veelal, daar, waar vele opdrachten binnenkomen? Heeft die architect, die de opdrachten „verwerken" moet, wel den noodigen tijd van bezinning, den zoo noodigen tijd over voor schijnbaar ledig zijn? Wordt den kunstenaar wel voldoenden tijd gelaten om ernstig te denken over den vorm dien hij geeft, over de details van zijn werk, en over alles wat het werk als kunstwerk aangaat? Is een architect met een groot of middelgroot bureau niet spoedig méér organisator, rennend van de eene conferentie naar de andere, dan rustig werkend kunstenaar? Heeft hij wel tijd om zich bezig te houden met ambachtelijke problemen, wel den tijd voor de zoo noodige „wandeling" over het werk, inplaats van de snel afgedane bespreking met opzichter en uitvoerder? Een schijnbare tegenstelling tusschen het zakelijk en kunstenaar zijn van den architect is tot een werkelijke tegenstelling geworden, waarvan het zakelijke het kunstenaar zijn heeft overwoekerd, als gevolg van het vele werk en het belang in dezen tijd van een goede organisatie van het bureau.

Gelukkig zijn er wel enkele architecten die den „noodigen tijd" nemen, maar dan ten koste van vele opdrachten. Er zijn er die één enkel werk tot taak stellen, die daaraan heel hun toewijding geven en die toewijding niet wenschen versnipperd te zien voor een aandacht aan zoovele werken. Maar het meerendeel heeft de jacht naar werk in zich, alsof het zijn van een goed architect — en daar gaat het toch om — er vanaf hing, vooral veel te maken . . .

Neen, indien we bij een nieuwe opdracht het als een plicht zouden kunnen voelen om den noodigen tijd te nemen, teneinde onze volle liefde en toewijding aan het werk te kunnen geven, dan zou de rechtvaardige verdeeling van opdrachten niet behoeven te worden gevoeld als iets dat „ook alweer van bovenaf geregeld schijnt te moeten worden".

Dan zou op die bureaux, waar veel werk geregeld binnenkomt, een weigering — hoe moeilijk die soms ook is — gemakkelijk zijn. Dan zou „neen" gezegd kunnen worden ter wille van het werk dat er is. De jacht naar nieuw werk zou plaats maken voor rust tijdens het werk. Het werk zou meer doordacht kunnen zijn — en dit is wellicht het belangrijkste voor de architectuur in haar geheel — wat onzuiver is in ons werk, wat naar mode zweemt — of die mode nu is Zweedsch, neo-een of ander (ik las laatst ergens zelfs neo-rustique), middeleeuwsch, nieuwzakelijk of cliché — zou als gevolg van het overhebben van tijd voor bezinnen, voor nadenken over vormgeving, vanzelf verdwijnen en plaats maken voor zuivere, eenvoudige en dan ook Nederlandsche bouwkunst.

Als — tenslotte — minder werk dieper doordacht zou kunnen worden, dan nu het geval is, zullen de bureaux kleiner kunnen zijn, sociale lasten lager, de verdiensten van den architect wellicht ook lager, maar de verheugenis over weer nieuw werk zal in vreugde verkeeren, de zorg om n i e u w werk zal zich wijzigen in zorg voor g o e d werk. De teekenaars en opzichters zullen meer dan nu het geval kan zijn, tot medewerkers worden, als gevolg van het nauwere contact met den architect, die nu niet meer, zoo goed en zoo kwaad als dat gaat, door zijn chef-de-bureau wordt vervangen.

Het peil van alles wat straks gebouwd zal moeten worden, zal dan én aesthetisch én technisch belangrijk stijgen. Dan zal, wat nu dikwijls op een fabricage aan den loopenden band lijkt — geestelijk en technisch — werkelijk pas b o u w e n worden.

Er is zooveel dat noodzakelijk „van bovenaf" geregeld moet worden. Met de rechtvaardige verdeeling van opdrachten kán dat ook het geval zijn. Eerder dan opgelegde voorschriften lijkt het aangewezen niet van bovenaf te laten regelen, maar van „binnenuit" zelf te regelen. En hiermede bedoel ik dat de architect een ander standpunt tegenover zijn werk zal moeten gaan innemen, dan nu het geval is. Het geestelijk aan-den-loopenden-band-staan zal hij moeten gaan verwerpen, omdat „van binnenuit" bij hem daartegen weerstand ontstaat. Omdat hij is gaan inzien dat weinig werk en goed, beter is dan veel werk en liever nog méér; met alle kwade gevolgen van dien, voor gemeenschap en architectuur.

Ir. J. W. C. BOKS, b.i.

BOEKBESPREKING.

SAMENSTELLING EN BEREKENING VAN STAALCONSTRUCTIES, door P. Büstraan. Derde druk. Deventer, Æ. E. Kluwer. 1941.

Dit boek, waarvan in 1932 de eerste druk verscheen, en dat in 1937 en 1941 herdrukt moest worden, is voornamelijk bedoeld als leerboek voor de middelbare scholen. Mechanica en grafostatica ontbreken er in, omdat deze als afzonderlijke leervakken op die scholen worden bestudeerd. Een ruime behandeling van de gelaschte staalconstructies bracht het boek geheel op de hoogte van de tegenwoordige ontwikkeling der staalconstructies. De acht hoofdstukken bespreken: materiaal en toe te laten spanningen; klink- en boutverbindingen; gelaschte verbindingen; liggers; kolommen; vakwerken; vakwerkwanden; staalconstructies van hefwerktuigen. Aan het slot volgt nog een aantal opgaven, bestaande uit vraagstukken, die bij proefwerken en bij eindexamens zijn gegeven.

In den tekst worden steeds voorbeelden uitgewerkt en berekend. Het is een echt practisch leerboek, dat — zonder uitstalling van geleerdheid — den middelbaren technici een goeden leidraad kan geven bij hun studie. Het boek is duidelijk — evenals de figuren in den tekst — en naar mijne meening een voortreffelijk leerboek.

H. G. J. S.

DE GYMNASTIEKZAAL EN DE OEFENPLAATS VOOR SCHOLEN, door Jan Wils, Prof. Dr. K. L. Gaulhofer en Dr. K. H. van Schagen. N. Samsom N.V., Alphen aan den Rijn. 1941.

Het is niet te verwonderen, dat de lichamelijke oefening in den tijd dien wij beleven meer belangstelling ondervindt. In de scholen wordt volledig onderwijs in dat vak ingevoerd, zoodat het begrijpelijk is, dat er een boekje verschijnt, waarin enkele aanwijzingen worden gegeven. De samenstellers bestaan uit een architect en twee mannen, die met de practijk van de lichamelijke schoolopvoeding vertrouwd zijn, zoodat allerlei inzichten uit die practijk in het boekje naar voren komen. Als afzonderlijke uitgave zal nog een deeltje volgen, dat speciaal de eischen die gesteld moeten worden aan het speelterrein zal behandelen.

In een viertal hoofdstukken worden achtereenvolgens de gymnastiekzaal, de oefenplaats en het speelterrein, verbouwde en verbeterde gymnastieklokalen, en de gymnastiektoestellen door de schrijvers behandeld.

Een klein boekje, dat — voor wie het noodig hebben — allerlei wetenswaardigs bevat.

H. G. J. S.

KORT VERSLAG VAN DE BEZICHTIGING VAN DE COÖPERATIEVE STOOMZUIVELFABRIEK EN HET NIEUWE RAADHUIS VAN HAAKSBERGEN DOOR DE LEDEN VAN DEN KRING HENGELO (O.) OP ZATERDAG 14 JUNI 1941.

Twee en twintig leden van de Kring Hengelo hadden zich opgegeven voor het medemaken van een vergadering met excursie, te houden in Haaksbergen.

Voor het houden van de vergadering werd het keurige vergaderzaaltje van de Zuivelfabriek welwillend door den Directeur der fabriek ter beschikking gesteld, en wat bovenal werd gewaardeerd, was wel het feit, dat den leden zelfs koffie en sigaren werden geoffreerd.

Na afloop van de vergadering, welke niet al te lang mocht duren, werd onder leiding van den assistent van den Directeur een rondgang gemaakt door de vier jaren geleden gebouwde fabriek van vrij grooten omvang. Niet alleen werd ons een inzicht gegeven in de technische bijzonderheden van den bouw, maar tevens in die van het bedrijf.

De bezoekers kregen heerlijke visioenen van melk, room en boter, maar tevens een zeer goeden indruk van de vele hygiënische eischen, welke aan een dergelijk bedrijf worden gesteld en waaraan architect Feenstra (Arch. Bur. Feenstra en v. Broekhuizen Arnhem-Hengelo) een goede oplossing heeft weten te geven en waarin hij zeker geslaagd is, zoowel in de ligging van de verschillende lokalen, als in de wijze waarop licht- en luchttoetreding is bereikt of verhinderd.

Natuurlijk was er critiek, losse of geschilferde tegels, uitgeslagen muren, kunnen nu eenmaal geen genade vinden in de oogen van bouwmeesters.

Na een zeer genoeglijke koffie- en broodmaaltijd ging het gezelschap naar het Raadhuis, dat kort geleden gereed is gekomen.

Het gezelschap werd in de Raadzaal zeer hartelijk door den Burgemeester ontvangen, welke na een prettig woord van welkom en aanbieding van een nog goede sigaar, zoowel voor het een als voor het andere door onzen w.n. voorzitter hartelijk werd bedankt. De meer technische uiteenzetting werd door den Burgemeester overgelaten aan ons kringlid den heer Huis in 't Veld, gemeente-architect van Haaksbergen.

Na een degelijke uiteenzetting, beantwoording van diverse vragen, werd onder leiding van den heer Huis in 't Veld, die zoowel bij de voorbereiding *van de plannen als bij de uitvoering daarvan een groot aandeel mocht hebben*, een rondgang gemaakt.

Met een groot genoegen hebben de aanwezigen kennis genomen van de schepping van de architecten Ir. Jos. Th. J. Cuipers en diens zoon Pierre.

Zoowel wat indeeling en inrichting betreft viel er zeer veel te waardeeren. Ook hier natuurlijk wel eenige critiek, de eene wilde in de Raadzaal wat minder, in de afdeeling Secretarie weer meer licht, enz.

Over de uitvoering, de aannemer was H. ter Braak uit Haaksbergen, was men algemeen vol lof.

Niet onaardig is het hoe technische puzzles de architecten kunnen bezighouden. Ruim een twintig kringleden hebben 10 minuten lang hun hoofd in den nek gehouden om te ontdekken op welke wijze een bepaalde constructie moest, zou of kon zijn opgelost. Zij hebben het ondanks hun groot aantal niet kunnen ontdekken en toen de kringleden uit Hengelo de terugreis per fiets zouden aanvaarden, bleek het dat de b.i. van dit gezelschap verlaat was, vermoedelijk omdat deze op zijn eentje nog weer een onderzoek naar de niet opgeloste puzzle had ingesteld.

Het is te begrijpen, dat de w.n. voorzitter volle instemming verkreeg bij zijn dankwoord aan het lid Huis in 't Veld voor zijn uiteenzetting en leiding bij den rondgang.

Na nog een kopje thee of borrel, werd na een woord van hartelijken dank aan de leden Huis in 't Veld en Schilderman voor hun goede zorgen bij de voorbereiding van de op dezen dag gehouden excursie afscheid genomen.

H. B. v. B.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

1. NIEUWE LEDEN:

D. Bilderbeek, Brouwersweg „Berkenhoek" te Hoenderloo. — Ingedeeld bij den Kring Deventer.

ADRESWIJZIGINGEN:

M. I. van Engelen, — oud adres: Willemsparkweg 39 te Amsterdam. nieuw adres: Prins Hendriklaan 8 te Bussum.

R. J. Hoogeveen, — oud adres: Plantageweg 73 te R'dam. nieuw adres: Schiekade O.Z. 66 te R'dam. } bur.-adres. Woonhuis Tesselschadelaan 4 te Rotterdam blijft ongewijzigd.

J. Jans, — oud adres: Aastraat 12 te Almelo. nieuw adres: G. K. v. Hogendorpstraat 7 te Almelo.

J. F. van Herwerden, — oud adres: Spoorlaan 5a te Bussum. nieuw adres: Kamerling Onnesweg 46 te Bussum.

Aan H.H. Districtscommissarissen c.s. en Voorzitters en Secretarissen der Kringen van den Bond wordt verzocht bovenstaande aanvulling en adreswijzigingen in de ledenlijst te willen aanbrengen.

2. ARTIKEL 94 SUB 18 DER STATUTEN (EERECODE).

Het Dagelijksch Bestuur meent hierbij in het bijzonder de aandacht van belanghebbenden te moeten vestigen op artikel 94 sub 18.

De tekst van dit artikel luidt:

„Het is den architect, die als zoodanig en met een volle dagtaak in overheidsdienst of in eenig ander dienstverband werkzaam is, geboden: geen opdrachten, van welken aard ook, buiten zijn ambtelijken werkkring te aanvaarden dan na uitdrukkelijk verkregen toestemming van het Hoofdbestuur".

Het vestigt hierbij in het bijzonder de aandacht op de clausule: „van welken aard ook", aangezien er licht de opvatting kan post vatten, dat het hier alleen gaat om zuivere bouwopdrachten. Dit is niet het geval. Van welken aard ook de opdracht moge zijn, voor het aanvaarden ervan is eerst toestemming van het Hoofdbestuur noodig.

Voorts vallen ook functies in Schoonheidscommissies e.d., een supervisorschap etc. onder deze bepaling.

Het Dagelijksch Bestuur meent er hierbij op te moeten wijzen, dat het vooral in de huidige omstandigheden noodzakelijk is, dat met de beteekenis van dit artikel rekening wordt gehouden.

HET DAGELIJKSCH BESTUUR.

3. KRINGREISKASSEN.

Zooals reeds in de Officieele Mededeelingen van de vorige week is medegedeeld, is aan de Voorzitters der Kringen een concept-reglement voor kringreiskassen toegezonden, met het verzoek deze regeling in de kringen te doen behandelen.

Het concept der regeling, zooals deze in de kringen behandeld zal worden, luidt als volgt:

CONCEPT REGLEMENT KRINGREISKASSEN.

Art. 1. D o e l. Met het doel de onkosten, verbonden aan het bezoeken van Kringvergaderingen, gelijkelijk over alle leden van den Kring te verdeelen, wordt in elken Kring een reiskas gesticht.

Art. 2. B e h e e r. Het beheer van de kas is opgedragen aan den Kringpenningmeester.

Art. 3. U i t k e e r i n g e n. Uit de kas worden aan de Kringleden vergoed alle reiskosten, door hen gemaakt ten behoeve van het bezoek van Kringvergaderingen. Ingeval de hiertoe af te leggen afstanden zoo groot of de reisgelegenheden van dien aard zijn, dat overnachten noodzakelijk is, worden de hieraan noodzakelijk verbonden kosten als reiskosten beschouwd.
De uitkeeringen geschieden eens per jaar in de maand Januari en wel aan de hand van reiskasvorderingen.

Art. 4. R e i s k a s v o r d e r i n g e n. De reiskasvorderingen, bedoeld in art. 3 worden na elke kringvergadering in den vorm van een verzamellijst opgemaakt door den Kringsecretaris. De verzamellijst bevat de namen der aanwezige leden, benevens het bedrag der door elk hunner betaalde reiskosten.

Art. 5. H o o f d e l i j k e o m s l a g. Aan de hand van de verzamellijsten, bedoeld in art. 4, stelt de Kringpenningmeester den hoofdelijken omslag vast. Deze is gelijk aan het totale bedrag van alle reiskasvorderingen, gedeeld door het aantal Kringleden.

Art. 6. I n n i n g v a n d e n o m s l a g. De Hoofdelijke omslag wordt in de maand December door den Kringpenningmeester geïnd.

Aldus vastgesteld enz.

VERZONDEN ADRESSEN.

4. Het Dagelijksch Bestuur zond op 12 Juni j.l. een schrijven aan het Gemeentebestuur van Zeist, met het verzoek den voorgenomen bouw van 100 woningen in handen te stellen van één of meer particuliere architecten, te Zeist of elders woonachtig. Het adres luidde als volgt:

Aan het Gemeentebestuur van ZEIST.

Edelachtbare Heeren,
Het Dagelijksch Bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten heeft hierbij de eer Uwe aandacht te vragen voor het volgende.
Naar wij vernamen bestaat er bij Uw Gemeentebestuur het voornemen over te gaan tot het bouwen van een 100-tal arbeiderswoningen.
In verband daarmede zouden wij U willen opmerkzaam maken op de positie van de particuliere architecten, die voor den arbeiderswoningbouw in ons land zeer veel hebben gepresteerd, zoowel wat betreft de verbetering van de arbeiderswoning op zichzelf, als de technische en architectonische verzorging daarvan.
Nu onder de huidige omstandigheden de meeste particuliere architecten van opdrachten zijn verstoken en onder hen een groote werkloosheid dreigt te ontstaan, zouden wij er bij U met klem op willen aandringen bij den bouw van het bedoelde 100-tal arbeiderswoningen één of enkele particuliere architecten uit Zeist en/of omgeving te willen inschakelen.

5. Het Dagelijksch Bestuur zond op 11 Juni j.l. een adres aan het Gemeentebestuur van Velsen met betrekking tot het uitschrijven van een openbare prijsvraag voor den bouw van een nieuw Raadhuis in die Gemeente. De inhoud van dit adres was als volgt:

Aan het Gemeentebestuur van VELSEN.

Edelachtbare Heeren,
Hierbij heeft het Dagelijksch Bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten de eer U te berichten, dat het met waardeering heeft kennis genomen van Uw voorstel aan den Gemeenteraad om voor den bouw van een nieuw Raadhuis in Uwe Gemeente een openbare prijsvraag uit te schrijven.
Nu in verband met het besprokene in de Raadsvergadering van 27 Mei j.l., waarbij aan U o.m. een onderzoek is verzocht naar de mogelijkheid om bij den Raadhuisbouw gebruik te maken van de diensten van Gemeentewerken, zij het ons vergund U mede te deelen, dat wij tegenover U de aanvankelijk gekozen weg van de prijsvraag zouden willen blijven aanbevelen.
Daarvoor pleiten vooral twee redenen, welke onderling verband met elkaar houden. De eerste reden zien wij in de wenschelijkheid om in de huidige omstandigheden, welke vele architecten met gebrek aan opdrachten bedreigen, hun de gelegenheid te geven hunne gedachten op de uitwerking van een aantrekkelijke en voorname bouwkunstige opgaaf te concentreeren. De andere reden is dat, juist door het feit dat vele architecten, waaronder ook zeer bekwame, verstoken zijn van opdrachten, een groote deelname aan deze prijsvraag te verwachten is, waardoor er kans bestaat dat de prijsvraag verschillende uitnemende projecten zal opleveren.
Om deze redenen bevelen wij U aan Uw aanvankelijk voornemen om een openbare prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis van Velsen uit te schrijven, te handhaven.

6. ADRES INZAKE INSCHAKELING ARCHITECTEN BIJ BEBOUWING N.O. POLDER.
Nu verwacht kan worden dat de Noord Oost Polder in den loop van het jaar drooggemalen zal zijn, en overgegaan zal worden tot het bebouwen van dien polder, heeft het Dagel. Bestuur zich op 11 Juni j.l. gewend tot de Directie van de Zuiderzeewerken met het verzoek bij de te stichten bouwwerken zooveel mogelijk particuliere architecten in te schakelen. Dit adres luidde:

Aan de Directie van de Zuiderzeewerken, 'S-GRAVENHAGE.

Weled. Geb. Heeren,
Hierbij heeft het Dagelijksch Bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten de eer Uwe aandacht te vragen voor het volgende:
Nu de Noord-Oost Polder wordt drooggemalen en naar men verwacht, nog in den loop van dit jaar zal droog vallen, zal binnen afzienbaren tijd met de bebouwing van de drooggelegde gronden moeten worden aangevangen, en zullen daar straks woonhuizen, winkels, boerderijen, arbeiderswoningen en bedrijfsgebouwen, alsmede kerken en scholen en andere openbare gebouwen moeten worden gebouwd.
In verband daarmede verzoeken wij U reeds thans een onderzoek te doen instellen naar een doeltreffende regeling, waarbij het inschakelen van zooveel mogelijk particuliere architecten bij de te stichten bouwwerken, waaronder wij ook en vooral de boerderij- en woningbouw zouden willen begrijpen, gewaarborgd wordt.
Wij wijzen hierbij op het voorbeeld te Rotterdam, waar thans veel gebouwd zal moeten worden en waarbij de particuliere architecten betrokken zullen zijn. Evenals hier, waar ter bereiking van een zoo gunstig mogelijke harmonie tusschen de verschillende bouwkunstuitingen, verschillende bekwame architecten als supervisors over de verschillende ontwerpen zijn aangesteld, ware voor de bebouwing van den Noord-Oostpolder een centrale leiding in te stellen, waarin deskundigen op het gebied van architectuur en deskundigen op het gebied van landschapsschoon, zouden dienen te worden benoemd.
Is het inschakelen van den particulieren architect reeds aangewezen uit de overweging dat het landschapsbeeld daardoor een rijker en meer gevarieerd aspect zal kunnen opleveren, onder de huidige omstandigheden pleit daarvoor bovendien het feit, dat het arbeidsveld van de particuliere architecten door gebrek aan opdrachten geheel ingeschrompeld dreigt te worden, zoodat het openstellen van werkgelegenheid daar, waar van de inzichten en jarenlange ervaring van vele bekwame vakmenschen voordeel kan worden getrokken, ook uit maatschappelijk oogpunt aandacht verdient.
Wij zouden het op prijs stellen Uwe gevoelens ten aanzien van het bovenstaande te mogen vernemen en verblijven,

Het Dagelijksch Bestuur.

7. INHOUD VAN DEN BRIEF VAN DEN ALGEMEEN GEMACHTIGDE VOOR DEN WEDEROPBOUW EN VOOR DE BOUWNIJVERHEID AAN HET HOOFDBESTUUR VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.
Wij ontvingen in antwoord op onzen brief aan den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid, welken wij opnamen in onze vorige officieele mededeelingen, een uitvoerig antwoord van Dr. Ir. Ringers. Wij plaatsen dit antwoord, waar door ons enkele passages voor de duidelijkheid zijn gespatieerd. Het Dagelijksch Bestuur.

's-Gravenhage, 13 Juni 1941.

Van den inhoud van Uw schrijven dd. 7 Juni heb ik met belangstelling kennis genomen. U stelt daarin het vraagstuk der architectenkeuze voor den wederopbouw opnieuw aan de orde, daarbij wijzende op Uw telegram van 10 Augustus 1940.
Ik heb gedurende de periode, dat de wederopbouw-werkzaamheden in gang zijn, de architectonische zijde daarvan nauwlettend gevolgd. De regelingen welke in verband daarmede zijn uitgevaardigd zijn in de practijk gehanteerd met alle soepelheid welke toelaatbaar was.
Zoo heeft het begrip „architectenlijst" geenszins geleid tot de al dan niet willekeurige „uitverkiezing" van een aantal bevoorrechte architecten. De bepaling, dat iedere getroffene zijn eigen architectenkeuze mag voorleggen aan de architectencommissies en dat deze commissies elk geval afzonderlijk te beoordeelen hebben, wordt steeds weer opnieuw ter kennis van de betrokkenen gebracht. Slechts daar waar het karakter van het te bouwen stadsdeel bijzondere maatregelen eischt, b.v. in Middelburg, wordt een strengere selectie en een bewuste beperking van het aantal architecten toegepast. De persoon van Ir. Verhagen, die te Middelburg als architectonisch leider van den herbouw optreedt, in nauwe samenwerking met de architectencommissie, is mij borg voor de grootst mogelijke soepelheid en rechtvaardigheid.
Cumulatie van opdrachten is moeilijk te voorkomen. Veel hangt daarbij af van de persoonlijke opvattingen van den architect omtrent wat hij „aan kan". Terecht heeft overigens de door den B.N.A. benoemde Architectenraad het bevorderen van een rechtvaardige verdeeling der opdrachten in de eerste plaats aan den architect zelf opgelegd (zie Algemeene Regelen B 5) als een eerezaak jegens zijn collega's.
Enkele gevallen van cumulatie zijn mij ter oore gekomen en ik heb niet geaarzeld daartegen maatregelen te nemen.
Veelal ging het hier echter om een (begrijpelijke) voorkeur van plaatselijke opdrachtgevers voor enkele plaatselijke architecten. Ik laat daarbij in het midden in hoeverre deze voorkeur rechtstreeks of zijdelings vanwege de architecten is aangemoedigd. Terecht worden deze methoden in de Algemeene Regelen (C) door den Architectenraad veroordeeld.
Een belangrijk punt bij dit alles is het feit, dat niet de overheid of een van haar organen maar de getroffene zelf de opdrachtgever voor den wederopbouw is en dus het recht heeft den architect voor zijn pand te kiezen. Mijn taak moet zich hier beperken tot raadgeven en het voorkomen van onbillijkheden of voor de toekomst niet te verantwoorden fouten.
Het door U aanbevolen systeem van „leidende architecten", die zich een bepaald aantal jongere collega's als medewerkers zouden moeten assumeeren, is alleen dan goed door te voeren, als ook de opdrachten alle van overheidswege worden verleend, hetgeen op grond van het bovenstaande principe nu eenmaal niet het geval is. Het goede element in Uw systeem, n.l. de leiding van bekwame ouderen over een aantal collega's, komt echter m.i. volledig tot zijn recht bij de samenwerking tusschen architect en supervisor zooals deze in alle belangrijke centra van den wederopbouw is georganiseerd. De regeling voor Rotterdam, waar een dertiental der bekwaamste Nederlandsche architecten als supervisor zal optreden, zal naar mijn meening hiervoor het bewijs kunnen leveren.
Het — door de overheid van boven af — begrenzen van de hoeveelheid werk voor één architect achtik, zonder in grove onbillijkheden te vervallen, onmogelijk. Het architectenwerk is — gelukkig — nog zoo wisselend en veelzijdig, dat hier geen algemeene maatregelen zijn te formuleeren, welke ook in de praktijk goed zullen werken.
Ik ben echter gaarne bereid in afzonderlijke gevallen maatregelen te overwegen, wanneer dit in het belang van den wederopbouw zou zijn.

De Algemeen Gemachtigde,
(w.g.) J. A. RINGERS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 26

28 JUNI 1941

COMMISSARIS VOOR NIET-COMMERCIEELE VEREENIGINGEN EN STICHTINGEN, 'S-GRAVENHAGE.

's-Gravenhage, 18 Juni 1941.

BESCHIKKING

Inzake: MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN, gevestigd te Amsterdam, Weteringschans 102.

Op grond van de verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied tot herordening van de niet-commercieele vereenigingen en stichtingen van 28 Februari 1941 (Verordeningsblad voor het bezette Nederlandsche gebied No. 8, verordening no. 41) heb ik beschikt:

a) dat het volledig bestuur van bovengenoemde vereeniging met ingang van heden van zijn functie is ontheven,

b) dat met de algemeene leiding van bovengenoemde vereeniging is belast:

B. BOEZEMAN

te 's-Gravenhage, Scheveningschelaan 115;

(w.g.) MÜLLER LEHNING,
Commissaris
voor niet-commercieele Vereenigingen en Stichtingen.

AAN DE LEDEN,

Bij de aanvaarding van mijn functie als Gemachtigde van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A., lijkt het mij gewenscht enkele woorden tot U te richten.

Dat deze maatregel komen moest hebben velen van U verwacht en heeft vele anderen volkomen verrast. Het heeft geen zin hierover te praten. Ik zou U willen verzoeken de komende maatregelen rustig af te wachten, want deze worden genomen alleen in het belang van den geheelen Nederlandschen architectenstand.

Ik verzoek U verder dringend U te onthouden van iedere demonstratie die uitgelegd zou kunnen worden als tegenwerking van de beschikking, zooals deze boven is afgedrukt. Bedanken voor het lidmaatschap bezien uit bovenstaande overweging, is onverstandig, temeer waar binnenkort alle architecten, ook niet-leden, verplicht zijn zich aan te melden, willen zij in de toekomst de mogelijkheid behouden hun vak te mogen uitoefenen. Het spreekt haast vanzelf, dat de in te stellen Raad van Beoordeeling, welke Raad tot taak krijgt de vak-bekwaamheid van alle architecten te beoordeelen, tevens de gezindheid onder de loupe zal nemen van diegenen, die meenden de nieuwe orde te kunnen saboteeren.

Verder roep ik Uw aller medewerking in tot het slagen van den opbouw van den Nederlandschen architectenstand, opdat eindelijk orde zal komen waar jarenlang wanorde heeft geheerscht, opdat allen architecten, ieder naar zijn capaciteit en intellect, een behoorlijk bestaan kan worden verzekerd.

Tenslotte treft U onder „officieele mededeelingen" reeds enkele getroffen maatregelen aan, in het vervolg zullen deze steeds op die plaats worden gepubliceerd. Leden, die meenen wenschen kenbaar te moeten maken, worden verzocht dit schriftelijk te doen aan het Secretariaat. Besprekingen alleen na voorafgaande afspraak met het Secretariaat.

Amsterdam, 21 Juni 1941.

De Gemachtigde:
B. BOEZEMAN.

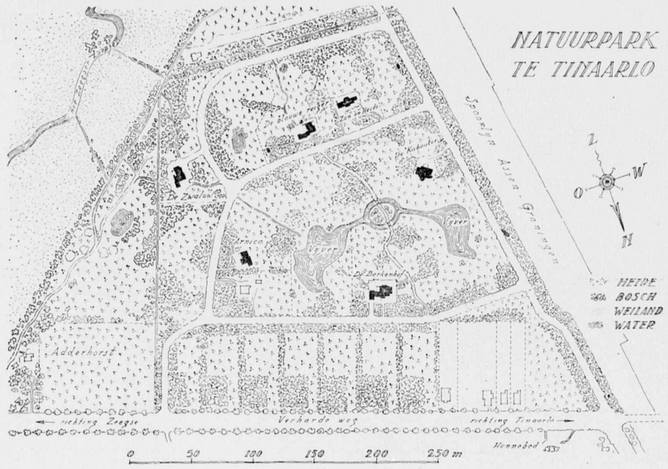

HET NATUURPARK TE TINAARLO.

Vele lezers zullen zich herinneren, dat op de lagere school de kennis van Drenthe werd bijgebracht door middel van een schoolplaat, waarop ter linker zijde een hunnebed voorkwam; voorts een slingerende zandweg en op den achtergrond wat zandverstuivingen en bosschen. Een kudde schapen met scheper en hond illustreerde de verlatenheid en eenzaamheid van het landschap.

Welnu, deze schoolplaat werd in het begin van deze eeuw vervaardigd door den kunstschilder B. Bueninck en wel in de onmiddellijke nabijheid van het station Vries-Zuidlaren aan den Spoorweg Assen-Groningen. Het op de schoolplaat voorkomende heideveld tegenover het hunnebed was het eigendom van de gemeente Vries. Het was een karakteristiek Drentsch heideveld, waar de hooge struikheide werd afgewisseld door lager gelegen dopheide en waar de vochtige plaatsen de blauwe klokjesgentiaan, de gele tormentil en de vleeschetende zonnedauw gedijen. Achter dit heideveld lag een strook groenland, het stroomgebied van een Drentsch beekje, genaamd het Zeegser loopje, dat eenige kilometers verder uitmondt in de Drentsche A.

De afwisselende schoonheid van dit landschap werd ontdekt door den thans overleden Groningschen Hoogleeraar Prof. Dr. A. van Veldhuizen. Deze natuurliefhebber wist eenige perceelen bosch, weide- en heidegrond in zijn bezit te krijgen en noemde deze bezitting „Adderhorst". In zijn boekwerk „Op en om Adderhorst" geeft deze Hoogleeraar in bevattelijke taal een verhandeling over de historie van deze streek, alsmede van de flora, fauna, volksgewoonten en al wat daarmede samenhangt.

„Adderhorst" vormt den achtergrond van de schoolplaat van Bueninck. Het heideveld op den voorgrond tusschen „Adderhorst" en de spoorbaan kreeg aanvankelijk nog geen bestemming. Wel waren er verschillende plannen. Zoo is er een plan geweest voor een kindersanatorium en later voor een tuindorp, waar een plan voor werd ontworpen door Ir. Mulock Houwer, den thans overleden Directeur van Gemeentewerken te Groningen. Het bleef echter bij plannen, totdat Mr. Molhuysen, toentertijd Burgemeester van Vries, het initiatief nam tot een plan, dat wèl tot uitvoering kwam. Het heideveld werd door de Nederlandsche Heidemaatschappij in werkverschaffing herschapen in een natuurpark van ongemeene bekoring. De heideplassen werden uitgediept tot vijvers; breede zandwegen werden aangelegd, terwijl de heide gedeeltelijk werd beboscht op zoodanige wijze, dat fraaie doorkijken ontstonden tusschen de beboschte gedeelten.

Naald- en loofhout wisselen elkaar af; van het naaldhout domineert de larix, de naaldboom, die in den herfst zijn naalden verliest en in het prille voorjaar prijkt met een teergroen waas. Het loofhout omvat karakteristieke Drentsche boomen zooals de berk, lijsterbes, vogelkers, els en ook beuken en Amerikaansche eiken. De vakkundige keuze van deze beplanting is oorzaak, dat het landschap elk seizoen zijn eigen kleurwerking en bekoring heeft.

Het natuurpark is bestemd om te worden bebouwd met zomerhuizen. Een verkavelingsplan is niet gemaakt; wel is uitgegaan van de gedachte, dat de woningen op een behoorlijken afstand van elkaar komen te liggen en dat de terreinen ongeveer ¼ - ½ H.A. groot zullen moeten zijn.

Zoowel voor den opdrachtgever als voor den architect geeft het een ongekend gevoel van vrijheid bij het bepalen van de bouwplaats en bij het maken van een plan niet te zijn gebonden door een verkavelingsplan, door dwingende rooilijnen of door bebouwingsvoorschriften, behoudens dan de eischen der plaatselijke bouwverordening.

Toch blijkt deze vrijheid bij nader inzien een beperkt karakter te dragen. Want het landschap of de streek, waarin gebouwd wordt, stelt aan den architect vaak dwingender en strenger eischen dan de door de overheid uitgevaardigde bouwvoorschriften.

Volgt hier nu uit, dat woningen in een bepaalde streek een uniforme vormgeving en kleurwerking vertoonen? M.i. niet, want bij aandachtig beschouwen der natuur blijkt een bepaald landschapsbeeld een oneindige variatie in vormen en kleuren te zien te geven. En waar dus de natuur zelve o.a. in boom, plant en struik zulk een verscheidenheid van vormen en kleuren vertoont, zoo zou het van „eigen" wijsheid getuigen de verscheidenheid in aard en karakter der menschen en daarmede

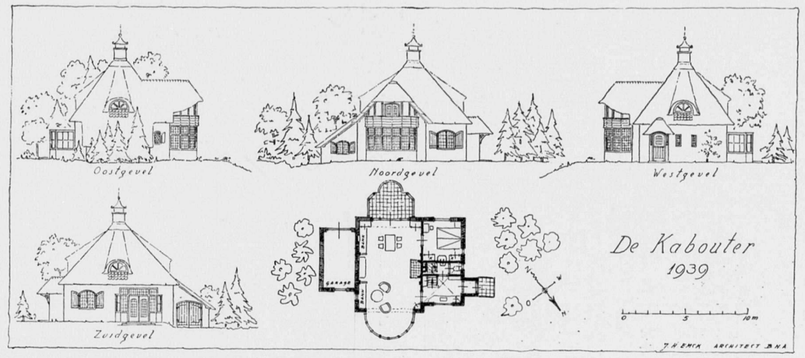

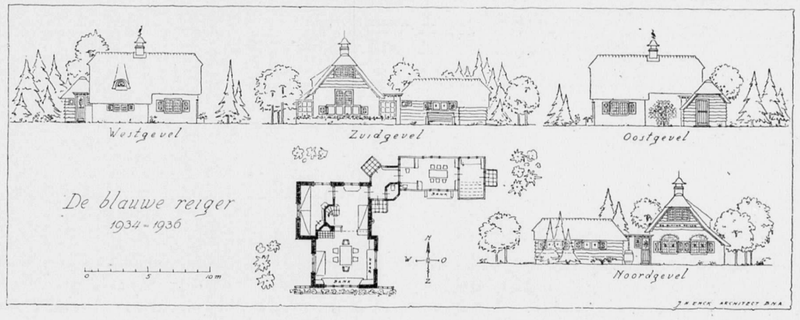

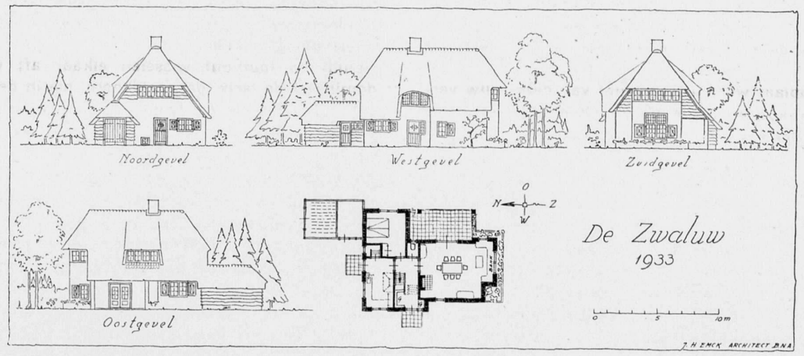

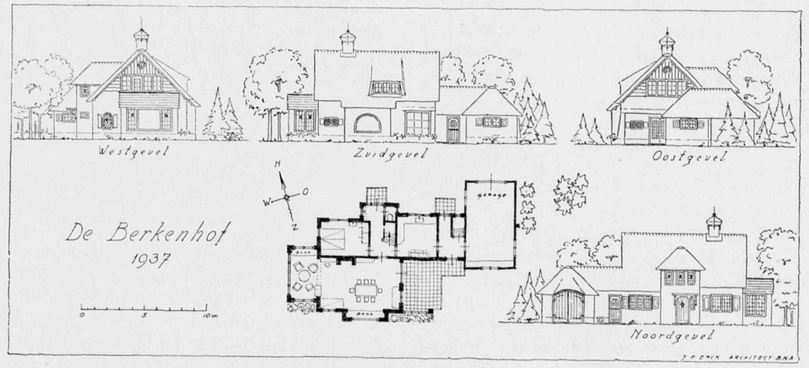

VILLA'S IN HET NATUURPARK TE TINAARLO (DR.). J. H. EMCK, ARCHITECT
SCHAAL 1 A 400

„DE BERKENHOF"

„DE BLAUWE REIGER"

„DE ZWALUW"

„DE KABOUTER"

VILLA'S IN HET NATUURPARK TE TINAARLO. J. H. EMCK, ARCHITECT

van hun woningen te willen ontkennen. Bij de zakelijke besprekingen, welke de architect met zijn opdrachtgevers voert, beluistert hij, zij het onbewust, tegelijkertijd iets van de geestesgesteldheid of zoo men het noemen wil van de persoonlijkheid van den opdrachtgever. En onwillekeurig zullen de woningen dan ook iets van den eigen aard van hun bewoners weerspiegelen.

Korte toelichting bij een viertal hier gereproduceerde ontwerpen.

De „Zwaluw".
Een zomerhuis voor een groot gezin met inwonende dienstbode. De hoofdverlichting van de woonkamer geschiedt door een hooggeplaatst kruiskozijn in den zuidgevel. Voor dit venster een bank, waar de gezinsleden o.a. kunnen vertoeven tijdens het tafeldekken en afnemen. Op den beganen grond de slaapkamer der ouders; in de kapverdieping bevinden zich vier slaapkamers.

„De Blauwe Reiger".
Een eigen zomerhuis voor ons gezin met drie jonge kinderen. De bouw geschiedde in twee etappen. In 1934 werd een houten gebouwtje gezet, uitsluitend bestemd voor dagverblijf. Twee jaar later vond een uitbreiding plaats, waarbij het steenen huis loodrecht op het bestaande houten huisje werd geplaatst; met het ingangsportaal als verbindingslid. Het houten dagverblijf werd als eetkamer-keuken ingericht. De woonkamer bestaat uit een laag voorgedeelte en een hooger achtergedeelte. Boven den open haard werd een nisje gespaard voor een terra-cotta beeldje van den beeldhouwer Valk.

„De Berkenhof".
Een ruim zomerhuis voor een groot gezin met inwonende dienstbode. Keuken daarom gescheiden van de woonkamer door het trappenhuis. Verbinding tusschen garage en keuken door een bijkeuken met dienstingang. Slaapkamer der ouders op den beganen grond; in de kapverdieping bevinden zich drie slaapkamers.

„De Kabouter".
Een luxe zomerhuis voor een kinderloos echtpaar zonder inwonende dienstbode. Een speciale wensch van den opdrachtgever was een symmetrische woonkamer. Het huis is voorzien van electrisch licht, koud- en warmwatervoorziening, een volautomatische oliestookinrichting, parketvloeren en eikenhouten betimmeringen in woon- en slaapkamer.

Het interieur der woningen werd geheel of gedeeltelijk door mij verzorgd. Bij enkele huizen is eenig gebrandschilderd glas in lood toegepast; de overige ontwerpen hiervoor werden vervaardigd door de leerlingen of oud-leerlingen der kunstnijverheidsschool te Groningen. De motieven werden in hoofdzaak ontleend aan het Drentsche landleven.

J. H. EMCK, Architect.

VAN HET BESTUUR VAN HET GENOOTSCHAP A. ET A.

OP HET FORUM 11, 12, 13 EN 14 JUNI 1941.

De eerste leergang van A et A is gehouden en ligt weer achter ons, vergleden met ongeloofelijke snelheid achter het wentelende wiel van den tijd. Reeds is hij geworden als herinnering aan een schoonen droom, waarvan men kern noch begrenzing weet, die is als iets dat tastbaar lijkt en dat nimmer worden kan; iets als een schoone tuin waarin de geest zich telkens opnieuw vermeit en verfrischt; waarin de geest zich spiegelt in het blanke oppervlak van koele vijvers of tast naar den onafzienbaren einder, zich baadt in de rust van de donkere geheimzinnigheid van het woud of meedrijft met de voortgaande wolken in het doorzichtige blauw van de lucht.
Een feest van den geest.
En een feest van menschen van goeden wille.
Zoo was onze eerste ervaring op het Forum, dat A et A scheppen wil.
We waren vol verwachting toen wij erheen togen en ik weet zeker, dat wij dat allen waren, zonder uitzondering.
De plaats van dezen leergang was het Maarten-Maartenshuis, halverwege Maarn en Doorn, boven op den heuvelrug van het Utrechtsche land, te midden van de bosschen in een weldadige sfeer van rust en aanraking met de natuur.
De namiddag en avond van aankomst waren bestemd voor bijeenkomst, begroeting en kennismaking.
De beide volgende dagen en avonden en de Zaterdagmorgen werden gevuld door het werkprogramma, dat in het algemeen het karakter van bezinning droeg, een uitstekende gedachte om den eersten leergang op te baseeren.
Het was een aansluiting op de eerste inleiding van 29 Maart j.l. door Prof. Granpré Molière, waarin ook van deze bezinning sprake was en waarin van het (her)winnen van een (gemeenschappelijke) levenshouding en van het elkander vinden en begrijpen werd uiteengezet dat daarvoor het meest noodige is „verstandelijke vorming" en het meest aangewezen middel „leergangen en studiekringen".
Voortbouwende op de daarin ontwikkelde gedachten, opende Prof. Granpré Molière op 12 Juni de rij van inleiders met een beschouwing, die als titel droeg „Het algemeene, het eigentijdsche en het eigenlandsche van de kunst".
Elk wezen streeft naar de voltooiing van zijn natuur, d.i. naar de harmonie der deelen, en voor zooveel zelf deel van de harmonie in het geheel.
Hierop ontwikkelt Prof. Granpré Molière de begrippen van orde en derzelver componenten die voor den mensch geestelijk en stoffelijk zijn; van de menschelijke natuur, die gericht is op de harmonie van de menschen onderling: broederschap; van de drievoudige ontwikkeling van den mensch en van zijn gerichtheid op de bron van het goede, vallende onder de deugd van den eerbied.
Hij stelt den geest als eindeloos rijk, de stof als eindeloos bepaalbaar, waaruit volgt, dat de individueele en collectieve volmaaktheid eindeloos ver ligt. De middelen om een bepaald, nabij liggend doel te bereiken zal zijn al eindeloos, de middelen tot een meer verwijderd doel kunnen door den mensch niet zonder meer worden ingezien. Hiervoor is scholing en ervaring noodig en voor sommige cultuurgoederen is een heele menschheids-ervaring noodig; de menschheid is daarin als één mensch, die voortdurend leert en ervaring opdoet.
De daden van den mensch vallen onder wetten, regels en onmiddellijk oordeel, alleen de logica maakt uitzondering; ze past denkwetten onmiddellijk toe tot nieuw inzicht, omdat denken iets zuiver geestelijks is.
Een cultuur, stijl, volksgemeenschap bestaat in hoofdzaak in ervaring, d.i. in overlevering van regels, want ervaringsgoederen worden overgeleverd. Sommige dragen alleen bij tot het overleveren, anderen door iets oorspronkelijks er aan toe te voegen, genieën brengen zelfs nieuwe regels in gebruik, d.i. een nieuw verbond van den geest met de stof. Minder bezielde kunstenaars brengen daardoor anarchie.
Iedere cultuurkring legt zich aanvankelijk meer op het geestelijke, later meer op het stoffelijke toe. Het „nu" kenmerkt zich door overwaardeering en overcultiveering van het stoffelijke en een grooten vooruitgang van techniek, cultuurwetenschap. De

metaphysische grondslag is verloren gegaan en men was gericht, niet op uitbreiding van het ervaringsgoed, maar op afbraak van de overlevering.

Samenvattend zal de opgave van onzen tijd zijn:
1e. herstel van het primaat van den geest,
2e. onderzoek naar de wetten van maatschappij en kunst,
3e. aanknoopen aan de overlevering.

Op deze inleiding, die met groote aandacht is gevolgd, volgt een gedachtenwisseling, die het hooggestemde peil van de inleiding blijft volgen.

De middag wordt gevuld door den inleider Dr. Rüter, die van een anderen en meer historischen gezichtshoek benadert de begrippen wezen en beteekenis van het nationale en „het Nederlandsche eigene".
Met verbluffende helderheid ontwikkelt Dr. Rüter zijn inzichten daaromtrent.
In de inleiding stelt hij voorop, dat zijn beschouwingen die van den historicus zijn, die een eigen aard en werkwijze heeft. Men zoekt daarbij minder het algemeene dan het bijzondere en richt de aandacht niet in de eerste plaats op alles omvattende systemen of op wetten, die het sociale leven beheerschen.
Men kan pogen den inhoud van het begrip natie te benaderen langs twee wegen:
1e. door na te gaan, welke factoren een gemeenschap tot natie maken nl. geografische gesteldheid, taal, godsdienst, historie en komt daarbij tot de conclusie: een natie is vóór alles „een historische lotsverbondenheid";
2e. door de relatie tot staat en volk te bepalen waarvan de conclusie is dat de natie primair is, de staat secundair en dat „natie" is een zwaarder geleden begrip dan „volk"; volk kan echter ruimer zijn.
Over de ontwikkeling van de Nederlandsche natie zegt Dr. Rüter, dat er in de middeleeuwen nog geen sprake is van een natie. De politieke eenheid onder de Bourgondiërs ontwikkelt echter een zeker nationaal besef. Tijdens den opstand tegen Spanje worden de Nederlanden in twee kampen verdeeld en ontstaan inplaats van één, twee naties.
Hij behandelt dan de waarde van het Calvinisme voor den groei van onze nationale eenheid en het nationaal besef.
De moeilijkheden op den weg naar nationale eenheid zijn o.a. het provincialisme in de 17e en 18e eeuw; de intocht der vóór 1800 nog niet geassimileerde groepen binnen de natie (Roomsch-Katholieken, Protestantsche secten, de burgerij in haar geheel, de arbeiders).
Beschouwende tenslotte het nationaal eigene, spreekt hij over nationale eigenschappen, waarbij niet gesproken wordt over die, welke in den loop der tijden veranderen omdat ze afhankelijk zijn van economische, technische of sociale factoren.
Te onderkennen valt dan:
1e. Vrijheidszin en verdraagzaamheid, waarvan belicht worden de historische ontwikkeling dezer begrippen, hun relatie tot de Erasmiaansche richting en het Calvinisme, en het verband met het individualisme.
2e. Realisme en burgerlijkheid, waarvan hij een beeld doet oprijzen van de manifestatie dezer eigenschappen in het leven der natie.
De debatten over deze inleiding worden gehouden in het openluchttheater bij het huis, dat zich daartoe uitstekend leent. Het debat ontwikkelt zich op twee punten van de inleiding nl. op de vraag of en in hoeverre de sociaal-democratie omstreeks 1900 een eigen stempel op de cultuur heeft kunnen drukken en op de vraag of de vorming eener natie feitelijk niet eerder moet worden gesteld op de potentie van innerlijke (geestelijke) waarden en saamhoorigheid, dan van uiterlijke waarden als bijv. de komst van het Bourgondische huis.
Het debat is snel en algemeen, doch helder en vast.
Prof. Molière stelt opnieuw het primaat van den geest, de historicus echter kan niet anders dan op feiten en aantoonbare bronnen zijn inzichten in de geschiedenis opbouwen.

De derde inleiding wordt in de avonduren gehouden en is eigenlijk bedoeld als een overbrugging van de meer geestelijke waarden van de beschouwingen der beide vorige inleiders, naar de meer exacte onderwerpen der drie volgenden.
Als inleider treedt op Ir W. de Bruyn met als motief „Beginselen in de Nederlandsche architectuur".
Deze baseert het eerste deel zijner inleiding op algemeene begrippen eveneens ten grondslag liggende aan de beschouwingen der beider eerste inleiders en brengt dit in het tweede deel over op de architectuur. Hij geeft in het kort een aanduiding van de wijze waarop in onze geschiedenis de verhouding „volk" met het principe „gezag", de verhouding van regent tot geregeerde en de reguleerende eminente factor zijn uiteengevallen.
Hij vindt daarvan de vertolking in de architectuur en komt daarmede op de overbrugging van de eerste naar de volgende inleiding.
In zijn beschouwing betrekt hij onze overheidsgebouwen (zwak ontwikkeld), onze woonhuizen en utiliteitsbouw (sterk ontwikkeld) en vindt in de toepassing op de ruimteverhouding geen bepaalde voorkeur en in die op figuren en getal wisselvalligheid en kleine schaal.

Het reeds ver gevorderde uur van den dag en een zekere geestelijke moeheid maakte de debatten op deze inleiding slechts kort.

De volgende dag vond ons reeds weer om half tien bijeen om den inleider Ir J. J. H. Vegter te hooren over „de verwerking der Europeesche stijlen in Nederland".
Onder 't begrip stijl zou hij willen verstaan gerichtheid van alle vorm ten aanzien van één of enkele algemeene beginselen. Verwerking van stijl treedt op naar men, ziende de verschillen tusschen de tot dan gevolgde beginselen en de nieuwe, opnieuw een keuze doet.
In den Romaanschen tijd ontstaat in Groningen en Friesland een sterk eigen bouwstijl; éénbeukige kerken met recht of halfrondgesloten koor, inwendig vierkante traveeën, gedekt telkens door een koepelgewelf; uitwendig met zadeldak en westtoren eveneens met zadeldak; baksteen of tufsteen.
In de Gothiek blijft dit type gehandhaafd ook voor grootere kerken, die als zaal- of kruiskerk worden gebouwd; baksteen. (Er zijn natuurlijk uitzonderingen).
In de andere provinciën afwijkingen die dit gemeen hebben: een streven naar halvormige kerkruimten, hetzij als zuivere hallenkerken, hetzij als breedbeukige basiliek, beide met relatief geringe hoogte, vlakke wanden, geleede pijlers of zuilen, uitwendig geen schraagbogen, uitgesproken liefde voor torenbouw, veelal van beweeglijke contour.
In den woonhuisbouw blijft de topgevel tot ruim 1600, daarna gelijktijdig met het verleggen van het accent van kerk naar woonhuis wordt het uiterlijk aanzien onder invloed van de Franschen breeder, platter en monumentaler. Inwendig groepeeren van ruimten centraal om trap. Ook in de 18e eeuw keert de topgevel telkens terug als halsgevel, klokgevel e.d.
Met de renaissance verdwijnt gaandeweg de zin voor het ambachtelijke; de kunst boet aan op grootheid in, kunstenaar en samenleving gaan uiteen.
De beweging van Ruskin-Morris en die van den Deutschen werkbond trachten ieder op haar wijze, die breuk te doen verdwijnen.

Als conclusie stelt de inleider tenslotte dat bouwkunstig het meest eigene werd gemaakt in den Romaanschen tijd in Noord-Nederland en in de Gothiek dáár en in het Westen. Eerst omstreeks 1900 treedt Nederland opnieuw naar voren — meer door het stellen van het probleem dan door de oplossing, nl. hoe den band tusschen kunst en samenleving te herstellen en hoe de kunst te bevrijden van de naturalistische subjectieve normen, die, als beginselen verheven, niet meer dan modevormen doen ontstaan.

Op deze inleiding, die met haar historischen inslag een interessante beschouwing was, volgt een levendig debat, omdat naar de meening van enkelen niet genoeg de grootheid en het sterk eigene Nederlandsche was aangetoond van de gouden eeuw: Amsterdam met zijn onvolprezen grachten.

Een merkwaardige verrassing voor alle deelnemers aan dezen leergang is, dat bij allen geestelijken kost er een zoo merkbare belangstelling blijft bestaan voor hetgeen de pot schaft en wat de keuken wel heeft kunnen klaarstoven op het bonnenmenu. Er wordt opgewekt gegeten en de veer wordt wat ontspannen door vroolijken kout over en weer en kwinkslagen, die den lever weer eens doen schudden.

Ir W. van Tijen treedt op met het onderwerp „het Nederlandsche in de bouwkunst".
Hij wenscht het terrein van de historie voor het oogenblik te verlaten en zich te bepalen bij het heden. De extra belangstelling van het nationale is er omdat wat ons vereenigt er in tot uitdrukking komt; behoefte aan saamhoorigheid op alle gebied, niet alleen vrees voor verlies van het waardevol eigene. In die stemming willen wij graag aanvoelen hoe het anderen gaat, wat hun zekerheden zijn en hun twijfel is. Het groote werk van de cultuur moet door velen tezamen worden volbracht.
Nederland is geographisch, noch volkenkundig, noch economisch typisch en duidelijk begrensd. Typisch Nederlandsch echter is onze mentaliteit, veelzijdig met de mogelijkheden van àl het omringende, maar dat alles steeds op onze eigen schaal. Geen invloed van buiten gaat ons ooit ongemerkt voorbij, maar tevens raakt er geen ooit tot algemeene geldigheid. Altijd voelen wij de noodzaak van wisselwerking en veelzijdigheid.
Het volkskarakter beïnvloedt de architectuur nooit in zijn groote algemeene bewegingen. Het nationale geeft alleen de nuance, de „couleur locale" in de bouwkunst aan. Op zijn engst genomen zijn de architectuurbewegingen West-Europeesch (Romaansch, Gothiek, Renaissance, Barok).
De Nederlandsche architectuur van onze periode is, als alle Nederlandsche architectuur, veelzijdig. Een bruikbare indeeling zou kunnen zijn:
Periode Berlage-de Bazel-Kromhout,
de Amsterdammers,
de nieuw-zakelijkere,
de traditioneelen (Molière, Kropholler),
met alle vormen van overgang en met het heele namenregister van hen, die daarbij een rol speelden.
Is het Nederlandsch karakter te waarborgen zonder veelzijdigheid? Is de Nederlandsche architectuur zichzelf zonder de bovengeschetste karakteristieke stuwing?
En wanneer dit zoo is, moeten wij dan genoegen nemen met het architectonisch en stedebouwkundig geschonden en ontluisterde aspect van Nederland, zooals wij dat thans kennen?
Geen Nederlandsche architectuur is denkbaar als geforceerde eenheid; niet door een element, een vorm, een zienswijze, een materiaal tot typisch Nederlandsch te proclameeren, met uitsluiting van het andere, kan iets waardevols bereikt worden.
Slechts een internationaal, op zijn engst eveneens West-Europeesch verschijnsel, zal een nieuw element leveren voor een levensvorm, waaraan Nederland in veelzijdigheid deel zal kunnen hebben.

De aanwezigen hebben in steeds stijgende spanning gehoord naar deze erkenning van ook positieve verdiensten in onze Nederlandsche architectuur en het debat gaat dan ook niet verder dan op enkele ondergeschikte punten in.
De aanwezigen zijn rijp voor het volgende programmapunt, dat den diepen ernst van al de voorafgegane beschouwingen met eenige scherts zal afwisselen.
Een Delftsch Bouwkundig-Studentengezelschap heeft deze taak op zich genomen en de gesteldheid en de eigenschappen van alles wat frissche jeugd is, doen ons verwachten, dat zij, die geen bezwaren kennen, daarin uitstekend zullen kunnen slagen.
Het resultaat overtreft de stoutste verwachtingen. De jongelui schrijven een prijsvraag uit onder alle aanwezigen voor een congresgebouw op het Damterrein, in twintig minuten. Tempo, tempo. Er wordt een jury benoemd, requesten met kritiek op de jury zijn al binnen vóór de jury uitspraak doet, ook al bij voorbaat op de uitspraak van de jury, en er verschijnt een ontwerp dat natuurlijk achteraf nog door welwillende geesten der jury wordt aangeboden met een uitvoerige, gemotiveerde toelichting. Ten slotte verschijnt er ook nog kritiek en waardeering op dat ontwerp van een Hooggeleerde, waarna de zaal zoo ongeveer in zwijm ligt. Ik moet U nog verklappen, dat (U moogt het aan niemand zeggen) een der prijzen gewonnen werd door een algemeen geacht en bekend Amsterdammer, die zijn geliefd rotstuintje had gespaard en het congresgebouw, mede met het oog op de ongunst der tijden, onder den grond had gelegd, zich daarmede gladdelijk afmakende van het overleggen van monumentale gevelontwerpen, zoodat hij kon volstaan met een korte toelichting, wijl de prijsvraaguitschrijvers bij voorbaat geen belang stelden in plattegronden.
De Zaterdag bracht ons het slot van deze veel te snel voorbij gegane dagen en wij schaarden ons onder het gehoor van Wieger Bruin met een voordracht „de Nederlandsche steden" en wel het specifiek Nederlandsche hiervan.
In de lage landen langs de rivieren en de zee leidde de geografische gesteldheid tot toepassing en ontwikkeling van bijzondere dorps- en stadsvormen en dorps- en stadselementen, in sterk verband met het gevormde landschap. In datzelfde deel van ons land kwam onze natie tot haar meest volledige ontwikkeling en kregen ook algemeene stadsvormen en stadselementen een sterk Nederlandsch stempel. Voor karakteristiek van den Nederlandschen stedebouw zijn landschapvorming en dorp van even zoo groot belang als de steden, doch in het kader van den leergang is beperking tot de steden noodig.
Als Nederlandsche typen diene het terpdorp (Ezinge en Nyenhove), nederzettingen om een burcht (Middelburg, den Burg). Op terp en (vlucht) burg volgen dijkbescherming en daardoor dijkdorp en dijkhavenplaats (dam - stad), streekdorp en -stad. De oudste steden, meest ontstaan als vicus-steden en burchtsteden, zijn tot ons gekomen met latere bebouwing, licht vervormd, meestal een homogeen geheel lijkend, dat echter uit een of meer kernen en verschillende uitbreidingen bestaat, bij uitzondering gemakkelijk herkenbaar door afwijkende structuur (Leiden) of zich nu nog afteekenenden afzonderlijken vorm (Kuilenburg - Deventer).
De in de middeleeuwen gestichte steden hebben sterke gemeenschap met stichtingen elders maar reeds Nederlandsche trekken (Oudewater: opnemen en verwerken van het riviertje in het rechthoekige plan en Elburg met het axiale beekgrachtje).
Als bijzondere Nederlandsche elementen kennen wij den waterrijkdom, tot binnenhaven vervormde buitenhavens (Schoonhoven, Enkhuizen) en de grachten (boombeplanting, bruggen en sluizen). Deze elementen en daarmede het leven van de

natuur verrijken vanouds onze steden, het spel van water en wind, van wind en boomen en de afwisseling der seizoenen, die zich daarmede ook binnen onze steden afteekent.
Er is een verbondenheid met den grond en het water. Geen scheiding van het getemde, dienende binnenwater door beschermende walmuren.
In de middeleeuwen zijn er al de grondslagen voor een sterk burgerlijke, in de steden veilige samenleving. Geen grandeur. De architectonische dominanten zijn niet belangrijk, hoofdzaak is het burgerlijke huis, dat intiem is en redelijk, licht en open en klein van schaal blijft. Wel is er de gratie der torens. De huizen groeien in die schaal dan ook op uit den grond waarin zij staan en vloeien over de straat heen met stoepen, hekken, trapjes, pothuizen, lantaarns en luifels.
In de tweede helft van de 16e eeuw, wanneer onze natie tot vorm komt, ontstaan ook uitgesproken stadsvormen (Klundert, uitbreiding van Enkhuizen) en in de 17e eeuw, wanneer Nederland op bijna elk gebied vooraan staat is er hier een stedebouwstijl, die opgeld doet in Europa. Er is dan uitstralen en export (Batavia en zijn her-vorming, Friederichstadt e.a. en tot slot Petersburg).
Er is een bewuster, strakker vormgeving, die, hoewel strak, nooit star is; wel klassieke inslag, geen klassicisme. Het gracht-profiel dijt zich uit en er is een zeer sterk verband tusschen het water, de boomen, de straat en de daaraan oprijzende huizen.
De kroon op den Nederlandschen Stedebouw is dan de uitleg van Amsterdam, een zeer Nederlandsche verwerking van een motief van uitheemsche ideaal-stadsplannen. Grandeur zonder zwier, ingetogenheid en vastheid.
De 18e eeuw is onvruchtbaar, in de 19e eeuw vinden we verzwakking van het nationale (Frederiksplein, Plein 1813).
Elementen die ontbreken zijn arcaden, fonteinen (geen water van heuvels of bergen), standbeelden (zwakke heldenvereering).
Onze steden zijn Nederlandsche steden, niet door enkele aanwijsbare onveranderlijk terugkeerende factoren (er zijn ook elders steden met grachten en boomenrijen) maar door een samenspel van elementen, individueel, naar locale omstandigheden verwerkt.
Men kent hier geen schematisme, elke stad heeft haar eigen karakter en alle zijn Nederlandsch.

Deze beschouwing werd verduidelijkt door verschillende stadsplannen, waarbij er waren, door Wieger Bruin zelf bewerkt naar oude kadastrale gegevens en die behalve exact bovendien een lust waren voor het oog.

In het debat worden vragen gesteld, waarom o.a. de nieuwe stad niet is behandeld, waarop de inleider zeide dit tot een punt van een volgenden leergang te kunnen maken, hier echter binnen het kader van den opzet van den leergang, bewust op historisch terrein te zijn gebleven.

Het is Berghoef op wien de niet gemakkelijke taak rust dit alles samen te vatten en hij doet dit op meesterlijke wijze.
Een woord van dank kwam hem toe voor de uitstekende wijze, waarop hij den leergang heeft geleid. Hij ging wat te demonstratief zitten ten slotte om te toonen, dat hij zich op dat moment van deze zijn moeilijke taak ontheven achtte.

Als een duveltje uit een doosje schoot toen de voorzitter van A. et A. naar voren, bedankte de inleiders, de aanwezigen, A. et A. en zichzelf en sloot daarmede den leergang.

Bescheidenlijk van achter mijn schrijftafel mag ik wel zeggen namens alle deelnemers, dat het een verfrisschend feest was en dat wij A. et A. uit den grond van ons hart voor dit schoone initiatief en de organisatie danken.

En wanneer ik nu zoo dit verslag overschouw, krijg ik neiging er een beschouwing aan toe te voegen, want ik vind toch dat er wat aan ontbreekt (typisch Nederlandsch), want typisch Nederlandsch is ook de zin voor humor. Zoo stilaan heb ik genoten van alle deelnemers, ernstig, deftig en weloverwogen en tegelijk heb ik hen kunnen beluisteren op hun andere kwaliteiten, die van den gullen lach en den humor van het leven.
Als ik U de verhalen zou schilderen van de gedragingen van de meest ernstigen onder ons op de slaapzalen; als ik U zou moeten spreken over de jongens in den man (Nederlandsche k w a - jongens dan), als ik U zou moeten schilderen, hoe ik een zeer achtenswaardig burger uit het noorden doodkalm door zijn bed zag zakken, of hoe een ander ook zeer achtenswaardig architect met een laken stond te tobben om zijn bed op te maken en waarbij de groote puzzle tenslotte voor hem was hoe lang een bed nu eigenlijk is (een laken dat naar onze meening stellig een gordijn was) of als ik U zeg dat ik leden van den Raad van orde heb gezien, die-god-betere-het, 's nachts eenvoudig uit hun pyama waren gebarsten als stellig bewijs dat dit geestelijk diner aan hun lichamelijken omvang niets, maar dan ook niets deed; als ik U verklap, dat mannen met baarden op aandoenlijke wijze biskwietjes uitdeelden en de bonbonnetjes die ze van hun vrouwen die ze thuis lieten uit dezen ernst, zelf opsnoepten; als ik U zou schilderen hoe ik acht architecten van verschillend formaat achter elkaar heb zien staan met een scheerapparaat voor één stuk spiegel en ze stuk voor stuk kans zagen uit dezen acrobatischen toer heel te voorschijn te komen; dan, ja dan zult U met mij begrijpen, dat ik mijn beschouwing niet verder behoef te houden; U bespaart mij die en is met mij verheugd, dat h è t Nederland met den toleranten geest, ook deze aspecten heeft, tot heil van zichzelf è n tot heil van ons volk.
Het Forum 1941 is voorbij, leve het Forum!

G. WESTERHOUT.

TENTOONSTELLING „EEREDIENST EN KERKBOUW" TE UTRECHT.

Ter aanvulling van het artikel van Ir. Daan Jansen over deze tentoonstelling in het vorige nummer van het B.W.A., moge ik hierbij nog vermelden dat de tentoonstelling, welke in het Gebouw, achter St. Pieter No 14 wordt gehouden nog geopend is en vervolgens dat daaraan ook een afdeeling verbonden is welke een kort overzicht van historische kerkplattegronden en -doorsneden geeft, wel is waar een kleine, maar toch vrij volledige tentoonstelling, welke het onderwerp zeer overzichtelijk doet kennen.

H. A. J. BAANDERS.
Secretaris der Commissie voor Kerkbouw en Kerkinrichting van het Instituut.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 27
5 JULI 1941

WOONHUIS AAN HET ZUIDER AMSTELKANAAL IN AMSTERDAM ZUID.

ARCHITECT TH. J. LAMMERS.

Niet zoo heel vaak komt het voor dat een particulier in Amsterdam opdracht geeft tot het „bouwen" van zijn huis. Verreweg de meeste huizen, dubbele villa's en zelfs vrijstaande huizen worden door bouwondernemers op risico gebouwd en daarna verkocht of — desnoods — verhuurd. Hoewel deze gang van zaken wel overal in ons vaderland helaas vrijwel tot een regel geworden is zijn de uitzonderingen in de groote steden toch wel het zeldzaamst.
Geen wonder is het daarom dat — ondanks groote verscheidenheid in de vormgeving — toch het onpersoonlijke als indruk overheerscht.

Wat meer hiervan te zeggen? Het is een oude klacht, toch blijft ze steeds nog nieuw. Ik hoop dat door de opdracht voor het bouwen van dit woonhuis, volgens een gesteld program en op een met zorg gekozen punt aan het water, althans een in dit opzicht gunstige uitzondering is verkregen.
Als een eenvoudig gegeven is veel toelichting bij de afbeeldingen wel overbodig. De uitvoering en afwerking is met veel zorg geschied. Op speciale wensch van den opdrachtgever zijn de terreinafscheidingen aan de straatzijden als muurtjes inplaats van als open hekwerk met haag uitgevoerd.

Th. J. LAMMERS.

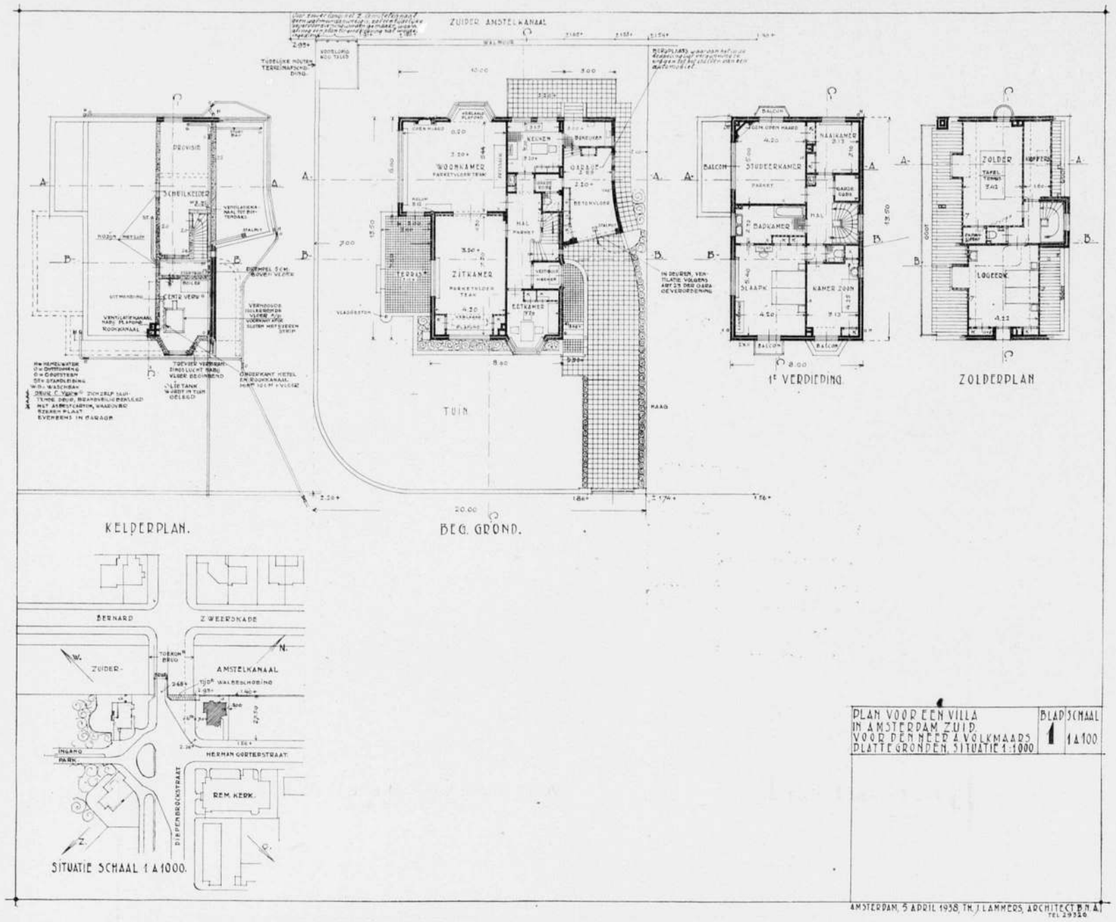

PLATTEGROND VAN HET WOONHUIS AAN HET ZUIDER AMSTELKANAAL TE AMSTERDAM. SCHAAL 1 A 300
ARCHITECT TH. J. LAMMERS

EEN NIEUWE PLATTEGROND VOOR EEN VOLKSWONING.

Een goedkoope woning (z.g. arbeiderswoning) moet een eigen type hebben, en mag niet zijn een versmalde middenstandswoning, zooals die op zijn beurt weer een versmald heerenhuis is. Door massaproductie en industrialisatie is het product, bestemd voor velen, niet meer zooals vroeger een imitatie of verkleining van het product, dat bestemd is voor de enkeling, maar m a a t g e v e n d; en het product voor den enkeling is hoogstens een luxe uitgave van dezen grondvorm.

Om een woning goedkooper te maken, zonder qualiteitsvermindering, moet zij kleiner en eenvoudiger zijn.

Gezinnen die weinig huur kunnen betalen, zijn meestal groot; hoe moeten wij nu een goedkoope woning maken voor een groot gezin?

Men kan uitgaan van het standpunt: een groot gezin heeft r e c h t op een groote woning; ja maar dat is geen architectenwerk, om de questie van dien kant uit op te lossen; het eenige dat de architect kan doen is: alle verloren of eenzijdig gebruikte stukjes ruimte te vereenigen tot één bruikbare ruimte.

Een soort ruilverkaveling van woonruimten dus; b.v.: de gang leidt naar de vertrekken — de trap leidt van gang naar portaal; wanneer de trap beide functies kan vervullen, is een geheele gangruimte bespaard.

Om op een kleine oppervlakte een kast meer te winnen is al heel wat, maar wat kunnen we niet doen met de ruimte van een heele gang? Zoo zijn er meer voordeelen te behalen, als we maar steeds de questie helder ruimtelijk bezien, niet gaan idealiseeren, maar van de realiteit van het wonen blijven uitgaan.

Ook moeten we rekenen op overbelasting. De hierbij afgebeelde kleinste woontypen zijn overbelast voorgesteld; niet met de bedoeling om dit te propageeren, maar omdat dit helaas in

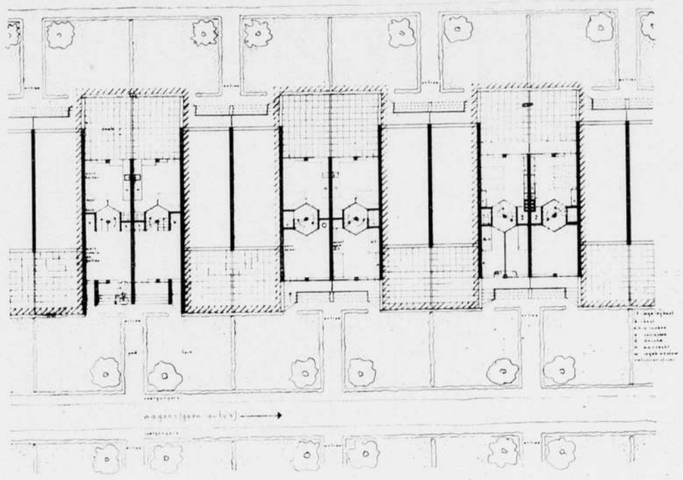

WONINGTYPE VAN 4 M BREEDTE H.O.H. SCHAAL 1 A 400

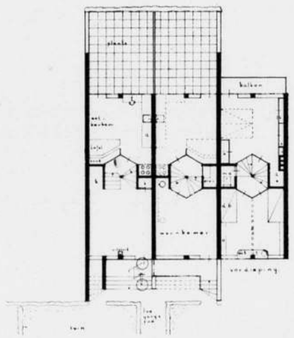

WONINGTYPE VAN 4 M BREEDTE H.O.H.
SCHAAL 1 A 300

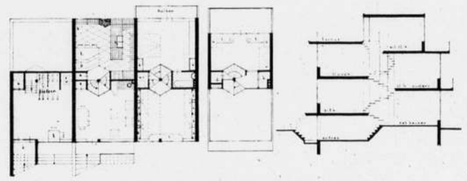

WONINGTYPE VAN 5 M BREEDTE H.O.H.
SCHAAL 1 A 400

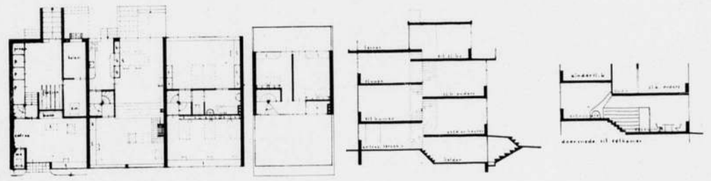

WONINGTYPE VAN 6 M BREEDTE H.O.H. SCHAAL 1 A 400

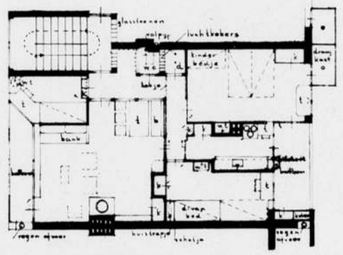

FLAT VAN 7 M BREEDTE. SCHAAL 1 A 200

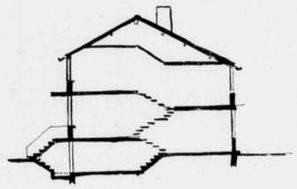

SCHETS VAN EEN DOORSNEDE MET KAP

PLATTEGRONDEN VAN DE TYPEN VOOR EEN VOLKSWONING. ARCHITECT G. RIETVELD

werkelijkheid gebeurt; want een grooter gezin kan in de bestaande omstandigheden meestal niet meer betalen dan een kleiner gezin.
Toch zou het oneconomisch zijn, om niet te rekenen op kleine gezinnen, want die zijn er veel: pasgetrouwde menschen, kinderloos gebleven of ongetrouwde menschen en oudere menschen, waarvan de kinderen reeds zelfstandig wonen. Deze menschen kunnen een voudig wonen.
Een volkstype moet eigenlijk zóó zijn, dat het verbreed en desnoods verhoogd kan worden. De vergroote typen woningen moeten in de rijen kunnen worden opgenomen naar behoefte. De woontypen, die hier afgebeeld zijn, zijn geschikt om in korte blokken te worden gebouwd.
Zij zijn het resultaat van telkens weer van voren af aan te beginnen, om een steeds beter greep te doen tusschen doelmatigheid en ruimtebegrip, veel teekenen, maar ook veel uitgommen, steeds eenvoudiger oplossing zoeken.
We gaan uit van het 4 m type (h.o.h.) als norm; dit type wordt aan één zijde 1 m verbreed tot 5 m en bij grooter welstand aan twee zijden 1 m verbreed tot 6 m h.o.h.
In een z.g. normaal woontype is de rijwielberging onopgelost; een rijwielberging in de buurt brengt dan uitkomst.
In een arbeiderswoning echter moet een berging zijn voor rijwielen, want een berging buitenshuis kost geld en geeft moeite bij vroeg naar het werk gaan. Een portaal van 1 of 2 m² is onvoldoende; maken we echter een grooter portaal, dan staat dit ongebruikt bijna den geheelen dag. We vereenigen nu een werkruimte met het portaal; werkruimte voor fietsen repareeren, knutselen, wasschen enz., wat anders allicht in keuken of huiskamer gaat gebeuren. (Ik maak er opmerkzaam op, dat de woonruimte ook direct van buiten af te bereiken is.) De keuken wordt dus door deze werkruimte ontlast van rommelig werk en onnoodig doorloopen; wat is er dan op tegen, om kook- en eetruimte te vereenigen tot een practische, gezellige, goed ingerichte eetkeuken met duidelijk aangegeven plaats voor koken, afwasschen en eten.
De eetkeuken ontlast op zijn beurt weer de woonkamer van veel werk, geloop en morsen, waardoor deze gemakkelijk netjes te houden is.
De eetkeuken ontlast de huisvrouw ook van veel heen en weer sjouwen; toch moeten woonkamer en keuken gemakkelijk over en weer bereikbaar zijn. Ook is het erg practisch, wanneer uit de eetkeuken de ingang te zien is.
De oudersslaapkamer is ruim; er is plaats voor een babybedje, een waschtafel en kasten. De douche is bereikbaar van hieruit. De W.C. ligt op halve hoogte, ook 's nachts gemakkelijk bereikbaar.
De kinderslaapkamertjes zijn elk ingericht met 1 divanbed en een klapbed. Boven de bedden zijn draaibare kasten gemaakt een voor hang en een voor leg ingericht; de kasten zijn met openzijde tegen den muur gedraaid. In open toestand zijn de kasten goed te bereiken, zonder op het bed te staan. Aan de kleerhangers is een stokje geschroefd van ± 50 cm.
Om de kamertjes ook voor b.v. huiswerk maken te kunnen gebruiken is de vensterbank verbreed tot ± 50 cm. Een waschkom met goed geïsoleerden aan- en afvoer is hierin gemaakt en met klep afgedekt; onderkant klep is een spiegel. 5 cm onder het tafelblad is een tweede blad gemaakt, om papieren op te bergen bij het wasschen of als het raam open staat of bedden worden gelucht.
Bij kinderen van 't zelfde geslacht kan wandje tusschen de twee kamertjes wegvallen (een klein percentage kan direct zoo gemaakt worden).
Een diepe kelder is meestal duur; ik ben niet dieper gegaan dan tot 1.20 m beneden het trottoir. Er is bij deze huisjes niet veel bezwaar een schuin dak te maken; alleen de trappen worden dan iets donkerder. Als de zolders hoog zijn nemen ze echter veel vroege en late zon weg voor de overzijde — zoodat grooter tusschenruimte tusschen de bouwblokken moet komen; lage zolders zijn moeilijk schoon te houden; donkere hoeken, waar veel rommel bewaard wordt en die dan meestal als slaapgelegenheid gebruikt worden, wat zeer onhygiënisch is.
Bij meer dan 4 kinderen en een baby is het 4 m type overbelast; toch is aangegeven, hoe met klapbed en divanbed eenige slaapplaatsen in de ontlaste woonruimte zijn te maken, zonder dat dit onoverkomelijk is.
Het 5 m type voorziet in ruimer behoefte; bij toch nog kleine breedte wordt dit reeds een royaal huis.
De kamers worden inplaats van 4 × 4 nu 5 × 4 m; de douche wordt een bad en in de woonkeuken komt de werkruimte achter de aanrecht, geheel buiten den doorloop.
De groote gezinnen kunnen een extra dakbebouwing krijgen, zooals doorsnede aangeeft.
Het gewone 6 m type (het 5 m type met ook aan andere zijde 1 m erbij) is hier niet aangegeven; wel is een variant uitgewerkt, om te laten zien hoeveel mogelijkheden dit systeem heeft.
Hier is de ingang (voorzijde) gelijkvloersch; de lager gelegen werkruimte is hier ingedeeld in provisiekasten, kolenberging en stookruimte voor de centrale verwarming.
De entree, waar ruime plaats is voor rijwielen in een nis, is tevens spreekkamer.
Hier is een open verbinding met ongelijk niveau, tusschen de eetruimte (die hier van de keuken is afgescheiden) en de zitruimte, samen tweemaal 6 × 4 m haaks op elkaar; de treden zijn bij een goede vloerbedekking (o.a. bij veel bezoek) als zitplaatsen te gebruiken bij boekenkast en open haard.
Bij dit type lijkt me de dakbebouwing wel in verhouding tot de overige ruimten te passen.
Dit type kan niet meer als arbeiderswoning betiteld worden, maar staaft mijn bewering bij het begin van deze omschrijving, dat breeder woningen van het kleine type als grondvorm uitgaan en bewijst tevens, dat een practisch systeem nog niet star behoeft te worden, bij voldoende vrijheid van toepassing.
De bedoeling is entrée en woonkeuken gedeeltelijk met hard materiaal af te werken; asbesttegels in eiken zwaluwstaartvormige latten en tegels.
De huizen kunnen in baksteen worden gebouwd. Ze kunnen met kleinen voortuin aan de straat liggen, zooals bijgaande schets aangeeft.
Toch lijkt het me gewenscht een groot gedeelte van een woonblok niet aan de verkeersstraat te bouwen; een groot bezwaar nl. van huizen, die direct aan verkeersstraat liggen, met een reepje tuin er achter ter breedte van de woning is m.i., dat men behalve dat het verkeer voor kleine kinderen gevaarlijk is, te dicht op elkaar woont, om van rustig en vrij wonen te kunnen spreken. Daarom is hier getracht, ook de ligging van de huizen ten opzichte van elkaar wat te verruimen, door ze twee aan twee, om en om te plaatsen met een verspringende rooilijn van ruim 2 meter. Dit geeft, behalve wat variatie in hoogte en schaduwwerking, allerlei voordeelen: De plaatsjes vallen minder in 't gezicht en liggen eenigszins beschut; de tuintjes worden 2 maal zoo breed als de huisbreedte, zoodat men zich minder ingebouwd voelt; alle huizen liggen aan paden (voor voetgangers en wagens — geen auto's) loodrecht op de verkeersstraten, zoodat men altijd tusschen tuinen loopt met boompjes bij de toegangspaden.
Om de bouwafstand zoo groot mogelijk te kunnen maken, zonder te klein getal woningen per ha., zijn enkele blokjes flats tusschengevoegd voor kleine gezinnen (max. 3 kinderen en baby). 5 woonlagen, elke flat 7 m breed, waarvan hierbij een plattegrond.
Op bijgaande situatie, die als studie gemaakt is naar aanleiding van een arbeiderswijk in het uitbreidingsplan van Utrecht, is getracht deze idee in een heele wijk door te voeren.

RIETVELD.

CONTACT-COMMISSIE VOOR NATUUR- EN LANDSCHAPSBESCHERMING.

DOOR IR. W. G. VAN DER KLOOT, SECRETARIS DER COMMISSIE.

De Contact-Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming werd ingesteld naar aanleiding van de plannen tot bouw van een stuwbekken voor het opwekken van electrische energie in het Geuldal in Zuid-Limburg. Het was de Commissie voor de Bescherming van de Wilde Flora uit de Nederlandsche Botanische Vereeniging, die op 20 Febr. 1932 vertegenwoordigers van een aantal organisaties, direct of indirect werkzaam op het gebied der natuurbescherming, bijeenriep om maatregelen te beramen om de voorgestelde ontluistering van het Geuldal te voorkomen. Daar het hier een object betrof van meer dan provinciale beteekenis, leidde deze bijeenkomst tot de instelling van een nationale commissie. Reeds tijdens de eerste vergadering werd betoogd deze commissie een permanent karakter te geven daar te verwachten was, mede in verband met de uitbreiding van de werkverschaffing, dat in de toekomst wel meer uit nationaal oogpunt belangrijke natuurmonumenten in gevaar zouden kunnen komen. Op deze wijze ontstond, onder den naam van Contact-Commissie inzake Natuurbescherming, (sedert kort gewijzigd in de tegenwoordige), een, aanvankelijk zeer los, federatief verband tusschen een twintigtal organisaties.
Naast de kwestie van het Geuldal, die gelukkig van de baan is geraakt, was een der eerste belangrijke werkzaamheden van de nieuwe Commissie het verzenden van een motie met uitvoerige toelichting aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken, Defensie, Economische Zaken en Arbeid, Financiën, Waterstaat en Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. De voornaamste inhoud luidde:
„De Contact-Commissie inzake Natuurbescherming spreekt den wensch uit en dringt er bij de bevoegde autoriteiten op aan, dat het advies van wetenschappelijke, recreatieve en cultureele vereenigingen, of daartoe bevoegde personen, wordt gevraagd in alle gevallen, waarin door of met steun van de overheid werken worden beraamd of bemoeiingen worden overwogen, welker tenuitvoerlegging het karakter van het Nederlandsche Landschap zou aantasten of wijzigen".
De hier uitgesproken wensch werd, voor wat betreft de Departementen van Sociale Zaken, Economische Zaken en Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, eerst vervuld door de Natuurbeschermingsbeschikking van 2 April 1940, waarbij bepaald werd, dat genoemde Departementen geen cultuurtechnische werken zullen uitvoeren of hieraan, in welken vorm ook, hulp verleenen, zonder dat verklaard is, dat hiertegen uit een oogpunt van natuurbescherming en landschapsschoon geen bezwaar bestaat. De beoordeeling werd opgedragen aan het personeel van het Staatsboschbeheer en een Centrale Commissie voor Natuurbescherming. Het heeft dus acht jaar geduurd, alvorens deze regeling werd getroffen, waarvan intusschen afgewacht moet worden, hoe deze in de practijk zal werken.
De taak van de Commissie is in den loop der jaren steeds in omvang en belangrijkheid toegenomen. Verscheidene adviezen werden uitgebracht, o.a. over de Wallen van Doesburg en den Zevenheuvelenweg bij Groesbeek. Het aantal aangesloten organisaties breidde zich uit van 20 tot ruim 50. Op plenaire vergaderingen werden geregeld onderwerpen van algemeen belangrijken aard aan de orde gesteld, o.m. herhaaldelijk de werkverschaffing in verband met het natuurschoon. Het in steeds toenemende mate ingrijpen in het landschap door ruilverkavelingen, ontginningen, ontwateringen en normalisaties heeft ertoe geleid, dat in 1939 een vast bureau van de Commissie werd ingesteld, waarvan de leiding aan Ir. W. G. van der Kloot is opgedragen.
De werkzaamheden der Commissie zijn thans velerlei. Allereerst stelt zij zich ten doel den onderlingen band tusschen de aangesloten organisaties te versterken. In de tweede plaats verzorgt de Commissie het contact met de Overheid bij allerlei kwesties, waarbij de natuurbescherming is betrokken: groote cultuurtechnische werken, waterstaatswerken, defensie-aangelegenheden, wildbescherming, streekplannen enz. Daarbij wordt ten nauwste samengewerkt met die aangesloten organisaties, die bij een bepaald geval in het bijzonder zijn betrokken. Voorts houdt de Commissie zich bezig met het onderzoeken, inventariseeren en waardeeren van alle terreinen in Nederland, die belangrijk zijn uit een oogpunt van natuurbescherming of landschapsschoon en nog niet zijn veilig gesteld. Nog minder dan voorheen is het thans mogelijk alles te behouden, doch door dit studiewerk kan worden bereikt, dat, indien noodzakelijk, het minder belangwekkende wordt opgeofferd om de belangrijkste objecten te behouden. Tenslotte bevordert de Commissie een juiste voorlichting over natuurbescherming door contact met de pers, het organiseeren van bijeenkomsten en het uitgeven van mededeelingen en verslagen.
Het Bestuur van de Contact-Commissie is als volgt samengesteld:

Mr. P. G. van Tienhoven, Voorzitter a.i.,
Ir. W. G. van der Kloot, Secretaris,
Dr. W. C. de Leeuw, Penningmeester,
Mr. G. F. W. van Berckel,
H. P. J. Bloemers,
H. Cleyndert Azn.,
J. Drijver,
Mr. M. van der Goes van Naters,
Dr. Jac. P. Thijsse,
Prof. Dr. Th. Weevers,
Dr. S. F. A. C. M. Baron van Wijnbergen. } Leden

Tot nu toe zijn als lid der Contact-Commissie toegetreden:
Koninklijke Nederlandsche Toeristenbond, A.N.W.B.,
Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland,
Vereeniging „It Fryske Gea",
Stichting „Het Groninger Landschap",
Stichting „Het Drenthsche Landschap",
Stichting „Het Overijsselsch Landschap",
Stichting „Het Geldersch Landschap",
Stichting „Het Utrechtsch Landschap",
Stichting „Het Noordhollandsch Landschap",
Stichting „Het Zuidhollandsch Landschap",
Stichting „Het Zeeuwsche Landschap",
Stichting „Het Noordbrabantsch Landschap",
Stichting „Het Limburgsch Landschap",
Stichting Nationaal Park „De Hooge Veluwe",
Stichting „Gooisch Natuurreservaat",
Algemeene Vereeniging voor Natuurbescherming voor 's-Gravenhage en Omstreken,
Nijmeegsche Vereeniging voor Natuurschoon,
Bond „Heemschut",
Genootschap „Het Oversticht",
Geldersch Genootschap tot Bevordering en Instandhouding van de Schoonheid van Stad en Land,
Provinciale Utrechtsche Commissie tot Instandhouding en Bevordering van de Schoonheid van Stad en Lande,
Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland,
„De Hollandsche Molen", Vereeniging tot Behoud van Molens in Nederland,
Stichting „Menno van Coehoorn",
Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Vogels,
Vereeniging voor Vogelbescherming „'s-Gravenhage en Omstreken",
Nederlandsche Botanische Vereeniging,
Nederlandsche Dierkundige Vereeniging,
Nederlandsche Entomologische Vereeniging.
Nederlandsche Mycologische Vereeniging.
Nederlandsche Ornithologische Vereeniging,
Club van Nederlandsche Vogelkundigen,
Hydrobiologische Club,
Natuurhistorisch Genootschap in Limburg,
Nederlandsche Oudheidkundige Bond,
Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging,
Nederlandsche Jeugdbond voor Natuurstudie,
Koninklijke Nederlandsche Automobielclub,
Nederlandsche Jeugdherberg Centrale,
Algemeene Nederl. Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer,
Koninklijke Verbonden Nederlandsche Watersportvereenigingen,
Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten.
Nederlandsche Vereeniging voor Tuin- en Landschapskunst, Bond van Nederlandsche Tuinarchitecten, B.N.T.,
Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw,
Koninklijk Instituut van Ingenieurs,
Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap,
Maatschappij „Arti et Amicitiae",
Vereeniging „St. Lucas",
Groep Nederland van het Algemeen Nederlandsch Verbond,
Koninklijke Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde,
N.V. „Grontmij", Grondverbetering- en Ontginning-Maatschappij.
Commissie voor den Monumentendag.
Commissie voor Heemkunde.
De Contact-Commissie kent ook begunstigers. Dit zijn personen, die per jaar ten minste ƒ 2.50 bijdragen, waarmede zij het recht verkrijgen de vergaderingen bij te wonen en alle publicaties te ontvangen.
Het bureau van de Contact-Commissie is gevestigd in het gebouw van den Koninklijken Nederlandschen Toeristenbond, A.N.W.B., Parkstraat 18—20, 's-Gravenhage, Tel. 117580 en 114717, interlocaal Letter Z.

BOEKBESPREKING.

DE NEDERLANDSCHE MONUMENTEN VAN GESCHIEDENIS EN KUNST. Deel VI. De Provincie Groningen: 1e stuk, Oost Groningen, door Dr. M. D. Ozinga. 1940 Algem. Landsdrukkerij.

Aangezien verschillende lezers niet bekend zouden kunnen zijn met de geschiedenis van de grootsch opgezette uitgave over onze Monumenten van Geschiedenis en Kunst, waarvan thans 7 boeken zijn verschenen, leek het mij niet ondienstig, alvorens het bovengenoemde boek te bespreken, iets mede te deelen over de geheele uitgave zelf.

Het was in 1904 dat de t.m. Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een Inventaris en eene Beschrijving van de Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst hare werkzaamheden begon. Haar enthousiasme was ongetwijfeld even groot als haar optimisme. Zij repte in haar 1ste jaarverslag met optimisme over den inventaris, „die in enkele jaren gereed moet zijn'" en iets minder lichtvaardig over de beschrijving: „Tegelijkertijd wenscht de Commissie dan een begin te maken met de uitvoerige beschrijving en afbeelding der monumenten, die het einddoel harer opdracht is."

Weinig vermoeden had de Commissie, dat de grootte van haar taak zóó omvangrijk zou zijn en dat de tegenspoeden zich bij de ten uitvoer legging ervan zóó zouden ophoopen, dat het meer dan een kwart eeuw zou duren eer de inventarisatie (sedert 1918 „Voorloopige Lijst" geheeten) gereed zou zijn, terwijl 40 jaren later slechts enkele stukken van de definitieve beschrijving zouden zijn tot stand gekomen.

Het laatste deel van de Voorloopige Lijst, gewijd aan de Provincie Groningen, verscheen in 1933.

De definitieve beschrijving vordert echter oneindig méér tijd en er zal een groot deel van deze eeuw heengegaan zijn, alvorens dit reuzenwerk zal zijn voltooid.

Men miskent echter den arbeid van de Rijkscommissie en van hen, die aan dit werk werken, wanneer men hun den langen duur van hun werk zou willen verwijten. Dergelijke grootsch opgezette ondernemingen van cultureel belang vorderen vele jaren. Men denke aan uitgaven als die van het Nederlandsch Woordenboek, als die van Thieme-Becker's Künstlerlexikon, als die van de werken van Christiaan Huygens en tallooze andere groote wetenschappelijke werken. Het voornaamste is, dat zulke werken den allerhoogsten toets voor hun wetenschappelijk gehalte kunnen doorstaan en de tijd, welke gemoeid is om dit te bereiken, is volkomen ondergeschikt.

Het eerste deel verscheen, men zal het zich herinneren, in 1912. Het was van de hand van den Secretaris der Commissie den Heer Jan Kalf, en was gewijd aan de beschrijving van de monumenten van geschiedenis en kunst in de voormalige Baronie van Breda (1e deel). Het werk, in kleine oplaag tegen een veel te lagen prijs in den handel gebracht, was binnen zeer korten tijd uitverkocht. Het is sindsdien zeer moeilijk in bezit te krijgen.

Voor de inrichting der door de Rijkscommissie uit te geven monumentenbeschrijvingen ontwierp zij in 1904 een leidraad, waarvan de voorschriften zich grootendeels aansloten bij het program voor de inrichting van monumentenbeschrijvingen, in 1902 opgemaakt door een vergadering van Duitsche kunsthistorici, architecten en „Provincialconservatoren", die toen reeds een veeljarige ervaring op het gebied der monumentenbeschrijving hadden opgedaan. In 1918 en laatstelijk in 1934 zijn in den leidraad eenige wijzigingen en vereenvoudigingen aangebracht.

Op grond nu van den leidraad is de beschrijving als volgt opgebouwd:

De plaatsbeschrijvingen beginnen, waar daartoe aanleiding bestond, met een opgave der voor de locale geschiedenis belangrijke literatuur, gevolgd door eenige historische aanteekeningen betreffende feiten, die op den staat der monumenten van invloed kunnen zijn geweest. Ingevolge de bovenaangeduide vereenvoudigingen zijn de vroeger voorkomende rubrieken: naam, wapen en zegels der gemeenten vervallen.

De volgorde bij de behandeling der monumenten is aldus:

Voor- en vroeghistorische en Romeinsche oudheden;
Verdedigingswerken;
Bruggen, sluizen, gerechtspalen e.d.;
Wereldlijke openbare gebouwen;
Kerkelijke gebouwen;
Gebouwen van liefdadigheid, onderwijs;
Particuliere gebouwen;
Musea, particuliere verzamelingen;
Molens.

De beschrijving van een gebouw geeft in het algemeen, na een opgave van de voornaamste literatuur, c.q. ook van afbeeldingen, in de eerste plaats een beknopt overzicht van zijn geschiedenis, zooals deze uit de zuiver historische bronnen blijkt; en dan de eigenlijke beschrijving, gevolgd door een bouwgeschiedenis of eenvoudige dateering, voornamelijk op grond van de stijl-critische en andere gegevens, die het monument telkens biedt. Bij bescheidener bouwwerken volgen echter de stijl- en bouwcritische mededeelingen terwille der overzichtelijkheid onmiddellijk op de historische feiten. Bij enkele omvangrijke bouwwerken zijn voorts, ter oriënteering van den lezer, de aan het einde gemotiveerde dateeringen alvast beknopt medegedeeld bij de bespreking van den plattegrond. Elke beschrijving wordt besloten met eene vermelding van de bij het gebouw behoorende voorwerpen, bij kerken dus ook van die in gebruik voor den eeredienst; en wel eveneens met een dateering, hetzij de historisch bekende, of eene stijlcritische.

Kortheidshalve is de dateering gemeenlijk aangegeven door een eeuwcijfer, zoo noodig aangevuld door A of B ter aanduiding van de eerste of tweede helft der eeuw of door a, b, c of d om een der vierendeelen van de eeuw aan te wijzen.

De bewogen jaren van het 2de decennium van deze eeuw, bewogen óók voor hen, die ijverden voor het behoud en de restauratie van onze oude monumenten, welke tenslotte in 1918 de oude Commissie van 1904 geheel hervormde en Dr. Jan Kalf aan het hoofd plaatste van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, deze bewogen jaren verhinderden het tot stand komen van een opvolger van het boek over de Baronie van Breda. Tot 1926 bleef dit het eenige werk van de werkelijke beschrijving van onze monumenten.

In 1926 kwam er weer leven in de brouwerij. Toen verscheen het eerste stuk van de Monumenten in de Gemeente Maastricht, opgemaakt door de Heeren Dr. J. W. H. Goossens en Jhr. Dr. E. van Nispen tot Sevenaer, welk stuk nog tot 1938 door 3 andere gevolgd werd. In het bijzonder wijzen wij op de derde aflevering, geheel gewijd aan de St. Servaaskerk, waarin Jhr. van Nispen tot Sevenaer, aan de hand van de door Dr. Kalf verzamelde gegevens, een zoo volledig mogelijk en rijk geïllustreerde beschrijving van dit historisch en kunsthistorisch zoo belangrijke bouwwerk geeft.

Tusschendoor verscheen in 1932 een niet minder belangrijk deel als eerste stuk over het Kwartier van Nijmegen, de Bommeleren de Tielerwaard. Het is bewerkt door Dr. F. A. J. Vermeulen en bevat o.m. een minitieuze beschrijving van de St. Maartenskerk te Zalt Bommel.

Spoedig werd nu dit boek in 1934 gevolgd door het eerste stuk van de monumentenbeschrijving in de Provincie Overijsel. Het behandelt Twenthe, en is bewerkt door Dr. E. H. ter Kuile.

Tot nu toe waren de verschillende boeken geheel op zwaar kunstdrukpapier gedrukt. Om verschillende redenen werden in het

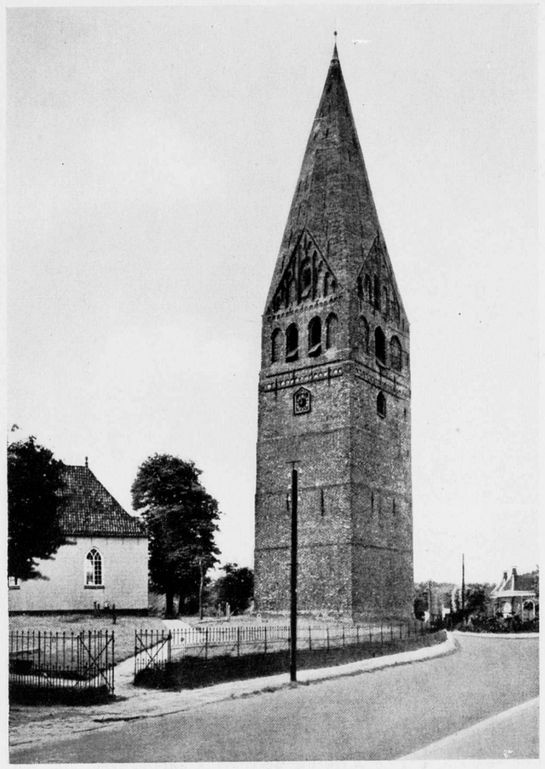

KERKTOREN TE SCHILDWOLDE

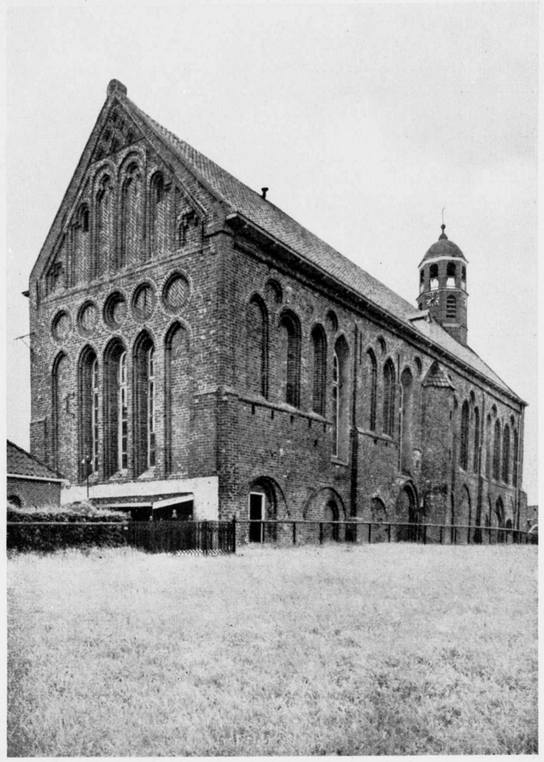

KERK TE TENBOER

ILLUSTRATIE UIT: DE NEDERLANDSCHE MONUMENTEN VAN GESCHIEDENIS EN KUNST, DEEL VI DE PROVINCIE GRONINGEN. 1E STUK OOST GRONINGEN DOOR DR. M. D. OZINGA.

laatste boek en in de daarna volgende de in autotypie weergegeven fotografieën bij elkander achter den tekst geplaatst en niet, als in de vorige deelen, daartusschen. Hierdoor werd het mogelijk den tekst met de lijncliché's op duurzaam papier te drukken en niet op het vergankelijke kunstdrukpapier. De boeken werden hierdoor ook veel lichter in gewicht. De oudere deelen zijn door hun zwaarte niet te hanteeren.

Ten slotte verscheen nog een tweede stuk over Limburg, waarin de monumenten van Noord Limburg behandeld worden. De bewerking geschiedde door den architect J. H. A. Mialeret, die daartoe bij uitstek bevoegd was. Het is een zeer interessant deel, met de beschrijving der vele kasteelen en kasteeltjes welke Limburg rijk is.

De wijze van uitgaaf van deze boeken is druktechnisch uitnemend verzorgd en verdient waarlijk allen lof. Vermelden wij ten slotte dat de deelen alle voorzien zijn van een Algemeen Personenregister, van een register van Kunstenaars en Ambachtslieden, van een topographisch register en een zaakregister, dan behoeft het geen betoog, dat van de zijde van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg alles gedaan is om het gebruik van deze beschrijvingen zoo makkelijk mogelijk te maken.

Want op het gebruik komt het aan.

Men moet in deze boeken alles kunnen vinden, wat aan onze monumenten in eenigerlei opzicht uit een oogpunt van geschiedenis en kunst wetenswaardig zou kunnen zijn, misschien wel wetenswaardig zou kunnen worden geacht.

De architect heeft voornamelijk met deze boeken te maken bij opdrachten voor restauraties of onderzoek aan oude gebouwen. Den besten lof over deze werken zie ik dan ook in de verklaring van een architect, die belast met de restauratie van een groot monument, in de beschrijving van de Rijkscommissie absoluut alles heeft gevonden, wat hem maar op eenigerlei wijze van dienst kon zijn en bovendien een reeks voortreffelijke opmetingen van het monument, welke door hem zonder meer konden worden aanvaard. Met het confronteeren van het monument met de beschrijving had hij zich geheel en al in de bouwgeschiedenis en den toestand van het gebouw kunnen inleven.

Dit is waarlijk geen klein voordeel van een dergelijke beschrijving, te meer daar de architect zich op deze manier in het monument geheel wetenschappelijk inwerken kan. Want aan het liefhebberen op het gebied van monumentengeschiedenis, met hoeveel toewijding en zorg dit ook wordt gedaan, kan toch wel eens een gevaarlijke kant kleven, vooral als het tot de behandeling van het monument zelf komt.

Het thans in bespreking zijnde deel voert ons naar een gewest met een zeer eigen voornamelijk kerkelijke bouwkunst. Vele kerken met vrijstaande torens of klokkehuizen dateeren uit de 2de helft van de 13e eeuw. Wij allen kennen de bekende fraaie baksteenen kerken van Bedum, Stedum, Zuidbroek, maar eerst uit deze beschrijving zien we hoe uitgebreid het aantal van dergelijke momumentjes is, zij het dan dat zij niet alle de fraaie gecultiveerde gestalte kregen, die de bovengenoemde deelachtig werden.

Veel kleiner, zoo blijkt uit dit boek, is het aantal landelijke behuizingen (burchten of borgen). Er is hier van af het midden der 18de eeuw tot de 20ste eeuw ontzettend veel gesloopt. De voornaamste bestaande borg is de Fraeylemaborg te Slochteren. Maar vermeldenswaard is ook de Borg te Wedde, welke in het midden ligt van een ruime, vrijwel vierkante enceinte, waarvan men in 1938 eenige hoofdlijnen der muren en overhoeksche uitsprongen door ontgraving deed vastleggen.
Uit het feit dat in dit boek burgerlijke behuizingen nauwelijks voorkomen, blijkt helaas dat Oost Groningen aan deze belangrijke uitingen van cultuur van ons volk zeer arm is.
Ten slotte zij vermeld, dat Dr. Ozinga uiteenzet dat de boerderijenbouw zich weinig voor een doeltreffende behandeling in het kader van den opzet van deze serie beschrijvingen leent. Dit was ook reeds het geval bij de beschrijving van Twente. Voor de behandelde streken komt bij de gewone bezwaren nog, dat de vele bewaarde exemplaren uit de enkele kort op elkander volgende perioden in kwestie telkens in hoofdzaak een zelfde type vertoonen met geringe onderlinge verschillen.
Daarom heeft Dr. Ozinga zich moeten bepalen tot het opmeten van een enkele uitzonderlijke en toch typische boerderij te Onstwedde in Westerwolde, welke zich bij alle regionale eigenaardigheden veel meer aansluit bij de aangrenzende Groningsche dan bij de Drentsche zooals men wellicht in die zandstreek zou verwachten.
Ten slotte zij vermeld dat we in dit deel de groep voor- en vroeghistorische en Romeinsche oudheden missen. De Rijkscommissie hoopt echter de gemeentegewijs gerangschikte aanteekeningen omtrent de vondsten betreffende de oudste Groninger geschiedenis in een afzonderlijke aflevering der beschrijving van dit gewest te vereenigen, waarvoor de medewerking van Prof. van Giffen zal worden gezocht.

J. P. MIERAS.

HET ONTWERPEN EN CONTROLEEREN VAN GEWAPEND BETONCONSTRUCTIES MET BEHULP VAN GRAFIEKEN; vijfde druk, door A. A. van der Vooren. Uitgave Æ. E. Kluwer, Deventer. Prijs ƒ 4.70, opgeplakt ƒ 5.25.
Voor eenige eenvoudige berekeningen van gewapend-beton vloeren en balken heeft de schrijver 7 grafieken, een toelichtende teekening en een boekje van 48 bladzijden met voorbeelden samengesteld. De grafieken zijn met zorg gemaakt.
Waar echter alle berekeningen zonder deze grafieken vlugger en gemakkelijker gemaakt kunnen worden, lijkt ons deze uitgave vrij overbodig, behalve voor hen, die hun hart nu eenmaal aan een dergelijke werkwijze verpand hebben.
Bovendien ontbreken grafieken voor gevallen waar deze wel zin zouden hebben, zooals excentrisch belaste en omsnoerde kolommen.
Op de teekening met voorbeelden komen ten slotte eenige fouten voor, zooals bij enkele staven waaraan haken behooren te worden aangebracht zijn deze weggelaten, terwijl enkele staven welke de schuine trekkrachten moeten opnemen te kort zijn en dus geen dienst doen voor datgene waarvoor ze aangebracht zijn.

P. A. VAN DER WEIDEN.

PRIJSVRAAG

UITGESCHREVEN DOOR GEBROEDERS PRINS, BOUWSTOFFENHANDEL, DELFT, DEN HAAG, JULI 1941.

1. De firma schrijft een prijsvraag uit tot het bekomen van ontwerpen waarbij de mogelijkheden tot uitdrukking komen, welke met vloer- en wandtegels kunnen worden verkregen.
2. De prijsvraag staat open voor alle in Zuid-Holland wonende Nederlanders.
3. Zij stelt daartoe beschikbaar een plattegrond van een hal in klein bankgebouw met omschrijving.
4. Aan het programma is toegevoegd een lijst van de gebruikelijke handelsmaten van tegels.

5. Inzending:

De inzending moet worden gemerkt met een motto, dat op alle stukken waaruit zij bestaat moet voorkomen (ook op de emballage).
Inzendingen moeten worden geadresseerd aan de firma Gebr. Prins, Koninginnegracht 12a, Den Haag.
Op het adres vermelden: Prijsvraag Prins.
De inzending wordt gesloten op 15 September 's middags 12 uur. Inzendingen die later binnenkomen kunnen alleen mededingen, wanneer uit poststempel op transport-biljet blijkt, dat de verzending tijdig genoeg geschiedde.
Gevraagd wordt: Projectieteekeningen van wanden en vloeren op schaal 1 à 20 en een perspectivisch aanzicht. De ontwerper is vrij één détailteekening toe te voegen.
De teekeningen groot 75 bij 100 cm. Opgeplakt en vlak in te zenden en te voorzien van twee lussen of ringen voor het ophangen. Omlijste of achter glas gezette teekeningen of maquettes blijven buiten beschouwing. De inzenders zijn vrij in de wijze van bewerking hunner teekeningen.

6. Jury en beoordeeling.

De jury is samengesteld als volgt: F. Feths, Alg. leider van het Haagsche kantoor der Gebr. Prins; W. F. Gouwe, Dir. van het Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst, secretaris, Zwarteweg 64, Den Haag; A. H. Wegerif Gzn., architect.
De jury is bevoegd de prijzen overeenkomstig haar oordeel toe te kennen aan de inzenders wier plannen daartoe aanleiding geven. De prijsvraag vindt plaats overeenkomstig de Algemeene Nederlandsche Prijsvraagregelen (A.N.P. 1934).

7. Prijzen - Honorarium - Schadeloosstelling.

Uitgeloofd worden: een eerste prijs van ƒ 250; een tweede prijs van ƒ 150; een derde prijs van ƒ 100.
Indien de jury overwegende bezwaren heeft tegen het toekennen van een eersten, tweeden of derden prijs, heeft zij het recht het prijzenbedrag op andere wijze te verdeelen, mits over niet meer dan vier ontwerpen. De aldus beloonden hebben geen recht op schadeloosstelling. Toegewezen en aanvaarde prijzen worden uitbetaald binnen een maand na de uitspraak, die onmiddellijk aan de bekroonde inzenders langs hun correspondentieadres wordt medegedeeld.

8. Tentoonstelling.

De prijsvraaguitschrijfster is voornemens een tentoonstelling te houden van de ingezonden ontwerpen. De inzenders zullen daartoe vrijen toegang hebben. Over redenen en aanleiding om tot zoodanige tentoonstelling eventueel niet over te gaan, pleegt de uitschrijfster overleg met de jury.

9. Rechten.

Alle ontwerpen blijven het geestelijk eigendom van den ontwerper. De ontwerpen waarvoor een prijs is aanvaard, worden het eigendom van de prijsvraaguitschrijfster, die alleen en uitsluitend het recht heeft op het gebruik ervan voor het doel omschreven in het programma.
De prijsvraaguitschrijfster heeft het recht alle ingekomen ontwerpen onder haar berusting te houden tot uiterlijk zes weken na het sluiten van de tentoonstelling.
Binnen dezen termijn zullen de inzenders aan derden geen rechten toekennen op hun ingezonden ontwerpen. Blijkt dat een inzender zich hieraan niet gehouden heeft, dan is hij aan de prijsvraaguitschrijfster een schadeloosstelling verschuldigd gelijk aan het bedrag van den eersten prijs (vermeerderd met eventueel aan hem uitbetaalde schadevergoeding).
De prijsvraaguitschrijfster mag tot zes weken na de tentoonstelling of anders tot zes weken na de dagteekening van het jury-rapport de ingekomen ontwerpen publiceeren in bouwkundige periodieken, enz., zonder daarvoor aan den ontwerper een vergoeding verschuldigd te zijn.
Eventueele geschillen zullen worden beslecht door de P.P.C.

10. Verzekering.

Alle ontwerpen zullen van het oogenblik van ontvangst tot en met terugzending verzekerd zijn voor een bedrag van ƒ 100.— per inzending.

11. Inlichtingen.

Vragen om nadere verklaring van programma-punten kan men tot 31 Juli a.s. schriftelijk zenden aan den secretaris der jury, den heer W. F. Gouwe, Zwarteweg 64, Den Haag. Op het adres: „Betreft Prijsvraag Prins". Antwoorden op vragen, die de jury van voldoende belang acht, worden bekend gemaakt aan de inzenders via het Bouwkundig Weekblad Architectura.

12. Prijsvraagregelen en verkrijgbaarstelling van het programma.

Voor zoover dit niet reeds uit bovenstaande bepalingen blijkt zijn op deze prijsvraag van toepassing de Algemeene Nederlandsche Prijsvraagregelen (A.N.P.). Geschillen kunnen derhalve aan de Permanente Prijsvraagcommissie (P.P.C.) ter beslechting worden voorgelegd. Dit programma is kosteloos verkrijgbaar bij Gebr. Prins, Bouwstoffenhandel, Koninginnegracht 12a, Den Haag.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. H. G. J. SCHELLING, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, VICE-VOORZITTER, J. P. L. HENDRIKS, F. LENSVELT, J. W. H. C. POT, J. ZIETSMA. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 28

12 JULI 1941

AAN DE LEDEN,

Dezer dagen hebt U allen vragenlijsten ontvangen. Het overgroote deel der leden heeft zich gehaast deze keurig ingevuld aan het Secretariaat te retourneeren. Een klein deel echter schijnt niet te begrijpen waarom het gaat. Ik meen een dringend beroep op deze leden te moeten doen alsnog ten spoedigste aan hun plicht te voldoen.
Vele leden hebben van de gelegenheid gebruik gemaakt bij de vragenlijsten commentaar te voegen, wat zeer op prijs wordt gesteld. Het is nu eenmaal van het allergrootste belang te weten wat er leeft in de organisatie en zonder dat is het onmogelijk juiste maatregelen te treffen.
De vele blijken van sympathie en goede wenschen, die mij werden toegezonden, worden natuurlijk zeer op prijs gesteld; het is mij echter onmogelijk allen persoonlijk daarvoor te danken, aanvaard U dit langs dezen weg.
Voor de pessimisten en tragen leek het mij wenschelijk eenige van de brieven in ons blad af te drukken. Het leek mij beter de namen weg te laten, de origineelen liggen op het Secretariaat voor de leden ter inzage.
Enkele brieven heb ik voor de plaatsruimte wat bekort.
Nu het blijkt, dat in den Bond levendige belangstelling heerscht en vele collega's gaarne hun ideeën en ervaringen — ook al zijn dat meest bittere — graag eens bespreken, leek het mij gewenscht een middag per week te reserveeren voor de architecten. Iederen Dinsdagmiddag van 2 tot 5 uur zal ik graag ieder lid ontvangen.
Thans volgen enkele brieven, willekeurig genomen uit een heele serie:

2 Juli 1941.

Den Weled. Gestr. Heer B. Boezeman,
Gemachtigde voor den B.N.A., Amsterdam.

Weledelgestrenge Heer,

Toen ik destijds als winnaar van de Prix de Rome, na mijn studie in het buitenland te hebben volbracht, mijn loopbaan als architect begon ben ik met een groote geestdrift aan het werk gegaan, totdat ik al gauw tot de conclusie kwam dat onderscheidingen en kunde steeds op de tweede plaats kwamen en het er alleen maar om ging veel connecties te bezitten.
Daar ik onder kapitaalkrachtige menschen zoo goed als geen kennissen heb is een ruime uitoefening van mijn beroep wel eenigszins een teleurstelling voor mij geworden.

Daar ik voor het instituut voor de Prix de Rome in het buitenland diverse oude bouwwerken heb opgemeten en in teekening gebracht, had ik gehoopt wel eens een restauratie voor een groote kerk te zullen krijgen, doch ook deze wensch is niet in vervulling gegaan.
Te ..... heb ik het Gemeentebestuur verzocht de restauratie van de .....kerk te krijgen, doch ook dit is mij niet gelukt.
Met groot vertrouwen ga ik thans „de Nieuwe Ordening" tegemoet en hoop dat deze nu voor vele architecten, aan wie het voorheen aan de noodige connecties ontbrak, een betere toekomst zal brengen.

Met de meeste hoogachting,

2 Juli 1941.

H.ED.Gestr. Heer,

Ter toelichting op de gezonden vragenlijst heb ik de eer het volgende onder Uwe aandacht te brengen.
Van de goede bedoelingen van den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw, dat iederen opdrachtgever zijn eigen Architect kan kiezen, is niet heel veel terecht gekomen, tenminste niet wat Bureau MILL betreft. Daar zijn de werken gegund aan enkele bevoorrechte Architecten. Voor dengene die door de oorlogsomstandigheden, geheel werkloos geworden zijn, en op den wederopbouw hun hoop gevestigd hadden, is dit een leelijken tegenvaller geweest.
En wanneer dan nog door de overheidsorganen als het Bouw-, Woning- en Welstandstoezicht (N. Brabant Oost) te 's-BOSCH, blijkens ingesloten courantenbericht, op gaat treden als Architect, dan wordt ons het gras heelemaal voor de voeten weggemaaid.
Dit zijn toestanden welke m.i. niet door den beugel kunnen, en beveel deze dan ook in Uwe welwillende aandacht.

Hoogachtend,

5 Juli 1941.

Den Weled. Gestr. Heer B. Boezeman,
Scheveningschelaan 115,
DEN HAAG.

M. !
Met Uw benoeming tot algemeen leider der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, wensch ik U veel succes.
Het is voor mij een vreugde U te kunnen mededeelen dat U v o l l e d i g op mijn steun kunt rekenen om mede te werken een architectengroep in de nieuwe orde op te bouwen.

Met de meeste Hoogachting,

28 Juni 1941.

Zeer geachte Heer Boezeman,

Ik kan niet nalaten U geluk te wenschen met het behaalde resultaat, waarvan ik hedenochtend in het bouwkundig weekblad kennis nam.
Moge het U gegeven zijn die idealen te verwezenlijken, die U zich, en wij allen, met deze reorganisatie voor oogen gesteld heeft.
Ik beschouw het als een voorrecht mij geheel en ten allen tijde beschikbaar te stellen, teneinde U eventueel behulpzaam te zijn, om de zoo zware maar ideale taak, hoe dan ook te vergemakkelijken.

U veel succes wenschende,
Hoogachtend,

28 Juni 1941.

Aan den Gemachtigde voor de Maatschappij
tot Bevordering der Bouwkunst Bond van
Nederlandsche Architecten, Amsterdam.

Als strijder voor de nationaal socialistische idee, juich ik het besluit van den „Commissaris voor niet commercieele Vereenigingen en Stichtingen" tot opheffing van het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten en de benoeming van den Dhr. B. Boezeman tot Gemachtigde voor de algemeene leiding van den Bond van harte toe.
Ik verwacht eerst thans de rechtvaardige verdeeling van den komenden arbeid en de rechtvaardige beoordeeling inzake de vakbekwaamheid.
Van mijne medewerking tot het gestelde doel „Orde" kunt U ten volle verzekerd zijn.

Met de meeste Hoogachting,

Den Heer B. Boezeman,
Gemachtigde van den B.N.A.,
A m s t e r d a m.

Beroepsgenoot,
Met genoegen zag ik de reeds lang verwachte aankondiging in 't Weekblad van den B.N.A. waarin ons werd medegedeeld, dat 't bestuur van zijne functie is ontheven en in hare plaats een gemachtigde werd gesteld.
Van 1917 tot 1925 was ik lid van den B.N.A., doch in 1925 heb ik gemeend te moeten bedanken omdat de toelating van nieuwe leden meer afhankelijk werd gesteld van de vriendschap met enkelen dan van de aanwezige kennis.
De B.N.A. was eene vereeniging geworden die vooral de belangen van een groep vooraanstaande vriendjes behartigde, waar vele misbruiken werden toegelaten en hierdoor eene ongezonde toestand was ontstaan. In verband hiermede voelde ik me toen ter tijde reeds genoodzaakt als lid te bedanken.
Waar in 't vorige jaar bleek dat in verband met de gewijzigde toestand eene aaneensluiting van beroepsgenooten niet alleen gewenscht, doch ook noodzakelijk was, heb ik me weer als lid aangemeld en ben ook als zoodanig aangenomen.
Om echter op dit gebied goede resultaten te bereiken is ook hier de invloed van de nat. socialistische gedachte noodzakelijk.

Met volkschen groet,

Mijnheer,
In vouwe dezes gelieve U aan te treffen de door mij ingevulde vragenlijst.
Ik ben er van overtuigd dat hiermede stappen zijn gedaan in de goede richting tot het slagen van den opbouw van den Nederlandschen architectenstand.

Inmiddels hoogachtend,

Weled. Geb. Heer,
Bij het ontvangen van het „Bouwkundig Weekblad Architectura" viel mijn oog op de „Beschikking", waarbij het den heer Commissaris Müller Lehning behaagde, U te benoemen tot Gemachtigde van den B.N.A.
Ik als „klein man" kan me niet anders dan verheugen, bij een dergelijken gang van zaken, aangezien ook hier, onder zoogen. democratische huichelarij, vele misstanden bestonden!
Het gelukte mij niet hier in Holland arbeid te verkrijgen. Wel echter zag ik tot mijn groote ergernis, dat architecten, die zeer beslist a n t i - nationaal socialistisch waren, ingeschakeld werden bij den „Wederopbouw"!

Hoogachtend,

De Gemachtigde,
B. BOEZEMAN.

A. TH. VAN ELMPT 75 JAREN.

De Nestor van den kring Groningen, de Heer A. Th. van Elmpt, herdenkt heden, 12 Juli, zijn 75en verjaardag. Vele Groningsche Architecten zullen met gevoel van sympathie zich oprecht verheugen, dat collega van Elmpt met opgewektheid en goede gezondheid dezen dag kan herdenken.
De Heer van Elmpt is in Groningen en ver daarbuiten geen onbekende in de bouwwereld.
Als Groninger van geboorte heeft hij zich na zijn studie te hebben volbracht, reeds op 28-jarigen leeftijd tegen de goedbedoelde collegiale raadgevingen in, gevestigd als Architect in zijn geboortestad.
In zijn studietijd is hij eenige keeren onderscheiden met eerste prijzen van uitgeschreven prijsvragen van de Vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst.
Vele plannen van kleine en grootere bouwwerken zijn er in deze loopbaan van bijna een halve eeuw naar zijn hand en leiding tot stand gekomen, zooals tal van winkelhuizen, scholen, complexen volkswoningen, villa's, stichtingen en ziekenhuizen. Van deze ziekenhuizen noem ik o.a. die te Harlingen, Zutphen, Winschoten en het groote R.K. Ziekenhuis te Groningen. Het laatstgenoemde is wel zijn levenswerk te noemen. Bijna dagelijks ziet men den kaarsrechten 75-jarige daar een bezoek brengen om er zijn adviezen zoonoodig te geven en tevens om het prachtige werk daar steeds weer met voldoening te aanschou-

R.K. ZIEKENHUIS TE GRONINGEN. ARCHITECT A. TH. VAN ELMPT

WONINGEN AAN HET DELIPLEIN TE GRONINGEN. 1918
ARCHITECT A. TH. VAN ELMPT

wen, daar door hem aan deze weldadige inrichting gegeven. Bij zijn drukke praktijk heeft hij altijd nog tijd gevonden om zich te wijden aan zaken van algemeen belang, zooals lid van den Gemeenteraad, Secretaris van het ziekenhuis, lid van den voogdijraad en talrijke andere functies meer. Ook heeft hij nog dikwijls zitting in den raad van arbitrage voor bouwwerken.
Tot zijn liefhebberijen behoort in hoofdzaak de jacht. Geen Zaterdag in den jachttijd gaat voorbij of van Elmpt is van zonsopgang tot zonsondergang in het veld zonder eenige rust, en van zijn vaste hand is dan ook menig stukje wild de dupe geworden. Ik geloof niet dat ik overdrijf, wanneer ik zeg dat menig jongeman het in deze sport in alle opzichten tegen hem moet afleggen.

Sinds 1936 heeft de Heer van Elmpt zich geassocieerd met ons mede-lid collega H. C. Th. Muller die daar vanaf 1919 als chef-de-bureau heeft gewerkt en wiens medewerking aan het bureau van beteekenis is geweest in de afgeloopen 20 jaren.
Hierbij gaan eenige afbeeldingen van uitgevoerde werken zoowel van den eerste als van den laatste.
De Heer van Elmpt staat nog midden in het leven en in de praktijk, waarvan hij moeilijk afstand kan doen.
Wij wenschen hem nog vele jaren toe.

Groningen, Juli 1941.

JOHS. PRUMMEL.

HET HUIS OUDE SCHANS 39 TE AMSTERDAM GERESTAUREERD.

Dit huis uit het begin der 17de eeuw, dat oorspronkelijk vermoedelijk beneden een woning bevatte, waarboven pakhuis, is op de Amsterdamsche Monumentenlijst geplaatst. Een jaar of drie geleden stond het leeg; de Amsterdamsche jeugd heeft toen een ernstigen aanval er op gedaan. Het inwendige, het dak en de achtergevel werden flink beschadigd, alle ramen werden stuk geslagen, enz. Het zag er naar uit, dat dit monument door de ongehoorde baldadigheid der jeugd verloren zou gaan.
De Heer W. G. Nieuwenkamp, directeur van W. O. J. Nieuwenkamp's Handel Mij., die voelt voor het behoud van Oud-Amsterdamsch schoon, trok zich het lot van het gebouw aan; hij kocht het met de bedoeling dit historische stuk architectuur te redden door het weer bruikbaar voor het leven te maken. Aan het architectenbureau Gratama en Dinger gaf hij opdracht, hem hierbij te helpen. Oorspronkelijk was hij van plan in het perceel een tehuis voor werklooze jongeren te stichten; dit bleek echter onuitvoerbaar; daarom besloot hij een onderdeel van zijn eigen bedrijf er onder te brengen. Een volledig herstel van den voorgevel stond daarbij op den voorgrond; subsidie voor dit doel van Rijk, Provincie en Gemeente werd verkregen, terwijl het restauratieplan door de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg en de Amsterdamsche Schoonheidscommissie werd goedgekeurd.
Het geheele gebouw verkeerde in een verregaanden staat van verval. Merkwaardig was de ontdekking, dat het gebouw vrijwel regelmatig 30 cm gezakt was, met het gevolg, dat de palen òf op zijde òf in de baksteen waren gedrukt. De balkkoppen en vloeren waren gedeeltelijk verrot; het geheele gebouw helde opzij; het grondwater zoog in de muren op. Tegen al deze gebreken moesten maatregelen genomen worden.
De gevel had een leelijke onderpui uit de eerste helft der 19de

HET HUIS OUDE SCHANS 39 TE AMSTERDAM
NA DE RESTAURATIE. ARCHITECT IR. JAN GRATAMA

eeuw; daarop stond de fraaie bovenbouw uit de eerste jaren der 17de eeuw, wel zeer verwaarloosd, in details hier en daar verminkt en ontdaan van zijn oorspronkelijken trapgevel. Het eerstnoodige was een nauwkeurige opmeting van het geheel.
Wanneer men deze architectuur bestudeert, wordt men getroffen door de bijzondere eigenschappen van hare compositie, want zij is regelmatig en toch niet eentonig; zij heeft rust en tegenstelling. Maar bovenal is zij bezield door een gezonde, krachtige opgewektheid, sprekend uit den verticaal zich verheffenden hoofdvorm en uit de onderdeelen; de dóórschietende middenpartij, de verticalen der kozijnstijlen, de opwaartsche welving der rondbogen, de naar boven sprongsgewijze verijling van den trapgevel, en zijn laatste en beslist vertikaal accent: de steenen makelaar. Deze verheffing krijgt zijn kracht door zijn tegendeel, den horizontalen opbouw door lagen, geaccentueerd door de natuursteenbanden, strookend met de horizontale boven- en onderdorpels en kalven der kozijnen.
Belangrijk is verder in de compositie de rondboog, toegepast in de constructieve en krachtig werkende ontlastingsbogen boven de ramen en in de stiller sprekende afsluiting der luiken van de middenpartij.
Dat hier juist rondbogen gebruikt zijn, is kenmerkend voor den geest van den ontwerper; want de rondboog is de meest harmonische, de volmaakte van alle bogen. Hij is niet gedrukt gelijk de ellipsboog, of verticaal gericht gelijk de spitsboog. De rondboog heeft een volkomen harmonische welving; hij begint verticaal en gaat dan, overal zichzelf gelijk blijvend, door het horizontale naar het verticale terug; daarom is hij èn verwant aan het verticale èn aan het horizontale. De rondboog is dan ook de klassieke vertolking van rust en evenwichtigheid.
De pittige tegenstelling: horizontaal-verticaal en de daarbij harmonisch behoorende rondboog bezielt deze in zijn wezen eenvoudige, klare, vast aaneengesloten en overal opgewekt levende compositie; zij zijn een uiting van den sterken, harmonischen en manlijken geest, die zoo kenmerkend is voor de Oud-Hollandsche bouwkunst uit onzen bloeitijd. Deze bouwkunst is muziek; muziek van het Nederlandsche wezen op zijn best.
Daarom is het behoud van zoo'n gevel van groote beteekenis voor ons volk; want ieder, die een dergelijk gebouw passeert zal, zelfs als hij er maar even een blik op slaat, iets voelen van de afstraling van deze Nederlandsche volkskracht.
Teneinde de schoonheid van den ouden bovenbouw niet te schaden, moest getracht worden de nieuwe onderpui in de harmonie van het oude gedeelte op te nemen.

HET HUIS OUDE SCHANS 39 TE AMSTERDAM
VÓÓR DE RESTAURATIE

Noodig waren: een stoep met ingangsdeur; een raam voor het kantoor en een pakhuisdeur met daaronder een kelderdeur. Een constructie van houten stijlen met houten puibalk, waarop zandsteen afdekking, aan de einden rustend op baksteenen penanten, een typisch Oud-Amsterdamsche bouwwijze, was hierbij als vanzelf aangewezen.
Door een gelukkig toeval was het mogelijk een compleet kozijn met gesneden kalf en deur-toog, met bovenlicht en onder- en bovendeur, alles van zwaar eikenhout, uit het jaar 1606 en afkomstig van de afbraak van een pakhuis te Hoorn, te koopen. Het geheel was nog in voortreffelijken toestand, en de vormen waren volkomen voor het doel geschikt; wat ook wel begrijpelijk is, daar zoowel het huis Oude Schans 39 als het oude kozijn Noord Nederlandsch werk zijn uit de eerste jaren der 17de eeuw. Het aardig gesneden kalf stelt voor gestapelde tonnen en 3 mansfiguren met 2 staande tonnen; verder heeft het de insnijding: Anno 1606. Merkwaardig was, dat van het oude hang- en sluitwerk van onder- en bovendeur nog veel aanwezig was. Een dergelijk stuk is een plaats waard in een museum; maar het is natuurlijk veel doeltreffender, dit eenvoudige en toch fraaie voorbeeld van oude handwerkskunst in het dagelijksche leven een plaats te geven. Bij het beschouwen van zoo'n kozijn en deur, na meer dan 300 jaar vrijwel nog geheel gaaf, krijgt men respect voor het ambachtelijk kunnen en de zin voor degelijkheid en kloekheid van vorm onzer voorouders.
Daar ook de maten van het oude kozijn volkomen klopten met de verlangde maten, werd met voldoening besloten, dit oude kozijn als ingangspartij te gebruiken. Dit eenmaal vastgesteld, volgde de rest der compositie voor de nieuwe onderpui als vanzelf. Het overbekende, typisch Amsterdamsche stoepje was hier volkomen op zijn plaats; de 3 gegoten ijzeren balusters konden bij een slooper gekocht worden. Teneinde te laten uitkomen, dat deze onderpui een gevolg is van de huidige verbouwing, zijn de baksteenen penanten links en rechts van een andere steen gemetseld dan die voor den bovenbouw. Daarenboven is in 2 gevelsteentjes vermeld: Hersteld — 1941.
De gevel bleek bij nader onderzoek zoo slecht te zijn, dat hij geheel moest worden afgebroken, nadat hij eerst zeer nauwkeurig was opgemeten. Met de afkomende oude oranje-roode steen en met dezelfde steen uit andere sloopen werd hij opnieuw gemetseld, waarbij al het oude natuursteen weer geplaatst kon worden. Bij nader onderzoek werd vastgesteld, dat de bestaande topbekroning een deksteen van een der trappen was van een ouden 17de eeuwschen trapgevel; zeer vermoedelijk dus van den

oorspronkelijken trapgevel. Hij gaf een juiste aanwijzing voor de oude indeeling der trappen, waarbij de oude steen weer geplaatst en het profiel der deksteenen weer toegepast kon worden.
De eiken kozijnen waren in den loop der eeuwen danig vertimmerd en hier en daar verrot; de gaten der pennen van middenstijlen en kalven werden gevonden, benevens de afteekening van de oude profielen van stijl en kalf, zoodat alles in z'n oude zwaarte en vorm hersteld kon worden. Evenzoo werd op zolder een stel oude eiken luiken met hun gehengen ontdekt, die op de 1ste verdieping als pakhuisluiken dienst hadden gedaan; zij konden hersteld en weer geplaatst worden, en zij waren het juiste voorbeeld voor de overige pakhuisluiken.
Het schilderwerk is in den Amsterdamschen geest gehouden; luiken en deuren (behalve de voordeur) donker groen; evenzoo het raamhout. Kozijnen en hijschbalk lichte zandsteenkleur; puibalk en stijlen lichtgrijs. Het ijzerwerk zwart of donkergroen. De voordeur is met Xylamon tegen houtworm behandeld en daardoor diep-bruin gebeitst; daarna gelakt.
Het interieur bestaat uit pakhuisruimten; op de eerste verdieping moest een gewapend betonvloer worden aangebracht, daar deze ruimte als werkruimte wordt gebruikt.
Architectonisch heeft het interieur niets bijzonders; wel vallen de zware, ongekantrechte balken op, vaak verschillend van dikte, die zoo karakteristiek zijn voor oude pakhuizen.
De achtergevel was slecht werk uit het midden der 19de eeuw; hij was dusdanig gescheurd en verzakt, dat hij afgebroken moest worden; hij werd vervangen door een achtergevel van eenvoudiger vorm.
Het werk werd goed uitgevoerd door de aannemers Fa. Chr. den Hertog en Th. Rozemeijer, terwijl de opzichter J. Veeter met zorg het dagelijksch toezicht hield.
Het is een verheugend verschijnsel, dat tegenwoordig meer en meer het besef doordringt, de architectuur uit onzen bloeitijd met zorg te moeten bewaren; want zij zijn kunstwerken, die onzen volksaard op krachtige wijze vertolken.
De Heer Nieuwenkamp heeft het algemeen belang gediend door dit vervallen en met ondergang bedreigd monument te doen herstellen en daardoor te behouden; en dit alles ondanks de huidige bezwarende oorlogsomstandigheden. Hij heeft daarmede een goede daad verricht, niet alleen voor dit geslacht, maar ook voor het nageslacht.
Iedere eigenaar van een voor onze cultuurgeschiedenis belangrijk bouwwerk moet beseffen, dat zijn gebouw niet alleen particulier bezit is, maar dat het ook, en wel in de eerste plaats, een bezit is van het Nederlandsche volk; en dat dus een dergelijk bezit verplichtingen medebrengt tegenover de gemeenschap.
Door de huidige herleving van ons nationaal gevoel is de belangstelling voor ons cultuurbezit gelukkig sterk groeiende. Daarom wenschen allen, die overtuigd zijn van de groote waarde onzer cultuurschatten, dat spoedig een algemeene Monumentenwet tot stand zal komen, en liefst een, die deze materie grondig en afdoende regelt.

Ir. JAN GRATAMA, b.i.
Architect B.N.A.

FOTO'S LICHTBEELDEN INSTITUUT.

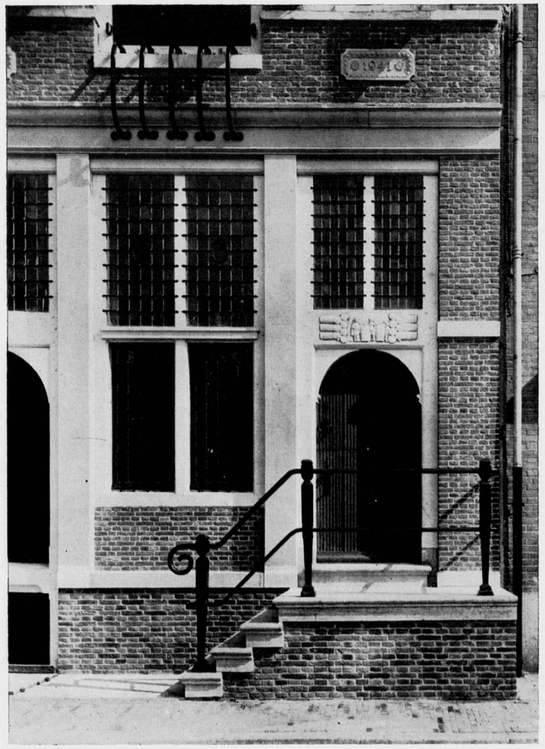

DETAIL GEVEL EN DOORKIJK NAAR BUITEN.

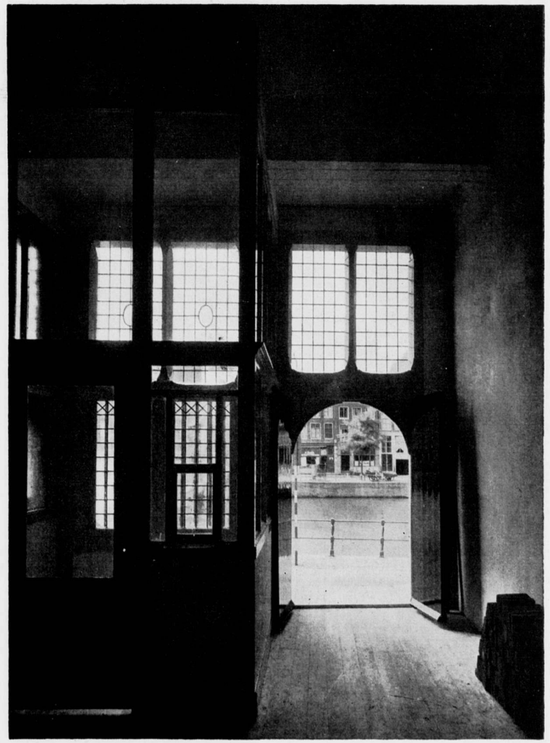

HET HUIS OUDE SCHANS 39 TE AMSTERDAM
ARCHITECT IR. JAN GRATAMA

ACHTSTE MEDEDEELING VAN DE „COMMISSIE BOUWCONSTRUCTIES".

Erkerkozijn.

Eveneens aansluitend op de serie van lichte, in den opbouw te stellen kozijnen, heeft de commissie de constructie van een erkerkozijn ontworpen. Deze constructie is bedoeld voor de bij de kleine en individueele woning bijna steeds voorkomende erker, die slechts over de hoogte van den beganegrond wordt aangebracht en met een plat is afgedekt. De commissie meent dat erkers, die ontegenzeglijk vaak practische voordeelen hebben en door bewoners van woonhuizen blijkbaar in sterke mate worden gewenscht, architectonisch zeer goede oplossingen en een alleszins aanvaardbare verlevendiging van de gevels kunnen geven, indien zij bij niet grooten voorsprong en bij betrekkelijk lichte houtafzettingen het karakter toonen van een naar buiten even uitgestulpt raam. Door de erkers zoodanig te construeeren dat zij gemakkelijk bij den opbouw kunnen worden weggelaten en eerst bij de afwerking der gevels behoeven te worden aangebracht, vervalt het bezwaar tegen lichte houtafmetingen. Het erkerkozijn wordt bij de hier aanbevolen constructie uit drie afzonderlijke lichte kozijnen samengevoegd die met een sponning aan een cylindrischen hoekstijl aansluiten.

Met in de sponningen aangebrachte houtschroeven worden de buitenstijlen dezer kozijnen aan den ronden hoekstijl vastgeschroefd.

De kozijnen hebben houten onderdorpels, zwaar 90 bij 90 mm, die met een sponning over de gemetselde borstwering vallen.

De naar buiten draaibare ramen hebben oplegstolpsponningen bij de hangstijlen en overigens, evenals de vaste ramen, oplegsponningen. De buitenkant dezer ramen ligt in het raakvlak van de ronde hoekstijlen en correspondeert ook met den buitenkant van de gemetselde borstweringen. Om de binnen door den erker geboden verruiming zoo groot mogelijk te houden zijn de borstweringen gedacht te worden uitgevoerd van een halve steen met een waterkeerende en isoleerende beklamping. De borstwering krijgt immers slechts een uiterst geringe belasting en heeft in hoofdzaak een afsluitende en warmte-isoleerende functie.

Een dichte aansluiting van het erkerkozijn aan den muur is bereikt door dit kozijn aan den buitenkant om een uitmetseling met een voorsprong van ± 3 cm en een halve steen breedte te doen vallen. Door hoekvormige met haakschen inspringenden hoek bewerkte klossen van spijker- en schroefvast beton kunnen de uiterste zijstijlen van het erkerkozijn aan den muur vastgeschroefd worden, met eveneens in de sponningen aangebrachte houtschroeven. Voor dichting van deze aansluiting wordt in een daartoe gemaakte sponning geteerd hennepkoord ingeklemd. De grootte van den voorsprong der pilastertjes waarom het erkerkozijn grijpt wordt zoodanig bepaald, dat de dagkant van de erkeropening 33 cm meet. De voorsprong hangt dus af van de dikte der toegepaste binnenbekleeding der steensmuren. De erkeropening in den gevel kan door dezen voorsprong overspannen worden met een anderhalfsteens segmentboog, eventueel, bij niet breede erkers, met een anderhalfsteens strek. Bij een breedte van de pilaster waarom de erker grijpt, ter grootte van een halve steen, wordt bereikt dat de borstwering onder het erkerkozijn juist met den dagkant van de erkeropening in den gevel correspondeert. De hoekklossen krijgen zoodanige afmeting, dat zij door de daarin geschroefde muurstijlen van het erkerkozijn nog juist met geringe speling gedekt worden. Bij den door de commissie aanbevolen geringen voorsprong van den erker van bijv. 44 of 55 cm en bij voldoende aanwezigheid van tusschenstijlen in het erkerfront kan de afdekking van den erkeruitbouw tot stand komen door 5 cm dikke isoleerende bouwplaten, die aan den eenen kant op den bovendorpel van het erkerfront, aan den binnenkant op een aanvulling op den ± 3 cm doorstekenden segmentboog hun steun vinden.

Bovendien worden deze platen gesteund en het erkerfront aan den gevel verankerd door juist boven de erkerkozijnstijlen aangebrachte tusschen de bouwplaten geplaatste regeltjes van 28 × 50 mm. Daaronder komen ter verstijving en ter afdekking van de naden opgeschroefde balkstukken van 32 × 60 mm, welke met de regeltjes T-vormige bintjes vormen.

Het zeer kleine plat kan zonder getimmerd opstand met zink afgedekt worden. Ter vorming van een opstand wordt daarop even binnen het kraal een T-vormig omgevouwen zinken opstand gesoldeerd. Bij den gevel kunnen uitloopen in verbinding met een of twee in de hoeken te plaatsen afvoerpijpen worden gemaakt voorzoover men het er niet op wil of mag laten aankomen, om nabij de uitwendige hoeken uitloopen met spuwers te maken. Aangezien de hoekverbindingen van het erkerkozijn eenige studie vereischen, zijn deze op de teekening aangegeven. De onderdorpels en de bovendorpels van front- en zijkozijnen sluiten met een halfhouts versteklip bij elkaar aan. De ronde hoekstijlen zijn met vierkante pannen aan een niet doorgehakt gat in de lippen van de onder- en bovendorpels verbonden. Bij de muurstijlen hebben de onderdorpels ooren waarmede zij in te sparen gaten van den muur worden gestoken.

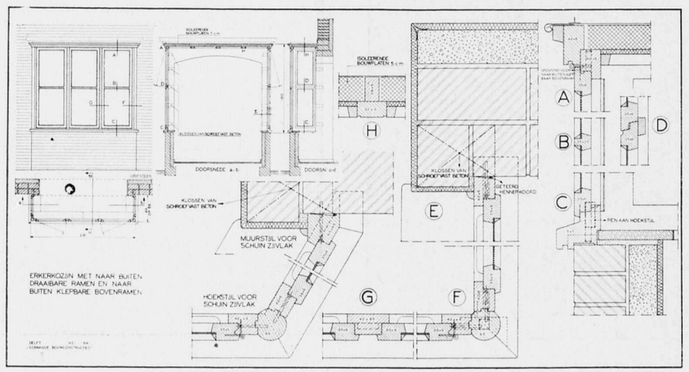

SCHAAL 1 À 10

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

19 JULI 1941 NR 29

LANDHUIS „KEMPENHEEM" TE EINDHOVEN.

ARCHITECT JAN REBEL, LAREN.

HET HUIS ALS RUIMTE-SAMENVOEGING. FOTO'S SPIÈS.

Zooals het hooger georganiseerde leven zich uit de ééncel tot het veelcellige ontwikkeld heeft, zoo is bij de huizen uit de éénkamer-woonruimte het huis ontstaan met de vele vertrekken. Het heeft eeuwen geduurd eer de bouwmeesters zich de moeilijkheden om deze veelheid weder tot een organisch geheel te brengen, m.a.w. om deze inwendige veelcelligheid binnen een uitwendige éénheid te vatten; het heeft langen tijd geduurd eer zij over de vlakke gevelplastiek heen kwamen en dat zij de ruimtevorm op zichzelf als probleem stelden. Nog in de renaissance verbond men zalen, kamers en nevenruimten achter elkaar zonder te denken aan een onderlinge uitwisseling van afgeronde functies. Schitterende paleizen bestonden uit niets anders dan ééncellige ruimten, als zorgeloos aan een touwtje geregen, en met een trapschacht onafhankelijk van het overige.

In de Barok kwam de verandering. Door het gebouw als een som van vele ruimten te beschouwen, werden de gevels het uitdruk-

LANDHUIS „KEMPENHEEM" TE EINDHOVEN. ACHTERGEVEL
ARCHITECT JAN REBEL

kingsmiddel om hetgeen dat er achter verborgen was, naar buiten uit te stralen. Ondanks de ondoorzichtigheid der muren bracht het huis in zijn uiterlijk het zinvolle ruimteverband. Een as, eenmaal als hoofdlijn aangenomen, begon aan de hoofdingang, zette zich voort als gang, en drong door in binnenplaats en tuin. Trappen en gangen werden meer dan verbindende ruimten; het moest ook voor het oog een genoegen zijn zich langs trappen en portalen van verdieping tot verdieping te laten leiden. In de Barok begreep men de samenhang tusschen de ruimten binnen met de straat, binnenplaatsen en tuinen en men zorgde voor doorkijkjes en uitzichten. Dat dit alles verband hield met een algemeen streven naar subordinatie van onderdeelen aan het hoofddoel, kan hier buiten beschouwing blijven; begrijpelijk is dat dit streven ook doorwerkte op het bepalen der ruimteafmetingen volgens de meer of mindere belangrijkheid, de verhouding en de verlichting. Men zag in, dat in het zich rythmisch voortbewegen, in het doorschrijden van een vertrek, een belevenis verborgen ligt waardoor men de ruimte ondergaat. Verrukt van deze ontdekkingen ging men er toe over in de ruimten hoogtepunten te scheppen, een klimming in de belangrijkheid der vertrekken, een toespitsing naar de hoofdruimten, zoodat de uiterste hoeken door welvingen en afrondingen, ineensmeltingen en andere kunstige middelen doorgaand met elkaar in verband gebracht werden.

Niet alleen in de publieke gebouwen en paleizen, doch ook in het gewone huis kwam deze wil om het gebouw innerlijk tot een kunstzinnig organisme te brengen, tot stand. Men gaat zich nu afvragen waarom deze belangrijke winsten weer verloren zijn geraakt, want in de huizen onzer dagen is slechts zelden het streven naar kunstzinnig organisme tot uitdrukking gekomen. En dan ligt in het stellen der vraag reeds het antwoord verborgen. In de moderne woning, waarin alles teveel beheerscht wordt door het nuttigheidsidee en men steeds rekening moet houden met de minimummaten van het te bebouwen oppervlak om er zooveel mogelijk nuttige ruimte uit te halen, is het niet mogelijk zich aan ruimtedroomen over te geven.

Vooral bij de arbeiderswoningblokken en bij de blokken huurwoningen voor den middenstand, waar het mechanisch herhalen van een woningtype meedoogenloos tot beperking dwingt, is de zaak hopeloos. Daar moet wel een idee van kunstzinnig organisme iets belachelijks schijnen. En toch, ondanks het aanvaarden van de woontechnische nuttigheidseischen als uitgangspunt, is een groepeering van ruimten mogelijk die even het Barokprincipe weerspiegelen. Men kan geen concert uitvoeren in een kamer,

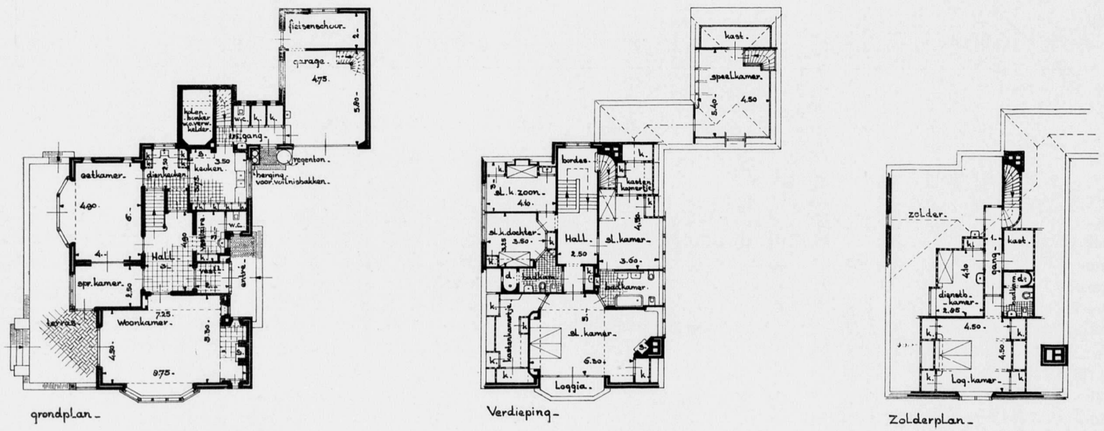

LANDHUIS „KEMPENHEEM" TE EINDHOVEN. PLATTEGRONDEN. SCHAAL 1 À 300. ARCHITECT JAN REBEL

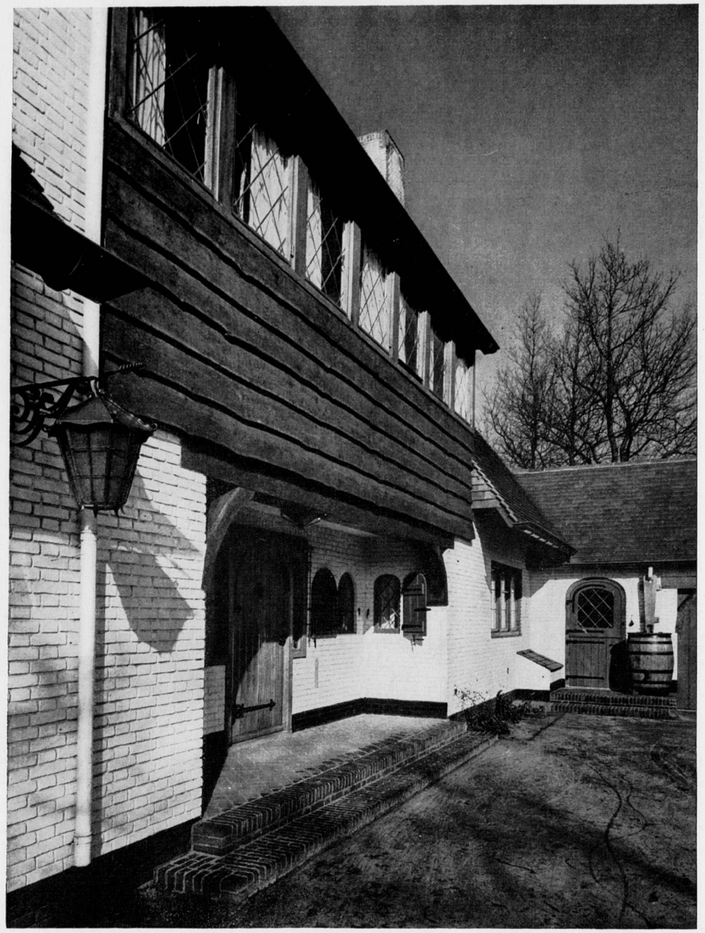

LANDHUIS „KEMPENHEEM" TE EINDHOVEN. ENTRÉE
ARCHITECT JAN REBEL

doch men kan er wel trio's en kwartetten uitvoeren. Door het samenvatten van de ondergeschikte vertrekken, het verbinden van eetkamer, dienkamer en keuken, het betrekken van een terras bij een woonkamer, het in verbinding brengen van een woon- en eetkamer, en meer van dergelijke middelen, kan men een voorrang, een ondergeschiktheid of een waarde aanduiden, waarbij een uitwisseling van functies de richtlijn is, ook wanneer men van een symmetrische rangschikking moet afzien. Ook bij bescheiden huizen is een geordende verdeeling van vertrekken door te voeren die in ruimteoverbrenging wortelt. Hierbij beschikken wij over de trapschacht en hal als de voornaamste en meestal eenige uitdrukkingsmiddelen om de kernvertrekken en verdiepingen met elkaar te verbinden, middelen die men ook werkelijk dient te benutten en voor welker toepassing men zich — wanneer de zuinigheid niet al te zeer dringt — ook niet behoeft te schamen. Het is zoover gekomen dat men het als een zwakheid uitlegt wanneer men zich even laat gaan in een mooie lijnzwaai bij een trap, een booglijntje trekt of een zwierige profileering doorvoert. Zoover heeft de bouwdecadentie doorgewerkt dat de zin naar houding, naar innigheid, naar stijging en zinvolle versiering dreigt uit te drogen.

Ook woon- en eetkamers kunnen voor een ruimtelijke verrassing zorgen doordat zij door innige samenvoeging van verschillende woongedeelten een organisch geheel beelden. Het openen van een wand tot nisvormige uitbreidingen, het opnemen van vensters als beeldende elementen, zorgt voor een rijkere ruimteplastiek. De liefde voor de erker heeft niet steeds tot gelukkige toepassingen geleid, doch wanneer men de erker niet te klein neemt en niet vervalt in burgerlijke knussigheid, is er een dankbaar gebruik van te maken als ruimte-uitbreidend motief. Tusschen een kleine en een groote kamer kan een soort samenhang geschapen worden; men kent uit oude voorbeelden de beteekenis van bijkamertjes en opkamertjes, die planmatig dieptewerking brengen door schaduw- en lichtwerking op voor- en achtergrond. Glaswanden en glasdeuren kunnen door doorkijkjes naar serres, wintertuinen en tuinen de ruimte om het huis bij het huis trekken en saamhoorigheid tusschen binnen en buiten opwekken.

Zeker, het zijn allemaal middelen die de streng-zakelijke architect als romantiek schuwt, doch welke door hun intimiteit scheppenden aard aan het huis typische wooneigenschappen verleenen, die ver boven het zakelijke uitgaan. De streng-zakelijke architect kan wellicht zijn theorieën en methoden op zakelijke onder-

TRAPOPGANG

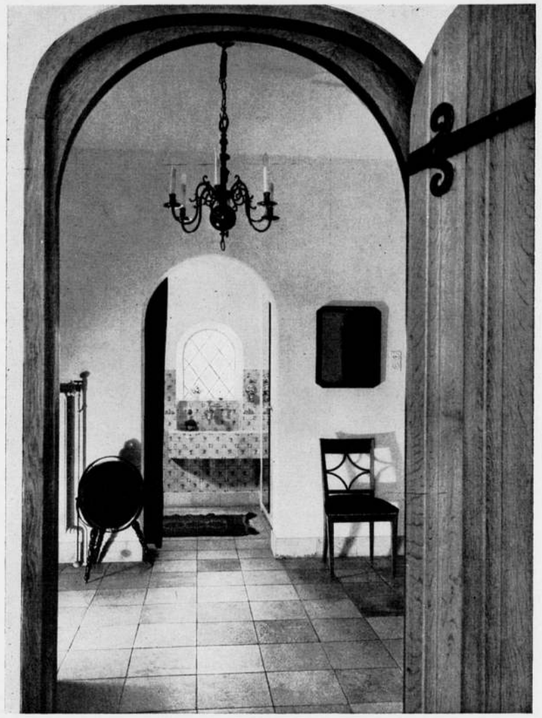

HALL EN VESTIAIRE

LANDHUIS „KEMPENHEEM" TE EINDHOVEN ARCHITECT JAN REBEL TE LAREN

werpen toepassen, doch het huis is in de eerste plaats teveel een aan den levenden mensch gebonden organisme, om als een dorre steenen of stalen formule dienst te doen.
Het landhuis „Kempenheem", dat hier wordt afgebeeld, is voor een industrieel met klein gezin gebouwd in 1940. Het is opgetrokken van baksteen, gevoegd en licht gesilicaat, met zwart geteerd plint. De kap is gedekt met donkere genuanceerde leipannetjes. Buitenhoutwerken aan gevels, alsmede balken, stijlen, schoren, deuren enz. zijn gemaakt van geloogd eikenhout; ramen en glasdeuren van staal en gevat in blank gelakte kozijnen. Luikjes en ramen zijn licht blauw-groen geschilderd. De houtwerken van woon- en eetkamer, alsmede van de hal, zooals deuren, kozijnen, trappen, vloeren, balkbetimmeringen enz., zijn van geloogd eikenhout in de was geboend. De vloerbedekking in hal, vestiaire en vestibule bestaat uit groote Solnhofer tegels. De wanden en plafonds van alle vertrekken zijn òf crême geplastiekt of geschuurd en daarna licht gesausd. Het geheel is eenvoudig gehouden, maar met de grootste zorg uitgevoerd.

W. RETERA Wzn.

CONSTRUCTIE VAN GEWAPEND-BETONVLOEREN ZONDER TOEPASSING VAN HOUTEN BEKISTING.

De architect J. W. Heuvelink te Apeldoorn heeft een bouwwijze uitgedacht voor het maken van vloerconstructies in gewapend beton, waarbij geen hout voor de bekisting behoeft te worden gebruikt. Het vervangt dit hout op oordeelkundige wijze door steengaas, welk gaas daardoor een deel van de vloerconstructie gaat vormen.
De onderdeelen waarop het beton gestort wordt, worden op de fabriek gereed gemaakt. Deze z.g. draadkorven bestaan uit een geraamte, van gegalvaniseerd draad, rond 5 mm, kleine spantjes op ongeveer 30 cm afstand, tot een min of meer stijf geheel verbonden door eenige dwarsdraden. Over den bovenrand der kleine spantjes wordt het steengaas gewelfvormig gespannen.

De uitstekende boveneinden der spantwapeningen zijn verbonden aan horizontale wapeningsstaafjes, rond 8 mm, aan de einden omgeslagen. Deze einden vormen de opleggingen waarmede het geheele samenstel op de dragende balken rust.
Alle hierbij toegepaste wapeningen zijn electrisch gelascht.
De vloeren worden opgebouwd uit van te voren op het werk gereedgemaakte gewapend-betonbalken, die de vertrekken in strooken van ongeveer 1.10 m verdeelen. Tusschen die balken worden de draadkorven opgelegd, waarna de betonstorting kan geschieden. Aan de randen van de vertrekken moet de oplegging geschieden op uitmetselingen van 5 cm.
Door de balken wat langer te kiezen dan de draadkorven, ontstaat onder de balken een ruimte die zeer geschikt is voor het onderbrengen van leidingen.
Bij balkoverspanningen van ongeveer 4 meter kan met een hoogte van 26 cm en een breedte van 10 cm worden volstaan. De hiervoor door den ontwerper gekozen wapening bestaat uit één onderstaaf rond 19 mm, aan de einden recht opgebogen en van een oog voor transport en ophijschen voorzien. De bovenwapening bestaat uit 2 staven rond 8 mm. Boven- en onderwapening worden verbonden door een doorloopende staaf aan de eene zijde, en eenige staafjes om de schuifspanning op te nemen aan de andere zijde (zie teekening).
De oogen aan de balken waarborgen een transport van den balk met den bovenkant boven. Zij kunnen tevens dienen voor het aanbrengen van ankerstaven in de muren.
Door de draadkorven onder de balken te laten uitsteken kan ook tegen den onderkant steengaas worden gespannen, zoodat gemakkelijk op de gekozen constructie een steengaasplafond kan worden aangebracht.
Op de boven beschreven constructie is octrooi aangevraagd. De ontwerper acht de uitvinding ook voor het maken van schuine daken geschikt. Hij berekent voor de vloeren een ijzerbesparing van ongeveer 30%, terwijl bovendien ongeveer 55% op de betonmaterialen kan worden bespaard, alles in vergelijking met normale betonconstructies bij de gekozen overspanning van 4 m.
Bij de uitvoering van een blok woningen te Gouda, waar deze constructie wordt toegepast, is mij gebleken, dat deze werkwijze zonder bezwaar kan worden aanbevolen.
De vloeren worden in den handel gebracht door het Technische Bureau „Helubouw" te Apeldoorn (z.g. Studio's vloer- en wandconstructie Systeem W H 1940).

Ir. H. G. J. SCHELLING.

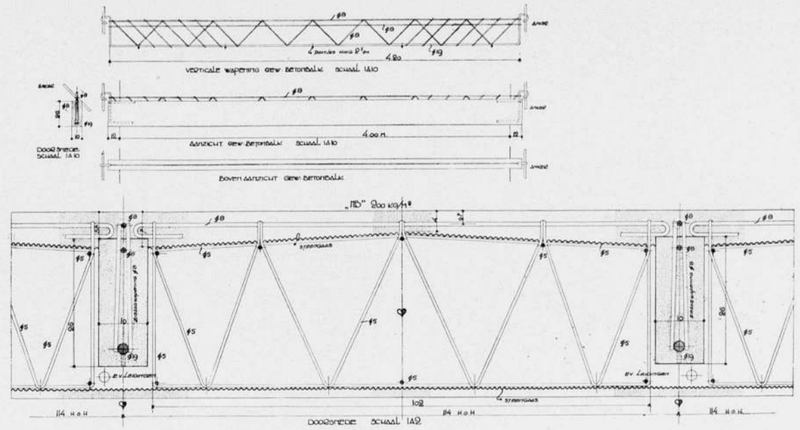

SCHAAL 1 À 10

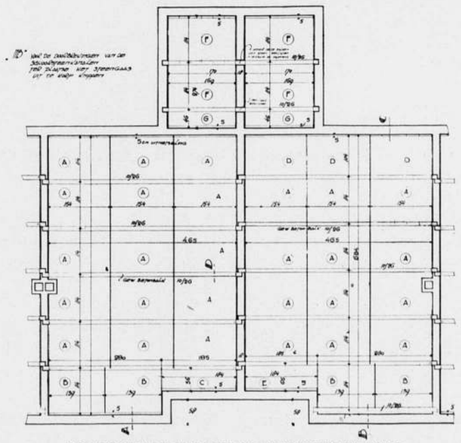

VOORBEELD VAN DE BALKENVERDEELING

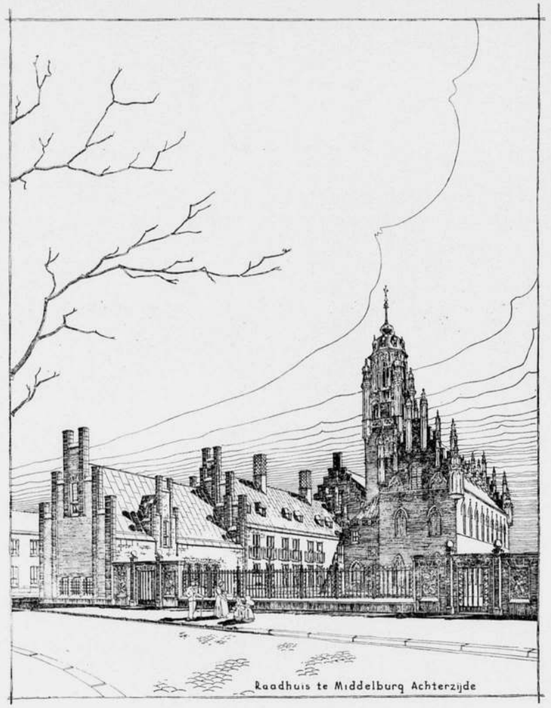

ONTWERP RAADHUIS TE MIDDELBURG. ACHTERZIJDE
ARCHITECT IR. A. VAN DER STEUR

ONTWERP VOOR DEN HERBOUW VAN HET STADHUIS TE MIDDELBURG.

ARCHITECT IR. A. VAN DER STEUR.

Bij de verwoesting van de binnenstad van Middelburg op 17 Mei 1940 is ook het wijdvermaarde stadhuis geheel uitgebrand. Gelukkig bleven de rijk gebeeldhouwde gevels van het Gothische gedeelte dateerende uit de tweede helft der 15e eeuw en de eerste jaren der 16e eeuw evenals de toren grootendeels gespaard, al werden ook deze ernstig door het vuur beschadigd. Dank zij de oogenblikkelijk genomen maatregelen onder leiding van Ir. A. Rothuizen om de Gothische muren en topgevels te stutten, hebben deze de stormen van den afgeloopen winter uitstekend getrotseerd.

In Mei 1941 werd door den Raad van Middelburg, op voorstel van B. en W., die het ingewonnen advies van Dr. Jan Kalf, Inspecteur van de Kunstbescherming volgden, de restauratie van de gevels en de gewelven van het Gothische gedeelte van het stadhuis opgedragen aan architect H. van Vreeswijk, terwijl de architect Ir. A. van der Steur te Rotterdam opdracht kreeg voor den herbouw van het inwendige van het Gothische deel en voor het bouwen van een nieuwen vleugel aan de Lange Noordstraat.

Ir. Van der Steur heeft in den loop van den tijd na de ramp een aantal voorontwerpen gemaakt, waardoor geleidelijk het herbouwplan vasteren vorm heeft aangenomen.

Volgens de huidige plannen zal het oude Gothische gedeelte voornamelijk dienen voor de representatieve functies van het gemeentebestuur en o.a. bevatten de vertrekken voor den burgemeester, den secretaris, de wethouders, het college in zijn geheel, de raadzaal en o.a. ook de trouwzaal.

In de nieuw te bouwen gedeelten worden dan de administratieve diensten ondergebracht.

De nieuwe aanbouwen komen in de eerste plaats langs de Lange Noordstraat, ter vervanging van het volkomen vernietigde en reeds gesloopte achttiende-eeuwsche gedeelte van het stadhuis. Hier zullen de secretarie en het kantoor van den ontvanger worden gehuisvest.

Voor het materiaal van de gevels zal aansluiting worden gezocht bij het oude gebouw, voor het dak wordt aan koper gedacht. Was de achterzijde van het stadhuis vroeger een doodsche gevel aan een steeg, thans zal het Stadhuiscomplex aan de achterzijde uitkomen op den nieuwen verkeersweg, welke van de Lange Noordstraat naar Domburg geprojecteerd is. De fraaie nieuwe binnenplaats zal hier worden afgesloten door een monumentaal hek. In de pijlers van dit hek zal het geredde beeldhouwwerk van den 18-eeuwschen gevel worden verwerkt. De nieuwe straten rondom het stadhuis worden zoo gelegd, dat van alle zijden een goed gezicht op het stadhuis wordt verkregen. Om dezelfde reden wordt de Markt in de lengterichting vergroot en het oppervlak, dat in den loop der eeuwen steeds hooger is geworden, aanzienlijk afgegraven, zelfs op een bepaald deel meer dan een meter.

Inwendig wordt de ruime toegangshal van het stadhuis, welke door latere binnenmuren was verknoeid, in haar oude glorie hersteld. Onmiddellijk achter deze toegangshal komt de trouwzaal, op de plaats waar vroeger de vierschaar zetelde. Vanuit de toegangshal voert de hoofdtrap naar de eerste verdieping, waar

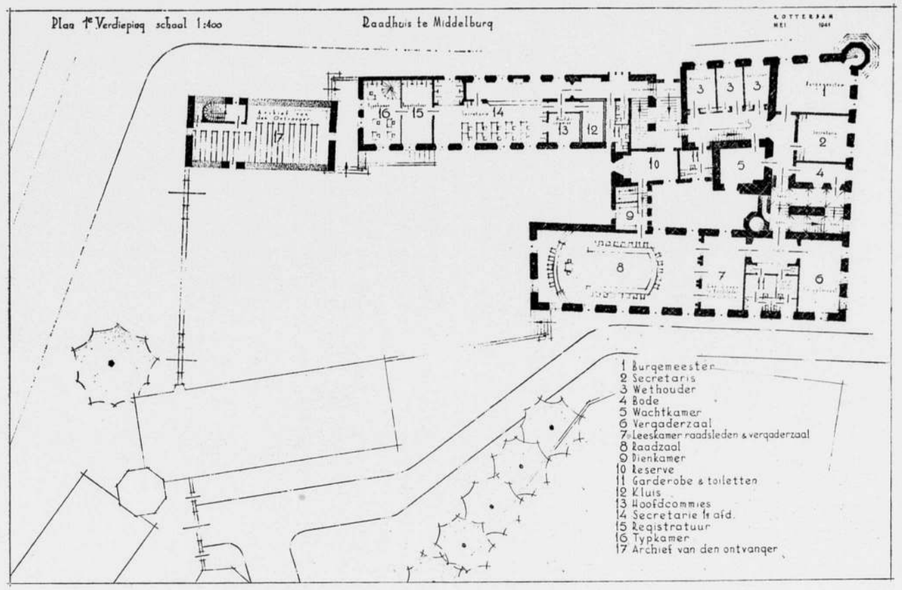

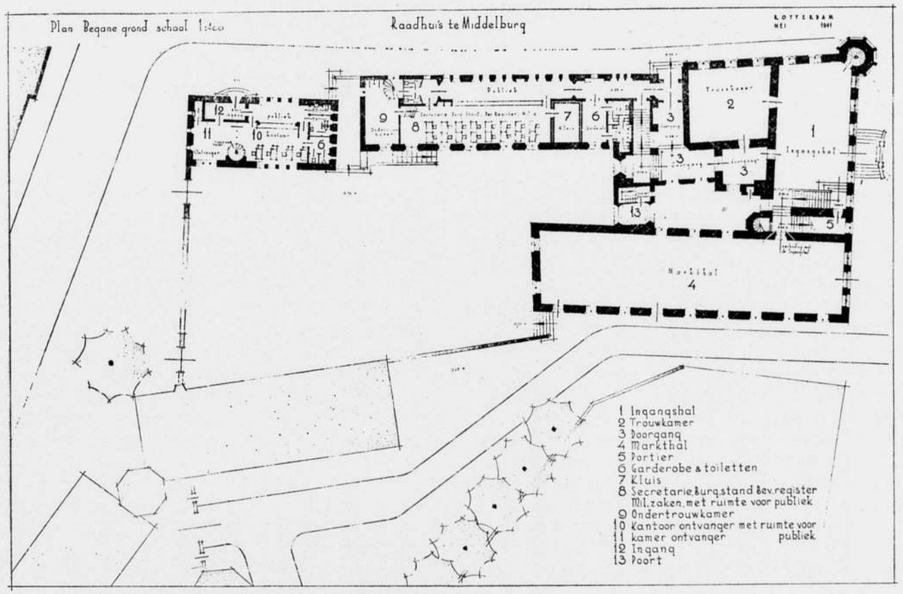

PLATTEGRONDEN VOOR HET RAADHUIS TE MIDDELBURG. SCHAAL 1 À 600
ARCHITECT IR. A. VAN DER STEUR

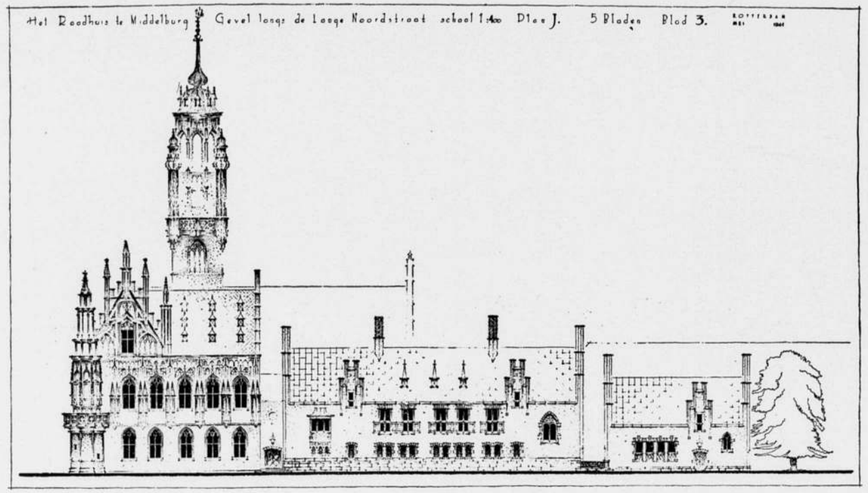

ONTWERP RAADHUIS MIDDELBURG. GEVEL AAN DE LANGE NOORDSTRAAT 1 À 600. ARCH. IR. A. v. d. STEUR

aan de marktzijde de kamers van den burgemeester, den secretaris en 't college van B. en W., benevens de bodenkamer zijn gedacht. De twee verdiepingen hooge en ruime raadzaal komt aan de achterzijde boven de Vleeschhal. De prachtige Vleeschhal zelf, welke in de laatste jaren als rijwielbergplaats werd gebruikt, zal weer zijn al-oude bestemming als markthal terug krijgen.
In deze verschillende ruimten zal de Gothische sfeer zooveel mogelijk teruggevonden moeten worden, zij het ook met gebruikmaking van moderne techniek. Overigens vraagt juist die Gothische sfeer naar eenvoud in de behandeling der wanden, bekleeding hier en daar met eiken lambrizeeringen, soms rijkere vloeren en verder aankleeding met koperen kronen, gobelins en goed meubilair.
Bij het opstellen van het nieuwe stratenplan heeft het oogmerk voorgezeten het Stadhuis zooveel mogelijk naar alle zijden tot zijn recht te doen komen en nog meer zelfs dan vroeger het stadsbeeld te doen beheerschen.
Daartoe is het beloop van de Lange Delft verlegd, zoodat men reeds in die straat, in de richting van de Markt gaande, het gezicht op het Stadhuis zal hebben en dit vanuit de verte zal kunnen bewonderen.
De lengte van de Markt wordt grooter. Bovendien wordt deze aanzienlijk afgegraven — op het hoogste gedeelte meer dan één meter — en zal het verlaagde oppervlak zeer licht glooiend in de richting van het Stadhuis oploopen. Vóór het Stadhuis komen z.g. „kleine steentjes", welke een rustig voorplein zullen vormen tusschen de pui en den eigenlijken rijweg. Door een en ander zal het Stadhuis nog voornamer en waardiger boven het Marktplein komen te staan.
Komende uit de Gortstraat, zal men eveneens vanaf de nieuwe bodenmarkt, aansluitend aan de Pottenmarkt, een overhoeksch gezicht, als tusschen coulissen door, op het Stadhuis hebben.
Tegenover den Gothischen gevel aan de Lange Noordstraat, den meest oorspronkelijken thans nog bestaanden gevel, is een straatje ontworpen, ter plaatse van den tuin van het vroegere hotel „de Nieuwe Doelen", dat een prachtig uitzicht op dezen gevel en den daarachter fier oprijzenden toren van het Stadhuis zal geven.
De achterzijde van het nieuwe Stadhuiscomplex grenst aan den verkeersweg, welke vanuit de Lange Noordstraat in de richting van Domburg zal voeren. Langs dezen weg de stad binnenkomende, gaat men door de Volderijlaagte — evenals reeds thans het geval is — recht op den Stadhuistoren en den hoogen achtergevel van de Vleeschhal aan. Ter hoogte van het Stadhuis gekomen, ziet men door het monumentale hek uit op het achterplein en de achterzijde der gebouwen.
Hiervan geeft de bijgevoegde perspectiefteekening een beeld.
Tenslotte zal door afbraak van stalgebouwen in den langen Helm ook de zijgevel van de Vleeschhal beter tot zijn recht komen.

OPZEGGING LIDMAATSCHAP NEDERLANDSCHE TECHNISCHE UNIE.

Hierbij wordt medegedeeld dat de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten het lidmaatschap van de Nederlandsche Technische Unie heeft opgezegd.

MEDEDEELING.

Om misverstand te vermijden stel ik er prijs op, mede te deelen dat de brief van een architect Prix-de-Rome, in het vorige nummer Bouwkundig Weekblad Architectura verschenen, niet van mij afkomstig is. Met dank voor de verleende plaatsruimte,

Hoogachtend,

ARTHUR STAAL.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

26 JULI 1941 NR 30

ARCHITECT A. J. KROPHOLLER 60 JAAR.

Alexander Jacobus Kropholler, geb. 1881 te Amsterdam, bezocht op 13-jarigen leeftijd de Ambachtsschool aldaar. Hij werkte enkele jaren als timmerman, toen als opzichter-teekenaar, waarna hij zich, door zelfstudie bekwamend als architect vestigde tezamen met den twee jaar ouderen (inmiddels overleden) J. F. Staal Jr., te Amsterdam onder den firmanaam A. J. Kropholler en J. F. Staal Jr.
In samenwerking voerden zij o.a. uit: het gebouw „Utrecht" aan het Damrak te Amsterdam, in Utrecht en Leeuwarden kantoorgebouwen eveneens voor de Levensverzekering Mij. „Utrecht"; verder winkelgebouwen voor „het Binnenhuis" a.d. Raadhuisstraat, „Kettner's Pianohandel" a.d. Heiligeweg te Amsterdam, een gebouw voor de Ned. Heide Mij. te Hilvarenbeek, enz.
Sinds 1915 alleen werkend, bouwde hij (voornamelijk tot 1930) kerken en woningen, waarna hij zich ook beijverde om, tegen de heerschende internationale stroomingen in, den profaanbouw een Nederlandsch volksch karakter te geven. Dit spreekt duidelijk uit zijn bouwwerken van dien tijd: het bankgebouw R. Mees en Zoonen te Rotterdam, het Gemeentelijk van Abbe Museum te Eindhoven, het hoofdbureau van Politie te Alkmaar en het daarnaast liggende kantoor van de Noord-Holl. Levensverz. Mij.; eveneens uit 86 landhuisjes a/d Kwartellaan ontworpen in op-

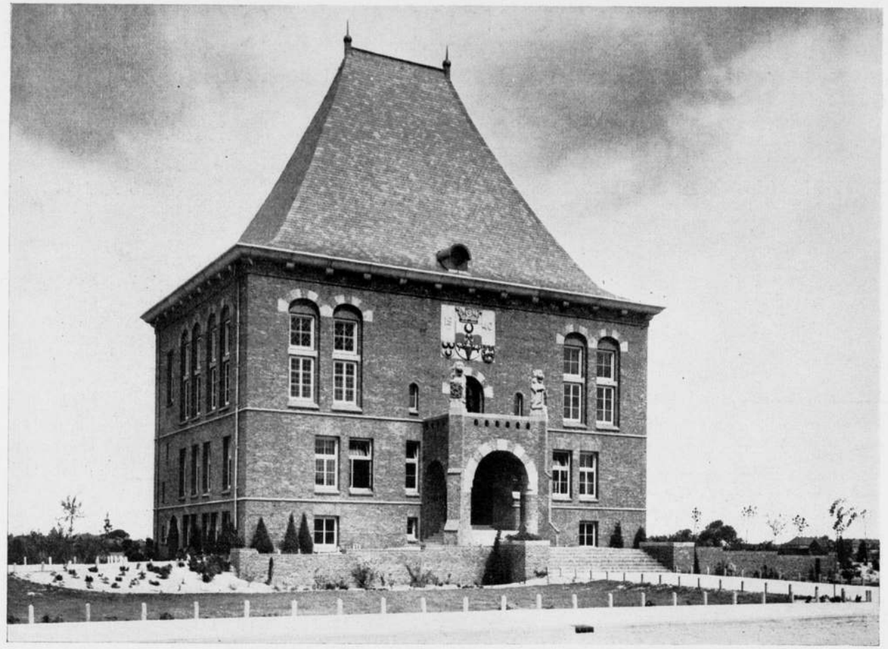

RAADHUIS TE LEIDSCHENDAM

ARCHITECT A. J. KROPHOLLER

dracht van de Gemeente 's-Gravenhage en uit de raadhuizen voor de gemeenten Waalwijk, Wateringen, Noorwijkerhout, Leidschendam, Medemblik en thans uit dat van Idaarderadeel. Zeer vele gemeenten droegen hem ook bij prijsvragen afzonderlijk het maken van een stadhuisontwerp op, o.a. Amsterdam, Haarlem (verbouw), Leiden (idem), Den Haag, Eindhoven, Maassluis e.a., welke ontwerpen echter op advies van deskundigen-commissies terzijde gesteld werden. Mede om den invloed, welke hierbij uitging van den Nederlandschen Architectenbond, waarvan juist dezer dagen het bestuur is afgezet, trad Kropholler ruim 10 jaar geleden uit dezen bond.

Voor degenen, die wat meer met zijn werkwijze bekend zijn, valt het anti-individualistische hiervan het meeste op. Weliswaar dragen de bouwwerken, door Kropholler gesticht, oogenschijnlijk alleen zijn geest, maar in werkelijkheid wordt aan hun totstandkoming een zeer actief deel bijgedragen door medewerkers die reeds tientallen van jaren zijn trouwste strijdmakkers mogen heeten voor de volksch-Nederlandsche bouwkunst. Onder hen moeten hier genoemd worden de Gebroeders H. de Hoop (van welke de oudste thans gemeente-architect van Waalwijk is), R. J. Veendorp, die reeds groote bekendheid heeft als architectsierkunstenaar, ook boek-illustrator, en J. G. van der Schilden, wiens volksche werkwijze eveneens aan elk bouwwerk van Kropholler sedert tientallen van jaren te vinden is. Ook de nu en dan aan dit bouwwerk voorkomende sierkunst van Mej. J. Kropholler, zuster van den bouwmeester, heeft reeds bij velen door de grootsche styleering der in klei gebakken of in glas gebrande voorstellingen de aandacht getrokken.

Een groot aantal Nederlandsche kunstenaars heeft zich tot dit volksche bouwwerk aangetrokken gevoeld en het met hun werk verrijkt. Zoo maakte Dirk Nijland in vele van Kropholler's gebouwen, op bijzondere wijze daarbij aanpassende muurschilderingen, Arend Hendriks tegelwerk en eveneens schilderingen; de beeldhouwers Zijl, Rädecker en Altorf verrijkten de trapgevels met heroïsche leeuwen, wapens en andere volkssymboliek, enz.

Wie hiervan een serie afbeeldingen wil bezitten, zij verwezen naar onderstaande uitgaven, want ook als schrijver over bouwkunst is Kropholler geen onbekende. „Bouwkunst als levensuiting", „Lijn en Vorm", „Kunst en Leven" zijn alle reeds uitverkocht en als omwerking hiervan verscheen kortgeleden „Over Bouwstijl, vroeger en nu" bij v. Mantgem en de Does te Amsterdam, terwijl zoojuist van hem uitkwam bij Moorman's Periodieke Pers „Onze Nederlandsche Baksteenbouwkunst". Beide werkjes zijn behalve met teekeningen van R. J. Veendorp, verlucht met afbeeldingen van Kropholler's bouwwerken.

Men kan zijn belangstelling toonen door van deze uitgaven verder kennis te nemen; in verband met de tijdsomstandigheden, die zoovelen in rouw dompelen, wenscht de bouwmeester elken anderen vorm van belangstelling te vermijden en is trouwens eenigen tijd afwezig.

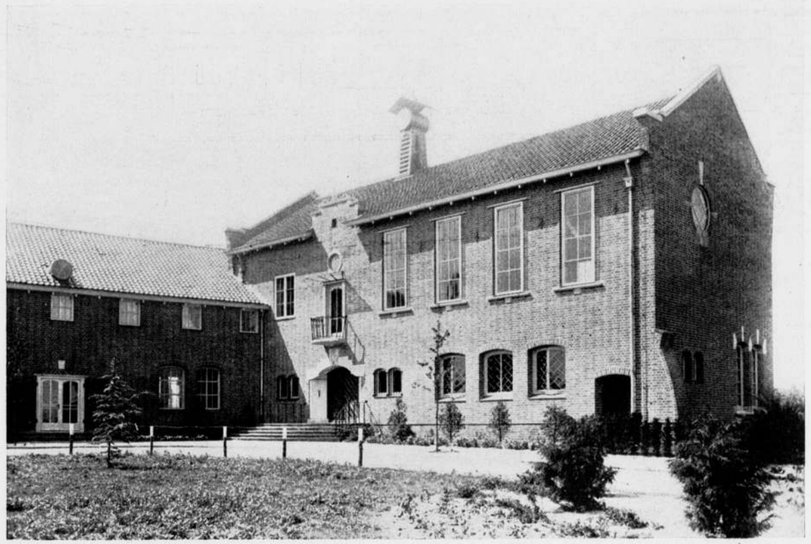

HET NIEUWE RAADHUIS TE HUIZEN (N.H.).

ARCHITECTEN J. M. GROENEVELD EN E. C. FALKENBURG.

Het nieuwe raadhuis voor de gemeente Huizen werd gebouwd op een terrein, gelegen tusschen de Naarderstraat en de Parkstraat, aan den rand van het oude visschersdorp. Toen in Januari 1938 een openbare prijsvraag voor het raadhuis werd uitgeschreven had dit terrein reeds zijn bestemming gekregen. Er moest echter bij het ontwerpen van het gebouw terdege rekening worden gehouden met het feit dat de trambaan van De Gooische als hinderlijke barrière de directe verbinding tusschen raadhuis en dorpskern onmogelijk maakte. Later, tijdens het uitwerken van het bouwplan, werd bekend, dat deze trambaan in de naaste toekomst zou verdwijnen, hetgeen een radicale wijziging in de situeering van het gebouw veroorzaakte. Hierdoor onderging het oorspronkelijke plan een algeheele verandering, welke tenslotte tot den uiteindelijken vorm leidde.

Bij nadere bestudeering van het project bleek de mogelijkheid in hoofdzaak die grondgedachten te volgen, welke ook het prijsvraag-ontwerp hadden beheerscht. Zoo werd ook nu een duidelijke scheiding tusschen administratief en representatief gedeelte bewerkt en de splitsing in verschillende bouwmassa's gehandhaafd.

In verband met de bescheiden bouwsom (in het prijsvraagprogramma was deze, exclusief de technische installaties, gesteld op ƒ 75.000.—; de aanneemsom bedroeg bij de aanbesteding rond ƒ 78.900.—) moest bij de materiaalkeuze eenige soberheid betracht worden. Deze soberheid was echter bij een eenvoudig raadhuisje, zooals hier verlangd werd, zeker op zijn plaats.

De gevels werden gemetseld van blond-bruine handvormsteen in Engelsch formaat, plat-vol gevoegd en met de borstel ruig bewerkt; de daken werden gedekt met zwarte, dof verglaasde, verbeterde Oud-Hollandsche pannen. Voorts werd plaatselijk eenige zandsteen, Rôche de Bajot dur, verwerkt.

Bij de afwerking van het inwendige van het gebouw werden voor de vloeren in gang, toegangsportalen en halruimten en voor de hoofdtrap grèstegels gekozen. In het administratief gedeelte zijn de bekleeding van de trap en de vloeren in de halruimte met aansluitende gang (verdieping) van bankiray. Verder viel voor de vloeren in de raadzaal, vergaderkamer B. en W. en burgemeesterskamer de keuze op eiken strooken, terwijl voor de burgerzaal en secretariskamer bankiray strookenvloeren werden toegepast. De vloerbedekking in de overige werkvertrekken is linoleum op estrich.

In het algemeen werden de wanden uitgevoerd in fijn schuurwerk, met uitzondering van die in enkele voorname ruimten, zooals raadzaal, burgerzaal en traphal; hier is grof gewasschen schuurwerk aangebracht.

Het houtwerk van de eenvoudige sierplafonds in deze laatstgenoemde ruimten werd in lichte kleur gebeitst, evenals de vurenhouten tribunebetimmering in de raadzaal.

Het was onder moeilijke omstandigheden toen in September 1939 met den bouw van het nieuwe raadhuis c.a. werd aangevangen. Want in de dagen, dat er over de gunning na de gehouden aanbesteding zou worden beslist, brak de mobilisatie uit. Natuurlijk deed zich toen de vraag voor of het verantwoord was met dit werk thans te beginnen. Na ernstig overleg mocht echter het antwoord op deze vraag bevestigend luiden.

In November 1939 legde de burgemeester van Huizen den eersten steen en ruim een jaar later in December 1940 werd het voltooide gebouw officieel in gebruik genomen.

Door het tijdig nemen van maatregelen was het mogelijk onnoodige prijsstijgingen te vermijden en kon het bouwprogramma nagenoeg geheel volgens de vooraf gemaakte plannen verloopen. De veranderde na-oorlogsche toestand bleek evenwel niet direct mede te werken tot vervulling van aanvankelijk gekoesterde wenschen. Zoo is het steeds onze bedoeling geweest voor den topgevel van het representatief gedeelte, boven het raam van de burgemeesterskamer, een vrijstaande plastiek aan te brengen.

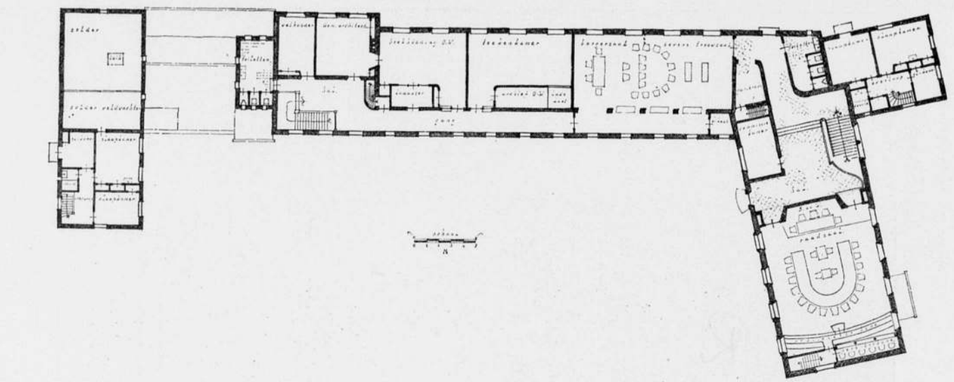

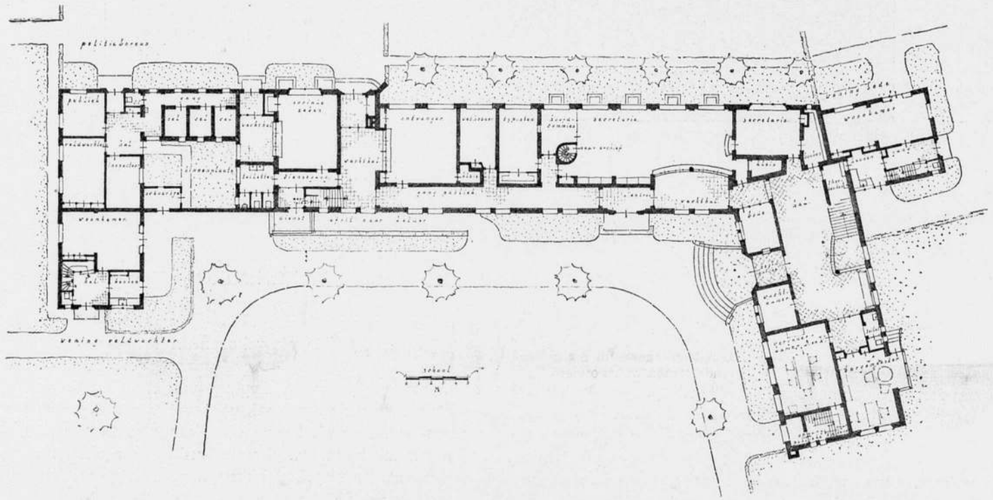

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 400

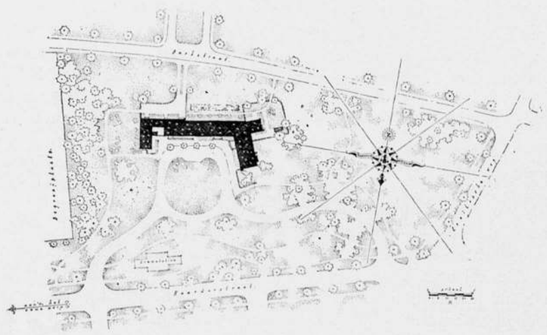

SITUATIE

GEZIEN UIT HET N.O.

GEZIEN UIT HET Z.O.

HET NIEUWE RAADHUIS TE HUIZEN (N.H.) ARCHITECTEN J. M. GROENEVELD EN E. C. FALKENBURG

Aangezien de hiervoor benoodigde gelden door giften bijeen moesten worden gebracht, kon hiertoe helaas nog niet worden overgegaan.
Wèl werd door goedwillende plaatselijke vereenigingen en dito particulieren een springvloed van cadeaux op de argelooze interieurs van het gebouw losgelaten. Dit verschijnsel had, op zichzelf gezien, natuurlijk iets charmants, was het niet, dat de goede gevers hun geschenken onvoorwaardelijk geplaatst wenschten te zien. Doch met eenige takt en wat ruimte in het kunstzinnig gemoed konden bevredigende resultaten worden bereikt.
Moeilijker werd de situatie toen zeker instituut een muurschildering voor de burgerzaal wenschte weg te geven en hiertoe reeds de opdracht aan „een onbekenden meester" had verleend. Het heeft ons niet mogen gelukken dezen lichtzinnigen stap ongedaan te maken.
Voor de meubileering en stoffeering werd gewaardeerde medewerking verleend door den binnenhuis-architect Bas van Pelt. De resultaten van zijn arbeid hebben zeer zeker tot verfraaiïng van het inwendige bijgedragen!
Van onze overige medewerkers noemen wij voorts den heer F. A. M. van der Heyden, electro-technisch adviseur. Onder zijn leiding kwamen er tot stand de diverse electrische installaties, nl. die van licht, schel, brandalarm, klokken en bliksemafleider.
Voor de centrale verwarming adviseerde Ir. C. J. Asselbergs. Aangebracht werd een warmwater-verwarmings-installatie, circuleerend door de werking van een centrifugaalpomp.
De terreinindeeling en beplanting geschiedde in aangename samenwerking met den tuinarchitect T. Tersteeg.
Het bouwwerk werd tot aller tevredenheid uitgevoerd door de aannemers G. van Eck en W. Hoogstraten. Met het dagelijksch opzicht was belast de opzichter G. E. Lette, die zijn taak op stipte wijze vervulde.

J. M. GROENEVELD.
E. C. FALKENBURG.

HAL BEGANE GROND

RAADZAAL

HET NIEUWE RAADHUIS TE HUIZEN (N.H.). ARCHITECTEN J. M. GROENEVELD EN E. C. FALKENBURG

HOOFDINGANG
HET NIEUWE RAADHUIS TE HUIZEN (N.H.)
ARCHITECTEN J. M. GROENEVELD EN E. C. FALKENBURG

Noot van de redactie.

Nu het plan dat bij de prijsvraag werd uitverkoren, in materiaal is omgezet, vraagt men zich af of het eertijds geopperde bezwaar: in het plan komt te weinig het representatieve karakter als raadhuis naar voren, gegrond gebleken is. Ongetwijfeld blijkt uit de goed doorgewerkte partijen en smaakvolle detailleering dat hier twee architecten van talent aan het werk zijn geweest — en in dit opzicht beteekent dit raadhuis zeker een aangename verrassing — doch zij hebben niet meer tot uitdrukking vermogen te brengen dat dit raadhuis de drager is van de gemeentelijke waardigheid.

STADS- EN DORPSVERFRAAIING.

Dr. Ir. G. A. C. Blok hield 21 Juli j.l. in Pulchri Studio te Den Haag een voordracht, waaraan wij o.a. het volgende ontleenen: „Niet alleen, dat de burgemeester moet zorgen voor den goeden gang van zaken in zijn gemeente — hetgeen ieder van zijn plicht bewust persoon als vanzelfsprekend zal beschouwen —, behalve dat zijn er zaken, die zeker voor ons volk niet minder belangrijk zijn en die tot heden veelal helaas maar al te zeer als iets bijkomstigs werden beschouwd, om niet te zeggen schandelijk werden verwaarloosd. Bedoeld is hier onze volkscultuur. Hoe menig natuurmonument, hoe menig stuk goede oude architectuur is niet verdwenen, hoe menig aardig oud volksgebruik is niet verloren gegaan." Spreker wijst op de beteekenis van gebouwen op de monumentenlijsten voorkomende, doch ook op andere gebouwen en gebouwtjes, waarvan het verdwijnen een groot verlies voor hun omgeving zou zijn. Hij wenscht een inperking van de ontsierende reclamen op en in de nabijheid van historische monumenten, en waarschuwt tegen de golf van neonreclamen die weer na den oorlog over ons land zal gaan. Er moet bij nieuwbouw in de oude stads- en dorpskernen meer eerbied getoond worden voor de bestaande bebouwing; aan gebouwen, die in meerdere of mindere mate kunnen gelden als zetels van de overheid, hetzij wereldlijk of geestelijk, dient een waardige plaats in het stadsbeeld te worden toegekend. Verkeerd gekozen materiaal, b.v. wit geglazuurde steen te midden van baksteen in kleur, kan een aardigen wand van straat of markt totaal bederven. Een groote schade wordt hiermede de volksgemeenschap aangedaan. De spreker doet een goed woord voor oude gevelsteenen, opdat deze zooveel mogelijk op hun plaats van bestemming blijven, en niet op een rijtje naast elkaar gemetseld in de muur van een of ander museum-binnenplaatsje.

Een ander punt waarop hij de aandacht vestigt, is het maar luk raak vergunning geven tot het veranderen van woonhuizen tot winkelhuizen. Ook hier dient ervoor gezorgd te worden dat de nieuw te maken onderpui in vorm en kleur harmonieert met het te sparen gedeelte van het pand en de belendende perceelen. „Dit mag zeker niet beïnvloed worden door de stemming van plaatselijke schoonheidscommissies, die zelfs wel kunnen lijden aan tijdelijke buien (historisch). Er is dan een periode waarin alle te veranderen puien bekleed moeten worden met natuursteen, dan weer alle met teakhout, dan alles tegels, enz." „Door deze instellingen worden vakbekwame architecten vaak door hun eigen vakgenooten op de meest kleinzielige wijze beschoolmeesterd, terwijl het voor de niet ter zake kundige beunhazen dikwijls redders uit den nood der onkunde zijn."
Spreker wijst vervolgens op het behouden van de sfeer van schilderachtige grachtjes. Door het kappen van de boomen en het dempen van de gracht gaan de oorspronkelijke verhoudingen geheel verloren. „Hoe zeer zou men het thans betreuren, ware het eens in een onzalig oogenblik geopperde denkbeeld „de Oude Delft" in Delft te dempen, tot uitvoering gekomen. In ruil voor deze typische gracht zou dan een dubbel tramspoor gekomen zijn. Het snelverkeer moet niet door de plaatsen gevoerd worden. Dit is niet alleen een ramp voor de plaats doch evenzeer voor het snelverkeer. Is het mogelijk tusschen de oude kern en de uitbreiding een ongedwongen overgang tot stand te brengen, hetzij door het laten bestaan en opnemen in een strook groen van een oude omwalling of stadsmuur, of bij het ontbreken hiervan, door het aanleggen van een plantsoenstrook, dan zal dit zeker aanbeveling verdienen. De oude kern verstore men zoo min mogelijk. Vooral geldt dit voor de kleine gemeenten, waar in het algemeen geen ingrijpende veranderingen plaats vinden. Voor de groote gemeenten, waar het inwonertal soms door bepaalde omstandigheden in betrekkelijk korten tijd sterk kan stijgen, kunnen vanzelfsprekend bijzondere maatregelen noodig zijn, doch ook dan blijft het geboden terdege te overleggen alvorens tot afbraak vergunning worde verleend. In zulke gevallen, waar het werkelijk niet anders kan en afgebroken moet worden, terwijl het object uit architectonisch, historisch of stedebouwkundig oogpunt de moeite waard is, ook al is dat misschien zelfs twijfelachtig, daar moet gezorgd worden voor de noodige opmetingen van plattegronden, gevels en doorsneden, foto's enz., opdat zooveel mogelijk gegevens voor het nageslacht bewaard blijven. Eenmaal gesloopt beteekent voor altijd verloren."

WAT ONZE LEZERS ONS MEDEDEELEN.

.... Ik had o.m. in mijn schrijven vermeld dat ik voldoende bekend was met den bouw van boerderijen en dat onder mijn architectuur meer dan 25 stuks waren gebouwd van verschillend type, varieerende in de prijzen van 9500 tot 16000 gulden, en dat hier in mijn omgeving en in het Noorden van het land de boerderijbouw een van de voornaamste punten is op het gebied van architectuur, maar ik ontving geen bericht terug.
.... ik kan U wel zeggen dat 80—90% der aanvragen van aannemers zijn, zoo zou ik gaarne zien, dat geen bouwvergunning meer werd afgegeven op aanvragen van aannemers door de Gemeentebesturen, dan kreeg misschien een dorps- of plattelandsarchitect ook een behoorlijk bestaan en dan konden zij de nevenbetrekkingen vaarwel zeggen. Alzoo moet een b e r o e p s-bescherming zoo spoedig mogelijk tot stand komen en de „vriendjespolitiek" van de baan.

.... dat ik als architect was gekozen voor het opbouwen van een vijftal boerderijen alhier, doch waarvoor nu 2 andere architecten zijn aangesteld, die geen van beiden aangesloten zijn bij een architectenbond.
Van het bureau Wederopbouw ontving ik ..... j.l. een schrijven, dat ik een drietal teekeningen met bestekken moest zenden naar bureau ....., van door mij in de laatste jaren ontworpen boerderijen. Aangezien ik deze niet had en weet, dat ook de aangestelde architecten deze niet hadden, is dit wel zeer vreemd.

De gemeente-architect van ..... is tegelijk ook gemeente-opzichter van de gemeente ..... en daarenboven opzichter van ongeveer 20 waterschappen of polders. Nu heeft deze functionaris eerst van beide gemeenten een behoorlijk salaris en krijgt bovendien voor nieuw werk boven een zeker bedrag nog het architectenhonorarium. Bovendien heeft hij boven de beloóningen als opzichter van de verschillende polders, ook nog al het nieuwe werk van die polders en krijgt daarvan ook het architectenhonorarium, o.a. heeft hij nu nog in uitvoering een sluis met sluiswachterswoning voor den polder ..... onder de gemeente ....., voor welk werk de Prov. Zuid-Holland een belangrijke bijdrage in de kosten verleent.

Een jaar geleden schreef het Nationale Dagblad ....

De B.N.A. heeft mij nooit bevredigd door de immer afbrekende critiek onder collega's, de neiging tot cliquevorming enz.

.... bovendien heeft het architectenbureau ..... en Prof. ..... 4 boerderijen en 30 landarbeiderswoningen in de provincie ..... Men behoeft toch geen prof. te zijn om landarbeiderswoningen te kunnen bouwen? Bovendien heeft deze Prof. een behoorlijk inkomen aan de T. H. enz.

.... Van een rechtvaardige en billijke arbeidsverdeeling komt natuurlijk op deze manier niets terecht. Naar mijn meening hebben blijkbaar verschillende autoriteiten in den lande nog niet in de gaten, dat wij een ander tijdperk tegemoet gaan.

RECTIFICATIE.

In den tekst op pag. 246 linker kolom van ons vorig nummer is per abuis vermeld, dat de restauratie van de gevels en de gewelven van het Gothische gedeelte van het stadhuis te Middelburg is opgedragen aan architect H. v. Vreeswijk. Deze naam moet luiden: H. van Heeswijk.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

2 AUGUSTUS 1941

NR 31

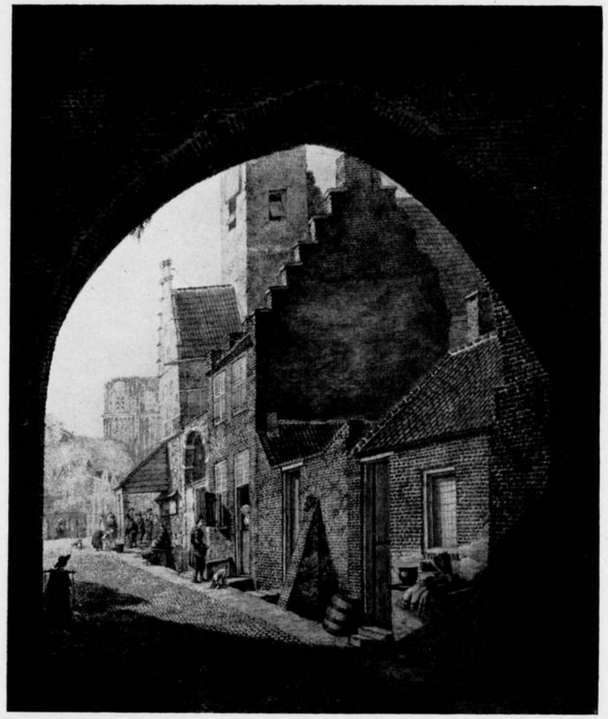

FOTO FREQUIN

DE WATERPOORT TE WOUDRICHEM, DOOR JOH. VAN LEXMOND

OVER ONTWIKKELING EN EIGEN AARD VAN DEN BAKSTEENBOUW IN NEDERLAND.

Wie aan Nederlandsche bouwkunst denkt, denkt in de eerste plaats aan baksteen. Baksteen is van oudsher het materiaal bij uitnemendheid, waarin Nederlandsche bouwmeesters gedacht en gewrocht hebben. Bijna hadden wij gezegd: sinds onheuglijke tijden, ware het niet, dat die tijden niet zoo geheel „onheuglijk" zijn, aangezien, naar den tegenwoordigen stand van onze kennis, de baksteen-architectuur op groote schaal hier te lande in de 12e eeuw schijnt te zijn ontstaan.
Wij raken hier aan een architectuur-historisch vraagstuk waarover reeds heel wat geschreven en gewreven is. De vraag naar het ontstaan van den baksteenbouw in de Nederlanden is niet zonder meer te beantwoorden. In de zon gedroogde dan wel in het vuur gebakken klei is altijd en bijna overal als bouwmateriaal gebruikt. Ook de oude Romeinen hebben beide vormen toegepast, en waarschijnlijk door hun toedoen maakten de Germaansche bewoners dezer lage landen omstreeks het begin van onze jaartelling kennis met de gebakken bouwsteen. Uiteraard was kleisteen overal daar bekend, waar de bodem leem opleverde, die door natuurlijke of kunstmatige verwarming versteende. En zoo hebben ook onze verre praehistorische voorouders dit materiaal gebruikt voor de vervaardiging van hun vaatwerk, zooals we dit door opgravingen alom in den lande hebben leeren kennen.

INGANG VAN EEN HUIS AAN DE BOOTHSTRAAT TE UTRECHT
OMSTREEKS 1800

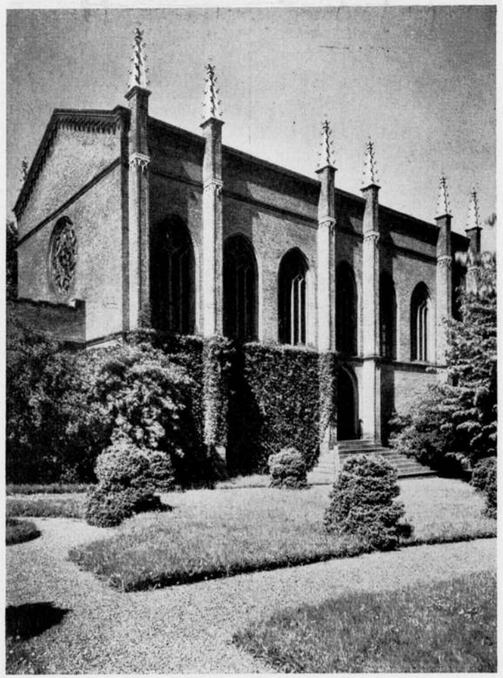

WILLEMSKERK, 'S-GRAVENHAGE, Z.G. GOTHISCHE ZAAL. 1845
G. BROUWER Sr., ARCHITECT

In het vuur gebakken bouwsteenen komen te onzent het eerst voor aan overblijfselen van Romeinsche bouwwerken, zooals deze o.a. te Arentsburg onder Voorburg, te Utrecht, Nijmegen, Maastricht en elders zijn ontgraven. De Romeinsche baksteenen hebben echter een geheel anderen vorm, dan de later, in de middeleeuwen, en tot op onzen tijd gebruikelijke. Zooals men weet waren het groote, betrekkelijk dunne tegels, bij een lengte van 0.20 tot 0.60 m slechts 3 tot 7 cm dik, die, driehoekig of vierkant, zelfstandig werden toegepast in zg. opus testaceum (= tichelwerk), dan wel afwisselend met natuursteen, in horizontale lagen, ter vereffening in de bekleeding van muren van gietwerk (zg. opus caementicium). In dezen vorm is de baksteen hier te lande nog lang na den aftocht der Romeinen, zoowel in den Merovingschen als zelfs tot in den na-Karolingschen tijd toegepast. Overblijfselen van Merovingsche bouwwerken in Zuid-Limburg, zoowel als de bekende zg. Karolingsche kapel op het Valkhof te Nijmegen, die blijkens latere onderzoekingen ná-Karolingsch, d.w.z. uit het einde van de 10e eeuw moet zijn, bevatten baksteen van het Romeinsche type.

Het is nauwelijks aan te nemen, dat de baksteen-industrie, die hier dus omstreeks het jaar 1000 nog bestond, opeens „verloren" zou zijn gegaan, zooals men het veelal heeft voorgesteld, om dan tegen de 13e eeuw weer te worden „ontdekt". In een land, waar de bodem als het ware dit materiaal van natuur oplevert, kon zoo eene techniek, nadat zij eenmaal bekend was geworden en zelfs de stormen der Volksverhuizing had overleefd, bezwaarlijk in vergetelheid raken.

Niettemin blijkt uit de nog bestaande bouwwerken, dat de baksteen sinds het Karolingsche tijdperk meer en meer in onbruik moet zijn geraakt en nog slechts sporadisch hier en daar in tufsteenen muren werd toegepast. In ieder geval zijn geheel of grootendeels baksteenen gebouwen vóór het midden van de 12e eeuw in deze streken nergens meer met stelligheid aan te wijzen. Men bouwde in deromaansche periode, dat wil dus zeggen in de 10e, 11e en 12e eeuw, hier te lande hoofdzakelijk met uit het Brohldal in den Eifel afkomstige tufsteen, die per schip langs den Rijn naar bepaalde stapelplaatsen — zooals bijv. Deventer — werd aangevoerd. Het is zeer wel mogelijk, dat deze methode eenvoudiger en goedkooper is geweest, dan het ter plaatse inrichten van steenbakkerijen; mogelijk is zeker ook, dat men uit aesthetische overwegingen de voorkeur heeft gegeven aan de natuursteensoorten. Hoe dit echter zij, we kunnen slechts vaststellen, dat eerst omstreeks 1200 op groote schaal in baksteen werd gebouwd van de Schelde tot de kust der Oostzee, dus zoowel aan den Benedenrijn en in Vlaanderen als in de Mark Brandenburg, in Sleeswijk-Holstein en in Denemarken.

Vooral in de mark Brandenburg, langs de oevers der Elbe, blijkt reeds omstreeks het midden van de 12e eeuw een bloeiende baksteen-architectuur te bestaan. Zoo ontstonden monumentale scheppingen als de dom te Havelberg (omstr. 1150), de dom te Brandenburg (omstr. 1165), de St. Nicolaaskerk te Brandenburg (omstr. 1166-1170), en de dom te Lubeck (1173). Dit is van bijzondere beteekenis met het oog op de ontwikkeling van de baksteenarchitectuur in de Nederlanden. Immers, juist die streken zijn in de jaren tusschen 1150 en 1170 gekoloniseerd onder Albrecht den Beer en Hendrik den Leeuw, met behulp van uit Holland, Zeeland en Vlaanderen gekomen boeren en arbeiders, zooals blijkt uit de door een tijdgenoot, den pastoor Helmond, omstr. 1170 geschreven „Chronica Slavorum". Merkwaardigerwijs nu vinden we bij eenige van de oudste kerken der Altmark Brandenburg, o.a. bij de bovengenoemde St. Nicolaaskerk te Brandenburg, verschillende karakteristieke eigenaardigheden, als een versmald koor met halfronde sluiting, waartegen in plaats van de gebruikelijke platte, rechthoekige lisenen, fijne ronde staven zijn gemetseld, beneden rustend op de plint en boven een onder de gootlijst omloopende rondstaaf of een rondboogfries dragend, — eigenaardigheden die we juist

zoo vinden bij een bepaalde groep Friesche dorpskerken in het Noordoosten der provincie tusschen Leeuwarden en de Lauwerszee. Deze kerkjes liggen in een gebied, dat het in 1163 gestichte Praemonstratensenklooster Mariëngaarde te Hallum tot middelpunt had. En waar nu sommige daarvan, zooals die te Hantum, Wetsens en de in onzen tijd gesloopte kerk te Wierum, van tufsteen zijn opgetroken zullen deze stellig ouder zijn dan de Brandenburgsche, daar niet valt aan te nemen, dat het type uit de Altmark naar Friesland werd overgebracht en daar eerst nagevolgd in tuf. Wanneer wij nu bovendien weten, dat ook de Brandenburgsche kerken zijn voortgekomen uit den kring der Praemonstratensen, dan mogen wij de gevolgtrekking maken, dat althans de romaansche baksteen-architectuur in het Brandenburgsche wellicht door toedoen van Friesche kolonisten tot ontwikkeling is geraakt.

Het opmerkelijke is, dat het formaat van de in dit tijdvak in gebruik gekomen, laat-romaansche baksteen geheel anders is dan het Romeinsche. In de plaats van de groote platte tegels komen nu de vierhoekige prisma's, van den vorm dien ook onze tegenwoordige baksteenen nog vertoonen, maar van grooter afmetingen, namelijk gemiddeld 30 X 15 X 7-8 cm. Deze zg. klooster- of reuzenmoppen zijn gedurende de geheele middeleeuwen, en tot in de 14e eeuw gebruikelijk gebleven; eerst in de 15e eeuw kunnen we met zekerheid kleinere formaten vaststellen. Plaatselijk wisselt het formaat van deze romaansche baksteen hier te lande tusschen 29-30 X 15 X 7,5 cm, 31 X 15 X 9 cm, en 32 X 16 X 8,5 cm, om hier en daar zelfs te stijgen tot 36 X 18 X 10 cm. In mijn Handboek tot de geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst (dl I, blz. 274) heb ik er reeds op gewezen, dat vorm en afmetingen van deze middeleeuwsche moppen dezelfde verhoudingen vertoonen als de vroeger toegepaste tufsteenblokken, welker lengte varieert tusschen 30 en 40 cm. Vermoedelijk hangen deze afmetingen en derhalve ook de baksteenformaten samen met de destijds in bepaalde streken gebruikelijke voetmaat.

Het is duidelijk, dat bij dezen stand onzer kennis uit de grootte van den baksteen weinig is af te leiden omtrent de dateering van een bouwwerk. Men kan in het algemeen slechts vaststellen, dat de formaten van 28-36 cm middeleeuwsch zijn; maar zelfs dat de grootste baksteenen de oudste zouden zijn valt niet te zeggen.

Hetzelfde geldt voor het metselverband, waarin men ook wel aanwijzingen omtrent den bouwtijd heeft gezocht. Wel treft het weer, dat onze oudste baksteenen bouwwerken, evenals de tufsteenen, in onregelmatig verband zijn opgetrokken. Men heeft er zelfs niet eens altijd voor gezorgd dat de stootvoegen niet boven elkaar vielen. En hoewel men reeds in de romaansche periode bepaalde verbanden heeft gekend — waarvan het Wendisch verband (met in elke laag om de twee strekken een kop) het oudste is — blijft het metselverband nog tot ver in de middeleeuwen onregelmatig, zoodat men een systematisch over een geheel bouwwerk doorgevoerd verband zelden aantreft.

In verband met hetgeen we hierboven omtrent het vermoedelijke ontstaan van de baksteen-architectuur in deze streken hebben opgemerkt, is het van bijzondere beteekenis, dat we onze oudste en tevens aanzienlijkste baksteenen bouwwerken aantreffen in dat noordelijkste deel van ons land, dat de onmiddellijke voortzetting is van de Noordduitsche laagvlakte: in de provincie Groningen en in het hierbij aansluitend noordelijk kwartier van Friesland. We vinden hier een groote groep kerkgebouwen, waaronder verschillende romaansche die zeker niet jonger zijn dan de tweede helft der 12e eeuw, en die zich onderscheiden door de konsekwente toepassing van baksteen met uitsluiting van elke andere steen. Dit vooral is het bijzondere aan bedoelde Friesche en Groningsche kerken, dat zij in bak-

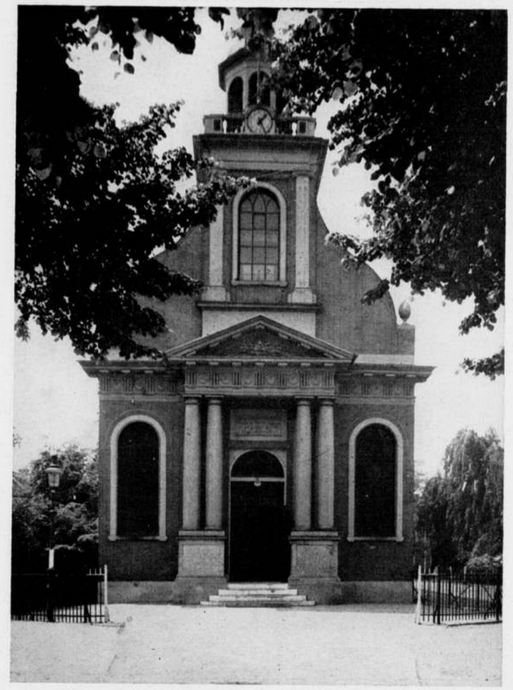

KERK VAN ST. PETRUS' BANDEN TE RIJZENBURG. 1810
ADRIANUS TOLLUS, ARCHITECT

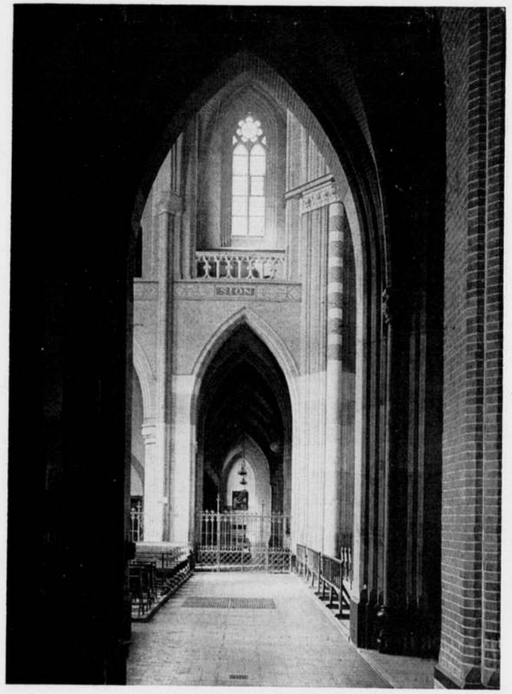

ST. WILLEBRORDUSKERK BUITEN DE VESTE TE AMSTERDAM
1864. VOLTOOID 1897. DR. P. J. H. CUYPERS, ARCHITECT
FOTO SPIES

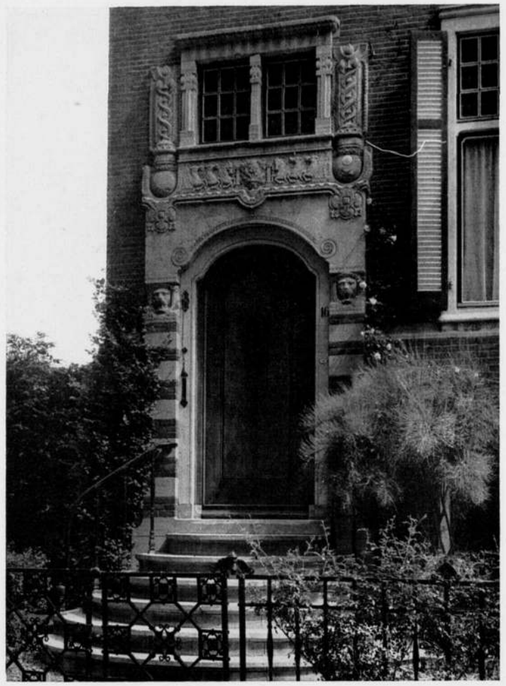

FOTO SPIES

WOONHUIS AAN DE KONINGSLAAN TE AMSTERDAM. 1905
ARCHITECT K. P. C. DE BAZEL

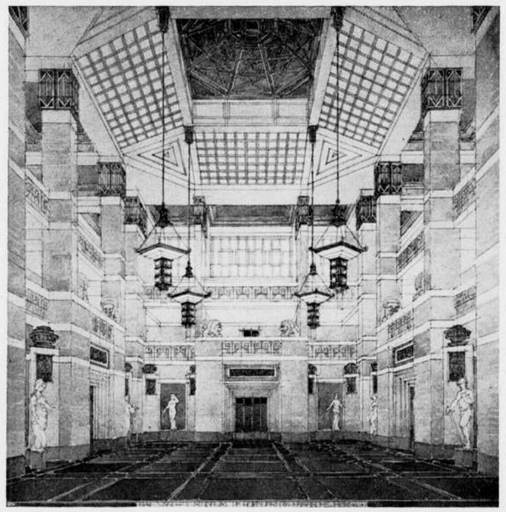

FOTO FREQUIN

HAL VOOR HET KRÖLLER MUSEUM
(NIET UITGEVOERD). ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE

steen zijn uitgevoerd zelfs tot in al zulke onderdeelen — als vensterneggen, lijsten, kapiteelen en basementen — die elders in ons land meest van natuursteen werden vervaardigd. Hierdoor is een zoo strenge en homogene baksteenstijl ontstaan, als we verder alleen nog vinden in de tevoren reeds genoemde streken van Noordduitschland en in Denemarken.
Zeker bezitten we hier niet zoo weidsche gebouwen als de machtige baksteenconstructies te Jerichow, Lenin, Brandenburg, Ratzeburg, Sleeswijk, in Noordduitschland, of zelfs als de Deensche werken te Aarhus, Sorø, Ringsted, Kalundborg e.a., wat voornamelijk is toe te schrijven aan politieke omstandigheden, die in het nieuw gekoloniseerde en gekerstende, op de heidensche Slaven veroverde gebied, krachtiger impulsen wekten. Maar even zeker is het, dat er een sterke stilistische samenhang bestaat tusschen de baksteen-architectuur in onze twee noordelijkste provincies en die in Noordduitschland en in Denemarken. En met name in den bloeitijd van onze noordelijke baksteen-architectuur, sinds het midden van de 13e eeuw verrezen talrijke kerken in Groningen en Friesland, die behooren tot de aanzienlijkste bouwwerken uit dien tijd en die tot in vele bijzonderheden verwant blijken aan de Duitsche scheppingen. We denken hierbij aan kerken als die te Tenboer, Stedum, Winschoten, Zuidbroek, Zeerijp, Loppersum, aan het klooster Aduard e.a. in Groningen, aan die te Bergum en Sexbierum in Friesland. De behandeling van het uitwendige muurwerk is in hooge mate karakteristiek. Als in Noordduitschland zijn ook hier de eindgevels van het schip, van de dwarsarmen en van de overwegend rechte koorsluitingen in de toppen met klimmende nissen versierd; de gevels zijn eveneens geleed door nissen, waarin afwisselend vensters en baksteenvlechtingen naar verschillendde geometrische motieven zijn aangebracht; de bogen dezer met handvormsteen diep geprofileerde nissen rusten op fijne kolonnetten, dikwijls voorzien van kelkkapiteelen eveneens van baksteen. Inwendig rusten bogen en gewelfribben op trapeziumkapiteelen, varianten van het romaansche teerlingkapiteel, logisch gegroeid uit de stapeling van baksteenen, die aan de hoeken zijn afgesnoten om den overgang van de ronde zuil naar de vierkanten dekplaat te bemiddelen.
Tegenover deze overeenkomsten staan ook verschillen, die aan onze noordelijke baksteen-architectuur der middeleeuwen een eigen gewestelijk karakter geven. Daar is in de eerste plaats de plattegrond, die in Groningen en Friesland in den regel, ook bij de grootere kerken, eenbeukig kruisvormig is, eenvoudiger dus dan de meest driebeukige Duitsche, veel eenvoudiger dan de doorgaans zeer samengestelde Deensche plattegronden. Tegenover de strenge logica van het gebonden stelsel der Duitsche composities, tegenover de romantische lyriek der Deensche, vertoonen onze Friesche en Groningsche kerken in haar soberen eenbeukigen aanleg den drang naar rustige klaarheid en naar veilig omsloten intimiteit. En moge haar gebaar minder breed, hare houding minder heroïsch zijn, zij missen in haar stille, overzichtelijke ruimten een zekere weidschheid niet, terwijl in ietwat fijner speelscher detailleering, in de veelvuldige toepassing ook van kostelijk diep-groen verglaasde baksteen een bijzonder eigen zin voor warme behaaglijkheid tot uiting komt. Toch blijft daarbij het algemeen karakter van deze onze noordelijke baksteenkerken kloek en waardig. Hiertoe dragen vooral ook de overkluizingen bij, die eveneens een bijzonder van de Deensche en Noordduitsche gewelven geheel verschillend karakter dragen. Wij hebben hier namelijk niet te doen met de gewone romaansche vierdeelige graatgewelven of met gothische kruisribgewelven, maar met zes- tot achtdeelige z.g. koepelachtige gewelven, die aanvankelijk in concentrische lagen (als bijv. te Eestrum in Friesland), in later gothischen tijd met sterk gebombeerde, zg. meloenvormige schelpen in vischgraat- en blokverband zijn gemetseld en belegd met dunne, ronde sierribben, die in de kruin samenkomen tegen een sluitring, die dikwijls een bak-

steenen relieftegel omspant. Deze gewelven zijn als een vertaling in baksteen van Westfaalsche gewelfvormen, die op hunne beurt, evenals de ook in Westfalen gebruikelijke eenbeukig-kruisvormige plattegrond, teruggaan op Zuidwest-Fransche voorbeelden (Angers).
In het gothische tijdperk, sinds omstreeks 1300, verbreidt deze kerkelijke baksteen-architectuur zich langs onze Noordzee-kust tot in Vlaanderen, waarschijnlijk door toedoen van de kloosterorden der Cisterciënsen en Praemonstratensen. Kerken verwant aan de Groningsche en Friesche (Minderbroederskerk te Bolsward) vinden we op de Zuidhollandsche eilanden (Abbenbroek), tot in het Land van Heusden in noordwestelijk Noordbrabant (Veen), en verder in Vlaanderen, waar bij Lisseweghe en zuidelijker, bij Veurne, in de overblijfselen der abdij Ter Duinen, Cisterciënsche bouwwerken worden aangetroffen, die alle denzelfden homogenen baksteenstijl vertoonen.
En hoewel van de burgerlijke woonhuisarchitectuur dier tijden uiteraard weinig bewaard bleef, kan toch een zeldzaam fragment als de achtergevel van een huis te Tiel, Vleeschstraat 24, ons bewijzen, dat in het begin der 14e eeuw, waaruit dit bouwwerk blijkens zijne vormen moet dagteekenen, ook op dit gebied de volstrekte baksteenbouw tot hooge ontwikkeling was gekomen. De afwisselende lagen van roode en groen-verglaasde baksteen en de rijke spaarnissen met versieringen van gehouwen baksteen spreken van een rijpe en verfijnde techniek, welker afstamming uit het Groningsche onmiskenbaar is.

Intusschen kunnen we bij deze baksteen-architectuur nog niet spreken van eene strikt landseigene, in den zin van nationale bouwkunst. Het is duidelijk dat geheel deze baksteenkunst, van de 12e tot de 14e eeuw, per slot niet anders is dan een gewestelijke groep der Noord-Europeesche baksteen-gothiek, die een gebied omvat, dat zich uitstrekt van Koningsbergen tot aan het Nauw van Calais, en die naar aard en wezen, zoowel als naar hare geographische verbreiding als Nederduitsch is te bestempelen.
Eerst sinds het begin der 15e eeuw nemen we aanzetten waar van een bouwkunstige ontwikkeling, die teekenen vertoont van een gesloten, nationaal karakter, zooals dan ook de 15e eeuw voor het geheele Avondland het tijdperk bij uitstek is van de vorming der nationaliteiten. Het is de tijd der wording van den Bourgondischen eenheidsstaat, de tijd waarin meesters als Van Eyck en Sluter op eenmaal een kunst van phenomenalen werkelijkheidszin scheppen, die als landseigen Nederlandsch is te onderkennen; de tijd ook, waarin voor het eerst in de Nederlanden een wezenlijk landseigen bouwkunst tot rijken bloei komt. De meeste onzer groote gothische kerkgebouwen, raad- en gildehuizen zijn in deze periode, die zich tot ongeveer het midden van de 16e eeuw uitstrekt, verrezen. En zij werden, wat de Noordelijke Nederlanden betreft, hoofdzakelijk opgetrokken van baksteen, thans evenwel met een meer of minder rijke toepassing van bergsteen.
De tijd van den volstrekten, homogenen baksteenbouw is dan voorbij. In de plaats van de levendig in baksteen gedetailleerde muren treden nu de breede muurvlakken, doorregen met banden, hoek-, neg- en boogblokken van natuursteen, die in het tintelend kleurenspel van bruinrood en wit tegen grijze en blauwe luchten dien zin voor het schilderachtige openbaren, die meer en meer een nationaal merk bij uitstek zal worden. Dit geldt vooral voor de noordelijke Nederlanden. In de zuidelijke gewesten, in Vlaanderen en Brabant, overheerscht de aan den bodem eigen natuursteen, die veelal ter bekleeding van baksteenen kernmuren wordt gebruikt.
Wanneer dan omstreeks 1530 de Renaissance-beweging ook in onze bouwkunst doorbreekt, voltrekt zich het boven geschetste proces in toenemende mate. Een gebouw als het zg. „Huis van Marten van Rossem" te Zaltbommel, nog laat-gotisch van con-

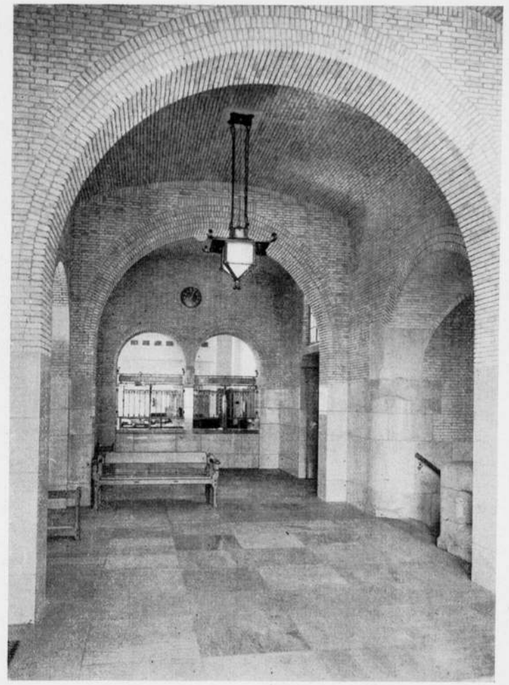

HAL IN HET BANKGEBOUW VOOR R. MEES EN ZONEN. R'DAM
ARCHITECT A. J. KROPHOLLER

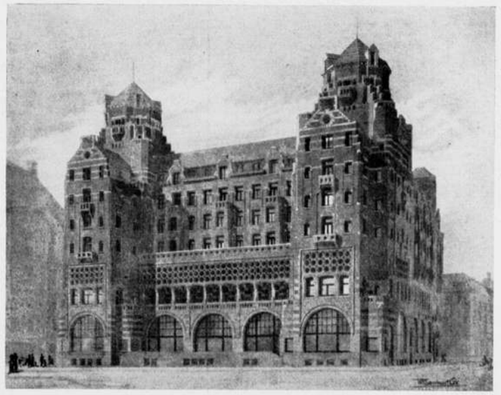

FOTO FREQUIN

PROJECT VOOR EEN DAMHOTEL TE AMSTERDAM
(NIET UITGEVOERD). ARCHITECT W. KROMHOUT CZN.

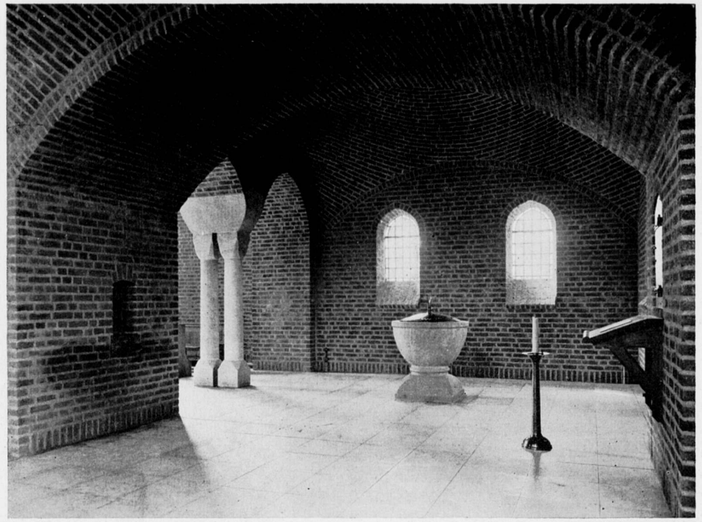

FOTO OLIVIERA

MARIA BOODSCHAPKERK TE GOIRLE 1940. DOOPKAPEL. ARCHITECT C. H. DE BEVER

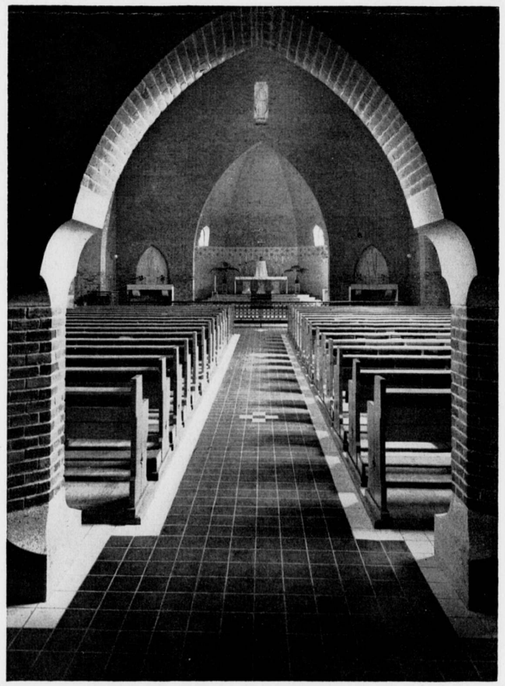

KAPEL STICHTING O.L. VROUWE TER EEM TE AMERSFOORT
ARCHITECT B. J. KOLDEWEY

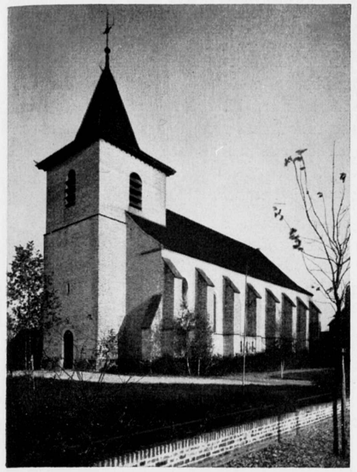

FOTO MANTZ

KERK IN HET ABDISSENBOSCH BIJ WAUBACH
ARCHITECT IR. F. P. J. PEUTZ

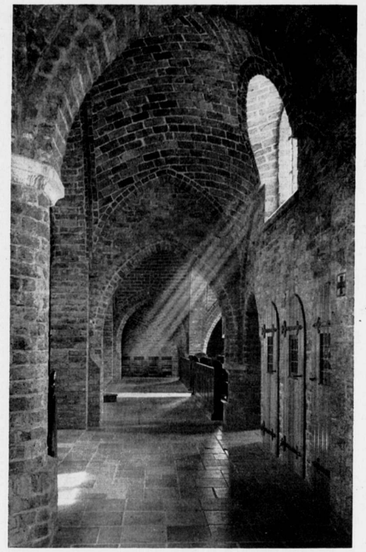

KERK TE HAALDEREN BIJ BEMMEL
ARCHITECT H. W. VALK

FOTO LA HAYE

KERK TE DIETEREN BIJ SUSTEREN
ARCHITECT A. J. N. BOOSTEN

structie, is met zijn breede baksteenen muurvlakken, verlevendigd door gebeeldhouwde bergsteenen boogtrommels, waterlijsten en ingangsportiek, alles in vroege renaissance-vormen, bijzonder kenmerkend voor dien tijd. En niet minder teekenend voor de wijziging, die zich voltrok, is de bekende Kanselarij te Leeuwarden (1566—1571). In geheel de behandeling van het baksteenen muurwerk met zijn nissen en vlechtingen bleef het gewestelijk karakter der middeleeuwsche Friesch-Groningsche baksteen-architectuur gehandhaafd; maar daaronder mengt zich nu het kleurig spel van gebeeldhouwde zandsteenen draagstukken, booglijsten en beelden, die voornamelijk op alle constructief of optisch belangrijke deelen dezer gevelarchitectuur een pittoresken klemtoon leggen.

Gebouwen in deze gemengde bak- en bergsteenarchitectuur verrijzen sinds de tweede helft der 16e eeuw alom in den lande. En het is juist deze baksteenkunst ook, die in dien tijd van geweldig opbloeiend nationaal besef, met verrassende kracht uitstraalt over geheel Noord-Europa, langs de Oostzeekust tot in Narwa aan de verre Russische grens, en over Denemarken tot in Zweden. Opmerkelijk genoeg waren het in de eerste plaats Zuidnederlandsche meesters, als de Steenwinckels en de Van Opbergens, die deze zoo schilderachtige bak- en bergsteen-architectuur de overwinning bezorgden van Emden tot Roskilde, Kopenhagen en Danzig.

Hare hoogste glorie bereikt zij tegen 1600, in het eerste kwart van de 17e eeuw, in de werken van den stadsbouwmeester van Haarlem, Lieven de Key, een Vlaming uit Gent, en van den stadsbouwmeester van Amsterdam, Hendrick de Keyser, die waarschijnlijk eveneens van Zuidnederlandsche afkomst was. Eerstgenoemde gaf aan scheppingen als zijn beroemde St. Annatoren en zijne Vleeschhal te Haarlem (1602-1603), de St. Jorisdoelen, de stadhuisverbouwing en talrijke woonhuizen aldaar, eene tintelende, dikwijls bruisende levendigheid, die doet denken aan den gullen toets van dien anderen grooten Vlaming, zijn tijdgenoot, Frans Hals; terwijl Hendrick de Keyser in de laatste periode zijner werkzaamheid, tegen 1620 (Stadhuis Delft, Westerkerk Amsterdam), meer neigt naar een Fransch beïnvloed klassicisme, uit de school van Ducerceau en Salomon Debrosse, waarin de baksteen in groote, vlakke partijen wordt ingesloten tusschen geblokte omlijstingen, pilasters en banden van bergsteen, die als het ware de uitbundigheid van de Key's scheppingen temperen tot een lyrische bewogenheid. Tezamen vormden beide wezenlijk groote kunstenaars door hun zich vermengende inwerkingen dien geestigen, kleurigen baksteenstijl, die als de „Hollandsche" Renaissance bij uitnemendheid is bekend geworden en waarin ons volk, zij het onbewust, toch altijd het meest eigen aard en wezen heeft aangevoeld en teruggevonden.

De omstreeks 1630 intredende verstrakking, wanneer de klassicistische richting der Barok, in den geest van Serlio en Palladio, hier voornamelijk door Fransche bemiddeling doordringt, brengt in het reeds gevormde karakter van onze baksteen-architectuur geen wezenlijke verandering. De hoofsche aard van deze voornamelijk in den Haagschen hofkring van den kunstlievenden prins Frederik Hendrik en zijn begaafden secretaris Constantijn Huygens gegroeiden stijl, voert tot statiger houding en breeder behandeling der bouwwerken. Vlakke zandsteenen pilasters der z.g. kolossale orde en hoekblokken omlijsten, met de krachtig geprofileerde hoofdgestellen, groote, rustig behandelde baksteenen muurvlakken, waarin de veelal naar de gulden snede geproportionneerde vensters de eenige en weloverwogen doorbreking vormen (Mauritshuis en St. Sebastiaansdoelen te 's Gravenhage, vele woonhuizen aldaar, in Amsterdam, Utrecht, Middelburg, Leeuwarden). Onder leiding van bouwmeesters als Jacob van Campen, Pieter Post, Daniël Stalpaert, Philips Vingboons en Adriaan Dorstman ontwikkelde zich aldus in den loop van de 17e eeuw eene baksteen-architectuur, die meer en meer haar zwaartepunt kreeg in den woonhuisbouw. De bijna vermetele uitbundigheid uit het begin der eeuw, den tijd van strijd en opkomst der natie,

is dan echter geheel geweken, en zelfs de rustiger maar kloeke praal uit den Frederik Hendrik-tijd verstilt. De zandsteenen pilasters en zelfs de hoekblokken verdwijnen meer en meer. Het wil wel schijnen of sinds het eind der 17e eeuw onze architectuur terugkeert tot den volstrekten baksteenbouw. Zelfs de werkzaamheid van eenige Fransche architecten hier te lande, omstreeks 1700, zooals Daniel Marot, kan hierin geen wezenlijke verandering brengen. Er ontstaat een klassieke Noord-Nederlandsche woonhuisbouw van baksteen, spaarzaam verlevendigd door enkele bergsteenen omlijstingen van deuren en vensters, breed, rustig en zelfs ingetogen van behandeling.
Ook de Fransche revolutie vermocht, ondanks de afschaffing der gilden, deze traditie niet te dooden. De op 26 Juli l.l. in het Museum Boymans te Rotterdam geopende tentoonstelling „Nederland bouwt in baksteen 1800—1940" kan ons in hare rijke en zoo uitermate boeiende documentatie bewijzen, hoe hier te lande nog tot tegen het midden der 19e eeuw eene eerbare, alleszins achtenswaardige bouwtraditie bestond. Dit was in een tijd, dat reeds overal in het buitenland de architectuur onderging in de meest karakterlooze verwildering en stijlimitatie.
Ook hier zou deze tenslotte doordringen en onze bouwkunst ontredderen. De Rotterdamsche tentoonstelling kan ons echter, naar ik meen, den troost brengen, dat ook in den tijd van het diepst verval hier te lande nog altijd architecten gevonden werden, die zich, zij het moeizaam, staande konden houden aan de eigenlandsche baksteentraditie. En zij geeft ons tevens de les en de verzekering, dat in den terugkeer tot deze wezenlijk landseigen architectuur de hernieuwing van onze vaderlandsche bouwkunst te vinden is.

Dr. FRANS VERMEULEN.

WAT ONZE LEZERS ONS MEDEDEELEN.

... Hoewel ik als het ware opgevoed ben in de organisatie van vakgenooten en warm voel voor goede sociale verhoudingen in het bouwvakleven, eerst als opzichter bij groote architectenbureaux en later als zelfstandig architect, moest ik bij mijn komst hier op de Veluwe, veel van mijn idealen laten schieten.
De menschen zijn hier van meening dat zij door een georganiseerde afgezet worden. In de aannemerswereld is het dito. In de laatste 2 jaren is hierin wel eenige verandering ten goede gekomen, maar niemand van de bouwvaklieden geniet hier ooit vacantie; in de z.g. vacantieweek wordt hier overal druk gewerkt, ook dit jaar nog.
Nu kunt u door deze korte uiteenzetting eeniger mate de conservatieve geest van de vakmenschen proeven. Ieder staat op zich zelf, voor samenwerking voelt men niets. De verbetering van sociale toestanden en het recht zetten van scheeve verhoudingen, laat men liever aan den buitenstaander over. Men waagt zich niet in de voorste gelederen van een goede vakorganisatie. Ook onder architecten is niets geen samenwerking. Laat een ander het maar opknappen, zoo denkt men hier op de Veluwe.
Betreffende uw antwoord op mijn schrijven van .. dezer, doet het me genoegen daaruit te vernemen, dat u mijn belangen bij het Commissariaat van den Wederopbouw steunt. De fout zit hierin, dat men daar geen voldoende vakkundig personeel hebben. De heer ....., waar ik mij moest vervoegen, is een oud werktuigkundig ingenieur, met weinig kennis van het bouwvak. Zoo zijn er daar zoovelen, die geen begrip van de moeilijkheden hebben, welke thans in ons vak overwonnen moeten worden. Zij zitten nog te veel in den ouden toestand vastgeroest.

BOEKBESPREKING.

CO͏ÖRDINATENLEER VOOR HET MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS EN VOOR ZELFSTUDIE, door Ir. G. L. Ludolph en Ir. A. P. Potma, 4e druk, Wolters, Uitgevers.
Door het van meet af aan invoeren van het functiebegrip in het wiskundige onderwijs, door de statische methode van weleer te vervangen door een meer dynamische, zooals dit wel eens aldus is gekenschetst, heeft men voor velen de mogelijkheid geopend zich eenige wiskundige kennis eigen te maken van gebieden, welke vroeger gesloten bleven voor allen, die zich niet terdege hadden voorbereid ze met kans op succes te betreden. Velen kunnen zich nu zekere kennis eigen maken, die praktisch nuttig voor hen kan zijn in hun technisch beroep.
Men overschatte dit niet, maar men zou onverstandig zijn dit zonder meer te willen onderschatten.
In dit reeds bekende boek zijn verschillende wiskundige bewerkingen, welke verband houden met de analyse en de analytische meetkunde, duidelijk en overzichtelijk behandeld.
Wij wijzen op de beteekenis van transformaties van het assenstelsel voor het elimineeren van termen uit de tweedegraadsvergelijkingen met twee veranderlijken.
Bij de oplossing van hoogeremachtsvergelijkingen met 1 onbekende is overgegaan tot de benadering der wortels met de regula falsi, hetgeen voor het door dit boek beoogde doel toereikend mag worden geacht.
In het laatste gedeelte worden de beginselen van de Nomografie besproken, waarvan het belang voor de techniek niet meer behoeft te worden bepleit. De schrijvers hebben hier een handleiding willen geven voor de constructie en het gebruik van eenvoudige bundel- en schaalnomogrammen, die voor technische toepassing in aanmerking komen. Opgenomen zijn eenige afbeeldingen en beschrijvingen van nomogrammen, ontleend aan verschillende technische werken en aan in den handel zijnde nomogrammen-series.

J. P. M.

SLUITING BUREAU VAN DEN B.N.A. WEGENS VACANTIE.

Het Bureau van den B.N.A. zal wegens vacantie gesloten zijn van 2 tot 16 Augustus a.s.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM 9 AUGUSTUS 1941 NR 32

AAN DE LEDEN,

Dezer dagen is aan die leden die verzuimd hebben de hun toegezonden vragenlijsten ingevuld aan het secretariaat in te zenden, een rondschrijven gericht met het dringend verzoek alsnog hun plicht als architect na te komen. De overgroote meerderheid (ruim drie vierde) heeft begrepen dat, nu eindelijk de lang verwachte ordening van het architectenberoep werkelijkheid gaat worden, dit gedaan wordt in het belang van de architecten zelf. Een kleine groep waaromheen zich nog enkele, zich afhankelijk van dat groepje voelende leden hebben geschaard, meenen blijkbaar dat er niets veranderd is in de laatste maanden en dat zij nog wel eens weer in de gelegenheid zullen worden gesteld het oude hun zoo eigen geworden spelletje, voort te zetten. Natuurlijk doen zij dat onder het mom van beleedigde onschuld, gepaard gaande met een dosis laster en verdachtmaking aan het adres van dengene die geroepen werd ordening te brengen.
Eerlijke tegenstanders kan men respecteeren, al moeten zij als tegenstanders worden behandeld. In dit geval echter schijnen achter de heilige verontwaardiging minder oprechte motieven te schuilen.
Het is opmerkelijk dat de architecten die voor den wederopbouw groote opdrachten hebben welke bouwsommen millioenen guldens vertegenwoordigen, juist tot nu toe weigerachtig bleven opgaven van hun opdrachten te verstrekken.
Wel een al te doorzichtige houding.
Een houding trouwens die, mochten zij daarin willen volharden, hun slecht zal bekomen.
Op de conferentie van architecten ten Departemente van Volksvoorlichting en Kunsten hebben enkele leden van het voormalig Bestuur en vroegere vooraanstaande leden, deze conferentie demonstratief verlaten.
Een dergelijke houding van architecten die wij gaarne tot medewerking hadden bereid gevonden, is te betreuren, maar ook zonder hen gaat het. De Secretaris-Generaal heeft destijds uitdrukkelijk onderstreept, na het voorgevallene op medewerking van die groep niet meer gesteld te zijn.
Juist nu de Bond wordt omgevormd tot de vakgroep architecten van de Nederlandsche Cultuurkamer is het belangrijk dat alle goedwillende architecten en vooral de jongeren medewerken aan de ordening. Reeds thans dient iedere architect er rekening mede te houden dat iedere actie of lijdelijk verzet of hoe men het ook noemen wil, tegen de vakgroep Architecten van de Nederlandsche Cultuurkamer is gericht. Het is niet louter toeval dat de Gemachtigde tevens Ambtenaar van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten is. De samenwerking met andere instanties en architectenorganisaties is direct volledig tot stand gebracht, zooals met het Nederlandsch Technisch Gilde en het Nederlandsch Architecten Gilde en een volledige vrijwillige aansluiting van alle buiten den Bond staande architecten is te verwachten. Daardoor zal het mogelijk worden, dat straks bij de instelling van de Cultuurkamer, de vakgroep Architecten volledig georganiseerd is.
Diegenen die thans tegenwerken, om welke reden dan ook, kunnen niet verwachten dat straks met hun belangen rekening wordt gehouden. Zij hebben dat aan zich zelf te wijten. Wie zich terzijde stelt blijft daar en wie niet meewerkt is tegen ons. In dit verband is belangrijk hetgeen het Bestuur van het N.N.I.V.A. aan het einde van een omzendbrief aan zijn leden schreef, nl. „Wat echter is blijven bestaan is de band, die voor ieder onzer aanleiding is geweest, lid „van onze organisatie te worden, nl. de wensch om in het algemeen belang mede te werken „aan een gezonde ordening in het bouwbedrijf in al zijn geledingen en in het bijzonder op „het gebied der architectuur. Blijft ook in de toekomst de doelstellingen nastreven, die ons „steeds voor oogen hebben gestaan, dan is het kortstondig bestaan onzer vereeniging niet „vruchteloos geweest".
Thans gaat het algemeen belang boven het groepsbelang en het groepsbelang gaat boven het persoonlijk belang.

De Gemachtigde,
B. BOEZEMAN.

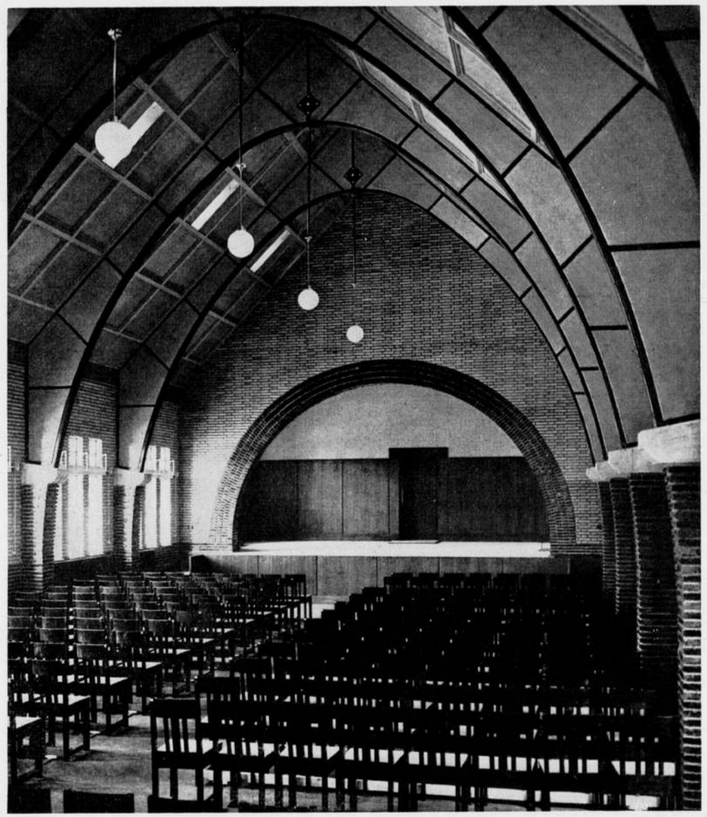

GROOTE ZAAL.

PAROCHIEHUIS AAN DE VAN SLICHTENHORSTSTRAAT TE NIJMEGEN.

ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. v. d. PIJLL

Foto's Persbureau „Gelderland"

Het gebouw is gelegen achter de R.K. Kerk aan de van Slichtenhorststraat en geeft aan de straatwand, die voorheen hinderlijk onderbroken was, door een eenvoudig gehouden architectuur een rustig aanzien.
De gevels zijn opgetrokken in oranjerood-kleurige steen op donker plint met toepassing van Oberkichner zandsteen voor de kalven tusschen de stalen onder- en bovenramen en deuren.
De dakvlakken zijn gedekt met matzwart verglaasde verbeterde Hollandsche pannen waarin kleine dakvenstertjes welke voor ventilatie der groote zaal dienen.
Boven den ingang van het gebouw in eenvoudige letters het opschrift „Parochiehuis" van geoxydeerd koper. Buitendeuren teakhout. De indeeling is als volgt.
Tochthal, waarvan de wanden opgetrokken in groen verglaasde steen. Aan de linkerzijde stalen schuifloket voor eventueele kaartverkoop. Voorts hal met aansluitend het trappenhuis. Ook hier zijn de wanden opgetrokken met verglaasde steen, hetwelk langs alle trappen als lambriseering is opgevoerd. Bij de ramen zijn fel blauwe vensterbanksteenen toegepast.
De vloeren van hallen, trappen, bordessen zijn in gewapend beton uitgevoerd. De trappen met binnenbalustraden zijn bekleed met im. Beiersch graniet. Op de balustraden teakhouten leuningen op gesmeed hekwerk.
Halvloeren bekleed met geelkleurige gevlamde dubbel hardgebakken tegels.
Recht tegenover hoofdingang een doorkijkje naar hooger gelegen sacristieingang. Links en rechts hiervan zijn de toiletten ondergebracht. Genoemde ruimten geheel betegeld en voorzien van naadlooze vloeren. Al het sanitair voorzien van Benkizer kranen en spoelers.
Naast de tochthal aan de straatzijde is rechts de bestuurskamer en links een groepskamer geprojecteerd. Links van het trappenhuis aan de achtergevel bevindt zich een dergelijke grootere ruimte voor het houden van vergaderingen. Deze vertrekken zijn voorzien van een lambriseering in Finsche berken, waarin opgenomen bergruimten met schuifdeuren.
Recht tegenover het trappenhuis, links van den hoofdingang de groote tooneel- en conversatiezaal. Deze zaal, welke plaats kan bieden voor ongeveer 300 personen is geheel in schoon metselwerk opgetrokken. Hier is ook wederom een lambriseering gemaakt van verglaasde steen in donker terracottakleur waarop dunne lichtgele steen voor de overige vlakken.

PAROCHIEHUIS TE NIJMEGEN. VOORGEVEL.

PAROCHIEHUIS TE NIJMEGEN. ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. v. d. PIJLL. HAL.

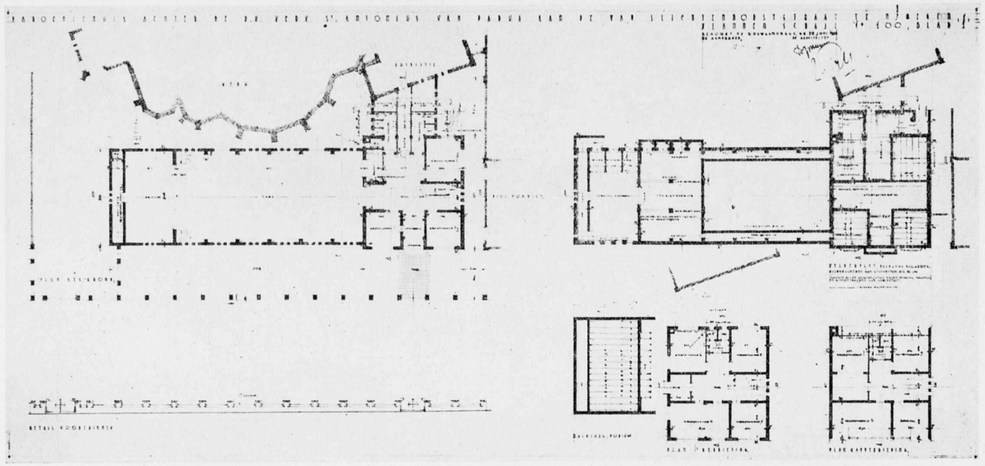

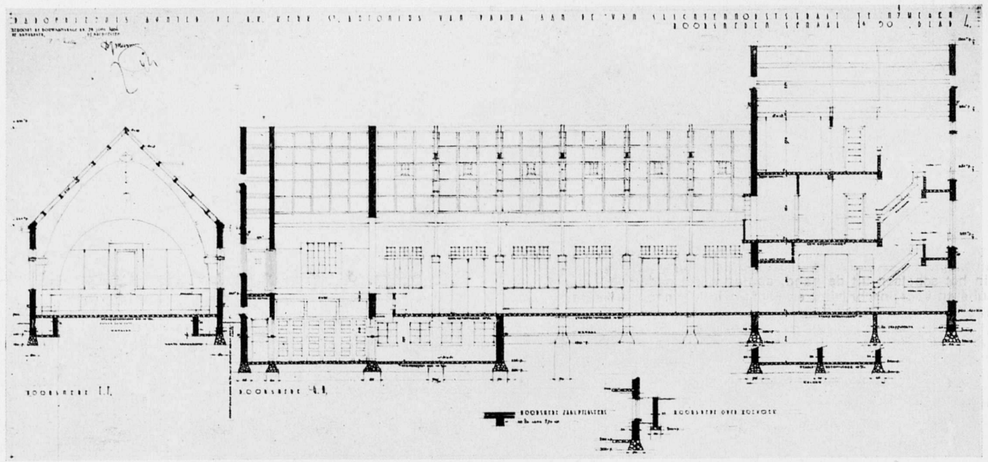

PAROCHIEHUIS TE NIJMEGEN. ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. V. D. PIJLL. PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDEN.

Onder deze zaal bevinden zich de ruime bergkelders voor het opbergen van meubilair.
Het podium is met een boogopening van de zaal afgescheiden. De podiumwanden tot deurhoogte bekleed met een eiken betimmering. De voorzijde van het podium met de toegangstrapjes eveneens in eikenhout uitgevoerd.
Het plafond in de zaal, in de schuinte der kap gehouden, met toepassing van de constructiedeelen, voorzien van een vakverdeeling in Finsch berken.
De spanten rusten op zandsteenen consoles waaraan bevestigd de gesmeed ijzeren bevestigingen voor de verlichtingsornamenten. Aan de achterzijde der zaal is een buffetruimte geprojecteerd, hetwelk bij filmvoorstellingen (om bij eventueel gevaar paniek te voorkomen) door middel van een rolluik kan worden afgesloten. Dit buffet is ook vanuit de hal bereikbaar.
De kleur der stoffeering der zaal is wijnrood. De vloerbedekking — een naadloos asbestproduct — eveneens wijnrood van kleur. Ramen en deuren bezet met licht getint antiek glas.
Onder het tooneel zijn ruime kleedkamers en toiletgelegenheden ondergebracht, te bereiken met gewapend betontrap vanaf gang achter het podium.
Op de verdiepingen van het hoofdgebouw zijn de diverse andere groepskamers met toiletruimten en op gelijke wijze afgewerkt als die op de beg. grond.
Voorts is op de eerste verdieping — uitkomende aan de achterwand van de groote zaal — een filmcabine geprojecteerd, geheel in gew. beton uitgevoerd.
Onder het hoofdgebouw de centrale verwarmingskelder en fietsenberging met afzonderlijke buiteningang en hellend vlak voor de fietsen.
Alle buitenramen en -deuren en de binnenkozijnen zijn in staal uitgevoerd en voor zoover noodig, met het oog op de veiligheid, voorzien van paniekssluitingen.
Het gebouw werd centraal verwarmd door middel van een volautomatische oliestookinrichting, welke thans buiten gebruik is gesteld.
De gewapend betonwerken werden eveneens ontworpen en berekend door het architectenbureau B. J. Meerman en J. v. d. Pijll.

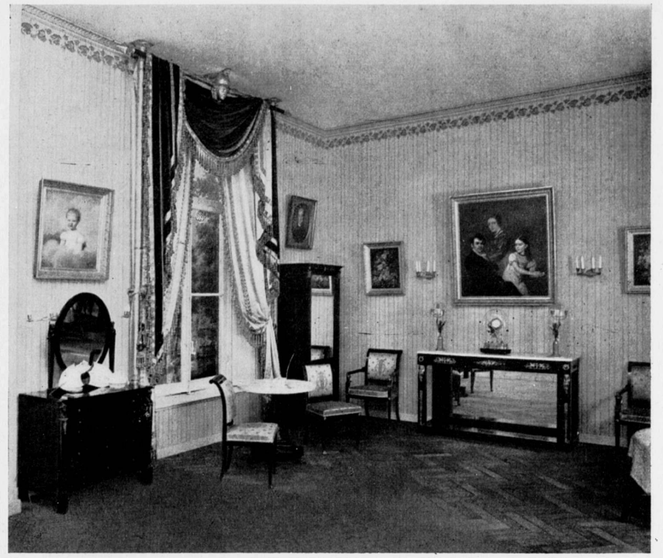

EMPIREKAMER, OMSTREEKS 1810.

DE TENTOONSTELLING „IN HOLLAND STAAT EEN HUIS", IN HET GEMEENTE MUSEUM VAN AMSTERDAM.

Is er wel een tijdvak aan te wijzen zoo bespot en gehoond als dat van de pluche? Wanneer iemand zich geroepen voelt iets te schrijven over schilderkunst, literatuur, kleeding, bouwkunst, maar vooral over binnenhuiskunst, begint hij te wijzen op de „belachelijke" voorkeur onzer groot- en overgrootouders voor het burgerlijke knusse element, de „ziekelijke" neiging tot overdrijving, de „sentimenteele" zucht naar romantiek! Hij zal dan met trots de aandacht vestigen op onze gezonde binnenhuiskunst, waarbij alles zoo goed overdacht is en waarbij het „teveel" als een doodzonde overboord wordt gesmeten. En wanneer men dan eens gaat wandelen door de zalen van de tentoonstelling in het Gemeentemuseum van Amsterdam, waarin kamers van 1800 tot heden zijn opgesteld, wanneer men gewapend met een meerderheidscomplex over al het sentimenteele en belachelijke meent heen te kunnen komen, wordt het gevoel van zekerheid gaandeweg aangetast. O zeker, wij hebben gelijk en wij hadden gelijk met den strijd voor zindelijkheid en practische bruikbaarheid, ambachtelijke zuiverheid en al deze zaken, maar.... nu een veilige afstand ons van den beruchten pluchetijd scheidt, is het niet erg meer er een vriendelijke belangstelling voor te hebben. Wij moeten erkennen dat onze afkeer gewoonlijk ontstond doordat wij slechts een afzonderlijk stuk zagen; op de tentoonstelling staan de afzonderlijke stukken bijeen en zij brengen tezamen de typische sfeer van gemoedelijke huiselijkheid waarin de brave

EEN KAMER OMSTREEKS 1860-1870. PSEUDO-ROCOCO.

EEN MAKARTKAMER 1890.

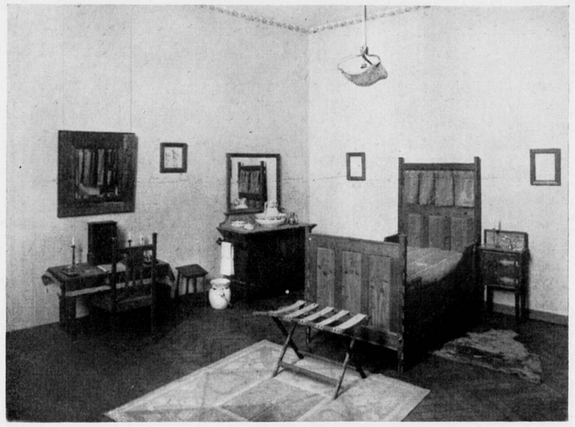

VERNIEUWINGSPOGING OMSTREEKS 1900.

burger van 1860—1880 placht te leven. Het is deze sfeer die ons pakt en ons de verzuchting afperst dat de burgerpiraat met zijn zin naar overdadige luxe en goed uitgespeelde fatsoenlijkheid toch het gevoel voor .... stijl bezat. Zoowaar kende hij de kunst uit allerlei historische stijlmotieven, door afleiden en ontleenen, een geheel samen te stellen, en wel met een ontstellende openhartigheid die de ieder het zijne gunnnende rechtvaardige bij voorbaat ontwapent.

Boeken uit dien tijd, die de huiselijke gewoonten bespreken, doen kennen hoe zeker en onverstoord men leefde, hoe anders de zorgen van den binnenhuisarchitect ook waren vergeleken bij den tegenwoordige. Een boekje uit 1884, een „Mitgabe für Frauen und Jungfrauen zur Beglückung des Hauses sowie zur Sicherung des Wohlstandes und Komforts", vertelt hoe de heerenkamer moet worden behandeld. „Es musz dunkel gehalten sein; will man ein übriges tun, so drapiert man den Vorhang in Falten und läszt ihn über eine Stuhlehne hängen. Die breite Wand hält in der mitte eine Niche: ein Soldat wird dorthin vielleicht ein Postament mit dem standbind des Groszen Friedrich placieren, den Jäger einen Gipsabgusz der Diana und eine künstlerische angeregte Phantasie vielleicht die Venus von Milo oder sonstige Nippes im Herrengeschmach."

In ons land leverde de meubelfabriek van Horrix te Den Haag de meubels met krulwerk, die in elk geval zoo goed waren gemaakt dat zij nu nog gebruikt kunnen worden. En zij worden nog gebruikt, want deze burgercultuur heeft zich, hoewel niet meer zoo aan de oppervlakte, tot in onze dagen voortgezet, wijl de burger van anno 1941 niet veel verschilt met die van 1860.

De tentoonstelling leert hoe steeds nieuwe stroomingen zich een weg banen: de Empire verdwijnt, er komen meubels van lichtkleurig hout, aanvankelijk van zeer goed model, doch later in een soort Jugendstil verwaterend. De Stastokken verschijnen en de olifant verstoord Mevrouw Dorbeen's declamatie. Zoowaar beleeft de Gothiek, nimmer geheel gestorven, als „style Troubadour" een wederopstanding, en dan volgen allerlei dooreenvlechtingen van vormen, renaissances, pseudo- en neo-stijlen, die eigenlijk in de pseudo-rococo tot een zekere eenheid versmelten, verder de zweepslagstijl, l'art nouveau, Berlage's stoel met 32 houtverbindingen; de predikers doen hun vermanende stemmen hooren: bezinning, bezinning. En zoo komen wij in onzen tijd, menschen die wij kennen, slagwoorden die wij zelf bezigen, nieuwe zakelijkheid, toch weer niet nieuwe zakelijkheid ... de tijd stormt voort. Andere menschen, andere interieurs.

R.

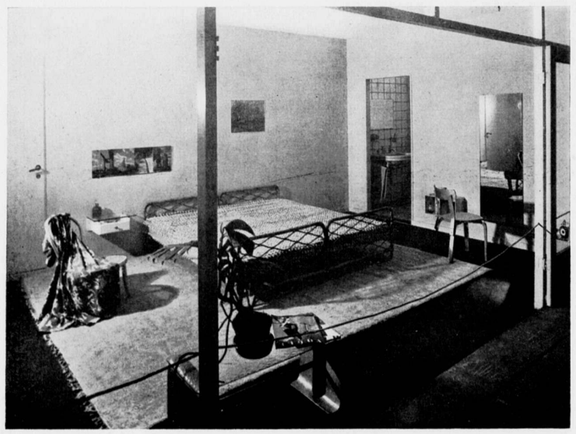

EEN „MODERNE" SLAAPKAMER.

GEWESTELIJKE ARCHITECTEN-COMMISSIES VAN DEN WEDEROPBOUW.

Het groot aantal vragen dat binnenkomt betreffende de samenstelling en het ontstaan der Gewestelijke Architecten-Commissies van den Wederopbouw, geeft mij aanleiding een circulaire van den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid te publiceeren.
Van belang is vooral dat de Algemeen Gemachtigde in deze circulaire richtlijnen aangeeft voor deze Commissies.
De architecten kunnen hun eigen ervaring en die van hun opdrachtgevers hieraan toetsen. Het secretariaat houdt zich voor goed gefundeerde opmerkingen gaarne aanbevolen. De Gem.

ALGEMEEN GEMACHTIGDE VOOR
DEN WEDEROPBOUW EN VOOR
DE BOUWNIJVERHEID
'S-GRAVENHAGE

Afd. Secretariaat en
Algemeene Zaken
No. 2463

'S-GRAVENHAGE, 12 Juli 1941.

Ik heb de eer U mede te deelen, dat het mij wenschelijk voorkomt, dat bij den wederopbouw der door den oorlog in ons land geteisterde gebieden de uitvoering geschiedt op zeer verzorgde wijze en uit handen wordt gehouden van onbevoegden en ondeskundigen.
Te dien einde acht ik het noodig, dat aan die uitvoering zullen medewerken erkende architecten, wier bevoegdheid, in verband met het te verrichten werk, buiten twijfel staat en van wie mag worden verwacht, dat zij het doel hunner opdracht volkomen zullen begrijpen. Bij de herstelling van belangrijke deelen eener gemeente zullen zij zich moeten weten samen te voegen in het streven tot bereiking van een harmonisch geheel; bij den opbouw van meer verspreide werken zullen zij zich moeten aanpassen aan de omgeving, met gevoel en eerbied voor het waardevolle, dat ter plaatse wordt en werd aangetroffen, met beheersching van den drang persoonlijke uitingen op den voorgrond te brengen.
Ampele bespreking met den Bouwraad van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen heeft er ten slotte toe geleid voor de inschakeling van bevoegde krachten bij den reusachtigen arbeid, die wacht, als oplossing te aanvaarden de instelling van: eenige kleine — gewestelijke — commissies, aan wie zou worden toevertrouwd de samenstelling van een lijst van een aantal architecten, beantwoordende aan de hierboven gestelde eischen.
Deze commissies zouden kunnen bestaan uit een tweetal architecten, als leden, met een niet-architect, als voorzitter; deze dient te zijn een hoogstaand man, waaromtrent de overtuiging bestaat, dat hij zich bewust is van het hooge landsbelang, bij deze zaak betrokken, en met voldoende inzicht omtrent de taak en rol, die de vereischte deskundigen in deze te vervullen zullen hebben.
De leden-architecten worden bij voorkeur gekozen uit personen, die geen deel zullen nemen aan den arbeid van den opbouw en wier belangen daarbij dus niet betrokken zijn; het verdient aanbeveling het oog te richten op hen, die in ambtenaarsverband of vaste positie werkzaam zijn, of op grond van hun leeftijd geen deel van het opbouwwerk zullen verlangen.
Elke commissie bestrijkt met haar arbeid een bepaalde streek; er is dus nagegaan waar de geteisterde plaatsen in hoofdzaak zijn gelegen, hoe zij in groepen te scheiden zijn. Voor elke groep is een commissie, als bovenbedoeld, aangewezen.
De commissies mogen, bij de keuze der in aanmerking komende architecten, in de eerste plaats haar aandacht richten op in den omtrek der vernielingen gevestigde personen en de namen dezer deskundigen in haar aanbeveling opnemen. Natuurlijk dient toegelaten te worden dat eigenaren, wier bezit hersteld of weder opgebouwd zal worden zich een door hen gewenschten architect buiten de aanbevelingslijst hunner commissie kunnen kiezen, doch niet zonder toestemming der betreffende commissie.
De commissie Rotterdam zal zich zeker niet kunnen beperken tot een vermelding van uitsluitend in den omtrek dier stad woonachtige architecten; immers de aldaar te verrichten taak is zoo veelomvattend, dat een groot aantal in andere plaatsen wonende deskundigen in dezen arbeid zal dienen te worden ingeschakeld.
Namens een der architectengroepen werd de aandacht gevestigd op het bestaan van de Adviescommissie van den B.N.A., welke commissie onder voorzitterschap van Prof. van Moerkerken, sinds jaren omtrent de keuze van architecten voorlichting verstrekt en in haar archief ten aanzien van namen en adressen wel waardevol materiaal zal bezitten.
Als de commissies de lijsten der in aanmerking komende architecten hebben opgemaakt, en deze door mij zijn aanvaard, waarschijnlijk gehoord den Bouwraad, dan zullen de eigenaren ter verkrijging van den vereischten deskundigen bijstand, zich hebben te wenden tot de voor hen aangewezen commissie, behoudens die gevallen, waarin zij, onder goedkeuring der commissie, zelf het voorstel voor een aan te stellen architect doen.
Deze commissie moet de eigenaren bij die keuze behulpzaam zijn; reeds nu is gebleken, dat vooral de meer eenvoudigen, wegens volslagen gebrek aan inzicht terzake, die hulp met dankbaarheid aanvaarden en zelfs aanwijzing van een architect verkiezen.
Nu den eigenaren de aanvaarding van een architect zal worden opgelegd, zelfs in schijnbaar onbeteekenende gevallen en bij bouwwerken van geringen omvang, kunnen bezwaren rijzen tegen de kosten van het architectenhonorarium, indien berekend volgens de gebruikelijke tabellen.
Aan de Commissie zal worden verzocht op dit punt regelingen te treffen met de deskundigen, hetgeen verdedigbaar is, wijl in vele gevallen als het bescheiden bouwwerken, o.a. ten plattenlande, geldt, de arbeid van den architect zich kan beperken tot de algemeene vormgeving en uitwendige verzorging, met keuze der materialen en de inwendige verzorging aan in de practijk gevormde krachten kan worden overglaten.
De ontwerpen, ontleend aan de hand van bevoegde architecten, zullen, naar de Bouwraad vertrouwt, voor toestemming tot uitvoering weinig bezwaar ontmoeten, en daardoor bij de thans ingeschakelde instanties, Bouwtoezicht, Schoonheids- of Welstandscommissie, Rijks- (event. gemeentelijke) monumenten-commissie, enz. minder arbeid verwekken en oponthoud ondergaan dan gewoonlijk het geval is tengevolge van de vele door onbevoegden aangeboden projecten.
Het ligt daarom voorshands in de bedoeling de medewerking dezer instanties te handhaven, doch te voorkomen, dat, zooals helaas wel voorkomt, Burgemeester en Wethouders (event. gehoord den Gemeenteraad) bouwvergunning verleenen, met terzijdestelling van het advies der raadgevende commissies.
Het kan voorkomen, dat bouwwerken, waarvoor Burgemeester en Wethouders bouwvergunning hebben verleend, voorloopig niet tot uitvoering geraken. Ik kan gelasten, dat aaneensluitende bouwgroepen wèl, op zich zelf staande bouwwerken in eenig al of niet gesloten stadsdeel voorloopig niet, opgetrokken mogen worden en daardoor de eenheid van het toekomstige stalsbeeld bevorderen.
Aan de medewerkende architecten zullen tijdig deze omstandigheden medegedeeld worden, opdat door welbegrepen onderlinge samenwerking met collega's, ten aanzien van vormgeving en materialenkeuze, de spoedige totstandkoming en de vereischte welstand — moge het zijn de schoonheid — van den wederopbouw verwezenlijkt zal worden.
Bij voorstel van den Bouwraad heb ik een 7-tal commissies geprojecteerd en zijn door den Bouwraad 7 groepen namen van personen genoemd, die aan de hierboven aangeduide eischen naar mijn oordeel voldoen.

COMMISSIE I: Noord-Holland.
Voorzitter: Jhr. C. J. A. Reigersman, Oud-Hoofdingenieur-Directeur van den Provincialen Waterstaat van Noord-Holland te Haarlem.
Architectleden: Ir. G. Friedhoff te Haarlem; P. Vorkink, architect te Amsterdam.

COMMISSIE II: Zuid-Holland.
Voorzitter: Mr. Dr. T. Kranenburg, Raadsheer H.R., 's-Gravenhage.
Architectleden: Ir. C. van Traa, Rotterdam, Schepenstraat 64a; Ir. Bremer, den Haag.

COMMISSIE III: Rotterdam.
Voorzitter: W. H. de Monchy, Directeur der H.A.L., Rotterdam.
Architectleden: B. van Bilderbeek, Dordrecht; Ir. E. J. de Maar, Rotterdam.

COMMISSIE IV: Brabant-Limburg.
Voorzitter: Mr. V. F. L. Cleerdin, Griffier Provinciale Staten, 's-Hertogenbosch.
Architectleden: Ir. G. J. P. M. Bolsius, Vught; W. J. Sandhövel, Maastricht, Ambij.

COMMISSIE V: Zeeland
Voorzitter: Mr. Dr. R. W. Graaf van Lynden, Griffier v/d Polder Walcheren, Slot „Ter Hooge" bij Middelburg.
Architectleden: B. van Bilderbeek, Dordrecht; Jhr. Ir. J. de Ranitz, Middelburg.

COMMISSIE VI: Utrecht.
Voorzitter: Dr. J. P. Fockema Andreae, Oud-Commissaris der Koningin in Groningen, Bilthoven.
Architectleden: Ir. H. G. J. Schelling, Utrecht; Ir. C. B. van der Tak, Amersfoort.

COMMISSIE VII: Gelderland-Overijssel.
Voorzitter: Jhr. M. J. S. de Jonge van Ellemeet, Arnhem, Ingenieur aan de Afdeeling Volkshuisvesting van den Provincialen Waterstaat, Arnhem.
Architectleden: Oscar Leeuw, Nijmegen; P. Vorkink, Amsterdam.

Het is mij natuurlijk onbekend of alle genoemde personen aan de uitnodiging, welke ik heden aan hen richt, gevolg zullen geven. Mochten enkelen dezer personen door verhindering of anderszins afvallen, dan zal naar een aanvulling der lijst worden gestreefd.
Het zal mij aangenaam zijn, indien U het ..... (functie) van de commissie voor ..... (b.v. Zuid-Holland) zoudt willen aanvaarden, waarna ik U zal berichten, of Uw medeleden hiertoe eveneens bereid zijn. Ik stel mij voor de commissies gezamenlijk daarna in tegeenwoordigheid van den Bouwraad te installeeren.
In het vertrouwen dat U, indien Uw werkzaamheden dit toelaten, bedoelde *hulp aan den Wederopbouw zult willen verleenen, zie ik gaarne spoedig* Uw antwoord tegemoet.
Met de meeste hoogachting,

DE REGEERINGSCOMMISSARIS VOOR DEN WEDEROPBOUW.

DE ARCHITECT, IN OVERHEIDSDIENST OF IN ENIG ANDER DIENSTVERBAND WERKZAAM.

In de officiële mededelingen van no. 25 d.d. 21 Juni j.l. komt o.m. het volgende voor:

a. 2. Artikel 94 sub 18 der statuten (erecode), waarop door het dagelijks bestuur in het bijzonder de aandacht van belanghebbenden wordt gevestigd.
b. 4. Een door het dagelijks bestuur verzonden schrijven aan het gemeentebestuur van Zeist.
c. 5. Een door het dagelijks bestuur verzonden adres aan het gemeentebestuur van Velsen.

a. Artikel 94 sub 18 der statuten gebiedt bedoelde belanghebbenden, dit zijn „archtitecten, die als zodanig en met volle dagtaak in overheidsdienst of in enig ander dienstverband werkzaam zijn", geen opdrachten, van welke aard ook, buiten hun ambtelijke werkkring te aanvaarden dan na uitdrukkelijk verkregen toestemming van het hoofdbestuur.
De vraag, welke in dit verband onmiddellijk rijst, is: Verkrijgt de belanghebbende deze toestemming of worden hem, als gevolg van dit gebod, zodanige beperkingen opgelegd, waardoor hem de wellicht vurig verlangde gelegenheid om uit het gareel van het ambtelijke dienstverband te geraken, waarin hij, ondanks zijn aanvankelijke idealen, b.v. door tijdsomstandigheden, terecht gekomen kan zijn, ten enen male wordt ontnomen; gesteld dat hij, binnen dit gareel van ongeduld trappelende om ook eindelijk weer eens zichzelf te kunnen zijn, de gelegeenheid krijgt „eruit te stappen", dan kan het toch niet de bedoeling van dit gebod zijn, dat „de bond", waarvan hij lid is, hem dit, door onthouding van de bedoelde toestemming, eenvoudigweg onmogelijk maakt!
In verband hiermede, zou ik ook willen zien de strekking van de beide genoemde adressen b en c.
Zeer vermoedelijk is in beide gevallen sprake van het verlenen van opdrachten aan diensten van gemeentewerken voor het vervaardigen van ontwerpen c.a., welke opdrachten, blijkens genoemde adressen, niet in die handen worden gewenst.
Hier wordt dus diezelfde belanghebbenden, als onder a bedoeld, door hun bond weer de gelegenheid ontnomen om tussen hun dikwijls dorre dienstwerkzaamheden aantrekkelijk architectenwerk te kunnen verrichten en zich ook eens als scheppend architect te kunnen uitleven.
Ook hier kan m.i. voor die belanghebbenden weer de vraag rijzen: „Is dit billijk?".

Met waardering voor de activiteit van het dagelijks bestuur en met volle erkenning van de (maar dan ook slechts momenteel geldende) motieven van economische en materiële aard, ten gunste van de particuliere architecten, kan men zich evenwel afvragen, of, als gevolg van bedoelde activiteit, de belangen van den architect-in-dienstverband niet volkomen over het hoofd worden gezien, ja zelfs veronachtzaamd.
De leden architecten-in-dienstverband weliswaar, vermoedelijk sterk in minderheid, hebben hier degelijk op hun zaak te letten!
Maar ook zal hun bond deze leden niet slechts negatieve waarden voor hun lidmaatschap mogen bieden.
De vraag zou anders moeten worden gesteld:
„Horen wij architecten-in-dienstverband dan wel in die bond thuis?"
Zo ja, wat wenst die bond dan voor hun ideële belangen te doen?
Indien neen, wat staat hen dan verder zelf te doen om die belangen te verdedigen?
Ten slotte kan in dit verband nog worden aangehaald de beschouwing van ir. J. W. C. Boks b.i. in hetzelfde nummer van ons blad.
Ir. Boks wijst hierin — m.i. zeer juist — op het bekende euvel van meerdere particuliere architecten, die zoveel opdrachten aanvaarden (maar dit dan ook zonder enig gebod mogen doen!), dat zij zelf volkomen van hun tekentafel vervreemden.
Wanneer men enerzijds den architect-in-dienstverband aan de ketting meent te mogen leggen, vermoedelijk omdat hij immers toch reeds een inkomen heeft, dan zal men er anderzijds voor moeten waken, dat enkele particuliere architecten materiële beloningen mogen en kunnen aanvaarden, die met billijke verdeling spotten.
Reeds eerder hadden genoemde overwegingen mijn aandacht, evenwel viel mij de combinatie in de officiële mededelingen van no. 25, a, b en c, thans dermate op, dat het mij noodzakelijk lijkt, door een welwillende gedachtenwisseling, de positie van den architect-in-dienstverband, mitsgaders zijn plichten en zijn rechten, eens nader te belichten.
Wie volgt?
Voorburg, 24 Juni 1941. JAN DE WAARD, B.N.A.

Aan de leden wordt verzocht hun zienswijze, liefst kort en zakelijk, aan het secretariaat kenbaar te maken. Zoo mogelijk zal ruimte in dit blad beschikbaar worden gesteld voor hen die hun meening ten beste geven. De Gem.

WAT ONZE LEZERS ONS MEDEDEELEN.

„In den B.N.A. waren tal van misstanden ontstaan en ook hier heerschte een kliekgeest die tot bevoordeeling van een kleine groep aanleiding gaf.
Ik hoop dat we als laatste uiting daarvan de vriendjesgroep, die den wederopbouw in handen heeft, hebben te zien.
De misstanden die daar heerschen en de onwaardige praktijken die daar worden toegepast zijn legio en 't merkwaardige is dat in dezen tijd de publicatie hiervan belet wordt.

Ook de restauratie van onze oude merkwaardige bouwwerken geschiedt door een kleine groep vriendjes. Bij de keuze hiervan is en wordt niet gelet op bekwaamheid doch alleen op de slaafsche onderdanigheid die bewezen wordt aan een enkelen persoon. De resultaten hiervan zijn dan over 't algemeen ook vrij slecht! Op dit gebied ligt er voor de bekwame vakbeoefenaars een groot arbeidsveld te wachten, doch dan moet er krachtig worden ingegrepen en deze zaak in juiste banen worden geleid."

BOEKBESPREKING.

DE KOORBANKEN VAN OIRSCHOT, fotografisch gezien door Martien Coppens, met tekst van P. Concordius van Goirle O. F. M. Cap. Uitgeversmaatschappij „de Pelgrim", Eindhoven.

Het laat-middeleeuwsche volksleven weerspiegelt zich het best aan de koorbanken in oude kerken. Daar vindt men snijwerken en snijwerkjes die devotelijk van het leven van Heiligen, Apostelen en Profeten vertellen. Daarnaast treft men in verborgen hoekjes, vooral aan de misericorden, tafereeltjes aan welke het volksche leven dier dagen vertolken, boertige, satirische voorstellingen en die men in de kerk niet zou verwachten. Maar: „en dit is de oplossing van de schijnbare tegenstrijdigheid — voor den middeleeuwer bestond het profane eigenlijk niet: de onderscheiding en daarna de scheiding van sacraal en profaan heeft het analytische karakter van humanisme en renaissance eerst gebracht. Voor den middeleeuwer waren ook de meest gewone en natuur-menselijke dingen als het ware gedoopt in eeuwigheidslicht: hij zag hen als wezenlijke bestanddelen van het grote levensorganisme der „Civitas Dei" en bracht hen daarom met gerust gemoed aan ook op gewijde plaatsen en voorwerpen voor sacraal gebruik". Uit deze enkele aanhaling moge de gevoelig geschreven tekst blijken. De foto's van Martien Coppens, in koperdiepdruk uitgevoerd, geven op bijzonder fraaie wijze de schoonheid der oude beeldjes in het schemerige licht weder. Een uitstekende uitgave, die met verlangen naar het vervolg, de schoonheid van de St. Jan en alle oude schoonheid van Brabant in reproductie, doet uitzien. R.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG
REDACTIE-ADRES WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

16 AUGUSTUS 1941 NR 33

FOTO TECHNISCH-BUREAU „VOORBURG"

FLATGEBOUW TE 'S-GRAVENHAGE.

ARCHITECT H. J. DE HAAN.

Het gebouw, gelegen in Tuinstadwijk Segbroeck aan het Fasantplein, Sniplaan, Fitislaan en Laan v. Poot, moest bij de open bebouwing van 22% per kavel worden aangepast. De eisch dat er aan de openbare straten geen z.g. achtergevels ontworpen mochten worden, maakte de opdracht zeker niet eenvoudiger. Het gebouw is met een vrij groote tuin van ± 5000 m² omgeven, waardoor een vrij uitzicht ontstond en terrassen ontworpen konden worden.

Het gedeelte Laan v. Poot heeft 4 woonlagen met kap, omdat deze zijde begrensd wordt door het duinpark, waar de hooge duinen de flats beschermen tegen de noordwesten wind. De overige gedeelten zijn een verdieping lager gehouden. Uit de verschillende schetsplannen is als grondvorm de H vorm gekozen, omdat bij het streven naar overvloedige verlichting en ventilatie in de woningen, deze een gunstige oplossing gaf.
Het gebouw bevat 40 flatwoningen, kelders voor de installatie

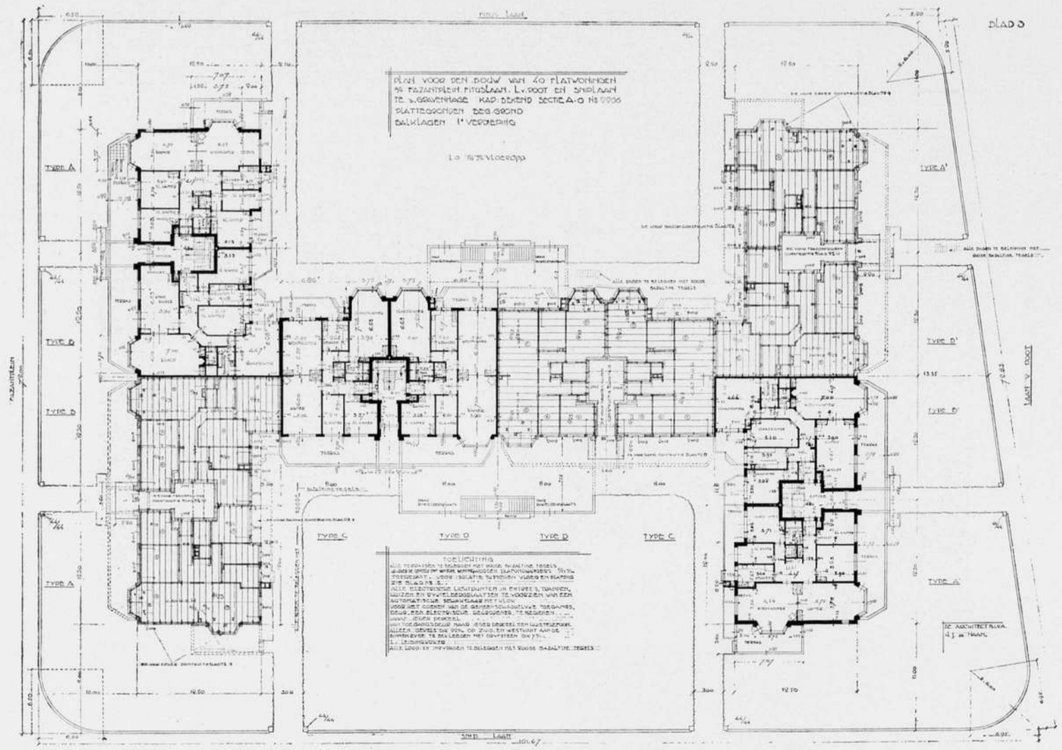

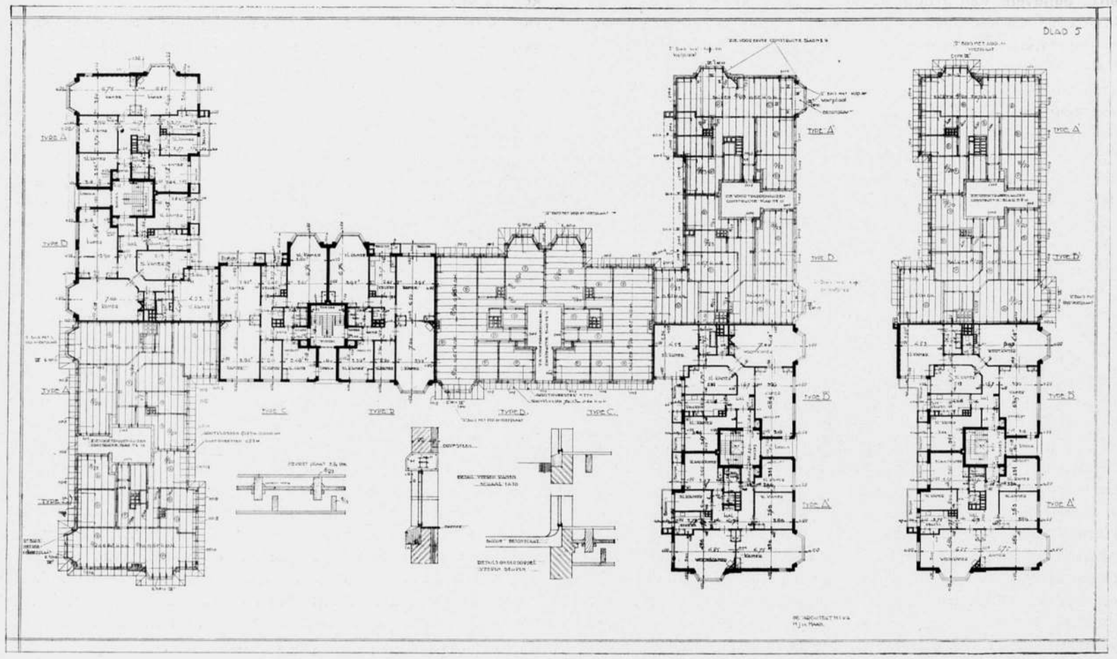

FLATGEBOUW TE 'S-GRAVENHAGE H. J. DE HAAN, ARCHITECT

PLATTEGRONDEN DOORSNEDE BEGANE GROND EN 3E VERDIEPING. SCHAAL 1 À 500

FLATGEBOUW TE 'S-GRAVENHAGE. GEVEL AAN HET FASANTPLEIN

FOTO TECHNISCH-BUREAU „VOORBURG"
H. J. DE HAAN, ARCHITECT

der centrale verwarming en diverse meters voor gas, water enz., benevens een groote kelder ± van 100 m² aan de Sniplaan voor rijwielen, en een van ± 70 m² aan de Fitislaan voor transformatorhuis, wijnberging en pompinstallaties.

Elke flatwoning heeft in de kap van het gebouw een eigen afsluitbare droog- of bergzolder ter oppervlakte van ± 40 m², voorzien van gootsteen, gas en verwarming.

De woningen zijn van 6 verschillende typen, de toegangen bereikbaar door ruim trappenhuis of lift. Voorts heeft elke woning een boodschappenlift, benevens een electrische spreekbuis naar de voordeur en een contact werkende op een electrische deuropener. In elke keuken is een koelkast geplaatst. De centrale verwarming is in de stookkelder voor iedere woning afzonderlijk regel- en afsluitbaar.

De gevels zijn opgetrokken van roode kleurige handvormsteen op donker plint; de dorpels onder de ramen, deuren en banden in de gevels van gew. beton, afgewerkt in kunstzandsteen. De dakvlakken zijn gedekt met genuanceerde romaansche pannen, mat verglaasd. Alle deuren en ramen in de gevels zijn van staal. Aan beide zijden naast de hoofdingangen is een bekleeding van syeniet aangebracht. De binnenhallen bezitten een bekleeding van bleu Belge ter hoogte van 2.40 m, geheel in vakwerk gehouden. De trappen met bordessen zijn van gew. beton, afgedekt met een laag wit granito en waarlangs rondom plinten van bleu Belge; op de balustraden en langs de trappen teakhouten leuningen. De muren en de plafonds in de trappenhuizen zijn bewerkt met licht plastiek, de oppervlakte glad gepolijst. De deuren in de trappenhuizen, die toegang geven naar de woningen, bergzolders enz., zijn van staal. Alle binnendeuren der woningen zijn vlakke Okoumé deuren, hang- en sluitwerk wit metaal; de wanden van gangen en hallen in de woningen zijn afgewerkt met lichte plastiek tot deurhoogte. Alle woningen hebben ruime betegelde badkamers met inbouwbad en 2 of meer waschtafels, warmwaterleidingen, vuilnisstortkokers enz.

De centrale verwarming wordt gestookt met nootjes V, waardoor een zuinig stoken verzekerd is. De ketels zijn geheel automatisch, van z.g. aanjagers en van bunkers voorzien.

Alle werkzaamheden, zooals het onderhoud van de tuin, ramen wasschen, trappen schoonhouden, stoken enz., worden verricht door twee mannen, die geheel ten dienste van de bewoners zijn.

De bouw, aangevangen 15 November 1938, was voltooid 1 September 1939. Nadat door een aanbesteding gebleken was dat de prijs ver boven de begrooting zou komen en een loonende exploitatie onmogelijk zou zijn, werd door den opdrachtgever besloten de bouw in eigen beheer uit te voeren.

Bij boring in de rooilijn voor den aanvang der werkzaamheden werd de zandplaat op 2.75 m — P aangetroffen. Na ontgraving bij de keuring van de zandplaat bleek ± 2 m dieper een zeer harde veenlaag van 50 cm dikte aanwezig te zijn, en wel onder het gedeelte Laan v. Poot en gedeeltelijk aan de Sniplaan. Na overleg werd besloten ter plaatse dieper te fundeeren en de zandlaag onder het veen als plaat te nemen. Daar het waterpeil op ± 4 m — P ligt, was nu een bronbemaling noodzakelijk. Het aantreffen van zeer plaatselijke dunne veenlagen komt bij het fundeeren in deze omgeving veel voor.

De fundeering aan de Laan v. Poot kwam op 5.50 m — P te liggen, aan de Sniplaan op 4.50 m — P en Fasantplein op 2.75 m. Door deze ongelijke fundeeringsdiepte en slappe zandgrond op het diepe gedeelte, werd, om scheuren te voorkomen, het gebouw in 3 gedeelten geheel onafhankelijk van elkaar, geconstrueerd. Op de ontmoetingspunten der verschillende fundeeringen werden bijzondere voorzieningen getroffen.

Het is gebleken dat tot op heden geen verzakking heeft plaatsgevonden.

FOTO'S V. OJEN

FLATGEBOUW TE 'S-GRAVENHAGE H. J. DE HAAN, ARCHITECT
ACHTERGEVELS FITISLAAN EN INGANG

WAT WAS, IS EN KOMEN MOET.

Een nieuwe periode is aangebroken, waarin het goed zal zijn, ons eens te bezinnen over hetgeen was, is en komen moet, ook voor de bouwkunst van ons land.
Hetgeen was, vertoonde veel goeds, maar ook aberratie in menig opzicht. Niemand mag ontkennen, dat in ons tot heden rijk gezegend land hard gewerkt is, in materieel opzicht, en ook in kunststreving. Het daarbij gepresteerde moge wel eens te hoog zijn aangeslagen en later zijn gebleken niet tegen het oordeel van den tijd bestand te blijven, er is ook een goed deel aan waardevol volksgoed gewonnen, dat ons weer helpen kan verder te gaan op den weg der ontwikkeling. Het zal onze taak zijn, dat te onderscheiden en zonder vooroordeel, maar ook zonder schroom te toetsen aan het nut, dat voor onze volkskultuur daarmede werd geschapen.
Niemand kan meer volhouden, dat onze Nederlandsche kultuur gebaat was bij richtingen in de bouwkunst, die overal waar zij verschenen, het meest nog in de oude steden, disharmonie brachten. Richtingen, die bewust of onbewust (maar het moet wel aangenomen worden bewust) tegen elke overgeleverde opvatting van bouwen indruischten, in vorm en kleur, in materiaalkeuze, richtingen die zelfs niet beantwoorden aan de practische bedoeling, waarmede gebouwd werd. De onzinnige constructies van de Amsterdamsche-School-periode, waarvan ongelukken het gevolg waren, en later de manie der Bauhausnavolgers, om alle beschuttende wanden te vervangen door glasvlakten, alle daken door platten en alle metselwerk door betonwerk gingen inderdaad veel te ver en hebben in onze steden meer kwaad dan goed gedaan.
Een anti-nationaal, want internationaal gericht streven gaf aan deze aberraties voedsel. Voor een deel moeten zij ook toegeschreven worden aan de ongelukkige voorgang van de 19e eeuw, en aan het misverstand over de wijze waarop men verbetering moest stichten, dat nog grootelijks in de hand gewerkt werd door de gelijktijdige ontwikkeling van enkele nieuwere technieken, inzonderheid die van het cement-ijzer.
Het moet erkend worden, dat ook in andere landen door al deze oorzaken tezamen een bijna niet meester te worden verwarring ontstond ten opzichte van den bouwstijl, waarbij van het overgeërfde zoo goed als niets overbleef. Elke groep kwam daarbij met leuzen voor den dag. Het begon met het opeischen van vrijheid voor den kunstenaar (Die Zeit ihre Kunst, die Kunst ihre Freiheit) welke vrijheid aanstonds gebruikt werd om allerlei „ismen" te lanceeren. Wij zagen kubisme, futurisme, zelfs dadaïsme, horizontalisme en nog vele andere, die alle één ding gemeen hadden: dat zij regelrecht indruischten tegen elke volksoverlevering.

Wij zijn daar langzamerhand anders over gaan denken. Verschillende stemmen hebben er reeds blijk van gegeven. Het zal het beste zijn, rustig de resultaten af te wachten, doch wij kunnen inmiddels vaststellen, dat aldus de handwerktechnieken in het bouwvak weer meer de aandacht zullen verkrijgen, het metselwerk, timmerwerk, smidswerk en al de overige ambachten. Tot dit doel kunnen wellicht iets bijdragen enkele korte beschouwingen over hetgeen in die handwerken bijzonder passend is en ook aan den anderen kant over hetgeen daarin als modevormen is ingeslopen.
Het belangrijkste handwerk der bouwvakken is van ouds in ons land het timmervak. Hieruit komen gewoonlijk naar voren zij, die op de bouwwerken leiding moeten geven aan de anderen; ook de afwerking en meubileering is nog altijd voor het grootste deel in handen van hen, die de houtbewerking als ambacht hebben verkozen en dus de eersten zijn, die dit weder tot kunstambacht kunnen verheffen, door hun toewijding en vakmanschap onder voorlichting van bouwmeesters. Van deze laatsten mag dus zeker belangstelling voor het onderwerp worden verwacht.
Een der belangrijkste deelen van onze gebouwen, die aan het timmervak hun ontstaan hebben te danken zijn de schuine daken, waarvan nu minder dan ooit mag worden verwacht, dat zij door de platten geheel zullen worden verdrongen. Nog altijd — heden ten dage zoo goed als in vorige eeuwen — is de vorm van het dak het mooiste, het meest aannemelijk voor het oog, wanneer die zonder bijbedoelingen (b.v. het scheppen van een zolderruimte en het weer verlichten van deze ruimte door vensters) naar de eischen van het timmervak gemaakt is. Daarom zijn b.v. z.g. Mansardedaken evenals daken vol dakvensters minder mooi.
Elke timmerman weet, dat zijn materiaal rechtlijnig gebruikt het sterkst is. Daarom zijn de oude houtconstructies als molens, hoe sierlijk die tegen de lucht ook afsteken, van enkel kaarsrecht hout gemaakt. Zelfs de oud-Hollandsche stoeltjes, hoe fantasierijk samengesteld, toonen dikwijls rechtlijnige vormen, in tegenstelling b.v. tot de gebogen Thonetmeubelen. Daarom moet men ook nooit met ronde daken komen, zooals in de Amsterdamsche-School-periode wel eens gedaan werd. Zelfs dakvlakken op ronde torens werden in de bouwkunst uit den tijd der vaklieden hoekig gemaakt, zooals men op vele typische oude bouwwerken nog aantreft.
Vervolgens is de helling van het dak een zaak, waarin de traditie bij ons te lande dikwijls gecontrarieerd werd. Nagenoeg alle oude gebouwen in ons land hebben de dakhelling tusschen 45 en 60° met den horizon, die verband houdt met een flinke beveiliging tegen het weer, want van een steil dak loopt water en sneeuw spoediger af dan van een flauwhellend dak. Het flauwhellende dak heeft bij ons de beteekenis verkregen van afdekking eener minder voorname ruimte. Daarom ziet men op alle landelijke bouwwerkjes (boerderijen e.d.) de schuurtjes flauwer bedekt dan het hoofdgedeelte van het huis en aan ouden kerkbouw ziet men hetzelfde bij hoofdbeuk en zijbeuken. Buitengewoon leelijk is het in het landschap de nieuwere huizen naast elkaar hier met een steil, dáár met een flauw dak te zien.

In een volgend artikel zal deze reeks worden voortgezet. Wij besluiten voor heden met een citaat, vrij gevolgd naar Wolfgang von Wersin, dat nut en strekking belicht.
De wensch naar de onbeperkte vrijheid van de scheppende kunstenaarsarbeid staat in tegenstelling met de erkenning van beperkingen van principieelen aard. Daarom loopt elke systematische beschouwing op kunstgebied gevaar, terughouding of ook afwijzing te ontmoeten en in haar vruchtbaarheid voor het levende heden of toekomst in twijfel getrokken te worden.
Ondanks dat kan het, wanneer de ontwikkeling weer aan een begin staat, op een artistiek gebied ook voor den vormgevenden arbeid van waarde zijn, zich van het volstrekt vaststaande en algemeen geldende geestelijk rekenschap te geven.
Deze beschouwingen maken er geen aanspraak op, de kunst in het bouwen tot algemeen voorbeeld te stellen; maar hun inhoud kan van meer dan theoretische waarde zijn, wanneer zij niet als een beperkt, begrenzend, afsluitend systeem, doch als een werktuig en een uitgangspunt voor de trots alles onafzienbare mogelijkheden van de scheppende vormgeving worden beschouwd.

A. J. KROPHOLLER.

DE GEERTEKERK TE UTRECHT BEHOUDEN.

De oude en min of meer vergeten Geertekerk te Utrecht, aan het eind van den Springweg, heeft opeens de algemeene belangstelling gekregen sinds, ruim een half jaar geleden, bekend werd, dat zij gevaar liep gesloopt te worden.

Het was eigenlijk verheugend op te merken, hoe velen, ook onder degenen die zich anders minder om het lot van onze oude bouwwerken plegen te bekommeren, in de eerste plaats onder de Utrechtenaren, opeens bleken te beseffen, dat hier iets van cultureele waarde, een stuk geschiedenis en een stuk stedeschoon dreigde verloren te gaan.

Van verschillende zijden kwamen pleidooien voor het behoud van de Geertekerk, niet in de laatste plaats ook van de zijde der deskundigen op dit gebied. In het Bouwkundig Weekblad van 4 Januari l.l. heeft o.a. de heer Dr. G. C. Labouchère een zeer uitvoerig artikel geschreven, waarin hij aan beschouwingen omtrent de bouwgeschiedenis dezer kerk, zooals ze naar zijne meening moet zijn geweest, een betoog knoopte omtrent de mogelijkheid eener herstelling, om tot het besluit te komen, dat de bedoelde restauratie volkomen verantwoord zou zijn, de slooping daarentegen, waar nog het overgroote deel van het oude metselwerk in stand is gebleven, „alleszins onverantwoordelijk".

In het tijdschrift Bouwbedrijf en Openbare Werken (Januari 1941) kwam schrijver dezes op voor het behoud van de Geertekerk, zoowel op historische gronden als vooral ook om het bijzondere stedeschoon, dat hiermede gemoeid was, en betoogde de noodzakelijkheid der instandhouding „het koste was het kost".

Al deze en dergelijke betoogen schenen echter vergeefs, aangezien de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, het officieele orgaan dus, belast met het toezicht op de gedenkteekenen onzer vaderlandsche cultuur, het betrokken Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming had geadviseerd de Geertekerk te laten sloopen op den romaanschen toren na, en in hare plaats een oudeliedenhuis te doen bouwen naar de plannen van den architect Ir. A. van der Steur. Temeer leek het lot der kerk bezegeld, toen de Secretaris-Generaal van het betrokken Departement, na aanvankelijk de slooping te hebben tegengehouden, zich vereenigde met de door de Rijkscommissie aangevoerde motieven, en verlof gaf tot afbraak.

Deze motieven schenen dan ook dwingend genoeg. Tot goed begrip herinneren wij hier in het kort aan de voorgeschiedenis. De deels uit de 13e, deels uit de 15e eeuw dagteekenende Geertekerk, sinds 1580 in gebruik als Ned. Hervormde Kerk, was, tengevolge van langdurige verwaarloozing, in een zoo verregaanden staat van verval geraakt, dat zij reeds in 1930 buiten gebruik moest worden gesteld. Belangstellenden trachtten toen geld in te zamelen teneinde het gebouw voor verder verval te bewaren. In 1934 was een bedrag van ongeveer ƒ 10.000 bijeen, dat inderdaad een grondslag had kunnen vormen tot restauratie met steun van Rijk, Provincie en Gemeente Utrecht. Hiertoe zijn dan ook in 1938 onderhandelingen geopend tusschen de Kerkvoogdij en het Rijksbureau voor de Monumentenzorg. De zaak bleef echter sleepende, en het heeft er allen schijn van dat de Kerkvoogdij slechts wachtte op het totale verval van haar kerkgebouw, om het terrein — met uitzondering van den toren, die eigendom is van de burgerlijke gemeente — aan den meestbiedende te verkoopen. Dit geval deed zich voor toen Regenten van de Vereenigde Gods- en Gasthuizen te Utrecht hunne aandacht vestigden op het terrein van de Geertekerk teneinde hier een gebouw voor liefdadige doeleinden in den geest van de oude „hofjes" op te richten.

Kerkvoogden besloten het hun toebehoorende deel der Geertekerk — met uitzondering dus van den aan de stad behoorenden toren — voor afbraak te verkoopen aan de Vereenigde Gods- en Gasthuizen, waartoe echter noodig zou zijn, dat de in dezen bevoegde autoriteit, d.w.z. de Secretaris-Generaal van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, toestemming wilde verleenen tot slooping van het als monument op de monumentenlijst, en dus onder bescherming staande gebouw.

Teneinde deze toestemming te verkrijgen voerden de beide belanghebbenden, Kerkvoogdij en Regenten, aan:

1°. dat voor het snel vervallende bouwwerk weinig publieke belangstelling bestond;

2°. dat bij eventueel herstel voor het leegstaande kerkgebouw geen passende bestemming te vinden zou zijn;

3°. dat Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen den architect Ir. A. van der Steur te Rotterdam hadden aangezocht plannen te ontwerpen voor den bouw van een „hof" met liefdadige bestemming, waarbij de bouwmeester er naar zou streven de nieuwe gebouwen in hun massawerking en silhouet zooveel mogelijk te doen aanpassen aan den ouden toestand;

4°. dat Regenten, indien niet vóór 1 April een beslissing was gevallen, elders moesten gaan bouwen.

Bij deze motieven voegden zich dan voor de Rijkscommissie v. d. Monumentenzorg en voor het betrokken Departement nog de overwegingen, dat het niet verantwoord zou zijn voor een oud gebouw zonder bestemming groote bedragen ter herstelling beschikbaar te stellen, zoolang nog vele andere monumenten van grooter beteekenis wegens geldgebrek moesten wachten, en voorts, dat, indien de Vereenigde Gods- en Gasthuizen elders gingen bouwen, het plan-Van der Steur van de baan zou zijn, zonder dat de bestaande, onhoudbare toestand verbeterd werd.

Op grond hiervan meende het Departement dan ook, blijkens een aan de pers verstrekt bericht, in de slooping van de Geertekerk te moeten berusten.

De hier aangevoerde gronden schijnen, zooals gezegd, dwingend genoeg. Niettemin kan men er het volgende tegen inbrengen:

1°. dat voor de Geertekerk wel degelijk belangstelling bestaat, is reeds voldoende gebleken uit de talrijke protesten tegen haar verdwijnen.

Overigens moeten wij, helaas, vaststellen, dat het voortbestaan zelfs van onze belangrijkste oude bouwwerken, zeer twijfelachtig zou zijn, indien men het afhankelijk wilde maken van teekenen der publieke belangstelling, wat op zichzelf reeds blijkt uit de moeite die men heeft, om de benoodigde gelden voor het herstel van onze meest bekende monumenten bijeen te brengen.

2o. dat voor de Geertekerk geen passende bestemming te vinden was, meenen wij te mogen tegenspreken. Er is ten deze weliswaar veel op losse gronden beweerd, maar een betreurenswaardig feit blijft het, dat de Kerkvoogdij heeft geweigerd het gebouw (tegen den door haar gestelden prijs!) te verkoopen aan een zich meldende godsdienstige organisatie, wijl haar de politieke kleur daarvan (N.S.B.) niet paste.

3°. dat het ontwerp van Ir. A. van der Steur, gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad van 3 Mei 1941 (blz. 140-142), bij alle goede bedoelingen en kwaliteiten, zeer zeker niet geslaagd is in de poging om „een bouwmassa te stichten, die de huidige massa [van de Geertekerk] evenaart", zooals de architect zelf den eisch formuleerde, die stellig in de eerste plaats moet worden gesteld met het oog op het stedebouwkundig karakter van de omgeving. Want, zonder ons hier in uitvoerige kritiek op bedoelde plannen te begeven, dient toch gezegd, dat het laten hangen van den ouden, te behouden toren, in een leege ruimte, tegen den zuidwesthoek van een der nieuwe gebouwen die ter vervanging, maar niet ter plaatse van het schip werden geprojecteerd, als een kardinale fout moet worden beschouwd. Evenzeer onjuist is het, dat de groote oostelijke vleugel, die blijkbaar als een soort compensatie voor de massa van het dwarspand werd bedoeld, scheef ten opzichte van de diepte-as van het schip en toren staat. Trouwens, de scheefhoekige plaatsing van de assen der verschillende onderdeelen van het complex is een eigenaardigheid van dit ontwerp, en geen gelukkige eigenaardigheid, om van de tallooze brandmuren en vooral van de daaraan gekoppelde, als in orde van parade gerichte schoorsteenen maar niet te spreken. Inplaats van de gesloten, organisch samenhangende massa van kerk en toren, die de vaste kern van het plein beteekent, waaromheen zich de ruimte in natuurlijken groei heeft gevormd, zou volgens het plan-van der Steur een weinig samenhangend complex van grootere en kleinere gebouwen komen, dat de nu eenmaal gegeven pleinruimte zou uiteen rijten in een aantal straten en steegjes.

4°. dat de eisch der Regenten van de Vereenigde Gods- en Gasthuizen, vóór 1 April een beslissing te krijgen, tot een geforceerde aanvaarding van het plan-Van der Steur moest leiden.

Het schijnt nu, dat overwegingen als hier onder 1—4 aangevoerd, of soortgelijke, ook de aanvankelijke bedenkingen ten Departemente hebben overwonnen. Hieraan toch is het wel toe te schrijven, dat de vergunning tot sloopen der Geertekerk thans is ingetrokken. Een verheugend besluit, waarvoor allen wien het lot onzer monumenten en de schoonheid onzer oude steden ter harte gaan, den Secretaris-Generaal ten zeerste erkentelijk zullen zijn.

Dr. FRANS VERMEULEN.

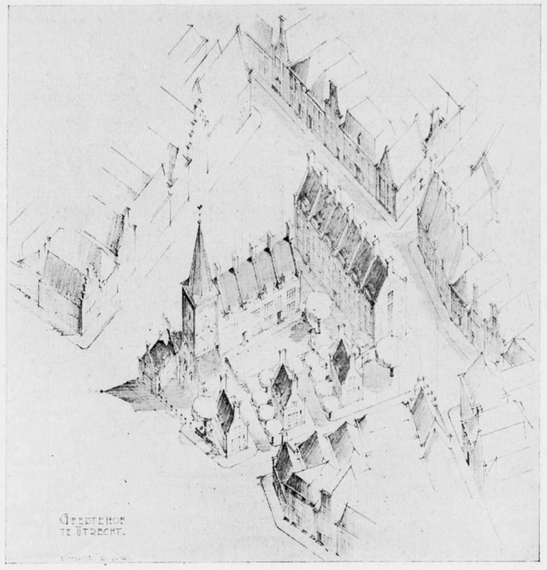

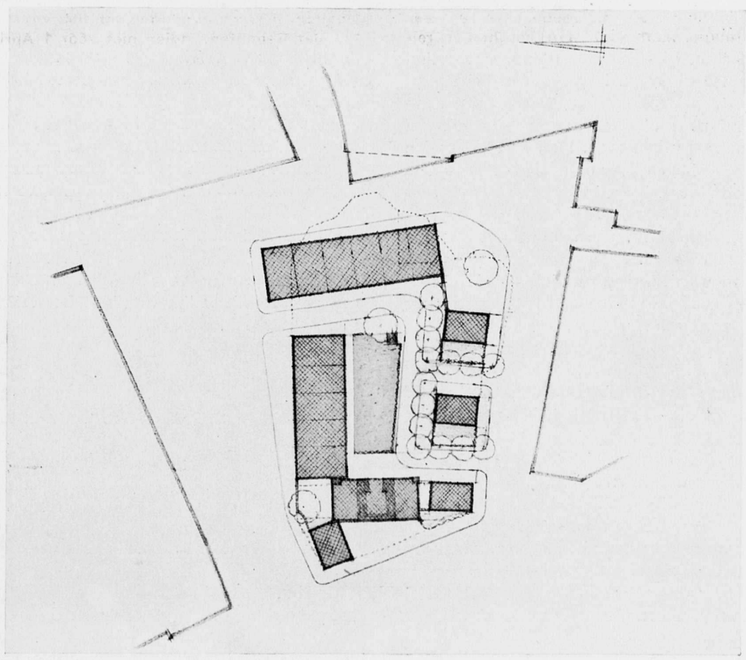

PAGINA LINKS: DE GEERTEKERK TE UTRECHT, VANUIT HET Z.O. GEZIEN.
DEZE PAGINA: HERPLAATSING VAN HET ONTWERP GEERTEHOF TE UTRECHT, IR. A. VAN DER STEUR, ARCHITECT. GEPUBLICEERD IN HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 3 MEI 1941. PERSPECTIEF EN PLAN

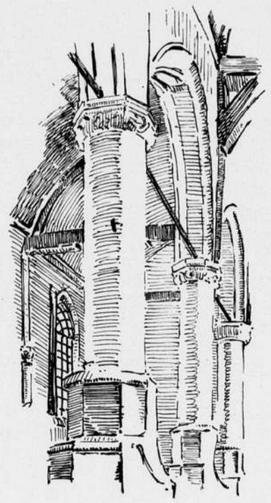

OVER EEN KERK EN EEN GEWELF.

Het zal moeite kosten geestdrift te wekken voor de restauratieplannen betreffende de Ned. Hervormde Kerk te Warmenhuizen, in de buurt van Alkmaar.

De H. Ursula (zooals het kerkgebouw oorspronkelijk heet) toch is een toonbeeld van verwaarloozing en verminking. Wat het interieur aangaat, stelt nog slechts een klein gedeelte in staat zich het monument in zijn ouden luister voor den geest te brengen. Het zijn de hierbij afgebeelde, door spitsbogen verbonden, kolommen, die langs de noordbeuk loopen. Wat het overige van het inwendige betreft — dit is in geen enkel opzicht ontzien. Het 17e eeuwsche eiken koorhek [1]) verloor door een smakelooze beschildering zijn voornaamheid, terwijl ook het karakter van vrijstaande, gedeeltelijk à-jour bewerkte, afscheiding verloren ging, doordat het geplaatst is tegen een schot. Dit schot, dat tot het gewelf doorloopt, snijdt het koor van het, in gebruik zijnde, deel der kerk af. Op gelijke wijze is ook een portaal van de binnenruimte afgenomen. Het, met tafereelen beschilderde, houten gewelf boven koor en apsis is naar elders vervoerd. De zuidbeuk van het gebedenhuis ontbreekt en door de slooping daarvan in de 18e eeuw verloor het gebouw ook uitwendig den symmetrischen vorm. Ten slotte moet ook nog een transsept aanwezig zijn geweest. [2])

Bij deze ontluistering en vernieling voegt zich — als om de schepping verder in discrediet te brengen — de getaande roem der zooeven genoemde gewelfschilderingen.

Een overlevering wil, dat deze schilderingen van de hand van een groot, uit een naburig dorp geboortig, meester en wel van Jan van Scorel zijn en deze toeschrijving is zeker van invloed geweest op de behandeling, die het gewelf ± 1890 ten deel is gevallen. Daar belangrijke gedeelten van de voorstellingen ontbraken, werd den bekwamen muurschilder Derkinderen opgedragen het geheel te reconstrueeren en naar cartons van dezen kunstenaar is het ontbrekende bijgeschilderd. In een daarvoor opzettelijk ontworpen uitbouw aan een school in den tuin van het Rijksmuseum werd vervolgens het gewelf „bijgezet". Pijnlijk voor hen, die voor dezen gang van zaken hadden geijverd, moet de ontdekking geweest zijn, dat men hier allerminst met een zelfstandig kunstwerk te doen had. De roem der Warmenhuizer gewelfschilderingen kreeg reeds in 1908 den doodsteek. Nadat enkele jaren te voren [3]) gebleken was, dat verreweg het grootste deel der Naarder gewelfschilderingen naar prenten was gecopieerd, toonde Mr. N. Beets [4]) aan, dat voor een der Warmenhuizer paneelen een teekening van een onbekend meester uit het Landes-Museum te Weimar als voorbeeld had gediend. Zooals B. meent, was die teekening daartoe niet bestemd en dus geen ontwerp voor het te vullen vak. Ook vergist stellig Hoogewerff [5]) zich niet, wanneer hij zegt, dat het voor de hand ligt, dat ook voor drie andere der paneelen op bestaande teekeningen is teruggegaan al zijn deze tot dusver niet voor den dag gekomen.

Het gewelf is hoogstens interessant als restauratie-werk van Derkinderen. In het Rijksmuseum hoort het echter niet thuis. Wél zal het — zoo de gehoopte restauratie der kerk tot stand mocht komen — een welkome completeering van het interieur zijn.

Het dorp W. is vanuit Alkmaar per tram te bereiken. Wie zich de reis daarheen getroost, zal behalve de kerk nog andere bouwkundige merkwaardigheden ontdekken. Eén daarvan — een oude, gedeeltelijk met riet bekleede, boerderij — moge hierbij afgebeeld worden.

Alkmaar. W. VAN OS.

[1]) Afgebeeld bij G. van Arkel en Weissman, Noord-Hollandsche Oudheden, 1e stuk, 27.

[2]) Mr. J. Belonje, De Ned. Herv. Kerk te Warmenhuizen, Schager Courant, 5-III-'27.

[3]) Bull. v. d. Ned. Oudh. Bond, 1905; 84-86, 180-183.

[4]) Bull. v. d. Ned. Oudh. Bond, 2e serie, 1e Jrg., 1908. Dit artikel heeft niet voldoende bekendheid gekregen. Jo Zwartendijk immers noemt nog in 1926 het gewelf „een kostbaar en zeldzaam product van onze kunst" (Mdbl. v. Beeldende Kunsten, 3e Jrg., 241).

[5]) G. J. Hoogewerff, De Noord-Nederlandsche Schilderkunst, Dl. II, 549.

BOEKBESPREKING.

BEKNOPTE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS DER BOUWKUNST, Ir. G. Knuttel. Uitgever H. J. Paris. Tweede druk; geb. ƒ 4.10, ingen. ƒ 3.25. Dat zoo spoedig na den eersten druk de tweede is verschenen, bewijst wel dat het boek van Ir. G. Knuttel een vriendelijk onthaal gehad heeft. Het standpunt, geen heil te zoeken in het beschrijven van een groot aantal gebouwen, doch een basis te verschaffen voor een goed begrip van bouwwijzen en bouwstijlen, heeft de schrijver stelselmatig doorgevoerd. Door het toevoegen van korte chronologische overzichten en kaartjes krijgt de lezer een geschikt ruimte-tijdbeeld. De teekeningen zijn wel niet alle even fraai, maar toch voldoende duidelijk voor het doel. De tekst van den tweeden druk werd herzien en uitgebreid en tevens heeft het opnemen van een groot aantal reproducties naar bouwwerken het boek waardevoller gemaakt. Voor M.T.S. gebruik en voor zelfstudie is deze beknopte ontwikkelingsgeschiedenis zeer geëigend. B.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

23 AUGUSTUS 1941 NR 34

LANDHUIS AAN DE SOPHIAWEG TE GROESBEEK GRENS NIJMEGEN. ARCHITECT J. P. CORNELISSEN.

FOTO'S GRIJPINK

Uit de plattegronden en de foto's van dit landhuis blijkt dat alles eenvoudig en naar practische eischen is opgezet. Door het sterk naar achteren glooiende terrein is de garage onder den beganen grond geprojecteerd. De dienstvertrekken zijn aan de straatzijde (Noord) gelegen, terwijl de woonvertrekken aan de achterzijde (Zuid) zijn geprojecteerd. Vanuit de hal, welke centraal is gelegen, zijn alle vertrekken bereikbaar. De wanden in de hal en langs de trappen zijn met houten lambrizeeringen betimmerd. De woon- en eetkamer beide in directe verbinding met een warande, vanwaar een ruim terras een prachtig uitzicht biedt op de prachtige landerijen en boschrijke omgeving van de H. Land-stichting. Het gebouw is centraal verwarmd, doch voor verwarming van voor- en najaar is in de woonkamer een open haard aangebracht van gemetselde handvormsteenen, en in de eetkamer een schoorsteen van Rembrandttegels. In de wand tusschen keuken en eetkamer is een ruime dienkast met doorgift. De slaapkamers op de verdieping zijn aan de zonzijde geprojecteerd. Drie slaapkamers hebben uitgang naar een loggia, welke eveneens gelegenheid geeft voor een schitterend uitzicht.

De gevels zijn opgetrokken op een paarskleurig plint, waarop rood-geel-genuanceerde waalsteenen. Het dak is met riet bedekt waarop roode gebakken vorsten met witte voegen. De stalen ramen zijn van geel-crème kleur, met de vensters bronsgroen. De houten stijlen en lateien van portiek, warande en loggia, zijn van ruw gezaagd grenenhout en bruin gecarbolineerd, hetgeen bij de roode plavuizen en houten vloeren goed aansluit. De ingangsdeur is van eikenhout met boven- en onderdeur. Boven het portiek is een gesmeed ijzeren lantaarn aangebracht.

De gevels vloeien logisch uit den plattegrond voort, evenals de kapvorm. Het huis sluit zich goed bij het landschap aan.

NOORD-OOSTZIJDE

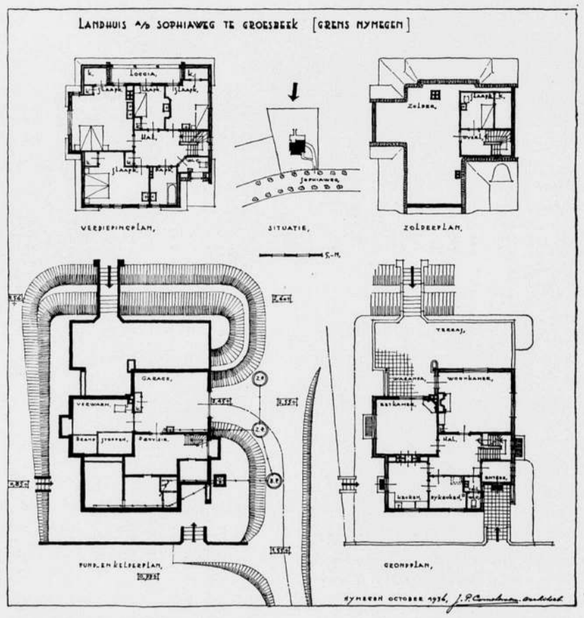

LANDHUIS TE GROESBEEK
ARCHITECT J. P. CORNELISSEN

PLATTEGRONDEN
SCHAAL 1 À 400

TUINDERSWONING TE LOOSDUINEN.

DR. IR. G. BLOK, ARCHITECT.

FOTO'S E. v. OJEN

Het landschap in het Westland kan men niet schoon noemen in de gewone beteekenis. Tusschen de moestuinen staan de kassen met de onontbeerlijke schoorsteenen, men mist oude boerderijen en andere schilderachtige motieven. En toch, wanneer de lage wolken over dezen rijken bodem hangen, in de verte zich het stadsprofiel tegen de lucht afteekent, dan heeft men een beeld van gebondenheid van den mensch aan den grond, een gebondenheid die tot ononderbroken productie van den grond dwingt. Ook dit beeld heeft een eigen en diepe bekoring, dat men niet met de gewone maat van schilderachtigheid kan meten.

Het is jammer dat dit beeld ontsierd wordt door een groot aantal woningen, die totaal den eenvoud van het land missen. Het zijn voor het meerendeel potsierlijke gevallen met malle opschik, dankbare voorbeelden hoe het niet moet zijn. De dorpsarchitectjes schijnen een soort wedstrijd gevoerd te hebben elkaar te overtreffen in modeachtige nieuwtjes aan de stad ontleend. Zooals overal blijken de in de stad gemaakte fouten zich het sterkst te wreken aan den stadsrand.

Bij de hierbij afgebeelde tuinderswoning is weer teruggegaan tot den eenvoud van het gegeven: geen boerderij en ook geen villa, doch een woning aangepast bij het leven van den tuinder. De plattegrond is hiernaar bepaald en het karakter van den opbouw. De woning ligt bij 10 kassen, is opgetrokken van roode handvormsteenen en gedekt met opnieuw verbeterde Hollandsche pannen. De ramen en deuren zijn van staal (volgens voorschrift). De uitvoering geschiedde in dit jaar, de bouwkosten bedroegen ƒ 8000.—.

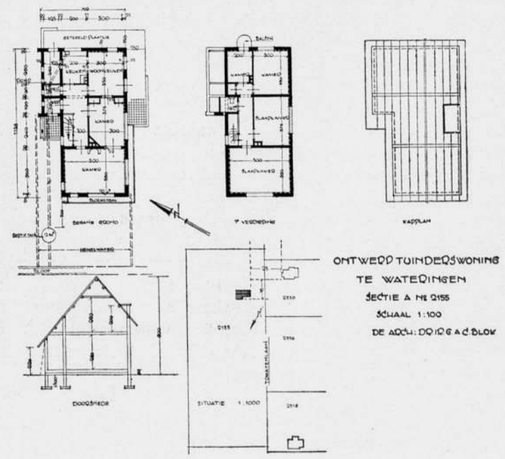

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 400

TUINDERSWONING TE LOOSDUINEN
DR. IR. G. BLOK, ARCHITECT

RAAM EN HUIS.

Elke ruimte krijgt zooveel mogelijk naar de bestemming de juiste oriënteering naar de zonnebaan. Wanneer wij aannemen dat het uitzicht een factor is waarmede rekening gehouden wordt, dan zou dit dwingen tot zoo groot mogelijk lichtoppervlak. Maar tegenover deze groote ramen moeten ook wanden staan die het licht in de kamers kunnen opvangen en weerkaatsen, zoodat in de vertrekken een gelijkmatige belichting optreedt.
Het breede horizontale venster geeft, naar experimenteele onderzoekingen, een veel gunstiger belichting dan hooge vensters met gelijk lichtoppervlak. Er is echter nog zooiets als landschappelijke gebondenheid, en dit geldt zoowel voor den buiten- als den binnenkant. Elke van zijn taak bewuste architect zal het huis in zijn ruimtelijke verschijning met het landschap pogen te verbinden; en juist het horizontale venster geeft door het verminderen der steunpunten een verzwakking der muurmassa's, verzwakt het statische beeld. Elke „zwevende" verschijning mist de eeuwigheidswaarde tegenover de onveranderlijkheid der natuur. De ontwerper zal, buiten dit, er aan denken dat de muur een betere beschutting biedt tegen de weersinvloeden dan een glasvlak.
Wel zijn de raamconstructies in de laatste tientallen jaren veel beter geworden dan zij vroeger waren, en de vorderingen op het gebied van verwarming zijn eveneens belangrijk. De techniek veroorlooft het toepassen van groote lichtoppervlakken, wanneer tenminste dubbele ramen worden toegepast met voldoende ventilatiemogelijkheid en een geschikte verwarming, maar door dergelijke voorzieningen wordt de prijs van een huis belangrijk verhoogd; wanneer een huis voor een bescheiden prijs gebouwd moet worden, is het bijna misdadig op groote glasvlakken aan te dringen.
Dat dubbele ramen voor een klein huis te duur zouden zijn, daar de prijs in verhouding te hoog zou worden, is een eenzijdige bewering. Iedereen weet wel dat de hoogere kosten van dubbele ramen enz. op den duur door kolenbesparing ingehaald kunnen worden. Maar, waar wij mee te maken hebben, is de praktijk. Bij den woningbouw is zooveel dat met het motief „te duur" van de baan gaat, terwijl berekeningen en ondervinding juist op het tegendeel wijzen. Dat de verkoopwaarde van huizen met en zonder bijzondere voorzieningen vrijwel gelijk is, kan nu eenmaal niet ontkend worden.
Het is wel wat simplistisch het raamvraagstuk als een vraag van contact tusschen binnen en buiten te stellen. Op de vormbepaling werken allerlei factoren van economische, constructieftechnische, warmte-technische en aesthetische factoren samen.

R.

WAT WAS, IS EN KOMEN MOET. II.

Het plaatsen van een dak (of van verschillende daken) en het geven van een natuurlijk-uitzienden vorm hieraan was voor de vroegere werkmeesters een minder groot vraagstuk dan voor ons, omdat zij het bouwvak als het ware van de binnenzijde bekeken, terwijl wij (die niet meer in althans één der bouwvakken volkomen geschoold zijn en minder door persoonlijke ervaring de materialen kennen) vooral den buitenkant bekijken, of laten wij maar ronduit zeggen: de bouwkunst oppervlakkiger beschouwen, met al onze van buiten geleerde wetenschap en aesthetica.
Het eenige tegenwicht, dat wij hiertegenover kunnen plaatsen, is het duidelijke bewustzijn van hetgeen ons in deze bij de vroegere werkmeesters ten achter stelt, nl. onze minder nauwe persoonlijke aanraking met het bouwbedrijf zelf, vooral met het bewerken der materialen. Wanneer wij hiervan maar sterk doordrongen zijn, zal dit onze opmerkzaamheid spitsen en wij zullen met verdubbelde scherpte opletten, wat het bouwbedrijf zelf ons eigenlijk reeds ingeeft, om dàt tot leidster te kiezen, instede onze persoonlijke invallen.
Uit dit aanstonds gekozen oogpunt zullen wij onze beschouwingen over dakvormen voortzetten.
Het dak is geen losstaande constructie, maar altijd o n d e r d e e l van een gebouw. Tusschen het dak en de gevels van het bouwwerk moet er daarom een zekere overeenstemming zijn.
Evenals het steile dak een sterkere beveiliging tegen weersinvloeden geeft dan het flauwe, bieden ook de gevels, zooals men die in ons klimaat vindt, deze beveiliging in hooger mate dan b.v. de zijkanten van den Griekschen tempel doen, die geheel open zijn tusschen de kolommen. Wie zichzelf goed overtuigen wil van de noodzakelijkheid, om den dakvorm in harmonie te doen zijn met de gevels, teekene eens een Griekschen tempel met steil dak erop! Omgekeerd is een der oorzaken, waarom Berlage's beurs in Amsterdam door leeken (die de verdere qualiteiten van het gebouw niet aanstonds naar waarde vermochten te schatten) geen schoonheidsindruk wekte, de flauwhellende daken, die Berlage bij den gegeven plattegrond wel bijna genoodzaakt was toe te passen ook in verband met de beperkte geldmiddelen (buiten de versiering en inrichting nog geen miljoen guldens).
Het flauwhellende dak vindt over de geheele wereld de meeste toepassing bij geheel open zijwanden, zooals o.a. voorkomen bij zuilentempels, die men ook in Oost-Azië vindt en verder daar, waar de wanden uit minder onvergankelijk materiaal dan steenen muren bestaan, o.a. bij den houtbouw. Ter bescherming der houten wanden wordt het dan gemeenlijk tevens flink o v e r s t e k e n d gemaakt. Bij de Zwitsersche huizen beschermt dit overstek tevens de open warandes en buitentrappen.
Tot behoud van de warmte wordt in ons klimaat een zekere geslotenheid van de gevels vereischt. Daartegenover staat evenwel, dat de lichtbehoefte bij ons grooter is dan in het Zuiden, zoodat men gaarne groote beglaasde vensters aanbrengt. Zijn beglaasde vensters nu open of gesloten? Zij zijn beide, maar beide slechts ten deele. Dit karakter van halfheid komt de architectuur niet ten goede, doch er is een oud middel, dat ondanks de groote vensters toch het karakter van gesloten gevels (dat nu eenmaal bij ons klimaat en onze inheemsche steile daken past) kan bewaren en dat is de onderverdeeling der groote vensters. Hierdoor wordt als het ware het massief van de gevels over het venster heen nog wat voortgezet, hetzij door smalle steenen dammetjes, hetzij door houten stijlen en houten roedjes, hetzij door in lood gevatte ruiten. Deze oude oplossing wijst onze moderne techniek den weg, dien zij reeds bijna overal gaat.
Men doet verkeerd door gevels met veel glas open te noemen. Die openheid is maar schijnbaar en deze schijn kan vermeden worden door een onderverdeeling der vensters, welke wij reeds bijna overal zien toegepast daar, waar niet opzettelijk naar een paradoxaal effect is gestreefd. Een onderverdeeling der vensters brengt dan tevens de harmonie met onze inheemsche dakhelling.
Op buitengewoon zwaar, massief muurwerk, zooals meestal gevonden wordt bij oude torens, past een zeer steile dakhelling, die ook inderdaad gevonden wordt bij vele torenspitsen. Er is hieraan nog iets merkwaardigs te zien: de torenhelm is de afdekking der b i n n e n r u i m t e van den toren, niet zoozeer de afdekking van den rompmuur. De voet van de spits moet dus op den binnenkant van den muur omhoogstijgen en niet op den buitenkant. Dit deden inderdaad de vroegere torenbouwers in den regel, terwijl die uit de 19e eeuw het gewoonlijk over het hoofd zagen, zeer tot schade van het natuurlijk silhouet hunner torenspitsen. Ook bij de daken der kerken en andere gebouwen, waar de muren een aanmerkelijke dikte hebben, is dit dakprofiel natuurlijker dan het op de buitenzijde der muren dadelijk steil omhoog rijzende.
Zooals altijd de eenvoudigste weg de beste is, zijn twee vlakken bij het zadeldak of één vlak bij het lessenaardak gewoonlijk beter dan een noodelooze complicatie door meervlakkige daken. Evenwel zijn er bouwwerken, waarbij de alzijdige afschuining der daken uit de plattegrond of uit de samenstelling voortvloeit b.v. bij vierkante, ronde of vierhoekige torens en daar, waar (zooals bij boederijenbouw) de muren te dun zijn om tot een hoogen top te worden opgetrokken, of waar de zolder bij rietbedekking door een stevig dakschild tegen het weer beter beschermd wordt dan door een licht topgevelmuurtje.
Echter is een topgevel met een venster erin eenvoudiger en daarom beter dan de gecompliceerde dakvorm, die ontstaat wanneer een dakvenster geplaatst wordt in de kopzijde van een vierzijdig afgeschuind dak.
In de 19e eeuw werden de dakvormen steeds meer afwijkend van de hiervoor besproken normen uitgevoerd, waarbij zeker een groote invloed uitging van de omstandigheid, dat de bouwmeesters steeds minder practici waren en meer hun vrije fantasie volgden dan de reëele grondslagen van het bouwen. Thans is het echter tijd, hiertoe terug te keeren voorzoover wij niet gedwongen zijn, geheel anders te bouwen door de gewijzigde omstandigheden. Het wordt meer dan ooit noodig, ons de reëele grondslagen die tot dusver aanwezig waren, en het ook nu nog zijn, duidelijk voor oogen te stellen. Het kan ons werk slechts natuurlijker maken, meer ook aansluitend aan den schat van schoonheid, die onze erfenis van vroegere geslachten uitmaakt. Dat is het doel van deze beschouwingen.

A. J. KROPHOLLER.

WAT ONZE LEZERS ONS MEDEDEELEN.

.... Het is jammer zooveel domheid te ontmoeten en tegenwerking. Dat wij willen medewerken om een betere toestand in ons volk te krijgen, doen wij toch niet voor ons zelf. Echter een reden te meer om ermede door te gaan.
.... Alleen is het jammer, dat tegen dien tijd dat het beter gaat, de menschen niet zijn veranderd en hun praktijken in stilte tegen ons voortzetten; terwijl diegenen die ons en anderen de kastanjes uit het vuur laten halen, straks met het werk gaan strijken, want zij zijn de „onschuld" in persoon, maar profiteeren van hetgeen door U en ons is bevochten!

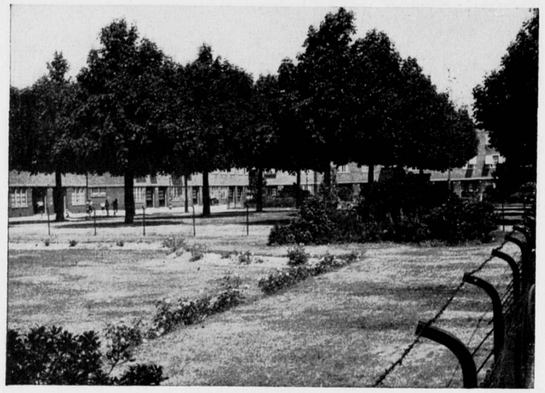

FOTO A. BRANSE

EEN MEER JUISTE OPVATTING
RUIM PLEIN MET SPEELRUIMTE VOOR KINDEREN EN SCHADUW GEVENDE KASTANJES

FOTO A. BRANSE

SLECHTE BOOMBEPLANTING VAN ESCHDOORNS IN VOLKSWIJK
BEPLANTING IS 14 JAAR OUD EN BIJNA UITGEGROEID

ARCHITECTUUR EN STADSBEPLANTING.

Naast het verval in de bouwkunst, welke ons verrijkte met karakterlooze huizen, meende men ook in de tuinarchitectuur niet achter te moeten blijven en al heeft men daar de erfenis der vaderen niet zoo radicaal over boord gesmeten, ook daar is verwording aan te wijzen. Wie de oases van groen kent uit de steden welke uit het verleden stammen, zooals het Lange Voorhout uit Den Haag, de prachtige wegbeplantingen als de Middachter allee, vraagt zich af wat wij, met onze bloementuintjes met veel Japansch materiaal, met streepplantsoenen, aan het nageslacht voor schoons zullen achter laten. De verdwazing tijdens het vorig regiem, waar alles bewonderd en aangebeden werd dat vreemd of byzar was, heeft er toe geleid oude beproefde paden geheel te verlaten, zonder dat men zich afvroeg of het belang van het volk gediend was met de nieuwe methode.

Een der oorzaken van dit verval was de opkomst der techniek, waarbij de boer naar den achtergrond werd gedrongen, het contact met de natuur werd verloren en de lessen die als het ware gratis op het land werden uitgedeeld, niet werden begrepen. Want de boer heeft nooit met het vraagstuk van de beplanting bij zijn boerderij zwarigheden gehad, hij plantte in Brabant de ratelpopulier of de kleinbladige linde bij zijn erf zonder de schoonheid te verstoren van het landschap, zooals onze voorvaderen langs de stadsgrachten de iepen plantten, waar ze tot een verfijnde schoonheid uitgroeiden en onze Hollandsche landschapsschilders bekoorden.

Na de opkomst der liberale economie kregen wij een bouwmethode in onze steden waar vooral in die stadsgedeelten waar het arbeidende volk woonde, geen plaats was voor boomen of groen. De latere periode, die ik zou willen noemen de marxistisch-liberale periode, besteedde eensklaps, onder de drang der omstandigheden, wat meer aandacht aan dit vraagstuk, met welke resultaten zullen wij aanstonds zien.

Als voorbeeld zou ik Den Haag willen noemen, omdat Den Haag ten eerste de naam heeft de tuinstad van Nederland te zijn, in de tweede plaats omdat de Regeerders in Den Haag ook voor een groot deel daar woonden, zoodat men kan verwachten dat wat daar is geschied, hunne volledige instemming had.

En nu kunnen wij juist in Den Haag het eigenaardige geval zich zien voordoen dat politieke invloeden een grooten invloed hadden op de methoden van stadsindeeling, op de bouworde en de beplantingen. Het zou interessant zijn na te gaan in welke perioden de plannen voor de indeeling en bouw van de stad tot stand kwamen. Want naast veel goeds is er ook heel wat tot stand gekomen dat bijna aan den slechtsten tijd der vorige eeuw doet denken. Soms schijnt het grondbedrijf zich welhaast zuiver kapitalistische methoden eigen gemaakt te hebben, soms is er een sociale bouworde waarbij ruime pleinen, speelterreinen en plantsoenen de woonwijken bijna ideaal maken.

Ook in de behandeling bij den aanleg van plantsoenen en boombeplantingen en niet in het minst bij de verdere verzorging kan men dezelfde lijn volgen. Als voorbeeld van een slecht opgezet stadsdeel zou ik Rustenburgh willen noemen, de wijk zoo genoemd naar een oorspronkelijke aldaar gelegen boerderij. Het begin was goed. De oorspronkelijke monumentale oprijlaan, beplant met beuken en de twee breede slooten langs deze laan loopende, werd gespaard. Dit door de vaderen geplante natuurmonument is echter dan ook het eenigste in dit stadsdeel dat werkelijk ruimte en groen geeft. Overigens is de versnippering hier en daar meer dan erg. Huizen zonder daken begrenzen de breedere straten. In de smallere heeft men hier en daar toch nog plantsoenruimte gemaakt maar sommige van die plantsoenen bestaan uit enkele vierkante meters gras, met prikkeldraad omzoomd, gedeeltelijk verborgen door een heg van Ligustrum. De verdiepinghuizen aan de eene zijde en de hooge schoolgebouwen aan de andere zijde geven een triestigen indruk aan het geheel. Andere kleine pleintjes met ééngezinswoningen missen ruimte om kinderen te laten spelen, er zijn geen banken waar ouden van dagen kunnen rusten, de meeste missen boombeplanting om bij heete dagen wat koelte te vinden. Heel sterk steekt hierbij het Newtonplein af dat werkelijk ruimte geeft, een breed voetpad met banken rond dit plein en een muziektent maakt het af.

In hetzelfde kwartier vindt men de zooeven genoemde scholen, een groot complex dat een sportterrein insluit, het laatste echter steeds zorgvuldig gesloten zoodat de jeugd niet de gelegenheid heeft gebruik te maken van dit terrein. Was om dit terrein een flinke boomenrij gezet en gezorgd voor banken en paden, dan was hier een recreatieoord van de eerste grootte ontstaan, dat het gemis aan ruimte voor de jeugd in dit kwartier had kunnen vergoeden. Nu ziet men deze ruimte zelfs niet eens, ingesloten als zij is tusschen gebouwen en hekken.

Aan de andere zijde van de stad, meer naar de duinen toe, verviel men in de tegenovergestelde fout. De Sportlaan is een geweldige breede laan met grootendeels laagbouw, terwijl hier het plantsoenterrein geweldige afmetingen heeft.

In het midden vindt men wandelwegen, fietspaden, tusschen de breede rijwegen, alles voor de enkele bewoners die vlak tegen het West-duinpark aan wonen. Nu kan men wat Rustenburgh betreft wijzen op het Zuiderpark in de nabijheid, maar dat kan toch nooit het gemis aan ruimte in de woonwijk zelf vergoeden. Men krijgt den indruk dat bij het indeelen van dit kwartier geldwinst op den voorgrond heeft gestaan, terwijl men aan de Sport-

FOTO A. BRANSE

HOE HET NIET MOET. „PLANTSOEN" BIJ VOLKSWONINGBOUW
EEN KLEIN GRASVELD MET EEN HAAGJE

FOTO A. BRANSE

MODERNE OPVATTING VAN PLANTSOENAANLEG
IN HET MIDDEN VAN HET PLEIN GELEGENHEID TOT VERPOOZING
BOOMBEPLANTING VAN BERKEN EN BLOEMKERSEN

laanzijde niet aan den indruk kan ontkomen dat hier met royale hand uit de geldpot is gegrepen.

Ook de beplanting langs de hoofdwegen is verre van ideaal in het arbeiderskwartier, al vindt men misschien dezelfde fouten ook in wijken voor meer gegoeden.

Toen de iepziekte op een gegeven moment catastrofale gevolgen leek te hebben, mede door gebrek aan kennis van oorzaken en gevolgen van deze ziekte (biologisch gesproken is de iepziekte natuurlijk zou oud als de iep zelf) was de eenvoudigste oplossing geweest die boomen te planten waarvan gedurende eeuwen gebleken was dat zij, althans op eenigen afstand van de zee, goed op onze duin- en poldergronden gedijen. Ook was het van belang in den beginne zoo dicht te planten, zooals aan de kust altijd raadzaam is, dat de boomen elkaar beschutten en desnoods later te dunnen. Afgezien nog van het feit of de iep werkelijk als verloren moet worden beschouwd, gezien de geweldige gezonde exemplaren die men nog bij honderdduizenden in ons land aantreft.

Maar wij kenden al eeuwen de linde in ons land, ook bij onze boerderijen en langs onze wegen, een boom die bij ons Hollandsch landschap past. Nu had ook de eschdoorn wel bewezen dat hij zeewind kon verdragen, vooral op open grond en langs rustige straten en wegen. Daar waar boomen steeds aan trillingen in den bodem bloot staan zooals langs de Zuiderparklaan, daar past een boom met taaie wortels. Voorts was de grond daar op den veenachtigen poldergrond met veenbanken met een zandlaag opgebracht, welke geen enkel contact met de onderlaag heeft. Hier paste een goede grondbewerking, een doorwerken van den ondergrond zooals dat met de beplanting op Plein 1813 ook gebeurd is en waarvan de resultaten toch bekend waren. Was het hier ook weer de geldkwestie die dat achterwege liet blijven? In ieder geval, nu, ruim 12 jaar na den aanleg, zijn de boompjes weinig grooter dan toen men ze plantte, de breede wegen die het kwartier doorsnijden zijn nog altijd dorre straten, versierd met trammasten en kwijnende te kleine boomen. De duizenden Robinia's (acacia's) die in dit stadsdeel zijn geplant, zijn sinds lang ter ziele omdat ze niet tegen winddruk bestand waren. Hier zijn dus door een te goedkoope wijze van opzet toch later gelden besteed moeten worden die men bij den aanleg zoo goed had kunnen gebruiken om de toestand in orde te krijgen.

Tenslotte wil ik nog wijzen op de dikwijls architectonische fouten die men bij het maken van beplantingen ziet. In feite is het woord architectonisch hier niet op zijn plaats, immers wij bouwen niet met onze beplanting, wij sluiten ons bij de bouwkunst aan, brengen hare schoone lijnen door de juiste omlijsting meer tot haar recht, of doen fouten in de bouworde achter een mantel van groen verdwijnen. Wij moeten de natuur tot den stadsmensch brengen, het groen, de ruimte, iets van buiten. En het spreekt vanzelf dat het feit of een boom al of niet met schoone bloemen getooid is, van ondergeschikt belang is. Het is hoogstens een paar weken van het jaar dat de boom bloeit; wanneer wij een schoonheid beoordeelen welke slechts 2 % van het jaar zich ontplooit, kan dit geen gewicht in de schaal werpen bij het bepalen van de keuze der soort van beplanting. Bij gelijke waarde overigens kan het hoogstens den doorslag geven. Het is de vorm zelf van den boom, de kleur zijner bladeren, de structuur van zijn takken in den winter die de schoonheid bepalen.

En zoo is het de bezadigde rust van knoestige linden om de oude brinken in dorpen en kleine steden die ons bekoort, het zijn de rijzige, eeuwig ritselende ratelpopulieren bij de oude Brabantsche boerderijen, geheimzinnig fluisterend over het lage rieten dak van, ja van wat? Het zijn de droomende knotwilgen langs de polderslooten van ons Hollandsche landschap die wij begroeten als vertrouwde vrienden als wij van een verre reis terugkeeren, het zijn de oude eiken langs den boschrand met hun machtige kruinen, als beschermen zij iets grootsch en machtigs.

Maar niet de meidoorns aan een stok gebonden in een winderige straat, als dronken waggelende bij elke windvlaag als ware de stad een dronkemansfestijn, en altijd bij die paal hangende; immers de boom is een bosch- en duinboom, en niet geschikt op eigen beenen in de straat te staan.

In onze straten behooren boomen op eigen stam, slank en stoer in straten met hooge gebouwen, of, zoo men een groene wandellaan wenscht, platgekopt zooals de boomen voor de hotels langs den Rijn, zwaar en machtig op breede pleinen met waardige gebouwen.

Wat voor de boomen geldt, geldt ook nog meer voor de plantsoenen. Dit behooren recreatieoorden te zijn voor het volk, geen prutshoekjes waar 's avonds het hondje wordt uitgelaten of een tuintje met wat potbloemen, maar pleinen met ruimte, waarin het groen gelegenheid heeft zich te ontplooien, waar het werkende volk gelegenheid heeft zich na afloop van den arbeid te verpoozen, koelte vindende bij heete dagen, kleur en bloemen vindende in lente, zomer en herfst. Pleinen met struiken en boomen vooral uit ons klimaat, niet met struikjes die bij eenigen winter doodvriezen. Pleinen en plantsoenen hoorende bij Hollandsche huizen door Hollandsche architecten gebouwd volgens de eeuwige wet der schoonheid, huizen met boomen als parels in goud gevat.

P. J. VAN BOMMEL.

BOEKBESPREKING.

TH. HAAKMA WAGENAAR, De bouwgeschiedenis van de Buurkerk te Utrecht. Nijgh & v. Ditmar, Rotterdam (1936).

Met monographieën over oude Nederlandsche kerkgebouwen zijn wij niet verwend, d.w.z. met goede architectuur-historische monographieën, zooals wij ze in het buitenland, in het bijzonder in Duitschland, Frankrijk en Italië, van bijna alle eenigszins belangrijke historische kerken kunnen vinden. Ternauwernood bezitten we over enkele van onze voornaamste kerken, zooals de Dom te Utrecht, de St. Bavo te Haarlem, enkele studies, die als voorbereidend werk kunnen gelden. Het lijvige boek van Jan Mosmans over de St. Janskerk te 's Hertogenbosch is eveneens een verdienstelijke verzameling materiaal betreffende de geschiedenis van dit machtige bouwwerk, maar stellig geen systematische monographie, die aan wetenschappelijke eischen voldoet. Zoo zouden we nog enkele weinige gevallen kunnen noemen. Zij lijden alle aan hetzelfde euvel, en wel dat zij het werk zijn, of van historici, die zoowel het noodige kunsthistorische inzicht als de vereischte architectonische kennis voor zoo een arbeid missen, of van architecten wien het aan het noodige historische begrip ontbreekt.

We dienen het daarom erkentelijk te begroeten, wanneer een jong architect met tevens kunsthistorische belangstelling, een poging doet om een monographie van een onzer minder bekende, maar ongetwijfeld belangwekkende kerkgebouwen, als de Buurkerk te Utrecht, op wetenschappelijken grondslag samen te stellen.

Uitgangspunt voor dit werk was, merkwaardig genoeg, de zuiver als studie, uit „liefhebberij" dus, ondernomen taak een schetsontwerp te vervaardigen voor een, overigens denkbeeldige, restauratie van den toren der Buurkerk. Al doende werd de heer Haakma Wagenaar gedrongen tot een onderzoek naar de bouwgeschiedenis der geheele kerk, daarbij geleid door een artikel van Dr. E. J. Haslinghuis in het Oudheidkundig Jaarboek 1926, aan wien schrijver in zijn voorbericht de eer toekent „den sleutel van de bouwgeschiedenis der Buurkerk gevonden te hebben". Zijn eigen werk kenschetst hij daarom als een „proeve eener historische voorbereiding van de restauratie van een middeleeuwsch monument".

In deze „doelstelling", zooals de heer H. W. het noemt, liggen de oorzaken zoowel van de deugden als van zekere gebreken van zijn werk. De ietwat eenzijdig gerichte bedoeling toch een restauratieplan voor te bereiden heeft in de eerste plaats tot gevolg gehad, dat de schrijver met groote nauwgezetheid het bouwwerk aan den lijve heeft onderzocht en daartoe zelfs de noodige opgravingen heeft ondernomen, die ongetwijfeld belangrijke resultaten opleverden, terwijl hij deze onderzoekingen aanvulde met de noodige archiefstudies. Zoo laat hij dan op een eerste, aan de beschrijving van Buurtoren en kerk gewijd hoofdstuk, drie hoofdstukken volgen, waarin hij systematisch de bouwgeschiedenis uiteenzet, zooals hij deze uit zijne nasporingen zag oprijzen. Het 5de en laatste hoofdstuk tenslotte, behandelt de lotgevallen van den toren en zijn klokken sinds 1400.

Wij kunnen er niet aan denken in deze korte bespreking des schrijvers theorieën omtrent de bouwgeschiedenis der Buurkerk ook maar summier te bespreken. Het zij genoeg te vermelden, dat de heer H. W. erin geslaagd is niet alleen het bestaan van een vroegere, romaansche Buurkerk onomstootelijk vast te stellen, maar deze ook met veel waarschijnlijkheid te reconstrueeren. In verband hiermede ontwikkelt hij dan de verdere bouwgeschiedenis, die hij verdeelt in drie groote perioden: den bouw der eerste gothische parochiekerk, ter plaatse van een romaansche, omstreeks 1260; de verbouwing van deze driebeukige kruisbasiliek tot een driebeukige hallenkerk, tusschen 1435 en 1456, naar de plannen van den bekenden Utrechtschen bouwmeester Mr. Willem van Boelre; en tenslotte de uitbreiding van het koor sinds 1513, en de verbouwing van het oostelijk deel (met het transept) tot een vijfbeukig schip, voltooid in 1544, waarbij, sinds 1538, ook de bekende Utrechtsche architect Willem van Noort (bouwmeester van het voormalige vroeg-renaissance raadhuis) betrokken was.

De schrijver weet deze hoogst belangrijke gevolgtrekkingen te staven met een overvloed van bewijzen, die getuigen van zijn ernstig, met veel liefde en beleid verricht onderzoek. Maar tegelijk raken wij hiermede aan een gebrek van zijn werk: het zich verdiepen in allerlei weinig ter zake doende bijzonderheden, die wellicht voor een restaureerenden architect technisch belangwekkend kunnen zijn, maar die het boek onnoodig belasten en dikwijls onoverzichtelijk, ja zelfs onleesbaar maken. Het zijn de typische gebreken van een jeugdwerk, evenals des schrijvers wat al te oppervlakkige beschouwingen omtrent de kunsthistorische beteekenis van het gebouw (o.a. op blz. 114-116), die wij niet gaarne zouden onderschrijven. De invloed van de Keulsche Dombouwloods is bijv. een geheel andere geweest dan hij zich voorstelt.

Niettemin zijn wij, met dit bovendien gul en deugdelijk geïllustreerde werk, eene monographie rijker geworden, die wij als nuttige bijdrage tot de studie van onze middeleeuwsche bouwkunst dankbaar aanvaarden.

Dr. F. VERMEULEN.

LEBENDIGER WERKSTOFF.

Holz, Stein, Metall sind, beinahe epochenweise sich ablüsend, Schwergebiete unseres geschichtlichen Werdens. Jeder dieser Stoffe hat seine Eigenheit, die sich dem Menschen mitteilt und ihn rückwirkend prägt. Aber das Holz, der Körper eines Lebewesens, Kind von Erde und Sonne, hat das eigenwilligste und beweglichste Leben. Vielleicht sind wir heute, nach geschlechterlanger einseitiger Anpassung an die Schwermetalle, in besonderem Masze bereit, das Sonder- und Sonnenleben des Holzes zu empfinden, als eine Erlösung zu empfinden; denn es kann nicht verborgen bleiben, dass die einseitige Verschreibung an die Metallwelt uns Schaden zugefügt hat. Freilich wird der Verstand solchen Erwägungen von sich aus keinen Raum gewähren. Wir sagen: Wie der Bauer im Volksganzen derjenige Stand ist, der die Verbindung mit der Erde sichert, so ist das Handwerk der Stand, der gegenüber Technik und Chemie die Verbindung mit den naturgewachsenen Werkstoffen aufrechterhält. Hier wird der Intellekt entrüstet ausrufen: Wozu überhaupt Bindungen an naturgewachsene Stoffe? Machen wir uns doch einen eigenen Stoff; durch Mischen, Zerfällen und unter Hochdruck ...

Wohl können wir den Kräften der Auflösung entgegenhalten: Wenn Ihr das naturgewachsene Holz durch künstliche Stoffe ersetzt, dann beraubt Ihr die Menschen der Strahlungsräume, die das gewachsene Lebendige um sich hegt. Wohl können wir entgegenhalten: Wenn es euch gelingt, einen Stoff herzustellen, der ohne Eigenleben ist, sich wie eine Wolke durch den Wind formen läszt, einen Stoff, der keine Gliederung, kein Gerüst und Adernetz, kein Gefüge durch Kristallisation oder Zellenbildung hat, — woran soll sich dann die gestaltende Fähigkeit des Menschen entzünden, wo soll sie anheben? ... Mit dem letzten Einwand eröffnet sich uns ein neuer fruchtbarer Blickpunkt. Denn in der Tat: das Eigenleben und die Formhaftigkeit der Werkstoffe allein ist es, woran sich die schlummernden Formfähigkeiten der Menschen entzünden.

G. BALKENHOL.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

30 AUGUSTUS 1941 NR 35

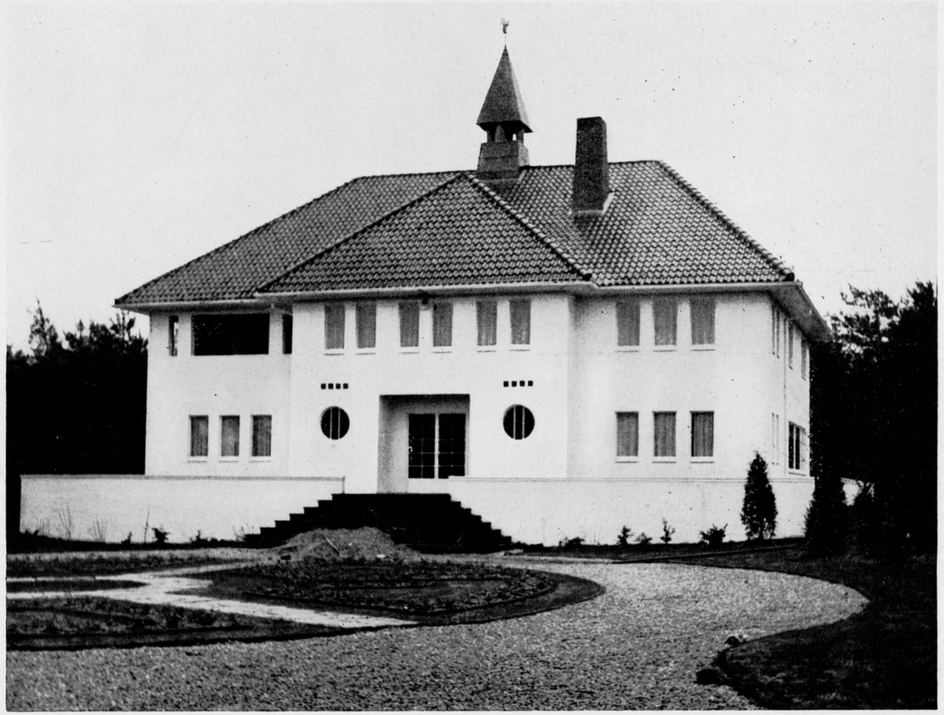

LANDHUIS „SPARREN-ENK" TE HATTEM.
ARCHITECT B. BOEZEMAN.

In de mooie bosschen van de Noord Veluwe op een der hooge ruggen van de Woldbergen tusschen de Filipsberg en Tryselenberg, een ideaal oord, dat nog veel te weinig bekendheid geniet bij volksgenooten die van de vrijwel ongerepte natuur houden, werd dit witte landhuis gebouwd.

Het groote ronde voorplein laat het huis scherp uitkomen tegen een achtergrond van hooge dennen. Rondom het huis zijn de dennen gekapt, teneinde ruimte te geven voor licht en lucht: het wonen in zwaar geboomte wanneer dit het huis omsluit, geeft op den duur iets sombers.

Het landhuis werd opgetrokken van miskleurige klinkers en 2 × gesausd met een synthetische verf en gedekt met roode pannen welke tegen groen worden — een vooral in geboomte sterk optredend verschijnsel — speciaal zijn geprepareerd. Ook thans, 2½ jaar na den bouw, hebben deze pannen hun frissche kleur behouden. Het torentje, voorzien van een carillonklokje G. 2, is met koperplaten bekleed en een van een dennenappel smullende eekhoorn dient als windvaan. Ramen en deuren zijn van staal, geschopeerd tegen roesten.

De plattegronden zijn, rekening houdend met zon en belichting, zoo samengesteld, dat de werkvertrekken aan de noordzijde, de woonvertrekken en de privéslaapkamers aan de zuidzijde zijn gelegen.

De kelderverdieping of beter onderverdieping, want het grondwater ligt 30 meter beneden het maaiveld, bood ruimschoots gelegenheid tot het projecteeren van de voor een dergelijk huis gewenschte ruimten; daar zijn ondergebracht de installaties van de volautomatische stookinrichting voor de centrale verwarming en warmwatervoorziening, verder wasch- en spoelgelegenheden met vaste waschkuipen, wijnkelder, provisiekelder, kofferkelder enz.

Het interieur is eenvoudig gehouden, in de Hall een groote

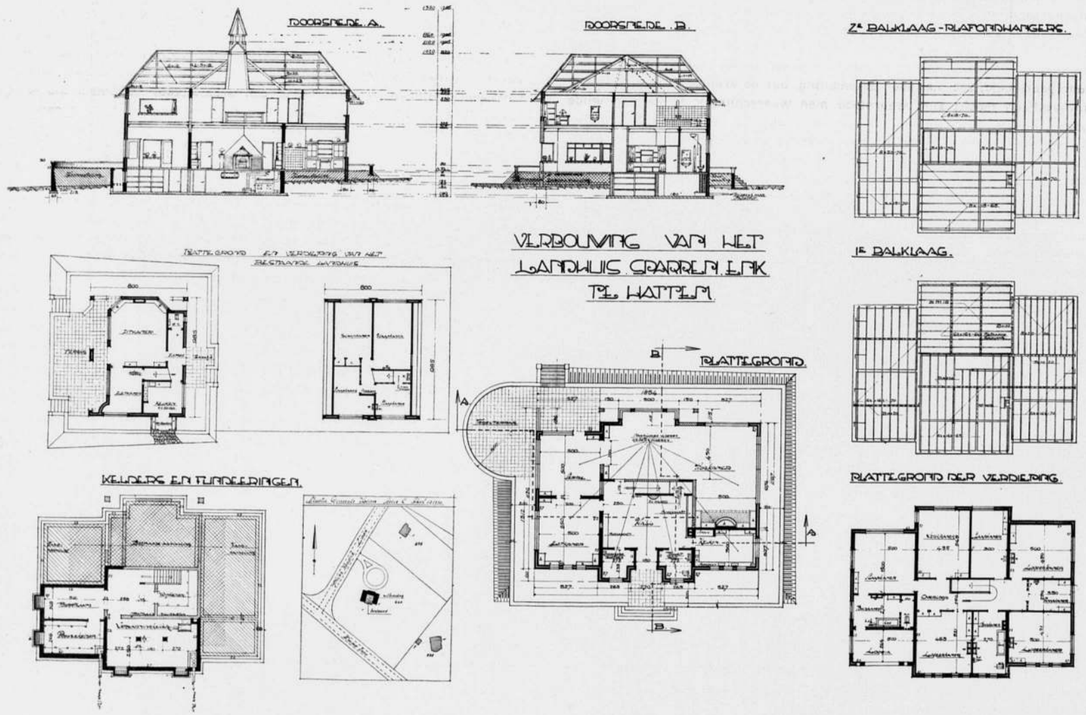

FOTO ACHTERZIJDE (DE LUIFEL MOEST OP BIJZONDER VERLANGEN DER BEWONERS AANGEBRACHT WORDEN) EN PLATTEGRONDEN MET DOORSNEDEN. SCHAAL 1 À 400

Engelsche schouw, in de groote woonkamer een intiem zitje. Woonkamer, serre en eetkamer zijn behangen. Alle wanden en plafonds zijn als fijnschuurwerk behandeld, zoowel in de beneden- als bovenvertrekken, daarna overgesausd met een synthetische verf. Alle slaapkamers en de badkamers zijn voorzien van dubbele waschtafels en uitgerust met de meest moderne sanitaire installaties.

Het geheele huis is voorzien van de laatste toepassingen op het gebied van verlichting, verwarming, koken, enz.

Naast de opdracht tot het bouwen van het landhuis was den architect opgedragen voor een passende tuinarchitectuur te zorgen, waartoe de medewerking van den tuinarchitect Copijn werd ingeroepen.

De foto van het voorplein met het ronde bloemperk geeft een aardig staaltje van hedendaagsche tuinarchitectuur, waaraan ook de geheele tuin rijk is. Het grootste gedeelte van het ruim 1 ha groote bouwterrein is in zijn oorspronkelijken beboschten staat gelaten, de buitengewoon mooie tuin met zijn betonvijver met spuitende fontein is volkomen aan de omgeving aangepast. Aan de noordzijde wordt het geheele terrein afgesloten door een tuinmuur welke weer aansluit aan de garages, waarnaast hondenkennel en hoenderparkje, terwijl deze tuinmuur tevens beschutting biedt aan den moestuin.

Het landhuis werd in 1938/39 gebouwd en kostte plm. *f* 50.000.—.

INDUSTRIE EN KUNST.

NIEUWE GELUIDEN UIT DUITSCHLAND.

Het is nog niet lang geleden, dat in Duitschland allerlei bepalingen werden afgekondigd, die, ofschoon meerendeels van psychischen aard, toch op den duur zoodanigen invloed op de architectuur moesten uitoefenen, dat er in zekeren zin van een rem op haar natuurlijke ontwikkeling mocht worden gesproken. In het bijzonder werden de nieuwe stroomingen in de architectuur gebreideld, zoo o.a. door de bepaling, dat de architectuur niet langer anti-statisch mocht zijn, waarmede men waarschijnlijk te kennen wilde geven, dat de gebouwen niet langer de suggestie van lichtheid en ongedwongenheid dienden te geven, welke aan sommige bouwwerken het eigenaardige ranke en, om het zoo uit te drukken: zwevende karakter schonk, dat voor een bepaald tijdperk, waarin sommige bouwmeesters de techniek als een souverein spel hanteerden, karakteristiek was. Het bouwen moest dus statisch zijn, positief, stellig, massief. Voorschriften voor het overige, die, consequent toegepast, nolens volens een zeer sterken invloed moeten uitoefenen ook op de conceptie van bouwwerken. Tegelijk werden de als nationaal beschouwde — voornamelijk romantische — elementen op den voorgrond gebracht, waaruit dan, zoo was de verwachting, weer een typisch nationale architectuur zou kunnen ontstaan, in tegenstelling met de, van het étiquet „internationaal" voorziene architectuur, die juist in Duitschland groote vertegenwoordigers had. Nu had het, ook voor 1933 aan critiek op de nieuwe bouwmethoden, die naar veler overtuiging wat al te sterk den nadruk legden op het principe van zuivering der architectonische vormen, in Duitschland allerminst ontbroken. Deze critiek was echter in vele gevallen negatief en wel voornamelijk, omdat men op deze pogingen onzuiver reageerde. Verscheidene critici waren van oordeel, dat niet zoozeer de utiliteit de drijfveer was tot het scheppen van nieuwe vormen, maar dat een bewuste disqualificatie van het Duitsche huis aan dit streven niet vreemd was. In het bijzonder Schultze Naumburg, ofschoon zelf in velerlei opzichten een vernieuwer, die o.a. den stoot gaf tot de herwekking van de goede bouwtraditie, die in de Biedermeierperiode vorm had gevonden, is reeds vroeger, namelijk in 1929 met kracht opgekomen tegen het kubisme, dat meermalen als de consequentie van zijn opvattingen is beschouwd, ten onrechte, want deze consequentie is getrokken door anderen, o.m. door de groep architecten, die zich destijds om het frissche architectenblad „ABC", dat in Zwitserland verscheen, hadden geschaard. Hetgeen juist is in de voorstellingen van de kubisten achtte Schultze Naumburg zoo oud als de menschheid zelve, al het overige beschouwde hij als woordenspel, want, zoo redeneerde hij, het architectonisch denken is steeds van den kubus uitgegaan, of juister, van het rechthoekig parallelepipedon; zoolang wij een bouwkunst kennen, waren de werken voor het grootste deel uit dergelijke lichamen samengesteld.

Schultze Naumburg was echter reeds omstreeks 1900 opgekomen tegen het imiteeren van oude stijlvormen en hij stelde den eisch: beter zeer eenvoudige, zeer zakelijke vlakken en wanden dan de overdreven tooi van ontaarde stijlen. Tegelijk erkende hij echter het gevaar, dat bij het reinigingsproces in de architectuur tevens de natuurlijkste en onontbeerlijkste dingen overboord zouden worden geworpen. Het ging er volgens hem allerminst om, historische vormen te vermijden o m d a t zij vroeger al eens zijn toegepast, maar een verstandig doel moet klaar en indrukwekkend in de architectuur tot uitdrukking komen. Onder den invloed van deze opvattingen zag men in Duitschland een architectuur opkomen, die teruggreep naar schilderachtige tendenties. Nu heeft het werk van een Paul Schmitthenner ontegenzeglijk groote qualiteiten, maar die zijn van romantischen en dus in zekeren zin van eclectischen aard in een beginnend architectonisch tijdperk. Al zijn dergelijke uitingen, die ook in Nederland navolging vonden — o.a. in een bekend architectenhuis te Haarlem — symbolen van een denkbeeldige samenleving, waarin ethische waarden heerschen, zij zijn zoowel een stap terug als een stap vooruit. Een stap terug, omdat zij voor de stijlontwikkeling geringere waarde hebben dan de pogingen, die hier te lande worden aangewend, om terug te keeren tot een neo-klassicisme, symbool van een werkelijkheid, welke, hoe zeer wij dit in menig opzicht mogen betreuren, niet die is van de twintigste eeuw. Een voorbarige stap vooruit zou men de romantiek van Schmitthenner kunnen noemen, omdat de rustige periode van het genieten er als het ware bij voorbaat in wordt verdisconteerd. Hetzelfde schijnt het geval met het Nederlandsche neo-classicisme, dat als het ware een daverend festijn organiseert ter gelegenheid van de 25-jarige echtvereeniging van een bruidspaar, dat nog in het huwelijk moet treden, dus de echtvereeniging zelf nog niet kent. Een even absurd verschijnsel was het, dat men reeds in het begin van de opbouwperiode in Duitschland, bovendien in een architectonisch land bij uitnemendheid, een schilderachtige, romantische architectuur als het ware wilde forceeren.

Doch, zooals het in kunstzinnig opzicht meer gaat: de natuur bleek ook in Duitschland sterker dan de leer en wanneer het niet gaat om den bouw van een simpel woonhuis of om een Siedlung — in welk opzicht Duitschland ook de laatste jaren voortreffelijke dingen heeft gedaan — maar om de oplossing van de groote problemen, die de belangen van groote groepen raken, om de inschakeling b.v. van de industrie in de economie, dan moet men wel terugkomen van de romantiek, ook voor zoover zij leidt tot schoone uitingen gelijk die van Schmitthenner, om de eenvoudige reden, dat deze problemen van andere orde zijn, dat het problemen zijn, die men ten tijde van den bloei der romantiek niet kende. Met de problemen neemt men feitelijk ook de oplossing over en nu doet zich het merkwaardige verschijnsel voor, dat met name in de Duitsche industriegebieden weer industriegebouwen zijn ontstaan, die gebouwd zouden kunnen zijn door de mannen, die in een vorige periode de groote problemen aanpakten, door mannen als Poelzig en Taut, belangrijke voorloopers van de thans als internationaal gedoodverfde architectuur. Het is in menig opzicht dezelfde tegenstrijdigheid en

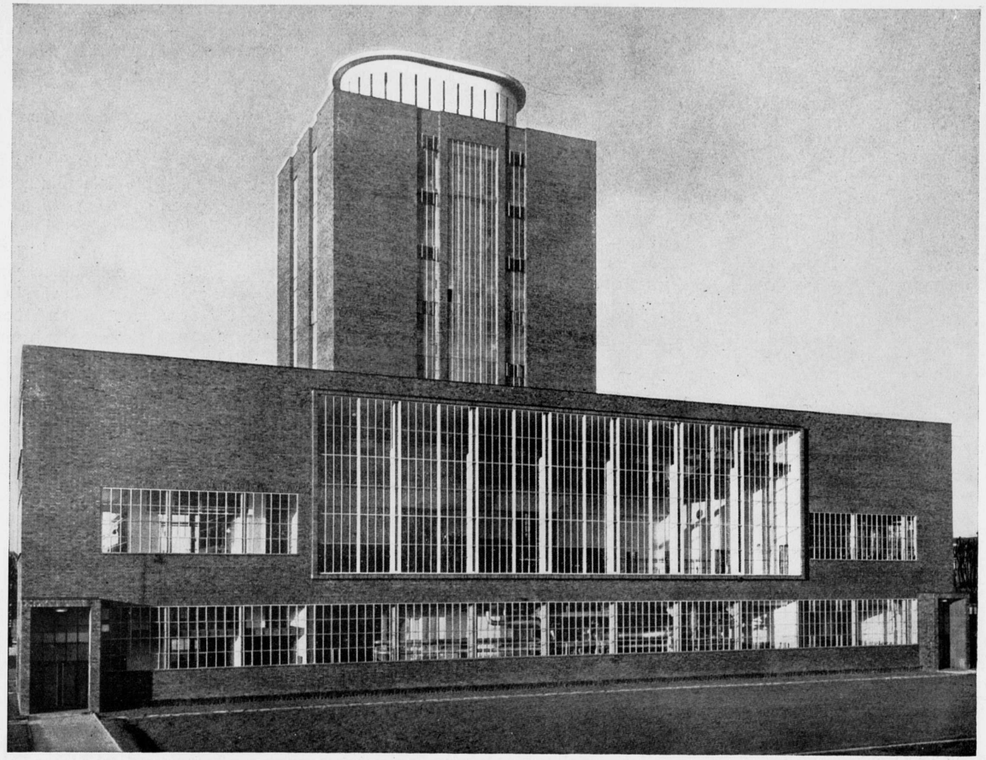

EEN SCHOORSTEENLOOS KRACHTWERK, VAN EMIL FAHRENKAMP

dezelfde aarzeling, die wij in Nederland hebben kunnen waarnemen. Groote groepen klemmen zich vast aan folklore en heemschut, belangrijke gebieden van actie, die alle aandacht verdienen, maar voor de algemeene ontwikkeling der cultuur niet essentieel, daar zij de groote vraagstukken ontwijken in plaats van ze op te lossen. Anderzijds ziet men, dat de oplossing van de hedendaagsche vraagstukken ter hand wordt genomen, maar dat de oplossing eischen van grootere spanning, van ander formaat stelt dan in vorige constructieve perioden het geval is geweest en dat men deswege aarzelend terugdeinst voor de consequenties, waartoe het proces van industrialisatie en rationalisatie leidt, herhaaldelijk, gelijk hier te lande, met een beroep op het behoud van het landseigene, op zichzelf een loffelijk streven, dat ieders sympathie heeft. Ook een vernieuwer als Schultze Naumburg heeft zich in dit opzicht allerminst onbetuigd gelaten en dank zij zijn initiatief zijn tal van juweelen van vroegere architectonische tijdperken in Duitschland behouden gebleven. Voor de oplossing van de vraagstukken, die ons tijdperk stelt, moeten wij echter niet te rade gaan bij Heemschut, maar bij de groote productie- en verdeelingsorganisaties, bij de groote industrie, de trusts enz.

ZAKELIJKHEID EN KLAARHEID.

Het is verklaarbaar, dat ook in Duitschland de opvattingen ten aanzien van de architectuur volkomen zijn veranderd. Een recent boek, uitgegeven door den Reismann-Grone Verlag te Essen, getuigt daarvan. Onder den titel „Industrie und Kunst" is er een aantal artikelen in afgedrukt van de hand van Alfred Brasch, redacteur van de kunstafdeeling van de „Rheinisch-Westfälische Zeitung", alsmede een stuk van den architect Arthur Groote te Düsseldorf over „Techniek en architectuur". Dr. Helmuth Poensgen, lid van het bestuur van de Vereinigte Stahlwerke A.G. te Düsseldorf en prof. Emil Fahrenkamp, directeur van de staatsacademie voor beeldende kunsten te Düsseldorf, schreven er ieder een inleiding voor, die nieuwe geluiden laten hooren. „Industrie en kunst", zegt Dr. Poensgen, „zijn twee gebieden van menschelijk scheppen, die elkaar niet uitsluiten, doch elkaar veeleer moeten aanvullen en elkaar wederzijds doordringen. In beide is de scheppende mensch actief. Zoo is het geen toeval, dat groote kunstenaars zich dikwijls hebben aangetrokken gevoeld en laten inspireeren door den pakkenden industrieelen arbeid. En vele leidende ondernemers hebben tegelijkertijd een open oog getoond te bezitten voor en groot inzicht in de nationale waarde van een waarlijk scheppende kunst. In zijn rede ter gelegenheid van de Duitsche kunsttentoonstelling in 1937, aldus de schrijver, heeft de Führer als schoonste wet, die hij zich voor het Duitsche volk op deze wereld kon voorstellen, de uitspraak geciteerd: „Deutsch sein, heiszt klar sein;" Duitsch zijn beteekent daarmede vooral ook waar zijn. Deze grondslag, die als motief voor de beeldende kunst is gesteld, moet uiteraard ook voor andere gebieden van het nationale leven gelden. Hij geldt vooral ook als wet voor de scheppende ondernemersnatuur, voor den ondernemenden koopman en den projecteerenden technicus, niet in de laatste plaats ook voor den scheppenden man aan de draaibank. Klaarheid, gaat hij voort, behoeft niet altijd met nuchterheid gepaard te gaan en techniek sluit kunst niet uit. De scheppingen van onze industrie ademen thans veelal niet slechts den geest van zakelijkheid en klaarheid, zij zijn dikwijls ook fascineerend door edelen vorm of door grootsche monumentaliteit. De synthese van industrie en techniek eenerzijds wordt te gemakkelijker, hoe meer het principe van klaarheid wordt gevolgd. Zoo is ook een der zeer grooten op het gebied van de kunst, Leonardo da Vinci, tegelijk een van de meest vindingrijke geesten op het gebied der mechanica geweest; hij heeft een groot aantal constructies bedacht en vele technische berekeningen opgesteld. De Duitsche industrie heeft juist in de laatste jaren menige waarderijke bijdrage geleverd tot verrijking van het volk met cultuurgoederen. Haar bereidwilligheid de kunst te geven, wat der kunst is, komt niet alleen tot uitdrukking in schoone utiliteitsgebouwen en in voortbrengselen van voleindigden vorm, maar tevens in een practische bevordering van het werk van jonge, blijmoedig naar de toekomst strevende kunstenaars.

Prof. Emil Fahrenkamp gaat nog verder: hij erkent, dat de industrieele wereld in Duitschland een ander gelaat krijgt. Zij overwint eerst thans den overgang van de eeuw en voegt zich als cultuurlandschap met eigen karakter meer en meer in het geheel. Wij geven graag toe, dat er tijd voor noodig was na de geweldige opleving van de negentiende eeuw het verzuimde in te halen en daarbij met het toenemende tempo van den arbeid gelijken tred te

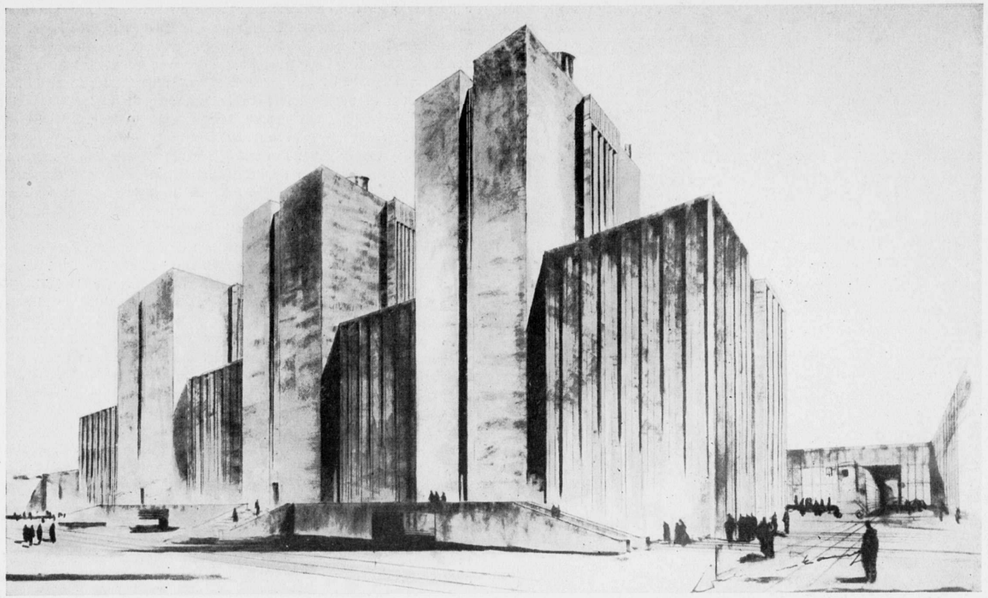

ONTWERP VOOR EEN GROOT KRACHTWERK, VAN EMIL FAHRENKAMP

houden. Van des te meer waarde is hetgeen gepraesteerd werd en wordt. Weinig zou volgens hem in de beslissende jaren bereikt zijn, indien niet prominente krachten in de kunst eensgezind waren geweest; de scheppende industrie en de scheppende economie verstaan zich met de schoone kunsten, de ingenieur met den architect, de koopman met den schilder en den graphicus. De industrieele bouw is overtuigend in zijn houding, opmerkelijk in zijn eerlijkheid geworden.

De samensteller van het werk, Alfred Brasch, vestigt in dit verband de aandacht voornamelijk op de betrekkingen tusschen industrie en kunst, gebieden, die bij oppervlakkige beschouwing nauwelijks raakpunten hebben. Toch is naar zijn meening niets onjuister, dan dat men zou argumenteeren: industrie is nuchterheid en zakelijkheid, kunst echter overvloed en derhalve zijn industrie en kunst niet met elkaar vereenigbaar. Veeleer zou men volgens hem kunnen zeggen, dat de nuchterheid verlangt naar haar complement in het gebied aan de andere zijde van de grens van het doelmatige; de scheppingsdrang kan naar zijn meening met zijn directe, practische doeleinden niet zijn uitgeput, evenmin, zegt Brasch, als een mensch niet alleen uit lichaam en niet ook uit ziel zou bestaan. En hij knoopt daar een beschouwing aan vast, met het doel, te betoogen, dat de mannen, die in Duitschland uit een klein begin groote industrieën creëerden, met denzelfden drang actief waren in den opbouw van het cultuurleven. Het gezonde in de ontwikkeling der industriegebieden was dit, dat de economische vooruitgang nooit op speculatie berustte, maar altijd gebonden bleef aan scheppenden arbeid. De industrieele ontwikkeling heeft zich niet aan beurzen, maar in werkplaatsen voltrokken en levendige zin voor het scheppende element in het algemeen is steeds haar kenmerk gebleven. In tegenstelling met de nog zeer verbreide meening, dat rook en roet de eenige kenmerken van het Roergebied zouden zijn, merkt Brasch op, dat men overal de kunstzinnige voorstellingen van den arbeider en den arbeid aantreft, die gedurende het werk den geest van den arbeider via het medium van de kunst leiden naar den ethos, die het industrieele scheppingsproces waardigheid schenkt.

TECHNIEK EN ARCHITECTUUR.

Groote bekijkt de ontwikkeling weliswaar van de aesthetische zijde, maar blijkt voor het overige allerminst blind voor het scheppende en constructieve principe, dat juist in de utiliteitsgebouwen in het Roergebied zoo sterk tot uiting kan komen. Moest men enkele tientallen jaren geleden in het Roergebied nog zoeken, om industrieele gebouwen te vinden, die aan het aesthetisch gevoel voldeden, thans is dit geheel anders. Techniek en bouwkunst — in het bijzonder ook de nieuwe utiliteitsbouw — namen in de recente ontwikkeling een voorname plaats in. Een beschouwing van de ontwikkeling van den industrieelen bouw is daarom volgens zijn opvatting als het ware een onderzoekingstocht in de geschiedenis van het volk. In vorige tijdperken heeft men zich over het uiterlijk van industrieele gebouwen geen zorgen gemaakt. Zij moesten goedkoop zijn, dikwijls zelfs ten koste van de doelmatigheid. Toen na den groei der fabrieken de leelijke naaktheid van deze gebouwen ook niet meer viel te verontschuldigen met een beroep op de practische bruikbaarheid, kwam de coulisse. Voor de ijzerconstructies kwam de schijngevel — meestal stijlloos, maar ook antiek, Gothisch of Romaansch, zonder eenig verband met het wezen van den arbeid, die achter deze gevels werd verricht — de maskerade leidde tot de zonderlingste wanstaltigheden. Toen kwam de ingenieur zijn rechten opeischen; hij legde bij de bepaling der vormen een eenzijdige voorkeur voor het constructieve aan den dag en liet aan den architect slechts hier en daar een versierende functie over. Thans bouwen ingenieur en architect gemeenschappelijk. De ordening, die uit de bedrijfstechnische wetten voortvloeit, is het werk van den ingenieur, het werk van den architect is, zooals Groote zich uitdrukt: ze tot kunstzinnigen klank te brengen. Zooals de ingenieur heeft geleerd, dit klinken te hooren en te verstaan, zoo heeft de architect geleerd, het wezen en de aanspraken van den arbeid, die in zijn gebouwen bruist, te begrijpen. Zoo ontstonden gebouwen, die het Roergebied een nieuw, monumentaal aspect geven en die, zooals het geniale ontwerp van een groote electrische centrale aantoont — de schrijver bedoelt hier een ontwerp van prof. Fahrenkamp, dat in het boek is afgebeeld en dat herinneringen wekt aan . . . de internationale architectuur — „der Arbeit Dome sind".

Hetgeen Groote verder zegt over de ontwikkeling van de architectuur zou door een modern georienteerd architect geschreven kunnen zijn — het stuk is in zekeren zin te beschouwen als een wegwijzer voor de verdere ontwikkeling, welke gebaseerd is op de ervaringen in den industrieelen bouw gedurende de laatste jaren en daarom van algemeene beteekenis. Allereerst de materialenquaestie. Uit praktische overwegingen worden voor de buitengevels meestal harde klinkers gebruikt, ter vermijding van hooge onderhoudskosten, echter afgewisseld door natuursteen op de markante plaatsen van het gebouw. De normalisatie, zegt de schrijver, blijkt ook in den modernen industriebouw een zegenrijke wet te zijn. Gelijke afmetingen van de ramen, doorloopend gelijksoortige ramen, gelijke assenverdeeling en verdiepinghoogten brengen niet alleen een kostenbesparing, die den bouwheer zoo sympathiek is, maar leveren ook in kunstzinnig opzicht fundamenteel nieuwe oplossingen op, die steeds, met vooropstelling van de doelmatigheid, ook aan het inwendige van een gebouw rhythmisch verdeelde ruimte en overzichtelijkheid verzekeren. „Men ziet", zegt Groote verder, „dat overwegingen van doelmatigheid tot gelijke structuren leidden, uitwendige constructies van inwendige eischen uitgaan". Is dit niet

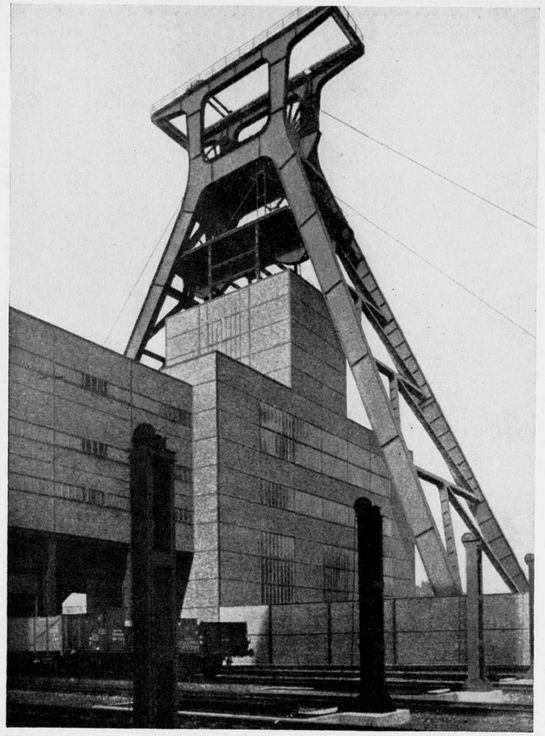

„FÖRDERTURMANLAGE" VAN FRITZ SCHUPP

het uitgangspunt van geheel de verguisde groep van het „internationale" nieuwe bouwen, dat wars van gevelarchitectuur, de problemen van binnen uit wilde aanpakken? Als voorbeeld noemt de schrijver dan „een karakteristiek monument, nl. de door prof. Fahrenkamp gebouwde krachtcentrale zonder schoorsteen. De toren met zijn schoone geleding dient voor de verticaal geplaatste ketels, de ligging is bepaald door den plattegrond en geheel het gebouw bewijst, dat weloverwogen doelmatigheid tot een voortreffelijk effect kan leiden. Dat ook in het interieur met de eenvoudigste middelen kunstzinnige oplossingen kunnen worden gevonden, bewijst het trappenhuis in deze krachtcentrale". Is dit niet juist de werkwijze, waarvan de voortbrengselen thans in Nederland „op den index" zijn geplaatst? Een bijzondere taak van de industrieele bouwkunst blijkt de oprichting te zijn van instituten voor wetenschappelijk onderzoek. Zij zijn met hun talrijke werkplaatsen en proeflaboratoria en hun vele bureaux tegelijk verwant aan het industrieele bedrijf en aan de directiegebouwen. Het onderzoekingsinstituut van Dr. Ing. Väth bestaat uit twee, door een gang verbonden deelen. Een hoog gebouw aan den weg bevat de laboratoria en kantoorvertrekken, een lager gedeelte vijf afzonderlijke, geheel de hoogte van het gebouw in beslag nemende hallen voor de gieterij, laschinrichting, mechanische werkplaats enz. enz. De hallen zijn in vakwerk en ijzer, het hoofdgebouw als gewapend-beton-skelet opgetrokken.

Een uitgesproken dynamiek verkrijgt het beeld van den nieuwen industriebouw in het gebied van de kolen, waar het er minder om is begonnen, werkruimten te omsluiten, dan om een beweging van massa's scheppend tot uitdrukking te brengen. (Is dit, in woorden uitgedrukt, niet hetzelfde, dat Leger in beeld bracht met zijn bekende schilderij „Le transport des forces"?) ook hier, zegt Groote, is het de kennis van het technische gebeuren, die van de onbegrepen uiterlijke tot de werkelijke schoonheid van de architectuur leidt. (Herinnert deze zinsnede wellicht aan hetgeen de „internationale" architecten sedert ongeveer 1900 hebben betoogd?) De moderne kraan boven een nuchtere, schoone architectuur heeft niets meer met de Gartenlaube-constructies van een vroeger tijdperk te maken. Men ziet het hem aan, welke lasten hij heeft te heffen. Hij tooit zich niet, wegens de inspanning, die daartoe noodig is en toch heeft hij een zekere elegance". En, alsof de schrijver nog eens den klemtoon wil leggen op het nieuwe geluid — het geluid tevens van de internationale architectuur — eindigt hij zijn betoog, bijna demonstratief met deze woorden, die stellig niet aan een nationale beperking gebonden behoeven te zijn en het inderdaad niet zijn, omdat zij het algemeene scheppende beginsel tot uitdrukking brengen, dat niet aan landsgrenzen is gebonden:

„Die ungestüme Vorwärtsentwicklung unserer Technik und die sich ständig steigernde Leistungskraft der deutschen Betriebe wird noch unzählige Industriebauten erforderlich machen und der Städtebau hat mit ihnen zu rechnen. An die Stelle häszlicher Baukörper früherer Jahrzehnte treten gewaltige „Dome der Arbeit", die in ihrer zweckmäszigen Schönheit für die Grösze unserer Zeit sprechen."

H. BUYS.

NOOT VAN DE REDACTIE.

Met enkele gedeelten van de bespreking kunnen wij het niet eens zijn. De schrijver legt o.i. te veel de nadruk op een soort martelaarschap van de „verguisde" groep van het „internationale bouwen", die het toch maar bij het juiste eind gehad zou hebben. Deze aanhangers hebben het inderdaad bij het juiste eind gehad waar zij streefden naar een zuivere instelling op het technische bouwen waar daarvoor reden was. Maar de groote fout maakten zij door technische schoonheid met architectonische schoonheid te verwarren. Zij waren zoo vervuld met hunne ontdekking van de koppeling techniek—schoonheid, dat zij van niets anders meer wilden weten. Een kerk, een raadhuis, een landhuis is meer, in elk geval anders dan een technisch gebeuren. Het betreft hier onderwerpen die teveel in het verleden verankerd zijn, die teveel met land- en volksaard verband houden. Voor een industriegebouw, waar de machine heerscht, gelden geheel andere normen dan voor het gebouw waarbij het gevoelsleven van den mensch betrokken is; het eerste behoeft niet aan nationale beperking gebonden te zijn en kan dat ook in het algemeen niet, bij het laatste komt het bijzonder scheppend beginsel naar voren en dit moet ook tot uitdrukking komen, omdat het wel degelijk in aard aan landsgrenzen gebonden is.

TENTOONSTELLING VAN WERKSTOFFEN IN DE GOTHISCHE ZAAL TE 'S-GRAVENHAGE.

Industrie en nijverheid waren er aan gewend geraakt voor bepaalde doeleinden bepaalde materialen te gebruiken, die volgens oude ervaring daarvoor geschikt bleken. Nu is het echter algemeen uit staatseconomische overwegingen aan te bevelen aan materialen van eigen bodem de voorkeur te geven.

In het bijzonder onder de tegenwoordige oorlogsomstandigheden, waardoor de handel met een belangrijk deel van de wereld is afgesneden, noopt ook het gebrek aan vele van oudsher gebruikelijke materialen er toe deze door inheemsche stoffen te vervangen. Dat is geenszins eenvoudig en eischt weer nieuwe ervaringen. Daar men zich nu in Duitschland, dat in een bijzondere economische positie verkeerde, al sinds vele jaren met dit vraagstuk zeer intensief heeft bezig gehouden, is het natuurlijk, dat men daar reeds over uitgebreide ervaringen beschikt.

Om nu aan die landen, die tegenwoordig wat de grondstoffenvoorziening betreft een lotgemeenschap met Duitschland vormen, deze ervaringen ten goede te laten komen, zal van 3 tot 11 September a.s. een door den Verein Deutscher Ingenieure en de Deutsche Reichsbahn bijeengebrachte verzameling van „werkstoffen" en haar toepassingen worden tentoongesteld.

3 September zal ook een reeks van voordrachten door Duitsche deskundigen worden gehouden, waartoe uitnoodigingen zullen worden verzonden, terwijl de tentoonstelling van 4 tot en met 11 September voor iedereen toegankelijk is.

De tentoonstelling zal plaats vinden in de Gothische zaal van het gebouw der Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda, den Haag, Kneuterdijk 20 (ingang Paleisstraat 1) dagelijks geopend van 9-12.30 en van 15-19 uur, Zondags van 9-13 uur.

PAUL LIGETI †.

Naar wij vernemen is te Boedapest de Hongaarsche architect Paul Ligeti, een van de voorloopers van de nieuwe stroomingen in de architectuur, overleden.

WAT WAS, IS EN KOMEN MOET. III.

Bij het plaatsen van een dak op een bouwwerk kan de goede vakbeoefening der vroegere timmermeesters ons in menig opzicht den door ons zeer wel te begrijpen weg wijzen; aldus b.v. bij de *richting, waarin men het dak zal plaatsen. De voorkeur dient* altijd gegeven te worden aan dien vorm, welke het water op de korst mogelijke wijze afvoert: d.w.z. de nok in de lengterichting, daar anders de dakschuinten onnoodig hoog worden. Geldt dit als vanzelfsprekend voor zadel-, het geldt evenzeer voor lessenaardaken.

Reeds bij de samenstelling der plattegronden dient hierop te worden gerekend. Maakt men b.v. een uitbouwtje dat breeder dan diep is, en zou men dit van een zadeldak voorzien, dan moet de nok over den korten kant van den plattegrond loopen en men verkrijgt den minder fraaien dakvorm met smalle hooge dakvlakken; dan is hier de lessenaardakvorm uit een oogpunt van de korste waterafvoer beter, zooals men algemeen bij de zijbeuken van kerken ziet toegepast (fig. 1 en 2).

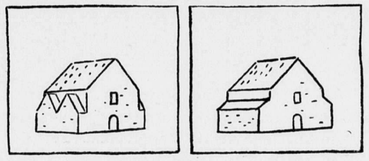

FIG.1. KORTE ZADELDAKJES OP ZIJRUIMTEN

FIG. 2. LESSENAARDAK OP ZIJRUIMTEN

Toch zag men in de 19e eeuw juist andersom doen, b.v. bij de overigens verdienstelijke kerk te Sloten N.H., waar de zijbeuken zijn afgedekt door naast elkander geplaatste zadeldakjes met korte nokken, een bouwvorm die men uit den tijd der gildemeesters niet licht zal aantreffen. Dikwijls ook ziet men uit de laatste jaren (de baksteententoonstelling is hiervoor een mooi studieveld) ingangsportalen, die breeder dan diep zijn en met te korte zadeldaken bedekt. Hier zou echter een lessenaardak, dat naar de voorzijde afdaalt (om een andere, hierna te bespreken reden) nog erger zijn geweest, zoodat de fout alleen in den plattegrond moet worden gezocht (fig. 3 en 4).

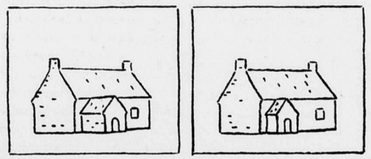

FIG. 3. INGANGSPORTAAL MET ZADELDAKJE

FIG. 4. IDEM METTE KORT ZADELDAKJE

Het verdient aanbeveling voor jongere bouwkundigen, om eens veel platen te bekijken van klassieke Europeesche gebouwen en daarbij ook Oostersche te vergelijken. Men ziet dan het volgende. Naar ons, west-Europeesch begrip heeft het dak twee qualitatief verschillende kanten, waarbij de druipkant de minst voorname van de twee is.

Bij boerderijen en andere stichtingen van weinig allure kijkt men hier niet zoo byzonder naar. Maar bij grootere bouwwerken des te meer. Daarom is hier de frontzijde, dus waar de hoofdingangen zijn, bijna nooit onder den druipkant van het dak; denken wij maar aan de Griekse tempels, de gothische kerken enz. Ook de meeste voorname profane bouwwerken (o.a. onze Haarlemsche vleeschhal) hebben hun hoofdingang aan de topgevelzijde. Waar dit niet mogelijk was door de ligging, werd op verschillende wijze de min of meer bedreigende werking van het water en sneeuw afvoerende dak onderbroken, hetzij door een sierlijke balustrade (bij de Gothische bouwwerken), een licht aaneengesloten rij dakvensters (stadhuis Veere), een enkel groot (fig. 5) of dubbel dakvenster boven den ingang (waag Nijmegen), of waar de plattegrond hiertoe aanleiding gaf, een boven den ingang opgetrokken toren (raadhuis van Brussel, Oudenaarde en Compiègne).

Reeds vroegtijdig echter werd ook wel tot dit doel een topgevel gebruikt (fig. 6), in de plaats van een dakvenster, hetgeen reeds als een teeken kan worden beschouwd, dat de leiding der bouwvakken aan de gildenmeesters uit handen was genomen en hiermede de vertroebeling der bouwvormen een aanvang nam, die in de 19e eeuw haar dieptepunt zou bereiken. Inderdaad onderscheidt vooral het blijkbare luk-raak plaatsen van topgevels de dakvormenconceptie der 19e eeuwsche gebouwen zoo buitengewoon ongunstig van die der middeleeuwen en andere tijdperken.

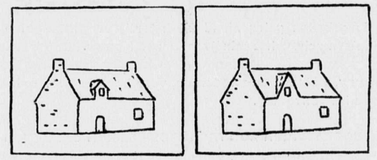

FIG. 5. DAKVENSTER OP DRUIPKANT BOVEN INGANG

FIG.6. TOPGEVEL IN PLAATS DAKVENSTER

Wij zullen daarom het principieele verschil tusschen topgevel en dakvensters hier kortelings aanduiden.

De topgevel is het driehoekig gevelgedeelte, waarin bij elk zadeldak twee van de vier gevels moeten eindigen.

Het dakvenster is een kozijntje met raam (evenals die in den gevel geplaatst worden) voorzien van een zadel- of lessenaardakje, een plat of andere afdekking. De zijkanten worden dichtgetimmerd of bestaan uit muurtjes, die op het kaphout dragen.

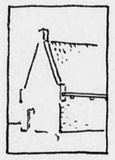

FIG. 7. PLANKGOOT OP KLOSSEN

Topgevel en dakvenster zijn dus geheel verschillende zaken, die hun eigen plaats moeten innemen.

Bij de onderdeelen der daken als topgevels en dakvensters behooren ook de goten, die evenals de dakvensters tot de minder elementaire deelen mogen worden gerekend.

Bij vele oude gebouwen ontbreken zij geheel, zonder dat men ze mist; zelfs bevordert het dikwijls eenvoud en grootheid. Het andere uiterste is in elk geval veer erger: wanneer zij teveel spreken.

Wanneer de goten in hout zijn uitgevoerd, is de samenstelling van planken en z.g. gootklossen de meest natuurlijke (fig. 7); voor bouwwerken van grooter en meer blijvenden aard komt de steenen goot (evenals het steenen dakvenster) in aanmerking, ook door de hierin te bereiken afmetingen.

De oorspronkelijk natuursteenen kroonlijsten langs de flauwhellende daken der zuidelijke bouwwerken passen kwalijk voor onzen steilbedaakten baksteenbouw, hetgeen bizonderlijk in het oog valt, wanneer zij samenkomen met steile topgevels. Kroonlijsten werden in ons land tijdens de Italiaansche renaissance, dan ook gewoonlijk met aan alle zijden afgeschuinde, niet zeer steile daken toegepast en dienden zelfs soms niet eens als goten. Onze goten hebben enkel zin daar, waar men het afdruipend dakwater wil opvangen. Spreekt de vorm ook als waterloop, dan is dit zooveel te beter. Aan de topgevelzijde de goten een eindje om den hoek door te trekken heeft geen zin. Toch is dit in de laatste tientallen van jaren een soort mode-traditie geworden (in tegenstelling tot handwerkstraditie). A. J. KROPHOLLER.

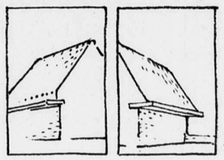

FIG. 8. VERKEERDE DAK- EN GOOTVORMEN

MEENINGEN OMTRENT DEN ARCHITECT IN OVERHEIDSDIENST OF IN EENIG ANDER DIENSTVERBAND.

Gebruik makende van de geboden gelegenheid zij het mij vergund eenige korte opmerkingen te plaatsen achter het schrijven van collega Jan de Waard in No. 32 van ons blad.
Het onderwerp is niet nieuw, wèl veel omstreden en, voor hen die naar redelijke oplossingen zoeken, niet eenvoudig.

Gezien verschillende voorbeelden zou men geneigd zijn te zeggen dat ieder geval op zichzelf behoort te worden bezien; echter is dan geen algemeene regel mogelijk en de weg voor ongewenschte toestanden opengelaten.
Dus wèl een algemeene regel met de gevaren voor pijnlijk treffen van persoonlijke gevoelens of erger.
Stel de aanwezigheid van een Architect in Gemeentedienst, die op jeugdigen leeftijd op grond van toenmalige bekwaamheid benoemd, gedurende meerdere jaren zijn krachten gegeven heeft aan allerlei onderhoudswerken en misschien bij uitzondering aan kleinere nieuwbouw.
Moet deze man zonder meer opdracht krijgen voor de stichting van een Raadhuis, een School en andere gebouwen, die zijn Gemeente te eeniger tijd, en eens in de zooveel tientallen jaren, behoeft?

Stellig zullen er ambtenaar-architecten zijn die zoo'n opdracht op uitnemende wijze zouden uitvoeren en tegenover wie het ongemotiveerd, zelfs onredelijk, zou zijn aan te nemen dat elke nieuwbouw buiten zijn bereik moet blijven. Echter zijn er voorbeelden te over die gebiedend-noodzakelijk maken dat een buitenstaander met zoo'n opdracht belast wordt. De feiten spreken ook in dit opzicht voor zichzelf.

Buitendien treden hier andere belangen in het geding, die de persoonlijke in de schaduw stellen. Weegt niet het openbaar, algemeen, belang zwaarder dan het persoonlijk? Het gaat dus niet in de eerste plaats om de materieele-, doch veeleer om de ideëele aangelegenheden.
Wat nu de billijkheid aangaat jegens den ambtenaar-architect; soms zal hem de gelegenheid gelaten worden deel te nemen aan een prijsvraag, soms zal hij deel kunnen hebben aan een meervoudige opdracht als het een vraagstuk in zijn Gemeente betreft; doch in de meeste gevallen zal hij zich verdienstelijk kunnen maken bij de voorbereiding en bij de afwikkeling der resultaten dier maatregelen om te komen tot de beste oplossing van het vraagstuk. Ook bij deze werkzaamheden zullen zijne talenten in het algemeen belang productief worden.
Zoo hij zich scheppend bouwmeester voelt, resten hem andere mogelijkheden. Zijn er niet meerdere voorbeelden aan te wijzen van architecten, die hun ambtelijke loopbaan vaarwel zegden om hun roeping te volgen en het avontuur der particuliere practijk te aanvaarden? En is ook niet het omgekeerde meermalen voorgekomen?

Worden niet meerdere ambtenaar-architecten vóór hunne collega's in de vrije practijk uitverkoren als adviseurs, arbiters, jury- en commissieleden; en zulks veelal uit hoofde hunner functies en de in die functie opgedane ervaringen? Zijn er niet tal van ambtelijke functies met hoogst-aantrekkelijke taken? En zijn deze functies niet bizonder aantrekkelijk wegens het ontbreken van materieele zorgen en risico's welke onafscheidelijk verbonden zijn aan de vrije uitoefening van ons beroep?
Zijn leden der beide groepen niet tevreden op eigen terrein, ontbreekt de zoozeer gewenschte voldoening in den arbeid, gaat het verlangen uit naar de andere groep, dan moet daarvoor een dieper-liggende oorzaak aanwezig zijn. Naast de noodige bekwaamheid spelen aard en karakter een rol en deze zal beslissend zijn in de overweging: „blijven of er uit stappen".

Of de ambtenaar in den Bond behoort is een afzonderlijke vraag. M.i. is er voor allen plaats mits zij er zich thuis gevoelen; buitendien bestaan er ambtenaren-organisaties waarvan zelden iets vernomen wordt.

Ten slotte een enkel woord over „te veel werk bij sommige collega's". Het is zeer zeker niet billijk te achten dat enkelen veel, misschien tè veel, werk hebben en anderen, die dit werk evengoed zouden kunnen doen, te weinig of niets. De grens is moeilijk te trekken, al was het alleen omdat de een meer kàn doen dan de ander zonder dat de grondigheid er onder lijdt.
Zij, die ons beroep opvatten zooals het opgevat behoort te worden, zullen er zelf voor waken niet te veel hooi op de vork te nemen. Aard en karakter spelen ook hier een belangrijke rol. Zij die het juiste begrip nog niet hebben, moet dat dan maar bijgebracht worden.

De theorie van den-meest-in-aanmerking-komende kan ik niet bewonderen. Ieder behoorlijk onderlegde is geschikt om goed werk voort te brengen mits hij het op de juiste wijze behandelt; zooals dat trouwens al jaar en dag in de practijk gebeurt. Immers bij elk plan van eenigen omvang worden meerdere krachten ingeschakeld.

G. J. RUTGERS.

Amsterdam, Augustus 1941.

De Architect in Overheidsdienst enz.:
Architecten in dienstverband behoorden in den B.N.A. niet thuis, dat is herhaalde malen gebleken en door velen bewezen, door in een andere organisatie van vakgenooten te gaan.
Dat wordt anders zoodra alle architecten in één bond zijn vereenigd, die gericht is op het algemeen belang; die er voor zorgt:

1. Dat alle opdrachten van overheid en van particulieren billijk verdeeld worden.
2. Dat de architect geen koopman is met een chefteekenaar, die voor de plannen zorgt.
3. Dat ambtenaar-architecten los komen te staan van politieke wethouders, raadsleden enz., zoodat ze hun vak kunnen uitoefenen, gelijk een architect dat behoort te doen.
4. Dat ambtenaar-architecten niet in dor dienstverband werken, maar hun taak verrichten met liefde voor hun beroep.
5. Dat elke ambtenaar-architect vrij is ontslag te nemen en dat de bond d a n ook hem zijn deel geeft, ten voordeele van het beroep en van het algemeen.
6. Dat het gareel zal worden vervangen door een gezond algemeen streven de architectuur en het architectenberoep op veel hooger peil te brengen.
7. Dat het niet meer voorkomt dat architecten zich opbergen in een ambtelijke betrekking, als ze daarin niet passen.
8. Dat ambtenaren met een behoorlijk salaris nooit extra verdiensten aanvaarden door het maken van teekeningen, het deel hebben in z.g. particuliere bureaux, zitting hebben in schoonheidscommissies enz.
9. Dat architecten met natuurlijke begaafdheden, dus kunstenaars, niet worden verstikt door tabellenwerk en dat bekwame constructeurs, die deze gave missen, de vormgeving niet afbuigen naar de z.g. nieuwe zakelijkheid; zaliger nagedachtenis.
10. Dat architecten hun kennen en kunnen dienstbaar maken aan hun vakgenooten en zoo de gemeenschap dienen, zonder eerst de materieele voordeelen te zien.
11. Dat de architecten geen gevaar meer loopen door hun teekenaars benadeeld te worden, door het vervaardigen van teekeningen en berekeningen in z.g. vrijen tijd.
12. Dat elke goede teekenaar evenals de ambtenaar-architect kans krijgt te zijner tijd een plaats te verwerven als zelfstandig architect, indien hij dat gaarne wil en zijn vorderingen dat toelaten.
13. Dat architecten die erkend zijn en bewezen hebben ten voordeele van ons volk hun vak uit te oefenen geborgen zijn in dat volk en niet door bijzondere tijdsomstandigheden iets geheel anders behoeven te worden.
14. Dat de opleiding tot architect gericht wordt op het algemeen belang, rekening houdende met het groepsbelang en zorgdragende voor het persoonlijk belang, opdat N e d e r l a n d weer een eervolle plaats krijgt op het gebied der b o u w k u n s t.

Dit alles en nog veel meer kan de nieuw te ordenen bond doen. Dat wilde de oude bond ook, toen hij zich nog noemde „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst". Maar daarvan was geen sprake meer, toen de leden zich opsloten in den B.N.A., later samen met A. et A. en daardoor andere bonden, gilden, vereenigingen en clubs werden opgericht. Deze konden evenmin slagen, omdat het persoonlijk belang eenvoudig vóór moest gaan in een samenleving, waar een verbitterde strijd moest worden gestreden om het bestaan. Slimmen kregen het werk, kruipers kregen wat mee ... dat werden de groepen die onderling ruzieden tot de een den ander er onder had ...
Thans is het tijd zich te vereenigen in één bond, het kan nu en het m o e t nu.

J. DE HAAN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA Wzn
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

6 SEPTEMBER 1941 NR 36

ARCHITECT FOEKE KUIPERS 70 JAAR.

Foeke Kuipers werd in 1871, 30 Augustus, te 't Meer bij Heerenveen in Friesland geboren.
Na de Mulo-school Amsterdam bezocht hij de Quellinusschool te Amsterdam onder leiding van Berlage en Klinkhamer.
In de praktijk werkte hij bij Klinkhamer, Posthumus Meyes en in het buitenland.
Hij is een broer van de architecten Roelof en Tjeerd Kuipers.
Zijn bureau was langen tijd te Amsterdam gevestigd, later in het Gooi, waar hij ook zijn eigen huis bouwde.
Van den B.N.A. was hij steeds lid, bovendien lid van de Larensche Schoonheidscommissie en lid (later voorzitter) van de Huizer Schoonheidscommissie.
Hier volgt een lijstje van zijn voornaamste uitgevoerde werken:

1) 1899. Pakhuizen Nederlandsche Veem Amsterdam, tezamen met zijn broer Rulof Kuipers.
2) Heerenhuizen Jan Luykenstraat en Museumplein te Amsterdam.
3) 1906. Concertzaal Groot Badhuis Zandvoort.
4) Villa's in Aerdenhout, Heemstede, Noordwijk, Hilversum, Bussum, Tegelen en Enschedé.
5) 1912. Polderhuis Hoofddorp.
6) Hotel-restaurant De Roode Leeuw, Damrak, Amsterdam.
7) 1913—1916. Gebouw Industria, Dam, Amsterdam.
8) Gebouw Amsterdamsche Maatschappij voor Jongemannen (A.M.V.J.), Leidscheboschje, Amsterdam.
9) Verbouwingen Doelen Hotel, Krasnapolsky, La Reserve, Amsterdam, en Hotel des Indes en de Witte Brug, Den Haag.
10) Sigarettenfabriek Kerkhof-Dubec, N.Z. Voorburgwal, Amsterdam.
11) Oostelijk Zwembad, Rotterdam.
12) Ontwerpen voor bebouwing Damplantsoen, A.M.V.J. Rotterdam, Zwembad, Londen.

LANDHUIS „DE LUTTE" TE GORSSEL ARCHITECT FOEKE KUIPERS

GEBOUW INDUSTRIA

A. M. V. J. GEBOUW

ZWEMINRICHTING IN HET A. M. V. J. GEBOUW
WERKEN VAN ARCHITECT FOEKE KUIPERS

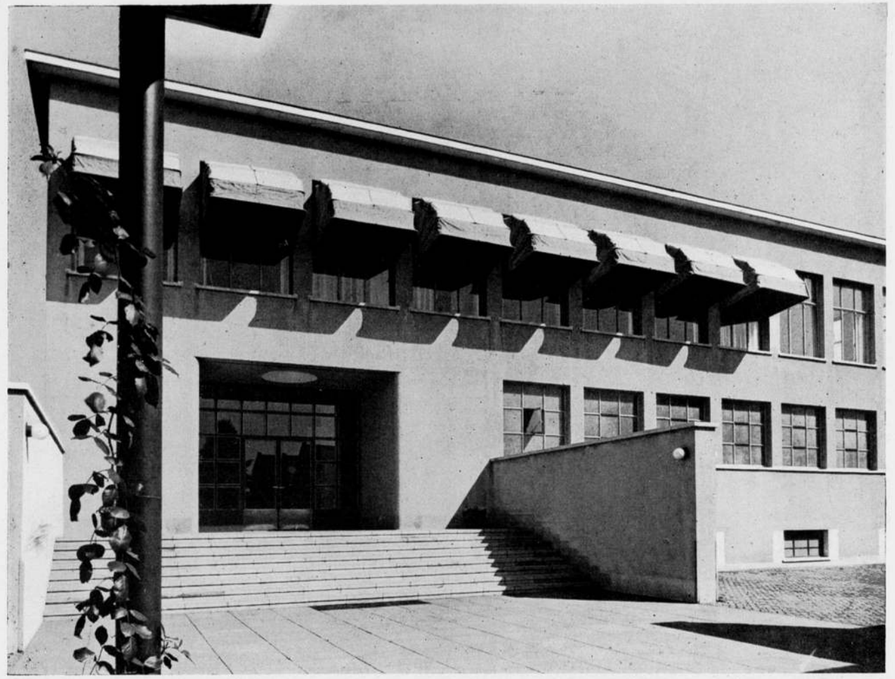

KANTOOR- EN MAGAZIJNGEBOUW TE AMERSFOORT.

A. A. M. GRIMMON, ARCHITECT.

FOTO'S EVA BESNYÖ

Dit gebouw, kantoor- en magazijngebouw met kelders, portiers- en rijksambtenarenloge voor een Essencefabriek te Amersfoort (om den geheelen titel te gebruiken), is een harmonieuze onderwerping aan de hoofdlijn. Niet in het minst een streven naar heroïek, geen „Dome der Arbeit", geen verspilde kracht. Alles afgewogen, formeel-koel, beheerscht, klassiek van houding. Betonskelet zorgt voor schematischen eenvoud, vullingen van gepleisterde baksteen brengen meer wanden dan muren. Door het onzichtbaar houden van de technische samenstelling in wezen een bekleedingsarchitectuur met mooie materialen in fijne kleuren. Een architectuurrichting die vaag verband houdt met vroegere en andere uitingen, herinneringen, dooréénvlechtingen, oude Italianen, Puvis de Chavannes, pleisterarchitectuur van moderne Duitschers; onbewogen ook, in de sociale golven. Een architectuur van genietend proeven. Fotogeniek: vlakke muren als achtergronden voor bestudeerde details. Toch wel zich aanpassend bij typisch doel van het gebouw: oliën, essences, geuren, een wereld van vluchtigheid met een achtergrond van doodnuchtere zakelijkheid.

Een voorportaal als van een tempel. Links een laag gebouwtje met een deurtje onder een afdak op dunne stalen zuiltjes; het terrein van den portier en de rijksambtenaren: alkohol! De tegels van dit voorplein met grijsgroen granietsteenslag, de stoep van Oberkirchner. De gevel gepleisterd met afwerklaag van licht zandsteenkleurige terranova, grove korrel. De stalen ramen licht grijs-wit geschilderd, stalen ramen van den kelder donker grijs. Hoofdingangspui donker sepiakleurig, met smalle blanke roestvrije stalen glaslijsten. Binnen: ook toepassing van terranova, hallvloer van zandsteenen tegels 40 × 40. Traptreden en bordessen enz. belegd met blauwe rubber met wit metalen strippen.

De technische medewerking bestond uit:

De firma v/h J. en D. Eilmann, Zaandam, Bouwconstructie.

Ir. H. van Couwelaar, Amsterdam, Adviseur centr. verwarming, ventilatie en electr. installatie.

Het werk werd uitgevoerd door T. van Hoogevest N.V., Aannemer te Amersfoort.

HOOFDINGANG, PORTIERSLOGE EN DOUANEKANTOOR

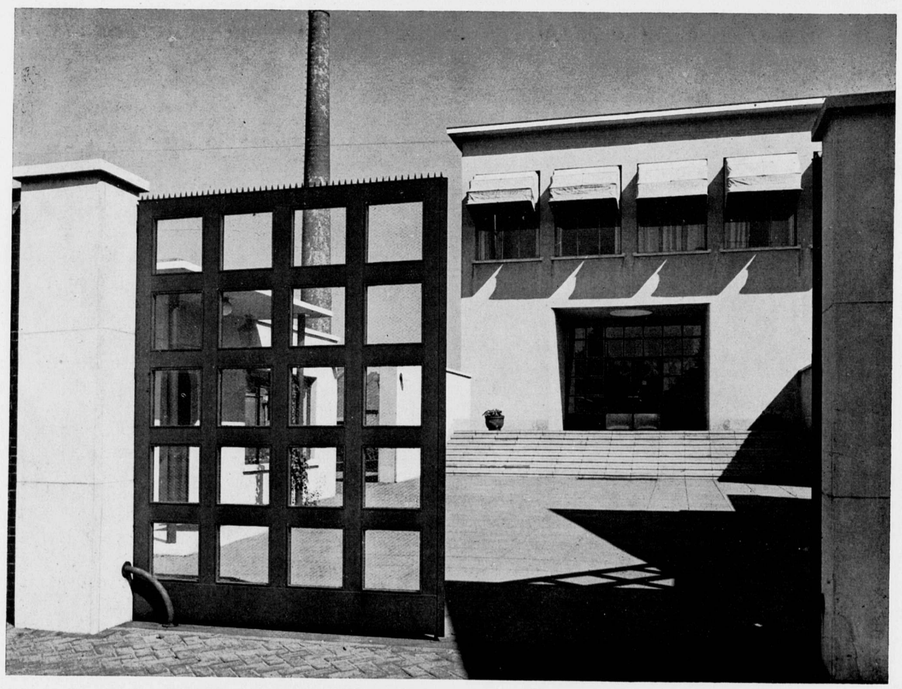

AFSLUITHEK

HOOFDINGANG

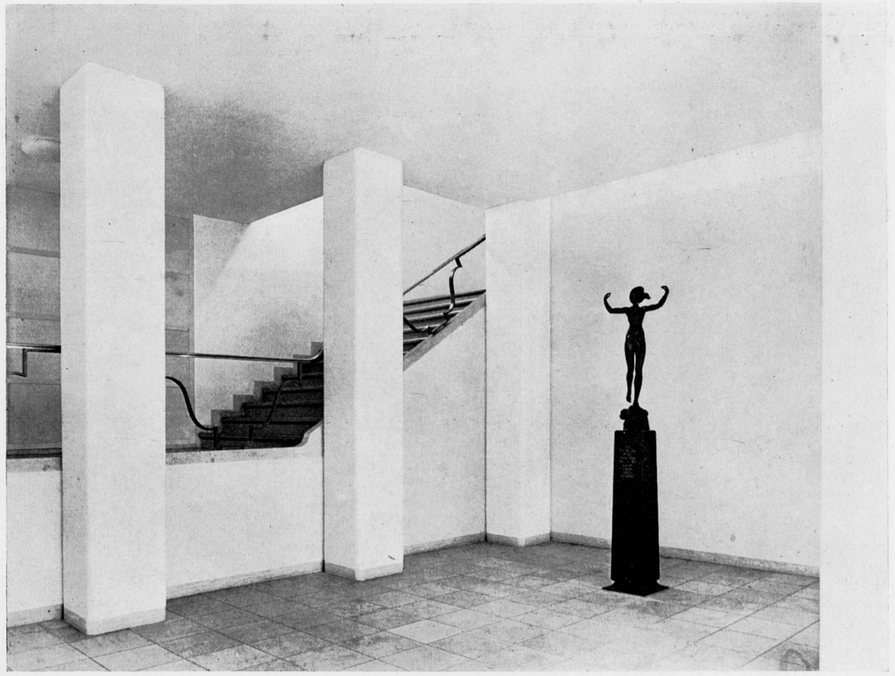

BENEDENHAL

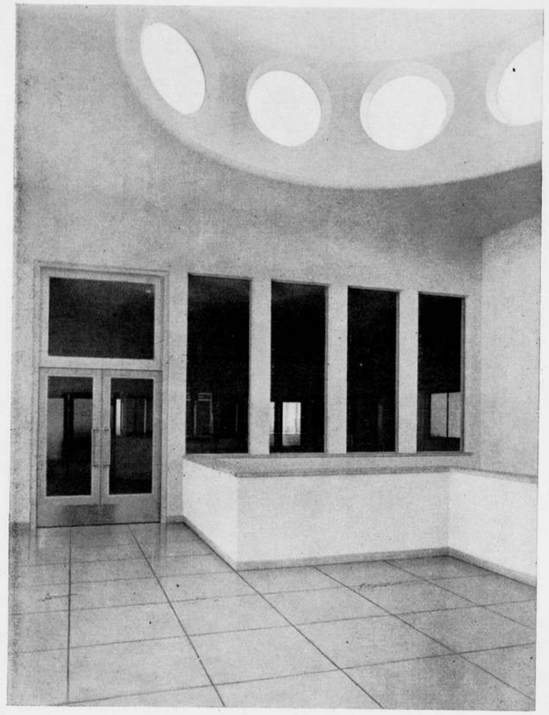

BOVENHAL

GANG OP DE VERDIEPING

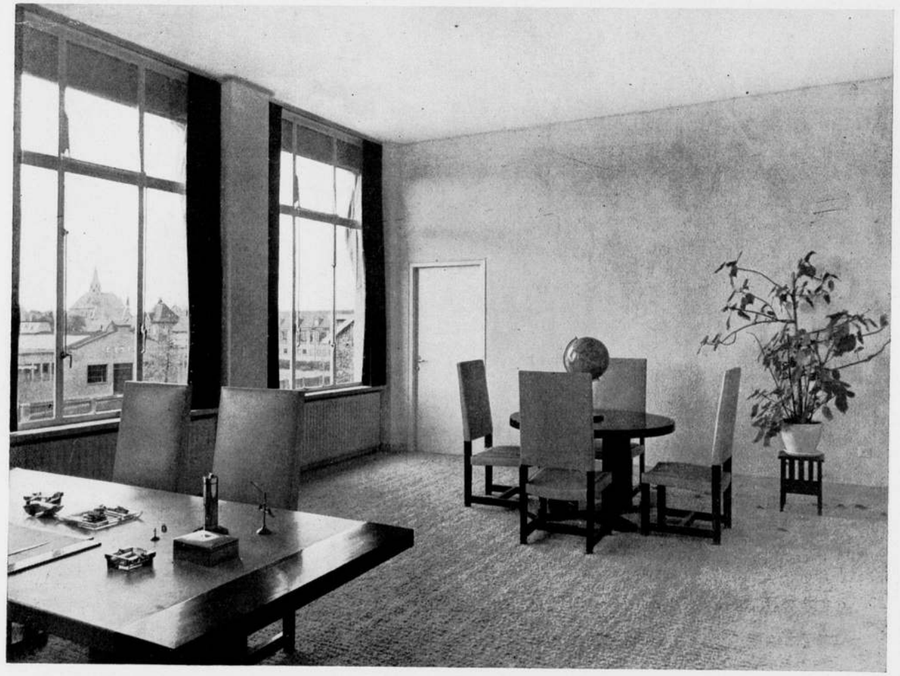

DIRECTIEKAMER

KANTOOR- EN MAGAZIJNGEBOUW TE AMERSFOORT ARCHITECT A. A. M. GRIMMON

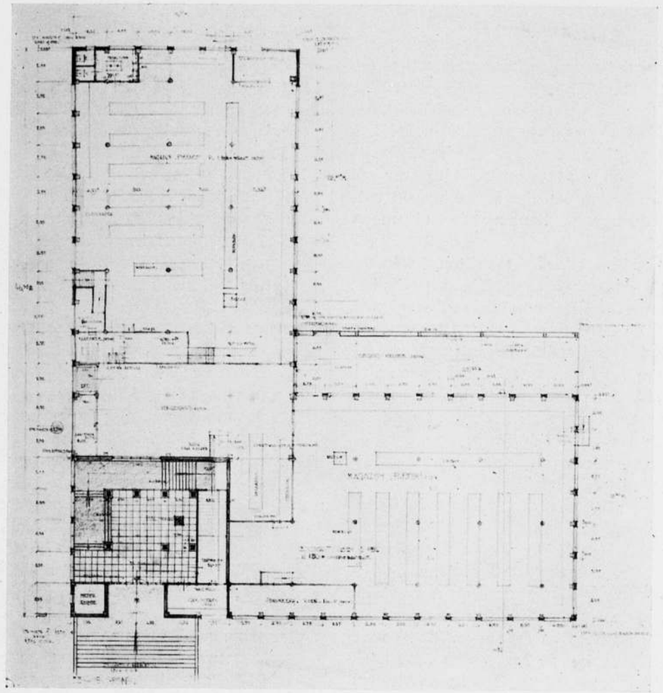

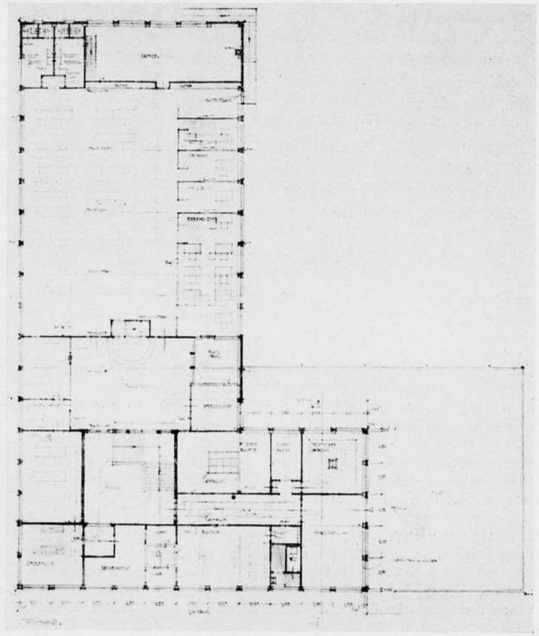

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 400
BEGANEGROND EN VERDIEPING

KANTOOR- EN MAGAZIJNGEBOUW TE AMERSFOORT ARCHITECT A. A. M. GRIMMON

ONGEWENSCHTE TOESTANDEN.

Als voorheen de propaganda losbrak voor de verkiezingen van Heeren Gemeenteraadsleden, dan werd er fel geprotesteerd en geageerd tegen de cumulatie van betrekkingen. Heftig werd dit systeem dan verfoeid en bestreden, en gemotiveerd met „die Mijnheer is niet de juiste man op de juiste plaats", want hij is een egoïst, een baantjesgast, hij heeft wel 10 of meer betrekkingen die evenzoovele salarissen opleveren, terwijl hij voor het goed behartigen van zijn taak, aan één der betrekkingen voldoende werk zou hebben, zóó iemand dient niet het algemeen belang etc. etc.

Gewoonlijk was het resultaat zóó, dat de aangevochten „baantjesgast" toch met zijn diverse functies belast bleef, ja, dat zelfs het aantal functies nog vermeerderde. Alle protesten werden geluwd, en in de bekende „doofpot" gesmoord, men ging weer gewoon verder, terwijl de Overheidsinstanties dit alles tolereerden.

Dergelijke gevallen van cumulatie van betrekkingen doen zich ook voor in de bouwwereld, doch waarschijnlijk met minder bekendheid, hier worden geen openbare verkiezingen gehouden, dus ook minder spectakel.

Een dergelijke functionaris woont in een aangrenzende groote Gemeente van Nijmegen, alwaar hij ook Gemeentearchitect is, nl. Groesbeek. Deze Gemeente is zóó groot, dat in vergelijking met andere groote Gemeenten, minstens een volledige dagtaak noodig is, om de werkzaamheden behoorlijk te vervullen en behoorlijk te doen functioneeren. Genoemde functionaris en de Burgerlijke Overheid denken er echter anders over, want het is niet deze ééne Gemeente, doch genoemde functionaris heeft zelfs ongeveer een t i e n t a l Gemeenten (groot en klein) waar hij als zoodanig is aangesteld, w.o. b.v. de Gemeenten Groesbeek-Berg en Dal, Overasselt-Nederasselt-Balgoy, Bergharen-Hernen-Leur, Druten, Beuningen-Weurt, en nog meer kleinere Gemeenten. Enkel de genoemde Gemeenten beslaan elk afzonderlijk een ruim verspreid gebied met een gezamenlijke oppervlakte van ruim 14000 ha terrein.

Wij zullen ons er maar niet in gaan verdiepen, hoe of de werkzaamheden in de desbetreffende Gemeenten behandeld worden, een ieder kan dit zelf zonder meer beoordeelen. Zeker is: dat dit onmogelijk behoorlijk kan geschieden. Verscheidene collega's met mij hebben meermalen ondervonden, dat als wij als Nijmeegsche architecten in een der desbetreffende Gemeenten moeten bouwen, en hierover met den „Gemeentearchitect"? moeten spreken, Mijnheer de functionaris bijna onbereikbaar is, tenzij men 's morgens voor 8 uur, of 's avonds na 8 uur zijn privé-huis opbelt. Treft men hem toevallig thuis, dan kan men nog een flinke fietstocht ondernemen, en men wordt nog in de gelegenheid gesteld de zaken te behandelen. Als men het zoover gebracht heeft dat de gegevens voor Bouwtoezicht verzekerd zijn, dan kan *men zijn gang gaan*, want de Gemeentearchitect keurt de teekeningen met één slag goed, en voor bouwcontrôle is er zeker geen tijd meer!

Bovendien heeft de desbetreffende functionaris ook nog wel wat anders te doen, b.v. aanleg en verbetering van wegen (waarvoor hij 3% extra honorarium ontvangt), bouwen van gemeentegebouwen, gemeente-woningbouw, woonhuizen voor Heeren Burgemeesters en Wethouders enz., alles natuurlijk met extra honorarium. Momenteel heeft hij deze tijdsomstandigheden ook nog weten te exploiteeren, door in diverse Gemeenten opdrachten te verzamelen voor den wederopbouw, zooals wederopbouw van boerderijen, en w.o. zelfs ook het weder herstellen en gedeeltelijk opbouwen van een R.K. Kerk, ja zelfs particuliere opdrachten in Gemeenten waar hij nog geen gemeentefunctie verricht, worden m o m e n t e e l nog „door hem"(?) uitgevoerd. Inderdaad een ware architectenfabriek met „thuiswerkers"!!

Men zal zich afvragen, hoe het mogelijk is dat dergelijke gevallen getolereerd zijn door de desbetreffende autoriteiten. Een ieder die eenig inzicht heeft van de noodzakelijk technische werkzaamheden voor een gezonden constructieven opbouw in de Gemeenten, moet er van overtuigd zijn, dat dergelijke gevallen tot de „wantoestanden" behooren, en dat dus de autoriteiten die zulks aangaan, niet het minst notie (en dus ook geen intresse) hebben voor de technische werkzaamheden in een Gemeente.

Ik herinner mij nog een actie destijds van het voormalig plaatselijk Bouwmeestersgild, waarbij ondervonden werd, dat een dergelijke cumulatie van Gemeentebetrekkingen door Gedeputeerde Staten getolereerd werd.

Toch zal een ieder er van overtuigd zijn, dat gevallen als hiervoor genoemd, met den meesten spoed dienen opgeruimd te worden, om tot een behoorlijke ordening ook op Gemeente-technisch gebied te geraken. Noch de desbetreffende autoriteiten, noch de desbetreffende functionaris in genoemd geval, hebben blijk gegeven van een behoorlijk inzicht in deze, doch hebben uitsluitend het eigenbelang voorop gesteld ten koste van het algemeen belang. Ordening en rechtvaardige werkverdeeling zijn genoemden Heeren vreemd. En toch zal dit moeten geschieden om tot een goed resultaat te geraken, maar dan zal men niet mogen „voortklieken", maar aanstonds en daadwerkelijk moeten ingrijpen.

J. P. CORNELISSEN.

EEN LEZER SCHRIJFT ONS:

Beantwoorden de huidige schoonheidscommissies aan haar doel?
Is in de meeste gevallen de opzet wel zuiver?
Zijn het geen regenten-colleges in de bouwkunde waarvan de leden practisch allen behooren tot een bepaalden vriendenkring?
Is het niet zoo, dat veelal collegialiteit — tusschen hen die voor het beoordeelen zijn aangewezen en hen die plannen ter beoordeeling moeten indienen — zeer ver te zoeken is, ja zelfs in vele gevallen in het geheel niet bestaat? Dat een dergelijke verhouding niet in het belang van de bouwkunst is spreekt van zelf, vooral in de huidige omstandigheden, nu er misschien nog een politieke bril bij opgezet wordt.
Velen zullen thans met instemming hebben vernomen dat het toezicht op het bouwen in Nederland zal worden uitgeoefend door en vanwege het Departement voor Volksvoorlichting en Kunsten.
We zouden dan even terug willen grijpen naar het verleden, het tijdperk van de Gilden, waarin de gildeleden hunne plannen en werkstukken met mede-gildeleden bespraken, hetwelk tot veredeling van het beroep heeft geleid.
Wat is er op tegen een dergelijke in onbruik geraakte traditie wederom in eere te herstellen en dienstbaar te maken aan ons architectenberoep? Integendeel, het bevordert de verbondenheid, waarvan thans niet veel te bespeuren is. Vooral tusschen hen die meenen te behooren tot de genieën (och arme, wie is een genie?) en de meer eenvoudigen van geest — de bescheiden werkers die nimmer met hun „grootere"-„collega's" in aanraking kwamen anders dan bij de schoonheidscommissie —— niet verder dan op den drempel — onderdanig en beleefd — zeer beleefd... Waarom? Och, we behoeven er niet over uit te wijden, bij den aanhef gaven wij hierboven reeds het antwoord.
Wij allen moeten elkander helpen — zonder eenige ruchtbaarheid — ware verbondenheid tot heil van de gemeenschap. Men is er over het algemeen nog te weinig van doordrongen, dat wij allen uit ons eigen niets kunnen en niets vermogen. Door Gods goedheid hebben wij de gaven ontvangen, de een meer, de ander minder, doch zoodanig, dat de een den ander aanvult waardoor een samenwerking kan worden verkregen van alle kunstzinnig scheppende beroepen.
Hoe of de gang van zaken door het Departement voornoemd zal worden geregeld is ons niet bekend. Mogelijk zal het Departement worden bijgestaan door streekinspecteurs, die toezicht houden en rapport uitbrengen. Hij kan bij voorkomende moeilijkheden met den desbetreffenden architect overleggen, aanwijzingen geven en eventueel adviseeren met enkele door hem te noemen „ware" collega's de plannen door te nemen en advies te vragen, hetgeen bij belangrijke bouwwerken zeer zeker een vruchtbaar resultaat zal opleveren.
Ter overweging...

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA Wzn
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

13 SEPTEMBER 1941 NR 37

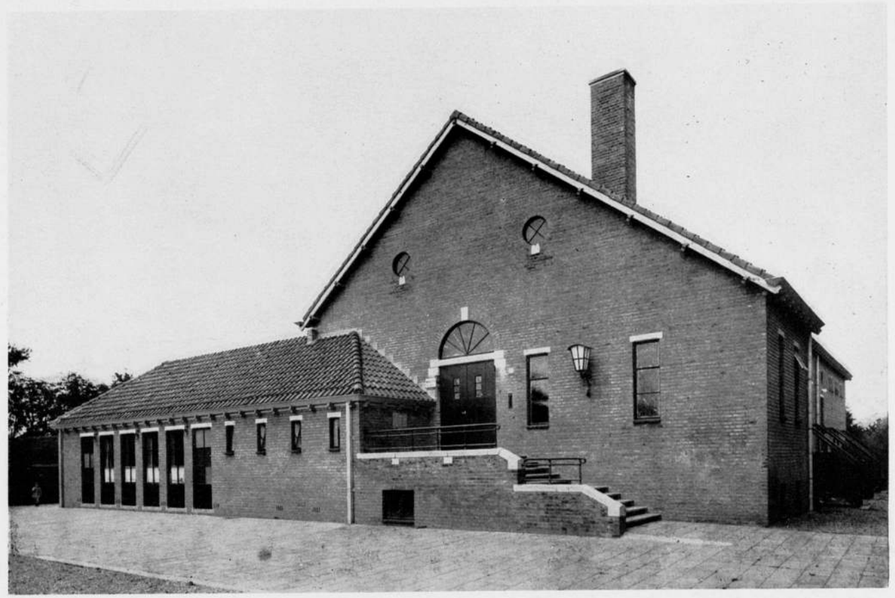

JEUGDHUIS AAN DE AKKERLAAN TE NIJMEGEN.

ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. v. d. PIJLL.

Het jeugdhuis is gelegen in een der buitenwijken (Hatert) van de gemeente Nijmegen. Het bestaat uit een representatief gedeelte en een gedeelte voor dagelijksch gebruik (waar de jeugd zich des avonds verzamelt), boven elkander geprojecteerd. Om de landelijke omgeving niet te schaden, althans niet meer te schaden dan reeds door de omliggende bebouwing is geschied, was het niet verantwoord het gebouw, gezien de gevraagde ruimten, hooger op te trekken dan thans ontworpen. Ook een intensiever bebouwing van het beschikbare terrein was daarom evenmin gewenscht.

Het was in dit verband een vondst om het terrein, voor zoover noodig, af te graven voor de z.g. benedenverdieping waarin de werkvertrekken voor de jeugd zijn ondergebracht. Door het terreinprofiel krijgt men niet den indruk van een benedenverdieping daar alles vanaf de voortuin normaal toegankelijk is. De reeds genoemde vertrekken in de benedenverdieping, welke de jeugd door middel van handenarbeid naar eigen inzicht kan aankleeden, hebben voor elke afdeeling een afzonderlijke toegangshal, garderobe, toiletten e.d. Voorts zijn in de benedenverdieping ondergebracht het ketelhuis, de kolenberging en een aantal kleedkamers bereikbaar van uit de hoofdverdieping.

De hoofdverdieping ligt ca. 1.75 m boven den weg. Op deze hoofdverdieping is een toneel- en filmzaal met loge en filmcabine geprojecteerd, alsmede hal, garderobe, toiletten enz. Aansluitend aan de hal, op lager niveau, de toegang naar bibliotheek en koffiekamer. Hierbij is gebruik gemaakt van het hoogteverschil van terrein en hoofdverdieping, hetgeen in de architectuur tot uiting komt.

De gevels zijn opgetrokken van grijs-roode Waalsteen op paarsbruin plint. Dakbedekking onverglaasde verb. Holl. pannen, grijs gesmoord.

Alle ramen en deuren in staal uitgevoerd. Opschrift aan den gevel, buitenlantaarn en stoepbalustrade van gesmeed ijzer.

De wanden inwendig tot deurhoogte bekleed met Emalux in pastelkleuren, daarboven schuurwerk en gekeimd. De vloeren van hal en toegang koffiekamer bekleed met roode dubbel hardgebakken tegels en de overige vloeren bekleed met grijsgevlamde asbest rubberdekvloer op estrich ondervloer.

De plafonds vallende in de hoofdverdieping van Celotexplaten in vakverdeeling. In groote zaal en koffiekamer bleef de kapvorm zichtbaar. Voor de spanten werden houten volwandspanten gebezigd.

Bijzondere aandacht is besteed aan de lichttechnische installatie, vooral voor het tooneel is deze zeer uitgebreid.

Door hoog struikgewas op belendend terrein was het niet goed mogelijk een foto van het geheel te nemen. Daarom moet worden volstaan met een reproductie van de kleurperspectief.

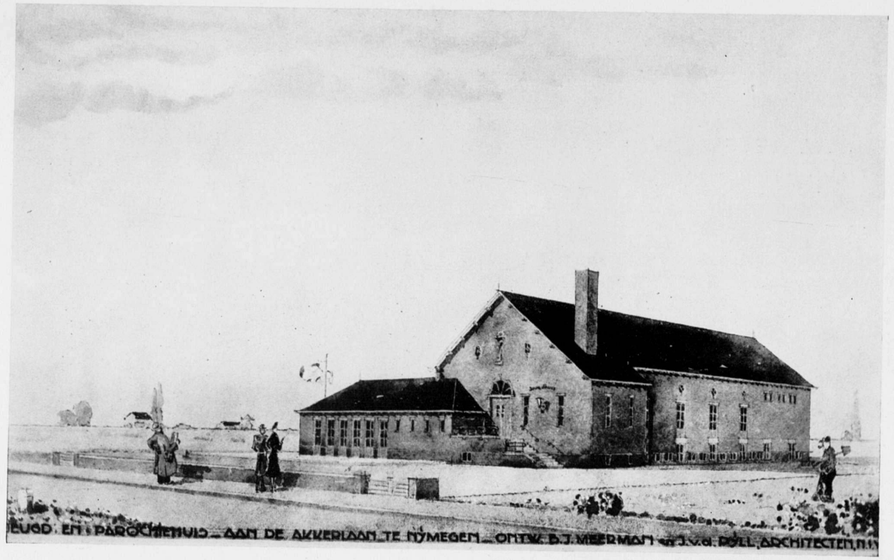

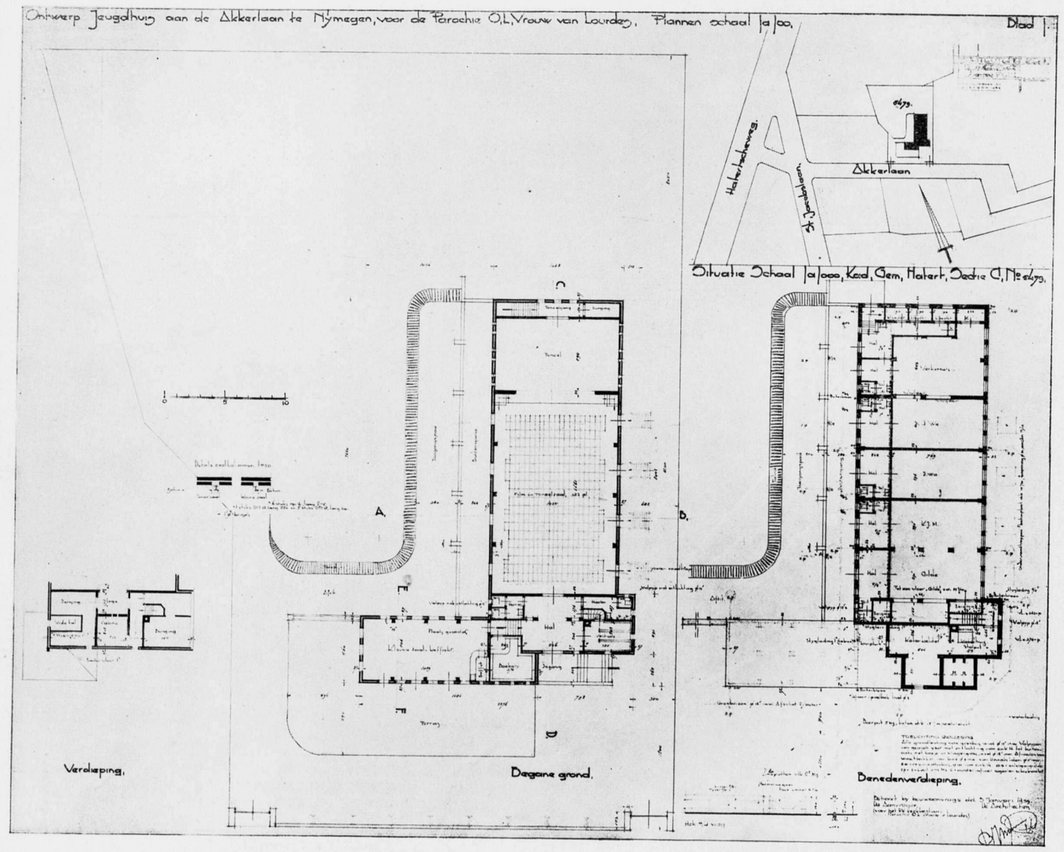

JEUGDHUIS AAN DE AKKERLAAN TE NIJMEGEN
PERSPECTIEF EN PLATTEGROND SCHAAL 1 À 400 ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. V. D. PIJLL

WOONMOGELIJKHEDEN IN HET NIEUWE ROTTERDAM.

EEN STUDIE UITGEWERKT DOOR VAN TIJEN, BRINKMAN, VAN DEN BROEK, MAASKANT.
UITGAVE W. L. & J. BRUSSE N.V. ROTTERDAM. F 2.50 GEBONDEN.

Deze studie werd door de N.V. „Volkswoning-woningbouw Rotterdam" naar aanleiding van de opgaven, die in Rotterdam door de oorlog en zijn gevolgen zijn ontstaan, uitgewerkt, en is voorzien van een voorwoord van Ir. A. Plate. Het is niet doenlijk deze studie in al haar beschouwingen en voorbeelden te bespreken. Daarvoor is zij te omvangrijk, en worden teveel problemen aangeraakt, die men stuk voor stuk zou moeten nagaan en toetsen aan eigen inzicht. Er worden vele dingen raak gezegd, en over andere heengegleden. Maar een ding is zeker, wij hebben hier te doen met een machtig stuk werk, dat ten volle de aandacht verdient.
Het boek vangt aan met inleidende bespiegelingen, over „onze afkomst", „hoe het gegaan is". Er wordt in het kort nagegaan hoe de steden in de 19e eeuw tot een doodsche eenvormigheid uitgroeiden, hoe eerst in de 20e eeuw door het bewust worden van een sociaal verantwoordelijkheidsgevoel verbetering intrad, hoe de Amsterdammers een korte vuurwerkperiode beleefden en de „terug naar het land" beweging voedsel kreeg: Vreewijk, Betondorp, Heyplaat enz. Toen brak het inzicht voor de realiteit van het bouwen door, en het is kenschetsend dat de schrijvers dit geheel op het saldo der nieuwe zakelijkheid boekten en behandelden. Maar goed, dat zijn kleinigheden. Dan komt de economie ter sprake, dat monster met de twee aangezichten en via korte notities over burgerlijkheid, realiteit, het humanitaire enz. krijgen wij meer vaste grond onder de voeten: de opgave.
Men kan die lange inleiding overbodig noemen of critisch gaan ontleden. Maar toch zit er een aardige climax in, die eigenlijk heel handig in elkaar is gezet. In het bij elkaar halen van de motieven en aanknoopingspunten om tot het idee van de voorstudies te komen, ligt een theatraal effect verscholen, dat nog even wordt uitgebreid door de elementen, de verschillende woningvormen als bouwstoffen, op te nemen. Dan volgen „realiteiten", een hoofdstuk waarin enkele vraagstukken van belang voor de ontwikkeling van de woningbouw, in het kort belicht worden, bouwwijze, woninguitrusting, gezinssamenstelling, enz. De volgende ontwerpen bevatten verschillende ideeën en mogelijkheden, en hierbij is niet uitgegaan van een bestaand terrein, doch er is een situatie aangenomen waarbij het woningbouwvraagstuk nuttig bestudeerd kon worden. Een systeem van groenstrooken en singels aan den eenen, primaire en secundaire verkeerswegen aan den anderen kant vormen het stramien. Het eigenaardige van het plan is het verschil in het karakter der bebouwing ter weerszijden van de groenstrook. Volkswoningbouw, woningbouw voor middenstanders, laagbouw en hoogbouw vindt men hier in een geheel vereenigd. „Er is daarbij gestreefd naar een doordringing die vrij is van elke starre

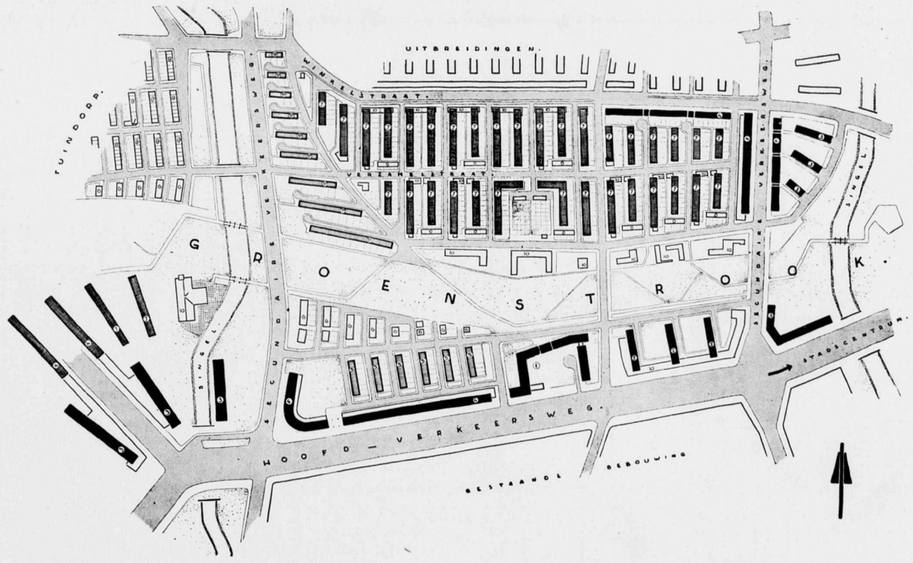

SITUATIE. SCHAAL 3 : 20.000
RENVOOI

1. WOONCENTRUM
2. 6-ETAGE BLOKKEN
3. HOOGE WOONGEBOUWEN
4. RANDBEBOUWINGEN (WINKELS)
5. BOVEN- EN BENEDENHUIZEN
5a. " " " " (ZUID-TYPEN)
6. VRIJE MIDDENSTANDSHUIZEN
7. VOLKSWONINGBOUW (3 LAGEN)
8. VRIJE VOLKSWONINGEN (TUINDORP)
9. WONINGEN VOOR OUDEN-VAN-DAGEN
10. OPENBARE GEBOUWEN

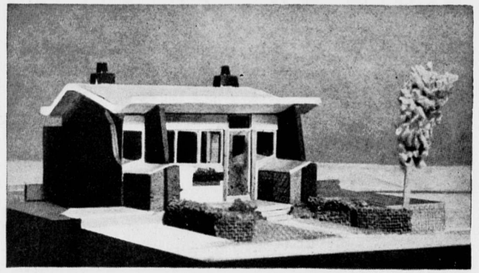

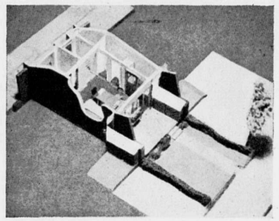

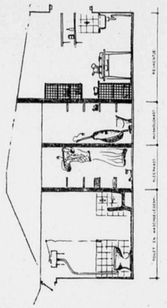

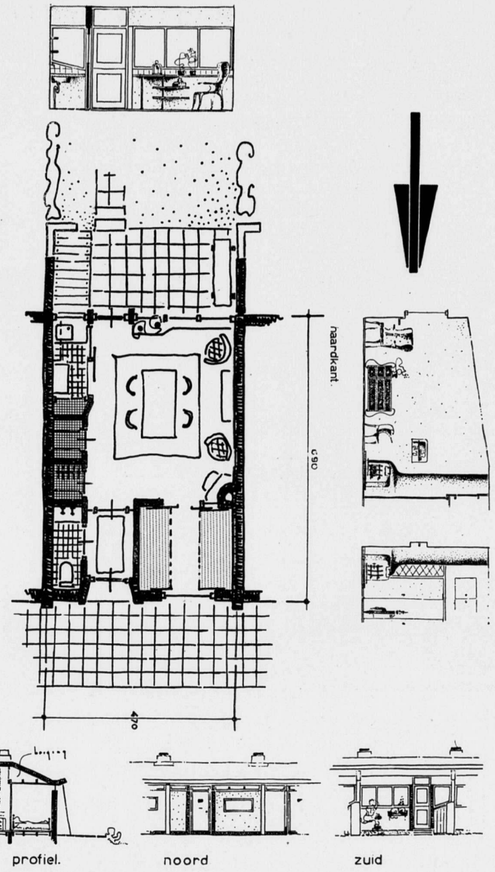

WONING VOOR OUDEN-VAN-DAGEN

(UIT „WOONMOGELIJKHEDEN IN HET NIEUWE ROTTERDAM")

systematiek, maar ook van alle willekeur. Overal is getracht in de aard van het gegeven zèlf de aanleidingen te vinden tot het verkrijgen van een menselijk, plastisch en ruimtelijk mooi geheel."
Het plan, zooals het door de samenstellers is uitgewerkt, komt niet uit de grauwe theorie voort; het houdt verband met ervaringen bij de woningbouw te Rotterdam, Amsterdam en Den Haag opgedaan. Er is gestreefd naar een zekere afwisseling in typen en in de hoogte en men kan zich voorstellen dat zoo'n woonwijk zeker interessante aspecten zou bezitten. Wij laten in het midden of voorgestelde woningtypen en hoogbouw (in dit plan wel aannemelijk) ook aan aestetische voorwaarden voldoen, met andere woorden of hier wel voor eeuwen een schoon geheel zou gevormd kunnen worden, maar dit is weer een andere vraag die de schrijvers niet als primair hebben gesteld.
Ter vergelijking geven wij hier eenige woningblokken die in den laatsten tijd in Kopenhagen zijn uitgevoerd (gepubliceerd in „Moderne Bauformen", Aug. 1941). Opmerkelijk is de geringe beteekenis van de in Duitschland gepropageerde „Zeilenbau". Men achtte de voordeelen (oriënteering, afstanden voor lichtinval, smalle toegangswegen en eenvoudige oplossing der plattegrondtypen) niet zoo groot dat zij tegen de nadeelen (eenvormigheid, trek tusschen de strooken) opwogen. In plaats van de strookenbouw werden tusschenvormen ontwikkeld, o.a. hoekvormen, zooals te Kopenhagen en Stockholm, en deze kunnen, zooals het hier gekozen voorbeeld in verbinding met oude parkbeplanting, tot gunstige resultaten leiden. De ontwikkeling zal zonder twijfel in deze richting worden voortgezet, en men zal steeds meer zoeken naar groote vrijliggende blokken van ongelijksoortig schilderachtig karakter en daardoor rekening houden met de tijdsdrang naar individualisme, volgens Prof. Fisker. Keeren wij weder tot „woonmogelijkheden" terug, dan is de aanteekening van Otto Völckers op zijn plaats, dat de huidige stand van onze cultuur en daarmede ook dan onze stedenbouw ons niet veroorlooft zoowel de eengezinswoning, als de huurwoning in één etage uitgevoerd, eenzijdig te bevoordeelen. De groote stad vraagt nu eenmaal het huurhuis met meer verdiepingen. Door vlakke bebouwing zou de stad zich teveel gaan uitbreiden, op kosten van akker-bouwland. Het is ook kunstzinnig ondenkbaar groote gebieden van een stad met de veel te kleine eenheden vol te bouwen. Daarom moet men het

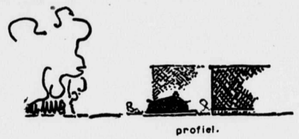

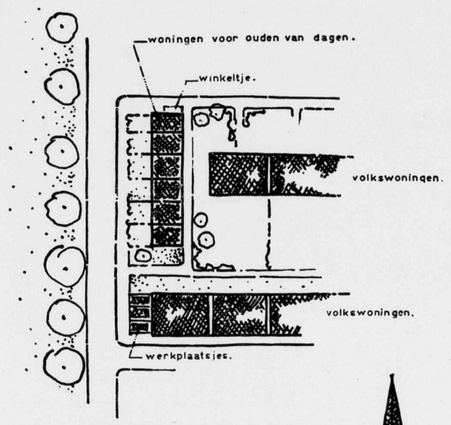

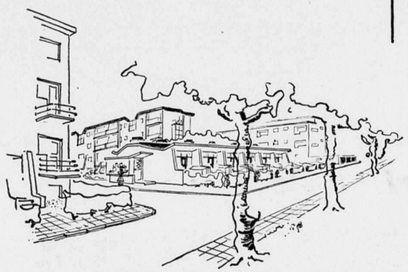

SITUATIE. WONINGEN OUDEN-VAN-DAGEN

(UIT „WOONMOGELIJKHEDEN IN HET NIEUWE ROTTERDAM"

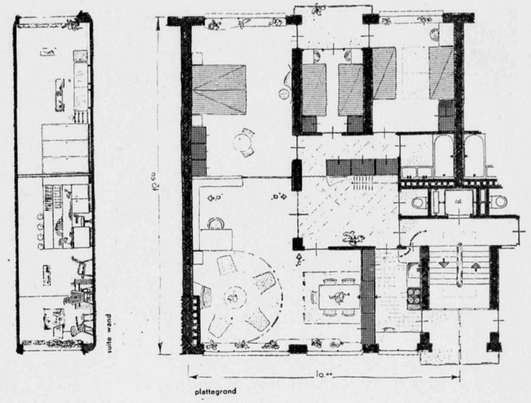

GEMETSELDE 6-HOOGBOUW

etage-woongebouw niet als een compromis-oplossing beschouwen. Wanneer het in de tegenwoordige vorm nog niet tevreden stelt, moet dit een aansporing zijn om verder te zoeken.
Het plan dat hier is samengesteld, is daarom zoo belangwekkend, omdat zoowel voor de kleine als groote gezinnen, voor de ouden-van-dagen, voor de middenstanders en beoefenaars van vrije beroepen woonmogelijkheden zijn gezocht die met de bouwmogelijkheden rekening houden, zonder dat de groote lijnen door een onderscheiding, welke zich bij deze mogelijkheden aanpast, in de bebouwingen uit het oog zijn verloren.

R.

WONINGBLOKKEN TE KOPENHAGEN.

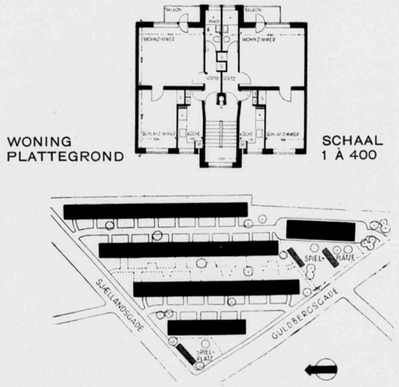

SITUATIE. SCHAAL 1 À 4000

WOONHUIZEN VAN EEN STICHTING TE KOPENHAGEN.

(UIT MODERNE BAUFORMEN)

ARCHITECT VIGGO MÖLLER JENSEN

Vijfhuistypen tot een strook vereenigd. Vier woonlagen met twee woningen aan één trappenhuis. Iedere woning heeft twee kamers met verbindingsdeur, keuken en een zeer smalle douche met W. C.

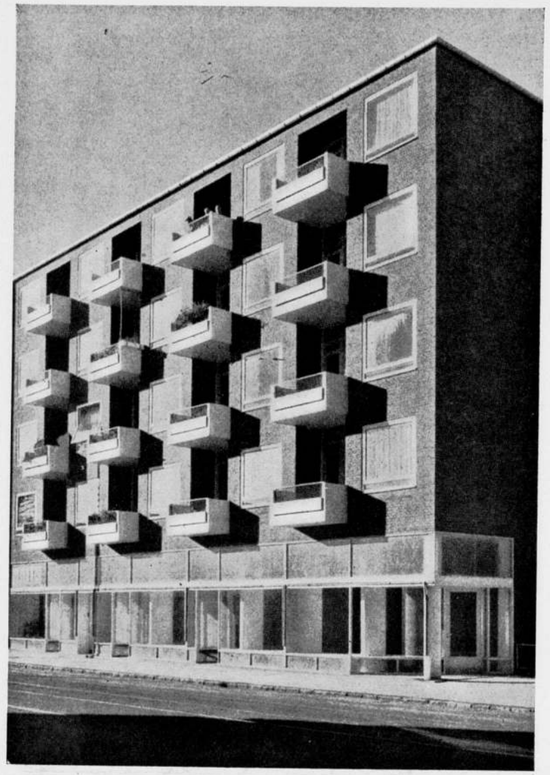

WOONBLOK „HERTHALUND" TE KOPENHAGEN.
ARCHITECT HOUMÖLLER-KLEMMENSEN

Vier woonlagen boven winkels. Twee woningen om één trappenhuis. Iedere woning twee kamers en kabinet (van woonkamer uit toegankelijk). Keuken en bad (W.C. op dezelfde verdieping).

WONING PLATTEGROND. SCHAAL 1 À 200

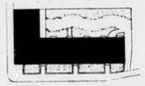

SITUATIE. SCHAAL 1 À 2000
WOONBLOK „HERTHALUND" TE KOPENHAGEN

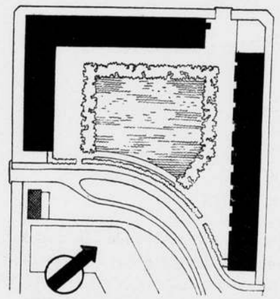

SITUATIE. SCHAAL 1 À 2000

WOONHOF „VED VOLDEN" TE KOPENHAGEN
ARCHITECT TYGE HVASS

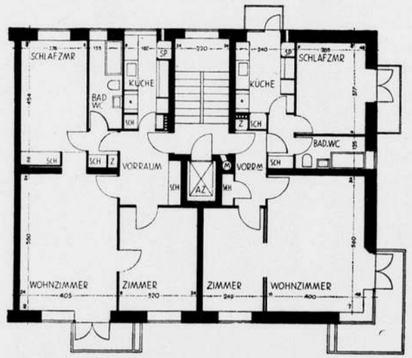

WONINGPLATTEGROND. SCHAAL 1 À 200
WOONHOF „VED VOLDEN" TE KOPENHAGEN

Twee in een rechten hoek bij elkaar komende huizenrijen om een tuinhof met vijver en gezicht op de oude bastions van het stadsgedeelte van Christianshavn. Tusschen de huizenrijen de toren van de Verlosserskerk.

(UIT MODERNE BAUFORMEN)

WONINGBOUW TE KOPENHAGEN

WAT WAS, IS EN KOMEN MOET.

IV.

DOOR A. J. KROPHOLLER.

Wanneer de lieden der practijk een werkstuk op touw zetten, kiezen zij gewoonlijk daarvoor den eenvoudigsten en best uitvoerbaren vorm tot uitgangspunt, ook wanneer zij een echt kunstwerk willen maken. Zij weten dat de eenvoudige en strenge grondvormen het beste zijn op te sieren, zonder dat men gevaar loopt in een wirwar te vervallen, en dat de eenvoudige strenge vorm ook opzichzelf het meeste het karakter draagt van echt, ambachtelijk werk. Dit missen juist de producten van knutselaars en prutsers, omdat hun de echte ambachtsgeest ontgaat, die in de eerste plaats op het doel van het werk, en niet op het uitvieren van liefhebberijen en individueele neigingen gericht is.
De eenvoudige strenge vorm voor het dak is: twee schuine vlakken, zooals men die op de Grieksche tempels zag en op vele oude bouwwerken in onze streken en die ook nog in onzen tijd eigenlijk de waardigste bekroning is van een rechthoekig gebouw. Ook kunnen eenige zadel- of lessenaardaken tezamen een gebouw overdekken, zooals dit b.v. bij de grootere Middeneeuwsche kerken het gebruik was, welke afzonderlijke daken dan bepaalde inwendige ruimten overspanden: een hoog zadeldak over den middenbeuk en lagere lessenaardaken over de zijbeuken. Ook andere bouwwerken kunnen een samenvoeging van daken hebben, waar zij b.v. bestaan uit een middenbouw met zijvleugels.
Om de daken dan goed te scheiden en de afzonderlijke deelen van den plattegrond te doen uitkomen, dienen deze niet even hoog te worden opgetrokken, zoodat b.v. de daken der zijvleugels doodloopen tegen den middenbouw, die een of meer verdiepingen hooger is opgetrokken en afzonderlijk bedekt.
Loopen bij evenhoog opgetrokken deelen van het gebouw de schuine daken in elkander, zooals men over het algemeen op de 19e eeuwsche gebouwen zag, dan heeft de samenvoeging der daken met een versteklijn (kilkeeper) plaats, die niet correspondeert met de scheiding der inwendige binnenruimten.
Het is duidelijk, dat van tevoren bij de indeeling der plattegronden reeds door den ontwerper van het gebouw moet worden rekening gehouden met de bedaking, als men deze wil doen overeenstemmen met bepaalde gedeelten van de inwendige ruimte. De vorming hiervan dient dus bij het ontwerpen van den aanvang af zóó te geschieden, dat het plaatsen van afzonderlijke daken op de deelen mogelijk is. Een modern voorbeeld hiervan is Berlage's Koopmansbeurs te Amsterdam; eveneens dankt het Rijksmuseum eenigermate hieraan zijn teekenend silhouet, wellicht nog het meest van de zij- en achterkanten gezien.
Een paar voorbeelden uit schrijvers eigen werk kunnen verder toonen, hoe samenstellingen van eenvoudige zadel- (ev. lessenaar-) daken op grootere bouwwerken kunnen bijdragen tot het doen spreken van de ruimten, terwijl de hoogere plaatsing der daken een suggestie kan geven van de belangrijkheid van zekere gedeelten der gebouwen.
Bij grootere gebouwen ziet men soms op voorname ruimten, zalen e.d., de binnenzijde der daken. Hierbij dient de vormgeving zich eveneens, en nog meer in de onderdeelen, aan te passen aan de eigenaardigheden van het materiaal. Hout heeft in den regel een rechtdradige structuur, hetgeen in de vormen der bewerking, en ook in de siervormen, tot uitdrukking moet komen.
Dat een samenstelling van rechte balken sierlijk kan zijn, is te zien aan de oude molens; het wiekenstel en de dikwijls ver-uitstekende omgangen zijn hier slechts van rechte balken of latten samengesteld. Ook houten zolderingen en open kappen maken dikwijls in bijna uitsluitend rechte vormen een fraai effect.

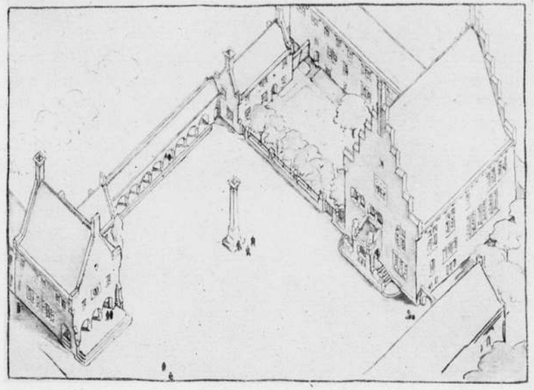

DAKVOORBEELDEN IN BOVENBEDOELDEN ZIN BIJ RAADHUISBOUW

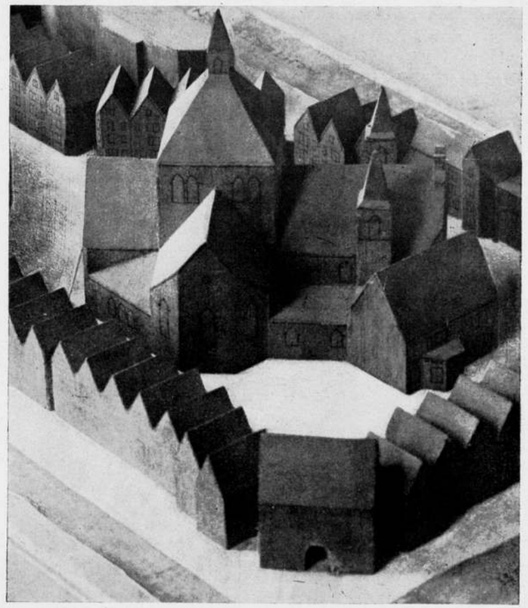

DAKVOORBEELDEN BIJ KERKBOUW

Ronde lijnen zijn bij houtwerk slechts spaarzaam toe te passen en dan nog eerder in de versiering, dan in den vorm der balken, planken of latten, die het samenstel uitmaken. En zelfs in de versiering kan door eenigszins gerekte vormen der styleering het materiaalkarakter spreken. De bovenstaande afbeelding geeft een voorstelling hiervan, die wellicht nog door anderen zou kunnen worden verbeterd.

BOEKBESPREKING.

STATICA EN STERKTELEER VOOR BOUWKUNDIGEN, door Ir. G. L. Ludolph en Ir. A. P. Potma. Deel A. Statica. Tweede omgewerkte druk. Uitgave van de N.V. Uitgevers Maatschappij Æ. E. Kluwer, Deventer.

Deze tweede uitgave van het leerboek voor de Statica en de Sterkteleer voor Bouwkundigen, dat de schrijvers in 1933 voornamelijk ten dienste van de candidaten voor het examen Bouwkundig Opzichter B.N.A. deden verschijnen, is inderdaad een omgewerkte druk. Want in deze nieuwe uitgaaf is alles, wat buiten het programma van het bovenbedoelde examen in het boek was opgenomen, en waardoor het ook voor een iets verder reikende studie geschikt was, geschrapt. Het boek heeft daardoor een zuiverder karakter gekregen, in dien zin, dat ook door de beperking van de leerstof tot die, welke een bepaalde categorie lezers voor een bepaald doel noodig heeft, de leerstof behandeld kan worden op een wijze, die voor die categorie zoo karakteristiek mogelijk is.
Want dit blijft het moeilijke vraagstuk: om hen, die over slechts weinig wiskundige scholing beschikken, de methoden van de statica en de sterkteleer bevattelijk te maken, zonder te vervallen in een behandeling, welke wetenschappelijk niet geheel verantwoord zou zijn.
Wat dit laatste betreft, voldoet het boek van de Heeren Ludolph en Potma aan strenge eischen. Toch zijn de theoretische uiteenzettingen zoo eenvoudig gehouden, dat aangenomen mag worden, dat hij, wien het ernst is dit vak te bestudeeren, het boek zal kunnen doorwerken. Vele rekenkundige voorbeelden en uitmuntende figuren verduidelijken bovendien de theoretische beschouwingen.
In verband met het programma voor het examen van Bouwkundig Opzichter gaan in dit boek de analytische en de grafische methode zusterlijk hand aan hand.
Daar dit boekje in overleg met de Commissie van Onderwijs van den B.N.A. is samengesteld, mag men gevoeglijk aannemen, dat de schrijvers het geschreven hebben in een geest, waarmede zoo gunstig mogelijk resultaat bij het deelnemen aan het examen voor Bouwkundig Opzichter voor wat betreft de Statica kan worden verwacht. Een groot aantal op dit examen opgegeven opgaven waaraan de kennis getoetst kan worden, is bovendien opgenomen.
Met belangstelling zien wij het tweede deel over de sterkteleer tegemoet.

VERKOOP EN AFLEVERING VAN METSELSTEEN, KALKZANDSTEEN, STRAATKLINKERS EN DAKPANNEN.

De Directeur van het Rijksbureau voor Bouwmaterialen maakt bekend, dat hij, daartoe gemachtigd door den Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, heeft besloten de thans van kracht zijnde ontheffing van het verbod zonder een van hem verkregen schriftelijke vergunning bouwmaterialen te verkoopen of af te leveren, mede in te trekken ten aanzien van den verkoop en de aflevering binnenslands van metselsteen, kalkzandsteen, straatklinkers en dakpannen.
Derhalve zal tot nader order de verkoop en de levering van genoemde producten ook aan hier te lande gevestigde afnemers slechts zijn toegestaan met schriftelijke vergunning van meergenoemden directeur.

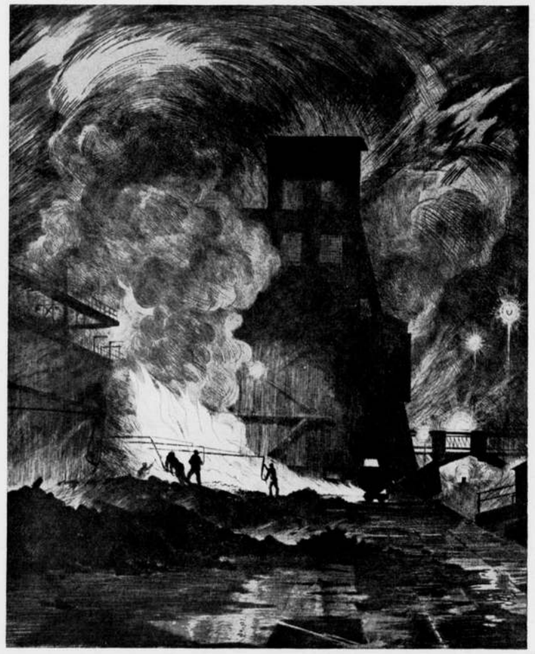

KOKEREI BEI NACHT. ETS VAN HERMANN KÄTELHÖNS

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

20 SEPTEMBER 1941 NR 38

ST. DOMINICUSKERK TE LEEUWARDEN.

ARCHITECT H. C. M. VAN BEERS.

De opdracht omvatte het bouwen van een kerk met toren en pastorie, benevens bijgebouwen zoals vergaderzalen enz.
De kerk is gebouwd aan de Harlingerstraat en nagenoeg zuiver georiënteerd d.w.z. van het Westen naar het Oosten, aan de Oostzijde bevindt zich het priesterkoor met hoofdaltaar.
Aan de linkerzijde van het priesterkoor is de sacristie, misdienaarskamer en bergplaats gebouwd. Hier bevinden zich o.a. de doopkapel en doopkamer welke in directe verbinding staat met de pastorie. Aan de rechterzijde van het priesterkoor bevinden zich de bijsacristie met de vergaderlokalen.
De volgende overwegingen hebben geleid tot het vaststellen van de hoofdafmetingen van de kerkruimte.
Een breed schip maakt een grootsche indruk bij de godsdienstplechtigheden en verzamelt een grote menigte, zonder hinder van doorzicht en geeft dus een vrije kijk op het hoofdaltaar en preekstoel.
De lengte en breedte van het kerkschip zijn volgens de vastgestelde maten gebouwd, opdat de gelovigen niet alleen vrij het hoofdaltaar kunnen zien, maar ook dat het hoofdaltaar dichter bij hen lijkt.
Om dit doel te bereiken is het kerkschip dat een lengte heeft van 31 m en een breedte van 17 m verdeeld in 7 traveën waarvan de gordelbogen en gewelven rusten op 12 kolommen (12 apostelen) dus aan beide zijden 14 tussenruimten voor de 14 staties.
De onderlinge afstand van de kolommen is 4.50 m hoh. Achter deze kolommen bevindt zich de processiegang met een breedte van 2.50 m. De hoogte van het middenschip tot de sluiting der gewelven is 17 m. Teneinde een goede verlichting te verkrijgen is voor de verlichting der kerk een lange smalle raamvorm gekozen die de inval van het daglicht zo lang mogelijk maakt.
Om de kolomhoogte duidelijk te doen spreken is een tufstenen kalf op de kapiteelhoogte in deze vensters aangebracht. De

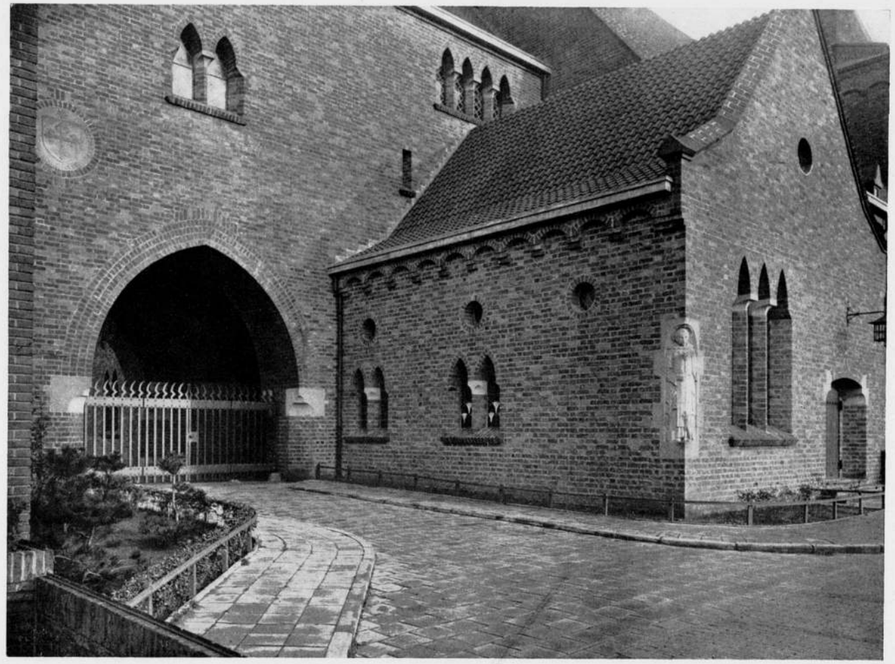

INGANG ONDER DEN TOREN

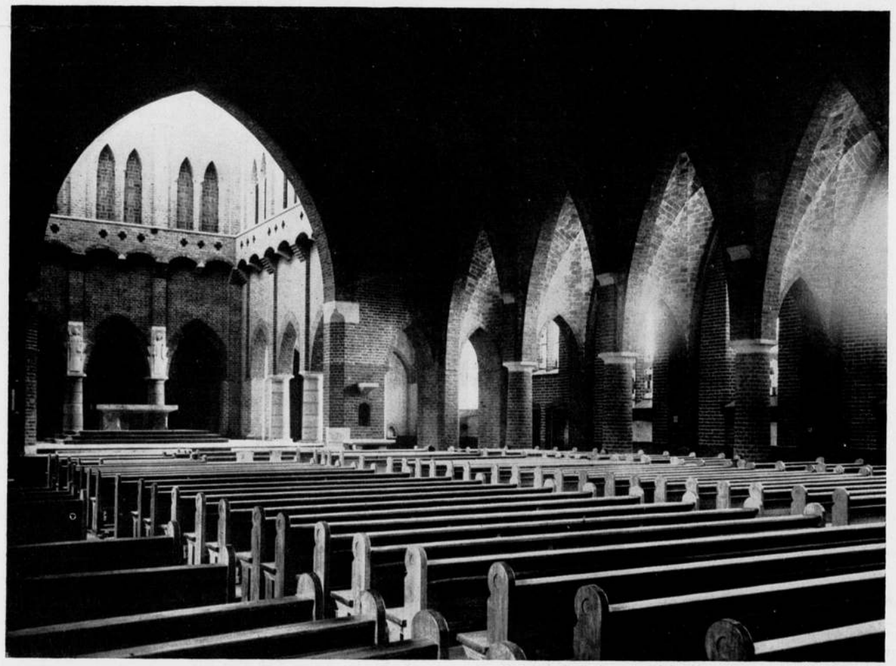

SCHIP, GEZIEN NAAR HET PRIESTERKOOR

ST. DOMINICUSKERK TE LEEUWARDEN.

ARCHITECT H. C. M. VAN BEERS

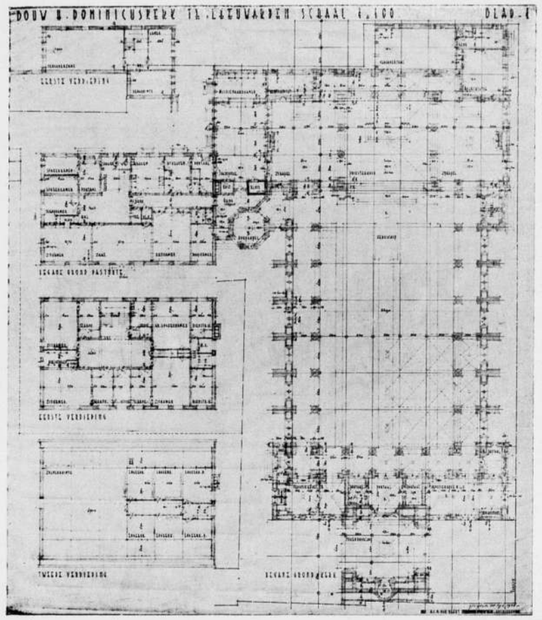

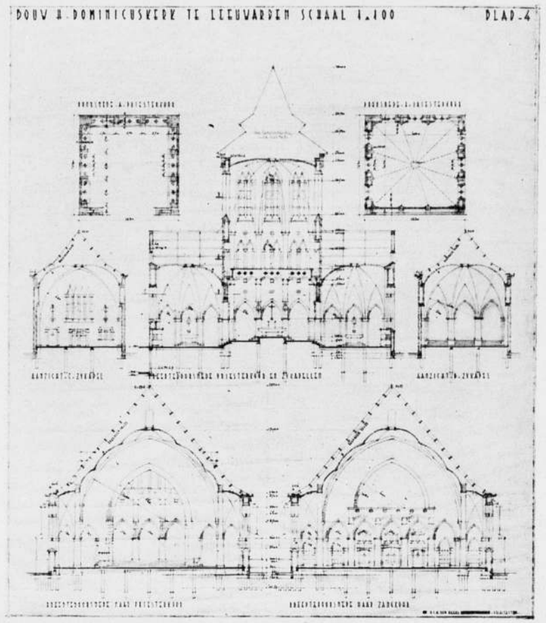

PLATTEGROND EN DOORSNEDE. SCHAAL 1 À 600

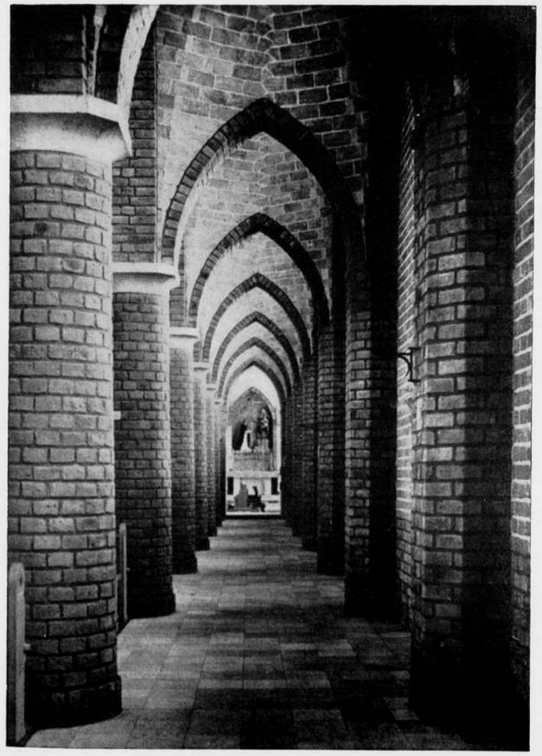

PROCESSIE-GANG NAAST HET SCHIP

ST. DOMINICUSKERK TE LEEUWARDEN.

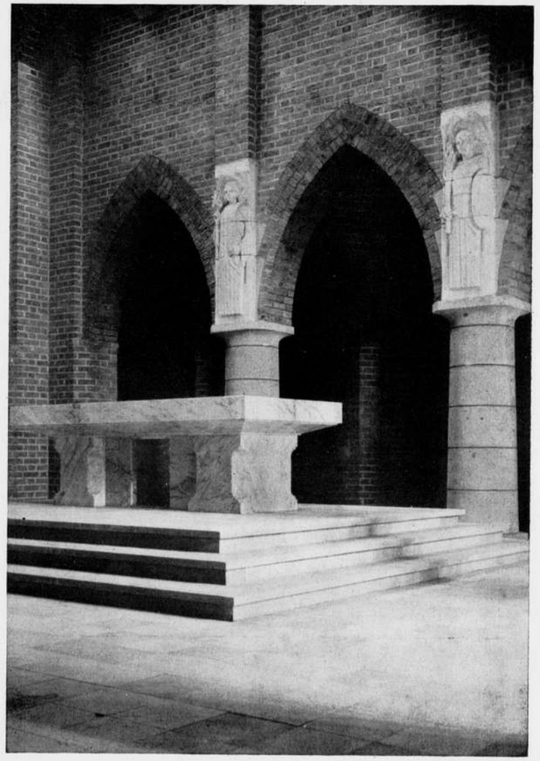

PRIESTERKOOR EN ALTAAR

ARCHITECT H. C. M. VAN BEERS

processiegang is doorgevoerd onder het zangkoor, in de meeste kerken is deze doorvoering van de processiegang onder het zangkoor weggelaten, wat zeer inconsequent is.
De afsluitmuur van het kerkschip wordt geschraagd door 4 kolommen met 5 openingen. Teneinde geen disharmonie te scheppen zijn deze kolommen gelijk aan die in het kerkschip en zijn de tussenruimten in dezelfde verhoudingen geprojecteerd.
De kerk staat met haar lengteas evenwijdig aan de straat. Voor de vorm der kerk is na rijp beraad als zijnde de meest practische en de meest volledige de Baseliekvorm gekozen en als voorbeeld dienden de kerken met breed middenschip zoals die te Alby en Carcassone.
Daar de baselieken zich onderscheiden door een voorhal als vrije ruimte, door hoge muren omgeven, meenden wij symbolisch te blijven door de torenruimte als voorhof te gebruiken (afmetingen 10 x 10 m, hoogte toren 65 m) en onder deze toren de hoofdingang te projecteren als tweede voorhal (nartex).
De totale lengte van kerk en toren bedraagt 62.50 m.
Aan beide zijden van de hoofdingang bevinden zich twee devotiekapellen. Die aan de straat gelegen, wordt de Mariakapel (Onze Lieve Vrouw van Leeuwarden).
In deze kapellen zijn tevens twee van de vier biechtstoelen ondergebracht, terwijl de andere biechtstoelen in de zijkapellen naast het priesterkoor zijn gebouwd.
Het priesterkoor, dat een breedte heeft van 12 m wordt door een massale triomfboog van het kerkschip gescheiden. Aan de linkerzijde van deze triomfboog bevindt zich de preekstoel, aan de rechterzijde het beeld van den H. Dominicus als patroon van de parochie.
Het priesterkoor wordt geschraagd door 6 natuurstenen kolommen, boven deze kolommen is een zogenaamde galerij aangebracht om de schaal duidelijker te doen spreken.
Teneinde een goede verlichting op het priesterkoor te verkrijgen zijn de muren boven het dakvlak opgetrokken en verlichten 9 dubbele vensters met goudkleurig glas het priesterkoor.
Zowel in- als uitwendig zijn de gebouwen opgetrokken van genuanceerde, met de hand gevormde kloostermoppen, speciaal aangemaakt voor deze kerk. Een sobere toepassing van tufsteen waarborgt het rustige aspect. De kerkdaken zijn gedekt met Romaanse pannen, rood van kleur. De torens zijn afgedekt met koper zonder enige versiering. De achthoekige bekroning van de toren is daarom gekozen omdat deze klokkentoren, zowel voor het plaatsen als voor de geluiddoorgave de beste vorm is voor het plaatsen der luiklokken.

v. B.

R.K. KERK TE DREMPT. ARCHITECT H. C. M. VAN BEERS.

De in 1936 gebouwde kerk te Drempt, waarvoor een minimale bouwsom beschikbaar was, ± ƒ 35000.— alles inbegrepen, is in hoofdzaak gebouwd uit baksteen.
De kerk bevat 350 zitplaatsen.
Het interieur is van rode baksteen met paars plint, terwijl de gewelven in een helder rode kleur zijn gemetseld.

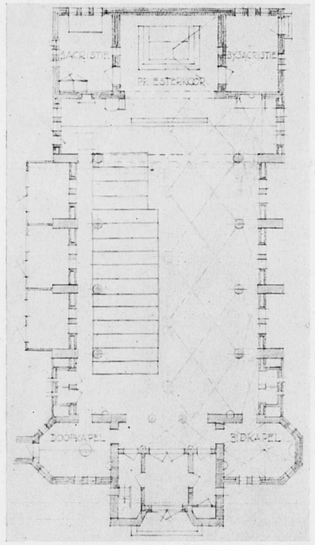

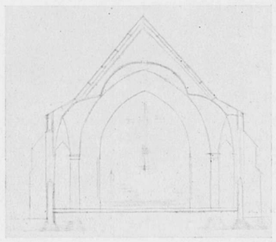

PLATTEGROND EN DOORSNEDE. SCHAAL 1 A 300

Het priesterkoor is uitgevoerd in zuiver gele baksteen.
Altaar en communiebank zijn van een lichte gepolijste marmersoort.
De daken zijn gedekt met blauwe Romaanse pannen, terwijl de toren met leien gedekt is.
Boven de ingang bevindt zich het beeld van de patroonheilige waaraan de parochie is toegewijd.

H. C. M. VAN BEERS.

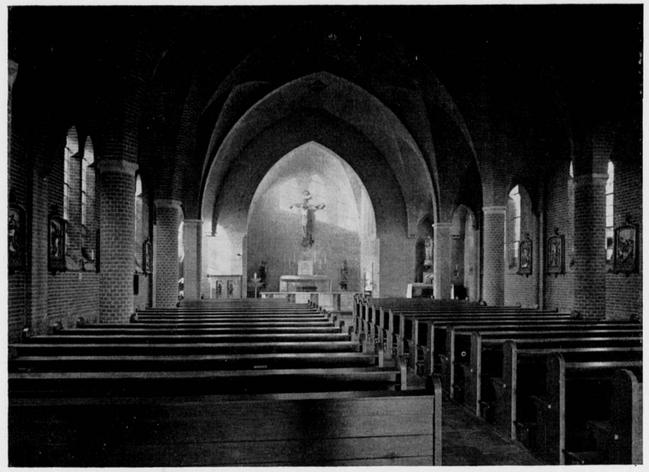

SCHIP GEZIEN NAAR PRIESTERKOOR

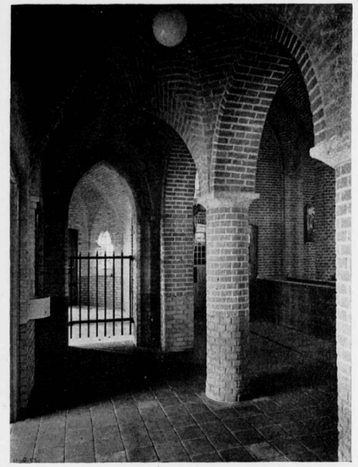

GEZICHT NAAR DOOPKAPEL

R.K. KERK TE DREMPT. ARCHITECT H. C. M. VAN BEERS

WAT WAS, IS EN KOMEN MOET.

V.

In de vorige vier artikelen zijn enkele gegevens naar voren gebracht betreffende de eischen, voortkomende uit het doel, dat men zich stelt bij het maken van een dak en uit het houtbewerkersambacht, als voornaamste betrokkene bij de uitvoering hiervan. Eischen, die eigenlijk vanzelfsprekend zijn en ook eenmaal zoo werden beschouwd, doch die langzamerhand uit het oog verloren zijn doordat de geest van het individualisme steeds meer op den voorgrond trad, ook natuurlijk bij de bouwmeesters en doordat technisch tenslotte bijna alles uitvoerbaar werd.
De ontaarding van het ambacht werd bevorderd door het intellectualisme, waarbij men op het werk der oude handwerksmeesters neerzag of dit slechts oudheidkundige waarde toeschreef, terwijl het inderdaad lessen voor ons bevatte, die wij nog dagelijks in de practijk konden brengen, b.v. betreffende de daksteilte in ons klimaat, waardoor als algemeene regel steile daken en (met ramen en glas) gesloten muren samengaan; dit in tegenstelling tot hetgeen wij in zuidelijke streken zien, waar de inheemsche flauwe daken rusten op kolommen of op muren, omgeven door open warandes.
Het voldoen aan de uit den aard der zaak voortkomende eischen bij de toepassing van daken kunnen wij ons vergemakkelijken door ons steeds rekenschap te geven, hoe men in den bloeitijd van het handwerk zou hebben gedaan. Past dit nog evenzeer voor onzen tijd, dan behoort het zeer zeker niet te worden verworpen, omdat wij „nu al zooveel verder" zijn; want op andere punten kunnen wij wel verder zijn, doch betreffende het maken van een mooi dak is onze wagen in het zand gereden en moet daar weer worden uitgetrokken.
De platte daken brachten wel een soort uitkomst (maar niet de rechte) aan hen, die met hun handen in het haar stonden om een goeden dakvorm te scheppen: overal grijnst ons nu dezelfde „oplossing" toe: een groot plat over het geheel en een paar uitsteeksels een of twee verdiepingen hooger, eveneens plat afgedekt. Het recept geldt zoowel voor groote bouwwerken als voor massawoningbouw, waarbij op de hoeken der straten een „accent" van een of twee verdiepingen extra wordt gezet.
Helaas werd hierbij ook nog de bouwtrant in de politiek betrokken, door den steun, die in het geheele land, vooral in Amsterdam, van Marxistische zijde aan de verkeerde opvattingen omtrent de moderne architectuur verleend werd. Inderdaad werkte deze met het systeem mede. Niet alleen werd met den plattenbouw een slag toegebracht naar de gehechtheid der „bourgeoisie" aan haar nationale bouwvormen, maar de plattenbouw opende pas recht de mogelijkheid voor een triumfale intocht van het „horizontalisme", waarin de aanhangers der materialistische ideeën hun evenwijdige gerichtheid met de aarde zagen uitgedrukt. Alles moest in die richting loopen, zelfs de vensterruitjes, die tot dien tijd nooit anders dan hooger dan breed waren geweest!
In de propaganda voor horizontalisme en platte daken paste ook de veel gehoorde opmerking, dat de platte bedekking nu eenmaal een practische noodzaak zou worden voor onze moderne steden. Behalve bij enkele soorten van gebouwen is in het algemeen die noodzaak nog niet gebleken. De eerste groote verbreiding der platte afdekking in den huizenbouw werd gegegeven door speculatiebouwers, die even grif de practische als de schoonheidswaarde van hun werk opofferden ten bate van de onmiddellijk te behalen verkoopswinst. Het platte dak, dat veel korter levensduur heeft dan het schuine, paste in dat streven.
Dat van practische noodzaak in onzen tijd geen sprake is, wordt wel duidelijk bewezen, doordat men b.v. in een stad als Den Haag de door eigenbouwers gestichte woningen hier plat, daar schuin bedaakt ziet. Wordt van overheidswege een schuin dak geëischt, dan blijkt dit ook volstrekt geen beletsel te zijn voor hun commercieele ondernemingen. Op beide wijzen afgedekt ziet men zoowel arbeiderswoningbouw, middenstandswoningen en z.g. heerenhuizen. De villabouw, evenals de kolonies van arbeiderswoningen vertoonen reeds nagenoeg geen platten meer, die eenige tientallen jaren geleden nog wel voorkwamen. De grootere gebouwen doen ons hetzelfde opmerken. Men ziet hotels, kantoorgebouwen, allerlei industrieele stichtingen verrijzen, hier met platte daken, daar met schuine.
Van de drie groote ziekenhuizen heeft Bronovo een steil dak, het Roode Kruis een flauw dak en dat van de gemeente een

plat. Op kerken maakt men van ouds de bij ons inheemsche dakhelling; toch bouwt men er ook met flauwhellende daken en hier en daar met platte.
Wanneer het nu mogelijk is, zooals de practijk bewezen heeft, dat in bepaalde stadswijken de voor ons land normale dakhelling zelfs door de speculatiebouwers aanvaard wordt, moet dit ook elders zooveel mogelijk worden bevorderd en erop gelet worden, dat behalve de dakhelling, ook de geheele verdere toepassing van het schuine dak geheel naar den aard geschiede. Dit moet weer een leerstof op de scholen voor bouwkunde worden, want het vereischt bedrevenheid, om het geheele complex van eischen te kunnen hanteeren en dit zoodanig te beheerschen, dat reeds bij het samenstellen der plattegronden hiermede rekening wordt gehouden. Immers dienen de daken op een gebouw in den plattegrond te rusten op de ringmuren der binnenruimten, zoodat men zich reeds bij het teekenen der plattegronden een voorstelling moet maken, hoe de bedaking zijn zal en men alsdan bij elken sprong of uitbouw van de gevels dient te overwegen, hoe dit in de dakvormen zal spreken.
Aan ons blijft de taak, in deze te hervinden wat verloren ging en onszelf de kunst van het aanbrengen van daken weer meester te maken. Daarbij zal moeten worden geëischt van elkeen die bouwen wil, dat hij zijn steentje bijdrage, om onze nieuwe steden weer door haar dakvormen het prachtig silhouet te verleenen, waardoor zoo menig oud stadsgedeelte nog altijd een levendige schoonheidswerking uitoefent.*

*) De bijgevoegde afbeelding geeft nog een illustratie van hetgeen in ons vorig nummer over de sierlijkheid welke open kappen kunnen geven, aan het eind van onze beschouwing „Wat was, is en komen moet. IV" werd gezegd.

A. J. KROPHOLLER.

„NEDERLAND BOUWT IN BAKSTEEN" IN MUSEUM BOYMANS. ARCHITECTUURTEEKENINGEN.

Het is een bekend verschijnsel dat wij min of meer minachtend op de 19e eeuw neerzien. Wij zijn opgevoed in het idee dat het een tijd van verval was, een tijd van stilstand, in elk geval een periode van onbelangrijkheid op elk gebied. Wij weten nu (en de tentoonstelling leert het overduidelijk) dat er geen tijden van stilstand kunnen zijn. Het leven stroomt door, alles wisselt, en hetgeen wij verval plegen te noemen, bevat niet alleen de werkzame resten van een voorafgaande periode, doch beteekent ook de aanloop van een nieuwe cultuurgolf.
Op de tentoonstelling bevindt zich een groot aantal teekeningen en schilderijen uit het begin der 19e eeuw, z.g. architectuurstukken, die toonen hoe de 18e eeuwsche belangstelling voor het stadsbeeld en de woning zich voortzette. Wij treffen wel geen groote namen aan, maar teekenaars en schilders als B. J. van Hove, W. J. J. Nuyen, A. Waldorp, Verheyen, J. Jelgershuis, Corn. Springer en Joh. Weissenbruch waren toch uitnemende krachten, waarvoor eerst nu de belangstelling groeit. Zij bereidden een kunst voor die op een eigen nationaal karakter aanstuurt, welke in de 2e helft der 19e eeuw werd bereikt. De twee de beeldende kunsten beheerschende stroomingen, classicisme en romantiek, spreken zich ook in de teekeningen uit. Soms treft ons de zin naar het gemoedelijke en huiselijke, doch ook de romantische idealiseering ontbreekt niet. Doch hetgeen de beide richtingen verbindt zijn de uiterst fijne detailleering van architectonische details, de vakkundigheid in de techniek en de pittige belichting, die deze teekeningen zoo aantrekkelijk maken.

R.

EEN GRACHT MET OUDE HUIZEN. SEPIA-TEEKENING DOOR WIJNAND J. J. NUYEN (1813-1839)

TRAPGEVELTJES EN DAKEN. WATERVERFTEEKENING DOOR P. G. WESTENBURG (1791-1873)

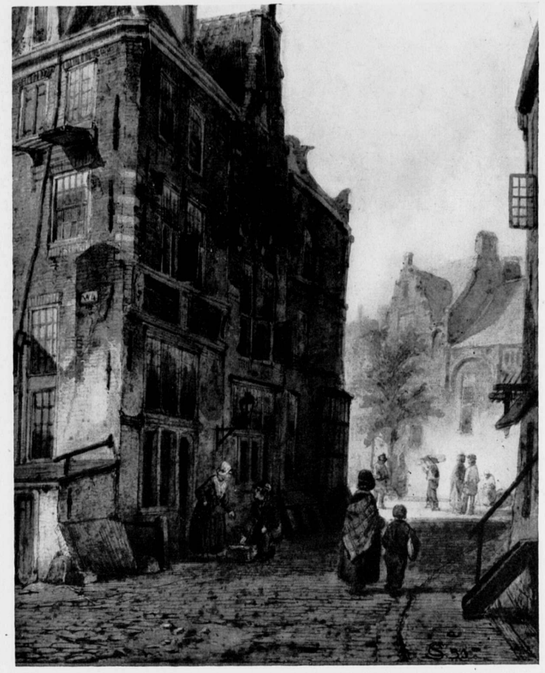

STRAATJE. WATERVERF TEEKENING DOOR C. SPRINGER (1817-1891)

PAUL LIGETI †.

Het golvenrhythme in kunst en cultuur.

Uit Boedapest bereikt ons het bericht, dat aldaar, ongeveer zestig jaren oud, onlangs is overleden de Hongaarsche architect Paul Ligeti, een van de pioniers van de nieuwe architectuur, die behalve door zijn bouwwerken, die hij voornamelijk in zijn geboorteland heeft gesticht, bekend is geworden door zijn werk op het uitgebreide gebied van de kunst- en cultuurhistorie. Hij neemt in deze wetenschap een plaats in, welke thans, nu ook de natuurwetenschap en met name de kennis van de ontwikkeling der rhythmen voornamelijk door prof. Révész te Amsterdam in schier onrustwekkenden omvang is toegenomen, nog nauwelijks te bepalen valt. Ook hier te lande heeft Ligeti eenige jaren geleden over zijn waarnemingen en zijn opvattingen voordrachten gehouden, die toen, ofschoon zij in kleinen kring ten zeerste de aandacht trokken, toch in het algemeen onvoldoende zijn gewaardeerd. Eerst thans, terugziend, kan men waarnemen, welk een ontzaglijk belangrijk werk Ligeti reeds op jeugdigen leeftijd, omstreeks 1900 is begonnen en met welke groote resultaten, voor de wetenschap in de eerste plaats, maar tevens voor geheel de menschheid, het is bekroond. Uiteraard interesseerde de jonge student zich in hooge mate voor het vraagstuk, dat in die dagen ieder, die het architectenberoep had gekozen, ter harte ging en feitelijk geheel de generatie beheerschte, namelijk, hoe het mogelijk was, dat de tweede helft van de negentiende eeuw de eerste periode in de kunstgeschiedenis is geweest, die geen eigen bouwstijl heeft gehad en welke de vereischten zijn, waaraan moet worden voldaan, om een nieuwen stijl te laten ontstaan. Op grond van uitgebreide kunsthistorische studiën, die vele jaren vergden, kwam hij er toe, de vakproblemen, die zich voordeden, te beschouwen uit een bepaalde perspectief. Ongetwijfeld was het uitgangspunt van zijn studie beïnvloed door den hoogleeraar in de litteratuurgeschiedenis Sigmund Bodnár, wiens werk over de wetten van den geestelijken vooruitgang, in 1893 verschenen, velen inspireerde, den onderzoekingstocht naar de wetten der geestelijke ontwikkeling voort te zetten. Het is de verdienste van Bodnár geweest, dat hij den sleutel van deze verschijnselen heeft gevonden. Bij een onderzoek van het nationaliteitenvraagstuk had hij geconstateerd, dat nationale en niet-nationale tijdperken elkaar afwisselen en bij de beantwoording van de vraag, waardoor deze verandering wordt veroorzaakt, richtte hij het oog op de natuurwet van het rhythme der beweging. Spencer, Tyndall en anderen hadden verkondigd, dat iedere beweging rhythmisch is, dus ook de beweging der ideeën. Ligeti nu zag inderdaad in de ontwikkeling van de beeldende kunsten een zeer diep gaande wetmatigheid, hetgeen hem tot de conclusie bracht, dat hierin

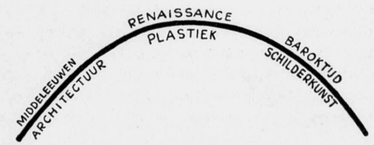

SCHEMA VAN DE KUNSTONTWIKKELING VAN ONZE CULTUUR.

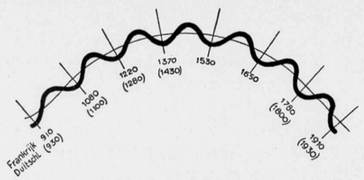

DE ZEVEN GOLVEN VAN DE WESTERSCHE CULTUUR.

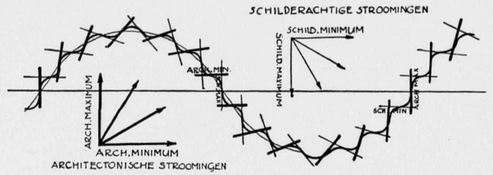

ARCHITECTONISCHE EN SCHILDERACHTIGE MAXIMA EN MINIMA.

ook wetmatigheden van de geschiedenis verborgen moesten zijn. Gedurende den wereldoorlog 1914—1918 heeft hij uitgebreid materiaal verzameld, om deze intuïtief-inductieve waarneming deductief te fundeeren. De jaren na den oorlog besteedde hij, om de samenhangen, die hij had geconstateerd te verifieeren op alle gebieden der culturen. Zoo ontstond zijn levenswerk, dat gewijd is aan de vaststelling van een ontwikkelingswet der cultuur en onder den titel „Der Weg aus dem Chaos; eine Deutung des Weltgeschehens aus dem Rhythmus der Kunstentwicklung" eerst bij de Athenaeum Verlags- und Druckerei A-G. te Boedapest in het Hongaarsch in 1926 is verschenen en later in verschillende talen is herdrukt; een Nederlandsche editie zal vermoedelijk binnenkort het licht zien.

Het essentieele van zijn theorie is, dat de drie beeldende kunsten niet als paralelle cultuurverschijnselen mogen worden beschouwd, maar dat zij in zekeren zin aan elkaar tegengesteld zijn. Wanneer de eene bloeit, zijn de beide andere in verval of worden in de richting van de domineerende kunst verbogen en raken met hun wezen in conflict. Zoo is de tijd van het begin van onze jaartelling tot heden te verdeelen in drie perioden: de middeleeuwen, die door de architectuur zijn beheerscht, de Renaissance, die voornamelijk plastisch was en de latere tijd, waarin de schilderkunst domineerde. De weg van de culturen — te vergelijken met een boog — blijkt bij onderzoek te verdeelen in drie deelen, wegens hun rhythmische opeenvolging golven genoemd, die elk architectonisch beginnen, schilderachtig eindigen en in hun culminatie plastische kenmerken vertoonen. Daarom geeft Ligeti de voorkeur aan een verdeeling van de kunstgeschiedenis in golven in plaats van in stijlen. Hij acht deze verdeeling organischer, vooral, wanneer men de kunst beschouwt in verband met de algemeene cultuurgeschiedenis. Want de kenmerken van de kunsten afzonderlijk blijken verband te houden met beslissende factoren van het cultuurleven: massa en individu, wet en toeval, orde en vrijheid, waarbij architectuur met massa, wet en orde, schilderkunst met individu, toeval en vrijheid verwant blijkt. Het golvenrhythme der kunsten wijst derhalve op een soortgelijk rhythme van geheel het cultuurleven. Wanneer men zijn werk thans herleest, blijkt het een scherpe analyse te bevatten van het tijdperk, dat nu ten einde is, maar tegelijk een merkwaardig juist gebleken profetie van de ontwikkeling, die na de individualistische schilderachtige periode zou volgen. De weg naar een synthese van het collectieve en het individueele, van het subjectieve en het objectieve leidt steeds over het architectonische tijdperk van de strenge orde. Zoodra deze is gevestigd, komt de tijd, om er de vrijheid aan toe te voegen — de tijd van de plastiek, van het bereiken, die telkens het hoogtepunt is van de cultuurontwikkeling. Daarna ontaardt de vrijheid in ongebondenheid, tot de chaos ontstaat, waarmede de kringloop eindigt. De Renaissance was zoo'n hoogtepunt, een synthese van orde en vrijheid. De golfbeweging loopt steeds parallel met economische ontwikkelingen; eigenlijk is iedere kleine cultuurgolf een groote conjunctuurgolf, zelfs kan men de cultuurgolf in zekeren zin als een conjunctuurgolf beschouwen met een sober, werkzaam begin in de middeleeuwen, gezonde, bloeiende prosperiteit ten tijde van de Renaissance en met in den laatsten tijd voortdurend toenemende overproductie, die tot crisis leidt. Economische bloei heeft maatschappelijke orde en deze weer een geestelijke basis tot voorwaarde. Hiermede verschuift Ligeti het zwaartepunt feitelijk naar de eerste phase, die aan de architectuur altijd moet voorafgaan, de phase van de geestelijke conceptie, waarin de doeleinden worden bepaald, die vervolgens in de drieledige golf van architectuur, plastiek, schilderkunst haar realisatie beleven. De weg van een cultuur blijkt in het algemeen verdeeld te zijn in zeven deelen, die Ligeti polsslagen noemt, de tijdsduur van deze polsslagen, ongeveer 130 jaren, verklaart hij met de opeenvolging van vier generaties.

In tegenstelling met Spengler beschouwt Ligeti de culturen niet als geïsoleerde, van elkaar onafhankelijke structuren, maar meent, dat zij elkaar voortzetten als deelen van een nog grootere golf boven de cultuurgolven, waarmede de voornaamste stelling van Spengler zou zijn vervallen. Zoo vormen de drie Middellandsche-zee-culturen in werkelijkheid een continuum, een reusachtige culturencyclus. De culturen van den palaeolitischen tijd zijn er aan voorafgegaan, de z.g. „jagersculturen". Als derde etappe zal nu naar zijn meening de culturenreeks volgen, waarin de mensch het dier door de machine vervangt, dus een reeks machineculturen, welke echter zullen worden voorafgegaan door een abstract-muzikale cultuur. In de tegenwoordige periode neemt hij reeds integratiestroomingen waar, die op de stichting van een orde moeten uitloopen, marxisme, laat-kapitalisme en fascisme, uit welke drie componenten een resultante zal moeten ontstaan, die vrij is van hun eenzijdigheden. De drie componenten beschouwt hij als haastige pogingen, om uit het schilderachtige, onmiddellijk, met weglating van de geestelijke conceptie in het architectonische over te gaan. Ook in de nieuwe architectuur ziet hij in het ontbreken van de geestelijke conceptie het manco. Zoodra zij, na de eerste volkomen rationalistische phase tot het inzicht kwam, dat zij ook psychische waarden had te realiseeren is in haar ontwikkeling een stilstand ingetreden, een natuurlijk verschijnsel. Want de psychische indruk dient een idee en zij kan zich niet ontplooien, zoolang deze idee niet is opgehelderd. Op deze opheldering wacht de bouwkunst thans, meende Ligeti en hij voegde er aan toe, dat een gevoel van een nieuwe, groote solidariteit, boven de tegenstellingen uit de levenshouding is, die nadert; dan zal de menschheid haar weg, dien zij tot dusver onbewust heeft afgelegd, bewust voortzetten. Het gevaar schuilt vooralsnog in de spanning tusschen het slechts geleidelijk afkoelende schilderkunstige en het aanstaande, harde, straffe architectonische. Het doel moet zijn, zonder verwoesting van de civilisatie cultureel verder te gaan en daarbij den rustigen weg van Egypte te kunnen gaan en niettemin hoogten te bereiken gelijk Griekenland deed. De vrijheidsidee is mooi, haar schoonheid dwaalt nog rond in veler zenuwen en niet de bittere noodwendigheid der orde, alleen haar schoonheid kan de macht hebben, de andere idee te verdringen.

Aldus het geestelijk legaat van Paul Ligeti, een der fijnst besnaarde figuren, die ons tijdperk heeft voortgebracht.

H. BUYS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

27 SEPTEMBER 1941 NR 39

KUYL'S FUNDATIE AAN DE SCHIEKADE TE ROTTERDAM
ARCHITECT P. PICKÉ

BESCHOUWINGEN OVER HEDENDAAGSCHE NEDERLANDSCHE BOUWKUNST

DOOR DR. FRANS VERMEULEN.

Voor wie oogen heeft om te zien kan de tentoonstelling „Nederland bouwt in baksteen", in het museum Boymans te Rotterdam, een openbaring zijn. De terugblik, van het bouwen in onzen eigen tijd uit, langs de werken der 19e eeuw tot omtrent 1800 werkt verrijkend en verhelderend. Verrijkend, omdat wij hier, in vergelijkend beschouwen, de mogelijkheid vinden de kwaliteiten en het wezen van onze baksteen-architectuur te onderkennen. Verhelderend, omdat wij ten opzichte van onze hedendaagsche voortbrengselen den noodigen afstand krijgen, die voor een meer objectief oordeel noodzakelijk is. Het dient gezegd, dat de voortreffelijke schikking van deze tentoonstelling onzen terugblik en het vergelijkend beschouwen niet alleen vergemakkelijkt, maar zelfs afdwingt.

Wij komen eerst door zalen met foto's, ontwerpen en maquettes van bouwwerken uit dezen, onzen eigen tijd, om dan, allengs teruggaande — al voortgaande teruggaand in den tijd — in het eind van de 19e eeuw en tenslotte in haar, thans volkomen historische, begin te belanden. En vervolgens teruggaande, vormt zich dan de aandachtige beschouwer een beeld van wat deze bijna anderhalve eeuw Nederlandsche bouwkunst als geheel, en van wat de afzonderlijke voortbrengselen op zichzelf beteekenen. Dit beeld is, om het maar dadelijk te zeggen, in menig opzicht een blijde verrassing, in andere opzichten ook wel beschamend. Een blijde verrassing noem ik het, dat heel die zoo vaak gehoonde en vermaledijde 19e eeuw in architectonisch opzicht toch nog niet zóó alleen-maar-slecht is geweest, niet alleen maar een redelooze, vormlooze chaos. Ook hier zweeft de geest Gods over de wateren. Wij bespeuren — en dat is de waarde van deze tentoonstelling — een voortlevende, zij het ook slechts zwak en veelal verholen voortlevende, eigenlandsche traditie, die wellicht slechts wacht op het gunstige oogenblik om weer in volle kracht door te breken. Er schuilt toch in deze, onze negentiende eeuwsche bouwkunst een beginsel, iets dat niet sterft, dat de kiem bevat voor nieuwen, waarachtigen bloei. Het beschamende is eigenlijk alleen maar, dat wij dit niet hebben gezien; dat wij ons lieten verblinden en verdooven door luidruchtige leuzen en theorieën en litterarische fanfares, om valsche goden van den dag te aanbidden, terwijl wij de kleine, bescheiden waarheid miskenden.

Ongeveer een vijftien jaar geleden is er in ons land nogal wat te doen geweest over wat men toen euphemistisch „eene herleving der Bouwkunst" noemde. In die dagen verrezen de architectonische wonderwerken van de zoogeheeten „Amsterdamsche school", de land en volk verbluffende complexen van de Spaarndammer buurt en van Amsterdam-Zuid. Tegelijk, en in tegenstelling hiermede, doken leer en werken der „nieuwe zakelijkheid" op. En terwijl de aanhangers van de Amsterdamsche school, onder leiding van den joodschen architect M. De Klerk, een zwoele neo-romantiek propageerden in expressionistische schijn-architectuur, wierpen anderen zich op als volgelingen van de uit het bolsjewistische Duitschland van November 1918 overgewaaide theorie der „neue Sachlichkeit".

Rondgaande door deze tentoonstelling vraagt men zich af, wat er thans nog overblijft van dien destijds met zoo schetterende fanfares aangekondigden „nieuwen bouwstijl". Wanneer we werken van hedendaagsche „jongeren" als, om maar enkele namen te noemen, De Bever, Boeyinga, Boosten, Eschauzier, Friedhoff, hebben gezien en we komen dan voor de woningen van het Spaarndammerplantsoen, de Zaanstraat en Amsterdam-Zuid, gebouwd door De Klerk, dan overvalt ons een gevoel van verbijstering en van weerzin. Staande voor het werk van Dudok, gaat het ons, met uitzondering van een enkel vroeger schoolgebouw, al niet veel anders. En wanneer we dan de maquettes zien, die zoo bekwame architecten als De Bazel en Kromhout ontwierpen voor een stadhuis te Rotterdam, of ook de Damplannen van laatstgenoemden, dan kunnen we, eerlijk gezegd, alleen maar dankbaar zijn, dat ze niet tot uitvoering kwamen. We stellen dit met verbazing vast; en wanneer we dan ons geweten

HENRIETTEHOFJE AAN DE STADHOUDERSKADE TE AMSTERDAM
ARCHITECT M. G. TETAR VAN ELVEN

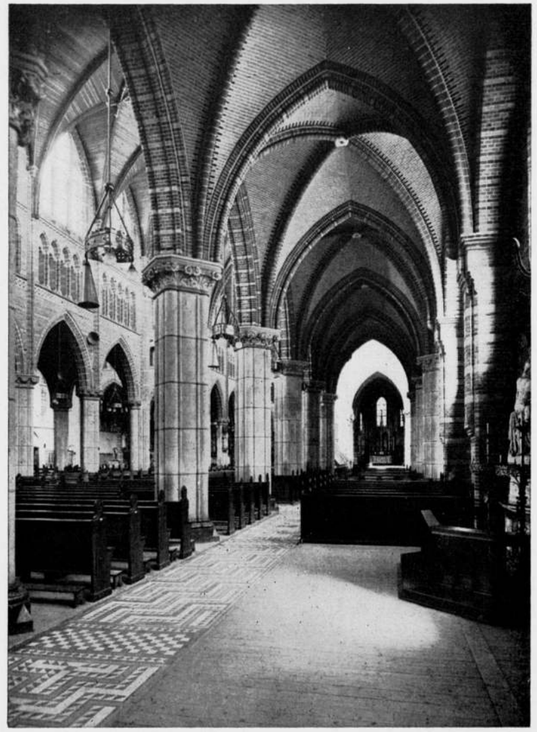

INTERIEUR ST. VITUSKERK TE HILVERSUM
ARCHITECT DR. P. J. H. CUYPERS

onderzoeken, om den grond te vinden waarop ons gevoelen berust, dan blijkt het een inzicht, dat ons bij een gang in omgekeerde richting door de Rotterdamsche expositie eerst goed bewust wordt.

Gaan wij dus den weg terug, van 1800 tot heden. Met de oudste hier door foto's en teekeningen vertegenwoordigde bouwwerken staan wij in den zoogenaamden „Empire"-stijl, den stijl van het Napoleontische Keizerrijk. De scheidingslijn, aan het begin van het tijdperk volgend op de Fransche revolutie, is juist getrokken. Het verfijnde, nobele klassicisme van den Lodewijk XVI-tijd was ondergegaan, tezamen met het gildewezen en zijne vaktradities. Maar nog leefde in het nieuwe klassicisme van het Keizerrijk, met zijne Romeinsch-Egyptische modevormen, het besef van verhoudingen, van maat, getal en gewicht, dat het wezen van alle waarachtige kunst in al haar groote tijdperken is geweest. En hier moet ik ernstig verschillen met den heer Ebbinge Wubben, conservator bij het museum Boymans, in zijn inleiding tot den — overigens voortreffelijk verzorgden — catalogus, waar hij, op blz. VI, meent, dat door de vastgestelde verhoudingen van de antieke zuilenorden in de 18e eeuw de „individueele vrijheid" werd uitgeschakeld, tengevolge waarvan „onvermijdelijk een zekere verstarring en droogheid" optrad.

Integendeel: het verbreken der vaktradities, door de opheffing der gilden, bracht, met de hooggeroemde „individueele vrijheid", de toenemende individualistische verwildering der 19e eeuw, die wij hier in gesloten reeksen zoo treffend kunnen waarnemen; en alleen dank zij een voorloopig nog voortleven van de kennis der oude vakregelen en voorschriften, bleef in de bouwkunst nog eenigermate het besef „hoe het behoorde".

Deze kennis van maat, getal en gewicht was het, die ook toen nog, en tot omstreeks het midden van de 19e eeuw, aan het werk, zelfs van den eenvoudigsten dorpstimmerman of metselaar, die als vanzelf sprekende zekerheid en rust gaf, die ons, kinderen van een hyper-individualistischen tijd, met verwondering en weemoedigen naijver vervullen. Zoo, bijvoorbeeld, een der vroegst gedateerde werken dezer tentoonstelling, de St. Martinuskerk te Doesburg uit 1813. Reeds 35 jaar geleden waardeerde J. Kalf, in zijn „Katholieke kerken in Nederland", aan dit gebouw de bekoring, die uitgaat van een placide gemoed. Dat was voor dien tijd al vrij veel gezegd. Wij zien, hoe een volkomen onbekend bouwmeester hier in allen eenvoud een kerkgebouw schiep, dat door de simpele maar zuivere plaatsing en verhouding zijner hoofdvormen, vooral ook door die van de vensters in de muurvlakken, door het innerlijke mathematische verband tusschen ingang, venster daarboven, kroonlijst en torenmassa een monumentaliteit en rustig-voorname houding kreeg, die menig bekend architect van onze dagen slechts kan benijden. Of we zien een nog eenvoudiger gebouw, als het „Huis te Kinderdijk" aan den Kinderdijk te Alblasserdam. Waarin ligt het geheim der verbluffende voornaamheid en verzekerdheid van zulk een doodeenvoudig woonhuis anders, dan in de gaafheid van zijn verhoudingen, in de rustige stelligheid van de grootte en de plaats van deur en vensters, in de pittige vormen van omlijstingen en consoles, die in al hun conventionaliteit zoo oneindig meer geest en sappigheid vertoonen dan de moeizame en armetierige bedenksels van het bloedarme „constructivisme" onzer dagen. Hetzelfde kan men zeggen van nog vele andere bouwwerken uit diezelfde periode, en we bedoelen daarmede nog niet eens de dikwijls bewonderenswaardige scheppingen van toenmalige vooraanstaande bouwmeesters als de sinds ongeveer 1770 te Rotterdam gevestigde Italiaan Giudici (waarom vermeldt de catalogus onder de literatuur over dezen meester op blz. 29 niet de uitstekende monografie, die de Rotterdamsche architect J. Verheul Dzn. enkele jaren geleden aan hem heeft gewijd?), als Jan de Greef (1784—1834), of Pieter Pické, wiens Stichting Kuyl's Fundatie aan de Schiekade te Rotterdam, van 1814, een der bekoorlijkste voorbeelden van Empire-architectuur hier te lande mag heeten. Neen, ook eenvoudige woonhuizen, als die met de sierlijke halsgevels te Kampen (catalogus nrs. 63 en 64), robuuste pakhuizen als aan den Zuidvliet te Leeuwarden (nrs. 65 en 66), vertoonen alle dezelfde kwaliteiten, om van zoo statige patriciërshuizen als dat aan de Nieuwestad 49 te Leeuwarden, of Lange Noordstraat 39 te Middelburg, in 1825 gebouwd voor Jhr. Mr. van Reigersberg Versluys, nog te zwijgen. (Bij dit laatste had de litteratuur in den catalogus op blz. 8 nog het verdienstelijke werk van Dr. W. Unger, Oude huizen te Middelburg, dienen te vermelden.)

In al deze werken treft ons de volkomen pretentielooze waardigheid, berustend op de zekerheid der fijn afgewogen verhoudingen. Alleen de juiste en gelijkmatige verdeeling der openingen in het muurvlak, de in lange traditie gekweekte adel der vormentaal in profileeringen en siermotieven, de vakkundige verwerking van het baksteenmateriaal, schenken aan zulke bouwwerken de krachtige, ongedwongen houding, die onze waardeering afdwingt. Inderdaad, hier is „zakelijkheid". Geen nieuwe zakelijkheid — waarin het nieuwe niet zakelijk en het zakelijke niet nieuw is —, maar doodgewone, eerlijke zakelijkheid, die zich niet bepaalt tot het nood-zakelijke minimum van de statisch berekende dwarsdoorsnede; die, integendeel, ook in de uitdrukking van innerlijke waarden, als veilige omslotenheid, gedegen, weloverwogen doelmatigheid, te belichamen momenten van een bouwprogram ziet. Deze opvatting van den bouwenden arbeid is het, die de architectuur nog tot tegen het midden van de 19e eeuw beheerscht en in het goede spoor houdt. Hiervan getuigen zoowel de werken van een Adriaan Noordendorp en van een Tieleman Franciscus Suys (1783—1861), als van een Thomas Romein (1811—1881), stadsarchitect van Leeuwarden, wiens in 1846—1852 gebouwde Paleis van Justitie aldaar, ondanks zekere academische droogheid, nog altijd de ingetogen voornaamheid en de eerbiedwekkende breedheid van gebaar en allure bezit, die voortkomen uit den deugdelijken bodem van vaktraditie en bouwkultuur.

Maar dan zien we het snel achteruitgaan. In de werken van een Outshoorn (1810—1875), den bouwmeester van het voormalige Paleis voor Volksvlijt, van het Amstelhotel te Amsterdam en van „de Witte societeit" te 's-Gravenhage, uit de jaren 1860–1870, leeft nog iets van de oude evenwichtigheid, maar er komt toch al een teveel aan pronkend vertoon van stijlkennis, een te weinig aan voorname rust, zooals men die in een zoo voornaam hotel zich wenschen zou, een gemis ook aan afgewogen verhoudingen. Ook A. C. Bleys (1842—1912) deed met zijn in 1885—1887 gebouwde St. Nicolaaskerk binnen de veste, te Amsterdam, nog een gelukkigen worp. Ieder bezoeker van Amsterdam wordt onmiddellijk bij het verlaten van het Centraalstation geboeid door het in de sfeer der Amstelstad zoo wonderwel passende schilderachtig-barokke silhouet dezer koepelkerk. Maar ook hier het teveel en het te weinig, dat geheel onze architectuur van de tweede helft der 19e eeuw gaat ontredderen. Vooral bij de toenemend individualistisch-romantische wending naar Renaissance en Gothiek werkt het loslaten der vaktradities van maat en getal verwilderend. De schilderachtig decoratieve vormen dier stijlen worden toegepast in verhoudingen en hoeveelheden, die elken innerlijken samenhang met het bouwwerk missen, en ook dit moet in zijn massa-verdeeling de juiste evenmaat ontberen. Om dit in te zien, is het voldoende het in Nederlandschen Renaissancestijl opgetrokken raadhuis van Nieuwer-Amstel (thans Oud-archief van Amsterdam) te vergelijken met een echt renaissance-raadhuis als dat te Bolsward, dat kennelijk den architect heeft geïnspireerd. We ervaren dan hoe dit laatste, ondanks grooter rijkdom aan sierende motieven en levendiger plastische behandeling, toch, door zijne groote verhoudingen, door de bindende werking van den middenrisaliet o.a., veel rustiger en tevens pittiger aandoet, dan de moderne naneef. Individualistische verwildering is het hoofd, waaronder men vrijwel alles wat dan gebouwd wordt kan boeken.

De Rotterdammer J. Verheul Dzn. maakt met zijn Schouwburg (1884—1887) een gelukkige, maar eenzame uitzondering. Vrijwel niemand ontkomt aan de ontredderende werking van eigengereide, verstandelijke bedenksels. Zeker niet de woeste renaissancist J. Springer, evenmin C. H. Peters, maar ook niet Dr. P. J. H. Cuypers, al was hij misschien de begaafdste van zijn tijd en al is zijn Rijksmuseum te Amsterdam een van de verdienstelijkste bouwwerken, die in de jaren rond 1880 zijn verrezen. De tragiek van een architectenfiguur als Cuypers is, dat zij niet kon gedijen in een zoo ontbonden maatschappelijken bodem als dien

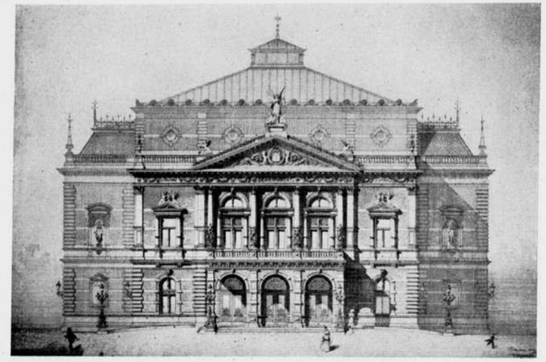

SCHOUWBURG TE ROTTERDAM. ARCHITECT J. VERHEUL DZN.

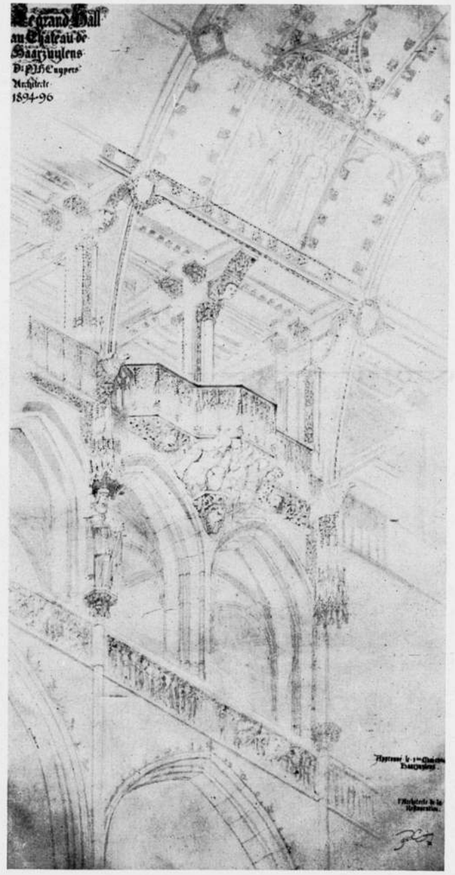

TEEKENING VOOR DE HAL IN HET KASTEEL HAARZUIJLENS
ARCHITECT DR. P. J. H. CUYPERS

van het laatst der 19e en het begin der 20ste eeuw. En juist zijn vermaarde rationalistische theorieën omtrent constructieve eerlijkheid zijn, evenals die van zijn meester Viollet-le-Duc, in wezen niet anders dan uitingen van den materialistischen tijd, waarin zij ontstonden. Juist hierin staat Berlage op de schouders van Cuypers. Hij heeft dus wat verder in het Beloofde land gezien, maar bereiken mocht ook hij dit niet. Dit wordt ons nu langzamerhand in zijn met goede bedoelingen overladen, maar perslot toch al te onevenwichtig cerebrale werk wel duidelijk. En op andere wijze dient hetzelfde te gelden voor den fantastischen individualist Kromhout. Deze was ongetwijfeld een bijna geniaalvirtuoos teekenaar. Zijn ontwerp-schetsen voor een Rotterdamsch raadhuis zijn als Oostersche droomen, als illustraties voor Duizend en één nacht. Maar als het dan gaat om de verwezenlijking — wij hebben het daarstraks reeds opgemerkt — dan ontbindt zich de gedroomde conceptie in een wilde en onsamenhangende opeenstapeling van grillige motieven, die als klatergoud van een bombastisch opera-décor aandoen. In zijn inleidend hoofdstuk bij den catalogus heeft de architect Ir. A. van der Steur in ander verband een woord gebruikt, dat ons onwillekeurig op de lippen komt: „Kitsch". Zeker echter is dit krasse woord op zijn plaats bij het eens zoo hooggeprezen werk van De Klerk. Ook in de inleiding tot den catalogus dezer tentoonstelling meent de heer Kraayvanger nog te moeten lofzingen: „Zijn werk is brillant, uitbundig en feestelijk, zeer plastisch en fel van kleur. De statische rust van het rationalisme is vervangen door een hevige bewogenheid, welke zich uit in de wonderlijkste plastische details van een vreemde en grillige compositie". Wij zouden, naar ik meen, een zwaar onrecht doen aan deze leerzame tentoonstelling indien wij hier niet eerlijk en onomwonden het inzicht uitspraken, dat zij ons ten opzichte van deze soort „architectuur" verschaft. Dit werk is niet „brillant" en nog veel minder „feestelijk". Het is alleen maar tuchteloos-bizar, zinlooze verkrachting van het baksteen-materiaal en aldus zoowel door-en-door on-nederlandsch als on-architectonisch.
Cuypers en Berlage waren noodig in hun tijd; zij zijn schakels in een keten van ontwikkeling onzer vaderlandsche bouwkunst. Het werk van De Klerk valt hier buiten. Hoogstens kan men ervan zeggen, dat het behoort tot een ziekteproces, dat onze Nederlandsche bouwkunst moest doormaken, om te komen tot het herstel, dat zich gelukkig onmiskenbaar aankondigt.
Ik moet dan weer zien naar een paar huizen van De Bever, een atelierwoning te Heeze, eenvoudig en landelijk; zijn huis „Chartroise" te Raamsdonksveer, goed van verhoudingen, en merkwaardig herinnerend aan achttiende eeuwsch klassicisme, maar ongewild, in aansluiting vol eigen karakter. Ik denk ook aan het werk van Eschauzier, eenige landhuizen, een huis te Breda, huizen aan de Groene Wetering te Rotterdam. Ook hier weer een aansluiten bij het Nederlandsch klassicisme van omstreeks 1800, maar levend, on-academisch, toch met een sterken zin voor innerlijke traditie, blijkend ook uit de goede verhoudingen der vensters. Dan zie ik de aardige kerkjes van Feenstra, te Arnhem, te Laag Soeren en te Heelsum, landelijk, simpel, maar aldus ook goed. Niet minder veelbelovend is Friedhoff's raadhuis te Enschedé, waarin vooral de hoofdvleugel met toren en arcade goed doorgecomponeerd zijn; alleen de verschillende venstervormen en de betreurenswaardige arkel in den zijvleugel doen afbreuk aan de totale werking. Tot de gelukkigste verschijnselen behoort ook het werk van wijlen Johan Wilhelm Hanrath (1867—1932). Merkwaardig zuiver zijn diens eenvoudige land- en woonhuizen, maar wanneer hij dan een grootsteedsch complex te bouwen krijgt als „Liefdadigheid naar Vermogen" te Amsterdam (1913) meent hij aan het karakter der stadsgrachten een imitatie van 18e eeuwsche halsgevels verschuldigd te zijn; dan verliest hij het spoor en grijpt er radicaal naast. Hier staan we voor een verschijnsel, dat wij bij de meesten van onze hedendaagsche architecten opmerken: in het kleinere steedsche en vooral landelijke werk doen zij treffend goede dingen; een grooter project kunnen zij doorgaans minder beheerschen. Ook Kropholler is het best in zijn Paschaliskerkje te 's-Gravenhage en in een raadhuis als dat te Waalwijk. Bij grootere opdrachten, als het St. Rosaklooster te Amsterdam (1927) verliest hij het evenwicht. Wellicht is dit ook het Nederlandsche van dezen tijd nog: zin voor intimiteit, ontwakende zin voor traditie, maar onvermogen een groote gemeenschaps-idee te vatten, te beleven en te belichamen.
De tragi-comedie der beruchte Amsterdamsche raadhuis-prijsvraag had dit reeds uit en terna aangetoond; deze tentoonstelling stelt het ons nog weer eens voor oogen.
Vooral echter geeft zij ons deze gelukkige zekerheid, dat in onze architecten weer het besef voor traditie, voor eigenlandsche bouwzeden, voor maat en getal, voor evenmaat is ontwaakt. Het meest opmerkelijke daarbij is wel een kennelijk geheel ongewild aansluiten bij vroeg-negentiende eeuwsche klassicistische tradities, zonder in uiterlijke stijl-imitaties te vervallen. In de kleinere opgaven valt aldus reeds een zeer goed gemiddeld peil vast te stellen. Het wachten is slechts op de grootere opgaven, dat wil zeggen op eene gemeenschap, die naar den geest vernieuwd, grooter opgaven stellen zal, waaraan zich de door haren geest mede bezielde architecten kunnen scholen.
Deze nieuwe Nederlandsche volksgemeenschap is komende. Dat zij hare bouwmeesters en hare bouwkunst vinden zal is de verblijdende belofte van de Rotterdamsche tentoonstelling.

STUDIEPRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TER GELEGENHEID VAN HET 17E LUSTRUM.

Onderwerp: Boerderij met theeschenkerij in het Amsterdamsche bosch.

De opgave van deze prijsvraag luidde als volgt:

Gevraagd wordt het ontwerp voor een veeboerderij waaraan verbonden is een theeschenkerij, in het Zuidelijk deel van het Bosch op ongeveer 6 km afstand van de stadsbebouwing. De boerderij is te voet, te paard, per fiets en per auto te bereiken. Op grond van de aantrekkelijke ligging van de boerderij in het bosch wordt er een theeschenkerij aan verbonden. De bediening en de exploitatie hiervan zullen geschieden door het gezin van den boer.
Het boerenbedrijf moet het geheel karakteriseeren.

Het ligt niet in de bedoeling een café-restaurant te stichten. Om den dorst te lesschen zal er melk, koffie, thee, limonade geschonken worden en hoogstens een biertje (verlof A); het vaderlandsche gerecht „pannekoek" zou de specialité van de boerin kunnen zijn.
Speelwerktuigen voor kinderen zullen beperkt moeten blijven tot een schommel en een wip.

Situatie.
Het terrein is op bijgaande situatieteekeningen aangegeven, evenals de hoogte van het maaiveld en van den gemiddelden waterstand. De naastliggende graasweide, groot 10 ha, behoort bij de boerderij; zij mag niet door het publiek worden betreden.
Het volgende wordt gevraagd:

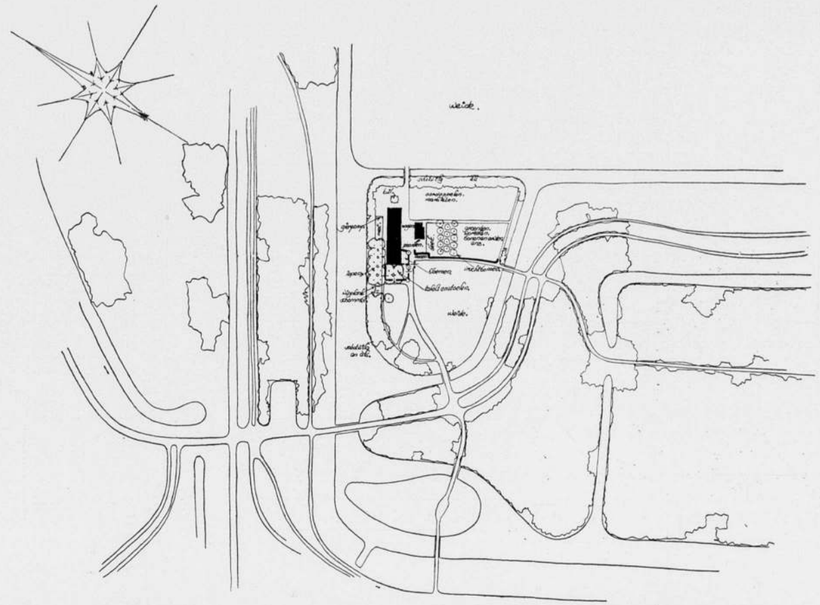

1E PRIJS: MOTTO „BOSHOF". ONTW. IR. C. WEGENER SLEESWIJK TE AMSTERDAM

A. Het woongedeelte met theeschenkerij.
1. een groote woonkeuken, geschikt om van hieruit de theeschenkerij te bedienen;
2. een „gelagkamer", welke moet voldoen aan de Drankwet, groot omstreeks 40 m²;
3. een huiskamer voor het boerengezin;
4. een klein vertrekje waar de boer zijn administratie kan voeren;
5. een slaapkamer voor de ouders;
6. twee à drie slaapkamers voor de 8 kinderen;
7. een slaapkamer voor den knecht;
8. een douchecel nabij de slaapvertrekken;
9. zitjes en eventueel een terras voor de theeschenkerij;
10. toiletten voor het publiek en voor het woonhuis;
11. een huiskelder (eventueel half verdiept).

B. Het bedrijfsgedeelte.
1. een stal voor 33 stuks vee (27 koeien, 1 stier en 5 stuks jong vee);
2. een ziekenstal voor 2 stuks vee;
Te rekenen op ijzeren stalrepels; in de stallen automatische drinkbakjes op de bronwaterleiding aan te sluiten (één bakje voor 2 koeien). Tochtvrije ventilatie dient verzekerd te worden en de stalmuren moeten voldoen aan isothermische eischen.
3. een melkkoelkamer met koelbak;
4. een stal voor 2 paarden;
5. een bergplaats voor wagens en landbouwwerktuigen, groot omstreeks 60 m²;
6. een toilet met handwaschbak, verbonden aan den stal;
7. een waschplaats en kookplaats voor veevoeder, in samenhang met stallen en woning;
8. een bergplaats voor veevoeder;
9. een pompkamertje voor de bronwaterinrichting (met persketeltje) ongeveer 4 m²;
10. een hooihuis voor den opslag van 75.000 kg hooi (dus geen hooiberg), inhoud ongeveer 500 m³;
11. een silo voor het kuilen van gras, 6 m middellijn, 3 m hoog; deze kan ook gedeeltelijk in den grond verzonken zijn. Boven den hoogsten waterstand een afvoer van vocht naar een nabijgelegen sloot;
12. een mengmestkelder, minimum inhoud 200 m³. Hierop moet een pomp worden aangesloten, waaronder een gierwagen kan worden gereden;
13. een open bewaarplaats voor oud ligstroo en niet-vloeibare meststoffen, in de nabijheid van den stal;
14. een ruimte voor pluimvee.

Op het terrein moeten een boomgaard en een moestuin een plaats vinden, op het erf de genoemde speelwerktuigen, eenige fietsrekken en voor ruiters eenige voerbakken en ringen om de paarden aan te binden. Parkeergelegenheid voor auto's wordt buiten het terrein van de boerderij gevonden (zie situatie).

Rapport van de jury.
Deze studieprijsvraag mag ongetwijfeld voor het jubileerende Genootschap een groot succes worden genoemd. De jury werd voor de taak gesteld, niet minder dan 210 plannen te beoordeelen. Voorwaar een rijstebrijberg, die echter over het algemeen met smaak werd geconsumeerd.
Reeds bij de eerste vluchtige kennismaking bleek, dat er met veel ambitie en toewijding door de inzenders is gewerkt aan een opgave die — door haar speciaal karakter — zeker niet eenvoudig genoemd mag worden. Het gaat hierbij toch om een opgave, waarvan de mededinger het begrip niet slechts kan vormen door critisch kennis te nemen van eenige publicaties over dit onderwerp uit de vakliteratuur, er wordt méér verlangd! Hij dient zich een duidelijk beeld te vormen van een weidebedrijf door „den boer op te gaan", zijn oogen den kost geven en den boer aan het praten zien te krijgen. Realiseert hij zich dan eenigszins den omvang en de beteekenis van een bedrijf, zooals dit in het programma is bedoeld, dan zal hij, mits architectonisch voldoende onderlegd, een aannemelijke oplossing aan het vraagstuk kunnen geven. Vele inzenders hebben er — zoo gezien — stukken naast geschoten. Het gaat hier toch om een weidebedrijf van middelmatige beteekenis, waarop een hardwerkend gezin zich

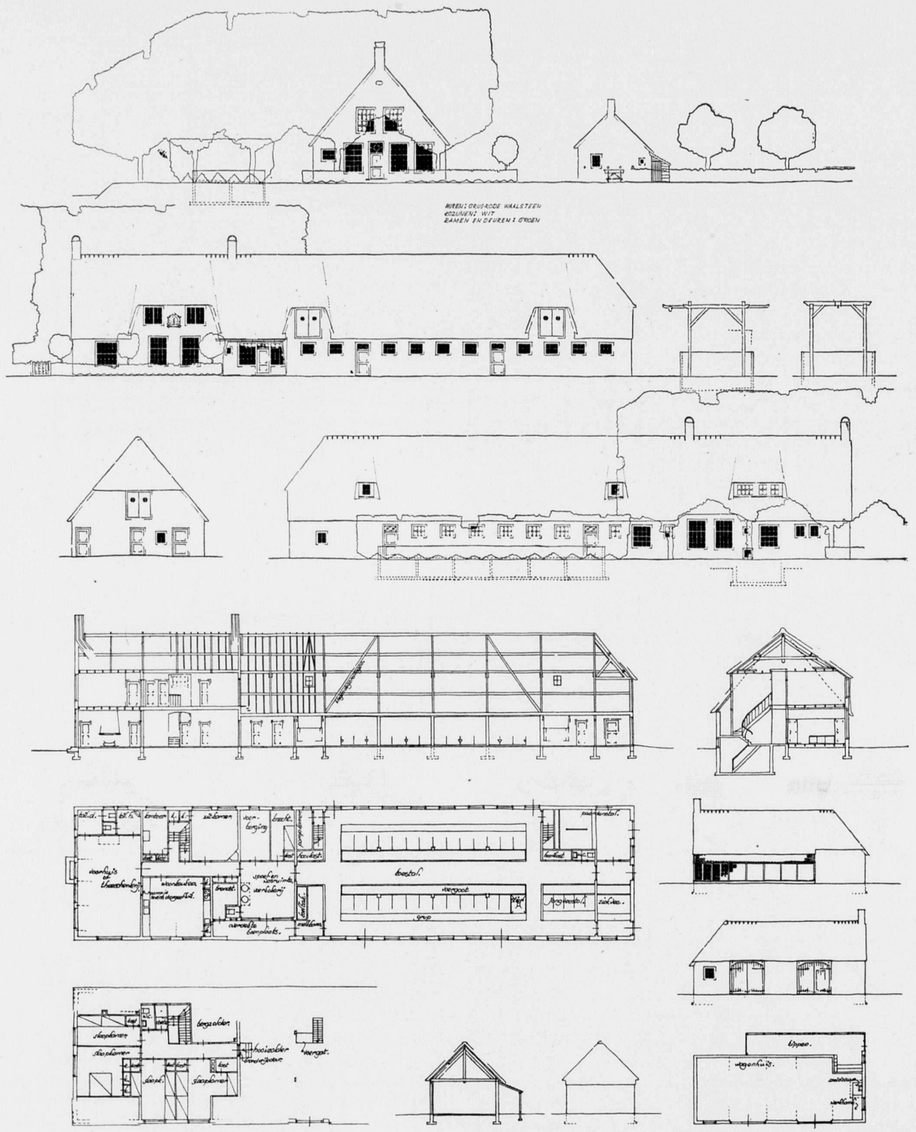

STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH
1E PRIJS: MOTTO „BOSHOF". ONTW. IR. C. WEGENER SLEESWIJK TE AMSTERDAM. SCHAAL 1 A 400

een behoorlijk bestaan kan verwerven. Op deze boerenplaats zal zeker geen heereboer zetelen! De boer, die zich hier zal vestigen, heeft eelt aan zijn knuisten en hoort zeker niet thuis in een middenstandsvillatje of in een heerenhuis.
Het boerengezin leeft dicht bij den koestal en de waschplaats. Het huist in de ruime woonkeuken, van waaruit erf, stal en waschplaats en — voor dit geval — ook de gelagkamer gemakkelijk bereikbaar moeten zijn. Dat een inzender ertoe kwam, de woning als bovenwoning te projecteeren, toont, dat bij hem een volkomen gebrek aan inzicht in dit bedrijf aanwezig was.
De theeschenkerij en haar samenhang met het boerenbedrijf heeft velen ontwerpers parten gespeeld. Velen deden de gelagkamer en annexen uitgroeien tot een etablissement, dat eerder bij een sportveldencomplex of een golflink op zijn plaats zou zijn dan in een boerenhoeve, die — zooals het programma het toch nadrukkelijk stelt — het karakter van het geheel moet blijven beheerschen.
Dit karakter zal — zooals de Nederlandsche boerenhofstede toch historisch is gegroeid — bepaald worden door soberheid en klaarheid in structuur en massawerking. Juist deze doen de Nederlandsche boerenplaats zoo prachtig vergroeid zijn in de grootheid van het wijde landschap. Men moet hierbij bedenken, dat de historisch gegroeide hoofdtypen van de hofsteden in ons land nog altijd volkomen bruikbaar zijn gebleven. De moderne eischen laten zich hierin zonder bezwaar verwerkelijken, zij het dan ook, dat het Friesche en Westfriesche, en vooral het Zuidhollandsche

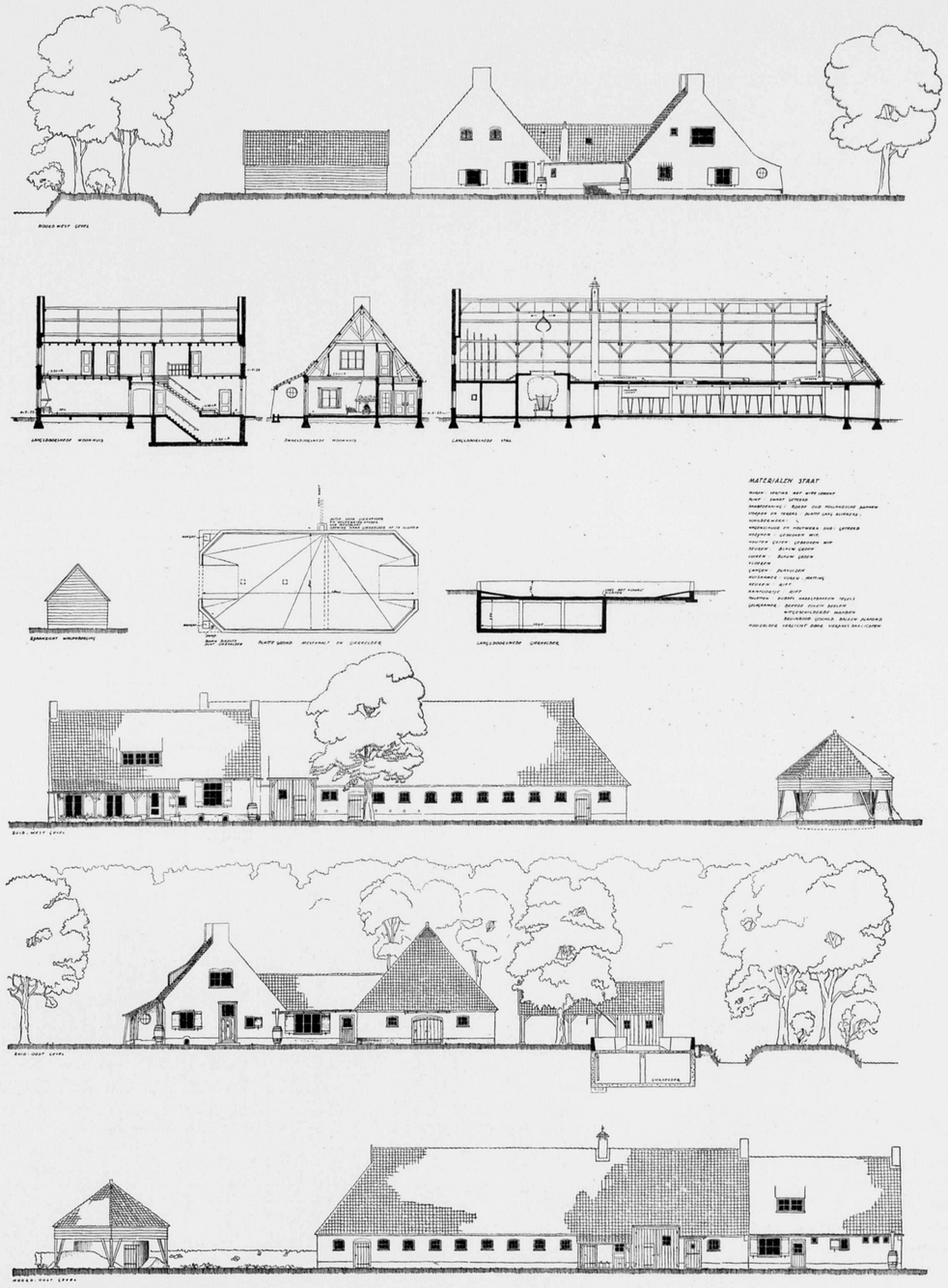

STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH
2E PRIJS: MOTTO „EILAND", ONTW. IR. G. TREEP TE BUSSUM. SCHAAL 1 A 400

(Saksische) type zich hiertoe het beste leenen. Dat b.v. het toevoegen van een voergang, welke bij vele oudere Westfriesche hofsteden ontbreekt, slechts het reserveeren van een ruimer breedteprofiel van de stalstrook beteekent, doet aan de waardeering van dit hoofdtype weinig toe of af. Het Zuidhollandsche (Saksische) type heeft met zijn dubbelrijige vee-opstelling nog dit groote voordeel, dat het beknopt en overzichtelijk is en de beste mogelijkheden in zich draagt om aan de moderne eischen

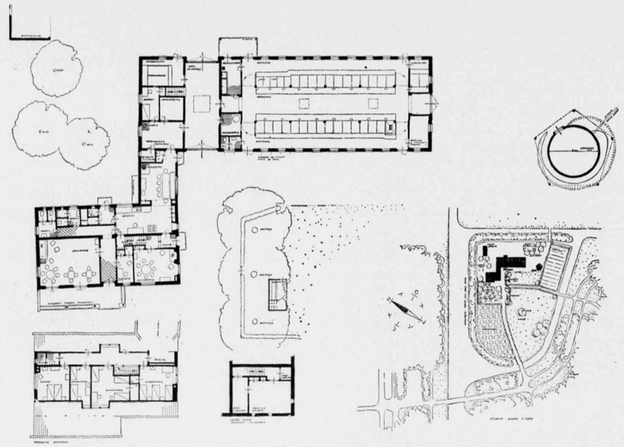

2e PRIJS: MOTTO „EILAND". ONTW. IR. G. TREEP TE BUSSUM. SCHAAL 1 À 600

van stalventilatie en stalhygiëne tegemoet te komen. Hiermede wordt niet gezegd, dat de jury zich door een bijzondere voorkeur voor een bepaald type heeft laten leiden. Zij is echter doordrongen van het feit, dat juist in de agrarische bouwkunst het traditioneele element altijd van diepgaande beteekenis is geweest. Deze prijsvraag bood evenwel kansen voor nieuwe perspectieven! De jury heeft zich dan ook geheel onbevangen en onbevooroordeeld tegenover dit vraagstuk geplaatst. Nieuwe mogelijkheden heeft de prijsvraag echter niet opgeleverd.

Wel zijn er eenige inzenders, die pogingen daartoe hebben ondernomen, doch zij zijn niet tot een wezenlijke, bruikbare oplossing — welke van algemeene practische toepassing zou kunnen zijn — gekomen. In dit verband verdient het ontwerp onder motto WEMEME, waarin de ontwerper getracht heeft, het vee cirkelvormig in een ronden stal op te stellen, de aandacht. Doch in al zijn consequenties is de ontwerper er niet in geslaagd, de vermeende voordeelen ten opzichte van de nadeelen te doen domineeren, integendeel.

Een beknopte, eenvoudige opzet van het plan is ook om financieele redenen dringend noodzakelijk, daar een bedrijf als dit anders niet loonend zou zijn. Dit leidt er te meer toe, alle gecompliceerdheid in structuur en wijdloopigheid in opzet te vermijden. Vele ontwerpers hebben dit niet juist aangevoeld en lieten zich verleiden tot te grootsch opgezette plannen, die vaak weer een zeer bewogen structuur en massawerking en dus hooge bouwkosten met zich medebrengen. Interessant is in dit opzicht een overzicht van de globale inhoud van eenige plannen (boven het maaiveld gerekend): Boshof 3850 m³, Eiland (5) 5882 m³, En bloc 3604 m³.

Ook bleken het erf, de indeeling daarvan en de situeering van de gebouwen daarop voor velen van een moeilijke materie. Het beschikbare terrein met de daarop aansluitende toegangen (bruggen) was inderdaad geen eenvoudig gegeven. Toch maakte men zich er in vele gevallen met een Jantje van Leiden af. Het erf en het gebruik ervan zijn mede bepalend voor het geheele plan, zoodat het niet denkbaar is, een goed plan zonder een bruikbaar, logisch ingedeeld erf te ontwerpen.

Het verkeer over het erf is door weinigen ernstig onder het oog gezien. Daar moet toch een goed contact zijn tusschen weide, hooiberging en stal; tusschen melkplaats, stal en melkkoelkamer; tusschen openbaren rijweg, woning, wagenhuis en — voor den afvoer van de melk — de melkkoelkamer. Juist dit vervoer van weide of stal naar de melkkoelkamer en anderzijds de afvoer met den melkwagen of de melkauto zijn van groot belang. Onnoodig gesleep met de melkbussen moet vermeden worden.

Van de facultatieve ligging van het bruggetje, dat erf en weide verbindt (op de situatieteekening gestippeld aangegeven), is door de meesten geen gebruik gemaakt. Voor vele inzenders leidde dit tot een gewrongen indeeling van het erf.

Verder is door uiterst weinigen het gegeven van het erf en het daarom liggende terrein in zijn ruimtelijkheid aangevoeld. De overgelegde situatie van dit stukje van het Amsterdamsche bosch legt nadrukkelijk het accent op de ruimtelijke werking, welke in de toekomst daar ter plaatse wordt verwacht.

De synthetische visie van den ontwerper op het geheel ligt toch in de oplossing van dit vraagstuk besloten. Juist dit samenvattend denken, waarin de ruimte tegelijk klaar geordend en strak gebonden — naar functie en maat — in de gedachte een totaal beeld aanneemt, wordt hiervoor verlangd. Bij weinigen rees dit beeld voor oogen, de meesten zagen door de boomen het bosch niet meer.

Het gaat er hierbij om, te komen tot een ruimteordening van het beschikbare terrein, waarbij de elementen zoowel ruimtelijk als functionneel in redelijke verhouding tot elkaar staan en goed organisch verbonden zijn met boerderij en erf. Dit alles met inachtneming van de heerschende windrichtingen en oriëntatie ten opzichte van den zonnestand, waarbij o.m. de beplanting van de omgeving van belang is. Zoo moet hierbij onder het oog worden gezien het projecteeren van een windsingel en een doelmatige hegbeplanting.

Over één punt van het programma nog een opmerking.

De naam „hooihuis" schijnt in zijn bedoelde beteekenis door de meesten niet te zijn begrepen. Dit komt blijkbaar voort uit de omstandigheid, dat het hooihuis een vorm van hooiberging is van meer regionaal karakter, die vooral in het Z.-Oostelijk deel van Noord-Holland en de naaste omgeving van Amsterdam voorkomt. De wijze van berging hangt samen met de kwaliteit en de soort hooi zooals deze plaatselijk wordt aangetroffen.

De jury heeft tenslotte gemeend de vorm van hooiberging zooals deze in het programma was aangeduid, niet sterk bij de beoordeeling te moeten laten wegen, zij heeft het vraagstuk der hooiberging in het project dus alleen maar op de algemeene kwaliteiten daarvan beoordeeld.

Alvorens tot de beschrijving der projecten over te gaan dient een woord van dank te worden gericht aan den heer Ir. L. de Vries, Rijksveeteeltconsulent te Alkmaar, die bereid gevonden werd de jury van voorlichting te dienen in de meer speciaal landbouwtechnische vraagstukken zooals die zich bij de beoordeeling voordeden.

(Wordt vervolgd.)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

4 OCTOBER 1941 NR 40

WAT WAS, IS EN KOMEN MOET.

DOOR A. J. KROPHOLLER.

VI.

Wij zijn een vrijheidlievend volk. Maar waarom zouden wij ons desondanks niet de noodige zelftucht kunnen opleggen tot het beteugelen van het individualisme in de bouwkunst, die vrucht van al te ver doorgetrokken vrijheidszin? Het zou ons in onze blijvende kunstuitingen wat voorzichtiger maken met willekeurige bedenksels en ons opnieuw aandacht kunnen doen schenken aan de werkwijzen en bouwvormen, die uit de ambachten zelf voortkomen. Onder deze heeft het houtbewerkersambacht voor onze bouwkunst altijd een zeer voorname plaats ingenomen, weshalve wij hieraan reeds de eerste beschouwingen wijdden.

De beteekenis van het houtwerk voor onze bouwkunst kan nauwelijks hoog genoeg worden aangeslagen. Niet alleen al onze bedakingen en een groot aantal geheel houten huizen, maar ook verder zijn in onzen baksteenbouw sedert onheuglijke tijden van houtwerk een groot aantal onderdeelen vervaardigd, zoo ook bijna al het meubilair.

Als wij dus van oeroude tijden af werkers met den baksteen zijn geweest, mag ook het houtambacht ons eigen heeten. Met onze bruinroode kleisteenen, maar evenzeer met het ivoorkleurig hout, heeft ons volk in het verre verleden onze bouwtaal aanvankelijk gestameld en deze later leeren beheerschen tot een muziek voor de geheele wereld. Hoevele vreemdelingen waren niet verrast en verrukt door onze oude steden?

Voor de bouwkunst in het algemeen is de beteekenis van het hout ook moeilijk hoog genoeg te schatten, als handzaam, door zijn levend-gegroeid-zijn tot onzen geest sprekend materiaal. Door zijn groote sterkte in één richting vond het in de langwerpige vormen van balken, planken of latten toegepast, zijn weg als bouwstof voor de tempels, zoowel als voor den gewonen huizenbouw, in alle werelddeelen.

Zelfs de monumentale steenbouw werd dikwijls tot leven gewekt door de vormen, ontleend aan het levende materiaal. Reeds bij de Egyptische tempels zien wij in steen uitgevoerd vormen, aan hout of plantenstengels ontnomen, terwijl het inwendige der Gothische kathedraal herinneringen wekt aan boomenrijen. Zeer sterk door den houtbouw beinvloed was de Grieksche tempel, zoowel in de samenstelling als in de rechtlijnigheid der onderdeelen, die beide het oorspronkelijk toegepaste hout doen herkennen, ondanks dat de afmetingen die van den houtbouw verre overschrijden. Het streven naar een groote schaal van uitvoering en de hoogste duurzaamheid dient te worden aangenomen als de reden waarom men hier steen gebruikte.

Het merkwaardige voor ons is, dat het vasthouden aan houtbouwvormen hier geenszins heeft geleid tot een minderwaardig effect; er is zelfs geen sprake van; sommigen, als Schopenhauer, zijn van oordeel, dat hier het hoogste van alle tijden in bouwkunst werd bereikt. Wij kunnen daarvan iets leeren: n.l. dat ook in onzen tijd de vormen van onzen inheemschen houtbouw nog niet onvoorwaardelijk opzijgeschoven behoeven te worden, wanneer bij omvangrijke bouwwerken hetzij natuursteen hetzij cement-ijzer voor meerdere duurzaamheid en grootere afmeting zou moeten worden gebruikt inplaats van houtwerk. Dit geval doet zich voor, wanneer wij hier b.v. inplaats van de gewone houten bekapping er een van monierwerk

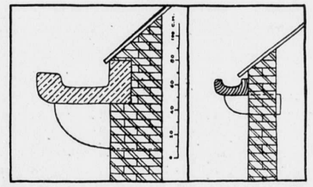

FIG. 1

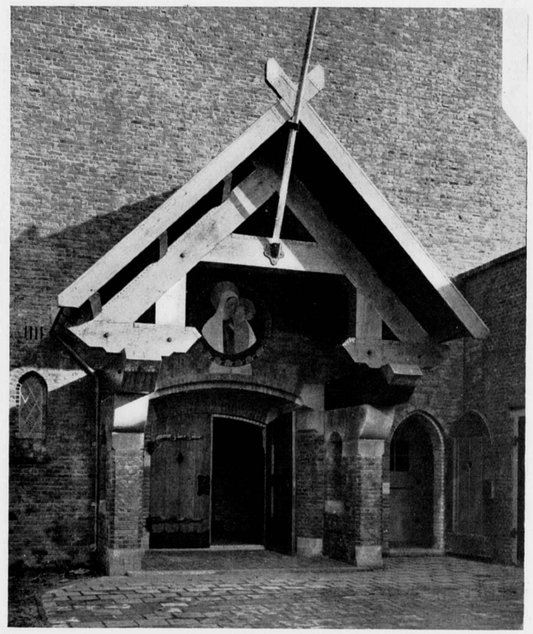

FIG. 2

maken; ook wanneer langs het dak van een groot gebouw inplaats van de gewone houten goten, er een van natuursteen of cement-ijzer wordt aangebracht. Het model van onze kleinere, inheemsche blokgoten op klossen kan nog zeer goed (fig. 1) daarvoor dienen.

Waar het hout kan blijven toegepast, moet men dit ook niet te spoedig verwerpen voor welk nieuw materiaal ook, inzonderheid niet voor het doode fabrieksijzer, nu dit in onzen tijd verkrijgbaar werd. Daar, waar groote duurzaamheid vereischt wordt, kan veelal een harde houtsoort gebruikt worden. Voor monumentaal bouwwerk is hard hout ook geschikt, omdat het in breede strooken geleverd wordt (fig. 2). Het prijs geven van houtwerk voor metaal brengt in den regel geen verfraaiing, doordat de afmetingen hiervan geringer zijn en het uitzicht kunstmatiger.
In den gevel spreekt dit nog niet zoo erg bij de ramen, als bij deuren en omheiningen, die in hun volle afmeting zichtbaar zijn. Binnenshuis is de balkenzoldering en de plankenvloer, waarvoor ook eiken- of andere harde houtsoorten kunnen worden gebruikt, te verkiezen boven het stucplafond of de houtgranietvloer en eveneens de houten bekapping in een kerk of zaal boven het haringgraatstaal-gewelf.

Voor den woningbouw is de toepassing van het levend gegroeide materiaal nog meer als een directe eisch te beschouwen, omdat hier het volksleven zijn meest eigen plaats vindt; de toepassing van de ons gewone bouwstoffen in eenmaal vertrouwde vormen doet de verbondenheid met onze voorzaten gevoelen, die in vele gevallen hierin de tradities schiepen.
De nieuwe stijl, gebaseerd op verwerping der bestaande ambachten en materialen, die reeds zoovele tientallen van jaren geprofeteerd is en waarop reeds zooveel wissels afgegeven zijn (steeds maar weer opnieuw werden allerlei hopelooze pogingen ingesteld als waardevolle beloften voor de toekomst) deze nieuwe stijl is gedoemd om steeds in het verschiet te blijven: hij is een hersenschim, en bovendien zonder nut, dan alleen voor hen, die in afwachting van een gedroomde internationale toekomstcultuur, nu al vast maar zouden willen beginnen om ons van onzen eigen volksgeest en zijn stijlscheppingen in onzen arbeid te vervreemden. De Grieken waren practischer. Zij veranderden van materiaal, maar bleven hun bouwvormen trouw en in deze bouwvormen hun eigen volksgeest, waarvan zij de heroiek in hun tempels uitzongen door deze vormen op grootsche schaal, in durend materiaal te vereeuwigen.

A . J. KROPHOLLER.

PRO ARTE CHRISTIANA.

TERRENA RELIQUIT.

Een bezoek aan de tentoonstelling, die tot 5 October a.s. in het Stedelijk Museum te Amsterdam wordt gehouden, is vooral belangwekkend, omdat het gelegenheid schenkt te constateeren, in hoeverre in de kerkelijke kunst van onzen tijd architectonische, dan wel schilderachtige tendenties waarneembaar zijn. Immers, iedere nieuwe cultuurperiode begon met het creëeren van een orde. Vroeger, toen geestelijke machten de wereld regeerden, was daartoe een heroriëntatie en een reïntegratie van de geestelijke stroomingen voldoende. Een voorbeeld daarvan zijn de vroege middeleeuwen, van het einde van het West-Romeinsche Rijk tot Cluny (910 na Chr.). Thans, nu wij het impressionisme achter den rug hebben en de cultuur uit een schilderachtige phase in een architectonische schijnt te zullen overgaan, nu de integratiestroomingen in de door het individualisme ontbonden maatschappij ondanks de collectieve fundamenteele tendentie nog individualistisch-egoïstisch begrensd zijn, zal een collectief gerichte regeneratie van alle groepen de vorming van een gezonde harmonie moeten bevorderen. Vele hedendaagsche stroomingen gelooven reeds aan een samenwerking der standen in plaats van aan hun strijd en zijn intuïtief, gedreve door het gevoel, geestdriftig voor orde, maar zoolang de componenten van de nieuwe orde nog hevig met elkaar strijden, is de lucht nog vol schilderachtige kiemen en het dieptepunt van de inzinking nog niet bereikt. Uit de componenten moet een resultante ontstaan, die vrij is van eenzijdigheden. In het tijdperk, waarin de Christelijke religie de leiding had van de Westersche cultuur, is het Katholicisme

RETABEL
DOOR NICO WITTEMAN

DOOPVONT
DOOR ANT. H. J. MOLKENBOER

CIBORIE
DOOR GEBR. BROM

VAANDEL „DE VLUCHT UIT EGYPTE"
DOOR H. BROM-FISCHER

WANDTAPIJT: HET BOEK DES LEVENS
DOOR H. BROM-FISCHER

„DE AANBIDDING DER HERDERS"
DOOR THORN PRIKKER

een van de meest architectonische vormen van het Christendom gebleken; stellig was het dit in het tijdperk van den Romaanschen bloei en van de Gothiek. Hier hebben wij het gevoel, een nieuwe, origineele vormentaal voor ons te zien, al wordt men herinnerd aan antieke vormen. In wezen schijnt het, dat de middeleeuwen een nieuwe, eigen vormentaal hebben gecreëerd, in ieder geval hebben zij, in vergelijking met latere perioden, een grootere vindingrijkheid op architectonisch gebied getoond. Wanneer wij derhalve staan aan den vooravond van een nieuw cultureel tijdperk, is het van de grootste beteekenis, na te gaan, of de tendentie van een der belangrijke componenten thans architectonisch is, dan wel schilderachtig. Hoe was het in den tijd van den architectonischen bloei der middeleeuwen gesteld met de schilderkunst? Zij was quantitatief gering, bekommerde zich alleen om het verluchten van kerkelijke manuscripten en het maken van kerkschilderingen. Het altaarschilderij was zeldzaam, het paneelschilderij onbekend. De schilderkunst was daardoor beroofd van het gebied, waarop zij zich later zoo veelzijdig en rijk kon ontplooien. Bovendien had de schilderkunst van de middeleeuwen geen zelfstandig leven, maar een dienende functie; zij diende meestal: de architectuur. De mozaieken en fresco's zijn op zichzelf ondenkbaar. Hun taak was uitsluitend: den indruk van de gebouwen te verrijken. En daarbij vertoont de middeleeuwsche schilderkunst een merkwaardigen hang naar het cliché-achtige. Eeuwenlang ontstaan heiligenbeelden volgens hetzelfde schema (b.v. de Maëstas). De kunstzinnige vindingrijkheid van de middeleeuwen scheen op het gebied van de schilderkunst verlamd en karig — in denzelfden tijd, waarin zij op het gebied van de architectuur frisch en sprankelend is en met ieder nieuw gebouw een belangrijken stap vooruit doet. Een bepaalde starheid en stugheid was in de schilderkunst van de XIVe eeuw onmiskenbaar; licht en lucht speelden er geen rol in.
In het meeste, dat in de zalen van het Stedelijk Museum is opgehangen, is de middeleeuwsche traditie onmiskenbaar. Veel kan tot de vlakversiering worden gerekend — slechts zelden wordt het schilderkunstig in dezen zin, dat de lijnen en kleuren van een twee-dimensioneel vlak den schijn van een derde dimensie wekken. In wezen is dat schilderkunst, die architectonisch kan worden genoemd, omdat zij het vlak, dat een architectonische functie heeft niet destrueert. De schijn van de derde dimensie is het fundamenteele element van de schilderkunst, zelfs kan men zeggen: de liefde voor den schijn. Waar echter het essentioneele van de architectonische vlakversiering is verlaten, vertoont de schilderachtige uiting hier eveneens verwantschap met de schilderkunst van de middeleeuwen, die met den schijn zeer merkwaardig omging. Zij stelt heiligen, tronen, huizen, dieren voor, driedimensioneele dingen dus, maar zij doet tegelijkertijd alles, om de dingen van hun derde dimensie te berooven, ze op te lossen in het vlak. Meestal ontbreekt de schaduw; derhalve is zij in wezen onschilderkunstig. Ontbrak het den middeleeuwer dus aan ruimtelijke fantasie? Allerminst: in dezelfde middeleeuwen kunnen wij ruimtelijke structuren beleven van ongekenden rijkdom — zooals nooit tevoren en nooit later. Echter: alleen op het gebied van de architectuur. In een tijdperk, waarin de ruimtesuggereerende kracht van de schilderkunst het zwakst schijnt te zijn — Byzantium — ontstaan gebouwen, die niets anders doen dan een ruimte, een rijk gelede, rhythmische ruimte vormen en daardoor hun uiterlijken verschijningsvorm vergeten. Noch de Aya Sophia, noch San Giovanni di Fonte heeft een uitbeelding, die naar buiten is gericht. Het uitwendige is daar bijzaak, alleen de gecreëerde ruimte is van belang. De armoede der mozaieken en fresco's stoort de ruimte-illusie in het geheel niet. Men voelt: de schijnruimte der schilderijen zou den indruk van de werkelijke ruimte, die de muren van de buitenwereld scheiden, verstoren, vernietigen. De vlakschildering voorkomt, dat het schilderij een gat in den muur maakt, dat het schilderij muur blijft, zooals ook later met behulp van de glasschilderkunst het Gothische raam muur blijft. De middeleeuwsche schilderkunst diende het gebouw niet alleen op de wijze, waarop zij werd toegepast, niet alleen op de manier van haar sierende functie, maar ook in geheel haar innerlijke structuur. Schilderkunstig was zij slechts in zooverre, dat zij de architectuur behulpzaam was — in dit opzicht was zij architectonische schilderkunst.
Het beeld, dat de tentoonstelling biedt is geenszins dat van een eenheid en daardoor laat zij feitelijk geen gevolgtrekkingen toe. De architectonische factor overheerscht er echter stellig niet, al is hij ongetwijfeld te onderscheiden zoowel in enkele email-cloisonnés, waarin een structureele lijn zit welke in de email-peinture ontbreekt — en in een carton van J. Thorn Prikker, aanbidding der herders, dat eigendom is van het Stedelijk Museum. Dit laatste stuk is symptomatisch, omdat het als een der na-impressionistische uitingen is te beschouwen, die reeds omstreeks 1900 opkwamen en waarin nieuwe stijltendenties onmiskenbaar waren. Van Konijnenburg, Toorop, Derkinderen en Roland Holst volgden, maar noch hun werken, noch die van degenen, die langs dezen weg tot een nieuwe architectonische schilderkunst en tot een architectonische aanwending van de kleur in de architectuur kwamen, zijn hier aanwezig. Misschien vallen zij buiten het kader

DETAIL VAN EEN GEBRANDSCHILDERD RAAM
DOOR P. WIEGERSMA

van de christelijke kunst. Hoe het zij, men kan in ieder geval waarnemen, dat de kunst, die hier wordt getoond in wezen exoterisch is, om dezen term in dit verband nu maar eens te gebruiken en daardoor: eclectisch. Waartoe de niet-architectonische, schilderkunstige werkwijze leidt, toonen de wandtapijten, die bestemd zijn voor de R.K. kerk te Voorburg. Twee van de zeven wandtapijten zijn hier aanwezig. Zij moeten „Het Boek des Levens" (Apocalypse III-4) en „De tempel Gods" (Apocalypse III-12) illustreeren, een opdracht, die is uitgevoerd door mevrouw Hildegard Brom-Fischer. In een architectonisch tijdperk zouden illustratieve versieringen van dezen aard waarschijnlijk geen functie hebben. Het feit, dat zij worden aangewend en kunnen worden aangewend, toont aan, dat het Christendom in een schilderachtige phase verkeert en dat het nog eenigen tijd kan duren, alvorens het den weg naar architectonische vormen zal hebben gevonden. Voor zoover het architectonische verder op deze tentoonstelling valt te ontdekken zoekt het aansluiting bij oude vormen, die voor de stijlontwikkeling in de twintigste eeuw slechts theoretische beteekenis kunnen hebben. Een specimen daarvan is een retabel, email, een voorstelling van O.L. Vrouw van Altijddurenden Bijstand, gemaakt door Nico Witteman. Hier zijn geen edelsteenen verwerkt, maar oude, Byzantijnsche vormen. Het voorbeeld er van moet op Kreta zijn gevonden en bij een rondleiding wordt naar aanleiding daarvan de mededeeling gedaan, dat de Byzantijnsche stijl een uitstraling van Rome zou zijn geweest. Met evenveel recht zou men de opmerking kunnen maken, dat de caballa door Paus Sixtus IV is geschreven en derhalve een uitstraling van Rome is. Intusschen: de bloemen, die op deze retabel zijn geplaatst zijn niet Byzantijnsch, maar uit Brabant, waar men blijkbaar de Byzantijnsche strengheid, onvermengd, niet verdraagt.

Een van de belangrijkste afdeelingen van de tentoonstelling is die van de metaalbewerking, waarin deze kunstenaars van oudsher meesters zijn geweest. Jan-Eloy en Leo Brom en Joanna Brom zijn op dit terrein namen, die een grooten klank hebben. Van recenten datum, 1941, is een ciborie van zilver met randen van bloedkoralen en turkoozen en met een à jour bewerkten nodus, waarin metaalplastieken van de vier evangelisten, een stuk, dat is ingezonden door de St. Bartholomeuskerk te Zevenbergen. Bij de rondleiding wordt de herkomst van de steenen, die in de randen van deze ciborie zijn verwerkt omschreven: geschenk van een geloovigen parochiaan. Vrijwel geheel schilderachtig is daarentegen de afdeeling glasschilderkunst. Er is een ruimte ingericht, die donker is gehouden en achter de gebrandschilderde ramen brandt licht. Het is A. P. Stokhof de Jong, die hier heerscht, althans zijn ramen van het retraitehuis te Bergen, uitingen, die weer van geheel anderen aard — van realistischer aard — zijn dan de monumentale kunst van vroegere tijdperken. Een andere, zeer interessante afdeeling bevat „vijf eeuwen paramentiek". Men ziet er voornamelijk kazuifels, koorkappen enz. De oudste is er een van Italiaansch goudbrokaat uit de 15e eeuw, vol bijbelsche voorstellingen, de jongste een wit zijden kazuifel met stool, manipel, kelkkleedje en bursa. Zij laten als het ware den ontwikkelingsgang van de paramentiek door de eeuwen zien: de vroegere, verbluffend van borduurtechniek, dikwijls geheel bezet met een illustratief verhaal met vele vervolgen, de allernieuwste stola's van een weldadigen eenvoud, die behalve door den fraaien vorm de aandacht vragen door het edele materiaal, dat er aan is verwerkt. Ook hier een merkwaardige evolutie.

Opmerkelijk van de ruim 250 hier geëxposeerde stukken is tenslotte een doopvont in mozaiektechniek van Ant. H. J. Molkenboer, een doopvont van behoorlijke afmetingen in den vorm van een fontein en bekroond door een vogel, vermoedelijk een adelaar. Een stuk, dat eigenlijk berekend is op het schemerdonker en dat een zeer bijzonder gevoel voor craquelé, maat en kleur vereischt, om het in het volle licht, waarin het hier in het museum staat, naar waarde te schatten.

Zal dit alles tot de architectonische herleving kunnen bijdragen? Groot, vooralsnog, is de afstand van Baalbek en Timgad tot deze, meest hedendaagsche kunst. Maar de verschijnselen, die hier zichtbaar zijn, geven het recht op hoop voor de toekomst. Op een witzijden kazuifel, einde 18e eeuw, staan twee allegorische vrouwenfiguren: Justitia en Prudentia. Zij staan op de achterzijde. Zouden zij het symbool kunnen zijn voor degenen, die door al deze kostbaarheden het wezen van de religie en de beteekenis van het „Terrena reliquit" mochten vergeten? En hun waarde voor de architectuur wordt schooner, dan waartoe wij bij machte zijn, omschreven in den brief van Pico della Mirandola aan zijn neef Giovanni Francesco over het ware heil: „Zoo zijn dan al deze aardsche goederen onbelangrijk, onzeker en waardeloos en wij hebben ze ook met de dieren gemeenschappelijk en desondanks zelfs wanneer wij er met alle kracht naar streven, bereiken wij ze ternauwernood. Tot de hemelsche goederen echter worden wij door de goden bijna als in slaaptoestand en tegen onzen wil gebracht, alsof God niet zonder ons zou kunnen heerschen en de burgers des hemels zonder ons niet gelukkig zouden kunnen zijn. Alleen het woord Gods kan niet bedrogen worden en evenmin misleidt het ons.

H. BUYS.

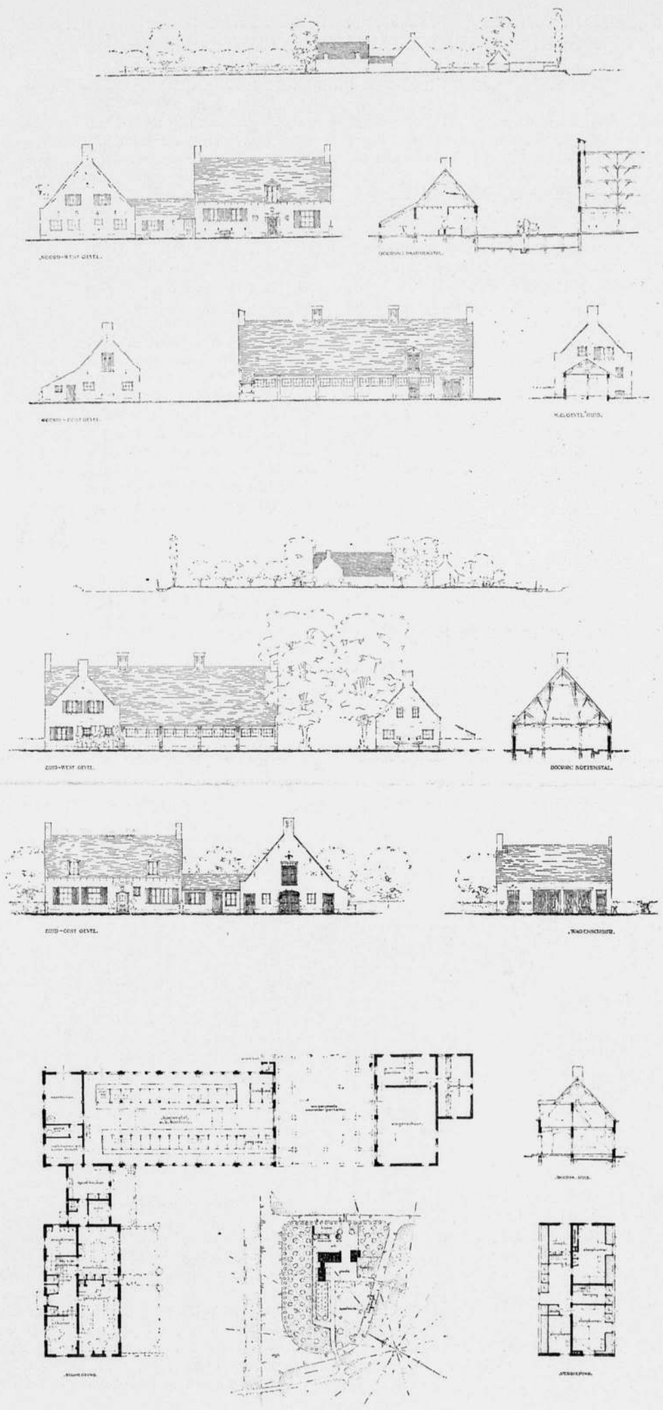

STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH
3E PRIJS: MOTTO „DE MEER". ONTWERPERS G. POTHOVEN EN F. SEVENHUYSEN TE HAARLEM

STUDIEPRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TER GELEGENHEID VAN HET 17E LUSTRUM. (VERVOLG).

BESPREKING DER INGEZONDEN STUKKEN.

PRESTA. Voor dit terrein ongeschikte massa, welke niet fraai op den rand daarvan is geplaatst. Plattegrond onrustig. Bedrijfs- en woongedeelte door elkaar gehaald. Opstelling vee niet gelukkig. Melkkoelkamer te ver van den stal. Slaapverdieping te weidsch van opzet.

Boethé. Brokkelige massawerking. Onorganische structuur. Woonkeuken slecht ingedeeld. Architectuur weinig karakteristiek voor boerderij, te landhuizerig.

Aviaan. Erf onvoldoende bekeken. Ligging stal in situatie vrijwel geheel op het Noorden, daardoor van de zon afgewend. Woonkeuken is slecht met veestal verbonden. Woning weinig aantrekkelijk, onvoldoende licht.

Anno '41. Slecht overwogen erfindeeling. Onrustige massawerking. Woongedeelte (woonkeuken) zeer slecht verbonden met veestal en afgekeerd van bedrijfszijde erf. Onorganische plattegrond. De gelagkamer heeft een ongeschikten vorm en is slecht in het plan opgenomen.

Arbeid [2]. Ingewikkelde en ongeordende erfindeeling. Te bewogen en gekunstelde plattegrond. Woongedeelte (woonkeuken) slecht verbonden met veestal en bedrijf. Kook- en spoelplaats te ver van berging veevoeder gelegen. Melkkoelkamer is te groot, te ver verwijderd van den stal en voor verkeer moeilijk bereikbaar. Het karakter is geheel misgegrepen; ontwerper heeft naar monumentaliteit gezocht, doch het tegendeel bereikt. Het massale baksteenen hooihuis heeft geen zin.

Ik dien. Stugge situatie. Erfindeeling is niet voldoende bekeken. Onvoldragen, verward plan. Stal in alle details onjuist. Melkkoelkamer mist een directen toegang tot erf. Voederberging ontbreekt.

Buiten [3]. Gezochte, quasi monumentale opzet van plattegrond, welke in de situatie allerminst verantwoord is. Daardoor ongunstige stal. Melkkoelkamer mist directen toegang tot erf. De woonkeuken ligt te ver van den stal. Waarom 2 hooihuizen? Karakter mis!

Ideaal. Dezelfde misvattingen als motto Buiten [3], hetwelk kennelijk van dezelfde hand is.

55555. Ligging complex onorganisch en niet in harmonie met de gegeven situatie. Verbrokkelde, onduidelijke massawerking. Overmatig glasoppervlak in koestal. Onlogisch hooge kap boven veestal. Woonkeuken te klein en ten opzichte van het bedrijf — voornamelijk van den stal — slecht gelegen. Koelkamer mist directe verbinding met erf. Voederberging ontbreekt.

Boeren. Slechte terreinindeeling. Rommelige groepeering der elementen. Overmatig groote moestuin! Massa brokkelig. Gewild picturaal. Woonkeuken slecht gelegen ten opzichte van den stal. Melkkoelkamer niet toegankelijk vanaf erf.

Draba 1. Slechte ligging complex op terrein. Terreinindeeling rommelig. Woonkeuken te klein en slecht gelegen ten opzichte van den stal. Koelkamer veel te klein. Geheel afg wende ligging gelagkamer onjuist. Massa slecht afgewogen.

WEMEME. Erf als park ontworpen, verkeer op erf slecht overwogen. Bouwelementen weinig fraai op terrein geplaatst. Quasi doorwerkt, vol denkfouten op landbouwtechnisch gebied, waarop ontwerper zich juist gericht heeft. Te veel licht in stal. Voordeelen van den ronden stalvorm in practijk problematisch. Aanvoer hooi en ventilatie stal onjuist. Verwarde en onrustige massawerking. Duur plan. Woonkeuken slecht gelegen, constructieve opzet niet erg aannemelijk.

Repel? Terreinindeeling wat erg simplistisch opgelost! Slechte massa. Onorganische, verwarde planindeeling. Woonkeuken ongunstig ten opzichte van stal gelegen. Staldetail volkomen onjuist. Grup ontbreekt!

Zwaluw [3]. Slechte situatie en terreinindeeling. Rommelige massa. Verward wijdloopig plan. Opstelling vee niet fraai. Woonkeuken te ver van den stal. Koelkamer slecht verbonden met erf.

AetA85. Slechte situatie en erfindeeling. Verkeer erf? Weinig fraaie massawerking. Woonkeuken te ver van den stal. Slaapkamer knecht naast kippenhok niet erg aan te bevelen. Hooischuur en gelagkamer veel te groot. Wanbegrip opgave.

„arbeid" [3]. Slechte situatie en terreinindeeling. Gewilde en gezochte opzet. Massa's onevenwichtig. Woonhuis te plomp, haast geen vensters op het Zuiden. Woonkeuken te ver van stal. Melkkoelkamer ongunstig gelegen. Veevoer te ver van voederkeuken. Isolatie en ventilatie stal onvoldoende.

VE E THE. Onorganische opzet terreinindeeling. Massa's niet fraai. Steenen hooihuis wat erg massaal. Voederberging? Plattegronden onordelijk ingedeeld, onevenwichtig. Overmatige en onnutte kapruimten.

Hawaco. Ligging van het gebouw op het terrein leelijk. Onrustige, onduidelijke massawerking. Architectuur te druk, te villa-achtig. Woonhuis (woonkeuken) te ver van den stal.

ABKENS. Opstelling vee (jong vee, kalveren, paarden) zeer primitief (te donker en gebrek aan ventilatie), woonkeuken slecht van vorm, te klein en te ver van stal. Plattegrond warrig en onduidelijk. Melkkoelkamer niet vanaf erf bereikbaar. Gevels zwak en onvoldragen.

helena. Slechte situeering op terrein, gewrongen terreinindeeling. Veel te groot van opzet, woonhuis te villa-achtig. Woonkeuken te ver van stalcomplex. Staldoorsnede onjuist. Uitvoeringsmogelijkheid twijfelachtig.

1941'41. Slap van massawerking en architectuur. Melkkoelkamer slecht gelegen, geen directe toegang tot erf. Voederbergplaats te ver van voederkeuken. Woonkeuken te ver van stal.

Studie. Terreinindeeling slecht doorwerkt. Gevels stug. Koestal op Noordwesten. Ziekenstal slecht gelegen. Kookplaats niet naast voederberging. Kantoortje hoort niet bij gelagkamer.

poging. Terreinindeeling onvoldragen. Erf te groot. Melkkoelkamer mist directe verbinding met erf. Woonhuis te belangrijk. Stug in plan en in opbouw.

„GEWOON". Terreinindeeling niet gelukkig. Erf slecht doordacht, verkeer slecht. Woonkeuken slecht met stal verbonden. Huiskamer ongunstig gelegen. Ligging koelkamer verkeerd, deur naar erf ontbreekt. Paarden zijn te ver van wagenhuis verwijderd. Plan zoowel als gevels brokkelig en onrustig, te veel villa in plaats van een „gewone" boerderij.

„FRACOS". Situatie niet·gelukkig, terreinindeeling onvoldragen. Massa's slecht. Steenen hooitoren onjuist en slecht bruikbaar. Plan onevenwichtig, donkere gangen, woonkeuken ongunstig gelegen ten opzichte van stal en erf. Directe verbinding tusschen melkkoelkamer en erf ontbreekt. Opstelling jong vee ongunstig. Paardenstal slecht ten opzichte van wagenschuur gelegen. Woonhuis te grootsch opgezet. Gevels hard en stug. Karakter boerderij zoek.

op Honk. Stal niet gelukkig georiënteerd, erf te groot, terreinindeeling slecht. Massa's onrustig (dakvorm). Woonkeuken te ver van stal.

vrucht [2]. Vorm van hoofdmassa ongemotiveerd. Slechte, onrustige massaontwikkeling. Terreinindeeling slecht, erf te groot. Melkkoelkamer te klein. Plan verward, onnoodig gecompliceerd en oneconomisch. Stal op Noordwesten. Gevels poehah. Gelagkamer slecht van ruimte-indeeling.

Hestia. Onvoldragen terreinindeeling. Massa's onrustig en slecht gegroepeerd. Woonhuis veel te pompeus, in massa slecht geplaatst tegen stal. Plan verward en onevenwichtig. Hoe moeten de koeien op vlotte wijze uit den stal worden gevoerd? Weg woonkeuken naar stal door woonkamer? Woonkeuken te ver van stal verwijderd. Melkkoelkamer heeft geen deur naar erf.

„Faunus". Erf primitief van indeeling, afgesloten hof heeft geen zin. Hoe komt het hooi in den stal, vanaf zolder? Woonhuis heeft geen voldoende verbinding met stal, te afgelegen. Melkkoelkamer mist deur naar erf. Plan wijdloopig en onpractisch.

Stee '41. Situatie en terreinindeeling onvoldragen. Moestuin onevenwichtig ten opzichte van andere elementen. Massa's slecht en gewild. Jong vee ongunstig opgesteld. Koelkamer ongunstig gelegen ten opzichte van verkeer op het erf. Gangverbinding tusschen gelagkamer en woonkamer zinloos. Ruimte voor administratie te groot. Dakvormen zinloos, dakterras niet verlangd. Gevels onrustig en onlandelijk.

L. 20041. Terreinindeeling wat onzeker. Tengevolge van scheeve kap hoofdmassa slecht. Eenzijdige verlichting bij 2-rijige veeopstelling onvoldoende. Situatie stal ongunstig. Woonkeuken te ver van stal. Ruimte voor administratie te groot. Plattegrond gelagkamer ongemotiveerd. Gevels zwak (ramen kopgevel!).

931941 [2]. Indeeling erf niet bekeken. Verkeer erf niet opgelost. Hooihuis te ver van stal. Gelagkamer onzinnig groot en ongemotiveerd gecompliceerd. Koelkamer geen verbinding met verkeer over het erf. Behalve stal zijn alle ruimten overdreven groot ontworpen; daardoor is een te wijdloopig complex ontstaan. Massa's onduidelijk en onrustig.

D10130. Terreinindeeling stug en nuchter. Erf te groot. Massa's en gevels hard. Woonkeuken te klein en van erf afgewend. Toiletgroepen donker en slecht te ventileeren.

Eiland [2]. Terreinindeeling en situatie niet fraai. Plan te gecompliceerd en te brokkelig van opzet, te veel gangen en portalen. Inrit stal niet practisch ten opzichte van weiland gelegen. Woonkeuken te ver van stal, stal te primitief.

953765. Terreinindeeling niet geheel juist. Verkeer onvoldoende bekeken. Massawerking niet bijzonder gelukkig. Stal te royaal. Zieken- en paardenstal verkeerd gelegen ten opzichte van het erf en bedrijf. Woning op verdieping volkomen onjuist gelegen, dit geldt evenzeer voor de gelagkamer en terras. Uit oogpunt bedrijfsorganisatie is dit absoluut onaanvaardbaar.

9-3-1941 [1]. Situeering en terreinindeeling slecht en onbeholpen. Massawerking en gevels onrustig en weinig gelukkig van vorm. Plan erg onorganisch van structuur. Quasi symmetrische opzet.

Vrucht [1]. Erf zal in gebruik wat te krap blijken te zijn, stal staat te los van woning. Gelagkamer te groot van opzet. Woonkeuken te ver van stal, is tevens te klein. Vee-opstelling te gedrongen in lengterichting stal, te royaal in de breedte. Hooiberging niet gemakkelijk ten opzichte van stal gelegen. Kookplaats veevoeder ontbreekt.

4126. Massa's onrustig. Woonkeuken ongunstig gelegen ten opzichte van stal. Trappen in woning op weinig gelukkige wijze geprojecteerd. Landbouwtechnische en bouwtechnische verzorging veestal onvoldoende. Eterniet is voor stal geen geschikt materiaal. (condensatie). Geen gaaf geheel.

Toppen. Situatie wel overwogen. Opstelling vee in lengterichting stal, te gedrongen. Geen toegang achter standplaats koeien. Stal heeft te weinig deuropeningen (brand!). Ziekenstal te weinig geïsoleerd. Koelkamer niet erg gunstig ten opzichte van erf gelegen. Gelagkamer op Noordoosten ligt te veel weggestopt. Woonhuisruimte onevenwichtig groot.

Amstel [3]. Moestuin te groot en onjuist gesitueerd. Plan te wijdloopig. Massa's onrustig en onduidelijk. Woonkeuken te klein en te ver van stal. Hof ongemotiveerd. Ruimtewerking gelagkamer niet fraai, architectuur te landhuizerig, geen boerenwoning. Verticale spleetvensters in hooihuis onlogisch. Ventilatie stal niet juist bekeken.

521896. Situeering niet fraai, terreinindeeling en -bestemming onbeholpen en niet opgelost. Wasch- en kookplaats ligt te ver van veevoederberging verwijderd. Onorganische structuur, vooral van woning. Gevels stug.

(Wordt vervolgd.)

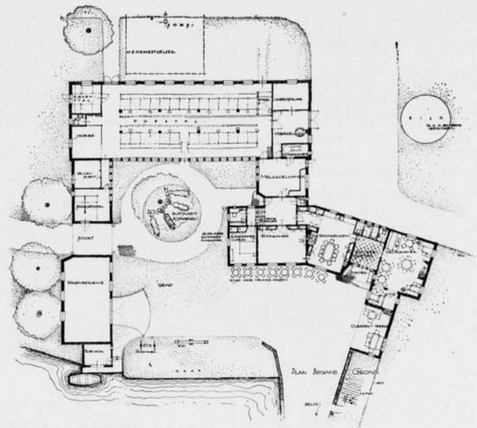

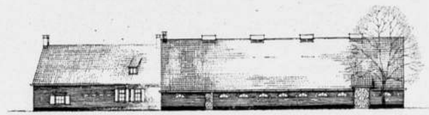

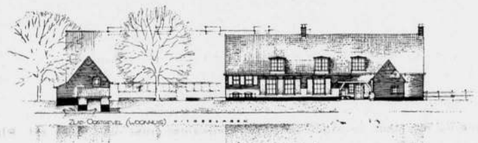

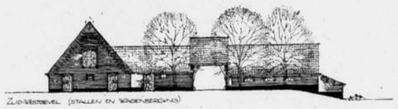

STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH
PREMIE: MOTTO 143840. ONTWERPER D. ZUIDERHOEK TE DELFT

IDEEËNPRIJSVRAAG WEDEROPBOUW ROTTERDAM.

NADERE INLICHTINGEN EN ANTWOORDEN OP GESTELDE VRAGEN.

WIJZIGING PRIJSVRAAGREGLEMENT.

Art. 6, sub 3 te lezen als volgt:

„Een teekening, formaat 0.75 × 4.80 m (vier eenheden van 0.75 × 1.20 m), schaal 1 : 200, waarop alle plein- en straatwanden, schematisch-architectonisch uitgewerkt, worden aangegeven."

VRAGEN EN ANTWOORDEN.

Vraag 1: Datum van inzending (art. 3, sub g.) te wijzigen en te stellen op 1 Februari 1942?

Antwoord: Er is vooralsnog geen aanleiding van den in de prijsvraag genoemden datum af te wijken.

Vraag 2: betr. Art. 4, sub d.: „Verder staat het den ontwerper vrij een plan in te dienen, waarbij gerekend is op eventueele latere afbraak van de spoorwegviaduct". Wat wordt precies met deze bepaling bedoeld? Mag gerekend worden dat de spoorbaan dan geheel uit het centrum der stad verdwijnt en zij b.v. buiten de stad wordt geprojecteerd? Of zijn hiervoor reeds definitieve plannen?

Antwoord: Omtrent deze vragen kan niet meer worden medegedeeld, dan in het programma vermeld staat.

Vraag 3: Mag het oude Museum Boymans gesloopt worden of moet dit beslist behouden blijven?

Antwoord: Men zie hiervoor wat in art. 4 onder c vermeld staat.

Vraag 4: Is het de bedoeling bij voorkeur de gebouwen zonder kap te ontwerpen of is men vrij in het maken van zichtbare dakschilden?

Antwoord: Hierin is men vrij.

Vraag 5: De aangegeven bebouwingshoogte mag gewijzigd worden.

Is hiervan de bedoeling de ontwerpers geheel vrij te laten in het aantal verdiepingen?

Antwoord: Indien men zulks wenscht mag men veranderingen in de hoogte der bebouwing aanbrengen.

Vraag 6: Wat is de juiste bedoeling van „dwarsprofielen met aansluitende bebouwing"?

Antwoord: Een dwarsprofiel geeft aan de breedte en de indeeling van de straat en de hoogte van de bebouwing in de rooilijn. Dwarsprofielen dienen genomen te worden op de daarvoor meest geschikte plaatsen.

Vraag 7: Hoe is de waterkeering uitgevoerd gedacht? Als een dam van ± 0.55 boven straatniveau?
Of wordt de Blaak tot 3.85 m opgehoogd met taluds of terrassen voor niveauverschil? Vermoedelijk dit laatste aangezien transporten dwars over de waterkeering zijn aangegeven?

Antwoord: De oplossing wordt aan inzender overgelaten.

Vraag 8: Gevraagd wordt de gevels van Blaak- en Hofplein-plan. Is hiermede bedoeld alle gevels tusschen de lijnen A en B - ook die in de zijstraten daarbij aansluitend?
Steller van deze vraag vreest, dat dan de 3 bladen als gevraagd niet voldoende zijn.

Antwoord: Inderdaad wordt bedoeld: alle gevels tusschen de lijnen AA en BB (zie art. 6, sub 3, met de in den aanhef van deze inlichtingen vermelde wijziging van deze alinea). In de zijstraten kan worden volstaan met de aanzetten der bebouwing.

Vraag 9: Op het Hofplein-plan zijn bij de 2 groote bouwblokken quadraten van ca 5 à 6 m aangegeven.
is dit bedoeld en verplicht als winkelgalerij of overbouwde galerij te ontwerpen?

Antwoord: De quadraten zijn inderdaad bedoeld als overbouwde galerij, maar inzenders zijn vrij hiervan af te wijken.

Vraag 10: Is een hoogere bebouwing dan in het programma is aangegeven, voor gedeelten waar dit naar het oordeel van ontwerper wenschelijk is, toelaatbaar?

Antwoord: Ja, dit is toelaatbaar.

Vraag 11: Mag snel- of (en) tramverkeer over een verhoogd niveau geleid worden, wanneer met de gevolgen hieraan verbonden, rekening gehouden wordt?

Antwoord: Dit dient door den ontwerper te worden beoordeeld.

Vraag 12: De bestemming der stadsgedeelten is summier omschreven. Het is gewenscht te weten welke bedoelingen bij den ontwerper van het grondplan hebben voorgezeten bij het projecteeren van:
a. het wonderlijke bouwblok ten Noordoosten van het perspectiefstandpunt op het Hofplein;
b. het al uitgegeven miniatuur-blokje ten Noordoosten van Mees' Bank;
c. het miniatuur-bouwblok ten Oosten v. h. Beursstation enz.;
d. de geringe bouwblokdiepte ten Noordoosten daarvan.
Het is ook noodig te weten wat tennaastebij de hoogte en verschijning van het Beurs-station zullen zijn en van de viaduct.
Mogen nadere gegevens hieromtrent verwacht worden?

Antwoord: Behoudens de mededeeling in het programma kunnen geen verdere inlichtingen omtrent bestemmingen worden verstrekt. Over het Beursstation en de viaduct kan niets worden vermeld, behoudens de gegevens op de kaart.

Vraag 13: Het is gewenscht, dat aan de aspirant-inzenders teekeningen op schaal 1 : 200 worden verstrekt van de gebouwen welke binnen de begrenzingen van de opgaven staan en welke daarbij aansluiten, zooals de Bijenkorf (Noordgevel), het Erasmushuis en het voormalige Museum Boymans, reeds ter bepaling van de schaal. Mogen deze worden verwacht?

Antwoord: Van de op teekening met kruisarceering aangegeven gebouwen langs de pleinwanden kunnen desgewenscht geveltekeningen op 1 : 200 worden verstrekt.

Vraag 14: „Wanneer in de toekomst een architect een opdracht krijgt aan het Hofplein of aan de Blaak, zal hij gehouden zijn enz. ...."
Hoe staat het met de hangende plannen?
Indien de architecten daarvan zich niet of minder zullen hebben te richten naar de beoogde preconceptie van het betreffende Plein, zullen de inzenders zich moeten voegen naar de voorloopige ontwerpen.
Kunnen deze in dat geval op schaal 1 : 200 worden verstrekt?
Indien met de bedoelde voorloopige plannen geen rekening behoeft te worden gehouden, waartoe is dan de arceering aangegeven?

Antwoord: De deelnemers aan de prijsvraag zijn, gelet op het programma, vrij in de keuze van een oplossing. Zij zijn dus ook vrij ten aanzien van hangende plannen.
De arceering is aangegeven ten einde de consequenties van eventueele veranderingen in de rooilijnen te kunnen overzien.

Vraag 15: In welke breedte zullen de terreinen langs de Blaak worden uitgegeven?

Antwoord: De inzender kan zoo noodig hieromtrent voorstellen doen.

Vraag 16: Achtergevelrooilijnen zijn niet aangegeven, waardoor ook niet blijkt of geheel gesloten bouwblokken worden beoogd. Het is echter gewenscht ten minste de toegelaten of normaal gewenschte diepte der opgaande bebouwing te kennen met het oog op de dakvormen.
Mogen gegevens hieromtrent, eventueel volledige bebouwingsvoorschriften, worden verwacht?

Antwoord: De gewenschte diepte dient beoordeeld te worden door den ontwerper. Bebouwingsvoorschriften kunnen niet worden verstrekt omdat deze afhankelijk zijn van het door den inzender te vervaardigen ontwerp.

Vraag 17: Wijze van afwerking teekeningen. Mogen schaduw en eventueel kleur op de gevelteekeningen worden aangegeven?

Antwoord: Gelet op art. 6 sub 5 is schaduw en kleur op de gevelteekeningen niet toegestaan. In de sub 4 genoemde perspectivische schetsen mag desgewenscht een schaduwkleur worden gebruikt.

Vraag 18: Kan een extra exemplaar van de twee ontvangen kaarten worden betrokken? (één dient te worden gekleurd om een eenigszins plastisch beeld van de plannen te verkrijgen).

Antwoord: Extra exemplaren van de kaarten kunnen niet worden verstrekt.

Vraag 19: Op de teekening van het Hofplein komen arceeringen voor die loodrecht op de rooilijn getrokken en ca 7 mm diep zijn, waarvan de beteekenis niet is aangegeven.
Bedoelt men daarmede luifels of overdekte café-terrassen aan te geven, of hebben deze arceeringen een andere beteekenis?

Antwoord: Aanvankelijk is hierbij gedacht aan een gedeeltelijk overbouwd trottoir. De ontwerper is daaraan echter niet gebonden.

Vraag 20: Zijn er parkeergelegenheden voorzien af te voorzien?

Antwoord: Parkeerruimte wordt inderdaad verlangd.

Vraag 21: Art. 3 c bepaalt, dat inlichtingen kunnen worden gevraagd tot één maand nadat de prijsvraag is gepubliceerd. Het prijsvraagprogramma vermeldt echter geen datum. Kan aangegeven worden op welken datum de prijsvraag geacht wordt te zijn gepubliceerd?

Antwoord: Op 15 September 1941.

Vraag 22: De aankondiging van de prijsvraag vermeldt, dat gewenscht wordt voor de bebouwing van Hofplein en Blaak een zoo zuiver mogelijk Hollandsch karakter te verkrijgen.
Kan de prijsvraaguitschrijfster mededeelen, wat zij onder een „Zoo zuiver mogelijk Hollandsch karakter" verstaat, of althans een suggestie doen in een bepaalde richting, bij voorkeur onder vermelding van gebouwtypen of pleinbebouwingen waaraan het gewenschte karakter wordt gedemonstreerd.

Antwoord: Dit wordt aan het inzicht van de Nederlandsche architecten overgelaten.

Vraag 23: In de Toelichting op blz. 1 staat, dat het niet de bedoeling is om de architectonische uitwerking der plein- en straatwanden te beschouwen als een soort „gevel-architectuur". Het Reglement vermeldt echter niet, althans niet duidelijk, wat dan wèl de bedoeling is.
a. Moeten b.v. de inzenders ook plattegronden ontwerpen, of kan volstaan worden met den hoofdvorm der bouwblokken?
b. Moet ook de diepte der bebouwing (achtergevelrooilijnen) worden aangegeven?

Antwoord: Dit wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.

Vraag 24: Op blz. 5 wordt onder p een en ander bepaald omtrent de honoreering van de medearbeid van den auteur van het bekroonde ontwerp aan de werkzaamheden van het definitieve bebouwingsplan. Het is echter niet geheel duidelijk, hoever die mede-arbeid zich zal uitstrekken.
Indien deze arbeid ook bedoelt te zijn een soort „supervisorschap" over de bebouwing, zoodat deze arbeid zich over tal van jaren kan verdeelen, lijkt het wat voorbarig het maximum-honorarium op ƒ 5.000.— te stellen.

Antwoord: Het programma laat omtrent dit punt geen twijfel.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

11 OCTOBER 1941 NR 41

WONING AAN DE BOOMHOEKSCHE DIJK IN DE DERDE PLAS TE NIEUW LOOSDRECHT.
ARCHITECT PH. J. HAMERS.

Het is een eigenaardige gewaarwording, als men opdracht krijgt een landhuisje te bouwen en men ter plaatse geen land ziet, maar water en als blijkt, dat het geheel in het water gebouwd moet worden.
Een eenvoudig gegeven, dat veel werk vereischt, weinig honorarium geeft, maar veel voldoening.

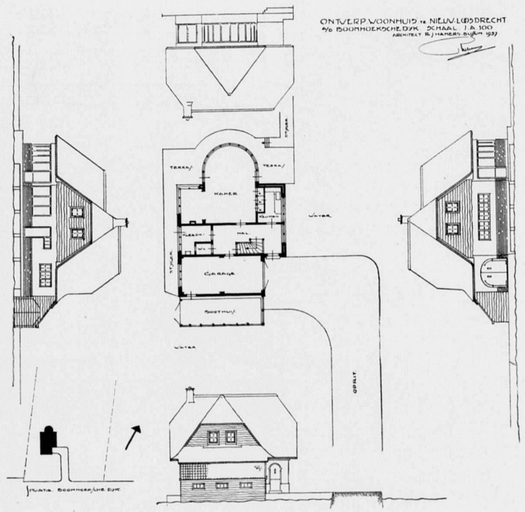

SCHAAL 1 À 400

Het geval is gebouwd op een paalfundeering met beton-opzetters, waarop een gewapend-betonplaat en daarop de opbouw. Voorop werd gesteld, dat vanuit de eenige woonruimte een ruim uitzicht over de plassen verzekerd was en dit bereikte ik, door een eind van de wal, in het water te bouwen. De begane grond bestaat uit ruime woonkamer met rondom terras en aanlegsteiger, een kleine kleedkamer waar zeilers en zwemmers zich kunnen verkleeden en niet direct en drijfnat in de woning komen.
Verder een keuken, direct aan de woonkamer en woningingang en voorzien van electrische koelinrichting, doorgeefkasten voor serveering en berging van servies en keuken-gerei.
Dan de garage, gemakkelijk toegankelijk vanaf den weg en van binnen verbonden met de hall en het boothuis.
Het boothuis is voorzien (onder de toegangsdeuren, die tot op het water reiken) van een klepbare houten sluis, draaiende op een drempel op den bodem en die in gesloten toestand het water binnen het boothuis volkomen rustig houdt bij ongunstig weer, waardoor het schuren van de boot langs de wanden volkomen wordt uitgesloten.
Daar het huis winter en zomer bewoond wordt, is het voorzien van centrale verwarming gestookt door z.g.n. openhaard, welke inrichting goed voldoet, mits men zorgt voor ruime overcapaciteit. De verdieping heeft vier ruime slaapkamers en bergzolder. De dakbedekking is riet en van het boothuis roode pannen waardoor een frisch contact is verkregen met het donkerbruine gecarbolineerde houtwerk van topgevels en hekwerk. Het geheele metselwerk is uitgevoerd in dunne paarse handvorm.

Ph. J. HAMERS.

BOUWPLAN VOOR 26 WONINGEN TE NAARDEN (UITBREIDINGSPLAN ZUID).
ARCHITECT PH. J. HAMERS.

In het uitbreidingsplan Naarden-Zuid werd mij in 1933 door een Verzekeringsmaatschappij opgedragen de bouw van een aantal woningen tegen een redelijken huurprijs. Ik ontwierp daarvoor een woontype, dat zoowel als groep van 2 als van 3 onder één dak gelegenheid bood het kozijntype tot een minimum te reduceeren en de bouwkosten zoo laag mogelijk te houden.
In de groepeering maakte ik gebruik van de terreindiepte door de woningen zooveel mogelijk op goeden afstand van den weg te plaatsen, waardoor een ruime voortuin ontstond, om het tuinkarakter van den aanleg in het geheel te doen uitkomen. Mede daarom sloot ik langs de wegen deze voortuinen af, door lage tuinmuren met daarachter een iets hoogere hegbeplanting, waardoor de tuinen te samen als kleur konden bijdragen in het geheele straatbeeld en van den weg overzichtelijk bleven.
De hierbij gaande foto geeft daarvan de bedoeling duidelijk weer. De lage vooruitstekende bouw en lage topgevels zijn uitgevoerd in donker roode handvorm en het hoogere tusschengedeelte in miskleurig handgrauw, de daken zijn gedekt met roode verbeterde Hollandsche pannen.
De woningen zijn in elke groep zoodanig tegen elkaar gelegen, dat geen woonruimte van de eene woning grenst aan woonruite van de aanliggende woning, waardoor, mede door de scheidingsmuren als spouwmuur uit te voeren, de geluidsisolatie der woningen onderling sterk wordt bevorderd.
Eetkamer en keuken zijn door een serveerloket verbonden, waarvoor ik toepaste een speciale constructie welke nooit gelijktijdig aan beide zijden openstaat.
De woningen zijn alle voorzien van centrale verwarming.

Ph. J. HAMERS.

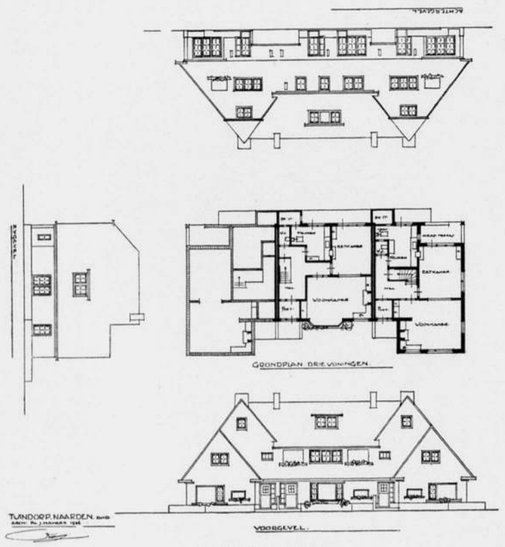

SCHAAL 1 A 400

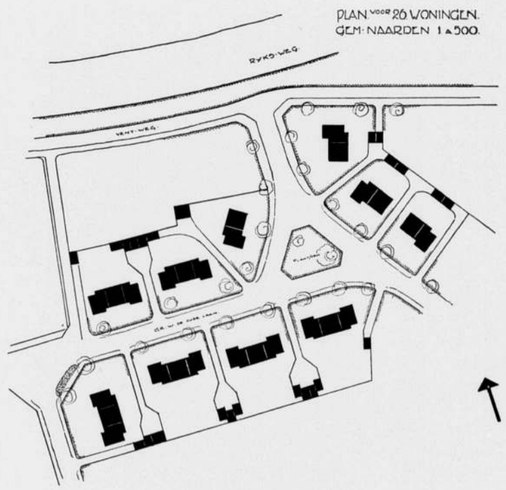

STADSBEPLANTING EN HAAR KARAKTER.

Nu het vraagstuk van de komende bouworde nog gedeeltelijk een kwestie is die haar oplossing nog niet heeft gevonden schijnt het gewaagd hier reeds richtlijnen aan te geven voor de methode van beplanting en de keus van het plantenmateriaal. Doch de tijd staat niet stil en evenals de tuinarchitect heeft de architect zich af te vragen hoe hij zich de oplossing van het woningvraagstuk van onze steden voor oogen stelt.
Hierbij staat wel vast dat wij met twee heel verschillende factoren te maken hebben, namelijk het behoud van het mooie oude en de bouw en indeeling van het nieuwe. Bij het laatste zullen de schoonheidseischen voorop staan naast de praktische indeeling waarbij het wel zeker is dat hoogbouw in ons dichtbevolkt land niet vermeden zal kunnen worden. Van zelf sprekend zal de beplanting zich bij den stijl der bouwkunst moeten aansluiten en zoo spreekt het van zelf dat het nieuwere materiaal op het gebied der beplanting, en we denken daarbij aan de in de laatste jaren ingevoerde soorten uit Japan en China, in de oudere stadsgedeelten in het geheel niet past. Daar zullen wij in de oude lijn moeten doorwerken, daar zullen kleinbladige linden meer in het karakter zijn van de oude gebouwen die voor het nageslacht worden gespaard.
Anders wordt het bij de nieuwbouw waar naast de breede en hooge gebouwen ook zeker breede straten zullen passen, eventueel met groene strooken en indeeling van kleinere parken of liever ruime plantsoenen waar gelegenheid is tot recreatie van het werkende volk.
Wij onderscheiden dan: a. groene strooken, b. eigenlijke straatbeplanting met boomen, c. plantsoenen en d. grootere parken.
In de eigenlijke groene strooken zal de beplanting zeer gemengd kunnen zijn zonder dat wij vervallen in het meer vlakke tuintjesidee dat tegenover de hooge gebouwen veel te vlak aandoet en waarin de verticale lijn ontbreekt. Anderszins zal een te dichte beplanting van opgaand geboomte geen onderbeplanting toestaan omdat onder de schaduw en de druk der hooge boomen weinig of niets groeit. Er zullen dus in die groene strooken uit den aard der zaak ook boomen van de eerste groote moeten voorkomen als dubbelbloems kastanjes, welke geen vruchten dragen en dus geen aanleiding kunnen zijn voor de jeugd om met de vruchten allerlei kattekwaad uit te halen, linden en dergelijke en wel op een dergelijke groote afstand uiteen geplant dat tusschen- en onderbeplanting mogelijk is.
Hierdoor krijgen wij licht en schaduweffecten die het stadsbeeld verlevendigen, wij krijgen de mogelijkheid om overgangen op architectonisch gebied zoodanig te camoufleeren dat zij niet stoerend zijn in het stadsbeeld, terwijl tenslotte de mogelijkheid bestaat om in deze groene strooken met boomen, struiken en bloemen prettige beschutte zitjes te maken, zoowel in de zon als in de schaduw, waardoor de beplanting aan waarde wint. Woonwijken voor het werkende volk zullen daardoor prettiger aandoen ondanks de hoogbouw en het systeem van twee rijen boomen, dikwijls te kort bij de huizen, zal kunnen vervallen. Juist door de groene strook in het midden te houden blijven de huizen voldoende licht en zon ontvangen, wat in ons zonarm klimaat zoozeer gewenscht is.
In dergelijke groene strooken zal het ook niet noodig zijn ons tot één boomsoort te bepalen, al zullen wij natuurlijk wel rekening moeten houden met de bodem en den wind, zoodat bijvoorbeeld kort aan de zee slechts die soorten geplant kunnen worden die tegen de zeewind bestand zijn. Hier zal de keus dus min of meer beperkt zijn, maar de ervaring van eeuwen heeft ons geleerd welke beplanting hier deugt. Voorts zal het eigenlijke karakter van den boom, zijn habites, van overwegend belang zijn bij onze keus en zal deze in nauw verband moeten staan met de soort van gebouwen. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan de slanke Italiaansche popels en de breede kruin van de beuk, eik of eschdoorn.
Zeer belangrijk is de groep onder b. genoemd, de eigenlijke straatbeplanting en zeer zeker zullen wij hier af moeten wijken van het bekende type, het planten van een rij groote boomen, veel te kort meestal bij de huizen, waardoor juist in de tijd als de boom zijn volle schoonheid ontplooid overgegaan moet worden tot het zoo afschuwelijke candelaberen, een methode die onaesthetisch is, misvormde boomen doet ontstaan en een bewijs is dat de beplanting niet praktisch is uitgevoerd. Waar het moderne verkeer steeds meer het twee wegenstelsel eischt zal het misschien wel de juiste weg zijn om bij hoogbouw, waar zware boomen gewenscht zijn te volstaan met één rij boomen in het midden die dan voldoende ver van de huizen komen om geen bezwaren op te leveren. Wil men echter succes hebben met een straatbeplanting, dan dient aan de allereerste levenseischen van de boom te worden voldaan en zoo zal het asphalteeren van de middenstrook, of zelfs het teeren daarvan met een kleine uitsparing rond den boom zelf uit den booze zijn. Hierdoor komt de boom toch in een soort bloempot te staan wat tengevolge heeft dat de boom in de toch reeds boven het maaiveld opgehoogde straten gebrek aan vocht en door het asphalteeren ook gebrek aan lucht bij de wortels krijgt waardoor wij kwijnende boomen krijgen, zeer vatbaar voor ziekten. Juist doordat wij bij het planten van een rij boomen ver genoeg van de eigenlijke verkeersweg afblijven zal de keus ook niet beperkt zijn wat de soorten betreft, want lang niet alle boomen zijn bestand tegen de voortdurende trillingen die het moderne zware verkeer veroorzaakt. Voorts zullen wij zware boomen moeten planten met een flink wortelgestel zoodat de afschuwelijke palen bij de boomen, die ook dikwijls de boom in de jeugd reeds beschadigen, geheel of zoo goed als geheel achterwege kunnen blijven.
Waar tenslotte in verband met de indeeling een dubbele rij boomen noodzakelijk is zouden wij tot de methode van gekopte boomen over kunnen gaan. Hoewel wij geen voorstander zijn van een dergelijk behandelen, of liever mishandelen van den boom (immers verliest de boom daardoor zijn eigenlijk karakter en kan hij zich nooit tot volle schoonheid ontplooien), is dit soms de eenige methode om een schaduwrijke wandelweg te projecteeren, een methode die overigens groen in de straten brengt terwijl uitzicht en licht niet belemmerd worden voor de bewoners der huizen langs dergelijke straten. Bekend is deze methode in Duitschland voor de hotels langs de Rijn. Blijven tenslotte de kleinere straten met minder ruimte waar de zoogenaamde kleinere boomen als de meelpeer toch nog vaak te groot blijken te zijn omdat de trottoirs te smal zijn en men te kort op de huizen komt. Wil men daar ook boombeplanting aanbrengen, waarom zouden wij dan niet terugkeeren tot de methode van onze vaderen en met platgeleide linden werken zooals wij die nog dikwijls vinden bij onze boerderijen, bij dorpsherbergen en dergelijke? Hierdoor krijgt men een groene strook maar daarachter toch voldoende licht, mits de afstand dan niet al te klein zij. Daar waar geen ruimte is plantte men geen boomen!
Blijven dan de eigenlijke plantsoenen, waaraan men in de eerste plaats de eisch stelle dat zij een voldoende ruimtewerking hebben, dus niet te klein zijn van oppervlakte. In de tweede plaats moeten deze plantsoenen toegankelijk zijn, dus ruimte hebben voor paden, banken en ook vooral ruimte laten voor kinderen. Ons misdeeld stadskind die elk zandhoopje opzoekt om er even in te spelen in de straat moet juist in die plantsoenen de ruimte vinden die de straat niet meer biedt, daarvoor is de straat te onveilig geworden. Maar ook moeten die plant-

soenen ruimte bieden om de ouden van dagen uit zoo'n woonwijk een rustig zitje te bieden, er moet schaduw zijn en misschien nog meer... licht! Hier zal juist de kundige tuinarchitect door een juiste groepeering van het levend materiaal waaraan de eisch gesteld moet worden dat het winterhard is in alle opzichten, de meest schoone effecten kunnen bereiken. Plantsoenen zijn niet een brok natuur, men imiteere geen parken maar make ze tot een verblijfplaats voor het volk waar het na de dagtaak verpoozing kan vinden en zich verlustigen in de schoonheid van het prachtige materiaal dat ons tegenwoordig ter beschikking staat. Hier zal gewerkt kunnen worden met bloemkersen, met groenblijvende en bloeiende heesters, met besheesters en najaars verkleurende bladheesters, hier zal men door een juiste bloembeplanting kleur en verlevendiging brengen in een dergelijk stadsgedeelte. Voorop sta echter de blijvende beplanting, deze bepaalt het karakter van het plantsoen. En zoo zorge men in de eerste plaats voor de boombeplanting die de wegen begrenst en de schaduwzitjes formeert. Men plantte niet een sering omdat hij zoo mooi bloeit en daarnaast een hulst omdat er dan 's winters ook wat groen is, maar zorge door juiste groepeering van het materiaal voor mooie kleureffecten.

Maar ook wat het doode materiaal betreft, de wegbedekking, de banken, de hekken, behooren niet zoo te zijn dat zij afbreuk doen aan het aesthetisch geheel, men kieze hiervoor nobel materiaal dat wel eenvoudig van karakter kan wezen maar in ieder geval eerlijk behoort te zijn. De afschuwelijke zwarte teerwegen, het vlechtwerk met een prikkeldraad, ze hooren niet thuis in de plantsoenen die het volk zin moeten geven voor het schoone. Men kome nu niet aandragen met de kwestie dat ons volk vernielzuchtig is, een juiste opvoeding in de richting van eerbiediging van een anders eigendom, zin voor discipline en het leeren zien van het schoone zal zeker te bereiken zijn. Reeds voor jaren werd ik getroffen door de weinige hekken rond de plantsoenen in Duitschland, door het feit dat het verboden was honden los te laten loopen in die plantsoenen, maar vooral dat men aan dat laatste voorschrift strikt de hand hield en dat de burgerij zelf optrad tegen de enkele jeugdige boosdoener, die het waagde de eigenlijke aanlagen te betreden.

En nu kom ik tot het laatste punt, de parken. Wat dit betreft, zou ik gevoegelijk kunnen overnemen wat Graaf Silva Tarouca in zijn werk: „Unsere Freiland-laubgeholzer" schreef: „Der Park soll nur den charakter der freien Natur und der Landschaft haben, die Hand des Menschen also wenig darin sichtbar sein". Onze groote tuinarchitecten als Fuchs, Petzolt, Kelich en later Zocher en ook Leonard Springer verstonden dat uitstekend wat de landschappelijke aanleg betreft en hun werken zijn nog beroemd. Nu hebben wij in ons land praktisch geen natuurlijke bosschen maar dat neemt toch niet weg dat een park heel iets anders is dan een verzameling van allerlei soort boomen, zelfs al voldoet men bij den aanleg wat de horizontale lijnen aangaat aan de landschappelijke vorm. Hier behoort het tuintjesachtige vermeden te worden, hier hoort dus het materiaal uit den siertuin en uit het plantsoen niet thuis. Men werke met de boomen uit ons klimaat, uit onze omgeving al kan men dan ook dikwijls met soorten uit Amerika aanvullen om kleur en toon te krijgen in het geheel. Dat dit niet strikt noodig is bewijzen wel de parken uit de 17e en 18e eeuw met betrekkelijk weinig soorten waarmee machtige effecten te bereiken zijn. Wij denken aan de goudkleur der beuken, soms roodgoud in het najaar, het teere van de berken met hun prachtige bastteekening, het goudgeel van de linden in den herfst, maar ook aan de stoere kracht van machtige eiken, boomen die voor onze jaartelling hier reeds groeiden, nog altijd gezond en sterk zijn, door weinig ziekten geplaagd. Toch zouden wij het prachtig verkleuren van de Amerikaansche eiken niet willen missen, wij hebben boomen met blauwgroene tinten noodig om onze doorzichten dieper te maken. Maar in de eerste plaats behoort het park de ontspanningplaats bij uitnemendheid te zijn voor ons volk, met ruime grasgazons zoo aangelegd dat zij betreden kunnen worden, met speelterreinen voor kinderen, met sportvelden er in opgenomen, maar in een dusdanig verband dat zij geen storend element vormen in den aanleg. Er behooren plekken in te zijn die volksmassa's kunnen bevatten voor groote vergaderingen, maar voor alles zij het park een machtig iets, een schoonheidsmonument dat wij aan het nageslacht kunnen nalaten en alle tuintjesidee behoort hier te worden vermeden. Voor alles sta hier voorop de eenvoudige schoonheid en het volksbelang, het park zij stoer, rustig en eenvoudig zooals wij zijn: een volk van zeevaarders, van boeren, van visschers. Hier zal alleen de landschapsarchitect van groot formaat op zijn plaats zijn om met het levende materiaal in groote forsche lijnen een schoonheidsmonument te scheppen, dat wij onze zonen en dochteren kunnen nalaten... met eere!

P. J. VAN BOMMEL.

REDE VAN DR. IR. G. A. C. BLOK, LEIDER VAN HET „NEDERLANDSCH ARCHITECTEN GILDE" TE UTRECHT, 4 OCTOBER 1941.

Spreker begint met er op te wijzen, dat eindelijk de architecten hun wensch — waarvoor reeds zoolang door verschillende organisaties werd gestreden — in vervulling zullen zien gaan, en wel de bescherming van het architecten-beroep.

Het beroep beschermd beteekent: alleen ter zake kundigen toegelaten tot de uitoefening van dat beroep.

De vakbekwame architecten zouden dan samengebracht worden als vakgroep van architecten bij de afdeeling beeldende kunstenaars in de te stichten Cultuurkamer.

De architect is in de eerste plaats de scheppende kunstenaar. Hij toch geeft de gestalte aan het product, in deze, het bouwwerk. De ruimtewerking, de verhoudingen, enz., dit alles wordt eerst door den architect bepaald, rekening houdend met de te stellen eischen van opdrachtgever en techniek.

De architect zal bij het ontwerpen rekening houden met de beschikbare materialen, hunne eischen en mogelijkheden. Om dit te kunnen moet hij dus terdege op de hoogte zijn van de eigenschappen van de materialen en grondstoffen en van de vorderingen der bouwtechniek. De vakgroep zal dus ook op technisch gebied leiding moeten kunnen geven, wil zij reden van bestaan hebben.

De nieuwe materialen en het voortschrijden der techniek zullen den architect brengen tot scheppingen, die geheel van onzen tijd zijn. Wortelend op de traditie, zal de kunstenaar die leeft in en met zijn tijd, toch producten van zijn tijd leveren. Zoo schiep de architect uit de voorbije periode, de individualist bij uitnemendheid, die zwoer bij internationalisme en die niets van traditie wilde weten, zonder schroom in onze schoone oude steden, die vele gewrochten, die er nu staan als evenzooveel aanklachten tegen dit negeeren van volksaard en bodem.

Ten aanzien van de verplichtingen tegenover het verleden, die de architect heeft, staat in de richtlijnen van het N.A.G.:

„Het lid acht het zijn plicht de historische architectuurmonumenten uit het verleden als onvervangbaar erfgoed te eerbiedigen en aan het behoud ervan alle medewerking te verleenen."

Het gaat niet alleen om het behoud, doch tevens om het eerbiedigen. Als naast een prachtig renaissance-geveltje een groot nieuw gebouw gezet wordt — een enorme klomp gepleisterd beton, met door glas gesloten gaten — dan is het genoemde geveltje inderdaad onbeschadigd blijven staan, geen steentje heeft er waarschijnlijk ook maar iets geleden, en toch is het vermoord door een modernen vandaal.

De architect is verantwoordelijk jegens heden en toekomst, hij dient de Nederlandsche bouwkunst op lands-eigen-wijze te ontwikkelen en hij moet zich, in dienst van de Nederlandsche volksgemeenschap, verantwoordelijk achten voor het bewaren en bevorderen van de architectonische schoonheid van het stads- en landschapsbeeld. Men denke niet uitsluitend aan gebouwen, voorkomend op de monumentenlijsten, doch er zijn bovendien nog zooveel oude gebouwen en gebouwtjes, waarvan het verdwijnen een groot verlies zou beteekenen voor het stads- of dorpsbeeld, terwijl het toch geen monumenten van geschiedenis of kunst zijn.

Verder mag de gemeenschap eischen van den architect, dat hij zijn scheppingen weet te voegen in het bestaande geheel, zoodat een harmonisch stadsbeeld ontstaat en geen straatwanden, die er uit zien als een opgelapte deken, waar hier en daar nog een pluk bovenuit steekt.

Zeker moet toegegeven worden, dat de tijd het meebracht. Het waren lang niet alleen de slechten, die zoo werkten en de verhoudingen, van elk ontwerp afzonderlijk, waren dikwijls zeer te prijzen.

Ook de opdrachtgevers dienen in te zien, dat hun eischen bij ver- of nieuwbouw een onderschikking aan het groote geheel niet in den weg mogen staan. Ook hier gelde, als steeds, het persoonlijk belang ondergeschikt aan het groepsbelang.

De architect drage in de toekomst weer de volle verantwoordelijkheid voor zijn werk en hij worde niet, zooals thans in de schoonheidscommissies vaak het geval is, door zijn eigen vakgenooten op de meest kleinzielige wijze beschoolmeesterd. Ook hier zou wat meer kameraadschap onder de architecten maar al te gewenscht zijn.

Natuurlijk zijn er onderdeelen, die reeds een zoodanig speciaalgebied vormen, dat het beter is hiervan de uitwerking en uitvoering en dan ook de verantwoordelijkheid over te dragen aan specialisten op deze gebieden. Te denken is hierbij aan ingewikkelde beton- en ijzerconstructies, centrale verwarming, accoustiek, luchtverversching, enz. enz. De richtlijnen van het N.A.G. zeggen hierover:

„Waar het lid zelf de verantwoordelijkheid bij het ontwerpen en/of construeeren van bepaalde onderdeelen niet wenscht te aanvaarden, daar wordt van het lid geëischt, dit met de daaruit voortvloeiende verantwoordelijkheid ten volle over te dragen aan daartoe bij uitstek vakbekwame, door het Technisch Gilde toegelaten technici, en er voor zorg te dragen, dat hun het daartoe verschuldigde honorarium, volgens de geldende tabellen worde uitbetaald."

Het optreden als makelaar, het handelen in grond, het aannemen van provisie, als het zelf bouwen, moet ten eenen male verboden zijn. De architect is en moet blijven de vertrouwensman van zijn opdrachtgever. Doet hij, zoo terloops erbij, in grond of in huizen, dan zal hij in vele gevallen zijn opdrachtgever niet meer onbevooroordeeld van advies kunnen dienen. Ook moet hij het vertrouwen en de achting van het werkvolk en van het personeel van de teekenkamer hebben, want, èn het bouwwerk èn de teekenkamer moeten werkgemeenschappen zijn, waar een ieder zich met liefde voor zijn taak inzet en dat kan alleen als ieder werker, hetzij groot of klein, op zijn plaats door zijn medewerkers wordt geacht en gewaardeerd.

Hoe hebben wij ons nu de toekomst voor te stellen en wat deed het Gilde?

Alleen reeds door zijn bestaan bewees het Gilde, dat lang niet alle architecten het met de saneering, zooals deze dreigde doorgevoerd te worden, eens zijn.

Door den gestadigen groei is ons bestaansrecht bewezen. Thans zijn wij zoover, dat wij met vol vertrouwen mogen aannemen, dat niet over de architecten zal worden besloten, zonder dat ook het Gilde in de te nemen maatregelen is gekend. Bij het bezetten van de verschillende leidende posten zal het Gilde der volksche architecten niet vergeten kunnen worden, aangezien wij de architecten zijn, die een nieuwe orde werkelijk begroeten.

Is eenmaal een aanvang gemaakt met het vormen van de vakgroep, dan zal waarschijnlijk een termijn gesteld worden, waarbinnen een ieder die architect is, of meent te zijn, zich als zoodanig zal moeten aanmelden. Nadien zal het beroep dus gesloten zijn.

Dan begint de taak van den in te stellen Raad van Beoordeeling, die de twijfelachtige gevallen te beoordeelen zal hebben. Dat het waanzin is te beweren of te insinueeren dat het Departement dit door één enkelen man zou willen laten doen, behoef ik hier wel niet nader te betoogen.

Voor de, na de eerste aanmelding, zich meldenden, dus na de sluiting, zullen zeer strenge eischen moeten worden gesteld. Bij de eerste beoordeeling zullen de eischen minder streng moeten zijn, daar toch zeker een soort overgangsperiode noodig is. Het is mogelijk voor twijfelachtige gevallen een verplichte cursus in te stellen. Dat alles zijn maatregelen, die wij aan de beslissing van het Departement in vertrouwen kunnen overlaten, aangezien men mag aannemen, dat men daar in nauw overleg met de architecten zal beslissen.

Het zou niet aangaan, architecten die reeds jaren als zoodanig gevestigd zijn, en bereid zijn zich aan de te stellen regelen te houden, het uitoefenen van het beroep onmogelijk te maken. Doch vanzelfsprekend zal aan redelijk te stellen eischen moeten worden voldaan. Maar de architect zal niet meer als verhuurkantoor mogen optreden, ook niet door middel van een strooman, geen grond of huizenspeculatie beoefenen, hij zal de honorariumtabel strikt moeten volgen, enz. Bouw- en Woningtoezicht zullen geen plannen meer in behandeling mogen nemen, noch consenten mogen uitreiken aan diegenen, die niet officieel zijn toegelaten en een registratienummer op hun teekeningen hebben aangegeven. Doordat een ieder periodiek op te geven zal hebben, hoeveel werk door hem in de afgeloopen periode werd omgezet, hoeveel nieuw werk er bij is gekomen, enz. enz., zal het mogelijk zijn te voorkomen, dat de een niets heeft en de ander overvoerd is met werk.

Zoo zal de ordening en regeling van Staatswege een zegen kunnen zijn voor allen. Een ieder beschouwe het dan ook als zijn plicht tegenover zijn vakgenooten, naar beste kunnen hieraan mede te werken.

Het Gilde groeit voorspoedig en zal door Uw aller steun en propaganda nog veel sterker kunnen worden en moeten worden ten zegen van den architectenstand en van het Nederlandsche volk.

MOEILIJKHEDÈN VAN AANBESTEDERS.

In een artikel uit „Publieke Werken" overgenomen, is in ons Weekblad van 6 September een aantal beslissingen van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven aangehaald, waarbij de aanbesteder aan het kortste eind trok. Daarnaast is vermeldenswaard een beslissing welke het Hof te Amsterdam gaf op 17 October 1940.

Een aannemingsmaatschappij had een werk aangenomen voor *f* 26.700.—. Zij leverde het op met een vertraging van 135 werkdagen. Intusschen had zij haar recht op de termijnen der aanneemsom aan een leverancier gecedeerd; deze had dit recht op zijn beurt aan een derden cessionaris overgedragen. Laatstgenoemde vorderde van den aanbesteder een saldo der aanneem-

som ad ƒ 1000.— en een bedrag voor meerwerk en stelposten ad ƒ 1400.—. Hierop wilde de bouwheer de bij het bestek vastgestelde boete inhouden tot een bedrag van 135 x ƒ 25.—. Doch de cessionaris verzette zich daartegen; hij betoogde dat hij met deze boete niet te maken had.

Het Hof ging uit van par. 478 der oude A.V. (thans par. 18 5e lid), luidende: „Alle kortingen, voortvloeiende uit het bestek, de overeenkomst of deze voorschriften, worden afgetrokken van het bedrag van het certificaat van betaling voor den termijn van uitvoering, gedurende welken de korting werd opgelegd". Daarin leest het Hof niet meer dan dat op een verschenen termijn van de aanneemsom een verschuldigd geworden boete in compensatie kan worden gebracht. Het acht de toepasselijkheid dezer bepaling uitgesloten wanneer om de een of andere reden compensatie van de boete en den termijn is uitgesloten. Dit laatste is het geval, immers op het oogenblik, waarop de aanbesteder de cessie schriftelijk erkende, was de boetevordering niet opeischbaar en de vordering op de aanneemsom evenmin.

Deze uitspraak berust op de artt. 1461 en 1463 van het Burgerlijk Wetboek, volgens welke compensatie van twee vorderingen slechts mogelijk is indien twee personen over en weer een vordering op elkaar hebben en beide vorderingen vereffend en opeischbaar zijn. Ontbreekt een dezer vereischten, zoo kan men de eene vordering niet op de andere in mindering brengen. In het onderhavige geval werd de vordering gecedeerd vóórdat de laatste termijn gereed was en vóórdat de aanbesteder recht had op boete wegens vertraging. Tijdens de cessie waren de vorderingen dus niet opeischbaar. Nadat het werk was opgeleverd stonden niet meer dezelfde personen als debiteur en crediteur tegenover elkaar. Ten aanzien van de termijnen had de aanbesteder den cessionaris als schuldenaar; ten aanzien van de boete had hij den aannemer als debiteur.

De nieuwe A.V. geven in par. 19 wel bepalingen omtrent verpanding of cessie door den aannemer aan derden, doch men vindt er geen uitbreiding der mogelijkheid van compensatie. Overigens is het te betwijfelen of deze tegenover den cessionaris van kracht zou zijn. Overeenkomsten gelden immers in den regel slechts tusschen de partijen; niet tegenover derden. Deze uitspraak ligt geheel in de lijn der tegenwoordige rechtspraak; het is niet te verwachten dat hierin wijziging komt. Om den bouwheer te waarborgen dat hij zijn boete zal kunnen verhalen op de aanneemsom, ook indien deze aan derden is gecedeerd en er geen verhaal is op den aannemer, moet men een bijzondere bepaling in de bestekken opnemen.

Men heeft het geprobeerd met een cessieverbod. Zoo ziet men bepalingen als: „door cessie of verpanding van het recht op de aanneemsom gaat het recht om boete of schadevergoeding op de termijnen te korten, niet verloren". Of: „de aannemer mag zijn recht op de termijnen niet aan derden overdragen ten nadeele van den aanbesteder". Korter is nog: „cessies worden niet erkend". Van dergelijke bedingen wil de rechtspraak niet weten. Een cessie is dan weliswaar niet geoorloofd tegenover den bouwheer, doch indien de aannemer toch zijn recht overdraagt, krijgt de cessionaris recht op de termijnen na voltooiing van het werk; hij behoeft hierop geen boete te laten korten.

Met een verdeeling der termijnen in dier voege, dat na den eersten termijn in het gemaakte werk steeds een overwaarde is van 10 % boven het uitbetaalde bedrag, komt men wel verder. Doch afdoende is dit middel niet onder alle omstandigheden.

Het beste lijkt ons om de betalingstermijnen aldus te verdeelen, dat zij vrijwel overeenkomen met de waarde van het telkens voltooide deel van het werk en geen percentage voor den onderhoudstermijn vast te stellen. Daarna kan men in het bestek bepalen: „Van den eersten termijn zal een bedrag, gelijk aan 10 % der aanneemsom, worden ingehouden. Hierop heeft de aanbesteder een pandrecht ter verzekering van zijn aanspraak op boete of schadevergoeding. Zoodra de aannemer de werkzaamheden, welke hem tijdens den onderhoudstermijn zullen worden opgedragen, zal hebben voltooid, wordt hem genoemde 10 % uitgekeerd.

Hiermede is de bouwheer voldoende gedekt behoudens in het zeldzame geval dat de aannemer vóór de voltooiing van den eersten termijn vastloopt.

Mr. W. A. M. CREMERS.

STUDIEPRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TER GELEGENHEID VAN HET 17E LUSTRUM. (VERVOLG).

Meierij. Terreinindeeling en bestemming niet erg gelukkig, hooihuis en wagenberging te ver van stal. Totale massawerking niet fraai. Deze wordt bovendien benadeeld door de onrustige, wisselende hellingen der rietbedekking (helling boven woning te flauw). Grassilo binnenshuis onjuist. Plan woning te wijdloopig, toiletgroepen te belangrijk. Veevoederberging ontbreekt. Ondanks aardige details, gevels te picturaal, onrustig en weinig architectonisch. Inbouwen kippenhok in veestal bedenkelijk.

317314. Terreinindeeling en terreinbestemming niet fraai. Vee-opstelling in gerekt ovalen vorm heeft weinig zin. Woonhuis onorganisch in plan opgenomen. Architectuur te „café-achtig". Leelijke groote dakkapellen. Waarom losstaand hooihuis en bovendien nog groote hooizolder boven stal?

6 maal 3. Goed overwogen terreinindeeling en -bestemming. Beknopte en eenvoudige opzet. Aparte massa gelagkamer niet fraai in woonhuis geschoven, benadeelt totale massawerking. Kantoortje op eerste verdieping onjuist.

283270. Terreinindeeling en terreinbestemming aannemelijk. Bouwmassa woning ten opzichte van andere bouwelementen te kloek. Melkkoelkamer te klein, niet direct verbonden met erf, ligt ongunstig ten opzichte van het verkeer. Gevels hebben kwaliteiten. Gelagkamer c.a. dringt te ver in woning.

flipje. Terreinindeeling wat willekeurig, erf erg onbestemd van vorm. Bouwmassa onrustig, niet mooi in ruimte geplaatst. Woonkeuken te klein en ongunstig gelegen ten opzichte van den veestal. Toiletgroepen donker, slecht te ventileeren. Melkkoelkamer niet direct met erf verbonden. Toepassing van gewapend beton zonder meer voor zoldering stal, onjuist.

HILJOH. Nuchtere, fantasielooze terreinindeeling. Verkeer over erf uitsluitend door doorrit stal, onpractisch. Massa's niet fraai afgewogen. Woonhuis te steedsch van karakter, het heeft geen eigen, practisch gelegen ingang. Woonkeuken niet goed gelegen ten opzichte van stal. Een directe verbinding van melkkoelkamer met het erf ontbreekt.

Zwaluw [2]. De terreinontwikkeling is veel te parkachtig. Erf met het oog op het verkeer onpractisch ingedeeld. Groepeering der hoofdmassa's gezocht. Ontwikkeling dezer hoofdmassa's onorganisch en weinig fraai. De vee-opstelling is slecht; verscheidene standplaatsen zijn te donker. Opzet plan te weinig georganiseerd, is gewrongen en brokkelig. Melkkoelkamer mist directe verbinding met erf. Architectuur zwak.

231491. De terreinindeeling is vooral met het oog op het verkeer niet erg gelukkig. De plattegrond is te wijdloopig en te gedifferentieerd, waardoor een onrustige massawerking is ontstaan. De woonkeuken ligt te ver van den stal. De dakhelling van het hooihuis is voor rietdekking te flauw. Het stalprofiel is niet zeer gunstig. De woning is te villa-achtig. De gevels zijn onrustig.

INANEK. De massa's zijn niet fraai afgewogen. Het woonhuis is onnoodig massaal en van opzet te royaal. Gelagkamer en bijbehoorende ruimten loopen te veel met het woongedeelte ineen. De veevoederberging en de voederkeuken zijn, wat ligging aangaat, erg misdeeld. De opstelling van het zieke vee is ongunstig. De gevels zijn onevenwichtig van schaal en zwak van karakter.

K3438K. De terreinindeeling is te willekeurig. De situeering van den stal hoofdzakelijk op het Noorden is verkeerd. De ontwerper heeft het Friesche Stulp-type misbruikt door er een plattegrond in te wringen, die aan dit type niet eigen is. Gevolg is, dat de samenstellende elementen chaotisch verspreid liggen. Slechte veeopstelling. De hooiberging is onpractisch en onvoldoende. De enorme hoekkeperspanten zijn in beganegrond plan niet verantwoord (opgesteld op de verdieping vloer?). Woonkeuken te klein.

Simpel [2]. De terreinindeeling is niet fraai, de massa is in de ruimte niet gelukkig gesitueerd. Het plan is te compact in een bepaalde massa gedrongen, waardoor de vee-opstelling en de woning in het gedrang zijn gekomen. De plattegrond van het woonhuis is rommelig en onpractisch ingedeeld. De gelagkamer is geen gelukkige ruimte. Het uitbouwen daarvan geeft aan de massa geen gelukkige plastische werking.

AMSTEL [1]. De terreinindeeling is te onbestemd. Het verkeer over het terrein niet bekeken. De hooiberging is niet fraai in het plan opgenomen.

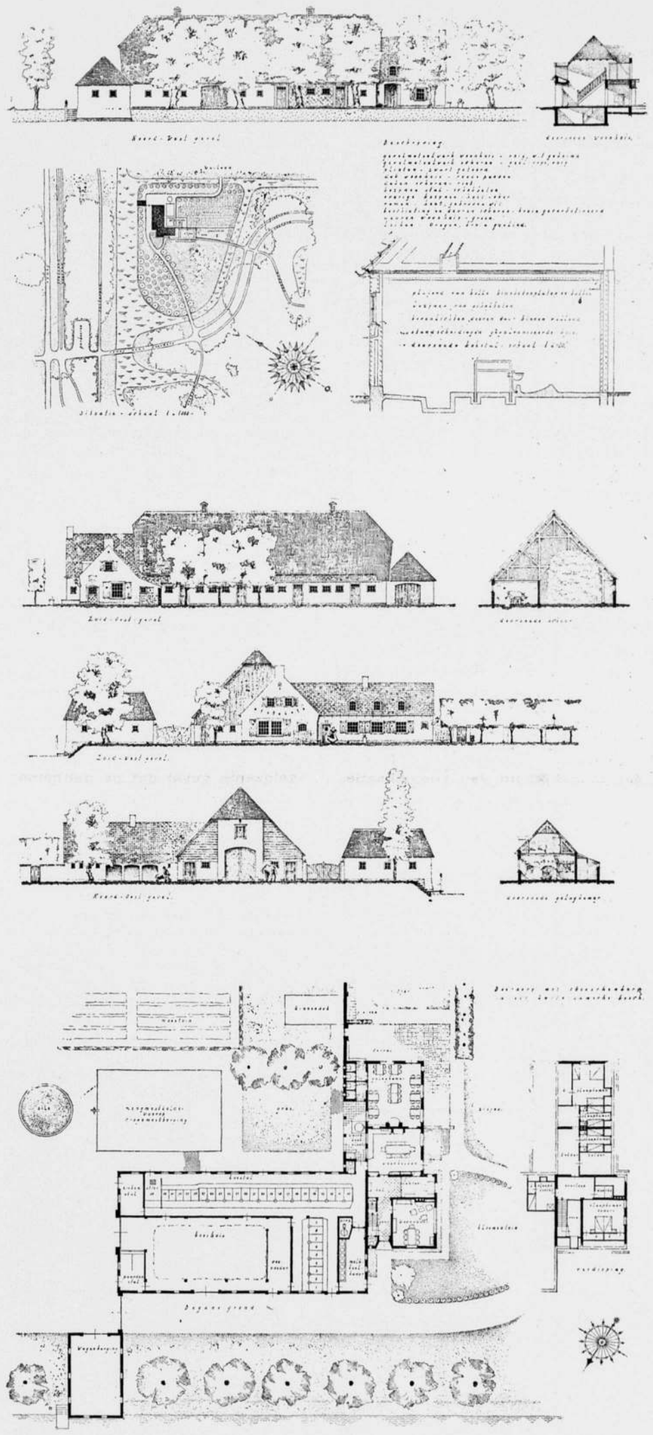

STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH
PREMIE: MOTTO „'T STIER". ONTWERPERS G. POTHOVEN EN F. SEVENHUYSEN TE HAARLEM. SCHAAL 1 À 600

Wasch- en kookplaats te klein. Melkkoelkamer niet gunstig gelegen. Woningindeeling is niet gelukkig. Massa's onrustig, gevels zwak.

„SCHELF". Ligging der gebouwen op het terrrein wat willekeurig. Plan wijdloopig. Woonhuis te monumentaal en te royaal van opzet, niet in harmonie met overige ruimten. Woonkeuken te ver van stal, veevoederberging te ver van kookplaats.

707070. „Caféterras" niet gelukkig geprojecteerd ten opzichte van gelagkamer en stal. Stal te veel van Zuiden afgewend, kapruimte daarboven overdadig voor strooberging. Woonhuis te royaal van opzet en te weinig beknopt. Woonkeuken te ver van stal en is slecht van vorm. Directe verbinding melkkoelkamer met erf ontbreekt. Melkkoelkamer is ongunstig gelegen naast ziekenstal. Dakkapellen niet fraai in dakvlak geplaatst.

C.R.I. Bouwmassa's te gecompliceerd en in haar geheel te willekeurig op terrein geplaatst. Erf te onbestemd. De stal wordt door hooihuis en deel te veel van de woning gescheiden. Veevoederberging, wasch-, kookplaats te ver van stal. Woonkeuken idem. Houten stalzoldering niet juist.

123456 1. Terreinindeeling zwak. Extra geprojecteerde toegang (brug) naar erf wordt niet in programma verlangd. Verkeer over erf onvoldoende, verbinding weide-hooihuis slecht mogelijk. Plattegrond te gecompliceerd en te wijdloopig. Massa's veel te onrustig, geheel te „landhuizerig". Woonkeuken te ver van stal. Met draadglas bezet bovenlicht in stal onjuist. Ontwerper heeft ongetwijfeld wel vermogens, doch heeft deze verkeerd aangewend.

Weiden. Terreinindeeling te „parkachtig", ze mist het karakter van een boerenerf. Massawerking niet erg gelukkig. Hooihuis en woonkeuken te ver van stal gelegen. Gevels te veel op één front ontworpen en zwak van karakter.

SSHHLL. Terreinindeeling niet erg geslaagd. Gebogen stallichaam niet gemotiveerd, noodeloos kostbaar in uitvoering, doet afbreuk aan de toch al onrustige massawerking. Woning en woonkeuken te ver van veestal verwijderd. Hooihuis idem, hoewel het in het gebouwencomplex is opgenomen. Kolenberging (voor centrale verwarming?) is in provisiekelder niet op haar plaats. Gevels droog van karakter.

R.E.M.O.R.A. Terreinindeeling te onbestemd en te parkachtig. Geknikte ligging van de woning ten opzichte van den stal ongemotiveerd, beide bouwlichamen zijn op weinig fraaie wijze verbonden. Massawerking zeer zwak, woonhuis domineert te veel. Gevels te „steedsch" van karakter. Paardenstal te ver van wagenhuis, woonkeuken te ver van veestal. Gelagkamer niet erg genoeglijk, deze ruimte heeft meer het karakter van een stationswachtkamer.

Sikkel. Terreinindeeling wat naïef opgevat. Gecompliceerde terrassenbouw bij de gelagkamer niet in overeenstemming met programma; beïnvloedt de massawerking ongunstig. Ligging ziekenstal en standplaats stier op het Noorden. Berging veevoeder te ver van kookplaats, woonkeuken te ver van stal, paardenstal te ver van wagenhuis. Melkkoelkamer niet gunstig ten opzichte van het wagenverkeer over het erf gelegen. Gevels missen eenheid van karakter en hebben een teveel aan onderling verschillende elementen.

Oberon. Bouwmassa niet fraai op terrein geplaatst. Terreinindeeling te willekeurig en te parkachtig. Voor het publiek gereserveerde ruimte is te groot. Plattegrond beknopt, de ruimte in de woning is echter te veel in elkaar gedrongen, woonkeuken te klein en ongunstig ten opzichte van veestal gelegen, massawerking niet erg geslaagd.

Land. Terreinindeeling wat naïef, te veel moestuin. Erf te willekeurig van indeeling. Koestal in hoofdzaak op het Noorden. Eenzijdige verlichting bij dubbelrijige vee-opstelling is ongunstig, ventilatiemogelijkheid onvoldoende. Stroozolder heeft te royale afmetingen (ruimteverspilling). Woonhuis veel te groot, woonkeuken te ver van veestal. Plompe massawerking, gevels zwak.

„HILDE". Terreinindeeling slecht, erf veel te groot. Geknikte bouwmassa niet voldoende gemotiveerd, ze geeft tot geforceerden plattegrond aanleiding. Indeeling woning hokkerig. Gevels onrustig van karakter, quasi Oud-Hollandsch!

2229AC. Terreinindeeling weinig overtuigend. Erf te groot. Zuidelijke zijde van gebouwen te veel van bedrijfserf afgesloten. Ligging gelagkamer en terras op Noordoosten niet gelukkig. Hoofdmassa rustig. Het karakter van het woonhuis harmonieert niet met het karakter der overige gebouwdeelen. Woonkeuken te ver van den stal. Melkkoelkamer als doorloop ongewenscht, vooral waar ze de verbinding vormt met den ziekenstal.

Poging 1. Terreinindeeling en -bestemming getuigen van weinig fantasie. Dubbelrijige vee-opstelling ongunstig in verband met lichttoetreding en ventilatie. Hooiberging niet erg practisch. Woonkeuken ligt wel wat ongenoeglijk weggestopt. Gevels droog.

312678. Terreinindeeling en -bestemming wat verward, erf veel te groot. Grassilo had beter vrij kunnen staan. Massawerking en gevels niet erg interessant. Gelagkamer bood in dit plan aardige mogelijkheden, welke echter niet zijn aangegrepen.

Arbeid 4. Verwarde en onsamenhangende terreinindeeling. Totale massagroepeering niet gelukkig, de stal komt in het gedrang. Woonkeuken niet fraai van indeeling en te donker, niet mooi verbonden met stal. Melkkoelkamer door „gangslierten" slecht verbonden met den stal. Paardenstal is te ver van wagenberging gelegen. Hooihuis te stug en te plomp. De groote kapruimte boven den stal heeft weinig zin, ze is ook te groot voor stroozolder. Plattegrond gewrongen, er is te veel op de gevels gewerkt.

Voeden. De verschillende stal-onderdeelen zijn te veel als aparte eenheden beschouwd en te veel gedecentraliseerd. De plaatsing van het hooihuis en de wagenberging aan het water is ongunstig, leidt tot oneconomisch plan. Totale massawerking onrustig. Paardenstal te ver van wagenhuis. Kantoortje te royaal. Melkkoelkamer ligt niet practisch ten opzichte van het verkeer over het erf.

Hoeve 1. Terreinindeeling niet sterk. Massa niet fraai. Waarom ligging veestal geheel op Noordoosten? De 2e rij van het vee is door de verschillende aan- en bijbouwen niet gunstig opgesteld. Plattegrond niet organisch. Woonkeuken niet gunstig gelegen ten opzichte van het erf en te veel verscholen in het plan. Melkkoelkamer niet goed gelegen ten opzichte van de weide. Waarom is deze ruimte niet direct uit den stal bereikbaar? Hooi zal op den zolder niet practisch te bergen zijn.

Corrie. Terreinindeeling niet erg overtuigend. Verkeer op terrein en erf niet voldoende overwogen, doorrit te klein. Woonkeuken te ver van stal, hooiberg idem. Spoelplaats te groot. Kantoortje ligt niet gunstig, het heeft te weinig aansluiting met woning. In het algemeen is de plattegrond te wijdloopig en te gecompliceerd van opzet.

APERÇU. Terreinindeeling niet erg fraai, erfindeeling onvoldoende bekeken. De bebouwing is niet fraai op het terrein geprojecteerd. Melkkoelkamer slecht bereikbaar voor het wagenverkeer, combinatie met W.C. onhygiënisch. Gelagkamer is zoowel in plattegrond als in den opbouw niet voldoende in het plan opgenomen. Gevels zwak. Slechte massawerking.

666666. Terreinindeeling rammelt. Plattegrond verward van samenstelling. Woonkeuken ligt ongunstig ten opzichte van den stal. Koelkamer idem, ze ligt ook onjuist ten opzichte van het verkeer over het erf. In het uitwendig aanzien en de totale massa neemt de gelagkamer een te belangrijke plaats in. De topgevel van de woning is geforceerd, gevels onrustig.

123456 2. Terreinindeeling niet fraai en uit een oogpunt van verkeer ongunstig. Massawerking onrustig. Samenstelling plattegrond idem. Woonkeuken geen aangename ruimte en ongunstig gelegen ten opzichte van stal. Melkkoelkamer niet direct bereikbaar vanaf erf (waarom verdiept?). Opbouw niet erg organisch en oneconomisch.

„WEREDI". Terreinindeeling weinig oordeelkundig. Een afgesloten binnenhof heeft hier uit bedrijfsoogpunt weinig zin, bovendien wordt het verkeer over het erf daardoor zeer bemoeilijkt zoo niet onmogelijk gemaakt. Plan te wijdloopig van opzet, dus oneconomisch. Ingebouwde silo onjuist. Hooiberging onbruikbaar. Melkkoelkamer vanaf weide niet bereikbaar. Woning en gelagkamer onnoodig groot opgezet. Woonkeuken te ver van gelagkamer. In wezen beantwoordt het plan niet aan de bedoeling van het programma.

(Wordt vervolgd.)

MUSEUM BOYMANS NIEUWS.

NEDERLAND BOUWT IN BAKSTEEN.

De tentoonstelling „Nederland bouwt in baksteen", 1800—1940, die oorspronkelijk 15 October zou eindigen, wordt wegens de groote belangstelling verlengd tot 1 December.

WAT WAS, IS EN KOMEN MOET. VI.

AANVULLING.

In de beschouwingen van den schrijver in No. 40 werd door een omissie een later aangebrachte aanvulling niet opgenomen. Aangezien het vervolgartikel, waarin wij de aanvulling hoopten te kunnen inlasschen nog niet geplaatst kon worden, doen wij alsnog in dit nummer een mededeeling over de bedoelde aanvulling.

De schrijver heeft bij fig. 1, welke figuur links de natuursteengoot van het Bankgebouw Mees te Rotterdam weergeeft in vergelijking met een gewone houten blokgoot op dezelfde schaal rechts, er nog op willen wijzen dat het leggen van natuursteenen balken (lateien) boven de ramen, zooals Berlage dit gewoonlijk deed, eveneens te beschouwen is als een uitvoering van een oorspronkelijk in houtwerk gedachten bouwvorm, waaraan echter grootere afmetingen zijn gegeven dan in houtwerk mogelijk was. De gewone steenconstructie immers is de segment- of strekkenboog, welke eerste bij de Koopmansbeurs boven de lateien is aangebracht, juist zooals men uit voorzorg tegen doorbuiging bij een houten latei zou hebben gedaan. Dergelijke constructies in natuursteen versterken het Nederlandsche karakter der bouwwerken door de herinnering aan den houtbouw.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

18 OCTOBER 1941 NR 42

WAT WAS, IS EN KOMEN MOET.

DOOR A. J. KROPHOLLER.

VII.

Reeds van het einde der 19e eeuw af tot heden heeft in ons land de neiging bestaan tot een zekere terugkeer naar de natuur in het wonen en zijn de landelijke woningen, ook in de omgeving der steden, in zeer ruime mate toegenomen, zoodat men in sommige streken van plaats tot plaats gaande een bijna aaneensluitende bebouwing vindt van geheel of ten deele vrijgelegen buitenhuizen en huisjes, dikwijls tezamen gegroepeerd in „villaparken" of kolonies van arbeiderswoningen.

Al deze landelijke woningen tezamen vormen een belangrijk deel onzer volkshuisvesting en behooren over het algemeen tot het beste, dat de Nederlandsche bouwkunst in en sedert de 19e eeuw heeft opgeleverd. De tentoonstelling in het Boymans Museum geeft hiervan een goed overzicht. Voor dit deel kon zij heeten: „Nederland bouwt in baksteen en hout", want niet in de laatste plaats is de goede toepassing van het houtwerk oorzaak van den uitnemenden indruk, welke over het algemeen onze landelijke bouw maakt.

De Nederlandsche bouwkunst is sedert menschenheugenis voornamelijk een baksteen- en houtbouw. In de stadshuizen overweegt de baksteen en wordt veelal met natuursteen afgewisseld; in den landelijken bouwtrant overweegt de houtbouw en vindt men weinig toepassing van natuursteen.

Behalve dan voor het inwendige dakwerk, dat de buitenvormen bepaalt en reeds besproken is, vindt men ook uitwendig bijna overal het houtwerk in overwegend rechte vormen toegepast aan ramen, deuren, zonneblinden, luiken, gootranden, topgevelstrooken en dakvensters; soms zijn de topgevels met planken dichtgetimmerd of op dezelfde wijze geheele uitbouwen, erkers, balcons enz. van balken en planken samengesteld. Aan de huizen vindt men verder soms houten gootpijpen en boven de naar buiten openslaande deuren luifels om te beletten, dat het inregent als de deuren openstaan (zie foto). Om het huis heen houten hekken, inrijpoorten, brugjes, windschermen en tuinmeubelen. In dit alles leeft een zeer oude traditie, zoowel in de rechte langwerpige vormen der onderdeelen en hun vakkundige samenstelling, als in de roomwitte tint, waarin ook nu nog algemeen het houtwerk wordt geschilderd en waardoor het als het ware zijn plaats duidelijk sprekend opeischt in de baksteenen muren.

Er zijn echter vele jaren verloopen, waarin de goede tradities in het bouwen veronachtzaamd werden en bijna opzettelijk doorkruisd terwille van een snobbistische moderniteit. In kleuren, in vormen, in materiaalkeuze, in constructiewijze, week men steeds verder af van hetgeen eenmaal was; men zocht in de bouwgestalten steeds meer de uitdrukkelijke ongeloofsbelijdenis aan ons volksverleden en de virtuosen op dit stuk konden rekenen op den bijval der bouwkundige wereld en een goede vakpers. Maar ondertusschen verleerde men de eenvoudige landstaal in het bouwen.

De verkommeringen der dakvormen zijn vele, reeds sedert de 19e eeuw; uit onzen tijd komen aan de huizen nog daarbij de wanvormen der goten door deze de gedaante te geven van een betonnen luifel, waarop het dakvlak buiten de muren rust; de beglazingen met horizontaal liggende ruiten of met heele winkelramen; het schilderen met gele verfsoorten dat een schreeuwend, of met donkergroen, dat tusschen de boomen een doodsch effect maakt, om van paars, rood, blauw en meer nog maar te zwijgen. Ondanks dit alles echter getuigt een groot deel onzer landelijke bouwwerken van trouw aan de eenvoudige goede opvattingen,

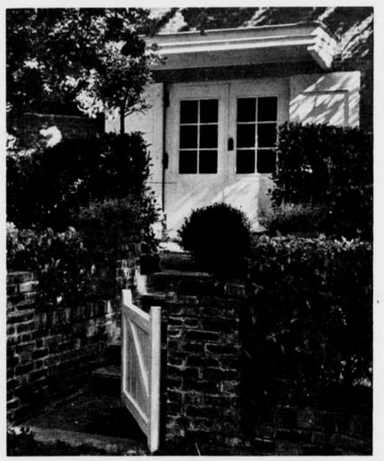

VOORBEELD VAN EEN HOUTEN LUIFEL BOVEN EEN INGANG

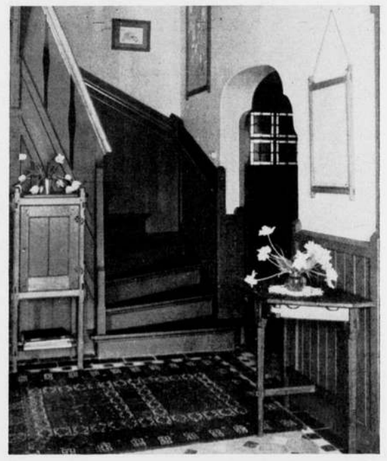

DAT OOK VOOR HET BINNENWERK HET VASTHOUDEN DER NEDERLANDSCHE TRADITIE IN HET RECHTLIJNIG HOUTWERK GOED MOGELIJK IS, TOONT BOVENSTAANDE AFBEELDING

tegen een elders weer voortschrijdende verwildering van den volkssmaak in. Aan deze verwildering dient paal en perk gesteld, terwijl de goede opvattingen weer gemeengoed moeten worden. Naar dit beginsel zal het geheele onderwijs in de bouwkunst te herzien zijn, terwijl de publieke voorlichting in vaktijdschriften en dagbladen van dit zelfde standpunt dient uit te gaan. Anders blijft alles, zooals het tot dezen tijd was: een tuin, waarin het onkruid welig opwies en de cultuurplanten elk jaar weer wat verder overwoekerde.

En hiermede besluit ik deze korte serie artikelen over houtwerk. Moge thans weer het begrip ontwaken voor hetgeen aandachtige beschouwing van onze eigen oude bouwwerken ons reeds lang had kunnen leeren. Het is echter wel een beetje jammer, dat eerst nù hier ongehinderd over de goede beginselen van het bouwvak kan worden geschreven, ook door niet-leden van den B.N.A., als ondergeteekende reeds sedert een tiental jaren.

A. J. KROPHOLLER.

STUDIEPRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA", TER GELEGENHEID VAN HET 17E LUSTRUM.

JURY-RAPPORT (Slot).

L.P.1941. Terreinindeeling wat verward. Vee-opstelling niet gelukkig. Melkkoelkamer niet direct vanaf erf bereikbaar. Spantconstructie bedenkelijk (oplegging op stalzoldering!). Gevels zwak.

DE GRUP. Terreinindeeling niet mooi afgewogen, doet willekeurig aan. Bouwmassa is niet fraai in de ruimte geplaatst. Toiletgroep bij de gelagkamer wat erg belangrijk. Gangverbinding woonkeuken-gelagkamer niet gelukkig. Ingebouwde silo onjuist. Inritten naar hooitas wel wat laag. Gevels zijn „braaf", doch stug. De dakkapellen onderbreken te sterk de dakvlakken boven de woning.

777777. Terrein onevenwichtig van indeeling, erf te groot. De woning is te weinig beknopt en oneconomisch. De woonkeuken is in ligging te weinig op het bedrijf gericht. De box voor kalveren is niet fraai geprojecteerd. De verbinding van hooihuis en stal is onpractisch. De gelagkamer is als ruimte ongenoeglijk. De gevels zijn onrustig, de elementen te „steedsch" van karakter.

Lente [2]. De opzet van den plattegrond maakt het moeilijk, het erf overzichtelijk en practisch in te deelen. Complex woning en gelagkamer erg gecompliceerd en wijdloopig; er is een te veel aan gangen en portalen. Hooihuis ligt niet gunstig ten opzichte van den stal. Woonhuis te ver van stal en bedrijfserf verwijderd. De doorrit tusschen stal en hooiberging vormt volgens deze oplossing geen prettig element in het plan. Massa van het geheel en gevels erg onrustig en onevenwichtig. Ventilatiesysteem stal onduidelijk. Voergoten wat klein van profiel.

XYZ123. Bij de indeeling van het terrein is aan de verkeersmogelijkheid onvoldoende aandacht besteed, daardoor is bv. de melkkoelkamer verkeerd gelegen. Enorme deel met geweldige nutteloze kapruimte; het hooi heeft voldoende bergingsmogelijkheid in het apart geprojecteerde hooihuis. Veeopstelling — vooral van stier, jong vee en ziek vee — ongunstig. Er zijn in den stal te weinig deuren geprojecteerd (brand!). Verbinding mest- en voergang ontbreekt. Woonkeuken is te ver van den veestal. Het geheele plan is te monumentaal van opzet. Een dergelijke opzet is hier geheel misplaatst en oneconomisch.

idylle. Terreinindeeling nogal willekeurig. De plaatsing van het complex op het terrein allerminst fraai. Chaotische massawerking. De structuur van den plattegrond is in den opbouw nauwelijks meer te herkennen. De ingebouwde silo is geheel onjuist, de toren daarboven volkomen ongemotiveerd. Hooiberging is ten opzichte van veestal niet gunstig gelegen. Op details veestal is heel wat aan te merken. De gevels zijn te picturaal en bouwkunstig te weinig verantwoord.

„MEERLO". Het voortuingedeelte van het terrein is ten koste van een redelijk verkeer te parkachtig ingedeeld. Daardoor is ook de melkkoelkamer onjuist gelegen. Stal voor jong vee ligt op het Noorden! Berging hooi niet practisch. De gelagkamer is een ongenoeglijke ruimte. Bedenkelijke slappe kapconstructie.

„de poel". Terreinindeeling te simplistisch. Opstelling jong vee ongunstig. Verbinding tusschen hooiberging en veestal onvoldoende bekeken. De lange smalle vorm van het hooihuis is niet practisch gekozen. Woonkeuken en kamer zijn te klein, de eerste slecht gelegen ten opzichte van den stal. Melkkoelkamer mist een directe verbinding met het erf. Woonhuis en gelagkamer zijn te veel door elkaar gehaald. Detailleering stal is niet sterk.

de Melker. Terreinindeeling wat verbrokkeld, situeering der gebouwen niet fraai. Een gedeelte van den veestal ligt op het Noorden. Voergang in stal ontbreekt. Het is te betwijfelen, of het hooivak voldoende groot is. Plattegrond is verward en in elkaar gedrongen, te weinig organisch en onevenwichtig, de gelagkamer is niet langs den hoofdweg bereikbaar. De massa van den voorbouw vooral is te brokkelig en onrustig door een te veel aan elementen. Gevels missen eenvoud en zijn pieterig van schaal.

J.A.R.O. Terreinindeeling verward en onzeker. Verkeer onvoldoende bekeken. Vee-opstelling ongunstig, een deel van het vee staat op het Noordoosten. Melkkoelkamer heeft geen directe verbinding met erf. Smalle ruimte voor hooiberging, niet practisch van vorm. De „werkruimte" is deels verloren ruimte, is bovendien donker. Woonkeuken te ver van veestal, woning en gelagkamer te groot van opzet. Betonconstructie is kostbaar.

fundus. Terreinindeeling niet voldoende bestudeerd. Moestuin overmatig groot. Het erf is voor wagenverkeer alleen bereikbaar via „terras publiek". Stal gedeeltelijk op het Noordwesten. Melkkoelkamer heeft geen directe verbinding met erf. Gangen en portalen zijn slecht verlicht. De woonkeuken is ongunstig gelegen ten opzichte van het bedrijfserf. Staldetailleering is onvoldoende bekeken. De gevels die in een neo-Hollandsch Renaissance karakter zijn ontworpen, vertoonen weinig eenheid.

plan 41. Terreinindeeling niet erg geslaagd. Bouwmassa onrustig en brokkelig. Gevels zwak van karakter. De woonkeuken is geen aangename woonruimte en ligt afgekeerd van de bedrijfszijde van het erf.

't peerd. Terreinindeeling wat willekeurig. Melkkoelkamer ligt niet gunstig ten opzichte van het verkeer, is bovendien overmatig groot. De hooiberging is niet erg gelukkig van vorm, de open verbinding hooiberging en stal zal het ventilatie-systeem ongunstig beïnvloeden. Plan en gevels stug en droog. Woonhuis te royaal als boerenwoning.

931941 [3]. Terreinindeeling onregelmatig. Berging van het hooi op een zoo langen diepen zolder niet erg practisch. Rustige, doch wat suffe bouwmassa. Raamtypen en plaatsing der ramen in de gevels niet erg gelukkig.

Erfhof. Situatie en terreinindeeling onvoldoende bestudeerd, te vaag. Verbinding van woonkeuken met veestal en met bedrijfserf niet erg practisch. Zolder boven den stal wat te royaal voor strooberging. Melkkoelkamer niet gunstig ten opzichte van het verkeer gelegen. Aantal deuren in veestal te gering (brand!). De gelagkamer is architectonisch te belangrijk geworden. De massa hiervan domineert te veel en doet aan het geheel afbreuk. (Wiegandreminiscentiën?)

Modern? Terreinindeeling oneconomisch en niet voldoende overwogen. Bouwmassa stug, ongeschikte vormgeving. Ruimte voor hooiberging niet practisch van vorm. Woonkeuken te ver van den stal. Paardenstal onjuist gelegen. Als ruimte is de woonkeuken niet erg aangenaam. Gelagkamer is veel te groot en van te steedsch karakter.

arbeid [1]. Erf te groot, terreinindeeling niet erg evenwichtig. De massawerking zal niet meevallen. Silo is ongunstig gelegen. Het hooihuis is te ver van den stal verwijderd. Plattegrond woonhuis en de bijruimten van den stal zijn te wijdloopig van opzet. Staldoorsnede niet geheel juist (te veel warmteverlies).

Amstel [4]. Terreinindeeling en -bestemming te willekeurig en uit een oogpunt van verkeer onvoldoende bekeken. De massa is niet fraai in de ruimte geprojecteerd. Ligging melkkoelkamer niet juist. Woonhuis veel te royaal van opzet. Jong vee heeft onvoldoende licht en lucht. Slaapkamer knecht is te ver van de woning gelegen. De zolderruimte boven den stal heeft weinig practische beteekenis, ze is voor strooberging te groot. Architectuur zwak.

7P88P7. Terreinindeeling is primitief en stug van opzet. Verkeer is onvoldoende bekeken (rijweg loopt dood tegen terras). Groepeering elementen gebrekkig. Melkkoelkamer en woonkeuken missen een goede directe verbinding met het erf. Wasch- en kookplaats onverlicht. Ruimtewerking der vertrekken onaantrekkelijk. Gevels stug en droog van karakter. Met overigens te waardeeren compactheid van het plan is inzender er niet in geslaagd, een aantrekkelijke theeschenkerij en boerderij te ontwerpen.

J.O.E.K.K.O. Terreinindeeling te willekeurig. Situeering der bouwmassa op het terrein is leelijk. Voederberging is te ver van de kookplaats verwijderd. Toepassing van eterniet voor het plafond van den stal is onjuist. De gelagkamer is hier als ruimte geen aangenaam vertrek. Massa en gevels zijn onvoldragen. Plattegrond woning is niet erg gelukkig.

001941. Doordat ontwerper verschillende gevelvoorstellen en mogelijkheden in één plan verwerkt, is de beoordeeling daarvan niet goed mogelijk. Ontwerper maakt het zich met den geknikten vorm der bouwmassa wel erg moeilijk. Het plan is gewrongen van opzet. Melkkoelkamer is te ver van den stal. Woonkeuken is te veel van bedrijfserf afgewend.

343536. Terreinindeeling is onvoldragen. Verkeersmogelijkheid onvoldoende bekeken. Woonkeuken ongunstig gelegen ten opzichte van den stal en het erf. Veevoederberging te ver van kookplaats. Gevels stug en droog.

Boreas. Terreinindeeling erg onzeker van karakter. Erf te groot. Verkeersmogelijkheid niet duidelijk. Plan niet organisch en weinig eenvoudig van opzet. Massawerking zeer onrustig. Woonkeuken te ver van veestal. Jong vee ongunstig opgesteld. Paardenstal te ver van wagenhuis. Gevels zijn druk en onevenwichtig, quasi landelijk van karakter.

Sphinx. Situatie is te onduidelijk weergegeven om ze goed te kunnen beoordeelen. Woonkeuken is te veel van bedrijfserf afgewend. Koestal heeft te groot totaal glasoppervlak. Wasch-kookplaats? Woning is te villa-achtig van karakter. *Gelagkamer te serreachtig.*

L.P.G.A.E.A. Situatie goed, siertuin te parkachtig. De geknikte kap maakt de bouwmassa's plomp. De koepelvormige gelagkamer is architectonisch niet mooi met de hoofdmassa verbonden.

Eiland 4. Terreinindeeling onvoldoende afgewogen. Verkeer over erf onmogelijk. Structuur van het plan is onregelmatig. Kantoorruimte is te groot. Ruimte kookplaats ongunstig. Gelagkamer is een weinig aangenaam vertrek. Leelijke kap uit de massa bij de ingangspartij.

301240. Terrein weinig organisch van indeeling. Bouwmassa is leelijk op terrein geplaatst. Toiletgroepen bij de gelagkamer zijn donker en slecht te ventileeren. Hooizolder is slecht bruikbaar. De silo is wel wat ver van het erf verwijderd.

GEKEZE. Terreinindeeling is te parkachtig en houdt te weinig rekening met het bedrijf. In het beganegrondplan zijn de woning en de gelagkamer veel te royaal opgezet, de indeeling van de verdieping vormt daarmede een schril contrast. De uiteenlegging der elementen maakt het plan oneconomisch. De afgesloten binnenhof heeft weinig zin, daar de omliggende ruimten er zich te weinig op richten en ook het bedrijf zich er niet op concentreert. De gevels zijn wat te „mooi". De monumentaliteit van het hooihuis is misplaatst.

100834. Terreinindeeling is niet erg afgewogen, het erf is wat onbepaald. Aparte ligging van woonhuis en stal is niet wenschelijk, vooral niet als de woonkeuken van het bedrijfserf ligt afgewend. De woonruimten en gelagkamer zijn te royaal van afmeting, het geheel is te weinig beknopt. Berging van het hooi op den zolder van zoo langwerpigen grondvorm is niet practisch. Kapconstructie is bedenkelijk.

AA.17.AB. Terreinindeeling wat primitief. Oprijlaan voert dwars door de voor het publiek gereserveerde zitgelegenheden. Siertuin te parkachtig en te willekeurig. Planindeeling is te weinig organisch, te hokkerig. Kookplaats en woonkeuken ongunstig van grondvorm. Properties van de gelagkamer zijn weinig aantrekkelijk. Gevels zijn stug; indeeling en plaatsing der ramen niet gelukkig. Plaatsing van de grassilo vlak bij de woonkeuken onjuist (stank), ook wordt het geheele uitzicht benomen.

„WIEKEN". Terreinindeeling en situatie niet fraai, verkeer slecht bekeken. Melkkoelkamer en woonkeuken zijn in dit verband onjuist gelegen. Woonkeuken zal in het gebruik te klein blijken. De ingebouwde grassilo is onjuist. Jong vee staat in donker. Gevels zijn wat „gewild".

ABC-XYZ. Bij de indeeling van het terrein en de keuze van de situatie is te weinig met het verkeer rekening gehouden. Woonkeuken ligt volkomen afgewend van het bedrijfserf. De opzet van het plan is wat wijdloopig, het woongedeelte vormt te weinig één geheel. Gelagkamer te royaal. Melkkoelkamer te ver van den stal. Gevels droog van karakter.

Joanna. Situatie wel overwogen. Koestal te breed. Stal jong vee en ziekenstal te royaal van opzet. Groote zolderruimte boven koestal zonder nuttige bestemming. Gelagkamer is te ver van de woonkeuken verwijderd. De gevels hebben wel kwaliteiten, zij het ook, dat ze wat eentonig van karakter zijn.

MARYKE [2]. Terreinindeeling onvoldoende overwogen. De melkkoelkamer ligt verkeerd ten opzichte van het verkeer, ook ontbreekt een directe verbinding met het erf. De woonkeuken ligt van het bedrijfserf afgewend en is vanaf het erf moeilijk bereikbaar. De vee-opstelling is niet ideaal (de stier staat in het donker). De gevels zijn onharmonisch van karakter, de joyeuze topgevel past niet erg bij de rieten dakbedekking.

„TAINJA". Aan het verkeer op het erf is te weinig aandacht geschonken. De woonkeuken is moeilijk vanaf het erf bereikbaar. De melkkoelkamer mist een directe verbinding met het erf. De vee-opstelling is weinig fraai. Wanneer de koestalzolder tot hooizolder was bestemd, dan had de hooiberging boven de deel kunnen vervallen.

Annie 1. Terreinindeeling is onvoldoende en uit een oogpunt van verkeer niet bekeken. Het plan is onorganisch van opzet. Vee-opstelling onjuist (jong vee staat in donker). De melkkoelkamer heeft geen verbinding met het erf. De woonkeuken is van de bedrijfszijde van het erf afgewend. De gevels zijn stug van karakter, de detailleering is weinig gelukkig.

„HET ERF". Situeering niet erg fraai. De gelagkamer is te „café-achtig". De paarden zijn te ver van de wagenloods verwijderd. De melkkoelkamer is op een ongunstige plaats met de woning verbonden, ze mist ook een goede verbinding met het erf. De verdieping van de woning is te royaal van opzet.

„RUITER". Terreinindeeling is onevenwichtig. Situatie is niet gelukkig. Jong vee staat uitsluitend op het Noorden. De woonkeuken is niet practisch van indeeling, de melkkoelkamer is te veel als „doorloop" opgevat. Het ventilatie-systeem heeft bedenkingen. Massa en gevels zijn zwak.

181011. Terreinindeeling en situatie zijn weinig fraai. De woonkeuken is te ver van den stal gelegen. De bouwmassa is niet erg gelukkig. Het overdekt terras, dat als verlengde van de gelagkamer is opgevat, is te belangrijk geworden, is niet mooi verbonden met de gelagkamer (toiletten). Verbinding van woonhuis met stalmassa is niet mooi opgelost.

't Paard. Terreinindeeling is te willekeurig. De woonkeuken heeft geen practische verbinding met het erf. Melkkoelkamer idem. De geknikte vorm der bouwmassa geeft het plan iets gewrongens. Gelagkamer met annexruimten en woning zijn te veel door elkaar gehaald. Het karakter der gevels is stug en droog.

Bedrijf. Bij de indeeling van het terrein is te weinig rekening gehouden met het verkeer. Het woongedeelte is te ver van den stal gelegen. Het geheele plan mist de noodige gebondenheid. Melkkoelkamer ligt ongunstig ten opzichte van het verkeer en mist een directe verbinding met het erf. De hooiberging is te ver van den stal gelegen. De woning is te villa-achtig.

Luêtum. Situatie weinig fraai. Het plan is te wijdloopig van opzet, de woning te massaal, veel ruimteverspilling. Massawerking is niet gelukkig. De gelagkamer is geen erg genoeglijke ruimte.

U.S.P.A.N.A. Terreinindeeling niet fraai, erf te groot. Woonkeuken is van het bedrijfserf afgewend. Plattegrond weinig organisch van structuur. De gelagkamer „bungelt er wat bij", zoowel in grondplan als in massa; ze heeft het karakter van een timmermanswerkplaats. Berging veevoeder te ver van kookplaats.

158910. Terreinindeeling en situatie te willekeurig. In opzet is het plan beknopt. De voor het publiek bestemde toiletgroep is overdadig. De gelagkamer is te „café-achtig" en een te belangrijk element in het plan. Opslag veevoeder is niet erg practisch. Melkkoelkamer is voor verkeer slecht bereikbaar.

021714. Bij de indeeling van het terrrein is aan de ruimte voor het publiek (speeltuin voor kinderen) te weinig aandacht besteed. Windsingel ontbreekt. Jong vee is niet gunstig opgesteld. Verdieping van de woning is erg royaal opgezet. De gevels hebben kwaliteiten, hoewel de woning wel wat sterk domineert.

KOPAKA. De plaatsing van de bouwmassa op het terrein is niet fraai. De indeeling van het terrein is wat willekeurig. Het jonge vee is niet gunstig opgesteld. De woonkeuken mist een practische verbinding met den veestal, de koelkamer idem met het erf. De hooiberging is te royaal, ze kost te veel ruimte. De gelagkamer is weinig aantrekkelijk. De opzet van het plan en de gevels zijn wat stug van karakter.

„BUITEN" [1]. Terreinindeeling is onvoldoende afgewogen. De ruimte voor het publiek (zitjes) is wel wat overdadig. In het algemeen is het plan te samengesteld, waardoor de massawerking te weinig eenvoudig is geworden. De woonkeuken is, evenals de melkkoelkamer, te veel van de bedrijfszijde van het erf afgewend. De melkkoelkamer mist ook een directe verbinding met het erf. Jong vee staat op het Noorden. Berging hooi is niet practisch. Het hooihuis mist op den beganegrond een verbinding met den stal.

Simpel [1]. De opzet is weinig simpel. De terreinindeeling is vooral uit een oogpunt van verkeer onvoldoende bekeken. De massawerking is niet fraai. De hooiberging is tweeslachtig van opvatting. Het hooihuis mist behoorlijke toegangen om het hooi binnen te brengen. De wasch- en kookplaats is donker. Woonkeuken en gelagkamer zijn ongenoeglijke ruimten. De gevels zijn zwak .

„DE HOEF". De ligging van den stal is onjuist. Het vee staat op het Noordoosten. De woning en ruimten voor het publiek (toiletten) loopen te veel door elkaar. De melkkoelkamer mist een behoorlijke verbinding met het erf. De berging veevoeder is te ver van de kookplaats gelegen. De gevels bezitten veel aantrekelijks.

1x2y3z. Waarom werd bij de indeeling van het terrein één der toegangen en bruggen weggelaten? De hooiberging is op geen gelukkige plaats in het plan geprojecteerd; de opgeladen hooiwagens zullen de poort naar het achtererf bezwaarlijk kunnen passeeren. Woonkeuken en melkkoelkamer zijn van de bedrijfszijde van het erf afgewend en vanaf het erf moeilijk bereikbaar. De woonkeuken ligt ook ongunstig ten opzichte van den veestal. De gelagkamer is geen prettige ruimte.

Buiten [2]. De indeeling van het erf is nogal verward. De woonkeuken is van het bedrijfserf afgewend en daarmede niet in practische verbinding. De structuur van het plan is gewrongen. De gelagkamer is niet mooi met de overige bouwmassa verbonden. Het is te veel een op zichzelf staand boerenhuisje gebleven.

in A'dam. De terreinindeeling is onvoldoende ontwikkeld en is te veel op een park, te weinig op het bedrijf ingesteld. De windsingel ontbreekt. De melkkoelkamer is niet practisch gelegen. De ingang van de woning ligt te veel verscholen. De woonkeuken ligt te ver van den veestal. Overdekte silo onjuist. Te weinig uitgangen in stal (brand!). Gevels bezitten vele verdienstelijke elementen, de massawerking zou eenvoudiger kunnen zijn.

Lente [1]. De terreinindeeling voegt zich niet fraai naar den gegeven terreinvorm en is te weinig op het bedrijf ingesteld. De boerderij is slecht gebonden met de wei. De groote zolder boven den stal is voor strooberging alleen of als bergruimte overdadig groot. De massa is te bewogen, ze mist voldoenden eenvoud. De dakkapellen zijn slecht van vorm en niet gelukkig geplaatst in de dakvlakken. Het rieten dak wordt erdoor „vermoord".

14-12-40. De veestal is te veel op het Noorden georiënteerd. Het voetgangerspad leidt niet meer naar de boerderij en gelagkamer, maar naar de mestvaalt. De gelagkamer op het Noordoosten te projecteeren is niet verkieslijk. De plattegrond is — hoewel klaar van opzet — wat wijdloopig, het

tusschenlid is te langgerekt. De woonkeuken is te ver van den stal verwijderd. Het woonhuis is te royaal van opzet, te veel heerenhuis. De paarden staan in het donker. De gevels hebben veel goede kwaliteiten.

„Bellum". De ligging op het terrein is wat willekeurig. Het erf is te onbepaald van vorm. De massawerking is niet erg gelukkig. De woonkeuken ligt niet practisch ten opzichte van den veestal. *Verbinding van woonkeuken* en gelagkamer is niet gelukkig opgelost. De paardenstal ligt niet practisch ten opzichte van het wagenhuis. De gevels zijn o.a. door de bizarre steunbeeren en topgevelvormen onrustig van karakter. De opvatting van den aanbouw aan de gelagkamer is aardig, de vormgeving is echter niet geslaagd.

„ANTONY". De terreinindeeling en -bestemming zijn onvoldoende bekeken. Verkeer naar de wei wordt door de plaatsing der gebouwen geblokkeerd. De doorrit is voor het paseeren der opgeladen hooiwagens niet ruim genoeg. De masawerking is onduidelijk. Het hooihuis is te monumentaal van opvatting. De paardenstal ligt te ver van het wagenhuis, de woonkeuken te ver van veestal. Ook de melkkoelkamer ligt ongunstig. Het boerenwoonhuis is uitgegroeid tot een respectabel landhuis. De groote kap boven den veestal is kostbaar en is ruimteverspilling; voor stroozolder is deze ruimte zelfs niet te gebruiken. De twee kopgevels in den Zuidoostelijken gevel, ondanks het verschil aan beteekenis, zijn te gelijkwaardig van karakter.

„S.A.L.C.I.O." Woonhuis te veel uitgerekt en te los van de stalgebouwen. Woonkeuken te ver van veestal. Elk inzicht omtrent verband woning en bedrijf ontbreekt. Voorhuis onnoodig, geeft te veel ruimteverlies. Gelagkamer op Noordoosten is niet verkieslijk. De doorrit van ± 34 × 5 m is ruimteverspilling. Het binnenplaatsje heeft weinig zin. De melkkoelkamer is niet gunstig geprojecteerd ten opzichte van weide en weg. Bijruimten van de gelagkamer te groot. Slaapkamer knecht ontbreekt. Massawerking en gevels hebben wel verdienste.

A.E.A.8.5.J. Terreinindeeling is niet fraai, de geerende parcelleering is te geforceerd. Erf is erg royaal. Vee-opstelling is niet fraai, de 2e rij van het jonge vee staat in het donker. De ruimten zijn niet gevoelig afgewogen naar haar beteekenis. Voorhal en toiletten zijn erg groot. Massa en gevels hebben kwaliteiten.

„de Stee". Het plan is wat onevenwichtig van ruimte-verdeeling, de melkkoelkamer, woonkeuken en woonkamer zijn overmatig groot van afmeting. Verdiepingindeeling is primitief. Alle ruimten — in het bijzonder de slaapkamers — zeer onvoldoende verlicht. In de gevels is het landelijk karakter goed getroffen.

9-2-1920. In hoofdopzet is de terreinindeeling te onzeker. De massa is niet fraai gesitueerd. Het voetgangerspad leidt niet naar de boerderij, doch komt bij de mestvaalt uit. Terras gelagkamer ligt op het Noordwesten. De kookplaats voor het veevoeder is te ver gelegen van de bergruimte. De woonkeuken ligt niet practisch ten opzichte van den stal. Massa rustig.

9 Maart. Terreinindeeling is weinig organisch en niet erg bekoorlijk van groepeering. De zolder boven den stal is voor strooberging alleen veel te royaal. Plaatsing van het hooihuis dichter bij den stal zou practischer zijn. De constructie van de kap boven den stal is bedenkelijk. Plattegrond en gevels zijn droog van karakter.

„171717". Ordelijke terreinindeeling. Het plan is beknopt van opzet, sommige ruimten zijn zelfs te beknopt, b.v. wasch- en kookplaats. De woonkeuken is niet in practische, directe verbinding met het (bedrijfs)erf. De slaapkamers zijn niet te mooi verlicht. De massa van het woonhuis is niet gelukkig. De gevels zijn slapjes. Tusschen kapafdekking en moderne spantconstructie is geen harmonie.

„GREIDE". De terreinindeeling is niet mooi afgewogen, het erf is te onbepaald van afmetingen. De bouwmassa is niet fraai op het terrein geplaatst. Woonkeuken en melkkoelkamer zijn te veel van het bedrijfserf afgewend. De melkkoelkamer mist een direct contact met het verkeer over het erf. De ruimten voor het publiek (toiletten) en woningruimte loopen te veel door elkaar. De gevels zijn stug.

28-74.56. De terreinindeeling is te willekeurig, de gebouwen staan niet fraai geordend in de ruimte. De stal is onnoodig breed geprojecteerd. De berging van het hooi zal in de practijk niet voldoen. Bekleeding van de stalzoldering met asbestcementplaten ongewenscht (condensatie!). Woonkeuken en melkkoelkamer niet gunstig gelegen ten opzichte van het bedrijfserf. Gelagkamer is te important in het plan geworden, is niet mooi in bouwmassa verwerkt en opgenomen.

„DE WILG". De terreinindeeling is niet fraai, het erf is te groot. Het vee is uitsluitend op het Noorden en het Noordoosten opgesteld. De dubbelrijige opstelling is niet gelukkig. De ventilatie is onvoldoende. De melkkoelkamer is niet gunstig ten opzichte van het erf gelegen, het erf is vanuit de woonkeuken niet overal gemakkelijk bereikbaar. Structuur woning niet fraai.

z.w.wind. Terreinindeeling niet mooi afgewogen. Het plan is in veel opzichten wel overwogen; de gelagkamer is in haar geheel wat te belangrijk geworden, de groote hoogte van deze ruimte heeft weinig zin. De berging van het hooi is wat dualistisch van opvatting. Het totaal is wat te steedsch van karakter.

841941. De bestemming van het terrein is verward en onevenwichtig ingedeeld, de ligging van den boomgaard is niet fraai. Verkeersruimte is onvoldoende. De woonkeuken is te ver van den veestal gelegen, de zitkamer

is wat klein. De gelagkamer met de indeeling in „coupé's" — valt uit het karakter. De gevels zijn niet erg geslaagd, vooral in de verhoudingen.

„AGRARE". De terreinindeeling is niet erg economisch, de afgesloten binnenhof heeft geen zin, het erf is onnoodig groot van oppervlak. Ligging woonkeuken te ver van veestal. Ligging melkkoelkamer tusschen wasch- en *kookplaats en veevoederberging niet gunstig*, ook niet ten opzichte van het erf. Hooiberging te ver van den stal. De verhoogde ligging van het woonhuis heeft geen zin. Het uitzicht door de kleine raampjes van de gelagkamer op de boerderij is aardig; deze ruimte zit goed aan het huis verbonden. De massa van het woonhuis is te hoog, het karakter is te steedsch. Het hooihuis en de wagenberging zijn niet fraai uitgevallen en te plomp van massa.

Eiland [1]. Situeering en groepeering op het terrein niet erg gelukkig, het erf is veel te groot en mist voldoende aansluiting aan de plattegrondsindeeling. Woonkeuken en melkkoelkamer zijn te veel van het erf afgewend. Deze laatste ruimte mist ook een behoorlijke en beknopte verbinding met het erf. De structuur van het plan is verward. De zolder boven den stal is verloren ruimte en bv. voor strooberging moeilijk bereikbaar. De hooiberging is niet gunstig gelegen ten opzichte van den veestal. De woonkeuken is te ver van den veestal verwijderd. De gevels zijn zwak.

Oogst. Windsingel ontbreekt. Het verkeer over het erf is niet fraai opgelost, doorrit te laag. Het woonhuis is te groot en te royaal van opzet, het is een kloek heerenhuis geworden. Woongedeelte en gelagkamer c.a. zijn te veel door elkaar gehaald. De hooiberging is niet juist ten opzichte van den veestal gelegen. De zolder boven den stal heeft geen emplooi en is voor strooberging niet bereikbaar. De gevels toonen kwaliteiten.

9-3-1941 [4]. De terreinindeeling is niet op het verkeer bekeken. Het erf is te onregelmatig van vorm. De opzet van het plan is te weinig eenvoudig. Ligging stal niet erg gelukkig, paardenstal verkeerd geprojecteerd ten opzichte van wagenhuis; berging veevoeder te ver van wasch- en kookplaats. De woonkeuken is te ver van den veestal gelegen en moeilijk bereikbaar vanaf het erf. De melkkoelkamer ligt niet juist ten opzichte van het erf en is vandaar niet direct bereikbaar.

Patria [3]. Uit bedrijfsoogpunt gezien is de erfindeeling niet erg practisch; ze toont weinig begrip voor het gebruik ervan (verkeer!). Evenals het erf zijn ook de plattegronden te wijdloopig opgezet. Ligging toiletgroepen slecht, woonkeuken te ver van stal, melkkoelkamer voor verkeer slecht bereikbaar. Het projecteeren van 2 doorritten in het plan heeft weinig zin. De groote ruimte boven den stal heeft geen emplooi en is wegens de moeilijke bereikbaarheid nergens voor bruikbaar te maken. De gevels zijn te veel op het picturale ingesteld, doch hebben overigens zeer zeker kwaliteiten. De massawerking is onrustig.

Cirkel. Het erf is onevenwichtig ten opzichte van den plattegrond ingedeeld. De melkkoelkamer ligt verkeerd ten opzichte van het verkeer over het erf. Wasch- en kookplaats veevoeder ontbreekt. De woonkeuken is niet practisch ten opzichte van de veestallen gelegen. Het verband tusschen kamer knecht en koestal is goed. In den gevel zijn frissche elementen te onderkennen. Het karakter van de gevels, is ondanks „dakkapellenserie", goed.

Kalfje. Het verkeer op het erf is onvoldoende bekeken. De melkkoelkamer ligt ongunstig ten opzichte van het verkeer. De berging van het hooi is onvoldoende bekeken en zal in de practijk niet erg voldoen. De gevels hebben kwaliteiten.

Nuland. De situeering is goed. Het erf is niet mooi gevuld, het zitje wat ver weg van de gelagkamer. De woonkeuken is te veel van het bedrijfserf afgewend, de melkkoelkamer heeft geen directe verbinding met het erf, de veevoederberging is wel wat klein. Ten opzichte van het geheel is het karakter van het bordes voor het huis niet erg geslaagd. De gevels bezitten te waardeeren elementen.

De Oase. De terreinindeeling is ten aanzien van het gebruik niet voldoende bestudeerd. De woonkeuken ligt te ver van den veestal en ligt ook onpractisch ten opzichte van de gelagkamer. De kook- en waschplaats is te klein. De veestal ligt vrijwel geheel op het Noorden. De te gerekte vorm van de gelagkamer c.a. komt aan de massawerking niet ten goede. De hooiberg is van gigantische afmetingen.

282930. De terreinindeeling is verward en gewrongen. De woonkeuken mist een gemakkelijke verbinding met het bedrijfserf. De hooiberging ligt te veel ingebouwd. „Wagenruimte" en „doorrit" zijn overmatig groot. Het aantal deuren in den veestal is te gering (brandgevaar!). De woonkeuken is geen aangenaam bewoonbaar vertrek. De structuur van den plattegrond is niet erg fraai.

C.C.3.3.4.1. Het terrein is te willekeurig van indeeling. Verscheiden ruimten zijn onnoodig royaal van afmetingen (wasch- en kookplaats, melkkoelkamer, huiskamer, entrée's, hal, enz.). De woonkeuken ligt te ver van den veestal. De bergplaats voor het veevoeder ligt ongunstig ten opzichte van de wasch- en kookplaats. De verdieping van de woning is niet fraai boven het beganegrondplan opgebouwd.

EHILON. Door de weinig fraaie situeering der gebouwen is een ongunstige terreinindeeling ontstaan. De ingang van de gelagkamer ligt te veel verscholen. Het kantoortje is als doorloop van de woning naar den stal slecht geprojecteerd. De woonkeuken is te klein en te ver van den veestal, de melkkoelkamer is onnoodig groot. De massawerking is niet fraai (hooihuis!). De gevels zijn droog.

„PANTAREI". De terreinindeeling is, evenals de planindeeling, verward en oneconomisch. Woongedeelte en gelagkamer zijn te royaal en te gecompliceerd van opzet. De laatstgenoemde ruimte is niet fraai van indeeling (toiletten) en valt geheel uit het hier bedoelde karakter. De berging van het veevoeder is te ver van de wasch- en kookplaats gelegen. De woonkeuken mist een practische verbinding met den veestal, de melkkoelkamer is onnoodig groot. De massawerking en de gevels zijn door een te veel aan elementen, onrustig geworden. De dakhelling is voor panbedekking te flauw. de valk. De terreinindeeling is aannemelijk en overwogen. De onderlinge groepeering van kook- en waschplaats, koelkamer, bergplaats veevoeder, is niet erg gelukkig. De woonkeuken ligt te veel weggestopt. Beknopt en bruikbaar plan.

Farmer. De kwasi-monumentale terreinindeeling is die van een „heerenhuis", niet die van een boerenhoeve. Het erf is niet karakteristiek voor een boerderij, het is meer decoratie. De gedachte om de traditie van het Noordhollandsche type boerderij te handhaven, is goed, de wijze waarop dit tot uitvoering is gebracht, is niet geslaagd. Overigens is dit project in zijn geheel gezien, een curieus geval. De situeering, welke gericht is volgens de diagonaal in plaats van volgens de zijde van het grondvlak, is onjuist voor dit geval; de plattegrond is geforceerd, complex binnengangen te donker. Jong vee slecht opgesteld. Berging hooi onpractisch. Melkkoelkamer te klein en verkeerd gelegen (onfrisch). Kook- en waschplaats en berging veevoeder ontbreken. Het kantoortje is geen zit-slaapkamer. De te kleine woonkeuken is ongunstig ten opzichte van het bedrijfserf gelegen.

403604. Bij de indeeling van het terrein is te weinig aandacht besteed aan het verkeer. Het erf is niet fraai van vorm. De zolder boven den veestal heeft geen emplooi en is niet bereikbaar. Een practisch gelegen toegang tot de woning ontbreekt.

Rustig. De terreinindeeling is niet voldoende bekeken, de verkeersmogelijkheid is niet opgelost. Het erf is niet fraai, de windsingel ontbreekt. De structuur van het plan is rammelig. De jong-vee-stal is ongunstig gelegen. Wasch- en kookplaats en berging veevoeder wel wat klein. De groote open hooizolder boven veestal is onjuist. De woonkeuken ligt te ver van de gelagkamer; vestibule en kantoor te groot. Gevels zwak.

JRDKPM. De terreinindeeling is ten opzichte van den plattegrond onjuist (ligging wagenhuis!). Het woonhuis is te ver van den stal gelegen, deze is vanuit de woonkeuken moeilijk te bereiken. De verdiepte melkkoelkamer is onjuist, ze mist een practische verbinding met stal en erf (verkeer). De woning is wat royaal en onregelmatig van opzet. De gevels dragen goede elementen in zich.

110341. Weloverwogen terreinindeeling. De opzet van het plan is te royaal, het woonhuis is tot een heerenhuis uitgegroeid. De „ingang" van het woonhuis ligt te veel weggestopt. Waarom geen ingang direct in trappenhuis uitkomende? De melkkoelkamer ligt niet gunstig ten opzichte van het erf, voor het verkeer niet bereikbaar. De gevels hebben goede kwaliteiten.

Amstel [2]. De terreinindeeling is wat willekeurig en weinig zakelijk. Het verkeer over het erf is slecht bekeken. De gelagkamer is goed gesitueerd. Berging veevoeder te ver van wasch- en kookplaats. Sommige gevelpartijen zijn niet gelukkig van verhoudingen.

Nardus. De terreinindeeling is niet erg geslaagd. De ligging van de gebouwen op het terrein is allerminst fraai. Het plan is zeer beknopt gehouden en als boerderij voor een beperkt bedrijf wel geschikt. De woonkeuken is te ver van den veestal gelegen, de combinatie van melkkoelkamer en wasch- en kookplaats is ongewenscht. Het vertrekje voor administratie is achter de slaapkamer onjuist gelegen. De wijze, waarop de gelagkamer c.a. aan den overigen bouw is vastgekoppeld, is niet fraai. De slaapvertrekken op de verdieping zijn ongenoeglijk. De massawerking is niet fraai, de gevels zijn stug van karakter.

Meihof. Het terrein is onvoordeeling ingedeeld, ten behoeve van het erf gaat te veel ruimte verloren. De gelagkamer is niet fraai gelegen en is als ruimte onplezierig. De woonkeuken ligt niet gunstig ten opzichte van den veestal. Het woonhuis is oneconomisch ingedeeld. Het karakter is te „landhuizerig". De plaatsing van de kalveren bij de koeien is niet gewenscht, ze hebben een frisscheren stal noodig. De onder het dak ingebouwde silo is ruimteverspilling. De massawerking is niet fraai (verbindingslid!).

343083. De terreinindeeling is te weinig op het bedrijf ingesteld. De geprojecteerde binnenhof is op geforceerde wijze verkregen, het plan is daardoor te wijdloopig geworden. De ingebouwde grassilo is onjuist; de doorrit is erg laag; de wasch- en kookplaats is ongunstig gelegen ten opzichte van de veevoederberging. Eerstgenoemde ruimte mag zeer zeker niet in verbinding staan met de gelagkamer! De woonkeuken is van het bedrijfserf afgewend en te ver van den veestal gelegen. De melkkoelkamer is te groot. De toiletgroepen bij de gelagkamer zijn niet fraai opgelost. De paarden zijn te ver van het wagenhuis gestald. Gevels en massa zijn onrustig.

631941. De terreinindeeling is niet fraai, de bouwmassa is leelijk geplaatst in de ruimte. De woonkeuken is te ver van den stal gelegen, de melkkoelkamer idem, ze mist bovendien een directe verbinding met het erf. De berging van het hooi is niet practisch. De stal heeft geen voldoend aantal deuren. De gevels zijn niet sterk van karakter.

Ialblc. De geforceerde symmetrische opzet van het plan is door de situatie niet voldoende verantwoord. De terreinindeeling is te parkachtig en houdt niet voldoende rekening met het verkeer naar den weg. Te dien opzichte is de melkkoelkamer niet juist gelegen. De gelagkamer splijt het woonhuis in twee deelen, beide elementen zijn te veel door elkaar gehaald (toiletten). De woonkeuken ligt ongunstig ten opzichte van den veestal en het bedrijf, de veevoederberging ligt te ver van de wasch- en kookplaats, de hooiberging te ver van den stal, de zolder boven den stal heeft geen voldoende emplooi. Vanuit de woonkeuken moeten de overige woonruimten bereikt worden via de wasch- en kookplaats. Het woonhuis is te villa-achtig van karakter.

1435KP. Terrein- en erfindeeling zijn uit een oogpunt van het bedrijf onvoldoende bekeken en te versnipperd. De structuur van het plan is rommelig. De Zuidkant van den stal is door de aanbouwen grootendeels van licht verstoken (jong vee!). Een te veel aan gangen veroorzaakt verloren ruimte. De wasch- en kookplaats is te klein. De verdieping is hokkerig.

BAJALE. Versnipperde oneconomische terreinindeeling, het gazon kon bij een villa behooren. De ruimten voor gelagkamer (toiletten) en woning loopen te veel dooreen. De plattegrond van de woning is niet fraai, de slaapverdieping is poover. De melkkoelkamer ligt niet gunstig ten opzichte van den veestal. De berging voor veevoeder ligt te ver van de wasch- en kookplaats verwijderd.

Boerin. De terreinindeeling is zeer oneconomisch, het erf is onnoodig groot. De woonkeuken is niet practisch verbonden met den veestal. De paardenstal is ongunstig gelegen, de doorrit is wat nauw. De melkkoelkamer ligt ongunstig ten opzichte van het verkeer. Het kantoortje is onjuist gelegen; grassilo onvoldoende bekeken.

734825. De terreinindeeling is te fantasieloos. De vee-opstelling is niet erg gelukkig. De woonkeuken is geen plezierige ruimte en is op onpractische wijze met den stal verbonden, ze ligt te veel gekneld tusschen de twee hoofdmassa's. De gevels zijn niet fraai van verhouding en, vooral wat het woonhuis betreft, stug van karakter.

41210. De ligging is onaantrekkelijk. De plattegrond is oneenvoudig. De woning is te „landhuizerig", ze mist een „gewoon landelijk" karakter. De melkkoelkamer is te klein en ten opzichte van den stal en het verkeer onpractisch gelegen. De paardenstal ligt te ver van het wagenhuis. De gevels zijn te bewogen en te veel op een picturaal effect ingesteld. Onoverzichtelijk van structuur.

DE KLOK. De terreinindeeling is verward en deels te parkachtig. De moestuin ligt niet gunstig ten opzichte van de woning. De veestal ligt op het Noordoosten! De plattegrond is niet fraai van structuur en wat ongeordend van indeeling. De woonkeuken ligt te ver van den veestal, de melkkoelkamer ligt onjuist en mist een directe verbinding met het erf. Bovendien is de woonkeuken slecht verlicht en een weinig aantrekkelijke ruimte. Dit laatste geldt ook voor de gelagkamer, de entrée door het nauwe gangetje tusschen beide toiletgroepen is niet fraai. De gevels zijn zwak.

koeien. De terreinindeeling is te vaag. De woonkeuken is te ver van den stal verwijderd. De melkkoelkamer mist een directe verbinding met het erf en is onjuist tusschen wasch- en kookplaats en veevoederberging geschoven. Ze ligt ook te ver van den veestal. De ruimten voor gelagkamer (Noordwesten), toiletten en woning zijn te veel door elkaar gehaald. De plattegronden voor de woning maken wat primitieven, onbeholpen indruk. De te groote toiletgroep neemt grootendeels de Zuidoostzijde van de woning in beslag, het kantoor is te groot. Tegen het staldetail zijn vele bedenkingen aan te voeren.

Patria [1]. De terreinindeeling is te weinig uit een bedrijfsoogpunt bekeken. De opzet van het plan is eenvoudig, ontwerper heeft niet hooger gegrepen dan hij vermocht. Woning en gelagkamer c.a. loopen te veel dooreen, de gelagkamer valt wel uit het karakter. De gevels zijn droog en stug.

3.7.1940. Bruikbare terreinindeeling, het erf aan de Zuidzijde is wel wat onnoodig ruim. De paardenstal ligt te ver van de wagenloods. De gelagkamer is niet gelukkig georiënteerd, ze ligt te veel van het Zuiden afgewend. De massaverhouding van stal en woonhuis is niet erg fraai. De gevels, vooral die van het woonhuis, hebben goede kwaliteiten.

zwaluw [1]. De terreinindeeling is niet voldoende bekeken, ze is te „zwevend". Het plan is incompleet en onvoltooid, gegevens omtrent het hooihuis ontbreken. De toiletgroep bij de gelagkamer is te royaal van opzet. De woonkeuken en melkkoelkamer liggen niet gunstig ten opzichte van het erf. De beganegrond is eenvoudig en beknopt, de verdieping is minder fraai.

BEJMBI. Terreinindeeling wel overwogen. De woonkeuken ligt te ver van den veestal, de hooiberging is ongunstig ten opzichte van de omgevende ruimten geprojecteerd. Overkapping van de silo is onnoodig. De massawerking is te beweeglijk, hetgeen aan de gevels niet ten goede komt.

OPBOUW. De terreinindeeling sluit, wat betreft het verkeer, niet fraai aan bij den plattegrond, de melkkoelkamer b.v. is voor het verkeer vanaf de weide naar den openbaren weg niet practisch bereikbaar. De veevoederberging ligt te ver van de wasch- en kookplaats, de woonkeuken te ver van den veestal. De dakvormen zijn niet fraai (woonhuis). De vensters zijn peuterig klein van schaal.

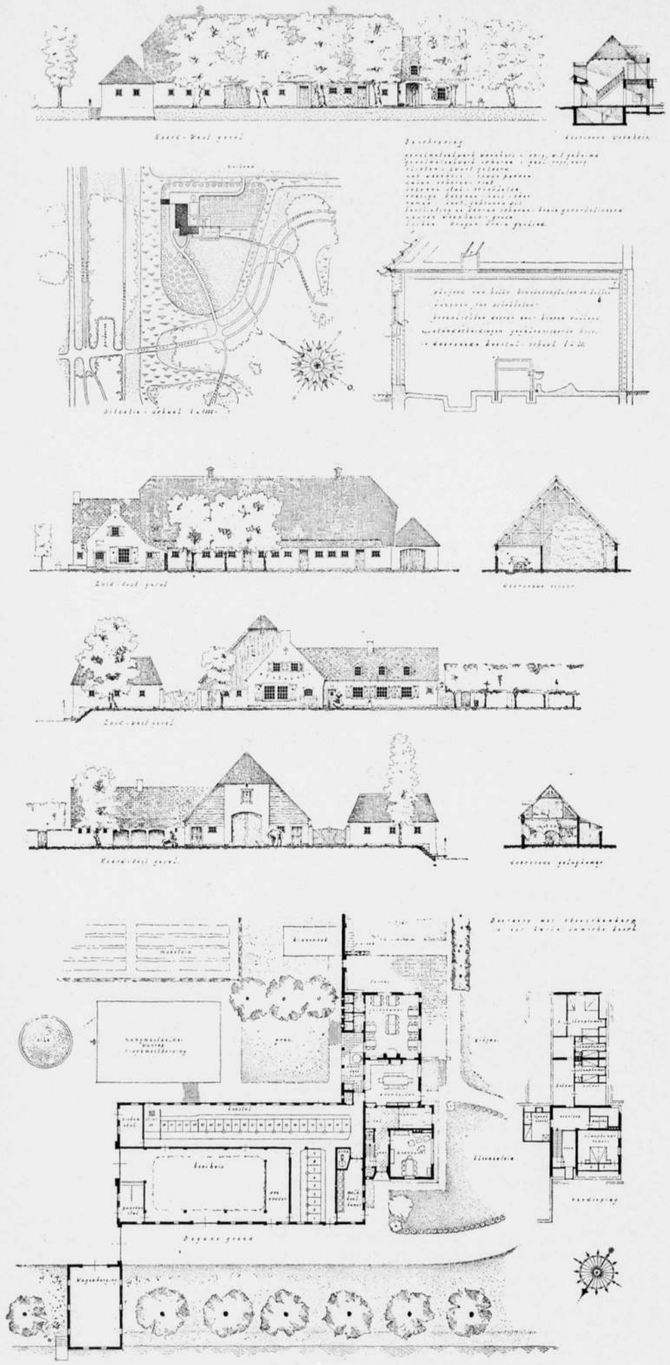

STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH
PREMIE: MOTTO „'T STIER". ONTWERPERS J. GROENEVELD EN E. C. FALKENBURG TE UTRECHT. SCHAAL 1 À 600

HERPLAATSING WEGENS EEN FOUTIEF ONDERSCHRIFT IN HET VORIGE NUMMER

A.D.1941. Ontwerper heeft zich ten volle in de boerderij ingeleefd en heeft doelbewust de landbouw-technische eischen op naïef eenvoudige wijze tot een goed geheel verwerkt. De toegangsweg naar de boerderij is wat omslachtig, met het verkeer is in niet voldoende mate rekening gehouden. De vee-opstelling *is niet gunstig, de stalonderbouw is onnoodig hoog.* De woonkeuken ligt ten opzichte van het bedrijfserf te veel geïsoleerd en is ook met den veestal niet gunstig verbonden. De melkkoelkamer mist een directe verbinding met het erf. De massa is niet fraai van verhouding, de gevels zijn eentonig.

Boswei '41. Ontwerper beheerscht het terrein, dat op redelijke wijze is ontwikkeld. Boomgaard en moestuin zouden beter verwisseld kunnen worden. De organisatie van het plan is goed. De paardenstal ligt niet gunstig, de woonkeuken is ten opzichte van den stal niet practisch gelegen. De toiletgroepen zijn wat royaal van opzet. De massawerking is niet erg bevredigend.

MCMXLI. De terreinindeeling is gewrongen en houdt niet voldoende rekening met den plattegrond. Het hooihuis ligt te ver van den stal, de paardenstal te ver van het wagenhuis. Deze laatste ruimte is niet gelukkig in den woonhuisvleugel ondergebracht, de woning is daardoor te wijdloopig van indeeling geworden (slaapverdieping). De veevoederberging is vanuit de wasch- en kookplaats niet practisch bereikbaar. De gelagkamer is als ruimte weinig genoeglijk. Rustige massawerking.

Janp64. Goed afgewogen terreinindeeling. De melkkoelkamer ligt niet practisch ten opzichte van het verkeer. De toiletgroep voor het publiek dringt te veel in het voor de woning bestemde deel. Het verdiepingsplan is niet erg geslaagd en is te royaal van opzet. De gelagkamer is niet fraai van ruimtewerking.

MAJAH. Terreinindeeling onvoldoende bekeken (verkeer), de moestuin ligt te ver van de woning. Het plan is te wijdloopig van opzet. De melkkoelkamer ligt ten opzichte van het verkeer onjuist (afvoer melk) en mist een directe verbinding met het erf. De woonkeuken is te ver van den stal verwijderd. Veel ruimte van de woning gaat verloren aan gangen. De ruimte voor administratie is te groot. Het hooihuis is onpractisch van vorm. De fietsenstalling ligt te ver van de gelagkamer. De gevels hebben goede kwaliteiten.

3kleur. Terreinindeeling te versnipperd, een kostbaar oppervlak gaat verloren. De woning is te weinig eenvoudig. De plattegrond van de verdieping is slecht, de melkkoelkamer is niet gunstig gelegen. Het erf is vanuit de woonkeuken moeilijk te bereiken, woonkeuken te ver van den stal, hooihuis te ver van den stal. Dat de paardenstal 2 treden lager ligt, is niet practisch. De massawerking is niet fraai, de woning is te massaal.

Jörund. De terreinindeeling is wat vaag gebleven, het erf is te veel „park", het verkeer onvoldoende bekeken. Anders dan uit architectonische overwegingen, is de afsluitmuur met hek niet voldoende gemotiveerd. De massawerking is aantrekkelijk, het hooihuis echter is minder geslaagd. Het erf is vanuit de woonkeuken niet practisch te bereiken, de woonkeuken ligt ook te ver van den stal. Naast een apart hooihuis is de groote zolder boven den stal overdadig, hij is voor strooberging ruimschoots voldoende. De gevels hebben aardige goed afgewogen details.

„Om 't Erf". De vee-opstelling in den stal is niet bijzonder gelukkig, de middelste rij staat ongunstig. De woonkeuken ligt te ver van den veestal. De ingang van de woning loopt ineen met de wasch- en kookplaats, dit is onjuist. De melkkoelkamer ligt niet practisch, ze heeft geen directe verbinding met het erf. De „aangebouwde" silo is onjuist. De kapconstructie van den stal ziet er bedenkelijk uit. De massawerking en gevels zijn niet onverdienstelijk.

Maryke 1. De situatie is ruimtelijk wèl bekeken, de massawerking is goed. De woonkeuken is te ver van den veestal verwijderd, de veevoederberging ligt niet prachtisch ten opzichte van de wasch- en kookplaats. Het woongedeelte is voor een boerenwoning wel te royaal van opzet. De gevels zijn niet zonder verdienste.

831941. De terreinindeeling is te parkachtig en uit een oogpunt van verkeer niet voldoende bekeken. Het plan is samengesteld en wijdloopig, hetgeen in de massawerking tot uitdrukking komt. De woonkeuken is te ver van den stal verwijderd. De paardenstal is niet practisch gelegen ten opzichte van het wagenhuis.

Osiris. De terreinindeeling is niet voldoende doorwerkt, een windsingel ontbreekt! De vee-opstelling is ongunstig, een voergang ontbreekt. Steunpunt-reactie overbrenging der groote spanten is bedenkelijk. De gelagkamer is ruimtelijk niet geslaagd. De woonkeuken ligt te afzijdig in het plan, het werkerf is van daar uit niet gemakkelijk bereikbaar. De opzet van het plan is beknopt.

C.T.G.7.1.2. Beknopt, goed doordacht plan. De massawerking is wat stug. De paardenstal ligt te ver van het wagenhuis. Verbinding woonkeuken-stal zou beknopter kunnen zijn. Veevoederberging? De afdekking van de gelagkamer is niet gelukkig; waarom is deze ruimte niet door een eigen kapje dwars op de hoofdrichting van het huis afgedekt? Het karakter van de vormgeving der gelagkamer valt te veel uit het karakter van het geheel, is te pretentieus. Donkerbruin mastiek is als dakbedekking een onwaardig materiaal.

Cosmos. De teekening is door overmatig sierende teekenwijze onduidelijk. Versnipperde en oneconomische terreinindeeling; ontwerper heeft zich geen voldoende rekenschap gegeven van het verkeer over het erf. In opzet is het plan eenvoudig en goed overwogen. De melkkoelkamer ligt onjuist ten opzichte van het verkeer over het erf. De groote woonkeuken is bijna onverlicht. Het stalprofiel is onjuist (te groote kap) en veroorzaakt warmte- en ruimteverlies. Toegangsweg erf is omslachtig. Het terras is te groot.

Eiland 5. De ontwerper is bij de indeeling en de bestemming van het terrein te weinig uitgegaan van een boerenbedrijf. De brug is verplaatst. Het plan heeft verdienste van compositie en zou hooger geclasseerd zijn, indien niet de theeschenkerij bedenkelijk slecht was gevormd. De ligging van de gelagkamer c.a. aan het water is aantrekkelijk, de oplossing is echter te weing ongedwongen en te belangrijk ten opzichte van de boerderij. De verbinding van de woonkeuken met het erf is niet practisch. De veevoederberging is ten opzichte van het waschlokaal niet gunstig gelegen. De ingebouwde silo (absidiale aanbouw) is onjuist. Het hooihuis is te ver van den stal gelegen. De gevels bezitten goede elementen, wel is er neiging naar valsche romantiek.

En bloc. De terreinindeeling is te weinig uit bedrijfsoogpunt bekeken, het gebruik van het terrein is zeer oneconomisch. De gierkelder is te ver van den stal gelegen. Het plan is beknopt en klaar van opzet. De deel is voor wagenberging, enz. te klein. De ruimtewerking van de gelagkamer wordt door de geprojecteerde wenteltrap te niet gedaan. De oplossing met een balconterras is niet geslaagd. Deze oplossing is denkbaar, doch past niet in het karakter van de opgave, ze maakt de gelagkamer te belangrijk, te „caféachtig". De toiletgroepen in den kelder zijn dienovereenkomstig te royaal van opzet. De architectuur heeft kwaliteiten, doch is geenszins die van een Hollandsche boerderij.

3R2122. De terreinindeeling is vaag en erg willekeurig, de moestuin is veel te groot. Het verkeer voor het bezoekend publiek is niet opgelost. De plattegrond is wat verward, desondanks is de massawerking aantrekkelijk, de gevels hebben karakter. De combinatie van melkkoelkamer en wasch- en kookplaats is niet juist. De ligging van de knechtenkamer is niet verkieslijk, deze ruimte is slechts door de melkkoelkamer bereikbaar. De jong-veeopstelling is niet gelukkig. De verdieping is ongunstig van indeeling (te lange gang).

235310. Het erf neemt een te groot deel van het terrein in beslag. De bouwmassa is niet gaaf. De woonkeuken is te ver van den veestal gelegen, alle deelen van het erf zijn voorts niet gemakkelijk vanuit deze ruimte bereikbaar. De ruimteontwikkeling van de gelagkamer is niet prettig, de indeeling ervan is niet mooi. De steunbeeren hebben niet overal, waar ze geteekend zijn, zin.

Potter. De woning is als massa niet fraai verbonden met de hoofdmassa. Het hooihuis maakt den grooten zolder boven den stal tot overbodige ruimte, voor strooberging kan volstaan worden met de helft. De ingang naar de woning ligt te afzijdig. Ingang gelagkamer en woning zijn te gelijkwaardig. De gevels — vooral de voorgevel — zijn niet sterk, zijn wat benepen van verhouding. De „peuterige" veranda onder het afglijdend rieten dakje is niet fraai.

„de Bongerd". De bouwmassa ligt goed op het terrein. De woonkeuken is overmatig groot, de ingebouwde open trap heeft haar nadeelen. De melkkoelkamer is onjuist gelegen ten opzichte van het erf (verkeer) en mist een directe verbinding daarmede. De toiletgroep in den kelder is wat omvangrijk. De idee om de gelagkamer als opkomer op te vatten, is aardig. De gelagkamer en het terras zijn op het Noordwesten gesitueerd. Het verband tusschen terras, woonkeuken en buffet is met het oog op de bediening niet gemakkelijk.

121131. Ondanks goede oriënteering en plaatsing op het terrein is kennelijk door gebrek aan begrip van tuinaanleg

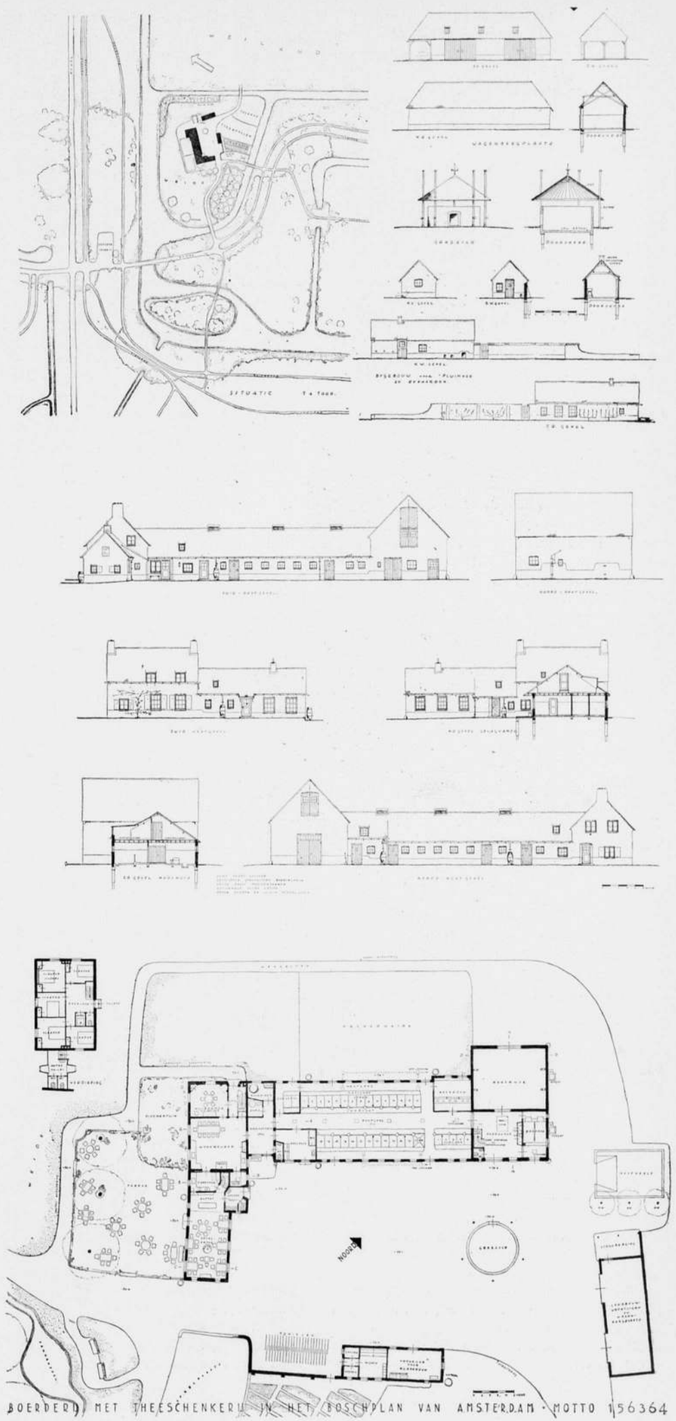

STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ MET THEESCHENKERIJ IN HET AMSTERDAMSCHE BOSCH
PREMIE: MOTTO 156364. ONTWERPER P. KUIPERS TE BUSSUM. SCHAAL 1 À 600

geen gaaf geheel ontstaan, de terreinindeeling is onvoldoende ontwikkeld en te weinig op het bedrijf gericht. De gelagkamer is op het Noordwesten niet gunstig gelegen. De woonkeuken is te ver van den stal gelegen, het woonhuis is tot een heerenhuis uitgegroeid. Massawerking goed, gevels rustig van karakter.

472565. De situeering van de gebouwen in de ruimte is slecht, de terreinindeeling is gewrongen. De opzet is eenvoudig, de massa is goed. De ligging van de woonkeuken is te weinig uit een oogpunt van bedrijf bekeken; het erf is vandaar niet gemakkelijk te bereiken. De veevoederberging is te ver van de wasch- en kookplaats. De melkkoelkamer mist een directe verbinding met het erf. De gelagkamer heeft veel aantrekkelijks, de ingang ligt echter wat afzijdig.

Simpel [3]. De situatie is slecht. De terreinindeeling is oneconomisch van opzet, het vóór-erf en werk-erf zijn veel te groot en ondoelmatig van vorm. De meng-mestkelder ligt veel te ver van de stallen (hoe is de onderlinge verbinding?). De melkkoelkamer zou beter aan de zijde van het werk-erf liggen (binnenplaats). De woonkeuken is te klein. De groote kapruimte voor hooiberging boven de stallen is naast een hooihuis zinloos en ruimteverspilling (entweder-oder). De plaatsing van het jonge vee is niet gunstig, het zieke vee staat te veel geïsoleerd en is lastig te bereiken. Goede massa en rustige gevels.

COLERE. Rustige, mooi afgewogen massa en eenvoudige hoofdopzet van het plan. Een windsingel ontbreekt. De woonkeuken ligt te ver van den stal en te veel afgewend van het bedrijf. Indeeling woonkeuken slecht. De trap naar de verdieping, open in deze ruimte geprojecteerd, heeft bezwaren. De gelagkamer ligt niet gunstig. Toegang naar woonkamer door keukennis is onjuist. De gevels hebben verdienste.

Cadans. Zeer goed doordachte ontwikkeling van de terreinindeeling, die fraai aan het omgevende, geprojecteerde bosch aansluit. Organisch ingedeeld erf. Bouwmassa juist afgewogen in de ruimte geplaatst. Het plan is van eenvoudigen, klaren opzet. Massawerking goed, gevels karakteristiek. Eén toilet voor het publiek is onvoldoende. De ramen in de gelagkamer zijn te klein en te hoog geplaatst, waardoor de lichtverdeeling en het uitzicht onbevredigend zijn. De gelagkamer spreekt niet voldoende ten opzichte van den hoofdingang. Deze ruimte is te veel als woonverblijf en te weinig als ruimte voor het publiek gezien. De ingangen tot de woning en de gelagkamer zouden aanleiding kunnen geven tot verwisseling.

„Patria" [2]. Het werk-erf is wel wat groot. De plattegrond is nogal gecompliceerd van opzet, de uitbouwen zijn daardoor wat groot geworden ten opzichte van de stulpkap, die de massa niet voldoende meer beheerscht. De woonkeuken ligt niet practisch ten opzichte van den veestal. De veevoederberging zou beter direct naast de wasch- en kookplaats kunnen liggen. De melkkoelkamer ligt te ver van den veestal en mist een directe verbinding met het erf. De slaapkamers zijn onvoldoende verlicht.

156364. De groepeering om den hof is een aardig idee. De terreinindeeling is niet erg voor de hand liggend, de weide is te veel versnipperd. Over het geheel genomen is het plan sympathiek, bijkans te picturaal. De architectonische elementen zijn goed afgewogen. De theeschenkerij is op verdienstelijke wijze verbonden aan en gescheiden van de boerderij. De gierkelder onder het hooihuis kan bezwaarlijk zijn. De kamer voor den knecht is weinig aantrekkelijk wat ligging en afmetingen betreft. De voederberging ligt te ver van de wasch- en kookplaats. Overdekking van de grassilo met een kap heeft geen zin.

't Stier. Deze situatie is wèl overwogen; het is jammer, dat geen gebruik werd gemaakt van de facultatieve ligging van het bruggetje naar de weide. Erfindeeling en scheiding tusschen voor- en achtererf zijn hier met zin opgelost. Goede massawerking. De vee-opstelling (boxen 1 tot en met 9) is niet fraai opgelost. De veevoederberging ligt niet gunstig ten opzichte van de wasch- en kookplaats; tegen open kookplaats zijn bedenkingen. Over het geheel genomen is het plan wel aantrekkelijk.

143840. Het plan is van een romantischen, ongedwongen opzet. De open, met de Zuidoostzijde naar het water gekeerde hof is als gedachte aantrekkelijk. De ligging van de gelagkamer is een verrassend element in het plan. De architectuur van het project is sterk en van innig Hollandsch karakter. De tegenstelling tusschen de behandeling van Noord- en Zuidgevel is te waardeeren, ook de bootenbergplaats is goed verwerkt. De woonkeuken ligt wel wat ver verwijderd van den veestal en is vanaf het bedrijfserf niet gemakkelijk bereikbaar. De wagenberging ligt, vooral met het oog op de berging van het gereedschap, ten opzichte van het bedrijfserf en de weide niet erg gunstig. Het struikelblok in het plan is de onderlinge groepeering van bedrijf, woning en uitspanning. Het teekenwerk is fraai doorwerkt.

„DE MEER'. Een redelijk, wel doordacht en eenvoudig te construeeren geval. De terreinindeeling is goed afgewogen, zij het ook dat ze wat nuchter is. Het voorerf („plaats") is onnoodig groot. Rustige, klare werking der massa. Gave ontwikkeling van het plan. De theeschenkerij is wat verhaspeld met de woning, onjuist zijn de 2 ingangen van uiterlijk vrijwel gelijke waarde; wat als hoofdingang is bedoeld, is volgens de situatie in wezen zij-ingang. De toiletgroep dringt te veel in de woning door. Zeer goed gedacht is de wagenplaats boven den gierkelder tusschen stal en wagenschuur.

Eiland [3]. Dit project en het voorgaande („DE MEER") ontloopen elkaar niet veel. In zijn verschijning is „Eiland" aantrekkelijker, echter wint „DE MEER" het door zijn eenvoud van bedrijfsorganisatie. De terreinindeeling is goed ontwikkeld, het pad loopt op gelukkige wijze naar boerderij en gelagkamer. De moestuin ligt wat ver van de woning, het erf is wat groot. De hoofdmassa's zijn mooi afgewogen. De opzet van het plan is wat minder. De geprojecteerde doorrit (deel) scheidt den stal te sterk van de overige ruimten af, deze doorrit wordt ook door den fraai ontworpen verlengden weg niet gemotiveerd. De melkkoelkamer zou practischer liggen aan de Zuidwestzijde van den stal. De vorm van de woonkeuken is wat uit elkaar gerekt, hoewel de scheiding van woon- en keukengedeelte wel zin heeft. Het aantal ingangen is te groot. De overdekking van de grassilo met een kap heeft geen zin. Het project is in zijn geheel gezien zeer aantrekkelijk, de gevels zijn fraai afgewogen, de samenstellende elementen zijn zeer bevallig, het verbindingslid is in plattegrond wat te gerekt.

Boshof. Uit dit project blijkt sterk het besef dat deze boerderij met theeschenkerij geen arcadische liefhebberij is, maar een betrekkelijk klein bedrijf dat zich bedruipen moet. De veehouderij is er hoofdzaak en de theeschenkerij is als bijzaak harmonisch opgenomen in het bestaan van het gezin en in het gebouw. Het ontwerp lijkt antiquiseerend, echter is op volkomen ongedwongen wijze, met gebruik van traditioneele elementen, aan de eischen, welke aan een moderne boerderij moeten worden gesteld, voldaan. De indeeling van het terrein is zeer zorgzaam overwogen, de ruimtelijke groepeering der gebouwen is mooi. Door de ligging op de meest gunstige plaats van het terrein worden zoowel weide als voorterrein beheerscht, terwijl door den stand ook ten opzichte van de weide wordt bereikt, dat het pad op voortreffelijke wijze naar boerderij en gelagkamer kan toeloopen. De beplanting belooft veel. De opzet van het plan is klaar, simpel en beknopt. Gewenscht ware een onmiddellijk contact tusschen woonkeuken en spoelruimte; het contact tusschen erf en woonkeuken dient wat gemakkelijker te zijn. De met deuren gescheiden trappen naar den hooizolder zijn wat overdadig. Het is bezwaarlijk om achter de koeien te komen. De koelkamer is niet van buitenaf bereikbaar. De overdekte boenplaats is een zeer te waardeeren onderdeel van het geheel, dat door weinig ontwerpers is gebruikt. Het verband tusschen beganegrond en verdieping is goed en het gebouw zeer eenvoudig te construeeren.

Eensgezind heeft de Jury het laatstgenoemde project (motto Boshof) den eersten prijs toegekend wegens zijn voorbeeldig gaaf vormgeven aan de wezenlijke bedoelingen van het programma.
De tweede prijs werd toegekend aan het ontwerp onder motto „Eiland [3]", de derde prijs aan het ontwerp onder motto „DE MEER".
De ontwerpen onder motto: 143840, 't Stier en 156364, komen in aanmerking voor de 3 uitgeloofde premiën.
De Jury geeft het Genootschap in overweging, aan het Gemeentebestuur van Amsterdam voor te stellen, de uitgeloofde prijzen en premiën aan de ontwerpers van deze plannen, dienovereenkomstig te doen uitreiken.

Namens de Jury,
de Voorzitter: WIEGER BRUIN.
de Secretaris: J. LEUPEN.

Amsterdam, 13 September 1941.

Zooals reeds eerder vermeld is, bleek na opening van de naambrieven het resultaat als volgt:

1e prijs: motto Boshof, ontwerper Ir. C. Wegener Sleeswijk te Amsterdam,

2e prijs: motto Eiland, ontwerper Ir. G. Treep te Bussum,

3e prijs: motto de Meer, ontwerpers G. Pothoven en F. Sevenhuysen te Haarlem,

premies: motto 143840, ontwerper D. Zuiderhoek Jr. te Delft,
motto 't Stier, ontwerpers J. Groeneveld en E. C. Falkenburg te Utrecht,
motto 156364, ontwerper P. Kuipers te Bussum.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

25 OCTOBER 1941 NR 43

LANDHUIS TE EDE.

ARCHITECT ROKUS DE JONG

Dit landhuis is gebouwd in 1937 aan den Stationsweg te Ede. Op het terrein stond nog al wat opgaand geboomte, dat zooveel mogelijk gespaard is. Het huis is opgetrokken van baksteen. Plint zwart, daarboven crème gesilicaat. Het dak is gedekt met riet. Centrale verwarming, warmwatervoorziening, eigen waterbron enz. is in dit werk aangebracht.
R. de J.

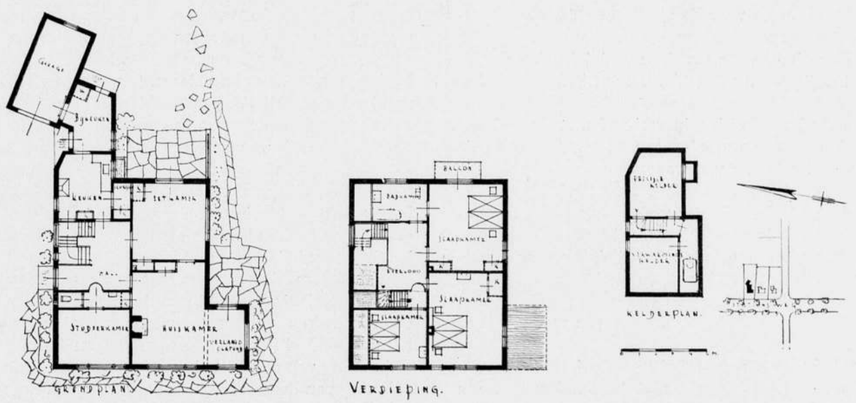

PLATTEGRONDEN VAN HET LANDHUIS TE EDE SCHAAL 1 Á 300 — ARCHITECT ROKUS DE JONG

TUINGEVEL LANDHUIS TE EDE. ARCHITECT ROKUS DE JONG

OUD FRIESCHE BOUWKUNST.

DOOR G. J. VEENSTRA

Voor de bestudeering van de oude bouwkunst is Friesland wel een van de meest belangrijke en merkwaardige provincies van ons land.
Omdat Friesland langen tijd voor het groote verkeer afgesloten is geweest en de Friezen in verband met hun volksaard een meer gesloten eenheid hebben gevormd dan elders, is er hier meer bewaard gebleven.
In tal van oude stadjes als Franeker, Harlingen, Dokkum, IJlst, Hindeloopen en Slooten vindt men nog merkwaardige woonhuizen. Ook zijn de met grachten doorsneden en omgeven plattegronden van deze stadjes voor de studie van de stedebouwkundige van groot belang.
Ook de typisch Friesche dorpen met hun veelal fraaien aanleg verdienen meer belangstelling dan hieraan tot heden werd besteed.
In de laatste veertig jaren is hier, in verband met de verbetering van oude, den aanleg van nieuwe verkeerswegen en de stadsuitbreiding, veel schoons verdwenen.
Toen omstreeks de achtste eeuw de eerste Christenprediker zijn intocht in deze streken deed, werden de toen hier aanwezige heidensche tempels geschikt gemaakt voor de uitoefening van den gewijzigden eeredienst. De wijziging der tempels geschiedde ingevolge een Pauselijk besluit.
Was er ter plaatse niet een dergelijk bouwwerk aanwezig, dan werd dit op de plaats waar de bevolking gewoon was bijeen te komen, gesticht.
Deze eerste kerkjes waren zeer primitieve, in hoofdzaak van hout opgetrokken, gebouwtjes, die niet bestemd waren om eeuwen bewaard te blijven.
Ze zullen overeenstemming hebben gehad met de aanwezige gebouwtjes en opgetrokken zijn van het in de omgeving te vinden materiaal.
De aanwezige tempels zullen, evenals in het naburige Duitschland, hebben bestaan uit een laag muurgedeelte, opgetrokken van de in de omgeving te vinden veldkeien, zwerfsteenen die hier met de gletschers waren aangevoerd.
Op dit muurgedeelte was een houten kapconstructie geplaatst, welke met riet, stroo of plaggen was gedekt.
In later tijd hebben enkele gebouwtjes, op een onderbouw als hier genoemd, een van hout samengestelde bintconstructie gehad, rustend op een voetplaat en voorzien van een muurplaat, waartusschen, tegen regels, ronde staken waren bevestigd die de vlechting van rijswerk steun gaven. Dit rijswerk werd aan beide zijden besmeerd met leem. (Zie Germanische Gotteshäuser von Hermann Wille. Verlag Koehler und Amelang. Leipzig 1925).
Deze constructie doet ons denken aan de enkele, nog in Drente aanwezige, stal- en woongebouwtjes die van hetzelfde, daar in de omgeving te vinden, materiaal zijn samengesteld.
Als overblijfsel van deze eerste gebouwtjes vinden we in Friesland nog de veldkeien, welke bij den bouw van de eerste van steen opgetrokken kerkjes opnieuw voor de fundeering zijn gebruikt. Meer is hiervan niet bewaard gebleven.
Van de latere, de eerste geheel van steen opgetrokken kerkgebouwtjes is, in verband met de toepassing van materiaal dat de eeuwen kon trotseeren, meer gespaard. Het zijn echter voor het meerendeel slechts resten en wel, omdat in verband met de uitbreiding van de parochie en de grootere ruimte welke de uitoefening van den eeredienst vroeg, de omsloten ruimte te klein werd.
Voor de vergrooting van de ruimte moesten er dan deelen van het oude kerkgebouw worden gesloopt. Een enkele maal zijn de resten nog in voldoende mate aanwezig om, met vrij groote zekerheid, eene reconstructie mogelijk te maken. Dit is door mij o.m. geschied van de beide hierbij afgebeelde tufsteenkerkjes en wel dat te Oudega (Smallingerland) en te Jorwerd.
Het eerstgenoemde kerkgebouw is, in de jaren 1920-'22 — onder mijn leiding — gerestaureerd en, in verband met een daarvoor opgemaakt restauratieplan is naar het tweede gebouwtje indertijd een grondig onderzoek ingesteld.
Blijkbaar was in de 11de en de 12de eeuw de baksteenfabricage hier nog niet bekend en daarom werd het noodige materiaal van elders aangevoerd.
Dit was een natuursteensoort van vulkanischen oorsprong.
Uit de oude kloosterkronieken is ons gebleken dat, voor Friesland, deze meestal werd gekocht in de dichtstbij gelegen stapelplaats Deventer.
Langs den Rijn en den IJssel werd dit materiaal, uit het Brohl- en Nettedal, naar de beide stapelplaatsen Utrecht en Deventer getransporteerd.
Uit de kloosterkroniek van de Praemonstratenser Abdij Mariengaard, die in 1163 door Frederik van Hallem in Friesland werd gesticht, weten we, dat in het laatst van de 12de eeuw de tweede Abt van dit klooster, genaamd Ento, tufsteen kocht te Deventer. (Zie Gesta Abbatum Orti Sancta Marie, ed. Aem. Wijbrands. Uitgave van het Friesch Genootschap. Leeuwarden, 1897, blz. 32.)
Uit bovengenoemde kroniek blijkt ook, dat de toen aanwezige gebouwen nog geheel van hout waren samengesteld en de daken dezer gebouwen nog met riet waren gedekt. De thans nog in verschillende kerkgebouwen aanwezige restanten tuf bewijzen dat kerken opgetrokken van dit materiaal hier zeer talrijk zijn geweest.
In een veertigtal nog bestaande gebouwen treffen we deze resten aan. Zeer zeker zullen er meer zijn geweest waarvan, in den loop der tijden, de restanten zijn verdwenen. In de oude nieuwsbladen wordt meermalen melding gemaakt van den verkoop van belangrijke voorraden van deze gebouwen afkomstige tuf- of duivesteen.
De afmeting van de hier aangevoerde tufsteen varieerde in lengte van 30-40 cm, in breedte van 15-17 cm, in dikte van 9-12 cm.
Wel vinden we, in nog aanwezige kerkgebouwtjes, tufsteen van kleinere afmeting, doch na nauwkeurig onderzoek is gebleken dat deze steen voor den tweeden keer is verwerkt. Door het afbreken en daardoor noodzakelijk geworden behakken, hadden de stukken aan afmeting verloren.
Voor sommige doeleinden, zooals b.v. voor de omlijsting van de toegangen en de lichtopeningen en voor het opzetten van de hoeken in het metselwerk, zijn stukken tuf van grootere afmetingen aangevoerd.
Bij deze gebouwtjes is het verwerken van stukken van dezelfde afmetingen in een ander verband toegepast en wel zoodanig dat in het vlakke metselwerk banden worden gevormd van rollagen of van steen met de platte zijde in het gezicht geplaatst. Op deze wijze wordt het vlakke metselwerk versierd. Op de afbeelding van de reconstructie van het kerkgebouw te Jorwerd, is deze versieringswijze zichtbaar. De voegen welke men tusschen de tufsteen aanbracht zijn zeer zwaar en meten soms 2.5 cm.
De zware muren van deze bouwwerken waren, mede in verband met het feit dat de tufsteen vrij kostbaar was, samengesteld uit een dubbele wand, de buitenste was naar buiten schoon in het gezicht gemetseld en de binnenste naar binnen, terwijl de hiertusschen gelegen ruimte opgevuld was met brokken tufsteen vermengd met kleine veldkeien en een zeer grove kalkmortel. Deze kleine veldkeien werden in de nabijheid gevonden of hadden soms reeds eerder dienst gedaan als vulling tusschen de grootere veldkeien bij een vroeger aanwezig bouwwerk.
De tufsteengebouwtjes en ook de eerste baksteenkerkjes in Friesland zijn uitgevoerd in den Romaanschen stijl.
Toen men in de 13de eeuw hier weer baksteen leerde maken kreeg deze eerst dezelfde afmetingen als de hier aangevoerde tufsteen.
In verband met de hoogere eischen welke men in later tijd aan het baksteenmateriaal ging stellen, werden de afmetingen der steenen steeds kleiner. Men vroeg nl. hoe langer hoe meer een beter doorbakken en meer gelijkkleurig product.
Al naar de plaats van herkomst van de klei was het product geel- of roodbont en de klei werd in het begin nabij de bouwplaats gestoken en in veldovens gebakken. Langs den zeekant

KERK TE GOUTUM (TEN Z. VAN LEEUWARDEN)

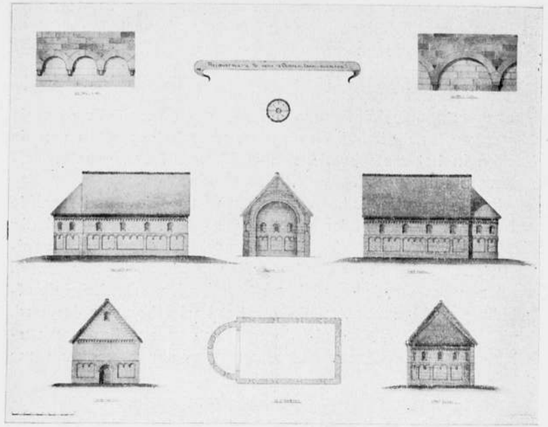

RECONSTRUCTIE VAN DE KERK TE OUDEGA (SMALLINGERLAND)

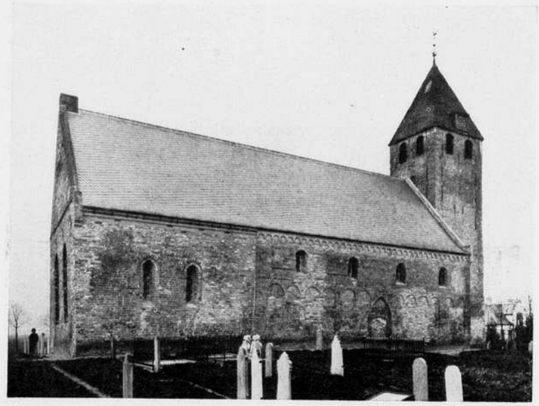

KERK TE OUDEGA NA DE RESTAURATIE IN 1920-1922

INTERIEUR VAN DE KERK TE OUDEGA

had de klei de eigenschap, in verband met het hooge kalkgehalte geelgekleurde steen te leveren en in de nabijheid van de rivierbeddingen, waar de steen een hooger ijzergehalte bevatte, leverde deze roode steen. Van kleisorteering met het oog op eenkleurigheid, was er in het begin geen sprake en dat bleef zoo tot in de 16de eeuw. Vandaar dat de kleur van onze oude kerkgebouwen in Friesland veelal bont en daardoor zeer rijk is.
Voorbeelden van Romaansche in baksteen uitgevoerde kerken vinden we in Friesland te Eestrum, Weidum, Hichtum, Janum, enz.
De afmetingen van de baksteen, de z.g. „Oude Friezen" varieeren in lengte van 28-36 cm, in breedte van 14-17 cm en in dikte van 8-10 cm. (Zie hierover mijn artikel in het Oudheidkundig Jaarboek 1934. De oudste baksteenproducten in Friesland en de verschillende afmetingen.)
Bij de kerkgebouwen uit dit tijdperk spreekt het strenge, aan vaste verhoudingen gebonden karakter en in vele gevallen de vrij primitieve uitvoering.
De samenstelling en de versiering is logisch en uiterst eenvoudig. De verhoudingen en de profileering der onderdeelen hangen samen met de constructie en houden verband met de functie welke de onderdeelen in het bouwwerk vervullen.
Het karakter van de architectuur is massief en in den beginne zelfs zwaar en log. Alles drukt echter kracht en geslotenheid uit. In later tijd worden de verhoudingen losser en fraaier en wordt zelfs hier en daar eene decoratieve versiering aangebracht. In het geheel blijft echter de soberheid betracht en enkele deelen welke daarvoor speciaal in aanmerking komen, als het koor en de ingangen, worden even versierd.
De gebouwen behouden echter een zekere waardigheid welke gepaard gaat met schoonheid en hierin komt het karakter van het Friesche volk duidelijk naar voren.
In de 12de en de 13de eeuw was de godsdienst de grondslag van de beschaving en de kerk hiervan de draagster. De kunsten en wetenschappen werden voornamelijk in de kloosters beoefend en de bouwkunst was in deze periode de voornaamste uiting en al de andere kunsten waren aan haar ondergeschikt. De bouwer der kerk was toen het hoogste gemeenschappelijk doel. Het ligt dus voor de hand dat in het kerkgebouw de meeste toen bekende kunstuitingen tot toepassing zijn gebracht.
In de 12de en 13de eeuw bijft in Friesland de éénschepige basiliek de hoofdvorm van de kerk en deze ruimte was in de meeste gevallen overdekt met een vlakke houten zoldering. Was deze zoldering niet aanwezig dan zag men vanuit de kerkruimte de houten kapconstructie met de dakbedekking, welke toen bestond uit riet, stroo of houten schaliën.
Het bij sommige kerken aan de Oostzijde uitgebouwde versmalde halfcirkelvormig gesloten koor, waarin het altaar was opgesteld, wordt, ter bescherming tegen brand, het eerst met steen overwelfd en wel met het halfcirkelvormig gewelf, dat naar de zijde van het schip steun vindt tegen de triumfboog, die het schip van de koorruimte scheidt.
De kerken welke hier gesticht zijn door of onder leiding van de Cistercienser kloosterlingen, hebben in vele gevallen aan de Oostzijde eene rechthoekige sluiting. Hierin diende de Oostelijke travée den priester voor de uitoefening van zijn dienst.
Oorspronkelijk was de vloer in het kooreinde hooger gelegen dan die van het schip. Bij een enkele kerk is deze hooger gelegen vloer bewaard en hierdoor spreken de koorruimte en de daar verrichte handelingen beter tot den beschouwer. Bij het onderzoek hiernaar moet niet worden vergeten dat de tegenwoordige vloeren, door het herhaald begraven in de kerk, hooger liggen dan de oorspronkelijke en dat ook het de kerk omringende kerkhof hierdoor hooger is geworden.
In later tijd wordt het koor tevens door een laag muurtje of een houten hekwerk van de overige ruimte afgescheiden.
Onder het belangrijk verhoogde gedeelte, het koor van de oorspronkelijk geheel van tufsteen opgetrokken driebeukige kerk te Rinsumageest, vinden we een zeer merkwaardige en voor de bouwkunstgeschiedenis uiterst belangrijke crypte bewaard. In deze ruimte heb ik het oorspronkelijke altaar, dat tegen den Oostwand was opgericht, nog gekend.
In verband met de verlichting van deze crypte was de vloer van het koor belangrijk verhoogd. De koorruimte was door eene gemetselde trap vanuit het schip toegankelijk terwijl een dito trap toegang gaf tot de crypte.
Over het algemeen meent men de kerkgebouwen met een crypte als uit de 11de of 12de eeuw te moeten dateeren, in later tijd komen ze minder voor.
Vermoedelijk zal deze kerk gebouwd zijn onder den invloed van de Cistercienser kloosterlingen van het nabijgelegen Klaarkamp en dateert ze uit de 2de helft der 12de eeuw. Merkwaardig is dan het hier nog aanwezige rond gesloten koor. Blijkbaar komt het rechtgesloten koor aan de kerken dezer kloosterorde hier eerst in een latere periode voor.
Inplaats van een toren vindt men bij de Cistercienserkerkjes veelal op of tegen den Westgevel eene klokkegalg aangebracht en op de plaats van de koorafscheiding een dakruitertje waarin het Angelusklokje hangt.
De oudste vorm van de steenen overwelving van het schip was het tongewelf, dat zonder onderbreking over het geheele schip doorliep. Later wordt het onderbroken door op pilasters rustende en van muur tot muur geslagen, halfcirkelvormige bogen en in velden verdeeld. Daarna komt het doorloopend spitsbooggewelf voor, dat eveneens ook wel door bogen in velden wordt onderverdeeld. Van deze typen is echter geen enkel voorbeeld in Friesland bewaard gebleven. Deze gewelven oefenden een zwaren druk uit op de zijmuren en blijkbaar zijn deze daartegen op den duur niet bestand gebleken. Wel zijn er nog enkele oude kerkgebouwen welke sporen vertoonen, die er op duiden dat een dergelijke gewelfvorm hier eenmaal toepassing heeft gevonden. Daarna vindt men het koepelgewelf; deze gewelfvorm werd aangebracht over vierkante gedeelten van den plattegrond, die onderling gescheiden waren door gordelbogen, die door wandpilasters werden ondersteund.
Voorbeelden van de toepassing van dit type vinden we nog in de kerken te Hantumhuizen en Britsum.
Na het koepelgewelf vindt hier het kruisgewelf toepassing en wel eerst zonder en daarna met gewelfgraden (Kerk te Eestrum).
Moest bij het halfronde en spitsbogige tongewelf en ook bij het koepelgewelf de druk en de zijdelingsche druk geheel door de muren worden opgenomen, bij het kruisgewelf werd deze druk in hoofdzaak op de pilasters en tegen de gevels aangebrachte steunbeeren opgenomen. Bij de toepassing van het tongewelf waren dan ook zware muren noodzakelijk. Daar deze veel materiaal vroegen en dit vrij kostbaar was bleven de zijmuren dezer kerkgebouwen dan ook laag. Ook was men door de belasting welke deze muren kregen genoodzaakt de lichtopeningen klein te houden. De oudste kerken, waarbij men steunbeeren aanbracht, wijzen op eene constructiemethode waarbij aan de toepassing van dergelijke steenen gewelven is gedacht en waarvan de vormgeving aan een met dergelijke gewelven overdekte kerk is ontleend. Bij de toepassing van kruisgewelven was men ten opzichte van de bepaling van de grootte van de lichtopeningen veel vrijer en we zien ze in dit tijdperk dan ook belangrijk grooter worden.
Ten opzichte van de op de kerkdaken aanwezige bedekking vinden we in de oude kronieken waardevolle gegevens. Zoo vermelden deze o.m. dat in 1452 het rieten dak, dat de van tufsteen opgetrokken kerk te Berlikum dekte, vervangen werd door eene bedekking met pannen.
De hiervoor gebruikte pan zal het model hebben gehad van de pannen welke thans in deze provincie alleen maar meer te vinden zijn op een gedeelte van het dakvlak van de kerken te Oost-

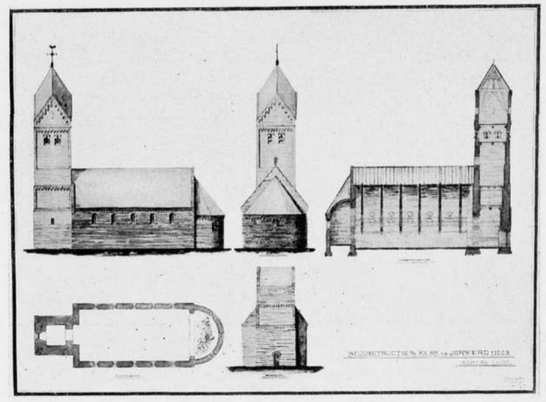

RECONSTRUCTIE VAN DE KERK TE JORWERD
(TEN Z.W. VAN LEEUWARDEN)

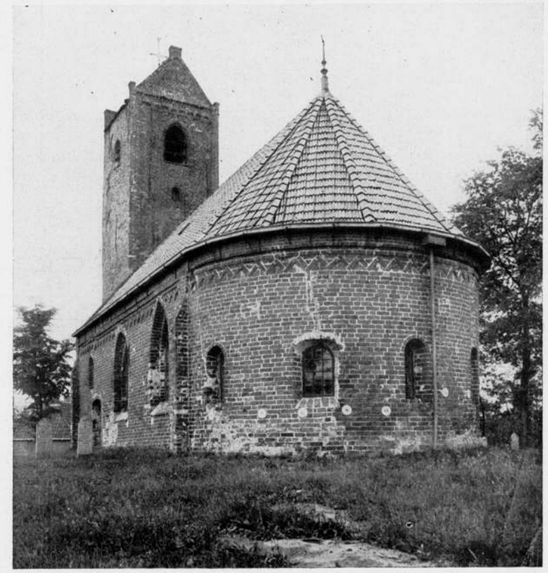

KERK TE EESTRUM BIJ HET BERGUMERMEER (TEN Z. V. DOKKUM)

KERK TE OOSTRUM (TEN O. VAN DOKKUM)

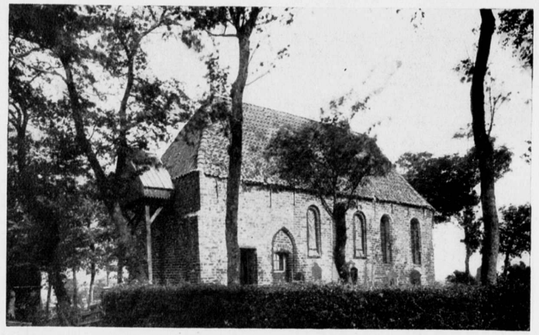

KERK TE JANUM (TEN W. VAN DOKKUM).

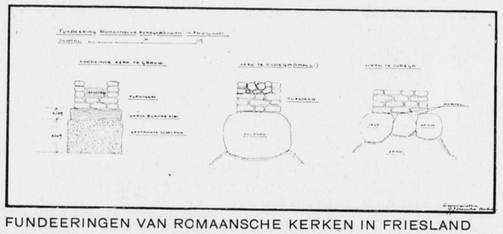

FUNDEERINGEN VAN ROMAANSCHE KERKEN IN FRIESLAND

BOOGVULLING IN DE KERK TE KIMSWERD (TEN Z. VAN HARLINGEN)

rum en te Bornwerd. Men gebruikte hier de afzonderlijke smalle holle onderpan en daarover de hierop sluitende halfronde bovenpan.
Tot voor kort was dit soort pannen ook nog te vinden op het zadeldak van den toren te Ureterp, hiervan zijn ze verwijderd en ze berusten thans in het Friesch museum te Leeuwarden.
De helmen en spitsen die de oudste torens afdekten waren met look of met houten schaliën bekleed. Ook vond men er die geheel van metselwerk waren vervaardigd. In de Romaansche periode had deze afdekking den vorm van eene pyramide, die zooals uit enkele oude afbeeldingen blijkt soms versierd was met vier gevelfronten. Ook kwam hierbij eene overdekking met een gekruist zadeldak voor.
In den Romaanschen tijd waren deze gevelfronten eenvoudig

vlak gehouden, in het Gothische tijdperk zijn deze vlakken bijna altijd rijker versierd dan het overige muurwerk.
De fundeering van de meeste Friesche kerkgebouwen had oorspronkelijk aan den voet geene verbreeding. Was er op de bouwplaats een slappe ondergrond aanwezig dan werd deze verbeterd door het daar aanbrengen van een laag dicht aaneengestampte blauwe klei, soms werd deze vermengd met leem of werd voor de verharding hiertusschen een laag schelpen, puin of kalk gestampt. Een enkele maal is eene paalfundeering aangebracht, de palen, z.g. slieten, waren kop aan kop geheid en het geheel was met een kleilaag omsloten.
In de zand- en veenstreken werden meermalen veldkeien voor de fundeering gebruikt. Men zette de zwaarste steenen naast elkaar en vulde de daartusschen aanwezige ruimte op met kleinere veldkeien. Een mooi voorbeeld van zoo'n fundeering vindt men bij de kerk te Oudega (Smallingerland).
Bij de restauratie van dit kerkgebouw in 1920-'22 bleek dat de kerk, die ouder is dan de toren, gefundeerd was op veldkeien, welke eene gemiddelde middellijn hadden van 80 cm, terwijl de later gebouwde toren eene fundeering had van veldkeien met een veel kleinere middellijn.
Zooals eerder werd vermeld zullen deze veldkeien afkomstig zijn van een ouder bouwwerk, een vroegeren tempel voor den heidenschen eeredienst. Bij den bouw van de kerk is men begonnen met het gebruik der grootste steenen en toen men later besloot een toren hierbij te bouwen was men genoodzaakt hiervoor de kleinere steenen te gebruiken.
Zooals bleek hadden deze eene diameter van gemiddeld 40 cm. Had men kerk en toren terzelfder tijd gebouwd dan had men voor den toren zeker de grootste gekozen en wel omdat de belasting hiervan belangrijker grooter was dan die van de kerkmuren.
Ook de Romaansche kerk te Jorwerd bleek gefundeerd te zijn op veldkeien.
Bij de oudste kerkgebouwen vond men den toegang in den Westgevel en bij enkele was in plaats van een toren hier een portaal aangebouwd. De ingang was veelal rijker behandeld dan het andere muurwerk en soms was de geheele Westgevel meer versierd dan de andere gevels van het gebouw.
Was er bij het kerkgebouw een toren, dan was het onderste gedeelte hiervan met steen overwelfd en deed dit dienst als voorportaal. In enkele torens vindt men hierboven een torenkapel, die eveneens met steen overwelfd was en deze was van uit de kerk toegankelijk. Deze kapel werd soms gebruikt om hier den dienst bij te wonen en wel door een voorname familie die in de nabijheid haar woonverblijf had. Ook deed deze in tijden van gevaar dienst als laatste toevluchtsoord en was dan voor de verdediging geschikt gemaakt.
Voorbeelden hiervan vinden we in de tufsteentorens te Hijum, Anjum, Oudkerk en ook bij den baksteentoren te Buitenpost.
De torenverdieping te Oudega was speciaal ter verdediging ingericht en alleen door gebruik te maken van een ladder vanuit de kerk toegangelijk. Deze ladder kon in tijd van nood worden opgehaald en op den toren worden geborgen.
De toegang tot den zeer merkwaardigen tufsteentoren te Kimswerd was oorspronkelijk met een halfcirkelvormige van roode zandsteen vervaardigde tympan versierd, waarop in laag relief eene symbolische voorstelling met randschrift was aangebracht. Deze tympan is nog bewaard gebleven en nu te vinden in den Noordgevel boven een toegang tot het kerkgebouw.
De binnenwand van de tufsteenkerken was soms, evenals de buitenwand verdeeld door op de plint neerloopende lisenen en de hierdoor gevormde velden waren van boven gesloten door een rondboogfries.
Waar men in Friesland in de 13de eeuw de eerste baksteenkerkjes ziet verrijzen wordt hierbij reeds spoedig ter versiering aan enkele sprekende deelen, als deur en raamopeningen,

profielsteen toegepast. De eerste profielen zijn in vele gevallen na het bakken der steen hieraan gehakt, zooals duidelijk blijkt uit de hierop nog zichtbare beitelslagen.
Ook werd aan het einde der 13de eeuw hier voor het versieren van het metselwerk gebruik gemaakt van geglazuurde steen.
In het laatst der 14de eeuw worden de profielen direct in de klei gevormd en daarna de steen gebakken.
De profileeringen van de hoeken der raam- en deuromlijstingen loopen veelal neer op een vlakken of schuinen kant. Als er een hol als profiel wordt toegepast wordt dit aan het beneden einde omgezet en soms gevuld met een halve bol.
Geen onderdeel vertoont meer verscheidenheid in vorm en versiering dan het kapiteel. In de Romaansche en vroeg-Gothische periode blijft het teerling kapiteel de hoofdvorm.
In de crypte te Rinsumageest treffen we zeer merkwaardige zandsteenen teerling kapiteelen aan, waarvan de zijvlakken versierd zijn met vlakrelief. Zoowel uit den vorm als het materiaal en de versiering blijkt de invloed van Byzantijnsche vormgeving. De kolommen waarop deze kapiteelen rusten zijn van gepolijst Travertin.
Volgens de nog loopende overlevering zou een ridder van het geslacht Tjaarda, na aan een kruistocht te hebben deelgenomen, deze deelen hebben meegenomen uit het Zuiden.
Aan het tufsteen kerkgebouw te Hantum, dat hier een der rijkst versierde kerkgebouwen is geweest, vinden we een zeer merkwaardig versieringsmotief dat ons aan Kerbschnit doet denken. Dergelijke motieven komen eveneens voor aan de oude kerken in Normandië en we vinden ze in Lombardije. De oorsprong is echter te zoeken bij de bewoners van het Noorden van Europa.
Bij de oudste Friesche kerkjes is de voorspringende plint een onmisbaar onderdeel, als muurvoet dient ze alle opgaande deelen tot steun.
Als oudste profileering hiervan komt de scheeve kant voor, welke profileering in verband met zijn functie, de afvoer van het regenwater, ook de meest logische is.

(Wordt vervolgd.)

CRYPTE IN DE KERK TE RINSUMAGEEST (TEN Z.W. VAN DOKKUM)

DE OPLEIDING TOT ARCHITECT.

Rede van W. Retera voor het „Nederlandsch Architectengilde" te Utrecht op 4 October 1941 gehouden.
Na in het kort de pogingen om te komen tot bescherming van den architectentitel en tot een architectenopleiding in het verleden te hebben besproken, vervolgt spreker:
Vroeger geschiedde de opleiding tot architect hoofdzakelijk via de practijk. Meestal waren het opzichters en teekenaars op architectenbureaux, die zich geleidelijk omhoog wisten te werken om zich, wanneer de gelegenheid gunstig was, tenslotte als architect te vestigen. Door den langen tijd op bouwwerken en in teekenkamers doorgebracht, waren zij practisch, technisch-constructief en economisch goed georiënteerd, hoewel moet worden toegegeven dat door het experimenteele karakter der opleiding, hiaten in hun kennis konden ontstaan. Aesthetisch onderricht genoten zij niet, doch zij stonden wel onder aesthetische leiding op de bureaux. Daar heerschten meer een geest en streven naar het aesthetische bouwen welke weliswaar tot nù niet meer te aanvaarden resultaten leidden, doch welke toen op het scheppingsvermogen prikkelend werkten.
Langs dezen weg ontwikkelden zich vele bekwame ontwerpers, over het algemeen behoorlijk bouwtechnisch geschoold. Men denke maar eens aan de voorbeelden De Bazel en Kromhout.
Het voornaamste bezwaar dat tegen deze wijze van vorming van den architect kan worden aangevoerd, ligt in het gemis aan een basis van algemeene ontwikkeling en kennis, wiskunde, natuurkunde en talen, welke basis men gunstiger door systematisch onderricht moet verkrijgen.
In onzen tijd is er veel in de bouwwereld veranderd en aan het veranderen. Aan een weg waarbij veel aan het geluk en toeval moet worden overgelaten, kan door de veel zwaardere aan den architect te stellen kennis der technische wetenschappen, niet worden gedacht. Slechts een schoolsche wijze van opleiden komt in aanmerking, doch op deze wijze te verstaan, dat een krachtige wisselwerking tusschen de practijk en de scholen blijft bestaan.
De practijk moet naar de school gebracht worden en de school dient tot voorbereiding, aanvulling en voorlichting van de practijk. Hierbij moet men er steeds op bedacht zijn dat een uitsluitend technisch onderricht nog niet den architect kan vormen, dat het aesthetisch vermogen te ontdekken, het te ontwikkelen en te leiden minstens even belangrijk is, om tot een volledige opleiding te komen.
De wisselwerking tusschen de practijk en het onderwijs kan op vele manieren worden bereikt. De schakels tusschen het onderwijs en de practijk zijn de docenten, belast met het bouwkundig en bouwkunstig onderricht. Zij zullen zich niet uitsluitend tot het onderwijs mogen beperken, doch zij moeten in een of anderen vorm zelf practisch werk verrichten, door werkzaam te zijn in een bedrijf of te zorgen voor ontwerpen en leiding geven bij de uitvoering van kleine gebouwen.
Het is een bekend feit dat ieder die zich uitsluitend met het

onderwijs bezighoudt, zich meer en meer van de practische bouwkunde vervreemdt en tenslotte tot onvruchtbaarheid is gedoemd. Vooral in een leervak als de bouwkunde waarbij zich alles zoo snel kan wijzigen door toepassing van andere inzichten en nieuwe materialen, is voeling met de practijk onontbeerlijk. Het is tevens een bekend feit dat een architect voor het behouden van zijn relaties vrijheid van handelen moet hebben welke een school hem niet wil en kan geven. Het ligt meestal niet aan den docent dat hij meer en meer verschoolscht, in een wereld blijft leven welke al voorbij is en dat hij het vuur gaat missen om zijn taak naar behooren te vervullen. Een architect die in het onderwijs is ingeschakeld, zal zich wel grootendeels hieraan moeten wijden, maar daarnaast den steun moeten ontvangen kleine opdrachten uit te voeren om zijn onderwijs levend en vruchtbaar te houden.

Een andere weg is den leerling zelf een langeren practijktijd te laten doormaken dan nu gebruikelijk is. Hij zal, voor hij tot de studie voor architect kan worden toegelaten, tenminste 3 jaar in de practijk werkzaam geweest moeten zijn en wel een half jaar als timmerman, een half jaar als metselaar, betonwerker of in het metaalvak, niet alleen om met zijn handen te leeren werken, doch ook om practische kennis op te doen en eerbied te krijgen voor den arbeid en zijn toekomstige medewerkers. Verder zal hij 1 jaar als opzichter of onderbaas moeten meemaken en 1 jaar als teekenaar op een bouwbureau.

Door dezen vrij langen practijktijd, lang in verhouding tot de bestaande M.T.S.- of T.H.-vorming, toch nog kort in verhouding tot het verkrijgen van de noodzakelijke practische ervaring, kan veel dat op de scholen wordt geleerd, vervallen en vereenvoudigd worden. In elk geval zal de theoretische kennis door toetsing aan de practijk levende beteekenis krijgen en ontdaan worden van onnoodige gewichtigheid.

Naast deze technische voorbereiding moet gedacht worden aan het inprenten van zuivere inzichten waarvan de toekomstige architectuur doordrongen moet zijn. Het zal niet zoo moeilijk blijken deze inzichten op de nieuwe scholen te doen doorstralen, moeilijker zal het zijn deze inzichten op de bestaande lagere en middelbare technische scholen te laten inwerken. Men zal bij de voorbereiding van het architectuuronderwijs zich niet kunnen beperken uitsluitend tot dit onderwijs, neen, ook de onderbouw van het bouwvak, het handwerk inbegrepen, behoort hiertoe. Er zal niet alleen een strijd gestreden moeten worden om een nieuw gebied te veroveren, doch het bestaande gebied behoort gezuiverd te worden van tegenstellingen en verkapt geknoei. Vooral de nog altijd doorwerkende invloed van de z.g. Amsterdamsche school op ambachtsscholen moet worden geweerd. Alleen wanneer over de geheele linie van het bouwvak gezonde inzichten zullen heerschen, kan een nieuwe eigen bouwkunst ontstaan, een bouwkunst steunende op oude beginselen, doch openstaande voor nieuwe mogelijkheden, vooral een bouwkunst in harmonischen samenhang met de sociale structuur van ons volk.

Het kweeken van vakbekwame architecten is niet zoo'n moeilijke taak; op elke goede school kan het samenstellen en het berekenen der onderdeelen worden geleerd. Maar moeilijker is naast het bijbrengen van een uitgebreide kennis het besef van verantwoordelijkheid in te prenten, verantwoordelijkheid tegenover anderen en het kweeken van liefde voor den eenvoud.

Over het geheele land zijn architecten noodig. Een A tot Z school, zooals de Technische Hoogeschool te Delft, kan in deze behoefte niet voorzien, welke bovendien op een geheel ander doel aanstuurt nl. het vormen van bouwkundige ingenieurs. Natuurlijk zal men niet in elk plaatsje kunnen denken aan opleidingsinstituten voor architecten, maar toch zal in verschillende centra van ons land gelegenheid gegeven moeten worden. Deze centra zouden kunnen zijn in de plaatsen waar reeds een Middelbare Technische school voor de Bouwkunde is gevestigd, want ik beschouw deze scholen na een reorganisatie, waarbij van de gebruikelijke gewichtigdoenerij afstand wordt gedaan, als een goede basis waarop doorgewerkt kan worden.

De toegang tot de M.T.S. zal, zooals nu ook het geval is, open moeten staan voor leerlingen met diploma van de 3-jarige H.B.S., en voor leerlingen van de Ambachtsschool met 1 jaar vervolgonderwijs. Het malle stelsel dat gediplomeerden van de 5-jarige H.B.S. één jaar M.T.S. onderwijs mogen overslaan, de z.g. sterren, dient te worden afgeschaft. De avond-M.T.S. moet weer in eere worden hersteld, want juist langs den moeilijken weg: Ambachtsschool, vervolgcursus, Ulno enz. zijn de ervaringrijke krachten te verwachten, die zich in de practijk thuis gevoelen. Na de M.T.S. begint de eigenlijke Architectuurcursus welke 2 jaar zal duren in dagonderwijs uitgedrukt, waarna een candidaatstijd volgt. Het diploma zal niet eerder uitgereikt mogen worden dan nadat de candidaat den 26-jarigen leeftijd heeft bereikt. Bij de samenstelling van het leerplan zal het niet moeten gaan om het inpompen van zooveel mogelijk kennis. Een goed uitgebalanceerd programma zal moeten zorgen voor een sterken samenhang tusschen de verschillende leervakken, met richtlijnen waaraan niet te tornen valt. Men behoeft niet bevreesd te zijn dat het aantal geschikte architect-leerkrachten klein zal blijken: in de groote plaatsen van ons land werken bekwame architecten die met veel ambitie les zullen geven, ook al bezitten zij gedeeltelijk geen erkende diploma's. Goed lesgeven moet men leeren, doch toewijding kan veel onderwijsroutine vervangen. Bovendien heeft men hier niet meer met jeugdige personen te maken.

Een andere vraag is — een vraag welke al meer is gesteld — of deze over het geheele land verspreide leerkrachten wel één weg zouden volgen, omdat er thans nog een groote gespletenheid in de architectuuropvattingen aan te wijzen is. Rustig afwachten totdat het geheele proces van nationaal bewustworden is doorgewerkt en er zich één landelijke bouwkunst heeft gevormd, kan men niet. Ook met een langdurige en een zorgvuldige voorbereiding zullen later fouten voor den dag komen, vooral wanneer een krachtig gezag ontbreekt. Dan zouden zich spoedig weer locale architectuurschooltjes ontwikkelen en de verwarring zou nog grooter zijn dan voorheen. Deze architectuurcursussen zullen dan ook onder staatstoezicht moeten staan, nog beter: zouden centraal moeten worden voorbereid en geleid.

De onderwijskrachten zullen niet gezocht moeten worden onder de specialisten, hoewel deze geroepen kunnen worden een bepaald onderwerp te belichten, doch onder hen die het bouwvak als één geheel zien.

Steeds moet er gestreefd worden naar inéénstrengeling van techniek, aesthetiek en practische uitvoering. Er kan niet met genoeg nadruk op gewezen worden dat het verval van de bouwkunst onzer dagen zijn oorzaak vindt in het splitsen van deze drie. Slechts in een harmonische samenwerking tusschen techniek, aesthetiek en practische uitvoering ligt het geheim besloten om een gezonder bouwstijl over het geheele land te vormen.

Van tijd tot tijd zouden prijsvragen uitgeschreven moeten worden voor alle cursussen in het land.

In verband met deze opleidingen tot architect zou de opleiding tot bouwkundig ingenieur gewijzigd kunnen worden waarop ik hier niet verder zal ingaan. Wanneer wij in het kort nog eens nagaan wat de grondslagen voor de architectenopleiding zouden moeten zijn, dan komen wij tot de volgende punten:

1. Voor ieder die over aanleg en persoonlijke eigenschappen beschikt, moet de weg tot de studie en het beroep open staan.
2. De basis vormt de avond- of dag-M.T.S. voor de bouwkunde.
3. De opleiding moet gewestelijk of landelijk zijn.
4. Gedurende de geheele opleiding moet het verband met de practijk behouden blijven.
5. De opleiding geschiedt van staatswege.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

1 NOVEMBER 1941 NR 44

BELANGSTELLING VOOR OUDE MONUMENTEN.

Over het algemeen is het met de studie over leven en werken van onze oude bouwmeesters nog maar zeer matig gesteld. Van slechts enkelen bestaat een eenigszins uitvoerige levensbeschrijving, welke dan nog allerminst aanspraak op volledigheid kan maken. Van de anderen zijn weliswaar zoo nu en dan gegevens bekend gemaakt, maar ook dat is nog zonder eenig systeem geschied.

Het ware zeker te wenschen, dat dergelijke gegevens steeds in een en hetzelfde orgaan gepubliceerd werden en niet zooals zulks nu geschiedt, in verschillende tijdschriften.

Mocht dit niet mogelijk zijn, dan moet deze moeilijkheid toch zeker zoo zijn op te lossen, dat één blad en in dit geval, waar het bouwmeesters betreft, het architectuur tijdschrift, althans de belangrijke gegevens, welke in een blad over een onzer bouwmeesters bekend gemaakt worden, opneemt, opdat de architecten in het algemeen beter op de hoogte raken van het leven en werken onzer groote bouwmeesters, en zoodoende de gegevens voor een ieder, die iets meer belangstelling heeft, gemakkelijker te bereiken zijn en wat zeker niet te onderschatten is, op deze wijze meer belangstelling en liefde voor de oude architectuur gekweekt worde.

Maar al te veel architecten hebben met het beëindigen van hun studiejaren ook alle verdere contact met de oude architectuur verloren. Weer anderen, die nog meer uit de praktijk voortgekomen zijn, hebben er zich nauwelijks ooit iets om bekommerd. En hoe mag men van iemand verlangen, dat hij belangstelling en eerbied heeft voor dat, wat hem onbekend is. Waar in de toekomst echter zeker van ieder architect geëischt mag en zal worden, de historische architectuur en architectuur-fragmenten uit het verleden als onvervangbaar erfgoed te eerbiedigen en aan het behoud ervan alle medewerking te verleenen daar zal het de plicht zijn, van de daarvoor verantwoordelijke autoriteiten, bij de architecten ook de noodige belangstelling te wekken en liefde te kweeken voor onze architectuur-monumenten.

Het komt mij voor dat het een eerste eisch is, hiermede een aanvang te maken. Niet alleen en uitsluitend nieuwe architectuur, of deze nu uit Rusland of uit Amerika komt, neen onze eigen en stamverwante architectuur van heden en verleden moet naar voren gebracht worden.

Onbegrijpelijk is het ook, dat de monumentenzorg niet ondergebracht is bij het Departement voor Volksvoorlichting en Kunsten.

Het is alleszins te betreuren, dat de zorg voor de Monumenten bij een ander Departement is ondergebracht dan bij dat waaraan die zorg toch behoorde te zijn toevertrouwd. Het zijn toch de thans levende architecten, die de Monumenten restaureeren. Inderdaad was het tot heden slechts een heel klein percentage, en waren het ook steeds weer dezelfden, die hiertoe uitverkoren waren. Doch we willen wel aannemen, dat dit toch niet steeds het geval zal zijn. Hierbij dient natuurlijk voorop te staan, dat de met restauratiewerk te belasten architecten goede vaklieden zijn. Ongetwijfeld zullen dat er meer zijn dan er tot heden „uitsluitend" mee werden belast.

Dan kome er een Monumentenwet. Het gesol met de Geertekerk b.v., heeft nu nog weer eens overduidelijk bewezen, hoezeer hieraan behoefte bestaat. Zeker, wij moeten den secretarisgeneraal van het desbetreffende Departement dankbaar zijn, dat althans dit gebouw weer behouden is, (hoeveel is door en voor vriendjespolitiek ook van onze monumenten niet reeds geofferd), doch het moest niet mogelijk zijn, dat zoo op het laatste nippertje door de hoogste autoriteit moest worden ingegrepen.

Dan moet ook eindelijk de meer geopperde idee van een architectuurmuseum vasten vorm krijgen.

Hierin zouden o.a. moeten worden samengebracht de verzamelingen, die thans aanwezig zijn bij de Monumentenzorg en bij de afd. Bouwkunde van de T. H. in Delft, de verzameling thans onder beheer van den B.N.A., enz., en zeker niet te vergeten een belangrijke afdeeling voor onzen ouden boerderijbouw.

Mogelijk zou dit architectuurmuseum te samen met het Rijksbureau voor de Monumentenzorg in één gebouwencomplex onder te brengen zijn.

Alle oude teekeningen, opmetingen, foto's en verdere gegevens van onze monumenten zouden dan voor een ieder gemakkelijk en zonder speciale vergunningen te bereiken zijn. Het beheer over dit museum zou dan ook geheel onafhankelijk moeten zijn, als van elke andere nationale verzameling. De oude architectuurteekeningen in de verschillende gemeentelijke archieven aanwezig en inderdaad voor de desbetreffende plaatsen van zeer veel belang, zouden in de nationale architectuurverzameling, in copie of fotocopie, met uitvoerige beschrijving (papierformaat, wijze van uitvoering, enz.) vertegenwoordigd moeten zijn.

Niet alleen dat dit van veel belang (besparing aan tijd en reiskosten) zou zijn voor diegenen, die een studie van leven en werken onzer bouwmeesters maken, zoowel als voor de architecten, die met de restauraties belast zijn, doch ook het feit, dat daardoor zeer vele copieën van architectuurteekeningen niet alleen onder ieders bereik worden gebracht, doch daar als copie, als tweede exemplaar, zullen zijn, is belangrijk. Men bedenke slechts hoeveel reeds verloren is gegaan door brand, door vocht, en anderszins.

Vanzelfsprekend behoort hierbij dan een zoo uitgebreid mogelijke bibliotheek betrekking hebbend op dit gebied en een zoo uitvoerig mogelijke verzameling fiches, met gegevens over onze bouwmeesters.

Doch men zorge er voor, dat evenals dit het geval is met andere nationale verzamelingen, Nationale Bibliotheek, Rijksarchief, Rijksiconografisch bureau, enz., deze verzameling op het gebied onzer bouwkunst te raadplegen is door een ieder, zonder dat men daar vooraf vergunning noodig heeft, onbeïnvloed door sympathie of antipathie.

Samenvattend komen wij dus tot:

1e. Het kweeken van meer belangstelling voor oude architectuur-monumenten bij de architecten;
2e. Een monumentenwet;
3e. De wenschelijkheid de zorg voor monumenten onder te brengen bij hetzelfde Departement, dat ook de belangen van de architecten behartigt;
4e. Een betere verdeeling van de restauratie-opdrachten.
5e. Een Rijksverzameling op het gebied onzer bouwkunst.

Dr. Ir. G. A. C. BLOK.

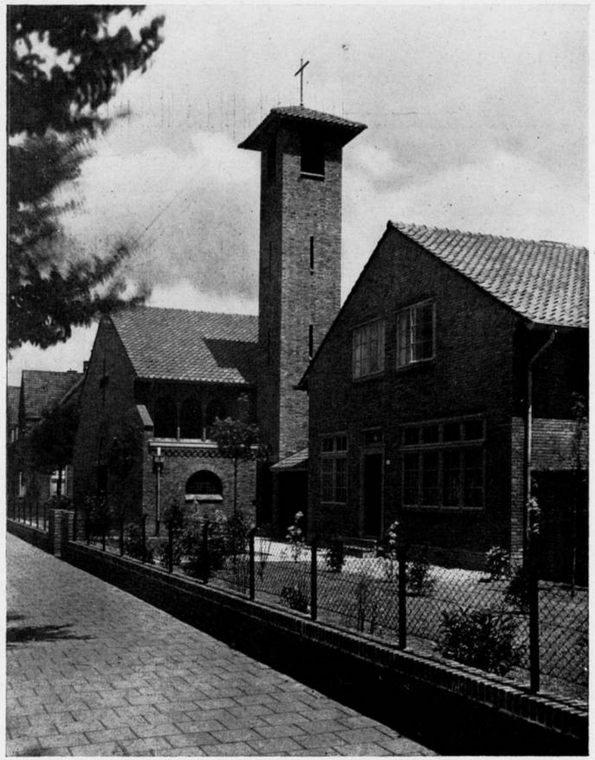

KERKJE EN PASTORIE TE ZWIJNDRECHT.

ARCHITECT H. P. J. DE VRIES.

Kerk toegewijd aan het H. Hart van Jezus biedt plaats aan 400 geloovigen.
Bouwjaar 1928. Totale bouwsom Kerk ƒ 57.000.—.
Materiaal en constructie:
Fundeering van gew. beton op houten palen.
Gangpaden belegd met tegels 30 × 30 cm. Onder de banken houtenvloer. Presbyterium belegd met witte ijzerklinkertegels hier en daar ingelegd met Delftsche kunstglazuurtegels met motief.
Buitenmuren van roestkleurige ruige bonte klinkers diep teruggliggend ingevoegd.
Binnenmuren van Friesche steen roomkleurig even teruggliggend ingevoegd.
Dak gedekt met roode bonte verbeterde Hollandsche dakpannen.
De dakconstructie is schoonafgewerkt in het gezicht gebleven en bestaat uit Romeinsche dakspanten z.g. „transtra cum capreolis".
De deuren zijn bekleed met bronzen platen welke met bronzen siernagels op het hout bevestigd zijn.
De decoratie op het plafond, de spanten en de gordingen is sober maar stemmig gehouden.
Het Madonnabeeld is uitgevoerd in witte kalksteen, het altaar van rouge de Verona en de treden van presbyterium en altaar zijn van gepolijst hardsteen.
De aankleeding van het altaar is van geel verguld brons.
Het tympan boven de hoofdingang is van geglazuurde baksteenen tegels en vervaardigd door de steenfabriek „Ouderzorg" te Leiderdorp.
Madonnabeeld, altaaraankleeding en ontwerp tympan boven de hoofdingang zijn van Jan Eloy en Leo Brom.

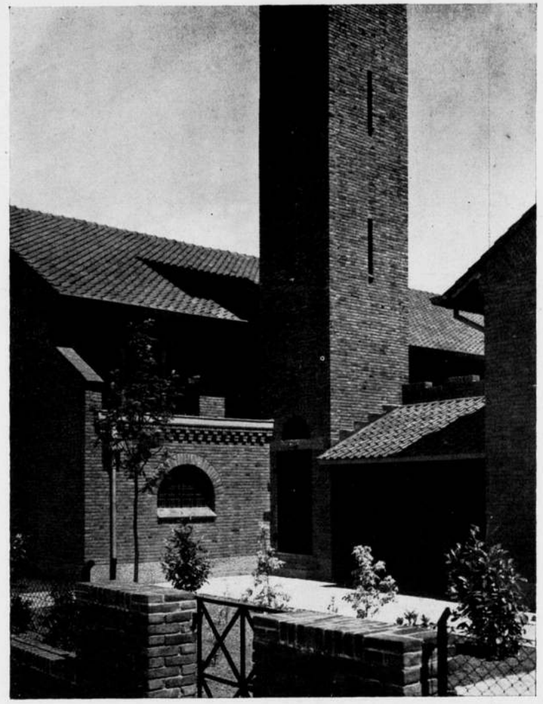

HOEK TUSSCHEN KERKJE EN PASTORIE

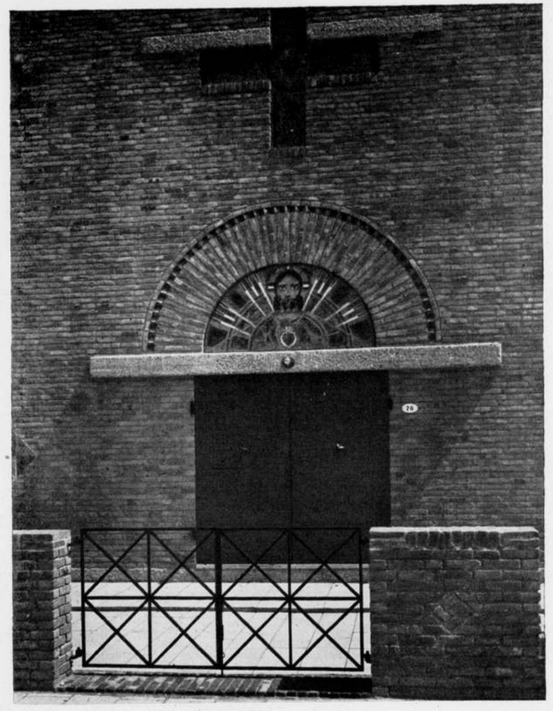

HOOFDINGANG

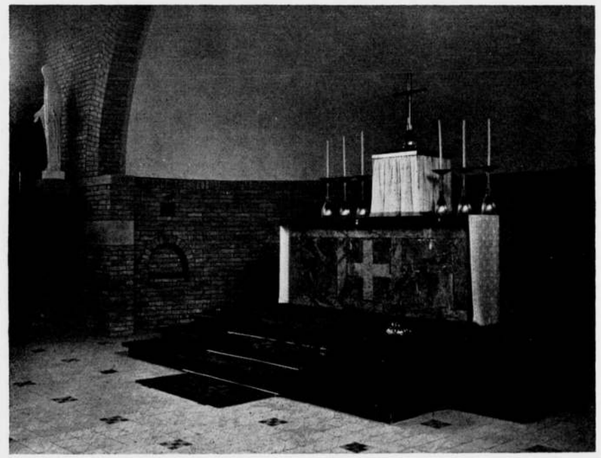

PRESBYTERIUM MET ALTAAR

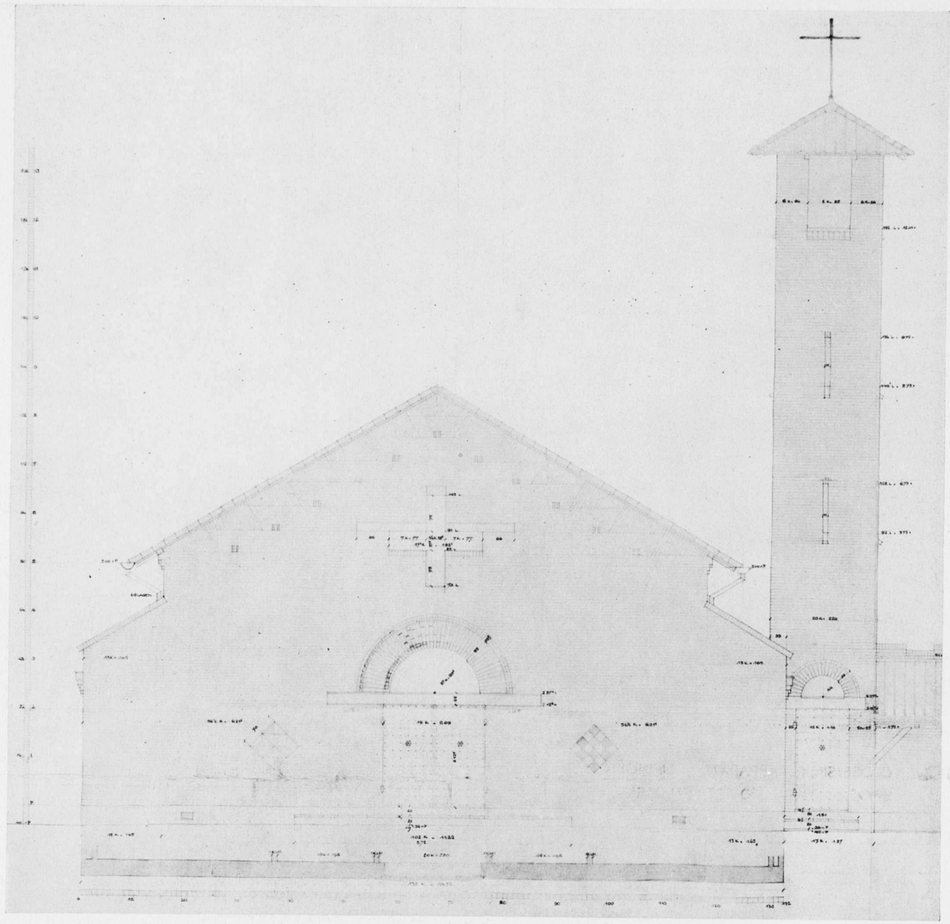

WERKTEEKENING VAN DEN VOORGEVEL. SCHAAL 1 À 20, HIER 5 MAAL VERKLEIND

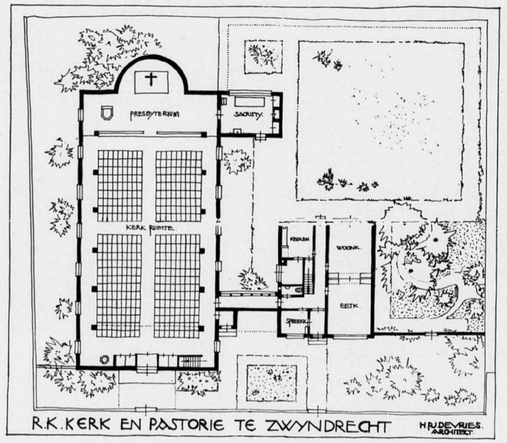

SCHAAL 1 À 500

KERKJE EN PASTORIE TE ZWIJNDRECHT — ARCHITECT H. P. J. DE VRIES

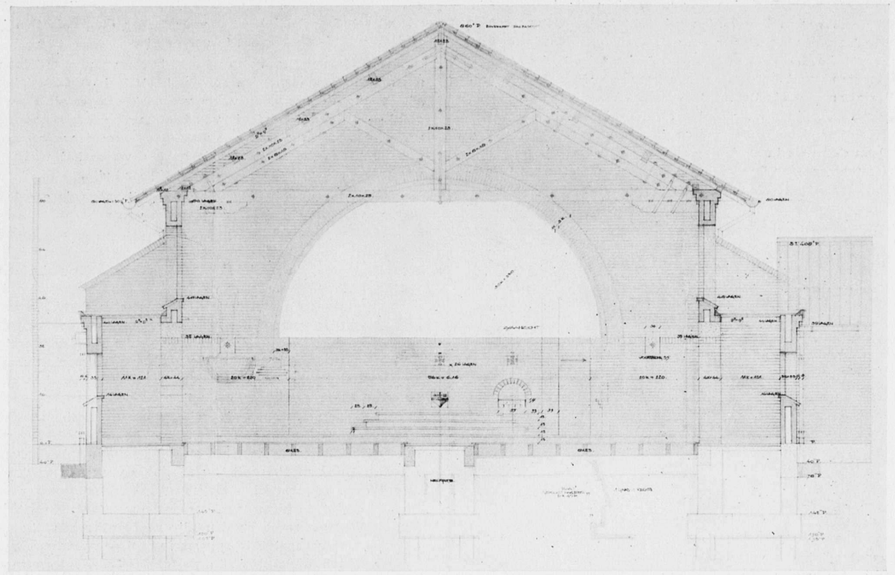

DWARSDOORSNEDE OVER DE KERK. WERKTEEKENING SCHAAL 1 À 20. HIER 5 × VERKLEIND

KERKJE EN PASTORIE TE ZWIJNDRECHT — ARCHITECT H. P. J. DE VRIES

HET OPBOUWPLAN VAN ROTTERDAM.

Een toelichting van ir. W. G. Witteveen.

In het museum Boymans te Rotterdam is thans het voltooide plan-Witteveen voor het eerst tentoongesteld: behalve een groote maquette van de nieuwe binnenstad een aantal geaquarelleerde plattegronden, die een beeld geven van den opzet van het plan en de groei er van zichtbaar maken. De ontwerper heeft Vrijdag j.l. voor een groep genoodigden een uitvoerige toelichting op zijn plan gegeven.

Toen wij ons — aldus ongeveer ir. Witteveen — spoedig na de ramp voorbereidden den wederopbouw ter hand te nemen, stond a priori vast, dat de nieuwe stad niet zonder ingrijpende veranderingen in het stadsplan uit haar asch zou kunnen herrijzen. Daartoe kleefden er te veel bezwaren aan op woon- en verkeersgebied. Vele verwoeste fabrieken hoorden in de binnenstad niet thuis en zullen derhalve elders — dus buiten de eigenlijke stadsbebouwing — weer moeten worden opgebouwd.

Van de 25.000 woningen, waaronder verscheidene krotwoningen waren, zal slechts een gedeelte — naar schatting ± 10.000 — in de binnenstad kunnen worden herbouwd; de overige zullen derhalve in de vigeerende uitbreidingsplannen van Rotterdam en randgemeenten een plaats moeten vinden.

Ook het verkeerswezenstelsel voldeed niet meer aan redelijke eischen.

Onze taak was dus een andere stadskern te scheppen, welke beter zal beantwoorden aan de behoeften van een nieuwen tijd.

De vraag was nu: mogen wij het verleden geheel negeeren en zoo niet, welke beginselen zullen dan richtsnoer moeten zijn bij het ontwerpen van een nieuwe stad?

Hoe meer wij over deze vragen nadachten, hoe meer wij ons aan handen en voeten gebonden achtten. Oogenschijnlijk een groote bewegingsvrijheid, in werkelijkheid een verrassende gebondenheid. Immers zal de nieuwe stadskern een zekere verwantschap toonen aan de historisch gegroeide, dan zal het typisch Rotterdamsche — waaraan de Rotterdammer zoo zeer is gehecht — moeten worden hergeven. In dezen gedachtengang ligt opgesloten, dat men zich bij het opmaken van het nieuwe stadsplan steeds de karakteristieke elementen voor oogen moet houden, welke de wezenlijke waarde der stad hebben uitgemaakt. Welke zijn nu deze typische elementen? Dat is de z.g. „buitenstad" (het gebied der oude buitenhavens) en de unieke grondvorm van de middeleeuwsche stad. Er is naar gestreefd, deze elementen in het nieuwe plan te doen herleven. Natuurlijk eenigszins gewijzigd en aangepast aan de eischen, welke verkeersbelangen terecht stellen.

Aan den eigenlijken ontwerp-arbeid kon echter eerst worden begonnen, nadat omtrent een belangrijk vraagstuk, dat reeds vele jaren de aandacht had gevraagd en nimmer tot een bevredigende oplossing had kunnen leiden, klaarheid was gekomen.

Ik heb hier het oog op het spoorwegvraagstuk. Rotterdam nl. voelt zich in stijgende mate in een harmonische ontwikkeling belemmerd door de ceintuurbaan, terwijl de ligging van het Maasstation met het daarbij behoorende goederenemplacement een fraaie ontwikkeling van de stad naar de rivier toe in den weg staat.

De Nederlandsche Spoorwegen hebben reeds vele jaren gestreefd naar een rechtstreeksche verbinding van den spoorweg van Gouda naar het Centraal station.

Voor de ramp heeft men altijd getracht dit doel te bereiken door het Maasstation met een spoorweg door de stad met D.P. te verbinden, doch de stedebouwkundige bezwaren werden — terecht — onoverkomelijk geoordeeld, zoodat van de uitvoering van eenig project niets is kunnen komen.

Wel heeft de heer W. van Rijckevorssel — ik meen in 1912 — het denkbeeld geopperd, het vraagstuk radicaal op te lossen door den spoorweg van Gouda van Nieuwerkerk af rechtstreeks met D.P. te verbinden. Zijn denkbeeld kon echter geen instemming vinden.

Naar ons oordeel lag de zaak nu zoo, dat een spoorwegplan slechts dan te aanvaarden zou zijn, wanneer aan de wenschen van de Gemeente gevolg zou worden gegeven en tevens aan het gerechtvaardigd verlangen der Nederlandsche Spoorwegen zou worden voldaan.

Een en ander heeft aanleiding gegeven tot een nader overleg met de Directie der Nederlandsche Spoorwegen dat zeer spoedig tot het gewenschte resultaat heeft geleid.

In het door den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw inmiddels vastgestelde project zal de spoorweg van Gouda bij Nieuwerkerk van den bestaanden spoorweg in westelijke richting afbuigen naar de noordelijke

begrenzing van het Bosch- en Parkplan en vandaar in vrijwel rechte lijn — langs de Rotte — in verbinding worden gebracht met het D.P.station. Deze nieuwe spoorweg zal, voor zoover door de stad ontworpen, als viaduct worden gebouwd. Zoodra deze spoorweg zal zijn tot stand gekomen, is er een ideale toestand, wat het spoorwegverkeer betreft, ontstaan, omdat van het D.P. station, dat als Centraal station werkelijk midden in de stad is gelegen, drie spoorlijnen naar buiten stralen, de een in westelijke richting (Schiedam—Den Haag), de andere in noordoostelijke richting (Gouda—Utrecht) en de derde in zuidelijke richting (Dordrecht).

Daar het spoorwegverkeer naar Dordrecht in stijgende mate wordt belemmerd door de wettelijk vastgestelde openingstijden van de spoorweghefbrug over de Koningshaven, werd besloten de spoorbrug over de Maas zooveel omhoog te brengen, dat het Rijn—Zeeverkeer vrij kan passeeren. De spoorweghefbrug zal dan slechts te openen zijn voor enkele zeer hooge objecten (kranen, bokken, enz.), wat practisch beteekent, dat het spoorwegverkeer geen belemmeringen van het zeeverkeer meer ondervindt.

Wanneer te zijner tijd het Maasstation zal zijn verdwenen, ontstaan gunstige vooruitzichten voor een fraai begroeide oeverboulevard, welke zich uit zal strekken van de Oudehaven tot aan de Oude Plantage toe. De aldaar te scheppen woongelegenheid te midden van het groen en met fraai uitzicht op de bocht van de rivier zal de aantrekkelijkheid van Rotterdam als woonstad verhoogen.

Toen wij met de bestudeering van het spoorwegvraagstuk nog bezig waren, deed ir. Ringers ons een rapport van den Directeur-Generaal van den Rijkswaterstaat toekomen, waarin werd aangedrongen althans voor het verwoeste gebied definitieve maatregelen te nemen ter bescherming van de stad voor hooge vloeden.

Zooals bekend mag worden verondersteld, is o.m. bij den stormvloed van 1916 het water nauwelijks door de Hoogstraat, welke als waterkeering dienst doet, tegengehouden. Toen was het doodtij; waren de toenmalige meteorologisch omstandigheden samengevallen met springtij, dan zou het water een halven meter hooger gestaan hebben. De frequentie van die omstandigheden is klein, maar zij kan toenemen, omdat Nederland zal voortgaan den Nieuwen Waterweg te verdiepen, waardoor de vloeden nog sneller den Waterweg binnendringen en voor Rotterdam ook in hoogte zullen toenemen. Daarbij krijgt men de gewone bodemdaling van Nederland, welke, zooals bekend, ongeveer 0.20 m per eeuw bedraagt.

De Rijkswaterstaat heeft nagegaan op welke dijkshoogte is te rekenen om in het jaar 2000 nog voldoende veilige keering over te houden en kwam tot het besluit, dat een dijk met de kruin op 5.50 m + N.A.P. (thans 3.25 tot 3.65 m + N.A.P.) voldoende zekerheid biedt.

Is het nu wenschelijk de bestaande dijkskruin tot dit peil op te voeren? Als men bedenkt, dat tusschen den dijk en de Maas de oude buitenhavens liggen, dan zou niet te verhinderen zijn, dat deze bij hooge vloeden overstroomen. Daarom kwam het ons raadzaam voor een nieuwe waterkeering te ontwerpen vlak langs de rivier, hetgeen mogelijk wordt door de toekomstige opheffing van het Maasstation.

Ten einde aan de stad een element van schoonheid toe te voegen, zal deze waterkeering het karakter van een boulevard verkrijgen. Een deel, ter breedte van 20 m, is als los- en laadkade op een peil van 3.50 m + N.A.P. ontworpen, terwijl de eigenlijke boulevard, welke 30 m breed is gedacht, op een peil van 6.05 m + N.A.P. zal komen te liggen. Ter verzekering van open verbindingen van de Maas met de oude buitenhavens en van een ondoorbroken contact van de evenvermelde los- en laadkade met de kaden binnendijks, zal deze keering worden geperforeerd ter plaatse van de Leuvehaven, de Oudehaven en den nieuwen mond van het te verbreeden Buizengat. Overstrooming van de z.g. „oude buitenstad" bij zeer hooge vloeden zal worden verhinderd door deze perforaties met vloeddeuren af te sluiten.

Daar de nieuwe keering eerst over 8 à 10 jaar gereed zal zijn — de werken worden beïnvloed door die, welke de Nederlandsche Spoorwegen moeten uitvoeren, alvorens de terreinen van het Maasstation kunnen worden vrijgegeven — zal voorloopig de bestaande waterkeering niet kunnen worden gemist. Wij zouden er nu mee kunnen volstaan, deze over de geheele lengte op 3.85 m + N.A.P. te brengen. Dit echter ontmoet bezwaren. In het plan hebben wij nl. enkele doorbraken en een verschuiving van het oostelijk deel van de Hoogstraat voorzien, zoodat de dijk voor een groot deel dwars door de toekomstige bebouwing snijdt. Ten einde een spoedige bebouwing van het verwoeste gebied te bevorderen en niet afhankelijk te zijn van het tijdstip, waarop de hoofdwaterkeering langs de Maas zal zijn voltooid, hebben wij er de voorkeur aan gegeven, den bestaanden dijk voor een groot deel althans, zoodanig te verplaatsen, dat hij in het nieuwe stadsplan kan worden opgenomen.

Reeds vele jaren hebben wij in onzekerheid verkeerd over het lot van de beurtvaart. Plannen tot verbetering van de gebrekkige vaart door de stad (Vlasmarktsluis—Rotte) zijn daarop immer afgestuit. Wel werden de Parksluizen gebouwd, doch deze hebben voor de beurtvaart geen beteekenis, omdat de Maas ter plaatse meesttijds te woelig is voor een veilige vaart.

Hoewel wij niet in de toekomst kunnen zien en daarom niet profeteeren omtrent de uiteindelijke beteekenis van de beurtvaart, gelooven wij toch, dat er te Rotterdam door den oorlog een zeer bijzondere toestand is ontstaan, welke aanleiding geeft voor de eerstkomende tien jaren een bloeiperiode van de beurtvaart te verwachten.

Immers in het centrum van de stad is een vacuum ontstaan, dat zoo spoedig mogelijk moet worden aangevuld. Vele bouwmaterialen zullen noodig zijn, welke — zoodra de vaart via de Vlasmarktsluis weer zal zijn hersteld — dicht bij de plaats van bestemming kunnen worden gelost. Deze materialen zullen aldus op de goedkoopste manier worden aangevoerd. Het komt ons daarom voor, dat de gelden, welke het verbeteren van dezen vaarweg vordert, ruimschoots verantwoord zijn.

Bovendien mogen wij niet nalaten te wijzen op de groote beteekenis van water in de stad; het is een element van schoonheid, een argument, dat hier te meer spreekt, omdat de Delftsche vaart op marquante wijze bijdroeg het stadsbeeld te verlevendigen.

In verband met de wijzigingen van het stadsplan zal niet kunnen worden volstaan met verbreeding van den bestaanden vaarweg, doch zal het gedeelte, dat de Rotte met de Delftsche vaart verbindt, in zuidelijke richting moeten worden verlegd. De geheele vaarweg zal een breedte van minstens 20 m verkrijgen, van vele en ruime losgelegenheden voorzien.

In plaats van de Vlasmarktsluis zal een nieuwe sluis moeten worden gebouwd, in de verlegde waterkeering ter plaatse van de oude zeevischmarkt.

In het bovenstaande hebben wij gepoogd de overwegingen te schetsen, welke hebben geleid tot de oplossing van enkele vraagstukken, die het plan in meer of mindere mate hebben beïnvloed. Thans rest ons nog een beschrijving te geven van het eigenlijke opbouwplan zelve.

Allereerst dan moeten wij Uw aandacht vragen voor de oeververbinding, omdat deze als machtige toevoerader van het verkeer een beslissenden invloed op het te kiezen verkeerssysteem uitoefenen zal.

Kan de Willemsbrug behouden blijven? Zooals reeds bij de behandeling van het spoorwegvraagstuk is opgemerkt, zal de spoorbrug over de Maas 2 m hooger komen te liggen. Wil deze maatregel effect sorteeren, dan moet de Willemsbrug eveneens worden opgevijzeld en wel zooveel, dat de doorvaarthoogte onder beide bruggen dezelfde wordt. Aangezien de Willemsbrug 1.5 m lager ligt dan de spoorbrug, zal op een verhooging van 3.5 m moeten worden gerekend. Let men er bovendien op, dat de Willemsbrug veel te smal is en de pijlers niet zwaarder mogen worden belast, dan volgt hieruit, dat aan den bouw van een nieuwe brug niet valt te ontkomen.

Moet deze nieuwe brug nu op dezelfde plaats worden gebouwd, of zijn er dwingende redenen haar op een andere plaats met het wegenstelsel der oude stad te verbinden?

Zooals U bekend is, heeft men wel eens gepleit voor een nieuwe brug, welke gericht zou zijn op den Schiedamschesingel, omdat daardoor een rechtstreeksche verbinding met den Coolsingel zou tot stand komen.

Wij deelen die opvatting niet. Naar onze meening moet de nieuwe brug op het hart van de oude stad gericht zijn. Dan alleen mag de verwachting worden uitgesproken, dat dit oude hart zal blijven kloppen, omdat het dan voortdurend gevoed wordt door den levenbrengenden verkeersstroom, welke over de brug de stad binnendringt.

Het is onze opvatting echter niet, dat de huidige toegangswegen bruikbaar en toereikend zouden zijn. Integendeel. Wil het doel, dat wij beoogen, worden bereikt, dan moet de nieuwe brug rechstreeks in contact gebracht worden met een plein — Blaak en Beursplein zijn terwille van dit doel samen tot een wijd, langgerekt plein vervormd, dat wij „Nieuwe Blaak" zullen noemen — van grootsche allure, dat door middel van breede verkeersaders met de andere hoofdelementen van de binnenstad is verbonden.

De brug zal dan als het ware aansluiten tegen een machtig verkeerscircuit, gevormd door „Nieuwe Blaak", Coolsingel, Hofplein, Goudschesingel en de doorbraak, welke de „Nieuwe Blaak" met ongeveer het midden van den Goudschesingel zal verbinden.

De straten van dit circuit zullen een breedte van 52 m krijgen, teneinde in het hart der stad eenige onmisbare parkeergelegenheid te scheppen.

De pleinen Hofplein en „Nieuwe Blaak" hebben zoodanige afmetingen gekregen, dat werkelijke „ruimte" ontstaat.

De „Nieuwe Blaak" zal tevens het zwaartepunt vormen van den belangrijksten verkeersweg in oost-westelijke richting, welke ontstaan zal door den Oostzeedijk rechtstreeks met de Rochussenstraat te verbinden. Een doorbraak Oostplein—„Nieuwe Blaak" en een verbreeding van den Binnenweg zijn daarom in het plan voorzien.

Het Hofplein zal in belangrijke mate aan beteekenis toenemen, zoodra de doorbraak, welke een rechtstreeksche verbinding met Crooswijkscheweg en Goudscherijweg beoogt, zal zijn tot stand gekomen.

Houdt men bovendien in het oog, dat de Schie zal worden gedempt en in het verlengde van den Goudschesingel een doorbraak is ontworpen, welke het hoofdverkeer naar Hillegersberg zal opnemen, dan zullen in de toekomst 7 hoofdverkeerswegen op het Hofplein uitmonden.

Het Hofplein zal dus ongetwijfeld het centrum van Groot-Rotterdam worden; de pleinindeeling en de architectuur der pleinwanden zullen dit tot uitdrukking moeten brengen.

Het Oostplein, dat even afzijdig van het Hoofdverkeer ligt, zal bescheidener afmetingen verkrijgen dan de „Nieuwe Blaak" en het Hofplein.

Het zal echter belangrijk grooter zijn dan het tegenwoordige Oostplein. Door het verlengen en verbreeden van den Boezemsingel tot tegen den molen, het verplaatsen van het eigenlijke verkeersplein naar de zuidzijde van dien molen, het eerlijk gebruik maken van het niveauverschil, dat het dijkslichaam oproept en het toepassen van een sobere boombeplanting op en langs de lager liggende pleingedeelten, hopen wij aan dit plein een eigen karakter te kunnen verleenen.

Voorts mag niet onvermeld blijven, dat wij tusschen Cool- en Westersingel een breeden parkweg hebben ontworpen, welke het Stationsplein met de Witte de Withstraat verbindt. Deze parkweg is door middel van een doorbraak ter hoogte van de Schildersteeg met de boulevard langs de Maas verbonden.

De beschrijving der andere straten en pleinen zullen wij achterwege laten, daar het ons niet mogelijk schijnt, deze zonder toelichtende teekening voldoende duidelijk te maken. Wij zullen daarom volstaan met een enkel woord te zeggen over de twee belangrijke winkelstraten, welke in het plan zijn opgenomen.

Een goede winkelstraat mag niet breed zijn; zij moet twee woonbuurten met elkaar verbinden, terwijl het rijverkeer zooveel mogelijk moet blijven beperkt.

Dit laatste is slechts mogelijk, wanneer naast de winkelstraat een hoofdverkeersweg beschikbaar is.

Deze overwegingen hebben er toe geleid Meent en Hoogstraat — de beste winkelstraten in de oude stadskern — door middel van nieuwe winkelstraten met de woonbuurten in het westen en oosten der stad te verbinden.

Ten aanzien van de bestemming der terreinen kan worden opgemerkt, dat het in de bedoeling ligt, binnen het eerder vermelde verkeerscircuit een kantoren-, winkel- en vermaakscentrum te ontwikkelen.

Het oude havengebied zal een soortgelijke bestemming verkrijgen als voorheen.

De wijk tusschen Westersingel en Coolsingel zal overwegend winkelwijk worden, terwijl het kwartier tusschen Goudschesingel en Goudscherijweg tot zuivere woonwijk voor den kleinen middenstand en de beter gesitueerde arbeiders is bestemd.

De bebouwing van deze wijk zal uit een z.g. strookenbouw bestaan, welke zoodanig om een centralen parkaanleg is ontworpen, dat de woonblokken, grenzend aan deze parkruimte, slechts één verdieping, de daarbij aansluitende woonblokken twee verdiepingen, de dan volgende drie verdiepingen en ten slotte de blokken langs de hoofdverkeerswegen winkels met vier woonlagen zullen bevatten.

De parkruimte zal aldus als het ware in een kom komen te liggen, waardoor den bewoners zooveel mogelijk contact met de natuur wordt gegeven.

Aangezien in het oostelijk stadsdeel eertijds te weinig aandacht is geschonken aan de noodige recreatieruimte, hebben wij de gelegenheid aangegrepen, aansluitend aan de boven beschreven centrale parkruimte een grootschen parkgordel te ontwerpen, welke, van het tegenwoordige Boschje in oostelijke richting dwars door het nieuwe stadsdeel getrokken, aansluit op het nieuwe parkgebied, dat voor Kralingen is voorzien.

Aldus zal een groene gordel ontstaan, van onschatbare waarde voor de volksgezondheid, welke het hart van Rotterdam met het uitgebreide ontspanningsgebied, waarvan de Kralinger Hout een monumentaal onderdeel vormt, verbinden zal.

NIEUWE NORMAALBLADEN.

Door de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland zijn vastgesteld de normaalbladen en normaalvoorschriften:

N 13 Technische teekeningen. Schalen (4e druk).
Schalen, aanbevolen voor technische teekeningen en kaarten (overeenkomstig I.S.A.).

N 25 Technische teekeningen. Stukmerken en andere aanduidingen (4e druk).

N 827 Gereedschappen. Doorsneden van beitelstaal.
Afmetingen van ronde, vierkante en rechthoekige profielen.

N 828 Gereedschappen. Morseconus.
Afmetingen van buitenconus met lip of draadgat en bijbehoorende binnenconus.

N 839 Gereedschappen. Freezen. Gatmiddellijnen.
Gatmiddellijnen voor freezen met langs- en dwarsspie.

N 877 tot en met N 881, N 888 Droge verfstoffen. Uitvoering van de keuringsproeven.
Analysemethoden voor het onderzoek van zinkwit, loodwit, lithopoon en loodmenie.

N 908 Gietijzeren pijpen en hulpstukken voor gas- en waterleiding. Keuringsvoorschriften.
Eischen, te stellen aan uiterlijk en materiaal. Toelaatbare maat- en gewichtsafwijkingen. Persproefdruk. Voorschriften betreffende de uitvoering van de keuring.

N 1001 Keuringsvoorschriften voor gevulcaniseerde rubber. (Boek, 37 bldz., formaat A 5).
Richtlijnen voor het stellen van eischen aan rubberartikelen. Classificatie van de eischen, te stellen aan rubber. Voorschriften betreffende de beproeving.

N 1267 Symbolen voor de wiskunde.
Aanbevolen aanduidingen voor rekenkundige en algebraïsche bewerkingen, begrippen, functies, enz.

N 1365t tot en met N 1375t. Sterkstroomleidingen met rubberisolatie. Ornamentdraad, ornamentleiding, rubberaderdraad, rubberaderleiding en rubberaderloodkabel.
(Vervangen tijdelijk de normen N 315 t.e.m. N 320, N 762 t.e.m. N 766, met inbegrip van de tijdelijke wijzigingen T 4, T 13, T 14 en T 15).
Samenstelling en beproeving van sterkstroomleidingen en -kabels met rubberisolatie, zooals deze thans zijn omschreven in verband met de schaarschte van koper, lood en andere materialen.

N 1386t Vierkante gietijzeren rioolputrand met rond gietijzeren deksel. (Vervangt tijdelijk N 352 met het oog op besparing van gietijzer).
Afmetingen van vierkante rioolputranden met rond deksel.

N 1387t Vierkante gietijzeren rioolputrand met vierkant gietijzeren deksel. (Vervangt tijdelijk N 353 met het oog op besparing van gietijzer).
Afmetingen van vierkante rioolputranden met vierkant deksel.

T 16 Tijdelijke wijzigingen in de normaalbladen N 654, N 655, N 1255 t.e.m. N 1265 Stop- en tapkraan voor waterleiding en hulpstukken.
Vervanging van messing door een daartoe geschikte, voldoend corrosiebestendige zinklegeering.

T 17 Tijdelijke wijzigingen in de normaalbladen N 378, N 457 t.e.m. N 460, N 833, N 834 Bronzen en messingen schroefkoppelingen voor gas- en waterleiding.
Vervanging van brons of messing door zinklegeering, staal of smeedbaar gietijzer.

T 18 Tijdelijke wijzigingen in de normaalbladen N 330, N 331, N 332, N 335, N 467 Gietijzeren stortbak en toebehooren.
Vervanging van messing door zinklegeering, staal, gietijzer of smeedbaar gietijzer.
Vervanging van koper door zinklegeering, glas of kunsthars.

Voor publicatie ter critiek werden goedgekeurd de ontwerpnormalen:

V 618 Trascement. Definitie en keuringseischen.
Definitie. Eischen betreffende de chemische samenstelling, het begin der binding, de vormhoudendheid, de fijnte van maling, de trek- en drukvastheid en de verpakking.

V 896 Houten blokjes voor bestratingen.
Eischen van algemeenen aard. Vorm en afmetingen. Verduurzaming. Constructies van houtbestratingen.

V 1033 Keuringsvoorschriften voor metalen. Chemische beproeving. Deel I: Ruw ijzer, Gietijzer, Gietstaal en Staal. (Boek, 66 bldz., formaat A 5).
Wijze van monsterneming en methoden voor de chemische beproeving van bovengenoemde materialen op het gehalte aan silicium, mangaan, phosphor, zwavel, koolstof, grafiet, (alleen voor ruw ijzer en gietijzer), koper, arseen, nikkel en chroom.

V 1325 Zink. Gietlegeeringen.
Keuringseischen en wijze van beproeving van zinklegeeringen, welke voor het gieten van verschillende voorwerpen geschikt zijn.

V 1332, V 1333 Thermische verzinking van stalen pijpen I en II.
Eischen, te stellen aan door dompeling in een zinkbad verzinkte pijpen. Wijze van beproeving.

V 1335t Appendages en onderdeelen voor sanitaire doeleinden. Vervangingsmaterialen.
Tijdelijke norm, vermeldende welke materialen in verband met de schaarschte van niet-ijzer metalen worden aanbevolen voor de vervaardiging van onderdeelen voor water- en gasvoorziening in het algemeen.

V 1356t Brandweermaterieel. Vervangingsmaterialen.
Tijdelijke norm, vermeldende welke materialen voor brandweermaterieel kunnen worden toegepast ter vervanging van koper- en tinhoudende metalen.

Al deze uitgaven zijn verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau, Willem-Witsenplein 6, 's-Gravenhage, ook door tusschenkomst van den Boekhandel.

BOEKBESPREKING.

KENNIS VAN BOUWSTOFFEN IV NATUURSTEEN, door Ir. W. de Vrind, Ir. G. van Dijk en J. A. Visser. N.V. Uitgevers-Maatschappij Æ. E. Kluwer, Deventer. Geb. ƒ 6.95.

Wanneer weder een boek op bouwkundig gebied verschijnt, gaat men zich afvragen of men niet van het goede teveel krijgt. Wij beschikken voor de kennis van bouwstoffen over het handboek van Prof. v. d. Kloes, en eenige kleinere handboeken, welke voor het middelbaar technisch onderwijs verouderd of te beknopt zijn. Men kan dus wel zeggen dat bij het onderwijs het gemis aan een goed leerboek ondervonden werd. Maar nu geeft deze nieuwe serie inderdaad van het goede teveel. In het voorbericht van deel I wordt gezegd: „Binnen de grenzen der geboden beknoptheid is aan de oorspronkelijk op het middelbaar technisch onderwijs gerichte kern zodanige uitbreiding gegeven, dat dit boek ook na volbrachte studie ter verdere ontwikkeling goede diensten kan bewijzen, dus van blijvende waarde is". Hm. Eigenaardig gezegd. En het voorbericht van Deel IV meldt: „Bij de indeling der te behandelen stof zagen de auteurs zich weliswaar verplicht enerzijds te streven naar een zekere beknoptheid, toch kon anderzijds, ondanks deze zelfbeperking, een zekere volledigheid van behandeling in het oog worden gehouden".

Een zekere beknoptheid die tot een zekere volledigheid uitgroeit. Het is in deze omstandigheden moeilijk om een zekere zelfbeheersching te bewaren. Ook dit boek zal voor het middelbaar technisch onderwijs te uitgebreid zijn. Natuurlijk kan een leeraar in verband met den beschikbaren tijd een gedeelte aan den inhoud onttrekken, maar dit geeft onderwijs-technische moeilijkheden. De „kern" laat zich bij deze vrij uitgebreide behandeling der stof niet gemakkelijk herkennen.

En dan nog de prijs. Deel I en en deel IV kosten te samen reeds meer dan ƒ 10.—, terwijl de geheele serie uit zeven deelen zal bestaan. De toch al hooge boekenrekening op de middelbaar technische scholen wordt hier voor een betrekkelijk bijvak te veel extra belast; het motief dat men er later wel wat aan zal hebben kan slechts als schrale troost gelden.

Van het boek zelf niets dan goeds. De stof is duidelijk ingedeeld en aantrekkelijk behandeld. De uitvoerigheid blijkt wel voldoende uit het feit dat zelfs de oude steenhouwersmerken worden besproken. Een uitstekend boek dus voor de praktijk in het algemeen. Alleen jammer dat zoo nadrukkelijk wordt vermeld: leerboek voor het middelbaar technisch onderwijs. Om eens een variant op het bekende gezegde te gebruiken: groot genoeg als tafellaken maar te groot als servet.

R.

PRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR GEBROEDERS PRINS BOUWSTOFFENHANDEL TE DELFT.

JURYRAPPORT.

Van deze in Juli 1941 uitgeschreven prijsvraag werd dezer dagen het Juryrapport gepubliceerd.

Van het programma der prijsvraag gaven we een uittreksel in ons nummer van 5 Juli 1941, pag. 232.

Het doel der prijsvraag was het bekomen van ontwerpen waarbij de mogelijkheden tot uitdrukking komen, welke met vloer- en wandtegels kunnen worden verkregen.

De Jury, bestaande uit de Heeren F. Feths, W. Gouwe en A. H. Wegerif, schrijft in haar rapport:

De Jury kan haar teleurstelling niet verzwijgen over het kleine aantal der inzendingen. Hier was een belangrijk en voor ieder interieur-architect aantrekkelijk onderwerp, terwijl velen door de tijdsomstandigheden (helaas menigeen maar al te zeer) in de gelegenheid zijn tijd en aandacht aan een belangwekkend studie-object te wijden, en de uitschrijver de prijsvraag in ruime geest had opgezet. Doch ook over de aard der inzendingen in 't algemeen kon de Jury zich niet zonder voorbehoud verheugen. Te velen onder de inzenders hebben aan de bedoeling ook wat hun grondslag van zoeken en werken betreft weinig of niet voldaan. Het was toch duidelijk dat de zin van deze prijsvraag was: verruiming en vernieuwing van het tegelgebruik te propageren, de prachtige mogelijkheden van dit materiaal te bestuderen en de betekenis ervan voor het modern interieur te tonen. De materiaalkwaliteiten van de moderne tegels, hun kleur-effecten, zowel van de vlakke als van de versierde, de toepassing van bizondere soorten (wij denken bijv. aan wat een sectiel-tableau zijn kan), het zijn alle elementen een bestudering en toepassing ten volle waard. Het was zeker niet de bedoeling een aantal tekeningen te verkrijgen van interieurs zoals wij ze sedert jaren te over kennen en waarin de tegeltoepassing niet veel anders is dan een herhaling van wat overal te zien is en waarbij de kleurwerking geen levende factor van de eerste rang is.

Haar eindoordeel luidt als volgt:

De inzending PRINSHEERLIJK staat als ruimte-conceptie, in begrip van de bedoeling der prijsvraag, de gevoelige overweging van waarden van materiaal en kleur, kortom als interieur-ontwerp met zeer verzorgde toepassing van de tegel, bovenaan. Enkele bedenkingen (zie rapport) blijven hierbij van bijkomstige aard. De Jury acht deze inzending de enige die geheel voor een eerste prijs in aanmerking kan komen. De besten die volgen staan, ondanks hun kwaliteiten, op een afstand achter dit ontwerp. Na MODESTA volgen twee inzendingen die, bij verschillende verdiensten en zwakheden, elkaar in waarde zeer nabij staan. Daar MODESTA intussen niet tot PRINSHEERLIJK staat als tweede prijs tot eerste, besloot de Jury den prijsvraaguitschrijver voor te stellen het prijzenbedrag anders te verdelen dan volgens 3 prijzen (zie art. 7 van het programma), en wel op de volgende wijze:

PRINSHEERLIJK	ƒ 250.— (eerste prijs).
MODESTA	„ 100.—.
14.5.41	„ 75.—.
B.C.M.	„ 75.—.

Bij opening van de naambrieven bleken de ontwerpers te zijn:
van Prinsheerlijk: David Zuiderhoek te Delft.
„ Modesta: Mej. L. Thunnissen te Den Haag.
„ 14.5.41: W. Meyer te Rotterdam.
„ B.C.M.: H. J. de Haas te Den Haag.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

8 NOVEMBER 1941 NR 45

FRANS JURREMA. †

Door een noodlottig ongeval overleed dezer dagen het lid van onzen Bond, den heer Frans Jurrema, architect te Amstelveen.

Hij maakte verdienstelijk werk op het gebied van den utiliteits- en industriebouw.

NEO-BAROK.

l'Art pour l'art in nieuw gewaad.

Indien het stadium, waarin de architectuur op het oogenblik verkeert, valt te beschouwen als het begin van een nieuwe architectonische phase, is het van meer dan gewone beteekenis, aandacht te schenken aan de verschijnselen, die zich thans voordoen, omdat zij eenig uitsluitsel zullen kunnen geven over het vermoedelijke verdere verloop van de ontwikkeling. Aan een nieuwe cultuurperiode gaat gewoonlijk het scheppen van een nieuwe, maatschappelijke en geestelijke orde vooraf; in dit opzicht schijnt derhalve aan het eerste vereischte, om weer tot cultuur te kunnen komen, op dit oogenblik te worden voldaan, al zal nog moeten blijken, of de wijze, waarop deze orde wordt gecreëerd en waarop zij psychisch is gefundeerd, houdbaar is. Voor het directe verband met de architectuur is het noodig, te constateeren, dat van de Barok af de kunstgeschiedenis als het ware is uiteengevallen, zoodat er nog slechts sprake kan zijn van de geschiedenis der kunsten afzonderlijk; in zekeren zin hetzelfde verschijnsel, dat men in de samenleving der menschen heeft kunnen waarnemen. Het schilderij, het beeld, het huis zijn afzonderlijke gebieden van stijlaanwending geworden. Ook de kerk wordt na de Barok zoo'n huis. Een Gothische Dom is ornament, een barokke kerk is een bouwlichaam, dat met ornamenten als het ware is overtrokken. Wat de Jonische stijl en de Barok van de zestiende eeuw voorbereidden, bracht de Corinthische orde en het Rococo ten einde. Huis en ornament zijn dan definitief en stellig gescheiden en zelfs de meesterwerken onder de kerken en kloosters van de 18e eeuw kunnen het feit niet verbergen, dat al deze kunst wereldlijk is geworden, namelijk: versiering. Met het Empire gaat de stijl over in smaak en met het einde ervan de bouwkunst in kunstnijverheid. Daarmede heeft de ornamentale uitdrukkingswijze en dus feitelijk de kunstgeschiedenis haar einde bereikt. Zijn wij thans na een lange periode van verwarring en stijlimitatie dus inderdaad in het begin van een nieuw tijdperk van cultureelen opbouw, dan moet in de eerste plaats de bouwkunst daarvan getuigen. Echter ziet men, naast de pogingen, om tot een nieuwe, frissche architectuur te komen en het streven, het tastend begin hiervan te consolideeren, het verschijnsel, dat velerlei schilderachtige reminiscenties aan vroegere tijdperken rondwaren en tegelijk, dat vertegenwoordigers van hetgeen jong en frisch scheen in de architectuur en zoo stellig architectonisch, dat het wel haast dogmatisch begon te worden, voor deze schilderachtige opvattingen, die aanvankelijk als een afwijking van de stijlvormende stroomingen en een haeresie waren beschouwd, gracielijk een buiging maken. De diergaarde Blij-Dorp te Rotterdam wordt door prominente figuren uit de nieuwe architectuur beschreven als een consequentie van de nieuwe stijlontwikkeling en in ieder geval als een modulatie van het accoord, dat de modernen hadden aangeslagen. Naar het schijnt ten onrechte. De frivoliteit, de schier feestelijke uitbundigheid en zwier van het jongste werk van Ir. S. van Ravesteyn, dus van Blij-Dorp te Rotterdam en den schouwburg „Kunstmin" te Dordrecht zijn veeleer te beschouwen als een individueele reagens op de gespannen strengheid, op de soberheid en eenvoud, die naar sommiger opvatting op verstarring dreigden uit te loopen. En zeker waneer men de uitgangspunten van de functionalisten pur sang vergelijkt met die van Van Ravesteyn, die nadrukkelijk een aesthetische bevrediging primair stelt, dan mag niet meer van een consequentie, maar moet van een reagens worden gesproken, waarmede echter geenszins gezegd is, dat Van Ravesteyn de ordening der functies zou verwaarloozen. Integendeel: hetgeen voor de functionalisten het primaire probleem is, hanteert hij met een seigneuriaal gebaar, dat imponeert. Van Ravesteyn — en dit is ongetwijfeld het goed recht van een architect van zijn groote hoedanigheden — heeft meermalen verklaard, dat gebrek aan schoonheid voor hem de groote nood van den tijd was en dat zelfs door architecten de behoefte aan het kunstzinnge werd verloochend. Alweer: reagens. Een zeer duidelijke reagens op de al te ostentatieve houding van vele nieuwe bouwers, die geheel het begrip kunst en aesthetica uit de discussie wilden verbannen en zich bij voorkeur bouwingenieurs noemden, ofschoon zij herhaaldelijk een schoonheid van geheel andere orde schiepen, dan de picturale, uiterlijke, opzettelijke, geaffecteerde. En zoo zag men den schepper van ontelbare voortreffelijke utiliteitswerken eenige jaren geleden meer en meer een zwenking maken in de richting van het schilderachtige. Na een periode, die men een neo-klassicistische zou kunnen noemen, volgt thans in zijn oeuvre een nieuwe, die als een herleving van de Barok is omschreven.

Kan men nu zeggen, dat de levenscurve van den architect Van Ravesteyn niet parallel loopt met de curve van de nieuwe architectuur? In ieder geval: staan wij aan het begin van een nieuw cultuurtijdperk, zien wij ondanks het gemis aan eenheid in de psychische doelstelling inderdaad de verschijnselen van een jonge opstrevende cultuur en is Van Ravesteyn daarvan een exponent, dan manifesteert het zich reeds in het prille begin op een wijze, zooals zij tot dusver in de cultuurgeschiedenis nog niet is voorgekomen. Een schilderachtige strooming, gelijk zij in dit werk baan breekt, heeft geen enkel aequivalent. Men wrijft zich de oogen uit, wanneer men leest, dat een schier orthodox „nieuwzakelijk" architect als G. Rietveld, de opvatting verkondigt, dat deze neo-Barok de voortzetting zou zijn van de functioneele

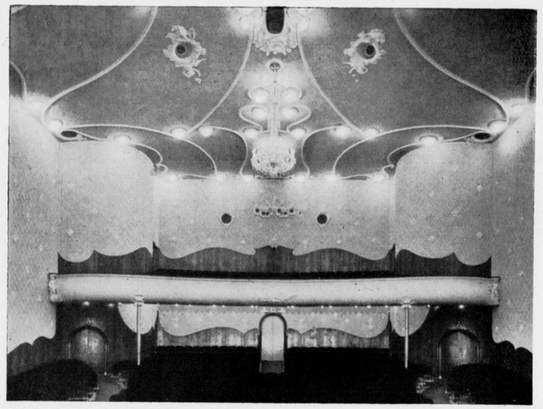

SCHOUWBURGZAAL GEZIEN VANAF HET TOONEEL
VERBOUWING VAN DEN SCHOUWBURG „KUNSTMIN" TE DORDRECHT

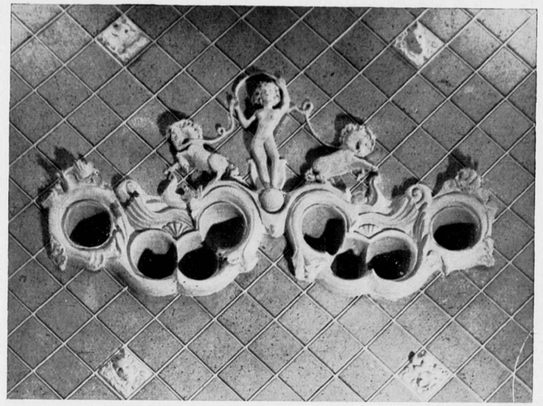

VERSIERING VAN DE CABINE-OPENINGEN
ARCHITECT IR. S. VAN RAVESTEYN

architectuur. Was er een „Stijl"-beweging, was er een Mondriaan, een Van Doesburg en een Rietveld noodig, om Louis Quatorze te vinden en was het hun fuctie de Barok „bijna" te bereiken? Men kan zich voorstellen, dat een man als Van Ravesteyn, oorspronkelijk een geestdriftig aanhanger van de Stijlgroep uit ongeduld en uit den drang de architectuur met nieuwe schoonheidswaarden te verrijken, een oude ornamentiek uit den juweelenschrijn van de bouwkunst te voorschijn haalt en deze den toeschouwer, die niet al te geestdriftig is voor soberheid en askese — nochtans essentialia van ieder nieuw architectonisch tijdperk — met sierlijk gebaar voorhoudt. Men kan er vrede mede hebben, dat de poging, het gemis aan „plastische" schoonheid aan te vullen, tot vernieuwing van het verbroken verband der kunsten, leidt tot overdrijving naar de andere, de aesthetische zijde en dat, al ornamenteerend, het gebaar steeds vrouwelijker, steeds coquetter wordt en tenslotte aan behaagzucht grenst — maar is de behaagzucht een criterium van bouwkunst? De roofdierenhal in Blij-dorp is stellig imponeerend, maar wat te zeggen van het onderschrift bij een foto ervan in een der dagbladen, een veelzeggend opschrift: „Waar roofdieren wonen"? En welke soort confectie moet de twintigste eeuwer van den derden rang in den schouwburg „Kunstmin" te Dordrecht dragen? Er schijnt iets niet te kloppen met de chronologie. Waar is de Van Ravesteyn uit de mannelijke periode gebleven, de bouwmeester, die stationshallen, seinhuizen, tunnels bouwde, waar de Van Ravesteyn van het station Rotterdam-Beurs? Uitingen, die tot de meest hoopvolle verwachtingen voor de toekomst van de jonge architectuur het recht gaven?

Voor een individu, die zoo kort leeft als de mensch, is het ongeduld verklaarbaar. Van toekomstverwachtingen alleen kan de bouwkunst niet bloeien. En al schijnt de neo-barok meer een aangename verpoozing, dan een sterke drang naar architectuur, de toeschouwer zal, ofschoon slechts geladen met de sobere, hem toegemeten calorieën, althans het nobele gebaar waardeeren. Geldt niet ook in de nieuwe keizerrijken het panem et circenses?*) Ook Louis Quatorze wist, dat als de productie van het eene faalt, de compensatie te vinden is in het andere. Maar misschien zal dat alles wel tot een synthese komen, al is het eenigszins in strijd met de wetten volgens welke culturen worden gebaard. Rietveld echter ontwaart reeds het nieuwe cement van de bouwkunst en schrijft in „De 8 en Opbouw": „de algemeen geldende eisch van alle architectuur is: een stuk van de menschelijke werkelijkheid te zijn; en dit beteekent voor de architectuur: een niet in zichzelf verdeelde, een zich niet in onderdeelen tegensprekende ruimtebegrenzing te zijn, maar een zich door alle afmetingen bestendigende, een als klare werkelijkheid te beleven ruimte". Wie weet of de menschelijke werkelijkheid zich dit niet voor gezegd zal houden? Wij zullen allen, allen naar den schouwburg en den dierentuin moeten, om echte twintigste eeuwers, echte neo-barokkers te worden. Maar het is in ieder geval symptomatisch, dat deze dingen thans gebeuren; zij wijzen op een manco, op een vacuum in de nieuwe architectuur en de winst is deze, dat zij zich het gevaar bewust wordt, dat haar stellingen gemeenplaatsen dreigen te worden. Dat Van Ravesteyn dit gebrek ziet in de verloochening van de behoefte aan het „kunstzinnige" heeft hij met deze beide werken als het ware met stentorstem gezegd en hij zal het nog eens herhalen in den Rotterdamschen schouwburg, waarvoor het project gereed is. Het is goed, dat dit gebeurt, want de principes van de moderne conceptie zijn jarenlang met vuur en ernst verkondigd, maar zij liepen gevaar, leeg te loopen, doordat zij werden verkondigd met een enghartigheid, die tot iederen prijs modern wilde schijnen en daarom mode-allures aannam. Wij meenden echter een periode van verkeerd begrepen individueelen arbeid in de architectuur te hebben overwonnen. Terwijl de architecten vroeger trotscher op hun fantasie waren, naarmate zij een grooter aantal ongemotiveerde variaties te voorschijn konden brengen, tegenwoordig stellen zij er een eer in, met dezelfde elementen de meest verschillende problemen op te lossen. Ons milieu is te gecompliceerd geworden, wij hebben, in het algemeen gesproken, als algemeene, architectonische katharsis, vereenvoudiging noodig, niet alleen om weer tot klaarheid van de indrukken en de psychische houding te komen, maar ook om andere redenen. En als rustpunt voor de velen, die den sprong niet kunnen maken, is wellicht de neo-barok een uitkomst. Maar voor het overige is het zaak, het zoeken naar het gelijkvormige: de norm, het type, voort te zetten. Vandaag bevrijden zij ons van onbelangrijke details, morgen beveiligen zij ons door onberispelijk functionneeren en hun rustig uiterlijk, overmorgen benauwen zij ons wellicht, omdat zij onveranderde, belemmerende dogmata zullen vormen ten opzichte van de veranderende omstandigheden. Het spook der mogelijke toekomstige verstarring is, lang geleden reeds, te voorschijn gehaald. Mag men er zich door laten afschrikken? Het streven naar vereenvoudiging, wetmatigheid, norm en type is, ten deele gedicteerd door de economie, aan het einde van een schilderachtige periode, meer levend dan ooit en wij zijn nog nauwelijks gevorderd tot het stadium, waarin wij de resultaten van onze onderzoekingen kunnen gebruiken en, in psychischen zin, exploiteeren. Terwijl wij echter eenerzijds het typische met geestdrift bevorderen, interesseeren de, om het zoo uit te drukken: illegale afzonderlijke gevallen ons even levendig. Dit wil niet zeggen, dat iedere onbelangrijke oplossing nu maar recht van bestaan zou hebben en het vooruitzicht op een phalanx volgelingen van den grandseigneur Van Ravesteyn is zelfs huiveringwekkend. Wij zullen echter moeten leeren, ons met normen combineerend verstand en ons met experimenten controleerende vindingrijkheid, wanneer de gelegenheid zich voordoet, tegelijkertijd te gebruiken. Vooralsnog ontbreekt: het gevoel van stabiliteit. Wij rekenen feitelijk niet meer dan vijftig jaren vooruit en het duizendjarig rijk van de architectuur is nog niet geboren. Het ontbreken van versieringen en profielen is langen tijd als het kenmerk van den „modernen stijl" beschouwd. Een misverstand. Men produceert tegenwoordig gladde gevels en meubelen zonder profielen en snijwerk, die in het algemeen niet mooier en beter zijn dan de verschrikkelijkste producten van omstreeks 1890. Men vergist zich derhalve, wanneer men deze kenmerken als karakteristiek voor het moderne beschouwt — zij zijn feitelijk van bijkomstigen aard: men wilde het wonen eenvoudiger, lichter, aangenamer in biologische beteekenis maken en onafhankelijk van uiterlijkheden en het is dus niet op grond van de omstandigheid, dat Van Ravesteyn zich uit deze beginselen van de nieuwe architectuur losmaakt, dat hij bezwaarlijk als een voortzetter van de functionalisten kan worden beschouwd, maar als op zichzelf staand verschijnsel. Gaat het er thans in de architectuur om, of de barok bijna is bereikt? Nog nooit is een nieuwe cultuurperiode met den schilderachtigen uitlooper van een vorige begonnen en het bewijs, dat men op dezen weg niet verder komt zal worden geleverd, wordt reeds geleverd door de opkomende Ravesteyntjes in spe, die, zonder de seigneuriale geste van hun meester, noodwendig tot een quasi neo-barok moeten komen, dat de kiemen van het verval in zich draagt, voor het eigenlijk is geboren. Want Rietveld moge in zijn bewondering zoover gaan, dat hij op het Rococoachtige „Kunstmin" picturale termen toepast als deze, dat de interieurs „een lust voor het oog" zijn, wanneer men de phase, waarin de architectuur zich bevindt dieper peilt, dan kan men tot geen andere gevolgtrekking komen dan deze, dat dit werk van Van Ravesteyn, hoe knap ook als uiting op zichzelf, gezien in de algemeene lijn der ontwikkeling te vroeg is of te laat komt. Te laat, omdat het in zekeren zin beschouwd kan worden als de vertraagde uitlooper van een periode, die lang tot het verleden behoort en die men definitief overwonnen achtte, nl. het Rococo, het schilderachtige einde van een vervalperiode. Te vroeg, wanneer met de Barok beschouwt als de eindphase van een architectonische periode, waarvan de strenge nieuwe architectuur het begin zou zijn geweest en die van Van Ravesteyn het schilderachtige einde. Maar dan is deze kunst eerst recht een anachronisme, want wij leven, met eenig optimisme bekeken, in het begin van een cultuurperiode en dan doet deze architectuur aan als het voorbarig festijn, dat men bij het hoogtepunt er van, misschien over een eeuw of zoo, zou mogen vieren. Zoo beschouwd, verdisconteert deze neo-Barok bij voorbaat de eindphase van een cultuurperiode, echter van een cultuurperiode van vroegere eeuwen. Nogmaals: er klopt iets niet in de chronologie. In iedere cultuur kon worden waargenomen, dat de overgang van het plastische naar het schilderachtige het begin van den baroktijd was en een algemeene intensiveering en expansiviteit van het leven met zich bracht. De primitieve, eenvoudige tijd ging steeds samen met de abstracte, meest asketische en eenvoudige architectuur — de ontwikkelde rijpe tijd met de steeds zinnelijke, genuanceerde schilderkunst. Hoe schilderachtiger de tijd wordt, des te rijker aan ornament wordt de architectuur. Nu zien wij echter plotseling een architectuur opkomen, die wars van den asketischen eenvoud van iedere opbouwperiode in de prille lente de rijpe herfstvruchten poogt te oogsten. De neobarok 1941 een exponent in de cultureele, in de stijlontwikkeling? Wie het zoo wil voorstellen, faalt te goeder trouw of speelt mede in een stuk uit vroegere eeuwen in een nieuwe bezetting.

H. BUYS.

*) Brood en spelen.

OUD FRIESCHE BOUWKUNST.

DOOR G. J. VEENSTRA

(Slot van pag. 359)

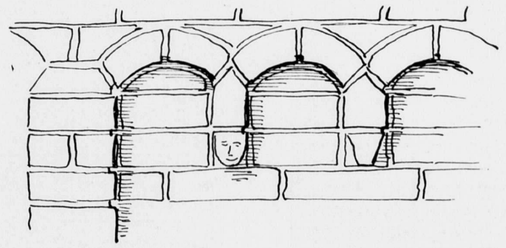

De dakvoet bestaat uit eene uitmetseling van enkele lagen afgedekt door eene overkraging van profielsteen. Deze uitgemetselde dakvoet wordt wel gesteund door een boog- of keperfries. De draagsteentjes, die de bogen steunen, zijn altijd geprofileerd en soms met primitieve maskers of ander ornament versierd.

Niet alleen onder den dakvoet komt het boogfries voor, ook voor de afsluiting van de door de lisenen gevormde velden wordt het toegepast en het volgt als ondersteuning de overkraging van de topgevels.

Van Romaansche muurschilderingen zijn er in Friesland geene

KERK TE HANTUM (TEN N. VAN DOKKUM)

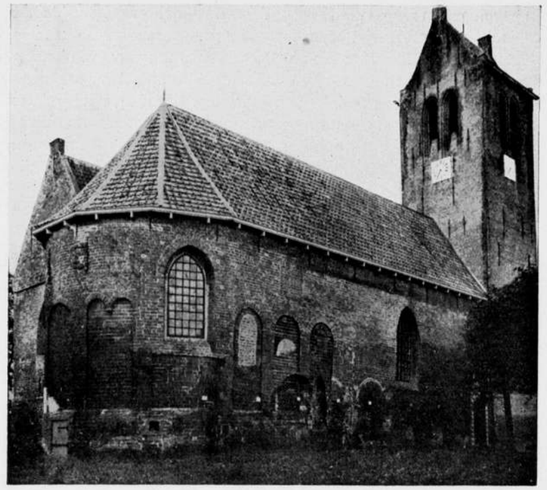

KERK TE RINSUMAGEEST (TEN Z.W. VAN DOKKUM)

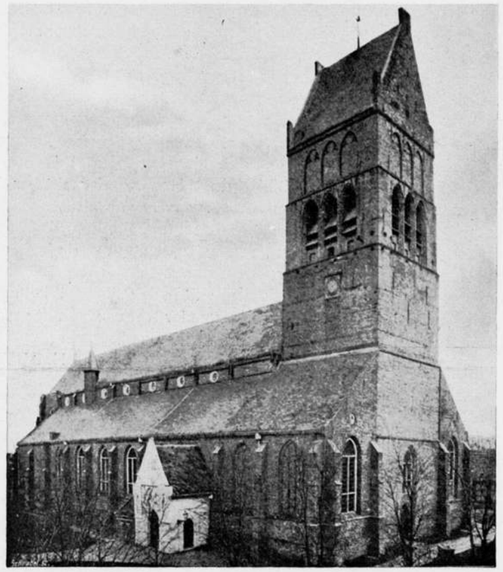

ST. MARTINIKERK TE BOLSWARD *)

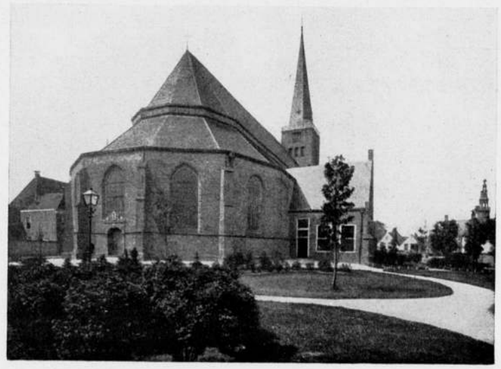

ST. MAARTENSKERK TE FRANEKER *)

voorbeelden bewaard gebleven; dat ze er echter geweest zijn bleek een enkele maal uit de fragmenten die gevonden werden bij de herstelling der binnenwanden.
De hierover later aangebrachte bepleistering zal ook hier veel merkwaardigs verborgen houden.
Overblijfselen van oude vloerbedekkingen komen vrij veel voor. Ze bestaan uit in verschillend formaat gebakken en in verschillende kleuren geglazuurde plavuizen. Soms zijn ze met eenvoudig ornament versierd.
Ook treffen we een dergelijke vloerbedekking aan welke vroeger in velden was verdeeld, waarin een meetkundige of soms een heraldische versiering was aangebracht.
In het kerkgebouw te Wynaldum bevond zich, tot voor de laatste herstelling, een restant van een zeer merkwaardige vloerbedekking en wel in het koor dezer kerk. Deze bestond uit mozaik gemaakt van kleine stukjes gebakken en in verschillende vormen gehakte en bijgeslepen steen. Ze waren overdekt met verschillend gekleurde glazuren. Een zelfde vloersoort is ons bekend uit de Normandische kerken. Hier zijn ze vervaardigd onder invloed van de Moorsche of Byzantijnsche vormgeving. (Zie R. de Lasteyrie. L'architecture Réligieuse à l'époque Gothique. Paris 1927. Tome Deuxième, pag. 249-50.)
In de gothische periode bouwt men in Friesland voort op den ouden hoofdvorm van de voorafgaande periode. In verband met den volksaard werd de traditie hier niet spoedig verlaten.
De bouwvormen worden echter rijziger en slanker, hetgeen mogelijk werd door toepassing van de bekend geworden, meer ingewikkelde, nieuwere constructies. De horizontale lijn, welke de Romaansche vormgeving beheerschte moest langzamerhand plaats maken voor de vertikale, opwaarts strevende lijn.
De overgang van de Romaansche tot de Gothische vormgeving gaat hier uiterst langzaam. In den overgangstijd zien we, dat het kooreinde van buiten, in verband met de toepassing van een minder brandbaar bedekkingsmateriaal, de pan, den veelhoekigen vorm aanneemt, terwijl dit van binnen nog de halfcirkelvormige afsluiting behoudt.
Bij enkele kerkgebouwen, zooals b.v. dat te Jorwerd, Weidum,

KLOKKESTOEL TE BUWEKLOOSTER
(TEN O. V. LEEUWARDEN BIJ DE GRENS DER PROV. GRONINGEN)

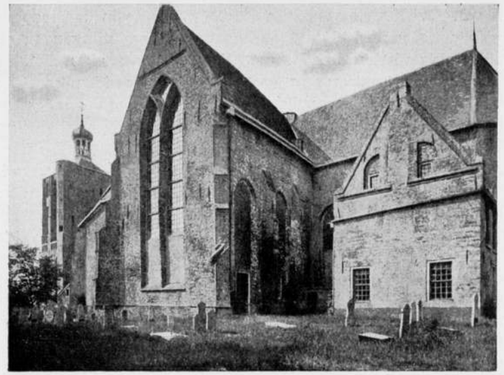

ST. GEERTRUIDAKERK TE WORKUM

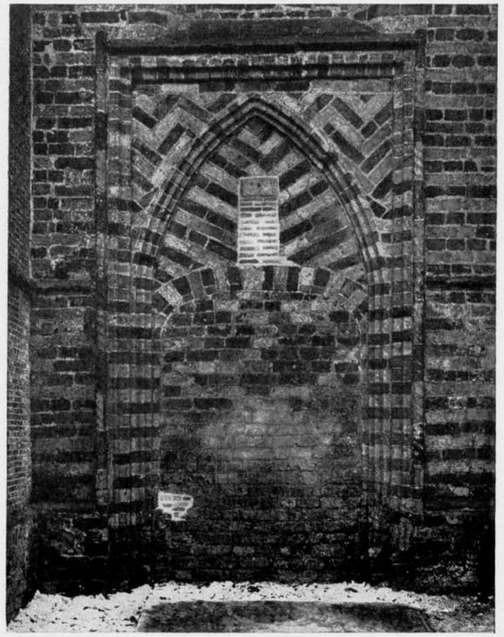

METSELWERK AAN DE KERK TE MINNERTSGA
(TEN N.W. VAN LEEUWARDEN)

JACOBIJNERKERK TE LEEUWARDEN *)

Boer en Hogebeintum en verscheidene met een halfcirkelvormige koorsluiting, wordt reeds vroeger door overkragende uitmetselingen de overgang gevormd van den cirkel tot den veelhoek. Dit is hier op origineele wijze opgelost.
Naast de veelhoekige blijft de rechte koorsluiting ook toegepast, zie b.v. de kerk te Augustinusga, Oudega, enz.
De lichtopeningen worden in de Gothische periode belangrijk vergroot en dan zijn de openingen met een spitsboog afgedekt. In dit tijdvak blijft de hoofdvorm in de eenheid bewaard, in de onderdeelen treedt echter hoe langer hoe meer verschil op. In de laat-Gothiek komt er in den hoofdvorm eveneens verschil.
De meest voorkomende vorm blijft echter de éénschepige basiliek, welke veelal nog met een gedeeltelijk in het gezicht gelaten houten kapconstructie overdekt is.
In al de perioden treffen we echter enkele kerken aan die het kruis tot grondvorm hebben. In verband met de liturgische eischen en het rijker worden van de parochies en het daardoor toenemen van het aantal priesters wordt in de 15de eeuw het koorgedeelte vergroot.
In dit tijdperk ontwikkelt zich op de scheiding van het schip en koor of soms ook aan de westkant het oxaal, zooals b.v. te Oosterend en te Oosterbierum nog te zien is.
Enkele grootere kerken, zooals b.v. de Martinikerk te Bolsward, die te Franeker en de St. Geertruidakerk te Workum krijgen drie beuken.
De kerk te Bolsward heeft lager gehouden zijbeuken, zoodat de hoogere middenbeuk hier thans verlicht wordt door, in de opgetrokken zijmuren later aangebrachte, ronde lichtopeningen. Die te Franeker en te Workum hebben drie even hooge beuken, zoodat de middenbeuk zijn licht ontvangt door de zijbeuken.
In Franeker wordt het middenschip gesloten door vijf zijden van een tienhoek terwijl de beide zijbeuken zich hiermede vereenigen door een koortrans.
De kloosterkerk van het voormalige Jacobijnerklooster te Leeuwarden is tweebeukig. Men vindt aan de Noordzijde, waar vroeger het klooster aansloot, de smallere zijbeuk.
Deze merkwaardige kerk, welke voor de bouwkunstgeschiede-

nis van deze provincie van groot belang is, is in den loop der tijden door onoordeelkundig uitgevoerde herstellingen en onvoldoende onderhoud bedorven. Alleen de kenner kan zich den vroegeren toestand voor oogen stellen. Al het goede en karaktervolle werk, dat vroeger dit kerkgebouw tot een fraai geheel vormde, is of verwijderd of door een pleister- of verflaag aan het oog onttrokken.

De Gothische kerkgebouwen werden als ze met steen overwelfd waren, voorzien van kruisgewelven. In verband met den vrij slappen ondergrond en de hooge bouwkosten zijn de meeste kerken hier echter overdekt met een houten gewelf, de velden hiervan zijn opgesloten tusschen de als gewelfgraden geprofileerde spantbeenen van de kapconstructie. Ze vormen een uitstekend windverband.

Bij de steenen gewelven worden de gewelfgraden en de draagsteenen, welke deze graden bij de geboorte der gewelven ondersteunen, of van profielsteen of van natuursteen vervaardigd. De draagsteenen zijn in dit laatste geval soms met beeldhouwwerk versierd.

De St. Martinikerk te Bolsward is een fraai voorbeeld van een dergelijke in steen overwelfde kerk. Bij de versiering is het menschelijk beeld veelvuldig als voorbeeld genomen.

Merkwaardige dorpskerken uit de laat Gothiek vinden we te Dronrijp en te Minnertsga. De muren zijn hier opgetrokken van een laag roode en dan weer gele baksteen van groot formaat. Bij de kerk te Minnertsga is dit thans nog duidelijk zichtbaar, bij die te Dronrijp is het muurwerk helaas, evenals bij meer kerkgebouwen in deze provincie, met een ontsierende en kostbaar in onderhoud zijnde pleisterlaag bedekt.

In de vroeg Gothische periode begint men hier de torens af te dekken met het zadeldak en nu worden de topgevels reeds spoedig versierd met spitsboogfriezen, welke langs de afsluiting der gevels klimmen. De afdekking van deze topgevels wordt gevormd door een overkapping gedekt met de waterafvoerende ezelsrug.

Het veld door de topgevels gevormd wordt nu rijker versierd en onderverdeeld door het aanbrengen van een aantal pilasters of kolonetten; de tusschen gelegen velden worden nu gevuld met op verschillende wijzen gevormd vlechtwerk.

Vooral bij de kerkgebouwen, ontstaan onder invloed van de Cistercienser kloosterorde, zijn deze vullingen toegepast en ze staan onder invloed van de bij de Normandische kerkgebouwen toegepaste vormen.

De hoeken der topgevels worden versierd met uitgekraagde hoekversieringen, welke soms geheel van profielsteen zijn vervaardigd. Veelvuldig wordt bij deze versiering gebruik gemaakt van een vlak hol, dat zich in slingerende lijn om de uitkragingen beweegt.

De Friezen maakten hier door deze wijze van torenafdekking een fraaie, bij hun karakter en het landschap passende vorm, welke zeer karakteristiek is en waarvan de waarde door vele onderzoekers nog niet naar waarde wordt geschat.

Het fries aan den dakvoet der kerk blijft lang zijn vroegeren hoofdvorm behouden en wordt in den Gothischen tijd gedragen door een spitsboogfries. Soms zijn de onderdeelen hiervan met ornament versierd.

Steenen torenbekroningen zijn bewaard gebleven te Oudega (Smallingerland), te Harich en te Surhuizum.

In het midden der vorige eeuw was de afdekking van den toren te Oudega nog van tufsteen, toen heeft men gemeend deze vierkante pyramidevormige bekroning te moeten vervangen door een nieuwe, die van baksteen is gemaakt.

In 1902 is de steenen afdekking van den toren te Harich bekleed met hout en daarna met lei gedekt.

Uit oude mededeelingen en afbeeldingen weten we, dat er in deze provincie verscheidene steenen torenbekroningen zijn geweest, zooals die te Oosterbierum, te Twijzel en op den ouden tufsteentoren bij de vroeger te Oldeboorn aanwezige zeer belangrijke tufsteenkerk.

In het tijdperk der Renaissance en ook later nog krijgen, in verband met de in gebruik komende klokkespelen, verschillende torens de open bekroning, welke meestal van zwaar eikenhout is gemaakt dat met lood werd bekleed.

Een uitzondering hierop vormt de oudere, uit de laat-Gothiek dateerende torenbekroning te Dronrijp.

In de woudstreek van deze provincie, de Zuid-Oosthoek, vindt men, in verband met de mindere rijkdom der parochies, meer eenvoudige kerkgebouwen zonder toren. De uitgave noodig voor den torenbouw konden deze parochies niet dragen.

De klokken zijn hier opgehangen in houten klokkestoelen, die zich vrij van de kerk op het kerkhof verhieven.

Een dezer klokkestoelen, staande op het kerkhof te Buweklooster, is hier afgebeeld. Hoe fraai zijn deze eenvoudige, zonder pretentie zijnde houtconstructies en hoe goed passen ze in het Friesche landschap.

Na de hervorming vindt eene geheele vernieuwing van het interieur plaats en nu worden de fraaie eiken meubelen met de rijk gebeeldhouwde orgelfronten en preekstoelen aangebracht, welke nog steeds een sieraad vormen van deze kerkgebouwen.

In dit beknopte overzicht meen ik nog eens uitdrukkelijk de aandacht te moeten vestigen op de waarde welke het oude kerkgebouw, met zijn veelal zwaren, stoeren toren heeft in het landschapsbeeld.

Overal waar deze bewaard zijn is nog rust en waar de nieuwe kerkgebouwen verrijzen vormen deze veelal een storend element.

In de laatste jaren zijn verscheidene Friesche kerkgebouwen met rijkssubsidie en onder toezicht van het rijksbureau voor de Monumentenzorg, z.g. gerestaureerd, veelal echter met een zeer onbevredigend resultaat. De oorzaak hiervan ligt in het feit dat èn de leidende architect èn de met het toezicht belaste personen deze kerkgebouwen, die een geheel eigen karakter hebben, te weinig kennen en van het desbetreffende gebouw en de Friesche bouwkunst in het algemeen te weinig studie hebben gemaakt.

Als voorbeeld van dergelijke restauraties wil ik hier wijzen op die van de kerken en torens te Sneek, Grouw, Hindeloopen, Ferwerd en St. Anna-Parochie.

Voor het behoud van deze monumenten is het noodzakelijk, dat thans bij wet van regeeringswege toezicht op het onderhoud, herstel en verbouw van deze gebouwen wordt ingesteld.

Het ontbreken van voldoend bekwaam toezicht bij het onderhoud van deze monumenten is oorzaak dat er veel en belangrijk moet worden gerestaureerd en dat dergelijke restauraties enorme kosten vragen.

Dit kan en moet door oordeelkundig onderhoud en tijdige herstelling worden voorkomen.

Om straks in ons land, dat in het komende nieuwe Europa een belangrijke plaats zal kunnen innemen en bij de vorming daarvan eene roeping heeft te vervullen, de voor het algemeen en speciaal voor het Germaansche volk belangrijke cultuurresten te bewaren, is eene grondige herziening van het huidige stelsel noodzakelijk.

Vooral voor de Friezen zelve is het noodig dat de kunstschatten, die het eigene van het volkskarakter typeeren, op zoo oeconomisch mogelijke wijze, met de vereischte kennis worden hersteld en bewaard.

De nog aanwezige cultuurresten van de Friezen zijn belangrijk en belangrijker dan tot heden door de regeering in den Haag werd gedacht.

Arnhem, Augustus 1941.

G. J. VEENSTRA.
ARCHITECT

(De met een *) aangeduide afbeeldingen zijn ontleend aan: „Overijssel, Friesland, Groningen en Drenthe in beeld" door Mr. A. Loosjes.

J. H. PRINS 1757-1806
DE VRUCHTENKOOPVROUW MUSEUM BOYMANS ROTTERDAM

J. H. PRINS 1757-1806
DE SLAGER MUSEUM BOYMANS ROTTERDAM

BIJ TWEE TEEKENINGEN VAN J. H. PRINS.

Deze twee voorstellingen reproduceeren wij niet omdat wij die „vruchtenkoopvrouw" en die „slager" zoo belangrijk vinden, doch om de architectonische achtergronden. De teekenaar moet wel met een bijzonder gevoel voor verantwoordelijkheid bezield geweest zijn om alles tot in de kleinste onderdeelen weer te geven, en hier handhaaft hij ook in deze periode het kenmerk van de Nederlandsche schilder- en teekenkunst, die op een idealistische onbevangen weergave van de werkelijkheid was en is ingesteld. Het kan niet anders of Prins moet een groote liefde voor de toen nog overal aanwezige oude architectuur hebben gekoesterd. De gevel met het kruiskozijn op de eerste voorstelling, de ingang met de twee merkwaardige stoepsteenen (men vindt ze nog wel in Zeeland als schampsteen, maar waar zijn ze elders gebleven?), het achtergrondje met het levendige getintel van baksteenen geveltjes, het is met een treffende nauwkeurigheid weergegeven. Maar ook de andere voorstelling, „de slager", heeft merkwaardige kanten. De vloer van de vestibule bestaat uit witte en donkere marmeren platen, welke een eenvoudig patroon vormen. Boven de deur bevindt zich een snijraam met krullen, die niet zoo direct thuis te brengen zijn, en dezelfde soort krullen komen aan de gangbank voor. „Kunstmin" bestond toen nog niet. Op den vloer ligt een ovale mat, waarop de jonge dochter met het poedeltje onder den arm zich parmantig heeft opgesteld. De mat herkennen wij als een „Genemuider", zooals deze nog thans worden vervaardigd. Ook bij deze teekening is weer gedacht aan een levendig achtergrondje met trap- en halsgeveltjes. Hoewel de teekeningen geen hooge kunstwaarde hebben, geven zij toch een aantrekkelijk beeld van de architectuur en het binnenhuis, zooals deze aan het begin der 19e eeuw nog aanwezig was, terwijl de figuren ons de liefjes gemoedelijke kleinburger sfeer brengen, die later in de Stastokken duidelijk belichaamd zouden worden.

R.

HET TOEPASSEN VAN ONGEBAKKEN STEEN.

Onlangs zijn in de pers berichten verschenen over een methode om bouwsteenen te persen uit klei en zand waaraan een weinig cement is toegevoegd. Deze berichten, welke uiteraard de belangstelling trokken van belanghebbenden bij de bouwnijverheid hebben den indruk gewekt, dat min of meer reeds een uiteindelijk resultaat zou zijn bereikt.

Naar aanleiding hiervan deelt men ons van bevoegde zijde mede, dat op verzoek van het bestuur eener gemeente in enkele Rijkslaboratoria proeven zijn genomen met het op bovengenoemde wijze vervaardigen van steenen. Op grond van deze voorloopige proeven zullen in samenwerking met andere instanties de onderzoekingen worden voortgezet. Aan de hand van het resultaat van die uitvoeriger onderzoekingen zal eerst een oordeel gevormd kunnen worden omtrent de waarde van de nieuwe bouwsteenen.

Men doet daarom het beste in deze een afwachtende houding aan te nemen.

IDEEENPRIJSVRAAG WEDEROPBOUW ROTTERDAM.

ANTWOORDEN OP GESTELDE VRAGEN, TWEEDE EN LAATSTE REEKS.

Vraag 1: Men is van meening, dat de toegestane tijd voor deze twee belangrijke opgaven zeer kort is, weshalve verzocht wordt te willen overwegen of te termijn van inzending niet met eenige maanden verlengd zou kunnen worden? (Deze vraag is van verschillende zijden ingekomen.)

Antw. 1: Aan dezen wensch is inmiddels voldaan door den termijn van inzending te stellen op „vóór of op 1 Februari 1942", zooals schriftelijk reeds is medegedeeld aan al diegenen, aan wie het prijsvraagprogramma ter beschikking werd gesteld.

Vraag 2: Voor de perspectiefschetsen is het noodig, dat de inzenders de beschikking krijgen over gegevens (gevelteekeningen van Raadhuis, Postkantoor, Beurs, Erasmushuis, de Bijenkorf, Mees' Bank, Gerzon, Koopmansbeurs, St. Laurenskerk, aanzicht van het Beursstation).
Kunnen daarvoor gegevens worden verstrekt? Zoo neen, waar kunnen deze dan wel worden aangevraagd en verkregen?

Antw. 2: Een teekening met gevels van het Erasmushuis, het bankgebouw van R. Mees en Zn., het voormalig Museum Boymans, het gebouw van Gerzon en het gebouw van de Incassobank is op aanvraag verkrijgbaar bij het Secretariaat van de Jury p/a Adviesbureau Stadsplan Rotterdam, Coolsingel 107, Rotterdam.
Gegevens van de St. Laurenskerk, Raadhuis, Postkantoor, Beurs en Bijenkorf zijn niet aanwezig, daarvan zijn echter tal van photografische afbeeldingen in den handel.

Vraag 3: Wanneer men volgens de „verklaring", voorkomende op de teekening schaal 1 : 1000 van de Blaak, de verkaveling der reeds aangeboden terreinen moet aanhouden, dan zou tusschen de op die teekening voorkomende straten met breedten van 12 m en 14 m, uitmondend op de Blaak (noordzijde) één perceel moeten komen. Is het niet wenschelijk, om de prijsvraag zoo goed mogelijk te doen slagen, dat de deelnemers op de hoogte worden gesteld omtrent den aard van het bedrijf dat hier gevestigd zal worden?
Zoo ook van de perceelen links en rechts van de Leuvehaven? Hoe zal men rekening kunnen houden met „typische bedrijvigheid", zoo men absoluut niet weet, welk bedrijf daar gevestigd wordt?

Antw. 3: De terreinstrook tusschen beide in de vraag bedoelde straten van 12 resp. 14 meter breedte zal worden uitgegeven aan verschillende gegadigden. Indien hun plannen tot uitvoering komen bestaat bedoeld stuk straatwand dus uit een samenvoeging van verschillende gebouwen. Ten aanzien van de bestemmingen wordt verwezen naar art. 5 van het programma. De „typische bedrijvigheid" heeft, zooals vermeld is, betrekking op het „schutten" van de vaartuigen voor de binnenscheepvaart.

Vraag 4: Krijgen de deelnemers nog een doorsnede over de spoorbaan, b.v. tusschen 10.58 en 10.83? Dit is toch wel van belang in verband met het pand bij 10.58.

Antw. 4: Neen. Deze doorsnede kan niet gegeven worden. Het pand bij 10.58 + is (schematisch aangegeven) het nieuw te maken Beursstation.

Vraag 5: Wat is de bedoeling van dit pand, en van dat bij 3.85 + ?

Antw. 5: Zie antwoord op vraag 4. Het pand bij 3.85 + (bedoeld wordt het tegen de spoorwegviaduct aanleunende pand aan de Zuidzijde van het Beursplein tusschen 10.83 + en 11.00 +) is een op zichzelf staand gebouw, waarvan de bestemming nog niet vaststaat.

Vraag 6: Hoe is de doorsnede over de waterkeering?

Antw. 6: De aan de waterkeering gestelde eischen zijn: 10 m kruinbreedte, buitentalud 1 : 2¼, binnentalud 1 : 2. Op de teekening schaal 1 : 1000 is de waterkeering opgenomen in het lichaam van het hooge gedeelte van de Blaak (3.85 +). De grijze band geeft de plaats van de kruin aan.

Vraag 7: In art. 5 alinea 2 komt de zin voor: „Deze bankgebouwen met gelijke hoogte als voor Blaak Zuidzijde is omschreven". Is hier bedoeld het perceel aangegeven bij 2.75 + ? Dit perceel heeft echter geen souterrain hoog 1.50 m.

Antw. 7: Neen. Bedoeld worden de gebouwen ten Zuiden van Erasmushuis, voormalig Museum Boymans en Gerzon. De hoogte er van zal zijn als in art. 5 voor de aan de Zuid Blaak op te richten gebouwen vermeld.

Vraag 8: Mogen ook meer teekeningen ingediend worden dan de gevraagde?

Antw. 8: Neen.

Vraag 9: Mogen de teekeningen geaquarelleerd worden? Indien niet, mogen dan de schaduwen in kleur aangegeven worden?

Antw. 9: Neen (zie hetgeen vermeld is in art. 6, sub 5) met dien verstande, dat, zooals in het antwoord op vraag 17 van de eerste serie vragen is vermeld, het wel is toegestaan in de sub 4 genoemde perspectivische schetsen desgewenscht een schaduwkleur te gebruiken.

Vraag 10: Wat zijn de hoogste en laagste waterstanden in de rivier en in de binnenwateren?

Antw. 10: Hoogst bekende waterstand Maas 13 Jan. 1916 = 3.31 m + N.A.P.
Laagst „ „ „ 12 Jan. 1913 = 1.85 m — N.A.P.
Gemiddeld hoog water = 0.98 m + N.A.P.
Gemiddeld laag water = 0.50 m — N.A.P.
Hoogst bekende waterstand Rotte = 0.75 m — N.A.P.
Laagst „ „ „ = 1.15 m — N.A.P.
Gewone waterstand = 0.95 m à 1.— m — N.A.P.
(Opgave Rijkswaterstaat Augustus 1941)

Vraag 11: Worden de op teekening aangegeven wallekanten der binnenwateren als los- en laadplaatsen gebruikt, zoodat op den driehoek tusschen Blaak en Maas pakhuizen verwacht kunnen worden?

Antw. 11: Ja.

Vraag 12: Bestaat er in verband met art. 5 van het programma een voorschrift aangaande de bebouwingshoogte van de op de 2 pleinen uitkomende wegen en straten?

Antw. 12: Men is vrij.

Vraag 13: Kunt U de hoogte van de kroonlijst van het bestaande Raadhuis aan den Coolsingel opgeven?

Antw. 13: 23,075 m + N.A.P.

Vraag 14: Volgens art. 4b sub 2 zijn de ontwerpers m.i. vrij in elke geprojecteerde rooilijn wijziging te brengen, terwijl volgens de teekeningen slechts de gestippeld aangegeven gedeelten der rooilijn mogen worden gewijzigd!
Welke opvatting is de juiste?

Antw. 14: In het renvooi op de teekeningen, schaal 1 : 1000, is uitgegaan van de veronderstelling, dat de inzender zich niet te zeer vrijmaakt van de door den ontwerper van het grondplan gegeven pleinconceptie. Gezien art. 4 is dit echter geen bindende eisch.

Vraag 15: Is het mogelijk, dat de deelnemers aan de Prijsvraag reeds nu in de gelegenheid worden gesteld de maquette van het nieuwe stadsplan voor de binnenstad van Rotterdam te bezichtigen?

Antw. 15: De maquette is te bezichtigen op de tentoonstelling in het Museum Boymans, hetgeen reeds is medegedeeld aan al diegenen, aan wie een prijsvraagprogramma ter beschikking is gesteld.

Vraag 16: Hoe groot moet het „beteekende" oppervlak zijn van de perspectieven?

Antw. 16: Hierin is men vrij met inachtneming van de maximum bladmaat van het papier.

Vraag 17: Wat is het straatpeil ter hoogte van het Modemagazijn Gerzon?

Antw. 17: 3.85 + N.A.P.

Vraag 18: Wat is het peil van de helling van de oprit van de verkeersbrug over de Maas (c.q. het peil van het wegdek van deze brug)?

Antw. 18: De helling van de oprit ligt, gerekend van het op de teekening aangeduide peil van 4.00 m + N.A.P., over 30 m onder 1 : 60 tot 4.50 m + N.A.P., hierna onder 1 : 40.

Vraag 19: Een globale opgave (aantal) van de gebouwen, die langs de bedoelde pleinwanden gesitueerd waren (café, pakhuis, woonhuis, kantoor, hotel, theater, enz.).

Antw. 19: Wegens het totaal gewijzigde karakter van de pleinen is er geen aanleiding de gevraagde opgave te verstrekken.

Vraag 20: Op de overzichtsteekening schaal 1 : 5000 staat het terrein en de spoorbaan van de lijn Hofplein—Den Haag—Scheveningen met enkele lijnen aangegeven. Op de teekening van het Hofplein, schaal 1 : 1000 staat het terrein gearceerd en omlijnd als „reeds uitgegeven" aangegeven. Moet hieruit geconcludeerd worden, dat het station voor deze lijn en de lijn zelf vervalt?
Zoo niet, moet dan gerekend worden op het projecteeren van een station voor die lijn in de omgeving van het Hofplein?

Antw. 20: Neen. Bedoeld gearceerd terrein dient gereserveerd te worden voor emplacement (incl. stationsgebouw) van het Hofplein station. Het projecteeren van het station behoort niet tot de opgave van de Prijsvraag. Het V-vormige bouwblok aan het Hofplein behoort niet tot het Stationsgebouw.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

15 NOVEMBER 1941 NR 46

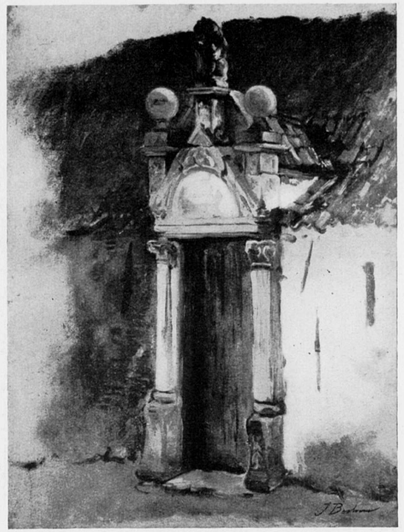

POORTJE
SCHETS IN OLIEVERF DOOR J. BOSBOOM

REISSCHETSEN.

DOOR W. RETERA WZN.

In den naam „reisschets" kan iets van een verontschuldiging besloten zijn, alsof men over heel weinig tijd beschikt en dat men dus maar met een vluchtitige notitie genoegen moet nemen. Dit houdt verband met een manier van reizen waarbij men zich langs onbekende omgevingen haast. In dit reppen kan een filmachtige bekoring liggen en wanneer men dan in zeldzame oogenblikken iets van de indrukken vastlegt, ontstaan lijnkrabbels en voorstudies die niet boven het oppervlakkige uitkomen. Maar het begrip reizen krijgt eerst de juiste beteekenis wanneer men zich bij de nieuwe omgeving poogt in te leven, wanneer men het karakter van het land wil leeren kennen, wanneer men den geest van het volk wil begrijpen, niet alleen door ermede in verbinding te komen, doch ook door na te gaan wat het in het verleden heeft gewrocht. In de werken van het verleden heeft een volk veel zuiverder zijn grondeigenschappen naar voren kunnen brengen dan dat dit nu mogelijk is, wijl door den meer tragen levensgang het diepere tot rijpheid en tot neerslag kon komen. De architect is door zijn werk en zijn studie in de gelukkige omstandigheid dat hij op de hoogte van de stijlvormen is. Hij zal deze onmiddellijk kunnen herkennen en thuisbrengen in een tijdsverband. Daardoor zal hij de geheimen van een oud gebouw dieper kunnen doorgronden dan een ander, hij zal in een kernachtige lijn een synthese kunnen geven, een illusie kunnen wekken van oude toover. Zoo zal een architectuurschets op zijn best, buiten het documentaire, het wezen, de structuur, het symbolische doen zien.

De amateur, de schilder en de architect, zij voelen allen wanneer zij in den vreemde vertoeven, de neiging hun indrukken vast te leggen. Zij kunnen dit doen door middel van „kiekjes" maken of door schetsen. Het fotografeeren met de huidige toestellen is al heel eenvoudig geworden, en hierin schuilt juist voor den teekenaar het groote gevaar. Het teekenen eischt tijd en overgave, en dikwijls zijn de weersomstandigheden verre van aangenaam. Met moet soms lang in de heete zon staan of onder een tochtende poort, waar men door vervelende voorbijgangers becritiseerd wordt. Het fotografeeren is in een wip gebeurd, bovendien zweeft voor het publiek om een fotograaf met zijn geheimzinnig glimmend apparaat een aureool van den toovenaar. Het is te begrijpen, dat het fototoestel het potlood verdrong in een tijd toen men door een vervlakking in de bouwkunstopvattingen het teekenen ging minachten. Maar ook het fotografeeren vond men allengs overbodig. Overal waren toch prentbriefkaarten te koop... En toch ligt in een schets, hoe stuntelig uitgevoerd, een hoogere waarde dan in de beste foto verborgen. Men heeft zich immers de moeite getroost het onderwerp nauwkeurig te bekijken, men heeft althans getracht het wezen te doorgronden. Al kan een schets voor een ander weinig waarde hebben, voor den teekenaar geeft zij een diepe voldoening door het feit dat hij door eigen arbeid een ervaring rijker is geworden. Schetsen is opnieuw beleven.
De architectuurschets ligt op een randgebied, een soort Niemandsland, tusschen schilderkunst en architectuur. De schilder

DOM IN AKEN. GEZICHT OP HET GOTHISCHE KOOR
POTLOODSCHETS DOOR Dr. Ir. G. A. C. BLOK

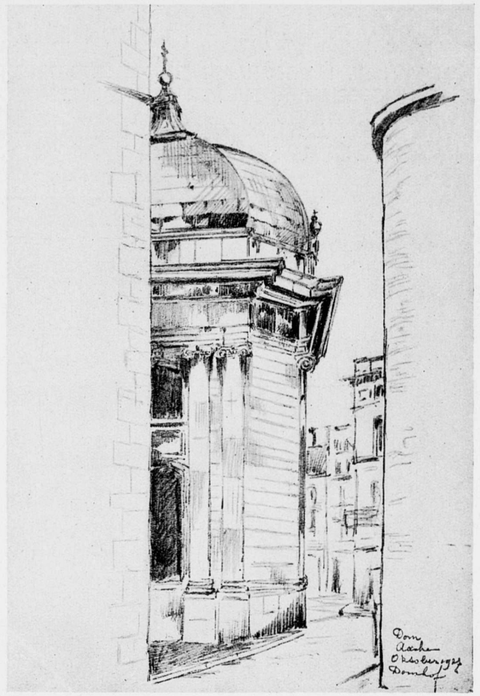

DOM TE AKEN. (ZIE DEN PIJL IN DEN PLATTEGROND)
POTLOODSCHETS DOOR Dr. Ir. G. A. C. BLOK

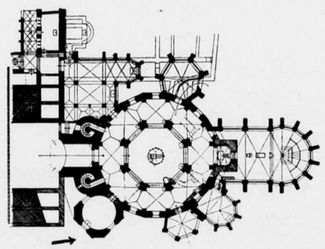

PLATTEGROND VAN DEN DOM TE AKEN. SCHAAL 1 À 1350

vindt het heel gewoon eens een vroolijke tocht op dit gebied te ondernemen, voor hem is het aantrekkelijk de ruïnes in een sfeer van romantiek te bezien. De architect zal bij het betreden van dit terrein een zekere schroom moeten overwinnen. Niet dat de architect in het algemeen zoo'n schuchter wezen is, integendeel, maar het ligt in zijn gewone instelling tegenover teekenwerk. Hij is gewend dit niet als doel, doch als hulpmiddel te beschouwen. Na voltooiïng van een bouwwerk wordt het teekenwerk in het archief opgeborgen, zelfstandige waarde bezit het niet. Zelfs wanneer een architect een ontwerpschets met krijt of waterverf „opwerkt", voelt hij zich niet zoo geheel zeker. Hij vindt het niet zoo prettig voor een liefhebberende fantast te worden aangezien; hij loopt steeds het gevaar door slecht teekenende collega's in een bedenkelijk daglicht te worden gezet. Ook Kromhout moest dit herhaaldelijk ondervinden: „een goed teekenaar, maar ....", met de bekende intonatie van toegevende halfzure vriendelijkheid.

Wanneer een schilder zich op het gebied der architectuurschets begeeft, zal men hem architectonische onnauwkeurigheden gaarne vergeven. Bij hem gaat het op de eerste plaats om de sfeer, om de samenvatting van vorm en kleur, kortom om het picturale. Een nauwkeurige weergave, een juiste perspectief spelen niet zoo'n groote rol. De schets van den architect zal steeds iets van ontleding verraden, details zullen met verantwoordelijkheid zijn weergegeven. De architect heeft achting voor den constructieven ondergrond van de architecturale verschijning en zal deze, hoewel soms onbewust, tot uiting brengen. De picturale stemming, de kleurige schoonheid, de romantische eigenheid, zij worden door hem gezien maar niet doorvoeld. De stemmingen zijn voor hem te wisselend, te toevallig. Door zijn werk is hij afkeerig van verdroomde beelden. De steen is voor hem een bouwmateriaal en geen romantische stof die naar ouderdom en belichting van aard verandert. En ook wanneer hij gegrepen is door een verweerd architectuurfragment of een oud straatje, zal hij dit op een andere wijze vastleggen dan een schilder dit zou doen, omdat hij teveel door de bouwkunstige eigenaardigheden wordt geboeid. Zoo komen in architectuurschetsen door architecten vervaardigd, eigenschappen naar voren die niet zoo

PORTAAL EN KAPEL VAN DE KATHEDRAAL TE BOURGES
(ZIE PIJL IN DEN PLATTEGROND)
GRIJZE WATERVERFSCHETS DOOR W. RETERA Wzn.

ARCATURE EN AFSLUITHEK IN DE KATHEDRAAL TE BOURGES
PENTEEKENING DOOR W. RETERA Wzn.

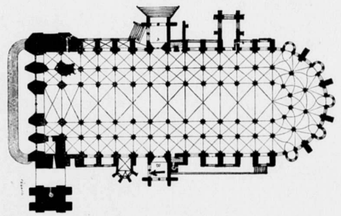

KATHEDRAAL TE BOURGES. SCHAAL 1 À 2000

direct in het gebied der eigenlijke teekenkunst verankerd zijn. Zij missen de sterke individueele schommelingen, zij hebben iets gelijksoortigs, iets wetenschappelijks. Er zijn natuurlijk wel uitzonderingen, waardoor uit een teekening eigen aandoening blijkt, maar dan heeft de teekenaar meer dan typeerende eigenschappen gezocht. Wanneer hij dit straffeloos kan doen, is er niets tegen. Alleen uit een registratie-oogpunt zou men bedenkingen kunnen aanvoeren. Maar men moet niet vergeten dat een architect voor zijn genoegen schetst. Hij doet het zeker niet om registreerende lieden te behagen.

In dit nummer zijn eenige reisschetsen opgenomen die in verschillende teekentechnieken zijn uitgevoerd. Het potlood komt vanzelf het meest in aanmerking om snel iets langs teekenweg te noteeren; ook gekleurd potlood (zooals de bekende Stabilostiften) zijn geschikt. Berlage was bij zijn schetsen wel bijzonder systematisch; hij hield in zijn linker borstzak een rijtje kleurpotlooden in voorraad, die hij gemakkelijk kon raadplegen. Trouwens, zijn schetsen verraden een systematischen opzet, één methode welke hij vrijwel voor elk onderwerp handhaafde. Maar ook andere technieken, pen en waterverf b.v., komen in aanmerking. De penschets is zeker omslachtiger dan de potloodschets, maar met de pen kan men met een zekere felheid een architectonische structuur benaderen, met enkele stipjes kunnen details met meer of minder nadruk duidelijk worden gemaakt. Met de pen laten zich etsachtige, doch ook houtsnedeachtige effecten bereiken; het hangt er maar van af welke soort pen men gebruikt en op welke wijze. Het potlood is gemakkelijk te hanteeren, de techniek stelt geen bijzondere eischen. De pen vraagt daarentegen eenige oefening. Eerst wanneer men wat penschetsen heeft gemaakt, merkt men dat men de techniek meester wordt. In het begin stelt de pen veelal teleur, en ook de geoefende zal, wanneer hij het teekenen met dit materiaal eenigen tijd heeft verwaarloosd, er opnieuw aan moeten wennen. Een weinig gebruikelijke doch een prettige techniek is die met de houten pen en O.I. inkt. Er kan veel mee bereikt worden doordat men ook halfschaduwen in verschillende gradaties kan aanbrengen. Door de beheersching van verscheidene technieken heeft men een keuze in de toepassing bij een bepaald onder-

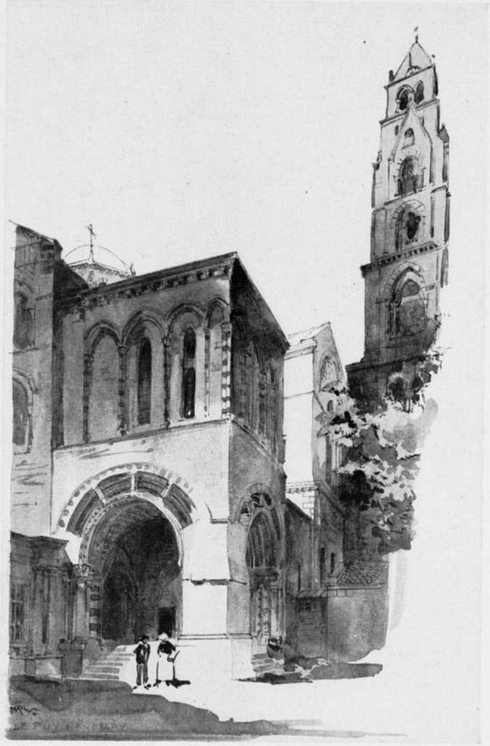

ZUID-OOST PORTAAL VAN DE KATHEDRAAL TE LE PUY-EN-VELAY (TEN W. v. LYON)
SEPIA SCHETS (ZIE PIJL I IN DEN PLATTEGROND)

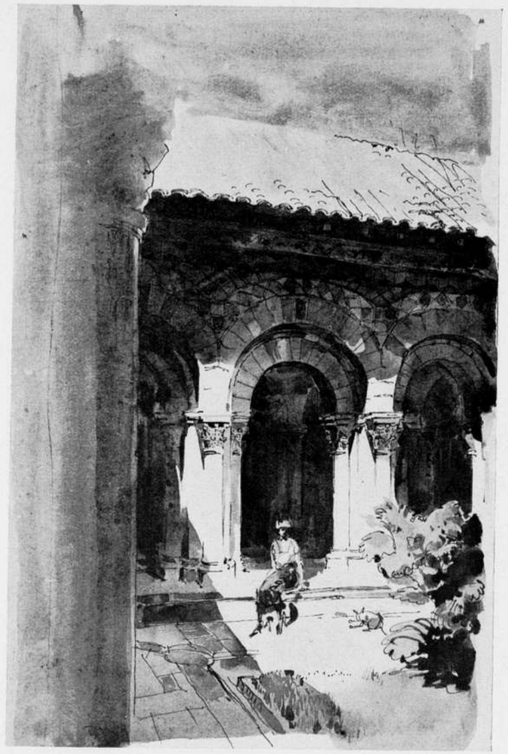

KLOOSTERGANG BIJ DE KATHEDRAAL TE LE PUY-EN-VELAY
SEPIA SCHETS (ZIE PIJL II IN DEN PLATTEGROND)

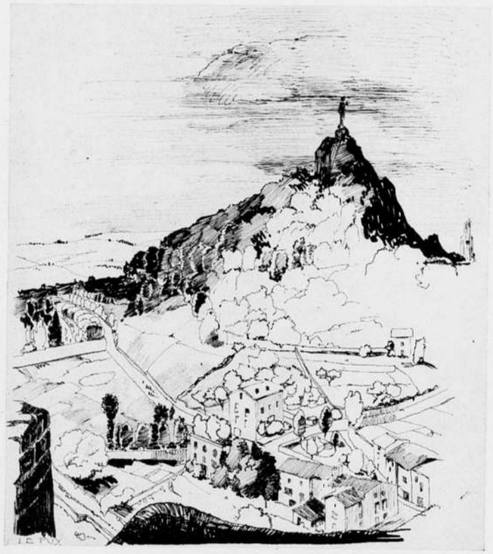

GEZICHT OP DE ROCHER DE CORNEILLE TE LE PUY-EN-VELAY
PENTEEKENING

ROMAANSCH BEELDHOUWWERK AAN DE KATHEDRAAL TE LE PUY-EN-VELAY
GRIJZE WATERVERFSCHETS

REISSCHETSEN DOOR W. RETERA WZN.

TOREN VAN DE ST-BÉNIGNE TE DYON
O.I. INKT SCHETS

ZUID OF MOZES PORTAAL AAN DE KATHEDRAAL TE SENS (TEN Z.O. VAN PARIJS)
(ZIE DEN PIJL IN DEN PLATTEGROND)
O.I. INKT SCHETS OP GEELBRUIN PAPIER

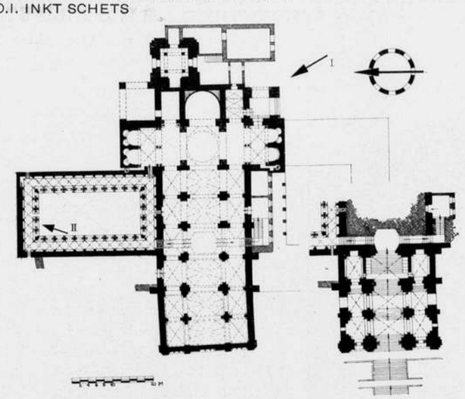

KATHEDRAAL TE LE PUY-EN-VELAY MET TRAPPENOPGANG IN DEN WEST. ONDERBOUW EN KLOOSTERGANG XIIe EEUW
SCHAAL 1 À 1200

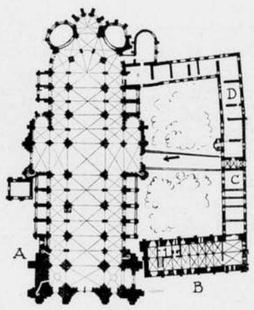

PLATTEGROND VAN DE KATHEDRAAL TE SENS. SCHAAL 1 À 2000
A. KERK B. SYNODAAL PALEIS C. BISSCHOPPELIJK EN D. AARTSBISSCH. PALEIS

REISSCHETSEN DOOR W. RETERA WZN.

werp, waardoor een karakteristieke weergave mogelijk wordt. De schetsen zijn uit verschillende landen, Italië, Frankrijk, Duitschland en Holland. Het is moeilijk een antwoord te geven op de vraag welk land als het schetsland bij uitnemendheid kan worden beschouwd. Veelal noemt men Italië op de eerste plaats, omdat men de prachtigste monumenten, het fraaiste licht en een heerlijk klimaat daar tezamen vindt, maar ook Frankrijk, en vooral Zuid-Frankrijk, is een gelukkig schetsland. Men wordt daar nog sterker dan in Italië door een historische gebondenheid getroffen. Maar ook de Duitsche en Hollandsche oude stadjes geven een onuitputtelijken schat van motieven. Het hangt er maar van af waarvoor men een bijzondere belangstelling heeft. Schetsen is een machtig middel tot studie, maar het geeft ook een fijne en waardevolle ontspanning. Dat men een reisland zoekt en waardeert waar buiten de monumentaliteitshoogtepunten ook nog andere geneugten te beleven vallen, ligt voor de hand!

Ik wil hier nog gaarne eenige minder bekende schetssteden noemen. Op een van mijn reizen door het zonnige Languedoc kwam ik in de oude dubbel ommuurde stad Carcassonne; de fiere stad met haar geweldige torens, haar vestingmuren, buiten-

BOERENHUIS TE TAYAC (Z. FRANKRIJK)
POTLOODSCHETS

MUREN VAN CARCASSONE (Z. FRANKRIJK)
O.I. INKTSCHETS MET BEHULP VAN EEN HOUTEN PEN

STATIONSUITGANG TE VENETIË
SEPIASCHETS

REISSCHETSEN DOOR W. RETERA WZN.

werken en uitvalpoorten, met het middeleeuwsche ingewikkelde systeem van verdediging en bedekten aanval is een waar reliquie en symbool van het verleden. Aan de steenen wapenrusting, een machtig pantser, sterk en driest van lijn- en massawerking, hebben volkeren gestaag hun vernuft gespitst. De Wolskes vestigden zich, opgedreven door Hannibal, op het rotsachtig plateau aan de snelstroomende Aude; later kwamen de Romeinen en de Westgothische stammen. Deze schiepen daar merkwaardige vestingwerken: een met talrijke torens voorziene gesloten ringmuur, zoo sterk dat men in het feodale tijdperk geen veranderingen doch alleen uitbreidingen behoefde aan te brengen. De torens des Westgothen, cylindrisch aan de buitenzijde, vierkant aan den binnenkant, zijn als getatoueerd met roode baksteenbanden, waarschijnlijk niet uit constructief oogpunt, doch om aan de muren een zekere krijgshaftige teekening te geven, zooals de primitieve mensch zich gaarne een meer krijgshaftig uiterlijk wil geven door een helkleurige beschildering. De muren en torens hebben in de vele belegeringen aan de stormrammen, aan de catapulten, aan werpslingers en blijden en al het werpgeschut dat het middeleeuwsche genie kon uitdenken, weerstand geboden.

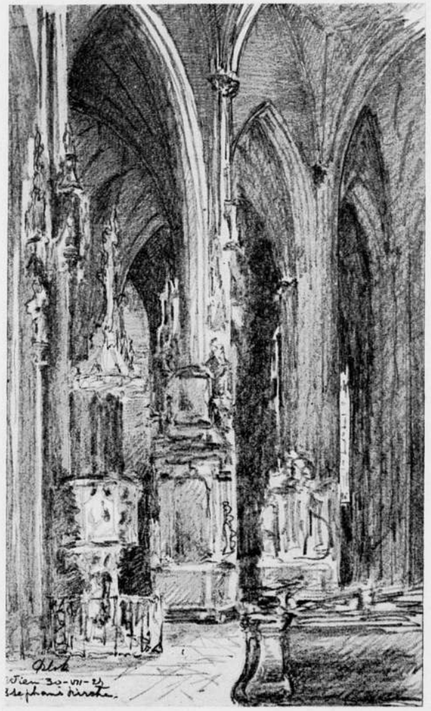

GEZICHT OP DEN KANSEL IN DEN ST. STEFANUSDOM TE WEENEN. POTLOODSCHETS DOOR DR. IR. G. A. C. BLOK

Daar uit de vroege middeleeuwen de ruwe feiten meestal onduidelijk tot ons zijn gekomen achter de kleurige bloemslingers van de legende, — wie zal zeggen wat waarheid en verdichting is in de vele verhalen van Vrouwe Carcas, van Charlemagne en vooral van Roger Trincavel? Wie nu langs de oude „lices" en torens zwerft zal zeker getroffen worden door romantische schoonheid, maar hij zal ze ook gaarne bevolken met de legendarische figuren waaraan die oude stad zoo rijk is. Wanneer men zich tot schetsen zet, zal men een andere gestemdheid hebben dan alleen maar de zakelijke weergave van architectonische bijzonderheden.

Velay's oude hoofdstad Le Puy heeft een geheel andere bekoring dan Carcassonne. In zeer oude tijden hebben vulkanische krachten den grond van Auvergne tot hoogreliefs gebeeldhouwd. Rijen steile heuvels verheffen zich naar alle kanten en schijnen in ketens samen te groeien met de bergen van de Cévennes. Midden tusschen de heuvels ligt een ruim bassin en hier staan eenige vulkanische pieken. In de middeleeuwsche landschapsachtergronden treft men vaak van die fantastische bergcomplexen aan, en de oude meesters hielden ervan boven op een steilen berg zich een kerk, kasteel of kolossaal beeld te denken. Hun romantische neiging dreef naar een fantastische beëindiging van de als door de natuur aangewezen voetstukken. Maar wat uit het romaneske brein van de oude schilders en graveurs tot beelding kwam, vinden wij in het dal van Le Puy in werkelijkheid. Hier staan vier steile rotsen in de vallei, elke piek is voorzien van een beeld, kerk of kasteel. Wel vindt men elders van die bergspitsen, bekroond met een abdij of kerk, maar zij staan dan eenzaam, zij vormen geen verband met een stad of een omgeving. Juist hier is dit contact zoo wonderlijk en verrassend. De huizen groepeeren zich als willekeurig om de vulkanische spitsen en verdiepingsgewijs volgen zij de hellingen totdat de steilheid te groot wordt

BINNENPLAATS VAN DE VOORM. GRIFFIE TE MIDDELBURG
POTLOODTEEKENING

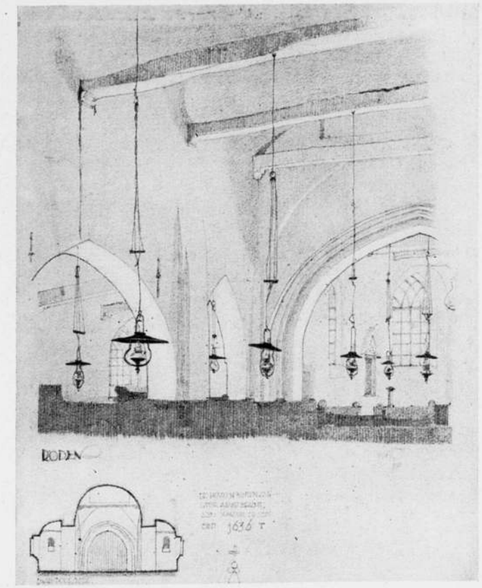

INTERIEUR VAN DE KERK TE RODEN (IN HET NOORDEN VAN DRENTHE)
POTLOODTEEKENING

REISSCHETSEN DOOR H. P. J. DE VRIES

GEZICHT OP DE SAN-MARIA DEL CARMINE TE FLORENCE
AQUAREL

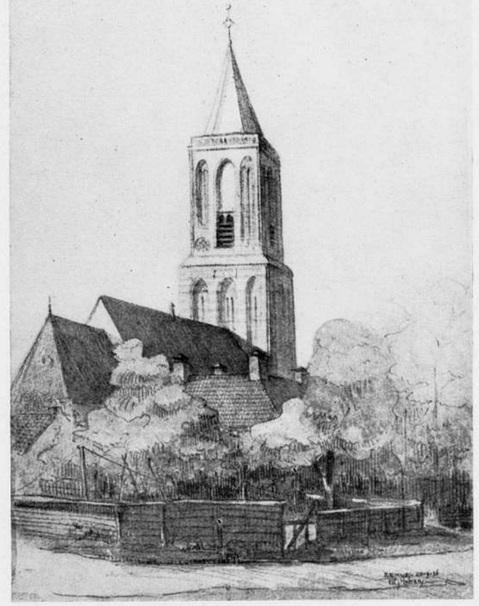

KERK TE EEMNES
GEAQUARELLEERDE TEEKENING

REISSCHETSEN DOOR PH. J. HAMERS

en dan gaat de rots alleen op om over te gaan tot beeld of gebouw. De groote pieken tusschen de middeleeuwsche huizen van de vallei zijn werkelijk buitengewoon schilderachtig. De hoogste (737 m) waarvan de rotsmassa nog boven de kathedraal uitkomt, toont de reusachtige bronzen Madonna: de berg Corneille; iets meer naar het noorden rijst de wonderlijke „dyke d'Aiguilhe" als een reusachtig suikerbrood uit den grond en steekt de slanke spits van de kapel St. Michel de lucht in [1]). Een anderhalve kilometer verder naar het westen staat de vulkanische rots van Espaly, dragende op de ruïnes van een oud kasteel een reusachtig beeld van St. Jozef, als tegenhanger van de Notre Dame de France op den berg Corneille. Als een schim uit de middeleeuwen verschijnt, een drie kilometer naar het noord-westen, het machtige silhouet van den donjon van Polignac, dan ziet men de vulkanen-keten van Meygal en geheel op den achtergrond bemerkt men de rechte lijn van het Plateau Central en de bewogen lijnen van de Cévennes. Doch het religieuse middelpunt van Le Puy is de Basiliek op den berg Anis, het eerwaardige monument dat de beroemde Zwarte Maagd herbergt, en om de kathedraal groepeeren zich andere religieuse gebouwen, paleizen en huizen van den ouden adel. Eeuwen hebben hier menschen gewerkt om op den door vulkanische krachten en erosie grillig gevormden grond een stad te bouwen, en in elken tijd zijn de uitingen weer anders van karakter geweest, anders van vorm en van zeer uiteenloopende kunstwaarde. Doch al die uitingen zijn gegroeid uit één gedachte: Salve Regina.

Het is geen wonder dat men langer in Le Puy verwijlt dan men zich voorneemt. Men ondergaat den visionairen en betooverenden invloed van de oude bedevaartstad in het bijzonder wanneer tegen den avond een lichte nevel de contouren verdoezelt. Le Puy is een waarlijk schetsparadijs.

Ja, dan zou ik nog andere plaatsen kunnen opnoemen waar de motieven als het ware voor het grijpen liggen: Arles, Avignon, Bourges, Clermont. Maar kortgeleden kreeg ik eenige boekjes in handen: Die schöne deutsche Stadt, met vele afbeeldingen van schetsoorden die een bijzondere bekendheid genieten: Neurenberg, Würzburg, Rothenburg. Er komen echter tallooze onbekende of minder bekende plaatsjes in voor: Plauen, Marburg, Soest, Runkel, Fritzlar, enz., die, geheel anders dan de Zuid-Fransche stadjes, een beeld geven van kleurige gemoedelijkheid en picturale beweeglijkheid. En wil men dichter bij huis blijven, ons land bezit een groot aantal fraaie stadjes, die, hoewel gehavend door wanbegrip, nochtans uiterst dankbare motieven bieden. Het is te hopen dat de verwaarloosde schetskunst door onze architecten weder tot nieuwen bloei wordt gebracht. Zij zullen zich niet kunnen verschuilen achter het voorwendsel, dat er te weinig onderwerpen zijn!

R.

[1]) Zie afb. pag. 127 van dezen Jaargang No. 16.

AFBEELDINGEN VAN OUDE BOUWKUNST EN OUDE ARCHITECTUUR-TEEKENINGEN

Het plan bestaat om geregeld afbeeldingen te plaatsen van onze oude monumenten, oude architectuurteekeningen en ook oude architectenteekeningen. Wij vangen deze serie aan met een afbeelding van een teekening, vervaardigd door Pieter Post voor de Waag te Leiden, welke teekening berust in het Gemeentearchief aldaar.

ONTWERPTEEKENING VAN PIETER POST VOOR DE WAAG TE LEIDEN.

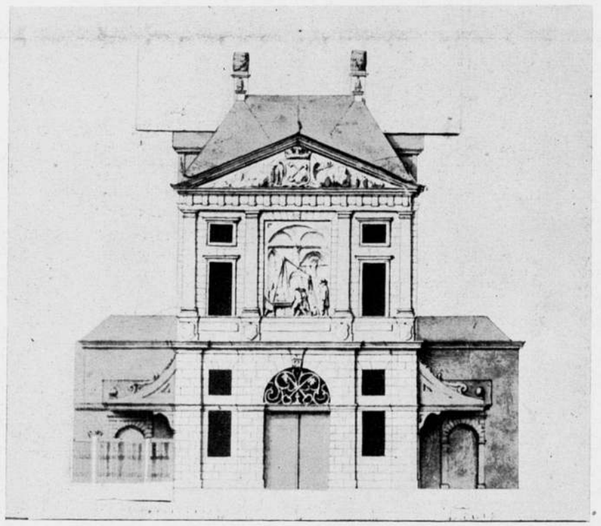

Het gerecht te Leiden besloot den 3den September 1657: „gesien sijnde de teyckeninge bij den voornoemden Pieter Post gemaeckt — dat dien conform de nieuwe Wage sal werden gebout."

PHILIPS' PRIJSVRAAG VOOR LICHTARCHITECTUUR.

De termijn voor het inzenden van ontwerpen voor de tweede Philips Prijsvraag voor Lichtarchitectuur werd op 15 October gesloten. Er werden een tiental inzendingen ontvangen onder volgende kenletters: 10101, 12345, 05183, 03031, 24941, 14701, 16807, 15 X 41, 12232, 01010. De jury, bestaande uit de Heeren Prof. H. T. Zwiers, F. Lensvelt, Ir. L. C. Kalff, zal zoo spoedig mogelijk met haar werkzaamheden beginnen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

22 NOVEMBER 1941 NR 47

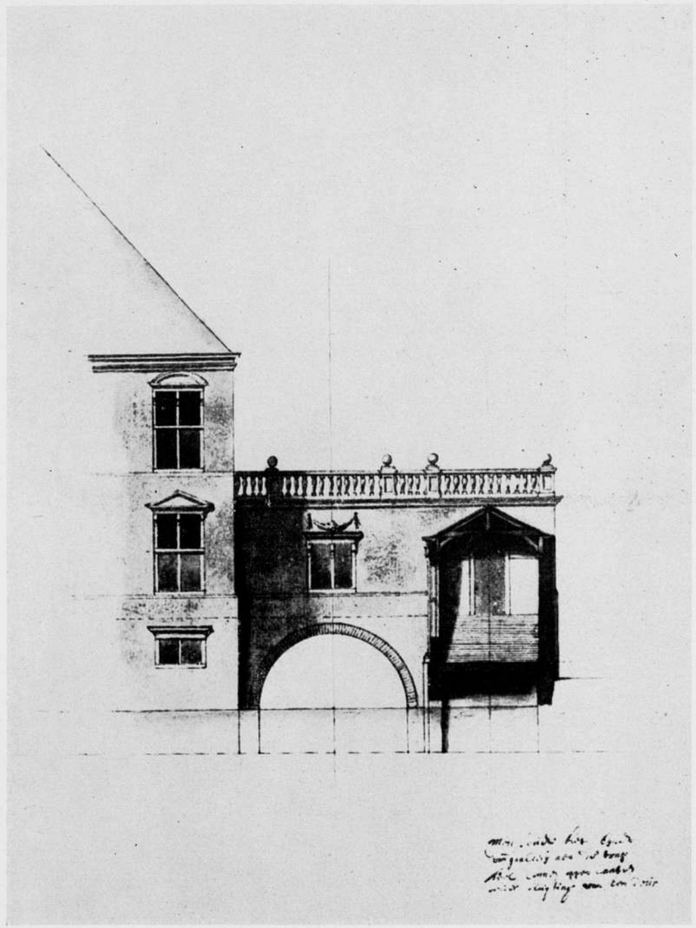

SLOT HONSHOLREDIJK (1644)

DEEL VAN DE GALERIJ

ONTWERPTEEKENING VAN PIETER POST (1608—1669)

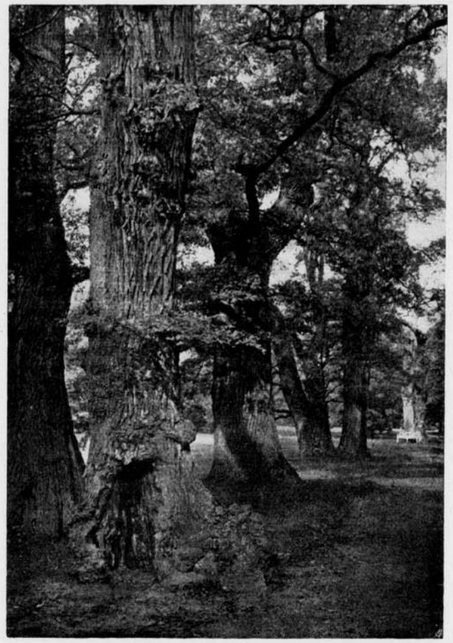

OUDE EIKEN (QUERCUS ROBUR)
(AFB. UIT: TAROUCA-SCHNEIDER: UNSERE FREILAND-LAUBGEHÖLZE)

GEBRUIK VAN LOOFBOOMEN BIJ GEBOUWEN.

In onze vorige artikelen die wij in dit blad schreven, gaven wij lijnen aan volgens welke — naar ons inzicht — in de naaste toekomst gehandeld moet worden ten opzichte van de beplantingen in het algemeen. Wij noemden daarbij ook de straatbeplanting in het bijzonder, terwijl wij ook even het gebruik van boomen bij onze boerderijen aanstipten en wel mede omdat deze beplanting mede het karakter van het landschap bepaalt. Daarnaast kennen wij natuurlijk nog de alleenstaande gebouwen, zooals grootere villa's of andere groote gebouwen en wij denken hierbij bijvoorbeeld aan het Gemeentemuseum in Den Haag van Berlage, waarbij de beplanting een wisselwerking uitoefent op het gebouw en de omgeving.

Het is dan ook van de allergrootste beteekenis welk soort boomen in de straat of bij de alleenstaande gebouwen komen en hierbij is het niet alleen de vraag van boomgrootte maar ook de kleur en grootte van zijn bladeren en nog meer misschien vorm en bouw van den boom. Niet alleen hebben wij te maken met een onveranderlijken vorm zooals bij het gebouw zelf, maar in de toekomst met den boom in zijn volwassen vorm en ook vooral met het uiterlijk in den zomer en in den winter.

Om een enkel voorbeeld te noemen denken wij hierbij aan het verschil in silhouet tusschen een slanken Italiaanschen populier en een gewonen eik. De eerste heeft een rijzigen vorm, iets ijls, wuivend met elken wind, de laatste is forsch en stevig, knoestig en stoer zooals de geheele bouw van den boom zelf. Nu weten wij wel dat de begrippen omtrent vormen dikwijls staan onder den invloed van een bepaald tijdperk en zoo is er bijvoorbeeld langen tijd een strijdvraag geweest of wij op onze kerkhoven een beplanting moesten hebben van treurvormen zooals treuresch, treurrozen, of dat wij een oprijzenden vorm moesten kiezen van eeuwig groen, hetgeen de gedachte vertolkt van het oprijzen naar het allerhoogste en het eeuwig levende.

Naast den aesthetischen kant van het vraagstuk is er ook nog de praktische en zoo zal de standplaats een woordje meespreken. Op den eenen bodem zal een boomsoort beter groeien dan op den andere, in straten of bij openbare gebouwen kan men niet zoo gemakkelijk vruchtdragende soorten hebben en wij denken hierbij aan de paardenkastanje welks vruchten de jeugd dikwijls tot allerlei baldadigheid opwekken. Dan zijn er de bezwaren van zeewind dicht aan de kust, terwijl de beschikbare ruimte eveneens van zeer groot belang is.

Wanneer er echter voor de keus geen practische bezwaren zijn, dan zal de tuinarchitect toch altijd nog voor de moeilijke opgave staan juist voor de eerste periode van zijn beplanting een aanvaardbare oplossing te zoeken, omdat vele boomen eerst over veertig, vijftig jaren tot een wasdom zijn gekomen die beantwoordt aan de gedachte oplossing van het geval. En het gevaar is niet denkbeeldig dat men terwille van spoed tenslotte dan ook maar snelgroeiende boomtypen aanvaardt die eigenlijk bij het gebouw niet thuis behooren. De aanplant van velerlei soorten exoten kan gerust hiervan op rekening geschreven worden. En zoo is dan ook, jammer genoeg, de aanplant van eiken voor de hierboven genoemde doeleinden zeer op den achtergrond geraakt, terwijl juist de eik geheel in ons landschap thuis behoort en hier ook inheems is.

De prachtige vorm van dezen boom, zijn takbouw, de bladvorm, de dikwijls prachtige herfsttint, de buitengewoon mooie bastteekening, zijn eigenschappen die deze boomsoort tot een der schoonste doet behooren.

Het ligt echter niet in onze bedoeling hier een lans te breken voor een bepaalde boomsoort, maar meer te wijzen op het eigen karakter, vooral ook in verband met de takbouw, vorm en in het bijzonder met het wintertype. De winter duurt in ons klimaat lang, er zijn praktisch gesproken evenveel maanden dat de boom geen blad heeft als wel en ook juist dan spreekt de vorm tot ons en moet in verband staan met den aard van het gebouw en het landschap of de omgeving in het bijzonder. En nu is het eigenaardige bij boomen dat men uit de onderdeelen, de takken dus, praktisch gesproken den vorm van den bodem kan aflezen; daarom is studie van de naakte takken en den boom in zijn wintervorm voor den tuinarchitect van zeer groot belang. En nu is het typische dat in ons land daar waar wij oudere vormen van bouwwijzen vinden, dikwijls zoo juist is gehandeld waar het de beplanting betreft. Ik denk hierbij aan onze oude boerderijen, hoe men op de Veluwe soms eiken, vaak ook gewone linden aantreft, hoe men in vele streken in Brabant daarentegen weer dikwijls ratelpopulieren vindt, in de Provincies Zuid- en Noord-Holland naast gewone linden soms ook wilde kastanjes, wilgen, een enkele maal populieren of esschen. Lang niet altijd hield dat verband met de praktische waarde van het hout, want vele van de hier genoemde soorten hebben als nuthout weinig of geen waarde, maar het is of die oude bewoners als het ware aanvoelden welke boomsoort paste bij het karakter van hun woning. En hier ligt voor ons juist een prachtige aanwijzing hoe in de toekomst met de beplanting bij onze nieuwe gebouwen gehandeld moet worden. Ook de boomen zullen meer dan een geslacht moeten dienen, ja juist het nageslacht zal het meest profijt trekken van onze beplantingen en zal ons beoordeelen naar wat wij hebben gewrocht.

Het gevaar is niet denkbeeldig dat in een tijd als deze, waarbij het nuttigheidselement wel heel sterk op den voorgrond komt, aan de aesthetische zijde niet de aandacht geschonken wordt welke zij verdient.

Nu zij het verre van mij er op aan te dringen dat wij alle exoten uitsluiten, daarvoor hebben wij te veel mooie uitheemsche soorten leeren kennen die hun geschiktheid voor onzen bodem en ons klimaat voldoende hebben bewezen en die wij uit een oogpunt van schoonheid niet gaarne zouden willen missen. Maar daarnaast is het toch een open vraag of wij met het oog op den vorm en het karakter van ons land niet vaker terug moeten grijpen naar de zoozeer geschikte vormen en soorten en of er onder het oude materiaal niet veel is dat ook bij modernen bouw volkomen past. Hier ligt een terrein waarop de bouwarchitect en de tuinarchitect inniger dan vroeger kunnen samenwerken, zoodat een schoon geheel van bouwwerk en beplanting ontstaat.

Wanneer Gulbrandsen zijn roman titelt met: Eeuwig zingen de bosschen, dan bedoelt hij een taal die door ieder mensch in Europa wordt verstaan. En zoo is het ook met de afzonderlijke boomen in de stad en in het landschap. Ook zij spreken een taal die ver over onzen tijd heenreikt.

P. J. v. BOMMEL.

LAAN VAN ROODE KASTANJES
(UIT: TAROUCA-SCHNEIDER: UNSERE FREILAND-LAUBGEHÖLZE)

KOORBANKEN VAN OIRSCHOT [1]).

Ofschoon de groeiende belangstelling voor hetgeen, waarmede wij door cultuur en geschiedenis zijn verbonden, den auteur en den fotograaf aanleiding gaf tot de samenstelling van hun werk, is het door de weloverwogen beschouwingen, waarin o.a. aandacht wordt geschonken aan het opkomen en tot verval geraken van cultuurperioden, aan de synthese der kunsten, die de middeleeuwsche bloeiperiode kenmerkte en aan de belemmeringen, die een nieuwe synthese in onzen tijd bemoeilijken, van veel ruimere strekking geworden, dan zij zich aanvankelijk voor oogen hebben gesteld. De koorbanken in de oude St. Pieterskerk van het Brabantsche dorp Oirschot, die een schat van laat-Gothische sculpturen bevatten, typisch voorbeeld van laat-middeleeuwsche, Zuid-Nederlandsche beeldhouwkunst, werden aldus het uitgangspunt van een boeiende cultuurhistorische studie. Zij vormen als het ware een plastischen schakel tusschen middeleeuwen en renaissance. In een tijdperk gelijk het onze, waarin ook de meest moderne kunstenaars weer zoeken naar de verloren geraakte synthese der kunsten, is het gewoonte, naar de vroegere bindmiddelen te speuren. De schrijver herinnert aan het zuiver dienend karakter van schilder- en beeldhouwkunst in de middeleeuwen en omschrijft den band, die de kunsten verbond, als de diepe, zinrijke beteekenis van de kerk; door de eenheid van denken vonden de kunstenaars het juiste evenwicht, wat plaatsing van hun werken en versiering betrof. Hij geeft daarmede, ofschoon hij het niet zegt — zijn boek is ten opzichte van onzen tijd slechts hier en daar critisch-analytisch — tevens te kennen, waarin het euvel van het begin van de twintigste eeuw schuilt: het gemis aan eenheid, wat de psychische oriëntatie van onze kunst betreft. Eenerzijds is het licht van de nieuwe schoon-

[1]) Fotografisch gezien door Martien Coppens, met tekst van P. Concordius van Goirle O.F.M. Cap. Uitg. „De Pelgrim" N.V., Eindhoven, 1941.
Dit boek is in een vorig nummer in het kort besproken.

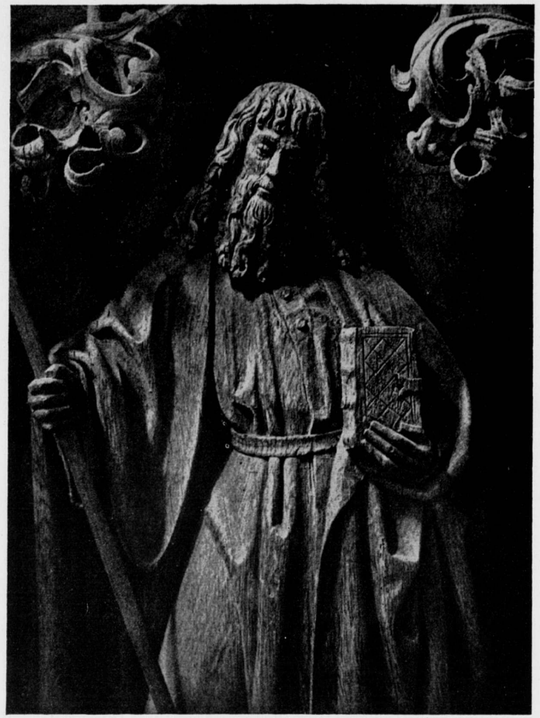

H. APOSTEL JUDAS THADDEUS
(UIT „KOORBANKEN VAN OIRSCHOT")

heid, die vele moderne architectonische experimenten zichtbaar maakten, niet doorgebroken, anderzijds verdiepte men zich in de geestelijke structuur van vroegere tijdperken, om daaruit de wetten te puren, die voor onzen tijd zouden kunnen gelden, zonder daarin te slagen. Zal men het fundament kunnen vinden in de richting, waarin de schrijver ons wil stuwen, namelijk naar onze musea, waarin de overblijfselen onzer kunst en daarmede de spiegel van onze beschavingsgeschiedenis met zorg worden bewaard en geconserveerd? Bij een veelvuldig bezoek en vooral bij een rustig, beschouwend bezoek worden zij, naar zijn meening, een niet te onderschatten leerschool. Maar dan toch een leerschool, die tot dusver tot niet anders dan zinledige, wijl niet psychisch gefundeerde, stijlimitaties heeft geleid. Ons tijdperk is (nog) allerminst architectonisch en zeker niet plastisch. De hedendaagsche mensch, die in een verscheurde samenleving is opgegroeid, kan in de rustige gebondenheid van de middeleeuwen bezwaarlijk een leerschool zien, waaruit de synthese zou kunnen opbloeien. Zelfs de schoonste kunstvoortbrengselen van onze vroegere geschiedenis worden min of meer een enclave in de omringende wereld. De oude kapittelkerk van Oirschot schijnt zelf zulk een enclave: symbool van een wereld, die de mensch van de twintigste eeuw nauwelijks anders dan historisch kan zien. De schrijver bespeurde daarvan, onderbewust, zelf iets, toen hij schreef, dat de koorbanken van Oirschot nog staan in de kerk, waarvoor zij oorspronkelijk werden vervaardigd en, al is aan de Oirschotsche St. Pieterskerk nu geen kapittel van kanunniken meer verbonden, zij zouden ieder oogenblik, zoo dit noodig ware, weer kunnen worden gebruikt voor hetgeen, waartoe zij oorspronkelijk bestemd waren. Daar klinkt een zekere weemoed in over hetgeen verloren ging, maar tegelijk gerechtvaardigde twijfel aan de mogelijkheid, langs den weg der uiterlijkheid naar het leven der middeleeuwen terug te keeren. Omdat er koorbanken in Oirschot zijn, zouden er ook wel weer eens kanunniken kunnen komen — een nobele, maar naar het schijnt ijdele wensch ligt hierin verborgen.

P. Concordius van Goirle beseft den afstand der eeuwen en het werk, dat de tijd aan ons gedaan heeft. Wij zijn, zegt hij, in zeer vele dingen, welke onze geestesrichting bepalen, in markante tegenstelling met de menschen, die leefden in de middeleeuwen, doordat wij van een geheel andere inwendige structuur zijn geworden. Alles zien als een groote eenheid, een synthese, een systeem, en het aanvoelen van de juiste plaats aller afzonderlijke dingen in het geheel, zat den middeleeuwer als het ware in het bloed. Dat kwam tot uiting in zijn godsdienstig en sociaal leven, in zijn beoefening van wetenschap en kunst. Van een sociale ordening op neutralen grondslag, een profane kunst, een rationalistische wetenschap, een individualistische uitoefening van beide, men had er eenvoudig geen begrip van. En al meent hij, dat de mensch van het tegenwoordige tijdsgewricht, dat zich juist door het tegengestelde kenmerkt: analyse, versplintering, uiteenscheuring en decentralisatie, veel van de vroegere opvattingen kan leeren, toch ontveinst hij zich niet — en hij noemt het een schreiende aanklacht — dat in een tijd, die, wat de leidende beginselen betreft, de ideale verhoudingen zoo dicht was genaderd, het practische menschenleven de meest schreeuwende misstanden kende, welke dit tijdvak den in veler oog nog steeds verdienden naam van „donkere middeleeuwen" hebben verleend. Is daarmede echter niet tegelijk de onmogelijkheid van een terugkeer naar de middeleeuwsche constellatie en van het synthetische zien en aanvoelen op de vroegere grond-

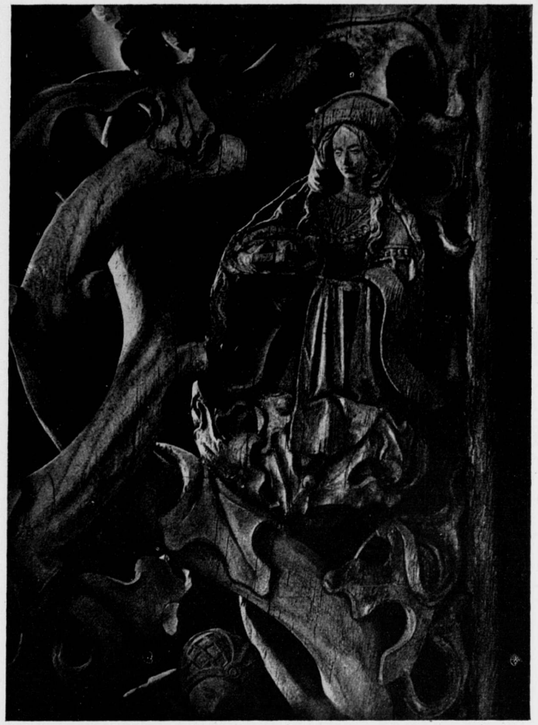

SYBILLE
(UIT „KOORBANKEN VAN OIRSCHOT")

slagen aangetoond? Is deze orde niet in de praktijk onhoudbaar gebleken door haar eenzijdige oriëntatie? Vandaar ten deele de onmogelijkheid, thans terstond uit de individualistische decadentie te komen tot een harmonische verbondenheid van architectuur, schilder- en beeldhouwkunst, muziek en dichtkunst, welke enkele groepen in onze samenleving zonder voorafgaande psychische conceptie haastig denken te kunnen realiseeren. De conceptie, die de middeleeuwen vonden, het synthese-verlangen, dat belichaamd is in de kathedraal, is eclectisch geworden, ornament. De nieuwe synthese vereischt een andere psychische eenheid, onze tijd zoekt andere symbolen dan de Gothiek, omdat de stralenbreking van het universeele door het individueele aan verandering onderhevig is geweest. Vandaar de renaissance en al wat later volgde, vandaar de veranderingen der wiskunde, vandaar ook: de moderne tijd, die het purgatorium van het „materialisme" passeerde en hier en daar in zijn uitingen welbeschouwd minder stoffelijk is dan de symboliek van de middeleeuwen, misschien zelfs ook minder profaan. Wat deze symboliek betreft, de schrijver ontdekt er raakpunten in met de oudere, heidensche kunsten, b.v. de Egyptische. Dit behoeft, zegt hij, nog niet te wijzen op beïnvloeding, al behoeven wij voor beïnvloeding ook niet heelemaal terug te schrikken. Dieper gaat hij op dit probleem niet in. Alleen voegt hij er aan toe: zoo zal de uitgebreide diersymboliek, die vooral in de latere middeleeuwsche kunst een belangrijke rol speelt, wel verband houden met oud-Germaansche en dus heidensche motieven. Als hij van raakpunten spreekt, bedoelt hij, zooals hij verklaart, slechts te zeggen, dat sommige oudere culturen van eenzelfde uitgangspunt uitgingen als de middeleeuwsche, nl. een symbolisch-hiëratische kunst wilden beoefenen, die onder bepaalde teekenen en emblemen leerstellige gedachten wilde weergeven. Of deze omschrijving op de Egyptische en andere voor-christelijke kunstuitingen toepasselijk is, schijnt voor betwisting vatbaar. In dit opzicht zit de bekwame auteur vast in de middeleeuwen. Hij beschouwt de kathedraal als een reusachtig groot boek, een „biblia pauperum". Een boek evenwel, waarvan Emile Mâle reeds heeft gezegd: „een steenen boek van de onwetenden, dat door de boekdrukkunst langzamerhand overbodig is geworden. De zon der Gothiek gaat onder achter de reuzendrukpers van Mainz." Voor het overige erkent de schrijver, dat de laat-Gothiek de symboliek als een iets te vruchtbaar terrein aan de grillige en speelsche fantasie van de kunstenaars overliet. „Het is opmerkelijk," verklaart hij in dit verband — en wij staan hier feitelijk voor een paradox — „dat de modern gecultiveerde mensch, die eigenlijk profaan voelt, zich stoot aan de zoogenaamde profaniteit en grove boertigheid der middeleeuwen, terwijl de middeleeuwers, die als het ware van nature mystisch dachten en voelden, dergelijke dingen in hun kunstwerken aanbrachten." De oplossing van de tegenstrijdigheid ziet hij hierin, dat voor den middeleeuwer het profane eigenlijk niet bestond, een onderscheiding, die naar zijn meening eerst het analytisch karakter van renaissance en humanisme zou hebben gebracht.

Toen de sculptuur zich later meer en meer van de gebondenheid losmaakte en zelfstandige wegen koos, werd zij uitwendig rijker, maar inwendig als het ware uitgehold — in zooverre zij van de harmonische beschouwingswijze der vroegere eeuwen prijsgaf. Terwijl zij een reëeler en artistiek meer geperfectionneerd leven ging leiden, boette zij daarnaast, volgens den schrijver, in aan religieuze spiritualiteit. Wij moeten dit voor oogen houden bij de beschouwing van een sculptureel werkstuk uit het einde der

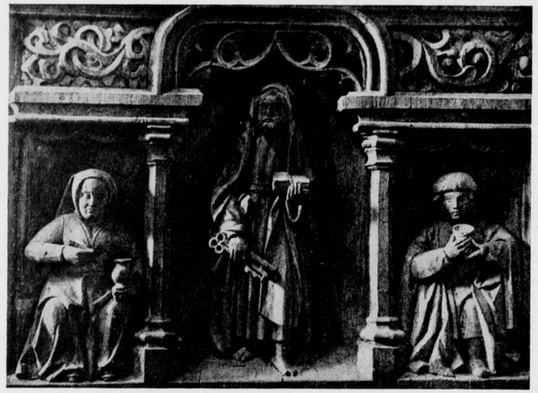

DE H. PETRUS MET ENEAS EN THABITA

MISERICORDE

(UIT „KOORBANKEN VAN OIRSCHOT")

Gothische periode en met dit critische oog ook de vele onderdeelen bekijken, zoo de dier- en monstermotieven op en aan de koorstoelen; het kwam daar tot excessen, die elk tijdsgewricht vertoont, waarin een heerschende geestesrichting haar vat op de geesten verliest. En hij acht het verklaarbaar, dat de eerste renaissancevoortbrengselen van even later een duidelijke afwijzing inhouden van het beeld als reactie op de overdadig aangebrachte en vaak gezochte en aldus gedegenereerde afbeeldingen der laat-Gothiek. De beeldenstorm had ook zijn psychologische voorbereidingen — zij was niet ten volle aan politiek of agitatie te wijten. De koorbanken van Oirschot vertoonden reeds de kenmerken van het laat-Gothische werkstuk: afwijking van het architectonisch geheel, streven naar naturalistischer expressie. Reeds verschenen de „putti", de sierengeltjes van Italiaansche herkomst, die later in de Renaissance en de Barok een overweldigende rol zouden spelen en het heden ten dage opnieuw doen in de neo-Barok. Veel van de beeldhouwwerken in de kerk van Oirschot zijn ontleend aan voor-Christelijke motieven, zoo de Sibylle, volgens den schrijver een voor-Christelijke zieneres, die werd herschapen in een Christelijke meditatieve figuur. Bij de uitbeelding van de profeten kwam de zestiende eeuwsche mentaliteit tot uitdrukking. P. Concordius blijkt een voortreffelijke wegwijzer in deze veelheid van plastische uitingen en de fotograaf Martien Coppens slaagde er in, de beeldjes weer te geven in de stemming, die in deze oude kerk heerscht. Hun boek is in koperdiepdruk uitgevoerd, welke de illustraties goed tot haar recht laat komen. Een merkwaardig cultuurdocument, symbool tevens van de middeleeuwsche geesteshouding, waarvan volgens Jan Kalf de drijvende kracht zou kunnen worden omschreven als een verlangen „naar de ordening van alle menschelijk vermogen tot een zuivere harmonie".
Is dit wellicht tevens de drijvende kracht van ons, aan dissonanten zoo rijke tijdperk?

H. B.

EEN LANDHUIS BIJ MÜNCHEN VAN LOIS KNIDBERGEN, ARCHITECT

Door een nauwe samenwerking tusschen eigenaar en architect ontstond bij München een ideale woning, waarvan wij uit „Moderne Bauformen" (October 1941) eenige afbeeldingen ontleenen. De eigenaar wenschte een kunstzinnige woning om van zijn zeer drukke bezigheden te kunnen uitrusten, en beschikte over de ruime middelen om dit te verwezenlijken. Het beschikbare terrein was betrekkelijk smal. De plattegrond is met zorg samengesteld en aangepast bij de eischen van bewoning, werk

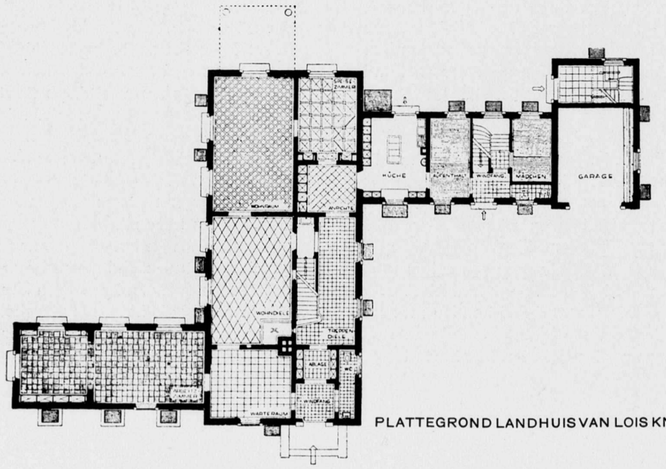

PLATTEGROND LANDHUIS VAN LOIS KNIDBERGEN. SCHAAL 1 À 300

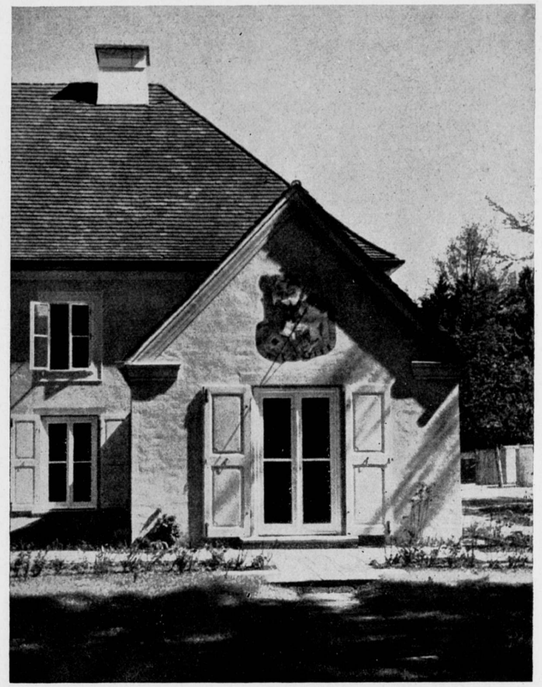

FRAGMENT VAN HET LANDHUIS VAN ARCHITECT LOIS KNIDBERGEN
(BOVEN DE GLASDEUREN EEN ZONNEWIJZER
ONTWERP EN UITV. VAN E. M. CORDIER)

en huishouding. Deze drie functies zijn zeer duidelijk in plattegrond en massagroepeering tot uiting gebracht. Het middengedeelte heeft twee verdiepingen met vrij steil dak, gedekt met leipannen. Naar het Zuiden strekt zich een vleugel uit, met de werkkamer en de bibliotheek. De dienstvleugel ligt aan de Noordzijde. De dakverdieping hiervan bevat de meidenkamer en de kamers voor de gasten. De woning is met smaak ingericht. Uit- en inwendig heerscht dezelfde rustige eenvoud; ook de meubels zijn sober van hoofdvorm; ze zijn van edel hout vervaardigd. Als sierende elementen vond intarsia en schilderwerk toepassing.

De kleuren, stoffen enz., zijn met zorg gekozen; ook de kamers voor het personeel werden met aandacht ingericht.
Wat bij dit huis opvalt is de klassieke zuiverheid: de overzichtelijke indeeling, de harmonische massagroepeering en de fraaie verhoudingen. Daardoor bezit het een zekere teruggetrokken voornaamheid, welke echter niet onaangenaam aandoet. Nergens kan men een tegenstelling vinden, aan de veelvoudigheid ligt een gelijksoortigheid ten grondslag, hetgeen in elk afgerond werk van kunstzinnige beteekenis besloten ligt.

R.

OVERZICHTSFOTO VAN HET GEHEEL

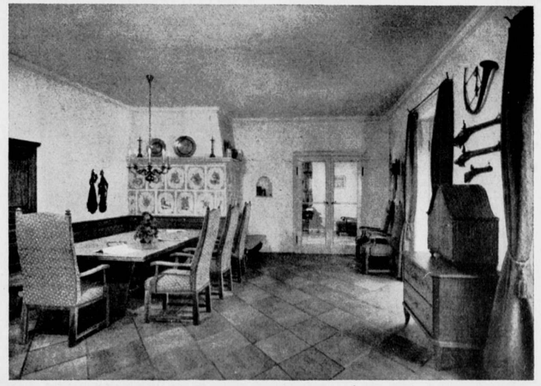

WOONKAMER MET „OFEN"

LANDHUIS VAN LOIS KNIDBERGEN (OVERG. UIT „MODERNE BAUFORMEN")

BOEKBESPREKING.

HET STALEN RAAM, met afzonderlijk hoofstuk over bronzen ramen, door A. W. de Goey. Tweede verbeterde druk. N.V. Uitgevers-Maatschappij „Kosmos" Amsterdam.

Dat dit boek zoo spoedig een herdruk mocht beleven, bewijst wel de goede ontvangst die het in bouwkundige kringen te beurt is gevallen. En geen wonder. Bij weinige boeken in onze vakliteratuur is de stof zoo systematisch en gedegen behandeld. Voor dat het verscheen was onze kennis van het stalen raam gering, laten wij het maar eerlijk bekennen, maar aan de hand van de vakkundige behandeling zijn wij in deze materie aardig thuisgekomen. Dit was noodig, want in de laatste tien jaren is de belangstelling voor het stalen raam sterk gestegen. Het behoorde zoo'n beetje bij de uitrusting van het moderne gebouw. Met staal kunnen zeker uitstekend ramen geconstrueerd worden, maar waarvan de bruikbaarheid geheel afhankelijk is van de goede uitvoering. Slecht sluitende ramen zijn een bron van ergernis, in het bijzonder wanneer men in het vertrouwen op de onfeilbaarheid van het materiaal wordt geschokt. De nadeelen van een houten raam kunnen vrij gemakkelijk worden verholpen, terwijl het opheffen van de gebreken bij een stalen raam met groote kosten en ongemakken gepaard gaat. Het is dus van belang dat de architect met de constructieve eigenaardigheden van het stalen raam bekend is, en dat hij een beslissing kan nemen in grensgevallen die de zuinigheid bij de uitvoering zoo dikwijls stelt. Wanneer men over een ruimen post beschikt, is de vraag van een goede uitvoering niet zoo moeilijk, maar men wordt eerst onzeker bij vereenvoudigingen, door een strakke begrooting geëischt. De schrijver geeft vele handige wenken en aan de hand hiervan is men in staat op doeltreffende wijze stalen ramen te keuren.

Wanneer ik eenige critische opmerkingen wensch te maken, dan doe ik dit niet om aan de practische bruikbaarheid van dit boek iets te kort te doen. Bij de bespreking van de indeeling der profielen wordt gesproken van profielserie A, B, C, D. Men denkt nu dezelfde benamingen in de catalogi der firma's aan te treffen, doch het blijkt dat geheel andere aanduidingen gebruikelijk zijn. Iedere firma heeft eigen benamingen. De normalisatiegedachte is in deze materie nog niet kenbaar, hoewel de profielen slechts in kleinigheden van elkaar afwijken. Verder heeft men in de praktijk moeilijkheden met de onderdorpelconstructie bij naar binnen draaiende stalen buitendeuren, en aan deze moeilijkheden wijdt de schrijver geen aandacht. Dan zoekt men tevergeefs naar een oplossing van stalen deurkozijnen op steenen neuten. Men mist ook de behandeling van dubbele en verbonden ramen. Sommige aansluitingen (fig. 151, 158) toonen fouten. In het boek zijn veel foto's opgenomen van toepassingen: de namen der architecten ontbreken. Een goede reden om deze te verzwijgen, kan ik niet ontdekken. Maar het is niet meer dan billijk tegenover deze tekortkomingen eenige opvallende gunstige punten te noemen. De staatjes, die aangeven welke profielseries bij bepaalde raamgrootten en wijze van bewegen gebruikt moeten worden, vindt men nergens elders. De teekeningen zijn uitmuntend en bijzonder instructief. In dezen nieuwen druk worden de schuiframen uitvoerig behandeld, en ook aan de bronzen ramen en deuren wordt de aandacht gewijd, waardoor de bruikbaarheid van dit boek is vergroot.

Stellig zal deze uitgave de juiste toepassing van het metalen raam bevorderen. Zij mag in de bibliotheek van den architect en van den bouwkundige niet ontbreken.

R.

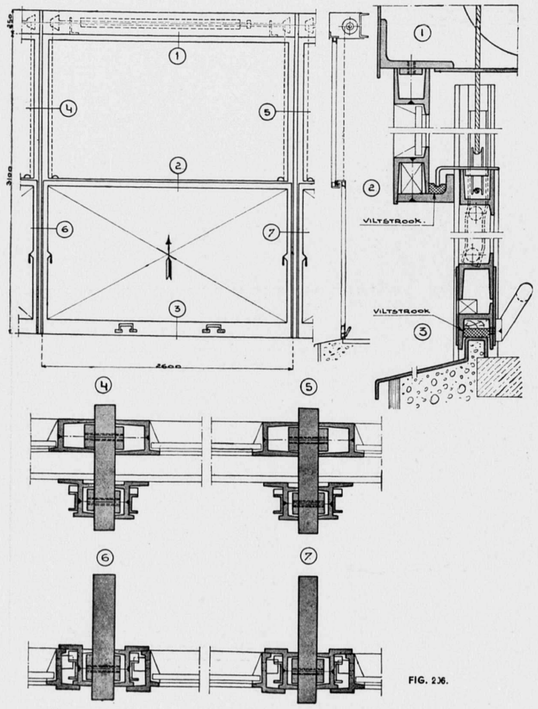

FIG. 266.

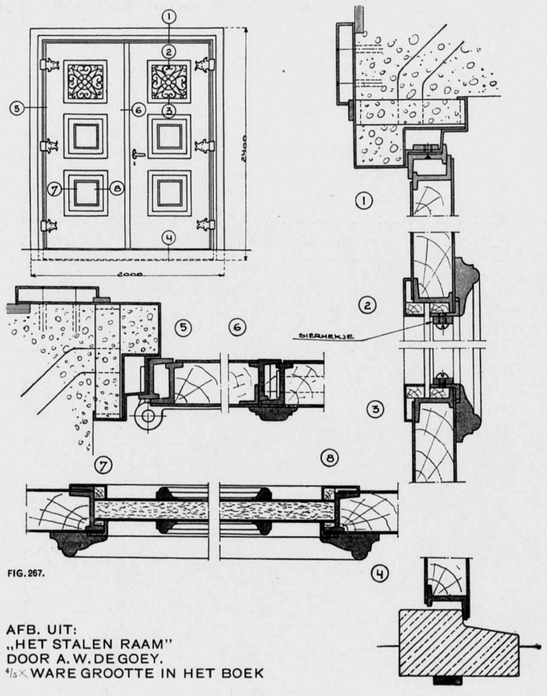

FIG. 267.

AFB. UIT:
„HET STALEN RAAM"
DOOR A. W. DE GOEY.
1/5 × WARE GROOTTE IN HET BOEK

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

29 NOVEMBER 1941 NR 48

AFBEELDINGEN VAN OUDE BOUWKUNST EN OUDE ARCHITECTUUR-TEEKENINGEN.

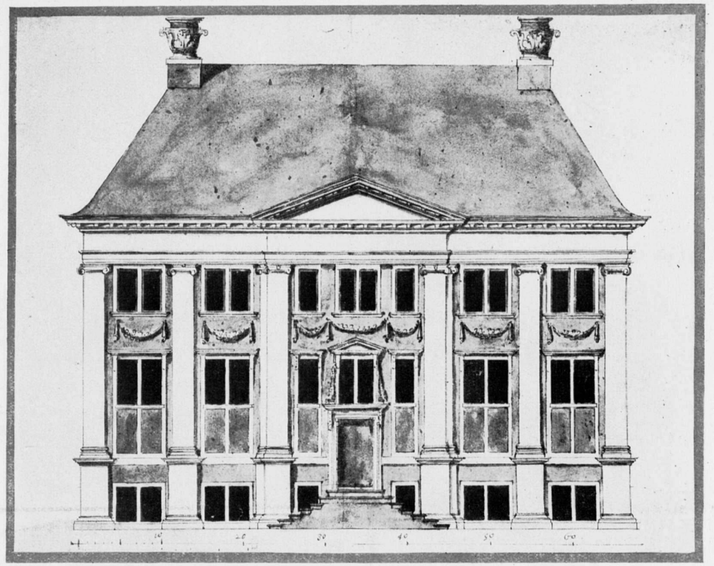

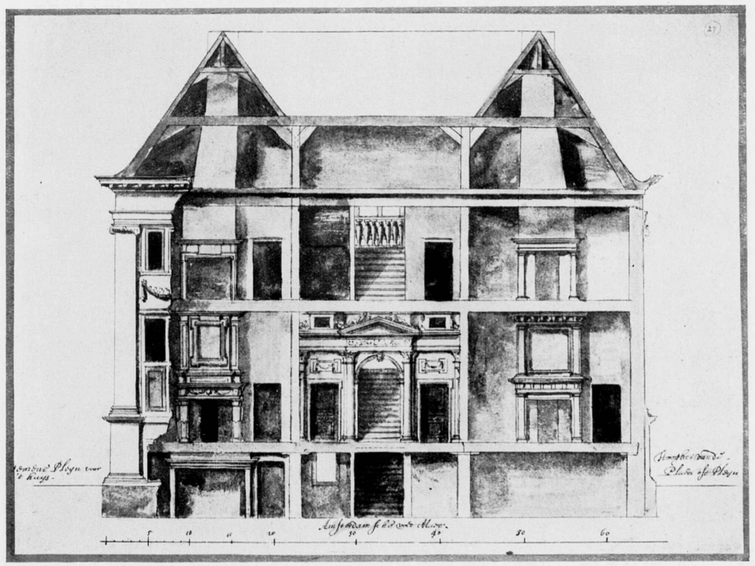

HUIS VREEDENBURCH IN DE BEEMSTER, NAAR ONTWERP VAN PHILIPS VINGBOONS.

EENIGE LANDHUIZEN VAN ARCHITECT P. A. EBELING.

BESCHRIJVING VAN HET LANDHUIS „DE BOSCHHOUVE" TE WOLFHEZE.

In het Geldersche landschap bij Wolfheze werd dit landhuis met chauffeurswoning gebouwd.
De tuin met een uitgesproken lengteas was reeds aangelegd. Verlangd werd veel zon in huis.
Om zooveel mogelijk aan de wenschen van den principaal te kunnen voldoen, heb ik dezen vorm van plattegrond toegepast. Rondom het huis, ca. 30 m, zijn de dennen gekapt. In de bocht van het plan is een plein met oprit gemaakt, komend van een landweg en loopende langs de garage. De aanleg van den tuin heeft bepaald, dat de as van de tuinkamer samen moet vallen met die van het plantsoen.
De verlangde ruimten zijn om dit vertrek gegroepeerd, zooals de plattegrond-teekening uitwijst. Het gebouw is opgemetseld met rood-kleurige handvorm gevelsteenen met donker plint van handvorm klinkers, en gedekt met riet.

De stalen ramen zijn gevat in blank gehouden eiken kozijnen. Overeenkomstig daaraan zijn alle kozijnen en buitendeuren van blank slav. eikenhout, gevernist.
In het woongedeelte beganegrond zijn alle deurkozijnen en deuren gemaakt van slav. eikenhout, gebijtst, zoomede de lambriseering in de gangen, hal, trap en balustraden.
De garage met woning is door een gang verbonden met het woonhuis. In het midden van deze gang is een zitje geprojecteerd, dat uitzicht geeft op een wandellaan in het omringende bosch.
De verdieping is eenvoudig gehouden; de zolder is als bergruimte ingericht.
Alle wanden zijn in fijn schuurwerk uitgevoerd. Het huis is voorzien van C.V. met warmwaterinstallatie, electriciteit en eigen watervoorziening. Op het huis is een bliksembeveiliging (kooi) aangebracht. Het landhuis werd gebouwd in het jaar 1929.

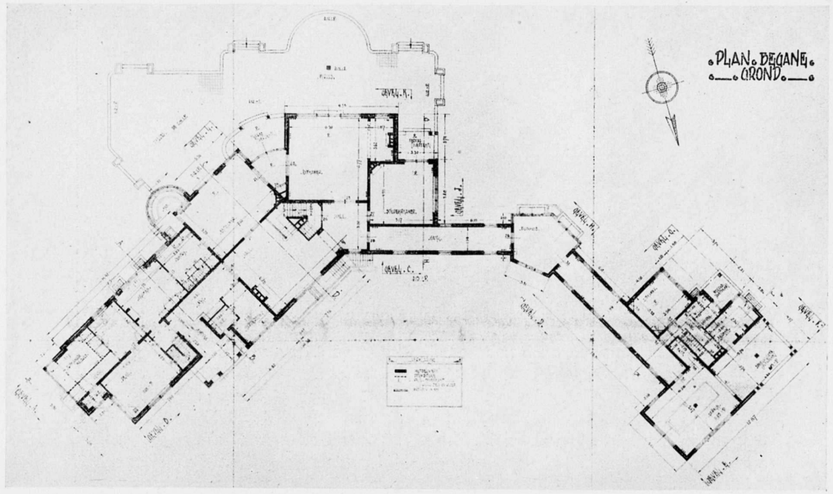

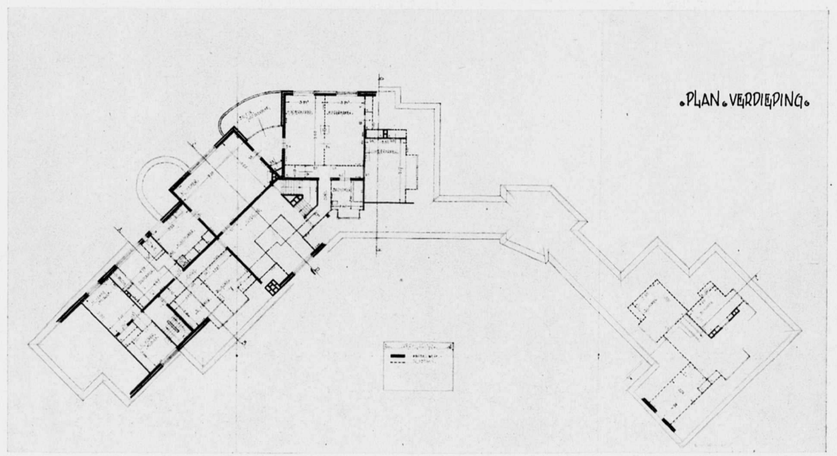

PLATTEGRONDEN VAN HET LANDHUIS „DE BOSCHHOUVE" TE WOLFHEZE. SCHAAL 1 À 400.

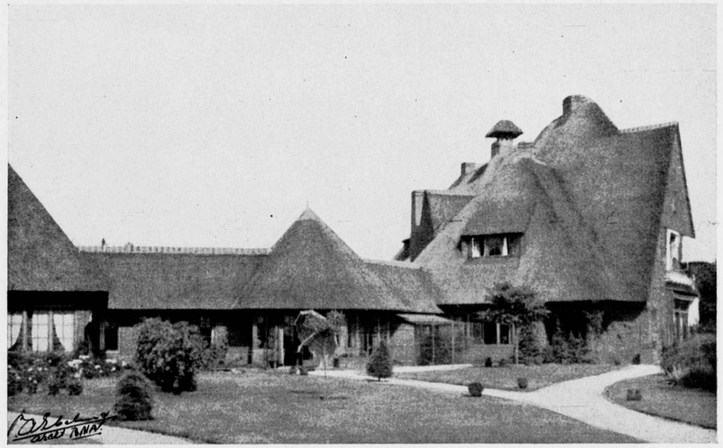

LANDHUIS „DE BOSCHHOUVE" TE WOLFHEZE. ARCHITECT P. A. EBELING.

LANDHUIS „DE BOSCHHOUVE" TE WOLFHEZE. ARCHITECT P. A. EBELING.

BESCHRIJVING VAN HET LANDHUIS AAN DE FR. VAN DE PUTTELAAN.

Het huis is gebouwd in 1929 op een hoekterrein met opgaand geboomte.
Het metselwerk is van roode handvorm gevelsteenen met een plint van handvorm blauwe klinkers. Het dak is gedekt met Molen leipannen. De ramen zijn gevat in houten kozijnen. De muren zijn behandeld als fijn schuurwerk. Trap, deuren en betimmeringen zijn gemaakt van geb. slav. eikenhout. C.V. met warmwatervoorziening is in het huis aangebracht.

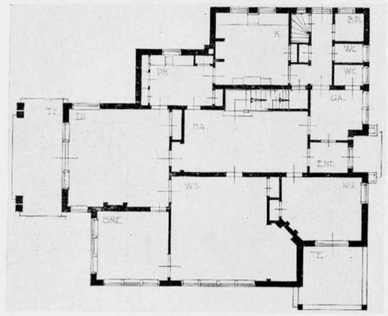

PLATTEGROND SCHAAL 1 À 200. LANDHUIS AAN DE FR. v. D. PUTTELAAN TE ZEIST.

ENT = ENTREE, GA = GARDEROBE, HA = HALL, WO = WOONKAMER, DI = EETKAMER, SRE = SERRE, PR = PANTRY, K = KEUKEN, MU = KAMER, TE = TERRAS, BP = KAST.

BESCHRIJVING VAN HET LANDHUISJE AAN DE PROF. LORENTZLAAN.

Aan een der vele lanen in het uitbreidingsplan van Zeist is dit kleine landhuis gebouwd.
Het metselwerk is opgetrokken van gele gevelsteenen en het plint van klinkers gedompeld in teer.
Het dak is gedekt met verb. holl. pannen. Het stucadoorswerk der muren is behandeld als fijn schuurwerk. De plafonds zijn van stucwerk of bekleed met houtvezelplaten. C.V. is in dit werk aangebracht.

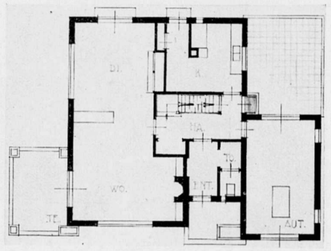

PLATTEGROND SCHAAL 1 À 200. LANDHUISJE AAN DE PROF. LORENTZLAAN TE ZEIST.

ENT = ENTREE, TO = TOILET, HA = HALL, WO = WOONKAMER, DI = EETKAMER, K = KEUKEN, TE = TERRAS, AUT = GARAGE

LANDHUIS AAN DE FR. VAN DE PUTTELAAN TE ZEIST.

LANDHUISJE AAN DE PROF. LORENTZLAAN TE ZEIST.

LANDHUIZEN, ONTWORPEN DOOR ARCHITECT P. A. EBELING.

„NEDERLAND BOUWT IN BAKSTEEN" IN MUSEUM BOYMANS.

ARCHITECTUURTEEKENINGEN.

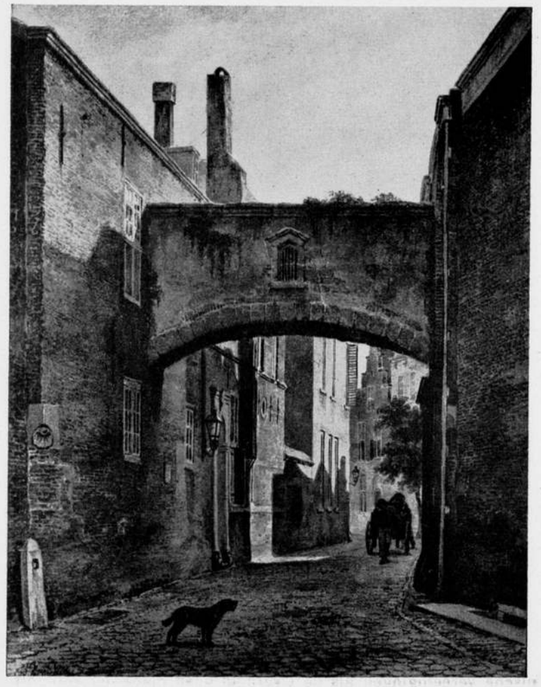

BARTHOLOMEUS VAN HOVE (1790–1880).

STADSGEZICHT. WATERVERF.

DORPSGEZICHT MET KERK OP DEN ACHTERGROND. WATERVERF.

Wij geven hier nog een tweetal afbeeldingen van oude architectuurteekeningen, zooals deze op de tentoonstelling „Nederland bouwt in baksteen" in het Museum Boymans te Rotterdam zijn te bezichtigen.
Van Hove was decoratieschilder van beroep en heeft indirect een grooten invloed op de 19e eeuwsche schilderkunst uitgeoefend, doordat hij een uitmuntend leermeester was voor vele leerlingen. De voornaamsten onder hen waren Verveer, Weissenbruch en Bosboom, van wie ook op de tentoonstelling in Boymans staaltjes van hun bekwaamheid te zien zijn.

REDE HERDENKING 1-JARIG BESTAAN TECHNISCH GILDE TE UTRECHT 22 NOVEMBER 1941, DOOR DR. ING. W. A. HERWEIJER.

Toen op 20 November 1940 hier in Utrecht de oprichtingsvergadering van het Technisch Gilde werd gehouden, toen heeft waarschijnlijk slechts een deel der aanwezigen begrepen, dat wij op den drempel stonden van een nieuw tijdperk van technisch leven in Nederland. Wat was het kenmerkende verschil tusschen het Technisch Gilde en de vele reeds bestaande technische vereenigingen, verbonden en instituten in ons land? Het meerendeel onzer Nederlandsche technici zal geen verschil hebben gezien en derhalve — en dan ook terecht — de oprichting van weer een technische vereeniging als overbodig hebben beschouwd en dus hebben afgekeurd. Velen hunner hebben waarschijnlijk ook gedacht: „Dit is een politieke vereeniging. We hebben al genoeg religieuze en politieke splijtzwammen in ons vereenigingsleven, waarom nu ook dit alles nog in de techniek gehaald?"

Maar het Technisch Gilde is geen politieke vereeniging in den zin van antithese en afzondering.
Indien men dus wil zeggen, dat het Technisch Gilde een politiek karakter heeft, dan dient men daarbij voorop te stellen, dat deze politiek synthetisch, dus verbindend is.
Aanvankelijk hebben wij getwijfeld tusschen de benaming „Technisch Gilde" of „Technisch Front". Kenmerkend voor ons streven is immers, dat wij een organisatie willen optrekken, waarin alle leidinggevende technici een gemeenschappelijk front vormen. Dit front moet een getrouwe weergave worden van het front der technici, zooals dit in de praktijk van het bedrijfsleven ook werkelijk bestaat.
Daar is immers een nauwe samenwerking en een gemeenschappelijk technisch scheppen van hooger en middelbaar gediplomeerden en van door de praktijk en door zelfstudie gevormden. Daar telt uitsluitend de werkelijke kennis en kunde en het vermogen leiding te geven aan den technischen arbeid. Dit front van het werkelijke technische leven weer te geven in onze organisatie is ons eerste doel. In een dergelijk gesloten front willen wij ons scharen om op te rukken naar een nieuwen tijd, waarin het bewustzijn voor de gemeenschap te werken, het gevoel voor beroepseer en beroepsplicht middelpunt van onze houding is.
Was de wensch naar den naam „Technisch Front" dus begrijpelijk, toch geeft de uiteindelijk gekozen naam „Technisch Gilde" nog beter ons streven weer.
Een oprukkend front doet immers denken aan een strijd. Een strijd, die echter eenmaal beslecht, wordt gevolgd door een tijdperk van opbouw. De fronten verdwijnen dan om plaats te maken voor den boer en den nijveren handwerker. De productie begint. Wij willen immers niet slechts een organisatie opbouwen voor de eerste strijd-periode, maar wij willen tevens uiteindelijk den organischen samenhang tot stand brengen tusschen de technische werkers in ons vaderland. Wij willen een kern vormen, waaruit de beroepsgemeenschap der technici zou kunnen groeien als organisch deel van ons volksleven. Vandaar dat de oude Nederlandsche naam „Gilde" de juiste betiteling moet worden geacht.
Vervolgens gaat de spreker na hoe de bestaande technische vereenigingen zich tegen de nieuwe keerden, ondanks de door hem uitgesproken woorden, die een basis voor vruchtbare samenwerking en opbouw hadden kunnen zijn. „De Verein Deutscher Ingenieure" kan, evenals bij ons het Instituut, op een rijke traditie en ervaring terugblikken. Het blijven voortbestaan werd mogelijk door een leiding die ook bezield was door het volksbelang en die niet was gebonden aan internationale antivolksche machten. Zulk een leiding zou ook het schip van het Instituut door de onstuimige golven van dezen tijd kunnen leiden. De nabije toekomst zal dit alles leeren. Wat ons betreft, wij zijn op bovengenoemde basis bereid, de tradities van het Instituut in de nieuwe orde als waardevollen factor te begroeten.
Spreker heeft bij de oprichting gezegd: „Het Technisch Gilde is niet van plan om zonder noodzaak weer nieuwe organisaties op te bouwen voor de behartiging van bijzondere belangen, indien hiervoor reeds goed beheerde en goed werkende organen bestaan. In dergelijke gevallen willen wij coördineeren, naast elkaar werkende groepen tot elkaar brengen en het werk doordringen met onzen geest". Doch de toegestoken hand werd teruggewezen. Op 11 Januari te Den Haag heeft spreker een ernstige waarschuwing gericht aan de besturen van de technische vereenigingen, welke zouden willen meedoen aan acties, welke, zooals wij kunnen bewijzen, kennelijk zijn opgezet om de nieuwe volksorde op technisch gebied te saboteeren, waarschuwingen waaraan geen aandacht is geschonken. Men formeerde een Technische Unie, waarmede men dacht eenigszins tegemoet te kunnen komen aan den eisch van dezen tijd tot samenwerking, zonder echter voldoende besef te hebben van de diepere bindingen, die tot een beroepsstand voeren als een natuurlijk onderdeel van de volksgemeenschap. Men begreep nog veel minder de arbeidsfrontgedachte, volgens welke wij, leidende technici, ons met de millioenen andere werkers in ons land, willen scharen in één groot front van den arbeid.
De Technische Unie bestaat niet meer. Uit dit falen kunnen wij leering putten voor onzen eigen strijd. Een der grondfouten, waardoor het schip van deze Unie zoo spoedig schipbreuk moest leiden, was wel de volstrekte negatie van het volksleven. In plaats van te bouwen op den enkelen technicus, waardoor men een voor het ideaal bezielde troep kan vormen, zooals in ons Gilde het geval is, meende men te kunnen volstaan met het samenvoegen in een Unie van de talrijke oude technische vereenigingen. Deze vereenigingen hadden voor een groot deel zelf niet meer dat levendige contact met haar leden, dat noodig is om een gezond volksverbonden lichaam te zijn. Het is dus begrijpelijk, dat een loutere unieering van dergelijke, ten deele reeds verstarde lichamen, een bouwwerk opleverde, dat slecht gefundeerd bleek te zijn.
Men poogde dus voort te gaan zonder ons en buiten ons om. Dit streven moest schipbreuk leiden en voeren tot hetgeen waarvoor ik gewaarschuwd had. Men begreep den eisch van dezen tijd niet en men ging daarom ten onder, ondanks groote prestaties in het verleden.
Nadat de spreker er op gewezen heeft dat het ontstaan van een Technische Unie een bewijs was van inzien tot centrale instantie, terwijl het Technisch Gilde beschouwd moet worden als een logisch gevolg van de alom gevoelde noodzaak tot grootere samenwerking en straffere leiding, merkt hij op dat er veel meer is dat ons allen bindt dan wat ons scheidt. Hij dringt aan op algeheele samenwerking. Het van Overheidswege noodzakelijk ingrijpen in groote technische lichamen vond hij niet prettig; hij had immers gewaarschuwd en leedvermaak koestert hij niet. Hij ziet slechts het belang der Nederlandsche technici. „Het wordt trouwens hoog tijd, dat de Nederlandsche technici hun lot in eigen hand nemen. Onvoldoende voorbereid door het ondergegane democratische stelsel, heeft de doorsnee Nederlander een volkomen wanbegrip ten aanzien van de nu komende orde. Veelal denkt hij, dat de sleutel van de toekomst ligt in een steeds grooter worden van de overheidstaak, kort gezegd: men denkt aan een komende S t a a t s o r d e, terwijl het in wezen een v o l k s o r d e is..." „Het Nationaal-Socialisme wil daarentegen, dat het volk en de organische deelen van de volksgemeenschap hun lot in eigen hand nemen onder leiding van de besten. Ons Gilde wil op technisch gebied deze taak vervullen. Wij technici willen ons lot in eigen hand nemen. Vanzelfsprekend werkende volgens de groote algemeene richtlijnen van de Overheid, willen wij zelf opbouwend en ordenend optreden. Als een bewijs van dit juiste begrip, dat in onze rijen heerscht, kan onze actie worden aangezien voor de bescherming en de vaststelling van de technische titulatuur. Vóór ons hebben zoowel de technische vereenigingen als de Overheid geen oplossing voor dit vraagstuk gevonden. Wij hebben derhalve, bewust van onzen plicht tot orde scheppen op eigen terrein, een billijke regeling uitgewerkt en ter naleving aan de Nederlandsche technici voorgehouden. Tot hen, die nu vragen of wij hiertoe wel bevoegd waren zeg ik: zeer zeker waren wij hiertoe bevoegd, als deskundigen op ons gebied en als door het leidersbeginsel naar voren getreden mannen was het zelfs onze plicht deze wanorde in orde te doen verkeeren". Het is onze oprechte verwachting dat dit ook in Overheidskringen zal worden begrepen en dat men aldaar eveneens de nu in eigen kring gegroeide orde bij de titulatuur mede zal handhaven. Het Technisch Gilde heeft verder reeds voorbereidend werk verricht voor de zoo noodige reorganisatie van de Technische Pers. Bij het urgent worden van deze kwestie ingevolge het gebrek aan papier hebben wij met raad kunnen dienen, waardoor voor de techniek belangrijke periodieken alsnog in staat zullen blijven hun zegenrijk werk voor de technici te verrichten.
Onze grootste bijdrage aan den opbouw van een gezonde technische pers is de oprichting, instandhouding en verdere uitbreiding van het maandblad „Technisch Nederland". Zooals ik reeds in mijn inleidend woord van het eerste nummer van dit blad betoogde, beoogen wij niet met „Technisch Nederland" de plaats in te nemen van de reeds bestaande technische bladen. Het is juist onze bedoeling, dat er na de reorganisatie van de technische pers voor ieder technisch vakgebied een behoorlijk vakorgaan komt. Alles overkoepelend, leiding en richting geven aan het technisch denken en streven, zal dan „Technisch Nederland" tot een blad moeten worden dat — door alle technici gelezen — het bindend element zal zijn, dat steeds weer ons allen van onzen samenhang bewust doet zijn, het blad dat de Nederlandsche techniek als geheel vertegenwoordigt."

Spreker legt vervolgens verantwoording af over hetgeen het Technisch Gilde in het eerste jaar van zijn bestaan heeft verricht: „Begonnen met enkele medewerkers, is na 1 jaar ons ledental gegroeid tot 1200. Deze leden wonen verspreid over ons geheele land. Als een bewijs van den goeden geest, die er in onze rijen heerscht en van den wil tot medewerken, moge gelden, dat bij iedere bijeenkomst van belang in het afgeloopen jaar gehouden, leden uit de verst verwijderde deelen van het land aanwezig waren. De leden zijn weer onderverdeeld in plaatselijke afdeelingen, terwijl sinds kort begonnen is met het instellen van districten.

Tevens is een uitgebreid onderzoek ingesteld, waardoor wij van ieder lid over nauwkeurige gegevens beschikken omtrent zijn technische kennis en ervaring. Dit laatste is natuurlijk van buitengewoon groot belang en ook voor de vele posities van welker vervulling men onze hulp heeft ingeroepen, zijn deze gegevens voor ons van groot nut gebleken. Buiten de plaatselijke indeeling hebben wij onze leden ook ingedeeld in vakafdeelingen. Wij hebben vijf hoofdafdeelingen ingesteld, die te zijner tijd weer zullen worden onderverdeeld in onderafdeelingen. De ingestelde hoofdafdeelingen zijn de volgende:

1. Algemeene techniek en werktuigbouw.
2. Energie, waaronder vallen electro-techniek, inclusief radio, gas- en watervoorziening.
3. Mijnbouw en metaalbereiding.
4. Chemie.
5. Bouwkunde, gesplitst in
   a. Weg- en waterbouwkunde.
   b. Woning- en stedebouw.

Voor de vakrichtingen, welke van bijzonder belang zijn, en die een grootere bewegings- en ontplooiïngsmogelijkheid noodig hebben, werden afzonderlijke gilden opgericht. Het grootste daarvan is het bijna 200 leden tellende Nederlandsche Architecten Gilde. Dit Gilde heeft een zwaren strijd moeten voeren, maar wij zijn nu zoo ver, dat wij kunnen verwachten dat buiten deze kern om geen ordening van de architectenwereld mogelijk zal zijn.

Wij hebben daarom de gegronde verwachting binnen afzienbaren tijd de eerste vruchten van dezen taaien strijd te mogen plukken."

En verder: „Onze eerste taak was een organisatie op te bouwen. Deze opbouw zullen wij in het tweede jaar voortzetten, maar reeds nu is het duidelijk, dat wij in staat zullen zijn belangrijk praktisch werk te verrichten. Moge dit positief werk ook de oogen openen van hen, die nu nog terzijde staan en hen doen besluiten mede hun schouders te zetten onder deze grootsche taak."

De spreker wijst er op dat de techniek ook een kunst is. Als voorbeeld noemt hij de autosnelwegen van Dr. Todt en den Hollandschen windmolen; Nederland heeft steeds groote en kundige technici gehad. Een groot deel van onzen bodem is aan het water onttrokken door het werk van de Nederlandsche techniek vanuit de vroegste tijden tot op in het jongste heden. Onze scheepsbouw was een voorbeeld voor anderen. Onze oude vestingwerken hebben school gemaakt. Onze architecten trokken door gansch Europa en drukten hun stempel op de steden langs Noord- en Oostzee. Juist in dezen tijd heeft Nederland ook op technisch gebied weer een Europeesche taak. Ten slotte doet hij een beroep op de leden strijdend voorwaarts te gaan, en zich in te zetten voor ons opbouwend werk. „Staat niet terzijde, maar schaart U in de rijen van hen, die tot de werkers in onze organisatie behooren en strijdt met ons voor het welzijn en de eer van de Nederlandsche technici en van ons Nederland!"

Naar aanleiding van het éénjarig bestaan van het Technisch Gilde in Nederland, hadden wij een onderhoud met den leider van het „Nederlandsch Architecten Gilde", de belangrijkste vakgroep ervan.

Allereerst kwamen wij te spreken over de verhouding tot het „Technisch Gilde"; deze werd door Dr. Ir. G. Blok uitnemend genoemd. Den steun, in alle moeilijke gevallen — en deze zijn er vele geweest — van den Leider van het Technisch Gilde, Dr. W. Herweyer, ondervonden, zou het Architecten Gilde niet gaarne gemist hebben. Het is mede door dezen grooten steun dat het Architecten Gilde zich zoo gunstig heeft kunnen ontwikkelen.

Hier volgt een uittreksel uit de rede, door Dr. Ir. G. Blok, leider van het Architecten Gilde, ter gelegenheid van het 1-jarig bestaan van het Technisch Gilde, te Utrecht gehouden.

Spreker herinnert er aan dat het Architecten Gilde ook bijna één jaar oud is, en zegt dat zich in dit Gilde tot heden over het algemeen diegenen verzameld hebben, die niet alleen de overtuiging hadden dat het met de architectenorganisatie fout ging, doch die hiervoor ook bereid waren een persoonlijk offer te brengen. Zij toch zagen zich vaak werk en opdrachten ontnomen. Helaas is nog steeds niet de weg ingeslagen waarbij het binnen afzienbaren tijd mogelijk zou zijn aan deze misstanden een einde te maken. Het is een overheidstaak om tot een betere verdeeling van de opdrachten te komen. „En hiermede zijn wij gelijk aan het belangrijkste punt. Een eerste vereischte om tot een redelijke arbeidsverdeeling te komen is, dat eerst uitgemaakt wordt, wie hiervoor in aanmerking komen. Met andere woorden: er moet uitgemaakt worden wie architect is en wie niet. En dan moet het uit zijn met dat handelen in grond, in huizen, in verzekeringen enz. Dat de architect als vertrouwensman van den opdrachtgever onder geen beding provisie of dergelijke aanneemt, is vanzelfsprekend, dat doet ook thans niet een architect die zich zelf respecteert. Toch hebben wij gemeend in de Richtlijnen van het Gilde op te moeten nemen, dat elke betaling aan den architect, op dit onderwerp betrekking hebbende, verboden is." Spreker gaat dan verder na hoe de opdrachten verdeeld kunnen worden, waarbij de knapsten ook de belangrijkste opdrachten krijgen en de minder begaafden de minder belangrijke werken. „Ik zeg dit zoo uitvoerig, dat men niet denke, dat wij gaarne zouden zien, dat nu alle opdrachten maar in een soort grabbelton kwamen en ieder zoo een deel kreeg. Vergeten wij niet hoe belangrijk voor ons volk juist het werk van den architect is; hij toch geeft den vorm aan van de ruimten waarin de mensch zich voortdurend beweegt. Bij het bepalen wie architect is en wie niet, zal niet alleen gekeken moeten worden naar vakbekwaamheid, doch ook naar den persoon. Dat deze ook als onkreukbaar raadsman van zijn opdrachtgever, het hem door den opdrachtgever geschonken vertrouwen waardig zij. En met deze ordening zal gelijk de vraag opgelost zijn van de beroepsbescherming, waarom reeds zoo jaren lang geroepen is. Dit is voor de vakgenooten over het algemeen wel het belangrijkste probleem. Doch wij mogen aannemen dat dit vraagstuk door de Cultuurkamer binnen afzienbaren tijd zal worden opgelost.

In het Gilde wordt inmiddels reeds hard gewerkt aan de richtlijnen, die dan, naar onze meening, noodig zijn. Richtlijnen over de positie van den architect en den opdrachtgever, de tariefklassen en de registratie van de opdracht, rechten, plichten en geschillen bestekken, wijze van besteden, de teekeningen enz. Ik mag hier wel zeggen, dat de Gildeleden, die dezen arbeid op zich genomen hebben, daarbij steeds het algemeen belang voor oogen hebben; zij zijn zich ook zonder uitzondering bewust dat het oude heeft afgedaan en een nieuwe tijd komende is. Van deze rapporten zal in het B.W.A. mededeeling worden gedaan."

Spreker deelt ten slotte mede dat het B.W.A. eenige wijzigingen zal ondergaan per 1 Januari a.s. Besprekingen om deze veranderingen en eventueel uitbreidingen te doen slagen, worden thans gevoerd.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

6 DECEMBER 1941 NR 49

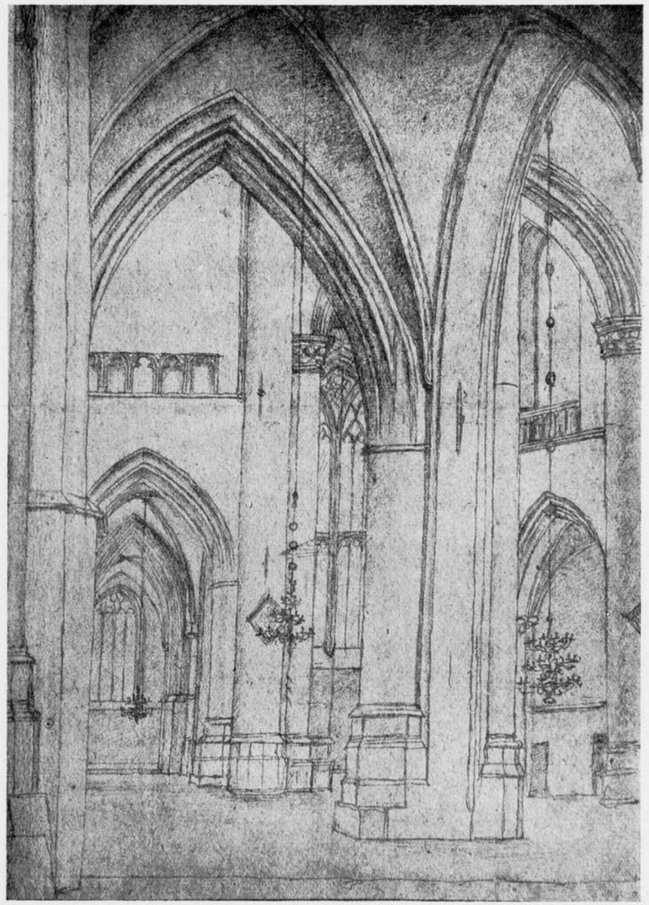

ST. BAVO-KERK TE HAARLEM. GEZICHT VAN DE KERST-KAPEL IN DE BROUWERS-KAPEL NAAR DE TEEKENING VAN PIETER SAENREDAM
(VERZAMELING RIJKSBUREAU)

ZIN VAN DE WONING.

De architect geeft vorm aan de woning en bepaalt in groote lijnen de inrichting. In de meeste gevallen moet hij de voltooiing van zijn werk aan de hoede van anderen toevertrouwen, en op het moment dat met de fijne en dankbare afwerking en inrichting kan worden begonnen, wordt hij vervangen. Zijn arbeid is nu eenmaal voorbereidend, en die voorbereiding brengt mede dat hij op de hoogte moet zijn van de uiteindelijke vormgeving van de woning, een vormgeving waar hij wegens zijn begrensde opdracht meestal niet toe komt doch welke niettemin zijn volle belangstelling heeft.

Als men naar den zin en het doel van de woning vraagt en in verband hiermede de verschillende achter ons liggende woningstijlen beschouwt, ziet men een sterk afwisselende bonte rij van ontwikkelingstypen. Steeds veranderde de woning en de inrichting. Nieuwe ideeën, nieuwe staatsvormen, nieuwe materialen en vervaardigingswijzen vonden hun weerkaatsing in de woning. De veranderde woning ontstond uit een inwendigen drang om vooral in het tijdsverband te blijven passen, uit een zucht om de invloeden van buiten te keeren of om hetgeen als afgedaan beschouwd werd, den rug toe te keeren. De woning is ontstaan uit de noodzakelijkheid zich veilig te stellen tegen de invloeden van buiten, tegen koude en regen, en tegen indringen van vreemden. De mensch heeft rusteloos aan de verbetering van de woning gewerkt, eerst bewust uit bittere noodzakelijkheid, doch later, toen de grondbegrippen van het veilige wonen bekend waren, uit een streven naar verfijning en symboliseeren van de secondaire woonbehoeften. Omdat deze laatste veranderlijk zijn, geeft de woning steeds het beeld van aantrekken van nieuwe vormen, die op eigenheid worden getoetst en wanneer zij vreemd blijken te zijn, weer verdwijnen.

Wij hebben tijden meegemaakt, waarin men den zin van het wonen niet meer begreep. De bedoeling is toch een harmonisch verband tusschen mensch en huis te vinden, het huis tot een rustige en natuurlijke omgrenzing van den mensch te maken. Het huis mag zeker niet een verlengstuk van de omringende wereld zijn. Het glazen huis is in tegenspraak met zichzelf. De deur reeds werkt als een zeef, waardoor men ongewenschte en gewenschte bezoekers van elkander kan scheiden.

Wij hebben nog steeds niet geleerd juist te wonen. Goed wonen is een kunst, een kunst welke moeilijker en meer omvattend is dan men oorspronkelijk geloofde, vooral omdat oude gewoonten en ook vooroordeelen in ons voortleven waarvan wij niet zonder meer afstand kunnen doen. Maar juist deze dingen zijn zoo moeilijk te beoordeelen, het is zoo moeilijk te ervaren of zij in betrekking staan tot verkeerd of juist wonen.

In elk geval ontleent de woning van onzen tijd niet meer haar karakter uitsluitend aan het verleden. Het verleden kan ons een leerschool zijn, het is een onveranderlijk voorbeeld. Maar de toekomst heeft voor ons meer beteekenis dan hetgeen achter ons ligt, de blik moet vooruit zijn gericht. Een nieuwe tijd wordt voorbereid, ook een nieuwe woonstijl zal ontstaan. In het eenvoudige en het natuurlijke vinden wij steeds de basis terug, niet alleen om het waardegevende leven te ontdekken, maar ook om tot een gezonde woonwijze en woonstijl te geraken. R.

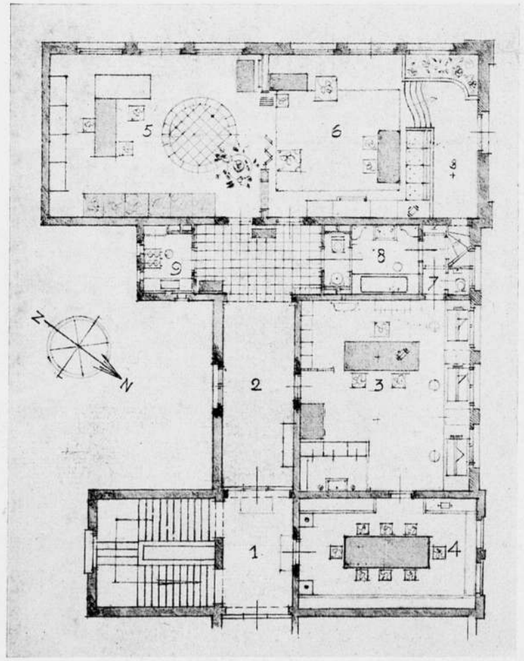

PLATTEGROND BUREAU EN WOONHUIS A. GRIMMON.
1. TRAPPENHUIS – 2. HALL – 3. TEEKENKAMER – 4. SPREEKKAMER EN ARCHIEF – 5. PRIVÉ BUREAU – 6. WOONKAMER – 7. DOORGANG NAAR TEEKENKAMER 8. BADKAMER – 9. KEUKEN

HALL.

BUREAU EN WOONHUIS A. GRIMMON.

WOONKAMER.

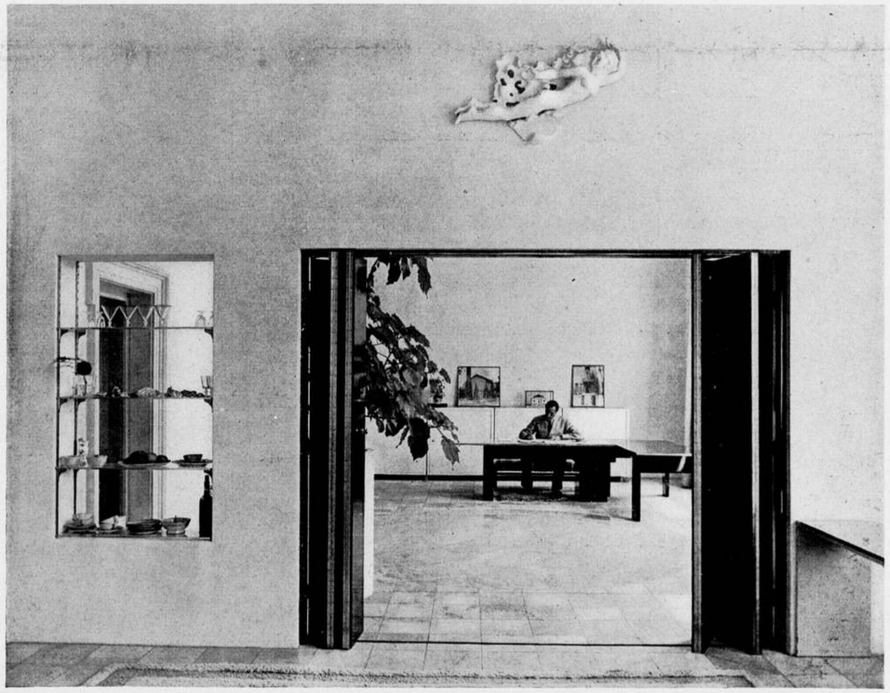

PRIVÉ-BUREAU.

BUREAU EN WOONHUIS A. GRIMMON.

BERGMEUBEL.

BERGMEUBEL.

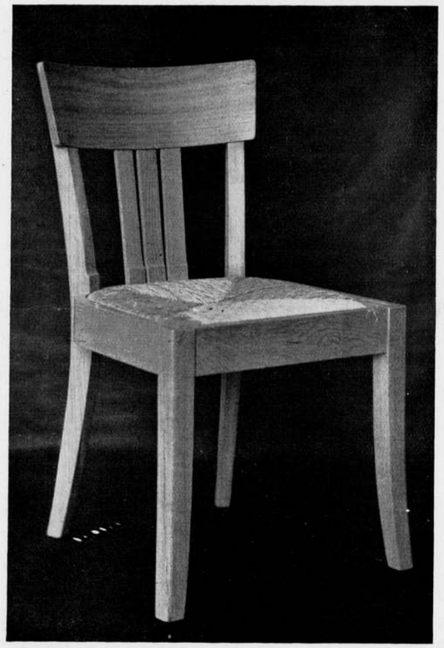

STOEL IN BLANK EIKEN.

MEUBELEN ONTWORPEN DOOR J. F. SEMEY.

BOND VOOR KUNST EN INDUSTRIE.

TENTOONSTELLING STEDELIJK MUSEUM, AMSTERDAM

Een beknopte, maar bijzonder sympathieke tentoonstelling illustreert het streven van deze, in het jaar 1924 opgerichte, vereeniging van fabrikanten en uitgevers: het vervaardigen en verspreiden van schoone en deugdelijke producten. Het is een merkwaardig verschijnsel, dat dit streven in een doelstelling van een bond moest worden omschreven. Primitiever, minder beschaafde volken achten dit vanzelfsprekend en gebruiken zelfs het woord kunst niet. Hetgeen even instructief is voor het wezen van deze, als het ware in het pre-logische stadium voortlevende menschengroepen als voor hetgeen wij in het begin van de twintigste eeuw bereid zijn cultuur te noemen. Hoe het zij, onze Westersche cultuur wordt beheerscht door uitingen van verlichte lieden, die het voor-logische stadium lang voorbij en blijkens deze uitingen vrijwel tot het stadium der objectiviteit zijn verintellectualiseerd. Feitelijk impliceert dit reeds, dat onze cultuur niet bij het handwerk alleen kan leven; zij kan evenmin als Gandhi den mensch als autark, in zichzelf besloten wezen beschouwen. Al te conservatief zou het zijn, uit dezen geest levend, de machine te negeeren en haar cultuur-bevorderende functie te miskennen. Het massaproduct heeft zijn functie, economisch en cultureel. De 35 bedrijven, die leden zijn van den B.K.I. hebben echter ingezien, dat het doel slechts te bereiken valt, indien men het vraagstuk aanvat van de cultureele zijde. Vandaar de omschrijving van het doel als een waardig streven naar verheffing van de industrieele productie van gebruiksvoorwerpen op een niveau van groote cultureele waarde. Klaarblijkelijk is het streven ten deele een reagens op het slechte, het liefdelooze massaproduct, waarmede ons land aan het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw als onvoldragen vrucht van het industrialisatieproces in bedenkelijke mate werd geteisterd. In de doelstelling zelf klinkt min of meer de toon na van een Morris, een Ruskin, een Berlage en van de pioniers van de v.a.n.k. Om den vloedgolf van inferieure, den smaak ontwrichtende en daardoor destructieve voortbrengselen te temperen trachtte men ook lang voor het jaar 1924 het peil van het gebruiksvoorwerp te verheffen en werd stellig vrij veel bereikt. Niettemin moet men in het meer georganiseerd werken in dezen geest een cultuurdaad zien van niet te onderschatten beteekenis. Een aristocratische opvatting van cultuur en gebruiksvoorwerp zocht in een gedegenereerd-democratisch tijdperk bedding. Temidden van de zuiver materialistisch georiënteerde opdrijving van de menschelijke behoeften klonk een nieuw geluid: in plaats van de behoeften op te schroeven tot in het waanzinnige, is het noodig, ze te beperken en te veredelen. De verspreiding van schoone en voor ieder bereikbare gebruiksvoorwerpen is noodzakelijk, om weer tot cultuur te kunnen komen. De leden van den B.K.I. volgen den eenigen weg, die naar dit doel leidt, door kunstenaars aan hun bedrijven te verbinden voor het ontwerpen van hun producten. De tentoonstelling schenkt de overtuiging, dat op deze wijze reeds veel is bereikt, dat er in ieder geval met geestdrift wordt gewerkt, om ons van het banale massaproduct te verlossen. Zij laat tegelijk zien, welke prachtige mogelijkheden er in ons land nog voor een belangrijk deel braak liggen. Een simpel servies van groen aardewerk uit Goedewaagen's koninklijke fabrieken te Gouda herinnert er aan, wat onze oude aardewerkindustrie moet kunnen bereiken. Wanneer men dit eenvoudige, maar zuivere gebruiksaardewerk ziet, begrijpt men niet, dat in een land, waar dit gemaakt wordt, zooveel kille, quasie artistieke producten hun weg naar den verbruiker vonden en ook thans nog vinden. De potterij „De Rijn" (Zaalberg) te Leiderdorp draagt evenzeer tot het voortzetten dezer Nederlandsche traditie bij. Opmerkelijk, dat een enkel voorwerp, zooals het hier tentoongestelde witte kruikje met enkele takken lijsterbes, zooveel houding, zooveel karakter kan hebben.

De Zilverfabriek Voorschoten laat een hoofdstuk zien uit den strijd tegen de plastische, soms al te plastische vormen van moderne edelsmeedwerken. Eenerzijds produceert zij zilveren gebruiksvoorwerpen voor het machinale procédé met het vooropgestelde doel, te voldoen aan den smaak van het publiek, dat bepaalde, traditioneele eischen aan zilverwerk stelt, maar tracht tevens strenger, zakelijker, architectonischer vormen ingang te doen vinden. In een vitrine staan daarvan voortreffelijke voorbeelden. De moeilijkheden, die daarbij klaarblijkelijk moeten worden overwonnen, toonen aan, dat het bewustzijn van de verbruikers nog steeds min of meer in een schilderachtige phase verkeert. In een architectonische periode zullen de eenvoudige, gezonde vormen van het tafelzilver beter begrepen worden; thans beschouwt men het strakker worden van vormen nog meermalen als een „verarming" (welke men soms met de „weelde" van een neo-barok tracht te compenseeren). Veredelde gebruiksproducten zijn ook de meubelen van W. H. Gispen. Deze veredeling schuilt hier ten deele in het gebruikte materiaal, want er is veel studie en ervaring noodig om het metalen meubel in de perfectie te verzorgen. Het aantal interieurs, dat Gispen met zijn meubelen maakte, is legio, vooral voor kantoorinrichtingen,

AARDEWERK VAN DE POTTERIJ „DE RIJN". (FOTO'S A. DINGJAN)

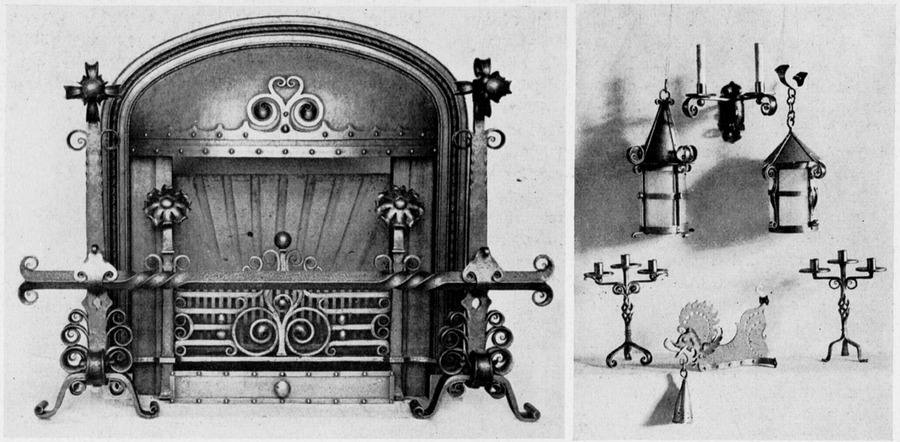

HAARD EN WERK VAN DE EERSTE ROTTERDAMSCHE STOOMFABRIEK VAN KUNSTSMEEDWERK L. RINGLEVER.

laboratoria en andere utiliteitsinrichtingen is het metalen meubel wegens verschillende eigenschappen zeer gewild. Ook voor winkelpuien is het metaal de laatste jaren in toenemende mate toegepast en de naam Gispen zal te eeuwigen dage verbonden blijven aan de telefooncellen, ontwerp van Brinkman & Van der Vlugt, waarmede Nederland is gestoffeerd. Maar tegelijk herleeft — reactie op een teveel aan steriliteit? — de smeedkunst. In een mededeeling van de Eerste Rotterdamsche Fabriek van Kunstsmeedwerken L. Ringlever kan men lezen, dat de belangstelling voor dit oude ambacht met den dag stijgt en dat er momenten zijn, dat onmogelijk aan alle aanvragen kan worden voldaan en dit in een tijd van mechanisatie. Inmiddels een verblijdend verschijnsel, want de vraag is niet: hoe rationaliseeren wij het handwerk weg en evenmin: hoe vervangen wij het handwerk ten volle door het mechanische voortbrengsel, maar: hoe veredelen wij beide en laten ze in wisselwerking met elkaar functionneeren?

Het behoeft nauwelijks gezegd, dat de drukkers en uitgevers, pioniers van de nieuwe orde, die reeds jaren geleden hun bedrijf in privaatrechtelijke overeenkomsten publiekrechtelijk regelden — een juridisch kunstambacht — hier niet ontbreken. Weinig technische hulpmiddelen zijn zoozeer in staat tot de spreiding van cultuurwaarden bij te dragen als de reproductietechnieken en de drukpers. Men treft op de expositie uitstekende boekwerken aan van de uitgevers L. J. C. Boucher en A. A. M. Stols te Den Haag en van W. L. & J. Brusse's Uitgeversmaatschappij N.V. te Rotterdam. De grafische inrichting Joh. Enschedé & Zonen toont twee van de mooiste producten van haar bedrijf: het bankbiljet en de postzegel, welke beide de samenwerking van kunstenaars en industrie op gelukkige wijze illustreeren, de Rotterdamsche drukker Chevalier toont een nieuwe letterproef en staaldruk — typisch procédé van het begin van de twintigste eeuw — er is verder voortreffelijk handweefwerk, qualitatief en decoratief en tevens economisch te verantwoorden gordijnstoffen van „De Ploeg" te Bergeyk, tafellinnen, papier, verpakkingsmateriaal, haarden, electrografieën, bindwerk, leerwerk, stoffen, tapijten, glas, kortom een verzameling gebruiksvoorwerpen, die aantoont, welk een geweldigen invloed de kunstenaar door middel van het industrieele voortbrengsel indirect op den verbruiker en zijn omgeving kan uitoefenen. De nijverheid heeft boven de utiliteitsfunctie uit nog een andere, de verspreiding te dienen van cultureele waarden, een functie, die feitelijk lijnrecht in tegenstelling is met de ontwrichtende, nivelleerende, geestdoodende, die aan de machine zoo dikwijls op hachelijk eenzijdige wijze wordt toegeschreven. De inrichters van deze tentoonstelling hebben de cultureele zending van de machine begrepen en haar hier zichtbaar gemaakt. Zij demonstreert tegelijkertijd: dat de kunstenaar in de toekomstige periode, waarin de mechanische voortbrenging van schoone gebruiksartikelen in belangrijke mate zal toenemen, een figuur van de grootste beteekenis zal zijn: het psychisch ferment in het mechanisch proces.

H. B.

DE HANDWEEFKUNST IN ONZE WONING.

DOOR J. SEMEIJ.

De geschiedenis van de weefsels in de Nederlanden grijpt diep in het verleden terug.
Al heel gauw wisten de bewoners onzer streken de wol der schapen tot draad te spinnen en er een warm weefsel uit te vervaardigen.
De eerste kruising der draden zal wel een op, een neer geweest zijn, het bekende vlechtwerk, ook wel lijnwaad-kruising genoemd. Later kwamen de keper- en satijnkruisingen en men kan wel zeggen, dat alle weefsels uit een dezer drie verbindingen geweven zijn. De keper-kruising wordt het meest gebruikt voor onze kleedingstoffen, vaak sergé-stoffen genoemd. De satijn-kruising wordt het meest toegepast voor de damastweefsels, tafelkleeden, gordijn- en bekleedingsstoffen. Het beroemde gobelin-werk is geheel en al opgebouwd uit de lijnwaadkruising, waarvan de ketting- of spanning-draden van het weefsel volkomen bedekt zijn door den inslagdraad. Deze laatste geeft door zijn kleurverscheidenheid vorm en patroon weer. Toen de kruisridders ook uit onze landen naar het heilige land trokken zullen weinigen vermoed hebben, welk een grooten invloed deze geweldige ondernemingen op onze cultuur zou-

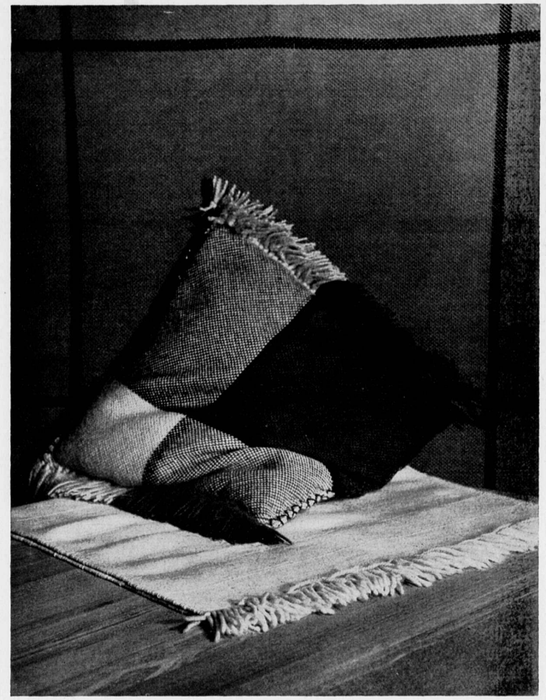

KUSSEN EN TAFELKLEED IN LIJNWAADKRUISING.

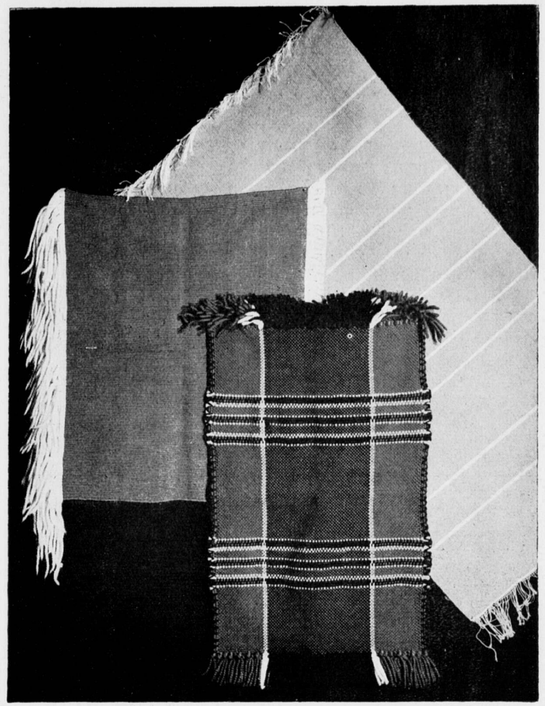

KUSSEN EN BEKLEEDINGSTOF.

ONTWERP J. F. SEMEY.

den hebben. De aanraking met het Oosten bracht voor onze gewesten nieuwe ideeën en een der ambachten, dat wel den meesten invloed onderging, was de weef-kunst. De rijke, bonte kleedingstukken, de stoffeering en sierweefsels, waarvan onze musea getuigen, bewijzen hoe de middeleeuwen veel uit het Oosten hebben overgenomen.
Welk een dankbaar materiaal de rijke weefsels uit dien tijd voor de schilders was, vertellen ons hun werken. Een goed voorbeeld hiervan is het beroemde schilderij door de gebroeders van Eyck: De aanbidding van het Lam Gods, waar de musiceerende engelen het decoratiefste element vormen uit het groote werk, door hun prachtige damastweefsels. De verschillende apostelen met hun statige laken mantels de kleurige rijkdom van het paneel uitmaken.
Het Gothische tijdperk is wel een der mooiste uitingen geweest in de geschiedenis der kunsten door haar onderlinge gebondenheid. De architectuur en dienende kunsten vormden een geheel, in tegenstelling met de Renaissance, waar de zucht naar individualisme de beeldhouw-, schilder- en weefkunst meer afzonderlijk lieten spreken. In deze Renaissance-periode zullen ons de schoone zijden damastweefsels uit Italië in onze havens zijn binnengebracht en het duurt dan ook niet lang meer of onze handige wevers beheerschen de verschillende nieuwe technieken en van heinde en ver worden de Nederlanden gezocht voor hun bekende gebruiks- en sierweefsels.
In het begin der 19e eeuw heeft de Franschman Jacquard zijn mechanische getouw gevonden, waarmede hij veel sneller de patronen kon voortbrengen en weldra beheerscht de machine de geheele weefnijverheid, zoodat de wever-zelf iedere persoonlijkheid en direct contact met zijn arbeid verliest. Alleen het gobelin-werk behoudt zijn individueel verband met den wever; immers, zijn innerlijk gevoel kan niet door de machine worden weergegeven.
Het humanisme, met zijn zucht naar individualiteit, gesteund door de mechanisatie van industrie en verkeer, moest onherroepelijk tot ontaarding leiden, ook in de kunsten en dienende kunsten. Van een uitgesproken Nederlandsch karakter in onze weefkunst is tegenwoordig geen sprake meer.
Parijs is toonaangevend, een jagen naar modegrillen, zonder karakter en houvast. Alleen in de Noordelijke landen: Zweden, Noorwegen, Finland, waar in menig huis en boerenwoning de weefstoel kamer-sieraad geworden is, wordt het eigen linnen en eigen wollen pronkkleed geweven.
Symbool van Nationale karaktervastheid en landelijken trots. Daar leven nog de Rozegang- en Munkebeld-technieken traditioneel in het volk van het platteland voort en hun kleederdrachten getuigen van een fijn kleurgevoel en smaak. Daar is het weven als huisvlijt een soort levensbehoefte gebleven, wat stellig grootere innerlijke vreugde en rijkdom in de huiselijke sfeer brengt.

Hoe staat het nu, hierbij vergeleken, met onze Nederlandsche Gewesten?
Sinds een 20-tal jaren zijn inderdaad door enkele personen ernstige pogingen gewaagd om de handweefkunst weer tot haar recht te laten komen. Pogingen van vernieuwers de Nationale eigenschappen, door de weefkunst, tot aesthetische waarden te laten ontwikkelen.
Maar, zoodra de nieuwe handweefsels bleken verkoopkrachtig te zijn, nam het machinale deze nieuwe uitingen over in minderwaardige uitvoering en betwistte zoodoende het bestaansrecht aan de handweefkunst.

Van overheidswege werd het belang van het streven dier vernieuwers niet ingezien en juist, mits van hoogerhand beschermd, ligt hier een prachtig terrein voor uitgesproken talenten, nieuwe weefsels tot stand te brengen in eigen volkschen aard en zoodoende de machinale textiel-producten in aesthetischen zin te beïnvloeden.
Dat de handweefkunst in onze woningcultuur een voorname rol speelt, behoeft geen betoog. Bij een rustig interieur met rustigen ondergrond zijn de geweven stukken als de bloemen, welke de geestige noot in den huiskring brengen door hun warme materiaal of vroolijke kleuren.
Hoe behaaglijk is een bank met een paar warmtonige kussens, een tafel met een eigenhandig geweven kleed in harmonie met het algemeene kleurengamma der kamer, een vloerkleed, dat zoo prachtig de verschillende meubelen onderling bindt en de basis vormt van het geheele interieur. Om niet te vergeten het gobelin of wandtapijt.
Naarstige vingers hebben hier de fijn uitgekozen kleurige draden tot weefsel gevormd om een voorstelling weer te geven, lyrisch of symbolisch. Zoo'n gobelin maakt het culminatiepunt van de kamer uit.
Wat 'n mooie taak is hier weggelegd voor de jonge schilderkunstenaars, die hun talent in dienst van het volk willen stellen. Aldus de architectuur en daardoor het volk dienende, zullen zij hun ontwerpen zien uitgevoerd in deze gezonde techniek der handweefkunst.
Mits van hoogerhand de leiding wordt genomen, zien wij de toekomst hoopvol tegemoet, om eindelijk weer eens de richtlijnen te vinden voor de monumentale decoratieve kunst, welke werkelijk in dienst van het volk en de gemeenschap zal staan.

WIJZE EN SOORT VAN AANBESTEDING.

Bij de besteding van bouwwerken kwam en komt het tot op heden zeer veel voor, dat de inschrijvingsbedragen belangrijk uiteenloopen.
Vaak werd dan, zoo niet aan den laagsten, dan toch aan één zijner opvolgers het werk gegund, dikwijls onder druk van den opdrachtgever, maar ook bewust door den architect, omdat hij tegenover zijn principaal de mogelijkheid wenschte te vermijden, dat deze veronderstellen zou, dat de architect, buiten zijn arbeid, persoonlijke belangen verbond aan zijn voorkeur om het werk aan een hoogeren inschrijver te gunnen.
Veelal vloeide allerlei onaangenaamheden hieruit voort, zoodra de aannemer inzag, dat hij te weinig aan zijn arbeid zou verdienen, zelfs vaak verlies leed, hoewel hij toch zijn arbeidsprestaties leverde.
De gevolgen daarvan, zooals het ontijdig of niet betalen der onderaannemers en materialenleveranciers, de uitspraak van zijn faillissement, zijn dagelijks terugkeerende tegenzin om zijn arbeid naar behooren uit te voeren en zijn onmacht om een resultaat te bereiken, zooals dat door den architect beoogd werd, zijn ons allen bekend.
In verband hiermede is het gewenscht een richtprijsmethode in te voeren. Een dergelijke methode werd reeds door het bouwmeestersgilde in de Zuidelijke provincies (zetel Tilburg) gedeeltelijk toegepast. Deze gedeeltelijke toepassing vond niet zijn oorzaak in het al of niet juiste van de methode, doch de onvolkomenheid van haar toepassing lag in het gebrek aan de zoo gewenschte organisatie-discipline.
In gewijzigden vorm is deze methode voor een landelijke organisatie bijvoorbeeld als volgt te bezien.
De architect kan slechts een werk gunnen voor een bouwsom, die tusschen 10% boven en 10% onder zijn door de desbetreffende instantie van de Cultuurkamer goedgekeurde begrooting ligt.
De 3 of 5, door hun inschrijving volgende aannemers op dengene, die het werk gegund wordt, blijven, indien door onvoorziene omstandigheden of geldelijke zwakte de aannemer het werk niet kan of wenscht te voltooien, of door den architect, onder goedkeuring van de Cultuurkamer, wordt ontheven van of ontzet uit zijn arbeidsovereenkomst, ieder afzonderlijk of wel gezamenlijk, al naar den architect bepaalt, verantwoordelijk voor de goede en behoorlijke voltooiing van het werk; voor een bedrag dat in verhouding tot het reeds voltooide gedeelte zooveel hooger ligt, als het verschil van zijn inschrijving en dat van den oorspronkelijken aannemer bedraagt. Bij niet nakomen van zijn of hunne verplichtingen, aanvaard door het inschrijven op een uit te voeren bouwwerk, zal de architect dit terstond aan de Cultuurkamer melden, die dan de strafmaat en opgelegde uitsluiting voor bepaalden tijd bepaalt.
Voor de gunning dient dus de architect bij de Cultuurkamer te informeeren of hij een werk aan een bepaalden aannemer mag gunnen.
Met deze maatregelen wordt beoogd:

1. bescherming van den aannemer tegen oneerlijke concurrentie, die naar behooren dient betaald te worden voor zijn arbeid.
2. veredeling van het ambacht, door behoorlijke betaling van den arbeid.
3. het scheppen van grootere vreugde in den arbeid voor den ambachtsman, omdat een uiterst lage stukwerkprijs niet langer door den aannemer behoeft nagestreefd te worden.

De uitvoering van bouwwerken, aanvankelijk in handen van den ambachtsman, is door het kapitalistisch stelsel nagenoeg geheel overgegaan in handen van de handelsondernemingen die haar inkomsten sterk vormden uit exploitatie van den arbeid van den ambachtsman.
De uitvoering van bouwwerken door aannemingsmaatschappijen en groote aannemers, die niet anders zijn dan handelsondernemingen, waarvoor de arbeid en het ambacht winstobjecten beteekenen, dient daarom geheel verworpen te worden.
Zooveel mogelijk zal doorom de architect de partieele aanbestedingsmethode dienen toe te passen.
Het bestek en de omschrijving der werkzaamheden zullen dus daardoor niet meer kunnen worden opgesteld, zooals dat veelal geschiedde ten behoeve van de besteding van het geheele werk aan één enkelen verantwoordelijken hoofdaannemer, doch zoodanig onderverdeeld moeten worden, dat verschillende aannemers volgens hun ambacht op dat gedeelte van het werk kunnen inschrijven, waarin hun onderdeel geheel en volledig wordt omschreven.
Terstond onderscheidt men dan volgens het ambacht de geheel uiteenloopende onderdeelen van het werk, zooals: het sloopen, het heien, het grondwerk, het betonwerk en de staalconstructiewerken, doch tevens het werk van den metselaar, den timmerman, den loodgieter, den stucadoor, den parketvloerenlegger, den tegelzetter, den natuursteenwerker, den granitowerker, den schilder, den behanger-stoffeerder, den electricien, den verwarmingsmonteur en zoovele anderen.
Bij de kostenberekening van het geleverde werk heeft in Duitschland de algeheele verrekeningsmethode aan de hand van eenheidsprijzen, door opmeting der hoeveelheden in het werk volgens de „Aufmasz und Abrechnung aller Bauarbeiten nach den Vorschriften der Verdingungsordnung für Bauleistungen (VOB)" ingang gevonden.
De werkwijzen zooals wij die hier te lande kennen, zijn echter zoodanig ingeburgerd en de inschrijvings- en aanbestedingsmethode is hier bij het ambacht zoo algemeen gebruikelijk, dat reeds sedert onheuglijken tijd de ambachtsman, voordat hij met de uitvoering van een opdracht aanving, den prijs moest bepalen.
Het ligt in den aard van ons volk om tevoren te weten, waar men aan toe is en een ieder vraagt dan ook, voordat hij tot een accoord komt, steeds naar de kosten, die aan de vervulling van zijn wenschen verbonden zijn.
In verband hiermede zal het voor ons land gewenscht zijn de aanbestedingsmethode voorloopig te handhaven, echter in dien zin, dat de bovengenoemde onderdeelen volgens het ambacht afzonderlijk worden toegewezen.
Voor enkele onderdeelen zal het gewenscht blijken, zooals tevoren, een stelpost te bepalen, terwijl na het werk volgens de gebruikelijke methode verrekend wordt (hang- en sluitwerk, electr. installatie, enz.), volgens tevoren bepaalde en overeengekomen eenheidsprijzen.
Verrekening van meer- of/en minderwerk zal mede volgens de tevoren bepaalde en overeengekomen eenheidsprijzen kunnen geschieden.
De goede vakmanschap van den architect houdt in, dat hij zijn opdracht terdege bestudeert en uitwerkt en tevens de capaciteiten bezit om het werk geheel voor te bereiden.
Hierbij zal het hem mogelijk zijn om den kostprijs van een bouwopdracht zuiver te bepalen en zal hij er tevens voor waken, dat de bouwsom niet wordt overschreden.

Het zal, zoowel voor den architect, als voor den aannemer van groot belang zijn, om de werkwijze in de toekomst in overeenstemming te brengen met die, welke thans in Duitschland gebruikelijk is.
Er worden namelijk thans reeds in Duitschland zeer vele bouwwerken door Nederlandsche architecten en aannemers uitgevoerd, terwijl de arbeidsmogelijkheden zich na den oorlog vanzelfsprekend enorm zullen uitbreiden. Denken wij daarbij aan Polen en de Oekraïne, dan ligt het voor de hand, dat de Nederlandsche bouwtechnici in de naaste toekomst een Europeesch arbeidsveld zullen krijgen, inplaats van een gelocaliseerd Nederlandsch terrein.
In verband hiermede zal het noodig zijn een Europeesche gelijkvormigheid in de werkwijze te bereiken, ter voorkoming van een Babylonische verwarring, met als noodwendig gevolg, een geringere bruikbaarheid van den toch zoo kundigen Nederlandschen vakman.

J. C. SMISSAERT.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

13 DECEMBER 1941 NR 50

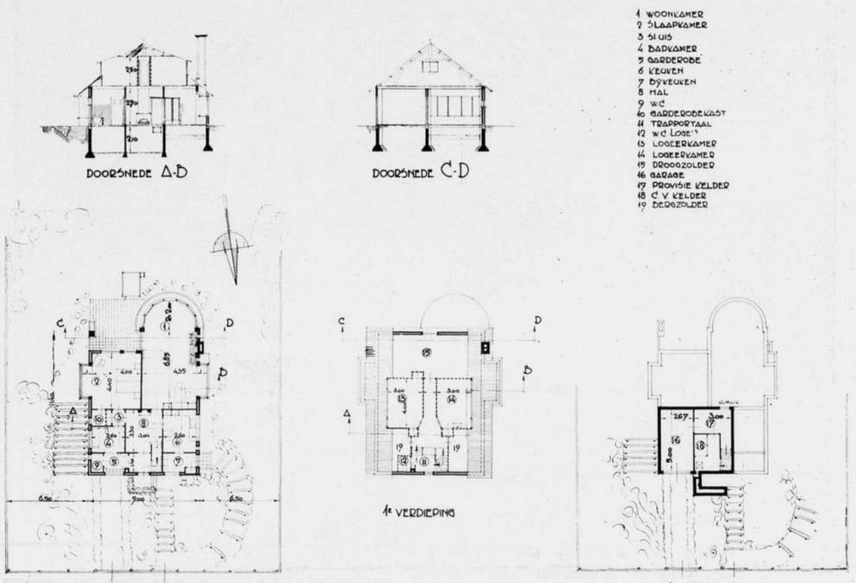

PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDEN VAN EEN LANDHUIS TE BENNEBROEK
SCHAAL 1 À 400

LANDHUIS TE BENNEBROEK.
ARCHITECT A. N. SCHIPPERS.

Zomer 1937 werd mij verzocht door den heer Visser te Laren, om met hem een bouwterrein te gaan zoeken voor een te bouwen landhuisje te Bennekom.
Daartoe had hij opgaven van verschillende terreinen, doch zijn goede standpunt was, dat de architect mede moet beslissen in de keus van het bouwterrein.
De opdracht luidde om een beknopt zonnig landhuis te bouwen met het woonvertrek naar het Zuiden gericht, met uitzicht op de tuin en niet op de weg.
In verband met de toch al slechte economische toestand in ons land werd de bouwsom vastgesteld op ong. ƒ 7000.—.
Het bouwprogramma was: Woon-, slaap-, badkamer, keuken, garage, toiletten, logeerkamers enz., geheel centraal verwarmd, gemakkelijk in onderhoud en bewonen.
Het bouwterrein waarop het huis ook gebouwd is, ligt aan de Bennebroekschedreef te Bennebroek (omgeving Haarlem). Als toelichting bij het ontwerp is uitgegaan en rekening gehouden met het navolgende: Woonruimten alle op de begane grond, logeerkamers in de kap. Garage niet los van het gebouw, in verband met de centrale verwarming en eventueele belemmering van uitzicht. De m^3 inhoud en koopsom zo klein mogelijk in verband met de bouwsom.
De woonkamer is geprojecteerd met de ronde uitbouw, zo, dat de zon van 's morgens tot 's middags binnenvalt. De uitbouw bij de eethoek vangt de ondergaande avondzon nog op, zo dat er praktisch de gehele dag zon in deze kamer is.
Het open vuur is omgeven door 2 kleine kleurige glas in lood raampjes welke de sfeer bij het open vuur verlevendigen. De schoorsteen heeft 2 kanalen, waarvan 1 voor ventilatie. Bij de eethoek in de woonkamer is ruim uitzicht door een glazen uitbouw, terwijl men zittend aan de tafel, door een dienluikje het eten enz. door kan geven van en naar de keuken.
Door 2 brede stolpdeuren is er verbinding met een terras dat gedeeltelijk overdekt is om ook bij regen een droog gedeelte ter beschikking te hebben.
Het gedeelte voor slaap- en badkamer is met een aparte sluis in verbinding met de hall geïsoleerd.
De slaapkamer en bedden zijn geprojecteerd met uitbouw naar het Oosten (morgenzon), terwijl aan de Zuidzijde door het overdekte terras de hoge zomerzon niet, en de lage winterzon wel binnenvalt.
Bij de slaapkamer is een grote garderobekast voorzien van draaibare vensters (tegen mottenplaag). (Deze gedijen het best in het donker).
Door de z.g. sluis is directe verbinding met badkamer en toilet (buiten het woongedeelte om).

LANDHUIS TE BENNEBROEK

ARCHITECT A. N. SCHIPPERS

Tevens is in deze sluis nog een extra kast voor badgoed en andere, welke in de badkamer niet opgeborgen mogen worden, in verband met damp en stoom.
De badkamer is geprojecteerd op het Oosten met het oog op de morgenzon, binnenvallend door, boven ooghoogte geplaatst breed raam, met goede lichtval op de spiegel van de waschtafel. Op dezelfde manier wordt de garderobe verlicht met een hoog raam in de voorgevel (Noord), terwijl onder het raam gelegenheid is een grote ruime kapstok te plaatsen.
De keuken grenst zoals reeds gemeld, direct aan de woonkamer, terwijl een schuivend dienluik de verbinding met de kamer tot stand brengt. Aan de kamerzijde staat een tafel en aan keukenzijde een tweede aanrecht, waardoor onnodig dragen en daardoor breken van eetgerei voorkomen wordt. De wasbakken sluiten direct bij dit aanrecht aan, en worden verlicht door een raam boven het aanrecht. Uit de vensterbank komt de waterleiding onder dit raam met zwengelkraan omhoog. Boven het kooktoestel is een raampje voor ventilatie aangebracht.
Aan de keuken grenzend is een bijkeuken ontworpen, welke tevens dient als dienstingang en tochtportaal voor de keuken. In deze bijkeuken bevindt zich tevens de geyser voor warmwatervoorziening van bad, wastafels, wasbakken enz. Door wederom het venster hoog te plaatsen waren alle wanden in deze kleine ruimte te benutten. Uit deze oplossing blijkt dat een keukenoplossing aan de voorzijde van een gebouw mogelijk is mits de bewoners het weten te waarderen. Op deze manier heeft de leverancier niet verder door de tuin te gaan dan strikt noodzakelijk is.
Vanuit de hall komt men met een bordestrap op de zolderverdieping. Door een verlaagd plafond boven garderobe komt voldoende ruimte ter beschikking om van het trapbordes een extra w.c. te maken voor logeergasten. De kap is alleen in het midden door dakkapellen onderbroken. De ruimte bij het trapportaal is geschikt voor berging. De logeerkamers, 1 op het Oosten en 1 op het Westen zijn, tussen 2 spanten in zo groot mogelijk gehouden, om het karakter van een zolderkamer te voorkomen (zie doorsnede).
De zolder is gemaakt om als droogzolder te gebruiken. Daarom is deze op het zuiden geprojecteerd met ventilatieraam.
Onder de trap naar de eerste etage is de keldertrap geplaatst, uitkomend in de provisiekelder. Daaraan grenst de centrale verwarming kelder en garage.
De gevels zijn behandeld als spouwmuren van hardgrauw, gevoegd en crème gestreken. De sokkel is zwart geteerd. Het dak zonder goten, dit in verband met de plantengroei langs de gevels en uit economische overwegingen afgedekt met rode verbeterde Hollandse pannen. Boven de erkers heeft het dak wel een goot. De ramen zijn van staal. Het geheel is zeegroen geverfd.
De woonkamer is voorzien van parket, op houten ondervloer. De wanden zijn tot deurhoogte bekleed met genuanceerd crême behang, daarboven stucwerk, de deuren zijn vlakke blanke fineerdeuren. De vensterbanken zijn met bruine vensterbanktegels van de Porceleyne Fles uit Delft bekleed. De vloeren van badkamer, keuken, w.c. enz. van gepolijst granito op betonnen kelderafdekking. De hall is met parket belegd. De wanden in keuken, 2 w.c.'s en badkamer zijn betegeld. De badkamer en w.c.'s zijn voorzien van al het nodige sanitair.
De complete bouw inclusief sanitair, centrale verwarming, koud en warmwater, parket enz., werd uitgevoerd door den aannemer de Greef uit Warmond, voor de totale prijs van ƒ 8000.—.

A. N. S.

DRIE KERKEN IN DRIE LANDEN.

Ter vergelijking worden hier drie kerken uit verschillende landen afgebeeld. Hoewel de hier gekozen kerken niet als algemeen geldende voorbeelden der kerkarchitectuur van Italië, Duitschland en Finland beschouwd kunnen worden, hebben zij toch elk iets kenmerkends. De Parochiekerk te Florence, architecten Antonio Abraham en Primo Saccardi, bezit behalve de groote kerkruimte, nog vele bijruimten en vertrekken, die bij een Parochiekerk in een groote stad behooren. De architectuur sluit zich geheel aan bij die van de Oud-Christelijke basilieken; er is eigenlijk geen wezenlijk verschil te herkennen. Het verbouwde kerkje te Eszlingen aan de Neckar, van architect Professor Rudolf Lempp, toont eveneens den invloed van de oude voorbeelden. De verwantschap tusschen de twee kerken komt op allerlei manieren: aan de arcaden, aan de halfcirkelvormige koorafsluiting, de afwezigheid van versiering enz., aan den dag. Bij de Italiaansche kerk wordt de ruimte door de lichte constructie der bidstoelen en het geringe aantal niet zoo hinderlijk gestoord als door de bankenparade van de Duitsche. De sfeer in het laatste kerkje is gemoedelijk en menschelijk gebonden, terwijl het interieur van de Italiaansche kerk het voorname en officieele karakter vertoont dat men daar steeds aantreft. Geheel afwijkend is het ontwerp van de Finsche kerk, van architect Professor J. S. Sirén, een ontwerp dat door de tijdsomstandigheden nog niet kon worden voltooid. Terwijl de vorige kerken onopvallend zijn en onpersoonlijk, spreekt uit het Finsche ontwerp de neiging om niet alleen iets te zijn doch ook om iets te schijnen. Een gothische uitbundigheid drijft de verticalen omhoog; dit verticalisme, dat bij een wolkenkrabber te verdedigen is, mist hier den constructieven achtergrond. Gothisch uitbundig, maar zonder de sprankelende versieringskunst, die de lijnen veredelt en verbindt. Zoo oppervlakkig gezien kan het wel een indrukwekkend gebouw worden. De vele kruisen zullen echter moeten verraden dat hier van een kerk sprake is, de architectuur zal het niet zonder meer doen weten.

R.

PAROCHIALE KERK TE FLORENCE

ARCHITECTEN ANTONIO ABRAHAM EN PRIMO SACCARDI

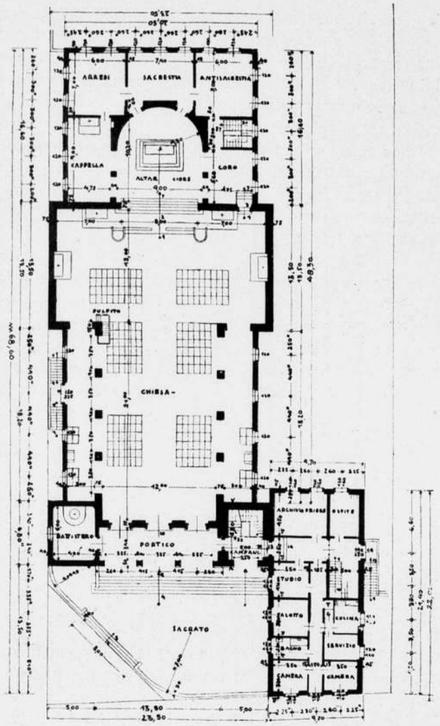

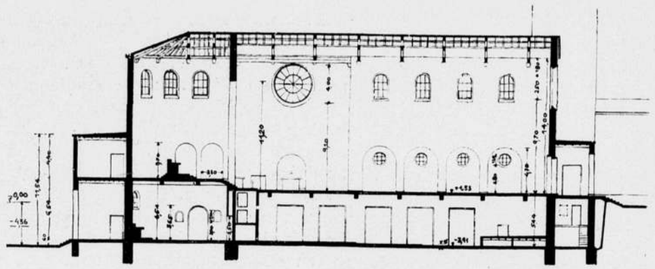

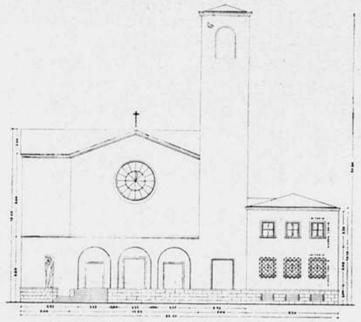

PAROCHIALE KERK TE FLORENCE. PLATTEGROND, LENGTEDOORSNEDE EN VOORGEVEL OP SCHAAL 1 À 500
ARCHITECTEN ANTONIO ABRAHAM EN PRIMO SACCARDI
(AFB. UIT ,,L'ARCHITETTURA ITALIANA'')

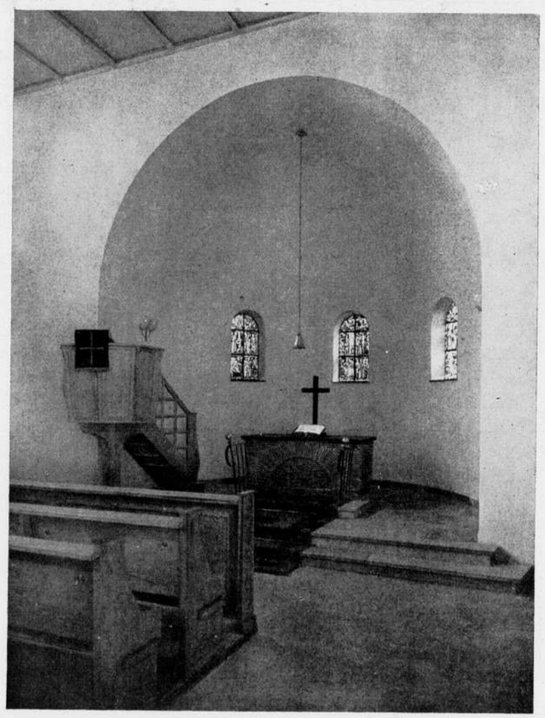

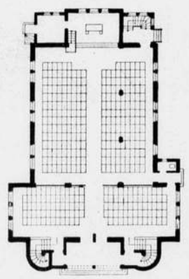

OUDE TOESTAND SCHAAL 1 À 500

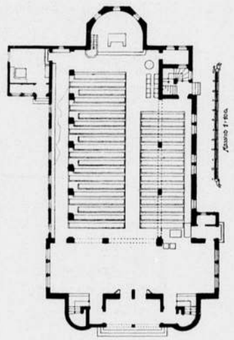

NIEUWE TOESTAND SCHAAL 1 À 500

VERBOUWING VAN DE KERK TE ESZLINGEN AM NECKAR
ARCHITECT RUDOLF LEMPP TE STUTTGART
(UIT ,,MODERNE BAUFORMEN'')

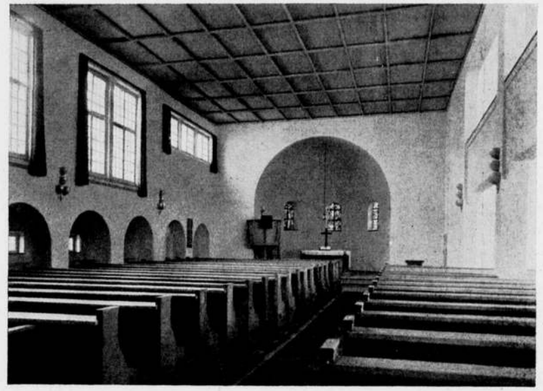

INTERIEUR VAN DE VERBOUWDE KERK TE ESZLINGEN AM NECKAR
ARCHITECT RUDOLF LEMPP TE STUTTGART

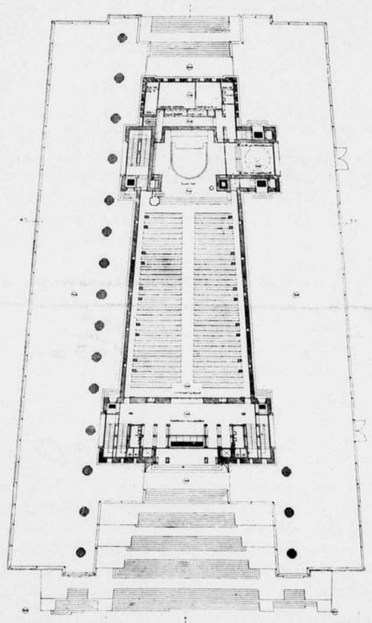

PLATTEGROND VAN DE KERK TE HELSINGFORS

HIERBOVEN EN LINKS MAQUETTES V. D. KERK TE HELSINGFORS

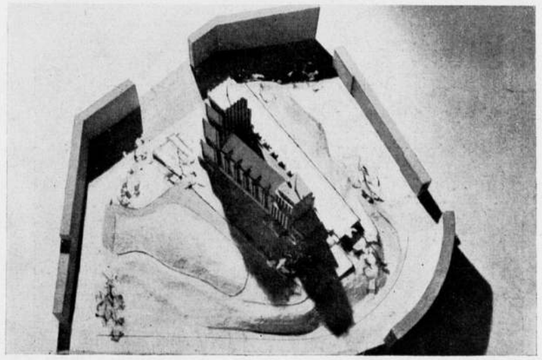

ARCHITECT PROF. J. S. SIRÉN
(AFB. UIT ,,ARKITEKTEN'')

DAKRAAM MET TULPVORMIGE DRIESPRUIT

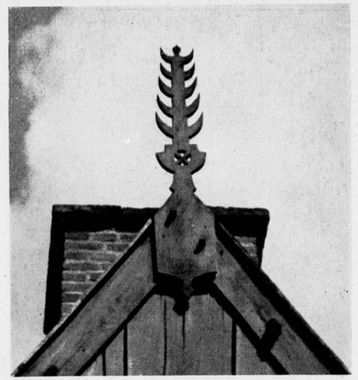

LEVENSBOOM MET VIERDEELIG ZONNERAD ALS GEVELTOPTEEKEN OP HET „LOSHOES" GROOT BAVEL, THANS OPGESTELD IN DEN TUIN VAN HET RIJKSMUSEUM TWENTHE TE ENSCHEDÉ

LEVENSBOOM BOVEN DEN DEURINGANG VAN EEN HUIS TE ZIEUWENT (ACHTERHOEK)

DE TENTOONSTELLING „EEUWIG LEVENDE TEEKENS", GEMEENTEMUSEUM, DEN HAAG.

Aan boerenwoningen en oude huizen in de steden komen versieringen voor, waaraan langen tijd geen aandacht geschonken is. Het zijn versieringen met een zinnebeeldige beteekenis, waarvan de oorsprong zich in de nevelen des tijds verliest. „Het heilige oerschrift der menschheid", zooals Herman Wirth het noemt, heeft voor sommigen een geheimzinnige bekoring, op anderen werkt het afstootend, wijl het doet denken aan bijgeloof. In werkelijkheid vertelt het van de natuur in den eeuwigen kringloop van herrijzen en sterven.

Vanzelf vloeide de symboliek voort uit het zonnesymbool, als het teeken van de leven- en warmtebrengende kracht. In de Noordelijke streken, waar de samenhang tusschen de zon en de wisseling der jaargetijden duidelijk waarneembaar is, kwam men gemakkelijk tot een grondslag van tijdrekening, een deeling in twee helften, zomer en winter, de stijgende zon en de dalende zon, met zomerzonnewende en winterzonnewende als de punten van overgang; de kringloop werd door een cirkel voorgesteld, in het midden door een verticale streep (de Noord-Zuidlijn) verdeeld. Het is een teeken uit de angelsaksische runenrij, dat de naam van gear = year = jaar, draagt. Door bijvoeging van een horizontale middellijn ontstonden de twee overgangspunten van voorjaar en najaar, waardoor het beeld van den zonneloop in vieren gedeeld werd. Zoo ontstond het in vieren gedeelde rad als teeken van het zonnejaar in het Noorden. In het Zuiden werd de kringloop aangeduid door het maalteeken, doordat daar de zon in het midden van den zomer in het N.O. opkomt en in het Z.W. ondergaat, in het midden van den winter resp. Z.O. en Z.W. De toevoeging van de Noord-Zuidlijn geeft de Hagal-rune, ten slotte overgaande tot het zesspakige zonnerad. Deze teekens komen nu in groot aantal en tallooze vormwisselingen op huisraad en gebouwen voor. Het zonnerad krijgt vier, zes en acht spaken, men ziet het als draaiend rad en als hakenkruis. In muren ingemetseld komt de hagal-rune vaak voor, en aan dakvensters de dubbele of enkele spiraal.

De juiste oorsprong dezer teekens is onbekend. Waarschijnlijk zijn zij door de Germaansche volkeren vanuit het stamland (Kaukasus?) naar deze Westersche streken overgebracht. Een feit is dat zij door de Syriërs in de versieringskunst veelvuldig zijn toegepast, en ontleend werden aan Assyrische en aan Perzische motieven. In het merovingische tijdvak werden zij dikwijls aan gevels en grafsteenen aangebracht, in navolging van Syrische kleinkunst, welke door een levendigen handel tusschen Syrië en Zuid-Frankrijk van de IVe tot de VIIe eeuw in de Zuidelijke Westersche landen ingevoerd werd. Het zesspakige rad, de zesster, zij zijn beide te vinden aan de paleizen te Ninive, maar ook aan de St. Jean te Poitiers en aan onze oude gebouwen.

Men heeft weleens gedacht dat deze teekens, als versiering toegepast, hier opnieuw zijn gevonden, omdat zij zoo eenvoudig

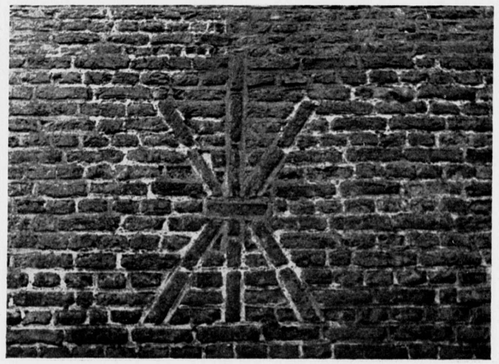

HAGAL-RUNE 16E EEUW

STADSWAL TE ELBURG

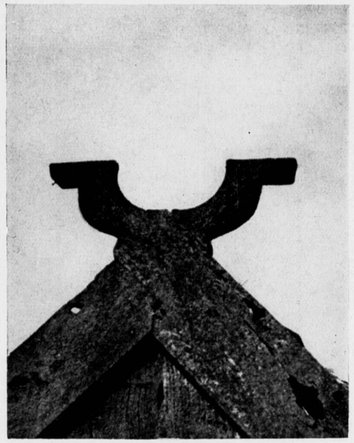

TWEE PAARDEKOPPEN AAN HET TWENTSCHE „LOSHOES" IN HET OPENLUCHTMUSEUM TE ARNHEM
GESTYLEERD SAKSISCH STAMSYMBOOL

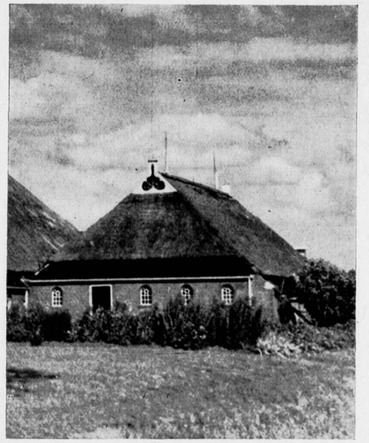

AAN DE OELBORDEN IN FRIESLAND EN GRONINGEN KOMEN DE OUDE ZINNEBEELDEN VEEL VOOR
BOERDERIJ TE HOUWERZIJL (GRONINGEN)

TWEE GESTYLEERDE PAARDEKOPPEN AAN EEN BOERDERIJ TE ZIEUWENT (ACHTERHOEK)

zijn dat zij als vanzelf onder de handen ontstaan. Maar dit is uitgesloten, daar zij nadrukkelijk en in verband met andere aanwijzingen zijn aangebracht. In onze landen kan moeilijk een beïnvloeding door Syrische kleinkunst worden aangenomen; men moet eerder denken aan het vasthouden van de vormen door de Germaansche stammen, omdat zij een bepaalde beteekenis eraan gaven, een beschuttende werking, welke onheil keerde. De boerenbevolking heeft ook in ons land de oude zinnebeelden bewaard en overgebracht, en zelfs nu in onze dagen van mechanisatie hebben de teekens zich weten te handhaven.

Aan de zonne-symbolen nauw verwant is de Odal-rune, waarvan de grondvorm bestaat uit twee cirkels, door een verticaal lijntje verbonden, of varianten hiervan. Waarschijnlijk geeft de oude vorm een voorstelling van de twee uiterste zonnestanden. Het gaf het zinnebeeld voor het erfgoed der vrije boerengeslachten, wijl onze voorouders dit erfgoed zagen als een zonneleen. Algemeene vormen aan de Odal-rune ontleend, zijn de spiralen en S-vormen, welke veel aan topgevelornamenten, aan lichtopeningen, aan dakkapellen en daklijsten prijken.

Van naturalistischen aard is het symbool van de levensboom, het levenszinneteeken. Ook dit teeken heeft een hoogen ouderdom; uit den steentijd zijn teekeningen bekend, en bij alle Germaansche volkeren kwam de boomsymboliek voor, zoogoed als bij de Perzen, de heilige boom, het oude symbool van de onsterfelijkheid, dat de westersche middeleeuwsche monniken in hun miniaturen opnamen. Het motief is op tallooze huizen aangebracht in variaties welke door stijl- of cultuurinvloeden gevormd werden. Als Meiboom en kerstboom leeft de zinnebeeldige beteekenis voort, en wanneer een boom of struik op den kop wordt gezet, beduidt dit symbolisch dat een nieuw leven is begonnen. In bovenlichten komen veel „levensboomen" voor, in vele gevallen ontspruitend uit een urn of uit een hart, en soms vergezeld door een tweetal geleidevogels. Ook komt het symbool veel voor als gevelafsluiting.

Het aantal teekens is niet groot; behalve de genoemde zijn de bloem- en man-rune (het teeken dat eenigszins lijkt op grèsbuis met dubbele schuine spruit), het hart, de ruit- en ing-rune (deze ruitvorm, symbool van de vruchtbaarheid, komt veelal samen met het maalteeken voor als roedenverdeeling in bovenlichten, het maalteeken in de beteekenis van vermeerdering, vermenigvuldiging), verder paarden en ruiters (het paard is het symbool van kracht, het stamsymbool der Saksers enz.), zwanen- en vogelzinnebeelden, tooverknoop, de vijfster, het stiepel-

BEHALVE DE VAN STROO BIJ ELKAAR GEBONDEN DONDERBEZEMS BRENGEN DE BOEREN OOK DEZE TEEKENS AAN, DIE

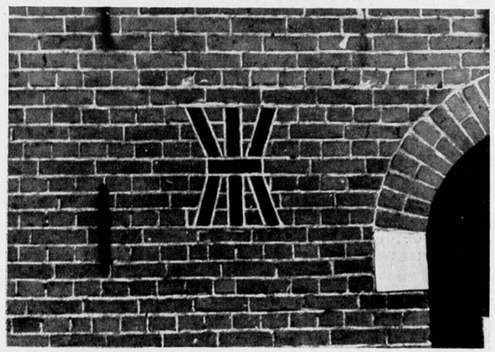

DENZELFDEN NAAM DRAGEN. HET BEVEILIGT ZOOWEL TEGEN BLIKSEMINSLAG ALS TEGEN KWAADAARDIGE VEEZIEKTEN

SCHILDERWERK MET VELE ZINNEBEELDEN OP DE HOUTEN VAKWERKCONSTRUCTIE IN WESTFALEN

PANEEL VAN EEN VLAAMSCHE KIST MET ZONNERAD

teeken en de hand, zijn wel de voornaamste. Dikwijls zijn deze teekens gekerstend, dat wil zeggen van een kruis voorzien. Ook wel vindt men aan de voorzijde van een boerenhuis het kruis, aan de achterzijde de man-rune of ander teeken, of aan de schoorsteenkap de regenhand, die volgens het geloof alle kwaad van huis en hof verwijderd houdt.

De tentoonstelling gaf een rijke verzameling van voorwerpen in natura of in afbeelding te zien. De wijze van tentoonstelling was wel overzichtelijk, doch bracht geen sfeer. Die oude voorwerpen tegen achtergronden van gesausd bordpapier en een dito schijnarchitectuur, verloren voor een groot gedeelte hun eerbiedwaardigheid. Het was eigenlijk meer een filmische vertooning, met reusachtige opschriften en teveel tam-tam. Men kan ook teveel willen bewijzen. Bepaald hinderlijk waren ook sommige moderne namaaksels en toepassingen van oude teekens. Wanneer men de teekens gaat gebruiken en herhalen omdat zij zoo interessant zijn, dan missen zij elke diepere beteekenis, dan kunnen zij wellicht eeuwig worden, maar nooit levend blijven.

De tentoonsteling is thans gesloten, doch zal in andere steden worden heropend.

R.

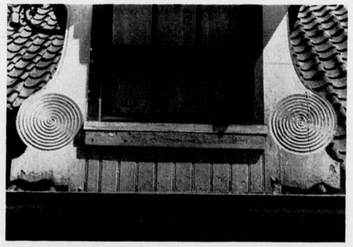

VERSIERING VAN EEN DAKVENSTER MET HET VEEL VOORKOMENDE ZINNEBEELDEN DER ZONNESPIRALEN

(De opnamen bij dit artikel, vervaardigd door Ir. W. F. van Heemskerk Düker en Ir. H. J. v. Houten, zijn afgestaan door het archief van de Volksche Werkgemeenschap)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

20 DECEMBER 1941 NR 51

1

DE BOUWKUNST OP PENNINGEN EN ZEGELS.

Oppervlakkig zou men zeggen dat de ronde afsluiting de meest ongunstige voor het afbeelden van architectuur zou zijn. Wanneer men zich eens de moeite getroost oude penningen en zegels te bekijken, dan komt men tot een andere uitspraak. Natuurlijk is de ronde afsluiting niet de geschikte bij de overheerschende staande en liggende lijnen die in de bouwkunst de overheerschende zijn, maar de oude meesters wisten niet alleen vele technische moeilijkheden te overwinnen, doch ook de kunstzinnige. Dit overwinnen was mogelijk doordat zij den ongeschikten grondvorm aanvaardden en de compositie van de voorstellingen er naar richtten. Vooral dachten zij in een vervlakt beeld, aan weglating van bijkomstigheden, aan een ver doorgevoerde styleering, waardoor soms zeer ingewikkelde onderwerpen tot verrassenden eenvoud teruggebracht konden worden. De middeleeuwsche graveurs van de lak- en wasstempels werden door een fijn sierend gevoel geleid en al was hun werk niet steeds van bijzondere beteekenis, ook in het middelmatige heerschte decoratief begrip, waardoor verband tusschen grondvorm, vlak en onderwerp bleef. Zooals bijvoorbeeld een stad met torens en muren op een klein rond vlak werd teruggebracht, zoowaar nog met enkele typeerende aanduidingen, in prachtige vlakvulling en sierlijke uitvoering, moeten de oude ambachts-

2

5

3

4

6

418

7

10

8

9

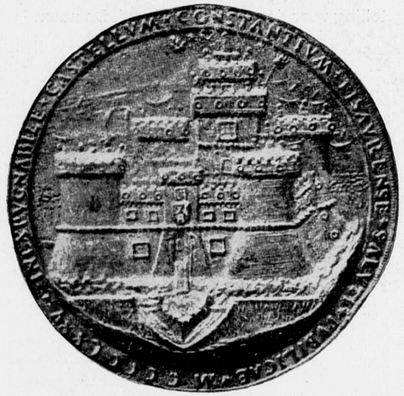

11

419

12

lieden wel over een natuurlijke begaafdheid beschikt hebben, die men nu slechts bij de beste meesters aantreft. Penningen en zegels hebben niet alleen historische waarde, doch zijn voor ons voorbeelden hoe door eenvoud in het klein kunstzinnige grootheid bereikt kan worden. En voor architecten, die van kleinheid naar het groote opbouwen, is het belangwekkend na te gaan hoe een architectonische grootheid in een kleine aanduiding behouden kan blijven.

De belangstelling voor de medaille is al oud. De naam is afgeleid van het Latijnsche medalia, medalla, medallia (de Fransche afleiding „maille", gebruikt voor de kleinste in omloop zijnde munten, laten wij buiten beschouwing).

De oude beteekenis van de medaille als munt gaat aan het eind van de 15e eeuw zich wijzigen. Met de Italiaansche „medaglia" en Fransche „medaille" werden niet meer de in omloop zijnde munten bedoeld, doch metalen stukken, door particulieren besteld en door kunstenaars uitgevoerd, als een herinnering, merkwaardigheid of uit medegevoel, en zijn dikwijls voorzien

13

14

15

16

17

18

van een portret of een allegorische voorstelling, een symbool of een opschrift. Voor dien tijd leefde de Romeinsche traditie van munt-medaille, welke ook in de middeleeuwen niet vergeten werd. De heeren van Carrara (aan het eind der 14e eeuw) braken plotseling met de traditie, en lieten penningen vervaardigen, louter voor hun genoegen. Voor zoover is na te gaan is de eerste historiepenning die van Francesco II Novello, heer van Carrara en Padua. Deze penningen doen sterk denken aan de Romeinsche munten, met portretten die een streven naar opvallende gelijkenis verraden.

Hoe deze heerscher en zijn opvolger op het idee van de eigenlijke medaille gekomen zijn, zal wel altijd een geheim blijven. Zij bestuurden slechts kleine rijken, maar wellicht zweefde hun het beeld van de Romeinsche keizers voor den geest, misschien waren zij beïnvloed door een munt van Vitellius. Een feit is dat deze eerste medaille heel wat hersenen aan het speuren gezet heeft,

19

20

van Friedlaender, Müntz, Armand, die het niet konden verklaren hoe die kleine vorsten van Carrara het in hun hoofd kregen hun tijd vooruit te loopen in een voorbarig streven naar herleving der antieken. Of was de groote verzamelaar van Romeinsche munten, Petrarca, de promotor van deze nieuwe kunst? In elk geval zullen wij op penningen weinig architectuurafbeeldingen van voor het eind der 14e eeuw kunnen vinden. Een veel rijker gebied geeft hier het zegel, natuurlijk veel grooter dan de munt, zoodat hierop een belangrijker voorstelling kon worden behandeld. Ook de stedelijke regeeringen en die van kerken en kloosters hadden hun zegels, en het is duidelijk, dat men afbeeldingen van steden, vestingen en gebouwen hierop kan aantreffen.

Men moet zich niet over het hooge kunstzinnige peil der eerste medailles in Italië, en daarna aan het hof van den hertog van Berry, verwonderen. De onbekende kunstenaars, die prachtige zegelstempels en gemmen wisten te vervaardigen, tegelijk schilders, miniaturisten, graveurs, edelsmeden en beeldhouwers waren, wachtten slechts op de gelegenheid om hunne rijke talenten — en die waren er in dien tijd genoeg in Italië — op een nieuw gebied over te dragen.

Maar eerst in het midden der 15e eeuw komt deze klein-beeldhouwkunst, die door het laag-relieftype aan de teekenkunst grenst, door het portret vrije kunst kan zijn en in hoofdzaak toegepaste kunst moet blijven, met Pisanello tot een ongekende hoogte. Het plaatsen van het beeld binnen den cirkel, de wisseling van het versierde veld met het onversierde, de lettervorm en de verdeeling, wordt dan van een adel die van alle tijden is, maar die tevens door het inbrengen van het realistische element het begin van het verval inluidt. De natuurlijke eenvoud, het naïeve onpersoonlijke, de strakheid, het stylistische element, de gothische vlakverbondenheid gaat verloren, wijl voor het onbewuste kunstenaarschap van den ambachtsman, het bewuste kunstenaarschap van den ontwerper in de plaats treedt. De perspectief, door de vroege meesters steeds vermeden of decoratief verwerkt, helpt de Italiaansche meesters de allegorische voorstellingen tot een schilderachtig spel te doen vervallen, tot een soort oogbedrog, dat niet meer tot het gebied van de vlakversiering behoort. De groote invloed, dien Pisanello op zijn tijdgenooten en later heeft uitgeoefend, bracht de medaille tot grooteren detailrijkdom, maar had uiteindelijk woelige, overladen realistische composities ten gevolge.

Ook in de Nederlanden had langzamerhand de penningkunst zich ontwikkeld, en in de 16e en 17e eeuw kwam zij tot een eigenaardigen bloei. Terwijl de Italiaansche medailles zich hoofdzakelijk tot portretten beperkte met zinnebeeldige voorstellingen, kwam in de Nederlanden veel meer het openbare volksleven tot uiting, en men kan gerust zeggen dat elke belangrijke gebeurtenis door een gedenkpenning is vastgelegd. De tachtigjarige oorlog gaf voldoende stof en ook de tijd van Willem III zorgde voor aandachtvragende feiten. Het was een bewogen tijd, vol strijdlust en offerzin, beleg en ontzet, tegenslag en voordeel. Te land en ter zee werden Spanjolen en Engelschen verslagen, nieuwe koloniën werden verworven. Veelal komen behalve afbeeldingen van krijgsgebeurtenissen, ook die van steden en gebouwen voor. De Nederlanders hebben den penning aangegrepen om hun trots over een overwinning en hun vreugde over de welvaart zoo uitvoerig mogelijk tot uitdrukking te brengen. De 16e en 17e eeuwsche penningen missen de decoratieve grootheid van de middeleeuwsche zegels en de vroege Italiaansche medailles, maar zij hebben iets gemoedelijks, zij zijn meer vertellend, zij passen min of meer in de sfeer van het rariteitenkabinet. Het is niet voldoende op den in 1612 geslagen penning van Amsterdam, hoe vele schepen den rijkdom aanbrengen, zelfs niet hoe de stad met al haar gebouwen en torens zich langs het Y uitstrekt, ook de stroomgod moet op den voorgrond van zijn trots blijk geven en de Faam moet den toenemenden bloei van de handelsstad met bazuingeschal verkondigen. Hierdoor krijgen deze Neder-

landsche penningen een detailrijkdom die meer den historicus dan den kunstenaar boeit.

Zoo zien wij op den penning van Amsterdam 1650 den Dam met het Stadhuis, een gebouw dat wij met de Beurs op vele penningen ontmoeten. Naar het Stadhuis, waarvan de ingebruikneming met veel feesten werd gevierd — „want in Holland is noyt diergelijck gebouw geweest" —, trekt de Magistraat, en een dichte menigte is getuige van het historische feit. Natuurlijk zit de Amphion der mythe op den voorgrond, die door zijn snarenspel de muren van Thebe deed opbouwen.... Op den achtergrond strekt zich de breede gevel van het Stadhuis uit, en rechts ziet men de Nieuwe Kerk. In de buurt van den koepel, die er wat gothisch vanaf komt, zweeft de handelsgod. De keerzijde geeft een kijkje op de stad van het Y af gezien, waarbij men onduidelijk ook eenige kerktorens ontwaart. Een andere penning geeft een kijkje van de Beurs, in 1608 begonnen met een overwelving bij de vischmarkt. Wij zien de Beurs van binnen met het plein, omgeven door arcaden; ook het torentje met de Beursklok, welke om twaalf uur de kooplieden bijeen roept, ontbreekt niet. Op de keerzijde komt het gedicht voor:

„Roemt Ephesen op haar Kerk
Tirus op haar Markt en Haven
Babel op haar Metselwerk
Memphis op haar spitse graven
Romen op haar heerschappij
Al de waereld roempt op mij."

Hetgeen wel een tikje overdreven is.

Verder vinden wij een penning van het kasteel te Breda, een stad die eenige keeren in het middelpunt van de krijgskundige belangstelling stond. De penning geeft een schilderachtig beeld van de veste, het is alles heel gemoedelijk met het kabbelende water en de engeltjes in de lucht, maar wanneer wij even denken aan de prachtige zegels van Cahors en Boppard, dan blijkt de techniek wel een machtigen sprong gemaakt te hebben, maar dat de kunst van vlakversieren verdwenen is.

De bouwkunst op zegel en penning, het is een onderwerp dat veel schoons en merkwaardigs schenkt en dat meer leerstof geeft dan men aanvankelijk vermoedde. Het is als een kroniek van de bouwkunst, waarin het onverbrekelijke verband tusschen bouwkunst en leven op een eigen kunstzinnige wijze tot uitdrukking wist te komen.

En ook van de grooten onder de beoefenaars der bouwkunst is de glorie vereeuwigd op prachtige penningen, waarvan die met den kop van den befaamden Leon Battista Alberti, Architect, Schilder, Geleerde, Dichter en Doctor in de Rechtswetenschap, door het medaille-genie Pisanella vervaardigd, wel de meest bekende is. Maar ook de rustige trekken van den schepper van de San Marco Bibliotheek en van zooveel andere bouw- en beeldhouwwerken in de Dogenstad, zijn ons, naast die op groote doeken en paneelen, behouden gebleven op de medaglio, het kleine ronde bronzen schijfje.

R.

21

TOELICHTINGEN BIJ DE AFBEELDINGEN.

Afb. 1. Zegel met de beeltenis en de insignes van Maximiliaan II, Keizer van Duitschland en Koning van Hongarije en Bohemen. Het zegel dateert van 1568.
Afbeelding uit: Hirth's Formenschatz, Plaat 1892, No. 6.

Afb. 2. Keerzijde van een medaille voor Sigismundo Malatesta (1417—'68) vervaardigd door Matteo de' Pasti, Veroneesch medailleur, architect, beeldhouwer en miniaturist, † ± 1467. De op de medaille voorgestelde burcht is die te Cesena, welke plaats met Rimini, Pesaro, Fano e.a. tot het familiebezit der Malatesta's behoorde. Op het randschrift staat: „CASTELLUM. SISMUNDUM. ARIMINENSE. MCCCCXLVI."
Afbeelding uit: Georg Habich „Die Medaillen der Italienische Renaissance".

Afb. 3. Stadszegel van Boppard.
In het randschrift staat: „BOPARDIA LIBERUM ET SPETIALE OPIDUM ROMANI IMPERII".
Midden in den ringmuur met de torentjes verheft zich de St. Severuskerk. Onder de stadspoort staat een heilige. Op het kerkdak staat de Rijksadelaar.
Afbeelding uit: Egon Frk. v. Berchem, „Siegel".

Afb. 4. Oudste stadszegel van Gosslar, dateert uit de 12e eeuw. Achter een vestingommuring met een open poort zien we het Keizerpaleis met den Dom waarboven de Domheiligen, Simon en Judas.
Randschrift: SIGILLUM BURGENSIUM GOSLARIA.
Afbeelding uit: „Hildesheim und Gosslar". Berühmte Kunststädte.

Afb. 5. Afbeelding van een zegel van Utrecht, van groene was.
Het randschrift luidt: „+ SIGILUM BURGENSIUM CIVITATIS TRAIECTI".
De afbeelding stelt een bevestigde poort voor met 2 kruisen tegen de binnenmuur.
De oorkonde, waaraan het zegel bevestigd is, dateert van Augustus 1259.
Afbeelding uit: „Corpus Sigillorum Neerlandicorum".

Afb. 6. Afbeelding van een zegel van Utrecht, van roode was.
Het randschrift luidt: SIGILLUM : CIVITATIS : TRAIECTENSIS.
In het veld een drieledige Gothische nis, in de benedenhelft afgesloten door een gekanteelden muurrand; in de hoofdnis: St. Maarten, tronend met mijter en kromstaf en zegenend; boven deze nis komen twee torens uit, waarboven het opschrift: St. Martini.
De oorkonde, waaraan het zegel is bevestigd, dateert van 27 Januari 1344.
Afbeelding uit: „Corpus Sigillorum Neerlandicorum".

Afb. 7. Zegel van de stad Leipzig, van 1287 af.
Randschrift: SIGILLUM BURGENDIUM-DE-LIPZK.
De beide gebouwen achter den muur met poort zijn vermoedelijk een kerk en een raadhuis in romaansch-gothischen stijl.

Afb. 8. Zegel van de stad Burgos met de oude episcopale kerk. Het zegel dateert van 1493.

Afb. 9. Zegel van de stad Bayonne met de kathedrale kerk. Het zegel dateert van 1351.

Afb. 10. Zegel van 1309 van de stad Cahors met de bekende Valentrébrug (welke thans echter nog 3 toren telt) over de rivier de Lot.
De afbeeldingen 7-10 zijn ontleend aan „Les sceaux" door Lecoy de la Marche.

Afb. 11. Keerzijde van een medaille op Constantius Sforza, door Giovanni Francesco Enzola.
Het randschrift luidt:
„INEXPUGNABILE - CASTELLUM - CONSTANTIUM - PISAVRENSE - SALUTI - PUBLICAE. MCCCCLXXV."
Het kasteel is het slot (Rocca) van Pesaro. Op de tinnen der torens staan krijgslieden. Het kasteel is ontworpen door Luciano Laurana (± 1420—1479) die in 1472 naar Pesaro ging, waar hij in 1474 met den bouw van het kasteel begon.
De medaille is gesigneerd Fr. Parmen, d.i. Johannes Franciscus Parmensis, wiens familienaam Enzola was.
Afbeelding uit een publicatie van het Berlijnsche Muntenkabinet.

Afb. 12. Plaquette met de beeltenis van Leon Battista Alberti (1404—1472) waarvan een exemplaar in het Louvre te Parijs, vervaardigd door Antonio di Puccio Pisano gen. il Pisanello (± 1395—1455), Italiaansch schilder en medailleur.
Aangenomen wordt dat de plaquette in 1442 is vervaardigd.

Afb. 13 en 14. Afbeeldingen van een medaille op Paus Julius II met op de keerzijde de fassade van de St. Pieterskerk te Rome naar het ontwerp van Bramante.
De medaille is vervaardigd door den Milaneeschen goudsmid Caradosso (1452—1527). Zij draagt het jaartal 1506.
Afbeeldingen 12 - 13 en 14 uit: Georg Habich. „Die Medaillen der Italienische Renaissance".

Afb. 15. Gedenkpenning van Amsterdam in 1650, geslagen ter gelegenheid van de mislukking van den aanslag op Prins Willem op Amsterdam, voorstellende de stad met haar — vrij getrouw weergegeven — torens, gezien van af het Y.

Afb. 16. Gedenkpenning met de binnenplaats van de Beurs op het Rokin te Amsterdam, geslagen ter gelegenheid van de ingebruikneming in 1611.

Afb. 17. Gedenkpenning op het Stadhuis te Amsterdam, in 1650 geslagen.

Afb. 18. Gedenkpenning met gezicht op het Kasteel te Breda, in 1667 geslagen.
Afb. 15-18 uit Het Huis Oud en Nieuw. Jaargang 1909. Bij een artikel over „Steden, Landschappen en Gebouwen" (op penningen) door H. J. Dompierre de Chaufepié.

Afb. 19. Keerzijde van een medaille op den Doge Andrea Gritti, vervaardigd door den stempelsnijder bij de Zecca te Venetië, Andrea Spinelli. Andrea Gritti was Doge van 1524—1535. De afgebeelde Kerk is het ontwerp van de in het Noorden van Venetië gelegen Kerk van San Francesco della Vigna, ontworpen door Jacopo Sansovino en Tra Franc di Giorgio. De bouw begon in 1534. Het ontwerp der fassade werd in 1588 herzien door Palladio, doch eerst in 1634 uitgevoerd.
De medaille dateert van 1533 en is gesigneerd A(ndrea) S(pinelli) F(ecit).

Afb. 20. Ontwerp voor een Centraalbouw uit de vroege Renaissancetijd op een medaille van Sperandio.
Afbeelding uit J. Durm. „Die Baukunst der Renaissance in Italien".

Afb. 21. Medaille met de beeltenis van Jacopo Sansovino, naar het leven gemodelleerd door Lodovico Leoni (Padovano) (1539—1612).
Afb. uit: Georg Habich. z. b.
Sansovino (1480?—1570), leerling van Bramante, werkte als architect voornamelijk in Venetië.

Afb. 22. Zegel van het Domstift te Hildesheim. Uit: Berühmte Kunststädte Hildesheim und Gosslar.

Alle afbeeldingen geven de origineelen. weer op ware grootte.

22

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTEUR W. RETERA WZN
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

27 DECEMBER 1941 NR 52

VERORDENINGEN BETREFFENDE DEN NEDERLANDSCHEN KULTUURRAAD EN DE NEDERLANDSCHE KULTUURKAMER.

Wij geven hier den volledigen tekst van de bovengenoemde verordeningen van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied.

DE REDACTIE.

VERORDENING

VAN DEN RIJKSCOMMISSARIS VOOR HET BEZETTE NEDERLANDSCHE GEBIED BETREFFENDE DEN NEDERLANDSCHEN KULTUURRAAD (No. 210)

Op grond van § 5 van het Decreet van den Führer over de uitoefening van de regeeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 (R.W.B. I, blz. 778) bepaal ik:

Artikel 1.

(1) De Nederlandsche Kultuurraad bevordert de ontwikkeling van het Nederlandsche kultuurleven en van de verzorging van de Nederlandsche kultuur.
(2) Bij de vervulling van deze taak is de Kultuurraad verplicht alle uitingen van het kultureele leven gade te slaan, zoomede alle diensten en instellingen, welke op het gebied van het kultuurleven of de kultuurzorg werkzaam zijn, door het geven van adviezen te steunen en deze door het nemen van initiatief tot bepaalde werkzaamheden op te wekken.

Artikel 2.

De Kultuurraad is een rechtspersoonlijkheid bezittend openbaar lichaam. Zijn zetel is gevestigd te 's-Gravenhage.

Artikel 3.

(1) Aan het hoofd van den Kultuurraad staat de President. Hij vertegenwoordigt den Kultuurraad in en buiten rechte.
(2) De President benoemt een lid van den Kultuurraad om hem in geval van zijn afwezigheid met inachtneming van de door hem gegeven richtlijnen te vertegenwoordigen.

Artikel 4.

(1) De Kultuurraad bestaat uit ten minste twintig leden. Zij worden door den President benoemd en ontslagen.
(2) Het lidmaatschap van den Kultuurraad is een eereambt.

Artikel 5.

(1) De President en de leden van den Kultuurraad worden voor het aanvaarden van hun ambt beëedigd.
(2) De eedsformule wordt bij instructie van den Rijkscommissaris vastgesteld.

Artikel 6.

(1) De President is voor zijn beslissingen verantwoordelijk. De leden van den Kultuurraad dienen hem bij het nemen van een beslissing van advies.
(2) Voor het overige wordt de werkwijze van den Kultuurraad door den President bij reglement vastgesteld.

Artikel 7.

De President heeft, ter voorbereiding en uitvoering van zijn beslissingen, een bureau tot zijn beschikking. Aan het hoofd van dit bureau staat een dagelijksche bestuurder, die door den President wordt benoemd.

Artikel 8.

(1) De President is bevoegd zich gegevens te laten verstrekken door alle Nederlandsche autoriteiten, bureaux, instellingen, lichamen en inrichtingen, zoowel van publiekrechtelijken als van privaatrechtelijken aard, betreffende alle aangelegenheden, welke op zijn taak (artikel 1) betrekking hebben.
(2) De in het eerste lid bedoelde instellingen zijn verplicht den President de door hem gewenschte inlichtingen te verstrekken, zoomede hem en de door hem gemachtigde personen in staat te stellen tot inspecties en hun toegang te verleenen tot al hetgeen door hen wordt georganiseerd.
(3) De Secretarissen-Generaal van de Departementen van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, zoomede van Volksvoorlichting en Kunsten, stellen den President tijdig in kennis van hun meer belangrijke plannen op het gebied, hetwelk tot de taak van den Kultuurraad (artikel 1) behoort.

Artikel 9.

(1) Het Rijk draagt de kosten, verbonden aan de werkzaamheden van den Kultuurraad.
(2) De President maakt jaarlijks een begrooting op, welke de goedkeuring van den Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën behoeft. De President is verantwoordelijk voor een regelmatig beheer volgens de begrooting.
(3) De jaarlijksche rekening van den Kultuurraad is telkenjare aan de verificatie door de Algemeene Rekenkamer onderworpen. Op grond van het rapport der Algemeene Rekenkamer verleent de Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën den President décharge.

Artikel 10.

De ter uitvoering van deze verordening noodzakelijke voorschriften kunnen bij instructie van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied worden gegeven.

Artikel 11.

Deze verordening treedt in werking op den dag harer afkondiging.

's-Gravenhage, 22 November 1941.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied:

SEYSS-INQUART.

VERORDENING

VAN DEN RIJKSCOMMISSARIS VOOR HET BEZETTE NEDERLANDSCHE GEBIED BETREFFENDE DE NEDERLANDSCHE KULTUURKAMER.

Op grond van § 5 van het Decreet van den Führer over de uitoefening van de regeeringsbevoegdheden in Nederland van 18 Mei 1940 (R.W.B. I, blz. 778) bepaal ik:

AFDEELING I.

Van de taak en het doel der Nederlandsche Kultuurkamer.

Artikel 1.

(1) Zij die werkzaam zijn op het gebied van de beeldende kunsten, daaronder begrepen de bouwkunst en het kunstambacht, of op het gebied van de muziek, de literatuur, het theaterwezen, het filmwezen of het perswezen, worden in gilden vereenigd. Deze gilden vormen te zamen de Nederlandsche Kultuurkamer.
(2) Het is de taak van de Nederlandsche Kultuurkamer door de samenwerking van allen, die op het terrein van een harer groepen werkzaam zijn, de Nederlandsche kultuur in het licht van haar verantwoordelijkheid tegenover de volksgemeenschap te bevorderen, de vakkundige, economische en maatschappelijke aangelegenheden der kultuurberoepen te regelen en overeenstemming te brengen in het streven der tot haar behoorende groepen.

Artikel 2.

De Nederlandsche Kultuurkamer is een rechtspersoonlijkheid bezittend openbaar lichaam in den zin van artikel 152 der Grondwet. Haar zetel is gevestigd te 's-Gravenhage.

AFDEELING II.

Van het lidmaatschap van de Nederlandsche Kultuurkamer.

Artikel 3.

Hij die medewerkt aan de voortbrenging, de weergave, de geestelijke of technische bewerking, de verspreiding, de instandhouding, het in het verkeer brengen of de bemiddeling tot het in het verkeer brengen van kultuurgoed, is verplicht lid te zijn van de Nederlandsche Kultuurkamer, tenzij dit medewerken een uitsluitend commercieele, administratieve, technische of mechanische werkzaamheid is.

Artikel 4.

(1) Onder kultuurgoed in den zin van deze verordening wordt begrepen:
1) iedere kunstschepping of kunstverrichting, welke voor het publiek waarneembaar wordt gemaakt;
2) iedere andere geestelijke schepping of verrichting, welke door middel van druk, film, radiouitzending of geluidsband voor het publiek waarneembaar wordt gemaakt.
(2) Met druk in den zin van lid 1, onder 2, wordt iedere soort van vermenigvuldiging op een voor massavermenigvuldiging geëigende wijze gelijkgesteld.

Artikel 5.

Het vervaardigen van voor de samenstelling van een kultuurgoed noodig materieel wordt niet beschouwd als het voortbrengen of bewerken van kultuurgoed in den zin van deze verordening.

Artikel 6.

Medewerken in den zin van artikel 3 vindt plaats, onverschillig of de werkzaamheid wordt verricht
1) al dan niet tegen belooning;
2) door rechtspersoonlijkheid bezittende publiekrechtelijke of privaatrechtelijke lichamen, door niet rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van personen of door natuurlijke personen;
3) door Nederlanders, Nederlandsche onderdanen of vreemdelingen;
4) door ondernemers of door personen, die in dienstbetrekking werkzaam zijn.

Artikel 7.

(1) De President van de Nederlandsche Kultuurkamer kan bepalen, dat het lidmaatschap van de Nederlandsche Kultuurkamer niet is vereisch in gevallen, waarin van de uitoefening eener werkzaamheid, als bedoeld in artikel 3, slechts in onbeduidende mate of bij enkele gelegenheden sprake is.
(2) Degenen, die zoodanige werkzaamheid wenschen uit te oefenen, moeten in het bezit zijn van een door den President afgegeven bewijs van vrijstelling. De President kan bepalen, dat voor bepaalde groepen van werkzaamheid de afgifte van een bewijs van vrijstelling niet is vereischt.
(3) De afgifte van het bewijs van vrijstelling kan worden afhankelijk gesteld van de betaling van een voor de beoogde werkzaamheid redelijk recht. Ten aanzien van de invordering van dit recht is artikel 19, tweede lid, van overeenkomstige toepassing.
(4) Hij die in den zin van het eerste lid is vrijgesteld van het lidmaatschap van de Nederlandsche Kultuurkamer, is ten aanzien van zijn werkzaamheid in den zin van artikel 3 ten volle onderworpen aan de verordenende en beschikking gevende bevoegdheid van de Nederlandsche Kultuurkamer.

Artikel 8.

Een overeenkomst, krachtens welke iemand, die niet lid is van de Nederlandsche Kultuurkamer, verplicht is tot een werkzaamheid, welke hij slechts als lid van de Nederlandsche Kultuurkamer mag uitoefenen, is slechts onder deze voorwaarde van kracht, dat de betreffende persoon als lid van de Nederlandsche Kultuurkamer wordt toegelaten, tenzij het bepaalde bij artikel 7 van toepassing is.

Artikel 9.

(1) Vereenigingen van personen en stichtingen, welke lid van de Nederlandsche Kultuurkamer zijn of moeten zijn, zijn verplicht haar statuten met deze verordening en met de maatregelen, welke ingevolge het bepaalde bij de Afdeelingen IV en V worden genomen, in overeenstemming te brengen.
(2) Zoodra de herordening van het vereenigings- en stichtingswezen voltooid is, blijven ten aanzien van de in het vorig lid bedoelde vereenigingen van personen en stichtingen de bepalingen der artikelen 5 en 6 der Verordening No. 145/1940, houdende bepalingen ter verkrijging van een overzicht (Erfassung) van vereenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel, alsmede de artikelen 1, 2 en 4 tot en met 9 der Verordening No. 41/1941, ten einde te komen tot een herordening op het gebied van de niet commercieele vereenigingen en stichtingen, onverminderd van kracht; de bevoegdheden van den Commissaris, bedoeld in het eerste lid van artikel 1 der Verordening No. 41/1941, worden dan door den President uitgeoefend. Tot dat tijdstip neemt genoemde Commissaris zijn besluiten ten aanzien van de in het eerste lid genoemde vereenigingen van personen en stichtingen in overeenstemming met den President; de President is bevoegd hierop betrekking hebbende voorstellen in te dienen.

Artikel 10.

(1) Joden of joodsch-vermaagschapte personen kunnen niet lid zijn van de Nederlandsche Kultuurkamer noch van een vereeniging van personen, welke lid der Nederlandsche Kultuurkamer is of moet zijn. Voorts is aan dezen personen verboden:
1) het oprichten of het deelnemen aan de oprichting van een vereeniging van personen, welke lid der Nederlandsche Kultuurkamer is of moet zijn;
2) het in het leven roepen van een stichting of het deelnemen daaraan, alsmede het direct of indirect voordeel trekken uit het vermogen eener stichting, indien die stichting lid van de Nederlandsche Kultuurkamer is of moet zijn;
3) het werkzaam zijn ten behoeve van een vereeniging van personen, als bedoeld onder 1, of van een stichting, als bedoeld onder 2, of als gast deel te nemen aan hetgeen door zoodanige vereenigingen van personen en stichtingen wordt georganiseerd.
(2) De Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten kan in bijzondere gevallen toestaan, dat
1) een jood of een joodsch-vermaagschapte persoon lid van de Nederlandsche Kultuurkamer wordt;
2) vereenigingen van personen of stichtingen, welke lid van de Nederlandsche Kultuurkamer moeten zijn, van de verplichting lid te zijn worden vrijgesteld, indien haar leden uitsluitend joden zijn of indien het stichtingsvermogen uitsluitend ten bate van joden wordt aangewend.

Artikel 11.

(1) Jood in den zin dezer verordening zijn:
1) degenen die van meer dan één voljoodschen grootouder stammen;
2) andere dan de onder 1 aangeduide personen, die hetzij op 9 Mei 1940 tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap hebben behoord of na dien datum daarin zijn opgenomen.

(2) Als joodsch-vermaagschapte persoon in den zin van deze verordening wordt beschouwd degene, die met een persoon, als bedoeld in lid 3, is gehuwd of daarmede in concubinaat leeft.
(3) Een grootouder wordt zonder meer als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap heeft behoord.

Artikel 12.

De President van de Nederlandsche Kultuurkamer kan de toelating van een persoon als lid van de Nederlandsche Kultuurkamer weigeren of een lid van de Nederlandsche Kultuurkamer uitsluiten, indien uit feiten blijkt, dat de betreffende persoon niet beschikt over de betrouwbaarheid of de geschiktheid, welke voor de uitoefening van zijn werkzaamheid is vereischt.

AFDEELING III.

Van het bestuur en de inrichting van de Nederlandsche Kultuurkamer.

Artikel 13.

(1) Aan het hoofd van de Nederlandsche Kultuurkamer staat de President.
(2) De President der Nederlandsche Kultuurkamer benoemt en ontslaat zijn plaatsvervanger, de gildeleiders en den dagelijkschen bestuurder.
(3) De President vertegenwoordigt de Nederlandsche Kultuurkamer zoowel in als buiten rechte.

Artikel 14.

(1) De gilden der Nederlandsche Kultuurkamer worden voor zoover noodig onderverdeeld in vakgroepen.
(2) De leiders der vakgroepen worden met toestemming van den President door den betreffenden gildeleider benoemd.

Artikel 15.

(1) Ter uitvoering van de taak der Nederlandsche Kultuurkamer kunnen provinciale bureaux worden ingesteld.
(2) De President der Nederlandsche Kultuurkamer kan bepalen, dat de bevoegdheid van een provinciaal bureau zich tot meerdere provincies uitstrekt.
(3) De leiders van de provinciale bureaux worden door den President benoemd, na de gildeleiders te hebben gehoord.

Artikel 16.

(1) De in de artikelen 13, lid 2, 14, lid 2, en 15, lid 3, bedoelde personen worden voor het aanvaarden van hun ambt beëedigd.
(2) De eedsformule wordt bij instructie vastgesteld.

AFDEELING IV.

Van de verordenende bevoegdheid der Nederlandsche Kultuurkamer.

Artikel 17.

(1) De Nederlandsche Kultuurkamer bezit binnen het kader van haar taak verordenende bevoegdheid in den zin van artikel 153 der Grondwet.
(2) Deze verordenende bevoegdheid wordt door den President der Nederlandsche Kultuurkamer uitgeoefend.

Artikel 18.

Verordeningen, uitgevaardigd ingevolge het bepaalde bij artikel 17, worden afgekondigd in het „Verordeningenblad der Nederlandsche Kultuurkamer".

Artikel 19.

(1) Bij een ingevolge het bepaalde bij artikel 17 uit te vaardigen bemiddelingsreglement kunnen voorschriften worden uitgevaardigd betreffende de bemiddeling in geschillen tusschen leden van de Nederlandsche Kultuurkamer.
(2) Het bemiddelingsreglement kan bepalen, dat geen lid tegen een ander lid een vordering voor den burgerlijken rechter mag instellen of een klacht wegens een slechts op klachte vervolgbaar feit mag indienen, alvorens de bemiddelingsprocedure is beëindigd, tenzij het verloopen van termijnen daarvan het gevolg dreigt te zijn. De rechter onderzoekt ambtshalve, of een voor hem aanhangig gemaakte procedure volgens het bemiddelingsreglement toelaatbaar is.
(3) Het reglement kan bepalen, dat de met de bemiddeling van geschillen belaste instanties over burgerrechtelijke geschillen tusschen leden in hoogste instantie als scheidsmannen beslissen.
(4) Het bemiddelingsreglement kan bepalen, dat op verzoek van beide partijen het eerste en derde lid ook kan worden toegepast op de bemiddeling in en het beslechten van geschillen tusschen een lid en een derde.

Artikel 20.

(1) Bij een ingevolge het bepaalde bij artikel 17 uit te vaardigen contributiereglement kan worden geregeld, welke contributie de leden van de Nederlandsche Kultuurkamer aan haar dienen te betalen.
(2) De contributies worden, voor zoover deze niet tijdig voldaan worden, ingevorderd op grond van een beschikking van den President der Nederlandsche Kultuurkamer. Deze is volgens de bepalingen van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering terstond uitvoerbaar op een grosse, welke aan het hoofd voert de woorden: „In Naam van het Recht".

Artikel 21.

(1) Bij een ingevolge het bepaalde bij artikel 17 uitgevaardigde verordening kunnen tuchtrechtelijke straffen tot ten hoogste duizend gulden gesteld worden.
(2) Een tuchtrechtelijke straf kan slechts worden opgelegd, nadat degeen, die tot die oplegging bevoegd is, het verdachte lid van de Nederlandsche Kultuurkamer heeft gehoord.
(3) Artikel 20, tweede lid, is van overeenkomstige toepassing.
(4) Overigens geschiedt de te volgen procedure bij het opleggen van tuchtrechtelijke straffen volgens een op grond van artikel 17 uitgevaardigde verordening betreffende de tuchtrechtelijke strafprocedure.

AFDEELING V.

Van de beschikking gevende bevoegdheid van de Nederlandsche Kultuurkamer.

Artikel 22.

(1) Binnen het kader van de taak van de Nederlandsche Kultuurkamer kunnen zoowel de President als de organen der Kultuurkamer, welke hij daartoe machtiging heeft verleend, ten opzichte van de leden der Kultuurkamer in afzonderlijke gevallen beschikkingen geven:
1) betreffende de uitoefening van de werkzaamheden, in verband waarmede het lidmaatschap der Kamer verplicht is;
2) betreffende hun deelneming aan de werkzaamheden der Kamer.
3) overigens, indien en voor zoover zulks bij een ingevolge het bepaalde bij artikel 17 uitgevaardigde verordening is bepaald.
(2) De leden der Nederlandsche Kultuurkamer dienen gevolg te geven aan beschikkingen, gegeven ingevolge het eerste lid.
(3) Artikel 7, vierde lid, is van toepassing.

Artikel 23.

(1) Ingevolge het bepaalde bij artikel 22 is de President der Nederlandsche Kultuurkamer meer in het bijzonder bevoegd:
1) voorwaardsn vast te stellen voor het openen en het sluiten van, alsmede het uitoefenen van het bedrijf in ondernemingen, welke voor de uitoefening harer werkzaamheid lid der Kultuurkamer moeten zijn;
2) richtlijnen uit te vaardigen betreffende den inhoud van collectieve arbeidsovereenkomsten, welke tusschen de afzonderlijke beroepsgroepen, welke de Kamer omvat, worden aangegaan. Daarbij blijven de bepalingen der Verordening No. 217/1940 betreffende de totstandkoming van regelingen in zake loonen, salarissen en andere arbeidsvoorwaarden onverminderd van kracht. Evenzeer blijven de bevoegdheden van den Secretaris-Generaal van het Departement van Sociale Zaken onverminderd bestaan; deze worden uitgeoefend, na den President te hebben gehoord.
(2) Maatregelen van den President, genomen op grond van het eerste lid, vestigen geen recht op schadevergoeding.

Artikel 24.

Beschikkingen, gegeven ingevolge het bepaalde bij artikel 22, worden aan de betrokkenen medegedeeld. Als mededeeling geldt ook de openbare bekendmaking in het „Verordeningenblad der Nederlandsche Kultuurkamer".

Artikel 25.

(1) Hij die in strijd met een igevolge het bepaalde bij artikel 22 gegeven beschikking handelt, kan door dengeen, die die beschikking heeft gegeven, worden gestraft met een tuchtrechtelijke straf van ten hoogste een duizend gulden, indien en voor zoover zulks in de beschikking uitdrukkelijk is gesteld.
(2) Het tweede tot en met vierde lid van artikel 21 is van overeenkomstige toepassing.

AFDEELING VI.

Bepalingen, betrekking hebbende op de afdeelingen IV en V.

Artikel 26.

(1) De President van de Nederlandsche Kultuurkamer kan, voor zoover zulks ter voorbereiding van zijn beslissingen noodzakelijk is, getuigen hooren of laten hooren.
(2) Ieder die door of vanwege den President als getuige of deskundige is opgeroepen, is verplicht aan die oproeping gevolg te geven en getuigenis af te leggen of zijn diensten als deskundige te verleenen. De artikelen 217, 218 en 219 van het Wetboek van Strafvordering zijn toepasselijk. De getuige of deskundige, die niet verschijnt, kan op bevel van den President worden voorgeleid.
(3) De President kan de getuigen en deskundigen onder eede hooren of laten hooren, mits zij den leeftijd van zestien jaren hebben bereikt. Hij beëedigt den getuige, dat hij de geheele waarheid en niets dan de waarheid zal zeggen, en den deskundige, dat hij zijn taak naar zijn geweten zal vervullen. De getuigen en deskundigen zijn verplicht den eed af te leggen.
(4) De bepalingen der wetten van 17 Juli 1911 (Staatsblad No. 215) en van 28 April 1916 (Staatsblad No. 174) zijn toepasselijk.
(5) Indien de getuige bij zijn verhoor zonder wettigen grond weigert op de gestelde vragen te antwoorden of de van hem gevorderde eed, verklaring of belofte af te leggen, kan de President, zoo hij dit in het belang van het onderzoek noodzakelijk acht, den getuige een geldboete opleggen van ten hoogste duizend gulden. Artikel 20, lid 2, geldt dienovereenkomstig.
(6) De getuigen en deskundigen ontvangen desverkiezend schadeloosstelling van de Nederlandsche Kultuurkamer, door den President te begrooten overeenkomstig de artikelen 61, 63, 65 en 66 van het Tarief van justitiekosten en salarissen in burgerlijke zaken.

AFDEELING VII.

Van het beheer en de kosten der Nederlandsche Kultuurkamer.

Artikel 27.

(1) In zooverre de Nederlandsche Kultuurkamer haar werkzaamheden niet uit eigen inkomsten kan bekostigen, worden de kosten daarvan gedragen door het Rijk.
(2) De President der Nederlandsche Kultuurkamer maakt jaarlijks een begrooting op, welke de goedkeuring van den Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën behoeft. De President is verantwoordelijk voor een regelmatig beheer volgens de begrooting.
(3) De jaarlijksche rekening van de Kultuurkamer wordt telkenjare aan de verificatie door de Algemeene Rekenkamer onderworpen. Op grond van het rapport der Algemeene Rekenkamer verleent de Secretaris-Generaal van het Departement van Financiën den President van de Nederlandsche Kultuurkamer décharge.

AFDEELING VIII.

Van het toezicht van Staatswege.

Artikel 28.

De Nederlandsche Kultuurkamer is aan het toezicht van den Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten onderworpen.

Artikel 29.

(1) De Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten kan op verzoek van een belanghebbende, dan wel uit hoofde van zijn ambt, een ingevolge het bepaalde bij artikel 17 uitgevaardigde verordening, een ingevolge het bepaalde bij artikel 22 gegeven beschikking dan wel eenig ander besluit van den President of van een orgaan der Nederlandsche Kultuurkamer nietig verklaren, indien deze strijdig is met eenige bepaling dezer verordening of met een ander wettelijk voorschrift, dan wel het algemeen belang in gevaar brengt. Om dezelfde reden kan de Secretaris-Generaal, op verzoek van een belanghebbende of uit hoofde van zijn ambt, een beslissing van den President of van een orgaan der Kamer tijdelijk schorsen, doch niet vaker dan eenmaal en slechts voor een bepaalden tijd, welke niet langer mag zijn dan een jaar.
(2) Een verklaring ingevolge lid 1 dient met redenen te worden omkleed en op dezelfde wijze te worden afgekondigd als het betreffende besluit.

AFDEELING IX.

Van de medewerking van Rijksoverheidsorganen bij de uitvoering van de taak der Nederlandsche Kultuurkamer.

Artikel 30.

De President der Nederlandsche Kultuurkamer kan den Secretaris-Generaal van het Departement van Justitie, wanneer het betreft het door dit Departement aangehouden strafregister, en den griffier der arrondissementsrechtbank, wanneer het betreft het ter griffie aangehouden strafregister, verzoeken om afgifte van kostelooze uittreksels uit deze registers. Aan dit verzoek wordt gevolg gegeven.

Artikel 31.

De politie-autoriteiten zijn op verzoek van den President verplicht, voor de handhaving van de bepalingen der artikelen 3, 7, lid 2, en 32, lid 2, alsmede van maatregelen, welke ingevolge het bepaalde bij de artikelen 17, 22 en 26 worden getroffen, zorg te dragen.

AFDEELING X.

Strafbepalingen.

Artikel 32.

(1) Hij die in strijd met het bepaalde bij artikel 3 niet lid is van de Nederlandsche Kultuurkamer of in strijd met het bepaalde bij artikel 7 niet in het bezit is van een bewijs van vrijstelling en niettemin een der werkzaamheden, welke onder deze Kamer vallen, uitoefent, wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijf duizend gulden.
(2) Wordt door een vereeniging van personen of stichting, welke lid van de Nederlandsche Kultuurkamer moet zijn, een der werkzaamheden, welke onder deze Kamer vallen, uitgeoefend, zonder dat deze vereeniging van personen of stichting lid der Kultuurkamer of in het bezit van een bewijs van vrijstelling is, wordt de strafvervolging ingesteld en worden de in lid 1 bedoelde straffen uitgesproken tegen de leden van het bestuur. Geen straf wordt uitgesproken tegen den bestuurder, van wien blijkt, dat het feit buiten zijn toedoen is begaan.
(3) Strafbare feiten, als bedoeld in het eerste en tweede lid, worden beschouwd als overtredingen.

AFDEELING XI.

Overgangs- en slotbepalingen.

Artikel 33.

(1) Deze verordening vindt met betrekking tot eenige werkzaamheid in den zin van artikel 3 op zijn vroegst toepassing vanaf het tijdstip, waarop het voor die werkzaamheid in aanmerking komend gilde is ingesteld.
(2) Hij die na de instelling van een voor hem in aanmerking komend gilde een werkzaamheid in den zin van artikel 4 wil blijven uitoefenen, moet bij den President van de Nederlandsche Kultuurkamer onverwijld, en wel uiterlijk binnen vier weken, een verzoek tot opneming als lid indienen.
(3) Hij mag de werkzaamheid blijven uitoefenen, zoolang op het in het vorig lid bedoelde verzoek nog niet een eindbeslissing is gegeven.
(4) Met afwijking van de bepaling van artikel 11 blijft een overeenkomst, als daar bedoeld, welke op het in het eerste lid van dit artikel aangeduide tijdstip bestaat, van kracht, zoolang de beslissing, bedoeld in het vorig lid, niet is gegeven. De overeenkomst gaat onmiddellijk teniet, wanneer het overeenkomstig lid 2 ingediend verzoek wordt afgewezen. Vindt geen afwijking plaats, dan blijft zij ook na het in het eerste lid bedoelde tijdstip van kracht.

Artikel 34.

(1) Op het tijdstip, waarop het „Filmgilde" wordt ingesteld, treedt het Besluit No. 160/1940 betreffende de organisatie van het filmwezen buiten werking.
(2) Met ingang van dat tijdstip gaat het vermogen van den Nederlandschen Bioscoopbond in eigendom van de Nederlandsche Kultuurkamer over, welke ook treedt in alle privaatrechtelijke rechten en verbintenissen van den Nederlandschen Bioscoopbond.

Artikel 35.

(1) Het tijdstip van de instelling der gilden wordt bepaald door den Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, die hetzelve in de Nederlandsche Staatscourant openbaar bekendmaakt.
(2) Tot het tijdstip van de instelling der gilden kan de Secretaris-Generaal tijdelijke instellingen in het leven roepen en personen of vereenigingen van personen met de tijdelijke werkzaamheden en met de uitoefening van de bevoegdheden der gildeleiders belasten.
(3) De Nederlandsche Kultuurkamer wordt als opgericht beschouwd, zoodra twee gilden zijn ingesteld. Hetzelve wordt door den Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten in de Nederlandsche Staatscourant openbaar bekendgemaakt.

Artikel 36.

Deze verordening treedt in werking op den dag harer afkondiging.

's-Gravenhage, 22 November 1941.

De Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied:
SEYSS-INQUART.

LANDHUIS TE BENNEKOM.
ARCHITECT A. H. VAN DER WAAL.

De opgave was een landhuis te bouwen, met de bedoeling dat eenige kamers, met gebruik van keuken, verhuurd zouden kunnen worden; de groote woonkamer op het Zuiden, met de aangrenzende slaapkamer, keuken en badkamer, moesten ter beschikking van den bewoner blijven. Door deze bepalingen ontstond door gangen ruimteverlies. Het huis is in 1941 gebouwd.

Het geheel is eenvoudig uitgevoerd, opgetrokken in baksteen en witgekalkt, voorzien van centrale verwarming en warmwatervoorziening, stalen ramen, plafonds van boards. De muren zijn opgehaald om als spanten dienst te doen. Totale bouwkosten *f* 9500.—.

A. H. v. d. WAAL.

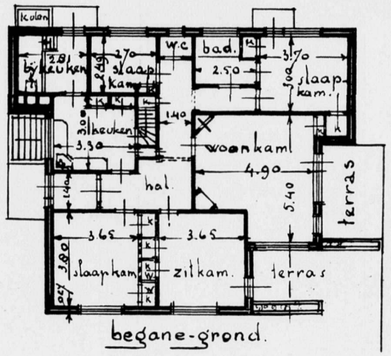

PLATTEGROND VAN EEN LANDHUIS TE BENNEKOM. SCHAAL 1 À 400
ARCHITECT A. H. v. D. WAAL

BIJ EEN TWEETAL INTERIEURS VAN B. PFAU, ARCHITECT TE DÜSSELDORF.

Wij geven hier een tweetal afbeeldingen van interieurs van den architect B. Pfau, waarvan wij, onder den titel Raumgestaltungen von Architekt B. Pfau, een artikel lazen in de Deutsche Bauzeitung. Deze interieurs zijn in hun soort bijzonder teekenend voor de zekerheid van smaak en de door den architect duidelijk naar voren gebrachten zin voor hooge kwaliteiten, welke nooit bij de gebruikelijke typen staan blijft, maar steeds wegen voor nieuwe oplossingen te vinden weet, zoodat ieder meubelstuk een beteekenis krijgt, welke alleen voor die enkele stukken zijn weggelegd, waaraan liefdevolle arbeid voor de vormgeving besteed is. Aldus karakteriseert Hans Hemiger dit werk.

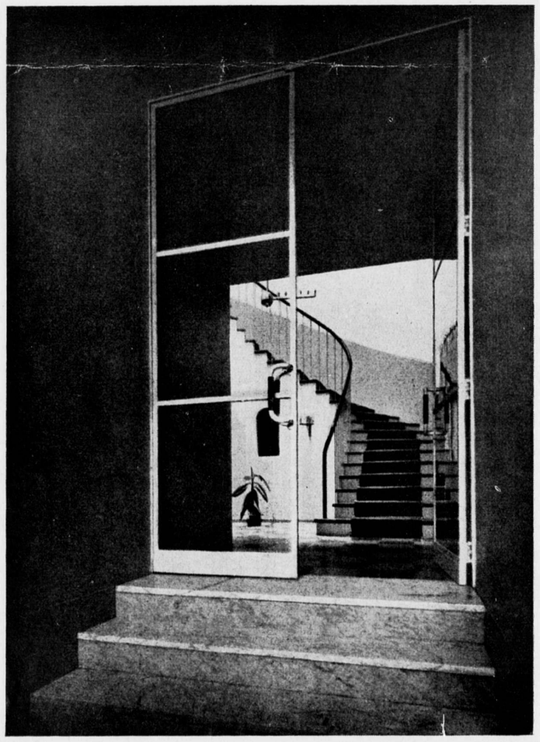

VERBOUWING VAN EEN HUIS TE DÜSSELDORF

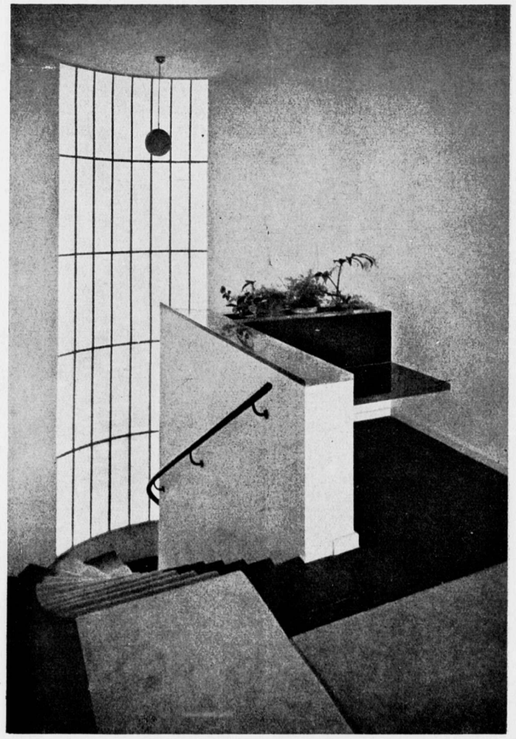

TRAPPENHUIS IN EEN WONING TE VIERSEN

NEDERLANDSCHE CULTUURPOLITIEK.

Prof. Dr. T. Goedewaagen aan het woord. [1])

De passer is het symbool van den scheppenden mensch: dichter, dader, denker, attribuut van Melancholia, de speer dat van den strijdenden mensch, ridder, dood en duivel, attribuut van den ridder Hieronymus, beiden figuren van de meesterlijke gravures, die Dürer in de jaren 1513 en 1514 heeft gemaakt en die in het boek zijn gereproduceerd. „Passer en speer", zegt prof. Goedewaagen in zijn inleiding: de vindingrijke, „kunnende" mensch en de worstelende gemeenschapsmensch; de kunstenaar en de politicus; de „poëtische" en de „practische" mensch naar antieke onderscheiding .... het onvergankelijke thema der cultuur. Een vraag, die ook thans om antwoord vraagt, zooals door alle eeuwen.

Over deze antinomie handelen in wezen de zestien redevoeringen van den secretaris-generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, die, chronologisch geordend, van 20 December af tot en met 28 Mei 1941 in dit met zorg uitgegeven boek zijn bijeengebracht. Het is hierdoor mogelijk, de redevoeringen in onderling verband te zien, zoodat bij lezing er van als het ware de structuur van het cultureele gebouw zichtbaar wordt, dat de leider van het departement bezig is, op te trekken. Wat de oplossing van de antinomie zelf betreft, volgt de schrijver den weg, die feitelijk reeds in de uiteengevallen, ontbonden samenleving werd getraceerd. Zooals het gewoonlijk gaat met een groote gedachte, is ook die der democratie en der principieele individueele vrijheid door de massa verkeerd begrepen en uitgelegd en bovendien: zij kon niet wachten, tot de dingen hun natuurlijke rijpheid hadden bereikt en trapte de deur, die met de staatsregeling van 1798 op een kier was gezet, geruggesteund door kunstmatig verwekte revolutievrees, ontijdig open. Maar tevens was het de massa, die het legaat van de Fransche revolutie verloochende, zoodra zij meende, dat haar machtspositie dit toeliet. Het waren de arbeiders, die ten deele door de maatschappelijke anarchie daartoe genoodzaakt, in deze democratie in feite aristocratische figuren creëerden, n.l. gesloten vakvereenigingen. Werkgeversorganisaties en bedrijfsvereenigingen volgden, door de ordening van onderaf daartoe tot op zekere hoogte genoodzaakt, dit voorbeeld, met het resultaat, dat in de democratie twee klassocratieën waren ontstaan, die door middel van hun reglementen, welke privaatrechtelijk heetten, maar de facto van publiekrechtelijken aard waren, doordat zij betrekking hadden op alle buitenstaanders, vooral wat de uitsluitingsbepalingen betrof. Daarmede was niet slechts de gezonde bloedverversching, die immers de democratie zou bevorderen, onmogelijk geworden, maar tevens het humanistische, liberalistische beginsel, waaraan Prof. Goedewaagen vele euvelen van ons tijdperk toeschrijft, o.a. door zijn eigen aanhangers volkomen fictief gemaakt. Met andere woorden, de democratie was zoowel in Nederland als in Frankrijk als in de Vereenigde Staten een schijnfiguur geworden, waarin echter, embryonaal, gegroeid door de zich wijzigende omstandigheden, erkend door de jurisprudentie .... de standenmaatschappij van een Freiherr von Stein gereed lag. De ironie van de geschiedenis is nu, dat juist de groepen, die meermalen worden beschouwd als degenen, die den chaos veroorzaakten, namelijk de humanisten en in het nauw gedreven liberalen lijnrecht tegen hun beginselen in nolens volens de grondleggers werden van het stelsel, dat zij in vorige eeuwen met zoo groot élan hadden bestreden. Het verschijnsel van de gildevorming zelf is dus niet zoo nieuw, als men uit de redevoeringen zou kunnen afleiden, al doet dit aan de waarde van het betoog niets af. Intusschen, terug naar den gildentijd wil ook Prof. Goedewaagen niet; dat kan ook niet, zegt hij, want de tijd gaat verder en schept nieuwe vormen, waarvoor de oude moeten wijken. Na het proces van de ontbinding, dat culmineerde in de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw, een periode, die gekenmerkt is door een chaotische wisseling van „kunststijlen", houdt de nieuwe ordening, waar wij nu aan toe zijn, in, dat de cultuurwerker weer een deel van het volk wordt; de behoefte hieraan blijkt uit de ook hierboven geconstateerde concentratie van organisaties. Op zijn gebied is daarvan een gildenordening van geheel de cultuur de logische consequentie. De staat — en hier komt, indien niet de oplossing, dan toch in ieder geval de opheffing van de antinomie — ordent van boven af, de gilden van beneden naar boven: in zekeren zin kan men spreken van een autoritaire én van een democratische ordening tegelijkertijd. Hier wijst de schrijver tegelijk de fout aan, waaraan het vroegere stelsel moest ten gronde gaan. Het tolereerde beide ordeningen, zooals zij in de maatschappij trouwens waren gegroeid, maar deinsde, belemmerd door het principe, dat de grondwet beheerschte, terug voor deze consequentie en vergenoegde zich met de negatieve clausuleering van de subjectieve rechten van de burgers jegens den staat, die door de omschreven constellatie reeds lang fictief waren. Een opmerkelijk uitvloeisel daarvan was o.a. dit, dat de titel- en beroepsbescherming van architecten om redenen van „staatsrechtelijken aard" onmogelijk werd geacht, ofschoon andere groepen langs quasi privaatrechtelijken weg deze bescherming reeds lang hadden ingevoerd.

Wat nu de cultuurpolitiek betreft, een uitgebreid gebied, waarop lang, al te lang het „laissez aller" is toegepast, zij kan niet anders dan zeer positief ten goede komen aan de inspanning van alle cultureele werkers. Want ofschoon er in de redevoeringen van prof. Goedewaagen uiteraard nog geen conceptie zichtbaar wordt van een toekomstige Nederlandsche cultuur, een schema van den cultureelen opbouw, zooals hij zich die voorstelt, leveren zij tezamen wel op. Men kent reeds den ernstigen toon van deze toespraken. Nu zij tot een boek vereenigd zijn, treft meer dan bij het onvoorbereid luisteren ook de diepgang, waarmede hij zijn onderwerp behandelt en de grondigheid, waarmede hij het cultureele ziekteproces te lijf wil gaan. Het gebied van zijn bemoeiing is uitgebreid: hij heeft zoowel gesproken over den vrijen tijd in overheidszorg, de nieuwe gilden, het filmwezen, tooneel, dans, toerisme en muziek als over de subtiele gebieden van de belangen der bloedgemeenschap, rasveredeling, journalistiek en vele andere. De grondtoon van dit alles is: zuivering, purificatie, ongetwijfeld vereischten, om tot cultuur, tot architectuur, tot stijl te komen. Wat deze laatste betreft heeft prof. Goedewaagen in zijn redevoering van 30 April van dit jaar „Bouwmeesters in groote tijden" opmerkelijke dingen gezegd al heeft hij zich uiteraard vooralsnog tot enkele algemeene richtlijnen moeten beperken, waaromtrent ongetwijfeld in een volgende reeks redevoeringen nadere toelichtingen zijn te verwachten. Zoo ziet hij de architectuur uit een bepaald gezichtspunt. „Politiek", zegt hij, „heeft behoefte aan massale werking en continuïteit in den tijd. Deze geeft het bouwwerk, dat doorloopend voor ieder als symbool van een politieke gedachte te zien is. Beiden, de politicus en de architect, weten, wat „monumentaliteit" is en wat een blik is op het geheel."

1) „Passer en speer", Cultuurpolitieke redevoeringen door Prof. Dr. T. Goedenwagen, eerste reeks 1941. Uitgeverij „De Schouw", 's-Gravenhage.

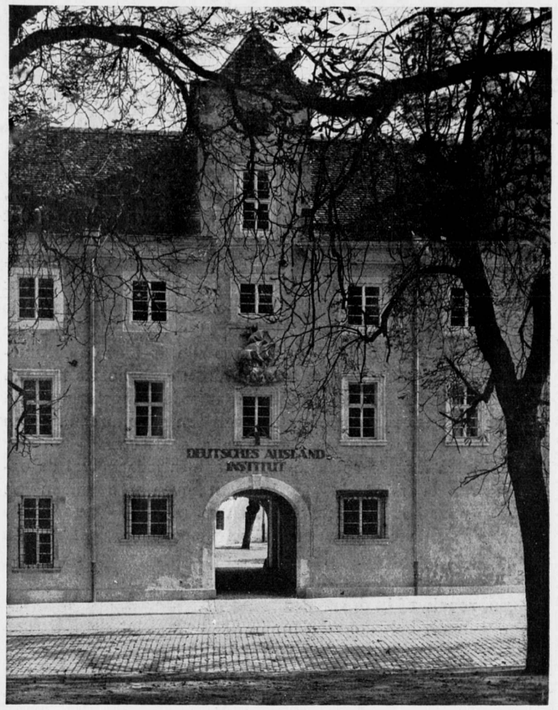

HAUS DES DEUTSCHTUMS TE STUTTGART 1924

ARCHITECT PROF. PAUL SCHMITTHENNER

Hier is ongetwijfeld een nadere opheldering noodig, om de beteekenis van de cultuurpolitiek voor de architectuur te kunnen bepalen. Vooralsnog schijnt de oriëntatie eenzijdig: politiek. Het gevaar komt om den hoek kijken, dat men voor de kunstbeoordeeling politieke criteria wil aanleggen. Is het Romaansch, is de Gothiek, is de Barok uitdrukking van een politieke gedachte geweest? Is de pyramide van Cheops een politieke gedachte? Is hetgeen in de nieuwe architectuur tot uiting komt, in vrijwel alle landen en niet in de laatste plaats in Duitschland — vide de Kochenhofsiedlung en de architectuur van Schmitthenner — de uiting van een politieke gedachte? Hier faalt, naar het schijnt, de wijsgeerige schrijver in zijn terminologie. De congruentie tusschen politieke en architectonische ordening is daarom niet minder „werkelijk". De massale groote verschijnselen, de breed opgezete sociale en cultureele organisatie-concepten leiden stellig, consequent uitgevoerd, tot architectuur — zij deden dit reeds in een vroegere periode, waaruit de onze, omdat zij zich met dezelfde problemen en wel voornamelijk de problemen van de massa bezighoudt, noodzakelijkerwijze de essentie in zich opneemt. Al moge kunst dan regeeringszaak zijn geworden en de staat zelf cultuurstaat, de vraag blijft, of de idee, die aan de nieuwe orde ten gronsdlag ligt reeds voldoende is gefundeerd en reeds voldoende in het bewustzijn ligt om architectuur en stijl mogelijk te maken. Talrijk en heterogeen zijn de kernen, waaruit de conceptie geleidelijk groeit. Er zijn belangrijke aanloopen voor een nieuw, frisch cultuurleven, er zijn aanwijzingen voor de wedergeboorte van een groote arische cultuur, die continenten omspant, maar of deze symbolen van een nieuwe ontologie zoo snel kunnen kristalliseeren, dat een rijpe bouwstijl tot de mogelijkheden van dit oogenblik behoort? Om de conceptie van een stijl worstelt Europa feitelijk sedert het Biedermeyer en het architectonische principe van ordening is sindsdien nooit sterker ontwikkeld, dan op het oogenblik. Dat geeft het recht tot groote verwachtingen en dat de staat zijn medeverantwoordelijkheid voor de stijlontwikkeling gevoelt, stemt tot optimisme. De generaties van het begin van de twintigste eeuw slaagden er reeds in, het tastend begin van een nieuwe architectuur te bereiken en de essentialia daarvan zijn levend cultuurgoed, ook in het tegenwoordige Duitschland, maar daarmede is niet gezegd, dat zij uit politieke wilsstroomingen zijn voortgekomen. De liquidatie van de schilderachtige, individualistische ontbinding, legaat van de negentiende eeuw, gaat gepaard met de meest hoopvolle verschijnselen, maar de overgang van ontbinding naar strenge orde is niet te forceeren; misschien, misschien is zij een quaestie van psychische volksgezondheid!

De redevoeringen van prof. Goedewaagen vormen een lezenswaardig, zelfs een boeiend werk. Geen cultureel werker, die zijn tijd wil begrijpen, kan het missen.

H. BUYS.